Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ᾽ ΗΜΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

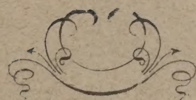
Ἔκδοσις τετάρτη συμπληρωθεῖσα κατὰ τὰ νεώτατα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περί τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ὅρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.
ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ
Πλατεῖα Λουδοβίκου, ἔναντι τοῦ νέου Δημοτικοῦ Θεάτρου
1902

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ
ΤΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑλλάδος οἱ ἀφέντες κατὰ μέρος τὸν μακεδονικὸν καὶ τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν καὶ πρώτιστον ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτῶν λαβόντες ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὰς περιπετείας τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπεχείρησαν ἔπειτα νὰ συναρμόσωσι διὰ μιᾶς τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τῆς μοναρχίας ἣν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἵδρυσε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ἕκαστος ἀπετέλεσε τὴν συναρμογὴν ταύτην κατ' ἴδιον τρόπον. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ὁμιλήσει ἐνταῦθα εἰμὴ περὶ τῶν κυριωτάτων ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων.

Ὁ Finlay παρατείνει τὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν μέχρι τοῦ ἔτους 716 ἤτοι μέχρι τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως Λέοντος Γ'. Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, λέγει, ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοσοῦτον στενῶς συμπλέκεται μετὰ τῶν χρονικῶν τῆς κραταιῶς ἤδη ὀργανωθείσης αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως, ὥστε ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀποτελεῖ ἔκτοτε ἓν ὅλον μετὰ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας. Ὁ δὲ Herzberg δὲν παρατείνει τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰμὴ μέχρις Ἀρκαδίου ἤτοι μέχρι τοῦ 395 ἔτους· καὶ βεβαιοῖ μὲν ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κεῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἥτις ἀποτε εἶ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν, ἀλλὰ ἐνδιατρίβει ἰδίως περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τοῦ κόσμου τούτου ἑστίας. Ἀναφέρομεν τελευταῖον τὸν Hopf, καί τοι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη πρὸ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἱστορίας τοῦ Herzberg διότι ὁ Hopf ἱστορίαν τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας δὲν ἔγραψεν ὡς οἱ δύο ἄλλοι, ἀλλὰ μόνον ἱστορίαν τῶν μέσων καὶ νέων αἰώνων. Λαμβάνει ὅμως καὶ οὗτος ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἐπιβολῆς τὴν τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείαν, περιορίζων ἐν τούτοις τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κων-

σταντινουπόλει μοναρχίας εἰς μόνας τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτων πάλιν εἰδικώτατα μελετῶν τὰ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς χώρας.

Περὶ τῶν αὐθαιρέτως καθοριζομένων τούτων περιόδων ἐπόψεων καὶ διασκευῶν, ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν πολλά· μὴ νοοῦντες πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, τῆς ὁποίας δὲν ἐγράφη πρότερον εἰμὴ ἡ τοπικὴ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἱστορία, ἐπερράφη αἴφνης εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἥτις οὐδεμίαν ἄμεσον ἔχει ἱστορικὴν πρὸς αὐτὴν συνάφειαν· διότι ἡ μοναρχία αὕτη ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀκμάσαντος χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ μακεδονικοῦ, ὃν ἐγέννησεν ὁ πρῶτος ἑλληνισμός. Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε δισέγγονος τοῦ πρώτου, καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν φυσικὴ καὶ ἠθικὴ σχέσις δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐὰν δὲν παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου. Ἀλλὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς πρώτας ἐκείνας τῆς ἑσπερίας ἀποπείρας πρὸς καταρτισμὸν τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος, ἀποπείρας αἵτινες προδήλως τείνουσιν εἰς τὸ νὰ συμπληρωθῶσι βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν δοξασίαν ἣν ἐπρέσβευσαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος οἱ ἡμέτεροι λόγιοι, οἱ διδαχθέντες τὴν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας πάτριον ἱστορίαν ἐν ταῖς δυσφημίαις ὅσας ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτῆς τὰ πολιτικὰ συμφέροντα καὶ τὰ θρησκευτικὰ πάθη τῆς Ἑσπερίας, τῆς καθολικῆς ἰδίως Ἑσπερίας. Ὁ ἔλεγχος τῆς πλάνης ταύτης εἶναι τοσούτῳ ἀναγκαιότερος ὅσῳ αὕτη, ἀντὶ νὰ διασκεδασθῇ προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅπως συμβαίνει ἤδη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, φαίνεται ἐπιτεινομένη παραδόξως ἐπὶ τῆς παρούσης γενεᾶς. Τῳόντι, ἐνῷ οἱ ξένοι ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωσι δικαιοσύνην τινὰ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἄνδρες Ἕλληνες χλευάζουσι τὴν σεβασμίαν καὶ περιφανῆ ταύτην μητέρα τοῦ νεωτέρου ἡμῶν ἔθνους· ἐνῷ ὁ ἀμαθὴς λαὸς σύνοιδεν ὅτι εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ὕπαρξιν, τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, ἄνδρες λόγιοι μονονουχὶ ἀποκηρύττουσιν αὐτήν· ἐνῷ οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τοσοῦτον εὐλαβῶς περιθάλπουσι τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἡγεμόνων, ἡμεῖς ἀρνούμενοι σχεδὸν τὴν γενέτειραν, ἀγωνι-

ζόμεθα νὰ μείνωμεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ ἄνευ ἱστορικῶν παραδόσεων.

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἔμεινεν ἀπεναντίας πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, ὡς πρὸ ὀλίγου ὑπεδείξαμεν. Ὅλαι αἱ κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἐπαναστάσεις ἐσχεδιάσθησαν ἢ διεξήχθησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁ θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις διδάσκει ἡμᾶς πῶς παρεσκευάζετο τὸ πρῶτον πρὸς κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας κίνημα, ἔχει ἀδιαλείπτως διὰ στόματος τὸ ὄνομα τοῦ μεγαλομάρτυρος τῆς 29 μαΐου· ἐξηγῶν δέ, διὰ τίνων δεξιῶν ἐπινοημάτων καὶ ἀδυσωπήτων ἐνεργειῶν ἐπέτυχον οἱ Ὀσμανίδαι τοῦ σκοποῦ, ἀναπέμπει ἐκ βάθους καρδίας κραυγήν, ἣν καὶ σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἄνευ συγκινήσεως.

Ὦ Θεέ, νὰ τὦχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ρωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νἆχαν κάμνειν αἵματα καὶ κρίσαις τοῦ θανάτου,
Ποτὲ νὰ μὴ ἐχάνασιν, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῇ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος ὁ Γάλλος δοὺξ de Nevers ἐμελέτησε νὰ καταλύσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, οἱ Πελοποννήσιοι δὲν συνετάχθησαν μετ' αὐτοῦ εἰμὴ διότι ἐπίστευον ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν Παλαιολόγων καὶ προσηγόρευον αὐτὸν πάντοτε Κωνσταντῖνον.

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ 1808 ἔτους, ὁ Βλαχάβας συνεκάλεσεν ἐν Ὀλύμπῳ δύο συνόδους τῶν ἁμαρτωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἵνα διοργανώσωσιν ἓν τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ἡ δευτέρα τῶν συνόδων τούτων ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, τὴν εἱμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Καὶ ἵνα μὴ πολλαπλασιάσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως αἵτινες ἄλλως τε ἱστοροῦνται ἅπασαι ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ, ἓν θέλομεν ἀναφέρει ἔτι γεγονός, ἀλλὰ τὸ πάντων ἐπιφανέστατον καὶ διδακτικώτατον. Τῷ 1822 καὶ τῷ 1823 συνῆλθον ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἄστρει αἱ δύο πρῶται καὶ μεγάλαι ἐθνικαὶ Συνελεύσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου· ἀμφότεραι δὲ ἐδοξολόγησαν τοὺς ἀειμνήστους χριστιανοὺς ἡμῶν αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν

διὰ τοῦ ἄρθρου 98, ἡ δὲ διὰ τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ῥηθέν, ὅτι γράφομεν ἱστορίαν καὶ ὄχι πρόγραμμα πολιτικόν; Εἴπερ τις καὶ ἄλλος δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι τὰ πρακτικὰ ἔθνη ὀφείλουσι νὰ ρυθμίζωσι τοὺς πόθους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κατὰ τὸ ἑκάστοτε ἐφικτόν· ἀντιπαραθέτοντες δὲ τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων τῆς δοκιμασίας, πρὸς τὰς ψυχρὰς εἰρωνείας τοῦ παρόντος, πραγματευόμεθα ζήτημα καθαρῶς ἱστορικόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἔχει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ οἱαδήποτε καὶ ἂν ἀποβῇ ἐπὶ τέλους ἡ τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καυχώμεθα δικαίως ἐπὶ τῇ αἴγλῃ τῶν πάλαι προπατόρων, καὶ δὲν πρέπει νὰ εὐλαβώμεθα τοὺς προσεχεστέρους γενήτορας, οἵτινες συνδέονται μεθ' ἡμῶν διὰ δεσμῶν πολὺ οἰκειοτέρων, καὶ ἔπραξαν ἐν σταδίοις διαφόροις ἔργα οὐδὲν ἧττον εὐκλεῆ καὶ ἀειμνημόνευτα;

Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔδει νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ πολλῶν κινδύνων, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περιέβαλεν αὐτὴν διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ πορφύρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἱστορικὴ ἐντολὴ ἣν ἐξεπλήρωσεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἐὰν αἱ αἱρέσεις δὲν κατεβάλλοντο, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἤθελε διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Ἄδηλον τί ἤθελε τότε συμβῇ. Βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι αἱ κάλλισται σελίδες τῆς κατὰ τὸν μέσον καὶ τὸν νέον αἰῶνα ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλονται εἰς τὸ θρησκευτικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν δόγμα, τοῦ ὁποίου κήρυξ, νομοθέτης καὶ λειτουργὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμός· τὸ δὲ δόγμα τοῦτο δὲν ἐθριάμβευσεν εἰμὴ χάρις εἰς τὴν περιφρούρησιν αὐτοῦ κατὰ τῆς διαλυτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ὡς διὰ μακρῶν ἐξηγήθη ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. Ἀλλ' ἡ περιφρούρησις ἐκείνη δὲν κατωρθώθη εἰμὴ διὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἱ δὲ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσι καὶ νὰ κατισχύσωσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Δεινότατοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπειλήσαντες ἔξωθεν τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ὁ πρόμαχος τοῦ Μαζδεϊσμοῦ Χοσρόης, ἐξακολουθῶν τὸν ἀγῶνα ὃν οἱ Σασσανῖδαι δὲν ἔπαυσαν διεξάγοντες ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας ἐκήρυτ-

τεν· οὐ φείσομαι ὑμῶν ἕως ἂν ἀρνήσησθε τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν λέγετε Θεὸν εἶναι, καὶ προσκυνήσητε τῷ ἡλίῳ. Ὁ πολυθρύλητος Καλέδ, ὁ ξιφήρης τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἄγγελος, ἀνέκραζε πρὸς τὰ θεομανῆ αὐτοῦ πλήθη· ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος, ὀπίσω ἡ κόλασις καὶ ὁ διάβολος. Μαζδεϊσμὸς καὶ Ἰσλαμισμὸς κατετροπώθησαν.

Ἀλλ' ἡ ἱστορία τῶν προμάχων τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει πολλὰς σκιάς. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τὸ μὴ ἔχον τὰ τρωτὰ αὐτοῦ μέρη; Τὴν αἶραν ταύτην διακρίνει ἀπὸ τὸν σῖτον ἡ ἐθνικὴ συνείδησις· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, τοῦτο πράττουσι καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οἵτινες δὲν ἤθελον εἶναι ἄνδρες μεγάλοι ἐὰν ὁ νοῦς αὐτῶν δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν ἐθνῶν ὧν προΐστανται. Ὁ Ναπολέων ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐσπούδασε τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ τὴν κατέκτησε, παραλείπων τὰ μικρὰ καὶ δρέπων τὰ κεφαλαιώδη. Δὲν λέγω ὅτι πρέπει νὰ ἀποκρύπτωμεν τὰς ἀδυναμίας τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν λαῶν. Ἀλλὰ πόσα εἶναι ἆρά γε τὰ κράτη τὰ ἀναδείξαντα ἄνδρας καὶ ἄθλους οἵους καὶ ὅσους ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, ἢ πόσοι οἱ λαοὶ οἱ εὐεργετικώτερον τούτου ἐπιδράσαντες εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις, διὰ στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας καὶ τόλμης ἀπαραμίλλου δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη κατατροπῶν τοὺς στρατοὺς τοῦ πεισματώδους Χοσρόου καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέγραψεν εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας συνθήκας δι' ὧν ὁ Μαζδεϊσμὸς περιεστάλη εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· ὁ Ἰωάννης Κουρκούας καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, οἵτινες, συμπληρώσαντες τὰ κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ κατορθώματα τοῦ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου καὶ τοῦ Λέοντος Γ΄, ἔστησαν τὰς σημαίας τοῦ στρατοῦ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρεως· ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ὅστις, καταβαλὼν Βουλγάρους καὶ Ρώσσους, ἔλαβε πρὸς τὸν Σβιατοσλαῦον περὶ Ἴστρον συνέντευξιν, καθ' ἣν αὐτὸς μὲν παρέστη μετὰ μυρίων χρυσοφόρων ἱππέων, ὁ δὲ ρῶσος ἡγεμὼν προσῆλθεν ἐπὶ ἀκατίου, ἐρέσσων μετὰ τῶν ἄλλων ναυτῶν· ὁ Βασίλειος Β΄ ὁ Μακεδών, ὅστις, διαγαγὼν εἴκοσι τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη ἔφιππος καὶ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐπ δέκα πολλάκις μῆνας μαχόμενος ἀδιαλείπτως ἢ ἐν ὑπαίθρῳ, ἢ κατὰ φρουρίων καὶ δυσχερειῶν, ἐλαύνων δ' ἐπὶ τούτῳ νῦν μὲν εἰς Βιδίνιον πρὸς βορρᾶν, νῦν δὲ εἰς Ἀχρίδα καὶ Δυρράχιον πρὸς δυσμάς, νῦν δὲ

πρὸς νότον εἰς Λάρισσαν καὶ εἰς Λαμίαν, ἐδάμασεν ἐπὶ τέλους τὸν φοβερὸν Σαμουήλ· ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ὅστις ἐκίνησε τοὺς Νορμανούς, ὧν οἱ συναγωνισταὶ πρὸ ὀλίγου τότε εἶχον κατακτήσει τὴν Ἀγγλίαν· ὁ ἡρωϊκὸς αὐτοῦ ἔγγονος Μανουὴλ Κομνηνὸς ὅστις εἰσήρχετο τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν, ἐνῷ ὁ μὲν δοὺξ αὐτῆς Renaud de Châtillon πεζὸς παραπορευόμενος ἐκράτει τὸν ἀναβολέα αὐτοῦ ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Ἱεροσολύμων Βαλδουῖνος Γ' παρείπετο ἔφιππος μέν, ἀλλὰ μηδὲν φέρων βασιλικὸν παράσημον· ἰδοὺ ὀνόματα καὶ ἔργα, ὀλίγα ἐκ πολλῶν, τὰ ὁποῖα ἤθελον τιμήσει τὴν ἱστορίαν τῶν εὐκλεεστάτων ἐπὶ γῆς ἐθνῶν.

Ἐτιμήθησαν δὲ τῳόντι ὑπὸ τῶν συγχρόνων, ὅσα καὶ ἂν ἐφλυάρησαν βραδύτερον οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι περὶ τῆς ψευδολογουμένης ἐξαχρειώσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου καὶ τῶν Ἰνδῶν βασιλέων προσῆλθον ἐκ τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς συγχαίροντες τῷ Ἡρακλείῳ ἐπὶ τοῖς κατωρθώμασι· τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπεδόθη εἰς πόλιν κτισθεῖσαν ἐν τῇ Ἐνετικῇ· ἐν Ῥώμῃ ἐτελέσθη εἰς τιμὴν αὐτοῦ πανήγυρις μεγάλη τῷ 628 ἢ 629· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ἐν Βαρλέττῃ κολοσσαῖος αὐτοῦ ἀνδριάς. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Πωγωνάτον, τὸν νικητὴν τοῦ Μωαυΐα, ἔπεμψαν οἱ βασιλεῖς καὶ ἄλλοι δυνάσται τῆς δύσεως, πρέσβεις, δῶρα καὶ εὐλαβῆ συγχαρητήρια, μετὰ δὲ τὴν πανωλεθρίαν ἣν ἔπαθον οἱ Ἄραβες ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ὁ Πάπας Γρηγόριος Β', εὐγνωμονῶν πρὸς τὸν σωτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ Λέοντα Γ', ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως τούτου εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως· διότι ὁ τότε κόσμος, ὁ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων κόσμος συνῃσθάνετο ὅτι ἄνευ τῶν πολεμικῶν ἐκείνων ἄθλων, ὁ μὲν Μαζδεϊσμὸς ἤθελε πνίξει τὸν χριστιανισμὸν ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ χώρᾳ, ὁ δὲ Ἰσλαμισμὸς ἤθελε καταπλημμυρήσει τὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἐν τῇ 10, ἐν τῇ 11, ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, ὁ μὲν Λουϊτπράνδος ὁ τοσαύτας ἐπισωρεύσας ὕβρεις κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὀνομάζει ἐν τούτοις αὐτοὺς κοσμοκράτορας· οἱ δε ἡγεμόνες τῆς πρώτης σταυροφορίας, παραστάντες ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένου, ἔκλινον γόνυ καὶ προσεκύνησαν αὐτόν· ὁ δὲ Δάνδαλος ἐκάλει τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ imperium universale.

Οὐδ' ἦτο ὑπερβολικὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ περιεβάλλετο τότε ὑπὸ τῶν ἐχθίστων αὐτοῦ πολεμίων. Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα, μετέδωκεν αὐτὸ εἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη τῆς βορειανατολικῆς Εὐρώπης· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα μεγάλη ἐντολὴ ἣν ἐξεπλήρωσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Σέρβοι, Κροᾶται, Οὖγγροι, Βούλγαροι, Ρῶσοι ὑπ' αὐτοῦ κατηχήθησαν καὶ ἐνταυτῷ παρ' αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα· γραφήν, φιλολογίαν, διοίκησιν. Ὡς ὀρθότατα δὲ παρετήρησεν ὁ Γάλλος Rambaud, ἄνευ τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων, ἄνευ τοῦ Προκοπίου, τοῦ Μενάνδρου, τοῦ Θεοφάνους, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τοῦ Λέοντος Διακόνου, τοῦ Κεδρηνοῦ, οἱ Ρῶσοι, οἱ Οὖγγροι, οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Βούλγαροι, οὐδὲν ἤθελον γινώσκει περί τε τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ τῶν πρώτων τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν βίου περιπετειῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον μέγα ἔργον ἀπεπειράθη νὰ πράξῃ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἡ συνήθως λεγομένη εἰκονομαχία δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν, ἀλλ' ἦτο θρησκευτικὴ ἅμα καὶ κοινωνικὴ καὶ κυβερνητικὴ ἀνάπλασις, ἤ, καθὼς ἔλεγεν ὁ ὀξυδερκέστατος αὐτῆς ἀντίπαλος, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μεταστοιχείωσις τῶν ἁπάντων. Ἡ μεγάλη αὕτη μεταρρύθμισις τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰς εἰκόνας μόνον καὶ τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὰ μοναστήρια, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἐξελαΐκευσε τὴν δημοσίαν παίδευσιν, κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, ἀναδιωργάνωσε τὴν διοίκησιν καὶ τὸν στρατόν, καὶ ἐρρύθμισε τὰ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν αἵτινες μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπέπρωτο νὰ θριαμβεύσωσιν ὁριστικῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν τοῦ κόσμου. Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὗται ἀναμορφώσεις δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι παρ' ἡμῖν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰ ἀνυπέρβλητα κωλύματα ἅτινα ἀντέταξαν εἰς αὐτὰς ἡ ἀμάθεια τοῦ πλήθους καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι, ὅσῳ καὶ ἂν κατηργήθησαν ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι, οὐδὲν κατέλιπον ἴχνος εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ εἰς τὰ πνεύματα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ὁ Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας μὲν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις κατὰ πρῶτον ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας, συντάξας δὲ τὸν περὶ τούτου ὅρον, τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκ-

κλησίᾳ ἰσχύοντα, ρητῶς ἐν αὐτῷ διέλαβεν ὅτι αἱ τιμαὶ αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τὰς εἰκόνας δὲν συνεπάγονται «τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θείᾳ φύσει». Αὐτὸς ὁ Φώτιος, ὁ προεδρεύσας τῆς ἐν ἔτει 861 συνόδου, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε τὰ κατὰ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ροπήν. Μετὰ ἑκατὸν δὲ ὅλα ἔτη, ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Φωκᾶς, διὰ δύο νεαρῶν, στιγματίσας τὴν εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους ἐπικρατοῦσαν περιφανῆ τῆς ἀπληστίας νόσον, ὥρισεν ὅτι οὐδενὶ τοῦ λοιποῦ ἐπιτρέπεται ν' ἀφιεροῖ ἀγρούς, τόπους, ἢ οἰκίας εἰς μοναστήρια, ἢ μητροπόλεις, ἢ ἐπισκοπάς, ἢ ξενῶνας, ἢ γηροκομεῖα, οὐδ' ἐπιτρέπεται εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ἵδρυσις νέων μονῶν ἢ ξενώνων, ἢ γηροκομείων. Καὶ μετὰ ἕτερα ἑκατὸν ἔτη ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὅστις εἰκόνισεν ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων κρατοῦντα σπάθην εἰς τὰς χεῖρας, ἐδήμευσε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα.

Αἱ δὲ προαιρέσεις τῶν πρωτουργῶν τῆς μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐπισήμοις πράξεσι τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ κράτους ἀρχηγῶν δὲν ἔπαυσαν ἐκ διαλειμμάτων κυρούμεναι, ἀλλὰ καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων διδαγμάτων, ἠθικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐξηκολούθησαν ζωπυροῦσαι τὰ πνεύματα. Τὸ ποίημα «τοῦ Μυτιλήνης, πρός τινα μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνούμενον,» ὅπερ παραθέτομεν ὁλόκληρον περὶ τὰ τέλη τοῦ παρόντος τρίτου τόμου, ἐγράφη μετὰ εὐφυΐας καὶ χάριτος τῇ ἀληθείᾳ δυσπαραβλήτου. Ὅτε δὲ τῷ 861 ὁ ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέδωκεν εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου καταδρομὴν τοὺς φοβεροὺς σεισμοὺς τοὺς δονήσαντας τὴν βασιλεύουσαν, ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὅτι οἱ σεισμοὶ «οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται». Μετὰ ὀκτὼ ἔτη τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν· ἐπατριάρχευε μὲν ὁ Ἰγνάτιος, ὁ δὲ Φώτιος ἦν ἐξόριστος· καὶ ἐν τούτοις συνέβησαν πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμὸς καὶ καταιγίς, ἐξ ὧν πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ οἰκίαι πλεῖσται κατηδαφίσθησαν, καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ὁ τῆς στέγης μόλυβδος ὡς μεμβράνα συνελίχθη, καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία. Τότε ὁ φίλος τοῦ Φωτίου Γεώργιος Ἀσβεστᾶς προέτρεψεν αὐτὸν ν' ἀνταπο-

δώση εἰς τοὺς Ἰγνατιανοὺς τὰ ἴσα, κηρύττων ὅτι αἱ συμφοραὶ αὗται ἦσαν δείγματα τῆς θείας ὀργῆς ἐπὶ τοῖς παθήμασι τοῦ ἱεράρχου· ὁ Φώτιος ὅμως ἀπεκρίθη· «ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσαν τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα ἐννοεῖν». Ἀλλ' ὁ μέγας ἐκεῖνος πρόμαχος τῶν δικαίων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας δὲν ἐνησμενίζετο μόνον λογοπαικτῶν ἐν τοῖς σπουδαιοτάτοις καὶ ἀντιπαραθέτων τὸ μὲν πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν πρὸς τὴν πλησμονὴν τῶν ὑδάτων, τὴν δὲ πολυπαθῆ πόλιν πρὸς πολυάνδριον· ὁ Φώτιος ἐφιλοσόφει πολλάκις τολμηρότατα ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὡς λ. χ. ὅτε ἡρμήνευσε τὴν πλατωνικὴν δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἴδη ψυχῆς, τῆς μὲν θείας, τῆς δὲ θνητῆς καὶ πρεσβεύουσαν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον, καὶ λογιστικόν, καὶ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγή.

Ὁ διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος «Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος» ἐγράφη ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, ἀλλ' ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λουκιανόν· τοῦτο ἤδη μαρτυρεῖ τὴν κομψὴν τοῦ ἔργου ἀστειότητα. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ χριστιανὸς Τριεφῶν ἀγωνίζεται νὰ κατηχήσῃ τὸν ἐθνικὸν Κριτίαν. Ὁ δὲ μετὰ πολλοὺς καὶ ἀξίους τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Σαμοσατέως νυγμοὺς κατὰ τῶν δογμάτων τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, πείθεται τελευταῖον νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα τῆς εἰδωλολατρείας, ἀλλὰ διασώζει ἀκμαίαν τὴν κατὰ τῶν μοναχῶν ἀποστροφήν, οἵτινες παρεσκεύαζον μοχθηρὰν κατὰ τοῦ πιστοῦ ἐν πολλοῖς ὀπαδοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέως, ἐλέγχων αὐτοὺς πικρότατα διότι προανήγγελλον ἥττας τῶν στρατοπέδων, διότι ηὔχοντο τὰ κάκιστα κατὰ τῆς πατρίδος. Καὶ μετ' οὐ πολὺ φημίζονται νέα τοῦ Νικηφόρου κατὰ τῶν ἀπίστων κατορθώματα. Τότε ὁ Κριτίας ἐνθουσιῶν λέγει ὅτι πένης ὢν δὲν ἔχει τί τοῖς τέκνοις καταλιπεῖν, ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ τοῖς παισίν, αἱ ἡμέραι τοῦ αὐτοκράτορος· πλοῦτος γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἐκλείψει καὶ ἔθνος ἡμᾶς οὐ καταπτοήσει· καὶ ὁ Τριεφῶν, τὰ αὐτὰ ἐπιλέγων, ἀνακράζει, «ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τοῦτο εὐχαριστήσωμεν ὡς καταξιωθέντες τοιούτου κράτους ὑπήκοοι γενέσθαι.» Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἔλεγον οἱ ἀστοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν

τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι. Ἐν δὲ τῇ 11, ὅτε ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμευε τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ Ἰωάννης Σκυλίτσης, ψέγων τὰς μεμψιμοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος περὶ τῆς διατάξεως ταύτης, ἔλεγε «πρᾶγμα μὲν τοῖς ἀκρίτως σκοποῦσιν ἐκ τοῦ προχείρου, ἀσεβείας καὶ παρανομίας ἐς ἄγαν πρὸς ἱεροσυλίαν φερόμενον, ἀποτέλεσμα δὲ μηδὲν ἄτοπον φέρον τοῖς ἐμβριθῶς σκοποῦσι καὶ πνευματικῶς, ἅτε εἰς ἀκτημοσύνην ἀπάγον τοὺς ταύτην ἐπαγγειλαμένους καὶ τὴν συβαριτικὴν καὶ χλιδῶσαν περικόπτον τρυφήν, καὶ μηδὲ τῶν πρὸς χρείαν ἐπιτηδείων καὶ ἀναγκαίων ἀποστεροῦν, καὶ τοὺς ἀγρογείτονας τῆς ἐκ τῶν μοναχῶν κακότητος καὶ πλεονεξίας ἐλευθεροῦν. Ὃ καὶ εἴθε εἰς τέλος αὐτῷ κατώρθωτο, οὐκ ἐπὶ τοῖς σεμνοίοις μόνοις, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πᾶσιν ἁπλῶς».

Βεβαίως τὸ ἔργον τῶν βασιλέων Λέοντος Γ', Κωνσταντίνου Ε', καὶ Λέοντος Ε', τὸ ἔργον τῶν Ἱεραρχῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου, τοῦ Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ, καὶ τοῦ Νακολίας Κωνσταντίνου, τὸ ἔργον τῶν νομομαθῶν Νικήτα, Μαρίνου καὶ Νόννου, δὲν ἔρριψε ῥίζας βαθείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διότι ἦτο πρόωρον, διότι δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστῇ ὁ καιρὸς καθ' ὃν ἠδύνατο νὰ εὐοδωθῇ. Αἱ νοημονέστεραι τοῦ ἔθνους τάξεις συνῃσθάνοντο ἅπασαι τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, ὡς καταφαίνεται ἀριδήλως ἐν τῷ περὶ εἰκόνων ζητήματι, τὸ ὁποῖον προσέβαλλε πλειότερον ὅλων τῶν λοιπῶν τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἕξεις τοῦ πλήθους. Οἱ μὲν νεωτερισταὶ ἔλεγον «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας», οἱ δὲ ὀπαδοὶ τοῦ καθεστῶτος ἀπεκρίνοντο «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν». Ἀλλ' ὁ ἀγράμματος λαὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διδαχθῇ καθ' οὓς χρόνους, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας, ἡ παίδευσις ἀπέβαινε κατ' ἀνάγκην προνόμιον εὐαρίθμων σχετικῶς ἀνθρώπων. Μήπως ἀνάλογόν τι δὲν συνέβη τότε ἐν τῇ δύσει; Ὁ Κάρολος ὁ μέγας δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εὐρεῖαν καὶ καθολικὴν ἀναμόρφωσιν ἣν ἐνομοθέτησεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἀλλὰ συγκαλέσας τῷ 794 ἐν Φραγκοφορτίῳ σύνοδον, ἀπεδοκίμασε δι' αὐτῆς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν· τῷ δὲ 825 οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι συνελθόντες ἐν Παρισίοις ἐπεκύρωσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου. Καὶ ὅμως πάντα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα. Τί λοιπὸν παράδοξον ὅτι οὐδὲ παρ' ἡμῖν ἴσχυσαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη, τὰ πάθη

ἐξηρεθίσθησαν καὶ οἱ θριαμβεύσαντες ὀπαδοὶ τῶν εἰκόνων, ἀφοῦ ἀνεστήλωσαν αὐτὰς ὁριστικῶς, κατήργησαν ἐνταυτῷ καὶ πάντα τὰ σὺν τῇ καταλύσει τῶν εἰκόνων γενόμενα νομοθετήματα.

Ἀλλὰ τότε ἐκυρώθη διὰ μυριοστὴν φορὰν ἡ παρήγορος ἀλήθεια ὅτι τὰ βουλεύματα τῆς μεγαλοφυΐας δὲν μένουσι ποτὲ ἄγονα. Τὸ ἐλευθέριον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διαρρεῦσαν, ἀπέπτη πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐνεφύσησεν ἐκεῖ τὴν πολύκροτον μεταρρύθμισιν, ἥτις ἀπετέλεσε τὸν κυριώτατον παράγοντα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἀξιομνημόνευτοι δὲ εἶναι αἱ περιπέτειαι δι' ὧν ἐνηργήθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη. Οἱ πρωτοστάται τῆς καινοτομίας βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὁποῖον διεξῆγον, τὴν τολμηροτάτην τῶν αἱρέσεων, τοὺς λεγομένους παυλιανίτας ἢ παυλικιανούς. Ὄχι διότι ἠσπάζοντο ἁπάσας αὐτῶν τὰς δοξασίας. Οἱ Παυλιανῖται οὔτε ἐξ ἐπαγγέλματος ἱερεῖς εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, ἃς ἡρμήνευον μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, μὴ διαφέροντες κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν δίαιταν τοῦ πλήθους τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον· οὔτε τύπους ἐξωτερικοὺς λατρείας παρεδέχοντο, εἰκόνας, σταυρόν, ἅγια λείψανα· οὔτε μυστήρια ἐπρέσβευον, βάπτισμα καὶ μετάληψιν. Ἡ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ ἐπανόρθωσις περιωρίσθη παρ' ἡμῖν εἰς τὸ νὰ καταπαύσῃ τὴν περὶ τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὸν μοναστικὸν βίον κατάχρησιν καὶ νὰ προαγάγῃ τὸν ἀδέσμευτον λόγον, οὗ ὑποδείγματά τινα παρεθέσαμεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῶν τοῦ Φωτίου καὶ ἄλλων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ εἴχετο ἀπρὶξ τῶν ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δογματισθέντων. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία ἐκάλεσεν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι τοὺς Παυλιανίτας παρ' ἑαυτῇ συνοικίσασα αὐτοὺς ἐν Θράκῃ, διά τε τὴν μέχρι τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνδρείαν καὶ τὴν ἐξαίρετον βιομηχανικὴν καὶ ἐμπορικὴν δραστηριότητα. Οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν, καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐπισήμων νεωτεριστικῶν θεσμῶν, ἀποτελοῦντες ἐπὶ μακρὸν τὰ ἄριστα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ τάγματα καὶ εὐμοιροῦντες διὰ τῆς εὐφυοῦς αὐτῶν φιλοπονίας καὶ τῶν διεθνῶν μετὰ τῆς δύσεως ἀνταλλαγῶν. Ἕνεκα δὲ πάντων τούτων, περιερχόμενοι εἰς ποικίλας σχέσεις, ἰδίως πρὸς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Βοημίαν ἀφ' ἑτέρου, μετέ-

διδον εἰς τὰς χώρας ταύτας βαθμηδὸν καὶ λεληθότως τὰς ἀρχὰς τῆς τε ἐπισήμου καὶ ἀνεπισήμου ἀνατολικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοιουτοτρόπως παρεσκεύασαν, διὰ τῶν Ἀλβιγανῶν πρῶτον καὶ ἔπειτα διὰ τῶν Οὐσσιτῶν, τὸ μέγα κίνημα τὸ ὁποῖον, ἀρξάμενον ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης.

Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἀπὸ δεινῶν κινδύνων ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ μετέδωκεν αὐτὸ διὰ πολλῶν ἀγώνων εἰς ἅπασαν τὴν βορειανατολικὴν Εὐρώπην, ἐπεχείρησε προσέτι βελτιώσεις σπουδαίας εἴς τε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ πράγματα· καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν ὡς πρὸς τοῦτο καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλὰ μετεφύτευσε τὸ βούλευμα εἰς τὴν δύσιν, ὅπου τὸ περιανθὲς δένδρον ἔμελλε νὰ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς καρπούς. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκτελέσαντες τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, δὲν ἦσαν βεβαίως ἄνθρωποι μικροί. Τὸ πνεῦμα οὗ ἐνεφοροῦντο ἦτο ἀλλότριον τοῦ ἀρχαίου, ἦτο ὅμως ἐν πολλοῖς οὐδὲν ἧττον δαιμόνιον. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω πολλῶν ἡρώων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῷ χιλιετεῖ τούτῳ δράματι· ὧν τινες μάλιστα συνέδεσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν μετὰ γεγονότων τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἢ τοσοῦτον κρισίμων ὥστε ἡ ἀποσιώπησις αὐτῶν ἤθελε καταλίπει ἀτελῆ τὴν παροῦσαν σκιαγραφίαν τῆς μακρᾶς ἐκείνης ἱστορικῆς ἡμῶν περιόδου.

Ὁ Τριβωνιανὸς προήδρευσε τῆς δεκαμελοῦς ἐπιτροπείας εἰς ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκε τὴν σύνταξιν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐρρύθμισεν ἐπὶ αἰῶνας τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πολλῶν τῆς Ἑσπερίας ἐθνῶν, ἀποτελεῖ ἄχρι τοῦδε τὴν ἀφετηρίαν τῆς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου σπουδῆς πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Τὸν Τριβωνιανὸν τοῦτον, γεννηθέντα ἐν Σίδῃ, αἰολικῇ τῆς Παμφυλίας πόλει ἐκ γονέων μακεδόνων, ὁ Γίββων δὲν ἐδίστασε νὰ παραλληλίσῃ πρὸς τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν κράτιστον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ καγκελάριον γενόμενον τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου τοῦ Α'. Ἀμφότεροι τῷ ὄντι ἀπεταμίευσαν ἁπάσας τὰς γνώσεις τοῦ αἰῶνος αὐτῶν· τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν, ἐπεκόσμουν παρ' ἀμφοτέροις εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια, καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους προσήνεια, ἥτις δε-

λεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Ὁ Τριβωνιανὸς ὑπέπεσε βεβαίως εἰς ἁμαρτήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλὰ καὶ ὁ Βάκων ἀνέδειξε κακίας ἔτι δεινοτέρας, αἵτινες οὐδέποτε ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἕλληνα ὑπουργόν. Ὁ Ἄγγλος ἐκεῖνος φιλόσοφος εἶπέ που τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ἔργων, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἑρπυστῆρες· ὁ δὲ Μακώλαιϋ παρετήρησεν ὅτι ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ δὲν εἶχε χρείαν τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκείας οὐδὲ τῆς ποικίλης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἤρκει ν' ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Διότι ὁ Βάκων πλὴν τῆς δικαστικῶς ἐξελεγχθείσης δωροδοκίας, κατεδίωξε μέχρι θανάτου τὸν ἴδιον εὐεργέτην Ἔσσεξ καὶ μετεχειρίσθη εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια. Οὐδὲν ἧττον Τριβωνιανὸς καὶ Βάκων εἶναι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορία, ὀφείλει μὲν νὰ κατακρίνῃ, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ μὴ ἀπαθανατίσῃ.

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς ἕτερον ἐπιφανὲς γεγονὸς τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ ναὸς ὁ καθιερωθεὶς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν καὶ ἀνοικοδομηθεὶς ἐπ' Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ Ἀνθεμίου τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου, εἶναι βεβαίως διὰ τὴν ἰδεώδη αὐτοῦ προσωνυμίαν καὶ ἐξεργασίαν, τὸ κάλλιστον τῶν εὐκτηρίων ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ χριστιανισμός, εἶναι ὁ ἑτεροθαλὴς τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφός· διότι τί ἄλλο ἦτο ὁ Παρθενὼν ἐκεῖνος ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς θείας Σοφίας ἱερόν ; Ἡ τέχνη τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπῆρξε διάφορος τῆς τοῦ Ἰκτίνου τέχνης· ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις ἣν προξενοῦσιν ἀμφότεραι εἶναι ὁμοία. Ὁ Παρθενὼν ἦτο μέχρι τινὸς ἄστεγος, προσδεχόμενος οὕτω ἀμέσως τὸ οὐράνιον φῶς· τὸ δὲ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καλύπτεται ὑπὸ θόλου. Ἀλλὰ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπαντα τὸν ναὸν ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου θόλου, εἶναι τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτόχρημα τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανόν. Τῳόντι οἱ τολμητίαι τῆς Ἰωνίας ἀριστοτέχναι ἀνεπέτασαν τὸ στερέωμα αὐτῶν ἁπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μέν, δι' οὐδενὸς δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων, ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπιστέγασμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετεωριζόμενον· τοὐλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαιοῖ ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ

οἰκοδομίας ἱσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρτημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐξ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσι ὅμως ὅρια τόλμης τὰ ὁποῖα οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ. Ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατέπεσεν ἐκ σεισμοῦ ἰσχυροῦ ὁ θόλος καὶ ἐδέησε νὰ ἐγερθῇ ἕτερος διὰ πλειοτέρων ἐρεισμάτων ἐμπεδούμενος. Ἀλλ' ὁ ὁμώνυμος τοῦ πρεσβυτέρου Ἰσιδώρου ἀνεψιὸς διέπραξε τοῦτο τοσοῦτον τεχνηέντως ὥστε, καίτοι ἤγειρεν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν κίονας καὶ ἁψῖδας, κατ' οὐδὲν ἠλάττωσε τὴν ἐλαφρότητα καὶ τὴν διαύγειαν τοῦ ὅλου κατασκευάσματος. Προσεπικυροῖ δὲ τὸν εὐλαβῆ θαυμασμὸν μεθ' οὗ ἐλάλησαν ἀείποτε οἱ χριστιανοὶ παντὸς δόγματος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἤ, ὡς κοινότερον λέγεται, τῆς ἁγίας Σοφίας, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μωάμεθ Β΄, γενόμενος μετὰ ἐννεακόσια περίπου ἔτη κύριος αὐτοῦ, ἐδοξολόγησε μὲν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσλάμ, δὲν ἐπεχείρησεν ὅμως νὰ μεταβάλῃ τὴν προσωνυμίαν καὶ ἐξακολουθήσας νὰ ὀνομάζῃ Ἅγια Σόφια Τσαμισί, ἐπέβαλε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εἰς τοὺς διαδόχους μέχρι τῆς σήμερον.

Τριακόσια μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔτη ἤκμασεν ὁ Φώτιος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐνθυμίζει, ἐν πολλοῖς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Βάκωνα. Οὐδείς ποτε ἠρνήθη τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ· πάντες κατέκρινον τὴν πολιτείαν. Ὁ Hergenröther, συγκεφαλαιῶν τὰς δυσαριθμήτους ταύτας κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις, λέγει «Ἐὰν ὁ Φώτιος ὡς χριστιανὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσκοπος καὶ κυβερνήτης τῆς ἐκκλησίας, ὑπέπεσεν εἰς δεινὰ ἠθικὰ παραπτώματα, ἐὰν ἡ ἱστορία, ἡ ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου ἱστορία οὐδέποτε θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ στίγμα ὅπερ ἐνεκόλαψεν αὐτῷ ὁ δημόσιος αὐτοῦ βίος· ὡς ἐπιστήμων, ὡς συγγραφεύς, ὡς φιλόλογος, ὡς φιλόσοφος, ὡς θεολόγος ἀνεδείχθη λαμπρότατος, τὸ δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις κλέος τοῦ ἀνδρὸς ἀνωμολογήθη μιᾷ φωνῇ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον.» Ἀλλ' ἐνταῦθα διακριτέον. Ὅτε ἐν τῷ τέλει τοῦ τρίτου τόμου ὡμίλησα περὶ τῶν κολακειῶν ἃς ὁ Φώτιος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ Γ΄ προσέθηκα· Ὁμολογητέον ὅτι ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι ἃς προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώ-

πιον τοῦ παραβάτου ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων». Ὁ δὲ Hergenröther, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, παρατιθέμενος τὴν κρίσιν ταύτην, ἀπεφήνατο ὅτι εὑρέθη τελευταῖον καὶ Ἕλλην ἱστορικὸς ὁ μὴ ἐπιχειρήσας ν' ἀποθεώσῃ τὸν Φώτιον. Εὑρέθη, μάλιστα· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς οὗτος, ἂν δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, τὸν ἀνεκήρυξεν ἐν πάσῃ συνειδήσει σωτῆρα τοῦ ἔθνους γενόμενον, ὡς κυβερνήτην τῆς ἐκκλησίας. Τῷόντι ἐν τῇ πάλῃ ἣν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς διεξήγαγε κατὰ τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, οὐδεὶς μετὰ τὸν Λέοντα Γ' ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον καὶ τελεσφορώτερον τοῦ Φωτίου. Ἐὰν ὁ πρωτουργὸς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἀφῄρει ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πάπα τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην καὶ δὲν ἀπέδιδεν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελεν ἐκλίπει ἀπὸ τῶν χωρῶν τούτων ὅπως ἐξέλιπεν ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐὰν ὁ Φώτιος δὲν συνεπλήρου τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' ἐγείρων τὸ ἀνυπέρβατον τεῖχος δι' οὗ ἐχωρίσθη ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς, ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἤθελεν εὕρει, κατὰ τὰς ἐπελθούσας βραδύτερον δεινὰς δοκιμασίας, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ τελευταῖον ἄσυλον εἰς ὃ κατέφυγε καὶ δι' οὗ ἔσωσε πρὸ πάντων τὴν γλῶσσαν, τὴν γλῶσσαν ἐν ᾗ ἐλάτρευε τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτοῦ· οὐδ' ἤθελον οἱ Πελοποννήσιοι τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δυνηθῇ νὰ δηλώσωσιν εἰς τὸν ἑσπέριον τῆς χερσονήσου κατακτητήν, ὅτι πείθονται τελευταῖον νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς αὐτὸν ἀλλ' ἐπὶ ἑνὶ ὅρῳ·

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πείσῃς,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἡμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας.
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Ν' ἀλλάξωμεν τὴν πίστιν μας καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἢ μικρὸν πρᾶγμα ὑπῆρξε τὸ ὑγρὸν ἢ τὸ ἑλληνικὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασεν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἡλιουπολίτης χημικὸς Καλλίνικος; Τὴν σήμερον πᾶσα τελείωσις τῶν τοῦ πολέμου ὀργάνων τιμᾶται καὶ γεραίρεται πλειότερον πάσης ἄλλης εὑρέσεως, ὁ δὲ Καλλίνικος διὰ τοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ μετέβαλεν ὁλόκληρον τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῶν προακμασάντων μαχιμωτέρων τοῦ κόσμου ἐθνῶν καὶ παρέσχεν εἰς τὸν μεσαιωνικὸν

ἑλληνισμὸν ὅπλον ἀκαταμάχητον, δι' οὗ οὗτος ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ ἐπὶ αἰῶνας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτως κατ' αὐτοῦ πανταχόθεν ἐπιτιθεμένων παντοειδῶν ἐθνῶν. Ἐπὶ αἰῶνας, λέγω, διότι ἄλλο τοῦτο χαρακτηριστικώτατον τῆς χρηστότητος τῶν ὀργάνων τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης, ἡ κατασκευὴ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατωρθώθη νὰ τηρηθῇ ἐπὶ μακρότατον ἀπόρρητος.

Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἀνέστησε βεβαίως τὸν ἀρχαῖον· νεκρανκστάσεις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δὲν συμβαίνουσιν, ἀνάγκη τελευταῖον νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου· ἀλλ' ὅσῳ νέος, ὅσῳ ἀλλότριος τῶν χρόνων τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Περικλέους, τοῦ Δημοσθένους καὶ ἂν ἦτο ὁ κόσμος ἐν ᾧ ἐπολιτεύετο, ὁ κόσμος ὁ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον δημιουργηθείς, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, ὅπως καὶ ὁ χριστιανικὸς καὶ ὁ μακεδονικός, δεν ἐλησμόνει ποτὲ καὶ ποτὲ δὲν ἔπαυσε τιμῶν τὸν ἀρχηγέτην.

Ὁ Ἀγαθίας, ἀγανακτῶν κατὰ τοῦ ἔθους τοῦ νὰ τιμῶνται διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι, ἐκήρυττεν ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ χάρις.

Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἄρ' Ὅμηρος
χρώμασι ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνῃ σοφίῃ.

Ὁ Γεώργιος Πισίδης καὶ ὁ Θεοδόσιος, οἱ ὑμνήσαντες τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, μνημονεύουσιν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Τιμοθέου, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀπελλοῦ, ὁ δὲ δεύτερος, τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν ἡρώων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Φιλίππου, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἱστορῶν μετὰ καρδίας αἱμασσούσης τὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ τότε γενόμενα, ἀνακράζει· ἀλλ' ὦ ἔλλην ποταμὲ Ἀλφειέ, ρεῦμα ρέον δι' ἅλμης πότιμον, μὴ δὴ τὰ Ἑλλήνια δυσπραγήματα τοῖς ἐν Σικελίᾳ βαρβάροις διατρανώσειας, μηδ' ἔκπυστα θείης ὅσα οἱ ἐκ σφῶν ἐπιστρατεύσαντες Ἕλλησι καθ' Ἑλλήνων ἐμεγαλούργησαν· ἀλλοπρόσαλλος ἡ μάχη καὶ νίκη ἐπαμείβεται ἄνδρας. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαήλ, ἐξεικονίσας ἐν ποιήματι τοῦ ὁποίου μόνον τὸ προοίμιον περιεσώθη, τὸ ἴνδαλμα τῆς

πόλεως ἐκείνης οἵαν ὠνειρεύθη αὐτὴν καὶ ἐλάτρευσεν ἐν τῇ νεότητι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς μητροπόλεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ μετὰ πόνου ψυχῆς ἐνθυμίζοντος τῇ ἀληθείᾳ τὸν Βύρωνα καὶ τὸν Chateaubriand. Καὶ οὐ μόνον οἱ λόγιοι κατεκηλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς. Ὁ Βασίλειος Β' ἐτέλεσε τὸν θρίαμβον δι' οὗ ἐπανηγύρισε τοὺς εἰκοσαετεῖς αὑτοῦ κατὰ Βουλγάρων ἀγῶνας, πρῶτον ἐν Ἀθήναις, καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἀναγκασθεὶς ἐπὶ τοῦ κατὰ Ροβέρτου Γυσκάρδου ἀγῶνος, νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θησαυρούς, καὶ ἔπειτα, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ πολέμου ἐκείνου, νὰ ἀπολογηθῇ ἐνώπιον συνελεύσεως εἰς ἣν παρῆσαν ἡ σύγκλητος, τὸ στρατιωτικὸν καὶ οἱ ἔγκριτοι τοῦ κλήρου, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅτι πάντα τὰ ἀφαιρεθέντα «εἰς δέον ἀνήλωτο κατὰ τὸν Περικλέα ἐκεῖνον καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται.» Τρεῖς Ἀθηναῖοι καὶ μία Πελοποννησία ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β' Εὐδοκία (ἡ πρότερον Ἀθηναΐς), ἡ σύζυγος τοῦ Λέοντος Δ' Εἰρήνη, ἡ σύζυγος τοῦ Σταυρακίου Θεοφανώ, καὶ ἡ σύζυγος τοῦ βασιλέως Χριστοφόρου Σοφία, θυγάτηρ δὲ τοῦ Πελοποννησίου Νικήτα. Αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, οὐχὶ μόνον ἡ τῶν τριῶν μεγάλων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐκκλησία, ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου βίου. Οἱ χαιρετισμοὶ εἰς τὴν ὑψίστην θεὸν ἑνὸς τῶν μεταγενεστέρων Ὀρφικῶν ἔχουσι πρόδηλον τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀκάθιστον ἐκεῖνον Ὕμνον ὃν μέχρι τῆς σήμερον ἅπας ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν παύει ἀναπέμπων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀθηνῶν, καὶ ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κρήτης καὶ μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς τὴν πάναγνον μητέρα τοῦ Σωτῆρος, ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς λυτρώσεως τῶν προπατόρων ἀπὸ Ἀβάρων καὶ Ἀράβων. Χαῖρε, ἀναφωνεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ὀρφικὸς ποιητής.

Χαῖρε δὲ καὶ κλῖμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις·
Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι, κλπ.

Χαῖρε, ἀνακράζει ὁ Χριστιανὸς ποιητής,

Χαῖρε κλῖμαξ ἐπουράνιε
δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός·
Χαῖρε γέφυρα μετάγουσα

τοὺς ἐκ γῆς πρὸς Οὐρανόν.
Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων
τὰς πλοκὰς διασπῶσα, κλπ.

Ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα καὶ ἡ λογοτεχνία, ἔχουσαι νὰ λειτουργήσωσιν ἐντὸς κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὅρων ἐντελῶς ἀλλοτρίων τοῦ βίου ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχον διαπλασθῆ καὶ ἀκμάσει, ἠλλοιώθησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν ἠλλοιώθησαν, παρήγαγον ἔργα τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἀναγινώσκονται ἐπωφελῶς καὶ πολλάκις εὐχαρίστως. Αἱ ἱστορίαι τοῦ Προκοπίου, ἐὰν πόρρω ἀπέχωσι τῶν ἀριστουργημάτων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, δικαιοῦνται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ἀνὴρ γνώστης τοῦ περὶ τὸν λόγον καλοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἀρετῶν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, ὧν ἔδωκε λαμπρὰ ὑποδείγματα, ὁ ἱστορήσας τὴν παρακμὴν καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Προκόπιος «ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ· ἐπιζητεῖ πάντοτε καὶ πολλάκις ἐπιτυγχάνει τὸν τόνον καὶ τὴν κομψότητα τοῦ ῥήματος· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσιν ἐξαίρετον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν· φιλοτιμούμενος δὲ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ τέρψῃ, φαίνεται περιφρονῶν τάς τε προλήψεις τοῦ ὄχλου καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακείας». Αὐτοῦ τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ εἰκονική. Ὁ ἀναγινώσκων τὸν ἀδυσώπητον αὐτὸν ἀντίπαλον τῆς μεταρρυθμίσεως αἰσθάνεται ὅτι ὑπὸ τὸ ῥάσον τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδία ἥτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερύγιζε φαντασία ἥτις δὲν εἶχεν ὅλως ἀλλοτριωθῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐφυΐαν καὶ χάριν. Ἐν τῇ περὶ πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σικελῶν πραγματείᾳ αὐτοῦ, ὁ Εὐστάθιος διαμαρτύρεται ὅτι δὲν ἀναγράφει ἀντίφωνα κατὰ τοὺς φαύλους τῶν σοφιστῶν. Καὶ τῳόντι ὁ λόγος αὐτοῦ ψυχαγωγεῖ καὶ θέλγει· οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ πρωτουργοῦ τοῦ δράματος καταδεικνύουσι βαθεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας γνῶσιν· ἰδίως δὲ ἐπαγωγὸς εἶναι παρ' αὐτῷ ὁ ὄντως τραγικὸς συνδυασμὸς τῆς βαρυτάτης θλίψεως ἕνεκα τῶν συμφορῶν ἃς ἔχει νὰ ἱστορήσῃ, καὶ τῆς εὐτραπέλου πικρίας καὶ εἰρωνείας δι' ἧς μαστίζει τοὺς αἰτίους τῶν συμφορῶν τούτων. Βεβαίως ὅλοι τῶν

χρόνων ἐκείνων οἱ συγγραφεῖς δὲν ἔχουσι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοιαῦτα προτερήματα· ἀλλ' ὁ Γίββων λέγει που· ὁποίαν χάριν, ὁποίαν κομψότητα ἔχει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν αὐτῷ τὸ στόματι τοῦ Κεδρηνοῦ !

Ἡ ἐπίσημος καὶ ἡ δημώδης γλῶσσα διεστράφησαν ἀναγκαίως πολὺ μᾶλλον τῆς φιλολογικῆς. Ἐν τῷ ἱδρυθέντι ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κράτει, ἐνῷ ἡ ἐκκλησία, ἡ φιλολογία, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθησαν ὁμιλοῦσαι τὴν ἑλληνικήν, ἐπίσημος κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἡ λατινική. Ἀπεδείχθη μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς παρ' ἡμῖν ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν πάλη ὑπῆρξε μακρά. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσηγόρευσε λατινιστὶ τοὺς πατέρας τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν Νικαίᾳ συγκροτηθείσης οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ἐναρκτήριος ὅμως οὗτος λόγος, ἵνα γίνῃ καταληπτὸς εἰς τὴν ὁμήγυριν, ἐδέησε νὰ μεθερμηνευθῇ εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἑξήκοντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔτη, ὁ Ἀρκάδιος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος Βʹ, τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι. Κατόπιν ὁ Μαρκιανὸς ἐλάλησε πάλιν λατινιστὶ ἐνώπιον τῆς ἐν Χαλκηδόνι δʹ οἰκουμενικῆς Συνόδου· καὶ πάλιν ὅμως ὁ λόγος αὐτοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικήν. Τὸ δὲ περιεργότερον, ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, ἕλλην τὸ γένος, ἀλλ' ἔξαρχος ὢν τοῦ Πάπα ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ, ἐλάλησε λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ, ἑρμηνεὺς ἐδέησε νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἕλληνος ἐκείνου λόγον. Οὕτως ἐν διαστήματι διακοσίων ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐτῶν, ἡ λατινίζουσα κυβέρνησις ἀντηγωνίζετο κατὰ δύναμιν πρὸς τὴν ἑλληνίζουσαν κοινωνίαν, ὅτε αἴφνης ἡ λατινικὴ ἐφάνη κατισχύσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς κωδικοποιήσας τοὺς νόμους ἐν τῇ λατινικῇ, ἠξίωσε νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς καὶ ἀστικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κύκνειον αὐτῆς ᾆσμα. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς λεγομένας Νεαρὰς διατάξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ νὰ ἀνομολογήσῃ ἐπισήμως ὅτι πράττει τοῦτο διότι ἡ «Ἑλλήνων φωνὴ» εἶναι «ἡ κοινή, ἡ συνήθης, ἡ πᾶσι γνώριμος.» Καὶ μετ' ὀλίγον Ἀνατολὴ καὶ Δύσις ἀνεγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν τοῦ κράτους τούτου χαρακτῆρα. Καὶ ὁ μὲν ἄραψ Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει πρῶτον Ἕλληνα βασιλέα τὸν ἄμεσον τοῦ Ἰουστίνου Βʹ διά-

δοχον Τιβέριον, ὁ δὲ λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν τοῦ Τιβερίου διάδοχον Μαυρίκιον, τὸν Καππαδόκην ἐκεῖνον ὅστις, ὁμογενὴς ὢν τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Παυσανίου, ἦτο κατὰ Μένανδρον Μουσῶν ἐραστὴς καὶ ἐνταυτῷ δεινῶς ἐταπείνου τὴν τῶν Περσῶν μοναρχίαν. Ἀπὸ δὲ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς «ἀποβαλόντες, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, τὴν ρωμαϊκὴν γλῶσσαν, διετέλουν ἑλληνίζοντες.»

Ἀλλ' ἡ ἐπίσημος αὕτη ἑλληνικὴ ἔφερε πολλὰ ρωμαϊκὰ στίγματα Ἡ πλείστη νομοθεσία, ἀστική, οἰκονομική, διοικητική, στρατιωτική, ἐκ τῆς λατινικῆς μετεφράσθη, καὶ πολυάριθμοι αὐτῆς ὅροι διετηρήθησαν ἀπαράλλακτοι δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων ἁπλῶς ἐκφερόμενοι. Οὐκ ὀλίγοι μὲν διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀπεδόθησαν· ἐν γένει ὅμως ἡ ἐπίσημος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ γλῶσσα παρέμενε μετὰ πολλῶν λατινισμῶν μεμιγμένη, καίτοι ἠγωνίζετο ἐκ διαλειμμάτων, ἂν ὄχι ν' ἀνακτήσῃ τὴν ἀρχαίαν γνησιότητα, νὰ μεταπλασθῇ τοὐλάχιστον ἐπὶ τὸ χαριέστερον κατὰ τὸ ἰδιάζον τῷ ἔθνει τούτῳ πνεῦμα. Ὅταν λ.χ. τὰ τάγματα καὶ τὰ θέματα, δηλαδὴ ὁ βασιλικὸς καὶ ἐπαρχιακὸς στρατός, ἤρχοντο εἰς προϋπάντησιν τοῦ βασιλέως ἐπευχόμενοι αὐτῷ, ὁ βασιλεύς, ἐκνεύων πρὸς ἓν ἕκαστον τάγμα καὶ θέμα, ἔλεγε, κατὰ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς βασιλείου τάξεως· «Καλῶς ὑμᾶς εὕρομεν· πῶς ἔχετε, παιδία μου, πῶς ἔχουσιν αἱ νύμφαι μου, αἱ γυναῖκες ὑμῶν καὶ τὰ παιδία, πῶς ὑμῖν τὰ ἐν τῇ ὁδῷ διηνύσθη ; Ἀγωνίσασθε, τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται καὶ παιδία ἐμά, ἵνα ἐν καιρῷ δέοντι ἐπιδείξησθε τὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν καὶ βασιλείαν ἡμῶν πίστιν ὀρθὴν καὶ ἀγάπην».

Παραπλήσιά τινα ἔπαθεν ἡ δημώδης γλῶσσα, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς εἰμὴ εὐάριθμα μνημεῖα. Τὰ ἄκτα, τοῦ βίγκας, ἐξέρκιτα, δηλάτωρες καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκλείπουσι βαθμηδόν· καί, ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ἀποβάλλονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολὺ ταχύτερον ἢ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἐν ταῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀνευφημίαις, ὁ μὲν δῆμος ἀνέκραξεν ἑλληνιστὶ «Σεβαστέ», ὁ δὲ στρατὸς ρωμαϊστὶ «Αὔγουστε». Ὅστις ἀναγνώσῃ τὸ περίφημον μεταξὺ τῶν δήμων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἰουστινιανοῦ διάλογον καὶ τὰς προσρήσεις τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ πλήθους εἰς τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, νομίζει ὅτι εὑρίσκεται εἰς ἄλλον κόσμον ἐν

τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ εἰς ἄλλον ἐν τῇ δεκάτῃ. Ἐν ταύτῃ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος διηγεῖται ὅτι, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν Ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον πρῶτοι ψάλλοντες.

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει·

οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημεριαν

καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω ᾄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἕνα στίχον τοῦ δημοτικοῦ ἐκείνου ᾄσματος, τοῦ ὁποίου δὲν περιεσώθη δυστυχῶς εἰμὴ ἡ ἀρχὴ αὕτη καὶ τὸ ὁποῖον, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εὐχαρίστως ἠθέλομεν ἀκούσει τὴν σήμερον ἀντηχοῦν ἐν τῷ στόματι τοῦ καθ' ἡμᾶς δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἐν δὲ τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ θετὸς τῆς βασιλίδος Ζωῆς υἱὸς Μιχαὴλ Ε', ὃν τὸ πλῆθος ἐπωνόμασε περιφρονητικῶς Καλαφάτην, καὶ ὅστις ἀφοῦ ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ Ἐσταυρωμένου εὐπείθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ στοργήν, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν εὐεργέτιν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς σταυροπάτην καὶ καλαφάτην βασιλέα δὲν θέλομεν, ἀλλὰ τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωήν». Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον, ὅτε ὁ σύζυγος τῆς Ζωῆς Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἐρασθεὶς τῆς ἀδελφῆς τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ, ἐμελέτησε ν' ἀναδείξῃ αὐτὴν βασίλισσαν καὶ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τήν τε Ζωὴν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Θεοδώραν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς τὴν Σκλήραιναν βασίλισσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἱ μάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα θανοῦνται»· ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυροῖ ὁπόσον εὐγενῆ ἀφοσιώσεως αἰσθήματα ἔτρεφεν ὁ λαὸς ἐκεῖνος πρὸς τὰς τελευταίας ἀπογόνους τοῦ ἐνδόξου μακεδονικοῦ οἴκου, ὅσῳ ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ νέος ἔτι Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐσώθη διὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος ἐξ ἐπιβουλῆς ἣν παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀντίπαλοι, ἐψάλλετο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης τὸ ᾀσμάτιον· «Τὸ σάββατον τῆς τυρινῆς, χαρεῖς Ἀλέξιε, ἐνόησές το καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρωΐ εἶπα καλῶς γεράκιν μου». Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἕκτης οἱ Κωνσταντινουπολῖται ἔδιδον δείγματα τῆς εὐφυΐας αὐτῶν. Ἐν τῷ

μεταξὺ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν δήμων διαλόγῳ οἱ Πράσινοι ἤθελον νὰ κατηγορήσωσιν ἐπὶ καταχρήσει τὸν σπαθάριον Καλοπόδιον· μὴ τολμῶντες δὲ νὰ ἐκστομίσωσιν αὐτὸ τοῦ πλεονέκτου τούτου στρατηγοῦ τὸ ὄνομα, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ἀναβοήσαντες· «ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὑρίσκεται». Μὴ λησμονήσομεν προσέτι ὅτι ἔκτοτε οἱ Κωνσταντινουπολῖται ὠνόμαζον τοὺς νέους στρατιώτας παλληκάρια, διὰ τῆς προσηγορίας ἐκείνης ἥτις τοσοῦτον ἀπέβη πολύκροτος εἰς τοὺς νεωτέρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγῶνας.

Ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ εἰκόνι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν πολιτείας καὶ κοινωνίας, ὑπεδείξαμεν τὰ μεγάλα ἔργα δι' ὧν αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς προηγουμένας φάσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου πρὸς τὸν νεώτερον ἑλληνισμόν. Καλούμεθα σήμερον Ἕλληνες, τοὺς δὲ ἐν ταῖς αὐταῖς χώραις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πρωταγωνιστήσαντας ὀνομάζομεν Βυζαντινούς. Αὐτοὶ ὅμως οὗτοι δὲν παρεδέχθησαν τὴν προσηγορίαν ταύτην, ἀλλ' ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους, Γραικούς, καὶ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Ἕλληνας. Τὸ ὄνομα Βυζαντινοὶ δὲν ἐπεκράτησεν εἰμὴ παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις, συνδεθὲν ὑπ' αὐτῶν μετὰ ποικίλων περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν. Παρακολουθήσωμεν ἤδη ἐπὶ μικρὸν τὴν τύχην τῶν τριῶν ἰθαγενῶν ὀνομάτων. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐξηκολούθησεν ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐκ παραλλήλου. Οἱ πολλοὶ ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους ἢ Ῥωμηούς· αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις, Γραικοὺς ἢ Ἕλληνας· μέχρις οὗ ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελθοῦσα πρώτη Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἀφαιρέσασα ἐκ μέσου τὰς προσηγορίας Ῥωμαῖοι καὶ Γραικοί, καθιέρωσεν ἐπισήμως τὰ τιμιώτατα τῆς γλώσσης ἡμῶν ὀνόματα Ἑλλάς, Ἕλληνες, Ἑλληνικὴ ἐπικράτεια, Ἑλληνικὴ πολιτεία, Πανελλήνιον. Μεταξὺ τῆς 29 Μαΐου 1453, καθ' ἣν ὁ μεγαλομάρτυς βασιλεὺς ἐκάλει τοὺς μὲν συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἀπογόνους Ἑλλήνων, τὴν δὲ Κωνσταντινούπολιν ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν γράφομεν, συνέβη ἆρά γέ τι τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἕλληνες ἢ οἱ κατὰ τὸ μέσον αἰῶνα προπάτορες ἡμῶν; Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν τὸ ἠξεύρω· ἴσως μάλιστα ὑπάρχουσι γεγονότα τινὰ

ἐπιτρέποντα νὰ διστάσωμεν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Λάβετε λ.χ. τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν ἑκατέρων τῶν χρόνων. Οἱ στρατηγοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ἐν μέσῳ αἰῶνι Λαχανοδράκοντες, Ἀρδατύραι, Μελισσηνοί, Ὠρύφαι, Ἐξαμιλῖται, Οὐρανοί, Ξιφίαι, Ὀρέσται, Δαφνομῆλαι, Βοτανειᾶται, Φιλόκαλοι, Κρηνῖται, Σκληροί, Μανιάκαι, Κεκαυμένοι, Συναδηνοί, Διογένεις, Παλαιολόγοι, Στρατηγόπουλοι· ἀλλὰ δὲν γράφομεν ἐνταῦθα λεξικὸν κυρίων ὀνομάτων. Τὰ δὲ παρατεθέντα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ πείσωσιν ἕκαστον ὅτι, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἑλληνικὰ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἐκλέϊσαν τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἱστορίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλ' ἐρωτῶ ἐνταῦθα· ἐὰν καλώμεθα σήμερον Ἕλληνες, ἐὰν ὁμιλῶμεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐὰν οἱ πατέρες τῶν πατέρων τῆς παρούτης γενεᾶς ἠξιώθησαν νὰ προσθέσωσιν οὐκ ὀλίγας λαμπρὰς σελίδας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐὰν αὐτὴ ἡ παροῦσα γενεὰ ὀργᾷ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν προπατόρων, εἰς τίνας ἄλλους ὀφείλομεν τὰ εὐεργετήματα ταῦτα ἢ εἰς τοὺς προγόνους τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων; Ἐλάβομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πῶς καὶ ὑπὸ τίνων ἐσώθημεν ἐκ τοῦ φραγγισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ὅσα δὲν ἔπαυσαν εἰσβάλλοντα ἐπὶ ἔτη χίλια ἐξ ὅλων τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος, ὑπῆρξαν ἔτι δεινότεροι. Βεβαίως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ὑπό τινων ἐπρεσβεύθη. Διῆλθεν ὅμως διὰ περιπετειῶν κρισιμωτάτων. Ἀπὸ βορρᾶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν πολεμίων, οὐ μόνον τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἶχον καταλάβει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἁπάσας τὰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχον κατασταθῆ πολυάριθμοι. Ἀπὸ μεσημβρίας οἱ Ἄραβες οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας εἶχον κυριαρχήσει, ἀλλὰ καὶ μέρους τῆς μικρᾶς Ἀσίας· καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Κρήτης ἐδέσποσαν ἐπὶ 138 ἔτη. Ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἐσώθη εἰμὴ διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ διὰ ἐπιτηδείων πολιτικῶν, διοικητικῶν, ἐκπαιδευτικῶν αὐτῆς ἐνεργειῶν. Ἵνα δώσωμεν ἐνταῦθα μικράν τινα ἔννοιαν τῶν ποικίλων τούτων ἀγώνων, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐν συντόμῳ τί ἐγένετο ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτησε τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἤγαγεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἡγεμόνα αὐ-

τῶν Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ καὶ τοὺς ἀπείρους αὐτοῦ θησαυρούς, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης ἔπνεε τὰ λοίσθια· ὁ δὲ Φωκᾶς ἐκάλεσεν αὐτόθι πολλοὺς νέους ἐποίκους, Ἕλληνας καὶ ἐξελληνισθέντας Ἀρμενίους, καὶ ἔπεμψε τὸν ὅσιον Νίκωνα ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὰς πεπτωκυίας ἐκκλησίας, ἀνήγειρε νέας, καὶ ἀνεζωπύρησε τὴν πίστιν τῶν κατοίκων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ μετῳκίσθησαν εἰς Κρήτην πολλαὶ ἐπιφανεῖς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Χορτάτοι, οἱ Λύγηνοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Κλάδοι, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Φωκάδες ἐξ ὧν μετέπειτα παρήχθησαν οἱ Καλλέργαι, οἱ Καλέταιροι καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἅπαντες ἐπρωταγωνίστησαν κατὰ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας. Τοιουτοτρόπως ἡ Κρήτη ἀπέβη εἷς τῶν κυριωτάτων προμαχώνων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ διὰ παρομοίων ἢ διὰ παρεμφερῶν ἔργων ἡ μὲν Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ κατέστησαν τὰ ἀσφαλέστατα τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἐλευθερίας ὁρμητήρια, ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θρᾴκῃ ὁ ἑλληνισμὸς ἀνταγωνίζεται ἔτι εὐδοκίμως κατὰ τῶν ἐπηλύδων.

Καὶ ὅμως ἵνα μὴ ὑπάρξῃ μωρία ἣν δὲν ἐπράξαμεν κατὰ τὸν τελευταῖον πεντηκονταετῆ ἡμῶν βίον, ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἐκείνων πατέρων ἡμῶν ὡς περὶ ξένων καὶ δὲν ἀναγνωρίζομεν ὡς γνησίους προγόνους εἰμὴ τοὺς Λεωνίδας καὶ τοὺς Θεμιστοκλεῖς. Δὲν ἀρκεῖ ὅτι θέλομεν νὰ κυβερνήσωμεν τὴν Ἀνατολήν, αὐτοὶ ἡμεῖς μηδαμῶς θέλοντες νὰ κυβερνηθῶμεν, ἀλλ' ἀξιοῦντες νὰ ἄρξωμεν χωρῶν εὐρυτάτων, περιορίζομεν τὰ ἱστορικὰ ἡμῶν δίκαια ἐντὸς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ταῦτα δὲ πάντα, ἐνῷ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι οὐ μόνον σπουδαιότερον ὁπωσδήποτε ἡμῶν κυβερνῶνται, ἀλλὰ καὶ τὰς ἱστορικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις ἐπιμελῶς περιθάλπουσι καὶ προάγουσι. Τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐρυπίδου λεγόμενον

Ἑλλὰς κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Αὐγούστου 1886.

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή.

Περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ διετήρει ἔτι ἀκεραίαν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐθνικὴν γνησιότητα εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τῶν Θερμοπυλῶν χώρας, δηλαδὴ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα· καὶ προσέτι εἰς τὰς πολυαρίθμους ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῆς νήσους. Ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ· ἡ εὐπορία εἶχεν ἐκλείψει· πολλὰ τῆς χώρας μέρη εἶχον λεηλατηθῆ ἐπανειλημμένως ὑπὸ βαρβάρων· αἱ πόλεις εἶχον ἀποβάλει οὐκ ὀλίγα λαμπρὰ μνημεῖα· ἀλλὰ μόνιμος ἀλλοφύλων ἐγκατάστασις δὲν εἶχεν ἔτι συμβῆ ἐνταῦθα, τοὐλάχιστον τοσούτων ἀλλοφύλων, ὥστε νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸν ὅλον τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα. Διότι ἱδρύθησαν μὲν ἄλλοτε ρωμαϊκαὶ ἀποικίαι εἰς Κόρινθον, εἰς Πάτρας, εἰς Δύμην, εἰς Νικόπολιν· ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἔκτοτε διελθόντων πεντακοσίων περίπου ἐνιαυτῶν, αἱ ἀποικίαι αὗται εἶχον

ἐξελληνισθῇ. Καὶ ἐκ τῶν δύο χωρῶν ὅσαι κεῖνται ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν δὲν φαίνονται ὡσαύτως ἐγκατασταθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βάρβαροι· μόνον δὲ εἰς τὴν βορειοτέραν Ἤπειρον, ἰδίως περὶ τὸ Δυρράχιον, ὑπῆρχον ἤδη ἀποικίαι τινὲς Γότθων οἵτινες ἔμειναν αὐτόθι μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου πρὸς δυσμὰς ἐκστρατείαν (σελ. 683—684 τοῦ Β' τόμου).

Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι βάρβαροι εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία. Ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χώρα κατείχετο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο φυλῶν, τῆς Ἰλλυρικῆς καὶ τῆς Θρᾳκικῆς, αἵτινες δὲν ἐταυτίζοντο μὲν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικρὰν πρὸς αὐτὴν οἰκειότητα. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἱκανὰ Γαλατῶν στίφη ἀποκατεστάθησαν ἔν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θρᾴκῃ. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰλλυριοὶ ἐκεῖνοι καὶ Θρᾷκες καὶ Γαλάται εἶχον ἤδη κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῇ, διά τε τῶν πολυαρίθμων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, καὶ δι' αὐ οῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Μήπως ἐν Δερριόπῳ, εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Μακεδονίας, δὲν ἀνεκαλύφθη ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ συνταχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὅλως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιγραφῶν, καὶ μνημονεύουσα προέδρων καὶ πολιταρχῶν, καὶ βουλευτηρίου καὶ ἐπιμελητοῦ τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων; Ναὶ μὲν βραδύτερον καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος νέα βάρβαρα φῦλα ἀνεμίχθησαν αὐτόθι μετὰ τῶν ἐγχωρίων· πρὸς ἀνατολὰς μέν, ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θρᾴκῃ, αἱ Οὐννικαὶ φυλαί, δυτικώτερον δέ, ἐν τῇ ἄνω Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαυϊκαί, οἱ Γεπῖδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἴρουλοι· ἔτι δὲ δυτικώτερον, οἱ Ὀστρόγοτθοι, οἵτινες ὅμως μετ' ὀλίγον ἀπεδήμησαν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἀλλ' οἱ ἄποικοι οὗτοι δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, πολυάριθμοι, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους· διότι ὄχι μόνον πᾶσαι αἱ πόλεις, παράλιοί τε καὶ μεσόγειοι, κατείχοντο ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισμένον στοιχεῖον διετέλει ἔτι ἐπικρατέστατον. Τουλά-

χιστον ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός, ὁμιλῶν, κατὰ τὴν ἀμέσως ἑπομένην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, περὶ τῶν κατοίκων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, λέγει αὐτοὺς «Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας».

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὁπόσον ὁ ἑλληνισμὸς ἐπεκράτησε κατὰ πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ ἕβδομον τῆς ἱστορίας ἡμῶν βιβλίον, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὄγδοον, ὅπου ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, συνετέλεσε τἀνάπαλιν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν αὐτοῦ καὶ ἀνάπτυξιν. Ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀσυγκρίτως ἀκμαιότερος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Αἱ πολυάριθμοι, αἱ πλούσιαι, αἱ πολυάνθρωποι τῶν χωρῶν ἐκείνων πόλεις ἦσαν καθ' ὁλοκληρίαν ἑλληνικαί· εἰς αὐτὴν τὴν ὕπαιθρον χώραν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατίσχυεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἐπιχωρίων διαλέκτων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀσίᾳ που καί που νέαι τινὲς βάρβαροι φυλαί· γαλατικαὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, γοτθικαὶ δὲ καὶ οὐννικαὶ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' οἱ Γαλάται, καί τοι ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι ὥστε ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς χώραν εὐρεῖαν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας κειμένην, ἔπαθον ὅ,τι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ ἐγχώριοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας κάτοικοι, ὑπέκυψαν δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκαταμάχητον ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ· δι' ὅπερ ἡ μὲν χώρα αὐτῶν ἀπὸ Στράβωνος καὶ ἐφεξῆς ὠνομάζετο Γαλλογραικία καὶ Γαλατία ἡ Ἑλληνική, οἱ δὲ ἄποικοι ἐκεῖνοι ἐκαλοῦντο Γαλλογραικοὶ καὶ Ἑλληνογαλάται. Παραπλήσιόν τι συνέβη εἰς τοὺς Γότθους, τοὺς ὁποίους ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θεοφάνης ὀνομάζει Γοτθογραίκους, ἤτοι ἐξελληνισθέντας Γότθους. Οἱ δὲ Οὖννοι, εὐαριθμότεροι ὄντες, ἔτι εὐχερέστερον συνεχωνεύθησαν ἐντὸς τῶν ἐγχωρίων κατοίκων. Ἀλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τεκμήριον μαρτυρεῖ ὁπόσον ἑλληνικαὶ ἦσαν κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα αἱ χῶραι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πᾶσα σχεδὸν ἡ

ἑλληνικὴ φιλολογία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ παρήχθη καὶ ἤκμασεν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὀγδόῳ βιβλίῳ· καὶ πλὴν τούτου, ὅτι οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Ἄρειοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Εὐτυχεῖς, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Χρυσόστομοι καὶ οἱ ἄπειροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκήρυκες τῶν χρόνων τούτων, διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἠγόρευον πρὸς τοὺς αὐτόθι ὄχλους καὶ ἔπειθον αὐτούς, καὶ συνεκίνουν, καὶ παρέσυρον, ἐξ οὗ καταφανῶς δηλοῦται ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας στρωμάτων, ἂν δὲν εἶχον πάντοτε τὴν ἑλληνικὴν ὡς συνήθη αὐτῶν γλῶσσαν, τοὐλάχιστον ἐνόουν αὐτὴν ἀρκούντως.

Εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας ὁ ἑλληνισμός, ὅστις εἶχε διασωθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπὶ τῆς τῶν Πάρθων κυριαρχίας, ἐμαράνθη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, καὶ ἀνεδείχθη πολέμιον τῆς τε ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ νέου αὐτῆς θρησκεύματος. Πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, ὅριον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπῆρχεν ἤδη ὁ Εὐφράτης ποταμός, ὅπως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ποταμὸς Ἴστρος. Δεινὰς ὡσαύτως συμφορὰς ὑπέστησαν αἱ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι παρὰ τῶν ἐγχωρίων βαρβάρων· θέλομεν ὅμως ἴδει τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου χώρας τῆς βορείου Ἀφρικῆς, ἐν μὲν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, προθύμως ἐν ὀνόματι καὶ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀποβαλλούσας τὴν βανδηλικὴν κυριαρχίαν· ἐν δὲ τῇ ἑβδόμῃ, γενναίως καὶ μέχρι τινὸς εὐτυχῶς, ὡσαύτως ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγωνιζομένας. Ἀλλὰ ἐξαιρέτως ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑλληνισμὸς διετηρεῖτο ἔτι ἀκέραιος καὶ ἀκμαῖος, καὶ ἐξηκολούθει ἐπενεργῶν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἰδίως διὰ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 3 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος, Σιλκὼ ὁ βασιλεύς, ἢ καθὼς ἔλεγεν ἑαυτὸν βασιλίσκος τῶν Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιόπων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνέγραφε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα (σελ. 348 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη ἦτο σφόδρα ἠλλοιωμένη, ἀλλὰ οὐχ ἧττον ἐμαρτύρει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἤδη δέ, καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους, δύο Ἕλληνες δοῦλοι διέ-

δωκαν αὐτόθι τὸν χριστιανισμόν, καὶ ἀναβιβασθέντες εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, συνῆψαν μὲν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, προήγαγον δὲ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ἐμπορίαν μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν κάτω Γαλατίαν (τὰς περὶ Μασσαλίαν χώρας) ἐλαλεῖτο ὁμοίως ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἂν καὶ εἰς τὴν κάτω Γαλατίαν ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς γαλατικῆς. Ἀλλὰ δὲν λέγομεν ἐνταῦθα πλειότερόν τι περὶ τῶν χωρῶν τούτων, διότι ἡ μὲν κάτω Γαλατία πρὸ καιροῦ καὶ διὰ παντὸς εἶχεν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τοῦ αὐθυπάρκτου πολιτικοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἡ δὲ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν συνηνώθησαν αὖθις πολιτικῶς μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε καὶ θέλομεν εἰδικώτερον ἐπανέλθει εἰς αὐτάς.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ ἑλληνισμὸς ἦτο ἔτι ἐπικρατέστατος ἐντὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν, τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν ἀφρικανικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ὅλοι αὐτῶν οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, πλεῖστοι ὅμως ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρότερον μὲν διὰ τῆς μακεδονικῆς ἐνεργείας, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως· ὥστε συνέβη μὲν μείωσις πολλὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλ᾽ ὡς ἐκ διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς πολλὰς ἑτέρας φυλάς, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἠδύνατο ἔτι νὰ λογισθῇ τοὐλάχιστον ὅσον καὶ τὸ πάλαι πολυάριθμον. Διδόμενα ἀποχρῶντα ἵνα ὁρίσωμεν τὸ πλῆθος τοῦτο ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ἔχομεν· κρίνοντες ὅμως ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν πόρων αὐτοῦ καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πολυαρίθμων πόλεων, αἵτινες ἦσαν ὅλαι ἑλληνικαί, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο εὐαριθμότερος ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς, διὰ τὸν δεσμὸν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θρησκεύματος, ὅστις συνῆπτε τοὺς πλείστους τοῦ κράτους ἐκείνου κατοίκους. Τοιοῦτος δὲ δεσμὸς δὲν συνήνωσε ποτὲ τοὺς κατοίκους τοῦ πρὸ μικροῦ καταλυθέντος δυτικοῦ κράτους, δὲν συνῆψε δηλαδὴ ποτὲ τοὺς Βρεταννούς, τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἴβηρας, τοὺς Γερμανούς, μετὰ τῶν Ἰταλῶν. Τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα ἦτο τότε πολὺ ὀλιγώτερον διαδεδομένον ἐν τῇ Δύσει ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα οὐδέποτε

ἀπέβη γλῶσσα ἐθνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Δύσεως, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ αἱ ἑλληνίζουσαι φυλαὶ τῆς κάτω χώρας καὶ τῆς παρακειμένης Σικελίας δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὰς λατινιζούσας φυλὰς τῆς μέσης καὶ τῆς ἄνω χερσονήσου. Αὕτη δὲ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσης ἑνότητος ὑπῆρξε μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι ἐπήγαγον τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐνῷ τἀνάπαλιν ὁ δεσμὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅστις συνῆπτε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ, δύναται νὰ λογισθῇ ὡς μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν διάσωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου κατακλυσμοῦ.

Πλὴν τούτου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις καίτοι ἔπαθον δεινὰς συμφορὰς καὶ πολλὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, διέσωζον ἔτι, δὲν λέγομεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅπου ὄντως ἤκμαζον, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ ἠθικήν τινα καὶ ὑλικὴν ῥώμην ἥτις παντάπασιν εἶχεν ἐκλείψει ἐκ τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κυρηναϊκῆς, εἴδομεν καὶ θέλομεν ἰδεῖ ἐκ διαλειμμάτων τοὺς Ἕλληνας ἀγωνιζομένους οἴκοθεν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν συνεχῶς ἐπικειμένων βαρβάρων. Οἱ Ἀσημούντιοι τῆς Θρᾴκης ἀποκρούουσι τὸν ἀκαταγώνιστον Ἀττίλαν· οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ Δέξιππον ἀναγκάζουσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς Γότθους· ὁ Ἀλάριχος δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ οὔτε τὰς Θήβας, οὔτε τὰς Ἀθήνας· ὁ Βανδῆλος Γιζέριχος ἀποτυγχάνει εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ταινάρου ἐπιδρομήν· οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δημοσθένην, ἀνθίστανται ἐπὶ μακρὸν γενναίως εἰς τοὺς Πέρσας· οἱ κάτοικοι τῆς Παμφυλίας καταφέρουσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν Γότθον Τριβίγιλδον· οἱ κάτοικοι τῆς Πτολεμαΐδος, ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον αὐτῶν ἀρχιερέα καὶ στρατηγὸν Συνέσιον, ὑπερμαχοῦσιν ἐπὶ μακρὸν καρτερικῶς κατὰ τῶν ἐγχωρίων τῆς Ἀφρικῆς βαρβάρων. Οὐδένα τοιοῦτον ἐθνικὸν ἀγῶνα ἀπαντῶμεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. «Ἡ πτῶσις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, λέγει ὁ Guizot, παρίστησι φαινόμενον παράδοξον. Ὄχι μόνον ὁ λαὸς δὲν ὑποστηρίζει παντάπασι τὴν κυβέρνησιν κατὰ τῶν βαρβάρων· ἀλλ' οὐδὲ οἴκοθεν ἐπιχειρεῖ τινα ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἄμυναν, Εἰμποροῦ-

μεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ πάλῃ, ἔθνος παντάπασι δὲν ὑπάρχει τὸ ἔθνος τοῦτο πάσχει ὅλας τὰς συμφορὰς τοῦ πολέμου, λεηλασίαν, πεῖναν, ὁλοσχερῆ μεταβολὴν τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐνεργήσῃ καὶ χωρὶς τοὐλάχιστον νὰ κραυγάσῃ καὶ νὰ ἀκουσθῇ. Ἐνὶ λόγῳ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι τὰ λείψανα τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων διαμφισβητοῦσι πρὸς τὰ τῶν βαρβάρων στίφη τὴν κατοχὴν τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης χώρας, ἀλλ' ἡ χώρα αὐτὴ φαίνεται κατοίκων ἔρημος.» Ἡ δὲ παντελὴς αὕτη ἠθικὴ ἔκλυσις τῶν κατοίκων τῆς δύσεως εἶναι ἑτέρα τις αἰτία τῆς τοῦ δυτικοῦ κράτους καταστροφῆς, ἐνῷ ἀπεναντίας ἡ γενναία πολλῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἀντίστασις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Πρὸς τούτοις αἱ ἀπαρτίζουσαι τὸ κράτος τοῦτο χῶραι ἦσαν συμπεπυκνωμέναι οὕτως εἰπεῖν περὶ τὴν νέαν καὶ ὀχυρὰν αὐτοῦ πρωτεύουσαν εἰς τρόπον ὥστε ἥ τε ἐξ αὐτῆς ἐπίβλεψις, ἥ τε ἐπικουριῶν ἀποστολὴ ἦτο ἁπανταχοῦ πρόχειρος. Αἱ χῶραι ἐκεῖναι ἀπετέλουν μέγαν τινὰ κύκλον· ὁ κύκλος οὗτος ἐτέμνετο κατὰ μέσον σχεδὸν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ μεγάλης θαλασσίας ἀρτηρίας, σχηματιζομένης ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου, τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου· ἐν τῷ μέσῳ δὲ πάλιν τῆς ἀρτηρίας ταύτης ἠγείρετο ἡ Κωνσταντινούπολις, τῆς ὁποίας ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ὁ βραχίων ἠδύναντο οὕτω νὰ ἦναι ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ἁπανταχοῦ παρόντες. Ἡ δὲ Βρεττανία καὶ ἡ Γαλατία καὶ ἡ Ἰβηρία οὐδὲ κατὰ τοῦτο προσηκόντως συνεδέοντο μετὰ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης· ἐν τῇ δύσει οὐ μόνον ἠθικὴ ἑνότης, ὡς προείρηται, δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' οὐδὲ ὑλικὴ τοὐλάχιστον συγκέντρωσις τῶν ἐπαρχιῶν περὶ τὴν πρωτεύουσαν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ στρατηγοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ὀνωρίου βασιλείας, στασιάσαντες διηυκόλυναν ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατάκτησιν. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν ἀσφαλῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θέσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διαμορφωθεῖσαν ἰσχυρὰν εὔρυθμον καὶ ἐπιτηδείαν κυβέρνησιν, θέλομεν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτέρους λόγους τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοσοῦτον ἀντιθέτου τύχης τῶν δύο μεγάλων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κλασμάτων.

Τῳόντι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀπρόσβλητος μὲν ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ βαρβάρων, τῶν ὁποίων τὰ ἀκάτια δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ κραταιοὺς στόλους τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀπόρθητος δὲ ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ λαῶν, οἵτινες δὲν εἶχον πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας νὰ καταλύσωσι τὰ κολοσσιαῖα τείχη, δι' ὧν ἡ βασιλεύουσα ἐκείνη πόλις περιεφράχθη. Ἐνόσῳ δὲ ἡ πρωτεύουσα ἐσώζετο, οἱ βάρβαροι ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρῶσιν ἐπιδρομὰς εἴς τινας ἐπαρχίας, ἠδύναντο καὶ νὰ ἐγκαθίστανται ἐνιαχοῦ τοῦ κράτους· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εὕρισκε τρόπους καὶ πόρους ἱκανοὺς ἢ νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἢ νὰ ὑπαγάγῃ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἑαυτῆς κυριαρχίαν. Ἡ μοναρχία αὕτη διωργανώθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπιτηδείως ὁπωσοῦν πρὸς τὰς χρείας, εἰς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας νὰ ἐπαρκέσῃ. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τῆς αὐστηρᾶς διακρίσεως τῆς δικαιοδοσίας τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων, διὰ τῆς εἰς μικρότερα σώματα διαιρέσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τῆς συγκροτήσεως νέας συγκλήτου, τῆς ὁποίας πᾶσα ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἀξία ἀπὸ τοῦ μονάρχου ἐξηρτᾶτο, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας τοῦ μονάρχου τούτου τὴν ὅλην τοῦ κράτους δύναμιν. Ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἀρχὴ ἐνεπνέετο εἰς πολλὰ ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς συνέσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος. Ἰδιάζουσα προσοχὴ ἐδόθη πρὸ πάντων εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ στρατοῦ. Ναὶ μὲν μέρος τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐκ βαρβάρων· ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶχε πολλὰ ἐλαττώματα, δὲν ἐστερεῖτο καὶ τίνων σπουδαίων πλεονεκτημάτων. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου οἱ μαχιμώτεροι τῶν βαρβάρων ἐκείνων, συνδέοντες τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀπέβαινον, ἀντὶ πολεμίων ἐπικινδύνων, ἐκτελεσταὶ πρόθυμοι τῶν βουλευμάτων αὐτῆς. Πλὴν τούτου, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ στρατοῦ συγκροτήσεως, αἱ στρατιωτικαὶ στάσεις κατέστησαν, δὲν λέγομεν ἀδύνατοι, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἀνατρεπτικαί· διότι αἱ στάσεις τῶν ἐπιχωρίων στρατηγῶν σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν κατάληψιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἐνῷ οἱ ἡγεμόνες τῶν βαρβάρων οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα. Ἡ δὲ μοναρχία ἠγωνίσθη ἀείποτε νὰ προλάβῃ τὰς τοιαύτας συμφοράς, νὰ τηρήσῃ τὴν πειθαρχίαν τῶν ταγμάτων καὶ νὰ προσ-

οἰκειωθῇ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν διὰ τακτικῆς προμηθείας τροφῆς καὶ μισθοδοσίας, δι' αὐστηροῦ περὶ πάντα ταῦτα ἐλέγχου καὶ δι' ἐπιτηδείων ἀμοιβῶν καὶ τιμωριῶν. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦτο βέλτιον ἔτι ὠργανωμένη. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τοὺς πολυαριθμοτέρους καὶ δεξιωτέρους ναύτας τῆς οἰκουμένης, τοὺς ἀπογόνους τῶν θαλασσοβίων ἀνδρῶν, οἵτινες τοσάκις ἐθριάμβευσαν ἐν Σαλαμῖνι, ὑπὸ Θεμιστοκλέα, ἐν Μυκάλῃ, ὑπὸ Ξάνθιππον, ἐπ' Εὐρυμέδοντι, ὑπὸ Κίμωνα, περὶ Κύπρον, ὑπὸ Δημήτριον τὸν πολιορκητήν, εἰς Ἑλλήσποντον, ὑπὸ Κρίσπον· καὶ μετεχειρίζετο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία τοὺς ναύτας τούτους, ἵνα παρασκευάζῃ στόλους πολλάκις θαλασσοκρατήσαντας τῆς Μεσογείου. Ἡ φορολογία τεχνικώτατα διεξαγομένη εἰσῆγεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ποσά, τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἦσαν βεβαίως ὑπέρογκα· διότι ἐν μέσῳ τῶν δυσχερεστάτων περιστάσεων θέλομεν ἰδεῖ πολλάκις τὸ ταμεῖον τοῦτο ἔχον περισσεύματα ἀξιόλογα. Εἰς τὴν δαψίλειαν ταύτην τῶν δημοσίων προσόδων συνετέλουν ἥ τε ἀκμάζουσα τοῦ κράτους ἐμπορία καὶ βιομηχανία, καὶ τὰ τότε πλούσια ἔτι χρυσωρυχεῖα καὶ ἀργυρωρυχεῖα τῆς Θρᾴκης καὶ τοῦ Πόντου. Τὰ χρυσᾶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νομίσματα ὑπῆρξαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἄφθονα καὶ γνήσια, διὸ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους ἐκυκλοφόρουν ἀδιακόπως εἰς τὴν βορειοτέραν καὶ τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτήρει τότε ἔτι τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς τῶν νομισμάτων, καὶ μάλιστα τῶν χρυσῶν νομισμάτων, ἀξίας· ἡ δὲ σχετικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ἥτις ἐπὶ Ἡροδότου (σελ. 439—440 τοῦ Α' τόμου) ἦτο ὡς 1 πρὸς 13, ἀνεβιβάσθη ἐντὸς τῶν ἔκτοτε διελθουσῶν ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων ἤτοι ἐπὶ Ἀρκαδίου, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἰς 14 2)3 πρὸς ἕν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον. Τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα τῆς ἀνατολῆς ἐπρομήθευον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἄπειρα τῆς καθημερινῆς χρήσεως πράγματα, τὸ δὲ ἐμπόριον ἡμῶν διετήρει ἐν ταὐτῷ ἀδιακόπους σχέσεις διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς μέσης Ἀσίας, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς νοτίου Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν ἐν τῇ

Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ νῆσον Ἰωτάβην οἱ δεκατηλόγοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως εἰσέπραττον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκεῖθεν εἰς τὸ κράτος εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων, ὡς λέγει ὁ Μάλχος.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἀναπόδραστα τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἀτοπήματα ἐμετριάζοντο μέχρι τινὸς ὑπὸ ποικίλων περιστάσεων. Πρὸ πάντων ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καθήκοντος, ὡς πᾶσα πεπολιτισμένη κυβέρνησις, ὁσῳδήποτε ἀπόλυτος καὶ ἂν εἶναι. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος, εἰς πίστωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἀναστάσιος παρήγγειλε τοὺς δικαστὰς νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ εἰδικὰ βασιλικὰ διατάγματα, ὅσα τυχὸν ἀντέβαινον εἰς τοὺς ὑφισταμένους νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσιν ἑκάστοτε ἀκριβῶς τοὺς νόμους τούτους. Καὶ ἔπειτα ἡ μοναρχία αὕτη περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἀριστοκρατίας ἥτις ἐπενήργει πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν οἵτινες, διαπρέψαντες ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ δεξιότητι εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐντέχνως ὠργανωμένης διοικήσεως, κατεῖχον τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, τὰ ὑπουργεῖα, τὰς στρατηγίας, τὴν σύγκλητον. Καὶ δεν ἀπέβη μὲν κληρονομική, εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ μέχρι τινὸς μόνον, ἀλλ' ἀείποτε ἀνεπλήρου τὴν ἐκ διαλειμμάτων ἐπερχομένην ἀνικανότητα ἢ ἀβουλίαν τῶν βασιλέων, πολλάκις δὲ περιέστελλε τὰς ἀσυνέτους αὐτῶν ὁρμάς, ἐν ἐσχάτῃ δὲ ἀνάγκῃ, καθαιροῦσα τοὺς ἀνεπιδέκτους σωφρονισμοῦ, ἀνεβίβαζεν εἰς τὸν θρόνον δυνάστας νέους καὶ μᾶλλον ἐπαρκοῦντας εἰς τὰς δεινὰς τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο, ἵνα διαρκέσῃ καὶ μεγαλουργήσῃ· ἐθνικήν τινα ἑνότητα, ἂν ὄχι πλήρη, τοὐλάχιστον περιέχουσαν τὰ δύο συστατικὰ τῆς ταὐτότητος τῆς γλώσσης καὶ τῆς ταὐτότητος τοῦ θρησκεύματος, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἐπαγάγωσιν ὁλοσχερῆ τῶν κατοίκων συγχώνευσιν· πρωτεύουσαν ἀσφαλῆ· εὐπορίαν μεγάλην καὶ κυβέρνησιν ἐπιτηδείαν, ἥτις ἐὰν μάλιστα παραβληθῇ πρὸς τὴν τότε παντελῆ ἔλλειψιν κυβερνητικῆς καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας καθ' ἅ-

πασαν τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἕνεκα τοῦ κατακλυσμοῦ αὐτῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δύναται νὰ λογισθῇ ἀπαράμιλλος.

Πολλοὶ πολλάκις κατέκριναν τὴν κυβέρνησιν ταύτην ἐπὶ τῇ πολυτελείᾳ αὐτῆς καὶ τῇ ποικίλῃ ἐθιμοταξίᾳ καὶ ἄλλοις τισὶ θεσμοῖς, ἅτινα πάντα προσῆκον εἰς κυβέρνησιν ἀσιανὴν μᾶλλον ἢ εὐρωπαϊκήν. Ἀλλὰ μακρὰ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀρχῆς δὲν δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεγαλοπραγμοσύνην αὐτῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία προσέλαβεν ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ ἑτέρας ἕξεις, τὴν προσκύνησιν τῶν βασιλέων, τὴν χρῆσιν τῶν εὐνούχων εἰς τὰ δημόσια πράγματα, τὴν ἄμετρον πληθὺν ἀξιωμάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρήστων καὶ πολλάκις γελοίων. Τὰ πλεῖστα ὅμως τούτων, ἂν ὄχι πάντα, συνέβαινον μέχρις ἐσχάτων καὶ μέχρι τοῦδε ἐν μέρει συμβαίνουσιν εἰς τὰς κυβερνήσεις καὶ τὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης, χωρὶς νὰ προκαλῶσι τὰς αὐστηρὰς μομφὰς αἵτινες δὲν ἔπαυσαν ἐκτοξευόμεναι κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁμολογῶ ὅτι τινὰ τοὐλάχιστον τῶν ὅσα ἡ μοναρχία αὕτη παρέλαβεν ἐξ Ἀσίας εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς παρεισέφρυσαν ἐνταῦθα. Λ. χ. τὸ σύστημα τῶν εὐνούχων. Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν εὐνούχων εἰς τὰς ἀνατολικὰς αὐλὰς ἐξηγεῖται, ἂν δὲν δικαιολογῆται, διὰ τῆς αὐτόθι ἐπικρατούσης πολυγαμίας· ἀπὸ δὲ τοῦ γυναικωνίτου μεταβαίνουσι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, ἴσως διότι οἱ δεσπόται ἐκεῖνοι ὑπολαμβάνουσιν αὐτοὺς μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀκινδύνους, καὶ πρὸ πάντων μὴ δυναμένους ν' ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν παρεισέδυσαν ἆρά γε ἁπλῶς ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀσιανῶν αὐλῶν ἀπομίμησις ; ἆρά γε διότι οἱ μονάρχαι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν πολιτικῶν λόγων, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἀσιανοὶ μονάρχαι; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ εὐνοῦχοι προήχθησαν ἐνταῦθα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων καὶ ὅτι συνεπήγαγον τὰς συνήθεις αὐτοῖς κακίας. Ὁ Μοντέσκιος ὁμιλῶν περὶ εὐνούχων παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ Ἄγγλου ποιητοῦ Μίλτωνος ἐπινοηθὲν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰμὴ ὀρέξεις, καὶ σύνοιδε μὲν τὴν ἐξουδένωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ κορέσῃ τὰς ὀρέξεις ταύτας, ἀγωνίζεται ὅμως οὐδὲν ἧττον ἐπὶ τούτῳ ἀπαύστως εἰ καὶ ματαίως. Διὰ τὸ ἀνεκπλήρωτον

τοῦτο τῶν ἰδίων πόθων, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι βασανίζονται ὑπὸ φθόνου ἀκορέστου· μὴ γινώσκοντες τί ἐστι συζυγικὴ καὶ πατρικὴ στοργή, εἶναι ἀλλότριοι τῶν εὐγενεστέρων οἰκογενειακῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνδεομένων γενναίων φρονημάτων· κατανοοῦντες τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινὴν περιφρόνησιν, ἀνταποδίδουσι μυριοπλάσιον τὴν τοιαύτην ἀποστροφήν· ἠκρωτηριασμένοι οὐ μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς, ζητοῦσιν ἀποζημίωσίν τινα ἐν τῇ κτηνωδεστέρᾳ πλεονεξίᾳ· ἕνεκα δὲ ἁπάσης ταύτης τῆς νόθου καὶ παρὰ φύσιν καταστάσεως, ἐκτρέπονται συνήθως εἰς ποικίλην καὶ εὐτελῆ καὶ μοχθηρὰν ῥᾳδιουργίαν, πανουργίαν, ἰδιοτέλειαν, φθείροντες καὶ ταπεινοῦντες πολυτρόπως τὴν πολιτείαν. Τοῦτο συνέβη κατ' ἀρχὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἴδομεν τὸν εὐνοῦχον Εὐτρόπιον παντοδύναμον ἐπὶ Ἀρκαδίου γενόμενον, τὸν εὐνοῦχον Χρυσάφιον οὐδὲν ἧττον ἰσχύσαντα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, θέλομεν δὲ ἔτι ἴδει καὶ ἄλλους εὐνούχους πρωταγωνιστοῦντας ἐκ διαλειμμάτων. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἐξαίρετοι περί τε τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, οἷον ὁ περιώνυμος Ναρσῆς, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὁ πολλοῦ λόγου ἄξιος πρόεδρος Βασίλειος ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, καὶ ἄλλοι. Πικρότατα ὡσαύτως κατακρίνεται ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὰς ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, αἵτινες εἰσέδυσαν ἐν τῷ κράτει αὐτῆς. Αἱ ποιναὶ αὗται ἦσαν βεβαίως ἀποτρόπαιαι, ἀλλὰ δὲν πιστεύομεν νὰ ἦναι πλειότερον ἀποτρόπαιαι τοῦ διὰ φοβερωτάτων βασανιστηρίων καὶ διὰ τοῦ πυρὸς θανάτου ὅστις ἐπὶ πλεῖστον ἐφηρμόζετο ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ. Ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα πάντα, τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διὰ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς δεξιότητα καὶ τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν, διεφύλαξεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην τοῦ τότε κόσμου κυβέρνησιν.

Ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνεβίβασε τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὗρεν αὐτὸν ἔχοντα οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Τοῦτο μαρτυροῦσι λαμπρῶς οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Συνέσιοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἐνομοθετήθη οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ παραινέσει «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλλη-

νικῶν ὠφελοῖντο λόγων,» (σελ. 640 καὶ ἑπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλ' ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων κόσμων, καὶ ἰδίως τοσοῦτον ἀντιθέτων θρησκευμάτων οἷα ἦσαν ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμός, ἦτο πρᾶγμα ἐπὶ τέλους ἀδύνατον· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον, ὅσῳ, εἰς τὰ κατώτερα τῆς κοινωνίας στρώματα, πολλὰ τυφλὰ πάθη καὶ πολλὰ ἀγενῆ συμφέροντα κατ' ἀλλήλων ἀντιστρατευόμενα, ὑπέθαλπον ἀδιακόπως τὴν διένεξιν. Κύριος οἶδε μέχρι τίνος πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ὄχλων καὶ τῶν μοναχῶν, ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς νὰ ἐκδώσωσιν ἐπανειλημμένους κατὰ ἐθνικῶν νόμους. Τοὐλάχιστον εἴδομεν αὐτοὺς καὶ θέλομεν ἔτι ἴδει πολιτευομένους ἐπιεικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἐνῷ εἴδομεν τοὺς ὄχλους, καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν νόμων καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ παράβασιν αὐτῶν, ἐπιχειρήσαντας πολλάκις λῃστρικῶς ἀνηλεεῖς καταστροφὰς τῶν ἱερῶν καὶ διαρπαγὰς τῶν πλουσίων αὐτῶν ἀναθημάτων καὶ περιουσιῶν. Τὸ δὲ δεινότερον, οἱ ὄχλοι ἐκεῖνοι διέπραξαν ἐνίοτε καὶ φόνους ἐπιφανῶν τινων ἀντιπροσώπων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἐκ τῶν κακουργημάτων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὸν τραγικὸν θάνατον τῆς περιωνύμου Ὑπατίας, ὅστις συνέβη ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ τὸν βαθμὸν τοῦ παροξυσμοῦ εἰς ὃν εἶχον φθάσει τὰ θρησκευτικὰ πάθη.

Ἡ Ὑπατία, ἧς τοσάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ὀνομαστοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικοῦ Θέωνος· σοφωτέρα δὲ τοῦ πατρὸς γενομένη ἐκτήσατο φήμην πολλὴν διά τε συγγραφῶν καὶ δημοσίων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει φιλοσοφικῶν παραδόσεων. Τὸ ἀκροατήριον αὐτῆς ἔβριθε μαθητῶν προσερχομένων ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους ἵνα ἀκούσωσι τὰ πλατωνικὰ δόγματα ὑπὸ χαριεστάτων χειλέων ἑρμηνευόμενα. Ἦτο δὲ καλλίστη ἅμα καὶ σωφρονεστάτη, καὶ εὐλαβῶς ἐλατρεύετο ὑπὸ τῆς πολυαρίθμου νεολαίας, ἥτις συνέρρεεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Αὐτοὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ δημόσιοι ἄρχοντες ἐσέβοντο τὴν γυναῖκα ταύτην καὶ πολλάκις ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτῆς. Κατὰ δυστυχίαν συνέβη ἐν ἔτει 415, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, δεινὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου πρὸς τὸν ἔπαρχον Ὀρέστην ἔρις, ἕνεκα διενέξεων μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, καθ' ἃς οὐκ ὀλίγον ἔρρευσεν ἑκατέρωθεν αἷμα. Ὁ ἄστατος τῆς Ἀλεξανδρείας ὄχλος, κατ' ἀρχὰς συνταχθεὶς ἐπὶ τῶν διενέξεων τού-

των μετὰ τοῦ Κυρίλλου, ἔλαβεν ἔπειτα τὴν μερίδα τοῦ Ὀρέστου, καὶ τελευταῖον ὑπέκυψε πάλιν εἰς τὰ νεύματα τοῦ Κυρίλλου. Βλέπων δὲ τὴν οἰκειότητα ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ τοῦ ἄρχοντος τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ὑπατίας, καὶ νομίζων ὅτι ἡ φίλη αὕτη τοῦ ἐπάρχου ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως συμφιλιώσεως, ἔπνεε μένεα κατὰ τῆς σοφῆς, τῆς χρηστῆς, τῆς ἀθώας γυναικός. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν ἡμερῶν, ἐνῷ αὕτη ἐξήρχετο τῆς οἰκίας, στασιασταὶ πολυάριθμοι ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας Πέτρου, περιστοιχίζουσι τὸ ἅρμα αὐτῆς, τὴν ἀποσπῶσιν ἐξ αὐτοῦ διὰ τῆς βίας, καὶ παραβαίνοντες οἱ ἀσεβεῖς πάντα νόμον θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, γυμνώνουσιν αὐτήν, καὶ κατακρεουργοῦσι, καὶ εἰς πῦρ παραδίδουσι τὸν κατασπαραχθέντα αὐτῆς νεκρόν. Ὁ Θεοδόσιος, μαθὼν τὸ φοβερὸν τοῦτο ἀνοσιούργημα, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἐνόχους· ἀλλ' ἔπειτα ἀπετράπη τῆς ἀγαθῆς ταύτης προαιρέσεως ὑπὸ τῶν εὐνούχων, οἵτινες δωροδοκηθέντες παρέστησαν τὰ πράγματα ἄλλως ἢ ὅπως συνέβησαν. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερώτερον, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῆς κακουργίας ἐκείνης, καθάπερ μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Σωκράτης.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀδικημάτων ὅσα ἔπαθον οἱ ἐθνικοὶ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν, δὲν λησμονοῦμεν τὰ ἀδικήματα ὅσα ἔπραξαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς οἱ ἐθνικοὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Ἀλλ ὁσαιδήποτε καὶ οἱαιδήποτε ἦσαν αἱ ἀμοιβαῖαι τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ὄχλων κακουργίαι, αἱ κακουργίαι αὗται δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐπαγάγωσιν ὁριστικὴν μεταξὺ τῶν δύο κόσμων διάστασιν. Καθὼς ὑπάρχουσιν ὄρη ὑψηλὰ ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὁ οὐρανὸς διατελεῖ αἴθριος καὶ ὅταν κάτωθεν αὐτῶν μαίνεται ἡ καταιγίς· οὕτω αἱ γενναῖαι ψυχαὶ ἑκατέρων τῶν στρατοπέδων, καὶ καθόλου εἰπεῖν αἱ ἀνώτεραι ἀμφοτέρων τῶν κοινωνιῶν τάξεις, αἱ μετεωριζόμεναι εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου περιωπήν, δὲν ἔπαυσαν προτείνουσαι πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιὰν καὶ ἀγωνιζόμεναι, αἱ μὲν νὰ σώσωσιν ἅπαντα τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, αἱ δὲ νὰ ἐπιρρώσωσι καὶ συμπληρώσωσιν αὐτὰ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς νέας θρησκείας. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ τοσοῦτον προστατεύσας τὸ χριστιανικὸν δόγμα, οὐ

μόνον διωγμόν τινα κατὰ τῶν ἐθνικῶν δὲν ἐψήφισεν, ἀλλὰ ῥητῶς καὶ ἐπανειλημμένως καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, πεποιθὼς ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω.» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ υἱοὶ καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐξέδωκαν πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμους· ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν νόμων τούτων ἡ ἐπανάληψις μαρτυρεῖ, ὡς προείπομεν, ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐξέδιδον αὐτοὺς μᾶλλον ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ προαιρέσεως. Μήπως αὐτὸς ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ὁ ψηφίσας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, δὲν ηὐνόει ἰδιαζόντως τὸν περιφανῆ Λιβάνιον καὶ δὲν ἐδέχετο εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα τοὺς εἰδωλολάτρας οἵτινες ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὓς αὐτὸς ἐξέδοτο; Πόσοι ἐθνικοὶ δὲν ἐξηκολούθουν ἔτι ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατόν, εἰς τὰς δημοσίας σχολάς, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὅστις λογίζεται ὡς ὁ φοβερώτερος τοῦ ἀρχαίου βίου διώκτης! Ὁ ἱστορικὸς Σωζόμενος λέγει ῥητῶς περὶ αὐτοῦ ὅτι «χαλεπὰς τοῖς νόμοις ἐπέγραφε τιμωρίας, ἀλλ' οὐκ ἐπεξῄει· οὐ γὰρ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' εἰς δέος καθιστᾶν τοὺς ὑπηκόους ἐσπούδαζε.» Μήπως μετὰ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἀρχίατρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ἡ δὲ πρωτεύουσα καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐτίμων δι' εἰκόνων δημοσίων τὸν ἐπιστήμονα ἐκεῖνον ἄνδρα; Μήπως καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι πολυάριθμοι εἰδωλολάτραι δὲν κατεῖχον ἔτι ὕπατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα; Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ ἐνθυμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ νέοι χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐξηκολούθουν διδασκόμενοι τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐπιστήμης, παραδόσεως, εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν πλείσταις ἄλλαις πόλεσι σχολάς, παρὰ τῶν αὐτόθι ἀκμαζόντων ἔτι ἐθνικῶν διδασκάλων, ἀλλ' οὐδὲ

διεκωλύοντο ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, νὰ τηρῶσι προσωπικὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα πρὸς τοὺς εὐκλεεῖς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχαίου κόσμου; Ὁ ἀναγνώστης δὲν ἐλησμόνησε βεβαίως τὴν στοργὴν ἥτις δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ Συνεσίου καὶ τῆς Ὑπατίας, οὐδὲ τὰ αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τὰ ὁποῖα ἔτρεφον ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸν Λιβάνιον. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Σωκράτης, περιγράψας λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὰς στάσεις τῆς Ἀλεξανδρείας, περὶ τῶν ὁποίων πρὸ μικροῦ ὡμιλήσαμεν καὶ τῶν ὁποίων θῦμα ἐγένετο ἡ Ὑπατία, ἐπιφέρει αὐταῖς λέξεσι· «τοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ, φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίστασε νὰ καταδικάσῃ ἕνα τῶν ὑπάτων λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἅμα εὗρεν αὐτὸν παραβάντα τὰς ἀρχὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ γνήσιοι τοῦ νέου δόγματος ὀπαδοί. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιούτων αἰσθημάτων αἱ ἀνώτεραι τῶν δύο κοινωνιῶν τάξεις ἐξηκολούθουν συνυπάρχουσαι καὶ συγχωνευόμεναι κατὰ μικρὸν ἐντὸς ἑνὸς μεγάλου ῥεύματος, καίτοι οἱ μὲν κείμενοι νόμοι ἠξίουν νὰ διασπάσωσιν αὐτάς, ἡ δὲ ἀμάθεια καὶ τὰ πάθη τῶν πολλῶν συνεπήγοντο τῷόντι ἐκ διαλειμμάτων βιαίας τινὰς μεταξὺ αὐτῶν ῥήξεις. Ὁπόσον ἀδιάλειπτος ὑπῆρχε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ ἀμοιβαία τῶν δύο κόσμων ἐπίδρασις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας παιδείας μετὰ τοῦ νέου δόγματος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραφῶν διακεκριμένων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐνεργουμένης κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως. Ὁ ἐξ Ἐμέσσης τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιόδωρος διετέλει ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπίσκοπος τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλίαν Τρίκκης, καὶ ἐν ταὐτῷ ἔγραψε τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ἐπιγραφόμενον «τὰ Αἰθιοπικὰ ἢ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν». Περὶ τοὺς αὐτοὺς ὡσαύτως χρόνους Νόννος, ὁ ἐκ Πανοπόλεως τῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔγραφεν ἡρωϊκὸν ποίημα περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Διονύσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέταξε παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, ὁ ἀκμάσας

περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅστις δὲν ἔμεινεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων, καί, κάτοχος ὢν ἁπάσης τῆς ἀρχαίας παιδείας, ἐλογίζετο ὡς τύπος τῆς ῥητορικῆς λογογραφίας καὶ τῆς καθαρᾶς λέξεως, νῦν μὲν διέπρεπεν ἐπὶ τοῖς εἰδυλλίοις αὐτοῦ καὶ ταῖς μυθολογικαῖς μελέταις, νῦν δὲ ἐσχολίαζε τὴν ὀκτάτευχον καὶ ἄλλα τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ἐπικρίνων πολυμαθῶς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ τοῦ Προκοπίου σύγχρονος Αἰνείας ὁ Γαζαῖος μετεχειρίσθη ἅπασαν τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα, ὡς σοφιστοῦ, ἵνα καταπολεμήσῃ τὰ δόγματα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀντιτάξῃ εἰς τὰ δόγματα ταῦτα τὰς χριστιανικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας. Ἕτερος πάλιν τοῦ Προκοπίου σύγχρονος καὶ ὁμογενής, ὁ Ἰωάννης ὁ Γαζαῖος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις κοσμογραφικὴν πραγματείαν, ἐν ᾗ παραδόξως συνεδυάζοντο αἱ χριστιανικαὶ περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαι μετὰ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας καὶ ἠθικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν θέλομεν ἴδει τὸν φιλόσοφον Πρόκλον ἐπινοοῦντα, διὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπιστήμης καυστικήν τινα ὕλην ἥτις ἔσωσε μὲν τὴν τοῦ Ἀναστασίου βασιλείαν, τελειωθεῖσα δὲ βραδύτερον παρήγαγε τὸ τοσοῦτον ἐπενεργῆσαν εἰς τὴν τύχην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου ἑλληνικὸν πῦρ. Ἐκεῖ παρομοίως θέλομεν ἀπαντήσει περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τοὺς δύο Μιλησίους Ἰσιδώρους, οἵτινες, τροπολογήσαντες ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐδημιούργησαν τὴν νέαν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικήν, τῆς ὁποίας πρῶτον καὶ ἀμίμητον προϊὸν ὑπῆρξεν ὁ μέγας τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός. Λόγῳ ἄρα καὶ ἔργῳ ἐφαίνετο ὁσημέραι πραγματούμενον τὸ ὄνειρον τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας, καὶ δημιουργούμενος νέος τις καὶ ἰσχυρὸς κόσμος διὰ τῆς συζητήσεως καὶ ἐξελέγξεως τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας παραδοχῆς καὶ κράσεως ἐκείνων ἐκ τῶν στοιχείων τούτων ὅσα ἠδύναντο πρὸς αὐτὴν νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ στενή, ἡ ἀδελφικὴ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν σχέσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ὑψηλοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ φιλοσοφία πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνῳκειώθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μετὰ τοῦ

νέου θρησκεύματος. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων σοφῶν ἰσχυρίσθησαν ὅτι αἱ νεοπλατωνικαὶ θεωρίαι καὶ οἱ νεοπλατωνικοὶ ὅροι ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην τετάρτου Εὐαγγελίου, τοῦ περιέχοντος τὸ φιλοσοφικόν, τὸ μεταφυσικὸν μέρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ παραλείποντες τὰ περὶ τούτου, καθὸ ἀμφισβητήσιμα καὶ ἀμφισβητούμενα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Ἤδη ὁ Ἀπολλώς, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Α′ ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἤρχισε νὰ θεωρῇ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον τὸν χριστιανισμόν, ὁ δὲ ἀπόστολος, εἰ καὶ ψέγων τὰς ἐκ τούτου προελθούσας διαιρέσεις, ἄφησεν ὅμως εἰς τὸν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀξίαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐκείνων διδασκαλιῶν ὅσαι ἐπῳκοδομοῦντο ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ πλεῖστοι μὲν ἤκμασαν χριστιανοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τατιανός, ὁ Πάνταινος, ὁ Μάξιμος καὶ ἄλλοι. Ἰδίως δὲ ἄξια μνείας εἰσὶν ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς λέγει περὶ φιλοσοφίας. «Οὐκ ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγξατο . . . . ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστί.» Καὶ ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὡσαύτως ὁ τρόπος δι' οὗ ὥριζεν ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἕλλησιν ἀναγκαία φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεία τις οὖσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις . . . φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικήν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστῃ τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί.»

Ἀλλ' ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πολυειδεῖ οἰκειότητι μεταξὺ τῶν δύο κόσμων καὶ ἰδίως μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔκειντο τὰ σπέρματα τῆς ὁριστικῆς μεταξὺ αὐτῶν διαστάσεως. Τὴν θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως κρηπῖδα

ἀπετέλει τὸ δόγμα τῆς θείας τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως· ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο ἀνεπίδεκτον φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις μένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως, τὸ δὲ θεῖον ἐκεῖνο δόγμα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Ὅθεν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, καθὸ ἠναγκασμένη φύσει νὰ περιστρέφηται ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, ἐξετρέπετο λεληθότως τῆς τοῦ Σωτῆρος θεότητος· διότι ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ τὸ δόγμα τοῦτο προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, κατεβίβαζεν αὐτὸ ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς ὑπερανθρώπου περιωπῆς, εἰς κύκλον ἀντιλήψεως κατώτερον, ἐν ᾧ ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς Θεός. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις παρήγαγε λοιπὸν τοῦτο τὸ δεινὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διῃρέθη ὡς ἐξ αὐτῆς εἰς δύο μερίδας· τὴν μερίδα ἥτις ἐνέμενε πιστὴ εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, ἤτοι τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τὴν μερίδα ἥτις ἐξωλίσθησεν εἰς ποικίλας ἑρμηνείας, συνεπαγομένας ὅλας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν δόξαν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο ἄνθρωπος, ἤτοι τὰς αἱρέσεις (49). Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «κατὰ Ἑρμογένους» μὲν ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἱρετικῶν», «περὶ ψυχῆς» δέ, ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἁπάντων αἱρετικῶν ἄρτυμα.» Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηίρδι ὁ Ἄρειος ἐκηρύσσετο ἐπισήμως μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πορφυρίου (σελ. 555 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἤντλησε τὰς περὶ πολλῶν δογμάτων μονοφυσιτικὰς αὐτοῦ πλάνας καὶ ἰδίως τὰς περὶ Τριάδος. «Ἔλεγε δὲ ταῦτα λαβὼν τὴν ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν. Ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης φησίν, ὅτι εἰσὶ τῶν ἀτόμων καὶ μερικαὶ οὐσίαι, καὶ μία κοινή. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Φιλόπονος ἔλεγεν, ὅτι εἰσὶ τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, καὶ ἔστι μία κοινή».

Δὲν ἐτόλμησαν μὲν αἱ αἱρέσεις, καθ'ὅσον ἠξεύρομεν, νὰ ἀποφανθῶσιν ἀπροκαλύπτως ὅτι ὁ Σωτὴρ ἦτο ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἑρμηνειῶν αὐτῶν συνεπήγοντο ἅπασαι (σελ. 604, 618 καὶ

49) Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ αἱρέσεις δὲν εἶχον τοιοῦτον πνεῦμα καὶ χαρακτῆρα, τινὲς τούτων ὡς ἡ τῶν Μονοφυσιτῶν ἐξῆρον μᾶλλον τὴν θεότητα ἐν τῷ Χριστῷ.

621 τοῦ δευτέρου τόμου) τὸ ἀνατρεπτικὸν ἐκεῖνο συμπέρασμα, ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπέβη ἀδύνατος. Οἱ αἱρετικοὶ κατεδιώχθησαν αὐστηρῶς· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἡ ὀρθοδοξία ἐπεχείρησε νὰ προσβάλῃ τὴν αἵρεσιν ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ πηγῇ, ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἵνα κατοχυρώσῃ τὸ χριστιανικὸν δόγμα κατὰ πάσης αὐτῆς ἐπιδρομῆς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἠγωνίσθη νὰ ὑψώσῃ τεῖχος ἀνυπέρβατον μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ περιφανὴς νομοθέτης τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ἔγραψε πολύκροτον «Λόγον κατὰ Ἑλλήνων», δι' οὗ μὴ ἀρκεσθεὶς νὰ ἀποκηρύξῃ αὐτοὺς ὡς εἰδωλολάτρας, ἤλεγξε προσέτι καὶ ἐχλεύασε τὴν σοφίαν αὐτῶν. Εἰς ὃ ἡ μερὶς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἥτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς πάλαι θεοὺς ἀπεκρίθη, διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἰουλιανοῦ· «ἡμῖν ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κλῆρός ἐστιν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλέον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν». Τὰ δύο στρατόπεδα λοιπὸν τὰ ἀπ' ἀλλήλων διϊστάμενα ὅσον ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, εἰς ἓν καὶ μόνον συνεφώνουν, ὅτι ἔδει νὰ ἐπέλθῃ διαζύγιον μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς μάτην ἐπιφανεῖς ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ συμβίωσις δὲν ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία ἦτο ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ ἐγκαλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Ἀθανασίου κατίσχυσεν, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ, ἐν ὅσῳ οἱ χριστιανοὶ ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικήν, προσηύχοντο ἑλληνιστί, ἤκουον ἑλληνιστὶ τελουμένην τὴν λειτουργίαν καὶ ἀνεγίνωσκον ἑλληνιστὶ τὰς ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν παρέμεινε κοινή· ἀλλὰ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, γυμνωθὲν τῆς ἀρχαίας εὐκλεοῦς ἐκδοχῆς, ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου· καὶ ἔκτοτε τό τε ὄνομα τοῦτο καὶ πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα, «Ἑλληνικός, Ἑλληνισμός, Ἑλληνίζω, Ἑλληνοφρονῶ», ἀπεκρούσθησαν καὶ περιυβρίσθησαν ὑπὸ τῆς νέας πίστεως ἐπὶ αἰῶνας μακρούς.

Ὁ Μαλάλας, ὁμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βεβαιοῖ ὅτι «διωγμὸς γέγονεν Ἑλλήνων μέγας» καὶ ὅτι «ἐθέσπισεν

ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοὺς ἑλληνίζοντας»· καὶ ὅτι «συσχεθέντες Ἕλληνες περιεδωμίσθησαν, καὶ βιβλία αὐτῶν κατεκαύθησαν καὶ εἰκόνες τῶν μυσερῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἀγάλματα». Παρὰ Θεοφάνει ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς «εἰς ἑλληνισμὸν ἀναιδῶς ἐξετράπη». Τὸν κατὰ τῶν ἐθνικῶν διωγμὸν ὁ αὐτὸς ὀνομάζει «ἑλληνικὸν διωγμόν»· καὶ «ἀναιδῶς ἑλλήνιζε» λέγει, καὶ «ἑλληνοφρονοῦντα» καλεῖ τὸν ἔπαρχον τῆς πόλεως ὅστις διὰ θορύβων παρηνώχλει τὸν Χρυσόστομον τελοῦντα τὰς θείας λειτουργίας· καὶ «ἑλληνόφρονας ληρῳδίας» προσαγορεύει τὰς αἱρέσεις. Μέχρις αὐτῆς τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἤρχισεν ἤδη νὰ κατευνάζεται ἡ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διεξαγομένη αὕτη πάλη, ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐξηκολούθει ἀντιτάσσων τὸν «ἕλληνα λόγον» εἰς τὸν «χριστιανικόν».

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν πνευματικὴν μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ διένεξιν, συνέβαινε καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ μεγάλη τις διαίρεσις. Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐτέμνετο εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικόν, τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ πρωτεύουσα ἐγίνετο ἡ παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου κτισθεῖσα τότε Κωνσταντινούπολις. Καί τοι ἐν ταῖς χώραις αἵτινες ὑπήχθησαν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ἐλάχιστα ἴσχυσεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ἐπικρατεστάτη δὲ ἦτο ἡ ἑλληνική, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐκάλεσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαίων, διότι οἱ ὑπήκοοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκαλοῦντο τότε ἐν γένει Ῥωμαῖοι. Ἡ προσηγορία αὕτη, ἀνέκαθεν ἀπρόσφορος οὖσα, ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου ὅλως πρὸς τὰ πράγματα ἀσύμφωνος. Ἔτι ὑφισταμένου τοῦ δυτικοῦ κράτους, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠναγκάσθησαν ὡς εἴδομεν, διὰ διαφόρων ἐπισήμων πράξεων νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ δὲ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κατέστη ἔτι καταφανέστερος ἀφ' ἧς, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατελύθη τὸ δυτικόν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀνέκαθεν πόλις ἑλληνική· οἱ κάτοικοι αὐτῆς, οἱ ἱεράρχαι, οἱ λόγιοι ἄνδρες, οἱ δημόσιοι λειτουργοί, πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοί, ἢ ἦσαν Ἕλληνες ἢ ὡμίλουν τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ κάλλιστα τῶν κοσμημάτων τῆς πόλεως ἦσαν τὰ μὲν ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τὰ δὲ φιλοπονήματα μαθητῶν τῆς τέχνης ταύτης. Κατὰ μικρὸν οὕτω παντελῶς ἐξενίκησεν ἡ ἑλληνικὴ ὥστε πᾶσα μὲν ἡ νομοθεσία ἐγράφη

ἑλληνιστί, πᾶσα δὲ ἡ διοίκησις ἑλληνιστὶ διεξήχθη. Ἡ γλῶσσα λοιπόν, ἡ θρησκεία, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία, τὰ πάντα διεμαρτύροντο κατὰ τῆς προσηγορίας τῶν Ρωμαίων. Πολλὰ ὅμως ὑπῆρξαν τὰ αἴτια δι' ἃ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀπέβαλον αὐτήν· καὶ ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὸ κυριώτατον, ἀδύνατον βεβαίως ἦτο νὰ ὀνομάσωσι τοὺς ὑπηκόους Ἕλληνας, ἑαυτοὺς δὲ Ἑλλήνων αὐτοκράτορας, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦτο διετέλει πρὸς ἀδιάλλακτον ρῆξιν πρὸς τὸ θρήσκευμα τοῦ κράτους.

Ἡ προσηγορία τῶν Ρωμαίων οὐ μόνον δὲν ὑπενέδωκεν εἰς τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἀλλὰ ὑπείκουσα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας, ὅλως ἐξέβαλεν αὐτὸ ἐκ τῆς γλώσσης εἰς πᾶσαν ἄλλην σημασίαν, πλὴν τῆς τοῦ εἰδωλολάτρου. Ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ζώσιμος, ὅστις ἦτο ἐθνικός, καὶ ὁ Προκόπιος, ὅστις δὲν ἦτο χριστιανὸς ἔνθερμος, ὠνόμαζον ἔτι «ἑλληνικὰ ἔθνη» τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ὅμως ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε πᾶν ἴχνος τοῦ τε ὀνόματος Ἕλλην καὶ ὅλων αὐτοῦ τῶν παραγώγων, ἐν τῇ προτέρᾳ ἐννοίᾳ. Ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης δὲν περιεσώθη εἰμὴ ἡ σεβασμία μήτηρ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου Ἑλλάς· καὶ αὕτη δὲ μέχρι τινὸς μόνον. Ἐὰν παρὰ Προκοπίῳ καὶ ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους περιλαμβάνει ἔτι σύμπασαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀπὸ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἅμα διῃρέθη τὸ κράτος εἰς θέματα, τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ χώραν. Καίτοι δὲ τοσοῦτον μικρὰ ἐγένετο τότε ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ ἐπισήμῳ ὀνοματολογίᾳ, οὐδὲ τούτου τοῦ θέματος οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Ἕλληνες· ἀλλ' ἢ ἔμειναν ἀνώνυμοι, ὅπως παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρῳ, ὅστις ἀναφέρων αὐτοὺς ἔλεγεν «οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες,» ἢ ὠνομάσθησαν, κατὰ Θεοφάνην, «Ἑλλαδικοί.» Τὸ ὄνομα ἦτο ἀρχαιότατον ἀφοῦ χρῆσιν αὐτοῦ ἐποιήσατο ὁ Κολοφώνιος Ξενοφάνης ἐν τῇ ἕκτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἦτο ταὐτόσημον τοῦ ἑλληνικός· προετιμήθη ὅμως ἤδη διότι εἶχε τὸ προτέρημα νὰ ἐνθυμίζῃ τὴν Ἑλλάδα μᾶλλον ἢ τοὺς Ἕλληνας. (50) Τοὺς δὲ Πελοποννησίους ὠνόμαζεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι,

---

50) Καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις τὸ ὄνομα *Ἑλλαδικὸς* εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Θεοφάνους.

Γραικούς. Τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν Γραικῶν, προγενέστερον ὂν τοῦ τῶν Ἑλλήνων, πρωϊμώτατα ἠφανίσθη ἐν Ἑλλάδι, ἐπεκράτησε δὲ τὸ πάλαι εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν, ὡς ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων ὄνομα. Ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐχλευάσθη ὁπωσοῦν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, καὶ τὴν χροιὰν ταύτην τῆς περιφρονήσεως παρεδέξαντο βραδύτερον οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Γότθοι, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρὰ Προκοπίῳ ὁμιλοῦσι περὶ τῶν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπελθόντων στρατευμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις, ἀλλ' ἅπαξ μόνον, ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος παρεισάγει καὶ αὐτοὺς τοὺς οἰκονομικοὺς τοῦ βασιλέως ὑπαλλήλους καλοῦντας, ἐπὶ ἐξευτελισμῷ πάλιν, τοὺς στρατιώτας τῆς Ἀνατολῆς Γραίκους. Οὐδὲν ἧττον, τοσαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία εἰς ἣν περιέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδίκης τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οὐ μόνον τοὺς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Ἕλληνας ἠναγκάζετο νὰ ὀνομάσῃ Γραικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ διατηρήσῃ τὸ πάτριον ὄνομα, καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αἵτινες ἀνέκαθεν ἀπετέλουν τὴν μητρόπολιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατήντησαν νὰ ὀνομάσωσιν ἑαυτοὺς Ρωμαίους. Τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκομεν τὰ γεωγραφικὰ καὶ ἐθνικὰ ὀνόματα οἷα μέχρις ἐσχάτων ἐφέροντο ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, καλοῦσι Ρωμαίους καὶ Ρωμηοὺς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους, ἰδίως δὲ τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἠφανίσθησαν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα· αἱ αἱρέσεις, καταδικασθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ δεινὰς ὑποστᾶσαι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καταδρομάς, ἀπέβαλον πάντα ἐπίφοβον χαρακτῆρα· ἡ ὀρθοδοξία κατισχύσασα ὁριστικῶς, κατέστη ἀπροσμάχητος. Καὶ ἐνῷ οὕτω ἀφῃροῦντο ἐκ μέσου αἱ ἀφορμαὶ αἱ προκαλέσασαι τὸν διωγμὸν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος, ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, φιλοσοφία, φιλολογία καὶ ἱστορία, ὅσον καὶ ἂν ἐπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἔπαυσαν καλλιεργούμεναι ὑπὸ τῶν λογίων τάξεων καὶ ὑποθάλπουσαι τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ ὄνομα.

Τὰ ἐπιγράμματα τῆς ἕκτης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἡρακλείου ποιήματα τοῦ Γεωργίου Πισίδου, αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ μεταξὺ τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων πάλη ἡ ἀναφυεῖσα ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, αἱ περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀκροάσεις τοῦ διακόνου Θεοδοσίου, ὁ περίφημος διάλογος «Φιλόπατρις ἢ διδασκόμενος,» μαρτυροῦσιν ὅτι αἱ ἀναμνήσεις, αἱ παραδόσεις καὶ μέχρι τινὸς τὰ φρονήματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδέποτε ἐκλιπόντα, ἀπέβαινον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κραταιότερα καὶ γενικώτερα. Τὸ δὲ σπουδαιότατον, αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς μοναρχίας περιήγαγεν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος καὶ ἔθνους.

Ἐκ τῶν ποικίλων φυλῶν αἵτινες ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἡ ἑλληνικὴ συνεδέετο διὰ δεσμῶν ἠθικῶν ἰσχυροτάτων πάσης ἄλλης πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείαν. Ἡ μὲν βασιλεία δὲν ἐκτήσατο τὸ μέγα αὐτῆς ἀξίωμα ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὐφυΐαν· τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διεσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας τῆς βασιλείας ἐν Ἀσίᾳ μὲν κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ἐν Εὐρώπῃ δὲ κατὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἥτις μόνη εἶχε συμφέρον εἰς ὑποστήριξιν αὐτοῦ, ἅτε δι' αὐτοῦ κυριαρχοῦσα ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς ἄλλης, ἐνῷ οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ ἄλλοι Σλαῦοι, ἐζήτουν ἀδιακόπως νὰ συγκροτήσωσιν ἰδίας ἡγεμονίας, τινὲς δὲ καὶ νὰ ἐνθρονισθῶσιν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης συνεπληρώθη ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος. Ἅμα ἐκλιπόντων τῶν λόγων δι' οὓς εἶχε καταδικασθῇ εἰς ὑπερορίαν ἅπασα αὐτοῦ ἡ οἰκογένεια, οἱ κράτιστοι τῶν βασιλέων ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνακαλέσωσιν αὐτὴν εἰς τὴν πατρίδα καὶ νὰ προαγάγωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Ἀπὸ τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ δημοσία παίδευσις μεταρρυθμισθεῖσα ἀπέβαλε τὸν προηγούμενον ἁπλῶς ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ τῆς Μαγναύρας ἐδιδάχθη πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Ἡ Κυβέρνησις ἐζήτησε νὰ καταστήσῃ Ἕλληνας διὰ τῆς γλώσσης

καὶ τῆς ἀνατροφῆς τούς τε Βουλγάρους καὶ τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου προελάσαντας Σλαύους. Οἱ εὐπατρίδαι τῶν ἀλλοφύλων ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως· αἱ πόλεις αὐτῶν ἐλάμβανον παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως ὀνόματα ἑλληνικά· τὸ θρήσκευμα τὸ πρότερον ἀναδειχθὲν τοσοῦτον πολέμιον τῶν Ἑλλήνων μετεχειρίζετο ἤδη τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἵνα μεταπλάσῃ εἰς Ἕλληνας ἑτέρους πολεμίους. Οἱ βασιλεῖς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐπιδεικνύωσι τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν πρὸς τὴν πόλιν τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ὁ Βασίλειος Β΄ μετὰ πέρας τοῦ κατὰ Βουλγάρων πολέμου, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξετράπη ἐπὶ μακρὸν τῆς ὁδοῦ, ἵνα ἀνέλθῃ πρότερον εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀκούσῃ ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι δοξολογίαν καὶ προσφέρῃ τῇ Θεοτόκῳ τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια διὰ πολυτελῶν ἀναθημάτων. Ἐὰν δὲ βραδύτερον οἱ Βούλγαροι ἀφηνίασαν αὖθις, οἱ Σλαῦοι τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν ἄλλων νοτιωτέρων χωρῶν, ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ πράγματα ἤρχισαν ἀναγκαίως καὶ τὰ ὀνόματα ἀποδυόμενα βαθμηδὸν τὴν ἀλλόκοτον μεταμφίεσιν ἥτις εἶχεν ἐπιβληθῆ εἰς αὐτά. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις δὲν ἐτόλμα ἔτι νὰ ὀνομάσῃ Ἕλληνας τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁμολογεῖ ἐν τούτοις ὅτι ἀπὸ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς, ἀποβαλόντες τὴν ρωμαϊκὴν γλῶτταν, διετέλουν «ἑλληνίζοντες» περὶ πάντα τὰ ἐπίσημα ὀνόματα. Καὶ ἂν ὄχι αὐτός, ἡ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ τοὐλάχιστον συνταχθεῖσα «Βασίλειος τάξις» ὁμιλεῖ περὶ «μουσικῆς ἑλληνικῆς» καὶ «παιδείας ἑλληνικῆς» κατ' ἀντίθεσιν οὐχὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν παιδείαν καὶ μουσικήν, ἀλλὰ πρὸς τὴν βάρβαρον καὶ σόλοικον. Βραδύτερον ἡ Ἄννα Κομνηνή, γαυριῶσα ἀνήγγελλεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ὅτι καὶ τὸ ἑλληνίζειν εἰς ἄκρον ἐσπούδασε καὶ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλάτωνα ἐμελέτησε. Μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης, καίτοι ἐγεννήθη ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔγραψε περὶ τῆς πόλεως ταύτης ποίημα ἐν ᾧ ἐθρήνησεν ὡς ὁ γνησιώτατος Ἑλλήνων τὴν ἐκλιποῦσαν αὐτῆς δόξαν καὶ δύναμιν. Συγχρόνως δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἔδωκεν ἔτι τρανότερον δεῖγμα τῆς μεταβολῆς ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῆς

κοινωνίας ἐκείνης. Ὁ Νικήτας, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἐξακολουθεῖ μὲν ὀνομάζων Ρωμαίους τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅτε περὶ τὰ τέλη εὑρέθη ἐνώπιον τῆς ἀπὸ δυσμῶν ἐπιδρομῆς, ἥτις ἐπήγαγε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δούλωσιν, αἴφνης ἀποκρούει τὸ ξενικὸν ὄνομα καὶ ὀδύρεται ἀνακράζων· δυστυχὴς ἐγὼ ὁ καταδικασθεὶς νὰ παραπέμψω τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικὰς ἐν αἷς μὴ νικῶσιν Ἕλληνες, νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἱστορίαν, χρῆμα βέλτιστον καὶ κάλλιστον τῶν Ἑλλήνων εὕρημα, ἵνα διαιωνίσω τὴν μνήμην βαρβαρικῶν καθ' Ἑλλήνων κατορθωμάτων. Ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Δούκας ταλαντεύεται ἔτι μεταξὺ Ρωμαίων, Γραικῶν καὶ Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος νῦν μὲν τὸ πρῶτον, νῦν δὲ τὸ δεύτερον, νῦν δὲ τὸ τρίτον τῶν ὀνομάτων τούτων. Ἰδίως ὅμως εἰς τὸν λαὸν (περὶ οὗ, ὡς δυτικὸς τὸ θρήσκευμα, ὁμιλεῖ οὐχὶ μετὰ πολλῆς συμπαθείας) ἀποδίδει τὴν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν· «ὁ λαός, λέγει, ὁ ἀπηνὴς καὶ μισόκαλος, ἡ ρίζα τῆς ὑπερηφανείας, ὁ κλάδος τῆς κενοδοξίας, τὸ ἄνθος τῆς ὑψηλοφροσύνης, ἡ τρυγία τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων». Ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὅλως παραλιπὼν τὸ τῶν Ρωμαίων ὄνομα, συνεχῶς καὶ διαρρήδην καλεῖ «Ἕλληνας» τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, καὶ «βασιλεῖς Ἑλλήνων» τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεῖς. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ βασιλεῖς συνῳκειώθησαν πρὸς τὸ ὄνομα καὶ δὲν ἐτόλμων μὲν ἔτι, εἰς μακραίωνα ὑπείκοντες ἕξιν, ν' ἀποταχθῶσι τῇ τῶν Ρωμαίων προσηγορίᾳ, δὲν ἐδίσταζον ὅμως νὰ μεταχειρίζωνται τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπωνυμίαν εἴτε περὶ ἑαυτῶν ὡμίλουν, εἴτε περὶ τῶν ὑπηκόων. Ὁ Ἰωάννης Κατακουζηνός, παρατιθέμενος ἐν ταῖς ἱστορίαις ἐπιστολὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, βεβαιοῖ ὅτι οὗτος ἐκάλει αὐτὸν «βασιλέα τῶν Ἑλλήνων.» Τῇ δὲ εἰκοστῇ ὀγδόῃ Μαΐου 1453 κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, συγκαλέσας τοὺς ἐν τέλει, προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς «ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων,» ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγών, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἐκάλεσε «βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων.»

Οὕτω μεταξὺ 12 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἀνεβίωσε παρ' ἡμῖν

τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἐνῷ καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ Egger, ἐν τῇ σοφῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἑλληνισμοῦ, ὁ κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας αὐτόθι Noël Beda, ἀπεκάλει ἔτι γλῶσσαν τῶν αἱρέσεων τὴν ἑλληνικήν. Ἀπεδόθη δὲ ἤδη τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα οὐχὶ εἰς μόνους τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ὁμιλοῦντας τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἔχοντας τὴν συνείδησιν τῆς ἐν τῇ μοναρχίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἑνότητος αὐτῶν.

Ἀπ' ἀρχῆς ἐν τούτοις μέχρι τέλους ἡ βασιλεία αὕτη ὠνομάζετο ἐπίσημος βασιλεία Ρωμαίων. Εἴδομεν τοὺς λόγους τοὺς ἐπὶ μακρότατον ἐπιβαλόντας ἀναγκαίως τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην, καίτοι αὕτη οὐδόλως συνῇδε πρὸς τὰ πράγματα. Εἴδομεν ἀφ' ἑτέρου τὴν ἰθαγενῆ τοῦ κράτους τούτου ἱστορίαν, ἥτις δὲν ἐδεσμεύετο ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκείνων λόγων, μεταχειρισθεῖσαν πρωϊμώτατα μὲν τὸ ὄνομα τῶν Γραικῶν, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἱστορικοὺς ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἄγνωστον τὸ ὄνομα τῶν Βυζαντινῶν. Μόνον ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Φώτιος λέγουσι τοὺς ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι Μάλχον καὶ Πρίσκον γράψαντας τοῦτον μὲν Ἱστορίαν Βυζαντικήν, τὸν δὲ Μάλχον, Βυζαντιακά· ἀλλὰ τὸ ὄνομα δὲν κατίσχυσε ποτὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ δὲ προσηγορία τῶν Βυζαντινῶν ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων παρελάβομεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἄχρι τοῦδε. Πρέπει ἆραγε νὰ ἐξακολουθήσωμεν μεταχειριζόμενοι αὐτήν ; Ἐν πρώτοις συνδέεται παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις μετὰ χλευαστικῶν καὶ περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν, αἵτινες τοσοῦτον μετ' αὐτῆς συνεπάγησαν ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ αὐτῆς. Καὶ ἔπειτα δὲν ἠξεύρω διατὶ νὰ ὀνομάσωμεν τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ἔνδοξον περίοδον τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ προσηγορίας ξενικῆς ἣν οὐδέποτε ἀπεδέχθησαν αἱ τότε γενεαὶ καὶ ἣν δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ συμφωνήσωμεν πῶς πρέπει νὰ ὀρθογραφῶμεν καὶ νὰ ὀρθοτονῶμεν. Τὸ εὐλογώτερον προδήλως εἶναι νὰ λάβωμεν ἓν ἐκ τῶν ὀνομάτων δι' ὧν αὐτὴ αὕτη ἡ περίοδος ὠνόμαζεν ἑαυτήν,καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων προσηγοριῶν νὰ προτιμήσωμεν ὡς πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐκείνην ἣν δικαιότατα καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέροις προετιμήσαμεν.Τὰ τρία ὀνόματα ἴσχυον ἐκ παραλλήλου καὶ πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Διατὶ

θέλομεν διστάσει νὰ ὀνομασθῶμεν Ἕλληνες ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν περιόδων τούτων, ἀφοῦ τοσοῦτον ἀδιστάκτως ἐκλήθημεν Ἕλληνες ἐπὶ τῆς παρεπομένης; Ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ οὐδὲν συνέβη τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιώσωμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἕλληνες ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς προσηκούσης εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους προσηγορίας, δύναται νὰ παραγάγῃ ἀμφιβολίας ἐὰν καὶ σήμερον δικαιούμεθα νὰ ὀνομαζώμεθα Ἕλληνες μᾶλλον ἢ Ρωμαῖοι ἢ Γραικοί. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δικαιοῦται νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο τοὐλάχιστον ὅσον ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Ἐν τῇ πεποιθήσει δὲ ταύτῃ ἀρχόμεθα ἤδη τῆς ἐξιστορήσεως τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς 5 μέχρι τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος. Πᾶσαι τῶν περιπετειῶν τούτων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι οἰκοδομητικαί· ἀλλὰ μήπως τοιοῦτό τι δὲν συμβαίνει εἰς τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων ἐθνῶν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὰ μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Λέων Α', (σελ. 742 τοῦ δευτέρου τόμου) δὲν ἐγέννησεν υἱόν, ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, ὧν ἡ μὲν Λεοντία, τὴν ὁποίαν τινὲς λέγουσι καὶ πρεσβυτέραν, συνεζεύχθη τὸν Μαρκιανόν, υἱὸν ἑνὸς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Ρώμης, τοῦ Ἀνθεμίου, ἡ δὲ νεωτέρα Ἀριάδνη, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Ἴσαυρον Ζήνωνα. Καὶ ἡ μὲν Λεοντία δὲν ἔτεκεν ἄρρενα τέκνα, τῆς δὲ Ἀριάδνης ὁ πρωτότοκος υἱὸς ἦτο ὁμώνυμος τῷ πάππῳ. Ὁ παῖς οὗτος εἶχε τότε ἡλικίαν 16 ἐτῶν μᾶλλον, ὡς λέγει τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, ἢ 6, ὡς λέγει ὁ Μαλάλας. Οὐδὲν ἧττον ὁ Λέων Α' ἐνόμιζεν ἀσφαλέστερον νὰ ἀγορευθῇ βασιλεὺς τοῦ νέου Λέοντος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ζήνων· καὶ ἠγωνίσθη ἐπὶ τούτῳ πολύ, ἀλλ' ἀπέτυχε, «τῶν ὑπηκόων μὴ παραδεχομένων,» κατὰ Κάνδιδον, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς σωζομένας Ἐκλογὰς παραλείπεται διατὶ δὲν τὸν παρεδέχοντο· ἐκ τῶν ἑπομένων ὅμως ὑποφαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀποτυχίαν ταύτην συνετέλεσεν ἡ

πενθερὰ τοῦ Ζήνωνος, ἡ τοῦ Λέοντος Α' σύζυγος Βηρίνα. Ὁ Λέων Α' λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ μόνον διάδοχόν του τὸν νέον Λέοντα Β' δύο περίπου μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀλλὰ μόλις αὐτοῦ θανόντος ἡ Ἀριάδνη κατώρθωσεν ὅ,τι ἐκεῖνος δὲν εἶχεν ἐπιτύχει· διότι προσελθόντος τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν ἱππόδρομον ἵνα προσκυνήσῃ τὸν υἱόν του ὡς βασιλέα, ὁ παῖς, τῇ εἰσηγήσει τῆς μητρός, ἥτις εἶχε παρασκευάσει ὅλην ταύτην τὴν σκηνήν, ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρὸς τὸν βασιλικὸν στέφανον· καὶ συναινούσης τῆς συγκλήτου, ἥτις ὡς ἀπεδείχθη μετ' οὐ πολὺ δὲν ηὐνόει πολὺ τὴν Βηρίναν, καὶ συνευδοκοῦντος τοῦ δήμου, ἀνευφημήθη ὁ Ζήνων συμβασιλεὺς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λέων ὁ μικρὸς ἀπέθανε δέκα μόλις μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου του, ὁ Ζήνων ἔμεινε μόνος κύριος τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' εἶχε πολλοὺς ἐχθρούς, καὶ πρὸ πάντων τὴν Βηρίναν. Ἡ Βηρίνα ἦτο γυνὴ φίλαρχος καὶ οὐχὶ σώφρων, καίτοι παρῆλιξ. Ἔχουσα δὲ τότε ἐραστὴν τὸν μάγιστρον Πατρίκιον, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Ζήνωνα καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Πατρικίου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ τὸν συζευχθῇ καὶ νὰ συμβασιλεύσῃ μετ' αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σκοποῦ της διηυκολύνθη μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ζήνων εἶχεν ἐκ πρώτης γυναικὸς υἱὸν ὁμώνυμον, νέον κακοηθέστατον, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ καταλίπῃ διάδοχον. Πλὴν τούτου δὲν ἦτο φειδωλὸς ὅπως ὁ Λέων· ὥστε τὰ ἀποταμιεύματα τοῦ προκατόχου του τάχιστα κατηναλώθησαν. Ὁ ἀγαθὸς ἔπαρχος Ἐρύθριος, μὴ ἀνεχόμενος τὴν τοιαύτην σπατάλην, παρῃτήθη, ὁ δὲ διάδοχός του Σεβαστιανός, ἵνα πληρώσῃ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐν μέρει τὸ ἴδιον, ἐξέθηκεν εἰς δημοπρασίαν ἅπαντα τὰ δημόσια λειτουργήματα. Ἐντεῦθεν πολλὴ προέκυψε δυσαρέσκεια· καὶ ὁ μὲν νεώτερος Ζήνων ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολὺ ἐκ τῆς ἀσωτίας του· ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἄτοπα ὑφίσταντο, ἐκ τούτων δὲ ὠφελουμένη ἡ Βηρίνα ἐπέτυχε νὰ ἐξώσῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν γαμβρὸν αὐτῆς κατὰ φεβρουάριον τοῦ 476. Πῶς ἐπέτυχε τοῦτο, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Κάνδιδος λέγει ὅτι ἐφυγάδευσεν αὐτὸν ἐξ ἀπάτης, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη τότε νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν πατρίδα του Ἰσαυρίαν μετὰ τῆς συζύγου του Ἀριάδνης. Ἀλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐπέτυχεν ἡ Βηρίνα, ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ

βασιλεύσῃ μετὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς Πατρικίου, διότι ἅμα ἀποχωρήσαντος τοῦ Ζήνωνος, οἱ ἐν τέλει ἀνηγόρευσαν τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βασιλίσκον, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἀνέδειξε καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μάρκον.

Καὶ οἱ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἴσαυροι, θελήσαντες, ὡς φαίνεται, νὰ ἀντισταθῶσι, κατεβλήθησαν, μεγάλης γενομένης τούτων αὐτόθι σφαγῆς. Πλὴν δὲ τούτου, δύο τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ἡγεμόνων, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Τροκοῦνδος, συνταχθέντες μετὰ τοῦ νέου βασιλέως, ἀνέλαβον νὰ περιστείλωσιν ἐν Ἰσαυρίᾳ τὸν Ζήνωνα. Οὐδὲν ἧττον ὁ Βασιλίσκος δὲν διετήρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἀρχήν. Ἐν πρώτοις, ὑφισταμένης τότε ὀλεθρίας ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θέλομεν εἴπει πολλά, συνετάχθη μετὰ τῆς αἱρέσεως τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ προεκάλεσεν οὕτω ἀμέσως τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀντίπραξιν τῶν ὀρθοδόξων. Συγχρόνως, ἐπειδὴ κατέστησεν ἐκποδὼν τὸν Πατρίκιον, ἡ Βηρίνα, ἐκμανεῖσα, δὲν ἐδίστασε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν Ζήνωνα, καὶ κατώρθωσε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὸν Ἴλλον καὶ Τροκοῦνδον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ Βασιλίσκος δὲν ἐτήρησε τὰς πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεις. Ἐντεῦθεν κατὰ ἰούλιον τοῦ 477 ὁ Ζήνων, ἑνωθεὶς μετὰ τούτων, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Βασιλίσκος ἐδέησε τότε νὰ ἐκπέμψῃ κατ' αὐτοῦ τὸν στρατὸν τῆς Θρᾴκης καὶ τὴν φρουρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέτρεψε δὲ τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸν Ἀρμάτον. Ὁ Ἀρμάτος ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Βασιλίσκου· ἦτο ἐραστὴς τῆς γυναικὸς τούτου Ζηνωνίδος· ἦτο παντοδύναμος ἐν τῇ κυβερνήσει τῶν πραγμάτων· ὥστε εἶχε, κατὰ τὸ φαινόμενον, πολυειδῆ συμφέροντα εἰς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ὅμως ἅμα διαπεράσαντος αὐτοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὁ Ζήνων εὗρε τρόπον νὰ ἀποσπάσῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου του, προτείνας αὐτῷ, ἐκτὸς ἄλλων ὠφελημάτων, τὴν στρατηλασίαν ἐφ' ὅρου ζωῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον, τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ υἱοῦ του ὡς Καίσαρος, ὅπερ, ἐπειδὴ ὁ Ζήνων δὲν εἶχεν ἤδη υἱόν, παρεῖχε τῷ υἱῷ τοῦ Ἀρμάτου τὴν πιθανότητα τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν βασιλείαν. Οὕτω λοιπὸν δελεασθεὶς ὁ τοῦ Βασιλίσκου στρατηγός, ἀντὶ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ Ζήνωνος, ἀφῆκεν αὐτῷ ἐλευθέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄγουσαν ὁδόν. ὁ δὲ Ζήνων, ἐλθὼν ἀκωλύτως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐγένετο δεκτὸς

ὑπὸ τῆς παλιμβούλου συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν λεγομένων Πρασίνων (περὶ ὧν κατωτέρω πλειότερα), πρὸς ὃν εἶχεν ἰδιάζουσαν εὔνοιαν. Ὁ Βασιλίσκος, ἡ Ζηνωνὶς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν· ἐξελθόντες δὲ ἐκεῖθεν ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποκεφαλισθῇ οὔτε σφαγιασθῇ, ἐστάλησαν εἰς φρούριόν τι τῆς Καππαδοκίας· καὶ ἐκεῖ κλεισθέντες εἰς ἕνα τοῦ φρουρίου τούτου πύργον, τοῦ ὁποίου ἐχρίσθη ἡ θύρα ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτοῦ Ἰσαύρων, ἐλιμοκτονήθησαν πάντες. Ὁ Ζήνων ἐνόμισε πιθανῶς ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ὅτι ἐτήρησε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἀφοῦ οὔτε τοὺς ἀπεκεφάλισεν, οὔτε τοὺς ἐσφαγίασεν, ὁ δὲ Ἀρμάτος, ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν Ζηνωνίδα, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ αὐτὴν οἰκτρῶς εἰς τὴν ἀκόρεστον φιλαρχίαν του. Ταῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἀλλ' ὁ Ἀρμάτος δὲν ἀπήλαυσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς καρποὺς τῆς προδοσίας του. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἀνηγόρευσε τῷόντι καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βασιλίσκον· εὐθὺς ὅμως κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ πολλὴν πεποίθησιν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἀλλοπρόσαλλον, αὐτὸν μὲν ἐθανάτωσε, τὸν δὲ υἱόν του ἀπὸ καίσαρος κατέταξεν εἰς τοὺς ἐν Βλαχέρναις ἀναγνώστας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξε προλαμβάνων κακὸν πιθανόν· ὁ δὲ σύγγαμβρός του Μαρκιανὸς ἦρε πραγματικῶς ὅπλα κατ' αὐτοῦ τῷ 481· καταβληθεὶς ὅμως διὰ τοῦ Ἴλλου, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἐξωρίσθη εἰς Καππαδοκίαν. Βραδύτερον πάλιν ἐκινδύνευσεν ὁ Ζήνων ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἴλλου. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην στάσιν, δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς προηγηθέντα σπουδαιότατά τινα γεγονότα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ στάσις ἐκείνη συνδέεται μεθ' ἑνὸς τῶν γεγονότων τούτων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξηκολούθουν ἀνταγωνιζόμενα πρὸς ἄλληλα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, τρία μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ δόγματα· ἡ ὀρθοδοξία, ἡ αἵρεσις καὶ ἡ εἰδωλολατρεία. Καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ὁ Βασιλίσκος, ἐν τῷ βραχεῖ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διαστήματι, ἐπροστάτευσε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, τοὺς ἄλλως λεγομένους μονοφυσίτας. Ἔπραξε δὲ τοῦτο εἴτε διότι τῇ συνδρομῇ τῆς αἱρέσεως ταύτης προῆλθεν ἐπὶ τὴν βασιλείαν, εἴτε διότι, ἰδὼν τὸν Ζήνωνα καταφυγόντα εἰς Ἰσαυρίαν, καὶ παρασκευα-

ζόμενον νὰ κινήσῃ ἐκεῖθεν στάσιν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, ἤλπισε νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν οἰκειούμενος τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὧν πολλοὶ ἦσαν μονοφυσῖται. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ ἐγκύκλιον γράμμα, ἀξιομνημόνευτον διὰ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε. Διελάμβανε δὲ τὸ ἐγκύκλιον γράμμα τάδε. «Θεσπίζομεν τὴν κρηπῖδα καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης εὐζωΐας, τουτέστι τὸ σύμβολον τῶν τιή ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ πάλαι μετὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκλησιασθέντων, μόνον πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν ἐν πάσαις ταῖς ἁγιωτάταις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις τὸν ὀρθόδοξον λαόν, ὡς μόνον τῆς ἀπλανοῦς πίστεως ὅρον, καὶ ἀρκοῦν εἰς ἀναίρεσιν μὲν καθόλου πάσης αἱρέσεως, ἕνωσιν δὲ ἄκραν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν· ἐχόντων δηλαδὴ τὴν οἰκείαν ἰσχύν, καὶ τῶν εἰς βεβαίωσιν αὐτοῦ τοῦ θείου συμβόλου πεπραγμένων ἔν τε τῇ βασιλευούσῃ πόλει ταύτῃ παρὰ τῶν ρν' ἁγίων πατέρων, ἔτι δὲ καὶ πάντων τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Ἐφεσίων μητροπόλει κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα τὰ ἐκείνου φρονησάντων· τὰ δὲ διελόντα τὴν ἕνωσιν καὶ εὐταξίαν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ εἰρήνην τοῦ κόσμου παντός, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον τόμον Λέοντος, καὶ πάντα τὰ ἐν Χαλκηδόνι ἐν ὅρῳ πίστεως ἢ ἐκθέσει συμβόλων εἰρημένα καὶ πεπραγμένα εἰς καινοτομίαν κατὰ τοῦ μνημονευθέντος ἁγίου συμβόλου τῶν τιη' ἁγίων πατέρων, θεσπίζομεν ἐνταῦθά τε καὶ πανταχοῦ καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν παρὰ τῶν ἁπανταχοῦ ἁγιωτάτων ἐπισκόπων ἀναθεματίζεσθαι, καὶ πυρὶ παραδίδοσθαι παρ' οἷς ἂν εὑρίσκηται. Θεσπίζομεν τοὺς πανταχοῦ ἁγιωτάτους ἐπισκόπους ἐμφανιζομένῳ τῷ θείῳ τούτῳ ἡμῶν ἐγκυκλίῳ γράμματι καθυπογράφειν σαφῶς καταμηνύοντας, ὅτι δὴ μόνῳ τῷ θείῳ στοιχοῦσι συμβόλῳ τῶν τιη' ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐπεσφράγισαν οἱ ρν' πατέρες ἅγιοι, ὡς ἔδοξεν ὁριστικῶς καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελθοῦσι κατὰ τὴν Ἐφεσίων μητρόπολιν ὀρθοδόξοις καὶ ὁσίοις πατράσι.»

Τὸ ἐγκύκλιον λοιπὸν τοῦτο γράμμα τοῦ Βασιλίσκου ἀνεθεμάτιζε πάντα τὰ περὶ συμβόλου ὁρισθέντα ὑπό τε τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ τοῦ πάπα Λέοντος κατεδικάζετο ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς, ἕπεται ὅτι διὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος, ἡ αἵρεσις αὕτη ἀπηλλάσσετο τῆς ἐπισήμου ἐκείνης καταδίκης. Περὶ τοὺς πεντακοσίους ἐ-

πισκόπους τῶν ἀνατολικῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐδήλωσαν προθύμως ὅτι δὲν ἀποδέχονται εἰμὴ τὰ ὑπὸ τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ περὶ συμβόλου τῆς πίστεως θεσπισθέντα, καὶ ὅτι κατηναγκασμένοι εἶχον ὑπογράψει τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου.

Ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν, καὶ ὁμολογουμένως ἦτο ἰσχυροτάτη ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος τοῦ Βασιλίσκου· ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ πολλαχοῦ στάσεις· ὁ Ζήνων ἐνισχύθη ἐκ τούτου πολύ· ὥστε ὁ Βασιλίσκος ὑπέλαβε φρόνιμον νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ, ἐκδοὺς ἐπὶ τούτῳ ἀντεγκύκλιον ἣν προθύμως πάλιν ὑπέγραψαν οἱ πρὸ μικροῦ ἀποδεξάμενοι τὴν ἐγκύκλιον ἐπίσκοποι. Οὐδὲν ἧττον ὁ Ζήνων, ὑπερισχύσας, ἀνέλαβε μετ' οὐ πολὺ τὴν βασιλείαν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεσπισθέντα. Καὶ τῳόντι, ἐπειδὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προεχειρίσθησαν δύο πατριάρχαι, ὁ μὲν ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὁ Ζήνων ἐσκόπει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τὸν τελευταῖον τοῦτον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπείσθη ὅτι, οὕτω πολιτευόμενος, ἤθελε προκαλέσει δεινὴν τοῦ κράτους ἀναστάτωσιν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, αὐτὴ ἡ εὐχέρεια δι' ἧς οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἐδέχθησαν καὶ ἀνήρεσαν τὴν καταδίκην τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἀπεδείκνυεν,ὅτι τὰ πνεύματα ἐταλαντεύοντο μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως. Εἰς τὴν Συρίαν ὅμως καὶ τὴν Αἴγυπτον αἱ μονοφυσῖται ἦσαν βεβαίως πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων· ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως πιεζόμενοι στασιάσωσιν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀκακίου ἐστοχάσθη συνετώτερον νὰ οἰκονομήσῃ τοὺς μονοφυσίτας διά τινων περὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς τύπους παραχωρήσεων, τηρῶν κατ' οὐσίαν τὸ κῦρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 482, ἐκ συμφώνου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ περίφημον ἑνωτικόν, ἔχον ὡς ἑξῆς, ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτοῦ διατάξεσι·

«Γινώσκειν ὑμᾶς ἐσπουδάσαμεν (τὸ ἑνωτικὸν κυρίως ἀπηυθύ-

νετο πρὸς τὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ὑπαγομένας ἐκκλησίας) ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ αἱ πανταχοῦ ἐκκλησίαι ἕτερον σύμβολον, ἢ μάθημα, ἢ ὅρον πίστεως, ἢ πίστιν πλὴν τοῦ εἰρημένου ἁγίου συμβόλου τῶν τιη΄ ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐβεβαίωσαν οἱ μνημονευθέντες ρν΄ ἅγιοι πατέρες, οὔτε ἐσχήκαμεν, οὔτε ἔχομεν, οὔτε ἕξομεν· ᾧ καὶ ἐξηκολούθησαν οἱ ἅγιοι πατέρες οἱ ἐν τῇ Ἐφεσίων συνελθόντες, οἱ καὶ καθελόντες τὸν ἀσεβῆ Νεστόριον, καὶ τοὺς τὰ ἐκείνου μετὰ ταῦτα φρονοῦντας· ὅντινα καὶ ἡμεῖς Νεστόριον ἅμα καὶ Εὐτυχῆ, τἀναντία τοῖς εἰρημένοις φρονοῦντας ἀναθεματίζομεν, δεχόμενοι καὶ τὰ ΙΒ΄ κεφάλαια, τὰ εἰρημένα παρὰ τοῦ τῆς ὁσίας μνήμης γενομένου Κυρίλλου, ἀρχιδιακόνου τῆς Ἀλεξανδρέων ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁμολογοῦμεν δὲ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱὸν καὶ Θεὸν τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου, ἕνα τυγχάνειν καὶ οὐ δύο· ἑνὸς γὰρ εἶναι φαμὲν τά τε θαύματα καὶ τὰ πάθη, ἅπερ ἑκουσίως ὑπέμεινε σαρκί. Τοὺς γὰρ διαιροῦντας, ἢ συγχέοντας, ἢ φαντασίαν εἰσάγοντας, οὐδὲ ὅλως δεχόμεθα· ἐπείπερ ἡ ἀναμάρτητος κατὰ ἀλήθειαν σάρκωσις ἐκ τῆς θεοτόκου προσθήκην υἱοῦ οὐ πεποίηκε. Πάντα δὲ τὸν ἕτερόν τι φρονήσαντα, ἢ νῦν ἢ πώποτε, ἢ ἐν Χαλκηδόνι, ἢ οἵᾳ δήποτε συνόδῳ, ἀναθεματίζομεν».

Οἱ νεώτεροι καὶ σοφώτεροι ἱστορικοὶ τῆς ἐκκλησίας, Νέανδρος καὶ Γίζελερ, διαπραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἑνωτικοῦ τούτου, παρατηροῦσιν, ὅτι ὁ Ζήνων ἐξέθηκεν ἐν αὐτῷ τὰ περὶ τῶν δογμάτων ἐπὶ τὸ γενικώτερον, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς εἰδικοὺς ὅρους τοὺς ἐν χρήσει εἰς τὰ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἀμφισβητούμενα ζητήματα, ἵνα συμβιβάσῃ ὅσον ἔνεστι καὶ συνοικειώσῃ τὰ διεστῶτα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν ἔχομεν ἁρμοδιότητα ἵνα ἀκριβολογήσωμεν περὶ δογμάτων· ἀλλὰ θεωροῦντες τὸ ἑνωτικὸν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ, οὐδένα προσέβαλε τῶν θεμελιωδῶν τῆς ὀρθοδοξίας κανόνων. Ναὶ μὲν πανηγυρικῶς δὲν ἐπεκύρου εἰμὴ τὰς τρεῖς πρώτας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀλλὰ διαρρήδην οὐδὲν ἧττον ἀ-

νεθεμάτιζε καὶ τὸν Εὐτυχῆ, τὸν ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου καταδικασθέντα. Καὶ δὲν ἀνέφερε μὲν ὀνομαστὶ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον εἰμὴ ἐν τῷ τέλει καὶ ἐν παρόδῳ οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ ἑτέρου γερμανοῦ, τοῦ Πίχλερ, ἀξιούμενον, ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ ἑνωτικὸν ἀπεποιεῖτο ἐμμέσως πᾶν κῦρος εἰς τὴν σύνοδον ταύτην· τὸ πολὺ πολὺ ἐφαίνετο ἐλαττοῦν κατά τι τὸ κῦρος αὐτῆς. Λέγομεν ἐφαίνετο, διότι πράγματι ἀναθεματίσαν τὸν Εὐτυχῆ, ἀναγκαίως ἀπεδέχετο καὶ τὴν σύνοδον τὴν καταδικάσασαν τὸν αἱρετικὴν ἐκεῖνον.

Ἀλλά, ἀξιοῦσί τινες, τὸ ἑνωτικὸν δὲν ἐπέτυχε τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν πνευμάτων, ἐξεναντίας ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν διαμαχομένων στρατοπέδων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται δὲν ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον· ὥστε ἀντὶ τῶν πρότερον δύο ἀντιπάλων μερίδων προέκυψαν ἤδη τρεῖς, αἱ δύο ἐκεῖναι ἄκραι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἑνωτικοῦ συνταχθεῖσα μερίς. Ἀλλ' ἡ μέση αὕτη μερὶς περιελάμβανε τοὺς πλείστους τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ τρεῖς ὕπατοι τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων ἀπεδέξαντο προθύμως τὸ ἑνωτικόν· ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ μογγός, καὶ ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ γναφεύς. Ὅθεν ἡ πρᾶξις τοῦ Ζήνωνος, ὄχι μόνον κατ' οὐδὲν οὐσιωδῶς παρεξετράπη τῶν ὅσα εἶχον θεσπίσει αἱ προσυγκροτηθεῖσαι τέσσαρες οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἀλλὰ καὶ ἐπήγαγε κατ' ἀρχὰς τὸ μέγα ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς πρότερον διαμαχομένους τρεῖς ὑπερτάτους τῆς ἀνατολῆς θρόνους. Ἂν δὲ ἐπὶ τέλους ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχεν, αἴτιοι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης, οἵτινες, διὰ λόγους ἰδιοτελεῖς, δὲν ἔπαυσαν ὑποθάλποντες τὴν διαίρεσιν. Τῳόντι οἱ πάπαι Σιμπλίκιος καὶ Φῆλιξ Β', ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσαν τὸ ἑνωτικόν, ἰδίως δὲ ὁ Φῆλιξ κατέκρινε τόν τε βασιλέα, διότι ἀνέλαβε δῆθεν νὰ κανονίσῃ οἴκοθεν δογματικὰ ζητήματα, καὶ τὸν Ἀκάκιον, διότι ἐπέτρεψε τὴν τοιαύτην τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· καὶ ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης δὲν ἐπείσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ γενόμενα, ὁ Πάπας ἀνεθεμάτισε τὸν Ἀκάκιον, ὅστις, ἀνταποδίδων αὐτῷ τὰ ἴσα, ἐξήλειψεν ἐκ τῶν διπτύχων τῆς

ἐκκλησίας τὸ τοῦ Πάπα ὄνομα, ἐξ οὗ συνέβη διάστασις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διαρκέσασα ἔτη τριάκοντα καὶ πέντε.

Ἡ διάστασις αὕτη ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης ὁριστικῆς διαιρέσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἀρχικὰς τῆς διαιρέσεως ταύτης ἀφορμάς. Οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης προέτειναν ἀνέκαθεν τὴν ἀξίωσιν τῶν πρωτείων ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπερειδόμενοι εἰς παραδόσεις τινὰς καὶ περιστάσεις τὰς ὁποίας παραθέτομεν, ὅπως συγκεφαλαιοῖ αὐτὰς ὁ σοφὸς γερμανὸς Πίχλερ, ὅστις γράψας ἐν ἔτεσι 1864 καὶ 1865 δίτομον ἱστορίαν τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς· φιλτέρα γὰρ ὑπὲρ τοὺς ὁμογενεῖς ἡ ἀλήθεια, κατεκρίθη μὲν ὑπὸ τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ δύναται νὰ λογισθῇ ἀσφαλέστερος τῶν ἄλλων δυτικῶν ὁδηγὸς ἐν τοῖς πλείστοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκανθώδους ζητήματος. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν τὰ πρωτεῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐστηρίζοντο εἰς τὰς ἑξῆς παραδόσεις καὶ περιστάσεις· ὅτι ἵδρυσαν αὐτὴν οἱ δύο ἡγεμόνες τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεύει ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις· ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἀγάπης ζῆλος τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος, ἡ δὲ καθαρότης τῆς πίστεως αὐτῆς ἄμωμος· καὶ ὅτι ἀπεδόθη αὐτῇ ὑπερτάτη τις δικαιοδοσία ἐπί τινων ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων. Καὶ τῳόντι ἐπὶ τῶν πρώτων ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδων, ὁ χριστιανικὸς κόσμος πολλάκις εὐλαβῶς ἀπένειμεν ἐξαίρετόν τινα ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας ταύτης, εἴδομεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκηδόνι συνελθοῦσα, οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων ἢ πρεσβείων τούτων εἰμὴ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα πόλις. Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Πίχλερ δὲν ἑρμηνεύει οὕτω τὰς ἀποφάσεις ταύτας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Πίχλερ νομίζει ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐσέβετο τὰ πρωτεῖα τοῦ ἀρχιερέως Ῥώμης οὐ μόνον διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα

τοῦ κράτους, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διότι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦτο διάδοχος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπόν, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἤθελον νὰ εἴπωσιν ἁπλῶς τοῦτο· ὅτι καθὼς ἡ Ρώμη, ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα πόλις, εἶναι καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἡ πασῶν πρώτη, οὕτως εὔλογον εἶναι καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ νέα βασιλεύουσα, νὰ ἔχῃ ἐξωτερικῶς τὸν δεύτερον μετ' ἐκείνην βαθμόν. Ἂν, ἐπιφέρει, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐρρύθμιζον τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν διὰ μόνον τὸν πολιτικὸν λόγον, ἤθελον ἀνατρέψει τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ ἤθελον κανονίσει ὅτι ἡ Ρώμη, ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν, συμπεραίνει, ἐντὸς τῶν κανόνων ἐκείνων ὑπάρχει ἡ προφανὴς ἀναγνώρισις τοῦ ἀξιώματος, ὅτι ἡ Ρώμη εἶναι θεόθεν ὡρισμένη πρώτη τῆς ἐκκλησίας καθέδρα, εἰς ἣν δέον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς βασιλείας καθέδρα. Ἀλλὰ καίτοι ἐξαιρέτως τιμῶντες τὸν νεώτατον τοῦτον ἱστορικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν διαιρέσεως, ἕνεκα τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν κρίσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος.

Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων, ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνεκροτήθησαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ αὐτὴ ἡ τῷ 451 ἐν Χαλκηδόνι συνελθοῦσα τετάρτη, τὸ κράτος ἦτο πρὸ καιροῦ μὲν διῃρημένον εἰς δύο κλάσματα, ἀλλὰ τὸ δυτικὸν κλάσμα ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον, ἑπομένως ἡ Ρώμη ἦτο βασιλεύουσα καὶ ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα. Ὅθεν οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐκείνων, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐστήριζον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπὶ μόνου τοῦ πολιτικοῦ τούτου γεγονότος, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀποδώσωσι τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλευούσῃ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Πλὴν τούτου, ἂν οἱ κανόνες τῶν δύο ἐκείνων οἰκουμενικῶν συνόδων περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἡ Ρώμη εἶναι ἡ καθέδρα τῶν θεόθεν ὡρισμένων πρωτείων, οἱ πάπαι ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ὑπερευχαριστημένοι ἐκ τῶν εἰρημένων κανόνων. Ἀλλὰ διὰ τί ἀπεναντίας οἱ πάπαι οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ πάπας Λέων Α΄, τοσοῦτον πεισματωδῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου; Πρόδηλον ὅτι οἱ πάπαι συνῃσθάνοντο ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐστήριζον τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης ἐπὶ βάσεως ἥτις δὲν συνέφερεν εἰς αὐτούς, ἐπὶ τῆς βάσεως πολιτικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ

μεταβληθῇ, καθὼς καὶ τῳόντι μετ' οὐ πολὺ μετεβλήθη, ἅμα τῷ 476 κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἡ δὲ Ρώμη δὲν ἦτο πλέον πόλις βασιλεύουσα.

Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ 476 καὶ ἐφεξῆς παράγεται μέχρι τινὸς τὸ ζήτημα· διατί, ἐνῷ ἡ Ρώμη ἔπαυσε τοῦ νὰ ἦναι βασιλεύουσα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ βασιλεία οὐδὲν ἧττον ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς πόλεως ἐκείνης; Καὶ μόνον, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους, ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἀνωτέρω ἐπιχείρημα τοῦ Πίχλερ κατὰ τὸ ὁποῖον, ἐὰν τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης δὲν ἐστηρίζοντο εἰμὴ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ γεγονότος, ἔπρεπε νὰ παύσωσιν ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις κατέστη ἤδη ἡ μόνη βασιλεύουσα. Λέγομεν, ἠδύνατο ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πίχλερ, διότι, ἀκριβῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, πάλιν δὲν ἐφαρμόζεται. Μικρὸν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου, ὄχι μόνον τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζῃ, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἐξήλειψεν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχιερέων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἔπειτα μετὰ παρέλευσιν 35 ἐτῶν ἀνενεώθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἕνωσις καὶ ἀνεγνωρίσθησαν αὖθις τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διεκόπη ἐκ διαλειμμάτων ἡ ἕνωσις καὶ ἐξηλείφθησαν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ τῶν παπῶν ὀνόματα, μέχρις οὗ περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἔπαυσεν ὁριστικῶς πᾶσα μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχέσις. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων ἕπεται, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὡρισμένων πρωτείων τῆς Ρώμης· ἂν ἀνεγνώριζε τὴν ἀρχὴν ταύτην, δὲν ἤθελεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς πτώσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους, παύσει πολλάκις μνημονεύουσα τὸν Ρώμης καὶ ἐπὶ τέλους ὅλως διακόψει τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἀλλά, διατί ἀφ' ἑτέρου ἀνεγνώριζεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ Ρώμη οὖσα βασιλεύουσα πόλις; Σημειωτέον πρὸ πάντων ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης, δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῇ διὰ τοῦτο κυριαρχικήν τινα ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἁπλῶς ἀπένεμεν εἰς τὸν ἀρ-

χιερέα αὐτῆς τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀρχιερέα τιμὴν καὶ εὐλάβειαν. Καίτοι δὲ ἡ προεδρεία αὕτη ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ δυνάμει τῶν ἐπελθόντων πολιτικῶν γεγονότων, οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθουν ἀποδεχόμενοι αὐτὴν διὰ πολλοὺς λόγους, ἐντελῶς ἀνεξαρτήτους τῶν θεόθεν ὑποτιθεμένων πρωτείων. Ἡ Κωνσταντινούπολις, σεβομένη τῳόντι οὐχὶ δικαιώματα ἔχοντα τὰς πηγὰς αὐτῶν εἰς θεσμοὺς ὑπερανθρώπους, ἀλλ' ἁπλῶς τὰς προαιωνίους ἕξεις τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἤθελεν, ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, νὰ ἀνατρέψῃ προκαθιερωθείσας ἅπαξ σχέσεις. Καὶ ἔπειτα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἔπαυσε διατηροῦσα τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς, μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ ὅλου τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, μέχρι δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς Ἰταλίας· ὥστε εἶχε καὶ πολιτικὸν συμφέρον νὰ μὴ ἀπογυμνώσῃ ὅλως διόλου τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς τὴν Ῥώμην, ἣν ὑπελάμβανε πάντοτε ὡς τὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ κράτους αὐτῆς πρωτεύουσαν. Τούτων πάντων ἕνεκα ἐξηκολούθει ἀποδίδουσα τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης, καὶ δὲν ἤθελε παύσει πράττουσα τοῦτο, ἐὰν οὗτος ἐδείκνυτο μετριοφρονέστερος περὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ.

Ἀλλ' οἱ πάπαι ἔτι ἀφ' ἧς οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἑδρεύωσι διαρκῶς ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς, καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἀπηλλάγησαν πάσης ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἐπὶ μᾶλλον προϊούσας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἡμέτεροι ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποκύψωσι. Πρὸ πάντων, ἐπὶ Ζήνωνος, ἔτι καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπεφήνατο ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποτάσσηται κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδίως τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου· βραδύτερον δὲ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, εἰ καὶ ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν ἤθελε νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν ἀπὸ πάσης τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου ἐπιδράσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν

κρατοῦσαν ψῆφον, ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης τἀνάπαλιν ἐπεζήτει οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν.

Κατὰ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων, ἑκατέρα τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἥ τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης καὶ ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ὁμολογουμένως ἄλογος. Ἀλλά, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνωνται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε ὡς τὰς ὀρθοτέρας· πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται σχετικῶς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθησαν καὶ ἐνήργησαν· τοῦτον λοιπὸν τὸν πρακτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, θέλομεν εὕρει, ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν δὲν ἀπήτει παράλογόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε τότε ἐν τῇ Δύσει· καὶ πάλιν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελλομένη νὰ ρυθμίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, δὲν ἐπρέσβευεν ὡσαύτως ἄτοπόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχεν αὕτη τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τῷόντι, καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐσωρεύθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ποικίλα ὅσα βαρβαρικὰ ἱδρύματα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συχνάκις μεταβαλλόμενα, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἐπὶ ἔτι πλείονα χρόνον ἐστεροῦντο πάσης παιδείας, πάσης κυβερνητικῆς ἐμπειρίας, πάσης προαιρέσεως καὶ δεξιότητος τοῦ νὰ θεμελιώσωσιν ἔννομόν τινα πραγμάτων πρᾶξιν. Νόμος παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ βία, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀγροικία, ἡ καταπατοῦσα καὶ περιφρονοῦσα ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλιβερᾶς ταύτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστατώσεως, μόνη ἡ ἐκκλησία ἔσωζεν ἐν τῇ δύσει παιδείαν τινὰ καὶ ἐμπειρίαν, καὶ συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· ὥστε ἡ ἀξίωσις αὐτῆς τοῦ νὰ ρυθμίζῃ, ὡς ὑπερτάτη τις καὶ ἀνέκκλητος ἀρχή, τά τε θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ αὐτὴν τὴν κοσμικὴν τῶν πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐξουσίαν, ἀπέβη εὐεργετικὴ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἀλήθεια

αὕτη ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων καὶ ἀπαθεστέρων διαμαρτυρομένων ἱστορικῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανεστάτου πάντων τοῦ Μακώλαιϋ· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μακώλαιϋ παρατηρεῖ ὅτι ἅμα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ βαθμιαία ἀνάπλασις τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν παρήγαγε παρ' αὐταῖς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐννόμου καὶ εὐρύθμου πολιτικῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐξακολουθῇ δεσπόζων οὐ μόνον τῶν ἔσω ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων, ἀπέβη παράλογος, καθὸ μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἀληθῆ τινα κοινωνικὴν ἀνάγκην· καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε κατὰ τὴν δεκάτην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα τὸ μέγα τῆς διαμαρτυρήσεως κίνημα, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἅπασα μὲν ἡ δυτικοβόρειος Εὐρώπη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ δυτικομεσημβρινή, εἰ καὶ διατηρήσασα τὴν μετ' αὐτοῦ ἕνωσιν, ἀπέκρουσεν ὅμως τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπέμβασιν αὐτοῦ, καὶ πλὴν τούτου περιέστειλε πολλάκις, καὶ καθ' ἑκάστην περιστέλλει, τὴν ἀξίωσιν, ἣν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος δὲν ἔπαυσεν ἔχων, τοῦ νὰ ῥυθμίζῃ οἴκοθεν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἑκάστης πολιτείας πράγματα.

Ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰς ὑγιεῖς ταύτας ἀρχάς, καθ' ἃς ἐξετιμήθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πολιτεία, εἰς τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατέπεσεν ὅπως τὸ κράτος τὸ δυτικόν. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετηρήθη καὶ διετήρησε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὴν ἐπιτηδείαν κυβέρνησιν, τὴν ἐντέχνως ὠργανωμένην διοίκησιν, τὴν σοφὴν νομοθεσίαν, τὰ πολυάριθμα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, καὶ ἐν γένει ἀξιόλογόν τινα ἔννομον πραγμάτων τάξιν. Τούτου δοθέντος εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Πάπας, ὅστις κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἔτι ὀλιγώτερον ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ πολιτικῶς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν κυριαρχικὴν τάξιν ἣν εἶχεν ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσεως. Τὸ δόγμα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅτι «τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ὅσον τὸ θεῖον εἶναι καθυπέρτερον τοῦ ἀνθρωπίνου,» ὅπως ἔγραφεν ὁ πάπας Σύμμαχος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἤθελεν ἀπεναντίας ἐπαγάγει ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἀτοπήματα, κατὰ τῶν ὁποίων τοσοῦτον

εὐλόγως κατεξανέστη ἅπασα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἄρα οὐδὲν ἧττον εὐλόγως ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέκρουσεν ἀείποτε τὴν κυριαρχικὴν ἐκείνην τοῦ πάπα ἀξίωσιν ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολήν.

Ὑπολείπεται ἤδη τὸ ἕτερον μέρος τῆς πολιτείας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, οἵτινες τῷόντι πολλάκις ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσιν οἴκοθεν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία κατεκρίθη τούτου ἕνεκεν ἀείποτε σκληρῶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν, ἀλλ' ὄχι πάντοτε διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Οἱ μὲν ζηλωταὶ τῆς παπικῆς κυριαρχίας ἐλέγχουσι τοὺς ἡμετέρους βασιλεῖς διότι δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τὴν κυρίαρχον ἀπόφασιν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης· οἱ δὲ μετριοπαθέστεροι κριταί, ἐν οἷς καὶ ὁ Πίχλερ, χαρακτηρίζουσιν, ἀνεξαρτήτως τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς Ρώμης, τὴν ἐπέμβασιν ἐκείνην τοῦ ὑπερτάτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος εἰς τὰς συνειδήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τερατῶδές τι καὶ ὀλέθριον θεοκρατικὸν σύστημα· στρέφοντες δ' ἐνταυτῷ τὰ βέλη κατὰ τοῦ κλήρου τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, δὲν εὑρίσκουσι λόγους ἱκανοὺς ἵνα στιγματίσωσι τὴν δουλοφροσύνην αὐτοῦ, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἐπέμβασιν, ὑπέκυπτεν ἐξεναντίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προθύμως εἰς αὐτήν. Δὲν λέγομέν τι περὶ ἐκείνων ὅσοι κατακρίνουσι τὴν βασιλείαν διότι δὲν ἐπολιτεύθη ὡς πρὸς τὰ διάφορα θρησκευτικὰ δόγματα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀνεξιθρησκείας. Τὸ τοιοῦτο δὲν ἠδύναντο νὰ προτείνωσιν εἰμὴ μετεωρολεσχοῦντές τινες φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἀξιοῦσιν, ὅτι τὸ σήμερον λογιζόμενον ὀρθὸν καὶ δυνατόν, ἔπρεπεν ἀφεύκτως νὰ λογίζεται ὀρθὸν καὶ δυνατὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ μέσου αἰῶνος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀξιοῦσιν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα πρέπει νὰ κρίνωμεν τόν τε παῖδα καὶ τὸν ὥριμον ἄνδρα. Οἱ δὲ πρεσβεύοντες ὅτι αἱ συνειδήσεις ὅλου τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ρυθμίζωνται κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, δὲν ἠδύναντο, ἐννοεῖται, νὰ ὁμιλήσωσι περὶ ἀνεξιθρησκείας. Ἀλλ' οὐδ' οἱ προμνημονευθέντες μετριοπαθέστεροι κριταὶ ἐδικαιοῦντο, ἀληθῶς εἰπεῖν, νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὅπλον τοῦτο κατὰ τῆς βασιλείας ἡμῶν. Διότι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐν τῇ ἕκτῃ, ἐν τῇ ἑβδόμῃ, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐνῷ ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ, ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτωκαιδεκάτῃ, ἀκμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, βα-

σιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐπέβαλλον τὰς φοβερωτέρας τῶν ποινῶν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας ὑπηκόους· ἐνῷ, παραλείποντες ὅσα χθὲς καὶ πρώην συνέβαινον ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ πρὸ 55 μόλις ἐνιαυτῶν, οἱ καθολικοὶ ἐστεροῦντο ἔτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ἐνῷ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπολιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρό τινων ἐτῶν ἡ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρεσβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δοξασίαν ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων καθ' ὧν ἐπάλαιον οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν(51). Ἐκ τούτων συνάγεται ὁπόσον εἶναι γελοῖον νὰ ἀξιοῖ τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ὤφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κλῆρον τὴν ῥύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως διενέξεων, μηδεμίαν ἐπιφυλαττομένη εἰς ἑαυτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τούτου γενομένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κλῆρος δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν αἵρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἱρετικούς, ἀφίνων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῷ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἂν ἠρκεῖτο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμόν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἥτις, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴδομεν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κλῆρος ἤθελεν ἐπιχειρήσει τότε νὰ πράξῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάπας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ Δύσει· ἤθελε ζητήσει νὰ καθυποβάλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἤθελεν ἐπὶ τούτῳ ὁρίσει παντὸς εἴδους σωματικὰς ποινάς, καὶ ἤθελεν ἀναγκάσει τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἔμελλον νὰ ἀποβῶσιν ὀλέθρια· οἱ αἱ-

51) Ἐννοεῖ τὸν Ἐρνέστον Ρενάν. Ἀλλ' ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ἡ γνώμη, ὅτι πασῶν τῶν αἱρέσεων τὸ τελικὸν συμπέρασμα ἦτο ἡ ἄρνησις τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ἀκριβής.

ρετικοί, καταδιωκόμενοι, ἤθελον ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὅμοιόν τι μὲν συνέβη ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠπειλεῖτο κακὸν δεινότερον. Ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἀλλοφύλων πρεσβευόντων θρησκεύματα διακείμενα ἔχθιστα πρὸς τὸν χριστιανισμόν· ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι αἱρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγωσι πρωϊμώτατα τὴν καταστροφὴν ὄχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος.

Ἡ μοναρχία ᾐσθάνθη ὅτι εἶχε καθῆκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ὅσον ἦτο δυνατὸν τὰς τοιαύτας συμφοράς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀνέλαβε νὰ κανονίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἱρετικῶν; Ναί· εἴδομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὁπωσοῦν ἐπιεικῶς, ὁσάκις ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ διωγμοὺς ἐκ διαλειμμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, περὶ οὗ πρόκειται ἐνταῦθα, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μεσοποταμίας ἰατρικὴν σχολήν, τὴν ὑπὸ ἱερωμένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτήσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἵδρυσαν εἰς Δζοντισαβοὺρ τοῦ Κουσιστάν, νέον ἰατρικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἄραψιν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῷ κατεδίωκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, συγκροτηθείσης ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ποικίλους συμβιβασμοὺς πρὸς ἑτέραν μεγάλην αἵρεσιν, τοὺς μονοφυσίτας, εἴτε διότι πολυαριθμοτέρους ὄντας, ἐνόμιζεν αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους, εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματος αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγένετο τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦτον ἐπιμόνως ἠκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ τύπος τοῦ Κώνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ συνδιαλλαγὴ ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβα-

λον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ὁριστικὴν ῥῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας ἐκόλασε κατά τι τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῷ ἐν τῇ Δύσει ὁ κλῆρος, κυρίαρχος ὤν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικός, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἔνεστι τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ῥοπάς, ἀπέβη πρᾳότερος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος. Ἴσως οἱ ξένοι, ἀδιαφοροῦντες εἰς ταῦτα πάντα, ἐπιμείνωσι δοξάζοντες ὅτι κακῶς ποιοῦσα ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεμίχθη ἐνίοτε εἰς τὸ δογματικὸν τῆς ἐκκλησίας μέρος καὶ παρεβίασεν οὕτω, πρὸ 1300 ἐτῶν, τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος· ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀρχὴν ὑπερτάτην εἴχομεν, ἔχομεν καὶ ἕξομεν τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ τοῦ θρησκεύματος, ἠθέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναδειχθῇ βλακίστατοι ἐὰν κατεκρίνομεν ποτὲ τὴν βασιλείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι οὐδενὸς ἐφείσθη τρόπου ἵνα κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπιτύχῃ τὴν σωτηρίαν ταύτην.

Εἴπομεν ὅτι ὁ δυτικὸς κλῆρος ὑπῆρξεν ἀγέρωχος καὶ τυραννικός, ἐνῷ ὁ ἡμέτερος διετέλεσε πρᾷος καὶ μετριόφρων. Ἀλλ' ἕπεται ἆρα γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ δυτικοὶ δικαίως μὲν καυχῶνται ἐπὶ τῇ λεγομένῃ ἀνεξαρτησίᾳ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ὀρθῶς δὲ χαρακτηρίζουσιν ὡς δουλικὴν τὴν σχέσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ζητήματα, συνέβη παράδοξος ἰδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὑρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἵτινες οὔτε τὴν ἱκανότητα, οὔτε τὴν θέλησιν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ᾐσθάνοντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους, ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἀνεξαρτησία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας δὲν ἦτο δύσκολον νὰ διατηρηθῇ· ἀφοῦ μάλιστα οἱ πάπαι κατήντησαν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Πλὴν τούτου, διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐπιτηδειότητα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἡ αἵρεσις μέχρι τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος προσεκτήσατο ὀλίγους αὐτόθι ὀπαδούς,

ἡ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ἰσχυροτάτη. Ὅθεν δογματικῆς πάλης ἐν τῇ Δύσει μὴ ὑπαρχούσης, ἡ παπικὴ ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δείξῃ τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλους ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ τῶν κοσμικῶν αὐτῆς συμφερόντων· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπέδειξεν οὐχὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀπέδειξε μόνον τὴν πλεονεξίαν. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀληθές, ὅτι ἀνέκαθεν δὲν ἔπαυσεν ἀντιπολιτευομένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τοιαύτη ἀντιπολίτευσις ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγίνετο πρὸς ἡγεμόνας πόρρω διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως εἶχόν τι νὰ φοβηθῶσι· τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιεστρέφοντο περὶ αἱρέσεις καὶ δοξασίας, ἐντελῶς ἀλλοτρίας εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ πάπαι, ἱστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλοῦς καὶ ἐκεῖθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυδωνιζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδει καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸ καταποντιζόμενον σκάφος, ὠργίζοντο καὶ κατεκραύγαζον, καὶ κατεδίκαζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας, ὁσάκις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλης θυσίας ἵνα ἀποφύγωσι τὸ ὁλοσχερὲς ναυάγιον.

Τοιαύτη τῆς ἐκκλησίας ἀνεξαρτησία εἶναι εὔκολος· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον ἄλλως τὰ πράγματα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ αἱ αἱρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, ποικίλαι καὶ ἰσχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀπαδῶν· ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτουν ἀπαύστως νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ διαιτητικὴ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἱρέσεως κατήντησεν ἄφευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἆρά γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη; Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἱρέσεων μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὁπόση παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἥκιστα συμβιβαζομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀποδιδόμενον. Ἀφ' ἑτέρου πολλάκις ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν· καὶ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει δύο πατριάρχας, τὸν Εὐφήμιον καὶ τὸν Μακεδόνιον, προτιμήσαντας νὰ στερηθῶσι τοῦ

ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιώματος μᾶλλον, ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου, ἣν ὑπελάμβανον ἀδίκως μέν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὑπελάμβανον ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως οἱ ἱεράρχαι τῆς ἀνατολῆς, οἵ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ αἱρετικοί, συνέπραξαν μετὰ τῆς βασιλείας· καὶ ἐνίοτε μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι προέτειναν λόγους συνδιαλλαγῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κοινῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖ τὴν δουλοφροσύνην αὐτῶν· μαρτυρεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν ἀρετῆς. Ἰδίως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ ἑνωτικοῦ, οἱ μὲν ὕπατοι τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἐπολιτεύθησαν μετὰ ἐξαιρέτου μετριοπαθείας καὶ συνέσεως, ὁ δὲ τῆς Δύσεως ἀρχιερεὺς ἔδειξεν ἁπλῶς τὴν ἰδιοτέλειαν αὐτοῦ. Εἴπομεν ἤδη ὅτι τὸ ἑνωτικὸν ἐξεδόθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ κατ' εἰσήγησιν τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐκτενέστερον ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου ὁ Νέανδρος.

«Πέτρος ὁ Μογγός, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέστησε τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν, ἐὰν ἡ κυβέρνησις ἐπεχείρει νὰ ἐπιβάλῃ πατριάρχην εἰς τοὺς πολυαρίθμους μονοφυσίτας τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τῷ ἅμα δὲ προέτεινε συμβιβασμόν, δι' οὗ ἤλπιζε τὴν εἰς μίαν ἐκκλησίαν ἕνωσιν ἁπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Ἀκάκιος ἠσπάσθη τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ συναινέσῃ ὡσαύτως εἰς αὐτό. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐξεδόθη τῷ 482 τὸ ἑνωτικόν.» Τὸ ἑνωτικὸν λοιπὸν δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν Ἀκάκιον, ἀλλὰ ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου εἰς τὸν Ζήνωνα· οὐδὲ ὑπέκυψεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοὐλάχιστον, ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν μοναρχίαν, ἀλλὰ ἡ μοναρχία εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅμως ὁ πάπας Φῆλιξ Β' ἐλέγχει τὸν Ζήνωνα διότι ἐπὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἀντὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἱερέων, ἐξεναντίας ἐπιβάλλει αὐθαδῶς εἰς τοὺς ἱερεῖς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θέλησιν! Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ζήνων, οὔτε ὁ Ἀκάκιος ἐνόμισαν δίκαιον καὶ συνετὸν νὰ ἀνακαλέσωσι τὸ γενόμενον, ὁ πάπας δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς τὸν πρῶτον χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Τίς δὲν βλέπει ἤδη τὴν ἀλήθειαν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ παπικὴ ἐξουσία, ἐντελῶς ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, εἶχε τὴν ἀξίωσιν, ὅπως ῥητῶς μετ' οὐ πολὺ

ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραφε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ὅτι ἡ ἡμετέρα μοναρχία καὶ ἐκκλησία ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν θρόνον· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἥτις οὔτε εἰς κανόνα τινὰ συνοδικὸν ἐστηρίζετο, οὔτε εἰς τὰς παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Δὲν ἀξιοῦμεν, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ Ζήνωνος γενόμενος συμβιβασμὸς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν ὅλων τῶν διενέξεων· τοῦτο ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσεπίτευκτον, ὅσῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης δὲν ἔπαυεν ὑποθάλπων τὰς ἔριδας. Ἀξιοῦμεν ὅμως ὅτι ἡ προαίρεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ἦτο ἀγαθή, ὅτι ἡ πολιτεία αὕτη ἐμετρίασεν, ἂν δὲν ἐξήλειψε, τὰ δυστυχῶς ἀκμάζοντα θρησκευτικὰ πάθη. Τοὐλάχιστον ὅτε δύο ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἑνωτικοῦ, ἤτοι τῷ 484, ἐστασίασε κατὰ τοῦ Ζήνωνος ὁ Ἴσαυρος Ἴλλος, ὁ στασιαστὴς οὗτος οὐδόλως φαίνεται ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν μεταξὺ χριστιανῶν διενέξεων, ἀλλὰ κύριον σύμβουλον καὶ βοηθὸν εἶχε τὸν ἐθνικὸν Παμπρέπιον. Τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα εἶχε εἰσέτι πολυαρίθμους ἐν τῷ κράτει ὀπαδούς. Οὔτε ὁ ἰσχυρὸς τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου βραχίων, οὔτε αἱ πολυάριθμοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ διατάξεις, εἶχον δυνηθῇ ἔτι νὰ ἀνασπάσωσι τὰς προαιωνίους καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ ρίζας. Μάλιστα δὲ ἴσχυε διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν τόλμην πολλῶν ἐθνικῶν, οἵτινες ἐβόσκοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀνείρων τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ δὲν ἀπηλπίζοντο νὰ ἴδωσιν αὖθίς ποτε θριαμβεύοντας τοὺς χαρίεντας αὐτῶν μύθους ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀδιακόπου ἐμφυλίου τῶν χριστιανῶν ἀγῶνος. Κυρία πηγὴ τῶν φαντασιοκοπημάτων τούτων ἦτο καὶ νῦν ἔτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ἤκμαζε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Πρόκλος, ὁ ἐπονομασθεὶς μέγας· ἐνταῦθα ὁ Μαρῖνος, ὁ μαθητὴς αὐτῶν Ἰσίδωρος, ὁ Δαμάσκιος, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Ἀγάπιος ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Ἐρυθραῖος.

Τὰ σχολαστικὰ τῶν χρόνων τούτων ἤθη εἶχον πάντοτε τὸν παιδαριώδη χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι (τόμου δευτέρου σελ. 608 καὶ ἐπ.) Ὁ ἱστορικὸς Ὀλυμπιόδωρος, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 415, λέγει ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον εἰς πάντα, καὶ μάλιστα εἰς ξένον, νὰ

περιβάλληται τὸν σοφιστικὸν τρίβωνα, ἀλλ' ἀπῃτεῖτο πρὸς τοῦτο ἡ γνώμη τῶν σοφιστῶν καὶ ἐβεβαίουν τὸ ἀξίωμα αἱ κατὰ τοὺς σοφιστικοὺς νόμους τελεταί· ἦσαν δὲ τὰ τελούμενα τοιαῦτα. Πρῶτον μὲν κατήγοντο εἰς τὸ δημόσιον βαλανεῖον ὅλοι οἱ νεήλυδες, μικροί, μεγάλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ ἔχοντες τὴν πρὸς τὸν τρίβωνα ἐπιτηδείαν ἡλικίαν. Τούτους ἔβαλλον εἰς μέσον οἱ κατάγοντες σχολαστικοὶ καὶ τότε συνεκροτεῖτο ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν εἶδός τι μάχης, τῶν μὲν ὄπισθεν ὠθούντων πρὸς τὸ λουτρὸν τὸν καταγόμενον σχολαστικόν, τῶν δὲ ἔμπροσθεν κωλυόντων καὶ βοώντων· «στᾶ, στᾶ, οὐ λούει·» μέχρις οὗ κατίσχυεν ἡ ὑπὲρ τοῦ καταγομένου ἀντωθοῦσα μερίς, καὶ εἰσήγετο οὗτος εἰς τὸν θερμὸν οἶκον καὶ ἀπελούετο· ἔπειτα δὲ ἐνδυσάμενος ἐδέχετο τὴν τοῦ τρίβωνος ἐξουσίαν καὶ ἀπήρχετο ἐκ τοῦ βαλανείου μετὰ τοῦ τρίβωνος, δορυφορούμενος ἐντίμῳ καὶ περιδόξῳ πομπῇ, ἀφοῦ κατέβαλλεν ἀξιολόγους δαπάνας εἰς τοὺς τῶν διατριβῶν προστάτας, τοὺς λεγομένους Ἀκρωμίτας.(52) Ἀλλ' ἐὰν αἱ

---

52) Ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὸν βίον τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδαστῶν, οἵτινες, ὡς οἱ φοιτηταὶ τῶν Γερμανικῶν πανεπιστημίων ἔχουσι τοὺς λεγομένους συνδέσμους (Verbin lungen) αὐτῶν, εἶχον τοὺς διαφόρους χοροὺς ἢ ἑταιρείας αὐτῶν (ὧν οἱ ἀρχηγοὶ ἐκαλοῦντο ἑταιρειάρχαι καὶ ἀκρωμῖται). Οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τοὺς χοροὺς τούτους νεήλυδες (*ἀλώπεκες*, ὡς λέγονται ἐν τοῖς συνδέσμοις τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν) φοιτηταὶ ὑπεβάλλοντο εἴς τινας δοκιμασίας, ἃς περιγράφει ὁ Γρηγόρ. ὁ Ναζιανζ. (Ἐπιτάφ. εἰς Βασίλ. Μεγ. 15 καὶ 16).

«Εἶχον ἡμᾶς Ἀθῆναι, καθάπερ τι ῥεῦμα ποτάμιον, ἀπὸ μιᾶς σχισθέντας πηγῆς τῆς πατρίδος, εἰς διάφορον ὑπερορίαν κατ' ἔρωτα τῆς παιδεύσεως, καὶ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ συνελθόντας, ὥσπερ ἀπὸ συνθήματος, οὕτω θεοῦ κινήσαντας. Εἶχον δὲ μικρῷ μὲν ἐμὲ πρότερον· τὸν δ' εὐθὺς μετ' ἐμέ, μετὰ πολλῆς προσδεχθέντα καὶ περιφανοῦς τῆς ἐλπίδος. Καὶ γὰρ ἐν πολλῶν γλώσσαις ἔκειτο (Βασίλειος) πρὶν ἐπιστῇ· καὶ μέγα ἑκάστοις ἦν προκαταλαβεῖν τὸ σπουδαζόμενον. Οὐδὲν δὲ οἷον καὶ ἥδυσμά τι προσθεῖναι τῷ λόγῳ μικρὸν ἀφήγημα, τοῖς μὲν εἰδόσιν, ὑπόμνησιν, τοῖς δὲ ἀγνοοῦσι, διδασκαλίαν. Σοφιστομανοῦσιν Ἀθήνησι τῶν νέων οἱ πλεῖστοι καὶ ἀφρονέστεροι· οὐ τῶν ἀγεννῶν μόνον καὶ τῶν ἀνωνύμων, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν εὖ γεγονότων καὶ περιφανεστέρων, ἅτε πλῆθος σύμμικτον ὄντες, καὶ νέοι, καὶ δυσκάθεκτοι ταῖς ὁρμαῖς. Ὅπερ οὖν πάσχοντας ἔστιν ἰδεῖν, περὶ τὰς ἀντιθέτους ἱπποδρομίας, τοὺς φιλίππους τε καὶ φιλοθεάμονας· πηδῶσι, βοῶσιν, οὐρανῷ πέμπουσι κόνιν, ἡνιοχοῦσι καθήμενοι, παίουσι τὸν ἀέρα, τοὺς ἵππους δὴ τοῖς δακτύλοις, ὡς μάστιξι, ζευγνύουσι, μεταζευγνύουσιν, οὐδενὸς ὄντες κύριοι· ἀντιδιδόασιν ἀλλήλοις ῥᾳδίως ἡνιόχους, ἵππους, ἱπποστασίας, στρατηγούς. Καὶ ταῦτα τίνες; Οἱ πένητες πολλάκις καὶ ἄποροι, καὶ μηδ' ἂν εἰς μίαν ἡμέραν τροφῆς εὐπορήσαντες· τοῦτο

τελεταὶ αὗται ἦσαν ὁπωσοῦν γελοῖαι, αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐπ' Ἰουλιανοῦ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀνταγωνισθείσας, ἀνελάμβανον καὶ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων πρακτικόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ παρεισφρύσωσιν οὔ-

καὶ αὐτοὶ πάσχουσιν ἀτέχνως περὶ τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους, καὶ ἀντι-έχνους, ὅπως πλείους τε ὦσιν αὐτοί, κακείνους εὐπορωτέρους ποιῶσι δι' ἑαυτῶν σπουδὴν ἔχοντες· καὶ τὸ πρᾶγμά ἐστιν ἐπιεικῶς ἄτοπον καὶ δαιμόνιον. Προκαταλαμβάνονται πόλεις, ὁδοί, λιμένες, ὀρῶν ἄκρα, πεδία, ἐσχατιαί, οὐδὲν ὅ,τι μὴ τῆς Ἀττικῆς μέρος, ἢ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, αὐτῶν τῶν οἰκητόρων οἱ πλεῖστοι· καὶ γὰρ τούτοις μεμερισμένοις ταῖς σπουδαῖς ἔχουσιν.»

«Ἐπεὶ δ' ἂν οὖν τις ἐπιστῇ τῶν νέων, καὶ ἐν χερσὶ γένηται τῶν ἑλόντων (γίνεται δέ, ἢ βιασθείς, ἢ ἑκών), νόμος οὗτός ἐστιν αὐτοῖς Ἀττικὸς καὶ παιδιὰ σπουδῇ σύμμικτος. Πρῶτον μὲν ξεναγεῖται παρά τινι τῶν προειληφότων, ἢ φίλων, ἢ συγγενῶν, ἢ τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς πατρίδος, ἢ τῶν ὅσοι περιττοὶ τὰ σοφιστικά, καὶ προσαγωγοὶ τῶν λημμάτων, κἀντεῦθεν μάλιστα διὰ τιμῆς ἐκείνοις· ἐπεὶ καὶ τοῦτο μισθός ἐστιν αὐτοῖς τῶν σπουδαστῶν τυγχάνειν. Ἔπειτα ἐρεσχελεῖται παρὰ τοῦ βουλομένου παντός· βούλεται δὲ αὐτοῖς, οἶμαι, τοῦτο τῶν νεηλύδων συστέλλειν τὸ φρόνημα, καὶ ὑπὸ χεῖρα σφῶν ἀπ' ἀρχῆς ἄγειν. Ἐρεσχελεῖται δέ, παρὰ μὲν τῶν, θρασύτερον· παρὰ δὲ τῶν, λογικώτερον, ὅπως ἂν ἀγροικίας, ἢ ἀστειότητος ἔχῃ. Καὶ τὸ πρᾶγμα, τοῖς μὲν ἀγνοοῦσι λίαν φοβερὸν καὶ ἀνήμερον, τοῖς δὲ προειδόσι καὶ μάλα ἡδὺ καὶ φιλάνθρωπον. Πλείων γάρ ἐστιν ἡ ἔνδειξις, ἢ τὸ ἔργον τῶν ἀπειλουμένων. Ἔπειτα πομπεύει διὰ τῆς ἀγορᾶς, ἐπὶ τὸ λουτρὸν προαγόμενος. Ἡ πομπὴ δέ· διατάξαντες ἑαυτοὺς στοιχηδὸν κατὰ συζυγίαν ἐκ διαστήματος, οἱ τελοῦντες τῷ νέῳ τὴν πρόοδον, ἐπὶ τὸ λουτρὸν προπέμπουσιν. Ἐπειδὰν δὲ πλησιάσωσι, βοῇ τε πολλῇ καὶ ἐξάλμασι χρώμενοι, καθάπερ ἐνθουσιῶντες (κελεύει δὲ ἡ βοή, μὴ προβαίνειν, ἀλλ' ἵστασθαι, ὡς τοῦ λουτροῦ σφᾶς οὐ παραδεχομένου)· καὶ ἅμα τῶν θυρῶν ἀρασσομένων, πατάγῳ τὸν νέον φοβήσαντες, εἶτα τὴν εἴσοδον συγχωρήσαντες, οὕτως ἤδη τὴν ἐλευθερίαν διδόασιν, ὁμότιμον ἐκ τοῦ λουτροῦ, καὶ ὡς αὐτῶν ἕνα δεχόμενοι· καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτοῖς τῆς τελετῆς τὸ τερπνότατον, ἡ ταχίστη τῶν λυπούντων ἀπαλλαγὴ καὶ κατάλυσις. Τότε τοίνυν ἐγὼ τὸν ἐμὸν καὶ μέγαν Βασίλειον, οὐκ αὐτὸς δι' αἰδοῦς ἦγον μόνον, τό τε τοῦ ἤθους στάσιμον καθορῶν, καὶ τὸ ἐν λόγοις καίριον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθον ὁμοίως ἔχειν, ὅσοι τῶν νέων ἀγνοοῦντες τὸν ἄνδρα ἐτύγχανον. Τοῖς γὰρ πολλοῖς εὐθὺς αἰδέσιμος ἦν, ἀκοῇ προκατειλημμένος. Ἐξ οὗ τί γίνεται; Μόνος σχεδὸν τῶν ἐπιδημούντων, τὸν κοινὸν διέφυγε νόμον, κρείττονος ἢ κατὰ νέηλυν ἀξιωθεὶς τῆς τιμῆς.

Πλὴν τοῦ Βασιλείου, ἀπηλλάγη τῆς δοκιμασίας ταύτης τῶν *νεηλύδων* καὶ ὁ σοφιστὴς Εὐνάπιος, ὡς ἀφηγεῖται αὐτός.

τως ἢ ἄλλως εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ κράτους ἀρχήν. Τοῦτο δὲ συνέβη ἰδίως ἐπὶ Ζήνωνος.

Εἷς τῶν φιλοσόφων οἵτινες μάλιστα ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου Παμπρέπιος, ὅστις, ἀνὴρ ὢν εὐφυέστατος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ προχειρισθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως γραμματικός, ἐδίδαξεν ἔτη οὐκ ὀλίγα καὶ ἐδιδάχθη ἅμα τὰ τῆς ἀνωτάτης σοφίας ὑπὸ τῷ μεγάλῳ Πρόκλῳ. Ἔπειτα ὅμως διενεχθεὶς πρὸς τὸν Ἀθηναῖον Θεαγένην καὶ κινδυνεύσας ἐκ τούτου, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, καίτοι ἐθνικὸς τὸ θρήσκευμα, μέγα ἐκτήσατο ἐπὶ σοφίᾳ ὄνομα, καὶ εἶχε μάλιστα τὴν ὑπόληψιν ἀνθρώπου προγινώσκοντος τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπέτυχε νὰ προσοικειωθῇ τὴν φιλίαν τοῦ Ἴλλου, παντοδυνάμου τότε ὄντος· καὶ ἀναγνοὺς δημοσίᾳ ποίημα, λαμπρῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐτιμήθη, λαβὼν διπλῆν σύνταξιν, τὴν μὲν ἰδίᾳ παρ' αὐτοῦ, τὴν δὲ ἐκ τοῦ δημοσίου ὡς διδάσκαλος. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀνεμίχθη ὁ Παμπρέπιος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, παρακολουθήσας τὴν πολυτάραχον τύχην τοῦ Ἰσαύρου στρατηγοῦ.

Εἴδομεν ὅτι ἡ Βηρίνα, ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτῆς διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐραστοῦ της Πατρικίου, εἶχε συντελέσει εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Βασιλίσκου καὶ τὴν κάθοδον τοῦ γαμβροῦ της Ζήνωνος. Μόλις ὅμως τούτου γενομένου ἡ πολυπράγμων ἐκείνη γυνή, ἥτις εἶχεν ἀδιάκοπον ἀνάγκην νὰ ἐρίζῃ πρός τινα, ἐφθόνησε τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ἴλλου καὶ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδών. Ἐπέτρεψε δὲ τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἐπινίκιον, οἰκεῖον αὐτῇ ἄνθρωπον ὄντα, ὅστις πάλιν ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν εἴς τινα Ἀλανόν. Ἀλλ' οὗτος ἀποτυχὼν καὶ συλληφθεὶς ὡμολόγησεν ὅτι ἔπραξε κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐπινικίου, ὅστις, παραδοθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸν Ἴλλον, καὶ λαβὼν ὑπόσχεσιν ἀμνηστείας καὶ εὐεργεσιῶν, ἀπεκάλυψε πόθεν προῆλθεν ἡ ἐπιβουλή. Ὁ Ἴλλος παρετήρησεν εἰς τὸν Ζήνωνα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσωσιν, ἐὰν δὲν ἀπομακρύνωσι τὴν Βηρίναν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ζήνων δὲν ἠρνήθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἀληθέστατον· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ οἰκονομήσωσι τὴν Ἀριάδνην ἥτις, καίτοι ἀπολέσασα ἅπαξ τὴν βασιλείαν ἐξ αἰτίας τῆς μητρός της, ἦτο προσηλωμένη εἰς αὐτήν. Ὅθεν συμφωνήσαντες παρεσκεύασαν τὸ πρᾶγμα διὰ ποικίλης τινὸς πανουργίας. Ὁ Ζήνων ἐπροσποιήθη ὅτι ὠργισμένος ὢν κατὰ τοῦ Ἴλλου πέμπει αὐτὸν ἐπί τινα χρόνον εἰς

Ἰσαυρίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦ νὰ φέρῃ ἐκεῖθεν τὸν ἀδελφόν του Λογγῖνον, ὅστις διέτριβεν ἔτι τῷ 480 αὐτόθι, καὶ ἠδύνατο βεβαίως κάλλιστα νὰ ἐπιστρέψῃ ἄνευ τοῦ Ἴλλου. Οὕτω λοιπὸν ἀπῆλθεν ὁ Ἴλλος εἰς Ἰσαυρίαν· ἅμα δὲ ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ, ἡ Βηρίνα ἐζήτησε νὰ ἐξορισθῇ καὶ ὁ Παμπρέπιος ὡς ἐθνικός, ὡς μετερχόμενος μαγγανείας καὶ ὡς προφητεύων ὅτι ὁ Ἴλλος θέλει βασιλεύσει. Ὁ Ζήνων συνήνεσε καὶ εἰς τοῦτο, ὁ δὲ Παμπρέπιος ἀπῆλθεν ἤδη εἰς Πέργαμον τῆς Μυσίας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἴλλος ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἰσαυρίαν, «καὶ σύμβουλόν τε αὐτὸν καὶ σύνοικον ποιεῖται, λέγει ὁ Μάλχος· καὶ (ἦν γὰρ πολιτικῆς συνέσεως ἔμπλεως) τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, πρὸς ἃ μὴ σχολὴν ἦγε, διοικεῖν ἐπέτρεπεν.» Ἐν τούτοις ὁ Ἴλλος, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐξ Ἰσαυρίας κομίζων τὸν Λογγῖνον, ἔγραψε πρὸς τὸν Ζήνωνα ὅτι φοβούμενος αὐτόν, θέλει μείνει μακρὰν τῆς βασιλευούσης ἐνόσῳ δὲν λάβῃ λόγον ἀπαθείας διὰ τῆς δεσποίνης Βηρίνης. Ὁ Ζήνων δείξας τὰ γράμματα εἰς τὴν Βηρίναν τὴν εἶπε βεβαίως ὅτι ὅσον ἐπικίνδυνος καὶ ἂν ἦναι ὁ Ἴλλος ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολὺ μᾶλλον ἐπικίνδυνος εἶναι ἐν Ἰσαυρίᾳ, καὶ ἔπεισεν αὐτὴν οὕτω, κατὰ τὰ δόξαντα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἴλλου, λέγει ὁ Μαλάλας, νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην καὶ δοῦσα τὸν ζητούμενον λόγον τῆς ἀπαθείας, νὰ φέρῃ ὀπίσω τόν τε στρατηγὸν καὶ τὸν Λογγῖνον. Τῳόντι ἡ Βηρίνα ἀπῆλθεν εἰς Ἰσαυρίαν, ἀλλ' ὁ Ἴλλος, ἅμα ἀφικομένην, ἐφυλάκισεν αὐτὴν εἰς ἀσφαλές τι φρούριον, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Λογγίνου καὶ τοῦ Παμπρεπίου, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπέβη ἀχώριστος αὐτοῦ φίλος καὶ σύμβουλος. Εἴπερ ποτὲ δὲ ἀπέβη ἰσχυρὸς παρ' αὐτῷ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 481, ὅτε ἐξερράγη ἡ προμνησθεῖσα στάσις τοῦ Μαρκιανοῦ. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης, τὰ στρατεύματα τοῦ Ζήνωνος κατ' ἀρχὰς ἡττήθησαν καὶ αὐτὸς ὁ Ἴλλος ἐπτοήθη· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Παμπρέπιος τὸν εἶπεν ὅτι «τὰ τῆς προνοίας μεθ' ἡμῶν ἐστι τεταγμένα,» ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον· ὥστε ἔκτοτε ὁ Παμπρέπιος ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς ὁ αἴτιος τῆς νίκης, ὁ δὲ Ἴλλος οὐδὲν ἔπραττε παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἡ Βηρίνα δὲν ἄφινεν ἥσυχον τὴν κόρην της Ἀριάδνην, ἀλλὰ διὰ γραμμάτων λάθρα στελλομένων τὴν παρεκάλει νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τοῦ Ζήνωνος τὴν ἐκ τῆς φυλακῆς ἀπόλυσιν αὐτῆς.

Ὁ δὲ Ζήνων παρέπεμπε τὴν Ἀριάδνην εἰς τὸν Ἴλλον, ὁ δὲ Ἴλλος, καίτοι μετὰ δακρύων παρακληθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλίδος, δὲν ἐπείθετο, εἰπὼν αὐτῇ· «Τί τὴν θέλεις τὴν Βηρίναν; διὰ νὰ ὑποσκελίσῃ πάλιν τὸν ἄνδρα σου καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ βασιλέα;» Τότε ἡ Ἀριάδνη, ἀγανακτήσασα, προσῆλθε πρὸς τὸν σύζυγον καὶ τὸν ἠρώτησε, τίνα θέλει εἰς τὸ παλάτιον, τὸν Ἴλλον ἢ αὐτήν; ὁ δὲ ἀπεκρίθη· κάμε ὅ,τι εἰμπορεῖς· ἐγὼ ἐσένα θέλω. Ἡ Ἀριάδνη λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἴλλον· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν, ἐκόπη δὲ μόνον τὸ δεξιὸν τοῦ Ἴλλου ὠτίον. Καὶ ὁ μὲν Ζήνων ἔσπευσε νὰ βεβαιώσῃ τὸν παθόντα ὅτι ἠγνόει τὴν ἐπιβουλήν, ἀλλ' ἐκεῖνος μὴ πεισθεὶς ἐμελέτησεν ἔκτοτε ἐκδίκησιν, ἐφ' ᾧ ἅμα ὑγιάνας ἐκ τῆς πληγῆς, ἐξητήσατο ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Ἀνατολὴν «διὰ τὸ τοὺς ἀέρας ἀλλάξαι,» λέγει ὁ Μαλάλας. Οὐ μόνον δὲ τὴν ἄδειαν ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ στρατηλάτης Ἀνατολῆς ἀνεδείχθη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐφάνη μεταβαλὼν γνώμην ὡς πρὸς τὴν Βηρίναν καὶ ὑπέσχετο νὰ ἀπολύσῃ αὐτήν, ζητήσας μάλιστα νὰ τῷ δοθῇ καὶ ὁ πατρίκιος Λεόντιος, ἵνα τὴν ἐπαναγάγῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τῷόντι ὁ Ἴλλος, ἅμα κατελθὼν εἰς Ἀντιόχειαν μετὰ τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ ἀχωρίστου Παμπρεπίου, ὅστις ἐγένετο, φαίνεται, ἐν τῷ μεταξὺ καὶ συγκλητικός, ἀπέλυσε μὲν τὴν Βηρίναν· ἀλλά, συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῆς τὴν ἔπεισε νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλέα τῷ 484 ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος, τὸν Λεόντιον, Σύρον τῷ γένει, «ἄριστον δὲ κατὰ παιδείαν καὶ πολέμων ἐμπειρίαν,» λέγει ὁ Θεοφάνης. Ὁ Λεόντιος ἐστέφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἔξω τῆς πόλεως Ταρσοῦ καὶ ἕδρευσεν ἐν Ἀντιοχείᾳ, διορίσας τὸν μὲν Ἴλλον ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, μάγιστρον δὲ ἤτοι προϊστάμενον τῆς ὅλης κυβερνήσεως, τὸν Παμπρέπιον. Ἂν, ὡς φημίζεται, ὁ ἀρχαῖος οὗτος φιλόσοφος τῶν Ἀθηνῶν ἐμελέτα τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκεύματος, ἐφαίνετο πλησιάσας εἰς τὸν σκοπόν του· ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦτο δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Ἴλλος συνεκρότησε μὲν στρατὸν 70,000 ἀνδρῶν, κατετροπώθη ὅμως ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντος παρὰ τοῦ Ζήνωνος στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου, ἔχοντος βοηθὸν καὶ τὸν Γότθον Θευδέριχον. Τότε ὁ Λεόντιος, ἡ Βηρίνα, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Παμπρέπιος κατέφυγον, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ φρούριον, εἰς τὸ ὁποῖον διετέλεσεν ἄλλοτε κεκλεισμένη

ἡ Βηρίνα, τὸ Παπύριον, καὶ ἐπολιορκήθησαν ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου. Εἰς τὸ ὀχυρότατον τοῦτο ἄσυλον ἐνεκαρτέρησαν ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη, πειθόμενοι πάντοτε εἰς τὰς περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος προφητείας τοῦ Παμπρεπίου. Ἀλλ' ὅτε ὁ κατὰ συμβουλὴν αὐτοῦ πεμφθεὶς πρὸς στρατολογίαν βαρβάρων Τροκοῦνδος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἴλλου, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου καὶ ἀπεκεφαλίσθη, ὁ Ἴλλος ἔπαυσε πιστεύων εἰς τὸν ἀρχαῖον φίλον του καὶ ὑπολαβὼν αὐτὸν ἐν τῇ ἀγανακτήσει του, ὡς ἀπατεῶνα, ἔκοψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ κατεκρήμνισε τὸ πτῶμά του ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ Παπυρίου. Ἡ Βηρίνα ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν· οἱ δὲ λοιποὶ ἐξηκολούθησαν ἐπί τινα χρόνον σωζόμενοι ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκείνῳ· ἐπὶ τέλους ὅμως συνελήφθησαν διὰ προδοσίας καὶ ἐθανατώθησαν, τῷ 488. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Ζήνων, ἵνα ἀποσπάσῃ τοὺς Ἰσαύρους ἀπὸ τοῦ Ἴλλου, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ἐτησίαν χορήγησιν πέντε χιλιάδων λιτρῶν χρυσίου.

Καὶ ἄλλη δέ τις συνωμοσία ἀναφέρεται ἐπὶ Ζήνωνος, ἥτις, ἐὰν ἦναι ἀληθής, μαρτυρεῖ ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ προτέρα, ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν περιωρίζοντο εἰς ἁπλᾶς θεωρίας. Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Σεβηριανός, μαθητὴς καὶ οὗτος τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἐκτήσατο ὡσαύτως πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει φήμην ἐπὶ τῇ ποικίλῃ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, ἐὰν κατεπείθετο νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ οὐ μόνον ἀπεποιήθη, ἀλλὰ καὶ διὰ σκευωρίας τινὸς ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, μελετήσας ἴσως καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν καθαίρεσιν, διότι τὰ καθέκαστα τοῦ παραδόξου τούτου γεγονότος δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, καταγγελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήνωνα, ὁ Σεβηριανός, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος (ἕτερος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τοῦ ἱστορικοῦ), ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων κατεδιώχθησαν· ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν συνελήφθησαν καὶ ὅτι εἷς τοὐλάχιστον, ὁ Γέσσιος, ὅστις, πλουσιώτατος γενόμενος ἕνεκα τῆς ἰατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου.

Τούτου τοῦ Γεσσίου τὴν ἄκαιρον φιλοδοξίαν ἐνέπαιξεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Παλλαδᾶς δι' ὀκτὼ ἐπιγραμμάτων, σωζομένων ἐν τῇ

Ἀνθολογίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν τὸ τελευταῖον·

Οἱ δύο Κάλχαντες τὸν Γέσσιον ὤλεσαν ὅρκοις
Τῶν μεγάλων ὑπάτων θῶκον ὑποσχόμενοι.
Ὦ γένος ἀνθρώπων ἀνεμώλιον, αὐτοχόλωτον,
μέχρι τέλους βιότου μηδὲν ἐπιστάμενον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ζήνων περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ἄλλους σπουδαιοτέρους πολεμίους. Μικρὸν μετὰ τὰς πρὸς Θευδέριχον τὸν Τριαρίου καὶ Θευδέμιρον συνομολογηθείσας τῷ 473 συνθήκας (σελ. 750 τοῦ δευτέρου τόμου) ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος οὗτος, οἱ δὲ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι Γότθοι ἀνηγόρευσαν ὁμοθυμαδὸν ἡγεμόνα τὸν υἱόν του Θευδέριχον, ἐκεῖνον ὃν εἴδομεν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ σταλέντα ὡς ὅμηρον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη. Ὁ Θευδέριχος οὗτος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, μεγαλεπήβολος, ἐπιτήδειος, ἀλλά, καίτοι ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ πλείστης ὅσης ἐπιμελείας, παρέμεινεν ἀλλότριος πάσης ἐπιστήμης, καὶ δὲν ἠδυνήθη ἐξελληνιζόμενος νὰ διαζήσῃ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Εἰς μάτην ὁ Ζήνων ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τιμῶν· εἰς μάτην ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου (διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀξίωμα διετηρεῖτο ἔτι εἰ καὶ ἁπλῶς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι)· εἰς μάτην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἤγειρεν αὐτῷ ἀνδριάντα ἔφιππον, ἐπεδαψίλευσε πολλὰ χρήματα, προσηγόρευσεν υἱόν, καὶ ὑπεσχέθη αὐτῷ σύζυγον ἐπιφανῆ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος. Ὁ Θευδέριχος ὡμοίαζε τὰ ἀτίθασσα ἐκεῖνα θηρία, τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἀνθρωπίνη περιποίησις δύναται νὰ ἐξημερώσῃ. Βραδύτερον, ὅτε ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἐφάνη ἀναίσθητος πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον, ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 479 συμμαχήσας μετὰ τοῦ ἑτέρου ἡγεμόνος τῶν Ὀστρογότθων, τοῦ ὁμωνύμου Θευδερίχου, ἠνάγκασε διὰ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἐχθροπραξιῶν του τὸν Ζήνωνα νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἀνεδείχθη εὐτυχὴς ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους περὶ τὰ μακρὰ τείχη, μεθ' ὃ ὁ πρεσβύτερος Θευδέ-

ριχος συνωμολόγησεν εἰρήνην καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ἰλλυρίαν, ὅπου μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Ἀλλ' ὁ νεώτερος Θευδέριχος ἐπέμεινε πολεμῶν· καί, ἐμβαλὼν ἀπὸ Θράκης εἰς Μακεδονίαν, προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης, ὥρμησεν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀντίθετον παραλίαν κειμένην Ἐπίδαμνον, καὶ διὰ τῶν κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἔτι ἀπὸ Ἀλαρίχου ἐγκατασταθέντων Γότθων, ἐγένετο κύριος τῆς Ἠπείρου. Καὶ ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ Θευδεμοῦνδος ἡττᾶται κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Σαβινιανοῦ περὶ Ἔδεσαν τῆς Μακεδονίας, ὅπου ᾐχμαλωτεύθησαν 5000 Γότθοι. Ἀλλὰ ἀποθανόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Σαβινιανοῦ, ὁ Θευδέριχος ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐπιδρομάς, καὶ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλίαν, λεηλατεῖ τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Λάρισσαν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατέφυγε πάλιν εἰς δῶρα καὶ ἀξιώματα καὶ οὕτως ἐπέτυχε τῷ 483 νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Θευδέριχον, ἐπιτρέψας αὐτῷ πρὸς τοῖς ἄλλοις μοῖραν τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας (τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου) καὶ ἄνω Μοισίας. Τότε ὁ Θευδέριχος συνέδραμε τὸν Ζήνωνα εἰς τὸ νὰ καταβάλῃ τὸν Ἴλλον· ἀλλὰ διὰ τοῦτο, οὔτε πιστότερος οὔτε εἰρηνικώτερος ἀπέβη· ὥστε ὁ Ζήνων, πεισθεὶς ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα, ἀπεφάσισε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν Θευδέριχον λείαν ἐπαγωγοτέραν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀδοακέρου ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας, τῆς ὁποίας οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἐξηκολούθουν διατηροῦντες κατ' ἐπιφάνειαν τὴν ἐπικυριαρχίαν. Τῳόντι δὲ ἐν ἔτει 488 ὁ Θευδέριχος ἀπῆλθε μεθ' ὅλων τῶν ὁμοφύλων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς χερσονήσου ἐκείνης, ἀφήσας ἡσύχους τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι περιφρονητικῶς περὶ τοῦ Ζήνωνος, ὅπως περὶ τῶν πλείστων αὐτοκρατόρων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὅμως, ἵνα περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνον τὸν Ζήνωνα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι, διατηρήσας τὴν θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα, μετὰ τῆς ὁποίας τοσοῦτον στενῶς συνεδέετο ἡ πολιτικὴ ἑνότης, καὶ ἀπαλλάξας τὴν ἀνατολὴν ἀπὸ τὸν Θευδέριχον, ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἔδειξεν ἐπιτηδειότητα τινά; Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ὀλιγώτερον τοῦ πρώτου σπουδαῖον. Κύριος οἶδε τί ἤθελεν ἀποβῆ τὸ ἔθνος ἂν ὁ Θευδέριχος κατακτήσας ἅπασαν τὴν μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ταινάρου χερ-

σόνησον, παρεσκεύαζεν ἐνταῦθα, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Γότθων μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, τὴν συγκρότησιν ἔθνους νέου καὶ ἀλλοτρίου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παραδόσεως ὅπως ἔπραξεν ἐν Ἰταλίᾳ; Οἱ δυτικοὶ δύνανται νὰ μυκτηρίζωσι τὸν Ζήνωνα διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀπεμάκρυνεν ἐντεῦθεν τὸν Θευδέριχον· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἔποψις εἶναι διάφορος, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ περιφρονήσωμεν τὴν μνήμην ἀνδρός, ὅστις οὕτως ἢ ἄλλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνότητος ἡμῶν. Πλὴν τούτου οἱ σωζόμενοι τοῦ Ζήνωνος νόμοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐξέδοτο διατάξεις τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ἀνακουφίσωσι τοὺς γαιοκτήτας ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων εἰς αὐτοὺς ἐπαχθῶν φόρων. Δὲν ἀναφέρομεν δὲ μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, τὸ παρά τινων λεγόμενον, ὅτι δὲν κατέστησε διάδοχον τὸν ἀνάξιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Λογγῖνον· διότι τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν βασίλισσαν Ἀριάδνην, ἥτις, ἀποθανόντος τοῦ Ζήνωνος, ἐν ἔτει 491, ἐσύστησε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀναστασίου.

Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε γεννηθῆ εἰς Δυρράχιον, τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαμνον, ἐκ γονέων ἀφανῶν. Ἐλθὼν νεώτατος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο δεκτὸς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνακτόρων, καὶ προήχθη τοῦ καιροῦ προϊόντος εἰς δευτερεῦόν τι τῆς αὐλῆς ἀξίωμα (53), τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἔτι ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος, ὥστε οὐδὲν ἐφαίνετο προαγγέλλον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀναστάσιος ἦτο ἄνθρωπος εὐειδής· καὶ τὴν χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ ηὔξανε φαίνεται ἀντὶ νὰ ἐλαττώνῃ ἰδιάζον τι περιστατικόν, τοῦτο ὅτι εἶχε τὸν μὲν ἕνα ὀφθαλμὸν μέλανα, τὸν δὲ ἕτερον γλαυκόν, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθη Δίκορος. Ἐντεῦθεν ἐφείλκυσε πρὸ καιροῦ τὴν τρυφερὰν εὔνοιαν τῆς βασιλόπαιδος Ἀριάδνης· τὸ δὲ παράδοξον διεφύλαξε τὴν τοιαύτην εὔνοιαν αὐτῆς μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ἦτο ἤδη ἑξηκοντούτης. Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς λοιπὸν ἐκείνης προστασίας, καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν περὶ τὴν Ἀριάδνην εὐνούχων, ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐφή-

53) Ὁ Ἀναστάσιος ἦτο *σιλεντιάριος* (ἤτοι ἡσυχοποιὸς ἢ ἐκ τῶν «ἐπὶ τῆς σιγῆς»). Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἦτο αὐλικόν, ἀλλ' ἐκ τῶν μεγάλων αὐλικῶν ἀξιωμάτων· οἱ *Σιλεντιάριοι* μετεῖχον πιθανῶς καὶ τοῦ Σιλεντίου, ἤτοι τοῦ μεγάλου ἰδιαιτέρου αὐλικοῦ μυστικοῦ συμβουλίου τοῦ αὐτοκράτορος.

μιος ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ στέψῃ αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐπρέσβευε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς· ἀλλ' ἐνέδωκε μετ' οὐ πολύ, λαβὼν παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἔγγραφον ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου θεσπισθέντα δόγματα, καὶ ὑπόσχεσιν, ὅτι κατ' οὐδὲν θέλει καινοτομήσει περὶ τὰ δόγματα ταῦτα. Μετὰ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας συζευχθεὶς τὴν βασιλόπαιδα Ἀριάδνην ἐξησφάλισεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὁ νέος βασιλεὺς παρίσταται ὡς ἄνθρωπος μέτριος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον μέτριος τοῦ Ζήνωνος· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι διέπραξεν ἔργα πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα.

Καὶ πρῶτον περιέστειλε τὴν ἀκολασίαν τῶν Ἰσαύρων. Ἀφ' ἧς ἐπὶ Λέοντος τοῦ Α' οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἰθαγενεῖς τούτους βαρβάρους, ἵνα οὐδετερώσωσι τὴν τῶν ἐξωτερικῶν βαρβάρων ἐπίδρασιν, οἱ Ἴσαυροι δὲν ἔπαυσαν ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ πράγματα τοῦ κράτους. Ὁ διάδοχος τοῦ Λέοντος Ζήνων ἦτο Ἴσαυρος τὸ γένος· ἀποβαλὼν τὸ πρῶτον τὴν ἀρχὴν ἀνέκτησεν αὐτὴν διὰ τῶν Ἰσαύρων· ὁ κατ' αὐτοῦ στασιάσας Ἴλλος, Ἴσαυρος ὢν καὶ αὐτός, ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων κυρίως ἐπερειδόμενος διεξήγαγε τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα· καὶ κατεβλήθη μὲν ἰδίως διὰ τοῦ Γότθου Θευδερίχου, ἀλλ' ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εἰρήνην τῶν μαχίμων αὐτοῦ ὀπαδῶν δι' ἁδρᾶς ἐτησίας χρηματικῆς εἰς αὐτοὺς χορηγήσεως. Νῦν δὲ ὁ τοῦ Ζήνωνος ἀδελφὸς Λογγῖνος, ἀγανακτήσας διότι προετιμήθη αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος, διὰ τῶν Ἰσαύρων αὖθις ἐπεχείρησε νὰ ἁρπάσῃ τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀναστάσιος συλλαβὼν ἀμέσως τὸν Λογγῖνον ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, καὶ διέταξε νὰ χειροτονηθῇ πρεσβύτερος. Ὁ Λογγῖνος ὅστις ἀπέθανεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς τοιοῦτος μετὰ ἑπταετίαν, δὲν ἦτο βεβαίως παρεσκευασμένος διὰ τοῦ προτέρου ἀσώτου αὐτοῦ βίου εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ λειτουργοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη εἶχεν ἐπικρατήσει διαστροφὴ ἰδεῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς ἱερωσύνης, ὥστε εἴδομεν καὶ πρότερον, καὶ πολλάκις βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ τὴν βασιλείαν ἐπιβάλλουσαν διὰ τῆς βίας τὸ ἱερατικὸν σχῆμα, ὡς συνήθη τινὰ τιμωρίαν ἰδίως τῶν πολιτικῶν κακουργημάτων. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἀναστάσιος, γινώσκων τοὺς Ἰσαύρους ἐπιμένοντας εἰς τὴν πρὸς τὸν Λογγῖνον ἀφοσίωσιν αὐτῶν, διέ-

ταξεν αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀποφηνάμενος ὅτι δὲν θέλει πληρώνει τὴν ἐτησίαν αὐτῶν χορήγησιν εἰμὴ ὁποία ἦτο πρὶν ἢ αὐξήσῃ αὐτὴν ὁ Ζήνων. Ἐπειδὴ ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δυνάμεις ἰσχυρὰς ἐκ τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν ταγμάτων, οἱ Ἴσαυροι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐξελθόντες εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀφηνίασαν, καὶ ὁρμώμενοι ἰδίως ἀπὸ Ἰσαυρίας καὶ Φρυγίας, συγκροτήσαντες δὲ στρατόν, ὡς λέγεται, 150,000 ἀνδρῶν, ἐλεηλάτησαν ἀνηλεῶς ἁπάσας τὰς πέριξ χώρας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα, δὲν διέφυγον μέχρι τινὸς οὔτε τοῦ ἑλληνισμοῦ οὔτε τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν· διότι δύο μὲν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῶν στρατηγῶν ἐκαλοῦντο ἔτι βαρβαριστί, ὁ μὲν Νινίλιγκος, ὁ δὲ Ἴνδος ἢ Ἴνδης, ἀλλ' ὁ τρίτος διετέλεσε μὲν συγκλητικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὠνομάζετο δὲ Ἀθηνόδωρος, ὁ δὲ τέταρτος ὀνόματι Κόνων ἦτο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀναστάσιος ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς ἅπαντα τὰ τάγματα τῆς Θρᾴκης μετὰ τῶν Γότθων, ὅσοι εἶχον ἔτι παραμείνει ἐν τῷ κράτει, ὑπὸ στρατηγοὺς δεδοκιμασμένους, Ἰωάννην τὸν Σκύθην, Ἰωάννην τὸν Κυρτὸν καὶ τὸν Πατρίκιον Διογένην. Οἱ Ἴσαυροι ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ καρτερικῶς περὶ ἓξ περίπου ἔτη, ἀλλὰ τελευταῖον ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἅπαντες αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ ἢ ἔπεσον πολεμοῦντες, ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἐθανατώθησαν. Ἅπαντα αὐτῶν τὰ φρούρια καὶ ὀχυρώματα κατηδαφίσθησαν. Μοῖρα ἀξιόλογος τῶν Ἰσαύρων μετῳκίσθη εἰς Θρᾴκην, ἡ δὲ ἐπιτραπεῖσα αὐτοῖς χρηματικὴ χορηγία, τὰ καλούμενα ἰσαυρικὰ (χρήματα), κατηργήθη διὰ παντός.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰσαυρικοῦ τούτου πολέμου ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ προκαλέσῃ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Εὐφημίου. Ὁ πατριάρχης οὗτος δὲν εἶχε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀκακίου. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἣν ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου, πρὶν στέψῃ αὐτόν, ἀντενήργει κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι οὗτος ἐνόμιζε συνετὸν νὰ ἐπιμείνῃ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα πιστὸς εἰς τὴν μέσην ὁδόν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν τοῦ Ἀναστασίου,

δοὺ πῶς παρέστησεν ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν εἰλικρίνειαν. «Οὗτος ὁ Ἀναστάσιος, εἰρηναῖός τις ὤν, οὐδὲν καινουργεῖσθαι παντελῶς ἠβούλετο, διαφερόντως περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν.» Τὸ ἑνωτικὸν ἐν τούτοις, καθ- ἃ προηγουμένως εἴπομεν, δὲν ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐὰν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἀσπασάμενοι τὴν πρᾶξιν ταύτην τῆς συνδιαλλαγῆς, τινὲς ἀπέκρουον αὐτὴν πάσῃ δυνάμει, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι, οἱ καλούμενοι Ἀκοίμητοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται, καλούμενοι Ἀκέφαλοι. Καὶ οἱ μέν, συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, πρὸ πάντων ἐνήργουν ἐν Κωνσταντινουπόλει, σύνθημα ἔχοντες τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, οἱ δέ, λαβόντες μετ' οὐ πολὺ δύο δραστηρίους ἀρχηγούς, τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Σεβῆρον, ἴσχυον κυρίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, σύνθημα ἔχοντες τὸ κατὰ τῆς συνόδου ἐκείνης ἀνάθεμα· «ἅπερ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος θεώμενος, τοὺς νεωτερίζοντας τῶν ἐπισκόπων ἐξωθεῖτο, εἴ που κατειλήφει ἢ παρὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς τόποις τινὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον κηρύττοντα, ἢ ταύτην ἀναθέματι περιτιθέντα.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γίζελερ, μηδόλως ἐπεμβαίνων εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ἤθελεν ἁπλῶς νὰ προστατεύσῃ τὴν κοινὴν εἰρήνην κατὰ τῆς παραλόγου θρησκομανίας. Καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς εἰρήνης χριστιανοὶ ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλον τὸ κράτος πολυαριθμότατοι· ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει δυστυχῶς εἰς τοιαύτας περιστάσεις, οἱ εὐάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι, οἱ ζηλωταὶ τῶν ἄκρων μερίδων, συμπυκνωθέντες εἰς τὰς δύο μεγαλητέρας πόλεις, ἐτάραττον τὰ πράγματα διὰ τῶν σκευωριῶν αὐτῶν καὶ τῶν κραυγῶν. Δειναὶ λοιπὸν συνέβησαν ἀνωμαλίαι εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον και τὰς γείτονας χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, διὰ τῶν σφόδρα μονοφυσιτῶν, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ προσοικειωθῶσι ὅλως διόλου τὸν πατριάρχην Εὐφήμιον, καὶ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν καὶ ἀντιπράξεων ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως. Διεδίδετο λ. χ. ὅτι ἡ τοῦ Ἀναστασίου μήτηρ ἀνῆκεν εἰς τὴν τῶν καλουμένων Μανιχαίων αἵρεσιν, καὶ ὅτι οὗτος ἐδιδάχθη παρ' αὐτῆς ὅτι εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐπιτρέπεται, χάριν τῆς κοινῆς εἰρήνης, πᾶσα ἀπάτη καὶ πᾶσα ἐπιορκία. Πλὴν τούτου ὁ Εὐφήμιος συνεννοεῖτο

μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, καὶ δὲν ἐτόλμα μὲν νὰ προβῇ μέχρι τῆς καταδίκης τοῦ Ἀκακίου, ἀλλὰ συνεφώνει πρὸς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀνακληθῇ τὸ ἑνωτικόν. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, βαρεῖαι ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Εὐφημίου ὑπόνοιαι ὅτι ὑπέθαλπε τὴν τῶν Ἰσαύρων στάσιν. Ὅθεν συνελθόντων τῷ 496 τῶν ἀρχιερέων, καθαιρεῖται τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ὁ Εὐφήμιος, ἀναγορεύεται δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Μακεδόνιος. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ νέος πατριάρχης ἐπολιτεύθη εἰρηνικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπανελήφθησαν αἱ κατηγορίαι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος προστατεύει τοὺς αἱρετικούς, ὅτι ἐπιβουλεύει ἀναφανδὸν τὴν ὀρθοδοξίαν· τὰ πνεύματα ἐταράχθησαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ· ὁ ὄχλος ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, ἤρχισε νὰ ἀθροίζηται περὶ τὰ βασίλεια, νὰ βλασφημῇ ἀπροκαλύπτως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκαλῶν αὐτὸν Μανιχαῖον καὶ τύραννον· ὥστε τῷ 514 ὁ Ἀναστάσιος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ προλάβῃ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ, καὶ διενεργήσας τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μακεδονίου, προεκάλεσε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Τιμοθέου, ὅστις διῴκησε τὰ τῆς ἐκκλησίας μετριοπαθῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος ἐν ἔτει 517. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι, ἐπερειδόμενοι εἰς τὰς μαρτυρίας τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἐπισωρεύουσι μυρίας ὅσας κατηγορίας κατὰ τῆς τοιαύτης τοῦ Ἀναστασίου διαγωγῆς. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον δι' ἡμᾶς ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ χρονογράφοι τινὲς τῆς Ἀνατολῆς πολλὰ εἶπον κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, ἀξιοῦντες ἰδίως ὅτι ἀναφανδὸν ἐπρέσβευε τὰ τῶν αἱρετικῶν δόγματα. Ἐκ δὲ τῶν χρονογράφων τούτων λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον καὶ αὐτὸς ὁ Πίχλερ καταδικάζει τὸν βασιλέα διά τε τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀνακαλέσῃ τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, καὶ διὰ τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης. Ὅθεν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ ἐσωτερικοὶ οὗτοι πολέμιοι τοῦ Ἀναστασίου, καὶ ἂν δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλοι ἀξιοπιστότεροι μάρτυρες, ἕτερα περὶ τοῦ ἀνδρὸς φρονοῦντες καὶ γράφοντες. Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς ζήσας περὶ τὰ τριακόσια ἔτη μετὰ τὸν Ἀναστάσιον, ὀνομάζει αὐτὸν ἐπανειλημμένως παράνομον καὶ δυσσεβῆ, βεβαιοῖ ὅτι ὅλοι οἱ αἱρετικοὶ ἔχαιρον ἐπὶ Ἀναστασίῳ, «Μανιχαῖοι μὲν ὡς τῆς μητρὸς τοῦ βασιλέως ζηλωτρίας οὔσης καὶ προσφιλοῦς αὐτῶν, Ἀρειανοὶ δὲ ὡς Κλέαρ-

χον τὸν θεῖον αὐτοῦ ἀδελφὸν τῆς κακόφρονος μητρός, ὁμόδοξον ἔχοντες.» Καὶ ἐν γένει παρίστησιν αὐτὸν ὡς πολυειδῶς ἐπιβουλεύσαντα τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁ δὲ Γεώργιος Κεδρηνός, ὁ ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μετὰ Ἀναστάσιον γράψας σύνοψιν ἱστοριῶν, ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς τοῦ Θεοφάνους κατηγορίας, προσεπιτείνων τὴν ὕβριν, διότι λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βασιλέα μιαρόν. Ἐν τούτοις ὁ Εὐάγριος, ὅστις, καθὸ πολὺ πλησιέστερος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναστασίου, ἦτο βεβαίως κάλλιον πεπληροφορημένος, καθὸ δὲ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ἦναι αὐστηρότερος ὡς πρὸς τὰ περὶ τὸ δόγμα παραπτώματα τοῦ βασιλέως, ἂν τοιαῦτα ὑπῆρχον, εἴδομεν ὁπόσον μετριοπαθῶς κρίνει περὶ αὐτοῦ, ἀποδίδων δίκαιον μᾶλλον εἰς τὸν ἄνδρα ἢ ἄδικον· οὐδὲ λέγει αὐτὸν αἱρετικόν, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναφέρει ὅτι τοιοῦτό τι ἐφημίζετο περὶ αὐτοῦ παρὰ τοῖς πολλοῖς. «Ὁ Ἀναστάσιος δόξαν μανιχαϊκῆς (νομίσεως) παρὰ τοῖς πολλοῖς εἶχεν.» Ἕτερος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μαλάλας, ὅστις ἔζη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦτο πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα, οὐ μόνον ἀείποτε ὀνομάζει τὸν Ἀναστάσιον θειότατον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πατριάρχας Εὐφήμιον καὶ Μακεδόνιον λέγει καθαιρεθέντας ὡς νεστοριανούς. Καὶ ἔπειτα τὰ πράγματα αὐτὰ κραυγάζουσιν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἐπιμείνας εἰς τὴν μέσην ὁδόν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὥστε δυσκατάληπτον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι τίνος ἕνεκα ὁ Πίχλερ παρεσύρθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ δύο μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ προετίμησε τὰς μαρτυρίας αὐτῶν ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ἀνδρῶν ὁμολογουμένως πλείονος πίστεως ἀξίων. Ὁ Πίχλερ ἀπορεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἀπέκρουε τὴν τῶν παπῶν ἀξίωσιν, δὲν ἠγανάκτησε παντάπασιν ἀκούων ἐλάχιστόν τινα ἐπίσκοπον λέγοντα αὐτῷ ἀπροκαλύπτως κατὰ πρόσωπον· «ἄφες τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος ἐξηγόρασεν· ἀμαθὴς εἶ καὶ ἀσυλλόγιστος, οὐδὲν τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων ἀκριβῶς ἐπίστασαι· ἀρκοῦ, βασιλεὺς ὤν, εἰς τὸ σὸν ἀξίωμα, καὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προστάτας μὴ κόλαζε.» Ἀλλὰ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός, ἂν τῷόντι συνέβη, μαρτυρεῖ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ βασιλέως. Ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, διότι ὁ πάπας εἶχεν ἤδη

ἀρχίσει νὰ θεωρῆται ὡς ξένος ἐπίσκοπος· ἠνείχετο ὅμως τὰς παρατηρήσεις τῶν ἡμετέρων, ἂν καὶ μὴ παρεκτρεπόμενος τῆς μέσης ὁδοῦ ἣν ἐνόμιζε συμφέρουσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μακεδονίου οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἤτοι οἱ ἀκοίμητοι πρόμαχοι τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας, ὑπεκίνησαν δεινὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσιν· καταπροπωθέντες δὲ αὐτόθι ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας ἐν Θράκῃ, ὑπὸ Βιταλιανόν, ἔγγονον τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Ἄσπαρ. Ὁ Βιταλιανὸς οὗτος, ὅστις ἦτο κόμης τῶν φοιδεράτων, ὅ ἐστιν ἀρχηγὸς τῶν Γότθων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους βαρβάρων, παρεσκευάζετο, φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἀντιπαραταχθῇ ὡς πρόμαχος δῆθεν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, τὸν ὁποῖον οἱ περὶ τὸν Μακεδόνιον δὲν ἔπαυσαν κατηγοροῦντες ὡς αἱρετικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Βιταλιανοῦ ἀνευφημήθη ἤδη ἐπὶ τῆς προαναφερθείσης μεγάλης στάσεως· ταύτης δὲ ἐπιτυχούσης, ὁ ἔγγονος τοῦ Ἄσπαρ ἐξῆλθε τῷ 514 εἰς τὰς βορειοτέρας εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καὶ ἀθροίσας ἐκεῖ στρατὸν πολυάριθμον τὸ πλεῖστον ἐξ Οὔννων καὶ Βουλγάρων συγκείμενον, ἐλεηλάτησεν ἐπί τινα χρόνον τὰς χώρας ταύτας ἐν ὀνόματι τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει περὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου, διότι αἱ περιπέτειαι αὐτοῦ ἐκτίθενται ἀντιφατικῶς ὑπὸ τῶν διαφόρων χρονογράφων. Οἱ μέν, καὶ ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, παριστῶσι τὸν Βιταλιανὸν ἐπανειλημμένως θριαμβεύοντα καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγκάσαντα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τὴν σύγκλητον νὰ ὀμόσωσι μέν, ὅτι θέλουσιν ἀνακαλέσει τὸν Μακεδόνιον καὶ ρυθμίσει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα τῇ συμπράξει τοῦ πάπα· νὰ διορίσωσι δὲ τὸν Βιταλιανὸν γενικὸν διοικητὴν τῆς Θράκης. Ὁ δὲ Μαλάλας οὐδένα τῶν θριάμβων ἐκείνων ἀναφέρει καὶ ἀπεναντίας λέγει τὸν στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ καταστραφέντα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μακεδόνιος δὲν ἀνεκλήθη, ὅτι ὁ Ἀναστάσιος κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας ταύτης, ὁ Βιταλιανὸς φαίνεται ἰδιωτεύων. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο δεῖγμα τῆς δυσχερείας ἣν ἀπαντῶμεν περὶ τὴν χρῆσιν τῶν χρονογράφων. Ἀλλ' ἐὰν παραλείπωμεν τὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς τοῦ Βιταλιανοῦ στάσεως, πρέπει, νομίζομεν νὰ μὴ απο-

σιωπήσωμεν τὰ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος περὶ Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἱστορεῖται ὑπὸ τοῦ Μαλάλα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, λέγει, εἶχε μετακαλέσει πρό τινος παρ' ἑαυτῷ τὸν φιλόσοφον Πρόκλον τὸν Ἀθηναῖον, οὐχὶ τὸν μέγαν Πλατωνικόν, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν ἤδη τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἕτερόν τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἐμπειρότατον. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Πρόκλος κατεσκεύασε τότε ἐκ θείου ἀπύρου κόνιν λεπτοτάτην, ἥτις ριπτομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων, καὶ ἁπτομένη, ὡς βεβαιοῦσι, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θέρμης, κατέκαυσε τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Ἂν τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχῃ ὑπόστασίν τινα ἀληθείας πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔκτοτε ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῆς κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον τελειωθὲν βραδύτερον τοσοῦτον μὲν ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς κατὰ Μωαμεθανῶν πολέμους, ἀπετέλεσε δὲ τὴν βάσιν τῆς πολὺ πάλιν βραδύτερον ἐπινοηθείσης πυρίτιδος. Ἕτερός τις δὲ χρονογράφος, ὁ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ζωναρᾶς, ἀποδίδει εἰς τὸν Πρόκλον καὶ ἄλλο ἐπινόημα· ὅτι ἐχάλκευσε κάτοπτρα πυροφόρα, τὰ ὁποῖα ἀναρτηθέντα ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέναντι τῶν πολεμίων νεῶν, κατεπυρπόλησαν αὐτὰς διὰ τῆς ἀντανακλάσεως τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ἀλλὰ τοῦτο νομίζεται παντάπασι μυθῶδες· καὶ ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ζωναρᾶ δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ ὡς ᾀδόμενον.

Ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἠμέλησε τὰ σπουδαιότατα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως μετὰ Προκοπίου τοῦ σοφιστοῦ Γάζης τοῦ γράψαντος πανηγυρικὸν εἰς Ἀναστάσιον, ὅτι ἐπῆλθε τότε ὁ μέχρι λόγων ᾀδόμενος ἄλλοτε χρυσοῦς αἰών. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα κατεξανίστανται κατὰ τῆς ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως τῆς ἐπιδαψιλευομένης εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἀρχαίων χρονογράφων καὶ νεωτέρων ἱστορικῶν. Ὁ Ἀναστάσιος ἀντέστη μὲν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, κατεσκεύασε δὲ μεγάλα καὶ χρήσιμα δημόσια ἔργα, ἐπέστησε δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν βελτίονα τῆς δικαιοσύνης διαχείρισιν, καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ πράγματα. Οἱ Βούλγαροι οἱ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ πρῶτον ἐπιφανέντες εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ σύνορα

τοῦ κράτους, ἐπεχείρησαν μὲν τρὶς λεηλασίας τινὰς εἰς τὴν Θράκην περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν εἴπει πλειότερα, ἐπέστρεψαν ὅμως πάλιν εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἴστρου ὄχθην· καὶ εἴμεθα μακρὰν εἰσέτι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀποκατεστάθησαν ὁριστικῶς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἀλλ' εἰς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κράτους σύνορα ἐξηκολούθει ἀδιακόπως σχεδὸν ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος. Καὶ κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι ἐγένοντο μὲν μετὰ πεισματώδη πολιορκίαν κύριοι τῆς Ἀμίδης, πόλεως κειμένης ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, κατέλαβον δὲ καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην δι' ἧς ἀπέδωκαν τὰς εἰρημένας χώρας· ὁ δ' Ἀναστάσιος ἐξησφάλισε τότε ἔτι μᾶλλον τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον, τειχίσας τὴν Δάραν, χωρίον ὀχυρόν, τὸ ὁποῖον μετωνόμασεν Ἀναστασιούπολιν.

Πολὺ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον εἶναι ἕτερον μέγα αὐτοῦ ἀμυντικὸν ἔργον. Εἴδομεν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέλαβεν ἐντὸς τοῦ τείχους αὐτῆς ἱκανὸν μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἐπάρχου Κύρου ηὐρύνθη ἡ περιοχὴ τῆς πρωτευούσης οἰκοδομηθέντος νέου τείχους. Ἀλλὰ διὰ τοῦ τείχους τούτου δὲν προεφυλάττετο εἰμὴ μόνη ἡ πόλις· αἱ δὲ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῆς κείμεναι πολυάριθμοι κῶμαι καὶ λαμπραὶ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, καὶ αὐτῶν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν φοιδεράτων ἐγκατεστημένων. Ὁ Ἀναστάσιος ἠθέλησε νὰ προφυλάξῃ καὶ τὰ περίχωρα ταῦτα ἐκ τῶν τοιούτων συμφορῶν· ἐπὶ δὲ τούτῳ κατεσκεύασε τεῖχος κολοσσιαῖον, τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πόντου, καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Προποντίδος πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σηλυβρίας, ἐπὶ σταδίους εἴκοσι καὶ τετρακοσίους, περιελάμβανεν ἅπαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν καὶ τοῦ Βοσπόρου διάστημα. Ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἦτο σταδίων ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίων, τὸ δὲ πλάτος εἴκοσι ποδῶν. Προσεπωχύρουτο δὲ τὸ τεῖχος διὰ πύργων κοινωνούντων πρὸς ἀλλήλους δι' ἀνοιγμάτων, τὰ ὁποῖα ὅμως μετέπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἔφραξεν, ἵνα, ἐὰν οἱ πολέμιοι εἰσβάλωσιν ἐντὸς τοῦ τείχους, ἕκαστος πύργος ἀποτελέσῃ ἴδιον φρούριον, δεόμενον ἰδίας ἐκπολιορκήσεως. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ μακροῦ τούτου τείχους, τὸ ὁποῖον

«τὴν πόλιν μικροῦ νῆσον ἀντὶ χερρονήσου ἐποίησε,» μετά τινος περιφρονήσεως ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ ὡς μνημεῖον τῆς τοῦ κράτους ἀδυναμίας. Τοῦτο ὅμως ἁπλῶς διὰ τὴν ἕξιν ἣν ἔλαβον νὰ ψέγωσι πάντα τὰ ἐν τῷ κράτει τούτῳ γενόμενα, καθ' ὅτι δύο ἔθνη, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος εὑρισκόμενα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐγείρωσι περὶ τὰς πρωτευούσας αὐτῶν ἔργα ἀνάλογα, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἐχλευάσθησαν· οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατασκευάσαντες ἐπὶ Περικλέους τὰ περιώνυμα μακρὰ σκέλη, δι' ὧν ἀπενήσωσαν τὴν πόλιν ταύτην (σελ. 642 καὶ ἑπόμ. τοῦ πρώτου τόμου)· ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι οἱ Γάλλοι, περιφράξαντες τὴν πρωτεύουσαν δι' ὀχυρωματων τὰ ὁποῖα ἐνόμισαν ἀπαραίτητα πρὸς τὴν διάσωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας. Διατὶ λοιπὸν οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τοῦ Περικλέους καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς Γάλλοι ἐπηνέθησαν διὰ τὰ τοιαῦτα αὐτῶν ἔργα, οἱ δὲ μεσαιωνικοὶ ἕλληνες ἐχλευάσθησαν δι' ἔργα ἀπαράλλακτα ἢ τοὐλάχιστον ὁπωσοῦν ὅμοια; Ὄχι βεβαίως δι' ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐλογίσθησαν ἄχρι τοῦδε ὡς ἐκτὸς τῶν νόμων τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν ἱστάμενοι, ὡς ἔθνος καὶ κράτος κατὰ τοῦ ὁποίου δύνανται ἐλευθέρως νὰ ὁρμήσωσι πάντα τὰ καταδρομικὰ τῆς ἱστορίας πλοῖα, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιβληθῇ ἀκρίτως πᾶσα ποινὴ ὕβρεως καὶ κατακρίσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀναστασίου. Ἕτερον μνείας ἄξιον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ διῶρυξ, δι' ἧς συνέδεσε τὴν Βοάνην λίμνην, τὴν σήμερον Σαπαντζὲ λεγομένην, καὶ οὐ μακρὰν τῆς Νικομηδείας κειμένην, μετὰ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Τὸ ἔργον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἤδη συμβουλεύσει ὁ Πλίνιος εἰς τὸν Τραϊανόν, ἠνωρθώθη βραδύτερον ἐπὶ Ἀλεξίου Α', καὶ ἔτι βραδύτερον πολλοὶ Σουλτάνοι, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ἐσχεδίασαν τὴν ἀποκατάστασίν του. Τελευταῖον ὁ Ἀναστάσιος ἐδαπάνησε πολλὰ χρήματα εἰς θεραπείαν τῶν ζημιῶν, ὅσας ἔπαθον διάφορα τοῦ κράτους μέρη ἐκ σεισμῶν καὶ πολέμων· ἰδίως δὲ μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, κατά τινα ἐπιγραφὴν ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσαν, τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης ἠνωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ κόμητος Διογένους, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἀναστασίου, διαπρέψαντος εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἰσαύρων πόλεμον.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ θέσπισμα δι' οὗ ὁ

Ἀναστάσιος ὥρισε νὰ ἀργῇ πᾶσα οἱαδήποτε πρὸς δικαστὴν ἀντιγραφὴ (βασιλικὸν διάταγμα), γενικῷ ἐναντιουμένη νόμῳ ἢ τὸ δημόσιον (συμφέρον) παραβλάπτουσα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐγκωμιάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὸ συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ καλουμένου χρυσαργύρου. Ὅστις τῶν ἀναγνωστῶν ἐπιθυμεῖ νὰ λάβῃ νέαν ἀπόδειξιν μέχρι τίνος βαθμοῦ τινὲς τῶν χρονογράφων λέγουσι πολλάκις ὅ,τι φθάσουν) ἂς ζητήσῃ νὰ μάθῃ τί ἦτο τὸ χρυσάργυρον τοῦτο ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος, ἐκ τῆς συνόψεως τῶν ἱστοριῶν Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, καὶ ἐκ τῆς διὰ στίχων ἱστορικῆς συνόψεως τοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ. Ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτούς, τὸ χρυσάργυρον εἰς τοῦτο συνίστατο, ὅτι πᾶς ἀνὴρ καὶ γυνή, κόρη, παῖς καὶ βρέφος, πτωχός, ἐλεύθερος καὶ δοῦλος προσέφερον τῷ ταμείῳ νόμισμα ἀργυροῦν λόγῳ τῆς κόπρου αὐτῶν καὶ τῶν οὔρων· καὶ προσέτι εἰς τοῦτο, ὅτι πᾶς κτήνους κύριος κατέβαλλε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φόλλεις ἕξ. Ἰδίᾳ δὲ ὁ Κεδρηνὸς προστίθησι μὲν εἰς τὸν κατάλογον τῶν φορολογουμένων τὰς πόρνας, ἀξιοῖ δὲ ὅτι ἐκ τῶν κτηνῶν οἱ ἵπποι, ἡμίονοι καὶ βόες συνεισέφερον, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, νόμισμα ἀργυροῦν, οἱ δὲ ὄνοι καὶ κῦνες φόλλεις ἕξ. Κατ' εὐτυχίαν ὁ λογικώτερος Ζώσιμος καὶ ὁ σοφιστὴς Γάζης Προκόπιος, ἐν τῷ εἰς Ἀναστάσιον πανηγυρικῷ, ἐξηγοῦσιν εὐκρινῶς ὅτι ὁ φόρος οὗτος τοῦ χρυσαργύρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ φόρος ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιτηδευμάτων, εἰσπραττόμενος κατὰ τετραετηρίδα ἢ πενταετηρίδα· μετὰ δὲ τοῦ φόρου τούτου συγκατελέγετο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ζώων φόρος. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχουσιν· ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου φέρουσιν εἰς μέσον πλείστας ὅσας ἀπορίας, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι, τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διαλύσωμεν.

Ἐν πρώτοις ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱστορικοί, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, ἐπικροτοῦσιν εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου, ἀξιοῦντες ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο σφόδρα καταθλιπτικός. Ἀλλ' ἐὰν ἦναι ἀληθὲς τὸ παρὰ τῶν τριῶν χρονογράφων ῥητῶς ὡς ἀνωτέρω λεγόμενον, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἐπλήρωνεν ἀργυροῦν νόμισμα, ὁ φόρος οὗτος ὡς φόρος ἐπιτηδεύματος λογιζόμενος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ βαρύς. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας ἐπλήρωνε

κατ' ἔτος διὰ τὴν παρ' αὐτῆς μετερχομένην βιομηχανίαν, νόμισμα ἀργυροῦν, ἕπεται ὅτι πᾶσα οἰκογένεια, μετερχομένη βιομηχανίαν τινά, ἐπλήρωνεν ἐτησίως κατὰ μέσον ὅρον 5 ἀργυρᾶ νομίσματα, ὅπερ ἐὰν τῷόντι δὲν ἐγίνετο καμμία διάκρισις μεταξὺ τῶν διαφόρων βιομηχανιῶν, ἠδύνατο νὰ κατακριθῇ ὡς φόρος ἄνισος, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὡς ἐπαχθὴς οὐδὲ ὡς πρὸς αὐτὰς τὰς ἧττον προσοδοφόρους βιομηχανίας. Πλὴν δὲ τῶν ἐντεῦθεν προσγινομένων ἀποριῶν, ἔρχεται εἰς μέσον καὶ ἄλλη. Ὅλοι βεβαιοῦσιν ὄχι μόνον ὅτι ὁ φόρος ἐκεῖνος ἦτο σφόδρα ἐπαχθής, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἔφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον πρόσοδον μεγάλην. Καὶ ὅμως ἡ κατάργησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἐπαγαγοῦσα ἐλάττωσίν τινα εἰς τὰ δημόσια ἔσοδα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος καί τοι ἐπεχείρησε τοσαῦτα δημόσια ἔργα, καὶ ἐπήρκεσεν εἰς τοσαύτας ἐκτάκτους δαπάνας, καὶ κατήργησε τὸ χρυσάργυρον, κατέλιπεν, ἀποθανών, ἐντὸς τοῦ δημοσίου θησαυροῦ 320,000 λίτρας χρυσίου, ἤτοι 360,000,000 δραχμῶν, ὁ δὲ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε κολοσσιαῖα πολεμικὰ καὶ οἰκοδομικὰ ἔργα, ἐξ ὧν βεβαίως δὲν συνάγεται ὅτι συνέβη ἐλάττωσίς τις τῶν πόρων τοῦ κράτους. Ἢ λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, παρὰ τὰ κοινῶς πρεσβευόμενα, ὅτι τὸ χρυσάργυρον δὲν ἦτο φόρος δαψιλὴς τοῦ κράτους· ἢ ὅτι οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους πόροι ἦσαν τοσοῦτοι ὥστε ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου δὲν ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὁπωσδήποτε ἡ κατάργησις τοῦ φόρου τούτου εἶναι μία ἐκ τῶν οἰκονομικῶν διατάξεων δι' ὧν ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρει ἐκ διαλειμμάτων ν' ἀνακουφίσῃ τὸν φορολογούμενον λαόν· καὶ τούτου ἕνεκα πρόσφορον εἶναι νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸν ἀναγνώστην ἔννοιάν τινα τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύσαντος κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὅσον ὑπάρχουσι περὶ τούτου ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ διδόμενα. Κυρίως θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀμέσων φόρων, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ· διότι περὶ τούτων ἐξέδωκε τῷ 1864 ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου Ἐδουάρδος Ζαχαρίας πραγματείαν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῆ ἐν τῷ τρίτῳ τεύχει τῆς παρ' αὐτοῦ συγγραφείσης ἱστορίας τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ δικαίου. Περὶ δὲ τῶν ἐμμέσων φόρων, περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐγένοντο εἰσέτι εἰδικὰ τοιαῦτα ἔργα παρέχοντα ἐξ ἴσου τὰ πιστά, δὲν θέλομεν εἴπει εἰμὴ ὀλίγας τινὰς ἐν παρόδῳ λέξεις.

Ὁ κανονισμὸς τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήγετο ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ εἴσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου(53), ἀνατρέχει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων Αὐγούστου. Τότε ἐγένετο γενικὴ καταγραφὴ καὶ τίμησις ὅλων τῶν ἐγγείων κτημάτων τοῦ κράτους καὶ ὅλων τῶν ἀκτημόνων αὐτοῦ κατοίκων, κατὰ φορολογικὰς μονάδας, αἵτινες ἐκαλοῦντο capita, ὠνομάσθησαν δὲ βραδύτερον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ζυγοκέφαλα.(54) Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς ταύτης καταγραφῆς καὶ τιμήσεως εἰσεπράττετο ἐξ ἑκάστης μονάδος προσωπικῆς τε καὶ ἐγγείου φόρος εἰς χρήματα (humana καὶ terrena capitatio)· ἐκ δὲ τῶν ἐγγείων καὶ παροχὴ εἰς σιτηρὰ (annonariae functiones) καὶ εἰς ζῷα (capitatio animalium). Ἡ καταγραφὴ ἐκείνη καὶ τίμησις περιελήφθη εἰς βιβλία, τὰ ὁποῖα εἶχον ποικίλα παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ὀνόματα· τὸ δὲ παρὰ τοῖς νεωτέροις Εὐρωπαίοις ἐπικρατῆσαν cadastre (τὸ μεθερμηνευθὲν παρ' ἡμῖν Κτηματολόγιον) εἰκάζεται παραχθὲν ἐκ τοῦ capitastrum, τοῦ σχηματισθέντος μὲν ἐκ τοῦ capitatio, κολοβωθέντος δὲ εἰς catastrum. Ἄλλη ὅμως πιθανωτέρα ἐτυμολογία τῆς λέξεως cadastre εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κατάστρωσις, καταστρωθήτω, ὅπερ ἀπαντᾶται παρὰ τοῖς μεσαιωνικοῖς ἕλλησι καὶ μέχρι τοῦδε σώζεται παρ' ἡμῖν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἐκθέτω· λ. χ. καταστρώνω λογαριασμόν.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τίμησις ἐπανελαμβάνετο τακτικῶς ἐντὸς ὡρισμένων χρονικῶν περιόδων. Ἀλλ' ὀλίγον μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἔπαυσαν, ὡς φαίνεται, αἱ τακτικαὶ καὶ γενικαὶ ἀναθεωρήσεις ἢ ἀνανεώσεις τῶν φορολογικῶν βιβλίων. Εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω, δὲν γίνεται ἤδη λόγος εἰμὴ περὶ τοπικῶν καὶ ἐκτάκτων ἀναθεωρήσεων, ἢ κατὰ μέρος διορθώσεων καὶ ἐξακολουθήσεων τῶν βιβλίων τούτων. Ὡσαύτως τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ καταβάλῃ ἑκάστη φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς πάντοτε τὸ αὐτό, ἀλλὰ ὡρίζετο ἐκ διαλειμμάτων δι' εἰδικῶν ἐπιταγῶν. Αἱ ἐπιταγαὶ αὗται ἦσαν τακτικαὶ καὶ ἔκτακτοι· τακτικαὶ μὲν αἱ κανονίζουσαι ἐφάπαξ τὸν φόρον ἐπί τινα ἔτη, ἔκτακτοι

53) Ὁ ὅρος ὁ ἑλληνιστὶ καθιερωμένος εἶναι *ἐπικεφαλικός*.

54) Τὸ caput ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ λέγεται λατινιστὶ καὶ jugum = *ζυγός*, ἐξ οὗ τὸ *ζυγοκέφαλον*, καὶ τὸ παρ' ἡμῖν *ζευγάρι* (ἑλληνιστὶ *ἄρουρα*).

δέ, αἱ ἐπιβάλλουσαι κατ' ἐξαίρεσιν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος προσθήκας εἰς τὸν ἅπαξ ὁρισθέντα φόρον. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐκαλοῦντο indictiones, αἱ δὲ δεύτεροι superindictiones. Ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὡς φαίνεται, ἡ τῶν τακτικῶν ἐπιταγῶν περίοδος ὡρίσθη εἰς πεντεκαίδεκα ἔτη. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, αἱ τακτικαὶ ἐπιταγαὶ ἀντὶ νὰ ἰσχύσωσι μόνον ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἀπέβησαν διαρκεῖς καὶ ὠνομάσθησαν ἔκτοτε δι' αὐτὸ τοῦτο Κανών. Ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐκδίδωνται ἔκτακτοι ἐπιταγαί· αἱ προσθῆκαι αὗται εἰς τὸν τακτικὸν φόρον ἀπέβαινον μάλιστα ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὡσαύτως διαρκεῖς, καὶ τότε ἐλογίζοντο ὡς μέρος ὁλοκληρωτικὸν τοῦ κανόνος. Ὥστε ὁ ἔγγειος φόρος, γενόμενος πάγιος, ἀπέβαλεν οὕτω τὸν ἰδιάζοντα τοῦ φόρου χαρακτῆρα καὶ κατέστη εἶδός τι δουλείας ἢ μᾶλλον προσόδου χρηματικῆς καὶ βάρους ἐμπραγμάτου, ἐπιβεβλημένων εἰς ἕκαστον κτῆμα τοῦ ὁποίου παρηκολούθουν τὴν τύχην ἐσαεί. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῷ ἡ κατὰ δεκαπενταετίαν τακτικὴ ἀναθεώρησις τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἰσχὺς των φορολογικῶν ἐπιταγῶν βαθμηδὸν ἐξέλιπε, παρέμεινεν ἐν τούτοις ἡ δεκαπενταετὴς ἐκείνη περίοδος ὡς βάσις τῆς ἐπισήμου τοῦ κράτους χρονολογίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς τοῦ κράτους καταλύσεως. Ἡ δεκαπενταετὴς περίοδος, ὀνομασθεῖσα ἰνδικτιών, ἐκ τοῦ λατινικοῦ ὅρου indictio, ὡρίζετο εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀντιγραφὰς (τὰ Β. διατάγματα) οὕτω πως κατ' ἀρχάς· ἰνδικτιῶνος πρώτη, δευτέρα, τρίτη, μέχρι πεντεκαιδεκάτης. Βραδύτερον δὲ προσετίθετο καὶ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, ἐνῷ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐσημειοῦτο ἐνίοτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως δεκαπενταετῶν περιόδων, οἷον ἰνδικτιῶνος ὀγδοηκοστῆς ἔτος δεῖνα. Τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε τῇ 1 σεπτεμβρίου, διότι τότε ἤρχιζε καὶ τὸ φορολογικὸν ἔτος, διατηρεῖται ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης ἐκκλησίας, ἥτις χρονολογεῖ ἔτι κατὰ ἰνδικτιῶνας ἐπισημά τινα αὐτῆς ἔγγραφα.

Ἡ ἄμεσος εἴσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἑκάστης κοινότητος καὶ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς

ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτετραμμένη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς κοινότητος, ὑπὸ ἰδίαν αὐτῶν εὐθύνην· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ἀπηλλάγησαν τοῦ καθήκοντος τούτου ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους γαιοκτήτας, οἵτινες ὤφειλον ἔκτοτε νὰ καταβάλλωσι κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς τόν τε ἔγγειον αὐτῶν φόρον, χρηματικὸν καὶ εἰς εἴδη καὶ ἀκέραιον τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐκείνοις ἀκτημόνων γεωργῶν, ἐλευθέρων ἢ δούλων, αὐτοὶ παρὰ τούτων εἰσπράττοντες τὸν τοιοῦτον φόρον. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε μεταβολή τις περὶ τὴν σύνταξιν τῶν φορολογικῶν βιβλίων· τὰ μεγάλα κτήματα ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῶν κοινοτικῶν βιβλίων τῶν λεγομένων τότε χωριτικῶν στίχων, καὶ κατεγράφησαν εἰς ἴδια βιβλία· ἐκαλοῦντο δὲ τὰ τοιαῦτα ἰδίᾳ καταγραφέντα κτήματα, ἰδιόστατα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τοὺς χωριτικοὺς στίχους, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο στάσεις.

Ἐκ πρώτης ὄψεως οὐδὲν ἦτο δικαιότερον καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν εὐκολώτερον τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος κατὰ τὸ ὁποῖον ὅλοι οἱ κάτοικοι καὶ ὅλα τὰ ἔγγεια κτήματα διῃρέθησαν εἰς φορολογικὰς μονάδας ὧν ἑκάστη κατέβαλλε φόρον, ὁριζόμενον διὰ βασιλικῶν ἐπιταγῶν, κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Ἀλλὰ αὐτὴ αὕτη ἡ περὶ τὴν εἴσπραξιν εὐκολία συνδυαζομένη μετὰ τῆς ἀχαλινώτου καὶ ἐνίοτε παράφρονος χρήσεως ἣν ἐποίησαν οἱ πλεῖστοι ρωμαῖοι αὐτοκράτορες τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν, ἐπήγαγον τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φόρου ἐξόγκωσιν. Οὐ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φορολογικῶν μονάδων ποικίλα ἐπεβλήθησαν προσαρτήματα τοῦ φόρου διὰ τὰς ἐπαρχιακὰς καὶ τὰς κοινοτικὰς χρείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἑκάστη μονὰς ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ, ὡς κύριον φόρον, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἐπολλαπλασιάσθη, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, τὸ κράτος διῃρέθη μεταξὺ πολλῶν ὑπερτάτων ἀρχόντων, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἰδίαν αὐλήν, ἀποβαίνουσαν ὁσημέραι πολυτελεστέραν. Τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν κατάθλιψιν κατέστησαν ἔτι δεινοτέραν ποικίλα ἄλλα αἴτια. Καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμεναι ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέστησαν πολλὰς ζημίας ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, καὶ ἐν γένει ἐλαττώθη ἡ εὐημερία τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Εἰς τοῦτο τὸ κακὸν προσθετέον τὴν αὔξησιν τῆς ἀξίας

τῶν χρημάτων. Ὅστις παραβάλῃ τὸ περὶ τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ πρὸς μεταγενεστέρας περὶ τιμῶν εἰδήσεις, βλέπει ἀμέσως τὴν διαρκῆ ὅλων τῶν τιμῶν ἔκπτωσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν διαρκῆ ὕψωσιν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου· ὥστε ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ χρηματικοῦ ἐγγείου φόρου ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἐπαχθεστέρα, καὶ ἂν τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς ἑκάστην φορολογικὴν μονάδα ποσὸν ἔμενεν ἀμετάβλητον, πολλῷ δὲ μᾶλλον ὅταν τὸ ποσὸν τοῦτο ηὔξανεν. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκορύφωσε τὴν καταπίεσιν τοῦ λαοῦ ἡ κατάχρησις τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ὧν οἱ κατώτεροι μάλιστα πολυάριθμοι φορολογικοὶ ὑπάλληλοι, μὴ ἔχοντες εἰμὴ μικρὸν μισθόν, ἀνεπλήρουν αὐτὸν ἀπαιτοῦντες παρανόμως καὶ αὐτογνωμόνως πρόσθετα παρὰ τῶν φορολογουμένων δικαιώματα.

Ἡ συνδρομὴ τοσούτων συμφορῶν δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τὴν κατάστασιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσώπων. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὰς ὁποίας πρωϊμώτατα ἐγκατεστάθησαν βάρβαροι καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ κτήματα ἀφῃρέθησαν μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κτητόρων, ἔπαυσαν δὲ συντελοῦντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου δὲν ἐγένετο ἐγκατάστασις ἀλλοφύλων, ἁπλῶς δὲ συνέβαινον ἐπιδρομαὶ αὐτῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται, διὰ τὰς δηώσεις καὶ τὰς αἰχμαλωσίας τὰς ὁποίας συνεπήγοντο, κατέστησαν πολλὰ κτήματα ἀνεπιτήδεια νὰ καταβάλωσι τὸν ὡρισμένον εἰς χρήματα καὶ εἰς εἴδη φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἐπεδίωκεν οὐδὲν ἧττον τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, μισθωταὶ καὶ γεωργοὶ ἐδραπέτευον, τὰ κτήματα ἀπέβαινον πολλάκις ἔρημα, ἄγονα, ἄπορα, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐγκατελείποντο καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν κυρίων. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ, ἡ κυβέρνησις, ἵνα μὴ στερηθῇ τῶν προσόδων αὐτῆς, κατέφυγεν εἰς διατάξεις τινὰς ἐπαχθεῖς, αἵτινες οὐ μόνον ἄδικοι ἦσαν, ἀλλὰ καὶ ἱκαναὶ νὰ ἐπαγάγωσι τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν πάσης ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Ὁσάκις τὸ ἄπορον κτῆμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβεβλημένου αὐτῷ φόρου, ὁ φόρος εἰσεπράττετο ἐκ τῆς ἄλλης ἀκινήτου ἢ κινητῆς περιουσίας τοῦ κυρίου. Ἐὰν τοιαύτη περιουσία δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ ἄπορον κτῆμα ὁριστικῶς ἐγκατελείπετο ὑπὸ τοῦ κυρίου, τὸ κτῆμα τοῦτο προσεφέρετο ὡς ἰδιοκτησία

εἰς πάντα ὅστις ἀνεδέχετο τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὸ δημόσια βάρη. Ἐὰν δὲ οὐδεὶς ἀνεδέχετο οἰκειοθελῶς τὸ κτῆμα ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ, τότε τὸ ἄπορον κτῆμα ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ ἐπεβάλλετο ἀναγκαστικῶς εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας ἄλλων ὑποφόρων ἀγρῶν. Τοῦτό ἐστιν ἡ λεγομένη ἐπιβολή. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα αὐτῆς ἴχνη ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ δευτέρου μετὰ Ἀναστάσιον βασιλέως, ἡ ἐπιβολὴ ἐφηρμόζετο ἔτι αὐστηρότατα.

Οὐ μόνον δὲ τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ἐπηρεάσθησαν ἐκ τῆς συρροῆς ἐκείνης τῶν μνημονευθέντων δεινῶν. Εἴπομεν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ὤφειλον νὰ εἰσπράττωσιν, ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνῃ, τὸν ἔγγειον καὶ τὸν προσωπικὸν φόρον, οἱ μὲν εἰς τὰς περιφερείας, οἱ δὲ εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ παραδίδωσιν ἀκέραιον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς. Ἵνα λοιπὸν μὴ ἀποβῇ ἐντελῶς ἄδικος ἡ εὐθύνη αὕτη, ἐδέησε νὰ εὐκολυνθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ πραγματικὴ τοῦ φόρου εἴσπραξις παρὰ τῶν ὀφειλόντων αὐτὸν ἀνθρώπων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται, οἱ μισθωταὶ καὶ οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγροὺς ἵνα ἀποφύγωσι τὴν καταβολὴν τοῦ ὁσημέραι ἐπαχθεστέρου ἀποβαίνοντος τούτου φόρου, ἐπετράπη ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς κοινοτικοὺς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους γαιοκτήτας τὸ δικαίωμα νὰ ἐπανάγωσι τοὺς δραπέτας οἴκοι καὶ νὰ διακωλύωσι τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν· ὥστε παρήχθη τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ φορολογούμενοι ἦσαν ἀναποσπάστως προσηρτημένοι εἰς τὴν γῆν μεθ' ἧς ἦσαν τετιμημένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις. Βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατηργήθη ἡ ὡς πρὸς τὴν ὁλοσχερῆ εἴσπραξιν τοῦ φόρου εὐθύνη τῶν τε κοινοτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μεγάλων γαιοκτητῶν, παρέμεινεν ὅμως οὐδὲν ἧττον, πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ τοῦ δημοσίου, ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς. Ἐντεῦθεν συνέβη οὐσιωδεστάτη μεταβολὴ εἰς τὴν προσωπικὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Ἐνῷ ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἐμορφώθη καὶ ἄλλη, ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων ἱσταμένη, τάξις ἀνθρώπων, οἵτινες οὔτε ἐλεύθεροι ἐντελῶς, οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν

δοῦλοι ἦσαν, ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, προσήγγιζον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τούτους ἢ ἐκείνους καὶ τούτου ἕνεκεν ὠνομάζοντο ποικίλως· πάροικοι ἐναπόγραφοι, ὑπὸ δεσποτείαν τελοῦντες γεωργοί, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι, κ. τ. λ. Ἀλλὰ μήπως μόνοι οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἀπέβαλλον οὕτω τὴν ἐλευθερίαν; Καὶ αὐτοὶ οἱ μικροὶ γαιοκτῆται, οἵτινες ᾤκουν συνήθως ἢ περὶ τὰς πόλεις ἢ εἰς χωρία αὐτοτελῆ, τὰ καλούμενα μητροκωμίαι, κωμητοῦραι, χωρία ἐλευθερικὰ καὶ βραδύτερον κεφαλοχώρια, ἠναγκάζοντο πολλάκις, διὰ τὰς ποικίλας τῶν χρόνων ἐκείνων συμφοράς, νὰ ὑποβάλλωσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἢ ἱδρυμάτων (βουλευτῶν, μεγάλων γαιοκτητῶν, μοναστηρίων, ἐκκλησιῶν κ. τ. λ.), προστασίαν ἥτις συνεπήγετο πάντοτε σχέσιν τινὰ ὑποταγῆς πρὸ τὸν προστάτην. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ ἀφορμῶν ἠφανίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἱ μικροὶ ἐλεύθεροι γαιοκτῆται, εἴτε διότι ὑπὸ κακῶς νενοημένου θρησκευτικοῦ ζήλου ἑλκυνόμενοι, ἠσπάζοντο σωρηδὸν τὸν ἱερατικὸν ἢ μοναχικὸν βίον καὶ παρέδιδον συγχρόνως τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· εἴτε διότι, ὑπὸ τῆς πενίας πιεζόμενοι, ὁλοσχερῶς ἐξεποίουν τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς ἄνδρας πλουσίους ἢ ἰσχυρούς, οἵτινες προθύμως ὠφελοῦντο ἐκ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων περιστάσεων, ἵνα ἔτι μᾶλλον αὐξήσωσι τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα. Ὥστε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἠλαττοῦτο ὁσημέραι ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ζωτικωτέραν παντὸς κράτους δύναμιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἕκτην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιχειρήσῃ σπουδαίας τινὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἔτι ὑφισταμένης τῆς ὅλης ρωμαϊκῆς ἀρχῆς, οἱ αὐτοκράτορες ἐνόησαν τελευταῖον τὴν ἀνάγκην νὰ μετριάσωσι τὴν κατάθλιψιν ἣν ἔπασχον οἱ ὑπήκοοι ἐκ τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ προσωπικοῦ φόρου. Ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων κατεβίβασαν τὸ ὑπεραυξηθὲν ποσὸν ὅπερ κατ' ἔτος ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, εἰς μετριώτερόν τινα ὅρον, ἐκεῖνον ὅστις διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὡς κανών. Πρὸς τούτοις ἐπέτρεπον πολλάκις ἀφέσεις καθυστερούν-

των, συγχωρήσεις λοιπάδων, ὡς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι (σελ. 734 735, 750 τοῦ δευτέρου τόμου). Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου, κατήντησεν ἔθος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· διότι νεαραὶ καὶ ἄλλαι ῥηταὶ μαρτυρίαι μνημονεύουσι συγχωρήσεις λοιπάδων ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Ἰουστίνου Β′ καὶ Μαυρικίου, περὶ οὗ λέγει ὁ Σουΐδας «ἀναφέρεται δὲ καὶ τὴν τρίτην μοῖραν τῶν φόρων συγχωρῆσαι τοῖς ὑπηκόοις»· περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Τιβερίου Β′, ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου. Ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ, Νικηφόρος, ὁ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου βασιλεύσας, ἐλέγχεται πικρῶς διότι δὲν ἐτήρησε τὸ τοιοῦτον ἔθος. Ἐπὶ πᾶσιν ἔτι ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπετράπησαν πολλαὶ φόρων ἀτέλειαι, ἐξ ὧν μάλιστα ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀπαλλαγὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ ὄχλου τῶν πόλεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ ἐν ἀγροῖς ὄχλου. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἀναφαίνεται πάλιν βραδύτερον μέχρι τινὸς χρόνου ἐκ διαλειμμάτων εἰσπραττόμενος· καὶ αἱ ἄλλαι δὲ ἀτέλειαι πολλάκις ἀνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας διαταχθέντα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φορολογουμένων, ἐν μέρει μόνον ἐπέτυχον τοῦ σωτηρίου τούτου σκοποῦ. Ἡ διατήρησις ἀμεταβλήτου τινὸς ὅρου ὃν ὤφειλε κατ' ἔτος νὰ πληρώνῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλαττώθη ὁ ὅρος οὗτος, οὐδετεροῦτο μέχρι τινὸς ὑπὸ τῆς προαγομένης τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου. Αἱ συγχωρήσεις τῶν λοιπάδων ὠφέλουν ἐκείνους μάλιστα τοὺς ὁποίους οἱ εἰσπράκτορες δὲν εἶχον τολμήσει νὰ καταδιώξωσιν, ὅ ἐστι τοὺς ἰσχυροτέρους, καὶ ἐν γένει ἐνεθάρρυνον τοὺς μὴ πληρώνοντας πρὸς βλάβην τῶν ἀκριβῶς καταβαλλόντων τὸν νενομισμένον φόρον. Αἱ δ' ἀτέλειαι ἀνεκαλοῦντο ἐκ διαλειμμάτων. Ὅθεν οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρησαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ κουφισμοῦ, καὶ νὰ μετριάσωσι διὰ σπουδαιοτέρων τρόπων τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα ὅσα συνεπήγετο τὸ φορολογικὸν ἐκεῖνο σύστημα ἕνεκα τῆς καταθλιπτικῆς αὐτοῦ ἐκτελέσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους περιστάσεων.

Εἴδομεν ὅτι μία τῶν ἀδικωτέρων καὶ ὀλεθριωτέρων διατάξεων τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος ἦτο ἡ ἐπιβολή, δι' ἧς οἱ γεί-

τονες ἠναγκάζοντο νὰ ἀναλάβωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἰδιοκτητῶν ἐγκαταλειφθέντα ἄπορα κτήματα, ὁμοῦ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πληρώνωσι τοὺς φόρους τῶν κτημάτων τούτων. Ἤδη ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὁ ἀπαλλάξας τὸ ὑπήκοον τῆς πληρωμῆς τοῦ χρυσαργύρου, ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν ἐπιβολήν· ἀλλ' ὁ ἔπαρχος Μαρτῖνος ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ διαδόχου Ἰουστινιανοῦ, ἡ καταθλιπτικὴ αὕτη ὑποχρέωσις ἐξετελεῖτο ἔτι αὐστηρότατα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐπὶ Τιβερίου, ὡς φαίνεται, ἐξεδόθη θεῖος τύπος περὶ ἐπιβολῆς, ὅστις, εἰ καὶ ἄγνωστόν ἐστι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἐμετρίασε πιθανώτατα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης διατάξεως. Ἐνίοτε μάλιστα περιπίπτει αὕτη ἔκτοτε εἰς ἀχρηστίαν, ὅπως ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι· ἢ ἂν ἐφαρμόζεται ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ, μετὰ τῆς ἀρχαίας τραχύτητος, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου, καὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, χαρακτηρίζεται ὅμως ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους, Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ, Ζωναρᾶ, Κεδρηνοῦ, ὡς κάκωσις, ὡς παράλογον ἄχθος, δηλαδὴ ὡς ἔκτακτόν τι γεγονὸς κατὰ τοῦ ὁποίου ἐξανίσταται ἡ κοινὴ συνείδησις, μέχρις οὗ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅλως φαίνεται ἐκλείπουσα ἡ ἐπιβολή. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἐπιβολὴ εἶχεν ἐνίοτε ἀγαθά τινα ἀποτελέσματα. Πολλάκις τῳόντι ἐγκαταλειφθέντος τοῦ κτήματος ὑπὸ τοῦ κυρίου, ἀνελάμβανον τὸ κτῆμα τοῦτο οἱ ἐν αὐτῷ ἐναπόγραφοι, μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως, ἐννοεῖται, τοῦ νὰ καταβάλωσι τοὺς ὀφειλομένους φόρους, καὶ τότε ἐγίνοντο οὐ μόνον κύριοι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθεροι· ἡ δὲ βασιλεία, ἔτι ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οὕτως ἀνακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἐκείνων ἐλευθερίαν καὶ ἰδιοκτησίαν, ἀπαγορεύσασα ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος τὴν ἐκποίησιν εἰς ἐξωτικὸν τοῦ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνήκοντος γῆς μεριδίου. Ἡ ἐκποίησις δὲν ἐπετρέπετο εἰμὴ εἰς ἕτερον τοῦ χωρίου κάτοικον· καὶ τοιουτοτρόπως εἰκάζεται ὅτι ἐμορφώθησαν τὰ προαναφερθέντα αὐτοτελῆ χωρία, μητροκωμίαι, χωρία ἐλευθερικά, κεφαλοχώρια.

Ἐν γένει δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν ἐπέστησεν ἡ βασιλεία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν τύχην τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἀγω-

νισθεῖσα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προστατεύσῃ τὴν πολύτιμον ταύτην τῶν ἀνθρώπων τάξιν, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς ποικίλας καὶ καταστρεπτικὰς ἐπηρείας. Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἐξεδόθησαν ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (ἔτ. 922 καὶ 934), Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947), Ῥωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ (τρεῖς διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἢ Βουλγαροκτόνου (δύο διατάξεις ἐν ἔτεσιν 988 καὶ 996). Ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ εἶχε συμβῆ λιμὸς δεινότατος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελούμενοι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροί, οἱ δυνατοί, ὡς ἐλέγοντο τότε, ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. Ἡ ἀγανάκτησις τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Ῥωμανὸς ἐπισήμως διὰ τὴν τοιαύτην τῶν δυνατῶν διαγωγήν, ἤθελε τιμήσει τὸν μᾶλλον φιλόσοφον καὶ τὸν μᾶλλον φιλάνθρωπον ἄρχοντα τῆς ἐννεακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. «Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ἐν μιᾷ τῶν Νεαρῶν αὐτοῦ, ἣν ὁ πάντα φέρων χρόνος ἤνεγκεν, ἀντὶ φιλανθρωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, λιμῷ πιεζομένους ὁρῶντες τοὺς πένητας, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσεσιν εὐώνως τὰς τῶν ἀτυχούντων πενήτων ἐξωνήσαντο κτήσεις.» Ὥστε, καθὰ λέγει ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐν ἑτέρᾳ τινὶ Νεαρᾷ, «ἦν ὁλοσχερὴς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ πᾶς τις τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσυδεὶ (πάσῃ τῇ σπουδῇ) χώρας ἀπεριγράπτους ἀποτεμνόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας.» Ἵνα λοιπὸν περισταλῇ ἡ πλεονεξία αὕτη τῶν δυνατῶν καὶ προστατευθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ τάξις τῶν μικρῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἐξεδόθησαν αἱ προμνημονευθεῖσαι πολυάριθμοι διατάξεις.

Δι' αὐτῶν ὡρίσθη πρῶτον, τίνες ἦσαν οἱ δυνατοί. Δυνατοὶ ἦσαν οἱ μάγιστροι ἢ πατρίκιοι, οἱ ἀρχαῖς ἢ στρατηγίαις ἢ πολιτικοῖς ἢ στρατιωτικοῖς ἀξιώμασι τετιμημένοι, ἢ καθόλου εἰς συγκλήτου βουλὴν ἀπηριθμημένοι, οἱ θεματικοὶ ἄρχοντες ἢ ἀπάρχοντες· προσέτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οἱ τὴν προστασίαν καὶ ἐπικράτειαν τῶν εὐαγῶν ἢ βασιλικῶν οἴκων ἔχοντες. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ ὅλοι ὅσοι «διὰ τῆς ἑτέρων δυναστείας, πρὸς οὓς πεπαρρησιασμένως

φκείωνται, ἱκανοί εἰσιν ἐκφοβῆσαι τοὺς ἐκποιοῦντας ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληροφορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν.»

Δεύτερον ὡρίσθη ὅτι οἱ δυνατοὶ οὗτοι δὲν εἰμποροῦν νὰ ἀποκτήσωσι χωρίον ἢ ἀγρόν, ἢ καθόλου ἢ μερικῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δι' ἑαυτοὺς ἢ ὑπὲρ τῆς βασιλικῆς περιουσίας, ἢ τῶν ἐκκλησιῶν, ἢ τῶν μοναστηρίων. Ὁ δὲ κατὰ παράβασιν τῆς διατάξεως ταύτης προσκτησάμενός τι δι' οἱουδήποτε τρόπου, ἀγορᾶς, δωρεᾶς, κληρονομίας ἢ ἄλλως ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ τὸ προσκτηθέν, μεθ' ὅλων τῶν γενομένων ἐπ' αὐτοῦ τυχὸν βελτιώσεων, ἀναργύρως, δηλαδὴ ἄνευ ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων, εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ, καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος ὡς ποινήν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ ὑποβληθῇ τιμωρίαν.

Τρίτον. Ἐὰν μικρὸς γαιοκτήτης θέλῃ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφιερώσῃ τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν.

Τέταρτον. Ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἐπεξέτεινε τὴν διάταξιν ταύτην, ὁρίσας ὅτι οὐδενὶ ἐν γένει ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ ν' ἀφιεροῖ γαίας εἰς μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ Πορφυρογέννητος ἠναγκάσθη ν' ἀνακαλέσῃ μετ' οὐ πολὺ τὴν τελευταίαν ταύτην διάταξιν.

Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τῆς δοκίμου πραγματείας τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐθεράπευσεν ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ φόρος γενόμενος, ὡς προείπομεν, πάγιος, παρέμεινε τοιοῦτος, ἐνῷ ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐτροπολογεῖτο, καὶ ἴσως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχειροτέρευεν, ἡ δὲ ἀξία τοῦ χρυσοῦ ηὔξανεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ ὅταν ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἐνοθεύθη τὸ νόμισμα, ἐγένοντο προσθῆκαι εἰς τὸν κανόνα, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ὁ ἀρχῆθεν ὡρισμένος πραγματικὸς φόρος. Ἡ πλημμελὴς λοιπὸν βάσις τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος διετηρήθη. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄδικον εἶναι τὸ ρηθὲν ὅτι ἐπὶ δώδεκα αἰῶνας, οὔτε ἡ ἐξερήμωσις τῆς χώρας οὔτε ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων προεκάλεσαν οἱανδήποτε μεταρρύθμισιν ἢ βελτίωσιν. Ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου καὶ τοῦ κεφα-

λικοῦ φόρου· ἡ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος περιστολὴ τῆς ἐπιβολῆς, ἡ ἐν τῇ ὀγδόῃ ἀχρηστία αὐτῆς, ἡ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων μόνον ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ὁλοσχερὴς ἐξάλειψις τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης· καὶ πλὴν τούτων ἡ συνεχὴς καὶ ἔντονος προστασία ἣν ἡ βασιλεία ἀπένεμεν εἰς τοὺς μικροὺς γαιοκτήτας καὶ τοὺς ἐλευθέρους γεωργούς· ταῦτα πάντα δὲν συνετέλουν ἆράγε εἰς τὸ νὰ μετριάσωσι τὰ βάρη τῶν ὑπηκόων καὶ νὰ καταστήσωσιν ὀλιγώτερον ἐπαχθῆ τὴν κατάστασιν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν; Καὶ αὐταὶ αἱ τακτικαὶ ἀφέσεις τῶν λοιπάδων, εἰ καὶ συνεπαγόμεναι ἀτοπήματά τινα, δὲν κατέλειπον ἐπὶ τέλους εἰς πολλοὺς τῶν φορολογουμένων ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἄλλως ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον; Τὸ πάγιον τοῦ φόρου ἀντέβαινε βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ φόρος δέον νὰ ὁρίζηται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικῆς προσόδου. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι παρεκτὸς τοῦ ἀορίστου γεγονότος, ὅτι ὁ ὅρος αὐτοῦ ἐμετριάσθη πρὶν παγιωθῇ, οὐδὲν ἔχομεν δεδόμενον ἵνα κρίνωμεν μέχρι τίνος ἦτο ἢ ἀπέβη καταθλιπτικός, διότι δὲν ἠξεύρομεν οὔτε τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οὔτε τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, οὔτε τὴν πρόσοδον αὐτῶν, οὔτε τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων. Θεωρητικῶς μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πάγιον τοῦ φόρου δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιβλαβὲς εἰς τὸν ἰδιοκτήτην· ἀπεναντίας καθίσταται ὠφέλιμον ὁσάκις ἡ κατάστασις τοῦ κτήματος βελτιωθῇ, καὶ συντελεῖ οὕτω εἰς τὸ νὰ παροτρύνῃ τὴν φιλοπονίαν τοῦ γεωργοῦ, εἰδότος ὅτι ὅσον καὶ ἂν αὐξήσῃ ἡ πρόσοδος, ὁ φόρος μένει ὁ αὐτός. Ὅτι δὲ καὶ πράγματι ὁ πάγιος φόρος δὲν ἐπήνεγκεν ἀδιαλείπτως ὀλέθρια ἀποτελέσματα, δῆλον ἐκ τούτου, ὅτι, καθάπερ εἴδομεν, τὰ κεφάλαια συνέρρεον ἐπὶ τὴν ἀγορὰν τῶν γαιῶν μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὥστε ἡ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ περιστείλῃ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ὁρμήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, κατὰ τὸν Ἐδουάρδον Ζαχαρίαν, τὰ κεφάλαια δὲν ἔρρεπον ἐπὶ τὴν γεωκτησίαν εἰμὴ ἐξ ἀνάγκης, ἤτοι διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἐμπορίας, βιομηχανίας καὶ ὑποθηκικῆς πίστεως. Πολλάκις ὅμως εἴπομεν καὶ μετ' ὀλίγον διὰ γεγονότων θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ἤκμαζον τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει. Ἀλλὰ καὶ ἀληθοῦς ὑποτιθεμένης τῆς ἀντιθέτου δοξασίας, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι, ἂν ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας, ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων, ἡ καταστροφὴ τῶν κτημάτων, ἦσαν τοσοῦτον φοβεραὶ ὅσον περιγράφονται ὑπό τινων,

οἱ κεφαλαιοῦχοι δὲν ἤθελον προτιμήσει νὰ φυλάττωσι τὰ χρήματα αὐτῶν ἀργὰ μᾶλλον ἢ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἀγορὰν γαιῶν, ἐξ ὧν ἄλλο δὲν ἐκαρποῦντο εἰμὴ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ καταβάλλωσιν ἀπαραιτήτως διαρκεῖς καὶ ἀναλλοιώτους ὀφειλὰς πρὸς τὸ δημόσιον;

Ὅλοι οἱ φόροι, λέγουσιν οἱ ἐπικρίνοντες τὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅλοι οἱ φόροι ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὶν Τουδέλας, ὅστις κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα περιηγήθη τὸ ἀνατολικὸν κράτος, βεβαιοῖ, ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ βασιλεῖς εἰσέπραττον κατ' ἔτος 7,300,000 χρυσῶν· (ἤτοι 109,500,000 δραχμῶν) καταβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἐργαστηρίων, τῶν καπηλείων, τῶν ἀγορῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, οἵτινες πανταχόθεν τῆς γῆς συνέρρεον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Τινὲς ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Τουδέλας εἶπεν ὑπερβολάς,ἂν καὶ παρετηρήθη συγχρόνως ὅτι, ἐπὶ χρηματικῶν ὑποθέσεων, ἡ μαρτυρία ἀνδρὸς Ἰουδαίου δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ἔχῃ κῦρος. Ἀλλ'ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τοὺς λόγους τοῦ αὐτόπτου τούτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος, δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ συμπεράνωμεν, οὔτε ὅτι οἱ ἔμμεσοι φόροι ἦσαν ἐλάχιστοι, οὔτε ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο νεκρόν. Καὶ μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἦτο ἁπλῶς διαμετακομιστικόν,καὶ συνεκεντροῦτο ἅπαν ἐντὸς τῆς πρωτευούσης. Ἐὰν ἐξ ἀνάγκης περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς ἐπαρχίας τινὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, αἵτινες θέλουσιν ἀείποτε ἔχει τὸ προνόμιον νὰ ἐφιστῶσι τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν πάσης ἑλληνικῆς ψυχῆς, θέλομεν εὕρει ὅτι, κατὰ τὰς ῥητὰς μαρτυρίας ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν χρονογράφων, ἀπὸ τῆς ἑβδόμης μέχρι τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ στερεᾷ Ἑλλάδι,ποικίλα καὶ πλουσιώτατα προϊόντα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας εἰσῆγον ἐκ τῆς Εὐρώπης,τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας χρηματικὰ ποσὰ ὑπέρογκα εἴς τε τὰ ἰδιωτικὰ ταμεῖα καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐν Ἄργει, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Θήβαις ὑπῆρχον ἐργοστάσια μεταξωτῶν καὶ πορφυρῶν ὑφασμάτων, περιφήμων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς κατασκευῆς, διὰ τὸ κάλλος τῶν χρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν ποικιλμάτων. Πλὴν δὲ τούτων ἤκμαζον εἴς τε τὰς προειρημένας πόλεις καὶ εἰς ἄλλας, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς

τοῦ ἰσθμοῦ, διάφορα ἄλλα τεχνουργεῖα λινῶν, βαμβακερῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, βυρσοδεψεῖα κτλ. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς γεωργίας προϊόντα, ἔχοντα μεγάλην τὴν ἀξίαν πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν Ἰνδικὴν θαλασσίου πλοῦ διὰ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας, ἦσαν ἀντικείμενον ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου παραδόξως προσοδοφόρου. Τὰ καθ' ἕκαστα περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῆ βραδύτερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ νῦν βασίλειον τῆς Ἑλλάδος δὲν δύναται νὰ δώσῃ οὐδεμίαν ἔννοιαν τῆς τότε λαμπροτάτης καταστάσεως τῶν χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, λόγῳ πληθυσμοῦ, βιομηχανίας καὶ γεωργικῆς καὶ ἐμπορικῆς εὐπορίας. Εἰς πρόχειρον δὲ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναφέρομεν τὸ ἀκόλουθον γεγονός. Ὅτε ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὰς Εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἵδρυσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἓν δουκάτον εἰς Ἀθήνας, τὸ ὁποῖον δὲν συνέκειτο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰμὴ ἐκ τῶν χωρῶν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Ἐν τούτοις ὁ δοὺξ οὗτος τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Ἱσπανοῦ Μουντάνερ, συνετήρει μίαν τῶν λαμπροτάτων αὐλῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἦτο εἷς τῶν μεγίστων ἡγεμόνων ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς. Οἱ ὑποτελεῖς αὐτοῦ εἶχον οἰκίας πολυτελεῖς, μάλιστα ὁ πολυθρύλητος Σαὶντ-Ὀμὲρ τῶν Θηβῶν, τοῦ ὁποίου τὸ παλάτιον ἦτο ἄξιον βασιλέως. Ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν συνεκρότουν στρατοὺς 20,000 περίπου ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἱππέων. Τίς θέλει ἤδη πιστεύσει ὅτι συνέλεγον τοὺς πρὸς πάντα ταῦτα ἀναγκαίους δαψιλεῖς πόρους ἀπὸ μόνων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς προσόδων δύο ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν ἡ μία ἦτο ἀείποτε ὀνομαστὴ διὰ τὴν ὀλίγην αὐτῆς εὐφορίαν; Καὶ δὲν εἶναι μᾶλλον πρόδηλον ὅτι ἀπὸ τῆς ἀκμαζούσης βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας ἐπορίζοντο τὸν πολὺν ἐκεῖνον πλοῦτον; Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πρὸ τῶν Φράγκων, ὁ πλοῦτος αὐτὸς συνέρρεεν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Και ἂν τοσοῦτοι ἦσαν οἱ ἔμμεσοι πόροι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ὁπόσα ἆρά γε δὲν ἐκαρποῦτο τὸ κράτος ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων αὐτοῦ χωρῶν;

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν εἰσέτι τινὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, παρατηροῦμεν ὅτι, ἵνα κρίνωμεν δικαίως περὶ τῆς ἀξίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δέον νὰ μὴ συγχέωμεν τοὺς ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως χρόνους (ἀπὸ τῆς δεκά-

τῆς τρίτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος) μετὰ τῶν προηγουμένων. Ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθησε μὲν ὀνόματι ὑφιστάμενον, ἀνέδειξεν εἰσέτι ἐπὶ μικρὸν ἀρετάς τινας, ἀνέκτησε καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ· ἀλλὰ πράγματι, ἦτο ὅλως διάφορον τοῦ προτέρου. Οἱ δυτικοὶ δὲν ἔπαυσαν κατέχοντες ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς μεσημβρινὰς τῆς Εὐρώπης ἐπαρχίας· οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέσπασαν ὁριστικῶς τὰς πλείστας βορειοτέρας· οἱ Τοῦρκοι κατέσχον ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ Κωνσταντινούπολις, ἄρδην λεηλατηθεῖσα ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν καὶ εὐπορίαν· ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκάθησεν ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, ἥτις παρεκτὸς τοῦ τελευταίου αὐτῆς ἀντιπροσώπου, δὲν ὑπῆρξεν ἀξία τῶν προηγουμένων βασιλέων διάδοχος καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ηὔξησεν εἰς ὑπερβολὴν τὰ ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἐπιτραπέντα εἰς ποικίλους ξένους πολυειδῆ προνόμια, τὰ ἔτι μᾶλλον ἐλαττώσαντα τοὺς δημοσίους πόρους. Ὥστε τὸ κράτος τοῦτο κατήντησεν ἁπλῆ σκιὰ τοῦ προτέρου, καὶ εἶναι ἄτοπον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἑκατονταετηρίδας κυβερνητικῆς αὐτοῦ παραλυσίας. Ὁ ἀληθὴς πολιτικός, κοινωνικὸς καὶ οἰκονομικὸς αὐτοῦ βίος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀπέληξεν εἰς τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ ἔδειξε τὸ τί ἠδύνατο καὶ τί δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· καὶ κατὰ τὰ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτοῦ δέον νὰ κρίνεται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε συγκροτῶν στρατοὺς καὶ στόλους μεγάλους· δὲν ἔπαυσεν ἐγείρων πολυτελέστατα δημόσια καταστήματα· δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ πολεμίων ἀδιαλείπτων· πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ ἀπεταμίευον θησαυροὺς ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων. Πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὴν θεωρίαν ἣν πρεσβεύουσι τινὲς ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἄλλους φόρους δὲν εἶχεν εἰμὴ τοὺς ἐγγείους καὶ ὅτι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ εἴσπραξις τῶν φόρων τούτων κατέστη ἀδύνατος, ἡ δὲ ἐξάντλησις τῶν φορολογουμένων ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον;

Δὲν ἰσχυριζόμεθα βεβαίως ὅτι τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπι-

κρατῆσαν παρ' ἡμῖν φορολογικὸν σύστημα ἦτο ἀνεπίληπτον. Ἐξεναντίας ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι συνωδεύετο ὑπὸ πολλῶν ἀδικιῶν, ὑπὸ πολλῶν καταθλίψεων, ὑπὸ πολλῶν συμφορῶν. Ἀλλὰ παρόμοιαι, ἢ καὶ δεινότεραι ἔτι ἀδικίαι, συμφοραὶ καὶ καταθλίψεις συνέβαινον εἰς χρόνους πολὺ πλησιεστέρους εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς χώρας ἐκ τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λογιζομένας, χωρὶς να προκαλῶσι σήμερον ἀρὰς καὶ βλασφημίας κατὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῶν χωρῶν ἐκείνων καὶ χρόνων. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσι τὰ ἄξια κατακρίσεως· ἀλλὰ δὲν λοιδοροῦσι, δὲν ἐμπαίζουσι, δὲν περιφρονοῦσι τοὺς προπάτορας αὑτῶν, διότι δὲν εἶχον τὴν σοφίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος, καὶ ἰδίως διότι δὲν ἐγίνωσκον πρὸ ἱκανῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἑκατονταετηρίδων τὰς ὑγιεῖς οἰκονομικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας δὲν καθιέρωσεν ἡ ἐπιστήμη εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ αἱ ὁποῖαι νῦν ἔτι πολὺ ἀπέχουσι νὰ ἰσχύωσιν ἁπανταχοῦ γῆς. Ὅστις θέλει νὰ ἀντιπαραβάλῃ τὰ δεινὰ τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἕλληνος φορολογουμένου πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ Γάλλου φορολογουμένου ὄχι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ιζ' καὶ ιή ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ἤκμαζεν ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἐπὶ φιλανθρώποις προαιρέσεσι γαλλικὴ φιλοσοφία, δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ διεξέλθῃ τὴν ἐπίτομον μὲν ἀλλὰ ἀκριβῆ συγγραφὴν τοῦ Ἀλεξίου Τοκκευίλλ, περὶ τοῦ πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Δὲν πρόκειται νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅσα λέγει ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος τῶν ἀνθρωπίνων θεσμοθεσιῶν παρατηρητὴς καὶ ἐλεγκτής, περὶ τῆς ὀλεθρίας τοῦ γάλλου φορολογουμένου τύχης· ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῶν θλιβερῶν αὐτοῦ εἰκόνων ἀνακράζει που· «δὲν νομίζετε ὅτι τοιαῦτα συνέβαινον ἐν ταῖς χώραις ἰνδοῦ τινος ἡγεμόνος μᾶλλον ἢ ἐν Γαλλίᾳ,» θεωρήσας εὐλόγως τὴν κατάθλιψιν ἣν ἔπασχον τόσον οἱ ταλαίπωροι ἰνδοὶ ὡς τὸν ἀνώτατον ὅρον τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Κατηγοροῦσι τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν ὡς συστηματικῶς καταπιέσασαν τὸν ἀγροτικὸν λαὸν καὶ ἀπορροφήσασαν τὴν τελευταίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἰκμάδα· ἀλλὰ μήπως ὁ Richelieu δὲν ἔθετο ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ διαθήκῃ ὡς κανόνα ἀπαράβατον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως τὸ τερατῶδες τοῦτο ἀξίωμα «ὅτι ὁ λαὸς ὁ ζῶν ἀνέτως, δυσκόλως μένει εὐπειθής.» Ὁ δὲ Τοκκευὶλλ ἐπιφέρει, ὅτι ἂν ἐν τῇ ιή ἑκατονταετηρίδι αἱ γάλλοι οἰκονομολόγοι

δὲν ἐπρέσβευον τὸ καταχθόνιον τοῦτο δόγμα, ἐνόμιζον ὅμως πάντοτε, ὅτι ὁ χωρικὸς δὲν ἤθελεν ἐργασθῇ ἐὰν ἀδιαλείπτως δὲν παρωτρύνετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπελάμβανον τὴν ἐσχάτην τοῦ χωρικοῦ πενίαν, ὡς τὴν μόνην κατὰ τῆς ἀργίας αὐτοῦ ἐγγύησιν. Ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὰς φιλανθρώπους ἀρχὰς ἃς ἐπρέσβευεν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ ἡμέτερος Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, καθάπερ ἀνωτέρω εἴδομεν. Κατηγοροῦσι τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅτι δὲν ἐσέβετο τὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ ὅτι χάριν τοῦ φορολογικοῦ αὐτῆς συμφέροντος δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ δημόσια τὰ ἐγκαταλειπόμενα ὑπὸ τῶν κυρίων κτήματα, καὶ νὰ μεταβιβάζῃ τὴν κυριότητα τῶν τοιούτων κτημάτων εἰς ἐκείνους, ὅσοι ἀνελάμβανον νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὰ βάρη. Ἀλλ' ἰδοὺ τὶ λέγει ὁ Τοκκευὶλλ περὶ τῶν ἐγγυήσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἡ ἰδιοκτησία ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν ιζ' καὶ ιή ἑκατονταετηρίδα. «Τὰ δημόσια κτήματα ἐπωλοῦντο καὶ ἔπειτα ἀνελαμβάνοντο ὡς μὴ ὑποκείμενα εἰς πώλησιν. Τὰ συμβόλαια παρεβιάζοντο, τὰ κεκτημένα δικαιώματα παρεγνωρίζοντο· ὁ πιστωτὴς τοῦ κράτους ἐθυσιάζετο εἰς πᾶσαν οἰκονομικὴν κρίσιν, ἡ δὲ δημοσία πίστις ἀδιακόπως ἐκιβδηλεύετο. Προνόμια παραχωρηθέντα δῆθεν ἐς ἀεί, καθ' ἑκάστην κατηργοῦντο. Ἄπειροι ἄνθρωποι, ἀγοράσαντες τίτλους εὐγενείας ἐπὶ ἁδρᾷ πληρωμῇ, ἠναγκάζοντο νὰ ἀγοράσωσιν αὐτοὺς καὶ δεύτερον καὶ τρίτον. Ἰδίως ὁ Λουδοβῖκος ιδ' ἠκύρωσεν ὅλους τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας ὅσοι ἠγοράσθησαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἐννενήκοντα δύο ἔτη καὶ ὧν οἱ πλεῖστοι παρ' αὐτοῦ τούτου εἶχον πωληθῇ· ὅσοι ἤθελον νὰ διατηρήσωσιν αὐτοὺς ὤφειλον νὰ καταβάλωσι νέαν πληρωμήν, διότι, ἔλεγε τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ὅλοι οὗτοι οἱ τίτλοι ἐκτήθησαν δι' ἀπάτης. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη ἀκριβέστατα μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη ὁ Λουδοβῖκος ιέ. Εἰς τὸν στρατεύσιμον ἀπηγορεύετο νὰ εὕρῃ ἀντικαταστάτην, διὰ τὸν φόβον, ὡς ἐλέγετο, μὴ αὐξήσῃ διὰ τὸ κράτος ἡ τιμὴ τῶν νεοσυλλέκτων. Αἱ πόλεις, αἱ κοινότητες, τὰ νοσοκομεῖα ἠναγκάζοντο νὰ παραβιάζωσι τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν διὰ νὰ εἰμποροῦν νὰ δανείσωσιν εἰς τὸν βασιλέα. Αἱ ἐνορίαι διεκωλύοντο νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὠφέλιμα ἔργα, μήπως ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνηθῶσι νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους αὐτῶν.» Τὰ τοιαῦτα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων πιστοποιούμενα, συνέβαινον ἐν Γαλ-

λίᾳ πρὸ δέκα μόλις δεκαετηρίδων· καὶ ἐν τούτοις φωνάζομεν κατὰ τῆς ἐν τῇ ἕκτῃ καὶ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι παρ' ἡμῖν κυβερνήσεως διὰ συμφοράς, τῶν ὁποίων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὔτε τὴν φύσιν οὔτε τὴν ἔκτασιν ἀκριβῶς γνωρίζομεν.

Ἐλέγχουσι πρὸς τούτοις τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν, διότι μετεχειρίζετο ὡς πόρον φορολογικὸν τὰ δημόσια λειτουργήματα, ἐν ἄλλαις λέξεσι διότι ἐπώλει τὰ λειτουργήματα ταῦτα. Καὶ εἶναι τῳόντι βέβαιον, ὅτι ἂν καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων, σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀναστάσιος, ἠγωνίσθησαν νὰ καταργήσωσι τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα, τὸ κακὸν ἐπὶ τέλους ἴσχυσε τοσοῦτον, ὥστε ὁ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσας Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ «ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως,» ὁρίζει ἀκριβῶς τί ἔπρεπε νὰ δώσῃ τις ἵνα ἀγοράσῃ τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα διοικητικὴν ἢ δικαστικὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι, καθ' ἃ ἐν τῷ δεκάτῳ βιβλίῳ θέλουσι ἐξηγηθῇ ἀκριβέστερον, ὅλα τὰ ἀξιώματα δὲν ἐπωλοῦντο· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι μόνον διδόμενα, οὐχὶ δὲ τὰ ἔχοντα πραγματικὴν ἐξουσίαν. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς σπουδαίας ταύτης διακρίσεως, μήπως τοιοῦτό τι, καὶ χεῖρον μάλιστα, δὲν συνέβαινε πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἐν Γαλλίᾳ; Ἡ ἀνάγκη τῆς χρηματολογίας, λέγει ὁ Τεκκευίλλ, παρήγαγε τὸ ὤνιον τῶν δημοσίων λειτουργημάτων, τὸ ὁποῖον κατ' ὀλίγον ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, ὥστε οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξε τοιοῦτό τι. Καθ' ὅσον ηὔξανον αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι, ἐφύτρωναν νέα ὑπουργήματα, τὰ ὁποῖα ὅλα ἀντημείβοντο δι' ἀπαλλαγῆς φόρων ἢ διὰ προνομίων· καὶ ἐπειδὴ τὴν σύστασιν τῶν ὑπουργημάτων τούτων τὴν προεκάλει ἡ ἀνάγκη τοῦ ταμείου, καὶ οὐχὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διοικήσεως, κατήντησαν νὰ συστηθῶσι τοιουτοτρόπως ἀναρίθμητοι δημόσιαι λειτουργίαι ἄχρηστοι ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς. Τῷ 1664 γενομένης περὶ τούτου ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ Κολβέρτου, εὑρέθη ὅτι τὸ κεφάλαιον τὸ καταβληθὲν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀθλίας ταύτης ἰδιοκτησίας συνεποσοῦτο εἰς 500,000,000 γαλλικῶν λιτρῶν. Ὁ Richelieu κατήργησε, λέγουν, 100,000 ὑπουργήματα· ἀλλ' αὐτὰ ἀνεβλάστανον αὖθις ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἕνεκα ὀλίγου χρηματίου ἡ κυβέρνησις ἐστερήθη τοῦ δικαιώματος νὰ διευθύνῃ, νὰ ἐξελέγχῃ καὶ

νὰ τιμωρῇ τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὑπαλλήλους· κατ' ὀλίγον δὲ ἐδημιουργήθη τοιουτοτρόπως διοικητικὴ μηχανὴ τοσοῦτον ἀχανής, περιπεπλεγμένη, συγκεχυμένη καὶ ἄγονος, ὥστε ἐδέησεν, ἀφήσαντες αὐτὴν ἀργήν, νὰ κατασκευάσωσιν ἐκτὸς αὐτῆς ἕτερον κυβερνητικὸν ὄργανον ἁπλούστερον καὶ προχειρότερον, δι' οὗ ἐνηργεῖτο πραγματικῶς ἡ κυβέρνησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι κατὰ τὸ φαινόμενον διεξῆγον.

Μὴ φωνάζωμεν λοιπὸν κατὰ τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἢ μᾶλλον, ψέγοντες ὅσα εὑρίσκομεν παρ' αὐτοῖς ψόγου ἄξια, μὴ λησμονῶμεν περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν οὔτε τοὺς χρόνους καθ' οὓς ταῦτα συνέβαινον, οὔτε τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸ κράτος ἐκεῖνο εὑρίσκετο. Μὴ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως, ἀναλογιζόμενοι, ὅτι ἀλλαχοῦ συνέβαινον πολὺ χείρονα εἰς χρόνους φωτισμένους ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ ἐλευθερίας. Πρὸ πάντων δὲ μὴ ἀξιῶμεν ὅτι τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κατελύθη ἕνεκα τοῦ ἐπαχθοῦς αὐτοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Ἄλλα εἶναι τὰ αἴτια τὰ ἐπαγαγόντα τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τούτου, αἴτια ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικά, ἅτινα ἐν ἐκτάσει θέλουσιν ἱστορηθῇ προϊόντος τοῦ λόγου. Νῦν δὲ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν σειρὰν τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἀφηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Ἰουστινιανός.

Ὁ Ἀναστάσιος ἀποθανὼν ἐν ἔτει 518, τέκνα δὲν κατέλιπεν, ἀλλὰ μόνον τρεῖς ἀνεψιούς, οἵτινες ἀναφαίνονται μὲν βραδύτερον ἐπὶ μίαν στιγμὴν εἰς τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τῷ 518 δὲν ἐπεζήτησαν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Τοὐλάχιστον ἀκωλύτως φαίνεται τότε ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ὁ συγκλητικὸς καὶ κόμης τῶν λεγομένων ἐξκουβιτώρων, ὅ ἐστιν ἡγεμὼν τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων Ἰουστῖνος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἥτις δὲν ἦρξε μὲν εἰμὴ ἐπὶ ἑξήκοντα ἔτη, ἀλλὰ διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς διαδόχου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ βασιλεύσαντος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως περὶ τὰ τεσ-

σαράκοντα πέντε ἔτη, ἀπέβη πολύκροτος ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ.

Ὁ Ἰουστῖνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμόν, ἐκ γονέων χωρικῶν, καὶ ἀνῆκεν εἰς μίαν τῶν ποικίλων ἐκείνων βαρβάρων φυλῶν, αἵτινες κατὰ τὰς προηγουμένας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς βορειοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Πῶς ὠνομάζετο πρότερον ὁ Ἰουστῖνος, ἄγνωστον. Τὸ λατινικὸν τοῦτο ὄνομα δὲν ἔλαβε βεβαίως εἰμὴ ἀφοῦ, εἰσελθὼν ὡς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν, ἤρχισε νὰ πρόάγεται διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα. Συμπεραίνομεν τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι γνωστοὶ αὐτοῦ συγγενεῖς προσέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, λατινικὰ ὀνόματα ἀντὶ τῶν προτέρων βαρβάρων, ἐκτὸς τῆς τοῦ Ἰουστίνου συζύγου, τῆς ἐκ βαρβάρων ὡσαύτως καὶ εὐτελῶν καταγομένης Λουπικίας, ἥτις ὅτε ἐστέφθη Αὐγοῦστα ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν δήμων ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Εὐφημία, τοῦτο διατηρήσασα τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἰουστῖνος λοιπὸν μετωνομάσθη οὕτω ἐπὶ τὸ λατινικώτερον. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως παρέμεινε τοσοῦτον ἀμαθής, ὥστε ἂν πιστεύσωμεν τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου, δὲν ἐδύνατο νὰ χαράξῃ οὐδὲ τὰ τέσσαρα γράμματα, ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ λέξις legi (ἡ σημαίνουσα λατινιστὶ ἀνέγνων), ἣν συνήθιζον ἔτι τότε οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς νὰ γράφωσιν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπὶ τῶν διαταγμάτων. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐγκολαφθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα γράμματα ἐπὶ ξύλου, οὐχὶ ὅμως ἐν εἴδει σφραγιστῆρος, οἷον μεταχειρίζονται σήμερον οἱ μὴ εἰδότες γράφειν· ἀλλὰ διατρυπηθέντος τοῦ ξύλου ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἄλλης κατὰ τὸν τύπον τῶν εἰρημένων γραμμάτων. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ξύλου τούτου. Ἐνεχειρίζετο τῷ βασιλεῖ γραφὶς βαφεῖσα διὰ τῆς βαφῆς ἣν μετεχειρίζοντο οἱ βασιλεῖς γράφοντες, ἐπετίθετο τὸ ξύλον εἰς τὴν οἰκείαν τοῦ διατάγματος θέσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν βασιλέα, λαβόμενοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, περιῆγον σὺν τῇ γραφίδι καθ᾽ὅλας τὰς ἐντομὰς τῶν τεσσάρων γραμμάτων καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο ἡ βασιλικὴ ὑπογραφή. Οὐ μόνον δὲ ἐφημίζετο ἐπὶ τοσοῦτον ἀμαθής, ἀλλὰ ἦτο καὶ γέρων ἤδη, διότι ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 68· καὶ εἶχε μὲν στρατιωτικάς τινας ἀρετάς, καὶ ἐξησφάλισε τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων, ἀλλ᾽ ἤθελε βεβαίως παρέλθει ἀκατανόμαστος, ἐὰν δὲν

εἶχε παρ' ἑαυτῷ συνεργὸν ὅλως ἑαυτοῦ διάφορον, τὸν ἀνεψιὸν καὶ διάδοχόν του Ἰουστινιανόν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγεννήθη ὡσαύτως ἐν Δαρδανίᾳ· καὶ ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ ὠνομάζετο Ἰστόκ, ἡ δὲ μήτηρ, ἡ τοῦ Ἰουστίνου ἀδελφή, Βιγλενίτζα, αὐτὸς οὗτος δὲ Οὐπράβδα, εἶχον δηλαδὴ ἅπαντες ὀνόματα καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας σλαυϊκά, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ὁ Ἰουστῖνος μετεκαλέσατο τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν καὶ προήγαγε, μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικήν, ἢ ἐπὶ τὸ λατινικώτερον διεμορφώθησαν, τὸ μὲν Ἰστόκ, εἰς Σαββάτιον, τὸ δὲ Βιγλενίτζα εἰς Βιγιλαντίαν, τὸ δὲ Οὐπράβδα εἰς Ἰουστινιανόν. Δὲν ἠξεύρομεν πῶς προέκυψαν εἰς μέσον τὰ λατινικὰ ταῦτα ὀνόματα. Συνήθως οἱ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντες ἢ ἄλλως πρωταγωνιστήσαντες βάρβαροι ἑλληνιστὶ μετωνομάζοντο, οἱ δὲ δῆμοι τῆς πρωτευούσης καὶ αὐτήν, ὡς εἴδομεν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἰουστίνου δι' ἑλληνικοῦ ὀνόματος προσηγόρευσαν. Ὅτι τὰ λατινικὰ ἐκεῖνα ὀνόματα συνδυάζονται μετὰ τοῦ βουλεύματος ὅπερ ἐπεδίωξεν ὁ Ἰουστινιανὸς τοῦ ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν κράτος, εἶναι ἐνδεχόμενον. Ἀλλὰ ὁ θεῖός του, ὁ πρῶτος μετονομάσας ἑαυτὸν Ἰουστῖνον, δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἶχε διανοηθῇ τοιοῦτό τι. Οὔτε ἡ προβεβηκυῖα ἡλικία καθ' ἣν ἤρχισεν ἀναφαινόμενος, οὔτε ἡ ἀμάθειά του ἐπιτρέπουσι τοιαύτην εἰκασίαν. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ μὲν θεῖος ὠνομάσθη Ἰουστῖνος ἐκ τύχης, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ὁ μελετήσας τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὠφελήθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἐκείνου ὀνόματος ἵνα ἐκλατινίσῃ τό τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τῶν συγγενῶν ὀνόματα.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὑπῆρξεν αὐτουργὸς οὔτε πολεμικοῦ τινος κατορθώματος, οὔτε ἐσωτερικῆς τινος μεταρρυθμίσεως· αὐτὸς δηλαδὴ δι' ἰδίας καὶ ἀμέσου ἐνεργείας οὐδὲν τοιοῦτο διέπραξε. Διὰ τῆς ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεῖος αὐτοῦ, ἐκτήσατο ποικίλην παιδείαν· φύσει δὲ ἦτο περιεσκεμμένος καὶ μετριοπαθής, καὶ πρὸς τούτοις ἐργατικώτατος καὶ ρωμαλέος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις μιᾶς ὥρας ὕπνος ἤρκει πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς νυκτὸς διῆγε περὶ ἀδιαλείπτους μελέτας. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξῆρε τὰ καθ' ἑαυτὰ μέτρια ταῦτα προτερήματα τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἀκάθεκτός τις πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν προαί-

ρεσις καὶ θαυμαστὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ δεξιότης. Ἐντεῦθεν πολλὰ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσιν ἀληθῶς δαιμόνιον χαρακτῆρα· αἱ ἐπὶ τὴν Ἀφρικήν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰβηρίαν στρατεῖαι, ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἡ κωδίκευσις τῶν νόμων καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀναριθμήτων καὶ ποικίλων ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐπεχείρησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων. Ἡ φιλοδοξία μόνη δὲν μεγαλουργεῖ πάντοτε· ἀλλ' ὅταν συνδυάζεται μετὰ τῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιτηδείων ἀνθρώπων εὐχερείας, προσεγγίζει ὁπωσοῦν πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν, διότι ἔχει τὴν τέχνην νὰ δανείζεται παρ' ἄλλων τὰς ἀρετὰς ὅσας στερεῖται οἴκοθεν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν ἑαυτῆς βουλευμάτων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἐξεθειάσθη καὶ πολλάκις κατεκρημνίσθη εἰς τὰ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας τάρταρα. Ἀλάνθαστον τοῦτο τεκμήριον ὅτι δὲν ἦτο κοινὸς ἄνθρωπος· διότι ἐγκώμια μὲν ἐγράφησαν ἐνίοτε περὶ μετρίων τῆς ἱστορίας ἀγωνιστῶν, ἀλλ' οὐδεὶς πεισματωδῶς ἐπροπηλάκισε τοὺς τοιούτους καὶ ἐστηλίτευσεν· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, ὅτι, οὐχὶ οἴκοθεν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ἱκανότητος ἔπραττε τὰ πάντα, περιέπεσεν εἰς ἀτοπήματα πολλά. Ἠναγκάζετο νὰ ἀνέχεται τὰ δεινότατα τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἠμαύρωσαν τὰς λαμπροτέρας τῆς βασιλείας αὐτοῦ σελίδας. Ὑπώπτευεν ἀδιακόπως τὴν πίστιν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξαιρέτως τοῦ πάντων ἐπιφανεστάτου, τοῦ μεγάλου Βελισαρίου. Ἦτο εἰς ὑπερβολὴν κενόδοξος καὶ ἐπεχείρει ἔργα δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους, τὰς ἀνάγκας, τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους εἰς τὸ ὁποῖον τὰ μᾶλλον ἔνδοξα τῆς βασιλείας ταύτης κατορθώματα ἐπήνεγκον ἐπὶ τέλους δυσεπανορθώτους πληγάς. Τὰ δὲ ἁμαρτήματα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐὰν διὰ τῆς τέχνης τοῦ διακρίνειν καὶ τιμᾶν τὴν ἱκανότητα ἡ φιλοδοξία προσλαμβάνῃ ἐνίοτε τὸ πρόσχημα τῆς μεγαλοφυΐας, μόνη ἡ ἀληθὴς μεγαλοφυΐα περιποιεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν φιλοδοξίαν ἀγαθοποιὸν ὄντως χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν παγίωσιν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, τῆς ὁποίας

ὁ βίος παρίστησιν ἀλλοκότους ἠθικὰς ἀλλοιώσεις. Ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκάκιός τις, Κύπριος τὸ γένος, ἀρκτοτρόφος, ἤτοι ἐπιμελητὴς τῶν θηρίων, τὰ ὁποῖα διετήρει ἡ τῶν λεγομένων Πρασίνων ἱπποδρομικὴ μερίς, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέθανε καταλιπὼν τρεῖς θυγατέρας, τὴν Κομιτώ, τὴν Θεοδώραν καὶ Ἀναστασίαν, ὧν ἡ πρεσβυτάτη ἦτο μόλις ἑπταέτις. Τὰ δυστυχῆ ταῦτα παιδία, ἅμα ὁπωσοῦν ἡλικιωθέντα, ἐπεδόθησαν εἰς τὸν θεατρικὸν βίον, ἤτοι εἰς τὴν παράστασιν ἀναισχύντων τινῶν μιμημάτων, τὰ ὁποῖα ἔτερπον τότε τὸν ὄχλον πολλάκις δὲ καὶ τοὺς εὐπατρίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μικρὰ Θεοδώρα, ἐνδεδυμένη χιτωνίσκον χειριδωτὸν εἰς δοῦλον παῖδα πρέποντα, συνώδευε πολλάκις εἰς τὸ θέατρον τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, τὴν ὀρχηστρίδα Κωμιτώ, προκαλοῦσα τὸν γενικὸν καγχασμὸν διὰ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν μορφασμῶν, δι' ὧν ἐδέχετο τὰ διδόμενα αὐτῇ ραπίσματα· ἐκτὸς δὲ τῆς σκηνῆς ἐγίνετο θῦμα τῆς κτηνωδίας τῶν γελωτοποιῶν, ἢ τῶν ὑπηρετῶν, ὅσοι περιέμενον τοὺς κυρίους αὐτῶν, ἐξοκείλασα οὕτω πρωίμως εἰς ἀκολασίαν τῆς ὁποίας, περιγραφομένης ἀναιδέστατα ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, καὶ τεχνικώτερον, ἂν ὄχι εὐπρεπέστερον, ὑπὸ τοῦ Γίββωνος, δὲν ἠθέλομεν τολμήσει νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ ἂν δὲν εἴχομεν ἀφορμάς, μετ' ὀλίγον ἐξηγηθησομένας, νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς αὐτά. Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰς κεφαλαιώδεις τῶν περιπετειῶν τῶν περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, ὅσαι φαίνονται καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν ἀληθεῖς. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ Θεοδώρα διῆγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀπωλείᾳ, τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξήνθησε θαυμάσιον, ὥστε ἡ νέα ἐκείνη Κυπρία ἀπέβη μία τῶν περιφημοτάτων ἑταιρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Τύριος Ἐκηβόλος, διορισθεὶς διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπόλεως, παρέλαβεν αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τάχιστα ἀπέπεμψε πάλιν· διὸ αὕτη περιπεσοῦσα αὖθις εἰς πενίαν, ἐπλανήθη ἐπί τινα χρόνον ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς, διάγουσα τὸν πρότερον βίον, μέχρις οὗ, ὡς ὑπὸ προαισθήματός τινος ἐλαυνομένη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ μετέβαλεν αὐτόθι τρόπον ζωῆς. Ἀποχωρήσασα εἰς οἰκίαν πενιχράν, ἣν βραδύτερον μετεσκεύασεν εἰς πολυτελὲς καταγώγιον τῶν γυναικῶν ὅσαι ἀ-

πετάσσοντο τῷ ἀσώτῳ βίῳ, ἐπορίζετο τὰ πρὸς διατροφὴν νήθουσα ἔρια καὶ περὶ ἄλλα γυναικεῖα ἔργα ἀσχολουμένη. Ἐκεῖ ἐγνώρισεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανός, καὶ ἠράσθη αὐτῆς παραφόρως, τοσοῦτον παραφόρως, ὥστε ὁ νέος οὗτος, ὅστις ἐδύνατο νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον μεταξὺ τῶν πρώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκων, ἐπέμεινε, παρὰ τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν τῶν συγγενῶν, νὰ νυμφευθῇ τὴν γυναῖκα ἐκείνην. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Εὐφημίας, ἥτις πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὸ συνοικέσιον τοῦτο, ὁ Ἰουστινιανὸς κατέπεισε τὸν θεῖον νὰ ἐκδώσῃ νόμον καταργοῦντα ἐν μέρει τὴν προϋπάρχουσαν διάταξιν, δι' ἧς ἀπηγορεύετο εἰς ἄνδρα συγκλητικὸν νὰ λάβῃ σύζυγον γυναῖκα μετελθοῦσαν ἄτιμον ἐπάγγελμα, ἐπιτρέποντα δὲ τὸν τοιοῦτον γάμον εἰς τὰς γυναῖκας, ὅσαι σωφρονήσασαι ἤθελον ἀσπασθῆ χρηστότερον βίον. Ὁ Ἰουστινιανός, ὠφεληθεὶς ἀμέσως ἐκ τῆς νέας ταύτης διατάξεως, ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδώραν· καὶ ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστῖνος περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου παρέλαβε συνάρχοντα τὸν ἀνεψιόν, ἡ Θεοδώρα ἐχαιρετίσθη ὡς Αὐγοῦστα, καὶ ἐδέχθη ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ συζύγου τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον γυναικὸς ὁρμωμένης ἀπὸ τοιαύτης καταγωγῆς καὶ διαίτης, εἶναι γεγονὸς καθ' ἑαυτὸ ἤδη παράδοξον· ἀλλὰ τὸ ἔτι παραδοξότερον εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ περὶ τὴν ἐσχάτην, ὡς λέγεται, ἀκρασίαν καὶ ἀσωτίαν διαγαγοῦσα ἅπασαν τὴν πρώτην νεότητα, διετέλεσε σύζυγος πιστή, βασιλὶς γενναία, καὶ σύμβουλος πολλάκις συνετὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ· διετήρησε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαίσιον αὐτῆς κάλλος. Ὁ Προκόπιος, οὐ μόνον εἰς τὰ βρίθοντα κολακειῶν Κτίσματα ἐξύμνησε τὸ κάλλος τῆς βασιλίδος, βεβαιῶν ὅτι «αὐτῆς τὴν εὐπρέπειαν λόγῳ τε φράσαι καὶ ἰνδάλματι ἀπομιμεῖσθαι, ἀνθρώπῳ γε ὄντι παντάπασιν ἀμήχανα ἦν·» ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀπορρήτοις Ἀνεκδότοις ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὸ προτέρημα ἐκεῖνο, εἰπὼν «ἡ δὲ Θεοδώρα εὐπρόσωπος μὲν ἦν καὶ εὔχαρις ἄλλως κολοβὴ (μικρὰ τὸ ἀνάστημα) καὶ ὠρακιῶσα (ὠχρὰ) οὐ παντάπασι μέν, ἀλλ' ὅσον ὑπόχλωρος εἶναι.» Ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς σωζομένας αὐτῆς εἰκόνας ἐπιφαίνεται ὡραιότης χαρακτήρων, καὶ ὀξύτης βλέμματος, μεγαλοπρέπεια ὕφους, αἵτινες ἐξηγοῦσι μὲν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσεπιμαρτυροῦσι δὲ ὅτι ἡ κατὰ Προκόπιον οἰκτρὰ ἐκείνη καὶ ἀποτρόπαιος ἐκφαύλισις τῆς πρώτης νεότητος δὲν ἴσχυσε νὰ μαράνῃ τὰ θέλγητρα τῆς βασιλίδος. Ἀλλ'

ὁ αὐτὸς Προκόπιος, ὁ τοσαύτας ἐπισωρεύων κατὰ τῆς Θεοδώρας κακολογίας, οὐδεμίαν παρέχει νύξιν κατὰ τῆς μετὰ τὸν γάμον σωφροσύνης αὐτῆς· ὥστε καὶ ἡ πρὸς τὸν σύζυγον πίστις εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Οὐδ' ἀναιρεῖ ὁπωσδήποτε ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ὅσα ἀλλαχοῦ εἶπε περὶ τοῦ ὄντως ἀρρενωποῦ χαρακτῆρος ὃν ἀνέδειξεν ἡ βασιλὶς κατὰ τὴν φοβερὰν στάσιν τοῦ Νίκα. Τελευταῖον αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκήρυξεν ἐν τῇ ὀγδόῃ αὐτοῦ νεαρᾷ τὴν σύνεσιν τῆς συζύγου καὶ ἐγκωμίασε τὰς σοφὰς αὐτῆς συμβουλάς. Καὶ ἐκ τούτων μὲν μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀνεδείχθη τύπος ἀνθρωπίνης καὶ βασιλικῆς ἀρετῆς· ἡ γυνὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀγέρωχος, φιλάργυρος, καὶ ἐνίοτε φιλέκδικος καὶ τυραννική. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ βαράθρου τῆς ἀπωλείας, εἰς ὃ εἰκονίζει τὴν Θεοδώραν κυλιομένην ὁ Προκόπιος, ἀνύψωσις αὐτῆς εἰς ἠθικὴν περιωπήν, ἥτις, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἄλλα αὐτῆς ἐλαττώματα, ἦτο πάντοτε ἐξαίρετος, καὶ αὐτὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς κάλλους ἡ διάσωσις, ἤθελον εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν ταῖς βιογραφικαῖς περιπετείαις, ὅσῳ ἐλαστική, ὅσῳ ποικίλη καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἀνεκδοτολόγος τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος ἐπεσώρευσεν εἰς τὸν βεβαίως ἀτυχῆ τῆς νεότητος τῆς Θεοδώρας βίον καὶ πολλὰς συκοφαντίας, ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας συνηθέστατα ἐπινοοῦσι καὶ ἐπαναλαμβάνουσι κατὰ τὰς εὐτυχίας καὶ τοῦ μεγαλείου ὁ φθόνος καὶ ἡ ἐπιβουλὴ τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Τὴν δὲ τοιαύτην κρίσιν προσεπιβεβαιοῦσι πάντα ὅσα περὶ Προκοπίου γνωρίζομεν.

Ὁ Προκόπιος, ὁ ἱστορήσας τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας γεγονότα, ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 ἔτος μ. Χρ. εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν. Διετέλεσε δὲ οὐ μόνον συγγραφεὺς πλείστου λόγου ἄξιος, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς ἀνήρ, ἀρχίσας μὲν τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς δικηγόρος ἐν Καισαρείᾳ, γενόμενος δ' ἔπειτα γραμματεὺς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Βελισαρείου, καὶ τελευταῖον προαχθεὶς εἰς ὑψηλότερά τινα ἀξιώματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὥς τινες ὑποθέτουσι, καὶ εἰς τὸ τοῦ ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας αὐτοῦ συγγραφὰς συνέταξεν ὁπωσοῦν βραδέως, ἀπὸ τοῦ 549 μέχρι τοῦ 559· ἔγραψε δὲ πρῶτον τὰς ἱστορίας, ἤτοι δύο βιβλία περὶ τῶν Περσικῶν,

ἤ, καθὼς λέγει αὐτός, περὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων, δύο βιβλία περὶ τῶν πρὸς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς πολέμων, καὶ τέσσαρα βιβλία περιλαμβάνοντα τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων πολέμων. Τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἱστορικὰ βιβλία περὶ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένων πολέμων, εἶναι τὰ ἄριστα τῶν ὅσα κατέλιπεν ἡμῖν ἡ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ περίοδος ἀνακαλοῦντα μέχρι τινὸς τὸν ἱστορικὸν τρόπον, ἂν ὄχι τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοὐλάχιστον τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ὁ Προκόπιος ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ λέγει ὁ Ἄγγλος Γίββων. Ἐπιζητεῖ πάντοτε, καὶ ἐνίοτε ἐπιτυγχάνει, περὶ τὸ ὕψος τοῦ λόγου τόνον καὶ κομψότητα· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες ὅμως εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσι πολλὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνῶσιν· ὁ δὲ ἱστορικός, φιλοτιμούμενος τὰ τέρψῃ καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, φαίνεται περιφρονῶν τάς τε προλήψεις τοῦ ὄχλου, καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακείας. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅπερ ὁ Γίββων δὲν ἐξεδήλωσεν ἀρκετὰ σαφῶς, εἶναι ἡ πολλαχοῦ τῶν ἱστοριῶν ἐπιφαινομένη ἀτρόμητος τοῦ φρονήματος ἀνεξαρτησία καὶ τὸ θάρρος δι' οὗ ὁ Προκόπιος ψέγει τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς εὐνοουμένους αὐτοῦ, καὶ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τὴν ὅλην κυβέρνησιν, καὶ αὐτὰς τὰς φιλτάτας τοῦ βασιλέως δοξασίας. Ἡ εἰλικρίνεια αὕτη τιμᾷ τόν τε ἱστορικὸν καὶ τὸν ἱστορούμενον ἡγεμόνα.

Δυστυχῶς ὁ Προκόπιος δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ γράψῃ τὰς ἱστορίας αὐτοῦ. Ὀλίγον ἔπειτα ἐδημοσίευσε περὶ τῶν Ἰουστινιανοῦ Κτισμάτων λόγους ἕξ, ἐν οἷς δὲν κρίνει πλέον τὸν βασιλέα, ἀλλ' ἐγκωμιάζει αὐτὸν διαρρήδην. Εὑρίσκει μικρὸν τὸν Θεμιστοκλέα ὅστις ἐφημίζετο δι' οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ὅτι πόλιν μικρὰν ἐποίησε μεγάλην, ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς πολλὰ μὲν βασίλεια καθυπέταξεν, ἀναρίθμους δὲ ἐδημιούργησε πόλεις καὶ οἰκοδομὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἠδύναντο νὰ ἀπιστήσωσιν ἂν εἶναι τῷόντι ἔργα ἑνὸς μόνου ἀνδρός. Πλὴν τούτου, ὁ Προκόπιος βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἠσφάλισε τὴν πρότερον πλανωμένην πίστιν, διεσάφησε καὶ συνηρμολόγησε τοὺς ἄλλοτε σκοτεινοὺς καὶ ἀντιφάσκοντας νόμους, ἐπλούτισε τοὺς ὑπηκόους, οὐ μόνον συνεχώρησε τοὺς ἐπιβουλεύοντας τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ εἰς τοσοῦτον

προῆλθε φιλανθρωπίας ὥστε καὶ στρατηγοὺς καὶ ὑπάτους τοὺς τοιούτους ἀνέδειξεν. Ἐν ἑνὶ δὲ λόγῳ ἐπιφέρει, ὅτι ἐὰν τις ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ θέλει εὕρει παιδιὰν τὴν πολυθρύλητον τοῦ Κύρου ἀρχήν, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδιπλασίασε τὸ κράτος αὐτοῦ κατά τε τὴν χώραν καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν. Ἡ ἄμετρος αὕτη κολακεία, ἡ τοσοῦτον πρὸς τὰς κρίσεις τῶν ἱστορικῶν πολλάκις ἀντιφάσκουσα, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν πρὸς τὸν Προκόπιον ὑπόληψιν ἡμῶν, ἀλλ' οὐδ' εἰς ταύτην ἠρκέσθη. Ἐνῷ συνέτασσε καὶ ἐδημοσίευε τὸ ἐγκώμιον τοῦτο, ἔγραφε συγχρόνως ἐν σκοτίᾳ καὶ παραβύστῳ τὰ διαβόητα Ἀνέκδοτα, ἐν οἷς λέξιν πρὸς λέξιν σχεδὸν ἀναιρεῖ ὅσα ἐν τοῖς περὶ Κτισμάτων λόγοις ἐβεβαίωσε καὶ καταδικάζει ὅσα ἀπεθαύμασεν. Ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν τὰς αἰσχροτέρας καὶ κακουργοτέρας πράξεις, καὶ πολλάκις τοιαύτας οἵας ἡ μᾶλλον διεστραμμένη φαντασία δυσκόλως δύναται νὰ ἐπινοήσῃ. Ἀγωνίζεται νὰ ἀμαυρώσῃ πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν ἐγένετο παρὰ τοῦ βασιλέως, ὑποθέτων ἀείποτε πονηρὰς ἐν αὐτῷ προαιρέσεις. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη μανίας περὶ τὴν καταφορὰν αὐτοῦ καὶ τὴν ὕβριν, ὥστε ἀξιοῖ που σπουδαίως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα δὲν ἦσαν ἄνθρωποι ἀλλὰ δαίμονες λαβόντες σχῆμα ἀνθρώπου ἵνα ἐξολοθρεύσωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἡ τριπλῆ αὕτη παλιμβουλία εἶναι ἴσως ἑνιαία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱστορίας. Εὑρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν ἐγκώμια ἀντὶ τῆς ἀληθείας· εὑρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν λιβέλλους ἀντὶ τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ἀφοῦ ἐκαλλιτέχνησε πιστὴν ὁπωσοῦν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰκόνα, ἔπειτα ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἐπιχρίσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ ψιμυθίου τῆς κολακείας, καὶ συγχρόνως ἰδίαις χερσί, τὴν αὐτὴν εἰκόνα ν' ἀκρωτηριάσῃ καὶ νὰ ἀσχημίσῃ ἵνα παραγάγῃ ἀλλόκοτόν τινα τερατογραφίαν, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ γεγονὸς ἀνήκουστον. Ὅθεν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας ἤδη, ἀπὸ τοῦ Νικολάου Ἀλεμάννου ὅστις τῷ 1623 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Λουγδούνῳ τὰ Ἀνέκδοτα, μέχρι τοῦ Φήλικος Δᾶν (Dahn) ὅστις τῷ 1865 ἐξέδωκεν ἀξιόλογον περὶ Προκοπίου πραγματείαν, ποικίλαι ἐγένοντο ἀπόπειραι ἵνα ἐξηγηθῇ τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον. Τινὲς νομίσαντες αὐτὸ ἀδύνατον, ὑπέθεσαν ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα τὰ ὁποῖα φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐδημοσιεύθησαν πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Προ-

κοπίου. Ἀλλ' ὁ Σουΐδας ῥητῶς λέγει· «ἔγραψε καὶ ἕτερον βιβλίον, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα τῶν αὐτοῦ (Ἰουστινιανοῦ) πράξεων . . . Τὸ βιβλίον Προκοπίου τὸ καλούμενον Ἀνέκδοτα, ψόγους καὶ κωμῳδίας τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ περιέχει καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς γαμετῆς αὐτοῦ.» Καὶ πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις ἐπιμελῶς τὰ Ἀνέκδοτα καὶ ν' ἀντιπαραβάλῃ πρὸς τὰς ἄλλας συγγραφὰς τοῦ Προκοπίου, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὸ ὕφος αὐτοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι γνήσιον τοῦ Προκοπίου ἔργον, ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Δᾶν, εἶπον ἐν γένει ὅτι ἡ αἰσχρὰ αὕτη παλιμβουλία ἐξηγεῖται εὐκόλως· καὶ ἵνα ἐξηγήσωσιν αὐτὴν εὐκόλως προτείνουσι τὸ μορμολύκειον τῆς ἐσχάτης ἐξαχρειώσεως τοῦ λεγομένου Βυζαντινοῦ κράτους, ἧς ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ὑπῆρξεν, ὡς ἀξιοῦσι, πιστὸν ἀπεικόνισμα. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι λησμονοῦσιν, ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν παρήγαγε δεύτερον Προκόπιον καὶ ὅτι ἐξεναντίας οἱ συγγραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων, δὲν διαπρέπουσι μὲν ἐπὶ ἱστορικῇ τέχνῃ καὶ γλαφυρότητι λόγου, ἔχουσιν ὅμως ἅπαντες σχεδὸν ἀκραδάντους τινὰς πεποιθήσεις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, πεποιθήσεις πολλάκις ἡμαρτημένας, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον σεβαστάς. Ὥστε ἡ ὑποτιθεμένη ἐσχάτη ἐκείνη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξαχρείωσις, ἥτις, ῥητέον ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο χείρων τῆς ἐξαχρειώσεως πολλῶν ἄλλων ἱστορικῶν περιόδων καὶ αὐτῆς τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, δὲν ἐξηγεῖ παντάπασι τὴν κακοήθειαν τοῦ Προκοπίου, οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἕνεκεν αὐτῆς προσωπικὴν αὐτοῦ εὐθύνην· ἡ δ' εὐθύνη αὕτη εἶναι τόσῳ μείζων ἔσῳ ἡ τυραννία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐκώλυσε τὸν Προκόπιον νὰ ἐκφέρῃ ἐν ταῖς ἱστορίαις γνώμην ἐλευθέραν περί τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Τοῦτο συναισθανόμενοι ἄλλοι τε καὶ ὁ Δᾶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀνακαλύψωσι ἐκ τίνων ἆρά γε μερικωτέρων ἀφορμῶν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ἐξετράπη τῆς ἀρχικῆς εὐθείας ὁδοῦ, δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, ἐπὶ τὴν αἰσχρὰν κολακείαν καὶ τὸν ἔτι αἰσχρότερον λίβελλον. Καὶ ὑπέθεσαν λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν ἐγκώμιον ἐγράφη ἢ ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἵνα ἐξευμενισθῇ οὗτος διότι ἐν ταῖς ἱστορίαις δὲν ἐπῃνέθη ἀρκούντως· τὸ δὲ λοίδορον βιβλίον ἢ ἕνεκα προσωπικῆς τινος δυσαρεσκείας ἢ πρὸς ἐκδίκησιν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς

ἣν περιέστη δῆθεν ὁ συγγραφεὺς νὰ συντάξῃ τοὺς περὶ Κτισμάτων λόγους. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι εἰκασίαι αἵτινες οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἱστορικὴν ἀξίαν.

Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τίνα πίστιν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰ τερατώδη τοῦ Προκοπίου Ἀνέκδοτα. Ὁ Δὰν μετὰ πολλὰς καὶ λεπτολόγους ἀντιπαραθέσεις τῆς συγγραφῆς ταύτης πρὸς τὰς Ἱστορίας καὶ τὰ Κτίσματα, ἔφθασεν εἰς τὸ ὁπωσοῦν ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Γίββωνος συμπέρασμα ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἄξια πίστεως, ἅμα ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ αὐτῶν αἱ ὑπερβολαὶ καὶ τὰ πλάσματα ὧν ὁμολογουμένως βρίθουσιν. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη, καίτοι ἔχουσα πρόσχημά τι ὀρθότητος, πράγματι εἶναι σφόδρα ἐπισφαλής. Τίνες εἶναι αἱ ὑπερβολαί, τίνα τὰ πλάσματα, καὶ τὶς ἡ ἀλήθεια; Τὶς δὲ θέλει θέσει τὰ ἀκριβῆ μεταξὺ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους ὅρια: Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι καθ' ἑαυτὰ τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἀνάξια πίστεως. Ὁ Προκόπιος ὅστις ἐξεσχίζετο ἐν αὐτοῖς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν κακοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ,, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ παράσχῃ αὐτὸς οὗτος ἀπόδειξιν ἀναμφισβήτητον τῆς ἰδίας κακοηθείας, ἥτις ἐνώπιον τῆς ἱστορικῆς, ὡς καὶ πάσης ἄλλης δικαιοσύνης ὀνομάζεται ψευδομαρτυρία. Ὅθεν συντασσόμεθα μᾶλλον μετὰ τῆς γνώμης ἐκείνων ὅσοι δὲν παραδέχονται τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀναφερόμενα εἰμὴ καθ' ὅσον ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν οἵτινες δὲν ἀντέγραψαν τὸν Προκόπιον. Καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπιχειροῦμεν ἤδη τὴν ἐξιστόρησιν τῆς μακρᾶς καὶ πολυκρότου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Διότι εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἤρχισεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστίνου, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἤδη τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ναὶ μὲν ἐπισήμως συνάρχων δὲν ἀνηγορεύθη εἰμὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ θείου αὐτοῦ· πράγματι ὅμως ἐπενήργησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Πρὸ πάντων δὲ ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ παρασκευάζῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν παρ' αὐτοῦ μελετωμένην ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους. Συνῆψε σχέσιν καὶ φιλίαν στενὴν πρὸς Ἰλδέριχον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδήλων, φιλίαν ἥτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμ-

ἕασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν αὐτόθι ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἐν ταὐτῷ δὲ ἐστοχάσθη ἀπαραίτητον τὴν παῦσιν τοῦ σχίσματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπὶ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀπὸ Ζήνωνος, καὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐξευμένισιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, εὔελπις ὅτι οὕτω θέλει καταστήσει αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος.

Ὅθεν κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ ὁ Ἰουστῖνος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πάπαν Ὁρμίσδαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὑπεχρεώθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, ἐν ἔτει 525, ὁ Ἰουστῖνος ἔδωκεν ἕτερον δεῖγμα περιποιήσεως καὶ εὐπειθείας πρὸς τὴν παπικὴν ἀρχήν. Ἐβασίλευεν ἔτι τότε τῆς Ἰταλίας ὁ Γότθος Θευδέριχος, ὅστις, ἀρειανὸς ὤν, εἶχε ζητήσει παρὰ Ἰουστίνου νὰ μὴ παρενοχλῶνται οἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀρειανοὶ περὶ τὸ δόγμα αὐτῶν. Μὴ ἐπιτρέψαντος δὲ τοῦτο τοῦ Ἰουστίνου, ὁ Θευδέριχος ὑπεχρέωσε τὸν διάδοχον τοῦ Ὁρμίσδου Ἰωάννην Α' νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα μεσολαβήσῃ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῷ βασιλεῖ· καὶ ὁ πάπας τοῦ ὁποίου οἱ προκάτοχοι ἔφερον ἄνω κάτω τὴν ἐκκλησίαν, διότι οἱ τοῦ Ἰουστίνου προκάτοχοι ἀνείχοντο τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, ἠναγκάσθη ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ συστήσῃ αὐτὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνοχήν, παρέχων τῇ ἀληθείᾳ ἀλλόκοτον δεῖγμα τῆς θρυλουμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως. Ὁπωσδήποτε, προσελθόντος τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον πανηγυρικῶς εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ ἡ σύγκλητος, ὁ κλῆρος, ὁ λαὸς καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτέλεσεν ὁ πάπας τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἐνῷ κατεπροδίδοντο τοιουτοτρόπως τὰ ἀληθῆ τῶν ἀνατολικῶν συμφέροντα, χάριν πολιτικῶν βουλευμάτων ἀλλοτρίων εἰς τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, ἐδέησεν ὁ Ἰουστῖνος νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου οἱ Πέρσαι ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐν ἔτει 527, ἀποθανόντος τοῦ Ἰουστίνου, ἀνέλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς μόνος τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανηγύρησε πολυτελῶς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· λαμπραὶ δὲ κατὰ Περσῶν νίκαι ἐκλέϊσαν τῆς νέας βασιλείας τὰς ἀρχάς, καὶ ἠνάγκασαν τὸν μέγαν Χοσρόην νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην. Ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισε τὸν στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος ὅστις ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ τοσαύτην δόξαν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Βελισάριος ἐγεννήθη ἐν Θράκῃ ἐκ γονέων ἀφανῶν, καὶ εἶχε διατελέσει εἷς τῶν δορυφόρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις, ἅμα βασιλεύσας, προεχειρίσατο αὐτὸν στρατηγὸν τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπεὶς ἐπὶ Ἰουστίνου στρατιωτικήν τινα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡγεμονίαν, δὲν εἶχεν εὐδοκιμήσει. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν αὐτῷ τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἀγῶνα, μαντεύσας τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον τῆς δεξιᾶς τοῦ νέου βασιλέως χειρὸς ἔρμαιον. Ἔκτοτε δὲ ὁ Βελισάριος προσέλαβεν ἐν Μεσοποταμίᾳ ὤν, ὡς γραμματέα τὸν Προκόπιον, τὸν πιστὸν σύντροφον καὶ τὸν ἀκριβῆ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἱστορικόν. Οἱ Πέρσαι εἰς 40,000 ἀνδρῶν συμποσούμενοι, ἐπῆλθον αὐτόθι τῷ 530 ἐπαιρόμενοι ὅτι θέλουσι καταλύσει τὰ ἀσφαλῆ τῆς Δάρας ὀχυρώματα· καὶ ὁ στρατηγὸς αὐτῶν εἶχε μάλιστα προπετῶς παραγγείλει εἰς τὸν Βελισάριον νὰ παρασκευάσῃ τὸ βαλανεῖον τῆς πόλεως, διότι ἐσκόπει, ἔλεγε, τὴν ὑστεραίαν νὰ λουσθῇ ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ συγκεντρωθεὶς περὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο στρατὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ μόλις ἠρίθμει 25,000 ἀνδρῶν, καὶ τὸ χείριστον ἐστερεῖτο μὲν ἀποχρώσης πειθαρχίας, ἦτο δὲ τεταπεινωμένος ἐκ προηγουμένων ἀτυχημάτων· ἀλλ' ἤγετο ἤδη ὑπὸ ἀνδρός, τοῦ ὁποίου τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ἁπάντων τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Προπαρασκευάσας τὸ πεδίον τῆς μάχης διὰ τάφρου, ἥτις ποικίλας ἔχουσα διευθύνσεις ἅμα μὲν ἐχρησίμευεν εἰς ἐξασφάλισιν τοῦ στρατοπέδου, ἅμα δὲ εἰς ἐπιτηδείας ἐνέδρας, ὁ Βελισάριος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ εἴς κρίσιμόν τινα στιγμὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπάγεται ἐπ' αὐτοὺς ἀδοκήτως τὸ ἐνεδρεῦον ἱππικόν, δι' οὗ κυρίως καὶ κατωρθώθη ἡ νίκη. Πίπτει τότε ἡ ἱερὰ τῶν Περσῶν σημαία, αὐτὸς τῶν ἀθανάτων ὁ λόχος τρέπεται εἰς φυγήν, τὸ πεζικὸν ῥίπτει τοὺς θυρεοὺς καὶ οἱ ἡττημένοι καταλείπουσιν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὀκτακισχιλίους νεκρούς. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον

ἔτος, 531, οἱ πολέμιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀνεχαίτισαν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν αἱ συνεταὶ τοῦ Βελισαρίου διατάξεις. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι. Καθ' ἑκάστην νύκτα ὁ Βελισάριος κατελάμβανε τὸ κατὰ τὴν προτεραίαν στρατόπεδον αὐτῶν, ὥστε ἤθελεν ἐξώσει αὐτοὺς ἄνευ αἱματοχυσίας, ἐὰν ἡ παράλογος ἔπαρσις τοῦ ἰδίου στρατοῦ δὲν ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως περὶ Καλλίνικον. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἡ δεξιὰ αὐτοῦ πτέρυγξ ὑπέστη τὸν ἔσχατον κίνδυνον διὰ τὴν προδοσίαν ἢ τὴν ἀνανδρείαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ Ἀράβων· ἀλλὰ τὸ πεζικὸν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔμεινεν ἀκλόνητον, καὶ ὁ Βελισάριος ἀφιππεύσας, διὰ μακρᾶς καὶ πεισματώδους ἀμύνης, ἠνάγκασε τελευταῖον τοὺς πολεμίους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια. Οὕτω δὲ συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς μετ' ὀλίγον συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ νέας ἀφορμὰς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ τροπαιοῦχον αὐτοῦ στάδιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνησχολήθη εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ χρησιμωτάτου τῶν μνημείων, ὅσα ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἀείμνηστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διατάξας τὴν σύνταξιν τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων. Τὰ νομοθετικὰ ταῦτα ἔργα, εἰ καὶ ἐγράφησαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, καὶ τὸ πλεῖστον ἀπηρτίσθησαν ἐκ τῶν συστατικῶν τῆς προηγουμένης ρωμαϊκῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας, δὲν εἶναι ὅμως ἄσχετα πρὸς τὸν ὅλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους βίον. Οὐ μόνον ἐξ αὐτῶν ἐπήγασαν αἱ βραδύτερον ἑλληνιστὶ γραφεῖσαι συλλογαὶ τῶν νόμων, αἵτινες ἐρρύθμισαν τὰς ἀστικὰς ἡμῶν σχέσεις κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα, καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι κατὰ μέγα μέρος εἰσέτι τὸ ἀστικὸν δίκαιον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμός, καὶ ὁ μετέπειτα διαμορφωθεὶς χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ὑπῆρξαν ἐντελῶς ἀμέτοχοι τοῦ καταρτισμοῦ τῆς νομοθεσίας ταύτης. Εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἀποχρώντως τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς μέχρι τίνος ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῆς οἱ τοσοῦτον κλέος κτησάμενοι ἐπὶ νο-

μοθετικῇ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ Ρωμαῖοι. Ἀλλ' ὅμως αἱ εἰδήσεις, ὅσαι εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγῶσι περὶ τούτου, ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, ὑποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος δικαιοῦται νὰ κοινωνήσῃ ἐν μέρει τοὐλάχιστον τῆς τιμῆς, τῆς εὐλόγως εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἀποδιδομένης. Παραλείποντες ἐνταῦθα τὴν δωδεκάδελτον, ἥτις ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ δικαίου τούτου, καὶ τὴν ὁποίαν, καθ' ἃ ὁμολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ Ρωμαῖοι ἱστορικοί, οἱ δεκαδάρχαι παρέλαβον τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἑρμοδώρου ἐν μέρει ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν πόλεων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας, πρὸς τὰς ὁποίας οἱ Ρωμαῖοι ἦλθον πρωϊμώτατα εἰς σχέσεις, ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν νομοθεσίαν αὐτῶν, οὐδὲν ἧττον ἢ εἰς τὸν ὑπόλοιπον πολιτισμόν.

Οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν ἔθνος ἐξόχως πρακτικόν, καὶ τοιοῦτοι ὄντες, οὐ μόνον δὲν μετεκίνουν ἐκ τοῦ προχείρου τὰ καθεστῶτα εἰς τὰ ἔθνη πρὸς τὰ ὁποῖα ἤρχοντο εἰς κυριαρχικὰς σχέσεις, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζον καὶ νὰ ὠφεληθῶσι ἀπὸ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον εὕρισκον εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα. Ὅθεν διετήρησαν μὲν τοὺς νόμους πλείστων ὅσων κατακτηθεισῶν ὑπ' αὐτῶν πόλεων καὶ χωρῶν, παρέλαβον δὲ ἐντὸς τοῦ ἰδίου δικαίου τοὺς ναυτικοὺς νόμους τῶν Ροδίων· καὶ περὶ τὴν σύνταξιν τῶν αἰδίων διαταγμάτων τοῦ πραίτωρος, δι' ὧν κατ' ἔτος ἀνεπτύσσοντο, συνεπληροῦντο καὶ ἐνίοτε ἐτίθεντο ἐκ μέσου, κατὰ τὰς προϊούσας τῆς κοινωνίας χρείας, οἱ ἀρχαῖοι ρωμαϊκοὶ νόμοι, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν προπατόρων ἡμῶν, παρ' οἷς, ὡς εἴδομεν, πάντες οἱ φίλοι τῆς προόδου Ρωμαῖοι, ἀπὸ τῆς δευτέρας ἔτι πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀπαρτίζωσι τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν καὶ παιδείαν. Ἔκτοτε ἡ ἐν Ρώμῃ μεταφυτευθεῖσα ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρχὰς ἀντὶ τῶν στενῶν τύπων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐδεσμεύετο τὸ ἀρχαῖον δίκαιον. Αἱ ἀρχαὶ αὗται, προαγόμεναι εἰς μέσον διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ πραίτωρος, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐπιεικείας καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, μετερρύθμισαν τοιουτοτρόπως κατ' ὀλίγον οὐ μικρὸν τῆς νομοθεσίας μέρος. Ὁ Κικέρων, ὅστις ἐξυμνεῖ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις τὴν σοφίαν τῶν ἑαυτοῦ προπατόρων, καὶ συνιστᾷ τὴν σπουδὴν τοῦ πατρῴου δικαίου καὶ τῆς δωδεκαδέλτου, τῆς ὅλως,

λέγει, λησμονηθείσης, πράγματι εἶναι οὐδὲν ἧττον μαθητής, καὶ ἐνίοτε ἁπλοῦς ἑρμηνευτὴς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐὰν αἱ ὑψηλαί, ἀλλὰ πολλάκις ἀνεπίδεκτοι ἐφαρμογῆς θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος δὲν ἠδύναντο νὰ ἑλκύσωσιν ἀνθρώπους θετικοὺς καὶ εἰθισμένους εἰς τὴν πρακτικὴν διεξαγωγὴν τῆς κυβερνήσεως, οἱ ἄνθρωποι ὅμως οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσιν ἐξίσου τοὺς περιπατητικούς, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς τῶν γεγονότων μελέτης καὶ ἀντιπαραθέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος εἶχον συντάξει τὰς περὶ πολιτειῶν καὶ νόμων μελέτας αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀπείρων πολιτευμάτων ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν. Εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, τὸν ὁποῖον ὁ Κικέρων ἐν τῇ περὶ νόμων πραγματείᾳ αὐτοῦ φαίνεται προαιρούμενος νὰ λάβῃ ὡς τύπον, προσέθηκε τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην πεῖραν, ἥτις δὲν προσκτᾶται εἰμὴ διὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων. Τελευταῖον ἑτέρα τις σχολή, ἡ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, διὰ τῆς ἀκριβείας τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ὁρισμῶν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὕψους καὶ τῆς αὐστηρότητος τῶν ἠθικῶν αὐτῆς παραγγελμάτων, καὶ διὰ τοῦ ἐνεργοῦ αἰσθήματος τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἤρεσκε τὰ μάλιστα εἰς τὸν ρωμαϊκὸν χαρακτῆρα, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἤσκησεν ἰσχυρὰν καὶ ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν εἰς τὴν νομοθεσίαν. Ἅπαντες σχεδὸν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάνσεις εἶχον κῦρος, καὶ πάντες σχεδὸν ὅσοι ἢ συνέταξαν δογματικὰς περὶ δικαίου πραγματείας, ἢ δημοσίᾳ ἐδίδασκον τὸ δίκαιον ἐν Ῥώμῃ, ἀνῆκον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ζήνωνος. Οἱ ὁρισμοὶ αὐτῶν, τὰ ἀξιώματα αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πολλάκις εἰμὴ ἁπλῆ ἀντιγραφὴ χωρίων τοῦ Παναιτίου ἢ τοῦ Χρυσίππου· καὶ ὅτε μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία συνεκεντρώθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἀντιγραφαὶ δι' ὧν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Πτολεμαίων, οἱ Καίσαρες ἔλυον τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς αὐτοὺς ζητήματα, συνετάσσοντο ὑπὸ νομικῶν παιδευθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν στωϊκὴν σχολήν.

Ἀλλ' ἔλθωμεν ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων θεωριῶν εἴς τινα παραδείγματα τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Μαρκιανὸς παρέλαβεν ἐκ τοῦ

Χρυσίππου τὸν περίφημον ὁρισμόν. «Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεύς, θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν, καὶ ἄρχοντα, καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν τῶν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέων.» Κατὰ μίμησιν τῶν στωϊκῶν οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐνησχολήθησαν μὲν περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὅρων, ἐπεμελήθησαν δ' ἐξαιρέτως τὴν περὶ τὸν λόγον βραχύτητα καὶ ἀκρίβειαν, ἐπέστησαν δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἐσωτερικῆς φιλοσοφίας τῶν στωϊκῶν εὑρίσκονται οὐκ ὀλίγα ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ ἴχνη. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διαίρεσιν εἰς ἐνσώματα καὶ ἀσώματα· τὸν προσδιορισμὸν τῶν δημοσίων πραγμάτων, τῶν κοινῶν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς· τὰς θεωρίας περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ὅσαι συνομολογοῦνται ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ τῆς βίας· τὸν ὁρισμὸν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· τινὰς περὶ αὐτοχειρίας διατάξεις· τὰ ψυχολογικὰ δόγματα ὧν βρίθουσιν αἱ σωζόμεναι περικοπαὶ τῶν μεγάλων τῆς Ρώμης νομοδιδασκάλων, Λαβέωνος, Οὐλπιανοῦ, Παπινιανοῦ, Σαλουίου Ἰουλιανοῦ καὶ ἄλλων· ἐπὶ πᾶσι δέ, τὸν γενικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῆς συντηρήσεως καὶ ἀντιστάσεως, ὃν ἡ ρωμαϊκὴ νομοδιδασκαλία κοινὸν ὡσαύτως εἶχε πρὸς τοὺς στωϊκούς. Εἰδικώτερον δὲ ἡ θεωρία τῶν τριῶν τοῦ δικαίου θέσεων, φυσικοῦ, ἐθνικοῦ, ἀστικοῦ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στωϊκὸν δόγμα, τὸ θεωροῦν τὸν ἄνθρωπον, ὡς ζῶον, ὡς ἄνθρωπον, ὡς πολίτην. Καὶ πλὴν τούτου τινὲς τῶν περὶ ἐπικαρπίας διατάξεων, ἡ περὶ τόκου θεωρία, τὸ περὶ ἑπταετῶν μεταβολῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δόγμα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ὡρίσθησαν ἱκανότητές τινες ὑπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, αἱ τοῦ δικαίου τούτου θεωρίαι περὶ τῆς προσαυξήσεως καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς εἰδῶν, ἡ περὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐγκλημάτων δοξασία καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅσα μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐπὶ τοσοῦτον ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωϊκῶν, ὥστε πολλάκις παρεδέχθησαν καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς πλάνας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης οἰκειότητος τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ἥτις τόσον ὀλίγον ἐπενήργησεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατώρθωσεν ὅμως νὰ κατα-

στήσῃ ἀσπαστὴν παρ' αὐτῷ τὴν ἀστικὴν αὐτῆς νομοθεσίαν· κατώρθωσε δὲ τοῦτο διότι οἱ ἑλληνικοὶ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς εὕρισκον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἐκείνῃ ἀρχὰς αἵτινες δὲν ἦσαν εἰς αὐτοὺς ἀλλότριαι.

Ἦλθεν ἔπειτα ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμός, ὅστις διαμορφωθεὶς καὶ ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ μάλιστα καὶ τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, πολυειδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Κώνστας, ὁ Ἰοβιανός, ὁ Οὐάλης, ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ὁ Ἀρκάδιος, ὁ Θεοδόσιος ὁ νεώτερος, ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Ἰουστῖνος, περιεστοιχισμένοι ὄντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκεύματος, ἀναγκαίως συνεβουλεύθησαν αὐτοὺς περὶ τὴν σύνταξιν τῶν νόμων αὐτῶν καὶ τῶν διαταγμάτων. Αἱ δ' ἀρχαὶ τοῦ θρησκεύματος τούτου ἦσαν περὶ οὐκ ὀλίγα διάφοροι τῶν ἀρχῶν τοῦ θρησκεύματος τὸ ὁποῖον εἶχε προεδρεύσει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προτέρας νομοθεσίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκογενείας, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ τὴν κατάστασιν τῶν γυναικῶν. Τὰ δόγματα ταῦτα, πολὺ πρὶν ἐνθρονισθῶσιν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ κράτους, εἶχον ἐπικρατήσει ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις διαμορφωθεῖσα δι' ἑλληνικῶν θεσμῶν, ἀπετέλεσε κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας κράτος ἐν κράτει, ἤτοι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος, τὸ ὁποῖον λεληθότως ὀργανωθὲν διέζησε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἦλθεν ἔπειτα εἰς ῥῆξιν πρὸς αὐτό, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξηφάνισε καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τὰ νέα κοινωνικὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα, πολὺ πρὶν ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου νομοθεσίας, ἴσχυον λοιπὸν ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἑλληνικῇ καὶ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶχε τοὺς νόμους αὐτῆς, τοὺς πόρους, τὰ δημόσια καταστήματα καὶ πρὸ πάντων τοὺς δικαστὰς αὐτῆς, διότι οἱ ἐπίσκοποι τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας προσέλαβον ἀνέκαθεν διαιτητικήν τινα μεταξὺ τῶν πιστῶν δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης κοινωνίας, τὰ δόγματα ἐκεῖνα μετεβιβάσθησαν κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους, ὡς προείρηται, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐν τούτοις ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι κατὰ τὴν ἐκ-

την ἑκατονταετηρίδα μεγάλη τις σύγχυσις ἐπεκράτει ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀβασίλευτον, ἤ, ὡς λέγεται συνήθως, δημοκρατικὴν ἐποχήν, σχέσιν ἔχοντες πρὸς θεσμοὺς μὴ ὑπάρχοντας πλέον· ἄλλους συνέταξαν αὐτοκράτορες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς μέν, ἀλλὰ ἐθνικῆς ἑλληνικῆς τῶν στωϊκῶν αἱρέσεως· ἄλλοι ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπισκόπων εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς· οἱ μὲν εἶχον καταργηθῇ ἐν μέρει, οἱ δὲ εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, οἱ δὲ κατεκαλύπτοντο ὑπὸ σωροὺς ὀγκώδεις ἑρμηνειῶν. Παρεκτὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ὑπῆρχον καὶ συγγραφαὶ νομομαθῶν, εἰς ἃς ἐπὶ Θεοδοσίου Β′ εἶχε δοθῇ ἰσχὺς νόμου ἐν τοῖς δικαστηρίοις, καὶ αἵτινες περιεῖχον ἀντιφάσεις ἀδιορθώτους. Ἐντεῦθεν μεγάλη ἦτο ἡ ἀβεβαιότης τῶν ἐννόμων σχέσεων, ῥυθμιζομένων μᾶλλον κατὰ τὴν ἀσθενῆ κρίσιν τῶν δικαστῶν ἢ κατὰ τοὺς σαφεῖς ὁρισμοὺς τοῦ νόμου. Τοῦτο δὲ τὸ δεινὸν περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐλάττωμα ἐπεχείρησεν ἅμα βασιλεύσας ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ θεραπεύσῃ, ἀθροίζων μὲν εἰς τρεῖς συλλογὰς ὅλας τὰς διατάξεις ὅσων ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν τὴν διατήρησιν, καταργῶν δὲ ὅλας τὰς διατάξεις ὅσαι δὲν ἤθελον περιληφθῇ ἐν αὐταῖς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς ἐγένοντο νόμων τινῶν συλλογαί· ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι ἐξ αὐτῶν δὲν περιελάμβανον εἰμὴ μέρη τινὰ τῆς νομοθεσίας, καὶ ταύτης ἔκτοτε οὐσιωδῶς ἀλλοιωθείσης, αὐτὴ ἡ τελευταία καὶ πασῶν τελειοτέρα, ἡ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου ἀπαρτισθεῖσα, καὶ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ὀνομαζομένη, εἶχεν ἀποβῆ αὖθις ἀτελὴς ἕνεκα τῶν ποικίλων νεαρῶν διατάξεων τῶν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοκρατόρων. Ἐξηκολούθουν δὲ ἔχουσαι νόμου ἰσχὺν νομικαί τινες συγγραφαί, καίτοι βρίθουσαι ἀντιφάσεων. Ὥστε ὑφίστατο πάντοτε ἡ ἀνάγκη εὐρυθμοτέρου, πληεστέρου καὶ σαφεστέρου καταρτισμοῦ τῆς ὅλης νομοθεσίας· ἡ δὲ περὶ τούτου προαίρεσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς σωτήριος, εἰ καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀτοπήματά τινα καὶ παραπτώματα.

Τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς δέκα νομοδιδασκάλους, ὧν προΐστατο ὁ περίπυστος Τριβωνιανός. Ὁ Τριβωνιανὸς ἐγεννήθη εἰς Σίδην, αἰολικὴν πόλιν τῆς Παμφυλίας, ἐκ προγόνων μακεδόνων. Κατ' ἀρχὰς μὲν μετῆλθε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου· διακριθεὶς δ' ἔπειτα

ὑπὸ τοῦ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἀναμαρτήτου ὀφθαλμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προεχειρίσθη ἔπαρχος τῆς πόλεως, καὶ τελευταῖον ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κοιαίστωρος, ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργοῦ, ἀξίωμα τὸ ὁποῖον τότε ἦτο πολὺ σπουδαιότερον ἢ σήμερον, διότι ὁ βασιλεὺς ἐνήσκει τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, πολλάκις δὲ καὶ τὴν ὑπερτάτην δικαστικήν, ταῦτα δὲ πάντα διὰ τοῦ κοιαίστωρος, ὅστις τούτου ἕνεκα καὶ πάρεδρος τοῦ βασιλέως καὶ στόμα τοῦ βασιλέως ἐλέγετο.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Τριβωνιανοῦ πνεῦμα δὲν ἐδίστασεν ὁ Γίβδων νὰ παραβάλῃ πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος. Καὶ εἶχε τῷόντι ὁ ἕλλην νομοδιδάσκαλος τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ κοιαίστωρ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν μέγαν ἄγγλον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὸν Καγκελάριον τοῦ βασιλέως Ἰακώβου Α΄. Ὁ Τριβωνιανός, ὅπως καὶ ὁ Βάκων, ὑπῆρξε τὸ ταμεῖον οὕτως εἰπεῖν ὅλων τῶν γνώσεων καὶ ὅλων τῶν γεγονότων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἔγραψεν εἰς λόγον πεζὸν καὶ ἔμμετρον περὶ ποικίλων θετικῶν καὶ ἀφῃρημένων ἀντικειμένων· φιλολογικά, ποιητικά, φιλοσοφικά, φυσικά· ἠσχολεῖτο περὶ ποικίλας τέχνας, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας ὁ ἐγκέφαλος αὐτοῦ ἦτο ἡ πληρεστέρα ἴσως βιβλιοθήκη τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμουν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἐκείνη προσήνεια, ἥτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Τριβωνιανὸς δὲν εἶχε μόνον πολλὰς τῶν ἀρετῶν τοῦ Βάκωνος, ἀλλὰ καὶ μίαν τοὐλάχιστον τῶν κακιῶν. Ὁ Προκόπιος εἰς ἓν τῶν καλλίστων καὶ μᾶλλον ἀξιοπίστων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. «Τριβωνιανὸς δὲ φύσεως μὲν δυνάμει ἐχρῆτο καὶ παιδείας ἐς ἄκρον ἀφίκετο τῶν κατ' αὐτὸν οὐδενὸς ἧσσον, ἐς δὲ φιλοχρηματίαν δαιμονίως ἐσπουδακὼς οἷός τε ἦν κέρδους ἀεὶ τὸ δίκαιον ἀποδίδοσθαι, τῶν τε νόμων ἡμέρᾳ ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἑκάστῃ τοὺς μὲν ἀνῄρει, τοὺς δὲ ἔγραφεν, ἀπεμπολῶν τοῖς δεομένοις κατὰ τὴν χρείαν ἑκάτερον.» Πρέπει ἆρά γε νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν δεινὴν ταύτην κατηγορίαν, συμπεραίνοντες ὅτι ὁ Τριβωνιανὸς οὐ μόνον περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐδωροδοκεῖτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ νο-

μοθετικὰ ἔργα διετέλει ὡσαύτως ἀναιρῶν καὶ γράφων νόμους ἐπὶ ἀργυρίοις; Ὁ Προκόπιος δὲν ἀναφέρει ῥητῶς εἰμὴ ἓν καὶ μόνον παράδειγμα τοιούτου σκανδαλώδους νομοθετήματος· τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νόμους, καθ' ὅσον σώζονται καὶ εἶναι γνωστοί. Χάριν τῆς Ἐμεσηνῶν ἐκκλησίας ἐξεδόθη ὁρισμὸς ἐπιτείνων εἰς 100 ἔτη τὴν παραγραφήν, ἀντὶ τῆς κοινῶς ἐπικρατούσης 30 καὶ 40 ἐνιαυτῶν· ὁρισμὸς ὅστις ἔπειτα ἀνεκλήθη διὰ τῆς νεαρᾶς 101 καὶ τοῦ Δόγματος 5. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἄπειροι μὲν ἦσαν οἱ νομοθετικοὶ οὗτοι σολοικισμοί, κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν, ὁ εἷς καὶ μόνος ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἀναφερόμενος, εἶναι καὶ ὁ μόνος ἄχρι τοῦδε ἐν τοῖς νόμοις περισωθείς. Ὅθεν πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐνέπεσε καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ὑπερβολὴν ἐκείνην, ἧς εἶχεν, ὡς εἴδομεν, τὴν ὀλεθρίαν ἕξιν. Ὀλιγώτερον ὅμως δικαιούμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων αἰσχροκέρδειαν τοῦ Τριβωνιανοῦ· ὄχι μόνον διότι ὁ Προκόπιος πολλάκις ἐπανέρχεται εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι ἐπικυροῦσιν αὐτήν, ὥστε σήμερον νομίζεται βέβαιον ὅτι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος τῶν ὑπερτάτων τοῦ δικαίου ἀρχῶν διδάσκαλος, ὁ ὕπατος τῆς θέμιδος λειτουργός, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς δωροδοκίας καὶ ὅτι πολλάκις μετεχειρίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ τὴν λαμπρὰν ἐπιστήμην ἵνα κορέσῃ τὸ ἀγενὲς τῆς φιλοχρηματίας πάθος.

Ὁ Βάκων εἶπέ που τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφῶν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι «ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἑρπυστῆρες.» Ὁ δὲ Μακώλαιϋ παρατηρεῖ ὅτι ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκείας, οὐδὲ τῆς εὐρείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἤρκει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Καὶ τῷόντι ὁ Βάκων ἐμπορεύθη ὡσαύτως τὸ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ συνέλεξεν ἀπὸ τῆς βορβορώδους ταύτης πηγῆς χρυσίον πολύ. Ἡ μόνη κατὰ τοῦτο διαφορὰ μεταξὺ Βάκωνος καὶ Τριβωνιανοῦ εἶναι ὅτι ἡ δωροδοκία τοῦ πρώτου ἐξηλέγχθη δικαστικῶς, καθότι ἡ βουλὴ τῶν λόρδων κατεδίκασε τὸν ἄνδρα ἕνεκεν αὐτῆς εἰς φυλάκισιν καὶ χρηματικὴν ποινὴν 40,000 λιρῶν ἀγγλικῶν, ἐνῷ κατὰ τοῦ Τριβωνιανοῦ ὑπάρχουσιν ἀόριστοι μόνον κατηγορίαι, αἵτινες δὲν

ἠξεύρομεν μέχρι τίνος εἶναι βάσιμοι, ἂν καὶ ἐν γένει εἰμποροῦν νὰ μὴ ἦναι ὅλως ἀνυπόστατοι. Πλὴν τούτου ὁ μέγιστος τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος ὑπέπεσε καὶ εἰς ἄλλα, εἰ δυνατὸν δεινότερα ἁμαρτήματα· καταδιώξας μέχρι θανάτου τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἔσσεξ, μεταχειρισθεὶς εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια, καὶ ἕτερα πολλὰ τούτοις ὅμοια πράξας, ἐνῷ εἰς τὸν ἕλληνα νομοδιδάσκαλον δὲν ἀποδίδεται εἰμὴ ἓν καὶ μόνον ἔγκλημα, ἡ φιλοχρηματία. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμφότεροι εἶχον προτερήματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν ἀρετάς· διότι ἂν ἐνίοτε ἐπικοσμοῦσι τὴν χρηστότητα, πολλάκις καλύπτουσι τὴν κακίαν. Καθὼς ὁ Βάκων, οὕτω καὶ ὁ Τριβωνιανὸς ἦτο χαρίεις, ἀνεκτικός, πρᾶος· καὶ ἠδύνατο λοιπὸν ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος μὲν αὐτοῦ νὰ ἀποβῇ φίλος χρήσιμος, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δέ, ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος. Πῶς θέλετε τοιαύτη φύσις νὰ μὴ ἐξευμενίσῃ πᾶσαν ἀπέχθειαν; Οἱ παρ' αὐτοῦ ἀδικούμενοι, εἰ μὲν ἀνῆκον εἰς τὸν κοινὸν ὅμιλον, ἦσαν ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλούς, καὶ οὐδὲ εἶχον τότε φωνήν· ἠθέλησαν ἅπαξ νὰ εἰσακουσθῶσι διὰ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, ἀλλὰ τάχιστα κατεδικάσθησαν εἰς ἔτι βαθυτέραν σιωπήν· εἰ δὲ ἀνῆκον εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἦσαν ἔτι ὀλιγώτεροι, καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸ τριπλοῦν δέλεαρ τῆς ἐπιστήμης, τῶν τρόπων καὶ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, αἰσθανόμενοι ὅτι ἐπὶ τέλους ἦτο συμφερώτερον δι' αὐτοὺς νὰ ἀποζημιωθῶσιν ἐπιζητοῦντες τὴν πρόχειρον τοῦ κοιαίστωρος εὔνοιαν ἢ νὰ χειροτερεύσωσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ δυσμένειαν. Ὁ Προκόπιος δι' ὀλίγων λέξεων παρέστησεν ἄριστα κατὰ τοῦτο τὸν χαρακτῆρα τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χαρακτῆρος τούτου εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον. «Τριβωνιανὸς μὲν ἔτη πολλὰ ἐπιβιοὺς τῇ τιμῇ ἐτελεύτησε νόσῳ, ἄλλο οὐδὲν ἄχαρι πρὸς οὐδενὸς παθών. Ἦν γὰρ αἱμύλος τε καὶ τἄλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιᾶσαι ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ». Καὶ οὕτω μὲν ἐξευμενίζων ἐκ παντὸς τρόπου τὴν Νέμεσιν, ὁ Τριβωνιανὸς ἀπέφευγε πάντας τοὺς πρὸ τῶν ποδῶν σκοπέλους· οὐδὲν ἧττον δ' ἀσφαλὴς διετέλεσε καὶ ἀπὸ τῶν ἄνωθεν καταιγίδων, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς συνεχώρει πάντα τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, παρεκτὸς μόνον ὅταν ὑπώ-

πτευεν ἐπιβουλήν τινα κατὰ τῆς ἰδίας ἀρχῆς. Τίνα δὲ ἐπιβουλὴν ἠδύνατο νὰ φοβηθῇ παρ' ἀνδρός, ὅστις διετέλει ἀείποτε ἕρπων ἐνώπιον τῆς βασιλικῆς θελήσεως, καὶ περὶ ἓν μόνον ἐτόλμα, περὶ τὸ κολακεύειν τὸν αὐτοκράτορα τοσοῦτον ἀνηλεῶς, ὥστε, αὐτὸς ὅστις δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, ἔλεγε σπουδάζων ὅτι τρέμει μήπως ὁ Ἰουστινιανός, ἕνεκα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, γίνῃ ποτὲ αἴφνης ἀνάρπαστος εἰς τὸν οὐρανόν. «Καί ποτε αὐτῷ παρεδρεύων Τριβωνιανὸς ἔφη περιδεὴς ἀτεχνῶς εἶναι μή ποτε αὐτὸς ὑπὸ εὐσεβείας ἐς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς λάθοι.» Ταῦτα ὁ Προκόπιος. Ὁ δὲ Μιλήσιος Ἡσύχιος «Τριβωνιανὸς κολακεύων Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα ἔπειθεν αὐτὸν ὡς οὐκ ἀποθανεῖται, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἁρπαγήσεται. Ἦν δὲ ὁ Τριβωνιανὸς Ἕλλην τε καὶ ἄθεος.»

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Τριβωνιανός, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν διαρρύθμισιν τῆς νομοθεσίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραλάβῃ συνεργοὺς τοὺς ἀρίστους τῶν τότε Ἑλλήνων νομοδιδασκάλων. Αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς διελάμβανον ἐν περιλήψει ὅτι ὀφείλουσιν, ἀφαιρέσαντες τὰ περιττὰ προοίμια τῶν προηγουμένων αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, τὰς ἐπαναλήψεις, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ἀπηρχαιωμένα μέρη, νὰ ἀθροίσωσι καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτὰς ὑπὸ τίτλους προσήκοντας, ἑνώνοντες, ἐν ἀνάγκῃ, πλείους εἰς μίαν ἢ καὶ τὸ κείμενον μεταβάλλοντες, ἀλλὰ διατηροῦντες τὰς χρονολογίας αὐτῶν καὶ κατατάσσοντες αὐτὰς χρονολογικῶς. Αὕτη ἡ τῶν νόμων συλλογή, ὀνομασθεῖσα κῶδιξ, διηρέθη εἰς δώδεκα βιβλία, ἴσως κατὰ μίμησιν τῆς δωδεκαδέλτου, καὶ ἐδημοσιεύθη τῷ 529· ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, ἤτοι τῷ 534, ἐγένετο ἀναθεώρησις τοῦ κώδικος καὶ δευτέρα ἔκδοσις, ἧς μόνης σώζεται ἄχρι τοῦδε τὸ κείμενον καὶ ἥτις μόνη ἔλαβε κῦρος νόμου. Κατέστη δὲ ἀπαραίτητος ἡ ἀναθεώρησις αὕτη, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἐκδώσει οὐκ ὀλίγας διατάξεις περὶ διαφόρων ἀμφισβητουμένων ζητημάτων τοῦ δικαίου, αἵτινες πολυειδῶς ἐτροπολόγουν τὰς διατάξεις ὅσαι εἶχον γίνει δεκταὶ ἐν τῷ κώδικι· ὥστε πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ περιληφθῶσι καὶ αὗται εἰς τὸν κώδικα, ἀφαιρουμένων τῶν ἀρχαιοτέρων ὅσαι δι' αὐτῶν κατηργήθησαν· καὶ πλὴν τούτου κατέστη ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῇ ἐν γένει πλειοτέρα τις ἑνότης μεταξὺ τῆς πρώτης ταύτης νομοθετικῆς συλλογῆς καὶ δύο ἑτέρων, γενο-

μένων μετὰ τὸ 529 ἔτος. Τῳόντι, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τοῦ κώδικος ἔκδοσιν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ Τριβωνιανὸν ἔργον ἕτερον μεῖζον τοῦ προηγουμένου καὶ οὐδὲν ἧττον δυσχερές, τὸ ἔργον τοῦ νὰ συντάξωσι συλλογὴν τῶν δοκίμων νομικῶν συγγραφῶν, ὧν τινὲς μέν, ὡς προείπομεν, εἶχον κῦρος νόμου, πᾶσαι δὲ ἀπετέλουν δαψιλεστάτην πηγὴν τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ πᾶσαι ἦσαν καὶ δυσεύρετοι καὶ πρὸς ἀλλήλας δυσσυμβίβαστοι. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους αὐτοῦ νὰ σταθμίσωσιν ἐπιμελῶς τὰς ἐν ταῖς νομικαῖς ἐκείναις συγγραφαῖς περιεχομένας γνώμας, νὰ παραλείψωσι τὰ περιττὰ καὶ ἀπηρχαιωμένα, νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀντιφάσεις, νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐπαναλήψεις καὶ νὰ συγχωνεύσωσιν ὅλην ταύτην τὴν ὕλην εἰς ἓν εὐμέθοδον νομοθετικὸν ἔργον, ὡς ἂν εἰ τοὺς ἐν αὐτῷ ὁρισμοὺς ἀπήγγελλεν ἀμέσως ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἡ ἀχανὴς αὕτη συλλογὴ συνεπληρώθη ἐντὸς τριῶν ἐτῶν, διηρέθη εἰς 50 βιβλία, ὠνομάσθη Πανδέκτης ἢ Δίγεστα (Κανονισμὸς) καὶ περιέλαβεν ἀποσπάσματα τριάκοντα καὶ ἐννέα νομοδιδασκάλων, τῶν ὁποίων αἱ συγγραφαὶ ἀπετέλουν δισχίλια βιβλία. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος 533, ἐν ᾧ συνεπληροῦτο ἡ τοῦ Πανδέκτου σύνταξις, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νομοδιδασκάλους νὰ συντάξωσιν Ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου εἰς τέσσαρα βιβλία, ἐπιγεγραμμένην μὲν Εἰσηγήσεις, κυρίως δὲ προωρισμένην νὰ διδάσκεται εἰς τὰς σχολάς, καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς νέους εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κώδικος καὶ τοῦ Πανδέκτου. Αἱ Εἰσηγήσεις συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρων ἐγχειριδίων τοῦ δικαίου, καὶ ἐξαιρέτως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Γαΐου, τῶν ὁποίων τὸ πρωτότυπον κείμενον ἀνευρέθη ἐν μέρει κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν χειρογράφοις παλιμψήστοις. Περιελήφθησαν ὅμως εἰς τὸ νέον τοῦτο ἐγχειρίδιον πολλὰ ἐκ τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος, καὶ προσετέθησαν οὐ μόνον ἱστορικαὶ ἀναπτύξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ κυριώτεραι τῶν μεταβολῶν ἃς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπήγαγεν εἰς τὸ δίκαιον.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα τὰ νέα νομοθετικὰ ἔργα συνετάχθησαν ἔτι εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ἡ ἑλληνικὴ οὐ μόνον ἦτο ἀνέκαθεν οἰκειοτέρα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀρκάδιος εἶχεν ἤδη ἀναγκασθῇ νὰ ἐπι-

τρέψῃ εἰς τοὺς δικαστὰς τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σύνταξιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν· ὁ δὲ Θεοδόσιος εἰς πάντας τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι (σελ. 679 καὶ 726 τοῦ δευτέρου τόμου). Πλὴν τούτου ἐπειδὴ αἱ πράξεις καὶ οἱ κανόνες τῶν συνόδων συνετάσσοντο ἑλληνιστὶ καὶ εἶχον κῦρος νόμου, αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες μετεχειρίζοντο κατὰ προτίμησιν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διατάγματα· ὥστε ἤδη ὁ Κῶδιξ περιελάμβανεν ἱκανὰς ἑλληνικὰς διατάξεις. Ἐπειδὴ δὲ καὶ νομοδιδάσκαλοι εἶχον γράψει εἰς τὴν ἑλληνικήν, οἷον ὁ Μοδεστῖνος, τὰ ἀποσπάσματα αὐτῶν κατεχωρίσθησαν ὡσαύτως αὐτολεξεὶ εἰς τὸν Πανδέκτην. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως αὐτοκράτορες ἐξηκολούθησαν ἔτι μεταχειριζόμενοι ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τὴν λατινικήν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς εἶχε τόσῳ μᾶλλον τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ὅσῳ ἐμελέτα καὶ ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, διὸ καὶ ἐπετηδεύετο ὀνομάζων πάτριον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς μὲν αὐτοῦ πάτριον εἶχε τὴν σλαυϊκήν, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ εἰς ὃ προῆλθε, πάτριον ἔπρεπε νὰ ὑπολαμβάνῃ τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπηκόων τῶν ὁποίων ἦρχεν. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν τοιούτων ἀξιώσεων. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαρὰς αὐτοῦ διατάξεις, τοὐλάχιστον τὰς πλείστας τῶν διατάξεων τούτων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστάτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 7 νεαρᾶς λέγει· «διόπερ . . . . . οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτῃ δὴ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι, ὥστε ἅπασιν αὐτὸν εἶναι γνώριμον, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἑρμηνείας.» Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 13 νεαρᾶς ὡσαύτως ὀνομάζει «Ἑλλάδα καὶ κοινὴν» φωνὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ Β' τῆς 28 νεαρᾶς λέγει αὐτὴν «συνήθη γλῶσσαν·» καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 66 νεαρᾶς λέγει διάταξίν τινα «τῇ Ἑλλήνων φωνῇ» γεγραμμένην «διὰ τὸ τῷ πλήθει κατάλληλον.» Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν. Ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, διότι ἡ λατινικὴ εἰς ἣν ἦσαν αἱ συλλογαὶ αὗται συντεταγμέναι, ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλούς.

Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐδιδάσκετο ἑλληνιστί, ἀναγκαίως καὶ αἱ ἑρμηνεῖαι αὐτοῦ ἑλληνιστὶ ἐγράφοντο. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ λατινικὰ τῶν νόμων κείμενα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὰς ἑλληνικὰς αὐτῶν μεταφράσεις καὶ ἀναπτύξεις, ὥστε τοιουτοτρόπως ὁ ἐξελληνισμὸς ὅλης τῆς νομοθεσίας προέκυψεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγχνων τοῦ ἔθνους, μέχρις οὗ μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ ἐπίσημα ἑλληνικὰ τῶν νόμων κείμενα, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

-

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠσχολεῖτο περὶ τὰ ἔργα ταῦτα, μικροῦ ἐδέησεν ἐν ἔτει 532 νὰ ἀποβάλῃ τὴν βασιλείαν ἕνεκα στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκραγείσης. Ἡ στάσις αὕτη διεξήχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων φατριῶν τοῦ ἱπποδρόμου, ὥστε πρόσφορον εἶναι νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθά τινα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν περιωνύμων ἐκείνων ἀγώνων, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν καὶ προηγουμένως ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν παρεστήσαμεν ἔτι ὅλην τὴν σπουδαιότητα. Αἱ ἁρματοδρομίαι ἀπετέλουν ἀνέκαθεν μέρος τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτελοῦντο εἰς πολλὰς ἑλληνίδας πόλεις καὶ ὧν ἐπιφανέστεραι ἦσαν τὰ Ἴσθμια, τὰ Νέμεα, τὰ Πύθια καὶ μάλιστα τὰ Ὀλύμπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐν ἐκτάσει ὁμιλήσαμεν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ (σελ. 252 καὶ ἑπ.). Μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώρας, μετεφυτεύθησαν εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι πανηγύρεις, ἰδίως εἰς Αἰγάς, Θεσσαλονίκην, Νικόπολιν, Δῖον, Κύζικον, Μαγνησίαν, Νίκαιαν, Πέργαμον, Ἀνάζαρβον τῆς Κιλικίας, Σίδην, Ἔφεσον, Σμύρνην, Θυάτειρα, Ταρσόν, Ἀττάλειαν, Τράλλεις, Τύρον, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν· ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Πολλοὶ τῶν ἀγώνων τούτων ἔφερον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἱερόν, τὸ ἑλληνικὸν τῶν Ὀλυμπίων ὄνομα, εἰ καί τινες προσέλαβον, τοῦ καιροῦ προϊόντος, ἤθη ῥωμαϊκά. Ἰδίως δὲ τὸν ἑλληνικὸν ἅμα καὶ ῥωμαϊκὸν τοῦτον χαρακτῆρα εἶχεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς ἀγών, ὅστις ἀπέβη πολύκροτος ἀπὸ τῆς τρίτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ παραδόξως ἤκμασε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης, ὅτε ἐν ἔτει 521 κατηργήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰουστίνου.

Ἀλλὰ μάλιστα ἱστορικῆς μνείας ἄξιαι ὑπῆρξαν αἱ ἁρματοδρομίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες φυσικῷ τῷ λόγῳ διωργανώθησαν μᾶλλον κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατησάντων ἱπποδρομικῶν ἀγώνων. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ταύτῃ τοῦ κράτους πρωτευούσῃ τὰ συναγωνιζόμενα ἅρματα ὄντα κατ' ἀρχὰς δύο, ἔπειτα ἐδιπλασιάσθησαν· τέσσαρα δὲ ὡσαύτως ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ βραδύτερον περιωρίσθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς δύο. Τὰ χρώματα τοῦ ἱματισμοῦ τῶν δύο κατὰ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ εἰσαχθέντων ἁρματηλατῶν ἦσαν τοῦ ἑνὸς λευκόν, τοῦ ἄλλου ἐρυθρόν· τὰ δὲ χρώματα τῶν μετὰ ταῦτα προστεθέντων δύο ἦσαν τοῦ ἑνὸς πράσινον, τοῦ ἄλλου κυανοῦν· καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ τέλους παραμείναντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φιλοτιμία τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ τοσοῦτον σφοδρὰ τὰ πάθη τὰ ὁποῖα ἐκίνουν παρὰ τοῖς θεαταῖς, ὥστε πρωϊμώτατα εἶχον σχηματισθῆ ἐν Ῥώμῃ φατρίαι κατὰ τὰ διάφορα τῶν ἁρματηλατῶν χρώματα, οἱ λευκοὶ (Albati), οἱ ἐρυθροὶ (Russati), οἱ πράσινοι (Prasini), οἱ κυανοὶ ἢ βένετοι (Veneti), τῶν ὁποίων αἱ θορυβώδεις καὶ ἐνίοτε αἱματηραὶ ἔριδες ἐτάραξαν πολλάκις τὴν πόλιν. Καὶ ὅμοιαι φατρίαι ἐσυστήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀναγνωρισθεῖσαι ὅπως ἐν Ῥώμῃ, ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ προσλαβοῦσαι δημοτικόν τινα ὀργανισμόν, διότι ὠνομάζοντο δῆμοι, εἶχον ἑκάστη τὸν δήμαρχον αὐτῆς καὶ τὸν κατάλογον τῶν μελῶν, κατατεθειμένον ἐν τῷ ἐπαρχείῳ τῆς πόλεως. Ὁ κατάλογος ὅμως οὗτος δὲν περιεῖχεν, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν δημοτῶν. Τοὐλάχιστον, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, οἱ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἐγγεγραμμένοι Βένετοι ἦσαν 1500, οἱ δὲ Πράσινοι 900, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατετάσσοντο εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μερίδων τούτων.

Ἀλλ' ἐὰν οἱ ἱπποδρομικοὶ τῆς νέας πρωτευούσης ἀγῶνες διωργανώθησαν, ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, καθ' ὁμοίωσιν τῶν ἀγώνων τῆς Ῥώμης, ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ ἀναμνήσεις ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τοῦ ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμίαν

ἔννοιαν δύναται νὰ δώσῃ τὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἁπλούμενον σήμερον Ἀτ-Μεϊδάν. Τὸ πλάτος τοῦ ἱπποδρόμου ἦτο βήματα 158, ἐνῷ τὸ σημερινὸν πλάτος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 88 βήματα· τὸ δὲ μῆκος ἦτο βήματα 639, ἐνῷ νῦν δὲν ὑπερβαίνει τὰ 433. Πλὴν τούτου, τὸ Ἀτ-Μεϊδὰν εἶναι ἐπίπεδον ἔχον ὅμως ἐλεεινά τινα κτίρια, ἐνῷ ὁ ἱππόδρομος ἦτο ἀμφιθεατροειδὲς σύμπλεγμα λαμπρῶν οἰκοδομῶν, βάθρων, κιόνων, ἀγαλμάτων, περιτετειχισμένον καὶ ἔχον διαφόρους πύλας. Ἐκ τῶν ποικίλων τούτων οἰκοδομημάτων καὶ κοσμημάτων, δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ὀλίγα τινά, τὰ κυριώτερα. Πρὸ πάντων ἄξιον μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Κάθισμα, τὸ μέρος δηλαδὴ ὅπου καθήμενοι, ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἐν τέλει, ἐθεώρουν τοὺς ἀγῶνας. Τὸ Κάθισμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζον καὶ ἐκόσμουν εἰκοσιτέσσαρες ὑπερύψηλοι κίονες, ἔκειτο ἐπὶ τῆς βορείου κορυφῆς τοῦ ἱπποδρόμου, ἐπὶ δὲ τῆς ἀντιθέτου νοτίου ὑπῆρχεν ἡ καλουμένη, ὡς ἀπὸ τοῦ σχήματος, Σφενδόνη. Ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἱπποδρόμου, ἦσαν βαθμηδὸν διατεθειμένα τὰ Καθίσματα ἢ Βάθρα τῶν Δήμων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο προσέτι καὶ Στοαί, καὶ Περίπατοι, καὶ Ἀναβάθραι, καὶ κατὰ μετωνυμίαν Δῆμοι. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπιμήκους τούτου τετραγώνου ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες καὶ ἵσταντο πλεῖστα ἔργα τέχνης παντὸς χρόνου καὶ παντὸς εἴδους. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπίχρυσοι ἵπποι, εἰς ἕνα τῶν ὁποίων, ἔργον ὄντα ὡς εἰκάζεται τοῦ Λυσίππου, ἀπηρωρημένον δ' ἔχοντα τὸν πόδα, ἀναφέρονται οἱ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ σωζόμενοι οὗτοι στίχοι Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ·

Ἔμπνους ὁ χαλκοῦς ἵππος οὗτος ὃν βλέπεις·
Ἔμπνους ἀληθῶς καὶ φριμάσσεται τάχα.
Τὸν πρόσθιον δὲ τοῦτον ἐξαίρων πόδα,
Βαλεῖ σε καὶ λὰξ εἴπερ ἔλθῃς πλησίον.
Δραμεῖν καθορμᾷ, στῆθι, μὴ προσεγγίσῃς·
Μᾶλλον δὲ φεῦγε, μὴ λάβῃς τὸ τοῦ λόγου.

Οἱ ἵπποι οὗτοι, ἁρπαγέντες ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν πρώτης ἁλώσεως, μετεκομίσθησαν εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἄχρι τοῦδε ἵστανται ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὗρεν ὡσαύτως ἄσυλον ἡ χαλκῆ ὀφιοειδὴς τρικέφαλος στήλη, ἐφ' ἧς ἦτο ἐπιτεθειμένος

πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφότερα ἀναθήματα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ Μηδικοῦ πολέμου· ἡ δὲ στήλη αὕτη, ἡ μετακομισθεῖσα αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ. 570 τοῦ δευτέρου τόμου), σώζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, εἰ καὶ δεινῶς ἠκρωτηριασμένη (σελ. 587 τοῦ πρώτου τόμου). Ἐκεῖ ἵσταντο πρὸς τούτοις ἀγάλματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, μαρτύρων τοῦ Εὐαγγελίου, ὑπουργῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἡνιόχων, φιλοσόφων, ἰατρῶν, καὶ πλεῖστα ἔργα ἑλληνικῆς, ρωμαϊκῆς, αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἐν οἷς μάλιστα ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡρακλῆς, «ἔργον πρῶτον καὶ ὕστατον» τοῦ Λυσίππου, ὁ Καλυδώνιος Κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἀετὸς ὃν ἔστησεν ἐπὶ στήλης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, διηρκότα μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντα δὲ ὄφιν· καὶ νεᾶνις ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἔφιππον ἄνδρα στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος· καὶ Ἄρτεμις, πρὸς ἣν οἱ παλαισταὶ ἐγυμνάζοντο. Ἀλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι ν' ἀπαριθμηθῶσι πάντα· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρομεν, ὅτι ὁ ἱππόδρομος ἀπεικόνιζεν ἀκριβέστατα ἅπαντα τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, διότι ἔβλεπες ἐνταῦθα καὶ ρωμαϊκὰς καὶ ἀνατολικάς, καὶ ἐθνικὰς καὶ πρὸ πάντων ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὥστε ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν προγονικὴν εὔκλειαν καὶ χάριν ἐνώπιον τοσούτων ζωντανῶν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς μαρτύρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ αὐτόθι τελουμένη πανήγυρις προσέλαβε πρὸ πάντων ἑλληνικήν τινα κομψότητα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ Μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ πράσινοι ἐχαιρέτιζον αὐτὸν πρῶτοι ψάλλοντες

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει,

οἱ δὲ βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐξηκολούθουν τοιουτοτρόπως ᾄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἕνα στίχον τοῦ παναρχαίου, ἐκείνου δημοτικοῦ ᾄσματος, τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποίουν εἰς τὴν πανήγυριν φαιδρό-

τητά τινα ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκελλον μὲν καὶ αὐταὶ εἰς ἔριδας καὶ διαπληκτισμοὺς πολλάκις φονικούς, ἀλλὰ προσέλαβον μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, καί τινα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Τῳόντι ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου αἱ φατρίαι ἐκεῖναι ἠγωνίσθησαν πολλάκις ὑπὲρ τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήματος διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες κατήντησαν φοβεραί. Δὲν θέλομεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν σπουδαιότητα πλείονα τῆς προσηκούσης, οὐδὲ νὰ ὑπολάβωμεν τὰς φατρίας ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας ὁπωσδήποτε τὴν ἐθνικὴν θέλησιν ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου μοναρχίας· οὔτε ὁ τρόπος καθ' ὃν αὗται συνεκροτοῦντο, οὔτε αἱ ἀφορμαὶ καὶ περιπέτειαι τῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἐπιτρέπουσι νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰς τοσαύτη ἀξία. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, ἀντὶ νὰ περιορισθῶσι εἰς παιδαριώδεις καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος χρώματος διενέξεις, ὅπερ συνέβαινεν ἐν Ῥώμῃ, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους χαρακτῆρα, καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φατρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους.

Οὐδεμία δὲ τῶν στάσεων ἐκείνων ἀπέβη τοσοῦτον ἐναγώνιος, μακρὰ καὶ αἱματηρά, ὅσον ἡ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐκραγεῖσα, ἣν πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν ἐνταῦθα. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεκίνησε πιθανώτατα πολιτική τις φατρία, ἥτις ἤθελε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον ἕνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι συνήθως ἀποδίδεται εἰς τοὺς μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων διαπληκτισμούς· ἀλλ' οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν ἁπλῆ πρόφασις τοῦ κινήματος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἅμα βασιλεύσας, ἀπεφήνατο διὰ διατάγματος τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ τιμωρήσῃ πάντας ὅσοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἱπποδρομικῶν ἐρίδων, ἐξώκελλον εἰς κακουργήματα ἀδιαφόρως εἰς ποῖον χρῶμα ἀνῆκον, ἂν συνετάσσοντο δηλαδὴ μετὰ τῶν Πρασίνων ἢ τῶν Βενέτων. Κατηγορεῖται ὅμως ὅτι ἀπέκλινεν οὐδὲν ἧττον πρὸς τοὺς Βενέτους, καὶ σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευσεν αὐτούς, καταδιώξας τοὺς Πρασίνους, κατ' ἄλλους μὲν διότι ἡ Θεοδώρα ὡς ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς αὐτῆς ἡλικίας εἶχε συμπάθειάν τινα

πρὸς τοὺς Βενέτους, κατ' ἄλλους δὲ διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν κρύφα ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς σωζομένους ἔτι συγγενεῖς τοῦ Ἀναστασίου. Ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος εἶναι ἀκριβής. Εἴδομεν ὅτι ἠπείλησεν ἀμφοτέρας τὰς φατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐπολιτεύθη ἐξ ἴσου αὐστηρῶς πρὸς ἀμφοτέρας. Ἐν τούτοις, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος καθ' ὃν συνέβη ἡ προκειμένη στάσις, οἱ Βένετοι ἀναφαίνονται ὁμολογουμένως συμπολιτευόμενοι, οἱ δὲ Πράσινοι ἀντιπολιτευόμενοι. Ὥστε ὑπῆρξε διαφορά τις περὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυπτεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, οὐχὶ ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς εὐνοίας τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς Βενέτους, ἀλλ' ἐκ τούτου μᾶλλον ὅτι οἱ Πράσινοι συνετάχθησαν μετὰ τῆς μερίδος, ἥτις ἐπεδίωκε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἑνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἥτις κυρίως φαίνεται προκαλέσασα τὴν στάσιν ταύτην. Ὠφελήθη δὲ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ὑπῆρχον κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως, ἥτις ἐπεκράτει ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ, ὃν ἐπεχείρησεν, ὡς θέλομεν ἴδει, ὁ Ἰουστινιανὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, τῶν ἀδικιῶν καὶ τῶν καταπιέσεων ἀνωτάτων τινῶν τοῦ κράτους λειτουργῶν.

Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἀναφέρεται ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Τριβωνιανός. Ἄλλος δὲ ἀνώτατος ὑπουργὸς τοῦ κράτους, καθ' οὗ ἐξανίστατο, ὡς ἀξιοῖ ὁ Προκόπιος, ἡ πρωτεύουσα, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, ὁ ἔπαρχος τῆς αὐλῆς, ἤτοι ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας. Ὁ ἔπαρχος τῆς αὐλῆς ἦτο ἄνθρωπος ὅλως διόλου διάφορος τοῦ κοιαίστωρος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης δὲν ἔμαθε ποτέ του πολλὰ γράμματα· καὶ ἦτο ὀξύς, ἀπότομος, ὑβριστής, ἄσωτος, ἓν κοινὸν ἔχων πρὸς τὸν Τριβωνιανόν, τὴν φιλαργυρίαν. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σκεύους τούτου τὸ ὁποῖον ἦτο μεστὸν τοσούτων κακιῶν, ἔλαμπε τὸ πῦρ πνεύματος ἐπιτηδείου νὰ συμβουλεύῃ ἑκάστοτε τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπινοῇ τὴν πρέπουσαν λύσιν ἐν ταῖς δεινοτέραις τῶν ἀποριῶν· καὶ αὐτὸς κυρίως ἦτο ὅστις διὰ ποικίλων καὶ πολλάκις βεβαίως καταθλιπτικῶν τρόπων παρέσχεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν τοὺς πόρους τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς ἐκτέλεσιν τοσούτων πολεμικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἔργων. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καπ-

παδόκης ἦτο μία ἐκ τῶν ἰσχυρῶν καὶ μέχρι τινὸς ἀγρίων ἐκείνων φύσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ διαλειμμάτων ἐναντίον ὅλων τῶν ἠθικῶν νόμων τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν συνήθως ἀναποσπάστους ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ μεγαλουργοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἄνθρωπον μεγαλοφυῆ δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἴσως προσήκει νὰ κληθῇ μεγαλοφυὲς ἔκτρωμα· τοσοῦτον παρ' αὐτῷ ἡ ἀρετὴ ἔθιγε τὴν κακίαν καὶ ἡ κακία τὴν ἀρετήν. Συνεβούλευε μὲν τὰ ἄριστα, ἀλλ' ἔκλεπτεν ἀναισχύντως τὰ δημόσια χρήματα. Εἰργάζετο μὲν ἀνενδότως περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀχανοῦς αὐτοῦ ὑπηρεσίας ἀλλὰ διῆγε τὰς νύκτας ἀκολασταίνων καὶ ἀσωτεύων. Ἐτόλμα μὲν νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν παντοδύναμον Θεοδώραν, ἀλλὰ δὲν ἐδίστασεν ἐνταὐτῷ νὰ ἐπιβουλεύεται τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἰουστινιανόν. Ὥστε παράδοξον δὲν εἶναι ὅτι πολλοὺς μὲν εἶχεν ἐχθρούς, πολλὴ δὲ ἠκούετο κατ' αὐτοῦ κατακραυγή.

Τελευταῖον πικρὰ παράπονα προεκάλει καὶ ἡ στρατιωτικὴ θρασύτης τοῦ Καλοποδίου, ὅστις λέγεται σπαθάριος καὶ κουβικουλάριος, ὢν πιθανώτατα εἷς τῶν κυριωτάτων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς αὐλῆς. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὸν διηνεκῆ ἐρεθισμόν, τὸν ὁποῖον ὑπέτρεφον οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὴν συνήθειαν τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον νὰ ἔρχωνται ἔνοπλοι εἰς τὰ θεάματα ταῦτα, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ὑποστηρίζωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ἀξιώσεις τῆς ἰδίας ἕκαστος μερίδος, θέλομεν ἐννοήσει μέχρι τινὸς τὰς σκηνὰς ὅσαι συνέβησαν ἐν τῇ πρωτευούσει ἐκείνῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 532.

Τῇ 13 ἰανουαρίου ὁ βασιλεὺς παρευρίσκετο εἰς τὸν ἱππόδρομον, θεωρῶν τοὺς τελουμένους ἀγῶνας. Οἱ Πράσινοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς συνήθεις πρὸς τὸν ἁρματηλάτην αὐτῶν προτροπὰς καὶ ἀνευφημίας, ἤρχισαν νὰ ταράττωσι τὴν πανήγυριν διὰ κραυγῶν ἕνεκα τῶν γινομένων δῆθεν εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου δρόμου· ἀλλὰ τότε μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτόν, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς θορυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως διάλογον ὅστις ἐγένετό ποτε μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐλάλει ἀμέσως πρὸς τὸν ὄχλον, ἀλλὰ διὰ μανδάτωρος, ἤτοι δημοσίου κήρυκος, ὅστις ἵστατο ἐπὶ τούτῳ παρ' αὐτῷ. Ὡσαύτως καὶ οἱ δημόται τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν δὲν

ἐλάλουν πιθανώτατα ὅλοι ὁμοῦ. Ἂν τοιοῦτόν τι συνέβαινεν, ἡ συνεννόησις ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος· ὥστε ἂν καὶ ὁ χρονογράφος οὐδὲν ὡς πρὸς τοῦτο λέγει, ἀναφέρων ἁπλῶς ὡς λαλοῦντας Πρασίνους καὶ Βενέτους, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔφερον τὸν λόγον μόνοι οἱ δήμαρχοι, συνευδοκούντων ἁπλῶς τῶν λοιπῶν δημοτῶν. Τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς διαλέξεως ταύτης ἐσώθησαν φαίνεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον παραλαβὼν αὐτὰ ὁ Θεοφάνης ἀπεμνημόνευσεν εἰς ἡμᾶς τὸ γεγονός. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ ἐν πολλοῖς ἀσαφής, ἀλλὰ αἱ περιπέτειαι τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι καθ' ἑαυτὰς τοσοῦτον δραματικαὶ ὥστε ὁπωσδήποτε παρασταθεῖσαι παρασύρουσι τὸν ἀναγνώστην. Φαντασθῶμεν τῳόντι τὸν ἀχανῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱππόδρομον· τοὺς λαμπρῶς τελουμένους ἀγῶνας· τὰ παριστάμενα φρενητιῶντα πλήθη· τὸν μεγαλοπρεπῆ Ἰουστινιανὸν ἔχοντα παρακαθημένην τὴν καλὴν Θεοδώραν καὶ περιεστοιχισμένον ὑπὸ πολυτελοῦς αὐλικῆς θεραπείας· τὰς διαδηλώσεις τῶν Πρασίνων καὶ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενον διάλογον μεταξὺ βασιλέως καὶ λαοῦ· τὸ θέαμα καὶ τὸ ἄκουσμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεδείχθησαν κατ' ἀρχὰς εὐλαβεῖς καὶ μετριόφρονες. Οἱ Πράσινοι ἐφώναξαν. «Ἔτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε· τοῦ βίνκας (εὐχὴ περὶ νίκης λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐκφερομένη, ὅστις ἄλλως ὡμίλει τὴν ἑλληνικήν, εἰ καὶ πολυειδῶς παρεφθαρμένην)· ἀδικοῦμαι, μόνε ἀγαθέ, οὐ βαστάζω. Οἶδεν ὁ Θεός. Φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχήσῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν.» — Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠρώτησε «τίς ἐστιν; οὐκ οἶδα.» Οἱ δὲ Πράσινοι, οἵτινες δὲν ἤθελον ἔτι νὰ κατηγορήσωσιν εἰμὴ τὸν Καλοπόδιον, καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὸν ῥητῶς, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα δι' ἀστείου τινὸς τρόπου.

Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὑρίσκεται.

Μανδάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ.

Πράσινοι. Εἷς καὶ μόνος ἀδικεῖ με, Θεοτόκε, μὴ ἀνακεφαλήσοι.

Μανδάτωρ. Τίς ἐστιν, ἐκεῖνος; οὐκ οἴδαμεν.

Πράσινοι. Σὺ καὶ μόνος οἶδας, Τρισαύγουστε, τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.

Μανδάτωρ. Εἴ τις ἂν ἔστιν, οὐκ οἴδαμεν.—Καὶ ἐπιμένοντος οὕτω τοῦ βασιλέως εἰς τὸ νὰ λέγῃ ὅτι δὲν γνωρίζει τίνα ἐννοοῦσιν, ἐξεστόμισαν τελευταῖον οἱ Πράσινοι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς καθ' οὗ ἐκραύγαζον.

Πράσινοι. Καλοπόδιος, ὁ σπαθάριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

Μανδάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.

Πράσινοι. Εἴ τις ποτέ ἐστιν, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα. Ὁ Θεὸς ἀνταποδώσοι αὐτῷ ἀδικοῦντί με, διὰ τάχους.

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς οὐκ ἀνέρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι, εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίσαι τοὺς ἄρχοντας.

Πράσινοι. Εἴ τις δήποτε ἀδικεῖ με, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα.

Ἐνταῦθα ὁ Ἰουστινιανὸς παροξυνθεὶς ἐπὶ μᾶλλον, ἤρχισε νὰ ὑβρίζῃ καὶ νὰ ἀπειλῇ τὸν ὄχλον.

Μανδάτωρ. Ἡσυχάσατε Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται.

Πράσινοι. Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας ἀποκαλεῖς; Ἡ Θεοτόκος μετὰ ὅλων.

Μανδάτωρ. Ἕως πότε ἑαυτοὺς καταρᾶσθε;

Καὶ ἐπειδὴ οἱ Πράσινοι ἐξηκολούθουν βοῶντες καὶ κραυγάζοντες, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιτείνων τὴν ἀπειλήν, «ὄντως εἰ μὴ ἡσυχάσητε, εἶπεν αὐτοῖς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς.»

Οἱ Πράσινοι ἤδη περισταλέντες ὁπωσοῦν, ἤρχισαν νὰ ἀντιλέγωσιν εὐλαβέστερον πάλιν, ἀλλ' ἐπέμενον παραπονούμενοι.

Πράσινοι. Καὶ εἴ τι ἂν εἴπωμεν θλιβόμενοι, μὴ ἀγανακτήσοι τὸ κράτος σου· τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται. Λόγον ἔχοντες, αὐτοκράτωρ, ὀνομάζομεν ἄρτι πάντα. Ποῦ ἐστιν οὐκ οἴδαμεν οὐδὲ τὸ παλάτιον, Τρισαύγουστε, οὐδὲ πολιτείας κατάστασις.

Μανδάτωρ. Ἕκαστος ἐλεύθερος ὅπου ἐθέλει, ἀκινδύνως δημοσιεύει.

Οἱ δὲ Πράσινοι παροξυνθέντες αὖθις· «καὶ θαρρῶ ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίσαι οὐ συγχωροῦμαι. Καὶ ἐὰν ἐστιν ἐλεύθερος, ἔχει δὲ Πρασίνων ὑπόληψιν, πάντως εἰς φανερὸν κολάζεται».

Μανδάτωρ. Ἑτοιμοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθε.

Ἐντεῦθεν οἱ Πράσινοι ἀπελπισθέντες ἐξέβαλον φωνὰς στασιαστικάς.

Πράσινοι. Ἐπαρθείτω τὸ χρῶμα τοῦτο. Καὶ ἡ δίκη οὐ χρημα-

τίζει. Ἄνες τὸ φονεύεσθαι· καὶ ἄφες κολαζόμεθα. Ἴδε, πηγὴ βρύουσα, καὶ ὅσους θέλεις κόλαζε. Ἀληθῶς δύο ταῦτα οὐ φέρει ἀνθρωπίνη φύσις (τὴν ἀδικίαν δηλαδὴ καὶ τὴν ὠμότητα)· εἴθε Σαββάτιος μὴ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ ἔσχεν υἱὸν φονέα. (Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

Ταύτην ἀκούσαντες τὴν βλασφημίαν, κατεξανέστησαν οἱ Βένετοι, καὶ ἐφώναξαν· «τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε».

Πράσινοι. Πότε οὐ σφάζεις, καὶ ἀποδημεῖς;

Βένετοι. Σὺ δὲ σφάζεις καὶ διακενῆς. Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.

Πράσινοι. Δέσποτα Ἰουστινιανέ, αὐτοὶ παρακαλοῦσι, καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φονεύει. Νοήσοι ὁ μὴ θέλων. Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ ζεῦγμα τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.

Πράσινοι. Τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγάθου τὶς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε, καὶ τοὺς Βενέτους πλέκετε.

Πράσινοι. Ἄρτι, Κύριε, ἐλέησον· τυραννεῖται ἡ ἀλήθεια. Ἤθελον ἀντιβάλλαι τοῖς λέγουσιν, ἐκ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα. Πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία!

Μανδάτωρ. Βλάσφημοι καὶ θεοχόλοτοι, ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Τότε, μετά τινας ἔτι πρὸς τοὺς Βενέτους διαπληκτισμούς, οἱ Πράσινοι βλέποντες ὅτι ὁ κατεπτοημένος ὄχλος δὲν ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἄρῃ ὅπλα ὑπὲρ αὐτῶν, ἠγέρθησαν ὁμοθυμαδόν, ἀνέκραξαν «ἀνασκαφείτω τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων» καὶ ἀφήσαντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς Βενέτους ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ, διεσπάρησαν αὐτοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἵνα παροξύνωσι τὰ πνεύματα καὶ παρασκευάσωσι τὴν στάσιν τῆς ἐπιούσης.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως Εὐδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς ταραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἑπτά, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν νὰ ἀπαγχονισθῶσι. Τούτων ὁ πρῶτος ἐθανατώθη, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἔπεσον ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς ἀγχόνης. Ἐκ τούτων τῶν δύο ὁ μὲν εἷς ἦτο Πράσινος, ὁ δὲ Βένετος, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ κατηγορίαι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατεδίωκεν εἰμὴ μό-

νον τοὺς Πρασίνους, καὶ ὅτι σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς Βενέτους ἦσαν ἀνυπόστατοι. Ἀμφότεραι αἱ φατρίαι ὥρμησαν ἵνα σώσωσιν αὐτούς· ὄχλος δὲ πολὺς ἔδραμεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἵνα ζητήσῃ τὴν χάριν τοῦ βασιλέως, ὅστις ὅμως δὲν ἠθέλησε νὰ ἀπαντήσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Κόνωνος ἥρπασαν τοὺς δύο ἐκείνους ἀνθρώπους, καὶ ἐπέρασαν αὐτοὺς δι' ἀκατίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου, ὡς εἰς ἄσυλον ἀπαραβίαστον. Ὁ ἔπαρχος ἔστειλεν ἀμέσως στρατιώτας ἵνα φρουρήσωσι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ παρεμποδίσωσι τὴν δραπέτευσιν τῶν δύο κακούργων. Οἱ δὲ στασιασταί, μὴ δυνάμενοι νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔδραμον εἰς τὸ πραιτώριον, ζητοῦντες παρὰ τοῦ ἐπάρχου τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐνόχων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἔπαρχος διέταξε τὴν φρουρὰν αὐτοῦ νὰ διαλύσῃ τὸν ὄχλον, τὸ πλῆθος ὥρμησε κατὰ τῆς φρουρᾶς, καὶ ἀφοῦ ἔτρεψεν αὐτήν, οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὰς φυλακάς, ὧν ἔθραυσαν τὰς θύρας, οἱ δὲ ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι ἐντεῦθεν ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου, κατέκαυσαν μέγα τῆς πόλεως μέρος. Τότε τῳόντι ἐπυρπολήθησαν ὅ τε ἀρχαῖος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ τὸ βαλανεῖον ὁ Ζεύξιππος, καὶ τῆς βασιλέως αὐλῆς τὰ ἐκ τῶν προπυλαίων ἕως εἰς τὸν Ἄρεος λεγόμενον οἶκον, καὶ αἱ μεγάλαι στοαὶ μέχρι τῆς ἀγορᾶς, ἥτις ἦτο ἐπώνυμος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ πολλαὶ πλουσίων ἀνθρώπων οἰκίαι. Τὸ πῦρ παρηκολούθει ἡ λεηλασία. Οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγκριτώτεροι τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν νὰ περάσωσι τὸν Βόσπορον καὶ νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν φλογῶν καὶ τοῦ πατάγου τῶν καταπιπτόντων οἰκοδομημάτων, ἠκούοντο πανταχόθεν αἱ κραυγαί, νίκα, νίκα, διότι ταύτην τὴν λέξιν εἶχον λάβει οἱ στασιασταὶ ὡς σύνθημα, καὶ τούτου ἕνεκεν ἡ προκειμένη στάσις ἐπωνομάσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔκτοτε ἡ στάσις τοῦ νίκα. Πιθανώτατα δὲ ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὴ ἡ κραυγὴ δι' ἧς αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἁρματηλάτας ἐπὶ τὴν νίκην ἢ καὶ ἀνεκήρυττον τὴν νίκην αὐτῶν.

Ἐ. διαστήματι τεσσάρων ἡμερῶν ἡ πρωτεύουσα ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν στασιαστῶν καὶ τοῦ ἀγρίου ὄχλου ὅστις, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς παρομοίας περιστάσεις, παρεξετράπη εἰς μυρίας ὅσας κακουργίας, πυρπολῶν, λεηλατῶν καὶ φονεύων. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετά τινων συγκλητικῶν, τοῦ Βελισαρίου καὶ

ἄλλων τινῶν στρατηγῶν, διετέλουν κεκλεισμένοι καὶ ἀπρακτοῦντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Δὲν ἐτόλμων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βασιλικὴν φρουράν, διότι ἔβλεπον αὐτὴν οὐχὶ πρόθυμον νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἀντάρτας, καὶ μετεκάλεσαν ἕτερά τινα τάγματα ἐκ τῶν πέριξ πόλεων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ἀκούων ὅτι οἱ στασιασταὶ ἀπαιτοῦσι τὴν παῦσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου, ἐνόμισεν ὅτι ἂν ἐνδώσῃ κατὰ τοῦτο, θέλει καταπαύσει τὸ κακόν, καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι διώρισεν ἔπαρχον μὲν τῆς αὐλῆς τὸν Φωκᾶν, κοιαίστορα δὲ τὸν Βασιλείδην, ἀμφοτέρους ἐπαινουμένους ἐπὶ συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ. Ἀλλ' ὁ ὄχλος ἀντὶ νὰ πραϋνθῇ διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης, ἀπέβη ἔτι θρασύτερος καὶ προσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πρόβου, ἑνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου, ἐχαιρέτισεν αὐτὸν Αὔγουστον. Καὶ ὁ μὲν Πρόβος δὲν εὑρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ του, οἱ δὲ στασιασταὶ ἐπυρπόλησαν αὐτὴν ἐν τῇ παραλόγῳ αὐτῶν μανίᾳ. Οὐδὲν ἧττον ἀπεκάλυψαν ἤδη σκοπούς, περιποιήσαντας εἰς τὸ κίνημα χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον. Ναὶ μὲν οἱ δύο ἕτεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήϊος, εὑρίσκοντο παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ, προσελθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς στάσεως ὡς πιστοὶ ὑπήκοοι. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ Πρόβου ἀναγορεύσεως, παρήγαγε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ κατ' αὐτῶν ὑπονοίας. Ἡ παρουσία αὐτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐνῷ ἐκτὸς μὲν ἀνηγορεύετο ὁ Πρόβος, ἐντὸς δὲ αἱ διαθέσεις τῆς φρουρᾶς ἐφαίνοντο σφόδρα ἀμφίβολοι, ἐνομίσθη ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμφοτέρους νὰ ἐξέλθωσιν ἀμέσως, οὐδὲ ἐπείσθη εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῶν δεομένων νὰ μείνωσιν. Ἐνταῦτῷ δὲ ὁ Βελισάριος προσλαβὼν ἤδη ἱκανάς τινας ἐκ τῶν πέριξ πόλεων δυνάμεις, ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς στασιαστάς, καὶ ἐπήνεγκεν ἱκανὴν αὐτῶν σφαγήν· ἀλλ' εἴτε διότι εὗρεν αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὠχυρωμένους, εἴτε διότι εἶδε τοὺς ἰδίους στρατιώτας βάλλοντας πῦρ εἰς πολλὰ κτίρια ἐξ οὗ ἐκινδύνευε νὰ ἀποτεφρωθῇ πᾶσα ἡ πόλις, ἐνόμισε πρέπον νὰ ὑποχωρήσῃ.

Τὴν νύκτα τοῦ σαββάτου πρὸς τὴν κυριακήν, ἥτις ἦτο ἡ 18 ἰανουαρίου, δεινὴ ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀμηχανία. Ὁ Ἰουστινιανὸς βλέπων ὅτι οὔτε διὰ τῶν παραχωρήσεων οὔτε διὰ τῆς βίας κατώρθωσε νὰ παύσῃ τὴν στάσιν, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην

ἀθυμίαν· καὶ ἐπιβιβάσας εἰς πλοῖον πάντα τὰ πολύτιμα σκεύη ἡτοιμάζετο νὰ φύγῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θράκης, ἐπ' ἐλπίδι νὰ ἀνακτήσῃ διὰ τῶν ἐπαρχιῶν τὴν πρωτεύουσαν. Ἡ ἐλπὶς ἦτο ματαία· διότι ἂν ἔφευγεν, ὁ νέος βασιλεὺς ὃν ἤθελον προχειρίσει οἱ στασιασταὶ ἔμελλε πολὺ πιθανώτερον νὰ γίνῃ διὰ τῆς πρωτευούσης κύριος τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ περὶ φυγῆς λοιπὸν ἀπόφασις ἦτο ὀλεθρία· καὶ ὅμως πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεδοκίμαζον τὴν ἀπόφασιν ταύτην, πάντες πλὴν δύο, τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς Θεοδώρας. Αὐτοὶ ἔσωσαν τὸν Ἰουστινιανὸν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν. Καὶ κυρίως εἰπεῖν ἡ Θεοδώρα μᾶλλον ἢ ὁ Βελισάριος. Ὁ Βελισάριος, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, δὲν εἶχε μὲν ἔτι διαπράξει τὰ λαμπρὰ ἐν τῇ Δύσει κατορθώματα, ἀλλὰ μέγα ἤδη ἐκτήσατο ὄνομα ἕνεκα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θριάμβων. Ἱστάμενος παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ἠγανάκτει διὰ τὴν γενομένην ἀπόφασιν τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πεποίθησίς του ἦτο ὅτι ἡ βασιλεία ἠδύνατο νὰ σωθῇ καὶ ὅτι εἰς πᾶσαν περίστασιν αἰσχρὸν ἦτο νὰ ἐνδώσωσιν ἀμαχητί. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ἀτρόμητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἦτο συνεσταλμένος ἐν τοῖς συμβουλίοις, καὶ δὲν εἶχε τὸ θάῤῥος νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Τότε ἠγέρθη ἡ μεγαλόφρων Θεοδώρα. «Καὶ ἄν, εἶπεν, ἡ φυγὴ ἤθελεν εἶναι ὁ μόνος τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, πάλιν ἤθελον νομίσει αὐτὴν ἀσύμφορον. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἵνα ἀποθάνῃ, ὁ δὲ βεβασιλευκὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀνεχθῇ νὰ γίνῃ φυγάς. Μὴ γένοιτο νὰ ἴδω ἐμαυτὴν ἀπογεγυμνωμένην τῆς ἁλουργίδος ταύτης, μηδὲ νὰ ζήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν θέλουσι παύσει προσαγορεύοντές με Δέσποιναν. Ἐὰν θέλῃς, ὦ βασιλεῦ, νὰ σωθῇς, οὐδὲν τούτου εὐκολώτερον· χρήματα ἔχομεν πολλὰ καὶ ἰδοὺ ἡ θάλασσα, ἰδοὺ τὰ πλοῖα. Συλλογίσου ὅμως μήπως διασωθείς, θεωρήσῃς ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ θάνατος ἦτο προτιμότερος τοιαύτης σωτηρίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀποδέχομαι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο λόγιον, ὅτι καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστίν.» Εἰς τοὺς λόγους τούτους οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἀντείπῃ, οὔτε αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις, ἂν ἐφοβεῖτο τὸν ὄχλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ηὐλαβεῖτο ὅμως πολὺ μᾶλλον τὸ βλέμμα τῆς Θεοδώρας· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ μείνωσιν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῶν ὅλων. Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀμφεταλαντεύετο εἰσέτι. Ἀλλ' ὁ Βαλισάριος εἶχε πᾶσαν πίστιν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς στρατιώτας, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἰσέτι εἶχον

ἀγωνισθῇ μετ' αὐτοῦ κατὰ Περσῶν εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας. Πλὴν τούτου δὲ συνέπεσε νὰ ἦναι τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν Μοῦνδος μετὰ σώματός τινος Ἐρούλων εἰς οὓς εἶχε πλήρη πεποίθησιν. Οἱ δὲ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες ὑπέσχοντο τῷ βασιλεῖ νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἱππόδρομον, καὶ ἢ νὰ καταβάλωσι τὴν στάσιν, ἢ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ μαχόμενοι.

Καὶ ἦτο καιρὸς τῇ ἀληθείᾳ νὰ γίνῃ τι γενναῖον καὶ ὁριστικὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς, διότι ἡ στάσις αὕτη, ἡ ἀπὸ εὐτελῶν αἰτιῶν καὶ μικρῶν ἀξιώσεων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀρξαμένη, ἔλαβεν ἤδη ὅλως ἀνατρεπτικὸν χαρακτῆρα. Τὴν πρωΐαν τῆς 18 ὁ ὄχλος μαθὼν ὅτι ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήϊος ἐξῆλθον τῶν ἀνακτόρων, συνέρρευσε περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου καὶ ἀνηγόρευσεν αὐτὸν βασιλέα. Ἡ σύζυγος τοῦ Ὑπατίου, ἡ χρηστὴ καὶ συνετὴ Μαρία, ὡς ἂν προβλέπουσα τὸ οἰκτρὸν τοῦ δράματος τούτου τέλος, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τιμήν· ὁ δὲ Ὑπάτιος αὐτός, ἄνθρωπος ἀσθενοῦς ὡς φαίνεται χαρακτῆρος, κατ' ἀρχὰς ἐζήτησε μὲν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς στάσεως, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτῆς, παρίσταται προθύμως δεχόμενος τὰς προσρήσεις τῶν ὀπαδῶν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθέλησε νὰ πείσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ διευκολύνῃ τὴν καταστροφὴν τῆς ὀχλαγωγίας. Ὁπωσδήποτε, εἴτε ἑκὼν εἴτε ἄκων, ἀπῆλθεν ὑπὸ τοῦ πλήθους δορυφορούμενος εἰς τὴν ἀγορὰν ἤτοι πλατεῖαν τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπου ἐν ἐλλείψει διαδήματος καὶ τῶν ἄλλων κοσμημάτων, δι' ὧν περιεβάλλοντο κατὰ νόμον οἱ βασιλεῖς, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οἱ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν τινα στρεπτόν, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα. Ἐν τῷ ἅμα δὲ συνέρρευσαν περὶ αὐτὸν ἅπαντες οἱ συγκλητικοί, ὅσοι δὲν ἦσαν σὺν τῷ Ἰουστινιανῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, και πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προέτειναν νὰ τραπῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὰ βασίλεια. Ἂν τοῦτο ἐγίνετο, κατελύετο ἴσως τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κράτος, διότι ἡ ταλαντευομένη βασιλικὴ φρουρὰ ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὰς πύλας εἰς τοὺς στασιαστάς. Κατ' εὐτυχίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Ὑπάτιος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, οὐ μόνον τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἔργον δὲν διέπραξαν, ἀλλὰ ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸν ἱππόδρομον· ἡ δὲ συμπύκνωσις αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ὅπου

εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ περιζωσθῶσι, καὶ ὡς ἐν δικτύῳ τινὶ νὰ συλληφθῶσιν, ἐφάνη τοσοῦτον παράδοξος καὶ ἀσύνετος ὥστε πολλοὶ τῳόντι ὑπώπτευσαν βραδύτερον, ὅτι ὁ Ὑπάτιος δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω, εἰμὴ διὰ νὰ παραδώσῃ εὐχερέστερον τοὺς στασιαστὰς εἰς χεῖρας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Μούνδου, τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν, καὶ τρισχιλίων καλῶς γεγυμνασμένων καὶ πιστῶν στρατιωτῶν, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν ἱππόδρομον. Τὸ συνωθούμενον ἐκεῖ ἀπειράριθμον πλῆθος, εἴτε οἴκοθεν, ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, εἴτε ὑπὸ ἀποστόλων τῆς αὐλῆς ῥᾳδιουργούμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διχονοῇ. Καὶ ὅτε ἠκούσθη μάλιστα ὅτι προσέρχεται ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς, τινὲς ἐκ τῶν τοῦ Βενέτου μέρους ἀνέκραξαν· «Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε, τοῦ βίνκας. Κύριε, σῶσον Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα, καὶ Θεοδώραν τὴν Αὐγοῦσταν.» Ἐντεῦθεν δὲ ἐπῆλθε ῥῆξις μεταξὺ τῶν στασιαστῶν, καὶ οὕτως εὗρον αὐτοὺς ἔχοντας ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ὅτε ἐνέβαλον εἰς τὸν ἱππόδρομον, ὁ μὲν διὰ τῆς βενετείου λεγομένης στοᾶς, ὁ δὲ διὰ τῆς νεκρᾶς καλουμένης πύλης. Ἡ ἀντίστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ σπουδαία. Περὶ τὸν Ὑπάτιον ὑπῆρχον ὀλίγοι ὁπωσοῦν καλῶς τεθωρακισμένοι καὶ τεταγμένοι ἄνδρες· τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἔφερε μὲν ὅπλα τινά, ἀλλ' ἐν οὐδενὶ κόσμῳ συνωθούμενον, καὶ πρὸς ἀγῶνα ἐκ παρατάξεως παντάπασιν ἀνεπιτήδειον, εἶχε περιέλθει , ὡς πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, καὶ εἰς ἐμφύλιον ῥῆξιν. Ὅθεν ἅμα ὥρμησαν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος, ἡ μάχη ἐτράπη εἰς ἁπλῆν σφαγήν, ἥτις μηδεμίαν ποιοῦσα διάκρισιν μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων, διήρκεσεν ἐπὶ ὥρας πολλάς, καὶ ἐπήνεγκεν, ὡς βεβαιοῦσι, τὸν θάνατον τριάκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων. Συνελήφθησαν δὲ καὶ ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήϊος καὶ ὁ Πρόβος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ὀπαδῶν, ἐξ ὧν τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μὲν Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήϊος ἐθανατώθησαν, πολλοὶ δὲ ἕτεροι ἢ ἐξωρίσθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν, ὁ δὲ Πρόβος τοῦ ὁποίου ἡ ἀποποίησις ἐνομίσθη εἰλικρινεστέρα, ἠξιώθη τῆς βασιλικῆς χάριτος.

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ φοβερὰ ἐκείνη στάσις, ἡ ἑβδομάδα ὅλην σχεδὸν διαρκέσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ εἰς ὅλον τὸ κράτος τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν, διέταξε τὴν

διακοπὴν τῶν ἱππικῶν ἀγώνων, οἵτινες ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν ἐπανελήφθησαν πλέον, ἐπεχείρησε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐλεεινῶς καταπυρποληθείσης πρωτευούσης, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀνεκάλεσεν αὖθις εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων τόν τε Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, «ἦν γάρ, ὡς προείπομεν, αἱμύλος τε καὶ τἄλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ.» Ὁ δὲ βαρὺς καὶ ἀνελεήμων Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, περιελθὼν μετὰ δέκα ἔτη εἰς ῥῆξιν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλίδα Θεοδώραν, ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀσπασθῇ τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ κατέλυσε τὸν βίον ὡς πρεσβύτερος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηκολούθησε τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυριωτάτου τῆς ζωῆς αὐτοῦ βουλεύματος. Εἴδομεν ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Ἰουστίνου εἶχε συνάψει σχέσιν τινὰ καὶ φιλίαν πρὸς Ἱλδέριχον, ὅστις ἔγγονος ὢν τοῦ κατακτητοῦ τῆς Ἀφρικῆς Γιζερίχου, εἶχεν ἀναλάβει τὴν τῶν αὐτόθι Βανδήλων ἀρχὴν ἐν ἔτει 523. Ὁ Ἱλδέριχος οὗτος, καίτοι ὢν ἀρειανός, ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ, ἀνεδείχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους. Ἀλλ' ἡ ἐπιείκεια αὕτη, αἱ πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις, καὶ ἡ ἧττα ἣν ὑπέστη πολεμῶν πρὸς τοὺς Μαυρουσίους, προεκάλεσαν τὴν στάσιν ἑνὸς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ὀνόματι Γελίμερ, ὅστις ἁρπάσας τὴν ἀρχὴν ἐφυλάκισε τὸν Ἱλδέριχον, ἐν ἔτει 530 ἢ 531· ὁ δὲ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη, ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ πρακτέου, ὁ Ἰουστινιανὸς προέτεινε νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα ἐπερειδόμενοι πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν παρακμὴν τοῦ βανδηλικοῦ κράτους, καὶ τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχον οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ὑπουργῶν καὶ ἀξιωματικῶν ἐνόμιζον ἐπισφαλὲς τὸ ἐπιχείρημα, ἐνθυμούμενοι τὴν οἰκτρὰν ἐπὶ Λέοντος ἀποτυχίαν (περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου τόμου), ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τῆς ἀπαιτηθησομένης δαπάνης, ἐνῷ ἤδη οὐκ ὀλίγα χρήματα ἠναλώθησαν εἰς τὸν πρὸ μικροῦ καταλυθέντα περσικὸν πόλεμον· ἐπὶ πᾶσι δὲ θεωροῦν-

τες ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιτυχία θέλει ἀποστερήσει τὸ κράτος τῶν ταγμάτων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς ἄμυναν τὴν αὐτοῦ κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων πολεμίων, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἑτέρους διαποντίους πολέμους, διότι ἡ διατήρησις τῆς Ἀφρικῆς ἦτο ἀδύνατος ἐνόσῳ ἡ Σικελία καὶ ἡ Ἰταλία ὑπέκειντο εἰς ἀλλοτρίους ἄρχοντας. Οὐδεὶς ἐν τούτοις ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ εἰς τὴν ἐμφανῶς δηλωθεῖσαν προαίρεσιν τοῦ βασιλέως, ὅτε ἀναστὰς ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ὅστις ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἀνέδειξεν ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ φύσεως, ἐξέθηκε τὰς ἐνστάσεις ἐκείνας εὐλαβῶς μὲν ἀλλὰ τοσοῦτον ἐντόνως, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἐφάνη κατ' ἀρχὰς μεταπεισθείς. Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο τῳόντι ἐντελῶς ἀλλότριον τῶν ἀληθῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συμφερόντων, τὰ ὁποῖα ἀπήτουν οὐχὶ νέας κατακτήσεις, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐξασφάλισιν τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἀπὸ τῶν βαρβάρων οἵτινες δὲν ἔπαυον ἐπιτιθέμενοι καὶ εἰσβάλλοντες. Κατὰ δυστυχίαν αἱ κραυγαὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐν Ἀφρικῇ ὀρθοδόξου κλήρου ἀνέτρεψαν μετ' οὐ πολὺ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ τοῦ Ἰωάννου Καππαδόκου λόγοι· ἐὰν δὲ προσαναλογισθῶμεν καὶ ὅτι οἴκοθεν ἐπόθει πρὸ καιροῦ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, θέλομεν ἐννοήσει πῶς ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισε τὴν ἐπὶ τοὺς Βανδήλους στρατείαν.

Ἀποφασίσας δὲ ἅπαξ τὸ ἐπιχείρημα, διεξήγαγε τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένας παρασκευὰς μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐπιμελείας καὶ δραστηριότητος. Συνέλεξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῦς μὲν φορτηγοὺς πεντακοσίας, ὧν αἱ μείζονες εἶχον χωρητικότητα 50,000 μεδίμνων, αἱ δὲ ἐλάσσονες 3,000, πλοῖα δὲ πολεμικὰ 97, τὰ ὁποῖα ἦσαν μονήρη, εἶχον δηλαδὴ μίαν ἑκατέρωθεν σειρὰν ἐρετῶν, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ ὀροφάς, ἵνα οἱ ἐρέσσοντες ὦσι προφυλαγμένοι ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ ἐκαλοῦντο «δρόμωνες» διὰ τὴν ταχύτητα τοῦ δρόμου αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν φορτηγῶν ἦσαν ναῦται δισμύριοι, Αἰγύπτιοι καὶ Ἴωνες οἱ πλεῖστοι καὶ Κίλικες, ἐπὶ δὲ τῶν δρομώνων δισχίλιοι ἐρέται, ἅπαντες Κωνσταντινουπολῖται, διότι ἔκτοτε ἡ Κωνσταντινούπολις διεκρίνετο διὰ τὴν ῥώμην καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἐρετῶν αὐτῆς. Ὁ δὲ στρατός, ὃν ἡ ναυτικὴ αὕτη δύναμις ἔμελλε νὰ διαβιβάσῃ εἰς Ἀφρικήν, συνεκροτήθη ἐκ πεζῶν μὲν μυρίων, ἱπ-

πέων δὲ πεντακισχιλίων, στρατὸς εὐάριθμος, ἀλλ' ἄριστα ἐκλελεγμένος καὶ διεσκευασμένος. Τὸ δὲ κυριώτατον, ἡ στρατηγία ἐπετράπη, οὐχί, ὅπως ἐπὶ Λέοντος, εἰς συγγενῆ τινα τοῦ βασιλέως ἀνίκανον, ἀλλὰ εἰς τὸν περιφανῆ Βελισάριον, ἄνδρα παρέχοντα ἐν πᾶσι τὰ πιστὰ τῆς ἐπιτυχίας. Πλὴν τούτου ἀρχηγὸς τοῦ στόλου προεχειρίσθη ὁ Ἀλεξανδρεὺς Καλώνυμος, καὶ ὕπαρχος τοῦ στρατοπέδου, ὅ ἐστι γενικὸς ἐπιμελητὴς τοῦ στρατοῦ, ὁ πατρίκιος Ἀρχέλαος. Ἀφοῦ δὲ οὕτω κατηρτίσθησαν τὰ πάντα, κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 534 ἔτους, ἡ δύναμις αὕτη ἡγιάσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, καί, παρελάσασα ἐν παρατάξει πρὸ τῆς βασιλείου αὐλῆς, κατέπλευσε διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἔπαθε δεινὸν μέγα ἡ στρατιὰ ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Εἴπομεν ἐκ προοιμίου ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἔμελλεν ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης νὰ ἀναδείξῃ ἀμφοτέρας τὰς φάσεις τῆς διπλῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀγαθῆς ἅμα καὶ πονηρᾶς οὔσης. Ὁ Ἰωάννης, προνοήσας ἐν τῇ μεγαλοφυΐᾳ αὐτοῦ ἅπαντα τῆς ἐπιχειρήσεως τὰ ἀτοπήματα, ἐξέθηκεν αὐτὰ θαρρούντως τῷ βασιλεῖ. Ἐπειδὴ δὲ ἀπεφασίσθη οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπιχείρησις, ὁ Ἰωάννης δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμόν, ὅστις ὡς κακὸς δαίμων παρηκολούθει τὸ ἐξαίσιον ἐκεῖνο πνεῦμα, καὶ ἐζήτησε, καθὼς λέγουν σήμερον πολλοὶ τῶν διαχειριζομένων τὰ δημόσια χρήματα, νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀδιαφορῶν ἂν ἐκ τούτου ἐκινδύνευεν ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ. Ὅθεν διὰ νὰ δώσῃ ὀλιγώτερα ξύλα καὶ ὀλιγώτερον μισθὸν εἰς τοὺς ἀρτοποιούς, παρεσκεύασε τὸν ἄρτον ὅστις ἐφορτώθη εἰς τὰ πλοῖα διὰ τὸν στρατόν, ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος ὀπτόν· ἐξ οὗ ἀπέβη οὗτος μετ' οὐ πολὺ σεσηπὼς καὶ εὐρωτιῶν καὶ δύσοσμος, πολλοὶ δ' ἐκ τῶν στρατιωτῶν ἐνόσησαν ἐκ τούτου δεινῶς

Ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸ ἀτόπημα τοῦτο ὁ Βελισάριος ἀφικόμενος εἰς Μεθώνην τῆς Πελοποννήσου, ἀνενέωσεν ἐκεῖθεν ἐν μέρει τὴν προμήθειαν· ἔπειτα κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἵνα παραλάβῃ τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους ὕδωρ, καὶ ἐκεῖθεν ὥρμησεν ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, ὅπου ἐναυλόχησεν οὐ μακρὰν τῆς Αἴτνης. Οἱ Γότθοι, οἱ τότε ἄρχοντες τῆς νήσου ταύτης, ὅπως καὶ τῆς Ἰταλίας, ὑπεδέχθησαν φιλικῶς τὸν στόλον, ὁ δὲ Προκόπιος ἔμαθεν ἐν Συρακούσαις ἀπὸ φίλου τινὸς αὐτοῦ πρὸ δύο ἡμε-

ρῶν ἐκ Καρχηδόνος φθάσαντος, ὅτι οἱ Βανδῆλοι οὐδόλως προσεδόκων τὴν ἐπερχομένην στρατιάν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Βελισάριος δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ πλεύσῃ κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Καρχηδόνα, ὅπως συνεβούλευον αὐτῷ οἱ ὑποστράτηγοι, μὴ θέλων νὰ ἐκτεθῇ εἰς ναυμαχίαν μετὰ στόλου φέροντος πλείστους ὅσους ἀνθρώπους ἐντελῶς ἀλλοτρίους τῆς θαλάσσης· ἀλλ' ἐκ Σικελίας ἐπορεύθη διὰ Μελίτης πρὸς τὴν πλησιεστέραν τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας ἄκραν καὶ ἀπεβιβάσθη ἀκωλύτως εἰς χωρίον τι καλούμενον μὲν Βραχώδης ἄκρα (Caput Vada), ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνος πέντε ἡμερῶν ὁδόν.

Ὁ Βελισάριος οὐ μόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ πειθαρχίαν αὐστηρὰν ἐφρόντιζε νὰ τηρῇ ἀείποτε ἐν τῷ στρατοπέδῳ, τιμωρήσας ἤδη καθ' ὁδὸν τινὰς τῶν στρατιωτῶν ἀτακτήσαντας. Ἀποβιβασθεὶς δὲ εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἐξήγησεν ἀμέσως εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, ὅτι ἐπέρχονται ὡς ἐλευθερωταί, οὐχὶ ὡς ὀλετῆρες τῆς χώρας, καὶ ὅτι, ἵνα εὐδοκιμήσωσιν, ὀφείλουσι νὰ μὴ ἐκτραπῶσιν εἰς διαρπαγὴν καὶ βίαν, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον. Οὕτω δὲ πολιτευόμενος εὗρε τῷόντι τοὺς κατοίκους προθύμους νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ πάντα τὰ ἐφόδια, τὸ δὲ Σύλλεκτον, καὶ ἡ Λέπτη, καὶ ἡ Ἀδραμητός, αἱ πρῶται πόλεις, τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς ἀπήντησε πορευόμενος ἐπὶ Καρχηδόνα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀνοίξωσιν αὐτῷ τὰς πύλας αὐτῶν. Ἀπόσπασμα ψιλῶν στρατιωτῶν προηγεῖτο τῆς πορείας καὶ προεφύλαττε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπὸ τῶν πολεμίων, ὅσοι ἠδύναντο ἐκ τῶν ὀρέων νὰ ἐπιπέσωσιν· ὁ δὲ στόλος περιέπλεεν ἐκ δεξιῶν. Οὕτω ταχέως πορευόμενος ὁ στρατὸς ἀφίκετο ἄνευ οὐδεμιᾶς σπουδαίας ἀντιστάσεως εἰς Γράσσην, παράδεισον χαριέστατον τῶν Βανδήλων βασιλέων, τὸν ὁποῖον καὶ κατέλαβεν. Ὁ Γελίμερ ἐξέπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀμμάταν μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀναχαιτίσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας εἰς Δέκιμον, προάστειον τῆς Καρχηδόνος, ἐν ᾧ ὁ μὲν ἀνεψιὸς αὐτοῦ Γιβαμοῦνδος, ἔχων ἱππεῖς δισχιλίους, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, αὐτὸς δὲ ὁ Γελίμερ, διὰ πορείας ἀδήλου εἰς τὰ νῶτα τῶν πολεμίων ἐπελθών, προέκειτο νὰ ἐπιτεθῇ ἐντεῦθεν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ἀμμάτα, πρὸ τοῦ δέοντος χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα κατελθόντος, ἀνέτρεψεν ἅπαν ἐκεῖνο τὸ βούλευμα, καὶ ἐπήνεγκε τὴν τῶν Βανδήλων καταστροφήν. Ὅτε ὁ Γελίμερ ἔφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ὁ ἀδελ-

φὸς αὐτοῦ εἶχεν ἤδη πέσει ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλείστων ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν· ὅθεν κατετροπώθησαν ὅ τε Γιβαμοῦνδος καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ὅστις τραπεὶς εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, διέταξε συγχρόνως νὰ θανατώσωσι τὸν ἐν τῇ φυλακῇ ὄντα Ἰλδέριχον. Ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τούτου δὲν ὠφελήθη ὁ Γελίμερ· ὠφελήθη ὁ Βελισάριος, ὅστις παρέμεινε κύριος τῆς χώρας. Ἀφικόμενος εἰς Καρχηδόνα εὗρε τὴν πόλιν κατάφωτον, διότι οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῆς κάτοικοι ἐπανηγύριζον ἐνθουσιωδῶς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ τοῦ προστάτου τῆς χώρας, ἅμα δὲ καὶ τὴν τῶν ἀρειανῶν Βανδήλων καθαίρεσιν. Ὁ Βελισάριος διέταξε νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ οἱ ναῦται τοῦ στόλου ἵνα αὐξήσωσι τὴν πομπὴν τῆς θριαμβευτικῆς αὐτοῦ εἰσόδου, καὶ κατέλυσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων.

Ἀλλὰ τῆς Καρχηδόνος ἡ ἅλωσις δὲν συνεπήγαγεν ἀμέσως τὴν κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Γελίμερ, καίτοι περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, δὲν προσεδόκα, ὡς εἴδομεν, ὅτι θέλει καταπολεμηθῆ σπουδαίως ὑπ' αὐτοῦ· ὅθεν εἶχε πράξει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ λάθος, μικρὸν πρὸ τῆς ἐπιστρατείας τοῦ Βελισαρίου, νὰ ἐκπέμψῃ ἀρίστην τινὰ τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου Σαρδόνος, ἥτις ὑποτεταγμένη οὖσα εἰς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς, εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀποστατήσει. Ἤδη ὁ Γελίμερ ἀνεκάλεσε κατεσπευσμένως τὴν μοῖραν ταύτην τῆς δυνάμεως· συνέρρευσαν δὲ περὶ αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Βανδῆλοι, καὶ πολλοὶ τῶν Μαυρουσίων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προχείρου λαφυραγωγίας, διότι πάντες ἐφρόνουν, ὅτι θέλουσιν ἐπὶ τέλους καταβληθῆ οἱ ἐκ Βυζαντίου ἐπιδραμόντες εὐάριθμοι ἀντίπαλοι. Ἀλλὰ καίτοι οἱ Βανδῆλοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι, καίτοι οἱ ἐκ Σαρδόνος ἀνακάμψαντες παλαίστρατοι ἡρωϊκῶς ἠγωνίσθησαν, ὁ Βελισάριος ἐνίκησεν αὖθις καὶ κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Τρικαμάρῳ, οὐ μακρὰν τῆς Καρχηδόνος. Ὁ Γελίμερ ἐτράπη εἰς φυγήν, τὸ δὲ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῶν Βανδήλων ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων αὐτῶν συμμάχων, τῶν Μαυρουσίων· καὶ τότε οἱ τοῦ Βελισαρίου ὑποστράτηγοι ἐγένοντο ἀλληλοδιαδόχως κύριοι τῆς Ἱππῶνος (τῆς σημερινῆς Βόνης), τῆς Καισαρείας (τοῦ σημερινοῦ Ἀλγερίου ἢ Τσέρτσελ), καὶ αὐτοῦ τοῦ Σέπτου (τῆς σημερινῆς Σεύτας) πλησίον τῶν Ἡρα-

κλέους στηλῶν. Ἡ Σαρδών, ἡ Κόρσικα, αἱ Βαλεαρίδες, ἡ Ἔρυσος ὑπετάχθησαν ὅπως ἡ ἀφρικανικὴ ἤπειρος, ὥστε ὁ Βελισάριος ἠδυνήθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι ἐντὸς τριῶν μηνῶν συνεπλήρωσε τὴν μεγάλην ταύτην κατάκτησιν. Οὐδ' ὑπελείπετο τῳόντι ἄλλο εἰμὴ νὰ συλληφθῇ αὐτὸς ὁ Γελίμερ, ὅστις, μὴ δυνηθεὶς νὰ περάσῃ εἰς Ἰσπανίαν, κατέφυγεν εἰς δυσπρόσιτόν τι ὄρος· ἠναγκάσθη ὅμως μετ' οὐ πολὺ νὰ παραδοθῇ.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα πολεμικὰ ἔργα ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν αὐλικῶν κατὰ τοῦ Βελισαρίου ὅστις διεβλήθη τότε ὅτι μελετᾷ νὰ σφετερισθῇ τὴν βασιλείαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσης χώρας. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐταλαντεύετο μεταξὺ τῆς ἀνάγκης ἣν εἶχε τοῦ ἀνδρός, ἂν ὄχι τῆς εὐγνωμοσύνης ἣν πρὸς αὐτὸν ᾐσθάνετο, καὶ τῆς δυσπιστίας ἣν φυσικὸν μέχρι τινὸς ἦτο νὰ παραγάγωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὰ ἀπαράμιλλα ἐκεῖνα κατορθώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλοὶ ἄλλοι μὴ Βελισάριοι ἠδύναντο τῳόντι, κατ' ἐκείνας μάλιστα τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις, νὰ ὠφεληθῶσιν ἵνα ὀρέξωσι χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλὰ ἐπὶ τέλους, νομίσας ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ συνέσει, ὅτι τὸ φρονιμώτερον ἦτο νὰ ἐκκαλέσῃ τὰ περὶ τούτου εἰς αὐτὴν τὴν χρηστότητα τοῦ Βελισαρίου, ἔγραψεν ὅτι ἐπιτρέπει αὐτῷ ἢ νὰ παραμείνῃ ὡς διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς, ἢ νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ὁ μὲν ἡρωϊκὸς ἀνὴρ ἐματαίωσε τὰς ἐπιβουλὰς τῶν ἐχθρῶν, σπεύσας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, δικαίως ἀνταμείβων τὰς ὑπηρεσίας καὶ τὴν πίστιν, διέταξε νὰ εἰσέλθῃ θριαμβευτικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον. Τὸν θρίαμβον τοῦτον ἐκόσμησαν τρόπαια θαυμαστά, τὰ πολυτελῆ σκεύη τῶν Βανδήλων βασιλέων, τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ πολύτιμα πράγματα, ὅσα ὁ Γιζέριχος εἶχεν ἐξ Ἰταλίας ἁρπάσει, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων διέπρεπον τὰ τῶν Ἰουδαίων κειμήλια, ὅσα ὁ Τίτος ὁ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸς εἶχε κομίσει ποτὲ εἰς Ρώμην, ἤδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπεμψεν εἰς τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὰ τῶν χριστιανῶν. Ὄπισθεν τῶν τροπαίων τούτων ἤρχοντο μακραὶ σειραὶ Βανδήλων αἰχμαλώτων διαπρεπόντων ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῷ μήκει τοῦ σώματος καὶ τελευταῖον αὐτὸς ὁ Γελίμερ πορφύραν περιβεβλημένος. Ὁ Βελισάριος ἐβάδιζε πεζὸς παρεπομένων τῶν συναγωνιστῶν. Ἀμφότεροι δέ, ὅ τε αἰχμάλωτος βασιλεὺς καὶ ὁ δορικτήτωρ τῆς Ἀφρικῆς, προσελθόντες εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ πρη-

νεῖς πεσόντες ἐπροσκύνησαν τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐπὶ θρόνου καθημένους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὰς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ γενομένας πρὸς τὸν Γελίμερα ὁμολογίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ πλούσια ἐν Ἀσίᾳ κτήματα, ἵνα διαζήσῃ ἐν ἀνέσει τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς. Ἀναδιωργάνωσε δ' ἐπιμελῶς τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικῆς, καὶ διώρισε διάδοχον τοῦ Βελισαρίου τὸν ἐκ Δάρας τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Σολόμωνα. Ὁ Σολόμων, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ δομέστικος τοῦ Βελισαρίου, ὅ ἐστι γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐπιτελῶν, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον αὐτοῦ περιστέλλων μὲν τὰς τῶν Μαυρουσίων στάσεις, ἀνεγείρων δὲ τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Βανδήλων, δι' ἔργων τῶν ὁποίων τὴν μνήμην καὶ τὴν ἔκτασιν διέσωσεν ἐπιγραφὴ ἀνευρεθεῖσα πρό τινων δεκάδων ἐνιαυτῶν ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῆς ἐν Θεουέστῃ (τῇ σημερινῇ Τεβέζῃ) θριαμβικῆς ἁψῖδος.

Ἀπὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν τῆς Ἰταλίας ἀνάκτησιν ἡ μετάβασις ὑπῆρξε πρόχειρος, διότι καὶ ἀφορμαὶ πρὸς τοῦσο ἐδόθησαν οὐκ ὀλίγαι, καὶ αἱ περιστάσεις ἦσαν ἐπιτήδειαι. Ὁ ὀστρόγοτθος Θευδέριχος, ὅστις ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 56) ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνετῶς τὴν χώραν ταύτην. Ἀποθανὼν δὲ τῷ 529, κατέλιπε διάδοχον ἀνήλικον, τὸν ὀρφανὸν ἔγγονον αὐτοῦ Ἀταλάριχον, ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ δορικτήτορος Ἀμαλασούνθης. Αὕτη ἡ Ἀμαλασοῦνθα, περιώνυμος ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, ἐκυβέρνα ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκ διαταγῆς αὐτῆς οἱ ἐν Σικελίᾳ Γότθοι εἶχον ὑποδεχθῆ φιλικῶς τὸν στόλον τοῦ Βελισαρίου, διότι δυσμενῶς διέκειτο πρὸς τοὺς Βανδήλους, καὶ ἐπεθύμει τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου ἡ Ἀμαλασοῦνθα, ἥτις ἐξηκολούθει τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς εἰς ἓν ἔθνος συγχωνεύσεως Ρωμαίων καὶ Γότθων, διὰ τῆς εἰς τοὺς τελευταίους τούτους μεταδόσεως τοῦ λατινικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεζήτει τὴν ἐπὶ τούτῳ συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἀνεγνώριζε τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ ραγδαῖα ἐν Ἀφρικῇ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου ἤρχισαν νὰ προξενῶσιν ἀνησυχίαν τινὰ εἰς τοὺς Γότθους, ὁ νέος Ἀ-

ταλάριχος, ὅστις οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνατροφὴν ἣν ἔδιδεν αὐτῷ ἡ μήτηρ, ἀπέθανεν ἐκ πρωΐμου ἀκολασίας, οἱ δὲ ἀγέρωχοι Γότθοι κατεξανέστησαν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀμαλασούνθης καὶ τῶν Ρωμαίων αὐτῆς συμβούλων. Εἰς μάτην αὕτη ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς καλοῦσα συνάρχοντα τὸν ἴδιον ἐξάδελφον Θευδάτον· ἡ Ἀμαλασοῦνθα ἐδολοφονήθη οὐδὲν ἧττον κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 534 ὑπό τινων Γότθων, τῶν ὁποίων εἶχε θανατώσει τοὺς συγγενεῖς, κυρίως δέ, ὡς φαίνεται, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Θευδάτου. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν, ὅπως καὶ ἐν Ἀφρικῇ, εὐπρόσωπον πολέμου αἰτίαν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ θανάτου τῆς συμμάχου αὐτοῦ βασιλίδος τῆς Ἰταλίας. Εἶχε δὲ καὶ ζώσης ἔτι τῆς Ἀμαλασούνθης προτείνει ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν Σικελίαν Λιλυβαίου, ὅπερ οἱ μὲν Γότθοι εἶχον προηγουμένως παραχωρήσει εἰς τοὺς Βανδήλους, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἀπῄτει νῦν ὡς παράρτημα τοῦ κατακτηθέντος βανδηλικοῦ κράτους.

Ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπεὶς τὸν νέον τοῦτον πόλεμον, ἀπεβιβάσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σικελίαν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 535. Οἱ κατέχοντες τὴν νῆσον ταύτην εὐάριθμοι Γότθοι δὲν ἀντέστησαν ὁπωσοῦν εἰμὴ ἐν Πανόρμῳ· ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ κύριος ὁ Βελισάριος, συμπληρώσας οὕτως ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου τὴν κατάκτησιν ἁπάσης τῆς Σικελίας, εἰς ὃ συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον ἡ συμπάθεια ἣν εἶχον οἱ πλεῖστοι αὐτῆς κάτοικοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχίαν. Διότι ἡ πάλαι ποτὲ καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθεῖσα Σικελία ὑπέκυψε μὲν ἔπειτα εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε δὲ ἐδέχθη τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαῖαι διαλεκτικαὶ μεταξὺ τῶν δωρικῶν καὶ τῶν χαλκιδικῶν ἑλληνίδων ἀποικιῶν διαφοραὶ εἶχον ἐκλείψει σχεδόν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν, ὑπενδοῦσαι εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν διάλεκτον· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ ἐκρατοῦσα ἔτι αὐτόθι γλῶσσα ἦτο ἡ κοινὴ αὕτη ἑλληνικὴ διάλεκτος, ἥτις ὑπέτρεφεν ἀναμνήσεις καὶ αἰσθήματα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εὐχαρίστως εἶδον ἑαυτοὺς ἀπαλλαγέντας τῆς γοτθικῆς κυριαρχίας, καὶ συνταχθέντας μετὰ κράτους ὁμογλώσσου καὶ ὁμοδόξου.

Ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ Βελισάριος, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐν Ἀφρικῇ συνέβη στάσις, μεταβαίνει αὐτόθι καὶ καταστροπώνει αὐ-

τὴν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἔπειτα δὲ ἀνακάμπτει εἰς Σικελίαν, ὅπου ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, εἶχεν ἀφηνιάσει ὁ ἴδιος αὐτοῦ στρατός· καὶ καθυποβαλὼν αὐτὸν αὖθις εἰς πειθαρχίαν, ἄγει τῷ 536 ἐπὶ τὴν τῆς Ἰταλίας κατάκτησιν. Ἡ κάτω Ἰταλία, ἥτις διὰ τὸν ὁλοσχερῆ αὐτῆς ἐξελληνισμὸν εἶχεν ὀνομασθῆ ποτε μεγάλη Ἑλλάς, ἔσωζεν, ὅπως καὶ ἡ Σικελία, κατὰ μέγα μέρος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις. Ὅθεν τὸ Ῥήγιον, ἡ πρώτη πόλις ἣν ἀπήντησεν ὁ Βελισάριος, ἐδέχθη αὐτὸν προθύμως. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Θευδάτου, ὃν οὗτος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς τὸν μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμόν, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ αὐτούς, ἔσπευσε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν δαφνοστεφῆ αὐτῶν ἡγεμόνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Γότθων εἶχεν ἐπιχειρήσει μυστικάς τινας πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν διαπραγματεύσεις, ὑποσχόμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχῆς, ἐὰν λάβῃ ἀσφαλῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνταξιν· πληροφορηθεὶς ὅμως ἔπειτα ὅτι οἱ Γότθοι ηὐδοκίμησαν ὁπωσοῦν ἐν Ἰλλυρίᾳ, ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον. Ἡ Νεάπολις, κατεχομένη ὑπὸ φρουρᾶς πολυαρίθμου Γότθων, οἵτινες εἶχον καταλίπει εἰς Ῥαύενναν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ὡς ἐνέχυρα τῆς ἰδίας πίστεως, ἀντέστη ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας εἰς τὸν Βελισάριον. Ἀλλ' ὁ Θευδάτος, εἰ καὶ ἐξελθὼν ἐκ Ῥώμης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, οἱ δὲ ὑπήκοοί του, ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ ἀνδρὸς δειλίαν, ἐθανάτωσαν αὐτόν, καὶ ἀνηγόρευσαν ἄρχοντα τὸν στρατηγὸν Οὐΐτιγιν. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦτο μὲν ἀνὴρ ὁμολογουμένως γενναῖος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην ἐν χώρᾳ τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διέκειντο. Ἐγκατέλιπε δὲ καὶ τὴν Ῥώμην αὐτήν, καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ῥαύενναν, ἥτις ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον πολεμικὸν τῆς Ἰταλίας ὁρμητήριον. Τότε ὁ Βελισάριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, εἰσῆλθε κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 536 εἰς τὴν ἄλλοτε κοσμοκράτορα πόλιν, τῆς ὁποίας καὶ ἔπεμψε τὰς κλεῖς εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Οὐΐτιγις, ἀθροίσας ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ δυνάμεις ἀξιολόγους, ἦλθε καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Ῥώμην. Ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἦτο εὐάριθμος· ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως μεγάλη· οἱ κάτοικοι ἀπόλεμοι καὶ παλίμβουλοι· ὥστε ὁ Βελισάριος, καίτοι Βελισάριος ὤν, δὲν ἤθελεν ἴσως δυνηθῇ νὰ ἀνθέξῃ

ἐὰν δὲν κατέφθανον αἱ ἐπικουρίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐστάλησαν αὐτῷ κυρίως χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἀντωνίνης.

Τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς ταύτης εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένον μεθ' ὅλου τοῦ ἐνδόξου σταδίου τὸ ὁποῖον διήνυσεν ὁ μέγας στρατηγός, καὶ μεθ' ὅλης τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων τούτων, ὥστε πρόσφορον νομίζομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ αὐτῆς. Ἡ Ἀντωνίνα κατήγετο ἐκ πατρὸς μὲν καὶ πάππου ἡνιόχων ἐν τοῖς ἱπποδρομίοις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, ἐκ μητρὸς δὲ διαγαγούσης βίον ἥκιστα χρηστόν, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ ἡ θυγάτηρ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, πρὶν ἢ συζευχθῇ τὸν Βελισάριον. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἠξιώθη τοιαύτης τύχης, οὐδαμῶς ὑπῆρξε πιστὴ πρὸς τὸν περιφανῆ αὐτῆς σύζυγον, ἀλλὰ διαβόητος ἀπέβη διὰ τὸν σκανδαλώδη αὐτῆς ἔρωτα πρὸς νέον τινὰ Θρᾷκα ὀνόματι Θεοδόσιον. Καὶ ὅμως τοιαύτη οὖσα περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον, ἀνέδειξε περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν ἐπιτηδειότητα θαυμαστὴν καὶ ἦθος ἀτρόμητον. Ἐπέτυχε τὴν φιλίαν τῆς Θεοδώρας, συνώδευσε τὸν Βελισάριον εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἐκστρατείας, ἐξέθηκεν ἑαυτὴν εἰς μυρίους κινδύνους, ἔδωκε πολλάκις εἰς τὸν σύζυγον συνετὰς συμβουλάς, καί, ματαιοῦσα τὰς ἀδικοκόπως κατ' αὐτοῦ πλεκομένας ῥᾳδιουργίας, κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν συνδρομὴν τῆς αὐλῆς, ἧς ἄνευ δεν ἤθελεν οὗτος δυνηθῆ νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλουργήματα τὰ τοσοῦτον κλεΐσαντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἐπέχυσαν εἰς τὸν βίον τῆς Ἀντωνίνης τὸν συνήθη αὐτῶν ἰόν· καί τινες τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰ αἰσχρὰ ταῦτα διηγήματα, ἐμπαίζουσι καὶ χλευάζουσι τὸν Βελισάριον ἀνηλεῶς διὰ τὴν ἀνοχὴν ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν ἀκολασίαν ἐκείνην τῆς ὁποίας, ὡς βεβαιοῦσιν, ὑπῆρξε πολλάκις αὐτόπτης μάρτυς. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐξεθέσαμεν τὴν περὶ τῶν Ἀνεκδότων γνώμην ἡμῶν· οὐδὲ θέλομεν παραδεχθῆ ποτε τὴν περὶ αὐτῶν δοξασίαν τοῦ Γίββωνος, τοῦ ἀξιοῦντος, ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύωσι καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ μὲν ὡς πιθανά, τὸ δὲ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα ὅτι εἶναι ἀπίθανα. Ὁ Προκόπιος, ἐπιφέρει ὁ Γίββων, ἐγίνωσκε βεβαίως τὰ μὲν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, τὰ δὲ εἶναι τοιαῦτα ὥστε δὲν

δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπενόησεν αὐτά. Ὄχι, ἀναμφιβόλως· ἡ ἱστορία, ἡ σπουδαία ἱστορία δὲν θέλει ποτὲ ἐξευτελίσει ἑαυτὴν μέχρι τοῦ νὰ πιστεύσῃ κατὰ γράμμα τὸν ἀλλόκοτον ἐκεῖνον ἄνθρωπον, ὅστις, ἀφοῦ ἤγειρεν ἀναφανδὸν ἀνδριάντας εἰς τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρωΐδας αὐτοῦ, ἠσχολεῖτο ἔπειτα ἐν τῷ κρυπτῷ νὰ μεταμορφώνῃ τὰ καλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖνα ἔργα εἰς ἐπονειδίστους Σατύρους καὶ Σειληνούς. Ναὶ μὲν δὲν ἰσχυριζόμεθα ὅτι ἡ Ἀντωνίνα καὶ ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξαν γυναῖκες χρησταὶ καὶ ἄμωμοι ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἡλικίᾳ· φαίνεται ὁμολογούμενον ὅτι ὑπέκυψαν εἰς πειρασμοὺς ὀλεθρίους· ἀλλ' ἀφοῦ προήχθησαν εἰς μεγάλην τύχης περιωπήν, ἂν ἡ Ἀντωνίνα δὲν ἐφάνη ὅπως ἡ βασιλικὴ αὐτῆς φίλη πιστὴ πρὸς τὸν σύζυγον, ἔδειξεν ὅμως ἴσην πρὸς αὐτὴν πολιτικὴν δεξιότητα καὶ θάρρος, καὶ ῥιψοκίνδυνον πνεῦμα ἴσως ἐκείνης ἀνώτερον. Τοσαῦτα δὲ προτερήματα συνδυαζόμενα μετὰ χάριτος ἐξαιρέτου καὶ ἀπηλλαγμένα τῶν ἀπαισίων περιστατικῶν τὰ ὁποῖα ἐπενόησεν ἡ ἀκόλαστος τοῦ Προκοπίου φαντασία, ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσωσι τὴν εὐαίσθητον οὐδὲν ἧττον ἢ μεγάλην τοῦ Βελισαρίου ψυχήν, χωρὶς νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς χλεύης καὶ περιφρονήσεως. Ἀλλὰ θέλουσιν ἴσως ἐρωτήσει τινές· Τίς σὲ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπολάβῃς ὡς ἐπινενοημένα τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις περὶ Ἀντωνίνης ἀναφερόμενα σκανδαλώδη περιστατικά; Τίς; Ὁ φιλόψογος χαρακτὴρ τῆς ὅλης ταύτης συγγραφῆς καὶ ἡ τοῦ Σουΐδα μαρτυρία ὅστις, πρῶτος μνημονεύσας τῶν Ἀνεκδότων, χαρακτηρίζει, κ θὰ εἴδομεν, ὡς ἀνάξια ἱστορικῆς πίστεως πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ Βελισαρίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ λεγόμενα. Ὁπωσδήποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότης τῆς Ἀντωνίνης ἀπέβη σωτήριος εἰς τὴν Ῥώμην, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀπαραιτήτων ἐπικουριῶν.

Οἱ Γότθοι, εἰς μάτην ἐπὶ ὅλον ἔτος ἀγωνισθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν, ἀποβαλόντες ἐν τῷ μεταξὺ τὰ δύο τρίτα τῆς δυνάμεως καὶ καταπλαγέντες ὑπὸ ἀντιπερισπασμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ῥαυέννης, ὅπου οἱ πολέμιοι εἶχον τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τοὺς θησαυρούς, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν, παθόντες τὰ πάνδεινα ἐν τῇ ὑποχωρήσει. Καὶ ἐπῆλθε μὲν εἰς βοήθειαν τῶν Γότθων ἐκ Γαλατίας εἷς τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἀλλὰ στερηθεὶς μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀναγκαίων ἐφοδίων καὶ ἰδὼν τὴν στρατιὰν

αὐτοῦ ἐλεεινῶς ἐκ τούτου νοσήσασαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Τότε ὁ Βελισάριος ἀπέκλεισε τὸν Οὐΐτιγιν εἰς Ραύενναν τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσε τελευταῖον μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν ἔτει 539. Οἱ Γότθοι ἀποθαυμάζοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προέτειναν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα· ἀλλ' αὐτὸς προετίμησε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ ἤγαγεν αὖθις αἰχμάλωτον εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον ἡγεμόνα μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ τῶν θησαυρῶν.

Ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἔκθεσιν τῶν ἀγώνων οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλε πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐπιφέρομεν εἰσέτι ὀλίγα τινὰ περὶ τούτων ἐνταῦθα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ραυέννης, ἀνεκλήθη ὁ Βελισάριος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπαναληφθέντα περσικὸν πόλεμον, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν Γότθων προχειρισθεὶς νέος βασιλεὺς Τωτίλας ἐπεχείρησε δεινὴν ἁπάσης τῆς χερσονήσου λεηλασίαν· ὥστε τῷ 545 ἐδέησεν ὁ Βελισάριος νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας εἰς Ἰταλίαν ἵνα ἐπανορθώσῃ τὰ ἁμαρτήματα τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἕνεκα τῶν πολλῶν συμφορῶν ἃς ἐν τῷ μεταξὺ ὑπέστη τὸ κράτος, καὶ περὶ ὧν κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει, μὴ λαβὼν μήτε στρατὸν ἀποχρῶντα, μήτε πόρους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἅλωσιν καὶ τὴν δήωσιν τῆς Ρώμης. Καὶ ἀνέκτησε μὲν αὐτὴν πάλιν· ἐγκατέλιπεν ὅμως αὖθις καὶ ὁριστικῶς τῷ 548 τὴν Ἰταλίαν, ἥτις κατήντησε νὰ ἀποστραφῇ τὴν ἀνατολικὴν κυριαρχίαν διὰ τὰς καταπιέσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπουργοί, ἐνῷ ὁ Τωτίλας προσῳκειοῦτο τοὺς κατοίκους διὰ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ ἅμα καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἐγένετο δὲ πάλιν κύριος τῆς Ρώμης, ἀνέκτησε τὴν Σικελίαν, τὴν Σαρδόνα, τὴν Κόρσικαν καὶ διὰ πλοίων μακρῶν τριακοσίων ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Ἄγχισον καὶ τὰ περὶ Δωδώνην χωρία. Τότε ὁ Ἰουστινιανός, καίτοι τὸ κράτος εἶχε δεινῶς ἕνεκα ποικίλων συμφορῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μεγάλην πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας ἐκστρατείαν, ἀναθεὶς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἔργου εἰς τὸν ἕτερον περιφανῆ τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν Ναρσῆν, ἐνάμιλλον τῇ ἀληθείᾳ εἰς πολλὰ τοῦ Βελισαρίου ἀναδειχθέντα.

Ὁ Ναρσῆς ἦτο εὐνοῦχος· ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν εὐαρίθμων τοιούτων ἀνθρώπων ὅσοι οὐ μόνον δὲν ἔχουσι τὰ συνήθη αὐτοῖς ἠθικὰ ἐλαττώματα, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαπρεπεστέρων τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν δικαιοῦνται νὰ καταταχθῶσι. Τὸ μὲν ἀνάστημα αὐτοῦ ἦτο βραχὺ καὶ τὸ σῶμα ἀσθενές· ἐντὸς ὅμως τοῦ ἀθλίου τούτου σκεύους ἐσκήνου ψυχὴ μεγαλεπήβολος καὶ τολμηρά. Διαγαγὼν τὴν νεότητα περὶ τὰς θηλυπρεπεῖς ἐργασίας περὶ ἃς συνήθως ἠσχολοῦντο οἱ ἀμφοτερόβιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐκτήσατο λεπτότητα καὶ δεξιότητα πνεύματος, ἧς οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο συνήθως· τὸ θαυμάσιον εἶναι ὅτι ἀνέπτυξε ῥώμην διανοημάτων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν τόλμην καὶ δραστηριότητα. «Ὁ δὲ Ναρσῆς οὗτος εὐνοῦχος μὲν ἦν καὶ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ταμίας, ἄλλως δὲ ὀξὺς καὶ μᾶλλον ἢ κατ' εὐνοῦχον δραστήριος», λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Προκόπιος. Ἀλλαχοῦ δὲ ὀνομάζει αὐτὸν μεγαλοδωρότατον, καὶ πρὸς τὸ εὖ ποιεῖν παραφόρως ἔχοντα, καὶ ἐπιτήδειον νὰ προσλαμβάνῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ἀπονέμων οὕτως αὐτῷ τὰ εὐγενέστατα τῶν προτερημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδειξε καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὴν παράδοξον τέχνην ἣν εἶχε τοῦ διακρίνειν καὶ ἐκτιμᾶν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀξίαν. Οὐ μόνον ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν διεξαγωγὴν πολλῶν δυσκόλων πρεσβειῶν, ἀλλ' ἔ ι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείας τοῦ Βελισαρίου ἐξαπέστειλε τὸν Ναρσῆν ὡς ἐπίκουρον εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην καὶ παρέσχεν οὕτως αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν πρᾶξιν καὶ πεῖραν, ἧς τοσο τον ταχέως ἐγένετο ὁ Ναρσῆς ἐγκρατέστατος, ὥστε ἔκτοτε ἀνεδείχθη οὐχὶ κατώτερος τοῦ Βελισαρίου. Ἤδη δὲ ἀναλαβὼν τὴν ὅλην τοῦ νέου ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν μετὰ πόρων δαψιλῶν, ἔτι δὲ ἐπικούρους ἔχων τοὺς Λομβαρδούς, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῶν προηγουμένων συμφορῶν τῶν Γότθων εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν, προήλασε κατὰ τοῦ Τωτίλα καὶ συνεκρότησε πρὸς αὐτὸν τῷ 553 μάχην μεγάλην καὶ κρίσιμον, καθ' ἣν οὗτος ὁλοσχερῶς κατατροπωθεὶς ἐφονεύθη. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ναρσῆς ἐγένετο κύριος τῆς Ῥώμης καὶ καταβαλὼν ὡσαύτως τοὺς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐπιδραμόντας Φράγκους καὶ Ἀλαμαννούς, ἐπήνεγκε τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ

Γότθων χείρωσιν. Ὁ Ναρσῆς παρέμεινεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη κυβερνήτης τῆς χώρας ταύτης. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περιβεβλημένοι τὸ τῶν ἐξάρχων ἀξίωμα, ἕδρευον εἰς Ραύενναν καὶ οὐχὶ εἰς Ρώμην, ἥτις ἕνεκα τῶν πολλῶν ἁλώσεων ὅσας ὑπέστη εἶχεν ἀποβάλει τῶν τε κατοίκων τοὺς πλείστους καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν ἄνω Ἰταλία τάχιστα ἀπεσπάσθη τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἕνεκα τῆς προϊούσης τῶν Λομβαρδῶν δυνάμεως· ἡ δὲ μέση ὑπέκυψε μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν χρόνων, εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης· ἀλλ' ἡ κάτω χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺ μακρότερον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ σχέσεις.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ναρσῆς διέπραττε τὴν χείρωσιν τῆς Ἰταλίας, εἷς τῶν Οὐϊσιγότθων ἡγεμόνων, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἐγκατασταθέντες ἐν Ἰσπανίᾳ διετέλουν εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἔριδας, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησεν αὐτῷ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, τὴν Μουρκίαν, τὴν Γρανάταν, τὴν Σευιλλίαν. Ὁ Πατρίκιος Λιβέριος προσελθὼν μετὰ στόλου ἀξιολόγου, συνέλαβε μάλιστα τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὸ κράτος ἅπασαν τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον καὶ προήλασε μέχρι Βορδιγάλων. Οἱ Οὐϊσίγοτθοι ὁμοφρονήσαντες μετ' οὐ πολὺ κατεξανέστησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἑβδομήκοντα ἔτη κατέχον μέρη τινὰ τῆς Ἰσπανίας.

Μετὰ εἰκοσαετεῖς λοιπὸν ἀτρύτους ἀγῶνας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτυχε μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὀνείρου τὸ ὁποῖον ἐκ νεότητος ἐπεδίωκεν, ἤτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀνακτήσας πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρηναϊκῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσογείου νήσους, καὶ μέρος οὐ μικρὸν τῆς Ἰσπανίας. Τὰ κατορθώματα ὅμως ταῦτα δὲν ἐγένοντο εἰμὴ διὰ τῆς θυσίας πολυτιμοτάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων· ἕνεκα δὲ τῶν κατακτήσεων ἐκείνων ὧν αἱ πλεῖσται ἀπωλέσθησαν μετ' οὐ πολύ, ἐπηνέχθησαν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἑλληνισμοῦ σῶμα πληγαὶ ἀνεπανόρθωτοι. Ἀλλὰ

πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ περὶ τούτου, θέλομεν διεξηγήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων, πῶς συνεκροτεῖτο τότε καὶ πῶς διῳκεῖτο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις δι' ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία διέπραξε τὰ πολλὰ ἐκεῖνα καὶ ἀξιόλογα πολεμικὰ ἔργα.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ στρατὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συνέκειτο ἐκ δύο διακεκριμένων μέχρι τινὸς στοιχείων· ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τακτικῶν ταγμάτων καὶ ἐκ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων ἤτοι ἀλλοδαπῶν μισθοφόρων. Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ εἰς τὸν τακτικὸν ἰθαγενῆ στρατὸν περιελαμβάνοντο πολλοὶ ἀλλοδαποὶ βάρβαροι, καὶ μεταξὺ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων πολλοὶ ἰθαγενεῖς. Ὁ τακτικὸς ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσου, οἵα σήμερον ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Οἱ συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι τοῦ κράτους λειτουργοὶ καὶ οἱ κτηματίαι ὤφειλον νὰ δίδωσιν ὡς φόρον τοὺς στρατευσίμους, ἕνα ἢ πλείονας ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ· ὥστε πολλοὶ τῶν μικροτέρων γαιοκτητῶν ἔδιδον ἡνωμέναι ὁμοῦ ἕνα στρατεύσιμον. Καὶ ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἴδιον ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν εὕρεσιν τῶν στρατευσίμων. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ ἀνώτεραι καὶ μέσαι τῆς κοινωνίας τάξεις δὲν ἦσαν προσωπικῶς ὑπόχρεοι εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπηρέτουν παντάπασι, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἀνῆκον βεβαίως εἰς τὰς τάξεις ἐκείνας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ πολυάριθμοι μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ καὶ οἱ περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν δημοσίων φόρων ὁπωσδήποτε ἐνεχόμενοι, ἢ ἀπηλλάττοντο ἢ ἀπεκλείοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεκράτησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλὴ ἀδιαφορία πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν ἕνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἕξεων περὶ ὧν προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, σχετικῶς ὀλίγοι ὑπῆρχον, ὡς μὴ ὤφελεν, οἱ εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐπιδιδόμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ μέσων τῆς κοινωνίας τάξεων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸν στρατὸν οἱ γεωργοὶ ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἐκ τούτου ἡ τῶν κτημάτων καλλιέργεια, μετὰ τῆς ὁποίας στενῶς συνεδέετο ἡ τοῦ δημοσίου ταμείου πρόσοδος. Ὅθεν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν κατετάσσοντο ἰδίως, α'.) οἱ

πενέστεροι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, β'.) οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν ἐπαρχιῶν, τῶν ὁποίων διὰ τὸ ἄγονον αὐτῶν ἡ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰ ἦτο ἐλαχίστη, γ') οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσων τὰ κτήματα ἀφῃρέθησαν ὑπὸ τῶν ἐμβαλόντων βαρβάρων καὶ ἰδίως τῶν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπαρχιῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν στρατευσίμων. Τελευταῖον δὲ δ') πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀλλοδαπῶν βαρβάρων. Βραδύτερον θέλομεν ἴδει ὅτι εἰσήχθησαν περὶ τὴν στρατολογίαν μεταρρυθμίσεις σπουδαῖαι, καὶ ὅτι ἰδίως τὸ ὑγιέστερον τῶν κατοίκων μέρος, οἱ ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, ὡς δικαίωμα μᾶλλον ἢ ὡς ὑποχρέωσιν ἀνέλαβον τὸ ὑπηρετεῖν ἐν τῷ στρατῷ· ἀλλ' ἐν τῇ 6ῃ, τῇ 7ῃ, ἴσως καὶ τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν ὀχλικωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων.

Τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος δὲν ἦτο ὡς ἄλλοτε, καὶ ὡς βραδύτερον πάλιν συνέβη, ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἡ φρουρὰ αὕτη ἔπαυσε τοῦ νὰ συγκροτῆται ὡς πρότερον ἐκ δεδοκιμασμένων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἀνδρῶν· ἀλλ' ἤρχισαν νὰ κατατάσσωνται εἰς αὐτόν, πρὸς χάριν καὶ διὰ δόσεως χρημάτων, ἄνθρωποι εὔποροι μέν, ἥκιστα δὲ μάχιμοι, καὶ ἐπιτήδειοι μόνον νὰ παρίστανται εἰς τὰς ἐπισήμους παρατάξεις. Ἄριστον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἰδίως τὸ ἱππικόν. Εἰς τὸ ἱππικὸν κατετάσσοντο οἱ ῥωμαλεώτατοι καὶ οἱ χρηστότατοι τῶν στρατευσίμων, οἵτινες ἐπιμελῶς καὶ αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ γυμναζόμενοι εἰς τὸ νὰ ὑπηρετῶσιν οὐ μόνον ἔφιπποι ἀλλὰ καὶ πεζοί, πολλάκις περιφανῶς ἠγωνίσθησαν κατά τε τὴν περὶ Καλλίνικον πρὸς Πέρσας μάχην καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ πρὸς Μαυρουσίους καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦσαν δὲ κατάφρακτοι καὶ λογχοφόροι, ἐνθυμίζοντες εἰς πολλὰ τὸ ἀρχαῖον βαρὺ μακεδονικὸν καὶ θεσσαλικὸν ἱππικόν, καὶ χρησιμεύσαντες ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ μετέπειτα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ διαμορφωθέντος ἱπποτικοῦ τάγματος.

Ὁ τακτικὸς πεζικὸς στρατὸς ἦτο πολὺ τοῦ ἱππικοῦ ὑποδεέστερος. Ἡ πειθαρχία αὐτοῦ εἶχε παραδόξως χαλαρωθῇ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα διὰ πολλοὺς λόγους. Καὶ πρῶτον διότι οἱ ἀδιάκοποι οὗτοι πόλεμοι ἐξαντλοῦντες ἐκ διαλειμμάτων τοὺς δημοσίους πόρους, δὲν ἐπέτρεπον τὴν τακτικὴν τοῦ στρατοῦ πληρωμήν. Ἐνίοτε μάλιστα παντελῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου δὲν ἐπληρώνοντο οἱ στρατοί. Ὅτε λόγου χάριν ἐν ἔτει 545 ἐπέστρε-

ψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βελισάριος, ἡ ἡγεμονία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγκροτηθησόμενος στρατὸς θέλει συντηρηθῇ διὰ λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατελέσῃ αὐστηρῶς πειθαρχῶν. Πλὴν τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐνόμιζεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὅτι συμφέρει νὰ ἐλαττωθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ ἐξουσία τῶν στρατηγῶν, ἐξ οὗ συνέβαινεν ὅτι οἱ μεγάλοι στρατοὶ αὐτῆς συνέκειντο ἐκ διαφόρων ὑπὸ ἰδίους ἡγεμόνας διατελούντων σωμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πολλάκις οὐδεμίαν εἶχεν ἰσχὺν ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι στρατηγός. Ὁ Ναρσῆς ὅτε κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ἰταλίαν ἀπεστάλη πρὸς ἐπιτήρησιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ Βελισαρίου, διὸ καὶ εἰς ῥῆξιν ἦλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἀντέπραξε κατ' αὐτοῦ. Ἡ μοναρχία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπολιτεύετο οὕτω προδήλως, διὰ τὸν φόβον μὴ στρατηγοὶ αὐτοκράτορες, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως, στασιάσωσιν ἢ καὶ ἐπὶ τὸν πορφύραν ὀρέξωσι χεῖρα. Ἀλλ' ἡ μοναρχία ἐκείνη θέλουσα νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦτο, ἐνέπιπτε προδήλως εἰς ἄλλο μεγαλήτερον, τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἓν ἀτόπημα συνεπάγεται πάντοτε ἕτερον, ἡ παραλυσία ἐκείνη προέβη ἐνίοτε εἰς τοσοῦτον, ὥστε οἱ στρατηγοὶ ἠναγκάζοντο νὰ συγκροτῶσιν ἐξ ἰδίων περὶ ἑαυτοὺς πολυάριθμον οἰκείαν φρουράν, ἥτις ὤμνυε μὲν ὑποταγὴν τῷ βασιλεῖ, πρὸ πάντων ὅμως ὤμνυε πίστιν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα. Εἷς τῶν λόγων δι' οὓς ὁ Βελισάριος συνεῖχεν ὁπωσοῦν τὸν στρατὸν καὶ ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διατασσομένων, ἦτο ὅτι ἐπὶ τοῦ γοτθικοῦ πολέμου εἶχε συγκεκροτημένην περὶ ἑαυτὸν ἐξ ἰδίων φρουρὰν ἑπτακισχιλίων ἀρίστων ἱππέων.

Ἀλλ' ὅσα δήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα εἰς ἃ ὑπέκυψεν ὁ τακτικὸς στρατός, καὶ ἰδίως ὁ πεζικὸς διά τε τὴν συρφετώδη στρατολογίαν καὶ τὴν πλημμελῆ πολλάκις διοίκησιν καὶ τὸν κακὸν τῆς στρατηγίας ὀργανισμόν, ὁ στρατὸς οὗτος ἔσωζεν ἔτι προτερήματά τινα ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐ μόνον ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν καὶ εἰς τὰ ἀρκτῷα ἔθνη παρὰ τὸν Ἴστρον, ἀλλὰ καὶ τὰ περίπυστα βασίλεια τῶν Βανδήλων καὶ τῶν Γότθων νὰ καταλύσῃ. Ὁ στρατὸς οὗτος, ὠργανωμένος ὢν καὶ παρατασσόμενος κατὰ τοὺς ὑφισταμένους ἔτι κανόνας τῆς ἀρχαίας τακτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ὑπερεῖχε πάντοτε κατὰ τοῦτο τῶν

ὀχλικῶς συντεταγμένων καὶ ἐπιτιθεμένων βαρβάρων. Πρὸς τούτοις, τὸ μηχανικὸν αὐτοῦ ἦτο ἄριστον, ἡ ὁπλοποιΐα ἐπιτηδειοτάτη, τὰ ὁπλοστάσια πλήρη, ὥστε εἶχε καὶ καθ' ὅλα ταῦτα πλεονεκτήματα τῶν ὁποίων παντάπασιν ἐστεροῦντο οἱ βάρβαροι. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ στρατὸς οὗτος ὡδηγεῖτο ὑπὸ στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν τῶν ὁποίων τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πολλάκις καὶ αὐτὴ ἡ τοσοῦτον δυσμενῶς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν διακειμένη δυτικὴ ἱστοριογραφία. Ὁ Βελισάριος, ὁ Ναρσῆς, ὁ Σολόμων, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Γερμανός, περὶ οὗ θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, κατέλιπον ὀνόματα ἀείμνηστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ δὲ Θρᾷξ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Βελισαρίου ἐν τῇ Ἀφρικῇ Ἰωάννης ὁ Ἀρμένιος, καὶ ὁ Πεισίδης Πριγκήπιος, καὶ οἱ Ἴσαυροι Ἀθηνόδωρος καὶ Ταρμοῦνδος, καὶ οἱ Καππαδόκαι Θεοδώρητος καὶ Γεώργιος Μαρτίνου, καὶ μύριοι ἄλλοι ἀξιωματικοί, ὧν ὁ Προκόπιος ἱστόρησε τὰ κατορθώματα καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἤθελον τιμήσει τοὺς ἀρίστους τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων στρατῶν. Ἐν γένει δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὁπόσον πολυάριθμοι ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἔπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἐκθύμως ἀγωνιζόμενοι. Καὶ ἂν τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες οὗτοι ἠναγκάζοντο διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος νὰ παρασύρωσι τὰ ὁπωσοῦν νωθρὰ ἐκεῖνα τάγματα, μαρτυρεῖ συγχρόνως ὅτι τὸ εὐγενὲς αἴσθημα τῆς φιλοτιμίας δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἐπικρατοῦν ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας.

Ὁ δὲ ἄτακτος στρατὸς συνέκειτο πρῶτον ἐκ τῶν στιφῶν τὰ ὁποῖα ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὴν βασιλείαν οἱ ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατασταθέντες βάρβαροι ἡγεμόνες, καὶ δεύτερον ἔκ τινων ἐκλεκτῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ἔπεμπον εἰς ἐπικουρίαν τῶν βασιλέων οἱ πανταχόθεν περιζωννύοντες τὸ κράτος βάρβαροι ἡγεμόνες τῶν Αἰρούλων, τῶν Γεπιδῶν, τῆς Κολχίδος, τῶν Λομβαρδῶν, τῶν Οὔνων, τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Μαυρουσίων, πρὸς οὓς ἅπαντας ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτέλει τακτικὰς συντάξεις καὶ τῶν ὁποίων τινὲς μάλιστα περιεβάλλοντο ὑπὸ τῆς μοναρχίας ἐκείνης τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Τὰ ἄτακτα ταῦτα στίφη δὲν διέπρεπον εἰμὴ ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἀλλ' ἐπιτηδείως συνδυ-

αζόμενα μετὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ περιεποίουν αὐτῷ οὐκ ὀλίγην δύναμιν.

Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συντηρούμενος τακτικὸς στρατὸς συνεποσοῦτο εἰς 150,000 ἀνδρῶν. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ὁ ἐκ Μυρίνης τῆς Αἰολίδος Ἀγαθίας, ὁ ἐξακολουθήσας τὴν τοῦ Προκοπίου ἱστορίαν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ἀκμάσας. Καὶ τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει ἕτερος χρονογράφος Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς· ἀμφότεροι δὲ βεβαιοῦσιν ὅτι ἄλλοτε τὸ κράτος συνετήρει δύναμιν ἀνδρῶν μαχίμων 645,000 καὶ ψέγουσι τὸν Ἰουστινιανὸν διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσιν· ἐλάττωσιν, δι' ἣν προηγουμένως ὁ Προκόπιος ἀορίστως μὲν ἀλλὰ πικρότατα κατηγόρησε τὸν βασιλέα ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Ἀνεκδότοις. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος τὸ ποσὸν τῶν 645, 000 ἀνδρῶν ἔχει ἀκριβῶς καὶ εἰς τίνας χρόνους ἀνάγεται. Βεβαίως τοσαύτην δύναμιν δὲν συνετήρουν οἱ ἄμεσοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ προκάτοχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπερέβαινε πιθανώτατα κατὰ πολὺ τὸ ποσὸν τῶν 150,000 ἀνδρῶν· ὥστε ἡ θρυλουμένη αὕτη μεγάλη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσις εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ἀδίκους, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, αἰτιάσεις τὰς ὁποίας παρήγαγον αἱ τοῦ Προκοπίου συκοφαντίαι. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι τακτικὸς στρατὸς 150,000 ἀνδρῶν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπως εἶχεν ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανός, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπεχείρει τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶχε πόρους ἱκανοὺς ὥστε νὰ αὐξήσῃ ἀναλόγως τὴν δημοσίαν δύναμιν· 150,000 δὲ ἀνδρῶν δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν κράτους λαβόντος τοσοῦτον κολοσσιαίας διαστάσεις. Καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἰουστινιανὸς φαίνεται παντελῶς παραμελήσας τὰ τοῦ στρατοῦ, αἱ δὲ καταχρήσεις τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν συντήρησίν του ὑπαλλήλων, περιήγαγον αὐτὸν εἰς πολλὴν παραλυσίαν, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ἀγαθίας.

Ἀλλ' ὁσοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ στρατὸς οὗτος, ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Οἱ πλεῖστοι τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων ἐμπαίζουσιν αὐτόν, ὅπως πράττουσιν ἐν γένει ὅταν ὁμιλῶσι περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν καλουμένων βυζαντινῶν πραγμάτων· τὰ δὲ πράγματα διαπρυσίως κηρύττουσιν ὅτι οἱ τοσοῦτον ἐπ' ἀνδρείᾳ θαυμαζόμενοι καὶ

ἐγκωμιαζόμενοι ὑπὸ τῶν δυτικῶν βάρβαροι, ἀείποτε σχεδὸν ἐκ παρατάξεως κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐκείνων στρατῶν, ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Κολχίδι· περὶ μόνον τὸν Ἴστρον πολλάκις ἐνικήθησαν οἱ στρατοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο κυρίως διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς ἀξίας αὐτῶν, λόγους τοὺς ὁποίους ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ἐξηγήσει. Εὐχαρίστως δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τοιαύτην γνώμην ἐξέφερε καὶ ὁ Ἄγγλος Φίνλεϋ, ὅστις γράψας ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ἀνεδείχθη εἰς πολλὰ μετριοπαθέστερος τῶν ἄλλων περὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ. Ἄλλως τε ἡ δυσμένεια τῶν δυτικῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει ῥίζας ἀρχαίας καὶ ἀνατρέχει ἕως εἰς τὸν Οὐΐτιγιν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Γότθους. Μήπως εἷς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ βαρβάρου τούτου βασιλέως ἐλέγχων τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας διότι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Γραικούς, δὲν ἔλεγεν· «οἳ (οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας) τῆς Γότθων δυνάμεως Γραικοὺς τοὺς σφίσιν οὐχ οἵους τε ἀμύνειν ὄντας ἠλλάξαντο, ἐξ ὧν τὰ πρότερα οὐδένα ἐς Ἰταλίαν ἥκοντα εἶδον, ὅτι μὴ τραγῳδοὺς καὶ μίμους καὶ ναύτας λωποδύτας;» Μήπως αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Οὐΐτιγις, προτρέπων τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῶσι γενναίως πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ἔλεγε περὶ τούτων περιφρονητικῶς· «ὀλίγους τε ὄντας καὶ Γραικοὺς ἢ ἴσους;» Καὶ ὅμως οἱ Γραικοὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Βελισάριον, ἐπανειλημμένως νικήσαντες τόν τε Γότθον Οὐΐτιγιν καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμαννούς, καὶ τὴν Ραύενναν κυριεύσαντες, ἀπήγαγον δέσμιον τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον βασιλέα εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου· ἄλλοι δὲ πάλιν Γραικοὶ ὑπὸ τὸν Ναρσῆν κατετρόπωσαν ἐκ παρατάξεως τὸν διάδοχον τοῦ Οὐϊτίγιδος Τωτίλαν, διὰ παντὸς καταλύσαντες τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Γότθων. Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐκεῖνοι τῶν Γότθων, εἰ καὶ ἀνυπόστατοι, εἶναι ἀξιοσημείωτοι διότι ἀναιροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἑτέρων τινῶν ἱστορικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰ κατορθώματα τῶν ταγμάτων τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ, εἶπον ὅτι τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὄχι ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ στρατοῦ μαχητῶν. Ὅτι βάρβαροι οὐκ ὀλίγοι συνηγωνίζοντο μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλ' ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἀπετέλουν τὴν κυρίαν

τοῦ στρατοῦ τούτου δύναμιν, συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι τὰ πλεῖστα ὀνόματα τῶν διαπρεψάντων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν ἦσαν ἰθαγενῆ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτῶν τῶν Γότθων, οἵτινες, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πολεμίων, ὀνομάζουσιν αὐτοὺς πάντοτε Γραικούς. Ὁπωσδήποτε οἱ μὲν Γότθοι ἔχουσιν ὡς δικαιολόγημα τῆς καταφορᾶς αὐτῶν κατὰ τῶν Γραικῶν τήν τε ἀγανάκτησιν τοῦ ἀμυνομένου καὶ τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος παθήματος ἄγνοιαν· ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, οἵτινες ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πράγματα τὰ μετ᾽ οὐ πολὺ διαψεύσαντα τὸ ἀγέρωχον ἦθος τῶν Γότθων, οὐδὲν ἧττον ἐπιμένουσιν ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀδολεσχίας τοῦ Οὐϊτίγιδος καὶ τῶν περὶ αὐτόν;

Ἐνῷ ὅμως οἱ στρατοὶ καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ἀνηλίσκοντο πρὸς ἀνάκτησιν χωρῶν αἵτινες δὲν ἔμελλον (αἱ πλεῖσται αὐτῶν, διὰ τὸ ἀλλότριον τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, οὐδὲ ἠδύναντο) νὰ ἀπαρτίσωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον μέρη ἀναπόσπαστα τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, αἱ χῶραι αἵτινες συνεκρότουν τὸ φυσικὸν οὕτως εἰπεῖν σῶμα τῆς μοναρχίας ταύτης, ἐστερημέναι τῶν ἀναγκαίων προμάχων, προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατῶν ἢ ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν εἰσβολῶν τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης, ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ περισπασμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συνεννοημένος ὢν μετὰ τοῦ Οὐϊτίγιδος, ἐπανέλαβεν ἀπὸ τοῦ 540 τὰς ἐχθροπραξίας. Ἐμβαλὼν εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατέστρεψε τὴν Ἀντιόχειαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἀπήγαγεν ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου ἐν χώρῳ διέχοντι ἡμέρας ὁδὸν τῆς πόλεως Κτησιφῶντος, ἔκτισεν αὐτοῖς πόλιν ἣν ἐπωνόμασεν Ἀντιόχειαν Χοσρόου. Ἄλλαι πόλεις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἰδίαν σωτηρίαν διὰ χρημάτων· ὁ δὲ μονάρχης τῶν Περσῶν προελάσας μέχρι τῆς παραλίας, ἐλούσθη κατὰ τὴν Σελεύκειαν ἐν τῇ μεσογείῳ, καὶ τῷ ἡλίῳ ἔθυσεν, ὡς εἰ θέλων νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀκροτάτου τούτου ὁρίου τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν κτήσεων. Τότε ὁ Βελισάριος, ὁ τοῦ Οὐϊτίγιδος νικητής, ἔδραμεν

εἰς βοήθειαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Χοσρόην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὅτε ὅμως ὁ ἥρως ἐκεῖνος ἀνεκλήθη πάλιν εἰς ἕτερον πολέμου στάδιον, οἱ περσικοὶ στρατοὶ ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομάς, ἀλλὰ κυρίως ἤδη περὶ Λαζικὴν καὶ Ἀρμενίαν, ὅπου ἐξηκολούθησεν ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη ἀμφίρροπος, ὁτὲ μὲν νικώντων τῶν βασιλικῶν στρατῶν, ὁτὲ δὲ ἡττωμένων, ἄλλοτε κυριευόντων φρούρια, καὶ ἄλλοτε ἀποβαλλόντων, μέχρις οὗ οἱ ἀπειρηκότες ἀντίπαλοι συνωμολόγησαν, τῷ 562, πεντηκονταετεῖς σπονδάς· καὶ ὁ μὲν Χοσρόης παρῃτήθη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου δώρου τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐν Ἀσίᾳ γενόμενα. Οὐδὲν ἧττον δὲ δεινὰ δυστυχήματα συνέβησαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπανελήφθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πολὺ πρὸ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, διότι ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀπέλευσιν τοῦ Θευδερίχου καὶ τῶν Ὀστρογότθων, ἕτεραι βαρβάρων φυλαὶ προσελθοῦσαι εἰς τὸν Ἴστρον ἀπ' ἄρκτου, ἐπεχείρησαν νέας εἰσβολάς. Προκειμένου δὲ νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐν συνόψει τὰ περὶ τῶν εἰσβολῶν τούτων, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς τῶν συγχρόνων μαρτυρίας τοῦ Ἰλλυριοῦ Μαρκελλίνου, λατινιστὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γράψαντος, τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Μαλάλα· οὐχὶ δὲ ὡς ἔπραξαν πολλοὶ νεώτεροι, καὶ τοὺς μεταγενεστέρους Θεοφάνην, Ζωναρᾶν, Κεδρηνόν, Νικηφόρον Γρηγορᾶν, οἵτινες οὐ μόνον συγχέουσι τοὺς χρόνους καὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἔχουσι πάντοτε ῥοπήν τινα εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν αὐτὰ ἐπὶ τὸ τραγικώτερον. Ὡς πρὸς δὲ τὸ χρονολογικὸν μέρος, ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθά τε καὶ καθ' ὅλον τὸν παρόντα τρίτον τῆς ἱστορίας ἡμῶν τόμον, τὸ χρονογραφικὸν δοκίμιον τὸ ἐν ἔτει 1855 ἐκδοθὲν ἐν Πετρουπόλει, ὑπὸ Ἐδουάρδου Μυράλτου, ἂν καὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὸ δοκίμιον τοῦτο κατὰ πόδας, διότι ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ καθ' ὅλα συμπεράσματα ἀναμφισβήτητα.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 499 (55) ἐνέβαλον κατὰ πρῶτον εἰς τὸ κράτος διὰ τοῦ Ἴστρου οἱ Βούλγαροι, ἔθνος τουρκικῆς καταγωγῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἔμελλεν ὁριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῇ μεταξὺ Ἴστρου καὶ Αἵμου, καὶ οὐσιωδῶς νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ εἰσβολῇ, οἱ Βούλγαροι, προελάσαντες μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἔπειτα ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια διὰ τῆς Θρᾴκης προσεβλήθησαν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἀρίστου, ἄγοντος 15000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, καίτοι γενναίως ἀγωνισθείς, ἡττήθη, ἀποβαλὼν 4000 ἀνδρῶν καὶ τρεῖς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, Νικόστρατον, Ἰννοκέντιον καὶ Ἀκουϊλῖνον· ὥστε οἱ πολέμιοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἀβλαβεῖς. Ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πνεύματος τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ Ζωναρᾶς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου βεβαιοῖ ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἄριστον κατετροπώθησαν διότι οἱ Βούλγαροι ἐχρήσαντο ἐπῳδαῖς καὶ γοητείαις· τὴν δὲ ἧτταν «κομήτης ἀστὴρ προεμήνυσε καὶ κόρακες ὑπεριπτάμενοί τε καὶ οἱ σαλπιγκταὶ ἀντὶ ἐνυαλίου ἠχοῦς, περιπαθές τι καὶ θρηνῶδες ἠχήσαντες.» Ἐνῷ δὲ ὁ σύγχρονος Μαρκελλῖνος ἀποθαυμάζει τὸν ἡρωϊσμὸν τῶν ὑπὸ τὸν Ἄριστον μαχητῶν καὶ λέγει ὅτι 4000 μόνον ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς ἀξιοῖ, ὅτι οὗτοι αἰσχρῶς ἡττήθησαν καὶ πλὴν ὀλίγων ἅπαντες διεφθάρησαν

Ἐν ἔτει 502 οἱ Βούλγαροι πάλιν λεηλατοῦσι τὴν Θρᾴκην, ὅπου δὲν φαίνεται στρατός τις ἀντιταχθεὶς εἰς αὐτούς. Ἐν ἔτει δὲ 517, οἱ Βούλγαροι εἰσβαλόντες τὸ τρίτον, προελαύνουσι μέχρι Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ ἀρχαίας Ἠπείρου. Καὶ πέμπει μὲν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος εἰς τὸν ἔπαρχον Ἰλλυρίας Ἰωάννην 1000 λίτρας χρυσίου, ἤτοι περὶ τὸ 1,080,000 δραχμῶν, ἵνα ἐξαγοράσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων γενομένους αἰχμαλώτους· τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο δὲν ἐξαρκεῖ ἵνα πάντες λυτρωθῶσιν. Ἀλλ' ἅμα ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰουστίνου, παύουσιν αἱ ἀπ' ἄρκτου ἐπιδρομαί, διότι ὁ πολεμικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ὠχύρωσε, δι' ἀποχρώσης δυνάμεως, τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους. Ἐπανελήφθησαν δὲ μετὰ

---

55) Εἰς τὸ 387 ἐμφανίζον ταιτὸ πρῶτον οἱ Βούλγαροι ἐν ταῖς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ χώραις

τὸν θάνατον αὐτοῦ αἱ εἰσβολαί, οὐχὶ ὅμως πλέον ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ ὑπὸ βαρβάρων ἄλλων.

Τῷόντι μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἄνται(56), φυλὴ σλαυϊκή, διαβάντες τὸν Ἴστρον μετὰ στρατοῦ μεγάλου, ἐνέβαλλον εἰς τὴν Θράκην. Τὰ τάγματα τοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἔτι τότε ἀπησχολημένα εἰς τὰς ὑπερορίους στρατείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ναί μὲν ἐξηκολούθει εἰσέτι ὁ πρῶτος περσικὸς πόλεμος, εἰς ὃν ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος· ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ δυνάμεις ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιτεθέντας πολεμίους. Τὸ δὲ εὐτυχέστατον προΐστατο τῶν δυνάμεων τούτων στρατηγὸς ἔγκριτος, ὃν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠναγκάσθη νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς κοινὰς τοῦ στρατοῦ τάξεις, ἀλλ' εὗρε πρόχειρον ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ. Διότι ἦτο ὁ στρατηγὸς οὗτος εἷς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γερμανός. Ὁ Προκόπιος, ὅστις ὁσάκις οὔτε ὑπὸ τῆς κολακείας οἰστρηλατεῖτο, οὔτε ὑπὸ τῆς κακοβουλίας παρελογίζετο, ἤξευρε νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν, περιέγραψε λαμπρῶς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ Γερμανός, στρατηγὸς ὢν ἄριστος, ἦτο ἐνταυτῷ τοσοῦτον γενναῖος ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ῥίπτῃ ἑαυτὸν ἀφειδῶς εἰς τοὺς φοβερωτέρους κινδύνους. Ἐὰν ἡ τύχη δὲν ἠνέῳξεν αὐτῷ τὰ μεγάλα πολεμικὰ στάδια εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἔδρεψαν κλέος ἀπαράμιλλον, ὁσάκις ὅμως συνέπεσε νὰ ἀγωνισθῇ εἴτε κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρων εἴτε ἐν Ἀφρικῇ, ὑπῆρξε πάντοτε νικηφόρος. Ἐν εἰρήνῃ δὲ ἀπέδειξεν ἀρετὰς οἵας ὁμολογουμένως δὲν εἶχον, ἐκτὸς τῶν στρατοπέδων αὐτῶν, οἱ περιφανεῖς ἐκεῖνοι ἡγεμόνες. Ἀκριβὴς τῶν νόμων φύλαξ καὶ δικαστὴς ἀκέραιος καὶ ἀδιάσειστος, ὁ Γερμανὸς διετέλεσεν ἀείποτε ὁ τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυρῶν προστάτης. Πλούσιος ὤν, ἐλογίζετο εὐτυχὴς ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν τῶν δεομένων. Ἐμβριθὴς καὶ σοβαρὸς ἐν τοῖς συμβουλίοις καὶ πόρρω ἱστάμενος τῶν φατριῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ῥᾳδιουργιῶν τῆς αὐλῆς, διετέλει κατ' οἶκον πρὸς τοὺς πολυαρίθμους φίλους ἡδύς, ἐλευθέριος, ἐπίχαρις. Λέγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα δὲν ηὐνόει πολὺ τὸν ἀνεψιὸν αὐ-

---

56) Ἐκ τούτων καὶ ἡ τιμητικὴ προσηγορία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἀντικὸς (Anticus) ὡς νικητοῦ τῶν Ἀντῶν.

τὸν τοῦ συζύγου της καὶ ὅτι κατώρθωσε νὰ μὴ λάβῃ οὗτος ὅσας ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὰς ἵνα ἀναδειχθῇ λαμπρότερος ἐν πολέμοις· ἴσως διότι ὁ ἄκαμπτος ἐκεῖνος νέος δὲν ἐπεδείκνυε τῇ βασιλίδι τὴν ἀπεριόριστον εὐλάβειαν εἰς ἣν εἶχον συνηθίσει αὐτὴν πάντες οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσε τιμῶν καὶ ἀγαπῶν τὸν κάλλιστον ἐκεῖνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ γόνον· καὶ ἂν ὁ Γερμανὸς δὲν ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως ἐν ἔτει 551, καθ' ἣν στιγμὴν προχειρισθεὶς στρατηγὸς τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πολέμου, ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Τωτίλα, ἤθελε πιθανῶς ἀναδειχθῇ ἐνάμιλλος τοῦ μετ' ὀλίγον προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ Ναρσῆ καὶ ἤθελε βραδύτερον διαδεχθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἄτεκνον ἀποθανόντα θεῖον αὐτοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γερμανὸς ἦτο στρατηγὸς τῆς Θρᾴκης ἐν ἔτει 528 ὅτε ἐνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ Ἄνται· «ὅς δή, λέγει ὁ Προκόπιος, ἐς χεῖρας ἐλθὼν τῷ τῶν πολεμίων στρατῷ κατὰ κράτος τε μάχῃ νικήσας, σχεδόν τι ἅπαντας ἔκτεινε· κλέος τε μέγα ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Γερμανὸς ἐς πάντας ἀνθρώπους καὶ διαφερόντως ἐς τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους περιεβάλετο.»

Ἡ καταστροφὴ αὕτη ἣν ἔπαθον οἱ Ἄνται, ἀπήλλαξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ κράτος πάσης ἀρκτῴας ἐπιδρομῆς. Τὸν Γερμανὸν διεδέχθη ὡς στρατηγὸς Θρᾴκης ὁ οὐδὲν ἧττον γενναῖος καὶ χρηστὸς Χιλβούδιος, περὶ οὗ ὁ Προκόπιος λέγει, ὅτι ἦτο «ἐς ἄγαν μὲν δραστήριος τὰ πολέμια, ἐς τόσον δὲ χρημάτων κρείσσων ὥστε ἀντὶ μεγίστου κτήματος ἐν τῇ οὐσίᾳ τῇ αὐτοῦ εἶχε τὸ κεκτῆσθαι μηδέν». Ὁ Χιλβούδιος, διορισθεὶς στρατηγὸς Θρᾴκης τῷ 531, ἐνέπνευσε τρόμον μέγαν εἰς τοὺς βαρβάρους, οἵτινες ἐν διαστήματι ἐνιαυτῶν τριῶν οὐ μόνον δὲν ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσι τὸν Ἴστρον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπέκεινα τοῦ ποταμοῦ τούτου, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου κατετροπώθησαν. Δυστυχῶς τῷ 534, ἐν μιᾷ τῶν ἐκστρατειῶν τούτων ἐφονεύθη ὁ Χιλβούδιος. Συγχρόνως δὲ ἤρχισαν αἱ ὑπερόριαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιχειρήσεις διὰ τοῦ κατὰ Βανδήλων πολέμου. Οὐδὲν ἧττον μέχρι τοῦ 540 οὐδεμία μεγάλη ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ ἀρκτῴων βαρβάρων. Ἴσως διότι ἐπικρατούσης ἔτι εἰρήνης πρὸς ἀνατολάς, ὑπῆρχον τάγματά τινα διαθέσιμα ἱκανὰ πρὸς ἄμυναν τῆς Θρᾴκης.

Ἀλλὰ τῷ 540, ὅτε ὁ Βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων ἐπανέλαβε τὰς ἐχθροπραξίας, πολυάριθμοι Οὖννοι, πιθανῶς ὑποκινηθέντες ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διέβησαν τὸν Ἴστρον καὶ ἐπλημμύρησαν ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ τὰ ὀλίγα τάγματα ὅσα ἐφρούρουν ἐνταῦθα πρότερον εἶχον ἤδη σταλῆ εἰς τὴν Ἀσίαν. «Ἐκ κόλπου γὰρ τοῦ Ἰονίου οἱ βάρβαροι οὗτοι, λέγει ὁ Προκόπιος, ἅπαντα ἐφεξῆς ἐληΐσαντο μέχρι ἐς τὰ Βυζαντίου προάστεια. Καὶ φρούρια μὲν δύο καὶ τριάκοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἷλον, πόλιν δὲ τὴν Κασσάνδρειαν κατεστρέψαντο βίᾳ, οὐ τειχομαχήσαντες πρότερον. Καὶ τά τε χρήματα ἔχοντες, αἰχμαλώτων δὲ μυριάδας δύο καὶ δέκα ἀπαγόμενοι, ἐπ' οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, οὐδενὸς σφίσιν ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος». Ἐξακολουθῶν δὲ τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ἀμέσως μετὰ τὴν π οηγουμένην δύο ἑτέρας ἐπιδρομάς, αἵτινες ὅμως δὲν γνωρίζομεν ἂν συνέβησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 540 ἔτος ἢ κατὰ τὰ ἑπόμενα. «Χρόνῳ δὲ τῷ ὑστέρῳ πολλάκις ἐνταῦθα γενόμενοι, ἀνήκεστα ἐς Ρωμαίους δεινὰ ἔδρασαν. Οἵ δὴ καὶ ἐν Χερρονήσῳ τειχομαχήσαντες, βιασάμενοί τε τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἀμυνομένους καὶ διὰ τοῦ τῆς θαλάσσης ροθίου τὸν περίβολον ὑπερβάντες, ὃς πρὸς κόλπῳ τῷ μέλανι καλουμένῳ ἐστίν, οὕτω τε ἐντὸς τῶν μακρῶν τειχῶν γεγενημένοι καὶ τοῖς ἐν Χερρονήσῳ Ρωμαίοις ἀπροσδόκητοι ἐπιπεσόντες, ἔκτεινόν τε πολλοὺς καὶ ἠνδραπόδισαν σχεδὸν ἅπαντας. Ὀλίγοι δέ τινες καὶ διαβάντες τὸν μεταξὺ Σηστοῦ τε καὶ Ἀβύδου πορθμόν, ληϊσάμενοί τε τὰ ἐπὶ τῆς Ἀσίας χωρία καὶ αὖθις ἐς Χερρόνησον ἀναστρέψαντες, σὺν τῷ ἄλλῳ στρατῷ καὶ πάσῃ τῇ λείᾳ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν. Ἐν ἑτέρᾳ τε εἰσβολῇ τούς τε Ἰλλυριοὺς καὶ Θεσσαλοὺς ληϊσάμενοι τειχομαχεῖν μὲν ἐπεχείρησαν ἐν Θερμοπύλαις, τῶν δὲ ἐν τοῖς τείχεσι φρουρῶν καρτερώτατα ἀμυνομένων, διερευνώμενοι τὰς περιόδους παρὰ δόξαν τὴν ἀτραπὸν εὗρον ἣ φέρει ἐς τὸ ὄρος ὃ ταύτῃ ἀνέχει. Οὕτω τε σχεδὸν ἅπαντας Ἕλληνας, πλὴν Πελοποννησίων, διεργασάμενοι, ἀπεχώρησαν.»

Ἔπειτα ἐν ἔτει 546, πολὺς ὅμιλος Σλαύων, καὶ τούτων ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Γότθων Τωτίλα ὑποκινηθέντων, διαβάντες τὸν Ἴστρον ἐλεηλάτησαν τὴν περὶ αὐτὸν χώραν καὶ ἀπῆγον ἤδη μέγα

αἰχμαλώτων πλῆθος. Ἀλλὰ τότε, μοῖρα Αἰρούλων, συμμάχων τοῦ βασιλέως, διαχειμάζουσα εἰς Θράκην ἵνα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ μεταβῇ εἰς τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατόν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν Σλαύων ἐκείνων, ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ ἐφόνευσεν, εἰ καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρους ὄντας καὶ ἐλύτρωσε τοὺς αἰχμαλώτους, οἵτινες ἀπῆλθον οὕτω εἰς τὰ ἴδια. Μετὰ δύο δὲ πάλιν ἔτη, νέον στράτευμα Σλαύων «διαβάντες ποταμὸν Ἴστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄχρις Ἐπιδαμνίων ἔδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἡβηδὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα ληϊζόμενοι. Ἤδη δὲ καὶ φρούρια ἐνταῦθα πολλά τε καὶ δοκοῦντα ἐχυρὰ τὸ πρότερον εἶναι, οὐδενὸς ἀμυνομένου ἐξελεῖν ἴσχυσαν, περιϊόντες ξύμπαντα κατ' ἐξουσίαν καὶ διερευνώμενοι.» Τὸ δὲ παράδοξον, οἱ ἄρχοντες τῶν Ἰλλυριῶν παρείποντο μέν, λέγει ὁ Προκόπιος, μετὰ 15,000 ἀνδρῶν, οὐδαμοῦ δ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάσωσι τοὺς πολεμίους τούτους.

Ἀλλὰ ἔτι παραδοξότερα εἶναι ὅσα συνέβησαν, κατὰ Προκόπιον, ἐν ἔτει 550. Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν τοῦτο, Σλαῦοι εἰς τρισχιλίους τὸ πολὺ συμποσούμενοι, διέβησαν τὸν ποταμὸν Ἴστρον καὶ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν ἀπαντήσαντες, διῃρέθησαν εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μὲν συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 1,800, ἡ δὲ ἐκ 1,200 περίπου. Πρὸς τὰς δύο ταύτας μοίρας ἔρχονται τότε εἰς χεῖρας οἱ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ στρατηγοί, ἀλλὰ κατὰ κράτος ἡττῶνται. Ἔπειτα ἡ μία τῶν μοιρῶν ἐκείνων προσβάλλει τὸ ἐν Θράκῃ σταθμεῦον πολυάριθμον καὶ ἄριστον ἱππικόν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταστρέφει εὐκόλως· καὶ ἤδη τρέπονται οἱ βάρβαροι ἀδεῶς ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας, πολιορκοῦσι καὶ κυριεύουσι πολλὰ φρούρια, καὶ φονεύουσι τοσούτους κατοίκους, ὥστε γῆν ἅπασαν ἥ περ Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρᾳκῶν ἐστι, νεκρῶν ἔμπλεων ἐπὶ πλεῖστον ἀτάφων γενέσθαι. Ἰδίως ἡ τὸ ἱππικὸν τῆς Θράκης καταβαλοῦσα μοῖρα κυριεύει τὸ παράλιον φρούριον Τόπερον καίτοι ἔχον τακτικὴν μὲν στρατιωτῶν φρουράν, τείχη δὲ ἀσφαλῆ, κατοίκους δὲ 15,000 ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ καρτερικῶς ἀγωνισθέντων. Οὐδὲν ἧττον οἱ 1800 ἢ 1200 ἐκεῖνοι Σλαῦοι εἰσορμῶσιν εἰς τὸ Τόπερον, φονεύουσι τοὺς ἄνδρας, ἀνδραποδίζουσι τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· καὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα θαυματουργήσαντες ἐν Θράκῃ, ἐνῷ οἱ σύντροφοι αὐτῶν ὅμοια ἔπραττον ἐν Ἰλλυρίᾳ, τελευταῖον «μυριάδας αἰχμαλώτων ἐπαγόμενοι ἀριθμοῦ κρείσσους ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθη-

σαν ἅπαντες». Συνωψίσαμεν ἐνταῦθα ὅσα διὰ μακρῶν ἐκτραγῳδεῖ ὁ Προκόπιος περὶ τοῦ ἔτους 550. Ἀλλ' εἶναι ταῦτα δυνατά; εἶναι ἁπλῶς πιθανά; Καὶ ἂν οὐδεμίαν ἀπήντων στρατιωτικὴν δύναμιν καθ' ὅλην τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, πάλιν δύσκολον ἦτο νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τρισχίλιοι Σλαῦοι ἐγένοντο κύριοι τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν, ἔσφαζον ὡς πρόβατα τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ ἠξίωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτων μυριάδας ἀναριθμήτους. Ἀλλ' ἐνταῦθα οἱ εὐάριθμοι οὗτοι πολέμιοι εὗρον κατέναντι αὐτῶν φρούρια ἰσχυρά, ἀντίστασιν γενναίαν, στρατοὺς πολυαρίθμους, στρατοὺς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τρέποντας αὐτοὺς κατὰ κράτος· καὶ ὅμως ἔπραξαν τοσοῦτον φοβερὰς συμφοράς! Εἶναι πρόδηλον, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Προκοπίου περιέχει ὑπερβολάς, τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μειρακιῶδες νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα.

Τῳόντι εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, ὅμιλος Σλαύων «ὅσος οὔπω πρότερον» διέβη τὸν Ἴστρον, ἐπὶ σκοπῷ, ὡς ἐφημίζετο, νὰ ἐκπολιορκήσῃ ἤδη καὶ αὐτὴν τὴν μεγάλην τῆς Θεσσαλονίκης πόλιν. Ἀλλὰ συνέπεσε τότε νὰ διατρίβῃ ἐν Σαρδικῇ, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πορευόμενος μετὰ στρατοῦ, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἔτει 528 κατετρόπωσε τοὺς Ἄντας. Τοσοῦτος δὲ ἦτο ὁ τρόμος ὃν οἱ Σλαῦοι ᾐσθάνθησαν ἐκ μόνου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὥστε ἐγκαταλιπόντες ἀμέσως τὴν ἐπὶ Θεσσαλονίκην ὁδόν, ἐτράπησαν διὰ τῶν ἰλλυρικῶν ὀρέων εἰς Δαλματίαν. Καὶ ἐπέστρεψαν μὲν ἐκεῖθεν εἰς Θρᾴκην, μετὰ τὸν τότε ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Γερμανοῦ· ἐνταῦθα δὲ ἔτρεψαν περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν ἐπ' αὐτοὺς ἐκπεμφθέντα στρατόν· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ αὐτὸς στρατὸς ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν βαρβάρων, πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἀπείρους δὲ αἰχμαλώτους ἐλύτρωσεν· «οἱ δὲ λοιποὶ βάρβαροι ξὺν τῇ ἄλλῃ λείᾳ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν». Ὅστις παραβάλῃ τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου, δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ θέλει κατανοήσει πῶς ὀλίγαι Σλαύων ἑκατοντάδες ἔπραξαν ὅσα λέγονται πράξασαι τῷ 550, ἐνῷ τῷ 551 ἀναρίθμητοι ὄντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάλιν ἔτος οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον ἐκ νέου εἰς Ἰλλυρίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐξανδραποδίζοντες τοὺς κατοίκους· καὶ ὅτι ὁ ἐκπεμφθεὶς κατ' αὐτῶν στρα-

τὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς χεῖρας πρὸς τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλὰ τοῦτο διότι, καθὰ ὁμολογεῖ ὁ Προκόπιος, ἦτο πολὺ εὐαριθμότερος· οὐδὲν ἧττον ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἔπαυσε παρακολουθῶν τοὺς βαρβάρους, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἄλλους δὲ ἐζώγρησε, μέχρις οὗ οὗτοι «ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ξὺν πάσῃ τῇ λείᾳ».

Τελευταῖον ἐν ἔτει 559 Ζαβεργάν, ὁ τῶν Κοτρηγούρων Οὔννων ἡγεμών, διαπεράσας ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος τὸν κρυσταλλωθέντα Ἴστρον, προήλασε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ ἱππέων μέχρι τῆς Θράκης. Ἐκεῖ δὲ διελὼν εἰς τρία τὸν στρατὸν αὐτοῦ, μίαν μὲν μοῖραν ἐξέπεμψε πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἵνα λεηλατήσῃ τὰ ἀφύλακτα τῶν ἐνταῦθα χωρίων· ἄλλην ἔστειλεν εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον· αὐτὸς δὲ μετὰ 7000 ἱππέων ὥρμησεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, δῃῶν καὶ πορθῶν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξὺ κείμενα χωρία· διότι κατώρθωσε νὰ διαβῇ καὶ αὐτὰ τὰ μακρὰ τοῦ Ἀναστασίου τείχη, τὰ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμελείας τῶν κυβερνώντων καταπεσόντα ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἠδύναντο νὰ βλέπωσι τὰς περὶ αὐτὴν συμβαινούσας συμφοράς, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου δεινοῦ. Ἡ βασιλικὴ φρουρά, ἥτις, ὡς εἴδομεν, συνέκειτο τότε ἐξ ἀνδρῶν ἐγκρίτων μέν, ἀλλ' ἀπολέμων, ἦτο παντάπασιν ἀνεπιτηδεία νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς κατέφυγεν εἰς τὸν Βελισάριον, ὅστις πρὸ δέκα ἐτῶν ἀνακληθεὶς ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατείας, διετέλει ἰδιωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁπωσοῦν παρημελημένος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ δόξα ἣν ἐκτήσατο κατὰ τὰ πρῶτα εἴκοσι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτη, ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀγωνιζόμενος καὶ νικηφορῶν ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ μέγας πλοῦτος ὃν συνέλεξεν ἀπὸ τῶν περσικῶν, τῶν βανδηλικῶν καὶ τῶν γοτθικῶν λαφύρων, καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἔλαβεν ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἶχον κινήσει, ἂν ὄχι τὸν φθόνον, τοὐλάχιστον τὴν ὑπόνοιαν τοῦ βασιλέως τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ τῶν αὐλικῶν ζηλοτυποῦντες κατὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ, δὲν ἔπαυον διαδίδοντες ὅτι ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ πρόσφατα κατορθώματα τοῦ Ναρσῆ ἐφαίνοντο ἀναδεικνύοντα περιττὴν πλέον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βελισαρίου. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν προέβη

μὲν μέχρι καταδρομῆς τινος κατὰ τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου, ἀλλὰ ψυχρῶς πως πρὸς αὐτὸν διέκειτο. Ἔμελλε δὲ ἡ τύχη νὰ μαρτυρήσῃ μέχρι τέλους περί τε τῆς ἀρετῆς τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς ἀνάγκης ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ ἔσχατος κίνδυνος εἰς ὃν περιῆλθεν ἕνεκα τῶν Οὔννων ἡ πόλις, ὑπεχρέωσε τὸν βασιλέα νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν παλαίμαχον ἐκεῖνον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας· ὁ δὲ καίτοι κεκμηκὼς ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρως, ὡς λέγει Ἀγαθίας, ἀνέλαβε τὸ ἔργον μετὰ θαυμαστῆς τῇ ἀληθείᾳ προθυμίας καὶ δραστηριότητος. «Καὶ τοίνυν ὁ πρεσβύτης διὰ μακροῦ αὖθις χρόνου θώρακά τε ἐνδὺς καὶ κράνος ἀναδησάμενος, καὶ ἅπαν τὸ ἐκ παίδων αὐτῷ ξυνειθισμένον περιβαλόμενος σχῆμα, ἀνενεοῦτο τῇ μνήμῃ τὰ φθάσαντα, καὶ ἐνέαζε τῇ προθυμίᾳ· τοῦτον γὰρ τὸν ἀγῶνα ὕστατον ἐν τῷ οἰκείῳ βίῳ ἀπεργασάμενος, οὐχ ἧσσον ἀπηνέγκατο κλέος, ἢ ὁπότε τὰ κατὰ Βανδήλων τε καὶ Γότθων ἀνεστήσατο τρόπαια. Ἡ γὰρ τῶν προσυμβεβηκότων ἀνάγκη καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀμηχανία τήν τε ἐγχείρησιν μείζονα ἔδειξε καὶ γαυροτέραν καὶ τὴν νίκην ἀσμενεστάτην». Τῳόντι συνέρρευσαν μὲν περὶ αὐτὸν πλεῖστοι ὅσοι τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀγρῶν κάτοικοι, αὐτὸς δὲ καλέσας ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὑρισκομένους ἀρχαίους συναγωνιστὰς καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν μικρὸν ἱππικὸν σῶμα ἀνδρῶν τριακοσίων, καὶ ἐπὶ τούτων ἰδίως ἐρειδόμενος ἐξέρχεται τοῦ ἄστεως, παρασύρει τοὺς πολεμίους εἰς χῶρον στενόν, ὅπου τὸ πλῆθος οὐδεμίαν παρεῖχεν αὐτοῖς ὠφέλειαν, καὶ κατατροπώσας αὐτοὺς ἐνταῦθα ἠνάγκασε νὰ στρέψωσι τὰ νῶτα. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα ὁ Βελισάριος ἠδύνατο, ἐνισχύων τὴν μικρὰν αὐτοῦ στρατιὰν καὶ ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως τῶν βαρβάρων, νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν φθοράν. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς ὃν παρήγαγεν ἡ νίκη τοῦ ἀνδρὸς παρὰ τῷ δήμῳ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπαλλαγή, ἀνεζωπύρησαν τὸν φθόνον τῶν ἐν τέλει, οἵτινες παρέστησαν εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν βασιλείαν νὰ δοθῶσι τῷ Βελισαρίῳ ἀφορμαὶ μειζόνων θριάμβων· καὶ ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον ἐγήρασκε, τόσῳ μᾶλλον ἔδιδεν ὦτα ἀκροάσεως εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ ὑπονοίας, ἀνεκάλεσε τῳόντι τὸν Βελισάριον, ὥστε οἱ Οὖννοι ἐξῆλθον μὲν τοῦ μακροῦ τείχους, ἀλλὰ μὴ βλέποντες ἑαυτοὺς διωκο-

μένους παρ' οὐδενός, ἐστρατοπέδευσαν περὶ Ἀρκαδιούπολιν καὶ Πέρινθον, πρὸς δυσμὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενοι ἐξηκολούθησαν δῃοῦντες ἀνέτως τὴν πέριξ χώραν. Ἐκεῖ προσῆλθον πρὸς τὸν Ζαβεργὰν μετά τινα χρόνον καὶ αἱ δύο ἄλλαι μοῖραι, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον ὁρμήσασα ἀπεκρούσθη ἐκεῖθεν διὰ πολλῆς ζημίας ὑπὸ νέου τινὸς στρατηγοῦ, Γερμανοῦ τοῦ Δωροθέου καλουμένου, καὶ ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Ζαβεργάν, ἡ δὲ ἀφοῦ διῆλθε Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπορθήσῃ τὰς Θερμοπύλας ὑπὸ ἀποχρώσης δυνάμεως κατεχομένας. «Τοιγάρτοι ἀποχωρήσαντες καὶ οἵδε, τῆς ἐπὶ τὴν Θράκην εἴχοντο πορείας, ὡς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ εἰκὸς τοῖς ὁμοφύλοις προστεθησόμενοι· καὶ τὸ λοιπὸν εἰς τὰ σφέτερα ἐπανήξοντες». Ἀλλ' ὁ Ζαβεργὰν δὲν ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ ὁριστικῶς, εἰμὴ ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηγόρασε διὰ χρυσίου ἱκανοῦ τοὺς αἰχμαλώτους. «Οὕτω τε μόλις ἐπαύοντο λεηλατοῦντες καὶ τῆς οἴκαδε εἴχοντο πορείας», λέγει ὁ Ἀγαθίας προσεπιφέρων, ὅτι εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως αἱ συνθῆκαι αὗται ἐφάνησαν ἀγενεῖς, καὶ αἰσχραί, καὶ ἀνελεύθεροι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶδον καὶ ἐθαύμασαν τὴν πρόνοιαν τοῦ βασιλέως· διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ὑποκινήσας ἕτερόν τινα τῶν Οὔννων ἡγεμόνα κατὰ τοῦ Ζαβεργάν, προεκάλεσε φοβερὰν καὶ διαρκῆ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀπηλλάγη τῶν προσβολῶν τοῦ ἔθνους ἐκείνου.

Ἐν γένει δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἀξιομνημόνευτος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομή· καὶ αὐτὴ εἶναι τὸ τελευταῖον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀγαθίου ἀναφερόμενον, τοῦ ὁποίου ἐνταῦθα καταπαύουσιν αἱ ἱστορίαι. Ὁ Ἀγαθίας, κατὰ τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ τὴν εὐφυΐαν, καὶ τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἐμπειρίαν εἶναι κατώτερος μὲν τοῦ Προκοπίου, ἀνώτερος δὲ τῶν πλείστων ἐκ τῶν κατόπιν ἐπελθόντων χρονογράφων. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Προκοπίου ὑπερεῖχε κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, ἧς ἄνευ ἱστορία δὲν εἰμπορεῖ νὰ γραφῇ, τὴν χρηστότητα, ἔχων πλὴν ταύτης, φαντασίαν ἱλαρὰν καὶ καρδίαν εὐαίσθητον, καταφαινομένην ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ποικίλοις αὐτοῦ ἐπιγράμμασι, τοῖς περιεχομένοις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ Κωνσταντίνου τοῦ Κεφαλᾶ. Μὴ παραλείψωμεν πρὸς τούτοις νὰ ἐπαινέσωμεν τὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ φρόνημα. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν προχείρως ἐτιμῶντο

διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι καὶ πολλάκις ἐξωλέστατοι, ὁ Ἀγαθίας εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ κηρύττῃ ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ σοφία.

Στῆλαι καὶ γραφίδες καὶ κύρβιες, εὐφροσύνης μὲν
αἴτια τοῖς ταῦτα κτησαμένοις μεγάλης·
ἀλλ' ἐς ὅσον ζώουσι· τὰ γὰρ κενὰ κύδεα φωτῶν
ψυχαῖς οἰχομένων οὐ μάλα συμφέρεται,
ἡ δ' ἀρετὴ σοφίης τε χάρις καὶ κεῖθι συνέρπει,
κἀνθάδε μιμνάζει μνῆστιν ἐφελκομένη.
Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἄρ' Ὅμηρος
χρώμασιν ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνῃ σοφίῃ.
Ὄλβιοι ὧν μνήμη πινυτῶν ἐνὶ τεύχεσι βίβλων,
ἀλλ' οὐκ ἐς κενεὰς εἰκόνας ἐνδιάει.

Ἱστορικὸς καὶ ἀναγνώστης εὐχαρίστως ἐνδιατρίβουσιν ἐπὶ μικρὸν εἰς τοιαύτας ἑλληνικὰς δόξασίας καὶ ἀναμνήσεις ἐκφερομένας ἐν μέσῳ τοσούτων δυστυχημάτων, ὧν ἄλλα μὲν ἱστορήσαμεν ἤδη, ἄλλα δὲ ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν.

Τωόντι ὡς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἔπασχον αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἰδίως ἐπαρχίαι τοῦ κράτους, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον εἰς χώρας πόρρω κειμένας, ἐνέσκηψαν συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν, καὶ πρότερον, ἔτι ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου, φυσικὰ δυστυχήματα ἀλλεπάλληλα, ἀλλόκοτα, φοβερά. Κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτος, σεισμὸς ἀνέτρεψεν 24 φρούρια τῆς Δαρδανίας, ἐν οἷς καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς χώρας ταύτης, τοὺς Σκούπους. Ἐν ἔτει 525 νέος σεισμὸς ἐπήνεγκε καταστροφὴν μεγάλην εἰς Κόρινθον, εἰς Δυρράχιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς δύο τῆς Κιλικίας πόλεις· ἡ δὲ πλημμύρα τοῦ ρεύματος Σκιρτοῦ, κατεπόντισε τὴν Ἔδεσαν καὶ πολλῶν αὐτῆς κατοίκων ἐπροξένησε τὸν θάνατον. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, σεισμὸς ἔτι δεινότερος ἀνέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς Ἀντιοχείας, ἧς δὲν περιεσώθη τότε εἰμὴ τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τμῆμα· ἔπαθον δ' ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ Δάφνη καὶ ἡ Σελεύκεια. Ἐν ἔτει 529, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσείσθησαν πάλιν διάφοροι πόλεις τοῦ Πόν-

του καὶ τῆς Λυκίας. Παραλείποντες τὸν μέγαν κομήτην τὸν ἐπιφανέντα κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 531, εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ ἰδίως παρὰ Προκοπίῳ τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 535 ὁ ἥλιος ἀπέβαλε δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, μὴ ἔχων εἰμὴ φῶς ὠχρὸν ὅμοιον τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης· ὥστε οἱ καρποὶ δὲν ὡρίμασαν, ὁ δ' ἐπελθὼν χειμὼν ὑπῆρξε βαρύτατος. Τῷ δὲ 551 συνέβη, ἂν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Προκόπιον, ἐν ταῖς χώραις ταύταις φαινόμενον ἀνήκουστον. Ἡ θερμότης τοῦ φθινοπώρου ὑπῆρξεν ὁμοία τῆς θερινῆς, ὥστε ῥόδων μὲν πλῆθος ἐφύη, καρποὺς δὲ τὰ δένδρα σχεδόν τι ἅπαντα νέους τινὰς αὖθις ἤνεγκε· καὶ ἐν ταῖς ἀμπέλοις ἐγένοντο βότρυες, καίπερ τοῦ τρυγητοῦ γεγενημένου ἡμέραις ἤδη οὐ πολλαῖς ἔμπροσθεν. Συγχρόνως δὲ συνέβησαν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος σεισμοὶ καταστρεπτικοί. Ἡ Βοιωτία, ἡ Ἀχαΐα καὶ πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Κρισαῖον κόλπον παραλία ἐσείσθησαν, πολλὰ δὲ χωρία κατηδαφίσθησαν ἐκ τούτου, καὶ ὀκτὼ πόλεις, ἐν αἷς ἡ Χαιρώνεια καὶ Κορώνεια καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ ὅπου ἡ Βοιωτία χωρίζεται ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Ἐχιναῖον καὶ τὴν Σκάρφειαν, ἡ θάλασσα πλημμυρήσασα κατέκλυσε πᾶσαν τὴν γῆν μέχρι τῶν ὀρέων. Τῷ 554 ἐν ὥρᾳ θέρους συνέβη πάλιν σεισμὸς μέγας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους. Εν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διήρκεσεν ἐκ διαλειμμάτων ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἔρριψεν εἰς ἔδαφος ἀπείρους οἰκίας, ἐκκλησίας, λουτρῶνας καὶ μέγα μέρος τῶν τειχῶν. Πολλαὶ δὲ ἄλλαι πόλεις ἔπαθον ἕνεκα τοῦ σεισμοῦ τούτου μεγάλα δυστυχήματα καὶ ἰδίως ἡ Νικομήδεια, ἡ Βηρυτός, ἡ Κῶς. Καὶ τῷ 556 ἕτερος σεισμὸς ἐπήνεγκε δεινὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καταστροφάς. Καὶ πάλιν τῷ 558 κατέπεσεν ἕνεκα σεισμοῦ ὁ μέγας θόλος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ἐν γένει δὲ σεισμοὶ περὶ τοὺς εἴκοσιν ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας.

Ἀλλὰ πολὺ φοβερωτέρας συμφορὰς ἐπροξένησε λοιμὸς μέγας ἀρξάμενος μὲν ἐν ἔτει 531, διαρκέσας δὲ μετά τινων διαλειμμάτων ἔτη πεντήκοντα καὶ δύο. Ὁ ὀλέθριος οὗτος λοιμὸς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον περὶ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη διὰ δύο διαφόρων ὁδῶν εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην διὰ μὲν τῆς Συρίας εἰς τὴν ἄλλην Ἀσίαν καὶ τὴν ἀνατολικωτέραν Εὐρώπην, διὰ δὲ τῆς βορείου Ἀφρικῆς εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Εὐρώπης χώρας. Ὁ

Προκόπιος, ἐν τῷ 22 κεφαλαίῳ τοῦ 2 βιβλίου τῶν Περσικῶν πολέμων, περιεγράφει τὴν νόσον ταύτην μετ' ἀκριβείας ἀξίας τῆς περιγραφῆς ἣν ἄλλοτέ ποτε ὁ μέγας Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν τοῦ δεινοῦ τῶν Ἀθηνῶν λοιμοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Προκοπίου καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ λοιμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ πανώλης ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς κάλλιστα γνωρίζουσιν οἱ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι, τοὐλάχιστον οἱ πρεσβύτεροι αὐτῶν, διότι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρι πρό τινων δεκάδων ἐτῶν δὲν ἔπαυσεν ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρῶν μαστίζουσα τὰς χώρας ταύτας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ Αἰγύπτου ὁρμωμένη. Ἀλλ' ἡ θραῦσις ἣν ἐπήγαγε κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπῆρξε βεβαίως μεγαλητέρα διὰ πολλοὺς λόγους. Πρὸ πάντων φαίνεται ὅτι αἱ ἐπιδημίαι αὗται κατὰ τὰς πρώτας μάλιστα ἐπιδρομὰς εἶναι ὀλεθριώταται. Καὶ ἔπειτα, ὃ δὴ καὶ σπουδαιότερον, ἐπειδὴ προϊόντος τοῦ χρόνου ἥ τε ἐπιστήμη καὶ οἱ ἰδιῶται διαγινώσκουσι τοὺς ἐπιτηδειοτέρους τρόπους ἂν οὐχὶ τῆς θεραπείας, τοὐλάχιστον τῆς προφυλάξεως, κολάζεται ὁπωσοῦν ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν νοσημάτων τούτων. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐνέσκηψε πλέον πανώλης, διότι ἔκτοτε ἱδρύθησαν εἰς ὅλας τὰς παραλίας αὐτῆς πόλεις ὅσαι εἶχον ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δεινοῦ τούτου λοιμοκαθαρτήρια. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἱδρύθησαν τοιαῦτα λοιμοκαθαρτήρια εἰμὴ πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν· ἅμα δὲ τούτου γενομένου, καὶ πρὸς τούτοις ἕνεκα τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων αἵτινες εἰσήχθησαν ἐν αὐτῇ τῇ ἑστίᾳ τοῦ κακοῦ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον διοικήσεως τοῦ Μεχμὲτ-Ἀλῆ πασᾶ, ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον φοβεροῦ ἐπιδημικοῦ τούτου νοσήματος. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἱδρυθῶσι τὰ λοιμοκαθαρτήρια, ἀνατρέχοντες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Προκοπίου, εὑρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων γινώσκοντας τὴν φύσιν καὶ πρὸ πάντων τὴν διὰ τῆς προσψαύσεως μεταδοτικὴν δύναμιν τοῦ νοσήματος καὶ λαμβάνοντας κατ' ἰδίαν τὰ ὑγειονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα τὰ ὁποῖα αἱ κυβερνήσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὁλοκλήρου τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας οἱ Ὀθωμανοί, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς περὶ τοῦ πεπρωμένου θρησκευτικῆς αὐτῶν δόξης, οὐδεμίαν κατὰ τῆς μεταδό-

σεως τοῦ νοσήματος προφύλαξιν ἐλάμβανον, ἐκ δὲ τούτου πολλάκις ἐματαιοῦντο τὰ ὑγειονομικὰ τῶν χριστιανῶν μέτρα. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον διὰ τῆς προφυλάξεως τοῦ μεγάλου τῶν ἰθαγενῶν πλήθους, τὸ κακὸν ἐμετριάζετο ὁπωσοῦν. Ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοὺς μεταξὺ τῆς ἕκτης καὶ τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους ἡ πανώλης, ἤ, καθὼς ἐλέγετο ἔκτοτε, τὸ θανατικόν, ἀναφαίνεται μὲν ἐκ διαλειμμάτων, ἀναφαίνεται ὅμως βαθμηδὸν ὀλιγώτερον καταστρεπτικὸν διὰ τὸν λόγον βεβαίως τῶν ἰδιωτικῶν προφυλάξεων, τὰς ὁποίας ἐν γένει οἱ κάτοικοι ἐλάμβανον, ἐνῷ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ κακοῦ ἐπιδρομῆς αὐτὸς ὁ Προκόπιος ὁ τοσοῦτον ἀκριβῶς παρατηρήσας τὰ συμπτώματα, τὰ ἐξανθήματα καὶ τὰς περιπετείας τῆς νόσου, δὲν ἐπίστευεν ἐν τούτοις εἰς τὴν μεταδοτικὴν αὐτῆς δύναμιν. Συνέβη δηλαδὴ τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ὅ,τι ἐν ἔτει 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ὅτε τοσοῦτον φοβερὰ ἐνέσκηψεν ἡ πανώλης ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· οἱ Γάλλοι ἰατροί, καίτοι ὄντες οἱ ἄριστοι τῶν τότε ἀσκληπιαδῶν, δὲν ἐπείθοντο ὅτι τὸ νόσημα εἶναι μεταδοτικόν, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἄχρι τοῦδε πολλοὶ δὲν πείθονται ὅτι ἔχει μέχρι τινὸς μεταδοτικήν τινα ἰδιότητα καὶ ἡ χολέρα. Ἐκ δὲ τούτου τῷ μὲν 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ἐπὶ 80 περίπου χιλιάδων ψυχῶν, ἀπέθανον πεντήκοντα χιλιάδες, κατὰ δὲ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρικὴ ἔπαθον ὁμολογουμένως μεγάλην ἀνθρώπων φθοράν.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ὑπέστη πολλὰς καὶ ποικίλας συμφοράς· ἐπιδρομὰς πολεμίων, σεισμοὺς καταστρεπτικούς, λοιμὸν ὀλέθριον· εἰς ἃ προσθετέον καὶ τὴν πεῖναν, ἣν συνεπήγαγεν ἡ συνδρομὴ τοσούτων κακῶν. Ἀλλὰ μὴ ἐκλάβωμεν πάλιν κατὰ γράμμα ὅσα ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον περὶ τῆς τερατώδους φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἣν ἐπροξένησαν αἱ συμφοραὶ ἐκεῖναι, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης ἐρημώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ κυριωτάτη ἡμῶν περὶ τούτου πηγὴ εἶναι ὁ Προκόπιος καὶ ἐξαιρέτως τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου· ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἶναι πλέον ἱστορικός, ἀλλὰ μαινάς τις ἐκβεβακχευμένη καὶ ἀγωνιζομένη νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τερατόμορφον θηρίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἕνεκα τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον γέ-

νος μικροῦ ἐδέησε νὰ καταστραφῇ ἐξ ὁλοκλήρου· «ὅτι δὲ οὐκ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ δαίμων τις, ὥσπερ εἴρηται, ἀνθρωπόμορφος ἦν (ὁ Ἰουστινιανὸς) τεκμηριώσαιτο ἄν τις, τῷ μεγέθει σταθμώμενος, ὧν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κακῶν ἔδρασεν. Ἐν γὰρ τῷ ὑπερβάλλοντι τῶν πεπραγμένων καὶ ἡ τοῦ δεδρακότος δύναμις εὔδηλος γίνεται. Τὸ μὲν οὖν μέτρον εἰς τὸ ἀκριβὲς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνῃρημένων εἰπεῖν οὐκ ἂν ποτέ μοι δοκεῖ τῶν πάντων τινὶ ἢ τῷ Θεῷ δυνατὰ εἶναι. Θᾶσσον γάρ τις, οἶμαι, τὴν πᾶσαν ψάμμον ἐξαριθμήσειεν ἢ ὅσους βασιλεὺς οὗτος ἀνῄρηκε. Τὴν δὲ χώραν ὡς ἐπὶ πλεῖστον διαριθμούμενος, ἥν περ ἔρημον τῶν ἐνοικούντων ξυμπέπτωκεν εἶναι, μυριάδας μυριάδων μυρίας φημὶ ἀπολωλεκέναι.» Τὸ πάθος τὸ ὑπαγορεῦσαν τὰς κρίσεις ταύτας καὶ εἰδήσεις εἶναι τοσοῦτον πρόδηλον διά τε τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀξίωσιν τοῦ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπεύθυνον ὅλων τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ σεισμοὶ καὶ ὁ λοιμός, ὥστε πᾶς τις ἤθελε διστάσει νὰ παραδεχθῇ τὰ συμπεράσματα τοιούτου ἱστορικοῦ, καὶ ἂν τὰ συμπεράσματα ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ὁπωσοῦν πιθανά. Ἀλλὰ τί σημαίνουσιν αἱ μύριαι μυριάδων μυριάδες; Ἐὰν ἐκληφθῶσιν ὡς ῥητορικὸν σχῆμα προαιρούμενον νὰ παραστήσῃ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀπολωλότων, οὐδεμίαν ἔχει ἀριθμητικὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ποσὸν ἔχον ἀριθμητικὴν ἀξίωσιν, ἐμφαίνει δεινότατον παραλογισμόν, διότι ἀξιοῖ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων ἀνεβιβάσθη εἰς ποσὸν χιλιοπλάσιον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς οἰκουμένης. Καὶ ὅμως ὁ Γίββων, ἀφοῦ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ σωφρόνως εἶπεν ὅ,τι καὶ μόνον δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνέβη ἐπαισθητὴ ἐλάττωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔπειτα ἐν ὑποσημειώσει ὑπέπεσεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀκριβέστερόν τινα προσδιορισμὸν τῆς ἐλαττώσεως ταύτης, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τερατολογιῶν τοῦ Προκοπίου· καὶ ἐπειδὴ αἱ μύριαι μυριάδες μυριάδων ἐφάνησαν αὐτῷ ἀσαφεῖς γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ἐνόμισεν ὅτι εἰμπορεῖ αὐτογνωμόνως ν' ἀφαιρέσῃ τὴν μίαν τῶν μυριάδων καὶ νὰ ὑπολάβῃ ὡς πιθανὸν τὸν ὑπόλοιπον ἀριθμὸν τῶν μυρίων μυριάδων ἤτοι τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων. Ὁ δὲ Γερμανὸς Φαλλμεράϋερ, περὶ οὗ βραδύτερον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον, μεταβαλὼν τὴν ἁπλῆν εἰκασίαν τοῦ Ἄγγλου

ἱστορικοῦ εἰς γεγονὸς οἱονεὶ θετικόν, διώρθωσεν ὁριστικῶς τὸ κείμενον τῶν Ἀνεκδότων εἰς μυρίας μυριάδας καὶ πολλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ἐρητόρευσε.

Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφέρῃ τις ὁριστικόν τινα ἀριθμὸν ἢ καὶ ἁπλῶς κατὰ προσεγγισμὸν νὰ ἀριθμήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκ τῶν πολυειδῶν ἐκείνων πολιτικῶν καὶ φυσικῶν ἐπηρειῶν, τὰς ὁποίας προανεφέραμεν· διότι οὐδὲν ὁπωσοῦν, ἔστω καὶ πόρρωθεν, ἀσφαλὲς ἐνδόσιμον παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Προκοπίου. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι, εἶναι ἐντελῶς παράλογοι· πᾶσα δὲ ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τροπολογία αὐτῶν, καθὸ αὐτογνώμων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου δὲν ἐξάγεται, ἂν θέλῃ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἢ περὶ τῆς φθορᾶς τῆς ἐπελθούσης ἐντὸς τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὁ Προκόπιος οὐδένα εἶχε τρόπον, ἵνα καὶ κατὰ προσεγγισμὸν ἁπλῶς φθάσῃ εἰς συμπέρασμα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, καὶ ἐὰν ἀπὸ τὰς μυρίας μυριάδας μυριάδων ἀφαιρέσωμεν τὰς μυρίας, καὶ ἂν δηλαδὴ περιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια ψυχῶν, ὁ ἀριθμὸς πάλιν ἤθελεν εἶναι μυθώδης· διότι ἤθελεν ὑποθέτει τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τῶν κατοίκων οὐ μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἅπαντος τοῦ ῥωμαϊκοῦ, ὁποῖον ὑπῆρχε πρὶν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ κλάσμα καταλυθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα οἱ κατ' ἰδίαν ἀριθμοί, τοὺς ὁποίους προϊόντος τοῦ λόγου ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἐξελέγχονται οὐδὲν ἧττον ἀνυπόστατοι ἢ τὸ τερατῶδες αὐτῶν ἄθροισμα. Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ ἅπαντας τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, διότι ἐντεῦθεν ὁ λόγος ἤθελε παραταθῇ ἐπὶ πολύ· θέλομεν περιορισθῇ εἴς τινας μόνον καθὸ ἀρκοῦντας νὰ δώσωσι τὸ μέτρον τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἐπικρατούσης ἀκριβείας.

Ὁ Προκόπιος, ὁμιλῶν ἰδίως περὶ τῆς μεγάλης Χερσονήσου, τῆς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἁπλουμένης, βεβαιοῖ ὅτι «Οὖννοί τε καὶ Σκλαβινοὶ καὶ Ἄνται σχεδόν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρ-

χήν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτῃ ἀνθρώπους· πλέον γὰρ ἐν ἑκάστῃ ἐμβολῇ οἶμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἴκοσιν εἶναι τῶν τε ἀνῃρημένων καὶ ἠνδραποδισμένων ἐνταῦθα Ρωμαίων, ὥστε τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμέλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν.» Ἐὰν ἠθέλομεν ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐν μόναις ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις τοῦ κυρίως ἀνατολικοῦ κράτους (ἐκτὸς δηλαδὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες προσωρινῶς προσηρτήθησαν εἰς αὐτὸ) καὶ ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων ἀπωλέσθησαν περὶ τὰ ὀκτὼ ἑκατομμύρια ψυχῶν· ὥστε, ἐὰν προσθέσωμεν τὴν φθορὰν τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐπελθοῦσαν ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ, ψυχὴ ζῶσα βεβαίως δὲν ἔμεινεν εἰς τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὸν Προκόπιον μάλιστα, ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ, ἡ Σκυθῶν αὕτη ἐρημία ἐπῆλθεν ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν, οὐδὲ ἔμεινε πλέον τι νὰ καταστρέψωσιν ἐνταῦθα αἱ ἄλλαι ἐκεῖναι φοβεραὶ φυσικαὶ συμφοραί, ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Προκόπιος ἐπιφέρει μικρὸν κατωτέρω ὅτι ὁ λοιμὸς ἠφάνισε τὴν ἡμίσειαν τῶν παραγινομένων ἀνθρώπων μοῖραν. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον, αἱ εἰδήσεις αὗται τοῦ συγγραφέως τῶν Ἀνεκδότων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας αὐτός τε ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι χρονογράφοι διέσωσαν ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἅπερ ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἱστορήσαμεν, οὐ μόνον ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τέλους τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τρισκαίδεκα ἀναφέρονται μόνον Βουλγάρων, Οὔννων καὶ Σλαύων εἰσβολαί· καὶ πάλιν ἔκ τούτων εἴς τινας οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι οὐ μόνον οὐδένα αἰχμάλωτον ἀπήγαγον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατετροπώθησαν. Τῆς μιᾶς δὲ τοὐλάχιστον ἤτοι τῆς τοῦ ἔτους 550 ἐπιδρομῆς αἱ περιπέτειαι περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Προκοπίου τοιουτοτρόπως ὥστε ἀποβαίνουσι παντάπασιν ἀπίθανοι. Καὶ ἔπειτα, μήπως ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περὶ κτισμάτων λόγοις, πραγματευόμενος περὶ τῶν ἐν Θράκῃ ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κατασκευασθέντων ὀχυρωμάτων, δὲν ἐπιφέρει ὅτι δι' αὐτῶν «τὴν χώραν, ὑποκειμένην τὸ πρότερον ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς παντάπασιν ἀδήωτον κατεστήσατο;» Τοῦτο ὁμολογουμένως εἶναι ὑπερβολή· ἀλλὰ δὲν εἶναι μείζων τῶν ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀντιθέτων ὑπερβο-

λῶν. Ὥστε ὅσον εἶναι ἀληθὴς ἡ μία μαρτυρία, τόσον καὶ ἡ ἄλλη.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα ὅσα ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, παραδόξως δὲ καὶ τῶν νεωτέρων τινὲς πρεσβεύουσι περὶ τῆς ἀνυπολογίστου τῶν ἀνθρώπων φθορᾶς, ἥτις συνέβη δῆθεν ἐντὸς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ὁμολογεῖ ὅτι σκοπὸν εἶχε νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς κακόν τινα δαίμονα ἐπαγαγόντα τὸν ὄλεθρον ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· καὶ ἑπομένως ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ πάθους αὐτοῦ κατήντησε νὰ μὴ εἰξεύρῃ τὶ λέγει. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, τὶς δὲν γνωρίζει ὁπόσον ἰδίως ἀδύνατον σχεδὸν ὑπάρχει νὰ προσδιορίσῃ τις ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων ὅσα προξενοῦσιν αἱ ἐπιδημίαι, οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς τότε χρόνους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς, τοὐλάχιστον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ταύταις χώραις· καὶ ὁπόσον ὁ φόβος, ἡ κακοβουλία, ἡ φήμη ὁπωσδήποτε αὐξάνουσι τὸ μέγεθος τῶν τοιούτων συμφορῶν. Ἰδοὺ ἐκ τοῦ προχείρου μία ἀπόδειξις ἐκ τῶν πολλῶν, τὰς ὁποίας ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, τῆς ὀλίγης πίστεως ἣν δικαιούμεθα νὰ δίδωμεν εἰς τὰς τοιαύτας εἰδήσεις τῶν τότε ἱστορικῶν χρονογράφων. Εἴδομεν ὅτι ἐν ἔτει 526 συνέβη ἐν Ἀντιοχείᾳ μέγας σεισμός. Περὶ τοῦ σεισμοῦ τούτου ὁμιλῶν ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις λέγει, ὅτι κατέσεισε πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τά τε πλεῖστα καὶ κάλλιστα εἰς τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἤνεγκε, καὶ λέγονται τότε τριάκοντα μυριάδες Ἀντιοχέων ἀπολωλέναι. Ἡ καταστροφὴ λοιπὸν κατὰ τὸν Προκόπιον ὑπῆρξε πλήρης· καὶ ὅμως ἡ καταστροφὴ αὕτη κατ' ἄλλους χρονογράφους καὶ ἰδίως κατὰ Μαλάλαν ἀπέβη πολὺ φοβερωτέρα· «πολὺς γὰρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν, ὥστε τοὺς συλληφθέντας ὑπὸ τῶν οἰκημάτων ἐν τῇ γῇ καὶ πυρικαύστους γενέσθαι, καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος δὲ σπινθῆρας πυρὸς φαίνεσθαι· καὶ ἔκαιον ὡς ἀπὸ ἀστραπῆς τὸν εὑρισκόμενον, καὶ ἐκόχλαζε τὸ ἔδαφος τῆς γῆς, καὶ ἐκεραυνοῦντο οἱ θεμέλιοι, κουφιζόμενοι ὑπὸ τῶν σεισμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς τεφρούμενοι, ὥστε καὶ τοῖς φεύγουσιν ὑπήντα τὸ πῦρ. Καὶ ἦν ἰδεῖν θαῦμα φοβερὸν καὶ παράδοξον, πῦρ ἐρευγόμενον ὄμβρον, ὄμβρος καμίνων φοβερῶν, φλὸξ εἰς ὑετὸν λυομένη, καὶ ὑετὸς ὡς φλὸξ ἐξαπτόμενος καὶ τοὺς βοῶντας ἐν τῇ γῇ κατανήλισκε. Καὶ ἐκ τούτου

Ἀντιόχεια ἄχρηστος ἐγένετο· οὐκ ἔμεινε γάρ, εἰμὴ τὰ πρὸς ὄρος μόνον παροικούμενα οἰκήματα. Οὐκ ἔμεινε δὲ οὔτε ἅγιος οἶκος εὐκτηρίου ἢ μοναστηρίου ἢ ἄλλου ἁγίου τόπου ἀδιάρρηκτος· τὰ γὰρ ἄλλα συνετελέσθησαν εἰς τὸ παντελές· ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία Ἀντιοχείας, ἡ κτισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, τῆς θεομηνίας γενομένης καὶ πάντων πεπτωκότων εἰς τὸ ἔδαφος, ἔστη ἐπὶ ἡμέρας δύο μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φοβερὰν ἀπειλήν· καὶ αὐτὴ ὑπὸ πυρὸς ληφθεῖσα κατηνέχθη ἕως ἐδάφους. Καὶ ἕτεροι δὲ οἶκοι μὴ πεπτωκότες ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ θεϊκοῦ, ὑπὸ τοῦ πυρὸς διελύθησαν ἕως θεμελίων. Καὶ ἀπώλοντο ἐν αὐτῷ τῷ φόβῳ ἄχρι χιλιάδων διακοσίων πεντήκοντα.» Οὐδὲ ἀρκεῖ ὁ τερατώδης οὗτος ὄλεθρος, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, τῷ 528, συνέβη, κατὰ τὸν αὐτὸν Μαλάλαν, νέος σεισμός, καθ' ὃν τὰ ἀνανεωθέντα κτίσματα καὶ τὰ τείχη καί τινες ἐκκλησίαι κατέπεσον, πεντακισχίλιαι ἐτελεύτησαν ψυχαί, οἱ δὲ περισωθέντες πολῖται κατέφυγον εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἢ κατῴκησαν ἐπὶ τῶν ὀρέων ἐν ὑπαίθρῳ. Ἐν τούτοις ἐνῷ τὰ τοιαῦτα συνέβαινον τῇ 29 νοεμβρίου 528, μετὰ ὀκτὼ μόλις μῆνας, ἤτοι τὸν ἰούλιον τοῦ 529, ὁ αὐτὸς Μαλάλας παρίστησι τὴν Ἀντιόχειαν ὡς πόλιν ἀκμάζουσαν καὶ πολυάνθρωπον, καθ' ἣν ἐτελοῦντο λαμπραὶ θεατρικαὶ παραστάσεις καὶ ταραχαὶ συνέβαινον τῶν ὄχλων τοιαῦται, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας ἀπηγόρευσε τὰς παραστάσεις ταύτας. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ σεισμοὶ ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσοῦτον καταστρεπτικοί, ἐνῷ μετ' ὀλίγους μῆνας εὑρίσκομεν τὴν αὐτὴν πόλιν ἐν ἀκμῇ διατελοῦσαν; Οὐδὲν ἧττον τινὲς τῶν νεωτέρων ἀντιγράφουσι τὰς ζοφερὰς ταύτας περιγραφάς, οἱ μὲν διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξωσι τὴν ὀλίγην αὐτῶν ἀκρίβειαν, οἱ δὲ διότι ἐπιδιώκουσιν ἰδίους τινὰς σκοπούς. Ὁ Φαλλμεράϋερ ἰδίως προτιθέμενος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁλοσχερῆ ἐξάλειψιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ φύλου, ἐνασμενίζεται ἐπαναλαμβάνων κατὰ λέξιν ὅλας ἐκείνας τὰς φοβερὰς καταστροφάς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπιτείνων τὰ δεινὰ ὅσα ἀνέπλασεν ἡ τῶν χρονογράφων φαντασία· διότι τοῦτο συμφέρει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορία. Ἡ ἀλήθεια, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, εἶναι ὅτι, καθὰ προείπομεν, οὐδὲν διδόμενον ὁπωσοῦν ἀσφαλὲς ἔχομεν, ἵνα προσδιορίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμόν, τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους ὅσοι ἀπωλέ-

σθησαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ἐκ τοῦ τετραπλοῦ κακοῦ τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ· ὅτι βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξεν ἐπαισθητή, ὡς λέγει ὁ Γίββων ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ, ὅτι ὅμως αἱ χῶραι αὗται καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν μετεβλήθησαν εἰς Σκυθῶν ἐρημίαν· διότι τὸ κράτος δὲν ἔπαυσε νὰ διατηρῆται ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον κατὰ τοὺς ἀμέσως ἑπομένους χρόνους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὅλου κράτους ὅ,τι περὶ τῆς πόλεως Ἀντιοχείας· ἡ πόλις αὕτη ὑπέστη βεβαίως σεισμοὺς μεγάλους, ἀλλ' οἱ σεισμοὶ οὗτοι οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν αὐτὴν εἰς ἔδαφος κατέβαλον, οὔτε 25 ἢ 30 μυριάδας κατοίκων αὐτῆς ἐξηφάνισαν, ἀφοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας βλέπομεν αὐτὴν αὖθις ἀκμαίαν καὶ πολυάνθρωπον.

Ὁπωσδήποτε, παράδοξα καὶ δεινὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀτυχήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ· τόσῳ μᾶλλον δεινά, ὅσῳ ἐπεσωρεύθησαν ἐξαιρέτως κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅτε ἀπέβη μὲν διὰ τῆς ἡλικίας ἀσθενέστερος, ἐστερήθη δὲ ἀλλεπαλλήλως τινῶν τῶν ἐπιφανεστάτων λειτουργῶν καὶ τῶν φιλτάτων οἰκείων. Ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν ὁ Τριβωνιανός. Ἐν ἔτει δὲ 541 ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν πολυμήχανον ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην, ὅστις ἐγένετο, ὡς εἴδομεν, θῦμα τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοδώραν. Καὶ μετὰ ἓξ ἔτη ἐστερήθη αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλίδα, πρὸς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς δὲν ἔπαυσε τρέφων ἀνεξάντλητον στοργήν. Ἐν ἔτει πάλιν 551, εἶδε θανόντα ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τὸν ἄριστον γόνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τὸν χρηστὸν καὶ μεγαλοφυῆ Γερμανόν. Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ ἰδίου θανάτου, ἐν ἔτει 563, ἐνῷ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπανηγύριζε νέας τινὰς ἐν Ἰταλίᾳ νίκας τοῦ Ναρσῆ, διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων ὁ Ἰουστινιανὸς παρεσύρθη εἰς τὸ νὰ ἀδικήσῃ τὸν ἕτερον μέγαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν ἄνδρα, ὅστις πρὸ τεσσάρων μόλις ἐνιαυτῶν, καίτοι γέρων ἤδη ὤν, εἶχε σώσει τὴν βασιλεύουσαν ἐπὶ τῆς τελευταίας τῶν Οὔννων ἐπιδρομῆς. Ἤδη δὲ ἀνακαλυφθείσης συνωμοσίας τινὸς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἷς τῶν κυριωτάτων ἐνόχων κατήγγειλεν ὡς συναιτίους τρεῖς τῶν οἰκείων τοῦ Βελισαρίου κατ' εἰσήγησιν τῶν ἀμειλίχων τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπέσχοντο εἰς

τὸν κακοῦργον ἐκεῖνον ὅτι θέλουσιν ἀπαλλάξει αὐτὸν πάσης ποινῆς, ἐὰν πράξῃ τὴν καταγγελίαν ταύτην. Συγχρόνως κατέπεισαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοὺς τρεῖς τούτους μοχθηροὺς ἄνδρας διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων νὰ μαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ φίλου αὐτῶν καὶ εὐεργέτου. Τῇ 5 λοιπὸν δεκεμβρίου τοῦ 563 περατωθείσης τῆς ἀνακρίσεως συνεκροτήθη ἐν τοῖς βασιλείοις συνέδριον μέγα, ἐν ᾧ παρῆσαν ὁ πατριάρχης Εὐτύχιος καὶ οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀξιωματικοί. Ὁ βασιλεὺς ἐκθέσας τὰ κατὰ τὴν συνωμοσίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυρίαι τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ Βελισάριος, ὅστις ἦτο ἐπίσης παρών, ὡσεὶ ἐμβρόντητος γενόμενος ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου συκοφαντίας, ἔμεινεν ἀναπολόγητος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανός, ὑπολαβὼν τὴν σιωπὴν ταύτην ὡς ὁμολογίαν καὶ ἀγανακτήσας, διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ νὰ στερηθῇ ὅλων τῶν ἀξιωμάτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποδειχθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ ἀνδρός, ἀνέκτησεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ἰούνιον τοῦ 564 τήν τε εὔνοιαν τοῦ βασιλέως καὶ τὰς προηγουμένας τιμάς.

Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστησαν τὸ γεγονὸς τοῦτο τινὲς τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὅπως ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Μαλάλα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Θεοφάνους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς λέγει ἤδη τραγικώτερον, ὅτι ὁ νικητὴς τῶν Γότθων, τῶν Βανδήλων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Οὔννων ἐκάθητο ἀναμένων τὸν δήμιον ἀποκόψαι τὴν αὐτοῦ κεφαλήν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς δωδεκάτης ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Βελισάριος ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου φυλακισμένος. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ὁ Ἰωάννης Τσέτσης, ἐπιθέτων τὴν κορωνίδα εἰς τὴν οἰκτρὰν ταύτην τοῦ γεγονότος ἀλλοίωσιν, ἠξίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτύφλωσε τὸν Βελισάριον καὶ καθυπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἐπαιτῇ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐν μέσῃ ἀγορᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τίς δὲν ἠξεύρει τῳόντι τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ἰωάννου Τσέτσου;

«Ἔκπωμα ξύλινον κρατῶν ἐβόα τῷ μιλίῳ
Βελισαρίῳ ὀβολὸν δότε τῷ στρατηλάτῃ,
ὃν τύχη μὲν ἐδόξασεν, ἀποτυφλοῖ δὲ φθόνος.»

Καθ' ὅσον λοιπὸν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τοσοῦτον τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παραμορφοῦται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς χρονογράφους· καὶ εἶναι μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἃς ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία διεστράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ὧν οὐκ ὀλίγοι μεταξὺ τῶν διαφόρων μαρτυριῶν προτιμῶσι τὴν παραλογωτέραν. Κατ' εὐτυχίαν τὰ περὶ τῆς δίκης τοῦ Βελισαρίου ἐξηλέγχθησαν ἀκριβέστερον, ὥστε σήμερον οὐδεὶς σπουδαῖος ἱστορικὸς πιστεύει εἰς τὸν περὶ τυφλώσεως αὐτοῦ μῦθον. Ὁ Βελισάριος ἀπέθανε κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 565 ἐν πλήρει κατοχῇ τῶν ἀξιωμάτων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον αἱ περιπέτειαι τῆς συνωμοσίας ταύτης ηὔξησαν τὰς ποικίλας ἀφορμὰς τῶν θλίψεων τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ὁσημέραι λαμβάνων ὁ Ἰουστινιανός, καὶ αἵτινες ἐφαίνοντο πολλαπλασιαζόμεναι καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος τοῦ σταδίου.

Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὅτι, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον ἐν τῇ Ἀφρικῇ, καὶ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, καὶ ἐν τῇ Ἱσπανίᾳ, ὁ Ἰουστινιανὸς σταυρώσας τὰς χεῖρας καὶ κλεισθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔβλεπεν ἀναισθήτως τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας πασχούσας τὰ πάνδεινα ὑπὸ τοσούτων φυσικῶν συμφορῶν καὶ τοσούτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ὅλον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας τὸ διάστημα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπανορθώσῃ μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς ζημίας, τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προλάβῃ, νὰ ἀποτρέψῃ δὲ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων προξενούμενα δεινά· καὶ ὁ Προκόπιος ἤγειρε κατὰ τοῦτο αὐτῷ μνημεῖον ἀθάνατον διὰ τῶν περὶ Κτισμάτων ἓξ αὐτοῦ λόγων. Πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου χώρα κατέστη οὕτως εἰπεῖν κατάφρακτος διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναριθμήτων μικρῶν καὶ μεγάλων ὀχυρωμάτων. Παρ' ἑκατέραν τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἴστρου ὑπῆρχον ἔκπαλαι ᾠκοδομημένα ὀχυρώματα, ἁπλᾶ, ἐξ ἑνὸς πύργου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενα καὶ διὰ τοῦτο μονοπύργια καλούμενα, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πλεῖστα εἶχον κατεδαφισθῇ ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Οὔννων εἰσβολῆς ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν. Ἤδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἤγειρεν εἰς ἀμφοτέρας τοῦ ποταμοῦ τὰς ὄχθας ἀπὸ Σιγγιδόνος ἤτοι τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι τοῦ Εὐξεί-

νου Πόντου σειρὰν ὀχυρωμάτων διαφόρου μεγέθους, τὰ ὁποῖα, ἐπερειδόμενα εἰς τὰς καθ' ὁλοκληρίαν ἀνοικοδομηθείσας καὶ ἐκ νέου ὀχυρωθείσας πόλεις Σιγγιδόνος, Βιμινακίου (σήμερον Βρανίτσοβα), Ρατιαρίας (σήμερον Ἀρζὲρ-Παλάγκα) καὶ λοιπάς, ἀπετέλουν πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ κράτους. Ἕτερον μέγα προτείχισμα διήρχετο διὰ τῆς Δαρδανίας καὶ τῆς Μοισίας μέχρι τοῦ Αἵμου καὶ παρὰ τὸ ὄρος τοῦτο, συνάπτον τὰς ὡσαύτως νεωστὶ ὀχυρωθείσας πόλεις Οὐλπιάνα (σήμερον Γκιουστεντήλ), Ταυρήσιον, Γερμανὴν καὶ Σαρδικήν. Τελευταῖον ἔτι νοτιώτερον κατεσκευάσθη τρίτη ὀχυρωμάτων σειρά, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς νέας Ἠπείρου καὶ διερχομένη διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, συνήπτετο μετὰ τῶν περὶ τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον φρουρίων, ἔπειτα μετὰ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὴν Προποντίδα παραλίων πόλεων τῆς Ραιδεστοῦ, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Σηλυβρίας, καὶ τελευταῖον μετὰ τῶν μακρῶν τοῦ Ἀναστασίου τειχῶν, τὰ ὁποῖα πρότερον ἠσφαλίσθησαν. Πλὴν τούτων ἡ ὕπαιθρος χώρα, ἡ μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων ἐκείνων προτειχισμάτων κειμένη, κατεκαλύφθη πᾶσα ὑπὸ πλήθους πολλοῦ μικροτέρων πύργων, ὧν ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὀνομαστὶ ἐν Θρᾴκῃ μὲν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἕνα, ἐν Δαρδανίᾳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρίᾳ καὶ Ἠπείρῳ παλαιᾷ τε καὶ νέᾳ,καὶ Θεσσαλίᾳ, τριακοσίους καὶ ὀγδοήκοντα δύο. Ὁ περὶ Θρᾴκης κατάλογος τοῦ Προκοπίου ἀπολήγει διὰ τῶν λέξεων· «καὶ τὰ λοιπὰ οὐχ ὑποπίπτοντα ἀριθμῷ.» Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν αὐτόν, τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἦσαν τοιουτοτρόπως διατεθειμένα ὥστε ἕκαστος ἀγρὸς ἢ διὰ φρουρίου περιεφράσσετο, ἢ ἦτο πρόσοικος τοῦ τετειχισμένου μέρους.

Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἤρχιζον ἕτερα πολυάριθμα φρούρια, δι' ὧν προέκειτο νὰ ἐξασφαλισθῶσιν αἱ χῶραι αἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἑστίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Τὰ περὶ τὴν Ἡράκλειαν στενὰ (αἱ ἔκτοτε καλούμεναι Κλεισοῦραι), δι' ὧν διήρχετο ἡ κυριωτάτη ὁδὸς ἡ ἀπὸ Ἰλλυρίας εἰς τὴν ἀρκτικὴν Ἑλλάδα ἄγουσα, ἀσφαλῶς διετειχίσθησαν καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς Ἡρακλείας καὶ Μυροπώλου ἀνῳκοδομήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν· ὡσαύτως καὶ πᾶσαι αἱ μεγάλαι τῆς Θεσσαλίας πόλεις· Γόμφοι, Λάρισα, Φάρσαλος, Μητρόπολις, Τρίκκαλα, καὶ προσέτι τὰ περὶ τὸν Παγασητικὸν καὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον παράλια διὰ νέων τειχῶν

καὶ ἀμυντηρίων ἔργων ὠχυρώθησαν. Διὰ πλείστης δὲ ἐπιμελείας ἠγωνίσθη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς βαρβάρους ἀδύνατον τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα δίοδον. Οὐ μόνον τὸ κύριον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ παρακείμεναι ἀτραποὶ κατέστησαν ἀπόρθητοι διὰ τειχῶν ὑψηλοτάτων, εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθησαν διπλοῖ προμαχῶνες καὶ διπλαῖ ἐπάλξεις. Πάλιν δὲ ἐντεῦθεν τῶν τειχῶν τούτων ᾠκοδομήθησαν μικρότερά τινα φρούρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐν ἀνάγκῃ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσιν οἱ τοῦ χωρίου ἐκείνου πρόμαχοι πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων καὶ σιτῶνες καὶ δεξαμεναὶ πανταχοῦ κατεσκευάσθησαν. Ἀντὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς φρουρᾶς, ἥτις πρότερον προχείρως ἐκ τῶν περιοίκων συγκροτουμένη ἀνελάμβανεν ἀτέχνως πως τὴν τῶν Θερμοπυλῶν ἄμυναν, ὁ βασιλεὺς ἔταξεν ἐνταῦθα διαρκὲς ἀπόσπασμα δισχιλίων ἀνδρῶν πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου παρέλαβεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὰ θεωρικὰ καὶ πολιτικὰ χρήματα ὅσα μέχρι τῶν χρόνων τούτων αἱ Ἑλληνίδες πόλεις ἐξηκολούθουν δι' ἴδιον λογαριασμὸν εἰσπράττουσαι καὶ διαχειριζόμεναι. Καὶ ἡ Αἰτωλία δὲ καὶ ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Βοιωτία καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χώρα δὲν παρημελήθησαν· ἀλλ' ἠνωρθώθησαν τὰ ἐκ σεισμῶν ἢ ὀλιγωρίας καταπεσόντα τείχη τῶν Πλαταιῶν, τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κορίνθου, ἠσφαλίσθη δὲ ἡ Πελοπόννησος, ἧς αἱ πόλεις ἅπασαι ἦσαν ἀτείχιστοι, ἀνανεωθέντος τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τείχους καὶ προστεθέντων εἰς αὐτὸ πολυειδῶν φρουρίων καὶ φυλακτηρίων. Ὅταν ἀναγινώσκομεν ταῦτα πάντα εἰς τὸν Προκόπιον καὶ φανταζώμεθα τὸ πολυποίκιλον ἐκεῖνο σύμπλεγμα τῶν ὀχυρωμάτων, δι' οὗ κατεκαλύφθη πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χερσόνησος, δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς οἱ βάρβαροι ἠδύναντο εἰσέτι νὰ διασπῶσι τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα προτειχίσματα, νὰ λεηλατῶσι τὴν χώραν καὶ νὰ ἐπανέρχωνται πολλάκις σῶοι εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ἐξ ἀνάγκης περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καθὼς πολλάκις προείπομεν, αἱ ἐπιδρομαὶ ὁπωσδήποτε δὲν ἦσαν ἤδη τοσοῦτον καταστρεπτικαί, ὅσον παρέστησεν αὐτὰς ἡ κακόβουλος προαίρεσις ἢ ἡ φλεγμαίνουσα φαντασία τῶν χρονογράφων.

Ὁ Ἰουστινιανος ἐξησφάλισε δι' ὀχυρωμάτων παρομοίων σχεδὸν πρὸς τὰ προδιαγραφέντα, καὶ τὰς ἀσιανὰς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν περσικῶν συνόρων. Ἀλλ' ἠθέλομεν παρατείνει τὸν λόγον ἐπὶ πολύ, ἐὰν ἐνδιετρίβομεν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἔργων

τούτων. Ὅθεν ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ μόνον, ἵνα δώσωμεν ἔννοιαν, εἰ καὶ ἀσθενῆ, τῶν δαπανῶν καὶ φροντίδων, ὅσας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνήλωσεν ἀντιπαλαίων καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατὰ τῶν πολεμίων καὶ τῶν φυσικῶν συμφορῶν. Ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, ἡ παθοῦσα τοσαῦτα ἐξ ἀλλεπαλλήλων σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Χοσρόου ἁλώσεως, ἀνενεώθη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Προκόπιον, ἀπέβη ἐπιφανεστέρα ἢ πρότερον. Ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ ὠχυρώθησαν ἐκ νέου ἡ Θεοδοσιούπολις(57), ἡ Κωνσταντία, τὸ Κιρκήσιον, αἱ Κάρραι, τὸ Καλλίνικον, αἱ Βάτναι, καὶ ἡ Ἔδεσσα. Ἐν τῇ Εὐφρατησίᾳ, ἤτοι τῇ ἀρχαίᾳ Κομμαγηνῇ, ἀνῳκοδομήθη ἐξ ὑπαρχῆς ἡ πόλις Ζηνοβία, πάλαι μὲν κτισθεῖσα ὑπὸ τῆς περιπύστου ἐκείνης βασιλίδος, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐρημωθεῖσα καὶ σχεδὸν ἐρειπωθεῖσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκαίνισεν αὐτήν, κατῴκισεν, ἐξησφάλισε κατὰ τῶν πλημμυρῶν τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἰσχυράν. Ὁμοίως διὰ νέων φρουρίων ὠχύρωσε τὴν Χαλκίδα, τὴν Κύρρον, τὴν Σοῦραν, τὴν Εὐρωπόν, τὴν Ἱεράπολιν, τὸ Ζεῦγμα, τὴν Νεοκαισάρειαν. Πλὴν δὲ ἄλλων πολλῶν ἀνέκτισε καὶ τὴν πολυθρύλητον Παλμύραν, ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τὰ ἀναρίθμητα ταῦτα οἰκοδομικὰ ἔργα δι' ὧν προέθετο κυρίως νὰ θεραπεύσῃ ὅσον οἷόν τε τὰς ὑπὸ τῶν σεισμῶν γενομένας συμφορὰς καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἤγειρε καὶ μνημεῖα πολλὰ καὶ λαμπρὰ πρὸς διακόσμησιν τῶν τε ἄλλων πόλεων καὶ μάλιστα τῆς περιφανοῦς τοῦ βασιλείου πρωτευούσης, ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ᾠκοδόμησε τὸ περικαλλέστατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ναὸν ἐκεῖνον ὅστις μόνος ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα μαρτυρήσῃ, ὅτι ὅσον δειναὶ καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ αἱ ἐπισκήψασαι εἰς τὸ κράτος, δὲν ἠρήμωσαν ὅμως τὰς ἐπαρχίας, οὐδὲ ἐξήντλησαν τοὺς πόρους αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο ἀριστοτέχνημα. Ὅθεν εὔλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς αὐτὸ ἰδιάζουσαν προσοχήν.

Εἴδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἱδρύσας τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν εὐκτηρίων οἴκων. Ὁ πρώτιστος τῶν εὐκτηρίων τούτων οἴκων ἀφιερώθη ἔκτοτε καὶ παρέμεινεν ἀφιε-

57) Ἡ Θεοδοσιούπολις βεβαίως εἶναι πόλις τῆς βορείου Ἀρμενίας, οὐχὶ τῆς Μεσοποταμίας.

ρωμένος εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, οὐχὶ δὲ εἰς γυναῖκα τινα ἁγίαν, ὡς ὑπέλαβον καὶ ἄχρι τοῦδε ὑπολαμβάνουσι πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ ὄχλου. Τὸ ἑορτολόγιον τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει μὲν γυναῖκας Σοφίας καλουμένας ὧν ἡ μὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς θυγατέρων, Πίστεως, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης, ἑτέρα δὲ ὑπέστη τὸν θάνατον τοῦ μαρτυρίου ἐπὶ τοῦ τελευταίου διωγμοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς καὶ ἡ ἁγία Εἰρήνη. Ἀλλ' ὁ ναὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἁγίας ταύτας. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ χριστιανισμὸς ἔσωζεν εἰσέτι μέχρι τινὸς τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρακτῆρα, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐνεφοροῦντο διαυγῶν περὶ θεότητος ἀντιλήψεων. Ὅθεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφιέρωσε τὸν πρωτεύοντα τῆς νέας πίστεως ναὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, μὴ περικαλύψας τὴν ἀκαταμέτρητον ταύτης ἔννοιαν δι' ἐξωτερικοῦ τινος τύπου, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἀρχαιότεροι ἡμῶν προπάτορες, οἱ στήσαντες μὲν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἀλλὰ σωματοποιήσαντες τὴν ἔννοιαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνος τῆς Ἀθηνᾶς. Τῳόντι ὁ Παρθενὼν τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς τοῦ Ὑψίστου σοφίας ἱερόν· καὶ πάλιν ὁ ναὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Παρθενὼν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἐν τῷ διαφόρῳ τρόπῳ καθ' ὃν ἐξεδηλώθη ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπεικονίζετο ὁλόκληρος ἡ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων διαφορά.

Ὁ πρῶτος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναός, ἀνοικοδομηθεὶς εὐρυχωρότερος ὑπὸ Κώνσταντος τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, διετέλεσεν ἀκμάζων μέχρις Ἀρκαδίου ὡς πρωτεύουσα τῆς βασιλευούσης καὶ ἁπάσης τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησία. Ἐκεῖ ἐθριάμβευσεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διὰ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀνορθώσαντος μὲν τὴν ὀρθοδοξίαν, παραγκωνίσαντος δὲ τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν· καὶ ἐκεῖ ἀπεχαιρέτισε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐκφωνήσας τὸν συντακτήριον αὐτοῦ λόγον ἐνώπιον τῶν πατέρων τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου, ἧς ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὑπῆρξε τὸ ἀγλάϊσμα ἅμα καὶ τὸ θῦμα (σελ. 647 καὶ ἑπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐκεῖ ἀντήχησεν ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκεῖ κατέφυγεν ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ Εὐτρόπιος καὶ ἐσώθη διὰ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ὑπάτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, εὐγλωττίας, ἥτις τοσοῦτον ἐφαίνετο

συνδεδεμένη μετὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ναοῦ, ὥστε ὅτε μετὰ ταῦτα ἐξωρίσθη ὁ Χρυσόστομος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνόμισεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἵσταται πλεον τοῦ λοιποῦ ὄρθιον τὸ θέατρον ἐκεῖνο τῶν ἀπαραμίλλων τοῦ χρυσορρήμονος πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ἄθλων, καὶ κατεπυρπόλησεν αὐτὸ (σελ. 717 καὶ ἑπ. τοῦ δευτέρου τόμου).

Ἀλλ' ἡ τύχη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας δὲν ἐξήρτητο ἀπὸ τῆς τύχης ἀνδρός ἑνός, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο οὗτος. Ὁ βίος τοῦ ναοῦ τούτου ἐπέπρωτο νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ βίου ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνεκτίσθη τῷ 415 ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ἐν διαστήματι ὁλοκλήρου ἑκατονταετηρίδος, συνέβησαν τὰ κρισιμώτατα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν αὐτῷ ὁ Νεστόριος, διαστείλας ἀποτόμως τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ἀπεφήνατο τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἰπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν πολύκροτον τῶν Νεστοριανῶν αἵρεσιν (σελ. 726 καὶ ἑπ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐν αὐτῷ ὁ Θεοδόσιος Β' καὶ ὁ Λέων, στεφθέντες ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκύρωσαν πρῶτοι αὐτοὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς βασιλέων διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσιν αὐτῶν (σελ. 741 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος αὐτοῦ προεκήρυξεν ὁ βασιλεὺς Ζήνων τὸ Ἑνωτικόν, δι' οὗ προῃρεῖτο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους εἰρήνην. Ἐν αὐτῷ ἐτελέσθη τὸ πρῶτον μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διαζύγιον, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων· καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν κατέπαυσε προσωρινῶς ἡ ἔρις αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ Ἰουστίνου γενομένης συμφιλιώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανός, ἅμα κατισχύσας ἐν ἔτει 532 τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, καθ' ἣν ἐπυρπολήθη τὸ δεύτερον ἡ μεγάλη ἐκκλησία, ἐνόμισε καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ὑπελαμβάνετο ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν συμβόλων τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως.

Ἀνέθηκε δὲ τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς νέας ἐκκλησίας εἰς δύο ἄνδρας, οἵτινες εἶναι βεβαίως δύο τῶν περι-

φανεστάτων ἀρχιτεκτόνων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὁ οἶκος εἰς ὃν ἀνῆκεν ὁ Ἀνθέμιος ὁ Τραλλιανὸς συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ὅλων ἐγκρίτων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ὀλύμπιος ὑπῆρξεν εἷς τῶν κορυφαίων νομομαθῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ἕτερος ἀδελφός, ὁ Μητρόδωρος, ἐκτήσατο φήμην πολλὴν ὡς γραμματικός· καὶ ἄλλοι πάλιν δύο ἀδελφοί, ὁ Διόσκορος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, διετέλεσαν ἰατροὶ ἄριστοι· ἀλλὰ πάντας τοὺς λοιποὺς ὑπερηκόντισεν ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐτυχήσας νὰ συνάψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἶναι καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου ἀριστοτέχνου ὄνομα, Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου· τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, καταπεσόντος τοῦ μεγάλου θόλου ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 558 σεισμοῦ, ὅτε δὲν ὑπῆρχον πλέον οὔτε Ἀνθεμιος οὔτε Ἰσίδωρος, τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς ἀνετέθη εἰς Ἰσίδωρον τὸν νεώτερον, ἀνεψιὸν τοῦ πρεσβυτέρου, τὸν ἀνακαινίσαντα τὸν θόλον στερεώτερον, οἷος μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει. Τὸ ἀρχικὸν ὅμως σχέδιον ἀνήκει εἰς τοὺς δύο πρώτους ἀρχιτέκτονας· καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διεγράφετο πλέον δρομικόν, ἤτοι ἐπίμηκες τετράγωνον ἀπολῆγον εἰς ἁψῖδα, οἷαι ὑπῆρξαν ἅπασαι σχεδὸν αἱ προηγούμεναι ἐκκλησίαι, ἀλλὰ σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοὐλάχιστον οἰκονομίαν, ὅπως ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν διαγραφόμεναι αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι, ἰδίως αἱ ὀνομαστότεραι ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ ἐν Κιέβῳ τῆς Ρωσίας. Ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυαρίθμων μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν λοιπῶν παρέχουσα ἔννοιάν τινα τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶναι ἡ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἡ ὑπὸ τῆς ρωσσικῆς κυβερνήσεως πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀνακαινισθεῖσα. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μάλιστα ἔργων ἡ ἀξία ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τῶν διαστάσεων αὐτῶν· περὶ δὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κολοσσιαίας τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος μητροπόλεως, οἱ τρεῖς ἀρχιτέκτονες ἀνέδειξαν τοσοῦτον δαιμόνιον τῇ ἀληθείᾳ πνεῦμα, ὥστε συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις εἰς τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας, παρήχθη δηλαδὴ ἅμα μὲν νέος ναοῦ τύπος, ἅμα δὲ τὸ κάλλιστον τοῦ τύπου τούτου προϊόν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος παρεσκεύαζον τὸ σχέδιον καὶ ἐμελέτων τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμελεῖτο,

διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος, τὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου. Ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους, μᾶλλον δὲ ἁπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ἐζητήθησαν τὰ πολυτιμότατα καὶ λαμπρότατα τῶν μαρμάρων, ἐν οἷς πολλὰ ἕτοιμα ἔργα τέχνης ἐκ τῶν σωζομένων εἰς διάφορα ἱερὰ τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ πυκνῷ δάσει τῶν περὶ τὸν μέγαν θόλον κιόνων διακρίνονται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως, τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτέμιδος καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τῆς κλασσικῆς καὶ βαρβάρου ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν πρὸς διακόσμησιν τοῦ πρωτεύοντος τῆς νέας θρησκείας ἱεροῦ, ὡς εἰ ἀναγνωρίζοντα τὸν οριστικὸν καὶ παγκόσμιον τῆς θρησκείας ταύτης θρίαμβον.

Συγχρόνως, ὡς προείπομεν, ἡτοιμάζετο ἐν τάχει ὁ χῶρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ὁ ναός. Διότι ὁ ἀρχαῖος χῶρος δὲν ἤρκει πρὸς τοῦτο· τὸ νέον κτίριον ἔμελλε νὰ γίνῃ πολὺ τοῦ προτέρου εὐρυχωρότερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξαγορασθῶσι πολλαὶ περικείμεναι οἰκίαι καὶ πολλὰ οἰκόπεδα· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἰδιοκτῆται αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν προθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαιτοῦντες τιμὰς ὑπερόγκους, οἱ χρονογράφοι, καὶ μάλιστα οἱ μεταγενέστεροι, πολλὰ διηγοῦνται περὶ τῶν τρόπων δι' ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν πλεονεξίαν ταύτην. Ἀλλὰ τινὰ τῶν διηγημάτων τούτων εἶναι προδήλως ἀνυπόστατα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ αὐλικὸς εὐνοῦχος Ἀντίοχος, ἔχων οἰκίαν ἥτις ἔκειτο ὑποκάτω τοῦ σημερινοῦ θόλου καὶ ἐτιμήθη ἀντὶ 35 λιτρῶν χρυσίου, ἤτοι περίπου 37,000 δραχμῶν, ἀπήτει τιμὴν δεκαπλασίαν. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἠγάπα περιπαθῶς τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας, ἐφυλάκισαν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῇ τυχούσῃ προφάσει, εἰς τὰς παραμονὰς τοιαύτης τινὸς πανηγύρεως. Ὁ δέ, ἐπιστάντος τοῦ ἀγῶνος, ἐκραύγασεν ὅτι προθύμως παραχωρεῖ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τῆς προταθείσης τιμῆς, ἀρκεῖ νὰ ἐπιτραπῇ αὐτῷ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν ἱππόδρομον. Ἄλλος δέ τις πάλιν βεβαιοῦται ὅτι δὲν συνήνεσε νὰ κατεδαφισθῇ χάριν τοῦ ναοῦ τὸ πενιχρὸν ἐργαστήριόν του εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ προσκυνήσωσιν αὐτὸν παρελαύνοντες οἱ ἡνίοχοι τοῦ ἱπποδρόμου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι πρόδηλα μυθεύματα, διότι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ «Νίκα» οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες διεκόπησαν ἐπὶ πεν-

τεκαίδεκα ἔτη. Πιθανώτερον φαίνεται τὸ θρυλούμενον περὶ τῆς χήρας Ἄννης, ἥτις ἀπήτει 500 λίτρας χρυσίου, ἤτοι 540,000 δραχμῶν, ἀντὶ τῶν 85 λιτρῶν εἰς ἃς ἐξετιμήθη ἡ περιουσία αὐτῆς· μαθοῦσα δὲ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ εὐσεβεῖ αὑτοῦ ζήλῳ ἔρχεται αὐτὸς πρὸς αὐτὴν ἵνα τελειώσῃ τὴν ἀγοράν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησε δωρεὰν τὰ οἰκήματα αὐτῆς, παρακαλέσασα μόνον νὰ ταφῇ μετὰ θάνατον παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ἵνα ἔχῃ μισθὸν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν διηγημάτων τούτων καὶ τὰ περὶ τῶν θαυμάτων δι' ὧν λέγεται ὅτι παρεσκευάσθη καὶ διεξήχθη ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξετέλεσε τὰ πάντα μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος· διότι τεσσαράκοντα μὲν ἡμέρας ἀφ' ἧς κατεστράφη ὁ ναός, ἤτοι τῇ 23 φεβρουαρίου 532 ἔθετο τὸν θεμέλιον τοῦ νέου κτιρίου λίθον, ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε, καὶ μηνῶν ἕνδεκα, καὶ ἡμερῶν δέκα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως συνεπλήρωσε τὸ ἔργον, πανηγυρίσας τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τῇ 24 δεκεμβρίου 537. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοῦ μὲν ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, ἤτοι τοῦ μεγίστου ἱεροῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐπανηγυρίσθησαν εἰμὴ τῷ 1626, ἤτοι 120 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐγκαταθέσεως τοῦ θεμελίου λίθου· οὐδ' ἐλογίσθη συμπεπληρωμένος ὁ ναὸς εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἥμισυ ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς τοῦ ἔργου ἐνάρξεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίνῳ ἅγιος Παῦλος, τὸ μέγιστον τέμενος τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησίας, ᾠκοδομεῖτο 34 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1676 μέχρι τοῦ 1710.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἶναι μικρότερος ἀμφοτέρων τῶν δύο ἐκείνων κολοσσιαίων κατασκευασμάτων· διότι ὁ μὲν ἅγιος Πέτρος εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ ἅγιος Παῦλος μῆκος τοὐλάχιστον ἔχει κατὰ τὸ ἥμισυ πλειότερον. Ἀλλὰ τὸ μέγεθος τῶν οἰκοδομημάτων δὲν παρέχει πάντοτε ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῆς ἐν αὐτοῖς γενομένης ἐργασίας. Ἀκριβέστερον, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐκ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῦ ἕνεκεν αὐτῆς καταναλωθέντος. Ἐδαπανήθησαν λοιπὸν διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἁγίου Παύλου, 1,500,000 λιρῶν στερλινῶν· διὰ δὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου 50,000,000

ρωμαϊκῶν σκούδων· εἰς δὲ τὸ ἱερὸν τῆς θείας σοφίας, κατὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἀπιθάνους ὑπολογισμούς, 3,000 κεντηνάρια χρυσίου, ἤτοι 324,000,000 δραχμῶν. Ναὶ μὲν τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκπροσωπεῖ ὄχι μόνον τὴν ἀξίαν τῆς γενομένης ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης, ἥτις ὑπῆρξε πολυτιμοτάτη περὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ. Ἀλλ' ὁσονδήποτε μέρος καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν τοῦ ὁλικοῦ ποσοῦ ὡς ἀντίτιμον τῆς ὕλης, καὶ ὁσονδήποτε μετριάσωμεν ἀναλόγως τὴν δαπάνην τῆς ἐργασίας, πάλιν ἐξαίσιον ἀποβαίνει χρῆμα, ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν ἓξ ἐνιαυτῶν· αὕτη δὲ ἡ τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ ταχύτης εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος, ὅσῳ δύναται μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέτρον τῶν ἀκαταλογίστων πόρων τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοῦ ἐπαρκέσαντος ἐντὸς τοσούτου βραχέος διαστήματος εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον ἀνάλωμα.

Καὶ ἤδη πῶς θέλομεν παραστήσει τὸ προϊὸν τῶν ἀγώνων τούτων καὶ τῶν θυσιῶν, τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ; Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα αὐτοῦ, πρέπει ἆρά γε νὰ ἀριθμήσωμεν τὰ ἱερὰ κειμήλια, ἔπιπλα καὶ σκεύη ὧν ἔβριθεν ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ ὧν τὰ πλεῖστα ἐφιλοτεχνήθησαν μὲν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἐκοσμήθησαν δὲ δι' ἀδαμάντων καὶ μαργαριτῶν καὶ ποικίλων ἄλλων τιμιωτάτων λίθων; Ἀλλ' ὁμιλοῦντες πρὸς Ἕλληνας ἀναγνώστας πεποίθαμεν, ὅτι ἡ λεπτὴ αὐτῶν φιλοκαλία ἀποδίδει πολὺ πλείονα ἀξίαν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν ἢ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ σωρευθέντας ἀμυθήτους θησαυρούς, καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσι μᾶλλον νὰ γνωρίσωσιν ἐν τῇ φυσικῇ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ γυμνότητι τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ἄχρι τοῦδε θαυμαζόμενον καὶ αἰνούμενον, ἀφοῦ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐπανειλημμέναι ἱεροσυλίαι ἐξηφάνισαν πᾶν ἴχνος τῶν κοσμημάτων ὑφ' ὧν ἐξήστραπτεν ἄλλοτε ὁ ναός. Πάλιν ὅμως, προαιρούμενοι νὰ λαλήσωμεν περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ διασκευῆς, μὴ νομίσῃ τις ὅτι θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν, νὰ καταμετρήσωμεν, νὰ ἐξονυχίσωμεν διὰ τεχνικῶν ὅρων δυσήχων καὶ δυσκαταλήπτων, καθ' ἕκαστα τὰ διάφορα τοῦ ναοῦ μέρη· τὴν αὐλὴν τὴν ὑπαίθριον, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ἠγείρετο ἡ κομψὴ φιάλη, ἥτις ἔφερε τὴν περίφημον καρκινικὴν ἐπιγραφὴν

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ

τὸν ἔξω νάρθηκα, τὸν κυρίως νάρθηκα, τὸν χορόν, τὸ βῆμα, τὸ διακονικόν, τὸν ἄμβωνα, τὸν γυναικωνίτην, τοὺς κίονας, τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα ἡμιθόλια καὶ εἴ τι ἄλλο. Τοιαῦται λεπτομέρειαι προσήκουσιν εἰς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος τεχνίτας, τοὺς ἐντριβεῖς περὶ τὰ μυστήρια τῆς ἐπιστήμης τῶν Ἀνθεμίων καὶ τῶν Ἰκτίνων. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἀφελέστεροι τοῦ καλοῦ θιασῶται, εἰσέλθωμεν διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ σταθῶμεν ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ, καὶ ῥίψωμεν τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ πέριξ, ἵνα παραστήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἣν προξενεῖ ἐν συνόλῳ ἡ ὄψις αὐτοῦ, οἵαν συνῃσθάνθημεν τῳόντι αὐτὴν ὁσάκις ηὐτυχήσαμεν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὸν ἑτεροθαλῆ ἐκεῖνον τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφόν. Τὸ ἐσωτερικὸν σχέδιον εἶναι ἁπλούστατον. Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια, ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, προσαναβαίνουσιν εὐπετῶς δι' ἄλλων μικροτέρων πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον, τὸν συνάπτοντα περὶ ἑαυτὸν ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος μέρη καὶ συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν ἓν σύνολον, ὅπερ φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον προϊὸν ἢ τῆς τέχνης ἔργον. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου θόλου ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, εἶναι τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταυγαζόμενον· ὁ Προκόπιος μάλιστα λέγει πλειότερον, ὅτι ἡ αἴγλη φαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ φυομένη, τοσαύτη τις περιουσία φωτὸς ἐν αὐτῷ περικέχυται. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὸ μυστηριῶδες σκότος ὑπὸ τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται οἱ ναοὶ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης. Ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἱερῷ τὸ φῶς δὲν ἐλαττοῦται καὶ δὲν ἐκλείπει εἰμὴ ὅτε καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῇ. Ἡ δὲ συνήθης τῷ ναῷ ἱλαρὰ φαιδρότης μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος. τὰ χαριέστατα ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας τέκνα, ἔσωζον εἰσέτι ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες αὐτὴν κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν διδάσκαλοι αὐτῶν ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐστέγαζον τοὺς ναοὺς αὐτῶν· οἱ ναοὶ ἐκεῖνοι ἀντὶ θόλου εἶχον αὐτὸ τὸ στερέωμα ἀχανῶς ὑπεράνω αὐτῶν κυρτούμενον· ἐνῷ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατεβίβασαν αὐτὸν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανὸν οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματος.

Τῳόντι κατ' ἀρχὰς οἱ τολμητίαι ἐκεῖνοι ἀνεπέτασαν τὸν θόλον αὐ-

τῶν ἁπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μέν, ἀλλὰ δι' οὐδενὸς ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων· ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπικάλυμμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετεωριζόμενον· τοὐλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαιοῖ, ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ στερεᾶς οἰκοδομίας ἱσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρτημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὅριά τινα τόλμης τὰ ὁποῖα οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ὑπερβῇ. Ἔτι ζῶντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ θόλος ἐκεῖνος κατέπεσε, καθ' ἃ προείπομεν, διὰ σεισμοῦ καὶ ἐδέησε νὰ ἀνεγερθῇ ἕτερος ἐπὶ πλειοτέρων ἐρεισμάτων στηριζόμενος. Διέπραξε δὲ τοῦτο ὁ νεώτερος Ἰσίδωρος χωρὶς νὰ ἐλαττώσῃ, αὐξήσας μάλιστα τὴν κομψότητα τοῦ πρώτου ἀριστουργήματος. Διότι ἀνύψωσε τὸν ἀρχικὸν θόλον κατὰ 25 πόδας· καὶ ἤγειρε μὲν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν, κίονας καὶ ἀψῖδας, ἀλλὰ τὰ κατασκευάσματα ταῦτα τεχνηέντως συναρμολογηθέντα κατ' οὐδὲν ἠλάττωσαν τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἄσπιλον τοῦ οὐρανοῦ ὃν ὑποστηρίζουσι, παρίστανται δὲ μᾶλλον ὡς φυσικὸν αὐτοῦ συμπλήρωμα καὶ κόσμημα. Ὁ Γάλλος Τεξιέρος, ὁ δοκιμώτερον παντὸς ἄλλου μελετήσας καὶ χαρακτηρίσας τὴν τέχνην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λέγει, ὅτι ἀκατανόητος εἶναι ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ διαύγεια τοῦ ὅλου τούτου κατασκευάσματος. Καὶ τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται περὶ τῶν πολυαρίθμων καὶ ποικίλων κιόνων ὅσοι ὑπερείδουσι τὰ ἡμιθόλια, τὰς στοὰς καὶ τὰ προπύλαια. Οἱ κίονες οὗτοι ἐλήφθησαν μὲν ἕτοιμοι ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐναρμονίως διετέθησαν ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν.

Φῶς λοιπόν, καὶ ἐλαφρότης, καὶ ἁρμονία, εἶναι αἱ τρεῖς κυριώταται ἐντυπώσεις αἵτινες καταπλήττουσιν ἡμᾶς· ὅταν εἰσελθόντες ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, σταθῶμεν ὑποκάτω τοῦ μεγάλου θόλου καὶ περιβλέψωμεν περὶ ἡμᾶς· φῶς, ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ τρία προσόντα τῆς ὡραίας φύσεως τὰ ὁποῖα μόνη ἡ μεγαλοφυεστέρα τέχνη ἠξεύρει νὰ ἀπομιμῆται. Ὁ Προκόπιος ὁ ἰδὼν τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν πάσῃ τῇ λαμπρότητι καὶ πολυτελείᾳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ στολῆς καὶ διακοσμήσεως, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς λειμῶνα, ἐν ᾧ ἐπανθοῦσι καὶ ἀπαστράπτουσι τὰ ποικιλώτατα τῶν χρωμά-

των. Ὁ εἰσερχόμενος ἵνα προσευχηθῇ, λέγει, αἰσθάνεται μὲν εὐθὺς ὅτι οὐχὶ ἀνθρωπείᾳ δυνάμει ἡ τέχνη, ἀλλὰ Θεοῦ ῥοπῇ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετόρνευται· ὁ δὲ νοῦς αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος, νομίζει αὐτὸν οὐ μακρὰν ὄντα, ἀλλ' ἐμφιλοχωροῦντα μάλιστα ἐν τῷ ἐκλεκτῷ ἐκείνῳ αὐτοῦ σκηνώματι. Νεώτερος δέ τις, ὅστις εἶδε τὸν ναὸν γυμνὸν ἤδη καὶ πολλαχῶς παραμεμορφωμένον, παρατηρεῖ οὐδὲν ἧττον ὅλος ἔνθους, ὅτι παρόμοιος πρὸς τὴν φύσιν αὐτήν, πρὸς τὸ κατάφωτον τῆς μεσημβρίας δάσος, ἢ πρὸς τὸ δάσος τὸ ἡμιφαὲς τῶν ἀρκτικῶν χωρῶν, ὁ ναὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται εἰς πᾶσαν εὐχὴν καὶ εἰς πᾶσαν προσευχὴν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὑπὸ τοὺς θόλους αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ὁ θεοσεβὴς δύναται νὰ λατρεύσῃ τὸ ὑπέρτατον ὂν χωρὶς νὰ προκαλέσῃ τὸ μειδίαμα τοῦ πανθεϊστοῦ, ὅστις μὴ πιστεύων τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰμὴ εἰς μόνον τὸ κάλλος, περιφέρεται εἰς τὰ προπύλαια ἐκεῖνα ὅπως ἤθελε περιπατήσει εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἢ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σουνίου. Οὕτω δὲ παραστήσας τὸν εὐκτήριον αὐτὸν οἶκον ὡς κοσμοπολίτην τινὰ ναόν, ἀνακράζει ἐπὶ τέλους «τοιοῦτο τὸ εὐκτήριον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· τὶς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό!» Ἆ! βεβαίως τὶς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό; Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ συνηρμολογήθη τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου, καὶ ὅτι διὰ τοιούτου συνδυασμοῦ τέχνης ἀνθρωπίνης ἀμιμήτου πρὸς θεόπνευστον θρησκευτικὸν δόγμα, ἀπηρτίσθη ἓν τῶν τελειοτάτων ἔργων, ἀφ' ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὅτε συνεπληρώθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε θρίαμβον πολυτελῆ καὶ ἀντάξιον τοῦ κατορθώματος. Λαὸς καὶ εὐπατρίδαι ἔλαβον παρ' αὐτοῦ δῶρα δαψιλῆ. Ἡ πόλις ὅλη ἦτο ὀρθία, ἐπευφημοῦσα τὴν πομπικὴν πορείαν τοῦ βασιλέως, τοῦ πατριάρχου, τῶν ἐν τέλει ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ ἀφικόμενος καὶ πεζεύσας ἔδραμεν ὁ Ἰουστινιανὸς πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἄμβωνος, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας, ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν τὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ τελέσῃ ἔργον τηλικοῦτον, καὶ ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς ἀγαλλιάσεως, ἀνέκραξεν, ὡς βεβαιοῦσι, «νενίκηκά σε, Σολομών.» Θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἱστορικὴ εἰρωνεία, καρδίαι καὶ διάνοιαι ἀλλότριαι τῶν πόθων ἡμῶν καὶ ἀξιώσεων, ἠδυνήθησαν νὰ μυκτηρίσωσι τὸ φρόνημα τὸ προκαλέ-

σαν τὴν κραυγὴν ἐκείνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος περὶ δύο περιεστρέφετο πόλους, τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι τῆς ἐκκλησίας κιβωτὸς ὑπῆρξεν ὁ ναὸς ἐκεῖνος καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ὡς ἐν βουλευτηρίῳ τινὶ ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐνιαυτούς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι, καὶ βραδύτερον ἐπὶ τετρακοσίους ἔτι ἐνιαυτοὺς θλιβερῶν περιπετειῶν, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι θέλει ἀντηχήσει πάλιν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία· ἡμεῖς, πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς περινοίας τοῦ ἀνδρός, τοῦ σωματοποιήσαντος διὰ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἐλπίδας τεσσαράκοντα περίπου γενεῶν!

Ἐκ τούτου ἤδη συνάγεται, ὅτι ἡ ἀνέγερσις μεγάλης ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξε προϊὸν ματαίας κενοδοξίας. Ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἐπεχείρησε νὰ κατασκευάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον ὡς σύμβολόν τι μέγα τοῦ θριάμβου τῆς νέας πίστεως κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πάσης ἑτεροδοξίας. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰδωλολατρεία δὲν εἶχεν εἰσέτι καταβληθῇ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἐξηκολούθει αἴρουσα κεφαλὴν ἀγέρωχον, καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑποσκάπτουσα τὴν τύχην τοῦ νέου δόγματος. Εἰς τὴν περιώνυμον τῆς Ἀλεξανδρείας σχολὴν ἀντήχει μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ φωνὴ τῶν σοφιστῶν και ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν διαμορφωθείσης ὡς δόγματός τινος ἀντιπάλου εἰς τὸν χριστιανισμόν. Καὶ μὲν πολλαὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σχολῶν εἶχον ἐκχριστιανισθῇ· ἀλλὰ καὶ αὐτόθι, ἂν εἰς τὰς πόλεις ἐθριάμβευε τὸ σύμβολον τῆς νέας πίστεως, τὸ ἀρχαῖον μόλυσμα ἔβοσκεν εἰσέτι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ. Ἐξετάσεως γενομένης ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰς μόνην τὴν Φρυγίαν, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Καρίαν εὑρέθησαν 70,000 εἰδωλολάτραι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους, ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι νομικοί, ἰατροὶ καὶ διδάσκαλοι, εἰδωλολάτραι. Ἀλλὰ πρὸ πάντων πολυάριθμοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἐν τῇ κυρίως

Ἑλλάδι, ὅπου θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι καὶ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζοντο οὐκ ὀλίγοι ἐθνικοί. Ἐνταῦθα δὲ παραδόξως ὑπεθάλποντο καὶ ἐνισχύοντο αἱ παλαιαὶ αὗται θρησκευτικαὶ δοξασίαι καὶ τελεταὶ καὶ ἕξεις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολῶν τούτων μέχρι τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι παρακμάζουσαι, ἔλαβον αὗται ἐξεναντίας νέαν τινὰ ψυχὴν διὰ τῆς ὁσημέραι προαγομένης ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἐπὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τἀνάπαλιν, τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Αὕτη τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἐπίδοσις παρατηρεῖται μὲν καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀνατολικῶν σχολῶν, ἐξαιρέτως δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἤκμασεν ὁ τοσοῦτον μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ὀλίγον γνωστὸς Ὀλυμπιόδωρος, τοῦ ὁποίου ὁ Γάλλος Βίκτωρ Κουζὲν πολλάκις καὶ δικαίως ἀποθαυμάζει τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων καὶ τὴν δύναμιν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ μάλιστα ἐνεψυχώθη ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς φιλοσοφίας κοιτίδι, ἐν Ἀθήναις, διὰ τοῦ περιωνύμου Πρόκλου, τοῦ ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διδάξαντος. «Ὁ Πρόκλος, λέγει ὁ Κουζέν, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγεγραμμένῳ καθολικὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ὁ Πρόκλος ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, καὶ κατέλιπε περὶ Εὐκλείδου καὶ Πτολεμαίου σχόλια, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουσι τὰ τελειότατα ἴσως συμπεράσματα τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἶχε δὲ γνώσεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀκριβεῖς ὅλων τῶν τότε θρησκευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐτίμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκάλει αὐτὸς ἑαυτὸν τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντην. Τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τοὺς περιφημοτέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κρατύλον, τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, παρέχουσιν εἰδήσεις ἀνεξαντλήτους παντὸς εἴδους περὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Πρόκλος γράφει εἰσέτι ὀρθῶς ὁπωσοῦν καὶ ἀκριβῶς, παρέστησε δὲ βέλτιον ἴσως ὅλων τῶν προκατόχων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πλωτίνου μὴ ἐξαιρουμένου, τὰ κυριώτατα φαινόμενα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας· ὥστε διά τε τὴν ἀναλυτικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ τὴν εὐρεῖαν ἐπι-

στήμην δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀποκαλέσωμεν τὸν ἄνδρα Ἀριστοτέλην τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας». Ἡ νεοπλατωνικὴ λοιπὸν φιλοσοφία ἠξιώθη περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἑρμηνευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων ἐπιφανῶν. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἰς μόνον τὸν θεωρητικὸν κόσμον. Ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἠδύνατο νὰ ἀδιαφορήσῃ πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ μάλιστα αὐτήν, ὡς ἔπραξε πολλάκις πρότερον, καθὸ ὑποθάλπουσαν τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης καὶ προάγουσαν μάλιστα τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Εἴδομεν ὅμως ἐπὶ Ζήνωνος τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήσαντας νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Καὶ τοῦτο ἴσως ἠδύνατο νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς σπουδαῖον· διότι ἡ ἀνανέωσις τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἡ ἀνόρθωσις τῆς καθαρᾶς εἰδωλολατρείας, ἡ κατὰ μέτωπον ἀντιπαράταξις εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ κατατρόπωσις αὐτοῦ, ἦσαν πράγματα προδήλως ἤδη ἀκατόρθωτα. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία ἐπιχείρησε νὰ ἐπενεργήσῃ ἐμμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ διὰ ποικίλων ἑρμηνειῶν προσιτὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὰ ὑψηλότατα τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρια καὶ ἐξαιρέτως τὸ περὶ τῆς φύσεως τοῦ Σωτῆρος δόγμα. Αὕτη ἡ ἔμμεσος, ἡ πλαγία κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἦτο ἐπικίνδυνος· διότι ὑπέσκαπτεν ἀδιακόπως τὸν θεμέλιον τῆς ὀρθοδοξίας λίθον, ἐπολλαπλασίαζε τὰς αἱρέσεις καὶ συνεπήγετο οὐ μόνον δεινὴν τῶν πνευμάτων ταραχήν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὰς ἀνωμαλίας καὶ στάσεις. Τούτου ἕνεκεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ περὶ αἱρέσεων. Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης ὡμιλήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, ἱστορήσαντες τὰ κατὰ Ζήνωνα καὶ Ἀναστάσιον· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, ἀλλὰ θέλομεν ἐξετάσει μόνον τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ὅσον τὸ τῶν ἀμέσων προκατόχων μετριοπαθές.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνενέωσεν εὐθὺς σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἅπαντας τοὺς ἀρχαιοτέρους κατὰ τῶν ἑτεροδόξων νό-

μους, προσεπιβαλὼν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν θανάτου. Δυνάμει τῶν νόμων τούτων πολλῶν μὲν ναῶν τῆς ἑτεροδοξίας ἀφῃρέθησαν τὰ κτήματα ὑπὲρ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, πολλῶν δὲ ἰδιωτῶν αἱ οὐσίαι ἐδημεύθησαν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν δὲ τινὲς μὲν τῶν ἐθνικῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν αἱρετικῶν προσῆλθον εἰς τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν θρήσκευμα, πολλοὶ ὅμως, προσποιούμενοι ἁπλῶς ὅτι παραδέχονται τὸ ἐπικρατοῦν δόγμα, ἐκαραδόκουν εὐμενεστέρας τινὰς περιστάσεις ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἰδίως συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων τοῦ κράτους, ἐξαιρέτως μετὰ τῶν Περσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφανδὸν κατέφυγον οἱ δυστροπώτεροι καὶ πεισματωδέστεροι τῶν ἑτεροδοξούντων, οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ὄντες. Τὸ τοιοῦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα ἐπήνεγκε πληγὰς καιρίας εἰς τὸ κράτος, διότι ἐστέρησε μὲν αὐτὸ πολλῶν λογίων καὶ βιομηχάνων πολιτῶν, ἀναγκασθέντων νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, διηυκόλυνε δὲ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν, διατελούντων εἰς ἀδιάκοπον σχέσιν μετὰ τῶν δυσηρεστημένων ἑτεροδόξων τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο, ἀλλὰ οἱ καταδιωκτικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι προεκάλεσαν, ὡς λέγεται, καὶ στάσεις ὀλεθρίας. Οἱ Σαμαρεῖται τῆς Συρίας, τολμηρότεροι ὄντες τῶν ἄλλων καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν συναγωγῶν αὐτῶν, ὥρμησαν πολλοὶ ὁμοῦ ἐπὶ τὰ ὅπλα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Μετ' αὐτῶν συνεμάχησαν καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πολλοὶ αἱρετικοί, ὥστε οἱ στασιασταὶ κατήντησαν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Ἰουλιανόν. Κατετροπώθησαν μὲν ἐπὶ τέλους μετὰ αἱματηρὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ εὔφορος ἐκείνη χώρα ἐρημώθη ἐπὶ τῆς συμφορᾶς ταύτης, οἱ δὲ ἡττηθέντες ἐξηκολούθησαν συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Περσῶν, καὶ κατὰ τὸ 29 ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐστασίασαν αὖθις· καὶ αὖθις ἐδέησε νὰ δαμασθῶσι διὰ πολλῆς αἱματοχυσίας.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ἀναλάβει τὴν ἀπολογίαν νόμων οἵτινες ἐπήγαγον τοιαῦτα ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὑπερβολαί τινες καὶ κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχαίας καὶ νέας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας. Ἐπὶ παραδείγματος, αἱ στάσεις τῶν Σαμαρειτῶν συνέβησαν ἆρά γε ἕνεκα μόνου τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν διωγμοῦ; Τοιαῦται στάσεις ἐγένοντο ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ

Ἀναστασίου, οἵτινες δὲν κατεδίωξαν ἀπηνῶς τοὺς Σαμαρείτας. Οἱ Σαμαρεῖται καὶ ἐν γένει οἱ τὴν ὕπαιθρον τῆς Συρίας κατοικοῦντες γεωργοὶ κατεξανίσταντο ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πόλεων, πρὸ πάντων διότι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, κύριοι ὄντες τῶν κτημάτων, κατεπίεζον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς γεωργοῦντας τὰ κτήματα ταῦτα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπεκράτει πολλὴ θρησκευτικὴ ἀντιπάθεια μεταξὺ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν, διότι εἰς μὲν τὰς πόλεις ἐθριάμβευεν ἤδη ὁ χριστιανισμός, εἰς δὲ τὴν ὕπαιθρον χώραν ὑπερίσχυον εἰσέτι Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται καὶ ἐθνικοί· ἀλλὰ κύριον αἴτιον τῆς ρήξεως ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ τῶν γεωργῶν κατάθλιψις· τοὐλάχιστον ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διατὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα συνέβησαν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων.

Πλὴν τούτου μεταξὺ τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅσαι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐξαλείψωσι τὰ τελευταῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου ἴχνη, κατατάσσεται καὶ ἡ περίφημος κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουσιν ὅλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι ὡς γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' εἶναι ἆρά γε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοσοῦτον βέβαιον, ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται ; Ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς «θεσπίσας πρόσταξιν ἔπεμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι». Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονογράφος τὸ αὐτὸ περίπου ἰσχυρίσθη, ἀξιώσας «ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν». Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον, ἀφήρεσε τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων. Ταῦτα πάντα συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πρός τε τὸ προοίμιον εἰς τὸν Πανδέκτην δι' οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τῶν νόμων διδασκαλία εἰμὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Ρώμην, εἰς Βηρυτόν, καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ρητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι ἀξιοῦντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν πολυθρύλητον πρὸς τὸν βασιλέα Χοσρόην ἀποδημίαν τῶν ἑπτὰ φιλοσόφων, Δαμασκίου τοῦ Σύρου καὶ Σιμπλικίου τοῦ Κίλικος, Εὐλαμίου τε τοῦ Φρυγὸς καὶ Πρισκιανοῦ τοῦ Λυδοῦ, Ἑρμεία τε καὶ Διογένους τῶν ἐκ Φοινίκης καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Γαζαίου. «Ἐκδιωχθέντες, λέγει ὁ Βίκτωρ Κουζὲν ἐν τῇ προμνη-

μονευθείσῃ καθολικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ἣν οἱ μὲν Ἀντωνῖνοι εἶχον ἱδρύσει πάλαι ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἐσαεὶ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ θεσπίσματος ἔκλεισεν ἐν ἔτει 529, οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι Ἀλεξανδρῖνοι, ἀφοῦ ἐζήτησαν ἐπί τινα χρόνον ἄσυλον ἐν τῇ φιλτάτῃ αὐτοῖς Ἀνατολῇ, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν Χοσρόῃ, ἐπανῆλθον αὖθις εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ διασκορπισθέντες τῇδε κἀκεῖσε, ἠφανίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν ἔρημον τῆς Λιβύης, ἣν μετέβαλον εἰς φιλοσοφικήν τινα Θηβαΐδα». Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας, ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὴν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Χοσρόου ἀποδημίαν τῶν ἑπτὰ τούτων φιλοσόφων, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ὅπως ἦτο φυσικώτατον νὰ εἴπῃ, ἐὰν τῷόντι ἐγένετο ἡ κατάργησις αὕτη· ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἀπεδήμησαν «ἐπειδὴ αὐτοὺς ἡ παρὰ Ῥωμαίοις κρατοῦσα ἐπὶ τῷ κρείττονι δόξα οὐκ ἤρεσκεν», ὅ ἐστι διότι δὲν ἠσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐνταῦθα θρησκείαν.

Ὅτι ἀπηγορεύθη ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἁπανταχοῦ ἀλλοῦ τοῦ κράτους, ἐξαιρέσει τῶν δύο βασιλευουσῶν πόλεων καὶ τῆς Βηρυτοῦ, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν εἵπετο ἀπαραιτήτως ὅτι ἔμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ ἀπαγόρευσις ἦτο γενικὴ καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχολαί, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ ἀναδεικνύουσαι πολλοὺς καὶ περιφανεῖς σοφιστὰς καὶ ἄλλους λογίους ἄνδρας, ὧν τινας ἀνεφέραμεν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου (σελ. 16), ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι ὡς χριστιανικαί, ἐνῷ αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν τῷόντι διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Τὸ μόνον λοιπὸν ζήτημα εἶναι ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπραξε καλῶς ἢ κακῶς κωλύσας τὴν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν διδασκαλίαν. Καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ κατακρίνωμεν τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ πολίτευμα, διότι οὐδείς ποτε ἡγεμὼν δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεως εἰς τὸ νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ προστατεύῃ ἀνθρώπους, διδάσκοντας δόγματα ἀνατρεπτικὰ τῆς καθεστώ-

σης θρησκείας καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀναρχίαν. Οἱ νεώτεροι ἀγανακτοῦσι κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἕνεκα τῶν συμπαθειῶν αὐτῶν πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσῃ πλέον καὶ προέκειτο μόνον νὰ παρεμβάλῃ προσκόμματα εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἡ θρυλουμένη κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐπίσης ἀποδιδομένην κατάργησιν τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος. Ὕπατοι ἐκαλοῦντο οἱ δύο ἐνιαυσιαῖοι ἀνώτατοι ἐκτελεστικοὶ ἄρχοντες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ τῆς δημοκρατίας αὐτοῦ ἢ μᾶλλον τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας. Μετὰ ταῦτα ὁ πρῶτος αὐτοκράτωρ, ὁ Αὔγουστος, σφετερισάμενος ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, προσῳκειώθη, πλὴν τῶν ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωμάτων, καὶ τὴν τοῦ ὑπάτου ἀρχὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς· τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἑπόμενοι αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα ἤρχισε κατ' ἔτος νὰ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς διακεκριμένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολίτας, ὡς ἐξαίρετον δεῖγμα βασιλικῆς εὐνοίας, καὶ τοῦτο συνέβαινεν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ ὕπατοι οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ προεχειρίζοντο ἁπλῶς ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς σύμβολον τῆς τοῦ νέου ἔτους ἐνάρξεως καὶ ὡς ἀφορμὴ πολυτελοῦς δημοτικῆς πανηγύρεως. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτουμένη δαπάνη κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐκλεγομένων· ἀλλὰ βαθμηδὸν ἀπέβη τοσοῦτον ὑπέρογκος, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἀπέφευγον τὸ ἀξίωμα δι' οὗ κατεστρέφετο ἡ περιουσία αὐτῶν. Ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη κατήντησε νὰ ἀναβαίνῃ εἰς πλέον ἢ εἴκοσι κεντηνάρια χρυσοῦ, ὅ ἐστιν εἰς δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐντεῦθεν οἱ προκάτοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠναγκάζοντο νὰ παρέχωσιν εἰς τοὺς προχειριζομένους ὑπάτους ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ πλεῖστον τοῦ ἀπαιτουμένου ἀναλώματος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, συνετώτερον πολιτευσάμενος, περιέστειλε διὰ τῆς 105 αὐτοῦ νεαρᾶς τὰ ἔξοδα τῆς τῶν ὑπάτων ἐγκαθιδρύσεως. Καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν ὅμως τοῦτον, πάλιν φαίνεται ὅτι δὲν εὑρίσκοντο ὑποψήφιοι πρόθυμοι νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιζήμιον ἐκείνην τιμήν, ὥστε ἀπὸ τοῦ 540 δὲν ἀναφέρονται πλέον κατ' ἔτος προχει-

ριζόμενοι ὕπατοι. Ἀλλὰ ρητὴ κατάργησις τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος δὲν ἐγένετο εἰμὴ μετὰ 300 ἔτη καὶ ἐπέκεινα, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ φιλοσόφου, διὰ τῆς 94 διατάξεως «περὶ τοῦ ἀθετεῖσθαι τὸν περὶ ὑπατείας νόμον.» Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἐξηκολούθησαν πολλοὶ αὐτοκράτορες προσλαμβάνοντες τὸ τοῦ ὑπάτου ὄνομα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτῶν ἔτος καὶ ἀπονέμοντες ἐκ διαλειμμάτων τὸ ψιλὸν τοῦτο ἀξίωμα εἴς τινας διακεκριμένους τῆς πολιτείας ἄνδρας. Αὕτη ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος ἔκθεσις μαρτυρεῖ, νομίζομεν, ὁπόσον ἄδικοι εἶναι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι πολλάκις κατηγορίαι ὅτι κατήργησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐκ φιλαργυρίας ἅμα καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἣν εἶχε νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνεμίμνησκεν ὁπωσοῦν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε τίποτε βεβαίως νὰ φοβηθῇ ἀπὸ τοῦ ψιλοῦ τούτου ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε, ὡς προείπομεν, διετηρήθη ἐπὶ πολὺν ἔπειτα χρόνον. Πᾶς δὲ συνετὸς ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσει, ὅτι εὐλογωτέρα οἰκονομία δὲν ἠδύνατο νὰ ψηφισθῇ, ἀπὸ τὴν κατάργησιν δαπάνης ματαίως γενομένης πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἀρχόντων οἵτινες οὐδεμίαν εἶχον δικαιοδοσίαν.

Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἴδομεν ὅτι ἀντὶ νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου, ἐπιχειρησάντων νὰ συνδιαλλάξωσι τὴν ὀρθοδοξίαν πρὸς μίαν τοὐλάχιστον τῶν αἱρέσεων, τὴν τῶν μονοφυσιτῶν, διά τινων πρὸς τὴν αἵρεσιν ταύτην παραχωρήσεων αἵτινες δὲν ἀνέτρεπον ἐκ βάθρων τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τοὐλάχιστον τὸ πολίτευμα τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις συνετάχθη μὲν μετὰ τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε διωγμόν τινα κατὰ τῶν αἱρετικῶν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξεναντίας ἐζήτησε τὴν βιαίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος ἐπανόρθωσιν, ἥτις ἀπέβη, ὡς προεξηγήσαμεν, πολυειδῶς ἐπιζήμιος εἰς τὸ κράτος. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσφαλε κατὰ τοῦτο· ἀλλὰ δὲν ἔσφαλε πλειότερον πολλῶν νεωτέρων βασιλέων, καὶ ἰδίως τοῦ μεγαλωνύμου Λουδοβίκου ΙΔ', ὅστις διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ θεσπίσματος τῆς Νάντης, ἐνέπλησε τὴν Γαλλίαν αἵματος ἵνα ἐπιτύχῃ τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦ καθολικισμοῦ θρίαμβον. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐπέμεινε δι'

ἅπαντος τοῦ βίου εἰς τὸν ἀπόλυτον διωγμὸν πάσης αἱρέσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας. Ἐν πρώτοις τινὲς τῶν Ἀρειανῶν ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι. Ὡς πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δὲ ὑπῆρχον ἐν τῇ αὐλῇ δύο μερίδες· ἡ μὲν τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, τοὺς ὁποίους ἐγνωρίσαμεν ἤδη ἐπὶ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου, καὶ οἵτινες μηδένα συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δεχόμενοι, ἐπεζήτουν ἢ τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστροφὴν ἢ τὸν διωγμόν· ἡ δέ, τῆς ὁποίας προΐστατο ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἐπρέσβευεν, ὅτι, διὰ μικρῶν τινων παραχωρήσεων αἵτινες δὲν προσέβαλλον οὐσιωδῶς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἠδύναντο οὗτοι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ τελευταία αὕτη μερὶς ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατετάχθη ὁριστικῶς μετ' αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιπερισπώμενος ἀλληλοδιαδόχως νῦν μὲν ὑπὸ τῆς μιᾶς νῦν δὲ ὑπὸ τῆς ἑτέρας τῶν δύο τούτων μερίδων, ηὔξησεν, ἀντὶ νὰ κατευνάσῃ, τὰς θρησκευτικὰς ἔριδας δι' ἀντιφατικῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ συνετὴ τῆς Θεοδώρας προαίρεσις καὶ ἐν ἔτει 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπείσθη ὅτι εἰμπορεῖ διὰ παραχωρήσεώς τινος νὰ διευκολύνῃ τὴν τῶν μονοφυσιτῶν ἕνωσιν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἰδοὺ δὲ εἰς τί συνίστατο ἡ παραχώρησις αὕτη. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸν Θεοδώρητον Κύρου, μὴ ἀποδοκιμάσασα ὅσα οὗτος εἶχε γράψει κατὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ ἀρκεσθεῖσα εἰς μόνον τὸ κατὰ Νεστορίου ἀνάθεμα αὐτοῦ. Προσέτι δὲ εἶχε καταχωρίσει εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς, ἄνευ τινὸς ἀποδοκιμασίας, ἐπιστολήν τινα Ἴβου τοῦ Ἐδεσσηνοῦ, δι' ἧς οὗτος, ἐπαινῶν τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας, τὸν φημιζόμενον διδάσκαλον τοῦ Νεστορίου, ἔψεγε τὸν ἅγιον Κύριλλον, καὶ κατηγόρει τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον ὡς καταδικάσασαν ἐσπευσμένως τὸν Νεστόριον. Ὁ Ἰουστινιανὸς λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν ἀνοχὴν ταύτην τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἄνδρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐκδώσῃ τὴν καταδίκην ταύτην ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι, ἐνῷ δὲν θέλει δυσαρεστήσει τοὺς ὀρθοδόξους, οἵτινες δὲν εἶχον ἐγκρίνει τὸ ὑπὸ τῆς συνόδου δοθὲν εἰς τοὺς Νεστοριανοὺς σιωπηρὸν εὐνοίας δεῖγμα, θέλει ἀφ' ἑτέρου εὐχαριστήσει τοὺς μονοφυσίτας ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως.

ἀμέσως μὲν ὡς ἐπιρρίπτων μορφήν τινα κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἣν οὗτοι ἐξαιρέτως ἀπετροπιάζοντο· ἐμμέσως δὲ ὡς διαλύων πάντα δεσμὸν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς, οὓς οἱ μονοφυσῖται ἐμίσουν μᾶλλον ἢ τοὺς ὀρθοδόξους· καὶ ὡς ὑποδεικνύων εὐμένειάν τινα πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἥτις οὐ μόνον τὸν Νεστόριον κατεδίκασεν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα ἐκύρωσε(58). Ναὶ μὲν ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἐὰν ἐξημέρωνε μέχρι τινὸς τοὺς μονοφυσίτας, παρώξυνε τοὺς Νεστοριανούς. Ἀλλὰ καθὼς εἴδομεν, καὶ πάλιν βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, μεταξὺ τῶν τριῶν σπουδαιοτέρων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου αἱρέσεων, ἤτοι τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Νεστοριανῶν, τῶν μονοφυσιτῶν, πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους ἐζήτει πάντοτε ἐξαιρέτως νὰ συμβιβασθῇ, εἴτε ὡς πολυαριθμοτέρους, εἴτε διότι ἐνόμιζεν αὐτούς, ὡς ἐκ τοῦ δόγματός των, εὐχερέστερον δυναμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁπωσδήποτε τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων παρεδέχθησαν μετά τινας δισταγμοὺς ἅπαντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, καί, ἐκτὸς ὀλιγίστων, ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι· ὥστε ἂν δὲν ἐπῆλθεν ὁλοσχερὴς ἡ ποθουμένη ἕνωσις, πολλοὶ ὅμως πιθανώτατα τῶν μονοφυσιτῶν ἔπαυσαν ἀντιστρατευόμενοι κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης Οὐϊγίλιος ἀντέστη, κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως, οἵτινες μηδὲν πάσχοντες ἐκ τῶν διενέξεων ἐκείνων, δὲν κατεπείθοντο νὰ παραδεχθῶσι κἀμμίαν συμβιβαστικὴν παραχώρησιν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως, ὅστις περιεποιεῖτο μὲν τὸν πάπαν, ἵνα μὴ ἔχῃ αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν ἐνόει δὲ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα τῆς Ἀνατολῆς τὰ συμφέροντα, ἐπέμεινεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ

(58) Ἐνταῦθα πάντως ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται σύγχυσιν τῶν δύο ἐν Ἐφέσῳ συνόδων, τῆς μεγάλης Οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 431, ἥτις κατεδίκασε τὸν Νεστόριον, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυρώσῃ τὸ δόγμα τοῦ Εὐτυχοῦς, διότι τὸ δόγμα τοῦτο ἐκηρύχθη μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου καὶ ἐναντίον τῶν ταύτῃ δεδογμένων. Ἡ σύνοδος ἡ κυρώσασα τὸ δόγμα τοῦ Εὐτυχοῦς εἶναι ἡ ἐν Ἐφέσῳ τῷ 449 συγκροτηθεῖσα νέα σύνοδος, ἡ ἀναιρέσασα τὰ δόγματα τῆς ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 431, καὶ θεωρηθεῖσα μὲν ὑπὸ τῆς ἐν τῇ συνόδῳ ἐπικρατησάσης μερίδος τοῦ Εὐτυχιανοῦ ὡς σύνοδος Οἰκουμενική, ἀλλὰ καταδικασθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ κληθεῖσα λῃστρικὴ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος.

καλέσας τὸν Οὐϊγίλιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ, ἐν ἔτει 548, τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ἐπειδὴ δὲ ἔπειτα ὁ Οὐϊγίλιος ἤρχισε νὰ διστάζῃ, ὁ Ἰουστινιανὸς συνεκάλεσεν ἐν ἔτει 553 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐνώπιον τῆς ὁποίας προσελθὼν ὁ Οὐϊγίλιος ἀπελογήθη ὑπὲρ τῶν τριῶν κεφαλαίων. Τότε ἡ σύνοδος διέλυσε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θεσπισθέντα· ὥστε ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη καὶ ὁ Οὐϊγίλιος, τῷ 554, νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἴπερ ποτὲ ἐθριάμβευεν ὁ Ναρσῆς εἰς Ἰταλίαν. Καὶ ἀπέθανε μὲν ὁ πάπας οὗτος κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πελάγιος Α' ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡσαύτως τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Μικρὸν μάλιστα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε, κατὰ τὸν Γίζελερ, διὰ νέας τινὸς παραχωρήσεως νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέλευσιν τῶν μονοφυσιτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέθανε τῷ 565, τὸ βούλευμα τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντα ταῦτα οὔτε τὰς προξενηθείσας συμφορὰς ἐθεράπευσαν, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων κατέπαυσαν. Μαρτυροῦσιν ὅμως τοὐλάχιστον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατείχετο ἀδιακόπως καὶ ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ διωγμοῦ, ὅπως πολλάκις παρέστησαν αὐτὸν οἱ ἱστορικοί, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων κατενόει τὴν ἀνάγκην τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ εἰργάσθη μέχρι τινὸς πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ καὶ πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βεβαίως ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔσφαλεν, ἐπιχειρήσας τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, διότι κατηνάλωσεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλέα τῆς Περσίας καὶ ἕνεκα τούτων πάντων ηὔξησε τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε παράδοξος συνδρομὴ πολλῶν φυσικῶν δυστυχημάτων. Ὁμολογοῦμεν ὡσαύτως, ὅτι, ἕνεκα τῶν ἀπείρων αὐτοῦ καὶ δαπανηρῶν οἰκοδομικῶν ἔργων, ἐξηντλήθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι. Δὲν ἀρνούμεθα τελευταῖον, ὅτι ἐπιζητήσας τὴν ἀπόλυτον θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα, ηὔξησε

τοὺς περισπασμοὺς αὐτοῦ καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς βασιλείας αὐτοῦ, πολλὴ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλην τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως εἰς τὸν στρατὸν παραλυσία. Ἀλλὰ πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ἀποκρύψωμεν τὰ ἁμαρτήματα τοῦ ἀνδρός, πῶς νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ κλέος ὅπερ περιεποίησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ; Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν ναὸν ὃν ἤγειρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ κάλλιστον τῆς τέχνης ἔργον ὁλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος, καὶ ἀπέβη ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος; Πῶς νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν χάριτας εἰς τὸν ἄνδρα, τὸν διατάξαντα τὴν σύνταξιν τῶν νομικῶν ἐκείνων συλλογῶν, αἵτινες ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐρρύθμισαν τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν πάσης σπουδαίας τοῦ ἀστικοῦ νόμου μελέτης;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πολλὰ ἐξετοξεύθησαν κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βέλη. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀντίθετοι δοξασίαι· ἡ μὲν πρεσβεύει ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδήκευσις εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος μάλιστα ἵνα ὁρισθῇ, διευκρινηθῇ, ἀπαλλαγῇ ἀντιφάσεων καὶ κατασταθῇ ὅσον ἐνδέχεται προσιτὸν εἰς τὸν μέγαν τῶν ἀνθρώπων ὅμιλον τὸ θετικὸν δίκαιον· ἡ δὲ ἀξιοῖ ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδήκευσις εἶναι ἐπιβλαβής, καθὸ διακωλύουσα αὐτογνωμόνως τὴν φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν τοῦ δικαίου ἀνάπτυξιν. Δὲν προσήκει νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ἔχει νὰ προτείνῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἑκατέρα τῶν δύο τούτων σχολῶν, ὧν ἡ μὲν ἐκλήθη φιλοσοφική, ἡ δὲ ἱστορική. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη εὐγνωμονοῦσι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καθαρίσαντες καὶ τακτοποιήσαντες τὸν ὄχλον τῶν ἀπ' αἰῶνος σωρευθέντων νόμων καὶ ἐθίμων, καὶ συναρμολογήσαντες τὸ κληρονόμημα τοῦτο τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας, τὰς δοξασίας, τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ὅλην ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν πρόοδον τῶν νεωτέρων γενεῶν, ἀπήρτισαν τὸν ὁριστικὸν κανόνα τὸν ρυθμίζοντα τὰς κοινωνικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις· ὅτι πολλοὶ τῶν νεωτέρων βασιλέων ἐκτήσαντο διὰ τοιούτων ἔργων κλέος ἀθά-

νατον, ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ναπολέων Α', ὁ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος· ὅτι αἱ περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο τὸ δίκαιον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατέστησαν, ὡς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἀπαραίτητον τὴν σύνταξιν τῶν κωδίκων αὐτοῦ· ὅτι ἂν τινες τῶν ἀρχαιοτέρων νόμων καὶ νομολογιῶν ἀπωλέσθησαν διὰ τὴν ἀχρηστίαν εἰς ἣν περιέπεσαν ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης κωδηκεύσεως, πολλοὶ πλειότεροι νόμοι καὶ νομολογίαι ἤθελον ἀπολεσθῆ, ἐὰν δὲν ἐσώζοντο διὰ τῆς ἐπισήμου αὐτῶν κωδηκεύσεως καὶ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεκώλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐξεναντίας συνετέλεσεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὅθεν πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεμψιμοιρίαι καὶ ὕβρεις τῶν ὀπαδῶν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς δὲν θέλουσιν ἰσχύσει νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ αὐτοῦ τὸ δικαίωμα ὅπερ ἐκτήσατο εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοσούτων γενεῶν διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ νομοθετικῶν ἔργων.

Ἢ πῶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ περὶ τὴν εὕρεσιν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπιτηδείων εἰς ἑκάστην τῶν ποικίλων τῆς κυβερνήσεως χρειῶν; Κατὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εὐστόχως παρεβλήθη πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον ΙΔ', πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἄλλας τινὰς ὁμοιότητας προτερημάτων ἅμα καὶ ἐλαττωμάτων· διότι ἀμφότεροι ὑπῆρξαν ἐξίσου φιλεργοί, ἐξίσου καρτερικοί, ἐξίσου κενόδοξοι· ἀμφότεροι ἐπεδίωξαν, διὰ πάσης θυσίας τῶν πόρων τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἰδίων βουλευμάτων, καὶ ἀμφότεροι ἐξαιρέτως ηὐδοκίμησαν περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐπιτηδειοτάτων λειτουργῶν. Καθὼς ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ' ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Turenne, τὸν Vauban, τὸν Luxembourg, τὸν Colbert, τὸν Louvois, καὶ τὸν ἄλλον θίασον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τοσοῦτον ἐκλέϊσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Βελισάριον, τὸν Ναρσῆν, τὸν Τριβωνιανόν, τὸν Ἰωάννην Καππαδόκην, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανόν, τοὺς δύο Ἰσιδώρους, καὶ τοσούτους ἄλλους διαπρεπεῖς ἄνδρας, ὧν ἐκ διαλειμμάτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πράξεις. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῶν ἡγεμόνων προτέρημα εἶναι ιττῶς λόγου ἄξιον· δὲν συντελεῖ μόνον εἰς εὐόδωσιν τῶν διανοημάτων αὐτῶν καὶ ἐπιχειρήσεων, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας περιέχει ἡ κοινωνία καὶ αἵτινες, μάλιστα εἰς

χρόνους καθ' οὓς ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐπίδοσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς τοῦ ἡγεμόνος προστασίας, ἤθελον παρέλθει ἀφανεῖς καὶ ἀκατονόμαστοι ἄνευ τῆς προστασίας ταύτης. Ὑποθέσωμεν τῳόντι ὅτι ἀντὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκάθητο τότε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἷς τῶν μετρίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὓς οὐχὶ σπανίως θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ. Ὑπὸ τοιούτους ἡγεμόνας οἱ ἔξοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ λειτουργοὶ δὲν ἤθελον προκύψει πιθανῶς εἰς μέσον, ἡ δὲ ἱστορία πλανηθεῖσα ἐκ τούτου, δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἔννοιαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας ἐκείνης· ἐνῷ ἤδη ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ ἀναδεῖξαν τοιούτους στρατηγούς, τοιούτους πολιτικοὺς ἄρχοντας, τοιούτους ἀριστοτέχνας, οἷοι ἦσαν οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάσαντες, δὲν ἦτο βεβαίως ἄξιον τῆς ὀλιγωρίας καὶ τῆς περιφρονήσεως, μεθ' ἧς, ἕνεκα προλήψεων καὶ κακῶς νενοημένων πολιτικῶν συμφερόντων, γίνεται συνήθως λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἐπὶ πᾶσι δέ, ναὶ μὲν ὁ Ἰουστινιανὸς καθυπέβαλε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς θυσίας βαρυτάτας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μετεχειρίσθη πολλοὺς τῶν φόρων τούτων εἰς θεραπείαν συμφορῶν τοῦ ἔθνους ἀναποδράστων, εἰς ἐμψύχωσιν τῆς τέχνης, εἰς ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας· ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἐπιμελείᾳ αὐτοῦ γενομένης εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τῆς καλλιεργείας τῆς μετάξης, παρήγαγε νέον πλουτισμοῦ πόρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τοῦτο ἔμελλε νὰ δρέψῃ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δαψιλῆ ὠφελήματα. Τῳόντι ἡ μέταξα ἦτο μὲν πρὸ αἰώνων γνωστὴ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου πολλὰ καὶ ὀνομαστὰ ἐργοστάσια, μάλιστα ἐν Συρίᾳ, κατεσκεύαζον ἐξ αὐτῆς πολυτελῆ καὶ κομψὰ ὑφάσματα, ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτῆς ἦτο βαρυτάτη, διότι ἡ πρώτη ὕλη δὲν παρήγετο ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐκομίζετο ἐκ Σηρικῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς σήμερον λεγομένης Κίνας ἢ Σινικῆς, ἡ δὲ μεταφορὰ αὐτῆς γινομένη διὰ μόχθου πολλοῦ καὶ κινδύνων οὐ μικρῶν, ἀναμέσον τῆς Ἀσίας, ἀπέβαινε σφόδρα πολυδάπανος. Οἱ Πέρσαι, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ ἐμπόρευμα ἀπήτουν δι' αὐτὸ τέλη ὑπέρογκα, καὶ πολλάκις ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ περσικοῦ κράτους πολέμων, ἐντελῶς διεκόπτετο ἡ προμήθεια τῆς μετάξης, διότι ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορά, ἕνεκα τῆς

τότε ἀτελείας τῆς ναυτικῆς τέχνης, παρεῖχε δυσκολίας οὐδὲν ἧττον δυσυπερβλήτους τῶν κωλυμάτων τῆς ἠπειρωτικῆς μετακομίσεως. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου καὶ ἐπέτυχε τελευταῖον νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους τὴν τῆς μετάξης καλλιέργειαν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ καιροῦ διαδοθῆ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰνδικῆς καὶ εἰς τὴν Ταπροβάνην, ἐκεῖθεν δὲ οἱ μοναχοὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας πορευόμενοι καὶ ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν τῇ Σινικῇ διατρίβοντες, ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τούς τε σκώληκας τοὺς δημιουργοὺς τῆς μετάξης καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Μετὰ δύο λοιπὸν ἐκ τῶν μοναχῶν τούτων συνεννοηθεὶς ὁ Ἰουστινιανός, κατώρθωσε νὰ μεταφέρῃ τῷ 551 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὠὰ τῶν πολυτίμων ἐκείνων σκωλήκων. Τὰ ὠὰ ταῦτα ἐζωοποιήθησαν κατὰ τὴν ὁδηγίαν τῶν μοναχῶν· θερμανθέντα διὰ κόπρου, παρήγαγον σκώληκας· οἱ σκώληκες ἐτράφησαν διὰ φύλλων συκαμίνου· ἀφοῦ δὲ συνελέγη ἡ μέταξα, διετηρήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς χρυσαλλίδων ἵνα διαδοθῇ τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ἐφυτεύθησαν τὰ δένδρα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς συντήρησιν τῶν νέων γενεῶν. Τοιουτοτρόπως εἰσήχθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ καλλιέργεια τῆς μετάξης. Ὁ πλοῦτος ὅστις ἐκ τούτου συνέρρευσεν εἰς τὰς χώρας ταύτας, εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἔτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετέπειτα, τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε λόγῳ τῶν βιομηχανικῶν αὐτοῦ ἐργοστασίων ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ Ἀγγλία πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κόσμου· πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἦτο ὑποτελὴς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διότι ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ ὑπῆρχον ἐργοστάσια μαλλίνων, λινῶν, πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, καὶ ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μόνου ἐπρομηθεύοντο πρὸ καιροῦ καὶ μετέπειτα τὰ ὑφάσματα ταῦτα, πάντα τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς κείμενα ἔθνη. Ἀλλὰ μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τῆς πρώτης ὕλης τῆς μετάξης ἦτο σφόδρα δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος, ἡ ἐξεργασία τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἦτο ἀναγκαίως περιωρισμένη. Ἀφοῦ ὅμως, ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἤρχισε νὰ παράγεται ἐνταῦθα ἡ πρώτη ὕλη, ἐπειδὴ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τὸ μονοπώλιον τῆς ἐξεργασίας τῆς ὕλης ταύτης, πρόδηλον ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἥ τε παραγωγὴ καὶ ἡ κατανά-

λωσις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπερηύξησαν δ' ἐκ τούτου οἱ ἐθνικοὶ πόροι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τὰ μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ Ἡρακλείου.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α', τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἀνήκει ἐν μέρει εἰς τὴν ρωμαϊκὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περίοδον, μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λαμβάνει ὁριστικῶς τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες· ὁ Ἰουστῖνος Β', ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 565—578, ὁ Τιβέριος, Θρᾷξ τὸ γένος, ὅλως δ' ἄσχετος πρὸς τὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἶκον, 578—582, ὁ Μαυρίκιος, Καππαδόκης τὴν καταγωγήν, 582—602, καὶ ὁ Καππαδόκης ὡσαύτως Φωκᾶς 602—610. Ὁ Ἰουστῖνος Β' ἦτο εἷς ἐκ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ καταλύσωσι τὴν δυναστείαν εἰς ἣν ἀνήκουσιν. Εἶχε τὴν ὑπεροψίαν ἀνδρὸς διαδεξαμένου προκάτοχον διακριθέντα ἐπὶ τῇ μεγαλουργίᾳ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν δεξιότητα, δὲν λέγομεν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τοὐλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἁπλῶς τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα. Ὅθεν προεκάλεσε πολεμίους πολλούς, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιπαλαίσῃ· καὶ ἀπὸ τοῦ 574, καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν κινδύνων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς κατὰ μέρος ἐδημιούργησεν, ἐταράχθη τὰς φρένας τοσοῦτον ὥστε ἐδέησε νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα τὸν στρατηγὸν Τιβέριον. Κ ὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰουστῖνος εἶχε συγγενεῖς ἐξ ὧν ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐκλέξῃ ἕνα ὡς διάδοχον τῆς ἀρχῆς· πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἀνεψιόν του Ἰουστινιανόν, ὅστις ἐπανειλημμένως διέπρεψεν εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους· ἀλλὰ ὁ Ἰουστῖνος προετίμησε τὸν ξένον Τιβέριον εἴτε δυσπιστῶν πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκεῖνον, εἴτε ἐνδίδων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς φιλοδόξου αὐτοῦ γυναικὸς Σοφίας, ἥτις ἤλπισε νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Τιβέριον, μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὗτος ἦτο πρὸ καιροῦ νενυμφευμένος. Ὁ Τιβέριος κατώρθωσε νὰ περιστείλῃ τοὺς Πέρσας, ἰδίως διὰ τοῦ στρατηγοῦ Μαυρικίου, ὅστις, διαδεξάμενος τὴν ἀρχήν,

ἀνεδείχθη εἷς τῶν ἐγκρίτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ βασιλέων. Ὁ Μένανδρος τὸν ὀνομάζει Μουσῶν ἐραστὴν καὶ λέγει αὐτὸν ἐντρυφῶντα περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἱστορίαν· τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὁ ἀνὴρ οὗτος κατώρθωσεν ὅλως μὲν νὰ ταπεινώσῃ τὴν Περσῶν βασιλείαν, ἱκανῶς δὲ νὰ περιστείλῃ καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ἐπὶ τέλους ἐγένετο θῦμα στρατιωτικῆς στάσεως ἥτις ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον ἓν τῶν συνήθων τῆς τοιαύτης ἀναρχίας ἀποκυημάτων. Καίτοι ἀνατραφεὶς ἐν στρατοπέδοις, ὁ Φωκᾶς δὲν ἐφάνη ἄξιος οὔτε ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων οὔτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος. Ἐξεναντίας ηὔξησεν ἀμφότερα ταῦτα τὰ δεινά, διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγριότητος, τῶν ὁποίων ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ θῦμα.

Ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ γεγονὸς διὰ τοῦ ὁποίου ἰδίως χαρακτηρίζεται ἡ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεία, ἤτοι ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀποβάλλει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ· διότι καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β', οὐ μόνον οὐδὲν ἐγένετο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ βουλεύματος ἐκείνου τοῦ θείου αὐτοῦ, ἀλλά, καθὼς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, διὰ τῆς εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν ἐγκαταστάσεως τῶν Λομβαρδῶν ἤρχισε καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ νὰ κολοβώνεται ἡ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων κυριαρχία, ἥτις βαθμηδὸν ἔμελλε νὰ περιορισθῇ πάλιν εἰς μόνας τὰς χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος, παρεκτὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, ἃς ἐπὶ ἱκανὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησαν κυβερνῶντες οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι. Κυρίως λοιπὸν εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β' τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἤρχισε νὰ περιορίζεται εἰς τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ὅρια· καὶ τούτου ἕνεκεν ἴσως ὁ μὲν Ἄραψ Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει τὸν Τιβέριον πρῶτον Ἕλληνα βασιλέα, ὁ δὲ Λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Μαυρίκιον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς οὐδεμία σπουδαία ἀπόπειρα ἐγένετο πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσαν μὲν διατηροῦντες τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις, καὶ δὲν ἔπαυσαν ὀνομαζόμενοι Ρωμαίων βασιλεῖς, ἀποποιούμενοι μὲν ἐπιμόνως νὰ ἀναγνωρίσωσι τοὺς βραδύτερον ἐν τῇ Δύσει

παραχθέντας αὐτοκράτορας, ἀγωνιζόμενοι δὲ ἐκ διαλειμμάτων καὶ νὰ διαδώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν· ἡ σπουδαία ὅμως καὶ πραγματικὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἐνέργεια περιστέλλεται ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὰς χώρας, ὥστε ἐνταῦθα πρόκειται τοῦ λοιποῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας αὐτῆς καὶ περιπετείας. Ἐνταῦθα δὲ τρία εἶναι τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα περὶ ἃ περιστρέφεται ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βίος ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρις Ἡρακλείου· τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, αἱ πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Ἄρκτου σχέσεις καὶ οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμοι.

Ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἐξηκολούθησεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ἀφορμὴν μὲν εἶχε πάντοτε τὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀνυπόστατον ἀξίωσιν τοῦ νὰ δεσπόζῃ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας (ἀξίωσιν περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ), προφάσεις δὲ ἑκάστοτε ποικίλας, ἐξ ὧν δὲ θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὰς σπουδαιοτέρας καὶ τὰς μᾶλλον ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα.

Ὁ Μαυρίκιος εἶχεν ἀπαγορεύσει διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβεβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας, πρὸ πάντων δὲ οἱ στρατιῶται πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ἡ σπουδαιότης τοῦ νόμου τούτου καὶ ἡ σύνεσις τοῦ ἐκδόντος αὐτὸν αὐτοκράτορος, εἶναι κατάδηλοι. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς προθυμίας μετὰ τῆς ὁποίας ὅλος ὁ κόσμος ἠσπάζετο τὸν κληρικὸν καὶ τὸν μοναχικὸν βίον δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι λάβει ὁλόκληρον τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχον ἀρχίσει ἤδη νὰ ζημιῶσιν οὐσιωδῶς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς περιστολῆς τῆς καταχρήσεως ταύτης ἀπέβαινεν ὁσημέραι μᾶλλον κατεπείγουσα· καὶ ἂν ἐγένετο ποτὲ χρῆσις σωτήριος τῆς βασιλικῆς παντοδυναμίας ἐγένετο διὰ τοῦ προκειμένου νόμου, ὅστις, εἰ καὶ μετὰ φειδοῦς, ἐσκόπει οὐδὲν ἧττον νὰ θέσῃ φραγμόν τινα εἰς τὸν ἀκρωτηριασμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας,

τὸν ὁποῖον δὲν θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἁμαρτήσει καὶ εὐνουχισμὸν τῆς κοινωνίας ἀποκαλοῦντες. Οὐδὲν ἧττον ὁ τότε ἀρχιερατεύων τῆς Ρώμης Γρηγόριος ὁ μέγας ἠξίωσεν ὅτι ὁ τοῦ Μαυρικίου νόμος δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπῃ τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ηὐδόκησε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως διακονίαν. Ὁ Μαυρίκιος ἐνόει ὅτι αἱ περιστάσεις αὗται τοῦ Γρηγορίου ἀντέβαινον εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ προσβάλῃ τὰ πολυτιμότερα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Ἀληθὴς ἀφορμὴ τῶν παραστάσεων τοῦ Γρηγορίου ἦτο ἡ ἀξίωσις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης τοῦ νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς πάσας τὰς ἀποφάσεις τῶν βασιλέων ὅσαι ὁπωσδήποτε ἔθιγον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς. Καὶ ὅμως ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκε, διότι καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας οἱ λόγοι οὓς ἔφερεν εἰς μέσον ὁ Γρηγόριος ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς τότε ἑλληνικῆς κοινωνίας· ὥστε μὴ εἰσακουόμενοι ἠδύναντο ἴσως νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς ἐν τῷ κράτει. Ἐπροσπάθησε δὲ μόνον νὰ μὴ καταργήσῃ ἐντελῶς τὰ διαταχθέντα, θεσπίσας ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην οἱ μὲν ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοὶ εἰ μὴ ἀφοῦ δώσωσι τοὺς λογαριασμοὺς τῆς διαχειρίσεώς των, οἱ δὲ στρατιῶται ἢ στρατεύσιμοι εἰ μὴ μετὰ τριετῆ δοκιμασίαν. Οὐδὲν ἧττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Μαυρίκιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀπόφασιν, διότι μόνον διὰ τοιούτων διατάξεων αὐστηρῶς ἐφαρμοζομένων ἠδύνατο νὰ ἀναζωπυρηθῇ ὁπωσοῦν τὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκνευριζόμενον δημόσιον πνεῦμα.

Καὶ ἐνῷ ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο ζήτημα, ἐδείχθη ἀδυσώπητος εἰς ἕτερον ζήτημα, τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν ἐξεταζόμενον δὲν θέλει ἴσως φανῇ ἄξιον τοῦ περὶ αὐτοῦ γενομένου μακροῦ καὶ πολυκρότου ἀγῶνος. Τῳόντι ἐπὶ Μαυρικίου, ὁ ἐν ἔτει 582 ἀρχιερατεύσας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Δ', ὁ ἐπιλεγόμενος Νηστευτής, προσέλαβε πρῶτος αὐτὸς τὸ ἐπώνυμον τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη πολυχρόνιος καὶ πεισματώδης ἔρις μεταξὺ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς παλαιᾶς Ρώμης. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ἔριδος ταύτης πρέπει νὰ ἐξα-

κριβώσωμμεν πρὸ πάντων τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ νεωστὶ τότε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως προσληφθέντος ἐπωνύμου. Ἂν τὸ ἐπώνυμον οἰκουμενικὸς ἐσήμαινεν ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἠξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν ὕπατον τῶν ἀρχιερέων ἁπάσης τῆς οἰκουμένης, ἡ διαμαρτύρησις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἤθελεν εἶναι εὔλογος, διότι κατὰ τὰ μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τῆς καθόλου χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένα, ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης εἶχεν ὁμολογουμένως τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ὡς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ναὶ μὲν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τὰ πρεσβεῖα, λογικῶς ἑρμηνευομένων τῶν περὶ τούτου κανόνων τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἠδύναντο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς αὐτοδικαίως μεταβιβασθέντα εἰς τὸν ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' εἴπομεν ἄλλοτε ὅτι οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠθέλησαν ἔκτοτε νὰ ἀνατρέψωσι τὰς περὶ τῶν πρεσβείων τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἕξεις. Ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ἐὰν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, προσλαβὼν τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον, ἠξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ὕπατον τῆς οἰκουμένης ἀρχιερέα, ἤθελε καινοτομήσει σπουδαίως περὶ τὰ καθεστῶτα καὶ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ εὔλογον μέχρι τινὸς διαμαρτύρησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, τοὐλάχιστον ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθολικοῦ Πίχλερ, ὅστις διακρίνει διαρρήδην τὴν ἔριν ἣν ἐκίνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης.

Κατὰ τὸν Πίχλερ ἡ λέξις οἰκουμενικός, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικός, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἦτο προωρισμένος νὰ διαδοθῇ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀνέκαθεν ὀνομάζει οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, τοὺς μεγάλους ἱεράρχας Βασίλειον, Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ λέξις οἰκουμενικὸς ἀπεδόθη εἰς ἐπισκόπους, ἀρχιεπισκόπους, πατριάρχας καὶ συνόδους ὡς τιμητικὸν ἐπώνυμον, μὴ ἔχον ὡρισμένην σημασίαν, ἀλλὰ δηλοῦν ἁπλῶς ἀνωτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν, νῦν μὲν μείζονα, νῦν δὲ ἐλάσσονα. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ὅσα παρατίθησιν ὁ Πίχλερ, πρὸ καιροῦ ἤδη εἰς ἀναφοράς τινας πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην

τὸν Καππαδόκην καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης Λέοντα, οἱ ἀναφερόμενοι, κάτοικοι ὄντες Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀπένειμαν εἰς ἑκάτερον τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων τὸν τίτλον ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τοπικαὶ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύνοδοι ἐπανειλημμένως ἀπεκάλεσαν τὸν μὲν προαναφερθέντα Ἰωάννην πατέρα πατέρων, ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τὸν δὲ πατριάρχην Μηνᾶν, ἐν ἔτει 536, οἰκουμενικὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Καὶ τὴν αὐτὴν προσεπωνυμίαν ἡ αὐτὴ σύνοδος ἀπέδωκεν ὡσαύτως εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης Ἀγαπητόν, γράφουσα πρὸς αὐτόν· ἀρχιεπισκόπῳ πρεσβυτέρας Ρώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Στέφανος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Βονιφάτιον Β΄, 531, ὀνομάζει αὐτὸν ὁμοίως πατέρα πατέρων καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ἡ λέξις οἰκουμενικὸς οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα καὶ ἁπλῶς ἐνομίζετο ὡς κοσμητικὸν ἐπώνυμον, εἶναι ὅτι ὅλως παραλείπεται εἰς δύο ἑτέρας τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐπιστολάς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ διέκρινε διὰ τοῦ αὐτοῦ τιμητικοῦ τίτλου τοὺς πατριάρχας Ἰωάννην Καππαδόκην, Ἐπιφάνιον, Ἀνθέμιον καὶ Μηνᾶν. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἢ ἄλλα ἐντελῶς αὐτῷ ἰσοδύναμα ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὅπως λ. χ. μέχρι τῆς σήμερον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται κριτὴς τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ καὶ εἰς μὴ ἱερωμένους ἐξηκολούθησε προσαπτόμενον τὸ ἐπώνυμον τιμῆς χάριν ἢ τὸ πολὺ ὑπεροχῆς τινος ἀορίστου δηλωτικόν. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ πρύτανις τῶν δώδεκα καθηγητῶν τῶν ἀποτελούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν λεγομένην αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν, ὅστις ἕδρευεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐπωνομάζετο διδάσκαλος οἰκουμενικός. Σημειωτέον ἐπὶ τέλους ὅτι δύο ἐκ τῶν πατριαρχῶν εἰς οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Μηνᾶς ἦσαν ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πάντων τῶν λοιπῶν πλειότερον ἐσεβάσθησαν τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ρώμης.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἔτει 587, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν, πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, καὶ συγκλητικῶν, ἵνα δικάσῃ κατηγο-

ρίαν τινὰ κατὰ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ρώμης τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης πραχθέντα, ὁ πατριάρχης προσέθηκεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον. Ὁ Πίχλερ φρονεῖ, καὶ ὀρθῶς νομίζομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἔπραξε τοῦτο διὰ νὰ προσβάλῃ ὁπωσδήποτε τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ρώμης. Μήπως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἀπενεμήθη πολλάκις καὶ εἰς τοὺς πάπας αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ καμμίαν ἀμφισβήτησιν; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπεκάλεσεν· ἀλλ' εἴτε δέχεταί τις τίτλον τινὰ παρ' ἄλλου εἴτε αὐτὸς προσλαμβάνει τὸν τίτλον, εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτό. Τὸ ζήτημα ἦτο ἂν ἡ προσωνυμία τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἣν εἴδομεν καὶ πρότερον πολλάκις ἐν χρήσει οὖσαν ἐπί τε πατριαρχῶν καὶ ἐπὶ παπῶν καὶ ἐπὶ διδασκάλων, εἶχέ τι σκανδαλῶδες, καὶ συνεπήγετο τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ προσλαβὼν αὐτὴν ἀρχιερεὺς ἐσφετερίζετο ὑπερτάτην τινὰ ἐπὶ ὅλων τῶν ἀρχιερέων δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ὄχι, καὶ ὅτι ὁ τίτλος οὗτος ἦτο ἁπλῶς τιμητικός. Καὶ ὅμως ὁ τότε πάπας Πελάγιος Β' ἀπεδοκίμασεν αὐθαιρέτως ἕνεκα τοῦ λεξειδίου τούτου πᾶσαν ἐκείνην τὴν σύνοδον καὶ διέταξε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίτροπον αὐτοῦ νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην σχέσιν, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ, ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα.

Ἡ μεταξὺ Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἔρις, λέγει ὁ Πίχλερ, εἶναι παράδειγμα ἀξιοσημείωτον τοῦ πῶς δύο ἀληθῶς ἱεραὶ καὶ ἐνδομύχως συγγενεῖς ψυχαί, δύνανται οὐδὲν ἧττον νὰ παρεξηγηθῶσιν ἀμοιβαίως καὶ νὰ διχονοήσωσι δεινῶς πρὸς ἀλλήλας. Ὅτε ἐν ἔτει 582 ἠθέλησαν νὰ προχειρίσωσιν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰωάννην, ὅστις καὶ πρὸ τούτου εἶχεν ἐπωνομασθῇ Νιστευτὴς διὰ τὸν ὄντως ἀσκητικὸν αὐτοῦ βίον, ὁ χρηστὸς καὶ μετριόφρων ἀνὴρ ἐζήτησε διὰ φυγῆς νὰ ἀποτρέψῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν ταύτην. Αὐτὸς ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπῄνεσε τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ταπεινότητα καὶ ἐπεκαλέσατο τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Οὐδ' ἔπαυσε μετὰ μεσολαβήσασαν διχοστασίαν νὰ τιμᾷ τὸν πατριάρχην, διότι ἐν ἐπιστολῇ τινι γραφείσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἱερώτατον ἀδελφὸν καὶ συνεπίσκοπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ

πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην σκήνωμα πάσης ἀρετῆς, καὶ ὁ σύγχρονος ἐπίσκοπος Σευϊλλίας Ἰσίδωρος παρίστησιν αὐτὸν ἅγιον. Ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πρὸς τοὺς πένητας ἐλεημοσύνας αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ βασιλέως Μαυρικίου χρήματα, δοὺς αὐτῷ προσωπικὴν ὁμολογίαν δι' ἧς ἐνεχυρίαζε πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ περιουσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανὼν δὲν κατέλιπεν εἰμὴ σκίμποδα ξύλινον, καὶ σισύραν ἐξ ἐρίου ἐς τὰ μάλιστα εὐτελῆ, καὶ φαιλώνην ἀκαλλῆ, ὁ Μαυρίκιος σχίσας τὴν ὁμολογίαν, μετέφερεν εἰς τὰ βασίλεια πάντα ταῦτα ὡς πολύτιμα λείψανα, καί, ἐν καιρῷ τῆς μεγάλης νηστείας, κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς ξυλίνης ἐκείνης στιβάδος. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ πάπας Γρηγόριος ἦτο ὡσαύτως ἀνὴρ χρηστός, εὐλαβής, φιλάνθρωπος, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ἐπόθει νὰ διάγῃ φιλίως πρὸς αὐτόν, οὐδ' ἐφαντάζετό ποτε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ θέλει παροργίσει τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης, ὅστις διατρίψας ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ, εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ὅτι τὸ ἐπώνυμον ἐκεῖνο οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα. Δυστυχῶς ὁ Ἰωάννης ἠπατήθη, διότι ὁ Γρηγόριος παρωξύνθη εἰς ὑπερβολὴν καὶ δὲν ἔπαυσε γράφων πρός τε τὸν Ἰωάννην καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς διὰ λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βιαιοτέρων καὶ πικροτέρων, ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλει νὰ παραιτήσῃ τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καθὸ ἐμφαίνοντα ἀξίωσιν ὑπεροχῆς ἐπὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους. Ὁ Γρηγόριος μάλιστα ἐνόμισεν ὅτι θέλει καταισχύνει τὴν νομιζομένην τοῦ Ἰωάννου ὑπερηφανίαν ὀνομάζων ἑαυτὸν καθ' ὑπερβολὴν ταπεινοφροσύνης δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ· ὅπερ ὅμως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δὲν συνεβιβάζετο οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν περὶ πρωτείων ἔριν εἰς ἣν περιεπλάκη καὶ καθ' ἣν κατήντησε νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἱερὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποιμενάρχην ἀντίχριστον. Ἐξηκολούθησε δὲ διαμαρτυρόμενος καὶ παρὰ τῷ διαδόχῳ τοῦ Μαυρικίου, τῷ βασιλεῖ Φωκᾷ· ἀλλ' εἰς μάτην, διότι ἂν ὑπάρχωσι δυτικοί, καὶ τῶν ἡμετέρων τινές, οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευσε μὲν τὴν χρῆσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεγνώρισε δὲ ρητῶς τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ρώμης καὶ προσεπιτούτοις ἀπένειμεν εἰς μόνον αὐτὸν τὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλον·

ὁ Πίχλερ λέγει ταῦτα πάντα ἐκ παρεξηγήσεως προελθόντα καὶ ἀξιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς Φωκᾶς οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως οἰκουμενικός, διαβεβαιῶν, ὅτι δι' αὐτῆς οὐδαμῶς ἀμφισβητοῦνται τὰ πρωτεῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὁπωσδήποτε ἐνομίσθησαν προσβαλλόμενοι οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι. Ὥστε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπωνυμούμενος οἰκουμενικός.

Ἐνταῦθα ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης πιθανὸν νὰ ἐρωτήσῃ· εἶναι ἆρά γε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τοσοῦτον ἀθῶον ὅσον παρέστησεν αὐτὸ ὁ Πίχλερ; Ἴσως ὄχι ὡς πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ' οὕς, ἐπειδὴ ἔπαυσε πᾶσα κοινωνία μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρέμεινεν ὁ ὕπατος τῶν ἀρχιερέων τοῦ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας ἀναγνωριζομένου χριστιανικοῦ πληρώματος, καὶ ἑπομένως ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας ταύτης ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ συνεδέθη μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους ὑπεροχῆς. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὁριστικῆς διαστάσεως· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία ὄχι μόνον ἐξηκολούθουν εἰσέτι τότε τὰς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης σχέσεις αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἔτι ἀμφισβητήσει διαρρήδην οὐδὲ τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ. Ὥστε ἡ ἑρμηνεία τοῦ Πίχλερ εἶναι νομίζομεν ὀρθή· οὐδὲ ἠξίωσέ ποτε τῳόντι ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτὴς νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ἐκείνου ὡς τὸν ὕπατον τῶν ἀρχιερέων τῆς οἰκουμένης. Καὶ ἂν αὐτός τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, ἔπραξαν τοῦτο οὐχὶ δι' ἄλλο, εἰμὴ διότι δὲν ἐνόμιζον φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἐκείνους τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνωσιν ὁπωσδήποτε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν πράγματα. Ἀπεδέχοντο μὲν εἰσέτι τὰ πρωτεῖα τοῦ Ρώμης, ἀλλὰ μόνον ὡς πρωτεῖα τῆς τιμῆς, οὐχὶ δὲ ὡς παρέχοντα αὐτῷ δικαίωμά τι πραγματικῆς ἐποπτείας καὶ δοκιμασίας.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ προκειμένη ἔρις ὑπῆρξε βεβαίως σπουδαία, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐξεθέσαμεν αὐτὴν ἐν ἐκτάσει. Ὡς πρὸς τὰ θετικώτερα ὅμως τῆς πολιτείας συμφέροντα, σπουδαιότερα εἶναι νομίζομεν ἑτέρα τις πρᾶξις τοῦ Φωκᾶ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος,

ἐν ἔτει 608, μελετῶν νὰ στρατεύσῃ κατὰ Περσῶν, ἐξέδοτο θέσπισμα, δι' οὗ ἀπεφήνατο, ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες στρατιῶται τῆς πολιτείας συνεξομοιοῦνται πρὸς τοὺς ἁγίους τῆς πίστεως μάρτυρας. Ἡ ἔννοια τοῦ θεσπίσματος τούτου εἶναι καταφανής. Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἀπετέλει τότε τὴν κυριωτάτην τοῦ κράτους ἠθικὴν δύναμιν. Τὸ κράτος τοῦτο διὰ τοῦ θρησκεύματος συνείχετο καὶ περὶ τοῦ θρησκεύματος διεξῆγε τοὺς δεινοτάτους τῶν πολέμων. Φυσικώτατον λοιπὸν ἦτο ἡ βασιλεία νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἵνα κρατύνῃ τὸ ἀρειμάνιον τοῦ στρατοῦ πνεῦμα· καὶ ἐπὶ τούτῳ προέτεινεν αὐτῷ ὡς ἀμοιβὴν καὶ γέρας τὸν μαρτυρικὸν τῆς πίστεως στέφανον. Κατὰ δυστυχίαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ὑπέλαβον ὡς προσβολὴν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ βασιλέως, ὥστε ὁ Φωκᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ θέσπισμα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁπόσον συνετὸν καὶ ἀναγκαῖον ἦτο τὸ θέσπισμα τοῦτο, καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πολεμικῶν ἀτυχημάτων τῆς περιόδου ταύτης, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἔκθεσιν μεταβαίνομεν.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τοῦ κράτους μέρει βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ πολέμων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης μᾶλλον λόγου ἄξιοι τῶν προηγηθέντων, ἀλλ' ἀπέβησαν σπουδαιότατοι δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἕνεκα νεωτέρου τινὸς ἐπιστημονικοῦ γεγονότος. Τῳόντι ἐν ἔτει 1830 ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Φαλλμεράϋερ ἠμφισβήτησε πρῶτος αὐτὸς τὴν συγγένειαν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἀξιώσας ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Σλαύων, καὶ ὅτι οἱ σημερινοὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κάτοικοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ συρφετὸς καὶ ὄχλος παντοδαπῶν βαρβαρικῶν φυλῶν, καὶ ἰδίως σλαυϊκῶν, αἵτινες δεξάμεναι τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, συναπεδέξαντο καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν σήμερον λαλοῦσιν. Ὥρισε δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καταστροφὴ συνέβη κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἀποδίδομεν τῇ ἀληθείᾳ πολλὴν ἀξίαν οὔτε ἐπιστημονικὴν οὔτε ἐθνικὴν εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα καὶ πρὸ πάντων πολὺ αἷμα φυλῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελ-

θουσῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀνεμίχθη εἰς τὰς φλέβας τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται ὑπό τε τῶν γεγονότων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὑπὸ τῶν γεγονότων ὅσα βραδύτερον πρόκειται νὰ ἱστορηθῶσιν. Ἀλλ' ὅτι οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι βάρβαροι ἐντελῶς κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλήν, ὅτι ὑπῆρξάν ποτε χρόνοι καθ' οὓς ἔπαυσεν ἐντελῶς λαλουμένη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅτι ἡ σήμερον λαλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, ὅτι ἑνὶ λόγῳ μεταξὺ τῶν λαῶν ὅσοι σήμερον ὁμιλοῦσι τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ τῶν λαῶν ὅσοι ἐλάλουν αὐτὴν πρὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος οὐδεὶς ὑπάρχει ἠθικὸς καὶ ὑλικὸς σύνδεσμος, εἶναι, ὡς προείπομεν, παραδοξολογία, τὴν ὁποίαν ἀποκρούουσιν οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ μέσου αἰῶνος, οὐ μόνον πᾶσα ἡ συνείδησις τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ὁ Φαλλμεράϋερ ἀνέφερον εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀξιώσεως αὐτοῦ, ὡς πολλοὶ νεώτεροι ἀπέδειξαν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν εἰδικαῖς πραγματείαις. Ἐπειδὴ ὅμως οὐκ ὀλίγοι ἄλλοι ἐπανέλαβον τὴν δοξασίαν ἐκείνην καὶ ἐφάνησαν ἀποδεχόμενοι αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἱστορικῆς ταύτης αἱρέσεως, τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπενόησεν, ἐν ταύτῃ μάλιστα τῇ περιόδῳ συνέβη, δὲν εἰμποροῦμεν βεβαίως εἰμὴ νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν ἐνταῦθα προσοχὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Τὰς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὰς τῶν σλαυϊκῶν καὶ οὐννικῶν φυλῶν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν. Καὶ οἱ μὲν Οὖννοι μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 559 ἐπιδρομὴν τοῦ Ζαβεργάν, περιελθόντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀμοιβαίως κατεστράφησαν ὥστε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἠφανίσθη ἔκτοτε ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' αἱ σλαυϊκαὶ φυλαὶ ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπενεργοῦσαι εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· καὶ πλὴν τούτων ἐπεφάνη τότε εἰς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα κατὰ πρῶτον ἑτέρα τις φυλή, ἡ τῶν λεγομένων Ἀβάρων, ἥτις, ἕλκουσα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ μεγάλου σκυθικοῦ ὁμίλου τοῦ ἐκ τῶν ὀροπεδίων τῆς Ἀσίας πρὸς δυσμὰς προελάσαντος, ἐπεφάνη πρὸς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν οὐννικῶν φύλων, ἐξέτεινεν ἐντὸς μικροῦ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποικίλας περιῆλθε

σχέσεις πρὸς τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τῳόντι περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελευταίας τῶν Οὔννων ἐπιδρομῆς προσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αἴφνης ἄνδρες παραδόξως ἱματισμένοι, καί, παρασταθέντες ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, εἶπον αὐτῷ· «Ὅτι πάρεστι τὸ μέγιστον καὶ ἀλκιμώτατον τῶν ἐθνῶν, τὸ ἀκαταμάχητον φῦλον τῶν Ἀβάρων, οἵτινες εὐχερῶς δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσι ἅπαντας τοῦ κράτους τοὺς πολεμίους· ὅτι συμφέρει λοιπὸν τῷ βασιλεῖ νὰ συνομολογήσῃ ὁμαιχμίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς ὡς ἀγαθοὺς ἀλεξιτῆρας· ὅτι ὅμως δὲν θέλουσι προθύμως ὑπηρετήσει τῇ ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ εἰμὴ ἐὰν λάβωσι δῶρα τιμιότατα καὶ χρήματα ἐτήσια καὶ γῆν εὐφορωτάτην εἰς οἴκησιν.» Ὁ βασιλεὺς συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς συγκλήτου ἔπεμψεν εἰς τοὺς πρέσβεις χρυσᾶς σειρὰς καὶ κλίνας πολυτελεῖς καὶ ἐσθῆτας σηρικάς, ἵνα κατευνάσῃ τὴν ἀλαζονείαν αὐτῶν, ἐνταὐτῷ δὲ ἐξαπέστειλε πρὸς τὸ φῦλον τῶν Ἀβάρων καὶ πρέσβυν ἵνα συνομολογήσῃ συνθήκην φιλίας πρὸς αὐτοὺς κατὰ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται μεταξὺ τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀβάρων σχέσεις, οἵτινες τῇ προτροπῇ τοῦ βασιλέως καὶ ἐξ οἰκείας πρὸς τὴν λεηλασίαν ὁρμῆς, προσέβαλον κατ' ἀρχὰς τοὺς Σλαύους. Ἀλλὰ μετὰ τετραετίαν ἐπανέλαβον οἱ Ἄβαρες ἀπαίτησιν αὐτῶν νὰ ἐγκατασταθῶσι μονίμως ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς προέτεινε τότε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς Παννονίας· ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην· καὶ ἐπειδή, πλὴν τούτου, ἐνῷ ἐπανήρχοντο εἰς τὰ ἴδια μετὰ ὅπλων πολλῶν τὰ ὁποῖα εἶχον ἀγοράσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφῃρέθησαν ἀπὸ αὐτῶν καθ' ὁδὸν δι' ἐνεργείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ ὅπλα ἐκεῖνα, διελύθη ἤδη ἡ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ βασιλέως φιλία. Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἐχθροπραξία τις, ἀπέθανεν ὁ Ἰουστινιανὸς τῷ 565. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας ἤρχισαν πάλιν διαπραγματεύσεις, διότι πρέσβεις τῶν Ἀβάρων, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐζήτησαν τὴν αὔξησιν τοῦ προηγουμένως συνομολογηθέντος πρὸς αὐτοὺς φόρου. Ὁ νέος βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν ἀγέρωχον, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν σύγχρονον Μένανδρον, «ἄπιτε, εἶπε πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀβάρων, πλεῖστον πριάμενοι παρ' ἡμῶν κἂν

γοῦν ἐν ζῶσι τελεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρημάτων τὸν καθ' ἡμᾶς φόβον εἰς σωτηρίαν εἰληφότες· οὔτε γὰρ δεηθείην ποτὲ τῆς καθ' ὑμᾶς συμμαχίας, οὔτε τι λήψεσθε παρ' ἡμῶν ἢ καθ' ὅσον ἡμῖν δοκεῖ, ὥσπερ δουλείας ἔρανον, καὶ οὐχ ὡς οἴεσθε, φορολογίαν τινά». Δυστυχῶς τὰ ἔργα δὲν ἔμελλον ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοὺς γενναίους τούτους λόγους. Κατ' ἀρχὰς οἱ βάρβαροι ἄδηλον διὰ τί καταλιπόντες ἐπὶ ἓξ ἔτη ἥσυχον τὸ κράτος, ἐτράπησαν ἐπὶ ἑτέρας πρὸς δυσμὰς ἐπιστρατείας, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθυπέταξαν τὸ κράτος τῶν Γεπιδῶν μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Δουνάβεως. Τότε ὅμως περιῆλθον πάλιν εἰς διενέξεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Τὸ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς τῶν Γεπιδῶν χώρας φρούριον τοῦ Σιρμίου κατείχετο, τῇ συναινέσει τῶν Γεπιδῶν, ὑπὸ βασιλικῆς φρουρᾶς. Εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ὁ ἡγεμὼν ἤ, καθὼς ἐλέγετο παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐκείνοις, ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων Βαϊανός, ἀπέτεινεν αὖθις ἀπαίτησιν περὶ χρημάτων· ἀποκρουσθείσης δὲ περιφρονητικῶς τῆς ἀπαιτήσεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ χαγάνος ἐξαπέστειλε μυρίους τῶν ὑπ' αὐτὸν ἤδη ὑποτεταγμένων Οὔννων εἰς Δαλματίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστῖνον, ἀπαιτῶν τήν τε παράδοσιν τοῦ Σιρμίου καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν εἰς αὐτὸν μεταβίβασιν τῆς ἐτησίας χρηματικῆς εἰσφορᾶς ἥτις πρότερον ἐτελεῖτο εἰς τοὺς Οὔννους, νῦν ὑπηκόους αὐτῷ ὄντας. Ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη καὶ τὴν νέαν ταύτην ἀπαίτησιν· οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους. Ὁ περὶ τὸν Ἴστρον στρατηγῶν Τιβέριος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἀλλὰ διὰ τὸ εὐάριθμον τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων ταγμάτων καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν κατοίκων ἔκλυσιν, οἱ Ἄβαρες εὐχερῶς διέβησαν τὸν ποταμόν, ὁ δὲ βασιλεύς, φοβούμενος μείζονας συμφοράς, συνωμολόγησεν εἰρήνην δι' ἧς συνεφωνήθη ἡ εἰς τοὺς Ἄβαρας, ὡς εἰς συμμάχους τοῦ κράτους, πληρωμὴ ἐτησίας εἰσφορᾶς ὀγδοήκοντα χιλιάδων περίπου χρυσῶν, ἤτοι 1,200,000 δραχμῶν.

Καὶ ἤδη ἔπραξεν ὁ Ἰουστῖνος ἕτερον λάθος. Εἴτε πεποιθὼς ὅτι οἱ Ἄβαρες θέλουσι συνέχει τοὺς λοιποὺς βαρβάρους, εἴτε ἠναγκασμένος ἕνεκα τοῦ ἐπαναληφθέντος ὡσαύτως πρὸς Πέρσας πολέμου νὰ πέμψῃ πρὸς ἀνατολὰς ἐπικουρίας, ἠλάττωσεν ἔτι μᾶλλον τὰς περὶ τὸν Ἴστρον φρουράς. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ Σλαῦοι, ἐνέβαλον ἔτι περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας διὰ τοῦ κάτω Ἴστρου

ἐντὸς τοὺς κράτους, καί, εἰς 100,000, ὡς λέγει Μένανδρος, συμποσούμενοι, ἐλεηλάτησαν τὴν Θρᾴκην καὶ ἄλλα πολλά, ὁ δὲ Τιβέριος, ὁ πρὸ τετραετίας συνάρχων τοῦ Ἰουστίνου ἀναδειχθείς, ἰδίας προχείρους δυνάμεις μὴ ἔχων ἵνα ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τοσούτους πολεμίους, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀβάρων ἡγεμόνος, ὅστις τῳόντι εἰσελθὼν εἰς τὴν χώραν τῶν Σλαύων ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν φθορὰν δεινοτάτην. Ἀλλὰ τί ἀπέγιναν ἐν τούτοις οἱ δεκακισμύριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, οἱ προηγουμένως ἐμβαλόντες εἰς τὸ κράτος, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀναφέρεται ἐν τοῖς κεκολοβωμένοις χωρίοις τοῦ Μενάνδρου, ὅστις πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ σώζεται ὁλόκληρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράϋερ ἰσχυρίσθη ὅτι αἱ σλαυϊκαὶ φυλαί, αἵτινες κατ' αὐτὸν εἶχον πολὺ πρότερον, ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, καταλάβει τὰς περὶ Θεσσαλονίκην καὶ περὶ Λάρισαν χώρας, νῦν, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατεστάθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ. Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἔτι ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ οἱ Σλαῦοι εἶχον καταλάβει καὶ Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, ὁ Φαλλμεράϋερ ἀναφέρει χωρία τινὰ τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας τοῦ Προκοπίου, ὧν τὸ μὲν διαλαμβάνει ὅτι ἡ περὶ Θεσσαλονίκην χώρα ἦτο βαρβάροις λίαν εὐέφοδος, τὸ δὲ ὅτι οἱ περὶ τὴν Λάρισαν κάτοικοι ἐφοβοῦντο ἀδιαλείπτως τὴν τῶν βαρβάρων ἐπίθεσιν· βεβαιοῖ δὲ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὅτι διὰ τῶν χωρίων τούτων ὁ Προκόπιος ῥητῶς λέγει τοὺς Σλαύους ἔκτοτε περὶ τὰς δύο ἐκείνας πόλεις μονίμως κατοικοῦντας. Ὁ Προκόπιος ὅμως οὐ μόνον τοιοῦτό τι ῥητῶς δὲν λέγει, ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν, ἣν ἀνωτέρω προεξεθέσαμεν, ῥητῶς ἐξεναντίας συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης οἱ Σλαῦοι, συχνάκις μὲν διαβαίνοντες τὸν Ἴστρον, ἐλεηλάτησαν καὶ ταῦτα τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οὐδαμοῦ ὅμως ἐντὸς αὐτοῦ μονίμως ἐγκατεστάθησαν.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατ' ἀρχὰς ὁ Φαλλμεράϋερ νομίζει πιθανὸν ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον, μετὰ μίαν δὲ σελίδα, τρέπων τὴν πιθανότητα τῆς εἰσβολῆς εἰς βεβαίαν ἐγκατάστασιν, ἀποφαίνεται ἔκτοτε καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θερμοπυ-

λῶν καὶ Ταινάρου χώραν. Ἰσχυρίζεται δὲ τοῦτο διότι ὁ Μένανδρος λέγει τότε κεραϊζομένην, δηλαδὴ λεηλατουμένην, τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Σκλαβηνῶν· καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ σωζόμενα τοῦ χρονογράφου χωρία δὲν φαίνεται, ὡς προείπομεν, τί ἀπέγιναν οἱ Σλαῦοι οὗτοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδίας χώρας ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὑπολαμβάνει ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀδιαφορήσαντες περὶ τῶν ἰδίων οἰκημάτων, γυναικῶν καὶ παίδων, ἀπεφάσισαν νὰ παραμείνωσιν ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται. Ὁ Μένανδρος λέγει ἁπλῶς ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τῶν Σλαύων. Καὶ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος, δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐννοεῖ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀπεναντίας εἶναι γνωστὸν ὅτι καθ' ὅσον ἐξετάθη τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, ἔγινε καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις πολὺ ἐκτενεστέρα καὶ τῆς ἀρχαίας κλασικῆς σημασίας διάφορος. Μήπως δὲν εἴδομεν τὸν Ἰωάννην τὸν Λυδὸν ὀνομάζοντα Ἕλληνας ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους ; Ἀπίθανον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἔκτοτε ὠνομάζετο Ἑλλὰς ὁλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος, ἀπαραλλάκτως καθὼς οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν μετ' οὐ πολὺ τὴν λέξιν Grœcia. Πλὴν τούτου, ὁ Μένανδρος, ὁμιλῶν κατὰ πρῶτον περὶ τῆς εἰρημένης τῶν Σλαύων ἐπιδρομῆς, λέγει ὅτι ἐλεηλάτησαν Θρᾴκην καὶ ἄλλα πολλά. Ἐὰν ἡ λεηλασία παρεξετάθη μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὁ Μένανδρος δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστὶ μόνον τὴν Θρᾴκην, περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θρᾴκης καὶ Πελοποννήσου χώραν ἐντὸς τῶν ἀορίστων λέξεων καὶ ἄλλα πολλά. Ἀλλ' ἔστω· ὁ Μένανδρος ὅμως, καθόσον σώζεται, δὲν ὁμιλεῖ εἰμὴ περὶ λεηλασίας. Ἐὰν λοιπόν, διὰ τὴν ἄγνοιαν εἰς ἣν διατελοῦμεν περὶ τῆς τύχης τῶν Σλαύων ἐκείνων ἕνεκα τῆς κολοβώσεως τοῦ χρονογράφου, ἐπιτρέπεται νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς εἰκασίας, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἵνα ἀνασώσωσιν ἀπὸ τῶν Ἀβάρων τὰ οἰκήματα αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· ἢ ὅτι, ἀποβαλόντες πᾶσαν πρὸς τοὺς οἰκείους στοργήν, παρέμειναν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ἡ δὲ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰκασία, ἐνισχύεται ὑπὸ ἑτέρου τινὸς χωρίου τοῦ Μενάνδρου, ἐν ᾧ ὁ χαγάνος καυχᾶται μετ' οὐ πολὺ ὡς ἀποδοὺς εἰς τοὺς Ρωμαίους πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων, ἀπαγομένων ὑπὸ τῶν Σκλα-

θηνῶν ἐκ τῆς Ῥωμαίων γῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπιμένομεν εἰς ταῦτα πάντα εἰμὴ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, διότι ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Σλαῦοι κατεστάθησαν ἔκτοτε ὁριστικῶς ἐντὸς τοῦ κράτους, 100,000 ἄνθρωποι διεσπαρμένοι ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπενεργήσωσι οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχην.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Ἄβαρες αὐτοὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς ἀσθενείας τῶν φρουρῶν τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία κατέλιπε παρὰ τὸν Ἴστρον ποταμόν, διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὑρέθη νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας διαγωνιζόμενον στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅθεν ἐπὶ Τιβερίου ἤδη βασιλεύοντος, ἀπήτησαν αὖθις, καὶ ἐπέτυχον τῷ 581, τὴν τοῦ Σιρμίου παράδοσιν. Ἐν ἔτει 583, βασιλεύοντος τοῦ Μαυρικίου, ὁ χαγάνος ἐζήτησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν αὔξησιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς ἀπὸ 80 εἰς 100,000 χρυσῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος δὲν ἐνέδωκεν, ἐξερράγη πόλεμος μακρὸς τοῦ ὁποίου ἀνάγκη νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας, διότι ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου συνέβη, κατὰ τὸν Φαλλμεράϋερ, ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ ἡ ὁλοσχερὴς ἐξόντωσις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Κατ' εὐτυχίαν περὶ τῶν ἀβαρικῶν ἐκείνων πολέμων ἔχομεν μάρτυρα σύγχρονον, τὸν Αἰγύπτιον Θεοφύλακτον τὸν ἐπικαλούμενον Σιμοκάτταν, ὅστις ἔφηβος ὢν ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, ἔγραψεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ μετὰ Φωκᾶν διαδόχου αὐτοῦ, ἤτοι περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἱστοριῶν βιβλία ὀκτώ, ἐν οἷς περιγράφει λεπτομερῶς τοὺς εἰρημένους πολέμους· καὶ οὐδὲν τοιοῦτο λέγει οὔτε περὶ κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου οὔτε περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἐν ἔτει 583 λοιπὸν ὁ χαγάνος, διαπεράσας τὸν Ἴστρον, κυριεύει τὴν Σιγγιδόνα, τὴν πόλιν παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ Βελιγράδιον, λεηλατεῖ διαφόρους ἄλλας γείτονας τοῦ φρουρίου τούτου πόλεις, καταλαμβάνει τὴν Αὐγούσταν (Ράχοβαν) καὶ τὸ Βιμινάκιον (Κωστολάτς) καὶ στρατοπεδεύει περὶ τὴν Ἀγχίαλον, ἀπειλήσας ἐκεῖθεν τὰ μακρὰ τείχη. Τότε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν κατὰ 20,000 χρυσῶν αὔξησιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς· καὶ τούτου γενομένου οἱ Ἄβαρες, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ πόλεμος ἀρχίσας εἰς τὸ μέρος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ κατεχόμενον σήμερον

ἀπὸ τὴν βόρειον Σερβίαν, ἐτελείωσεν εἰς τὴν βορειοτέραν γωνίαν τῆς σημερινῆς Θρᾴκης, τὴν μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου σχηματιζομένην. Ἀλλὰ τῷ 584 ὁ χαγάνος ὑποκινεῖ κατὰ τοῦ κράτους τὰ σλαυϊκὰ ἔθνη. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Θρᾴκην, προήλασαν μέχρι τῶν μακρῶν τειχῶν· ἔπειτα ὅμως ἀπελαύνονται ἐκεῖθεν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κομεντιόλου, νικῶνται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἐργινίαν ποταμόν, καταστρέφονται πάλιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἐνσίνου καὶ τελευταῖον ἐξωθοῦνται ἐκ τῆς Θρᾴκης. Μετὰ δύο ἔτη, τῷ 586, οἱ Ἄβαρες κηρύττουσι πάλιν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ κράτους πόλεμον, ἐπὶ διαφόροις μὲν προφάσεσι, πράγματι δὲ διότι ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀσθενείας τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ὅθεν διαβάντες τὸν Ἴστρον καὶ ἀκολουθήσαντες τὴν αὐτὴν σχεδὸν παρὰ τὸν ποταμὸν ἣν καὶ πρότερον πορείαν, πρῶτον μὲν ἐστράτευσαν ἀπὸ Ρατιαρίας (Ἀρζὰρ Παλάγκας) μέχρι Δοροστύλου (Σιλιστρίας), ἔπειτα δὲ κατέβησαν μέχρι Παννίσου (μεταξὺ Καδίκιοϊ καὶ Παραβάδι), Μαρκιανουπόλεως (Κόσλιτσα) καὶ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Αἵμου κειμένου Τροπαίου. Τότε οἱ πολέμιοι νικῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Μαρτίνου καὶ Κάστου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πάλιν ἡττᾶται ὁ Κάστος, καὶ ἤδη ὁ ἐχθρός, ἐκπορθήσας τὸν δεύτερον τοῦ κράτους προμαχῶνα, τὸ ὄρος τοῦ Αἵμου, περιεχύθη καθ' ὅλην τὴν Θρᾴκην. Ὅτι εἰς μόνης τῆς Θρᾴκης τὴν λεηλασίαν περιωρίσθησαν οἱ Ἄβαρες, ὅτι δηλαδὴ δὲν κατῆλθον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, λέγεται ρητῶς οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πλησιεστέρου εἰς τὰ πράγματα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων, τοῦ Θεοφάνους. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 587 κατατροποῦνται οἱ Ἄβαρες οὗτοι περὶ Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Μυστάκωνος καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Δρόκτωνος· καὶ ὁ μὲν Θεοφύλακτος λέγει τότε ὅτι ἀπῆλθον οἱ βάρβαροι ἄλλος ἄλλῃ διεσπαρμένοι καὶ ὡς ἂν τύχῃ φερόμενοι μετὰ συντόνου τινὸς ἀποδράσεως, χωρὶς νὰ ἐξηγηθῇ ρητῶς ἐὰν ἐκχωρήσαντες ἐκ τοῦ κράτους, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Θεοφάνης σαφέστερον ἐπιλέγει ὅτι μετὰ πολλῆς αἰχμαλωσίας ὑπέστρεψαν. Ἔπειτα δὲ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὅτι τῷ 588 σλαυϊκαὶ φυλαὶ ἐλεηλάτησαν αὖθις τὰ περὶ τὴν Θρᾴκην. Ὅτι δὲ πᾶσαι αὗται αἱ πολεμικαὶ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Σλαύων ἐπιχειρήσεις δὲν

ἐπήγαγον οὐδεμίαν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους χωρῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τῶν ἰδίως ἑλληνικῶν χωρῶν κατάληψιν, συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αἱ πρῶται νέαι πολεμικαὶ πράξεις, αἱ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐν ἔτει 588 σλαυϊκὴν ἐπιδρομήν, ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου ἱστορούμεναι καὶ συμβᾶσαι ἐν ἔτει 592, παριστῶσιν ἡμῖν τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων προσβάλλοντα τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνος, δηλαδὴ ἀπὸ αὐτῆς ἐκείνης τῆς θέσεως ἀφ' ἧς καὶ προηγουμένως ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ.

Τῳόντι, ἐν ἔτει 592, ὁ χαγάνος, ἐμβαλὼν διὰ τῆς περὶ Σιγγιδόνα χώρας, προελαύνει μέχρι Βονωνίας· καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ αὐτοῦ κατατροποῦται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Σαλβιανοῦ, ἀλλ' ἐπελθὼν ἔπειτα ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ἀναγκάζει τόν τε ὑποστράτηγον Σαλβιανὸν καὶ τὸν στρατηγὸν Πρίσκον νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Τσουρουλοῦ, πόλεως κειμένης εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Σηλυβρίαν καὶ Κωνσταντινούπολιν. Τότε ὅμως μαθὼν ὁ χαγάνος ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἔπεμψε διὰ θαλάσσης πλοῖα καὶ στρατόν, ἵνα ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Ἴστρου εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ λεηλατήσωσιν αὐτήν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὡς τάχιστα ἐπανέζευξε, συνομολογήσας πρὸς τὸ κράτος εἰρήνην δι' ἧς ὁ Ἴστρος πάλιν ὡρίσθη ὡς σύνορον μεταξὺ τῆς ἀβαρικῆς καὶ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ χώρας. Τῷ δὲ 593, ἔαρος ἀρχομένου, ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τὸν Πρίσκον εἰς τὸν Ἴστρον ποταμὸν ἵνα διακωλύσῃ νέας εἰσβολὰς τῶν Σλαύων εἰς τὴν Θρᾴκην. Καὶ ὁ μὲν χαγάνος, μαθὼν ὅτι ὁ Πρίσκος ἦλθεν εἰς τὴν Σιλίστριαν ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς αὐτὸν παραπονούμενος διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἔμεινεν ὅμως ἥσυχος ἀκούσας ὅτι ὁ στρατηγὸς ἀπεστάλη ὄχι κατὰ τῶν Ἀβάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες δὲν συμπεριελαμβάνοντο εἰς τὰς πρὸς τοὺς Ἄβαρας σπονδάς. Ὁ δὲ Πρίσκος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σλαύων, διέβη τὸν Ἴστρον καὶ τρὶς κατετρόπωσεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἰδίας ἑστίας. Κατὰ τὰ ἔτη 594, 595, 596 καὶ 597 ἀνακληθέντος τοῦ Πρίσκου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μαυρικίου Πέτρου, ὅστις οὐδεμίαν εἶχε στρατηγικὴν δεξιότητα, Σλαῦοι καὶ Ἄβαρες ἐπανέλαβον τὰς εἰς τὴν Θρᾴκην ἐπιδρομὰς αὐτῶν, μέχρις οὗ τῷ 598, ἀναλαβόντος αὖθις τοῦ Πρίσκου τὴν περὶ

τὸν Ἴστρον ἡγεμονίαν, ὁ στρατηγὸς οὗτος διέρχεται τὸν ποταμόν. ἐμβάλλει εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ ὑποχρεοῖ τελευταῖον, ἐν ἔτει 600, τὸν χαγάνον νὰ συνομολογήσῃ αὖθις εἰρήνην δι' ἧς καὶ πάλιν ὁ Ἴστρος ὡρίσθη ὡς σύνορον τοῦ κράτους, οἱ δὲ τούτου στρατοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ μὴ διαβαίνωσι τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον εἰμὴ πρὸς καταδίωξιν τῶν Σλαύων.

Ἐν γένει ὁ Μαυρίκιος ἀνεδείχθη εἷς τῶν δεξιωτάτων βασιλέων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, περιστείλας μὲν τοὺς ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρους, ταπεινώσας δὲ τοὺς Πέρσας. Ναὶ μὲν ἡ ἐν ἔτει 600 συνομολογηθεῖσα πρὸς τοὺς Ἄβαρας εἰρήνη δὲν διήρκεσε πολύ. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὁ χαγάνος ἐπανέλαβε τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 602 καὶ ἐφεξῆς, καίτοι πεσόντος τοῦ Μαυρικίου, καίτοι περιελθόντος τοῦ κράτους εἰς πολλὴν παραλυσίαν ἐπὶ τῆς ὀκταετοῦς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ, καίτοι τοῦ Ἡρακλείου ἔχοντος κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς πολλὰς δυσχερείας, δὲν φαίνονται γενόμεναι νέαι Ἀβάρων ἐπιδρομαί. Εἰρήνη δὲν λέγεται συνομολογηθεῖσα, ἀλλὰ οὔτε πολεμικὰ γεγονότα ἀναφέρονται. Ὁ Φωκᾶς ἀνεχαίτισε τὰς ληστρικὰς τοῦ χαγάνου ἐπιδρομὰς αὐξήσας τὸν πρὸς αὐτὸν φόρον, καὶ ἴσως ὁ Ἡράκλειος ἐμιμήθη κατ' ἀρχὰς τὸ παράδειγμά του μέχρις οὗ τῷ 620 συνωμολογήθησαν ἐπίσημοι συνθῆκαι, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον.

Οὕτως ἱστοροῦνται οἱ πρὸς τοὺς Ἄβαρας πόλεμοι ἀπὸ τοῦ 583 μέχρι τοῦ 620 ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χρονογράφων, ἐξ ὧν εἷς μάλιστα, ὁ Θεοφύλακτος, ἦτο σύγχρονος τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα λεπτομερῶς περιέγραψε. Καὶ ὅμως ὁ Φαλλμεράϋερ ἀξιοῖ ὅτι ἐπὶ μὲν Μαυρικίου αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ ἀπεσπάσθη καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν διαστήματι δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδων, ἐπὶ δὲ Φωκᾶ συνεπληρώθη ἡ ἐξόντωσις τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων. Ἐκθέσωμεν ἤδη συντόμως, ἀλλ' ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς, πῶς ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλλόκοτον ταύτην ἱστορικὴν δοξασίαν. Ἐπὶ τῆς ἐν ἔτει 584 σλαυϊκῆς ἐπιδρομῆς, ὁ Φαλλμεράϋερ βεβαιοῖ, ὅτι οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι διεσπάρησαν καθ' ὅλον τὸ ἰλλυρικὸν τρίγωνον καὶ διευθύνθησαν ἰδίως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· βεβαιοῖ δὲ τοῦτο αὐτογνωμόνως, διότι, ὡς εἴδο-

μεν, οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὄχι μόνον δὲν διαλαμβάνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀπεναντίας ρητῶς λέγουσιν ὅτι δὲν ἐνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν Θρᾴκην,

---

Σημείωσις τοῦ ἐκδότου. Τὸ παρὸν σχόλιον ἀνήκει εἰς τὴν σελ. 204.

(59) Τὸ ζήτημα τοῦτο χρήζει εὐρυτέρας διασαφήσεως. Ἡ λ. *οἰκουμενικὸς* ἐσήμαινε γενικῶς ταυτὸ τῷ *καθολικός*. Ἀμφότεραι αἱ λέξεις ἔχουσιν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων· ἀλλὰ προγενεστέρα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ *καθολικός*. Ταύτης ποιεῖται χρῆσιν πρῶτος ὁ Πολύβιος πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἣν καλεῖ *κοινὴν καὶ καθολικήν*. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ φαινόμενος παγκόσμιος χαρακτὴρ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἐνέπνευσεν εἰς τὸν μέγαν ἱστορικὸν τὴν ἰδέαν παγκοσμίου ἱστορίας, ἣν ὠνόμασε *καθολικήν*, ἀποβλέπων ἴσως καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Ρωμ. λ. **universum**, **universalis**, ἣν ἔννοιαν φαίνεται ὅτι ἐδήλου τὸ *καθολικός*. Ἡ λ. ὕστερον παρελήφθη παρὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς καθ' ὅλον τὸν κόσμον μιᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα καθολικὸς εἶχε παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ εἰδικωτέραν ἔννοιαν, διδόμενον καὶ εἰς τὰ τῆς πολιτείας ἀξιώματα (ὡς ὕστερον τὸ *γενικός*). Οὕτω *καθολικὸς* ἐλέγετο ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τοῦ Βυζαντίου ὁ ἀρχιλογιστὴς (Ρατιωνάλιος) τῆς ἐπαρχίας «οὕτως ὀνομασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῆς *καθόλου* περὶ τοὺς λογισμοὺς ἀγρυπνίας». Ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ τοῦ *καθολικοῦ* τούτου παρήχθη ὕστερον τὸ τοῦ *γενικοῦ* λογοθέτου ἀξίωμα. Ὅτι δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες ἀνώτεροι, ἀρχιεπίσκοποι ἢ μητροπολῖται μεγάλοι, πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὀνόματος *πατριάρχου*, ἐκαλοῦντο *καθολικοί*, μαρτυρεῖ ἡ μέχρι σήμερον εἰς τοὺς Ἀρμενίους πατριάρχας καὶ τοὺς Γεωργιανοὺς πρωθιεράρχας διδομένη προσωνυμία *καθολικὸς* (*Κατόϊκος*, κατὰ τὴν ἀρμενικὴν προφοράν). Παραλλήλως τῷ *καθολικὸς* ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ *οἰκουμενικός*. Ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Δημοσθένους *οἰκουμένη*, λαβοῦσα βαθμηδὸν σημασίαν οὐσιαστικοῦ, ἐσήμαινε τὴν ὅλην *οἰκουμένην γῆν*, ἐντεῦθεν δὲ πρὸ τῶν χριστιανικῶν ἔτι χρόνων ἐκ τοῦ *οἰκουμένη*, ὡς ἀνταποκρινομένου πρὸς τὸ Λατ. universum, ἐσχηματίσθη, κατὰ τὸ universalis καὶ *καθολικός*, τὸ *οἰκουμένιος*, *οἰκουμένια* (ἀγῶνες γενικοί, καθολικοί) παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν αὐτοκρατορικῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, παρὰ δὲ τοῖς χριστιανοῖς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐπειδὴ ἡ λ. οἰκουμένη ἐσήμαινε τὸν κόσμον καὶ συνεδυάζετο πρὸς τὸ *καθολικὸς* (ἡ *κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικὴ ἐκκλησία*, «καθολικὴ διὰ τὸ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης ἀπὸ περάτων ἕως περάτων γῆς»), παρήχθη κατ' ἀναλογίαν τοῦ οἰκουμένιος καὶ ἡ λ. *οἰκουμενικός*, ἀποδιδομένη εἰς πᾶν ὅπερ ἀντεπεκρίνετο εἰς τὸν παγκόσμιον θεωρούμενον χαρακτῆρα τοῦ Ρωμαϊκοῦ, εἶτα δὲ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ

ἐξωσθέντες καὶ ἐκ τῆς Θράκης αὐτῆς μετὰ τρεῖς ἐπανειλημμένας ἥττας. Κατὰ δὲ τὸ 589 ἔτος ὁ Φαλλμεράϋερ ὑπολαμβάνει ἀναμφισβήτητον ὅτι αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ καὶ αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατελή-

---

τῆς Χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οὕτω ὁ αὐτοκράτωρ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλέγετο «ὁ τὰ σκῆπτρα τῆς οἰκουμένης κατέχων», οὕτω δὲ καὶ ὁ πάπας τῆς Ρώμης, papa universalis, καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως «ἀρχιποίμην καὶ τῆς οἰκουμένης τοὺς οἴακας ἐμπεπιστευμένος». Οἱ δυτικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἔδωκεν εἰς τὸν Πάπαν τὴν προσωνυμίαν *οἰκουμενικοῦ* (universalis) Πάπα· τοῦτο δὲν φαίνεται ἀκριβές· ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι τὸ οἰκουμενικὸς ὡς καὶ τὸ καθολικὸς ἐδίδετο ἐν ταῖς προσφωνήσεσι τοῦ κλήρου καὶ εἰς τὸν Πάπαν καὶ εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως. Τὸν Πάπαν προσεφώνουν συνήθως οἱ ἡμέτεροι γράφοντες «ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον οἰκουμενικὸν ἅγιον ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην τῆς μεγάλης Ρώμης»· οὕτω δὲ προσηγορεύετο καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰς ἀρχὰς ἤδη τοῦ 5 μ. Χ. αἰῶνος, ὁ τῶν Ἀρμενίων ἐπίσκοπος Ἰσαάκιος γράφων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικὸν (406—425 μ. Χ.) καλεῖ αὐτὸν «διδάσκαλον ἡμέτερον, ἐπίσκοπον τῆς οἰκουμένης (ἀσχαρχαμούτ). Γνωστὸν δὲ ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ τοὺς μεγάλους πατέρας αὐτῆς ἐτίμησε δι' ὁμίας προσωνυμίας (*οἰκουμενικοὶ διδάσκαλοι* Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος, Ἀθανάσιος, Κύριλλος). Οἰκουμενικαὶ ὠνομάσθησαν καὶ αἱ καθολικαὶ σύνοδοι. Οἰκουμενικοὶ δὲ ἢ καθολικοὶ καὶ οἱ καθολικοὶ ἀρχιεπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν (ὡς μαρτυρεῖ τὸ Ἀρμ. Κατόϊκος), ἐκαλοῦντο δὲ οἰκουμενικοὶ καὶ οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας (πρβλ. καὶ κριτὴς τῆς οἰκουμένης). Οἰκουμενικὸν τέλος ἐλέγετο καὶ πᾶν τὸ συνδεόμενον πρὸς τὴν Ρώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρωτεύουσαν τῆς οἰκουμένης. Διδάσκαλος οἰκουμενικὸς ἐκαλεῖτο καὶ ὁ προϊστάμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς. Καὶ οὐδὲν εἶχε τὸ προσκροῦον ἡ ἀπονομὴ τοιαύτης προσωνυμίας εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ ἐσκανδάλισε τὸν πάπαν Γρηγόριον α' καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ παρεννοήσεως, δὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἰωάννης προσηγορεύετο *οἰκουμενικός*, ἀλλ' ὅτι πρῶτος αὐτὸς γράφων πρὸς τὸν Πάπαν ἐχρήσατο τῇ προσωνυμίᾳ καλῶν ἑαυτὸν *οἰκουμενικὸν* πατριάρχην. Διότι σημειωτέον ὅτι οἵ τε πάπαι καὶ οἱ ἄλλοι πρωθιεράρχαι τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου Α' καὶ βραδύτερον ἔτι, καίπερ ἐν ταῖς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολαῖς προσαγορευόμενοι ὑπὸ τῶν ἄλλων κληρικῶν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι καὶ δεσπόται, αὐτοὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν ἐκάλουν ἑαυτοὺς μετριοφρόνως ἁπλῶς ἐπισκόπους ἢ δούλους τοῦ Θεοῦ. Οὕτω κατὰ τὸν 7 αἰῶνα ὁ πατριάρχης Ἱερουσαλὴμ Σωφρόνιος γράφων πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως (Σέργιον) καὶ τὸν πάπαν Ρώμης, τούτους μὲν προσαγορεύει μακαριωτάτους, ἁγιωτάτους πατριάρχας (Κωνσταντινουπόλεως ἢ Ρώμης) *δεσπότας τῶν ἁπάντων*, ἑαυτὸ

φθησαν καὶ ἠρημώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, ἐπαγόμενος ὡς πρὸς τοῦτο μαρτυρίας τινὰς καὶ ἑρμηνείας ἀσθενεστάτας μέν, τὰς ὁποίας ὅμως ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν.

Ὁ Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἄλλοτε, καὶ ὅστις ἔγραψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς τόμους ἕξ, ὁμιλήσας ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ περὶ γεγονότων ἐν Ἀσίᾳ μὲν συμβάντων, ἀναγομένων δὲ εἰς τὸ ἔτος 589, ἐπιφέρει ὅτι «τούτων ὧδε χωρούντων οἱ Ἄβαρες δὶς μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους διελάσαντες, Σιγγιδόνα, Ἀγχίαλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἑῴαν ἐνδιατριβόντων.» Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται ἐνισχύουσα κατά τι τὴν ἀξίωσιν τοῦ Φαλλμεράϋερ· ἀλλ' ἕτερος Γερμανός, ὁ Ζαγκάϊζεν, ἐξετάσας αὐτὴν ἐπιμελῶς, ἀνέδειξεν ὅλως ἀνυπόστατον. Ἠθέλομεν, λέγει, ἀπατηθῆ μεγάλως, ἐὰν ὡς ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης παρεδεχόμεθα ὅτι τῷ ὄντι κατὰ τὸ ἔτος 589 οἱ Ἄβαρες εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα πυρπολοῦντες ἅπαντα καὶ ἀπολλύοντες. Καὶ πρῶτον εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν διαλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦτο περὶ ἰδίας καὶ εἰς ὡρισμένον ἔτος ἀναγομένης εἰσβολῆς τῶν Ἀβάρων, ἀλλ' ὅτι ὁ ἱστοριογράφος ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ ἐν αὐτῷ γενικῶς καὶ ἐν παρόδῳ ὅσα εἰς τὸ

δὲ ἀγρεῖον ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων. Τῷ ἔθει δὲ τούτῳ ἑπόμενοι καὶ οἱ πάπαι τῆς Ρώμης ἐκάλουν ἑαυτοὺς ἁπλῶς ἐπισκόπους Ρώμης. Ὁ δὲ Γρηγόριος, καταδικάζων τὸν πατριάρχην Ἰωάννην διότι ἔδωκεν αὐτὸς ἑαυτῷ τὴν προσηγορίαν οἰκουμενικός, ἐκάλεσεν ἑαυτὸν κατ' ἀντίθεσιν servum servorum Dei (δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ), ὡς καλοῦσιν ἑαυτοὺς μέχρι νῦν οἱ πάπαι. Ὥστε τὸ ζήτημα δὲν ἦτο ἐὰν ὑπῆρχε πρότερον ἐν χρήσει ἡ προσωνυμία, ἐὰν δηλ. προσηγορεύοντο οὕτως οἱ ἀρχιεπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐὰν ἔδει καὶ συνεφώνει πρὸς τὴν χριστιανικὴν ταπεινοφροσύνην ποιμενάρχου καλεῖν ἑαυτὸν *οἰκουμενικὸν* πατριάρχην καὶ τιθέναι ἑαυτὸν οὕτω ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς ἐκκλησιαστικῆς. Ἀλλ' ἡ παρανόησις εἶναι προφανὴς ἐνταῦθα. Διότι, ὡς λέγει καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, εἷς τῶν ἁγιωτάτων καὶ χριστιανικωτάτων πατριαρχῶν, καλῶν ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐνεφορεῖτο αἰσθήματος καὶ φρονήματος πάντῃ ἀλλοίου τοῦ ἀποδοθέντος αὐτῷ κατὰ παρανόησιν ὑπὸ τοῦ Πάπα.

εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος ἐν διαστήματι πολλῶν ἐνιαυτῶν συνέβησαν, συγχρόνως μὲ τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν γεγονότα, εἰς ἃ εἶχεν ἐπιστήσει μᾶλλον τὴν προσοχήν. Ἡ δὲ ρητὴ ἀπομνημόνευσις τῆς Σιγγιδόνος καὶ τῆς Ἀγχιάλου καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν τὰς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ἐπιδρομὰς τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Σλαύων. Οὐδὲν ἧττον πρόδηλον ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Εὐαγρίου εἶναι ὅτι εἶχε περὶ τῶν πραγμάτων εἰδήσεις ὅλως ἐπιπολαίους καὶ ἀσαφεῖς. Πρῶτον ἀναφέρει τὰ μακρὰ τείχη, ἔπειτα ὀπισθοδρομῶν τὴν Σιγγιδόνα καὶ τὴν Ἀγχίαλον, τέλος τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἀλλὰ τί ἐννοεῖ λέγων Ἑλλάδα πᾶσαν; Ἐὰν μόνον τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τότε διὰ τί πηδᾷ εἰς αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ Θρᾴκης, μήτε τὰ ὀνόματα ἀναφέρων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, τὰς ὁποίας διῆλθον βεβαίως οἱ Ἄβαρες ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐὰν δὲ πάλιν ὁμιλῶν περὶ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐννοεῖ ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, τότε τί σημαίνει ἡ προσθήκη ὅτι οἱ Ἄβαρες ἐκυρίευσαν καὶ ἄλλας πόλεις καὶ φρούρια. Τὸ χωρίον λοιπὸν ὁπωσδήποτε ἑρμηνευόμενον στερεῖται πάσης ἀκριβείας καὶ δὲν δύναται σπουδαίως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἐν ἔτει 589 Ἄβαρες καὶ Σλαῦοι ἐνέβαλον εἰς τὸ κράτος καὶ διελθόντες Θρᾴκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, διέδωκαν τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐνῷ οὔτε ὁ ἀκριβέστατος καὶ σύγχρονος Θεοφύλακτος, οὔτε οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, οἵτινες ἀναμφιβόλως ἤντλησαν οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρουσι περὶ ἐπιδρομῆς γενομένης κατὰ τὸ εἰρημένον 589 ἔτος. Τῳόντι τῷ 587 οἱ Ἄβαρες κατατροπωθέντες περὶ Ἀδριανούπολιν ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ ἴδια. Τῷ 588 ἐγένετο σλαυϊκή τις ἐπιδρομή, ἀλλὰ ρητῶς λέγεται περιορισθεῖσα εἰς μόνην τὴν Θρᾴκην. Ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 592 οὐδεμία ἀναφέρεται τῶν Ἀβάρων ἢ τῶν Σλαύων ἐχθροπραξία, κατὰ δὲ τὸ 592 ὁ χαγάνος ἐμβάλλει εἰς τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνος, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ.

Ἄλλη μαρτυρία ἐξάγεται ἔκ τινος συνοδικοῦ γράμματος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀρχιερατεύσαντος οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν τότε βασιλέα Ἀλέξιον

τὸν Κομνηνόν. Τὸ γράμμα τοῦτο μνημονεύει τῳόντι χρυσοβούλλου τινὸς τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀνεβιβάσθη εἰς τάξιν μητροπόλεως «διὰ τὸ ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀβάρων παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωτοκλήτου Ἀνδρέου ὀφθαλμοφανῶς γενόμενον θαῦμα, ἐπὶ διακοσίοις δεκαοκτὼ χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον, καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀποτεμομένων, ὡς μηδὲ πόδα βαλεῖν ὅλως δύνασθαι ἐν αὐτῇ ῥωμαῖον ἄνδρα· ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων ἐκ μόνης ἐπιφανείας τοῦ πρωτοκλήτου, τῆς δὲ χώρας ἁπάσης τοῖς ῥωμαϊκοῖς σκήπτροις ἐπανελθούσης». Ὅ ἐστι τὸ χρυσόβουλλον ἔλεγεν ὅτι 218 ἔτη πρὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 802 μέχρι τοῦ 811, ἄρα μεταξὺ τοῦ 584 καὶ τοῦ 593, οἱ Ἄβαρες κατέσχον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐντελῶς ἀπέτεμον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν· ὅτι δὲ ἐπὶ Νικηφόρου κατατροπωθέντων τῶν εἰρημένων Ἀβάρων περὶ Πάτρας, διὰ συνεργείας τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἀποστόλου Ἀνδρέου, ἐπανῆλθεν ἡ χερσόνησος εἰς τὰ ἑλληνικὰ σκῆπτρα. Ὁρίζει δὲ ὁ Φαλλμεράϋερ διά τινων εἰδικωτέρων ὑπολογισμῶν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων κατάκτησις ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου συνέβη ἀκριβῶς τῷ 589, ὅτε καὶ κατὰ τὸν Εὐάγριον οἱ Ἄβαρες τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶχε πρόσχημά τι ἀκριβείας πλειοτέρας τῆς τοῦ Εὐαγρίου· διὸ ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς πλειότερον.

Ἐν πρώτοις ἐπειδὴ οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων ἀναφέρει τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου βεβαιούμενον γεγονός, μόνη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Εὐαγρίου ἱστορία, διὰ τῶν προπαρατεθεισῶν ἀορίστων αὐτῆς ἐκφράσεων περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐξανδραποδίσεως ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, παρέχει νύξιν τινὰ ἂν ὄχι ἄμεσον, ἔμμεσον τοὐλάχιστον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐκείνης παρέλαβε τὴν εἴδησιν ταύτην· ὥστε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα δι' ὧν ἀνωτέρω ἀπεδείχθη ὁπόσον ἀσθενὴς εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγρίου μαρτυρία, ἐφαρμόζονται ἀναγκαίως καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη περιέχει ἀκριβεστέραν τινὰ καὶ λεπτομερεστέραν τοῦ γεγονότος διασκευήν·

δὲν τὸ ἀρνούμεθα. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι ἀποδεικνύονται ὑπὸ τῶν πραγμάτων καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀνύπαρκτοι. Ὁ πατριάρχης βεβαιοῖ, ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος κατελήφθη τῷ 589 ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ παρέμεινε δεσποζομένη ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ 218 ἔτη. Καὶ ὅμως πᾶσαι αἱ ἄλλαι περὶ τῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις τοσοῦτον ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην τοῦ πατριάρχου Νικολάου, ὥστε αὐτὸς ὁ Φαλλμεράϋερ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθουν καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα νὰ κατέχωσι τὸν Ἀκροκόρινθον μετὰ τῶν δύο λιμένων Κεγχρεῶν καὶ Λεχαίου, παρὰ δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν· πλὴν τούτων, ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τὴν Ἀρκαδίαν (Κυπαρισσίαν), τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην· ἔπειτα ἐν τῇ μεσημβρινῇ παραλίᾳ πᾶσαν τὴν ἀπὸ Καλαμῶν μέχρι Ψαμαθοῦντος καὶ τῶν Τρινάσου τειχῶν καὶ τῆς Ἀσωποῦ χώραν, περιλαμβανομένης καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς Μάνης καὶ ἰδίως τοῦ Οἰτύλου· προσέτι πᾶσαν τὴν ἀπὸ Βοιῶν μέχρι Πραστοῦ παραλίαν· ἐπὶ τούτοις πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν Ἀργολικὴν τὸ πάλαι καλουμένην μετὰ τῶν πόλεων Ναυπλίου, Ἄργους, Ἑρμιόνης, Τροιζῆνος, Ἐπιδαύρου· τελευταῖον τὴν Μονεμβασίαν καί, εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα, τὴν Λακεδαίμονα. Ἀλλὰ τίνα ἀξίαν δύναται νὰ ἔχῃ μαρτυρία ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναιρουμένη; Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Ὁ πατριάρχης ἀξιοῖ ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πατήσωσι τὸν πόδα αὐτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Παρεκτὸς ὅμως ὅτι ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐκείνη κατεῖχεν ὅλα τὰ παράλια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τὴν Λακεδαίμονα, ἔχομεν μαρτυρίαν ῥητὴν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅτι ἐν ἔτει 783, ἤτοι ἐντὸς τῆς περιόδου τῶν 218 ἐτῶν, ἐπὶ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης, ὁ πατρίκιος Σταυράκιος ἐπελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ στασιασάντων Σλαύων, κατετρόπωσεν αὐτοὺς καὶ καθυπέταξε.

Καὶ ἔπειτα ἡ περὶ Πάτρας μάχη εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ πατριάρχης Νικόλαος περιεγράφη ἀκριβέστατα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκα-

τονταετηρίδι βασιλεύσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡ δὲ ἔκθεσις αὐτοῦ αὕτη ἀνασκευάζει πᾶσαν λέξιν σχεδὸν τῆς τοῦ πατριάρχου Νικολάου μαρτυρίας. Λέγει τοὺς Σλαύους ὄχι κυριαρχοῦντας τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ ἀποστατήσαντας· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν 218 ἐκείνων ἐνιαυτῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ χερσονήσῳ Ἕλληνες, ἤ ,ὡς τοὺς ὀνομάζει ὁ Πορφυρογέννητος, Γραικοί, καὶ τοσοῦτοι μάλιστα τὸν ἀριθμὸν ὥστε κατετρόπωσαν τοὺς ἀποστατήσαντας Σλαύους. Λέγει τὸν στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου ἑδρεύοντα ἐν Κορίνθῳ· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι πρὸ τῆς μάχης ἐκείνης ὑπῆρχεν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἑδρεύων εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον. Εἴπομεν καὶ προηγουμένως καὶ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι σλαυϊκαὶ ἐποικήσεις ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ πολλαί· ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἂν ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἂν οἱ Σλαῦοι ἐκυριάρχησάν ποτε τῆς Πελοποννήσου καὶ ἂν ἐξηφάνισαν τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς Ἕλληνας κατοίκους. Ὅτι δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς χερσονήσου, ὅπως λέγει ὁ πατριάρχης, καὶ ὅτι δὲν ἐξώντωσαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, ὅπως ἀξιοῖ ὁ Φαλλμεράϋερ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῶν προεκτεθέντων καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ὑφ᾿ ὅλων τῆς παρούσης ἱστορίας τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου θέλομεν ἀναφέρει. Ἀλλ᾿ οὔτε ἐγένοντο αἱ ἐποικήσεις ἐκεῖναι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τούτου ἔχομεν οὐ μόνον τὴν ἀρνητικὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Θεοφυλάκτου καὶ ὅλων τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ὅσοι περιέγραψαν λεπτομερῶς τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἀβαροσλαυϊκοὺς πολέμους· ἔχομεν καὶ τὴν θετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις διδάσκει ρητῶς, ὅτι αἱ σλαυϊκαὶ ἀποικίαι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ βεβαίωσις λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικολάου ἀνασκευάζεται ἄρδην ὑφ᾿ ὅλων τῶν συγχρόνων τε καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν δὲ πῶς παρήχθη εἰς μέσον, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν ἐπιστολῇ, ἐν ᾗ διαλαμβάνεται ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ὑποτιθεμένη κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου, κυρίως προέκειτο περὶ τῆς ἀναβιβάσεως ἐπισκοπῶν εἰς βαθμὸν μητροπόλεως, ὁ δὲ πατριάρχης ἠγωνίζετο νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν Ἀλέξιον ὅτι οἱ βασιλεῖς δὲν δύνανται νὰ καινοτομῶσιν αὐ-

τογνωμόνως περὶ τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἀντικείμενον καὶ ὅτι ἵνα τιμηθῇ διὰ θρόνου μητροπόλεως ἁπλῆ τις ἐπισκοπὴ ἀπητοῦντο περιστάσεις ἔκτακτοι· ὅθεν ἀριθμῶν καὶ ἐξηγῶν ὀλίγα τινὰ τοιαῦτα παραδείγματα, ἀνέφερε καὶ τὰς Πάτρας εἰς ἃς ἐπὶ Νικηφόρου ἐστήθη νέος κατὰ τὴν Πελοπόννησον θρόνος μητροπόλεως· καί, θέλων νὰ μεγεθύνῃ τὸ προκαλέσαν τὴν τιμὴν ταύτην συμβεβηκός, παρέστησε τὸν κατατροπωθέντα τότε ἐχθρὸν πολὺ δεινότερον ἢ ὅτι πράγματι ἦτο. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀμάθεια αὐτοῦ ὥστε ὀνομάζει τοὺς ἡττηθέντας, Ἄβαρας, ἐνῷ ἦσαν ἀναμφισβητήτως Σλαῦοι· ὀνομάζει δὲ αὐτοὺς Ἄβαρας, διότι μᾶλλον ἐξῳκειωμένος ὢν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἢ πρὸς τοὺς πολιτικοὺς χρονογράφους, καὶ ἀναγνοὺς εἰς τὸν Εὐάγριον ὅτι πρὸ δύο ἑκατονταετηρίδων Ἄβαρες ἠνδραποδίσαντο Ἑλλάδα πᾶσαν, περιέπεσεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγκαίως καὶ οἱ τῇ συνδρομῇ τοῦ πρωτοκλήτου περὶ Πάτρας κατατροπωθέντες. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοιούτων συμφερόντων καὶ τοσοῦτον ἐσφαλμένων ἰδεῶν ἀποκύημα δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἔχον σπουδαίαν τινὰ ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅταν μάλιστα ἀντιφάσκῃ πρὸς ὅλα τὰ γεγονότα καὶ πρὸς ὅλας τὰς μαρτυρίας. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὐδ' αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Νικολάου λέγει τι περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· ὁ δὲ Φαλλμεράϋερ ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν περὶ τούτου ἀξίωσιν αὐτοῦ, παρίστησι τοὺς Ἄβαρας σφάζοντας τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντας τὴν χώραν ἀδιαλείπτως ἐπὶ 218 ἔτη, ἐνῷ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει, παριστῶσιν ἐξεναντίας τὴν χερσόνησον ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ τὴν ἐπιοῦσαν τῶν φαντασιωδῶν ἐκείνων ἀναστατώσεων καὶ κρεουργιῶν, ὡς χώραν εἴπερ ποτὲ ἀκμάζουσαν, ἰδίως διὰ τὰ βιομηχανικὰ αὐτῆς καταστήματα.

Τρίτη μαρτυρία εἶναι χειρόγραφόν τι σωζόμενον μὲν εἰς τὴν ἐν Τουρίνῳ βασιλικὴν βιβλιοθήκην, ἐπιγραφόμενον δὲ περὶ τῆς κτίσεως Μονεμβασίας. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, τὸ συνταχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, περιέχει λεπτομερείας καταπληκτικωτέρας εἰ δυνατὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου διαλαμβανομένων. Διότι βεβαιοῖ ἐπὶ λέξεως τάδε· «Ὁ δὲ χαμνὸς (οὕτως ὀνομάζει τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων) λύει (ἐν ἔτει 588)

σπονδάς, αἰτῶν ὑπέρογκα· καὶ ἐχειρώσατο Θετταλίαν, Ἑλλάδα, Εὔβοιαν, Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον· καὶ καταφθείραντες τὰ γένη, κατῴκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ· οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν διεσπάρησαν. Μόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλέου, τοῦ Σκλαβηνοῦ ἔθνους, διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον, καθαρεύοντος, στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὑπὸ τοῦ Ρωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο.» Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα παράγεται ἀμέσως τὸ ζήτημα ὁπόθεν ἤντλησεν ἆρά γε ὁ τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος χρονογράφος τὰς πληροφορίας ταύτας, πρὸς τὰς ὁποίας ἀντιφάσκουσιν, ὡς γνωστόν, ὅλαι αἱ εἰδήσεις τῶν ἀρχαιοτέρων χρονογράφων, καὶ ἰδίως τοῦ Θεοφυλάκτου, ὅστις ἦτο σύγχρονος τῶν ὑποτιθεμένων τούτων γεγονότων καὶ ὅμως οὐδαμοῦ λέγει τὸν χαγάνον προελάσαντα ἐντεῦθεν τῆς Θράκης; Ἐπειδὴ ὅσα ἐκτραγωδεῖ ὁ νέος χρονογράφος δὲν ἔχουσιν ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου ἀναφερόμενα, ἕπεται ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον τῶν ἀφηγήσεων αὐτοῦ, προσθεὶς λεπτομερείας τινὰς ἐξ ἐπιτοπίων πιθανῶς παραδόσεων, αἵτινες ὅμως, διελθοῦσαι τὸ ἀχανὲς διάστημα 900 ἐνιαυτῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων πολλαὶ καὶ ποικίλαι συνέβησαν ἐπιδρομαί, φυσικῷ τῷ λόγῳ παραδόξως ἠδύναντο νὰ παραμορφωθῶσι. Πάντες λοιπὸν οἱ λόγοι δι' οὓς αἱ μαρτυρίαι τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῦ Εὐαγρίου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἱστορικὴν ἀξίαν, ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ προκείμενον πολὺ μεταγενέστερον χειρόγραφον. Πλὴν τούτου, ἵνα καταστῇ ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἀσυνάρτητοι καὶ ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ προσαγόμεναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρίαι, παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῷ, κατὰ τὸ ἐν Τουρίνῳ χειρόγραφον, τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου οὐδαμῶς, οὐδέποτε ὑπὸ Σλαύων κατελήφθη, τὸ Ὁδοιπορικὸν τοῦ Ὁσίου Βιλιβάλδου, τοῦ ἐν ἔτεσιν 723—728 ἀπελθόντος εἰς προσκύνησιν τοῦ Ἁγίου Τάφου καὶ διελθόντος διὰ τῆς Μονεμβασίας, βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐν τῇ Σκλαβηνίᾳ. Τίνα ἤδη νὰ πιστεύσωμεν; μάλιστα ὅταν ἠξεύρωμεν ὅτι τὸ Ὁδοιπορικὸν συνετάχθη ὑπὸ καλογραίας τινὸς τῆς ὁποίας τοιαῦται ἦσαν αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις ὥστε λέγει τὴν Τύρον καὶ τὴν Σιδόνα κειμένας παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὰς τελευταίας μαρτυρίας τοῦ Γερμανοῦ

ἱστορικοῦ, αἵτινες διὰ τὰς περιπετείας αὐτῶν ἀπέβησαν ὄντως κωμικοτραγικαί. Ἐντὸς πύργου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγγράφοις, τέσσαρα φύλλα χάρτου Ἐνετικοῦ ἀσυνάρτητα μὲν πρὸς ἄλληλα καὶ καθ' ἑαυτὰ σφόδρα συγκεχυμένα, περιέχοντα δὲ διαφόρους παραδόσεις περὶ τῆς πόλεως ταύτης, συντεταγμένας ὑπὸ μοναχῶν τῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων μονῆς. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων τὸ μὲν ἀναφέρει ἀλβανικάς τινας καὶ τουρκικὰς ἐπιδρομάς. Ἕτερον δέ, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων. «Κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἑκατονταετηρίδα, ἡ Ἑλλὰς κατήντησε τόπος τῶν καταδρομῶν, ἡ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους,» ἱστορεῖ συμφορὰς ἃς ἐπήγαγον τῇ πόλει «κλέπται τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας.» Τρίτον δὲ ἄλλο περιγράφει τὰ ἐνδύματα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀναγγέλλει τήν τε ἐμφάνισιν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς ἐχθρικῶν τινων πλοίων καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἱερομονάχου Ἀρσενίου· τελευταῖον τὸ τέταρτον μνημονεύει τῆς ἐπὶ τοῦ βασιλέως Γαλλιηνοῦ γνωστῆς Γοτθικῆς ἐφόδου καὶ λεηλασίας.

Ταῦτα λοιπὸν τὰ φύλλα, ὡς ἕρμαιον ὑπολαβὼν ὁ ἱστορικός, πολύτιμον δὲ μάλιστα θεωρήσας τὸ διαλαμβάνον ὅτι «κατ' αὐτὴν »τὴν ἰδίαν ἑκατονταετηρίδα ἡ Ἑλλὰς κατήντησε τόπος τῶν κατα»δρομῶν, ἡ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους,» καὶ ἀναμφισβήτητον μὲν νομίσας ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἕκτης μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, μεταβαλὼν δὲ τοὺς τρεῖς χρόνους τοῦ χειρογράφου προχείρως εἰς τετρακοσίους, μεταμφιεσάμενος δὲ εἰς Σλάβους τοὺς κλέπτας οὓς οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας, ὅ ἐστι τοὺς φουστανελοφόρους Ἀλβανούς, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὕτη ἡ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει εἴδησις παρέχει ἡμῖν τὴν πιστὴν τῆς τύχης αὐτῶν εἰκόνα ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἕκτης καὶ τῆς δεκάτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Ἡ χώρα, ἀνακράζει, ἐγένετο ἀνάστατος ὑπὸ τῆς ἀπὸ βορρᾶ ἐνσκηψάσης καταιγίδος· ἅπαντες οἱ κάτοικοι, ὅσοι δὲν κατέφυγον εἰς τὰς νήσους, κατεκρεουργήθησαν, αἱ πόλεις ἠρημώθησαν καὶ κατήντησαν δάση ἐλεεινά· ἡ δὲ Ἑλλὰς σύμπασα κατελήφθη ὑπὸ νέας γεωργῶν γενεᾶς σλαϊϊκῆς καταγωγῆς· ἐφ' ᾧ μακρὸς καὶ τραγικώτατος ψάλλεται ἐπικήδειος τοῦ ἐκλιπόντος Ἑλληνικοῦ φύλου.

Τὸ χειρόγραφον ὅμως διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀλλοκότου ταύ-

της ἑρμηνείας οὐ μόνον διὰ τῶν φουστανελοφόρων ἐκείνων Ἀλβανῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἑτέρας τινὸς περιστάσεως. Διότι, διαλαβόν τινα περὶ τῶν παθημάτων τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν κλεπτῶν, καὶ περὶ τῆς ἀποδημίας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σαλαμῖνα, καὶ περὶ τῆς καθόδου αὐτῶν, ἐπιφέρει· «Τότε πρῶτον καὶ ὁ ἱερεὺς Δημήτριος Κολοκύνθης, Ἀθηναῖος, πορευθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωανίκιον, ἔλαβε πατριαρχικὴν ἄδειαν νὰ κατασκευάσῃ εἰς Ἀθήνας μοναστήριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπροίκισε μὲ πολλὰ κτήματα, ὡς ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος φαίνεται.» Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, ἐπειδὴ αἱ ἐπιδρομαὶ ἤρξαντο ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, ἡ δ' ἐρήμωσις διήρκεσεν ἔτη 400, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερεὺς ἐπορεύθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλ' ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι πατριάρχης Ἰωαννίκιος δὲν ὑπῆρξε· τὸ δὲ δεινότερον, κάλλιστα εἶναι γνωστὸν πότε ἱδρύθη ἡ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων μονή, διότι τὸ περὶ τούτου σιγγίλιον τοῦ Πατριάρχου Ἰωαννικίου σώζεται ὁλόκληρον καὶ χρονολογεῖται ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1651, ὥστε πρόκειται περὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα τρὶς πατριαρχεύσαντος Ἰωαννικίου Β' καὶ περὶ πραγμάτων κατὰ 800 ἢ 1000 ἔτη μεταγενεστέρων τῶν σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν.

Παρατίθεται δὲ καὶ ἑτέρα, οὐδὲν ἧττον ἀκαταγώνιστος, μαρτυρία, περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σλαύων, ἐν τῷ μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, ἐξολοθρεύσεως τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους καὶ ἰδίως τοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὑπάρχει χειρόγραφός τις ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, περιέχουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπιστολὴν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐκτραγῳδοῦσαν συμφορὰς τῆς πόλεως, λοιμόν, καὶ πειρατικὰς ἐπιδρομάς, καὶ πυρκαϊὰν μεγάλην, ὧν ἕνεκεν οἱ κάτοικοι ἀπεδήμησαν εἰς Σαλαμῖνα καὶ εἰς Αἴγιναν, καὶ εἰς τὴν τῆς Πελοποννήσου παραλίαν· ἀποδίδοντες δὲ τὰς θεηλάτους ἐκείνας πληγὰς εἰς τὴν κατάραν τοῦ ὑπ' αὐτῶν παροργισθέντος πατριαρχικοῦ Θρόνου, αἰτοῦνται διὰ τῆς εἰρημένης ἐπιστολῆς συγγνώμην παρ' αὐτοῦ. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἶπεν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλ' ἥ τε ἀφορμὴ τῆς τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου συντάξεως, καί, ἂν ὄχι τὸ ἔτος, ἡ ἑκατονταετηρὶς τοὐλάχιστον καθ' ἣν συνετάχθη, εἶναι ἀκριβῶς γνωσταὶ ἀπό τε τῆς

χειρογράφου ἱστορίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸ 70 ἐτῶν ἐκδοθείσης ὑπὸ Περραιβοῦ ἐπιτομῆς τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας. Ἔχουσι δὲ τὰ περὶ τούτου ὡς ἑξῆς.

Μητροπολίτης Ἀθηνῶν καθῃρέθη ποτὲ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου. Ἄδηλον τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου καὶ τὸ τῆς καθαιρέσεως αἴτιον· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγαπῶντες τὸν ἀρχιερέα αὐτῶν, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ καταφρονήσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν καθαίρεσιν καὶ ὑπεχρέωσαν αὐτὸν ἑκόντα ἄκοντα, νὰ ἐξακολουθῇ ἐκτελῶν τὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καθήκοντα. Μετ' ὀλίγον δέ, πέμψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιτροπήν, πρὸς τὴν προστάτιδα τῆς πόλεως τουρκικὴν ἀρχήν, ἀνέφερον αὐτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ μητροπολίτου. Ἡ δὲ ἀπῄτησεν ἀμέσως παρὰ τοῦ πατριάρχου τὴν ἀθώωσιν τοῦ καθαιρεθέντος, καὶ ὁ πατριάρχης ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἀθώωσιν, προσθεὶς ὅμως ὅτι πράττει τοῦτο «ἐκ προστάγματος τῆς Ἀρχῆς». Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲ εἰς τὴν τοιαύτην ἀθώωσιν ἠρκέσθησαν, ὑποχρεώσαντες τὸν πατριάρχην νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ἄνευ τοῦ ὅρου ἐκείνου ὅστις ἐδήλου ὅτι ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν. Τελευταῖον ὅμως ἡ ἐκκλησία ἰσχύσασα, ἔρριψε τὰ βέλη τῆς ὀργῆς αὐτῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διὰ ἐπιτιμίου φρικτοῦ, καὶ τότε συνέβησαν αἱ προαναφερθεῖσαι δειναὶ συμφοραὶ ἐξ ὧν πτοηθέντες οἱ τῆς πόλεως ταύτης κάτοικοι προσέπεσον εἰς τὸ ἔλεος τοῦ οἰκουμενικοῦ Θρόνου, διὰ τῆς δεητικῆς ἐκείνης ἐπιστολῆς, ἣν συνέταξεν ὁ ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας συμπολίτης αὐτῶν Βεναλδῆς, μετὰ εὐφραδείας καὶ γλαφυρότητος ἱκανῆς νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀκραιφνοῦς τῶν Ἀθηνῶν ἑλληνισμοῦ. Καὶ αὕτη λοιπὸν εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ὑπέθεσε γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ συνηρμολόγησε μετὰ τῶν σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, παραδόξως συγχύσας χρόνους καὶ πράγματα, καὶ ἐν τῷ ταράχῳ τούτῳ φαντασιωθεὶς Σλαύους καὶ σφαγάς, καὶ δῃώσεις, καὶ ἐρημώσεις, καὶ ὅσα ἄλλα. Πῶς ἔπειτα νὰ μὴ ἀντιστρέψωμεν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἐπιφώνημα αὐτοῦ περὶ ἐκείνων οἵτινες ἐπρέσβευσαν ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης ὑπῆρξεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἰσχυροτέρα καὶ ἀκμαιοτέρα ἢ κατὰ τὴν 9 καὶ τὴν 10 ἑκατονταετηρίδα, ὅτε δηλαδὴ κατ' αὐτὸν εἶχε συμπληρωθῆ ἡ

καταστροφὴ αὐτῆς. Διότι περὶ τούτων ἀνέκραξέ ποτε· Dieses sind Fabeln in declamatorischer Form ! Μῦθοι ὅμως ῥητορικώτερόν πως διεσκευασμένοι δὲν εἶναι μᾶλλον αἱ πεπαρῳνημέναι ἐκεῖναι ἑρμηνεῖαι κειμένων μηδεμίαν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα ἅπερ ἠξίωσεν οὗτος ν' ἀποδείξῃ ;

Βραδύτερον, ἐλεγχθείσης ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Γερμανίᾳ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης αὐτοῦ πλάνης, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ μὲν τὸ ἄκριτον καὶ τὸ ἀσαφὲς τῶν κειμένων, νὰ ὁμολογήσῃ δὲ ὅτι ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς νεωτέραν τινὰ ἐποχήν. Ἀλλά, ἐπιφέρει μετὰ τοῦ συνήθους αὐτῷ ἀτρομήτου θάρρους· τί πρὸς τοῦτο ; Μήπως οὐδὲν ἧττον ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ δὲν ἐξέλιπεν ἐκβαρβαρωθεῖσα ; Μήπως δὲν ἠρημώθη ποτὲ τοῦ ἀρχαίου τῶν κατοίκων γένους ἐπὶ 400 ἐνιαυτούς ;— Διότι ἐπιμένει ἀξιῶν ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1833, διελάμβανε περὶ ἐρημώσεως 400 ἐνιαυτῶν, καὶ οὐχὶ τριῶν μόνον, ἐνῷ τὸ χειρόγραφον λέγει καθαρώτατα «ἡ Ἀττικὴ δ' ἔρημος, διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους.» Τὸ δὲ ὅτι ἡ ἐρήμωσις αὕτη ἀποδίδεται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, λέγει, εἰμὴ ὅτι ἡ ἀσαφὴς ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν τῆς σλαυϊκῆς περιόδου συμπεριπλακεῖσα ἐν τοῖς ἀναργυρικοῖς χειρογράφοις μετὰ τῶν παθημάτων ἃ ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα ὑπέστησαν ἕνεκα τῶν κατὰ τὴν 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδα ἀλβανικῶν ἐπιδρομῶν, παρήγαγε δεινήν τινα περὶ τὰς παραδόσεις σύγχυσιν. Ὥστε, κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν ἰσχυρισμόν, συνέβη μὲν πάντως ἐρήμωσις τῆς χώρας ταύτης ἐπὶ 400 ἐνιαυτούς, συνέβη δὲ πιθανῶς μᾶλλον ἐπὶ τῆς σλαυϊκῆς περιόδου, εἰ καὶ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ ἀναργυρικοῦ χειρογράφου εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἐν τούτοις μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς 10 ὅτε συνέβη ἡ μυθολογουμένη αὕτη ἐρήμωσις, ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα γεγονότα τὰ ὁποῖα θέλουσιν ἱστορηθῇ προϊόντος τοῦ λόγου, μαρτυροῦντα ὅτι οὐ μόνον ἡ Ἀττική, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ κυρίως Ἑλλὰς διετέλει πολυειδῶς ἀκμάζουσα. Ἐπὶ πᾶσι παρατηρεῖται ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ τῶν χειρογράφων τούτων ἑρμηνείᾳ, ἀγωνιζόμενος νὰ παραστήσῃ τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένους φούστας ὡς Σλαύους, ἠξίου ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς οὗτοι ἦσαν Βρούσται, κάτοικοι σλαυϊκοῦ τινος χωρίου τῆς Πελοποννήσου.

Το συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι, κατὰ τὰς μᾶλλον ἀξιοπίστους

μαρτυρίας, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι οὐδεμία μεγάλη Σλαύων ἐγκατάστασις ἐγένετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ Ἴστρου. Καὶ ἰσχυριζόμεθα τοῦτο ὄχι διότι ἔχομεν συμφέρον τι νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ σλαυϊκαὶ ἐποικήσεις συνέβησαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀλλὰ διότι αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν πηγῶν, κατὰ τοὺς στοιχειωδεστέρους κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν. Τὸ καθ' ἡμᾶς ποτὲ δὲν ἠρνήθημεν ὅτι σλαυϊκαὶ ἐποικήσεις ἐγένοντο πολλαὶ εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας· ἀξιοῦμεν μόνον ὅτι ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας μονονουχὶ φωνὴν ἀφίνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλήν, ἀλλὰ ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλιπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἴχνος ἢ ὀνόματά τινα ὀρέων, ποταμῶν καὶ χωρίων. Καιρὸς δὲ ἤδη εἶναι νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς πολέμους οἵτινες διεξήγοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸς τοὺς Πέρσας ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ Β' μέχρις Ἡρακλείου, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ ἀβαροσλαυϊκούς.

Εἴπομεν (σελ. 147) ὅτι ἐν ἔτει 562 ὅ ἐστι τριετίαν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰρήνην πεντηκονταετῆ, δι' ἧς ὁ Χοσρόης παρῄτησε τὰς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεις ἀντὶ ἐτησίας δωρεᾶς 30,000 χρυσῶν. Ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ δέκα ἔτη. Ἐπειδὴ ὁ Χοσρόης ἐπανέλαβε τὸν διωγμὸν τῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ αὐτοῦ χριστιανῶν, ὁ Ἰουστῖνος προεκάλεσε καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν πόλεμον, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ οὐδὲν ὡσαύτως ἔπραξεν ἵνα διεξαγάγῃ αὐτὸν ἐπιτυχῶς. Ὁ Ἰουστῖνος ἐξέπεμψε τῷ 572 εἰς Περσίαν στρατὸν ὅστις κατ' ἀρχὰς ηὐδοκίμησεν ὁπωσοῦν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πέρσαι ἀναδείκνυνται νικηφόροι, κυριεύουσι τὴν Δάραν καὶ πυρπολοῦσι τὰ προάστεια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀπαμείας, 574. Τότε ἀναγκάζεται ὁ Ἰουστῖνος νὰ συνομολογήσῃ ἀλλεπαλλήλως ἀνακωχάς, αὐξήσας τὴν ἐτησίαν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰσφορὰν μέχρι 50,000 χρυσῶν. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἐξηκολούθουν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἀρμενίᾳ· ὥστε τῷ 577 ὁ Τιβέριος, ὅστις εἶχεν ἤδη προσληφθῆ ὡς συνάρχων ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ἐκίνησε πάντα λίθον ἵνα καταβάλῃ τὸν ἀδυσώπητον ἐκεῖνον πολέμιον. Ἐὰν πιστεύσωμεν

τοὺς χρονογράφους κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας Ἰουστινιανὸν περὶ τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν· καὶ σημειωτέον ὅτι τοῦτο ἐγίνετο ἐν ἔτει 577, ὅτε δι' ἔλλειψιν στρατοῦ, ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ἐνέβαλον ἐν αὐταῖς οἱ δεκακισμύριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, περὶ ὧν τοσοῦτος ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἀλλ' ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπελάμβανον πολὺ μᾶλλον ἐπικινδύνους ἐχθροὺς τοὺς Πέρσας ἢ τοὺς διὰ τοῦ Ἴστρου ἐμβάλλοντας βαρβάρους· διότι οὗτοι καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐγκαθίσταντο ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐγκαθίσταντο ὡς φοιδεράτοι, καθ' ἃ ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἤτοι ὡς ὑποτελεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σύμμαχοι, οὐχὶ ποτὲ ὡς κυρίαρχοι, ἐνῷ οἱ Πέρσαι ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὴν κυριαρχίαν ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας.

Ὁπωσδήποτε ὁ γέρων Χοσρόης ἐπήρχετο ἤδη ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὅτε ὁ Ἰουστινιανός, ἀντεπεξελθὼν κατ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον κατετρόπωσεν αὐτὸν ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, φυγὼν μόνος διέβη τὸν Εὐφράτην ἐπὶ ἐλέφαντος καὶ ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ καὶ αἰσχύνῃ διὰ τὸ ὄνειδος ὅπερ ἔπαθε περὶ δυσμὰς βίου ἐνδόξου καὶ μακροῦ, ἀπηγόρευσε δι' ἀρῶν φοβερῶν εἰς τοὺς διαδόχους νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως· καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθανὼν τῷ 579 κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν υἱὸν Ὁρμίζδαν. Πρὸ τοῦ θανάτου δὲ ὑπέστη νέας συμφοράς, διότι οὐ μόνον ὁ χριστιανικὸς στρατὸς διεχείμασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Περσίας, 577—578, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἕτερος τοῦ Τιβερίου στρατηγός, ὁ Μαυρίκιος, ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις προηγουμένως ἀφαιρεθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πολυαρίθμους αἰχμαλώτους καὶ πλούσια λάφυρα.

Ἀπέθανε δὲ ὁ Χοσρόης μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου Β', ὅτε ὁ Τιβέριος ἀνέλαβε μόνος τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐπὶ Τιβερίου βασιλεύοντος καί, ἀπὸ τοῦ 582, ἐπὶ Μαυρικίου, ἐξηκολούθησεν ὁ κατὰ Περσῶν οὗτος ἀγών, οἱ δὲ χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀναδεικνύμενοι νικηφόροι κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Μαυρίκιον καὶ Ἰουστινιανόν, ἔπειτα δὲ ὑπὸ Φιλιππικὸν καὶ Ἡράκλειον καὶ ἄλλους στρατηγούς, ὅτε τῷ 591 συνέβη ἐν Περσίᾳ μεγάλη πολιτικὴ μεταβολή. Ὁ Ὁρμίζδας ἀγανακτήσας διὰ τὰς τοσαύτας τοῦ πολέμου τούτου συμφοράς, καθαιρεῖ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ Οὐα-

ράναν· ἀλλ' ὁ στρατηγὸς στασιάζει. Ὁ Ὁρμίζδας ἐκθρονίζεται τότε ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγενῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν υἱὸς αὐτοῦ Χοσρόης κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ, ὥστε ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ὁ ἀπόγονος ἐκεῖνος τῶν Σασσανιδῶν πρὸς τὸν Μαυρίκιον καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ὑποσχόμενος, ἐὰν ἐπιτύχῃ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἀμφισβητουμένας χώρας. Καίτοι δὲ ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Οὐαράνης ὑπέβαλε προτάσεις οὐδὲν ἧττον ἐπωφελεῖς, ὁ Μαυρίκιος ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν τοῦ νομίμου ἡγεμόνος, καὶ υἱοθετήσας αὐτόν, καὶ δοὺς αὐτῷ δυνάμεις ἱκανάς, καὶ κατατροπώσας τὸν Οὐαράνην, ἀποκατέστησε τὸν νέον Χοσρόην εἰς τὴν πάτριον βασιλείαν. Ἡ Μαρτυρόπολις, ἡ Δάρα καὶ ἡ Περσαρμενία παρεχωρήθησαν τότε εἰς τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ τοῦ μονάρχου τῶν Περσῶν, ὅστις λαβὼν σύζυγον Ἑλληνίδα, ἔπαυσε πάντα χριστιανῶν διωγμόν.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο τέλος τοῦ μακροῦ περσικοῦ πολέμου παρηκολούθησαν ἂν ὄχι ὅμοιοι θρίαμβοι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, τοὐλάχιστον ὅμως, ὡς ἐξεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 205), πολεμικὰ κατορθώματα ἱκανὰ νὰ περιστείλωσι τούς τε Ἄβαρας καὶ τοὺς Σλαύους. Δυστυχῶς οἱ ἀδιάκοποι ἀγῶνες εἰς οὓς ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ στρατεύματα ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολέμων καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἕνεκα τῶν ὑπερόγκων δαπανῶν τὰς ὁποίας οἱ πόλεμοι οὗτοι ἀπῄτουν, νὰ περιστείλῃ μὲν ἐν μέρει τὴν μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀποποιηθῇ δὲ τὴν λύτρωσιν ἱκανῶν αἰχμαλώτων, παρήγαγον κατὰ μικρὸν γενικὴν δυσαρέσειαν. Ἤδη ἐν ἔτει 588 ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχε στασιάσει· καὶ αὕτη μὲν ἡ στάσις κατηυνάσθη. Ἀλλὰ τῷ 602 ἀφηνίασεν ὁ περὶ τὸν Ἴστρον στρατός, ὅστις, ἀναγορεύσας ἡγεμόνα τὸν Φωκᾶν, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρωτεύουσα διέκειτο ὡσαύτως δυσμενῶς πρὸς τὸν Μαυρίκιον, διότι ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τηλικούτων πολέμων πολλὴ ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ δυσθυμία καὶ ἀπορία. Ὅθεν ἐκραγείσης στάσεως, καθῃρέθη ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μαυρίκιος καὶ προεχειρίσθη ὁ Φωκᾶς, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσε τόν τε προκάτοχον καὶ ἅπασαν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπῆρξαν ὄντως

τραγικαί. Ὁ Μαυρίκιος ἅμα μαθὼν ὅτι ἔφθασεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς βασιλευούσης ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ ἀπῆλθε διὰ νυκτός, ἐπὶ δρόμωνος, μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων. Ἀλλὰ νοσήσας ἐκ ποδάγρας, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ πολὺ καὶ ἠναγκάσθη νὰ διαμείνῃ εἰς τὸν λεγόμενον Αὐτόνομον. Ἐκεῖ διέτριβε πέντε ἤδη ἡμέρας, ὅτε, τελεσθέντος ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δῆμοι ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους, ζητοῦντες ἑκάτερος νὰ προτιμηθῇ εἰς θέσιν τινά· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἔριδος ἀνέκραξαν· «ὁ Μαυρίκιος ἀπέθανεν, ἀλλὰ ζῇ· ἐρωτηθήτω.» Ἐκ τούτου ταραχθεὶς ὁ Φωκᾶς ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ προκατόχου, καὶ ἐξαποστείλας προσήγαγεν αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Πρῶτοι ἐθανατώθησαν οἱ πέντε ἄρρενες παῖδες, ἐνώπιον τοῦ Μαυρικίου, ὅστις φιλοσοφῶν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ συνεχῶς ἐπέλεγε· «δίκαιος εἶ, κύριε, καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου». Θαυμαστὸν δὲ ἔδωκε δεῖγμα μεγαλοφροσύνης ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ· διότι ἡ τροφὸς κλέψασα ἕνα τῶν βασιλικῶν παίδων, ἐπέδωκε τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς σφαγήν· ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην ἐθελοθυσίαν καὶ ἐπεζήτησε τὸ ἴδιον τέκνον. Μεθ' ὃ ἐθανατώθη καὶ αὐτός. Ἡ δὲ χήρα καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ ἐκλείσθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς μονήν τινα· ἀλλὰ μετὰ 4 περίπου ἔτη ἐφονεύθησαν ὡσαύτως ἐπὶ προφάσει συνωμοσίας. Πᾶσα αὕτη ἡ οἰκογένεια ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μάμαντος, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς χαραχθὲν τὸ ἑπόμενον μελαγχολικὸν ἅμα καὶ ἑλληνικώτατον ἐλεγεῖον·

ἃ δ' ἐγὼ ἡ τριτάλαινα καὶ ἀμφοτέρων βασιλήων
Τιβερίου θυγάτηρ, Μαυρικίου τε δάμαρ
ἡ πολύπαις βασίλεια, καὶ ἡ δείξασ' ἀλοχείην,
ὡς ἀγαθὸν τελέθει, καὶ πολυκοιρανίην,
κεῖμαι σὺν τεκέεσι καὶ ἡμετέρῳ παρακοίτῃ
δήμου ἀτασθαλίῃ καὶ μανίῃ στρατιῆς.
Τῆς Ἑκάβης ἔτλην πολὺ χείρονα, τῆς Ἰοκάστης,
ναὶ καὶ τῆς Νιόβης· ἔμπνοός εἰμι νέκυς.
Εἰ καὶ τὸν γενέταν, τί μάτην τὰ νεογνὰ δ' ἔκτειναν
ἀνθρώπων κακίης μηδὲν ἐπιστάμενα;
ἡμετέροις πετάλοισι κατάσκιος οὐκέτι Ῥώμη·
ῥίζα γὰρ ἐκλάσθη Θρηϊκίοις ἀνέμοις.

Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Φωκᾶ κατ' οὐδὲν ἠλάττωσε τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσαρεσκείας αἵτινες προεκάλεσαν τὴν πτῶσιν τοῦ Μαυρικίου· ἐξ ἐναντίας ηὔξησεν αὐτάς. Αἱ μὲν ἀβαροσλαυϊκαὶ ἐπιδρομαὶ ἔπαυσαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἀλλ' ἐπανελήφθησαν ἐν Ἀσίᾳ αἱ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαι, καὶ ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὀλέθριαι, ὅσῳ ὁ Φωκᾶς, ὑποπτεύων τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγοὺς τοῦ Μαυρικίου, ἐθανάτωσεν ἢ ἄλλως ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ στρατοῦ. Τῳόντι ὁ Χοσρόης, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ Μαυρικίου, ἐνέβαλεν εἰς τὸ κράτος, ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὰ τῆς Χαλκηδόνος τὰ περίχωρα, συνεπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἀπατεῶνά τινα, ὃν ἔλεγεν ὄντα υἱὸν τοῦ Μαυρικίου. Τούτων δὲ γενομένων, ὁ Φωκᾶς ἐξηκολούθει διαπράττων ἐν τῇ πρωτευούσῃ πολλοὺς φόνους καὶ κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐπὶ τῇ θυγατρὶ γαμβρὸν Πρίσκον ἢ κατ' ἄλλους Κρίσπον, ὅστις βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 608 πρὸς Ἡράκλειον τὸν ἔξαρχον τῆς Ἀφρικῆς (ἥτις ὡς καὶ ἡ Αἴγυπτος δὲν εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὸν Φωκᾶν), νὰ πέμψῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τὸν ὁμώνυμον υἱὸν μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης. Ἐπαναληφθείσης δὲ τῆς προσκλήσεως κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἔρχεται τῷ 610 ὁ νεώτερος Ἡράκλειος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἀναγορεύεται βασιλεύς, ἀφοῦ καθήρεσε καὶ παρέδωκε τὸν Φωκᾶν εἰς τὸν ὄχλον, ὅστις ἐθανάτωσεν αὐτὸν οἰκτρῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἡράκλειος.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγεννήθη ἐν Καππαδοκίᾳ τῷ 575, ἐκ γονέων ἐπιφανῶν. Ὁ ὁμώνυμος πατὴρ αὐτοῦ εἶχε διαπρέψει εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους, πρὶν προχειρισθῇ ἔξαρχος Ἀφρικῆς· συζευχθεὶς δὲ τὴν Ἐπιφάνειαν, ἣν ἐξαιρέτως ηὐλαβοῦντο οἱ τῆς βασιλευούσης κάτοικοι, ἐγέννησε τέκνα τρία· τὸν ἀπαθανατίσαντα τὸ ὄνομα τοῦτο Ἡράκλειον, τὸν Θεόδωρον, ὃν πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορ-

μὴν νὰ ἀναφέρωμεν προϊόντος τοῦ λόγου, καὶ τὴν Μαρίαν, ἧς τὴν θυγατέρα Μαρτίναν ἠγάπησε καὶ ἐνυμφεύθη ὁ μέγας βασιλεύς, καίτοι ἰδίαν αὐτοῦ ἀνεψιὰν οὖσαν. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ πρεσβυτέρου Ἡρακλείου Γρηγορᾶς διεδέξατο αὐτὸν ἐν τῇ ἐξαρχίᾳ τῆς Ἀφρικῆς· καὶ τοῦ Γρηγορᾶ δὲ τούτου ὁ υἱὸς Νικήτας ἐφημίζετο ἐπὶ ἀνδρείᾳ.

Ὁ νεώτερος Ἡράκλειος ἦτο ἑξαέτης ὅτε ὁ Χοσρόης ἡττήθη περὶ Καισάρειαν τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, ὥστε, ὡς εἴδομεν, δι' ἀρῶν φοβερῶν ἀπηγόρευσε τοῖς διαδόχοις νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως. Ὁ κατὰ Περσῶν πόλεμος εἶχεν ἐντούτοις ἐξακολουθήσει διεξαγόμενος εὐδοκίμως ὑπὸ δύο Καππαδοκῶν· τοῦ μικρὸν ἔπειτα βασιλεύσαντος Μαυρικίου καὶ τοῦ κατόπιν ἐξάρχου προχειρισθέντος Ἡρακλείου, ὅστις ἤρατο περὶ Δάραν καὶ βραδύτερον περὶ Νίσιβιν νίκας περιφανεῖς. Τοιαῦτα ἔχων ὑποδείγματα, ἠκολούθησεν ὁ Ἡράκλειος τὸν πατέρα αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐξαρχίαν. Οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ἀποθαυμάζουσι τὸ κάλλος καὶ τὴν ῥώμην αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βουργούνδιος Φρεδεγάριος βεβαιοῖ ὅτι ἀνταγωνιζόμενος πρὸς λέοντας ἐφόνευεν αὐτούς.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δ νιαστείας ἥτις ἐβασίλευσεν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας σπουδαιοτάτη ἐγένετο τροπὴ περὶ τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἐπήνεγκεν εἰς τὸν μασδεϊσμὸν (60) πληγὴν καιρίαν, ἐξ ἧς τό τε θρήσκευμα τοῦτο καὶ τὸ βασίλειον ἐφ' οὗ ἐπερείδετο ἐντελῶς κατεβλήθησαν. Ἀλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος, ὅστις μέχρι τινὸς ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τοῦ πρώτου περσικοῦ βασιλείου, δὲν ἐπήγαγεν, ὡς ἐκεῖνος, νέαν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐξάπλωσιν. Καθ' ἣν στιγμὴν κατέπιπτεν ὁ μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἰσχυρότατος πολέμιος τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου ἀπροσδόκητος καὶ φοβερώτερος ἀντίπαλος, ὁ μωαμεθανισμός. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ νέου τούτου πολεμίου· ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ κατώρ-

---

60) Τὴν θρησκείαν τῶν Περσῶν, τὴν λεγομένην καὶ Ζωροαστρικήν. Μασδεϊσμὸς καλεῖται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ τῆς θρησκείας ταύτης Ἀχουραμασδᾶ (=ὑψίστου πνεύματος, τοῦ καλουμένου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ὠρομάσδου).

θωσαν νὰ σώσωσι μὲν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, νὰ διατηρήσωσι δὲ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἰσορροπίαν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων.

Ὁ Ἡράκλειος ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 36 καὶ διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ θανάτου, ἐν διαστήματι ἐτῶν 30. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἡρακλείου, λέγει ὁ Ἄγγλος Γίββων, ὑπῆρξεν εἷς τῶν παραδοξοτάτων καὶ ἀνωμαλωτάτων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας διετέλεσεν, ὡς φαίνεται, δοῦλος τῆς ἀργίας, τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ θεατὴς ἀδιάφορος τῶν δημοσίων συμφορῶν. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς πρωϊνῆς καὶ τῆς ἑσπερινῆς ἐκείνης ὁμίχλης, ὁ ἥλιος ἐξήστραψε λαμπρότατος περὶ μεσημβρίαν· καὶ ἐπὶ ἓξ ἔτη ὁ πρότερον νωθρὸς οὗτος βασιλεὺς ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, καταπεσὼν ἔπειτα αὖθις εἰς τὴν προηγουμένην ἀδράνειαν. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἐξακολουθεῖ ὁ Γίββων, δὲν ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς οὔτε τὰς αἰτίας τῆς ληθαργίας τοῦ ἀνδρός, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐξεγέρσεως αὐτοῦ· ὥστε ἠναγκασμένοι ὄντες νὰ καταφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἁπλᾶς, ὑποθέτομεν ὅτι εἶχε πλείονα προσωπικὴν ἀνδρείαν ἢ εὐσταθῆ περὶ τῶν πραγμάτων πρόνοιαν; καὶ ὅτι ἀφ' ἑνὸς αἱ χάριτες τῆς δευτέρας αὐτοῦ συζύγου Μαρτίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβουλαὶ ἀγενεῖς ὑπέθρεψαν τὴν φυσικὴν ἐκείνην νωθρότητα, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀνέκυψεν ἐπί τινα χρόνον εἰμὴ ὅτε ἡ αὐθάδεια τοῦ νεωτέρου Χοσρόου ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Τοιαῦτα λέγει περὶ Ἡρακλείου ὁ Γίββων· καὶ μία τῶν τραγικωτέρων τοῦ βασιλέως ἐκείνου συμφορῶν ὑπῆρξε βεβαίως αὕτη ἡ τεχνικὴ ἅμα καὶ ἄδικος περὶ αὐτοῦ ἀπόφανσις· ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοθαύμαστος, ἀλλὰ ἡ κρίσις τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλής. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν δεκαετηρίδων τῆς βασιλείας ταύτης, ὁ Ἡράκλειος μόνον κατὰ τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἀνεφάνη στρατηγὸς μέγας. Εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι παρὰ τοῖς χρονογράφοις δὲν καταφαίνεται ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρὸς ἐνέργεια οὔτε κατὰ τὰ πρῶτα οὔτε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτὰ ὅσον ἐντελῶς καὶ ἂν παρίστανται εἰς ἡμᾶς, ἐξηγοῦσι μέχρι τινὸς διὰ τί ἠναγκάσθη νὰ ἀναβάλῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον· καὶ διὰ τί, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Περσῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταγωνισθῇ ἐπίσης ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἄβαρας.

Ἡ ὀλεθρία ὀκταετὴς τοῦ Φωκᾶ βασιλεία κατέλιπε τὸ κράτος εἰς ἐντελῆ ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν. Αἱ μεταξὺ Ἴστρου καὶ Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι, αἱ πολλὰ παθοῦσαι ἐκ τῶν προηγουμένων ἀβαροσλαυϊκῶν εἰσβολῶν, ἐκινδύνευον νὰ πάθωσι νέας ἐπιδρομάς· αἱ δὲ ἀσιαναὶ ἐλεηλατοῦντο ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν Περσῶν. Δύο μεγάλαι ἐπαρχίαι, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἀφρική, εἶχον ἀποσπασθῆ τοῦ κράτους. Ὁ στρατὸς ὁ τοιαῦτα διαπράξας ἐπὶ Μαυρικίου κατορθώματα, εἶχεν ὑποστῆ φθορὰν ἀνθρώπων δεινοτάτην ἢ μᾶλλον καθ' ὁλοκληρίαν εἶχεν ἐξοντωθῆ· διότι ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐξέτασιν ἀκριβῆ τῶν ὑπαρχόντων ταγμάτων, δὲν εὗρεν, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰμὴ δύο καὶ μόνους στρατιώτας ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐστασίασαν ὑπὸ τὸν Φωκᾶν. Τοῦτο εἶναι ἴσως ὑπερβολή, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὑποδεικνύει ὅτι ὁ στρατὸς συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ νεοσυλλέκτων, οἵτινες βιώσαντες ἐν ἀναρχίᾳ καὶ οὐδέποτε ἐκτελέσαντες ἐπὶ τῆς ὀκταετίας ἐκείνης τὸ καθῆκόν των ἐνώπιον τῶν πολεμίων, οὐδεμίαν παρεῖχον ἐγγύησιν ὅτι θέλουσι πράξει τοῦτο τοῦ λοιποῦ καὶ ἐδέοντο γενικῆς τινος ἀναδιοργανώσεως. Τὸ ἄλλοτε πλουσιώτατον ταμεῖον ἦτο κενόν, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηντλημέναι ὥστε ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὰ πολύτιμα τῶν ἐκκλησιῶν κειμήλια ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς χρείας τοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ Κρίσπος ἢ Πρίσκος, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν τοῦ Ἡρακλείου, εἶδε δυσαρέστως ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ τὴν βασιλείαν ἣν εἶχεν ἐλπίσει ἐκεῖνος νὰ λάβῃ. Ὁ Ἡράκλειος τιμήσας αὐτὸν πολυειδῶς, ἐξαπέστειλε γενικὸν διοικητὴν εἰς τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλ' ἔβλεπεν αὐτὸν οὐ μόνον οὐδὲν πράττοντα πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ περιφρονοῦντα καὶ ἀπειλοῦντα καὶ ὑβρίζοντα τὸν βασιλέα. Εἶναι πρόδηλον ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν πολεμίων τὴν ἐπιοῦσαν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ. Ἔπρεπε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους, ἵνα ῥυθμίσῃ ὁπωσοῦν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικήν, ν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Κρίσπου, νὰ διοργανώσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ ὑποβάλῃ εἰς πειθαρχίαν τὸν στρατόν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντι-

παραταχθῇ συγχρόνως ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπρεπεν οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑνὸς τῶν δύο ἐκείνων ἀντιπάλων, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπιπέσῃ δι' ὅλης τῆς δυνάμεως κατὰ τοῦ ἑτέρου. Εἰς ταῦτα ἐνησχολήθη κατὰ τὰ ἕνδεκα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη, ἐπιχειρήσας κατὰ τὸ δωδέκατον, ἤτοι κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 622, τὰς ἀειμνήστους κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας. Ἴσως ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον, ἀλλ' εἶναι ἐσχάτη ἀδικία νὰ εἴπωμεν ὅτι διετέλεσεν ὅλως ἄπρακτῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἕνδεκα ἔτη. Καὶ ἔπειτα μήπως γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσκολίας πρὸς τὰς ὁποίας εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὶν ὁρμήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας; Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσιν ἄλλο εἰμὴ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 612 καθῄρεσε τὸν Πρίσκον καὶ περιέστειλε τὸν στρατὸν αὐτοῦ· ὅτι ἀφοῦ ἐν ἔτει 617 ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Χοσρόην, κατώρθωσεν ἐν ἔτει 620 νὰ οὐδετερώσῃ τὸν χαγάνον(61) τῶν Ἀβάρων, καὶ ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 τελευταῖον ἤγαγεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατιάν, δι' ἧς ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτὰ διέπραξε τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Ἀλλὰ δι' ὁπόσων καὶ ὁποίων ἆρά γε ἀγώνων ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀρκούντως παντὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ περισπασμοῦ ἵνα ἀναλάβῃ τὸν μέγαν τοῦτον πολεμικὸν ἀγῶνα! Ὁπόσαι ὑπῆρξαν αἱ δυσχέρειαι, ὑποφαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀναδειχθῇ τοσοῦτον ἀπτόητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἀπηλπίσθη τῷ 618 καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀφρικήν· κατ' εὐτυχίαν ὁ δῆμος καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετέπεισαν αὐτὸν διὰ πολλῶν ἱκεσιῶν καὶ ἀπήλλαξαν οὕτω τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐκ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, διότι ὅπως εἶχον τὰ πράγματα, ἐνῷ αἱ βόρειαι ἐπαρχίαι ἐκινδύνευον ἀπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, οἱ δὲ Πέρσαι ἐστρατοπέδευον περὶ Χαλκηδόνα ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Μωάμεθ εἶχεν ἀρχίσει τὰς ἐν Συρίᾳ ἐχθροπραξίας, ἀμφιβάλλομεν ἄν, ὑπο-

61) Χαγὰν (Χαχὰν ἢ Καχὰν)=μέγας Χάν. Χὰν δὲ εἶναι τουρκομογγολικὴ λέξις σημαίνουσα παρὰ πᾶσι τοῖς Τουρκικοῖς, Ταταρικοῖς καὶ Μογγολικοῖς λαοῖς τὸν ἡγεμόνα ἢ κύριον· (ὁ θηλυκὸς τύπος εἶναι Χοννὸμ ἢ Χανούμ). Καὶ ὁ Σουλτάνος τῶν Ὀθωμανῶν μέχρι νῦν, ὡς γνωστόν, καλεῖται *Χάν*.

χωρήσαντος τοῦ Ἡρακλείου, ἤθελε σωθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις.

Εἴδομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 602 δὲν ἀναφέρονται Ἀβάρων ἐπιδρομαί· ἀλλὰ οὐδὲ συνθήκη ἐπίσημος εἰρήνης μνημονεύεται. Εἰς δὲ τὸν Ἡράκλειον δὲν συνέφερε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἀφίνων οὕτω μετέωρα τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην πράγματα. Ὅθεν ἵνα ἀσφαλισθῇ ὁπωσοῦν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐνησχολήθη περὶ δύο τινά· τὴν συνομολόγησιν ῥητῆς πρὸς τὸν χαγάνον εἰρήνης· τὴν διαίρεσιν τῶν Σλαύων ἀπὸ τῶν Ἀβάρων. Αἱ περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Ἄβαρας προτάσεις δὲν φαίνονται γενόμεναι εἰμὴ περὶ τὸ 619 ἔτος. Ὁ χαγάνος ἀπήντησεν εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ σταλέντας πρὸς αὐτὸν μετὰ δώρων πρέσβεις, ὅτι ἡ μακρὰ αὐτοῦ ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας ἀποχὴ μαρτυρεῖ ὁπόσον φιλικῶς διάκειται πρὸς τὸ κράτος, καὶ ὅτι ἵνα ἀποδείξῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προκίρεσιν ταύτην, προβάλλει ἵνα ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν βασιλέα συνέντευξιν. Ὡς τόπος τῆς συνεντεύξεως ταύτης ὡρίσθη ἡ Ἡράκλεια, δηλαδὴ ἡ ἀρχαία Πέρινθος πρὸς τὴν Προποντίδα. Ἀλλ' ὁ χαγάνος προσελθὼν αὐτόθι μετὰ πολυαρίθμου συνοδείας ἐπεβουλεύθη τὸν Ἡράκλειον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συλλάβῃ αὐτόν. Πολλὴν δὲ διαπράξας λεηλασίαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἴδια ἀπάγων μέγαν αἰχμαλώτων ἀριθμόν. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ταύτην ἐπιβουλὴν ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν ἀκατάσχετον τῶν περὶ αὐτὸν πλεονεξίαν, προτείνων νὰ ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅσην ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἀνεύρῃ λείαν, καὶ λέγων πάντοτε ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸ κράτος· ὁ δὲ Ἡράκλειος ὅστις ἐπείγετο νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας, ἐπροσποιήθη ὅτι δέχεται τὴν δικαιολογίαν ταύτην, καὶ συνωμολόγησε τελευταῖον τῷ 620 ὁριστικὴν πρὸς τοὺς Ἄβαρας εἰρήνην.

Ἀλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν ἤθελε παράσχει αὐτῷ πολλὴν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἔθνους τούτου, ἐὰν συγχρόνως, διαιρῶν τοὺς Σλαύους ἀπὸ τῶν Ἀβάρων, δὲν παρεδέχετο πολλοὺς τῶν πρώτων ὡς ἐποίκους καὶ συμμάχους εἴς τινας τῶν βορειοτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ὅσαι εἶχον ὁπωσοῦν ἐρημωθῇ ἐκ τῶν ποικίλων συμφορῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν, πρὶν εἰρηνεύσῃ πρὸς

τὸν χαγάνον, ἐπεχείρησεν ἰδίας πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς μὲν τοὺς Χρωβάτους τὸ βορειότερον τῆς σημερινῆς Δαλματίας μέρος, δηλαδὴ τὴν τουρκικὴν καὶ αὐστριακὴν Κροατίαν καὶ τὴν Μορλακίαν· εἰς δὲ τοὺς Σέρβλους χώραν εὗρεῖαν πρὸς ἀνατολὰς τῶν Χρωβάτων, τὴν τότε μὲν ὀνομαζομένην ἄνω Μοισίαν καὶ Δακίαν καὶ Δαρδανίαν, ἔκτοτε δὲ μετονομασθεῖσαν Σερβίαν καὶ Βοσνίαν. Ἔπειτα δὲ προσεπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς πᾶσαν τὴν χώραν τὴν ἐξαπλουμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς εἰς τοὺς Χρωβάτους παραχωρηθείσης Δαλματίας. Ἡ χώρα αὕτη ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν ὀρέων τὰ ὁποῖα ὁρίζουσι πρὸς βορρᾶν τὴν Μακεδονίαν μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ προέβαινε μέχρι τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἡ τοιαύτη τῶν Σλαύων παραδοχὴ ἐντὸς τοῦ Ἴστρου εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτάτων γεγονότων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, διότι αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου κατασταθεῖσαι ἔκτοτε πολυάριθμοι σλαυϊκαὶ φυλαὶ ἐπενήργησαν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπενεργοῦσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ· ὥστε δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο.

Ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου ἔχομεν εἰπεῖ ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλα βαρβαρικὰ φῦλα, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ σλαυϊκά, εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους χωρῶν, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ. ἀλλ' ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι ἦσαν εὐαριθμότεροι τῶν ἐγχωρίων κατοίκων, δι' ὃ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ἔτι ἑκατονταετηρίδα ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς ἔλεγε τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων Ἕλληνας τοὺς πλείστους ὄντας. Ὅ,τι δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὁπόσον αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἶχον ἐξελληνισθῇ καθάπερ τότε ἐξηγήσαμεν, εἶναι ὅτι καὶ τῶν πόλεων πολλὰ ὀνόματα ἦσαν ἑλληνικά. Οἷον ἐν μὲν τῇ Ἰλλυρίᾳ, Τραγύριον, Σαλῶνα. Ἐπέτειον, Ὀναῖον, Ἐπίδαυρος, Ρίζων, Νυμφαῖον, Λίσσος, Ἀνδήριον, Σινόδιον, Ἄλητα, Δωράκιον, Ἐπίδαμνος(62), Ἀπολλωνία(63), Αὐλών, Βουλλίς, Ἀμαντία, Ὠρικός(64),

62) Αὕτη ἦν ἀνέκαθεν ἑλληνική.

63) Ἀνέκαθεν ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία.

64) Βουλλίς, Ἀμαντία καὶ Ὠρικὸς ἦσαν πόλεις ἑλληνικαὶ τῆς Ἠπείρου οὐχὶ τῆς Ἰλλυρίας, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ κατωτέρω ἀναφερομένη Ἀδριανούπολις.

Λυχνίς, Οἴναιον, Λιστρῶν, Γεροῦς, Ἄργος, Ἀντάγνεια, Ὀμφάλιον, Ἑκατόμπεδον, Ἀδριανούπολις, καὶ ἄλλαι τούτοις ὅμοιαι· ἐν δὲ τῇ ἄνω Μοισίᾳ, Ἀκοῖνες, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ταυρήσιον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου γενομένης ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐγκαταστάσεως τῶν Σέρβλων, καὶ τῶν Χρωβάτων, ὁ ἑλληνισμὸς ἐξέλιπεν ἐκ τῶν ὑπαίθρων τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας περιορισθεὶς εἰς πόλεις τινὰς μόνον, καὶ ἰδίως εἰς τὰς παραλίας πόλεις, οἷον, Ραούσιον, Ἀσπάλαθον, Τραγύριον, Διόδωραν, Ὄψαραν, Ἄρβην, Βέκλαν, κ. τ. τ. αἵτινες ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἔσωζον ἔτι τὸν ἑλληνισμὸν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν οἰκείῳ χρόνῳ, κατέλαβον καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν κάτω Μοισίαν τὴν ἀπὸ αὐτῶν μετονομασθεῖσαν Βουλγαρίαν, ὁ ἑλληνισμὸς τῶν βορείων χωρῶν περιεστάλη ἔτι μᾶλλον, ἐξακολουθήσας νὰ ἐπικρατῇ εἰς μόνην τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἂν καὶ ἐσώζετο πάντοτε εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας, διὰ δὲ τοῦ θρησκεύματος ἀντήχει εἰς ἅπασαν ἐκείνην τὴν χώραν, διότι οἱ Βούλγαροι ἀνέκαθεν τὸ πλεῖστον ἑλληνιστὶ ἐτέλουν τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ περὶ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄλλοτε καὶ πολλάκις θέλομεν εἴπει πλειότερα. Οἱ δὲ Σλαῦοι οἱ ἐπὶ Ἡρακλείου καταλαβόντες τὰς δυτικοβορειοτέρας χώρας, ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλουν φόρους εἰς αὐτόν, ἐδέχθησαν δὲ καὶ τὸ θεῖον βάπτισμα, διῳκοῦντο ὅμως ὑπὸ ἰδίων πολυαρίθμων ἡγεμόνων καλουμένων ζουπάνων, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέβαλλον τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁριστικῶς ἀπεδέχθησαν αὐτό, συνήθως δὲ οὐδὲ τοὺς τεταγμένους φόρους κατέβαλλον. Πλὴν τούτου αἱ Σλαυϊκαὶ ἐκεῖναι φυλαὶ ἐξαπέστειλαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἀποικίας πολυαρίθμους εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας μέχρις αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἤπειρον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον οὐδέποτε ἐπεκράτησαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας· πρὸς νότον μάλιστα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων ἐντελῶς συνεχωνεύθησαν διὰ τοῦ χρόνου ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀλλὰ εἰς

τὰς βορειοτέρας χώρας, ἰδίως εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν ἐκσλαυϊσθεῖσαν Βουλγαρίαν, συνεκρότησαν αὐτοτελεῖς ἰσχυρὰς ἡγεμονίας, αἵτινες πολλάκις μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἐπὶ τέλους ὅμως διέσωσαν τὴν αὐτόνομον αὐτῶν ὕπαρξιν, ὥστε ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐξαιρέτως κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὤρεξαν χεῖρα ἐπὶ τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ὑπέκυψαν μὲν μετ' οὐ πολὺ τότε, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν κοινὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον αἱ σλαυϊκαὶ φυλαὶ τῶν βορειοτέρων ἐκείνων χωρῶν ἀποτελοῦσι κλάσμα μέγα καὶ αὐτοτελὲς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν· ὥστε αἱ φυλαὶ αὗται ἐπὶ χίλια διακόσια ἤδη ἔτη δὲν ἔπαυσαν ἐπενεργοῦσαι οὕτως ἢ ἄλλως ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ἡ ἐπὶ Ἡρακλείου ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατον τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Πρέπει ἆρά γε νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὸν Ἡράκλειον, διότι ἐνίδρυσεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν τὰ ἀλλότρια ἐκεῖνα φύλα, δι' ὧν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τοῦ δένδρου τοῦ ἑλληνισμοῦ πολλοὶ καὶ μεγάλοι κλάδοι; Παρατηρητέον πρὸ πάντων ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε ὑπεδείξαμεν, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου τοῦ δεξαμένου τοὺς Γότθους μέχρι τοῦ Ἡρακλείου τοῦ δεξαμένου τοὺς Σλαύους καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων τῶν δεξαμένων τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλους ἥττονας λόγου ἀξίους ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντας λαούς, δὲν ἐφοβοῦντο τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν τῶν βαρβάρων τούτων, οὐδ'ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν αὐτοτελῆ τοῦ κράτους ὕπαρξιν. Ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἠγωνίσθη μὲν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς μονάρχας τῆς Περσίας, τοὺς καλίφας τῶν Μωαμεθανῶν, τοὺς ἀπὸ δυσμῶν ἐπελθόντας ἡγεμόνας τῶν Φράγκων, διότι ἅπαντες οἱ πολέμιοι οὗτοι, ὠργανωμένοι εἰς κράτη μεγάλα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὔρυθμα, ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατάλυσιν ταύτην· ὀλιγώτερον δ' ἐδυσχέραινον ἐπὶ τῇ ἐπιδρομῇ τῶν βαρβάρων

τῆς Ἄρκτου, διότι οἱ βάρβαροι οὗτοι, συγκείμενοι ἐξ ὄχλων ἀνοργανίστων, συνήθως δὲν ἐνέβαλλον εἰμὴ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἢ τὸ πολὺ ἐπὶ καταλήψει τινῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν ὑπὸ ὅρους οἵτινες προϋπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὁσάκις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ αὐτοὺς ἐντελῶς, συνῄνει εἰς τὸν ἐποικισμὸν αὐτῶν, εὔελπις ὅτι διὰ τοῦ ἑλληνιστὶ διαδιδομένου εἰς αὐτοὺς χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, νομοθεσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως, θέλει ἐπιτύχει τὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους κατοίκους ἀφομοίωσιν καὶ θέλει ἀνορθώσει τὴν ἑλληνικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα. Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο τῳόντι ὡς πρὸς τὰς μεσημβρινὰς χώρας καὶ ἤθελεν ὡσαύτως ἐπιτύχει ὡς πρὸς τὰς βορειοτέρας, ἐὰν ποικίλοι ἄλλοι πολέμιοι καὶ ἰδίως ἀπ' ἀνατολῶν μὲν οἱ Μωαμεθανοί, ἀπὸ δυσμῶν δὲ οἱ Φράγκοι, δὲν ἀνέτρεπον τὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ ἐνέργειαν αὐτῆς.

Τοῦτο ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς κατὰ πρῶτον λόγον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλὰ εἶχεν, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλους λόγους νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξεν. Ἂν δὲν ἐδέχετο τοὺς Σλαύους εἰρηνικῶς ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, οὗτοι ἤθελον πιθανώτατα, συμπράττοντες μετὰ τῶν Ἀβάρων καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων, καταλάβει διὰ τῆς βίας τὰς χώρας ἐκείνας καὶ ἄλλας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὗται κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον πάθει οὐ μικρὰν κατοίκων ἐρήμωσιν. Πλὴν τούτου, ὁ Ἡράκλειος, ἵνα στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας, εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἄβαρας, ἔδει νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Σλαύους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν τὸν σκοπὸν τῆς προσοικειώσεως ταύτης, διότι μετ' ὀλίγους ἐνιαυτούς, ἐπαναληφθέντος τοῦ μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τοῦ Ἡρακλείου πολέμου, βλέπομεν πάλιν Σλαύους τινὰς συμπράττοντας μετὰ τοῦ χαγάνου· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι ἦσαν πιθανῶς ἐξ ἐκείνων οἵτινες παρέμειναν ἔτι ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου· παρεκτὸς τοῦ ὅτι καὶ ἂν ἦσαν ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγκαταστάντων, ἀπετέλουν ἐλαχίστην αὐτῶν μοῖραν, ὥστε ὁ σκοπὸς τῆς οὐδετερώσεως τοῦ μείζονος αὐτῶν μέρους φαίνεται ἐπιτυχὼν μέχρι τινός· ἐπὶ τέλους ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἔπραξεν ὅ,τι ἐφικτὸν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς οὐδετερώσεως ταύτης ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα, ἐνῷ δηλαδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπολεμήσῃ συγ-

χρόνως καὶ τοὺς μέχρι τοῦ Βοσπόρου ἐπελθόντας Πέρσας καὶ τοὺς Ἀβαροσλαύους, τοὺς ἑτοίμους πάντοτε νὰ προελάσωσι μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ πᾶσιν εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ τῆς τῶν Σλαύων ἐντὸς τοῦ κράτους παραδοχῆς καὶ αἱ πολλαὶ διοικητικαὶ ἐργασίαι ὅσας ἀπήτησεν ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀναβολὴν τῆς περσικῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τοῦ μεγάλου ζητήματος τῶν σλαυϊκῶν ἐποικήσεων, συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 620 ἡ πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων εἰρήνη, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ἐστράτευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Εἴδομεν ὅτι ὁ νεώτερος Χοσρόης ἤρχισε τὸν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον αὐτοῦ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαυρικίου καὶ ὅτι ἤδη ἐπὶ Φωκᾶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐκυρίευσαν πᾶσαν τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐξέτειναν τὰς λεηλασίας αὐτῶν μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Χαλκηδόνος. Ἀλλὰ καὶ πεσόντος τοῦ Φωκᾶ ἐξηκολούθησεν ὁ ὀλέθριος οὗτος πόλεμος καθ' ὃν οἱ Πέρσαι ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν πρώτων δέκα ἐτῶν τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας, κύριοι ἁπάσης σχεδὸν τῆς Ἀσίας καὶ ἱκανοῦ μέρους τῆς Ἀφρικῆς. Ὄχι ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐφρόντισεν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἄλλων περισπασμῶν, νὰ ἀντιτάξῃ δυνάμεις τινὰς εἰς τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο ῥεῦμα· ἀλλὰ διότι στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται ἀνεδείχθησαν παντάπασιν ἀνεπιτήδειοι νὰ ἀναχαιτίσωσιν αὐτό. Ὅθεν τῷ 611 ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Ἔδεσσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Καππαδοκίας Καισάρεια. Τῷ 614 ἐξεπόρθησαν οἱ Πέρσαι τὰ Ἱεροσόλυμα. Τῷ 616 κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτον καὶ προελθόντες μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Λιβύης κατέστρεψαν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἕτερος περσικὸς στρατὸς διελθὼν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Χαλκηδόνα κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι συμπληρώσει τὰς πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, οὐδὲ συνομολογήσει τὴν πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνθήκην, ὑπέβαλε προτάσεις εἰρήνης πρὸς τὸν Χοσρόην, ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος μονάρχης τῆς Ἀσίας ἀπέκρουσε μεθ' ὕ-

δρεων τὰς προτάσεις ταύτας, οἱ δὲ στρατηγοὶ αὐτοῦ κυριεύσαντες τῷ 617 τὴν Χαλκηδόνα ἐξηκολούθησαν συμπληροῦντες τὴν κατάκτησιν τῶν ἀσιανῶν χωρῶν διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν διαφόρων αὐτῶν πόλεων. Ὅ,τι δὲ διηυκόλυνε τοὺς ἀλλεπαλλήλους τούτους θριάμβους τῶν περσικῶν στρατευμάτων δὲν ἦτο μόνον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάξῃ εἰς αὐτὰ εἰμὴ τάγματα εὐάριθμα καὶ κακῶς ἔχοντα ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς. Καὶ ἕτεραι περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόχειρον ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑποχώρησιν κατά τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν. Ὁ θρησκευτικὸς διωγμός, ὃν εἶχον ἐπιχειρήσει τινὲς τῶν προηγουμένων βασιλέων καὶ ἐξαιρέτως ὁ Ἰουστινιανός, ἠνάγκασε πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἑτεροδόξων νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Περσίαν καὶ νὰ κομίσωσιν αὐτόθι τὰς τέχνας, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπιστήμην. Καὶ συνέβη τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅ,τι κατὰ τὴν ἑπτακαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ὅτε οἱ διαμαρτυρόμενοι τῆς Γαλλίας ἀνηλεῶς ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καταδιωκόμενοι, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν, καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν χωρῶν τούτων ἐπίδοσιν. Οἱ ἐν τῷ περσικῷ κράτει λοιπὸν ἐγκαταστάντες πρόσφυγες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπολαβόντες ἐπί τινα χρόνον ἐν τῷ κράτει ἐκείνῳ πλήρη ἀνεξιθρησκείαν, συνέδραμον ἐκθύμως εἰς τὰς τοῦ Χοσρόου κατακτήσεις, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διετέλουν κρυφίως συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἔτι πολυαριθμοτέρων ὁμοδόξων αὐτῶν ὅσοι εἶχον μείνει ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πλὴν τούτου οἱ πρὸ καιροῦ ὡσαύτως καταδιωκόμενοι Ἰουδαῖοι ἐστασίασαν ἐν ἔτει 613 εἰς Συρίαν· καὶ κατεβλήθησαν μέν, ἀλλ' ἐκδικούμενοι συνέπραξαν μετὰ πολλοῦ ζήλου κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν χώραν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ὥρμησεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὸν μέγαν περσικὸν ἀγῶνα. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνηγόρευσεν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν Ἡράκλειον Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι, διότι ὁ νέος Ἡράκλειος ἦτο μόλις δεκαετὴς τὴν ἡλικίαν, πράγματι δὲ ἀνέθηκεν ὁ βασιλεὺς τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν εἰς τὸν μάγιστρον ἤτοι πρόεδρον τοῦ

ὑπουργείου Βῶνον καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον, τῶν ὁποίων ἀμφοτέρων ἐγίνωσκε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Τελέσας δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, ἥτις κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέπεσε τῇ 4 ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλέως πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα καὶ πρηνὴς πεσὼν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ, «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ηὔξατο, μὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν. ὅπως μὴ καυχήσωνται ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἀπαιρόμενοι.» Ἔπειτα στραφεὶς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου·» μεθ' ὃ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἥτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ συναχθέντος αὐτόθι στόλου ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ λαοῦ ἀναριθμήτου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἠκούετο ἡ εὐχὴ ἵνα ὁ βασιλεὺς βάψῃ ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβαφὲς αὐτοῦ πέδιλον. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἡράκλειος περιέβαλεν ἅπασαν τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην διὰ χαρακτῆρος ἐξόχως θρησκευτικοῦ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἷς τῶν μεγίστων πολεμικῶν ἡγεμόνων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία διά τε τὸ στρατηγικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὸν ὀργανισμὸν ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν στρατόν, ᾐσθάνετο ὅτι ὁ κάλλιστος τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν μηχανικῶν οὕτως εἰπεῖν ὀργανισμῶν ἀποβαίνει ἀτελὴς ἄνευ ἐσωτερικοῦ τινος καὶ πνευματικοῦ ἐρείσματος. Τῳόντι τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσιν ἀνάγκην ἠθικῶν τινων ἐλατηρίων, ἵνα εὐδοκιμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Μόνη ἡ ὑλικὴ δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ὅσῳ ἐντέχνως καὶ ἂν ἦναι ὠργανωμένη. Ἡ ὑλικὴ δύναμις δὲν εἶναι βεβαίως ἀναγκαία, ἀλλὰ παραδόξως κρατύνεται ὁσάκις ἐλαύνεται ὑπὸ ἰσχυρῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, διότι τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα περιποιοῦσιν εἰς τοὺς βραχίονας, εἰς τοὺς πόδας, εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ ἔθνους ὁρμὴν καὶ ῥώμην ἀπροσμάχητον. Τὰ ἠθικὰ ταῦτα ἐλατήρια εἶναι ποικίλα· φιλοπατρία, ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἀφοσίωσις πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα. Ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἦτο ἡ κυρία πηγὴ ἀφ' ἧς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤντλει τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Τοῦτο τὸ θρησκευτι-

κὸν αἴσθημα διενοήθησαν καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Ἡρακλείου βασιλεῖς, νὰ ἀπαλλάξωσι μὲν τῶν ἀτοπημάτων εἰς ἃ εἶχεν ἐξοκείλει, νὰ καταστήσωσι δὲ χρησιμώτερον εἰς τὴν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ χριστιανισμοῦ ἄμυναν. Ὁ Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀσπάζεσθαι τὸν ἱερατικὸν καὶ μοναχικὸν βίον. Ὁ Φωκᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς ἄθλους τοὺς μαρτυρικούς. Ὁ δὲ Ἡράκλειος προέβη ἔτι πλέον· ὁ Ἡράκλειος κατέπληξε τὴν κοινωνίαν ἐκείνην παραστήσας αὐτῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μὴ παύσας παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις εἰς ἣν ἔλεγεν ἑαυτὴν ἀφωσιωμένην τρέχει τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν πολεμίων κίνδυνον, καὶ ὅτι δέον νὰ ἐξεγερθῶσι πάντες πρὸς ἄμυναν αὐτῆς, πεποιθότες εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτῶν, εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα αὐτοῦ υἱὸν καὶ τὴν ἀσπόρως τεκοῦσαν αὐτὸν μητέρα. Καὶ τοῦτο ἦτο ἀληθές, διότι ὁ Χοσρόης, κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα, πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἑστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης ἀπήντησεν, ὅτι δὲν θέλει ἔλθει εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνόσῳ οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν ἐσταυρωμένον αὐτῶν, ἵνα λατρεύσωσι τὸν ἥλιον. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ἦτο προφανής· ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνακηρύξας αὐτὸν ἐπισήμως, κατώρθωσε τῳόντι νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος, ὅτι δέον νὰ μεταχειρισθῇ τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ ζῆλον, οὐχὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης· καὶ περιποιήσας οὕτω εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἔδωκε νέαν εἰς τὸ κράτος ζωήν.

Ὁ Ἡράκλειος, ἐπιβιβασθεὶς εἰς τὸν στόλον αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακρὰν ἵνα ἀπαντήσῃ τοὺς πολεμίους· ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας λόφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν σκηνῶν καὶ ταγμάτων. Στρατηγὸς κοινὸς ἤθελε περιπέσει τῳόντι εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπέλθῃ εὐθὺ ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐνόησε τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος. Ὁ Ἡράκλειος συνεπήγετο ὀλίγας μεθ' ἑαυτοῦ δυνάμεις καὶ ταύτας καλῶς μὲν ἠσκημένας, ἀλλὰ κατεπτοημένας ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἀτυχημάτων. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ ἀπόβασις, παρόντων τῶν πολεμίων, εὐωδοῦτο, ἤθελε συγκροτηθῆ ἀμέσως ἀγὼν ἐκ παρατάξεως πρὸς ἀντιπάλους πολυαριθμοτέρους καὶ θαρροῦντας ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν,

ἀγὼν κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ νίκη ἦτο σφόδρα ἀμφίβολος. Ἐὰν δὲ ἡττᾶτο ὁ χριστιανικὸς στρατός, ἐματαιοῦτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ ὅλον ἐπιχείρημα. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησε καὶ ἐξετέλεσεν ἕτερον ἀξιομνημόνευτον σχέδιον. Ἐπειδὴ ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης, ἐκπλεύσας ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν. Ὅτε ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς, καθ' ἣν ὅμως τὸ παράδειγμα τοῦ ἀτρομήτου ἡγεμόνος παρώτρυνε πάντας νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον· καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ στόλος ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Τότε ἐξακολουθήσας τὸν πλοῦν ἐπορεύθη πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ἡ μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλία, τρεπομένη αἴφνης πρὸς μεσημβρίαν, ἐνῷ προηγουμένως διευθύνεται πρὸς ἀνατολάς. Ἀπεβιβάσθη δὲ ὁ στρατὸς εἰς τὸ ἐσώτατον τῆς γωνίας ταύτης μέρος, τὸν Ἰσσικὸν κόλπον, οὕτω κληθέντα ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ σκέλος κειμένης πόλεως Ἰσσοῦ, ὅπου πρὸ χιλίων περίπου ἐνιαυτῶν, εἶχε νικήσει ὁ μέγας Ἀλέξανδρος τὸν τελευταῖον βασιλέα τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους. Περὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου, ὑπάρχει στενὴ καὶ ὁμαλὴ παραλία ζώνη, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑψοῦνται, παράλληλα σχεδὸν πρὸς τὴν παραλίαν, δύο ὀρεινὰ σκέλη, σχηματιζόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀμανοῦ ὄρους, τὸ ὁποῖον ἔχει δύο πύλας, δι' ὧν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν στενὴν παραλίαν ζώνην· τὰς Ἀμανίδας, ἀπὸ βορρᾶ, ἤτοι ἀπὸ Κιλικίας, καὶ τὰς Συρίας, ἀπὸ μεσημβρίας, ἤτοι ἀπὸ Συρίας. Πρὸς βορρᾶν δὲ τοῦ ἀρκτικοῦ σκέλους τοῦ Ἀμανοῦ, ἡπλοῦτο τὸ πεδινώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ταρσός, Ἄδανα, Μόψου ἑστία, Ἀνάζαρβος, καὶ τὸ ὁποῖον πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὡρίζετο ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀπὸ δυσμῶν δὲ καὶ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν ἐφράσσετο ὑπὸ τοῦ φοβερωτέρου τείχους τοῦ ὄρους Ταύρου. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ χῶρος οὗτος εἰς ὃν ἀπεβιβάσθη ὁ Ἡράκλειος, ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τῶν ὁρμητηρίων· ἀπὸ μεσημβρίας ἦτο ἀπόρθητον, διότι οἱ ἡμέτεροι ἐθαλασσοκράτουν, ἄλλοθεν δὲ πανταχόθεν οἱ πολέμιοι εἶχον πρῶτον νὰ ἐκπορθήσωσι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου, καὶ ἔπειτα τὰς Ἀμανίδας πύλας, πρᾶγμα δυσχερέστατον. Ἑνὶ λόγῳ, ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου ἐν Κιλικίᾳ, ὄπισθεν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ ὡμοίαζεν ὁπωσοῦν τὴν θέσιν τοῦ λόρδου Οὐελλιγκτῶνος, ἐν ἔτει 1810, ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Τόρρες-Βέδρας περὶ Λισσαβῶνα. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἀπο-

ἐιϐασθεὶς εἰς τὴν νοτιανατολικωτάτην ἐκείνην ἄκραν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δὲν ἦτο μόνον ἀσφαλής· ἠπείλει ἐνταὐτῷ τὰ νῶτα τοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον ταύτην περσικοῦ στρατοῦ, ὥστε ἦτο πιθανώτατον ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος, ἐγκαταλείπων τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, θέλει ἔλθει ν' ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἡράκλειον. Ἡ ἔκϐασις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἦτο ἄδηλος· ἀλλ' ἐπειδὴ προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου, ἦτο ἐλπὶς νὰ ἡττηθῶσιν οἱ πολέμιοι· καὶ τούτου γενομένου, ἀπηλλάσσετο αὐτῶν διὰ μιᾶς ἡ μικρὰ Ἀσία. Ἠδύνατο βεϐαίως καὶ νὰ ἡττηθῇ ὁ Ἡράκλειος· ἀλλ' οἱ Πέρσαι δυσκολώτατα ἤθελον ἐκπορθήσει τὰς πύλας τοῦ Ταύρου· ὥστε ὁ βασιλεύς, καὶ ἂν ἐνικᾶτο, ἤθελεν ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχῃ τὴν Κιλικίαν, ἀναγκάζων πάντοτε τοὺς πολεμίους νὰ παραμένωσιν εἰς τὴν ἄκραν ταύτην τῆς χερσονήσου, ἀνακουφίζων τὰς λοιπὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, πρὸ πάντων δὲ ἀπομακρύνων ἐκ τῆς πρωτευούσης τὰ περσικὰ στίφη.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος καὶ ἐλπίζων ἐστρατοπέδευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐν Κιλικίᾳ, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνίσχυσε τὰ εὐάριθμα αὐτοῦ τάγματα, καλέσας πρὸς ἑαυτὸν ἁπάσας τὰς φρουρὰς τῶν παραλίων πόλεων καὶ τῶν ὀρέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν, τὴν ἄσκησιν, τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ. Τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικὸν τό τε βαρὺ καὶ τὸ ἐλαφρόν, διῃρέθησαν εἰς δύο σώματα· οἱ σαλπιγκταὶ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι ἔδιδον τὸ σημεῖον τῆς πορείας, τῆς ἐφόδου, τῆς ὑποχωρήσεως ἢ τοῦ διωγμοῦ, τῆς εὐθείας ἢ τῆς λοξῆς παρατάξεως, τῆς πυκνῆς ἢ τῆς ἠραιωμένης φάλαγγος. Ὁ βασιλεὺς ἐκοινώνει ὅλων τῶν ἀγώνων οὓς ἐπέϐαλλεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ· ὁ ἀδυσώπητος τῆς πειθαρχίας κανὼν ὥριζε τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας, τοῦ γεύματος, τοῦ ὕπνου. Ἀλλὰ ἰδίως ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἐπιρρώσῃ τὰς ἐκλελυμένας ἐκείνας ψυχάς. Κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ὑπεμίμνησκεν εἰς τοὺς συστρατιώτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν συμφοράς, ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερὰ τὰ ὁποῖα ἐϐεϐήλωσαν οἱ πυρολάτραι· ἀπεκάλει ἀδελφοὺς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους δεικνύων τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων ὅτι ὁ Χριστὸς οὗτος εἶναι ὁ κοινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρα-

τευμάτων ὁ ἡγεμών, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστιν ἀσφαλέστερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστιν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεύς, ὡς εἷς ἐξ αὐτῶν, πρὸς πόνους ὁπλίζεται. Τοιουτοτρόπως ἠγωνίζετο ὁ Ἡράκλειος νὰ ἐνασκήσῃ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν περὶ αὐτὸν στρατιάν, ἐμπνέων αὐτῇ ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν πολεμίων, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὴν καὶ πεποίθησιν εἰς τὸ θεῖον.

Τούτων δὲ γενομένων, ὅσα προέβλεπε συνέβησαν. Οἱ Πέρσαι οἵτινες ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτα αὐτῶν καὶ ὅτι κινδυνεύει νὰ διακοπῇ ἡ μετὰ τῆς ἰδίας χώρας κοινωνία, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσι καὶ νὰ δράμωσιν εἰς Κιλικίαν. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἀπέφυγε τὸν ἀγῶνα, διότι ἔβλεπε τὸν στρατὸν πρόθυμον καὶ ἀρκούντως γεγυμνασμένον. Κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγκεχυμένων ἀφηγήσεων τῶν τότε χρόνων δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀκριβῶς ποῦ ἐγένοντο αἱ πρῶται συμπλοκαὶ καὶ ποῦ συνεκροτήθη ἡ ὁριστικὴ μάχη. Βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲν ἔπαυσαν τρέποντες τοὺς χριστιανούς, ἤδη τὸ πρῶτον κατετροπώθησαν, καὶ ὅτι ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἀνεφάνησαν πλέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἤδη ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δι' ἑνὸς στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὑπερέβη τὸ ὄρος τοῦτο τοῦ Ταύρου, διῆλθε τὰ πεδία τῆς Καππαδοκίας, καὶ ἀφήσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ διαχειμάσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ τὸν Ἅλυν ποταμόν, προσῆλθεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὄχι διὰ νὰ κομπάσῃ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· θρίαμβον δίκαιον καὶ λαμπρὸν ἔμελλε νὰ τελέσῃ βραδύτερον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἀντιπάλων καταστροφήν· ἤδη δὲ ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἵνα ῥυθμίσῃ τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Μεθ' ὃ ἐπεχείρησεν ἀμέσως νέας στρατείας.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀπαλλαγὴν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ φυσικόν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἦτο νὰ τραπῇ ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, ἵνα καταβάλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὁποίων πολλαὶ πόλεις κατείχοντο ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἐὰν ἐπεχείρει τοιοῦτό τι καὶ κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς πολιορκίας, ἤθελε προφθάσει ὁ Χοσρόης μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καί, ἀνταγωνιζόμενος ἐπιτυχῶς καθὸ ἐρειδόμενος ἐπὶ πολλῶν ὀχυρῶν σημείων, ἤθελε συμπληρώ-

σει τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἕτερον μέγα βούλευμα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δῃῶν καὶ πορθῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Ἐπὶ τούτῳ, ἐν ἔαρι τοῦ 623, ἐξέπλευσεν αὖθις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πεντακισχιλίων λογάδων ἀνδρῶν, τραπεὶς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, συνήθροισε τὸν λοιπὸν στρατὸν τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, παρώτρυνε πάντας τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ βαδίσωσι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τὴν ἱερὰν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ εὗρεν ἰδίως προθύμους νὰ συναγωνισθῶσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρμενίας, οἵτινες, πολὺν παθόντες θρησκευτικὸν διωγμὸν ἀπὸ τῶν Σασσανιδῶν, ἐνόησαν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀδυσωπήτους ἐκείνους ὑβριστὰς καὶ πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Ἀρμενία, οἵα εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἡράκλειον ἐπιτήδειοι μηχανικοὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τοῦ ῥαγδαίου τούτου ποταμοῦ γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διελθὼν ὁ χριστιανικὸς στρατὸς προήλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν ἢ Γάζακα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, τὴν ὁποίαν, κειμένην οὐ μακρὰν τῆς σημερινῆς αὐτῆς πρωτευούσης, τῆς Ταυρίδος, εἶχε δράμει νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος εἶδεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀγῶνος κρισίμου, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνῃ καὶ αὖθις τὸν λόγον πρὸς τοὺς συστρατιώτας ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ παροξύνῃ αὐτούς. Ὅθεν παρατάξας τὰ τάγματα, καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ, καὶ περιεστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν σταυροφόρων σημαιῶν, «Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ ἀγωνισόμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων. Λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύτριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἔνδον ἐσμὲν τῆς τῶν Περσῶν γῆς, καὶ μεγάλον κίνδυνον ἡ φυγὴ φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθορὰς τῶν παρθένων· τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ὁρῶντες, πονήσωμεν

τὰς καρδίας. Οὐκ ἔστιν ὁ κίνδυνος ἄμισθος, ἀλλὰ τῆς αἰωνίου δόξης πρόξενος. Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς, καὶ ὀλέσει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν.» Ταῦτα τοῦ βασιλέως εἰπόντος, βαθεῖα ἐπεκράτησεν ἐπί τινας στιγμὰς ἡ σιωπή· πάντες εἶχον ἐπ' αὐτὸν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα καὶ ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ ἠρτημένας τὰς καρδίας, ὅτε προσελθὼν εὐλαβῶς ἐκ τῶν τάξεων ἀνὴρ παλαίμαχος ἀπεκρίθη αὐτῷ εἷς ὑπὲρ πάντων. «Ἥπλωσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα. Ὤξυναν οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἔμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο. Ἀνεπτέρωσας ἡμᾶς διὰ τῶν λόγων. Ἐρυθριῶμεν ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα ἡμῶν σε ὁρῶντες, καὶ ἑπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασι». Τὴν φωνὴν ταύτην ἐκάλυψε γενικὴ τοῦ στρατοῦ ἐπευφημία, ὡς προάγγελος τῶν τῆς νίκης ἀνευφημιῶν. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον· καὶ ἀπελθόντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν ἀμαχητί, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Γάζαν, ἥτις, κατοικουμένη ἄλλοτε ὑπὸ 300,000 ψυχῶν, δὲν συνέκειτο τότε εἰμὴ ἐκ τρισχιλίων οἰκιῶν. Εἶχεν ὅμως ἔτι, ὡς λέγουσιν, ἀξιολόγους θυσαυρούς, οἵτινες ἔπεσον ἤδη εἰς χεῖρας τῶν χριστιανικῶν ταγμάτων. Ὁ χειμὼν μόνος διέκοψε τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ ἀσφαλῶς, ἐν χώρᾳ φιλικῇ, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Καθ' ὅλην τὴν δευτέραν αὐτοῦ ταύτην στρατείαν ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ τὰς καταστροφὰς ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἁπανταχοῦ ἐσβέσθη τὸ πῦρ τῶν Μάγων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ δὲ καταστροφὴ τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως (65) διε-

65) Τὰ κατὰ τὴν γενέθλιον τοῦ Ζωροάστρου εἰσὶν ἄγνωστα· θεωρεῖται δὲ πιθανώτερον ὅτι, ἂν ὑπῆρξεν ὡς πρόσωπον ἱστορικόν, ἐγεννήθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀριανῇ (Ἰράν), οὐχὶ ἐν Ἀτροπατηνῇ, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, καὶ ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν δυτικὴν Ἀριανήν. Ἀλλ' ἡ Ἀτροπατηνὴ (νῦν Ἀδζὲρ πιζὰν) ἐθεωρεῖτο ἱερὸς τόπος τῆς θρησκείας τοῦ Ζωροάστρου, ὡς κοιτὶς τῆς πυρολατρείας διὰ τὰς ἐν αὐτῇ πηγὰς νάφθης· σημαίνει δὲ καὶ τὸ ὄνομα Ἀτροπάτης, πυρολάτρης.

τάχθη εἰς ἐξελέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἅγιον τάφον. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐνῷ ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποθάλπῃ τοιουτοτρόπως τὸ θρησκευτικὸν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ αἴσθημα, δὲν ἐλησμόνει τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς ἡγεμόνα γενναῖον. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων πεσόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἠξιώθησαν τῆς ἐνδεχομένης παρ' αὐτῷ περιθάλψεως καὶ ἠλευθερώθησαν, εὐλογοῦντες μὲν τὸ ὄνομα ἀνδρὸς εὐεργέτου, καταρώμενοι δὲ τὸν κοσμόλεθρον Χοσρόην τὸν ἐπισπάσαντα εἰς τὰς χώρας αὐτῶν τοιαύτας συμφοράς.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 ἐκτίθεται ἀσαφέστερον ἔτι τῶν προηγουμένων ἐν ταῖς πηγαῖς, αἵτινες παραδόξως πρὸ πάντων διαστρέφουσι τὰ ὀνόματα τῶν τόπων καὶ τῶν προσώπων. Οὐδεμία δὲ δυστυχῶς ἐγένετο ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰδικὴ περὶ τῶν μεγάλων τούτων τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεων τοπογραφικὴ ἐργασία, ἀνάλογος τῶν γενομένων περὶ τῆς ἀναβάσεως καὶ καταβάσεως τῶν μυρίων καὶ περὶ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐντεῦθεν ἐκ τῶν ἱστορικῶν, ὁ μὲν Γίββων ἐμπίπτει εἰς ὑπερβολικὰς εἰκασίας, λέγων ὅτι ὁ Ἡράκλειος τῷ 624, ἐνέβαλε διὰ τῶν ὀρέων τῆς ἀνατολικώτατα κειμένης Ὑρκανίας, εἰς τὴν μεγάλην Μηδίαν, καὶ ἐχώρησεν ἐπὶ τὰς βασιλίδας πόλεις Ἰσπαχὰν καὶ Κασβίν, ἐνῷ οἱ χρονογράφοι οὐδὲν λέγουσι περὶ Ὑρκανίας καὶ Μηδίας, καὶ ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἡ πόλις Κασβὶν ὑπῆρχε τότε· ὁ δὲ Φινλαίϋ τοσοῦτον ἀορίστως ὁμιλεῖ, εἰς στίχους 4 ἢ 5 περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ ἔννοιάν τινα περὶ αὐτῆς, ἔστω καὶ τὴν γενικωτέραν. Τὸ καθ' ἡμᾶς τηροῦντες τὸν μέσον ὅρον καὶ μήτε εἰς εἰκασίας ἀνυποστάτους παρασυρόμενοι, μήτε πάλιν ἀποσιωπῶντες ὅσα σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 διεξήχθη τὸ πλεῖστον μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλβανίᾳ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ Περσαρμενίᾳ, ἤτοι τῇ Ἀνατολικῇ Ἀρμενίᾳ. Ὁ Χοσρόης, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς τοῦ Ἡρακλείου ἐπιδρομῆς ἐν τῇ Ἀτροπατηνῇ Μηδίᾳ, κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀνεκάλεσε πάντα τὰ μέχρι πρὸ ὀλίγου θριαμβικῶς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις σταθμεύοντα τάγματα αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν τε καὶ τῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους δυνάμεων στρατοὺς τρεῖς, ἐξέπεμψεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν Ἀλβανίαν· ὥστε ὁ Ἡράκλειος, διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀπὸ βορρᾶ στρατηγι-

κοῦ κινήματος, ἐπέτυχε μὲν ν' ἀνακουφίσῃ τὸ λοιπὸν βασίλειον, ἐδέησεν ὅμως ἤδη ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ πολυαρίθμων καὶ κρατίστων ἐχθρῶν, εἰς χώρας πορρωτάτω κειμένας ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἰδίας δυνάμεως. Οὐδὲν ἧττον ἀπέκρουσεν ἁπάσας αὐτῶν τὰς ἐπιθέσεις, ὑπέθαλψε τὴν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν διχόνοιαν καὶ διὰ μακρᾶς καὶ ποικίλης σειρᾶς πορειῶν, ὀπισθοχωρήσεων καὶ ἐπιτηδείων συμπλοκῶν, δὲν ἔπαυσεν ἐπιτυχῶς ἀμυνόμενος. Οἱ δεινοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἔφερον εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν τοὺς συμμάχους αὐτοῦ κατοίκους τῆς Κολχίδος, ὥστε οὗτοι ἐγκατέλιπον αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου. Ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τηρήσαντας τὴν τάξιν παλαιμάχους, «Τὸ πλῆθος ὑμᾶς, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω, εἶπεν εἰς αὐτούς. Θεοῦ γὰρ θέλοντος εἷς διώξει χιλίους. Θύσωμεν οὖν τῷ Θεῷ ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν σωτηρίας. Λάβωμεν στέφη μαρτύρων ἵνα ὁ μέλλων ἡμᾶς ἐπαινέσῃ χρόνος.» Καὶ ἐξηκολούθησεν ἀντιπαλαίων κατὰ ἐχθρῶν πολυαριθμοτέρων, καὶ εἰς τὴν Περσαρμενίαν διεπέρασεν. Ἀλλ' ἔπειτα ἐπανῆλθε πάλιν φαίνεται εἰς Ἀλβανίαν, διότι τὸ τελευταῖον πολεμικὸν γεγονὸς τοῦ ἔτους τούτου ἀναφέρεται γενόμενον ἐν πόλει τινὶ τῶν Ἀλβανῶν. Τῳόντι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Χοσρόου μετὰ τῶν ἀρίστων αὐτῶν ταγμάτων, πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ τῶν γυναικῶν, εἶχον καταλάβει, τοῦ χειμῶνος ἐπελθόντος, τὴν εἰρημένην τῶν Ἀλβανῶν πόλιν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ὁδεύσας διὰ νυκτός, ἐπέπεσεν αἴφνης κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ ἀποκρούσῃ ἀπὸ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνῆλθε, τὰ ἀκόντια καὶ τὰς δᾷδας τῶν ἐπιτιθεμένων. Οἱ σατράπαι καὶ οἱ εὐπατρίδαι τῆς Περσίας, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ κράτιστοι τῶν στρατιωτῶν, πᾶν τὸ περσικὸν ἄνθος, ὡς λέγει μετά τινος χάριτος ὁ συνήθως ξηρὸς χρονογράφος, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ. Καὶ ὁ μὲν ὕπατος στρατηγὸς ἐσώθη διὰ φυγῆς συντόνου, ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ αὐτοῦ ὅπλα, ἡ χρυσῆ ἀσπίς τε καὶ μάχαιρα, καὶ τὸ δόρυ, καὶ ἡ διάλιθος καὶ χρυσῆ ζώνη, καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ, ἔπεσον εἰς χεῖρας τοῦ δορικτήτορος, ὅστις ἀφοῦ κατεδίωξε τοὺς φεύγοντας, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινε, πολλοὺς δὲ ᾐχμαλώτευσε, διεχείμασεν ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ ἀσφαλείᾳ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην. Τὰ γεγονότα τοῦ ἐπομένου

ἔτους μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐβούλετο, νὰ καταθλίψῃ ἱκανῶς τὸ περσικὸν κράτος ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, ἐπήνεγκεν ὅμως οὐδὲν ἧττον τῷ 623 καὶ 624 τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸν περσικὸν στρατόν, ὥστε κατὰ τὸ 625 ἀναφαίνεται οὗτος ἀσθενέστατος. Τῳόντι ὁ Ἡράκλειος εἴτε μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης παρεσκεύαζεν ἔκτοτε μέγαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀντιπερισπασμὸν διὰ τῶν Ἀβάρων, εἴτε ἄλλως αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἀφ' ἧς τρίτον τοῦτο ἔτος διετέλει τοσοῦτον μεμακρυσμένος, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἅλυν σταθμούς. Καὶ ἠδύνατο μὲν νὰ ἀνακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια διὰ θαλάσσης, ὅπως διὰ θαλάσσης εἶχεν ἔλθει εἰς τὰς ἀνατολικοβορειοτάτας ἐκείνας χώρας· ἀλλ' αὐτὸς ἐπέστρεψε διὰ ξηρᾶς, διὰ τῆς ἀνατολικῆς μεγάλης Ἀρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὁδεύων ἐνώπιον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπερήφανον αὐτοῦ πορείαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ἡττήθη.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀλβανίας ἐν ἔαρι τοῦ 625, καὶ πορευθεὶς τὸ πρῶτον πρὸς δυσμὰς μετέβη εἰς τὴν Ἰβηρίαν· ἐκεῖθεν ἐτράπη πρὸς νότον, ὑπερέβη ἐν ἡμέραις ἑπτὰ μετὰ πολλοῦ κόπου τοὺς χιονοσκεπεῖς ἔτι κλάδους τοῦ Ἀντιταύρου, τοὺς χωρίζοντας τὴν Ἰβηρίαν ἀπὸ τὴν Ἀρμενίαν, ἔπειτα δὲ πάλιν στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἐπέρασε τὸ ραγδαῖον τοῦ Τίγρεως ρεῦμα οὐ μακρὰν τῶν πηγῶν αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς Ἀμίδαν, τὸ σημερινὸν Διαβερκίρ. Ὁ περσικὸς στρατός, νοήσας ὁπωσοῦν βραδέως τὴν ἀνάζευξιν αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἀντίστασιν προέφθασε νὰ ἀντιτάξῃ οὔτε περὶ τὰ ὄρη, οὔτε περὶ τὸν Τίγριν, καί, ὡς φαίνεται, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἀνεχώρησεν ὁ βασιλεὺς πρωϊμώτατα ἐκ τῶν χειμερινῶν αὐτοῦ σταθμῶν. Ἀλλ' εἰς Ἀμίδαν ἠναγκάσθη νὰ ἀναπαύσῃ ἐπί τινα χρόνον τὸν στρατόν, τοῦ ὁποίου ἡ πορεία ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον δύσκολος ὅσῳ συνεπήγετο πολλὴν λείαν καὶ αἰχμαλώτους οὐκ ὀλίγους. Ἐντεῦθεν δέ, ἐξ Ἀμίδης, ἀνήγγειλεν εἰς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσεχῆ ἐπάνοδον αὐτοῦ· καὶ μετ' οὐ πολύ, μαθὼν ὅτι πλησιάζει ἤδη ὁ περσικὸς στρατός, ἐπανέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, ἐπέρασε τὸν Εὐφράτην, ἦλθεν εἰς Σαμόσατα τῆς Συρίας,

ὑπερέβη τὸ Ἀμανὸν ὄρος καὶ καταβὰς εἰς τὸ ὁμαλώτατον τῆς Κιλικίας μέρος, ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Σάρον ἐπὶ τῆς περιφήμου παρὰ τὰ Ἄδανα γεφύρας, κατέλαβεν ἀσφαλῶς τὴν γέφυραν ταύτην καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην πεδίον, τοῦ ὁποίου αἱ νομαὶ ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ δώσωσιν ἀναψυχὴν εἰς τὸ σφόδρα κεκοπιακὸς αὐτοῦ ἱππικόν.

Ἐνταῦθα τελευταῖον κατέφθασε τὸν Ἡράκλειον ὁ περσικὸς στρατός, στήσας τὰς σκηνὰς εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Σάρου ὄχθην, πρὸς ἀνατολὰς τῆς γεφύρας. Ὁ Σάρος, ὅστις μέχρι τοῦ νῦν εἶναι ναυσίπορος, ἀνεπλέετο τότε ὑπὸ ἔτι μεγαλητέρων, ὡς φαίνεται, πλοίων, ἡ δὲ κολοσιαία αὐτοῦ γέφυρα, ἡ κατασκευασθεῖσα μὲν ὑπὸ Ἀδριανοῦ, ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ δὲ ἐπισκευασθεῖσα, σώζεται ἕως σήμερον καὶ ἐρείδεται ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἀψίδων. Ἡ γέφυρα αὕτη ἦτο πρὸς τούτοις ἠσφαλισμένη διὰ πύργων ἰσχυρῶν, τοὺς ὁποίους κατεῖχεν ὁ Ἡράκλειος. Ὁ περσικὸς στρατός, προκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ὀχυρώματος τούτου καὶ ἔπαθεν ἧτταν δεινήν. Ἐπὶ τῆς γενομένης μάχης, ὁ βασιλεὺς ἰδίᾳ χειρὶ ἐφόνευσε καὶ ἔρριψεν εἰς τὸν Σάρον γιγαντώδη τινὰ Πέρσην, τοσοῦτον τρόμον ἐμπνεύσας εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε αὐτὸς ὁ στρατηγὸς αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ τὴν ἐντεῦθεν κατάπληξιν. Ἐν τῷ περσικῷ στρατῷ ὑπῆρχον τότε πολλοὶ πρόσφυγες αἱρετικοί, οἵτινες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν προτέρων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βασιλέων, εἶχον εὕρει ἄσυλον παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ συναγωνίζωνται μετ' αὐτῶν κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' οἱ Γάλλοι διαμαρτυρόμενοι, οἱ καταφυγόντες εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀπετέλουν τὸ κράτιστον μέρος τῶν στρατῶν δι' ὧν ὁ Γουλιέλμος κατεπολέμει τὴν Γαλλίαν. Εἷς δὲ τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων διετέλει ὡς ὑπασπιστὴς παρὰ τῷ στρατηγῷ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν ὁ στρατηγὸς ἀποτεινόμενος ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης καὶ δεικνύων τὸν Ἡράκλειον, εὐχερῶς παρὰ πάντων ἀναγνωριζόμενον διὰ διὰ τὰ πορφυρᾶ αὐτοῦ πέδιλα· «ὁρᾷς τὸν Καίσαρα, ὦ Κοσμᾶ, ἀνέκραξεν, ὡς θρασὺς πρὸς τὴν μάχην ἵσταται, καὶ πρὸς τοσοῦτον πλῆθος μόνος ἀγωνίζεται καὶ ὡς ἄκμων τὰς βολὰς ἀποπτύει;» Οὕτω ἀποκρουσθέντες οἱ Πέρσαι, διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε καὶ περάσαντες τὸν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια.

ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθήσας ἀνέτως τὴν πορείαν αὐτοῦ, προσῆλθεν εἰς τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Σεβάστειαν καὶ διεχείμασεν αὐτόθι περὶ τὸν Ἅλυν ποταμόν, 625—626, πλησιάσας αὖθις πρὸς τὴν παραλίαν ἐκείνην τοῦ Εὐξείνου πόντου ἣν πρὸ τριετίας εἶχε παραπλεύσει, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν μακρὰν καὶ ἔνδοξον ταύτην στρατείαν.

'Αλλά, ὡς προείπομεν, ἡ στρατεία αὕτη, εἰ καὶ ἐπαγαγοῦσα δεινὰς εἰς τὴν Περσίαν συμφοράς, δὲν ἀπέβη ἔτι κρίσιμος, οὐδὲ ἠνάγκασε τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην. 'Εὰν θαυμαστὴ ἦτο ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἡρακλείου, ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα καὶ ἡ τέχνη τοῦ ἁρπάζειν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀξιομνημόνευτος ὡσαύτως ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ τὸ πολυμήχανον καὶ μεγαλεπήβολον πνεῦμα τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ὅστις δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν νεστοριανῶν, ἠθέλησε τότε νὰ περιποιηθῇ ἔτι μᾶλλον αὐτούς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὑπεχρέωσεν ἅπαντας τοὺς ἐν Περσίᾳ χριστιανοὺς νὰ δεχθῶσι τὴν τοῦ Νεστορίου αἵρεσιν. 'Ενταὐτῷ δὲ συνωμολόγησε συνθήκην συμμαχίας καὶ διανομῆς τοῦ κράτους μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν 'Αβάρων, ἀναλαβόντος νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. 'Επὶ πᾶσι δέ, εἰ καὶ ἐξηντλημένης οὔσης τῆς χώρας αὐτοῦ ἕνεκα τῶν προηγουμένων εἰκοσαετῶν καὶ ἐπέκεινα ἀγώνων, ὁ Χοσρόης συνεκρότησεν οὐδὲν ἧττον τρεῖς πολυαρίθμους στρατιὰς ἀπό τε ξένων καὶ πολιτῶν καὶ οἰκετῶν καὶ παντὸς γένους. Ἡ πρώτη συνέκειτο ἐκ 50,000 ἀνδρῶν, οἵτινες ὠνομάζοντο χρυσολόγχαι, ὄχι διότι, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἔφερον λόγχας χρυσᾶς, ἀλλὰ πιθανώτερον διότι, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ξέρξου, αἱ λόγχαι ἐκεῖναι ἔφερον χρυσοῦν κόσμημα. Ἔμελλε δὲ ἡ στρατιὰ αὕτη νὰ μείνῃ ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς πᾶσαν νέαν ἐνδεχομένην ἐπιδρομὴν τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ δευτέρα ἐπετράπη νὰ διακωλύσῃ τὴν ἕνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐπικουριῶν τὰς ὁποίας ἔφερε τῷ βασιλεῖ, ἄδηλον πόθεν, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· ἡ δὲ τρίτη διετάχθη νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν 'Αβάρων. Ταύτης τῆς τελευταίας στρατιᾶς ὁ ἡγεμών, διελθὼν τὰς ἐπαρχίας τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἀφίκετο, περὶ μῆνα μάϊον τοῦ 626, εἰς τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Περσῶν καταληφθὲν περὶ Χαλ-

κηδόνα στρατόπεδον καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα τὴν καταστροφὴν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιμένων τοὺς Ἄβαρας νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου.

Ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ περιστάσει ὁ Ἡράκλειος ἀνέδειξεν αὖθις ἐξαίρετον πολεμικὴν δεξιότητα. Ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἤθελε πιθανῶς δράμει εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης καὶ ἀφήσας οὕτω τὸν Χοσρόην κύριον τῆς Ἀνατολῆς, ἤθελεν ἐπισπάσει κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἡνωμένας ἁπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ὁ δὲ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τοῦ κινδύνου ὃν ἔτρεξεν ἡ βασιλεύουσα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ κλεισθῇ ἐν αὐτῇ ὡς ἐν παγίδι τινί. Ἤξευρεν ὅτι ὁ μάγιστρος Βῶνος εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην πραγμάτων ἦτο ἀνὴρ ἐπιτηδειότατος διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς βασιλευούσης. Ἤξευρεν ὅτι ὁ πατριάρχης Σέργιος ἤθελεν ἐνισχύσει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου εἰς τὸ θεῖον πεποιθήσεως. Καὶ ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παραμείνῃ αὐτὸς εἰς τὸ περὶ τὸν Ἅλυν στρατόπεδον, πέμψας μόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπικουρίαν 12,000 θωρακοφόρων. Καὶ τῷόντι ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως, ἵνα ἀποκρούσῃ τὴν ἔφοδον, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος ν' ἀγωνισθῇ γενναίως, πειθόμενον εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς πολιούχου Παναγίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 30,000 μαχηταί, ἀποτελοῦντες τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ χαγάνου, διῆλθον τὰ μακρὰ τείχη, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τινὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς βασιλευούσης ἐξελθόντες μετὰ τῶν παλληκαρίων αὐτῶν, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καίτοι γενναίως ἀγωνισθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνηγγέλλετο ἡ ἄφιξις τοῦ χαγάνου μετὰ τῆς κυρίας δυνάμεως συγκειμένης ἐξ 80,000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πολλοὶ Γεπίδαι, Ρῶσοι, Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀβάρων. Ἀνεφέραμεν δὲ τὴν μικρὰν ταύτην ἔξοδον διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ἱστορουμένης αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Πασχαλίου λεγομένου χρονικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν χρονογραφίας κατὰ πρώτην φορὰν μνημονεύεται ἡ λέξις παλληκά-

ριον, ἡ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοσοῦτον περίδοξος παρ' ἡμῖν γενομένη, ὡς δηλοῦσα τὸν γενναῖον μαχητήν· τότε δὲ ἐσήμαινε, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, τοὺς νεωτέρους ἀκολούθους τῶν κυρίως λεγομένων στρατιωτῶν.

Μετὰ ἕνα περίπου μῆνα, ἤτοι τῇ 29 ἰουλίου, ὁ χαγάνος προσελθὼν αὐτὸς μετὰ 80,000 ἀνδρῶν, ἀφοῦ ματαίως προέτεινεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ παραδοθῶσι, περιέζωσεν αὐτὴν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ συνεννοήθη διὰ σημείων μετὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ στρατοπεδεύοντος στρατηγοῦ τῶν Περσῶν, τῇ δὲ 31 ἰουλίου ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσιν, κατέστρεψαν δώδεκα πύργους οὓς εἶχε κατασκευάσει ὁ χαγάνος, καὶ διεκώλυσαν πᾶσαν αὐτοῦ κοινωνίαν μετὰ τῶν Περσῶν, συλλαβόντες ἢ τρέψαντες εἰς φυγὴν τὰ μονόξυλα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οἱ Σλαῦοι. Οὐδὲν ἧττον τὴν 2 αὐγούστου οἱ πολιορκούμενοι ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἔλθωσι πρὸς τὸν χαγάνον εἰς διαπραγματεύσεις τινάς, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τὸν πατρίκιον Γεώργιον καὶ ἄλλους τῶν ἐν τέλει. Ὁ χαγάνος ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πολλῆς ὑπεροψίας καὶ ἀφῆκεν ἱσταμένους ὀρθούς, ἐνῷ τρεῖς πρέσβεις Πέρσαι ἐκάθηντο παρ' αὐτῷ λαμπρῶς ἱματισμένοι. «Ἰδού, εἶπεν ὁ ἀγέρωχος βάρβαρος, ἰδοὺ οἱ Πέρσαι ἐπρέσβευσαν πρὸς ἐμὲ ἑτοίμους ἔχοντες νὰ μοὶ δώσωσι τρισχιλίους μαχητάς. Ἐὰν λοιπὸν θέλετε νὰ λάβῃ ἕκαστος τῶν ἐν τῇ πόλει ἓν ἱμάτιον, καὶ ἓν ὑποκάμισον, εἰμπορεῖτε νὰ περάσετε εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀφίνοντες εἰς ἐμὲ τὴν πόλιν καὶ τὴν περιουσίαν ὑμῶν. Οἱ σύμμαχοι καὶ φίλοι μου Πέρσαι δὲν θέλουσιν ἀδικήσει ὑμᾶς καὶ θέλουσιν ἐπιτρέψει νὰ ὑπάγετε ὅπου βούλεσθε. Ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῆτε, παρεκτὸς ἐὰν γίνετε ἰχθύες ἵνα ἀπέλθητε διὰ θαλάσσης ἢ πτερωτοὶ ἵνα ἀπέλθητε εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, ὡς λέγουσιν αὐτοὶ οἱ Πέρσαι, ἢ φυγὰς εἶναι ἢ αἰχμάλωτος, οὐδὲ δύναται νὰ πέμψῃ εἰς ὑμᾶς ἐπικουρίαν τινά». Εἰς ταῦτα ὁ πατρίκιος Γεώργιος ἀντιπαρετήρησεν ὅτι οἱ Πέρσαι οὗτοι δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν, διότι ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπικουρίαν ἡμῖν ἐξαπέστειλε, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἐστὶν ἐξολοθρεύων αὐτήν. Τότε εἷς τῶν Περσῶν παροξυνθεὶς ὕβρισε τὸν πατρίκιον Γεώργιον, ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὅτι «σύ με οὐχ ὑβρίζεις, ἀλλ' ὁ χαγάνος». Παρετήρησαν δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν χαγάνον οἱ πρέσβεις μετά τινος εἰρωνείας, ὅτι ἐνῷ τοσαῦτα περὶ αὐτὸν στρατοπε

δεύουσι πλήθη, τίνα χρείαν ἔχει τῆς τῶν τρισχιλίων Περσῶν βοηθείας καὶ ἐπὶ τέλους συμπεραίνοντες ἐπρόσθεσαν· «Ἡμεῖς τὴν πόλιν οὐδέποτε ἐῶμεν· ἡμεῖς γὰρ προσδοκῶντες ὅτι καίριόν τι λαλοῦμεν ἐξήλθομεν πρὸς σέ. Ἐὰν οὖν μὴ θέλῃς τὰ πρὸς εἰρήνην μεθ' ἡμῶν λαλῆσαι, ἀπόλυσον ἡμᾶς.»

Οὕτω διαλυθείσης ἀπράκτου καὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀποπείρας περὶ συμβιβασμοῦ, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἀλλ' εἰς μάτην οἱ Ἄβαρες μετεχειρίσθησαν ἁπάσας τὰς ἐν χρήσει τότε πολιορκητικὰς μηχανάς· αἱ ἔφοδοι αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν αὖθις. Εἰς μάτην ὡσαύτως οἱ Σλαῦοι ἐπεχείρησαν καὶ πάλιν διὰ μονοξύλων νὰ κοινωνήσωσι μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν· τὰ πλοιάρια ἐκεῖνα κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ περὶ Κωνσταντινούπολιν στόλου, ὅσοι δὲ τῶν Σλαύων περιεσώθησαν, καταπτοηθέντες ὑπὸ τῆς δεινῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστησαν, ἐγκατέλιπον τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ὁ χαγάνος ἦτο ἔξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀποτυχίαν ἣν συνεπλήρωσεν ἔξοδος ἀπὸ ξηρᾶς ἐπαγαγοῦσα δεινὴν τῶν Ἀβάρων τροπήν. Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ παραφορὰ αὐτοῦ, ὁ χαγάνος ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀναζεύξῃ· ὅθεν τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 αὐγούστου, διέλυσε τὰς μηχανάς, ἔκαυσε τοὺς κινητοὺς πύργους καὶ ἀνέτρεψε τὰ ὀχυρώματα τοῦ στρατοπέδου του. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν πρὶν ἀναχωρήσῃ, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ αὖθις εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ μαγίστρου Βώνου. Ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἀπεκρίθη ὅτι ἦτο ἐξώρας· ὅτι δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότου κατατροπώσας τὴν δευτέραν περσικὴν μοῖραν ἐπέρχεται μετὰ τοῦ θεοφυλάκτου στρατοῦ καὶ ἀντιπεράσας θέλει παρακολουθήσει τὸν χαγάνον μέχρι τῆς χώρας αὐτοῦ, ὅπου δύνανται νὰ λαλήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ταύτην δὲ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν, ἐπέσπευσεν ἔτι μᾶλλον ὁ χαγάνος τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς πρώτης πολιορκίας ἣν ὑπέστη ἡ μεγάλη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα· ἔκβασις ἀείμνηστος, διότι ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Πέρ-

σας, ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι ἐφάνησαν ἀνίκανοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς μωαμεθανούς, μετὰ τῶν Περσῶν ἤθελε καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ὑποκύψει ἔκτοτε εἰς τοὺς νέους τούτους πολεμίους, καὶ πιθανώτατα ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ἐξηλείφθη τῳόντι ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἤτοι ἀπὸ τῆς Συρίας, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἐνῷ λυτρωθείσης ἤδη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ μὲν Πέρσαι ἐδουλώθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἀντέσχεν ἔτι εἰς αὐτοὺς ἐπὶ 800 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτούς. Καὶ ἀπέβαλε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, διὰ τοῦ τουρκικοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ διέσωσε τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν, διότι ὁ τουρκικὸς μωαμεθανισμὸς ἀπέβη πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἀραβικοῦ καταστρεπτικὸς τῶν ἐθνοτήτων. Ὅθεν ἐὰν σήμερον ὑπάρχῃ ἑλληνισμός, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς πρώτης ταύτης ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ γεγονὸς τοῦτο συνδέεται καὶ ἄλλως μετὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν βίου. Εἴπομεν ἤδη ὅτι τότε ἀντήχησε κατὰ πρῶτον ἡ λέξις παλληκάρια, ἥτις ἔμελλε ν' ἀποβῇ τοσοῦτον ἔνδοξος ἐπὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Πλὴν τούτου, τότε ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ἀναλογιζόμενος μὲν τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπηλλάγη τὸ ἔθνος, ἀνταποκρινόμενος δὲ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες δὲν ἠγωνίσθησαν τοσοῦτον γενναίως εἰμὴ πεποιθότες εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Παναγίας Θεοτόκου, ἐνέκρινεν εἰς δήλωσιν ἀϊδίου πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης, τὴν καθιέρωσιν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ἥτις μέχρι τῆς σήμερον τελεῖται παρ' ἡμῶν τὴν παρασκευὴν τῆς Ε' ἑβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη βραδύτερον ἡ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἄβαρες τοσοῦτον γενναίως ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης. Τίς Ἕλλην δὲν γνωρίζει τὸν ὕμνον τὸν κατὰ τὴν Ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστάτιδος τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος ;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια !
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια

Ἀναγράφω σοι, ἡ πόλις Σου, Θεοτόκε.
Ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
Ἵνα κράζω Σοι, χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς Ἕλλην δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως βαθείας τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηροτέρα φαντασία καὶ ἡ εὐλαβεστέρα ἀγάπη ἐπεσώρευσαν ὅλας τὰς δυνατὰς διαδηλώσεις τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν σώτειραν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς ἐκκλησίας;

Χαῖρε, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
Χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·
Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Ἴσως τινὲς ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἀξιοῦσι νὰ καθυποβάλλωσι τὰ πάντα εἰς τὴν στάθμην τῆς λεγομένης αὐστηρᾶς λογικῆς παρατηρήσωσιν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὰ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι συμβαίνοντα, ὅτι αἱ δοξολογίαι ἐκεῖναι καὶ δεήσεις, ἦτο εὐλογώτερον ν' ἀπευθύνωνται πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὂν, πρὸς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν μᾶλλον ἢ πρὸς ἓν τῶν κτισμάτων Αὐτοῦ, ἔστω τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνθρωποι εἰμποροῦν νὰ εἰξεύρωσι πολλὰ πράγματα, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ὀλίγοι τινὲς λόγιοι δὲν ἀποτελοῦσιν ἔθνος, ἀγνοοῦσιν ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη δὲν ἐπλάσθησαν ὁμοιοειδῆ τὸ ἦθος, πρὸ πάντων δὲ ἀγνοοῦσι τὰ μυστήρια τῆς εὐπαθοῦς τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν καρδίας, ὑφ' ὧν καθοδηγουμένη ἡ θρησκεία ἡμῶν ἔθετο τὴν γέφυραν ἐκείνην τὴν μετάγουσαν τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Καὶ ἐκκαλῶ λοιπὸν τὴν κρίσιν τῆς ξηρᾶς αὐτῶν λογικῆς εἰς τὰς καρδίας ὅλων ὅσοι ἀναγινώσκουσι τὴν παροῦσαν ἱστορίαν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων. Τίς ἐξ ὑμῶν, ἐν ἡμέραις θλίψεων, ἐν στιγμαῖς ὀδύνης, δὲν ἐστέναξεν ἐπικαλούμενος τὸ ἅγιον τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὄνομα; Τῆς μητρός, καὶ οὐχὶ ἑτέρου τινὸς τῶν φιλτάτων· διότι ἠγαπήθητε βεβαίως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπὸ τοῦ πατρός· ἠγαπήθητε ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, τῶν συζύγων, τῶν τέκνων, τῶν φίλων· καὶ ἴσως ὑπήρξατε τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας ἐκείνης ἥτις εἶναι τὸ τρικυμιωδέστερον ἅμα καὶ τὸ μᾶλλον

ἐφήμερον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Ποτὲ ὅμως δὲν ἠγαπήθητε οὐδὲ θέλετε ἀγαπηθῇ ὅσον ὑπὸ τῆς μητρὸς ὑμῶν. Ὅλαι αἱ μελῳδίαι τῶν διαφόρων τῆς ἀγάπης εἰδῶν συναρμολογοῦνται εἰς μίαν οὐρανίωνα ἁρμονίαν ἐντὸς τῆς καρδίας τῆς μητρικῆς καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἡ ἀγάπη, περὶ ἧς ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶπεν, ὅτι εἶναι μείζων τῆς γνώσεως, μείζων τῆς ἐλπίδος, μείζων τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ἀγάπη ἡ μητρική. Ἐκ τούτου ἡ κραυγὴ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἡ ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγὴν ἐκείνην καὶ τὴν εὐλογίαν ἐπὶ πάσης ὑπερβαλλούσης τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος ἀλγηδόνος. Ἀλλ' ἡ δέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος τέξασα, ἡ μήτηρ τῆς ζωῆς, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία, τί ἄλλο εἶναι ἢ ἡ πνευματικὴ ὅλου τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος μήτηρ; Τί δὲ συμφωνότερον πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἢ τὸ νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὴν μεσιτείαν, τὴν προστασίαν, τὰς πρεσβείας τῆς μητρὸς ἐκείνης ἵνα εἴτε δηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν, εἴτε ἐξαιτηθῶμεν τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ ἀντίληψιν; Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ, οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς, καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, οὐδενὸς τῳόντι δέονται τοῦ μεσάζοντος ἵνα ἔλθωσιν εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία, ἡ δὲ καρδία εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν ὥστε νὰ ἔχωσι χρείαν οἰκείων τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν καὶ ὡς διὰ κλίμακος, ἀναβιβασθῶσι μέχρι τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος. Μὴ ἐπιχειρῶμεν λοιπὸν ν' ἀνατρέψωμεν, διὰ τῆς μικρᾶς ἡμῶν σοφίας, τοὺς μεγάλους τῆς φύσεως νόμους· μὴ ἐπιβάλλωμεν χεῖρα ἱερόσυλον ἐπὶ τὰς πατρίους παραδόσεις, οἱ νήπιοι ἡμεῖς, οἱ χθὲς καὶ πρῴην ψηφίσαντες ποικίλας τελετὰς καὶ δοξολογίας, αἵτινες ἤνθησαν καὶ ἀπήνθησαν ὡς ὁ χόρτος τοῦ ἀγροῦ, ὁ σήμερον ὢν καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενος, ἐνῷ τὰ ἱδρύματα τῶν ἀοιδίμων ἡμῶν βασιλέων κατίσχυσαν τοσούτων αἰώνων καὶ τοσούτων πολιτικῶν μεταβολῶν! Τῳόντι, ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Ἡράκλειος καθιέρωσε τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, παρῆλθον ὑπὲρ τὰ 1200 ἔτη· τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἠκρωτηριάσθη, διεμελίσθη, κατέπεσεν, ἀνωρθώθη, πάλιν κατέπεσεν· εἰς δὲ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους πάλιν τμῆμά τι αὐτοῦ ἀνέκτησε τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν· ἀλλὰ καί

τοι ἐπῆλθον ἔκτοτε τοσαῦται μεταβολαί, καί τοι παρῆλθον ἔκτοτε τοσοῦτοι αἰῶνες, μέχρι τῆς σήμερον, εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν χώραν, εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην, εἰς Κρήτην καὶ εἰς Χίον, τὸ ἑσπέρας τῆς παρασκευῆς τῆς Ε′ ἑβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου δὲν παύει ἀναπέμπουσα πρὸς τὸν Ὕψιστον αἴνους εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν παύει ἑνοῦσα πνευματικῶς ὅ,τι διέσπασεν ἡ βία, δὲν παύει πληροῦσα τὰς καρδίας ἡμῶν ἐλπίδων περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν πῶς ἐπολιτεύθη ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὸ κρίσιμον τοῦτο 626 ἔτος.

Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐκλείσθη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῆς πολιορκίας αὐτῆς, ἀλλὰ παρέμεινεν εἰς τὸ περὶ τὸν Ἅλυν στρατόπεδον. Ἐκεῖ σταθμεύων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπετήρει τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν συμβαίνοντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠπείλει τὰ ἐνδότερα τοῦ περσικοῦ κράτους. Περὶ δὲ τὰ μέσα αὐγούστου 626, ἀφοῦ οἱ Ἄβαρες ἠναγκάσθησαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος κατετρόπωσε τὸν περσικὸν στρατόν, ὅστις ἐντολὴν εἶχε νὰ συνέχῃ τοὺς περὶ τὸν Ἅλυν σταθμούς, ὁ δὲ ἕτερος περσικὸς στρατός, ὅστις ἔμελλε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, περιωρίσθη ἤδη εἰς τὸ νὰ πολιορκῇ τὴν Χαλκηδόνα, ὁ Ἡράκλειος ἀπαλλαγεὶς πάσης σπουδαίας μερίμνης ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κράτους, ἐξώρμησεν αὖθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, καὶ ἀπὸ τῶν βορειανατολικωτάτων τούτων χωρῶν ἐπεκρεμάσθη ὡς νέφος ἕτοιμον νὰ ἐκραγῇ ἐπὶ τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐπί τινας μῆνας διετέλεσεν αὐτόθι ἀμυνόμενος κατὰ τῶν χρυσολογχῶν τοῦ Χοσρόου καὶ ἀσφαλίζων ἐνταὐτῷ διὰ φρουρῶν ἐπιτηδείως διανεμομένων, τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὸν Φάσιν λαῶν, οἵτινες πρὸ διετίας εἶχον ἐγκαταλείπει τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ συνωμολόγησε συμμαχίαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων(66), φυλῆς τουρκικῆς, ἥτις

66) Οἱ Χάζαροι ἦσαν Τοῦρκοι τὴν φυλήν, οὐχὶ δὲ Μωαμεθανοὶ τὸ θρήσκευμα, διότι ὁ Μωαμεθανισμὸς δὲν εἶχε κηρυχθῇ ἔτι τότε. Οἱ Χάζαροι οὗτοι, ὄντες εἰδωλολάτραι, ἐπέδραμον ὕστερον εἰς Εὐρώπην καὶ ἐγένοντο Χριστιανοί, ὡς θέλομεν ἴδῃ περαιτέρω.

ἐλεηλάτησε μὲν τὰς περὶ τὸν Ὦξον περσικὰς ἐπαρχίας, παρέσχε δὲ εἰς τὸν Ἡράκλειον ἐπικουρίαν 40,000 ἱππέων.

Οὕτω δὲ ἁπανταχόθεν ἐνισχυθεὶς καὶ ἀσφαλισθείς, ὁ Ἡράκλειος ἐνέβαλε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 627 εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ προελάσας ἀπὸ τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς τὰς περὶ τὸν Τίγριν χώρας, πολλὰς μὲν ἐκυρίευσε πόλεις, πολλὴν δὲ ἐπήνεγκε λεηλασίαν. Ὁ Χοσρόης ἀντιπαρέταξε κατ' αὐτοῦ ἐνταῦθα, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ραζάτην, τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ κράτους αὐτοῦ, αἵτινες λέγονται συμποσωθεῖσαι εἰς 500,000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι βεβαίως ὑπερβολή. Οπωσδήποτε ὁ Ραζάτης ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπέφευγε πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, περιοριζόμενος εἰς συμπλοκὰς μικράς, αἵτινες ὅμως δὲν διεκώλυον τὴν πρόοδον τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπῆλθεν οὕτω ὁ μὴν σεπτέμβριος, οἱ δὲ Χαζάροι κεκμηκότες ἀπὸ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πορειῶν καὶ τῶν ἀδιακόπων ἀγώνων καὶ βλέποντες ἐνταῦτῷ προσεγγίζοντα τὸν χειμῶνα, ἤρχισαν νὰ λιποτακτῶσι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ἡρακλείου ἅπαντες ἄδειαν νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ βασιλεὺς παρατάξας τὸν στρατὸν καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀταράχως ἀπὸ τῶν ἀστάτων ἐκείνων συμμάχων, ἐστράφη ἔπειτα πρὸς τὰ ἴδια τάγματα· καί, ἵνα ἐνθαρρύνῃ αὐτὰ διὰ τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς δυνάμεως ἐλάττωσιν, «γνῶτε, ἀδελφοί, ἀνέκραξεν, ὅτι οὐδεὶς ἡμῖν συμμαχῆσαι θέλει, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεὸς καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρως Θεοτόκος. Τοῦτο δὲ γίνεται ὅπως δείξῃ ἐν ἡμῖν καὶ πᾶσι τούτοις τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν, καταπέμψας ἡμῖν τὴν αὐτοῦ βοήθειαν.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν καὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐπευφημούμενος ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω καταστρεπτικὴν αὐτοῦ πορείαν. Ἡ δήωσις αὕτη ἐπροξένησε πολλὴν ἀμηχανίαν εἰς τὸν Ραζάτην, ὅστις δὲν ἠδύνατο ὡς ἐξ αὐτῆς νὰ συντηρήσῃ τὸν πολυάριθμον αὐτοῦ ὄχλον. Τῇ 1 δεκεμβρίου ὁ Ἡράκλειος ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ κατὰ τὴν Ἀσσυρίαν ποταμοῦ Ζαβάτου, ὅστις καλεῖται σήμερον μέγας Ζάβ, ὠνομάζετο δὲ τὸ πάλαι καὶ Λύκος, καὶ εἶναι ὁ ποταμός, παρὰ τὸν ὁποῖον φθάσαντες οἱ μετὰ Ξενοφῶντος Ἕλληνες ἔπαθον ὑπὸ Τισσαφέρνους τὴν τραγικὴν ἐκείνην προδοσίαν δι' ἧς ἀπεστερήθησαν τῶν στρατηγῶν αὐτῶν καὶ λοχαγῶν, ἥτις ὅμως δὲν ἴσχυσε νὰ καταβάλῃ τὸ θάρρος καὶ

τὴν πειθαρχίαν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου στρατοῦ. Ὁ Ἡράκλειος περάσας τὸν Ζάβατον κατεσκήνωσε περὶ τὴν ἀρχαίαν Νινευΐ, οὐ μακράν, καὶ ἴσως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῶν Γαυγαμήλων, ὅπου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίκησε τὸ δεύτερον ἐκ παρατάξεως τὸν τελευταῖον τοῦ περσικοῦ κράτους βασιλέα. Ὁ δὲ Ραζάτης διεπέρασε τὸν ποταμὸν Ζάβατον ὀλίγον τι κατωτέρω καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τίγρεως ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον καὶ νὰ κρίνῃ τὴν ὅλην τύχην τοῦ μακροῦ καὶ πεισματώδους τούτου ἀγῶνος διὰ μάχης μιᾶς καὶ κρισίμου.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτοτήθη τῇ 12 δεκεμβρίου 627. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι κατὰ δυστυχίαν οὔτε τὴν παράταξιν οὔτε τὰ διάφορα τῶν δύο στρατῶν κινήματα, ἀλλ' ἐξυμνοῦσι μόνον ἅπαντες τὴν προσωπικὴν τοῦ Ἡρακλείου ἀνδρείαν, ἥτις κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην ἡμέραν, ἀνεδείχθη, φαίνεται, ἐφάμιλλος τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπιβαίνων ἐπὶ τοῦ Δόρκωνος, ἵππου τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία ἀπεμνημόνευσε τὸ ὄνομα, ὁ βασιλεὺς παρέσυρε μὲν τοὺς περὶ αὐτόν, κατέπληξε δὲ τοὺς ἀντιπάλους διὰ τόλμης καὶ δεξιότητος ἣν ἐθαύμασαν οἱ κράτιστοι τῶν μαχητῶν. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἔλαβε τραῦμα διὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπληγώθη ὁ Δόρκων δι' ἀκοντίου εἰς τὸν μηρόν· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ γενναῖος ἵππος ἔφερε τὸν ἀναβάτην αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς τριπλῆς τῶν βαρβάρων φάλαγγος. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς ἐφόνευσε ἰδίᾳ χειρὶ τρεῖς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ στρατηγῶν τῶν πολεμίων, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Ραζάτην. Καὶ ἔπεσε μὲν γενναίως ὁ Ραζάτης, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐν θριάμβῳ περιαγομένη ἐνέπλησε θλίψεως καὶ ἀπελπισίας τὰ περσικὰ τάγματα. Ἡ ὁλόχρυσος αὐτοῦ πανοπλία, ἡ ἀσπὶς ἡ συγκειμένη ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι πετάλων, ἡ σπάθη αὐτοῦ καὶ ὁ τελαμών, τὸ ἐφίππιον καὶ ὁ θώραξ ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβον ὃν βραδύτερον ἐτέλεσεν ὁ Ἡράκλειος. Ἡ δὲ μάχη, ἥτις ἤρχισεν ἀπὸ πρωΐας, ἐξηκολούθησε πεισματωδεστάτη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ραζάτου μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ἑσπερινῆς ὥρας· τὰ περὶ τὸν Ἡράκλειον τάγματα ἐκυρίευσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων λαφύρων εἴκοσι καὶ ὀκτὼ σημαίας· τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατεκόπη, οἱ δὲ νικηταὶ διενυκτέρευσαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, κηρύξαντες ὅτι δὲν ἀπώλεσαν εἰμὴ πεντήκοντα ἄνδρας, ἐκτὸς πολλῶν χιλιάδων

τραυματιῶν. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς φαίνεται ἀπίθανος καὶ δυσανάλογος πρὸς τοὺς τραυματίας. Ὅ,τι δ' ἐπιμαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ζημίαν ἣν ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ὅτι οἱ περισωθέντες Πέρσαι ἔτχον τὸ θάῤῥος νὰ μείνωσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πτωμάτων τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν, εἰς διάστημα μόλις δύο σαγιτοβολῶν, μέχρι τῆς ἑβδόμης ὥρας τῆς νυκτός. Περὶ δὲ τὴν ὀγδόην ὥραν ὑπεχώρησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, καὶ συναθροίσαντες τὰ σκεύη διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε δι' ἔλλειψιν διαταγῶν.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεδείχθη μετὰ τὴν νίκην οὐδὲν ἧττον δραστήριος ἢ πρὸ αὐτῆς. Μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης ἀθροίσας νέας δυνάμεις συνεκρότησεν ἀξιόλογον ὁπωσοῦν στρατόν, ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ εὐθὺ κατ' αὐτοῦ, ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγὸν ὅστις ἐξηκολούθει ἔτι πολιορκῶν τὴν Χαλκηδόνα. Ὅθεν καταλαβὼν τὴν Νινευΐ, ἥτις δὲν ἦτο ἤδη εἰμὴ ἁπλοῦν πολίχνιον οἰκοδομηθὲν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας καὶ πολυθρυλήτου πρωτευούσης τῆς Ἀσσυρίας, διεπέρασεν αὖθις τὸν Ζάβατον καὶ ἤρχισε καταβαίνων τὴν ἀριστεράν, τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καὶ βαδίζων ἐπὶ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Εἷς τῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ, Γεώργιος ὁ Ἀρμένιος, ἐλάσας μίλια 48 ἐν μιᾷ νυκτί, ἐκράτησε τὰς τέσσαρας γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Κάπρου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου μικροῦ Ζάβ, καὶ κυριεύσας πολλὰ μικρὰ περσικὰ φρούρια, ἐζώγρησε τοὺς ἐν αὐτοῖς. Τῇ δὲ 23 δεκεμβρίου διέβη τὸν Κάπρον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καὶ καταλύσας εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἰεσδὲν ἐπανηγύρισεν αὐτόθι τὴν ἑορτὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Καθ' ὅλην τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀσσυρίας ὑψοῦντο ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγριν μέχρι Κτησιφῶντος ἀνάκτορα πολυτελῆ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, ὧν ἓν ἦτο καὶ τὸ προῤῥηθὲν βασίλειον τοῦ Ἰεσδέν. Ἐκεῖθεν ὁ Ἡράκλειος μετέβη εἰς ἕτερον ἀνάκτορον τὸ ἐπιλεγόμενον Ρουσᾶ· καταστρέψας δὲ καὶ τοῦτο ἔσπευσεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν Φίσκον ἢ καθὼς τὸν ἔλεγον τότε Τορνᾶ (σήμερον δὲ Ὁδορνέ), ὑποπτεύων ὅτι οἱ πολέμιοι οἵτινες ἀκαταπαύστως ὑπεχώρουν, θέλουσι περιμείνει τελευταῖον αὐτὸν ἐκεῖ· ἀλλ' ἠπατήθη, διότι οἱ Πέρσαι ἅμα εἶδον τὸν Ἡράκλειον πλησιάζοντα, ἐξηκολούθησαν τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτῶν.

Τῇ 1 ἰανουαρίου τοῦ 628 ἔτους ὁ βασιλεὺς περάσας τὸν Φί-

σκον κατέλυσεν εἰς τὸ βασίλειον τὸ ἐπιλεγόμενον Βεκλαλί, ὅπου ἀνεπαύθη ὁ στρατὸς ἐπί τινας ἡμέρας καὶ ἐπανηγύρισε τὰ κατωρθώματα αὐτοῦ. Οὐ μακρὰν τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο εἰς θέσιν ὀχυρωτάτην ἡ πόλις Δασταγέρδ, ὅπου συνήθως διέτριβε πρὸ εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν ὁ Χοσρόης καὶ ὅπου ἤλπισε πάλιν ὁ Ἡράκλειος ὅτι θέλει ἀντιπαραταχθῇ κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεύς. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης ἔφυγε καὶ ἐκεῖθεν, ὥστε τῇ ἕκτῃ ἰανουαρίου, κατ' αὐτὴν τῶν Φώτων τὴν ἡμέραν, ὁ Ἡράκλειος εἰσήλασεν ἀκωλύτως εἰς Δασταγέρδ. Ἐνταῦθα εὗρε θησαυροὺς ἀμυθήτους. Τὸ πολυτιμότατον τῶν λαφύρων ὑπῆρξαν βεβαίως 300 χριστιανικαὶ σημαῖαι τὰς ὁποίας εἶχον κυριεύσει οἱ Πέρσαι ἐν τοῖς προηγουμένοις πολέμοις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ καρδία τοῦ Ἡρακλείου ηὐφράνθη πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀνάκτησιν ταύτην, ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς ἀπεζημιώθη διὰ τοὺς ἀτρύτους αὐτοῦ ἀγῶνας, εὑρὼν ἐνταῦθα σωροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου, ἀρωμάτων, μεταξωτῶν καὶ ἄλλων ὑφασμάτων, πολλὰ ἀγάλματα εἰκονίζοντα τὸν ἀγέρωχον Χοσρόην, παραδείσους βρίθοντας φασιανῶν, στρουθοκαμήλων, δορκάδων, ὀνάγρων. Ὑπῆρχον δὲ αὐτόθι καὶ τίγρεις καὶ λέοντες παμμεγέθεις διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ βασιλέως. Εἰς δὲ τὰ βασίλεια ἐφυλάττοντο πολυάριθμοι κόραι Περσίδες καὶ Ἑλληνίδες, αἱ τελευταῖαι αὗται ἁρπαγεῖσαι ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς ὅσας ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη δὲν εἶχον παύσει οἱ Πέρσαι ἐπιχειροῦντες ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι· συγγραφεὺς δὲ Ἄραψ ἔτι θαυμαστότερα τερατολογεῖ περὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλέως Χοσρόου· διότι βεβαιοῖ ὅτι κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὅτι εἶχε χίλια κιβώτια πλήρη πολυτίμων λίθων καὶ πλὴν τούτων χιλίους ἐλέφαντας ὧν πολλοὶ μὲν ἦσαν λευκότεροι χιόνος, πολλοὶ δὲ εἶχον ἀνάστημα δώδεκα ποδῶν. Ὁπωσδήποτε τὰ πάντα ἐλεηλατήθησαν καὶ ὅσα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπαχθῶσι κατεπυρπολήθησαν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν συμφορῶν ὅσας ἄλλοτε ἐπήνεγκεν ὁ Χοσρόης εἰς τὰς πολυαρίθμους παρ' αὐτοῦ ἐρημωθείσας καὶ πυρποληθείσας πόλεις. Ἐνῷ δὲ ἐτιμώρει οὕτω τὸν ἀντίπαλον, ὁ Ἡράκλειος ἀπέδιδε συγχρόνως τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπείρους αἰχμαλώτους ὅσους οὗτος εἶχεν ἄλλοτε ἀπαγάγει εἰς τὰ ἐνδότερα ταῦτα τῆς Ἀσίας.

Ὁ Χοσρόης ἐν τούτοις ἔφευγε πρὸς τὴν Σουσιανήν. Εἰς τὸν ἔξω-

τερικὸν ἐκεῖνον φοβερὸν αὐτοῦ ἀντίπαλον, προσετέθη ἤδη καὶ ἕτερος πολέμιος ἐσωτερικός. Ὁ Χοσρόης εἶχε τελευταῖον ἀποφασίσει νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγόν, ὅστις, ὡς εἴδομεν, ἐξηκολούθει πολιορκῶν τὴν Χαλκηδόνα. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος, εἴτε ἐκ κακῆς συνεννοήσεως εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν λαβὼν ἀφορμὴν δυσπιστίας κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀπῆλθε μὲν ἐκ Χαλκηδόνος, ἀπῆλθεν ὅμως οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ, ἀλλ' ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτόν. Οὐδὲν ἧττον δὲ ὁ πεισματώδης Χοσρόης ἀπέρριψε τὰς ἐπιεικεῖς περὶ εἰρήνης προτάσεις ὅσας ὑπέβαλεν αὐτῷ πάλιν ὁ Ἡράκλειος καὶ διέταξε τὰ τελευταῖα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ λείψανα νὰ ὑπερασπίσωσι πάσῃ δυνάμει τὴν Κτησιφῶντα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαπεράσωσι μὲν τὸν οὐ μακρὰν αὐτῆς ῥέοντα ποταμὸν Δέλαν ἢ Σίλλαν (ὃν οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀρβᾶν), νὰ καταστρέψωσι δὲ ἁπάσας τοῦ ποταμοῦ τούτου τὰς γεφύρας. Ὥστε ὁ Ἡράκλειος ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' εὑρὼν τὰς γεφύρας τοῦ Δέλα καταστραφείσας καὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον μὴ ἔχοντα πόρον, ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ταλαιπωρῶν τὸν στρατὸν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ νὰ ἀναπαύσῃ αὐτὸν μέχρι τοῦ ἔαρος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπληροφορεῖτο ὅτι ὁ Χοσρόης εὗρεν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐχθρὸν δεινότατον δι' οὗ ἔμελλε πιθανῶς νὰ ἐκπέσῃ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν ἀνελθὼν τὰς ὄχθας τοῦ Δέλα καὶ ὑπερβὰς τὰς τοῦ Ζάγρου πύλας τῶν Γορδυαίων ἢ Κουρδικῶν ὀρέων, αἵτινες φέρουσιν ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Μηδίαν, ἔφθασεν εἰς Γάζακα. Διέβη δὲ μετὰ πολλοῦ κόπου τὸ ὄρος ἐκεῖνο καὶ ἂν ὀλίγον ἀνέβαλλε τὴν πορείαν, ἤθελε κινδυνεύσει μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἀπὸ τῆς 24 φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τῆς 23 μαρτίου δὲν ἔπαυσε πίπτουσα χιὼν εἰς τὴν χώραν ἐκείνην. Εἰς Γάζακα ὅπου ἔμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἀνεπαύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ δαψιλείᾳ, καὶ ἔλαβεν εἰδήσεις εὐφροσύνους καὶ κρισίμους.

Τῳόντι ὁ γέρων Χοσρόης, ἀφοῦ διέταξε τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν Κτησιφῶντα, ἀπεφάσισε, κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἡλικίας καὶ τῶν ἀτυχημάτων, νὰ παραιτήσῃ τὴν βασιλείαν, ἀναγορεύων διάδοχον, οὐχὶ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Σιρόην ὃν εἶχε φυλακισμένον, ἀλλ' ἕτερόν τινα τῶν παίδων ἰδιαζόντως παρ' αὐτοῦ ἀγαπώμενον. Μία ὅμως τῶν Περσῶν μερὶς ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦ Χοσρόου, ἀπο-

φυλακίζει τὸν Σιρόην, ὅστις ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς φονεύει τὸν γέροντα πατέρα καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ἅμα πέμπει εἰς Γάζακα πρὸς τὸν Ἡράκλειον προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνωμολογήθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας τῇ 8 ἀπριλίου· καὶ ὁ Ἡράκλειος μετὰ τοσαῦτα κατορθώματα ἀνεδείχθη μετριοπαθέστατος, διότι δὲν ἀπήτησεν ἀπὸ τῶν πρέσβεων τοῦ Σιρόου εἰμὴ τρία τινά· νὰ ἀνακτήσῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, νὰ ἀποδοθῶσιν ἑκατέρωθεν οἱ αἰχμάλωτοι καὶ νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὸν Ἡράκλειον ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρὸς ὃν ἄλλοτε Πέρσης στρατηγὸς εἶχεν ἀπαγάγει ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Σιρόης ἐδέχθη ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐκ Γαζάκων ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἔδωκε μὲν τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων, δι᾽ ἐπανειλημμένων δὲ ἐπιστολῶν ἀνήγγειλε τὰς χαρμοσύνους ταύτας εἰδήσεις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ τελευταία περιεσώθη ἡμῖν ὁλόκληρος ἐν τῷ πασχαλίῳ χρονικῷ, καὶ θέλομεν παραθέσει αὐτὴν ἐνταῦθα εἰ καὶ ὁπωσοῦν μακράν, διότι ἐν γένει μὲν τόσον ὀλίγας ἐπισήμους ἐκθέσεις ἔχομεν ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τόσον συγκεχυμέναι καὶ ἀτελεῖς εἶναι αἱ εἰδήσεις τῶν χρονογράφων, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θέλει, ὑποθέτομεν, εὐχαρίστως διεξέλθει ἐπιστολὴν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ πρωταγωνιστοῦ τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, ἐπιστολὴν ἄλλως χαρακτηριστικωτάτην τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου μηνὸς 628. Τοὐλάχιστον τελουμένης τῇ 15 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου τῆς ἁγίας πεντηκοστῆς, ἀνεγνώσθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν προσευχῶν λαοῦ ἀναριθμήτου, ἔχουσα ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς.

«Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ, εἰσέλθετε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ γνῶτε ὅτι κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς καὶ οὐχ ἡμεῖς. Ἡμεῖς δὲ λαὸς αὐτοῦ ἐσμεν καὶ πρόβατα νομῆς αὐτοῦ. Εἰσέλθετε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις καὶ ἐξομολογεῖσθε αὐτῷ. Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅτι Χριστὸς κύριος, εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ,

ἕως γενεᾶς καὶ γενεᾶς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. Εὐφρανθήτωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ καὶ τερφθήτω ἡ θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ αἰνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες εὐχαριστήσωμεν τῷ μόνῳ Θεῷ, χαίροντες ἐπὶ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ὀνόματι χαρὰν μεγάλην. Ἔπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομάχος Χοσρόης. Ἔπεσε καὶ ἐπτωματίσθη εἰς τὰ καταχθόνια, καὶ ἐξωλοθρεύθη ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ, ὁ ὑπεραιρόμενος καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουδενώσει κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ἀχράντου μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπώλετο ὁ ἀσεβὴς μετ' ἤχους. Ἐπέστρεψεν ὁ πόνος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ κατέβη ἡ ἀδικία αὐτοῦ. Τῇ γὰρ κδ' τοῦ παρελθόντος φεβρουαρίου μηνὸς τῆς ἐνισταμένης πρώτης ἐπινεμήσεως, τῆς ταραχῆς αὐτῷ γενομένης ὑπὸ Σιρόου τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ υἱοῦ, καθὼς δι' ἑτέρας ἡμῶν κελεύσεως ἐσημάναμεν ὑμῖν, καὶ πάντων τῶν ἐκεῖσε Περσῶν ἀρχόντων τε καὶ στρατευμάτων μετὰ καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπὸ διαφόρων τόπων συναχθέντος ἀπὸ τοῦ καταράτου Χοσρόου συνδραμόντων τῷ μέρει Σιρόου, μετὰ καὶ Γουρδανάσπα τοῦ πρὶν ἐξάρχου τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἐπετήδευσεν ἐκεῖνος ὁ θεομίσητος Χοσρόης φυγῇ χρήσασθαι, καὶ συσχεθεὶς δέσμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ ἐπὶ προφυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ συναχθέντων χρημάτων».

«Καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ φεβρουαρίου μηνὸς Σιρόου στεφθέντος καὶ ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, καὶ τῇ κη' τοῦ αὐτοῦ μηνός, μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸν θεομίσητον Χοσρόην τὰς δ' ἡμέρας σιδηροδέσμιον ἐν πάσῃ ὀδύνῃ, ἀνεῖλε τὸν αὐτὸν ἀγνώμονα καὶ θεομάχον καὶ ὑπερήφανον καὶ βλάσφημον πικροτάτῳ θανάτῳ, ἵνα γνῷ ὅτι Ἰησοῦς ὁ τεχθεὶς ἐκ Μαρίας, ὁ σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθὼς αὐτὸς ἦν γράψας, εἰς ὃν ἐβλασφήμησε, Θεὸς παντοδύναμός ἐστι, ἀπέδωκεν αὐτῷ κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν γραφέντα αὐτῷ. Καὶ ἐν τῷ μὲν βίῳ τούτῳ οὕτως ἀπώλετο ὁ θεομάχος ἐκεῖνος. Ἀπῆλθε δὲ τὴν ὁδὸν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου τοῦ ἀκούσαντος ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου ἡμῶν Θεοῦ, ὅτι καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ μὴ γεννηθῆναι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀκατάσβεστον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀξίοις αὐτοῦ ἀπῆλθεν».

«Διὰ τῆς ἑτέρας ἡμῶν κελεύσεως τῆς γενομένης παρ' ἡμῶν

πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ ἀπλήκτου (τοῦ στρατοπέδου) ἡμῶν τοῦ πλησίον τῶν Κανζάκων (Γαζάκων), τῆς περιεχούσης τὴν κίνησιν τὴν ἀπὸ τῆς ιζ' τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς μέχρι τῆς ιε' τοῦ μαρτίου μηνός, ἐσημάναμεν τὸ πῶς ὁ Θεὸς καὶ ἡ δέσποινα ἡμῶν ἡ θεοτόκος συνέπραξεν ἡμῶν καὶ τοῖς φιλοχρίστοις ἡμῶν ἐκστρατεύμασιν ὑπὲρ ἔννοιαν ἀνθρωπίνην, καὶ τὸ πῶς ἔφυγεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁ θεομίσητος καὶ ἀνάσκαφος Χοσρόης ἀπὸ τοῦ Δασταγερχοσὰρ (67) ἐπὶ Κτησιφῶντα, καὶ πῶς ἀπώλοντο τὰ παλάτια αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἐπαρχιῶν τῆς περσικῆς πολιτείας, καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠδυνήθη Σιρ ης ποιήσασθαι τὴν κίνησιν κατ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι ἡμᾶς τὴν κέλ υσιν ἐκείνην κα στεῖλαι αὐτὴν τῇ ιε' τ ῦ παρόντος μαρτίου μηνός, ἐν τῷ φροντίζειν τοῦ ,νῶναι ἡμᾶς ἕνεκεν Χοσρόου καὶ Σιρόου τὰ παρακολουθήσαντα καὶ πέμψαι ἡμᾶς ἐν διαφόροις τόποις, καὶ ἕως τοῦ Σιαρσούρων καὶ ἕως τοῦ μικροῦ Ζάβα (Ζάβ), τοῦ Καλχάς, τοῦ Ἰεσδέμ, ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὁδοῖς ἔκ τε τῶν εὐτυχεστάτων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων καὶ τῶν Σαρακηνῶν τῶν ὄντων ὑπὸ τὴν φιλόχριστον ἡμῶν πο ιτείαν, διὰ τό, ὡς εἴρηται, γνῶναι ἡμᾶς ἀκριβῶς τὰ ἐκεῖσε κινηθέντα, τῇ κδ' τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνὸς ἤνεγκαν πρὸς ἡμᾶς εἰς ἄπληκτον ἡμῶν τὸ πλησίον τῶν Κανζάκων οἱ τῆς σκούλκας (οἱ σωματοφύλακες) ἕνα Πέρσην καὶ ἕνα Ἀρμένιον, οἵτινες ἐπέδωκαν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν γενόμενον πρὸς ἡμᾶς ἀπό τινος ἀδσηκρῆτις Περσῶν, ἔχοντος ὄνομαΧοσδάη,καὶ ἀξίωμα Ρασνὰν(68),περιέχον ὅτι Σιρόου ἀναγορευθέντος βασ λέως Περσῶν, ἀπέλυσεν αὐτὸν μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὑπομνηστ κοῦ αὐτοῦ Σιρόου γενομένου πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅ ι καταλ:βὼν εἰς τὸ Ἄρ αν συνεῖδε τοῦ ἀπ λῦσαι πρὸς ἡμᾶς τοὺς προειρημένους δύο ἄνδρας ἐπὶ τῷ πεμφθῆναί τινας, τοὺς ὀφείλοντας ἀβλαβεῖς διασῶσαι αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἐγνώσθη ἡμ ν διὰ τὸ θ ωρῆσαι αὐτὸν πολλὰ σκηνώματα Περσῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ἀναιρεθέντα ὑπὸ τοῦ εὐτυχεστάτου ἡμῶν στρατοῦ ἀπὸ τοῦ Ναρβᾶ, περὶ τὰ τρία σκηνώματα, καὶ ὅτι ἐκ τούτο, δειλιάσας ἐφοβήθη χωρὶς τῶν διασωστῶν καταλαβεῖν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ μαρτί υ μηνὸς ἀπελύσαμεν πρὸς αὐτοὺς Ἠλίαν

67) Δασταγερχοσὰρ=φρούριον Δασταγέρδων.

68) Ἐξ ἀπορρήτων συμβούλου.

τὸν ἐνδοξότατον στρατηλάτην τὸν ἐπίκλην Γαρσοκά, καὶ Θεόδοτον τὸν μεγαλοπρεπέστατον δρουγγάριον μετὰ νεωτέρων καὶ κ' ἵππων ἀδιστράτων σελλαρίων ὀφειλόντων ἀπαντηθῆναι καὶ διασῶσαι αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς. Μετ' αὐτῶν δὲ συνείδαμεν πέμψαι καὶ Γουσδανάσπαν τὸν Ραζεὶ τὸν χιλίαρχον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ τὸ ἐλθόντα πρὸς ἡμᾶς ὅτε ἡ ταραχὴ ἐγένετο μετὰ τοῦ Σιρόου καὶ Χοσρόου. Καὶ τῇ λ' τοῦ μαρτίου μηνὸς ἐδεξάμεθα ἀπόκρισιν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν, τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἀπὸ Ἡλία καὶ Θεοδότου καὶ Γουσδανάσπα, ὡς ὅτι μέγαν χειμῶνα εὗρον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα (Ζάγρου), καὶ ὅτι ἐξέλαβον ἐκ τῶν καστελλίων Πέρσας καὶ ἄλογα, καὶ οὕτω κόπτουσι τὰς χιόνας καὶ ὅτι ἐγνώσθη αὐτοῖς πλησιάσαι ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ μέγαν χειμῶνα γενέσθαι οὐκ ἠδυνήθησαν ὑπερβῆναι τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα. Καὶ ἐκ τούτου ἔγνωμεν ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἐπὶ τὸ πλέον ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης ὡδήγησεν ἡμᾶς καὶ ὁδηγεῖ καὶ διασώζει. Εἰ γὰρ συνέβη ἡμᾶς ὀλίγας ἡμέρας ἐμβραδῦναι ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Ζᾶρα, καὶ εἴθ' οὕτω γενέσθαι τὸν χειμῶνα, δαπανῶν τοσούτων μὴ εὑρισκομένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, εἰς μεγάλην βλάβην εἶχεν ἐλθεῖν τὰ εὐτυχέστατα ἡμῶν ἐκστρατεύματα. Ἐξότε γὰρ ἐκινήσαμεν ἐκ τοῦ Σιαρσούρων, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κδ' τοῦ φεβρουαρίου μηνός, μέχρι τῆς λ' τοῦ μαρτίου μηνὸς οὐκ ἐνέδωκε χιονίζειν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοῦ ἐλθόντες ἐπὶ τὰ μέρη τῶν Κανζάκων ηὕραμεν δαπάνας πολλὰς καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν Κανζάκων ἐμείναμεν, τελείᾳ οὔσῃ καὶ ἐχούσῃ περὶ τοὺς τρισχιλίους οἴκους καὶ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις, ὥστε δυνηθῆναι ἡμᾶς τοσαύτας ἡμέρας ἐν ἑνὶ τόπῳ ἐπιποιῆσαι· καὶ ἐκελεύσαμεν τοῖς τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἵνα τὰ ἄλογα αὐτῶν εἰς τοὺς οἴκους τῆς πόλεως βάλωσι διὰ τὸν γενόμενον χειμῶνα, καὶ ἵνα πρὸς ἕνα ἵππον εἷς ἕκαστος αὐτῶν ἔχῃ εἰς τὸ ἄπληκτον ἡμῶν· πλησίον γὰρ αὐτῆς τῆς πόλεώς ἐστι τὸ φωσᾶτον ἡμῶν· ὁ γὰρ βαρισμάνας (διοικητὴς) τῆς πόλεως τῶν Κανζάκων καὶ πάντες οἱ κτήτορες αὐτῆς, ἡνίκα ἔμαθον ὑπερβῆναι εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα, ἀνεχώρησαν καὶ εἰς ὀρεινοὺς τόπους ἀπῆλθον εἰς ὀχυρώτερα καστέλλια. Ἡνίκα δὲ ἐδεξάμεθα τοὺς δύο ἀνθρώπους τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σι-

ρόου τοῦ βασιλέως Περσῶν, τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν, τουτέστι τὸν Πέρσην, ἀπελύσαμεν, μετὰ καὶ ἑτέρων ἀνθρώπων πρὸς τὸν βαρισμάναν τῶν Κανζάκων, ἀπὸ μ΄ μιλίων ὄντα καὶ εἰς Καστέλλιον ὀχυρόν, καὶ ἐποιήσαμεν πρὸς αὐτὸν ὑπομνηστικὸν ἵνα κἂν ξ΄ ἄλογα λόγῳ τῶν πρεσβευτῶν εὐτρεπίσῃ, εἰς τὸ ἐν συντόμῳ καὶ ἀνεμποδίστως ἀπελθεῖν αὐτοὺς πρὸς Σιρόην βασιλέα Περσῶν. Καὶ δεξάμενος τοὺς πεμφθέντας παρ' ἡμῶν ὁ βαρισμάνας καὶ τὸ τοιοῦτον ἡμῶν ὑπομνηστικὸν ἐπὶ πολλὰς ὥρας εὐφήμησαν καὶ ἡμᾶς καὶ Σιρόην βασιλέα Περσῶν καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οἱ εὑρεθέντες ἐκεῖσε. Ἐπληροφορήθησαν γὰρ ἐκ τοῦ πεμφθέντος Πέρσου ἀπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ ὅτι ὁ θεομάχος Χοσρόης ἀπώλετο καὶ ὅτι βασιλεὺς Περσῶν Σιρόης ἐγένετο, καὶ ἀντέγραψεν ἡμῖν ὁ βαρισμάνας ὅτι πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐγκελευσθέντα αὐτῷ τὰ ἄλογα τῶν πρεσβευτῶν ἀνευτρεπῆ ποιεῖ, καὶ ἡνίκα δέξηται δευτέραν ἡμῶν κέλευσιν περιέχουσαν καταλαβεῖν τοὺς πρεσβευτάς, πρὸς ἡμᾶς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ βαρισμάνας ἔρχεται φέρων τὰ τοιαῦτα ἄλογα, ὀφείλων πᾶσαν ὑπουργίαν καὶ δουλείαν ἐκτελέσαι. Ἐπιποιησάντων δὲ ἡμῶν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἕως τῆς τρίτης τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐπικατέλαβε Φαϊὰκ ὁ ἀδσηκρῆτις, ὁ καὶ Ρασνᾶν, περὶ ὥραν δευτέραν, κυριακῆς οὔσης. Καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐδεξάμεθα αὐτόν, καὶ ἐπέδωκεν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου βασιλέως Περσῶν, περιέχοντα τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ καὶ ὅτι θέλει μεθ' ἡμῶν καὶ μετὰ ἑκάστου ἀνθρώπου εἰρήνην ἔχειν. Συνείδαμεν οὖν τὸ ἴσον τοῦ ὑπομνηστικοῦ Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου, ὑποτάξαι τῇ παρούσῃ ἡμῶν κελεύσει, εἶθ' οὕτω δὲ καὶ τὸ παρ' ἡμῶν ἀντιγραφὲν αὐτῷ ὑποτάξαι. Ἕως δὲ τῆς ἑβδόμης τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν ἐποιήσαμεν τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων, τουτέστι τὰς κζ΄ ἡμέρας, καὶ τῇ ὀγδόῃ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπελύσαμεν τὸν αὐτὸν Φαϊὰκ τὸν ἀδσηκρῆτις, τὸν καὶ Ρασνᾶν, κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον θεραπεύσαντες αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἔσχε μετ' αὐτοῦ καὶ πρόσωπα εὐυπόληπτα, καὶ ἀπελύσαμεν μετ' αὐτοῦ Εὐστάθιον τὸν μεγαλοπρεπέστατον ταβουλάριον. Καὶ οὕτω θαρροῦμεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἀγαθὸν καὶ παντοδύναμον Θεὸν καὶ εἰς τὴν δέσποιναν ἡμῶν τὴν Θεοτόκον, ὅτι πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν ἔχουσι διοικῆσαι».

«Καὶ ἡμεῖς δὲ τῇ η' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐκινήσαμεν σὺν Θεῷ ἐκ τοῦ ἀπλήκτου ἡμῶν ὀφείλοντες τῇ ὁδῷ ἡμῶν χρήσασθαι τῇ ἐπὶ Ἀρμενίαν. Ἀλλὰ καλῶς ποιεῖτε ἀδιαλείπτως καὶ ἐκτενέστερον εὐχόμενοι ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀξιώσῃ ἡμᾶς, ὡς ἐπιθυμοῦμεν, ἰδέσθαι ὑμᾶς».

Δὲν ηὐφραίνετο δὲ μόνη ἡ πρωτεύουσα ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τοῦ βασιλέως· πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι ᾐσθάνθησαν ἀμέσως τὰ εὐεργετικὰ τῆς εἰρήνης ἀποτελέσματα. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου Θεόδωρος διέτρεξεν, ἐν συνοδίᾳ ἐπιτρόπων τοῦ Σιρόου, τὰς πόλεις τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἀντικαθιστῶν ἁπανταχοῦ ἑλληνικὰς φρουρὰς ἀντὶ τῶν περσικῶν, καὶ προπέμπων μέχρι τῶν συνόρων τοῦ κράτους τὰς τελευταίας ταύτας ἐπανερχομένας εἰς τὰ ἴδια. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς ἀναχωρήσας ἐκ Γαζάκων (ἢ Γάζης) καὶ ὑπερβὰς τὰ Γορδυαῖα ὄρη, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, προέβη μέχρι τῆς Ἀμίδης, ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπορεύθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, διατρίβων ἐκ διαλειμμάτων καθ' ὁδὸν ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν διοίκησιν τῶν πόλεων καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἡ θριαμβικὴ αὕτη καὶ εὐεργετικὴ σύναμα πορεία αὐτοῦ διήρκεσε περὶ τοὺς πέντε μῆνας, διότι ὁ βασιλεὺς δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραλίαν εἰμὴ κατὰ μῆνα σεπτέμβριον. Ἐκεῖ ἔδραμον πρὸς ὑποδεξίωσιν αὐτοῦ ὁ λαὸς τῆς πόλεως, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου Κωνσταντῖνος, καὶ ὁ πατριάρχης Σέργιος, κρατοῦντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας καὶ ᾄδοντες εὐχαριστηρίους τῷ Ὑψίστῳ ὕμνους. Ὁ καλὸς κἀγαθὸς μάγιστρος Βῶνος, ὅστις μετὰ τοσαύτης δεξιότητος διεξήγαγε τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλέως, εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξύ. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ὁποῖον ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀφήσει παῖδα δεκαετῆ, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου τῷ 622, ἦτο ἤδη νέος ἑπτακαιδεκαέτης. Ἡ συνέντευξις τῶν δύο βασιλέων ὑπῆρξε κατανυκτική. Ὁ νέος Κωνσταντῖνος ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πατρός, ὅστις ἐγείρας αὐτὸν ἀμέσως, ἠσπάσθη μετὰ δακρύων, τὸ δὲ θέαμα τοῦτο συνεκίνησεν ἐπὶ μακρὸν τὸ ἀναρίθμητον τῶν ἀνθρώπων πλῆθος ἐνώπιον τοῦ ὁποίου συνέβαινε. Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ὁ Ἡράκλειος διαπεράσας τὸν Βόσπορον εἰσῆλθεν εἰς τὴν

πρωτεύουσαν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων. Ἄνδρες δὲ προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν, ὃν ἀνέσωσεν ἀπὸ τῆς περσικῆς βεβηλώσεως καὶ ὑπελάμβανεν εὐλόγως ὡς τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων αὐτοῦ τρόπαιον. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλήθους προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, αἰνιττόμενοι τὰς ἓξ τοῦ Ἡρακλείου στρατείας, παρέβαλλον τὸν βασιλέα πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν, ὅστις, ἐν ἡμέραις ἓξ δημιουργήσας τὸν κόσμον, ἀνεπαύσατο τῇ ἑβδόμῃ.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι ἡγεμόνες ἔδειξαν τοσαύτην στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν, καὶ πολιτικὴν σύνεσιν, καὶ δεξιότητα περὶ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος, ὅσην ὁ Ἡράκλειος. Ἀνακεφαλαιώσωμεν τῷόντι τὰ διαπραχθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἑπτὰ ἔτη. Τῷ 622 ἀποβιβάζεται εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου· καὶ διὰ μόνου τούτου τοῦ στρατηγικοῦ κινήματος ἀναγκάζει τοὺς ἐν Χαλκηδόνι στρατοπεδεύοντας Πέρσας νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι τῶν νοτιανατολικωτέρων ἐκείνων ὁρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου ὅπου ἡττῶνται. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἀνερχόμενος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶ ὑπερβαίνει τὸν Ταῦρον, διέρχεται τὴν Καππαδοκίαν καὶ κατελθὼν εἰς τὸν Πόντον διαχειμάζει περὶ τὸν Ἅλυν ποταμόν, ἀπαλλάξας οὕτω πολεμίων διὰ μιᾶς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἑλληνικὴν χερσόνησον. Τῷ δὲ 623 ἐμβάλλει εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἀποβιβασθεὶς εἰς Τραπεζοῦντα τρέπεται πρὸς ἀνατολάς, ἔρχεται εἰς τὴν Ἀρμενίαν, περᾷ τὸν Ἀράξην ποταμόν, ἐμβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν, κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν, καὶ ἔπειτα ὀπισθοχωρήσας εἰς Ἀλβανίαν, διαχειμάζει παρὰ τὴν Κασπίαν. Ἐκεῖ ἐν Ἀλβανίᾳ, διεξάγει εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπιτηδειότατον πόλεμον κατὰ τριῶν περσικῶν στρατῶν καὶ κατατροπόνει ὁλοσχερῶς ἕνα ἐξ αὐτῶν· μεθ' ὃ τῷ 625 ἐπιστρέφει πρὸς τὸν Ἅλυν ποταμόν, διὰ τῆς Ἀρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὅπου αὖθις κατασυνέτριψε περὶ Σάρον τὰς περσικὰς δυνάμεις. Ἡ τριετὴς αὕτη ἐκστρατεία, ἡ πολλὰς καὶ ποικίλας πληγὰς ἐπενεγκοῦσα εἰς τὸ περσικὸν κράτος, δὲν κατέβαλεν εἰσέτι τὸν Χοσρόην. Τῷ 626 ὁ γέρων οὗτος βασιλεὺς συμφωνεῖ μετὰ τῶν Ἀβάρων νὰ πολιορκήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τριῶν νέων στρατῶν

ἀγωνίζεται νὰ συλλάβῃ ὡς ἐν δικτύῳ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Ὁ Ἡράκλειος, πέμψας τὴν ἀναγκαίαν ἐπικουρίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, παραμένει ἐν Καππαδοκίᾳ, ἅμα μὲν ἐπιτηρῶν τὴν μεγάλην πολιορκίαν, ἅμα δὲ ἀπειλῶν τὸ περσικὸν κράτος. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτε οἱ Ἄβαρες ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν νέων στρατῶν τοῦ Χοσρόου ὅστις ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἄβαρας, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε, διετέλει κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μάτην περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκηδόνος, καὶ ὅτι ὁ δεύτερος τῶν στρατῶν ἐκείνων κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, ὁ Ἡράκλειος ἐξώρμησεν αὖθις ἐπί τινας μῆνας ἀμυνόμενος μὲν κατὰ τοῦ τρίτου περσικοῦ στρατοῦ, παρασκευαζόμενος δὲ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους. Τῷόντι ἐν ἀρχῇ τοῦ 627 ἐπισκήπτει αὖθις εἰς τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Ἀσσυρίαν, κατατροπόνει ὁλοσχερῶς ἐν Νινευῒ τὰς τελευταίας τοῦ Χοσρόου δυνάμεις, κυριεύει καὶ λεηλατεῖ ἅπαντα τὰ παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν περσικὰ βασίλεια καὶ ἑτοιμάζεται νὰ εἰσελάσῃ εἰς Κτησιφῶντα, ὅτε μανθάνει ὅτι οἱ Πέρσαι περιελθόντες εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἀπελπισίαν, καταβάλλουσι τὸν ἰσχυρογνώμονα Χοσρόην καὶ ἀναγορεύουσι τὸν υἱὸν αὐτοῦ Σιρόην πρόθυμον ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὰ ὅπλα. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἐπανέρχεται εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας καὶ δεχθεὶς ἐκεῖ τοὺς πρέσβεις τοῦ νέου βασιλέως, ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἡ ἱστορία θαυμάζει καὶ δικαίως τὴν ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Ἀσίας τῶν μυρίων Ἑλλήνων. Θαυμάζει ἔτι μᾶλλον τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους· καὶ θαυμάζει οὐδὲν ἧττον τὴν διὰ τῆς Ἱσπανίας ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἔφοδον τοῦ Καρχηδονίου Ἀννίβα· ἀλλὰ δὲν προσήκει ἆρά γε νὰ ἀποδοθῇ ὡσαύτως δικαιοσύνη εἰς τὰς μεγαλεπηβόλους ἐκείνας τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεις δι' ὧν κατεβλήθη εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος;

Ἔδειξε δὲ καὶ μετριοπάθειαν συνετὴν μετὰ τοσαύτας νίκας περὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ὑπέπεσε τότε εἰς τὸ ἁμάρτημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς ἀνατολὰς τὸ κράτος, ὅπως ἔπραξεν ἐκεῖνος πρὸς δυσμάς, δὲν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο, ἐνῷ καὶ

τῶν προϋπαρχόντων ἡ συγχώνευσις ἦτο ἤδη δυσχερεστάτη. Ὅθεν τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἔμειναν οἷα ἦσαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου τριακονταετοῦς πολέμου· ὁ ποταμὸς Ἀράξης πρὸς βορρᾶν, ὁ ποταμὸς Εὐφράτης πρὸς μεσημβρίαν. Ἐπέκεινα αὐτῶν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἦσαν Νεστοριανοί, πρὸς οὓς πᾶσα συνδιαλλαγὴ ἀπέβη ἀδύνατος, τὰ δὲ ἄλλα φῦλα καὶ δόγματα ἦσαν ἐντελῶς ἀλλότρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Ἀράξου ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμός, καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ὀρθοδοξία, ἥτις ἤλπιζεν ἔτι νὰ προσοικειωθῇ τὰς ὑφισταμένας αἱρέσεις καὶ ἰδίως τὴν ἐπισημοτάτην αἵρεσιν τῶν μονοφυσιτῶν· ἤλπιζε δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θρησκευτικὴν ἑνότητα καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἑνότητα τὴν πολιτικήν.

Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ ἀγῶνες τοὺς ὁποίους ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ἵνα ἐπιρρώσῃ ἠθικῶς τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, αἰσθήματος οὐχὶ ἁπλῶς θεωρητικοῦ καὶ ἀδρανοῦς, οἷον δυστυχῶς ἐπεκράτει τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ πρακτικοῦ καὶ ἐνεργοῦ οἷον μόνον ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἀπὸ τῶν ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο. Ναὶ μὲν τὸ ἐνεργὸν καὶ πρακτικὸν ἐκεῖνο αἴσθημα δὲν ἠδυνήθη νὰ ῥίψῃ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ῥίζας ἀρκετὰ βαθείας, ὥστε νὰ παραγάγῃ διαρκεῖς τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· μετ' ὀλίγον μάλιστα θέλομεν ἴδει αὐτὸ ναρκούμενον αὖθις ἐκ διαλειμμάτων ἐνώπιον τῆς ἀραβικῆς θρησκείας καὶ κατακτήσεως, καὶ ἐπί τινα χρόνον καταβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς, ὅπως πρὸ τοῦ Ἡρακλείου εἶχε καταβληθῇ ὑπὸ τῆς περσικῆς θρησκείας καὶ κατακτήσεως. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἄξιον ἰδιαζούσης μελέτης εἶναι τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν ἄλλων μοναρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, αἰσθανόμενοι μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφυσήσωσι πνεῦμα ζωοποιὸν εἰς τὸ ἐκλελυμένον ἐκεῖνο κοινωνικὸν σῶμα, μὴ εὑρίσκοντες δὲ ἄλλο πρὸς τοῦτο ὄργανον εἰμὴ τὴν πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀφοσίωσιν, ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην χρήσιμον εἰς τὸν κοινωνικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν ἐθνικὸν βίον· διότι ἂν οἱ περὶ τούτου ἀγῶνες δὲν ηὐδοκίμησαν πάντοτε καὶ ἂν ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον ἐντε-

λῶς ἐματαιώθη, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πολλάκις ἡ θρησκεία, ἀποβαλοῦσα τὴν τότε συνήθη αὐτῇ νάρκην, οὐ μόνον ἔσωσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἀλλὰ καὶ κλέος αὐτῷ περιεποίησεν ἐκ διαλειμμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν διδάγματα ἀσφαλῆ περί τε τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἑλληνισμοῦ.

Τῳόντι οὐδέποτε ἔθνος ηὐδαιμόνησε καὶ ἐμεγαλούργησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἰσχυρῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἓν δὲ τῶν ἐλατηρίων τούτων, καὶ τὸ ἰσχυρότατον πάντων, εἶναι ἡ θρησκεία. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ τῶν ἐθνῶν μοχλοί, φιλοπατρία, φιλοτιμία, φιλοδοξία, παιδεία, ἰσονομία, καὶ εἴ τις ἄλλος, ἡνωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν τῆς θρησκείας, ἐνῷ ἡ ἱστορία ἀναφέρει ἔθνη διὰ μόνης τῆς θρησκείας ὑπάρξαντα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνισμόν. Ἀλλὰ καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ θρησκεί·, ἵνα τονώσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, δέον νὰ μὴ ἐκτραπῇ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸν παράδοξον πολλαπλασιασμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων, εἴς τινας ὀλεθρίας παρεξηγήσεις τῶν κανόνων τῆς πίστεως. Ταῦτα τὰ ἀτοπήματα ἐπεχείρησαν πολλοὶ βασιλεῖς νὰ θεραπεύσωσι διὰ ποικίλων τρόπων.

Δυστυχῶς αὗται τῆς βασιλείας αἱ προσπάθειαι δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, καὶ πολλάκις ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ κλήρου, οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠξίουν, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν σκοπεῖ τὴν ἠθικὴν τὴν πολιτείας διαμόρφωσιν, ἀλλὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίας πολιτείας, ἀσχέτου πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα· καὶ ὁσάκις ἡ κληρικὴ αὕτη ἀντιπολίτευσις κατίσχυε, τὸ κράτος ἐμαραίνετο. Ὁσάκις ὅμως ἡ βασιλεία κατώρθωνε νὰ μετοχετεύσῃ τὸν θρησκευτικὸν χυμὸν ἐντὸς τῶν σπλάγχνων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος παραδόξως ἐπερρώννυτο, ὅπως ἰδίως συνέβη ἐπὶ Ἡρακλείο . Τ ύτων δὲ τῶν ἀγώνων τῆς βασιλείας ἡμῶν ἡ μελέτη εἶναι χρησιμωτάτη, καθὸ δυναμένη νὰ φέρῃ εἰς διδάγματα πρακτικά. Ναὶ μὲν ἡ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ σή ερον τὸ μόνον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατήριον. Ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸς ἀναμορφοῦται σημέραι διὰ τοῦ ἐναρμονίου συνδυασμοῦ τριῶν στοιχείων, τῶν ἑξῆς· πρῶτον τῶν παραδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὸ ὄνομα ἡμῶν, τὴν γλῶσσαν, τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὸ αἴσθημα τῆς φιλοπα ρίας·

δεύτερον, τῶν παραδόσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὰ δόγματα τῆς πατρίου θρησκείας, τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κυβερνητικῆς ἑνότητος· τρίτον, τῶν δυνάμεων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας δέον νὰ συναρμολογήσωμεν πρὸς τὰ προϋπάρχοντα τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου στοιχεῖα, ἵνα ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς καθ' ἑκάστην προαγομένας ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ θρησκεία, ἂν δὲν ἦναι ἤδη ὁ μόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ μοχλός, εἶναι πάντοτε μέρος τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὀργανικόν, οὗ ἄνευ ἐθνικὸς βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι πάντοτε εἷς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἱδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς ἀνατολῆς τύχη. Ποία ὅμως θρησκεία; Τοῦτο εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτάτων ἐρωτημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ἡ πάτριος ἱστορία. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ θρησκεία, ἥτις ἔσωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον ἡμῶν; Ὄχι βεβαίως ἡ θρησκεία, ἡ χωριζομένη ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ κατακλειομένη εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· ὄχι ἡ θρησκεία ἡ πρεσβεύουσα ὅτι ἀρκεῖ νὰ τηρῶμεν τοὺς τύπους τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἵνα ὀνομαζώμεθα χριστιανοὶ καὶ ἕλληνες, καί τοι παραβαίνοντες τὰ κοινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα καί τοι καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτερα πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καθήκοντα. Ὄχι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων, ἡ πίστις ἡ νεκρά· ὄχι! Ἡ τυπικὴ αὕτη λατρεία δὲν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ, δὲν εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἀντεπαλαίσαμεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας κατὰ Περσῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι θρησκεία ἄνευ τύπων δὲν ὑπῆρξεν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ὥστε ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν τήρησις εἶναι καθῆκον ἀπαράβατον. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι οἱ τύποι μόνοι, ἄνευ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως, ἄνευ ἔργων καὶ θυσίας δὲν ἀποτελοῦσι θρησκείαν; Τὰ ἔθνη λοιπὸν δὲ ἀκμάζουσι καὶ δὲν μεγαλουργοῦσιν εἰμὴ διὰ τῆς θρησκείας ἥτις στήνει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν μέσῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸ γενναίως θνήσκειν· διὰ τῆς θρησκείας, οἵαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀείμνηστοι ἱεράρχαι οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῷ 1821 θυσιασθέντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἵαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ πατέρες ἡμῶν, οἱ ὑπὲρ αὐτῆς προθύμως καὶ περιουσίαν καὶ ζωὴν καταβαλόντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἵαν χθὲς ἀκόμη ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀτρόμητοι ἀθληταὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκα-

δίου, τῆς ὁποίας ἔνχυλος ἔτι εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ ἐκπυρσοκρότησις. Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις δι' ἧς ἐθριάμβευσε κατὰ Περσῶν ὁ Ἡράκλειος· αὐτὴ δι' ἧς οἱ Κωνσταντῖνοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Κομνηνοί, τοσάκις κατετρόπωσαν τοὺς μωαμεθανούς· αὐτὴ ὑπὲρ ἧς ἔπεσεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος· αὐτὴ δι' ἧς ἀνεκτήσαμεν ἐν μέρει τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτή, αὐτὴ καὶ μόνη, δι' ἧς, ἐάν, κατὰ τὸν ἀπόστολον, μαρτυρήσωμεν καὶ συνευδοκήσωμεν τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ἡμῶν, θέλομεν δυνηθῇ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἑνότητα.

Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἡμῶν εἰργάσθη ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ ἐκείνῳ σκοπῷ πρακτικώτερον τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἀναφλέξῃ μὲν τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐμπνέων αὐτοῖς τὸ καθῆκον τοῦ νὰ τιμωρήσωσι τὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστη τὸ πάτριον θρήσκευμα ἐκ τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ καθαγιάσῃ δὲ τὰς περὶ τούτου πεποιθήσεις αὐτῶν ἀντιτάσσων τὴν οἰκτίρμονα εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου Σωτῆρος καὶ τὴν μυστηριώδη ἔννοιαν τῆς θεοτόκου αὐτοῦ μητρὸς εἰς τὴν κτηνώδη ζωροαστρικὴν πυρολατρείαν. Πᾶσαι τοῦ βασιλέως ἐκείνου αἱ ἀγορεύσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέβλεπον· ὁποίαν δὲ ἐντύπωσιν δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ προξενήσωσιν αἱ ἀγορεύσεις αὗται, ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων ἀνδρὸς ἡγουμένου μὲν ἀείποτε, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ προκινδυνεύοντος τῶν ταγμάτων αὐτοῦ; Εἴδομεν αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως λαβόντα ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα καὶ οὕτω κατελθόντα εἰς τὴν παραλίαν ἀφ' ἧς ἐξέπλευσεν ἐπὶ τὸν Ἰσσικὸν κόλπον. Εἴδομεν αὐτὸν ἐν Κιλικίᾳ κρατοῦντα ἀνὰ χεῖρας τὴν θαυματουργὸν ἐκείνην εἰκόνα καὶ ταύτην εἰς τοὺς συστρατιώτας δεικνύοντα ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν μάχην. Εἴδομεν αὐτὸν εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Περσίας ἐπαγγελλόμενον εἰς τοὺς πίπτοντας τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς αἰωνίου δόξης. Εἴδομεν αὐτὸν ἱδρύοντα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἅμα τελετὴν τῆς ἀκαθίστου ἀκολουθίας. Εἴδομεν τελευταῖον αὐτὸν κατὰ τὸν θρίαμβον ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀγῶνος ἔχοντα προπορευόμενον πρὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἅρματος τὸν ζωοποιὸν σταυρόν, ὃν κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ,

ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη. Ἀλλὰ ἐν ἔαρι τοῦ ἀκολούθου ἔτους 629 ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Συρίαν συνεπαγόμενος τὸ τιμιώτατον ἐκεῖνο τῆς πίστεως ἡμῶν κειμήλιον, τὸ διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἀνασωθὲν ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἀφικόμενος εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποκατέστησε πρὸ πάντων εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς πόλεως ταύτης θρόνον τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν, ὅστις εἶχεν ὡσαύτως ἀπαχθῆ αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε πρὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν οὗτοι διήρπασαν τὴν ἱερὰν πόλιν καὶ ἤδη ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν μετὰ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων. Ὁ σταυρὸς παρεδόθη εἰς τὸν πατριάρχην σῶος καὶ ἀλύμαντος, διότι οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν ἐπήνεγκον αὐτῷ, ὡς βεβαιοῦται, βλάβην. Τῇ δὲ 14 σεπτεμβρίου ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ὑψώσῃ πανηγυρικῶς τὸ σύμβολον ἐκεῖνο τῆς πίστεως καὶ τῆς νίκης ὅπου ἄλλοτε ἵστατο, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους 335 ἐγερθὲν αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ. 560 τοῦ 2ου τόμου). Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον· ὁ κλῆρος ἔψαλλε τὸ «σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα.» Λαὸς δὲ ἀναρίθμητος ἐπευφήμει καὶ ηὐλόγει τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐθνικὴ ἅμα καὶ θρησκευτικὴ τελετὴ ἣν ἵδρυσεν ὁ Ἡράκλειος καὶ ἣν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι τῆς σήμερον τῇ 14 σεπτεμβρίου ἑκάστου ἔτους.

Ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εὐτυχὴς καὶ μεγάλη τοῦ Ἡρακλείου ἡμέρα. Ἐνῷ πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς προσήρχοντο συγχαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφ' ἑνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων· ἐνῷ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι δι' ἑπταετῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων διέπραξεν ὅ,τι δὲν εἶχον εὐπορέσει... δὲν εὐπόρεσαν νὰ διαπράξωσιν ἐπὶ αἰῶνας οἱ ἰσχυρότατοι καὶ περιφανέστατοι τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Ἰουλιανός, ὁ Ἰουστινιανός· ἐνῷ ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι καταβαλὼν εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος ἐξησφάλισε διὰ παντὸς τὸ χριστιανικὸν αὐτοῦ βασίλειον ἀπὸ τοῦ πολεμίου ὅστις μόνος ἐφαίνετο

ἀπειλῶν αὐτὸ ἐξ ἀνατολῶν· καὶ ἐνῷ ἤλπιζε νὰ ἀσχοληθῇ τοῦ λοιποῦ ἐν ἀνέσει καὶ ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν διοικητικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, αἴφνης φάσμα φοβερὸν ἐξεγερθὲν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου παρέστη αὐτῷ καὶ ἠξίωσεν ὅτι ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἀγῶνες ἦσαν προοίμια ἁπλᾶ ἀγώνων φοβερωτέρων, εἰς οὓς ἐκάλεσε τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν νέος προφήτης καὶ νέον δόγμα Ὁ προφήτης οὗτος ἦτο ὁ Μωάμεθ· τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα.

Ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη εἰς Μέκκαν τῆς Ἀραβίας, ἐν ἔτει 569 ἢ 571 μ. Χ., ἤρχισε τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἤτοι περὶ τὸ 610, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ τῆς Μέκκας εἰς Μεδινάν, ἑτέραν τῆς Ἀραβίας πόλιν, τῷ 622, ἀφ' ἧς καὶ ἄρχεται τὸ μωαμεθανικὸν ἔτος τὸ καλούμενον ἔτος τῆς Ἐγίρας ἤτοι τῆς φυγῆς· ἐκεῖθεν ἐπεχείρησε τὴν διάδοσιν τοῦ νέου δόγματος καθ' ὅλην τὴν Ἀραβίαν, ἐγένετο βαθμηδὸν κύριος τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ αὐτῆς τῆς Μέκκας τῷ 630, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομάς τινας εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη καὶ ἀπέθανε κατὰ ἰούνιον τοῦ 632.

Τὸ δογματικὸν μέρος τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος τὸ ὁποῖον ἀντήχησε τότε διὰ τοῦ Μωάμεθ ἐν τῇ ἀραβικῇ χερσονήσῳ καὶ ἔμελλε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸ λαοὺς ἀναριθμήτους καὶ χώρας ἀχανεῖς, ἦτο ἁπλούστατον. Τὸ κήρυγμα τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐκλήθη Ἰσλάμ, ὅ ἐστιν ἀφοσίωσις, (ἐξ οὗ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Μοσλεμὰν ἢ μουσουλμάνοι, ἤτοι τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένοι) περιωρίζετο εἰς δύο δόγματα· τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Τὸ περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ Θεοῦ δόγμα συνεκεφαλαιοῦτο ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ῥήσει ἥτις ἀπέβη τὸ σύμβολον τοῦ ἰσλὰμ ἢ ἰσλαμισμοῦ, ἔχουσα ὡς ἑξῆς· εἷς καὶ μόνος ὑπάρχει Θεός. ἀπόστολος δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Μωάμεθ. Ὁ Μωάμεθ ἀπέκρουε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, λόγῳ μὲν διότι ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ, ἔργῳ δὲ διότι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἣν ἠξίου ὅτι ἔχει ὁ νέος οὗτος προφήτης. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος συγκεφαλαιοῦται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸς κατελθὼν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἐνανθρωπήσας ἐκήρυξε τὴν σωτηρίαν διδασκαλίαν δι' ἧς ἔμελλε νὰ ἀνακαινισθῇ ἠθικῶς ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι

τὸ δόγμα ταῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τὸν νέον προφήτην· διότι πῶς οὗτος, ἁπλοῦς ἄνθρωπος ὤν, ἤθελε τολμήσει νὰ μεταβάλῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ κηρυχθέντα; Τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἀφήσῃ τὸν Θεὸν μεμονωμένον ἐν οὐρανῷ καὶ μηδόλως πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀμέσως σχετισθέντα, νὰ παρασταθῇ δὲ αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς νέος ἀπόστολος καὶ νέος προφήτης, ἐπιτετραμμένος νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῶν προκατόχων αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωάμεθ δὲν ἠξίου ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀπεναντίας ἐφιλοτιμεῖτο νὰ συναρμολογήσῃ ἀείποτε τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ μετὰ τῶν δύο προηγουμένων μονοθεϊκῶν θρησκευμάτων, τοῦ τε ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ, σεβόμενος τὰς γραφὰς αὐτῶν καὶ τοὺς προφήτας, τῶν ὁποίων ἔλεγεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ἦλθε νὰ συμπληρώσῃ ἁπλῶς τὸ ἔργον. Ὅθεν ὁ νέος ἀπόστολος ὡμίλει εὐλαβῶς περὶ Πεντατεύχου, Ψαλμῶν, Εὐαγγελίου, περὶ Ἀδάμ, Νῶε, Ἀβραάμ, Μωϋσέως, Δαυῒδ καὶ Ἰησοῦ. Ἰδίως δὲ ἐπισωρεύει εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐγκώμια, ἐξ ὧν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος Βαρθελεμῦ Σκιντιλέρ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προεικάσῃ τις τὸν ἄσπονδον πολεμον τὸν μετ' ὀλίγον προκύψαντα μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Δὲν ἀπεδέχετο μὲν τὴν παρθένον Μαρίαν ὡς θεοτόκον, ἀλλ' ὅμως ἐπρέσβευεν ὅτι αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ σύζυγος Ἀϊσὲ καὶ ἡ θυγάτηρ Φατιμέ, ἦσαν αἱ τέσσαρες τέλειαι τοῦ κόσμου τούτου γυναῖκες. Ἔλεγε δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἦτο τῳόντι ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ· εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ ὁ σκηνώσας ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, εἶναι πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· εἶναι ἄξιος πάσης τιμῆς ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ, εἶναι εἷς ἐξ ἐκείνων ὅσοι μᾶλλον πλησιάζουσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ ἐξαπεστάλη ἵνα ἐπαναγάγῃ ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς εἰς τὴν ὁδὸν ἀφ' ἧς ἐξετράπησαν. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς, προσέθετε, ἠγάλλοντο ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἐλεύσεως προφήτου ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ἐπιφανέστερος αὐτῶν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Μωάμεθ ἦτο ὁ παράκλητος τῶν γραφῶν, ὁ μέγιστος καὶ τελευταῖος τῶν ἀποστόλων τοῦ Θεοῦ. Ὁ νέος οὗτος ἀπόστολος παρέστησε τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς δι' εἰκόνων καὶ ἐπαγγελιῶν ἐπιτηδειοτάτων νὰ παρασύρωσι τὸν πολὺν ὄχλον, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ μικρὸν κατωτέρω. Τὰ δὲ τυπικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα συνίσταντο εἰς τὴν περιτομήν, τὸν καθαρισμόν, τὴν νηστείαν, τὴν

εἰς Μέκκαν προσκύνησιν, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην. Ἐξαιρέτως πᾶσα εἰκονικὴ παράστασις ἀπηγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς εἰδωλολατρεία, οὐδὲν ἧττον αὐστηρῶς ἢ ἐν τῷ μωσαϊκῷ θρησκεύματι. Ταῦτα ἦσαν τὰ κεφάλαια τοῦ κηρύγματος· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἂν ὁ Μωάμεθ περιωρίζετο εἰς ταῦτα, τὸ κήρυγμα αὐτοῦ δυσκόλως ἤθελε κυριαρχήσει ὅσον ἐκυριάρχησεν. Ἀλλ' ὁ μεγαλοφυὴς οὗτος ἀνὴρ προσέθηκεν εἰς τὰ προεκτεθέντα μετὰ θαυμαστῆς τῷόντι δεξιότητος ἀρχάς τινας καὶ δοξασίας αἵτινες μόναι ἐξηγοῦσι πῶς τὸ νέον δόγμα ἠξιώθη τοσοῦτον μακροῦ θριάμβου.

Τὸ κοράνιον, ἤτοι ἡ ἱερὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ βίβλος, περιέχει πολλὰ περὶ ἀνεξιθρησκείας παραγγέλματα. Λέγει που λ. χ. ὅτι οἵ τε πιστοὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἑνὶ λόγῳ πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ποιοῦντες τὸ ἀγαθόν, θέλουσιν ἀνταμειφθῆ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἀλλαχοῦ· μὴ βιάζετέ τινα εἰς τὰ τῆς θρησκείας· ἡ ἀληθὴς ὁδὸς διακρίνεται ἀρκούντως ἀπὸ τῆς πονηρᾶς· ὁ μὴ πιστεύων εἰς εἴδωλα καὶ πιστεύων εἰς Θεόν, στηρίζεται ἐπὶ κίονος ἀσαλεύτου. Καὶ πάλιν τὸ κοράνιον ὁμιλοῦν περὶ χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων, οὓς καὶ ἀνθρώπους τῶν γραφῶν ἀποκαλεῖ, λέγει· ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ὑμῶν εἶναι ὁ αὐτός. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως τὰ οἰκειότατα πρὸς ἄλληλα θρησκεύματα ἀποβαίνουσι καὶ ἐχθρικώτατα, ὅπως ἄσπονδοι εἶναι πολλάκις αἱ μεταξὺ συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων διενέξεις. Τὸ αὐτὸ κοράνιον περιέχει παραγγέλματα τὰ ὁποῖα ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσωσιν ἀμέσως τὴν μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ῥῆξιν. «Ὁ ἀποποιούμενος, λέγει, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, εἶναι οὐτιδανώτερος τοῦ κτήνους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει λάβει τὴν ποινὴν τῆς ἀσεβείας, θέλει κολασθῆ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. Καλέσατε ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Πολεμήσατε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγῶνι Ὅταν ὁ Θεὸς καταπέμψῃ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, θέλετε ἰδεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀσπαζομένους προθύμως τὸν ἰσλαμισμόν». Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ κοράνιον, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς χαιρετίζει τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὸν ἰουδαϊσμὸν ὡς ἀδελφούς, ἔπειτα περιφρονεῖ αὐτούς, ὅσον καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας· μετ' ὀλίγον ἀπειλεῖ· καὶ ἐπὶ τέλους προσκαλεῖ τὸν ἰσλαμισμὸν νὰ καταπολεμήσῃ αὐ-

τούς. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον προέβη περαιτέρω. Ὁ προφήτης καὶ οἱ πιστοί, εἶπεν, οἵτινες ἐθυσίασαν τὴν περιουσίαν καὶ ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, θέλουσιν ἀξιωθῆ τῶν εὐλογιῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ θέλουσι κατοικήσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων τὴν κατοικίαν ἣν παρεσκεύασεν αὐτοῖς ὁ Θεός, τοὺς καταρρύτους ὑπὸ ποταμῶν παραδείσους, ὅπου βασιλεύει ὑπερτάτη μακαριότης. Τὸ ξίφος, προσέθετεν ὁ Μωάμεθ, εἶναι ἡ κλεὶς τοῦ οὐρανοῦ· μία δὲ ρανὶς αἵματος χυθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, μία νὺξ ἀγρυπνίας ὑπὸ τὰ ὅπλα ὑπὲρ αὐτοῦ, θέλουσι καταλογισθῆ πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν πλειότερον ἢ δύο μηνῶν νηστεία καὶ προσευχή. Ὁ πίπτων ἐν τῇ μάχῃ θέλει ἐπιτύχει τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ αἱ πληγαὶ αὐτοῦ θέλουσιν εἶναι λαμπραὶ καὶ εὐώδεις· ἀγγέλων καὶ χερουβὶμ πτέρυγες θέλουσιν ἀντικαταστήσει τὰ μέλη ὅσα ἀπώλεσε· καλλοναὶ δὲ οὐράνιοι, καλούμεναι οὑρί, θέλουσιν ἀνταμείψει τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν.

Ὅθεν τὸ κοράνιον οὐ μόνον προεκάλει τοὺς πιστοὺς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους, ὅπως καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπαγωγοτέρας τῶν ἀμοιβῶν ὑπέσχετο ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα πίπτοντας. Ὁ Βαρθελεμῦ Σαιντιλὲρ ἀξιοῖ ὅτι ὁ ἄσπονδος μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγὼν δὲν ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τῶν μωαμεθανῶν συμφέροντος· τὸ κοράνιον, λέγει, ἐπρέσβευεν ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας πρὸς τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ἰουδαίους. Ναί, πρεσβεύει ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας· ἀλλά, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, περιέχει παραγγελίας καὶ προτροπὰς πολέμου, αἵτινες πρωϊμώτατα ὑπερίσχυσαν, διότι, ζῶντος ἔτι τοῦ Μωάμεθ, οἱ Ἰουδαῖοι ἔπαθον τὰ πάνδεινα ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ δι' ἄλλων ποικίλων τρόπων ὑπέθαλψε τὸν πόθον τοῦ πολέμου παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ καὶ παρώρμησεν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀναλάβωσι θαρρούντως πάντα κίνδυνον. Ἀφοῦ ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐν πολέμῳ πίπτοντας πιστοὺς τοσαύτας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀμοιβάς, δὲν ἀπεστέρησεν αὐτούς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῶν ἀγαθῶν τοῦ παρόντος βίου καὶ ἐξαιρέτως τῶν ὑλικωτέρων ἀγαθῶν. Ἡ περιουσία καὶ ἡ ζωὴ τῶν νικωμένων παρεδόθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Αἱ κάλλισται τῶν αἰχμαλώτων ἐγίνοντο παλλακίδες ἢ σύζυγοι τῶν ἀθλητῶν τοῦ νέου δόγματος,

εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἀκάθεκτα πάθη ἠνοίχθη κατὰ τοῦτο στάδιον σχεδὸν ἀπεριόριστον, ἐπιτραπείσης αὐτοῖς τῆς πολυγαμίας. Καὶ ἵνα μὲν αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν, καθιερώθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγίνοντο ἀμέσως δεκτοὶ εἰς ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα ὅσων ἠξιώθησαν ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ὀπαδοί· ἵνα δὲ οἱ πιστοί, τῶν ὁποίων κύριον ἔργον ἦτο τὸ πολεμεῖν καὶ ἄρχειν καὶ ἀπολαμβάνειν, ἔχωσι τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐπαρκοῦντας εἰς τὰς ποικίλας δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς αὐτῶν χρείας, καθιερώθη ἡ ἑτέρα ἀρχὴ τῆς ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει ἀνοχῆς τῶν ἀλλοθρήσκων, ὅσοι ὑποτασσόμενοι ἀπολύτως κατέβαλλον ἑτοίμως τοὺς ἐπιβληθέντας αὐτοῖς φόρους.

Προτροπὴ λοιπὸν τῆς ἱερᾶς βίβλου πρὸς καταπολέμησιν πάντων τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ ἰσλαμισμοῦ, παρεκτὸς ἐὰν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον πίπτοντας, ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς ἐπιζῶντας, ἐν τῇ παρούσῃ· τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ὅμιλον τὸν χαρακτῆρα στρατοῦ διαρκοῦς ἐπ' ἄπειρον αὐξάνοντος καὶ ἀδιαλείπτως προθύμου ὄντος νὰ ἄρῃ τὰ ὅπλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ κυριαρχίας. Ἓν μόνον ὑπελείπετο, ὁ φόβος μήποτε ὁ στρατὸς οὗτος κορεσθεὶς πλούτου καὶ ἀπολαύσεων, ἀποβῇ ἀδρανέστερος ὁπωσοῦν εἰς τὸ νὰ διακινδυνεύῃ τὰ παρόντα καὶ βέβαια ἀγαθὰ ἐπ' ἐλπίδι μελλόντων καὶ ἀδήλων. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ αἴσθημα ἠγωνίσθη νὰ καταπολεμήσῃ ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δόξα αὕτη δὲν ἐπρεσβεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου ῥητῶς· καὶ συμφωνοῦμεν μεθ' ὅλων τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ὅτι ὁ Μωάμεθ οὐδέποτε ἐκήρυξε τοιοῦτό τι ἀπολύτως. Οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα ἐπεκράτησε πρωϊμώτατα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς· καὶ εἶναι εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ πῶς. Ἡ ἰδέα τῆς εἱμαρμένης ἀναφαίνεται καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μήπως μέχρι τῆς σήμερον δὲν κατακυριεύει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πλείστας ψυχάς; μήπως δὲν ἀπαντήσαμεν αὐτὴν ἄλλοτε μέχρι τινὸς ἐν τοῖς δόγμασι τῶν παναρχαίων ἡμῶν προπατόρων (σελ. 112 τοῦ πρώτου τόμου). Ἄρα ἡ ἰδέα αὕτη ἐπλανᾶτο ἐν ταῖς συνειδήσεσι τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου καὶ ὅτε ἐκηρύχθη τὸ κοράνιον. Τὸ κοράνιον, ἐπαναλαμβά-

νομεν, δὲν καθιέρωσεν αὐτὴν ὡς δόγμα. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον ἠγωνίσθη νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πεποίθησιν ἀκράδαντον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· καὶ πολλάκις ἀπεφήνατο περὶ τούτου εἰς τρόπον δεκτικώτατον παρεξηγήσεων. Ἐπὶ παραδείγματος, λέγει που· «Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλετε τὸν ὕπνον αὐτῆς τῆς νυκτὸς καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς πρωΐας. Ὁ Θεὸς γινώσκει τί πράττετε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Θεὸς δεσπόζει τῶν δούλων αὐτοῦ· καὶ παρέχει ὑμῖν ὡς φύλακας ἀγγέλους ἐπιτετραμμένους μὲν νὰ τελειώσωσι τὰς ἡμέρας σας ἐν τῇ προωρισμένῃ στιγμῇ, ἐπιτελοῦντας δὲ ἐπιμελῶς τὰς διαταγὰς τοῦ οὐρανοῦ». Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρομοίων ῥήσεων, ἐννοεῖται ὅτι εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐξαιρέτως δὲ τὸ τέρμα τῆς ζωῆς εἶναι ἀμετακλήτως προωρισμένα εἰς τρόπον ὥστε ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τις τὸ πεπρωμένον, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν πράξῃ ἐπὶ τούτῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελήθησαν οἱ ἄμεσοι τοῦ Μωάμεθ διάδοχοι, ἵνα ἐμφυσήσωσιν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν τὴν δόξαν, ὅτι ἐὰν πέπρωται νὰ ἀποθάνωσι, θέλουσιν ἀποθάνει, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτῶν ὄντες. Ἐὰν πέπρωται νὰ ζήσωσι, θέλουσιν ἐπιζήσει καὶ ἂν ἐκτεθῶσιν εἰς τοὺς φοβερωτάτους τῶν κινδύνων. Ἀλλὰ μὴ ὀκνοῦντες νὰ ἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνα ἔχουσι τὸ πλεονέκτημα ὅτι συγχωροῦνται ὅλαι αἱ ἁμαρτίαι των καὶ ὅτι, ἂν εἵμαρται νὰ ἀποθάνωσι, θνήσκοντες θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰωνίου μακαριότητος.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ δόγματα, τοιαῦται αἱ ἀρχαί, αἱ δοξασίαι, αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀντηχήσαντος αἴφνης ἀπὸ τῆς Ἀραβίας νέου θρησκευτικοῦ κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα τοῦτο κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἐπιτηδειοτάτους πρὸς τὴν κατάκτησιν· καὶ ἐπειδὴ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐν τῇ γενικῇ τῶν ἐθνῶν ἀναστατώσει, ὁ πόλεμος δὲν ἦτο ὅπως σήμερον ἐξαίρεσις, ἀλλὰ κανονικὴ καὶ σχεδὸν ἀδιάλειπτος τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις, ἦτο φυσικὸν τὸ νέον κήρυγμα νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν προηγουμένων θρησκευμάτων τὰ ὁποῖα πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ἦναι ἐξ ἴσου ἐπιτηδείως πρὸς τὴν τοιαύτην χρείαν διωργανωμένα. Παραβάλωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸ νέον θρήσκευμα πρὸς τὰ δύο ἀρχαιότερα θρησκεύματα, τὰ ὁποῖα κατὰ

πρῶτον ἀπήντησε καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπρέσβευεν ὅτι ἔχει συγγένειαν, καὶ ἀληθῶς εἶχε συγγένειάν τινα λόγῳ τῆς πρεσβευομένης παρ' αὐτοῦ μονοθεΐας. Ὁ ἰσλαμισμὸς διετήρησε μὲν πολλοὺς τῶν τύπων καὶ πολλὰ τῶν ἐθίμων, ὧν ἕνεκα τὸ μωσαϊκὸν δόγμα ἀποκρουόμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ὑπερβῇ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς· ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἦτο, ὅπως ὁ μωσαϊσμός, παθητικὸν θρήσκευμα, θρήσκευμα δηλαδὴ τὸ ὁποῖον περιέμενεν οἰκειοθελῶς νὰ τὸ παραδεχθῶσι τὰ ἄλλα ἔθνη· ἦτο ἐξ ἐναντίας θρήσκευμα ἐνεργητικώτατον, ἔχον ἀρχὴν θεμελιώδη τὴν διὰ τῆς σπάθης διάδοσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δέ, ἂν καὶ προσέβαλλέ τινας τῶν ἕξεων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἔθιμα ἀλλότρια, συγχρόνως ὅμως ἐθεράπευεν ὅλας τὰς ὑλικὰς ὀρέξεις καὶ ὅλους τοὺς ὑλικοὺς πόθους τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πρόδηλον διὰ τί ἐξηπλώθη ἐπὶ μέγα τοῦ κόσμου μέρος, ἐνῷ τὸ εἰς πολλὰ συγγενὲς αὐτῷ ἰουδαϊκὸν ἀείποτε ἔμεινε στάσιμον καὶ ἐμειονοψήφησεν ἐν τῷ κόσμῳ.

Τὸ δὲ χριστιανικὸν θρήσκευμα εἶχε μὲν χαρακτῆρα μεταδοτικὸν καὶ κοσμοπολιτικόν, οὗ ὅλως ἐστερεῖτο ὁ ἰουδαϊσμός· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ὁ χριστιανισμὸς ἀπετείνετο εἰς τὰς εὐγενεστέρας, τὰς ἠθικωτέρας, τὰς διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῷ ὁ ἰσλαμισμός, ὡς πρὸ μικροῦ ἐξηγήσαμεν, ἐθεράπευε τὰς ταπεινοτέρας, τὰς ὑλικωτέρας, τὰς σαρκικωτέρας οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρήσκευμα προσῆκον εἰς κοινωνίαν προκύψασαν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς. Ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα θαυμασίως ἁρμόζον εἰς ἔθνη ἱστάμενα εἰσέτι ἐπὶ τῶν κατωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ βαθμίδων. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν ὅσα ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπήντησεν, ἀφ' ἑνὸς τὰ περσικὰ καὶ ἰνδικὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ἀφρικανικά, ἦσαν πολὺ ἐπιτηδειότερα νὰ ἐννοήσωσι καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὰς ἰδικάς του ἐπαγγελίας καὶ δοξασίας ἢ τὰς χριστιανικάς. Ἐντεῦθεν τὸ μόνον ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀντέστη τότε εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἦτο τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο ἔθνος κατ' ἐξοχὴν χριστιανικόν. Ἀλλὰ πολλὰ αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀντισταθῇ ὅσον ἔδει. Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο θρή-

σκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον, ὅπως ὁ ἰσλαμισμός· καὶ τούτου ἕνεκεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναδειχθῇ ἐν πολέμῳ ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Πλὴν τούτου ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἕνεκα πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν, εἰς ἃς ἐξετράπη, περιέστη εἰς νάρκωσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ Μαυρικίου, τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἡρακλείου καὶ πολλῶν μεταγενεστέρων βασιλέων δὲν ἴσχυσαν πάντοτε νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι, τὸν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ διηυκόλυνον πολὺ οἱ αἱρετικοί, οἵτινες κατήντησαν τοσοῦτον νὰ μισήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν ὥστε προετίμησαν ἐνιαχοῦ τὴν κυριαρχίαν τὴν μωαμεθανικήν.

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον νὰ προτάξωμεν ἵνα παρασκευασθῇ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχομένης μακραίωνος καὶ πεισματώδους μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ πάλης. Ἀλλὰ καλὸν εἶναι νὰ προσεπιφέρωμεν ἔτι τινὰ ἵνα συμπληρώσωμεν τὸ εἰσαγωγικὸν τοῦτο διάγραμμα τῆς τοῦ ἰσλαμισμοῦ τύχης. Εἴπομεν ὅτι τρία τινὰ κυρίως ἐξηγοῦσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καθ' οὓς χρόνους ἐπεφάνη· ὅτι ἦτο ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένος· ὅτι ἀπήντησε πολλοὺς λαοὺς ἀπαιδεύτους· ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς πρὸς ὃν ἐπάλαισεν εἶχεν ἐκτραπῇ εἰς νάρκωσίν τινα ἀλλοτρίαν τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἅμα οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι ἐξέλιπον, ἔπαυσαν καὶ οἱ θρίαμβοι τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ παύει ἐπὶ τέλους, εἴτε διότι προσοκέλλει εἰς ἐξωτερικὰ κωλύματα ἀνυπέρβλητα, εἴτε διότι, ὡς πᾶς παροξυσμός, ἀφ' ἑαυτῆς ἐξαντλεῖται. Ἅμα λοιπὸν ὁπωσδήποτε ἔπαυσεν ἡ κατακτητικὴ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ὁρμὴ καὶ ἐδεήθη οὗτος νὰ ὀργανώσῃ κράτη ἐν εἰρήνῃ διακείμενα, τὰ περὶ τοῦτο μειονεκτήματα αὐτοῦ κατέστησαν πασιφανῆ. Οἱ ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένοι ἐκεῖνοι ὄχλοι δὲν εἶχον οὔτε τὴν φιλεργίαν, οὔτε τὴν βιομηχανίαν, οὔτε τὴν φιλονομίαν, οὔτε τὴν σωφροσύνην, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους πάσης ἐννόμου καὶ προοδευτικῆς καταστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν οὔτε αὐτὴν τὴν στοιχειώδη ἀρχὴν πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως, διότι ὁ θεμέλιος τῆς καταστάσεως ταύτης

λίθος εἶναι οἱ οἰκογένειαι. Οἰκογένεια δὲ ἐν πολυγαμίᾳ εἶναι, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Εἷς τῶν νεωτάτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἱστορικῶν, ὁ Ἄγγλος Οὐΐλλιαμ Μιουΐρ, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὰ κυριώτατα αὐτοῦ ἐλαττώματα. «Παραλείποντες, λέγει, ἄλλα δευτερεύοντα ἀτοπήματα, τρία ῥιζικῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα προέκυψαν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐκ τοῦ δόγματος τούτου, οὐδὲ θέλουσι παύσει ὑφιστάμενα ἐνόσῳ ἰσχύει τὸ κοράνιον. Πρῶτον ἡ πολυγαμία, τὸ πρόχειρον διαζύγιον, καὶ ἡ δουλεία, δι' ὧν ὑποσκάπτεται τὸ θεμέλιον τῆς δημοσίας ἠθικῆς, δηλητηριάζεται ὁ οἰκογενειακὸς βίος καὶ παραλύεται ἡ κοινωνία. Δεύτερον πᾶσα θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀποκρούεται καὶ καταστρέφεται· τὸ ξίφος εἶναι ἡ ἄφευκτος τιμωρία παντὸς τοῦ ἀποβάλλοντος τὸν ἰσλαμισμόν· ἡ ἀνεξιθρησκεία εἶναι ἀρχὴ ἄγνωστος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ. Τελευταῖον ὁ ἰσλαμισμὸς ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ σπάθη τοῦ Μωάμεθ καὶ τὸ κοράνιον εἶναι οἱ ὀλεθριώτεροι τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως πολέμιοι ἐξ ὅσων τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπήντησεν ἄχρι τοῦδε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.»

Ναὶ μὲν ἡ ἱστορία ἀναφέρει μωαμεθανικά τινα κράτη καὶ ἰδίως ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν οἷς ἡ βιομηχανία, ἡ γεωργία καὶ αὐτὴ ἡ παιδεία ἔλαβον οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν. Ἀλλὰ τὰ κράτη ταῦτα, ἅμα περιβληθέντα τὸν ὅλως ἀλλότριον τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοιοῦτον χαρακτῆρα, ἔπαυσαν τοῦ εἶναι κράτη μωαμεθανικά, ἀπέβαλον τὸ μάχιμον αὐτῶν πνεῦμα καὶ τὸν πολεμικὸν βίον καὶ εὐχερῶς κατεβλήθησαν τὰ μὲν ἐν Ἱσπανίᾳ ὑπὸ τῶν Ἱσπανῶν χριστιανῶν, τὰ δὲ ἐν Συρίᾳ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν ἀναζωπυρηθέντων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἔπειτα δὲ ὑπὸ ἄλλων ἀγρίων μωαμεθανικῶν φυλῶν αἵτινες ἔσωζον ἀκέραιον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἑνὶ λόγῳ ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς καιροὺς καθ' οὓς παρήχθη, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐπὶ μακρὸν ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ θρήσκευμα τὸ μᾶλλον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς εὐγενεστέρας τοῦ ἀνθρώπου προαιρέσεις καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ ἰσλαμισμός, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὑπενέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ ἐπὶ τέλους θέλει ἐντελῶς ἐνώπιον αὐτοῦ ἐξαλειφθῇ.

Αἱ πρῶται σπουδαῖαι μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ ζωροαστρικοῦ δόγματος ἐχθροπραξίας. Καὶ τὸ μὲν περσικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὁριστικῶς ἐντὸς 18 περίπου ἐνιαυτῶν τῷ 651, διὰ τῆς ἐντελοῦς κατατροπώσεως τοῦ τελευταίου Σασσανίδου Ἰεσδεγέρδου· ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ πάλη ἐξηκολούθησεν ἀδιάλειπτος σχεδὸν ἐπὶ ὀκτακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ἔλαβε ποικίλας τροπὰς ὁτὲ μὲν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ὁτὲ δὲ ὑπὲρ τῆς ἄλλης μερίδος καὶ ἐπήγαγε τελευταῖον τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατατρόπωσιν. Ἐὰν ὅμως ὁ ἑλληνισμὸς ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἠκρωτηριάσθη σχεδὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δεινῶς, ἀποβαλὼν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων ἢ καλίφου δηλαδὴ διαδόχου τοῦ προφήτου, Ἀβουβέκρ, ἐν ἔτει 633, ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Ἀμροῦ νικήσας τὸν διοικητὴν τῆς Καισαρείας Σέργιον, εἰ καὶ γενναίως ἀγωνισθέντα, ἐγένετο κύριος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Γάζης. Συγχρόνως σχεδὸν ἑτέρα τῆς Παλαιστίνης πόλις ἡ Βόστρα, προδίδεται εἰς τοὺς Ἄραβας ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτῆς Ρωμανοῦ, ἀποδεξαμένου ἐπισήμως τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα. Καὶ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 634 ὁ Ἄραψ στρατηγὸς Καλὲδ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν τῆς Δαμασκοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἦτο τότε εἰσέτι ἐν Συρίᾳ, ὅπου διέμεινεν, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 629 ἀφίξεως αὐτοῦ, ἐπανορθῶν τὰς συμφορὰς τοῦ προηγηθέντος μακροῦ περσικοῦ πολεμου καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ θεραπεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς θέλομεν μετ᾽ οὐ πολὺ ἐξηγήσει, τὰς ὀλεθρίας θρησκευτικὰς διενέξεις αἵτινες δὲν ἔπαυον ταράττουσαι τὰ πνεύματα καὶ παραλύουσαι τὰς ἠθικὰς και ὑλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἅμα μαθὼν ὅτι ἀπειλεῖται ἡ Δαμασκός, ἐνίσχυσε μὲν τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως ταύτης, διέταξε δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον νὰ συλλέξῃ ἁπάσας τὰς λοιπὰς τῆς Συρίας φρουρὰς καὶ νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἀρχίσει τὴν πολιορκίαν. Ἀλλ᾽ ὁ Θεόδωρος, καίτοι ἄρχων 50,000 ἀνδρῶν, καίτοι κατ᾽ ἀρχὰς εὐδοκιμήσας, κατατροποῦται ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου Καλέδ, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται ἔκτοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἡρά-

κλειος, ἀθροίσας καὶ ἐνισχύσας τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στρατοῦ, ἐξέπεμψεν αὖθις αὐτὸν ὑπὸ νέους στρατηγοὺς κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐπολιόρκουν τὴν Δαμασκόν· ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ τρέπονται πάλιν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οὐδὲν ἧττον ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις ἐξηκολούθησε καρτερικῶς ἀνθισταμένη καὶ πολλὰς ἐπαγομένη ζημίας εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἐπὶ τέλους ὅμως μετὰ ἑξάμηνον πολιορκίαν, καθ' ἣν ἔπεσε τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Καλὲδ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ἐπιζῶντες τῆς πόλεως μετὰ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε, ὀλίγοι δέ τινες παρέμειναν ἐν Δαμασκῷ ὑποταχθέντες εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου.

Ὁ Ἡράκλειος, βλέπων τὰς ἀδιαλείπτους ταύτας ἁλώσεις καὶ ἥττας, ἐπείσθη ὅτι διὰ τῶν ἐν Συρίᾳ εὑρισκομένων δυνάμεων δὲν ἀνεχαιτίζετο ὁ ὁσημέραι ἐξογκούμενος ἐκεῖνος μωαμεθανικὸς χείμαρρος. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους ἵνα ἐκεῖθεν συγκροτήσῃ νέους στρατοὺς καὶ ἐκπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Φοβούμενος δὲ μήπως ἐν τῷ μεταξὺ δὲν εἰμπορέσῃ νὰ ἀνθέξῃ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς πολεμίους, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον πρὸ πενταετίας τοσοῦτον πανηγυρικῶς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσιν αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἐκ τῆς Συρίας ἀναχώρησιν καὶ παριστῶσιν ὡς λιποτακτήσαντα οὕτως εἰπεῖν, ὡς περιπεσόντα αὖθις εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ νάρκωσιν καὶ ὡς μηδὲν πράξαντα ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς μεθορίοις κράτους καὶ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ ἔλεγχοι οὗτοι εἶναι μέχρι τινὸς μόνον δίκαιοι. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔδειξε κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν δι' ὧν ἐκτήσατο ἀθάνατον κλέος ἐν ταῖς περσικαῖς ἐκστρατείαις· καὶ πρέπει ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀναγωγὴ τοῦ συμβόλου ἐκείνου τῆς πίστεως κατεπτόησε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Συρίας. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἦτο ἤδη ἑξηκοντούτης περίπου, ὅτι κατετρύχετο ὑπὸ νοσημάτων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπαγαγόντος τὸν θάνατον αὐτοῦ μετά τινα ἔτη ὕδρωπος, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν φυσικὸν ἦτο νὰ μαρανθῶσιν ὁπωσοῦν αἱ ἠθικαὶ καὶ σωματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἀληθὲς ὅτι, καίτοι οὕτως ἔχων δὲν

ἔπαυσεν ἐκπέμπων στρατοὺς ἐπὶ στρατῶν εἰς τὴν Συρίαν, ὅτι ἀνθ' ἑαυτοῦ ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν πολεμίων τὸν ἴδιον υἱὸν Κωνσταντῖνον καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοῦ διατριβὴ μακρὰν τοῦ πολεμικοῦ σταδίου δικαιολογεῖται οὐ μόνον ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παρασκευάζῃ νέας ἐπικουρίας.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 6 5 οἱ Ἄραβες ἐνησχολήθησαν εἰς λεηλασίας καὶ δῃώσεις τῆς χώρας, ἐν ἔτει δὲ 636 ἐπολιόρκησαν μὲν τὴν Ἔμεσαν, ἀλλὰ γενναίως ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἔμαθον ἀφικόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατὸν πολυάριθμον ὑπὸ τὸν Ἀρμένιον Μανουήλ. Ἡ τύχη τῆς Συρίας ἀπεφασίσθη ἤδη ἐν μάχῃ μιᾷ. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Καλὲδ ἀπήντησαν τοὺς χριστιανοὺς περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομίακα, τὸν ὁποῖον οἱ Ἄραβες καλοῦσιν Ἰαρμούκ. Ἐνταῦθα οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν ἀπηύθυναν βραχεῖαν πρὸς τὰ θεομανῆ ἐκεῖνα πλήθη προτροπήν· «ὁ παράδεισος, ἀνέκραξαν, εἶναι ἐμπρός σας, ὁ διάβολος καὶ τὸ πῦρ τῆς κολάσεως, ὄπισθεν ἡμῶν,» καὶ οὕτω ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν. Τρὶς τὸ ἑλληνικὸν ἱππικὸν ἔτρεψε τοὺς πολεμίους τῶν ὁποίων οἱ πρεσβύτατοι μαχηταὶ ὡμολόγησαν ὅτι οὐδέποτε εἶδον ἀγῶνα φοβερώτερον καὶ μᾶλλον ἀμφίρροπον. Μετὰ τὸ ἱππικὸν οἱ μᾶλλον διαπρέψαντες μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἦσαν οἱ Ἀρμένιοι τοξόται. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσεν ὁ ἐπίμονος ἐνθουσιασμὸς τῶν μωαμεθανῶν, οἱ δὲ χριστιανοί, ἀποβαλόντες χιλιάδας νεκρῶν, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε. Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη κατὰ νοέμβριον τοῦ 636, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους οἱ μωαμεθανοὶ ἐπολιόρκησαν τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ὁποῖα ἀντέστησαν μὲν ἐπὶ μῆνας τέσσαρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσυνθηκολόγησαν διὰ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου. Αἱ συνθῆκαι αὗται, αἵτινες ὑπεγράφησαν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πατριάρχου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τότε χαλίφου τῶν Ἀβάρων Ὀμάρ, ἐξεπίτηδες ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθέντος καὶ ἐπελθόντος ἐκ Μεδινᾶς, ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς ἱερᾶς πόλεως, λαϊκούς, κληρικοὺς καὶ μοναχούς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐπὶ

τῷ ὅρῳ, ὅτι θέλουσι πληρώνει τὸν τεταγμένον φόρον καὶ ἀναγνωρίζει τὸν καλίφην ὡς κυριάρχην αὐτῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ συνθῆκαι αὗται, αἱ γενόμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην Σωφρόνιον, ὑπέβαλλον εἰς αὐτὸν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τοὺς προσερχομένους ὡς προσκυνητὰς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· κα τούτου ἕνεκεν εἶναι ἔγγραφον σπουδαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διενέξεων ὅσαι μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἔμελλον νὰ παραχθῶσι μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν καταστημάτων.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων οἱ Ἄραβες ἐκυρίευσαν τὴν Βέροιαν (τὸ Χαλέπι), τῆς ὁποίας ὁ φρούραρχος ἀφοῦ ἀντέστη ἱκανῶς, ἔπειτα ἀναγκασθεὶς νὰ παραδοθῇ, ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ τότε οἱ πολέμιοι, γενόμενοι ἤδη κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Συρίας, ἀπεφάσισαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν κυριεύοντες τὴν πρωτεύουσαν Ἀντιόχειαν, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν ἥτις ἦτο ἐνάμιλλος μὲν τῆς Ἀλεξανδρείας, μικρὸν δὲ ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ ὅλου κράτους βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε πέμψει εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ νέος οὗτος δὲν εἶχε τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα ἣν ἄλλοτε ἔδειξεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεὶς στρατὸς κατετροπώθη περὶ Ἀντιόχειαν, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπῆλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν, οἱ Ἄραβες εἰσῆλθον εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Συρίας κατὰ αὔγουστον τοῦ 638, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἐξαγοράσαντες τὸ ζῆν διὰ ὑπερόγκου χρηματικοῦ, διεσπάρησαν οἱ πλεῖστοι τῇδε κἀκεῖσε. Τὰ λείψανα τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ εἶχον καταφύγει μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν Καισάρειαν, ὅπου κατέφθασαν μετ' οὐ πολὺ οἱ μωαμεθανοί. Ἐκεῖ συνεκροτήθη νέα μάχη καθ' ἣν ἡττήθησαν πάλιν οἱ χριστιανοί. Ἡ πολιορκία τῆς Καισαρείας δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Κωνσταντῖνος μαθὼν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἄραβες ἐγένοντο κύριοι τῆς τε Τριπόλεως καὶ τῆς Τύρου τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηλπίσθη καὶ ἐπιβιβασθεὶς διὰ νυκτὸς ἐξέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε παρεδόθη ἡ Καισάρεια, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξηγόρασαν τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ καταβολῆς ἱκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν ἤδη καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Συρίας πόλεις, τῆς ὁποίας οἱ Ἄραβες συνεπλήρωσαν

τὴν κατάκτησιν ἐντὸς ἓξ καὶ μόνον ἐνιαυτῶν· μεθ' ὃ ἐπεχείρησαν καὶ ἐντὸς ἑνὸς ἔτους κατώρθωσαν τὴν χείρωσιν τῆς Μεσοποταμίας, καταλαβόντες ἐν μέρει διὰ συνθηκῶν καὶ ἐν μέρει δι' ἁλώσεων ἁπάσας αὐτῆς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὴν Ἔδεσαν, τὴν Δάραν, τὴν Νίσιβιν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀμίδαν.

Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον καὶ μέγαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ θρίαμβον συνετέλεσαν αἴτια πολλά· τὸ γῆρας τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὀλίγη στρατηγικὴ δεξιότης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων. Μία τῶν πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἦτο, ὅτι τὸ θεῖον σώζει τοὺς εὐσεβεῖς καὶ καταστρέφει τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνι ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ δόξα ἐκείνη. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀποδίδει τὰς ἥττας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· τὴν δὲ περὶ τούτου πεποίθησιν ηὔξησεν ἡ αἰφνιδία καὶ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις τοῦ νέου πολεμίου, ἀμέσως μετὰ τὰς συμφορὰς ἃς εἶχεν ὑποστῇ ἡ Συρία ἐκ τῶν προηγουμένων μακρῶν περσικῶν πολέμων. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη κατεκυρίευσεν οὐ μόνον τὸν ὄχλον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας, καὶ αὐτὸν τὸν παρηκμακότα ἤδη Ἡράκλειον. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μικρὸν πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Συρίας, συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, πόθεν ἆρά γε προέρχονται τὰ παράδοξα ἐκεῖνα τῶν Ἀράβων κατορθώματα, ἐνῷ οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ὑποδεέστεροι τῶν χριστιανῶν κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πολέμου ἐφόδια. Τότε γέρων τις ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν τῷ συμβουλίῳ, ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι αἱ νίκαι τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰμὴ εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτῶν ἁμαρτημάτων· ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν ὅτι οὕτως ἔχει τῷόντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν, καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἄφευκτος. Ὀρθῶς δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ ὁ Γίββων, ὅτι οἱ Ἄραβες ἀπέβησαν ἀήττητοι,

ἅμα ἐλογίσθησαν ὡς τοιοῦτοι. Ἀπέβησαν δὲ ἀήττητοι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπρέσβευον δόξαν ὅλως διόλου ἀντίθετον τῆς δόξης τῶν χριστιανῶν. Ἐνῷ οἱ χριστιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἄραβες ἐξ ἐναντίας ἐπίστευον ὅτι, ὅσα δήποτε καὶ ἂν ἦναι τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, θέλουσι συγχωρηθῆ αὐτοῖς ἅμα πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι, ἐπίστευον δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε θελήσει πρὸ μικροῦ νὰ καθιερώσῃ ὁ Φωκᾶς παρ' ἡμῖν, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς πίστεως πίπτοντες τιμῶνται ἴσα πρὸς τοὺς μάρτυρας. Ἀντιπαρατασσομένων τῶν δύο στρατῶν οἱ μὲν Ἄραβες ἐφρόνουν ὅτι ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος καὶ ὀπίσω ἡ κόλασις, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐπρέσβευον ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι μάταιος, ἀφοῦ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ θείου. Ἐν τοιαύτῃ τῶν ἀμοιβαίων ἠθικῶν δυνάμεων καταστάσει, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς οἱ χριστιανικοὶ στρατοὶ ἐτρέποντο καὶ πῶς ἤρχισαν οὐκ ὀλίγοι ἤδη νὰ δέχωνται τὸν ἰσλαμισμόν· τὸ ἄπορον εἶναι μᾶλλον πῶς ὁ ἀγὼν παρετάθη ἐπὶ τοσοῦτον καὶ πῶς τινὲς τῶν πόλεων ἀντέταξαν τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν παρετάθη καί τινες τῶν πόλεων ἀντέστησαν, διότι ὁ στρατὸς ἦτο συνειθισμένος νὰ πειθαρχῇ καὶ νὰ ἀγωνίζηται ἔστω καὶ μηχανικῶς· διότι ὁ Ἡράκλειος, εἰ καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῶν νοσημάτων, ἔσωζεν ἔτι σπινθῆράς τινας τῆς ἀρχαίας δραστηριότητος· καὶ διότι ἐπὶ τέλους αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δόξαι δὲν εἶχον κατακυριεύσει ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὑπῆρχον εἰσέτι γενναῖαί τινες καὶ ὄντως χριστιανικαὶ ψυχαὶ αἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι τὸ θεῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταστρέψῃ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἐνόσῳ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ἰδίων ἀγώνων ἀνεδείκνυντο ἄξιοι τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ, οὐδὲ νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἐκείνου μαχομένους, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν.

Εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ συνετέλεσαν πιθανῶς καὶ αἱ ἐμφύλιοι τοῦ χριστιανισμοῦ διαιρέσεις αἵτινες, ἐπαγόμεναι τὸν διωγμὸν τῶν αἱρετικῶν, προεκάλουν τὴν ἀπελπισίαν αὐτῶν καὶ τὴν συνεννόησιν μετὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Ὅθεν εἶχον συντελέσει καὶ πρότερον ἤδη εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν ὅπλων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὁπόσον οἱ Πέρσαι εἶχον ὠφεληθῆ

πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, οἵτινες διωκόμενοι κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Περσίαν καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν ἐπήνεγκον οὐκ ὀλίγας πληγὰς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χοσρόου. Ἔκτοτε οἱ Νεστοριανοὶ δὲν ἦσαν πλέον πολυάριθμοι ἐντὸς τοῦ κράτους· ἀλλὰ ἰσχυρότατοι ἦσαν πάντοτε οἱ μονοφυσῖται. Πρὸς τούτους εἶχον γίνει δύο ἀπόπειραι συμβιβασμοῦ, ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἀμφότεραι δὲν ἐπέτυχον εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον τοῦ σκοποῦ. Οἱ πλεῖστοι μονοφυσῖται παρέμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, καὶ καταδιωκόμενοι εἶχον ἀποδεχθῇ προθύμως τὴν προσωρινὴν τῶν Περσῶν κυριαρχίαν, ἤδη δὲ συνέπραξαν, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ περσικοῦ πολέμου νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα τοῦτο, συμβιβάζων τοὐλάχιστον ταύτην τὴν μεταξὺ μονοφυσιτῶν καὶ ὀρθοδόξων ἔριν. Οἱ μονοφυσῖται ἐπεκράτουν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔχοντες πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἰδίως ἐν Συρίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος ἐν ἔτει 629 ἐπέτυχεν ἐπί τινα τοὐλάχιστον χρόνον τὴν ἕνωσιν τῶν Ἀρμενίων διὰ τῆς ἐν Θεοδοσιουπόλει (Γαρὶν) πρώτης γενικῆς τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους συνόδου. Συγχρόνως δὲ διατρίβων τότε ἐν Συρίᾳ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει προσοικειωθῇ τοὺς αὐτόθι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίτας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν παρετήρησαν τῷ βασιλεῖ ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν οἱ ὀρθόδοξοι ὁμολογήσωσιν, ὅτι καίτοι ἔχων δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ὁ Ἡράκλειος συμβουλευθεὶς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σέργιον, ἐφάνη τῇ συναινέσει αὐτοῦ πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν νέαν ταύτην δοξασίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις ἦσαν ἡνωμέναι ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἔχῃ εἰμὴ μίαν ἐνέργειαν καὶ μίαν θέλησιν. Τῷόντι, τῷ 630, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου, ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν Κῦρος, πρώην ἐπίσκοπος Φάσιδος, ἐπέτυχε διὰ τῆς καινοτομίας ταύτης περὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος φύσεως νὰ προσαγάγῃ πολλοὺς τῶν Εὐτυχιανῶν τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως. Δυστυχῶς συνέβη ἐνταῦθα, ὅ,τι εἶχε συμβῇ ἐπὶ τοῦ ἑνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος. Ἐνῷ οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξαν-

δρείας ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ παύσωσι τὰς προϋπαρχούσας διενέξεις, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης Ἰωάννης Δ' ἀπέκρουον τὴν νέαν δοξασίαν ὡς αἱρετικήν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀφρικῆς· ὥστε ἀντὶ νὰ παύσωσιν αἱ διενέξεις προῆλθεν εἰς μέσον νέα αἵρεσις, ἡ τῶν μονοθελητῶν, καὶ προέκυψαν νέαι συζητήσεις, ἔριδες καὶ διχοστασίαι. Ταῦτα βλέπων ὁ Ἡράκλειος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν, ἐκδίδων ἐν ἔτει 639 τὴν λεγομένην Ἔκθεσιν, ἥτις συνετάχθη μὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέβαλλε δὲ ὁλοσχερῆ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος σιωπὴν καὶ ἀποφυγὴν πάσης συζητήσεως. Ἀλλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα εἶχον ἐξαφθῇ, αἱ δὲ διενέξεις ὑπερηύξησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ Ἔκθεσις, ἀφοῦ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσίτας ἀπηγόρευε πᾶσαν τῆς δόξης αὐτῶν ἐξέτασιν, ἄρα καὶ ἀναίρεσιν, ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὀρθοδόξους αἴρουσα ἐκ μέσου παντελῶς τὴν καινοτομίαν καὶ λέγουσα μήτε μίαν μήτε δύο ἐνεργείας ὁμολογεῖν ἐν Χριστῷ. Ἀλλ' ἐκ τούτου, ἐνῷ οἱ μὲν ὀρθόδοξοι δὲν εὐχαριστήθησαν, οἱ μονοφυσῖται παρωργίσθησαν δεινῶς καὶ καθάπερ λέγει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης «ἐπὶ καπηλείων καὶ βαλανείων διέσυραν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν λέγοντες· πρώην μετὰ Νεστορίου φρονοῦντες οἱ Χαλκηδονῖται, ἀνένηψαν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἑνωθέντες ἡμῖν διὰ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· νῦν δὲ καταγνόντες τοῦ καλῶς ἔχοντος ἀπώλεσαν ἀμφότερα μήτε μίαν μήτε δύο ἐν Χριστῷ ὁμολογοῦντες.» Καὶ μέχρι τίνος μὲν πᾶσαι αὗται αἱ διενέξεις καὶ διαιρέσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀραβικῶν ὅπλων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, δὲν φαίνεται σαφῶς· ἀλλ' ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει βεβαιωμένον, ὅτι οἱ ἀγανακτήσαντες μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου συνεννοήθησαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ συνέπραξαν μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κυριαρχίας.

Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διῃρημένοι εἰς δύο ὁπωσοῦν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἕλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων

εἶχε μὲν ἐνεργήσει ὡσαύτως ὁ ἑλληνισμός, ἀλλ' ὄχι ὅσον ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διότι, καθὼς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἐξελληνισμοῦ ὄργανον ἦσαν αἱ πόλεις· πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῆ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὁ ἑλληνισμὸς διεδόθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας (σελ. 331 καὶ 332 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη διὰ κυβερνητικῶν ὀργάνων διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦναι τοσοῦτον τελεσφόρος καὶ ὁλοσχερής, ὅσον ἡ διὰ τῶν δυσαριθμήτων πόλεων τῆς Ἀσίας ἐνεργηθεῖσα, ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας ἐντελῶς ἐξέλιπε τὸ κύριον ἐκεῖνο ὄργανον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνῷ ἐν Ἀσίᾳ, ὡς εἴδομεν, αἱ πόλεις διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν οἱ ἐκτὸς τῶν εὐαρίθμων πόλεων πολυάριθμοι ἐγχώριοι, οἱ ἔκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, Κόπται, διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἂν ὄχι τὸν ἀρχαῖον, τοὐλάχιστον ἰδιάζοντά τινα ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, οἵτινες διεφύλαξαν ὡσαύτως τὸν ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισθέντα αὐτῶν χαρακτῆρα, καὶ ἐνίσχυσαν μάλιστα αὐτὸν διὰ τῆς ὁσημέραι ἐξελληνιζομένης μοναρχίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν δὲ ἠθικὴν ταύτην διάκρισιν ηὔξησεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν κατά τε τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ αἵρεσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν. Εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἕδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι διοικητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία ἐπεκράτει ἂν ὄχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὅμως ἕνεκα τῆς ὑλικῆς αὐτῶν ἰσχύος. Ὅθεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ τῶν πόλεων προσετέθη ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων ἀφ' ἑνὸς οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν μονοφυσῖται, καὶ ἐκαλοῦντο ἔκτοτε Ἰακωβῖται ἀπό τινος τῶν ἀνορθωτῶν τῆς μονοφυσιτικῆς αἱρέσεως

Ἰακώβου Βαραδαίου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ὀρθοδόξων ὀργάνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας οἵτινες ἴσχυον εἰς τὰς πόλεις καὶ ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν ἰακωβιτῶν μελκῖται ἤτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφιστάμενοι νόμοι κατεδίωκον πολυειδῶς τοὺς αἱρετικούς, καὶ οἱ μελκῖται ὠφελούμενοι ἐκ τούτου δὲν ἔπαυον καταπιέζοντες τοὺς ἰακωβίτας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἐπεχείρησε νέαν ἀπόπειραν ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς μονοφυσίτας ἢ ἰακωβίτας· ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι ἰακωβῖται μαθόντες, ἐν ἔτει 639, ὅτι ὁ καλίφης Ὀμάρ, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, πέμπει ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμροῦ, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ ἀντισταθῶσι πρὸς χάριν τῆς καταπιεζούσης αὐτοὺς ἑλληνικῆς κυριαρχίας· καὶ ἔσπευσαν δι' ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων ἰακωβιτῶν, καλουμένου Μοκαυκᾶ, νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς Αἴγυπτον τῷ 640 Ἀμροῦ συνθήκην δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἔγγειον φόρον, διετήρησαν ὅμως τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ὁπόσον ὀλίγον εἶχεν ἐπιτύχει ἡ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κῦρος, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς δόξης περὶ μιᾶς ἐνεργείας καὶ μιᾶς θελήσεως νὰ παύσῃ τὴν μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν διάστασιν, πειθόμενος ἤδη ὅτι διὰ τὴν ὑφισταμένην διχόνοιαν εἶναι ἀδύνατον ἡ Αἴγυπτος νὰ ἀντισταθῇ, ἐζήτησε πρὸ μικροῦ νὰ προλάβῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν ἀραβικῶν στρατευμάτων, ὑποσχόμενος εἰς τὸν Ὀμὰρ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 200,000 χρυσῶν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις αὕτη δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔσπευσε νὰ πέμψῃ κατ' ἐπανάληψιν στρατοὺς εἰς Αἴγυπτον ἀπό τε τῆς παρακειμένης Βάρκης καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ στρατοὶ ὅμως οὗτοι ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμροῦ, ὅστις μετὰ πολλῆς πονηρίας περιποιούμενος τοὺς Κόπτας καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, ἔλαβε πᾶσαν παρ' αὐτῶν ἐπικουρίαν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας. Οὕτω δὲ γενόμενος τάχιστα κύριος ἁπάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου, ἦλθε περὶ τὰς ἀρχὰς ὀκτωβρίου 640 καὶ ἐπολιόρκησε τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν. Ἡ πολιορκία τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν πολεμικῶν ἔργων ὅσα εἶχον ἐπιχει-

ρήσει οἱ Ἄραβες κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τοῦ σταδίου αὐτῶν περίοδον καὶ ἴσως τὸ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τῶν ὅσα ποτὲ διέπραξαν. Τὸ μέγιστον τοῦτο ἐμπορεῖον τῆς οἰκουμένης εἶχεν ἄπειρον προμήθειαν τροφῶν, ποικίλα καὶ ἰσχυρὰ προτειχίσματα καὶ τὰς τελειοτάτας τῶν ἀμυντηρίων μηχανῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως καὶ ἠδύναντο νὰ λάβωσι ἀπὸ θαλάσσης πᾶσαν ἐπικουρίαν. Δυστυχῶς ὁ Ἡράκλειος ἔπνεεν ἤδη τὰ λοίσθια· καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλαὶ ἐπηκολούθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμαλίαι, ὥστε ἡ Ἀλεξάνδρεια ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Οὐδὲν ἧττον ἀντέστη ἐπὶ δεκατέσσαρας μῆνας, οἱ δὲ πολιορκηταὶ ἀπώλεσαν ἐνώπιον τῶν τειχῶν αὐτῆς ὑπὲρ τὰς 20,000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν τῶν πολιορκουμένων· οἱ ὀλίγοι περιλιπόμενοι Ἕλληνες ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ σημαία τοῦ Μωάμεθ ἀνεπετάσθη εἰς τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ δεκεμβρίου τοῦ 641.

Μετὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης τῆς Ἀλεξανδρείας συνεδέετο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀμροῦ, ἐκ διαταγῆς τοῦ καλίφου Ὀμάρ, ἐπυρπόλησε τὴν περίφημον τῆς πόλεως ἐκείνης βιβλιοθήκην, περὶ ἧς ἄλλοτε ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 343 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλ' ὁ Γίββων ὀρθότατα παρετήρησεν ὅτι τὸ ἱστόρημα τοῦτο διηγήθη κατὰ πρῶτον Ἄραψ χρονογράφος, ζήσας ἓξ ἑκατονταετηρίδας βραδύτερον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Μηδίας, ἐνῷ ἄλλοι ἀρχαιότεροι χρονογράφοι, χριστιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι μάλιστα τὴν καταγωγήν, περιγράψαντες λεπτομερῶς τὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐδὲν περὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς βιβλιοθήκης ἀναφέρουσιν. Ὅθεν εὐλόγως ἐσυμπέρανεν ὁ μέγας Ἄγγλος ἱστοριογράφος ὅτι τὸ διήγημα τοῦ Ἄραβος οὐδεμίαν ἔχει ἱστορικὴν ἀξίαν. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι πολὺ μέρος τῆς περιφήμου ἐκείνης βιβλιοθήκης εἶχε πρὸ καιροῦ πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐπιστρατείας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἠλαττώθη βεβαίως αὖθις οὐ μικρὸν ἐπὶ τῶν ἐπανειλημμένων συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν αἱ μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν διενέξεις· ὥστε ὁπωσδήποτε δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ πλέον λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μεγάλης βιβλιοθήκης. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μὴ καταντήσωμεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν εἰς τὴν ὁποίαν περιέπε-

σεν ὁ Γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἠξίωσεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἡ Ἀλεξάνδρεια ἢ οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα βεβαίως ἔσωζε λείψανα ἐθνικῶν συγγραφῶν. Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ ἐξαιρέτως αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται ἐξηκολούθουν ἂν ὄχι ἀκμάζουσαι, τοὐλάχιστον μετὰ ζήλου ἔτι καλλιεργούμεναι εἰς τὰς σχολὰς τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐντεῦθεν δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῶν δύο τούτων χωρῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐσώζοντο ἔτι οὐ μικραὶ συλλογαὶ ἀρχαίων συγγραφῶν. Αἱ συλλογαὶ αὗται κατεστράφησαν ἆρά γε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἢ διεσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν; Τοῦτο εἶναι ἄδηλον· καὶ τὸ δεύτερον εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ πιθανώτερον, διότι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτῇ ὑπῆρχον εἰσέτι πολλοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἡ δὲ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν μετακόμισις τῶν ἀρχαίων ἐκείνων κειμηλίων ἦτο πρόχειρος καὶ ἀσφαλής. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτήσεως τῆς τε Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τῶν πολυαρίθμων ἑλληνικῶν σχολῶν ὅσαι μᾶλλον ἢ ἄλλου που τοῦ κράτους ἤκμαζον εἰς πολλὰς τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν πόλεις, ὡς ἐκ τῆς καταργήσεως δὲ αὐτῶν εὐρύνθη τὸ πρὸ καιροῦ ἀρξάμενον μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ χάσμα καὶ ηὔξησεν ἡ τῶν πολλῶν ἀπαιδευσία, ἥτις δὲν ἤρχισε πάλιν ὁπωσοῦν σπουδαίως πολεμουμένη καὶ διαλυομένη εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἰδίως ἐγένοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποθάνει, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, ἱκανοὺς μῆνας πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, κατὰ φεβρουάριον ἢ μάρτιον τοῦ ἔτους 641. Ἀπεβίωσεν ἐξ ὕδρωπος· ἀλλ' ἐπετάχυναν τὸν θάνατον αὐτοῦ ποικίλαι πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ περιπέτειαι. Παρεκτὸς τῶν συμφορῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ πολέμου αἵτινες κατεπίκραναν τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἐβασανίσθη καὶ ὑπὸ οἰκογενειακῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἑαυτῷ πρὸ καιροῦ ἐδημιούργησεν. Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του ἀποθανούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εὐδοκίας, τῆς μητρὸς τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Ἡράκλειος εἶχε νυμφευθῇ τὴν ἰδίαν ἀνε-

ψιὰν Μαρτίναν, θυγατέρα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μαρίας. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος εἶχεν ἀγωνισθῆ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου, ὅστις ἀντέβαινεν εἴς τε τοὺς νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν κόρην ἐκείνην «Εὖ μὲν ἔχει τὰ παρὰ σοὶ λεγόμενα, ἀπεκρίθη εἰς τὸν Σέργιον· ὁ γάρ σοι χρέος ὡς ἀρχιερεῖ καὶ φίλῳ, ἤδη ἀποδέδωκας· ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ λοιπὸν κείσεται τὰ τῆς πράξεως.» Καὶ ἐξετέλεσε τὸν γάμον, ὑποχρεώσας μάλιστα τὸν Σέργιον νὰ εὐλογήσῃ αὐτόν. Ὁ γάμος οὗτος ἐπροξένησε μέγα σκάνδαλον εἰς ὅλον τὸ κράτος· καὶ ζῶντος μὲν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κοινὴ ἀγανάκτησις περιεστέλλετο, ἀλλὰ τὰ πάντα προεμήνυον ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἡ Μαρτίνα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τὸν κίνδυνον τοῦτον ηὔξησεν ἀντὶ νὰ προλάβῃ ὁ Ἡράκλειος, ὅτε περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἀντὶ νὰ καταλίπῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Κωνσταντῖνον, ἐνδίδων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ εἰς τὰς παραλόγους δεήσεις καὶ ἀξιώσεις τῆς Μαρτίνης, διέταξε διὰ τῆς διαθήκης, ὅτι τὴν ἀρχὴν θέλουσι διεξαγάγει ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὅτε Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαρτίνης υἱὸς Ἡρακλεωνᾶς, ὀφείλοντες νὰ τιμῶσι τὴν βασιλίδα ἐκείνην ἀμφότεροι ὡς μητέρα αὐτῶν. Τὰ ὀλέθρια τῆς διατάξεως ταύτης ἀποτελέσματα ἦσαν τόσον καταφανῆ, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποβάλει πᾶσαν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὅτε ὑπέγραφε τὴν διαθήκην ἐκείνην. Μήπως πρὸ καιροῦ δὲν ἐγίνωσκε τήν τε κοινὴν κατὰ τῆς Μαρτίνης δυσαρέσκειαν καὶ αὐτῶν τῶν οἰκειοτάτων αὐτῷ ἀνθρώπων τὴν δυσμένειαν; Ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ ἄλλοτε εἶχε καταχλευασθῆ πανηγυρικῶς οὕτως εἰπεῖν ὁ μετὰ τῆς Μαρτίνης γάμος· ὁ λαὸς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν θείαν ὀργὴν τὴν δυσμορφίαν καὶ τὸν θάνατον τῶν πρώτων τῆς Μαρτίνης τέκνων· ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος εἶχεν ἐλέγξει αὐτὸν διὰ τὴν παράλογον πρὸς τὴν βασιλίδα ἀδυναμίαν· καὶ μετὰ τὴν ἐκ Συρίας ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου (υἱοῦ τοῦ προειρημένου αὐταδέλφου του Θεοδώρου) καὶ τοῦ νόθου αὐτοῦ υἱοῦ Ἀθαλαρίχου ἀπέβη τοιαύτη ὥστε ὁ βασιλεὺς κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτοὺς ὡς συνωμότας καὶ ἐξώρισεν ἀμφοτέρους, ἀφοῦ ἔκοψε τὴν ῥῖνα αὐτῶν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὸν δεξιὸν πόδα. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἡράκλειος φαίνεται ἐφαρμό-

σας, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τὴν ἀποτρόπαιον ταύτην τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ποινήν, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ἔμελλεν, ὡς μὴ ὤφειλε, νὰ ἐπαναληφθῇ πλέον ἢ ἅπαξ ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης.

Ἀλλ' ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ παρακμὴ εἰς ἣν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν περιέπεσε περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας διέπραξεν ἔργα μεγάλα καὶ ἐπιτήδεια νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ κλέος ἀθάνατον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ μεταγενέστεραι συμφοραὶ ἐμείωσαν τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ κήρυκα ἀντάξιον τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ, δι' ὅπερ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐμακάριζέ ποτε τὸν Ἀχιλλέα, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον ἱστορήθησαν ὑπὸ χρονογράφων καὶ ποιητῶν ψυχρῶν τοὺς ὁποίους ὀλίγοι σήμερον γινώσκουσι καὶ οἵτινες ἴσως ἐζημίωσαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν. Καὶ οἱ μύριοι Ἕλληνες οἱ μετὰ Κύρου ἀναβάντες ἐπὶ Βαβυλῶνα, ἠναγκάσθησαν ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι· ἀλλ' ἡ στρατεία αὐτῶν ἀπέβη ἀθάνατος, διότι ἠξιώθη Ξενοφῶντος ἱστορικοῦ. Καὶ ὁ Ἀννίβας ἐπὶ τέλους ἐλεεινῶς ἀπέτυχεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ κατορθώματα κινοῦσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, διότι ἱστορήθησαν ὑπὸ τῆς μεγαλοφυοῦς γραφίδος τοῦ Πολυβίου. Ὁποῖον ἡρωϊκὸν σχῆμα δὲν ἤθελεν εἶναι περιβεβλημένος σήμερον ὁ Ἡράκλειος, ἐὰν ἠξιοῦτο τοιούτου τῶν ἄθλων αὐτοῦ μάρτυρος καὶ ἐπαινέτου. Ὅσοι φρονοῦσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ λόγος εἶναι μηδέν, τὰ δὲ ἔργα εἶναι τὸ πᾶν, ἂς μελετήσωσι τὴν τύχην τοῦ Ἡρακλείου, ἵνα πεισθῶσιν ὁποίαν ἀξίαν περιποιεῖ εἰς τὰ ἔργα ὁ λόγος. Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ συνδρομὴ τηλικούτων συμφορῶν, αὐτὴ αὕτη ἡ ματαίωσις τηλικούτων ἀνδραγαθημάτων, αὐτὴ αὕτη ἡ ἱστορικὴ ἀδικία ἧς ἐγένετο θῦμα ὁ Ἡράκλειος, καθὸ περιποιοῦσα εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἀληθῶς τραγικὸν χαρακτῆρα, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ συγκινήσωσι πάσας τὰς γενναίας ψυχὰς ὅσαι φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος ἐπιτυχία δὲν εἶναι ἡ μόνη τῆς ἀρετῆς ἔνδειξις καὶ ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα ἔστω καὶ μὴ εὐδοκιμήσασα πάντοτε δικαιοῦται οὐδὲν ἧττον νὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου ἐξυμνήθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ συγχρόνου τινος ποιητοῦ, Γεωργίου τοῦ Πισίδου, διακόνου καὶ

σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ὅστις ἐποίησε τρεῖς μὲν ἀκροάσεις εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, ἕτερον δὲ ποίημα ἐπιγεγραμμένον εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων καὶ τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν, ἤτοι ἔκθεσις τοῦ γενομένου πολέμου εἰς τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τῶν πολιτῶν· καὶ τρίτον ποίημα εἰς δύο ἀκροάσεις ἐπιγεγραμμένον Ἡρακλειάς, ἤτοι εἰς τὴν τελείαν πτῶσιν Χοσρόου βασιλέως Περσῶν. Ἡ ποίησις αὕτη διὰ τὴν ἀπειροκαλίαν τοῦ λόγου, τὸ ἀλλόκοτον τῶν εἰκόνων καὶ τὸ ἀσαφὲς τῶν πραγμάτων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅλως ἀναξία τοῦ ἀντικειμένου ὅπερ προῃρέθη νὰ ἐγκωμιάσῃ· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ ἐνίοτε ὁπόσον ἔναυλοι ἦσαν ἔτι τότε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λογίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας, αἱ ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ ποιητὴς ἀνακράζει που·

Ποῦ νῦν Ἀπελλῆς, ποῦ λαλῶν Δημοσθένης,
ὅπως ὁ μέν σου σωματώσας τοὺς πόνους,
ὁ δ' αὖ τὰ νεῦρα τῶν λογισμῶν ἁρμόσας,
ἔμπνουν ἀναστήσωσι τὴν σὴν εἰκόνα;

Καὶ ἀλλαχοῦ·

Πλούταρχε, σίγα τοὺς παραλλήλους γράφων.
Τί πολλὰ κάμνεις καὶ στρατηγοὺς συλλέγεις;
Τὸν δεσπότην ἔκφραζε, καὶ γράφεις ὅλους.
Ἤδη γὰρ ὁ Πλούταρχος ἐξᾶραι θέλων
τὸν τοῦ Φιλίππου καὶ πρὸς ὕψος ἁρπάσαι
ἔσπευδε δεῖξαι πᾶσιν ὡς ἐναντίαι
κατεῖχον αὐτὸν ἀντιπράττουσαι τύχαι·
οὐκ ἠγνόει γάρ, δεινὸς ὢν λογογράφος,
ὡς εἴπερ αὐτὸν εὐτυχοῦντα συγγράφοι,
δώσει τὸ νικᾷν ἀντ' ἐκείνου τῇ τύχῃ.
Ἀλλ' εἶχεν, ὦ Πλούταρχε, τῆς τύχης πλέον
ὁ σὸς στρατηγὸς δραστικοὺς τοὺς συμμάχους.
Τίς δὲ στρατὸν γέμοντα περσικοῦ φόβου,

παρ' οἷς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη
φύσις τε λοιπὸν ἐξ ἔθους ἐγίνετο,
ἔπεισεν ὅπλοις καὶ καθώπλισε λόγοις,
καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας
εὐτολμίαν ἔδειξε τὴν ἀτολμίαν,
εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος
ἤγειρεν αὐτούς, ὡς ἀκινήτους λίθους
τὴν γῆν βαροῦντας τοῖς ἀκάρποις φορτίοις;
Ποῦ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρὸ τούτου ζωγράφοι,
οἱ τὸν στρατηγὸν Τιμόθεον ἐν ταῖς μάχαις
κοιμώμενον γράφοντες, εἶτα τὴν τύχην
ἐκεῖθεν ἔνθεν ἐνδιδοῦσαν τὰς πόλεις;
δέον γὰρ αὐτοῖς νῦν ἐναντίως γράφειν,
τὴν μὲν τύχην σοι πανταχοῦ κοιμωμένην,
μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς ἀντερίζουσαν πόνοις,
σὲ δὲ στρατηγὸν διπλοκινδύνου μάχης,
καὶ πρὸς τύχας καμόντα καὶ πρὸς βαρβάρους.

Ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν τὰς ὀλίγας ταύτας περικοπάς, διότι παρέχουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔννοιάν τινα τῶν ποιητικῶν ἔργων τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσεν ἐνταῦθα λόγος περὶ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων, παρατηροῦμεν ὅτι ὁπόση ἐπεκράτει ἔτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκεύματος ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ, δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ὕμνων οὓς συνέταξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πιθανώτατα χριστιανός τις ποιητὴς κατὰ μίμησιν τῶν μεταγενεστέρων Ὀρφικῶν καὶ οἵτινες ἔχουσιν ἐμφανῆ τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερθέντας χαιρετισμοὺς τῆς Παναγίας. Οἱ ὕμνοι οὗτοι σώζονται χειρόγραφοι ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων· καὶ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐπιγεγραμμένου εἰς τὴν ὑψίστην θεόν, τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Μουλλάχιος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ γραμματικῇ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς·

Χαῖρε κόρη χαρίεσα, χαριτόκε, χάρμα τοκήων,
παρθέν' ἐφημερίοις οὐρανίοις τε φίλη.

Χαῖρε κόρη πάντων μέγα χάρματι χάρμα λαβοῦσα·
χάρμα μεγασθενέων χάρμα τ' ἀφαυροτέρων.
Χαῖρε πόνων τε λύτειρα, δόμων ῥύτειρα τ' ἀνάκτων,
μῆτερ ἀπημοσύνης, μῆτερ ἐλευθερίης.
Χαῖρε δόσις χθονὸς αἰὲν ἐοῦσα καὶ ὀλβοδότειρα,
κοίρανε δ' ἀτρεκίης, κοίρανε χαρμοσύνης.
Χαῖρε βάσις μερόπων, βροτέης γενεῆς· ἀρετάων
ἔγγονε τ' ἀφθορίης, ἔγγονέ τ' εὐγαμίης.
Χαῖρε δόσις σοφίης, χαρίτων, μερόπων μέγα χάρμα,
παρθένε καλλιτόκε, μῆτερ ἀνανδροτάτη.
Χαῖρε δόσις χθονίων, λυγμῶν μέγα λῆθος ἁπάντων·
μῆτερ ἀπημοσύνης, μῆτερ ἀειζοΐης.
Χαῖρε δὲ καὶ κλῖμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις.
Χαῖρε φάος μερόπων, πῦρ ἁγνόν, δαίμοσι χαῖρε·
ἐν πυρὶ πῦρ ἐγένου, νῦν δὲ φλεγεῖσα φλέγεις.
Χαῖρε δ' ἀμικτοτάτη μίξει θεοῦ αἰὲν ἐόντος,
ἀνδρομέης γενεῆς θεῖον ἔρεισμα φανέν.
Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι,
μᾶλλον ὅτ' εἰς συνόδους ἔδραμες ἠελίου.
Χαῖρε δ' ὄχημα φαεινὸν ἐκηβόλου ἠελίοιο,
τηλαυγὲς μερόπων οὐρανίων τε φάος, κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.

Ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου, ἀνεφάνη ἡ κοινὴ κατὰ τῆς βασιλίδος Μαρτίνης δυσαρέσκεια, ἥτις ὑπῆρχε μὲν ἀνέκαθεν διὰ τὸν ἄθεσμον αὐτῆς γάμον, ἀλλὰ περιεστέλλετο ἐνόσῳ ἔζη ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύζυγος. Ἤδη δὲ ἐξερράγη τόσῳ σφοδροτέρα ὅσῳ ἡ Μαρτίνα, ἐκκλησιάσασα ἀμέσως τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς μόνη διεξάγουσα τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν δυνάμει τῶν διαθηκῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλ' ὁ δῆμος ἀπῄτησε νὰ προσέλθωσιν ὁ Κων-

σταντῖνος καὶ ὁ Ἡρακλεωνᾶς καὶ ἀπεφήνατο ὅτι αὐτὴ μὲν θέλει ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν μητέρα τῶν βασιλέων, βασιλεῖς δὲ καὶ δεσπόται θέλουσιν εἶναι ἐκεῖνοι καὶ ἐξαιρέτως ὁ πρεσβύτεροςΚωνσταντῖνος,διότι δὲν προσήκει γυναικὶ νὰ ἄρχῃ τῆς πολιτείας. Κατέλαβε λοιπὸν τὴν βασιλείαν ὁ Κωνσταντῖνος· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεβίωσε μετὰ τρεῖς μῆνας, καταλιπὼν δύο ἀνηλίκους υἱούς· καὶ ἦτο μὲν ἀνέκαθεν φιλάσθενος ὥστε πιθανώτατα ἐκ φυσικοῦ ἀπέθανε θανάτου, ἡ ἀμείλιχος ὅμως κατὰ τῆς Μαρτίνης κοινὴ γνώμη δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς. Ἐπολιτεύθη δὲ καὶ αὖθις ἀσυνέτως ἡ Μαρτίνα, καταδιώξασα τόν τε φίλτατον τοῦ Κωνσταντίνου ὑπουργὸν Φιλάγριον καὶ πλείστους τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ ὑπηρετῶν. Ὅθεν οἱ περισωθέντες ὀπαδοὶ τοῦ πρὸ μικροῦ θανόντος βασιλέως στασιάζουσιν ἐν Χαλκηδόνι ὑπὸ Οὐαλεντῖνον, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ σώσωσι τοὺς υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου. Εἰς μάτην ἡ Μαρτίνα, ἵνα δείξῃ τὴν εἰλικρίνειαν αὐτῆς, σπεύδει νὰ στέψῃ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν ἐκείνων, τὸν Κώνσταντα. Ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεξανίσταται οὐδὲν ἧττον, καὶ πρῶτον καθαιρεῖ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Πύρρον, φίλον ὄντα καὶ πιστὸν τῆς Μαρτίνης σύμβουλον, ὥστε ἡ Μαρτίνα βλέπουσα ἑαυτὴν πανταχόθεν κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Οὐαλεντῖνον καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν καίσαρα. Οὐδ' αὕτη ὅμως ἡ παραχώρησις ἤρκεσε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τὸν πρόμαχον αὐτῆς Οὐαλεντῖνον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ σύγκλητος καθαιρεῖ τήν τε Μαρτίναν καὶ τὸν Ἡρακλεωνᾶν, καὶ καταδικάζει ὡς ἐνόχους τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τὴν μὲν εἰς τὴν ποινὴν τῆς γλωσσοκοπίας, τὸν δὲ εἰς τὴν ποινὴν τῆς ρινοκοπίας. Τοιουτοτρόπως ἀνταπεδόθη εἰς τὰ φίλτατα τοῦ Ἡρακλείου ὄντα ἡ τιμωρία ἣν πρό τινων ἐτῶν πρῶτος αὐτὸς εἶχε χαριζόμενος ἴσως ἐκείνοις ἐπιβάλει εἰς ἄλλους οἰκειοτάτους αὐτῷ συγγενεῖς. Καὶ ἡ μὲν χήρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐτελεύτησαν ἄθλιοι καὶ ἀκατονόμαστοι ἔκτοτε ἐν ἐξορίᾳ τινὶ ἢ ἐν μοναστηρίῳ, ἀνηγορεύθη δὲ βασιλεὺς κατὰ αὔγουστον ἢ σεπτέμβριον τοῦ 641 ὁ ἑνδεκαετὴς Κώνστας.

Τὴν πραγματικὴν τῆς ἀρχῆς διεξαγωγὴν ἀνέλαβεν ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος αὐτοῦ ἡ σύγκλητος. Ἐκ τούτου προῆλθε μὲν χαλάρωσις

τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατεκτήθη, ὡς προείπομεν, τελευταῖον ἡ Ἀλεξάνδρεια ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ δεκέμβριον τοῦ 641, ὁ δὲ πατρίκιος Γρηγόριος ὁ διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον· ἀλλ' εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι καίτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου ἐπῆλθον τόσαι ἀφορμαὶ ἐξασθενήσεως τοῦ κράτους, ὁ μωαμεθανισμὸς ὅστις ἤδη συνεπλήρου εὐχερῶς τὴν κατάκτησιν τῆς Περσίας καὶ ἐξέτεινε τὸν προσηλυτισμὸν αὐτοῦ μέχρι τῆς Σινικῆς, δὲν ἐπήνεγκεν ἐπὶ Κώνσταντος βαρείας πληγὰς εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δηλαδὴ εἰς τὸ προπύργιον τοῦ κόσμου τούτου, τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὸν κράτος· ἐν μέρει μὲν διότι τὸ κράτος τοῦτο ἔσωζεν εἰσέτι ἠθικὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὰ θρησκεύματα τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς, ἐν μέρει δὲ διότι μετ' οὐ πολὺ ἤρχισαν αἱ ἐμφύλιοι τῶν μωαμεθανῶν ἔριδες. Τῳόντι ἐν ἔτει 646 στόλος καὶ στρατὸς ἐκπεμφθέντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀνέκτησαν ἐπί τινα χρόνον τὴν πρωτεύουσαν ταύτην τῆς Αἰγύπτου, οὐδὲ ἀπέβαλον αὐτὴν αὖθις εἰμὴ μετὰ ἱκανὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐβοήθησαν καὶ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἅλωσιν διὰ παντὸς τρόπου οἱ Κόπται. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἅλωσιν ὁ Ἀμροῦ, ἐκδικούμενος τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κατέλυσε τὰ τείχη αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῶν δύο πολιορκιῶν εἶχον πέσει πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀμροῦ, ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως, εἶχε βάλλει, περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, τὸ θεμέλιον νέας ἀραβικῆς πόλεως, ἥτις ὠνομάσθη βραδύτερον Καΐρον, ἤτοι Νικόπολις, ἡ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἔκτοτε ἐπὶ πλεῖστον χρόνον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀκμήν.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, 647, ἐπεχείρησαν οἱ μωαμεθανοὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς, ἀλλὰ τοσοῦτον γενναίαν ἄμυναν ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς ὁ πατρίκιος Γρηγόριος ὥστε εἰ καὶ κατετροπώθη ἐπὶ τέλους εἰς μάχην ἐναγώνιον καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος, οἱ Ἄραβες ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς τὴν χώραν ταύτην, καὶ μετὰ πεντεκαίδεκα μηνῶν ἀγῶνας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεθόρια τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς λείας καὶ τῶν αἰχμαλώτων, οὐδὲ ἐπανέλαβον ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη τὰς πρὸς δυσμὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Μωαυΐα, ὁ μετέπει-

τα καλίφης γενόμενος, ἐλεηλάτησε μὲν τῷ 648 τὴν νῆσον Κύπρον διαπεράσας ἐπὶ 1700 πλοιαρίων καὶ ἐκυρίευσε τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου Κωνσταντίαν, τὴν πάλαι ποτὲ Σαλαμῖνα καλουμένην, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη στόλος καὶ στρατὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κακορίζου, ἐξέβαλε τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῆς Κύπρου καὶ ἀνέκτησεν αὐτήν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Μωαυΐα ἐπολιόρκησε τὴν περίφημον νῆσον Ἄραδον· ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τὴν καρτερικὴν τῶν κατοίκων ἄμυναν, ἔπειτα δὲ ἐπανελθών, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ὑπεχρέωσε μὲν τοὺς Ἀραδίους νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλουσιν, ὥστε ἡ νῆσος ἔμεινεν ἔρημος. Ἐγένοντο συγχρόνως ἐπιδρομαί τινες τῶν Ἀράβων ἐν Κιλικίᾳ, Ἰσαυρίᾳ, Ἀρμενίᾳ· κατελήφθη ὡσαύτως ὑπ' αὐτῶν τῷ 653 ἡ νῆσος Ῥόδος, ὅτε καὶ συνέτριψαν τὸν περίφημον κολοσσὸν ὅστις ἄλλοτε ἐκόσμει τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος, εἶχεν ὅμως πρὸ καιροῦ καταπέσει ἐκ σεισμοῦ· ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν χωρῶν τούτων φαίνονται ὁριστικῶς κατασταθέντες οἱ πολέμιοι.

Ὁ Μωαυΐα, ὅστις ἦτο εἷς τῶν μεγαλοφυεστέρων ἀνδρῶν οὓς ἀνέδειξεν ὁ μωαμεθανικὸς κόσμος, ἐνόει ὅτι τὸ χριστιανικὸν κράτος ἠδύνατο νὰ παρατείνῃ πολὺ τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε καιρίαν τινὰ πληγὴν ἁλισκομένης τῆς μεγάλης αὐτοῦ βασιλευούσης. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τούτῳ παρασκευὰς ἀξιολόγους, καὶ εἶχεν ἤδη τῷ 654 ἀθροίσει τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα τῆς κατὰ τὴν Συρίαν Τριπόλεως, ὅτε δύο χριστιανοὶ ἀδελφοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ ζήλου ἐνθέου κινούμενοι, ὁρμῶσιν εἰς τὰς φυλακὰς ὅπου ἦσαν οἱ αἰχμάλωτοι χριστιανοί, ἀπελευθεροῦσιν αὐτούς, προσβάλλουσι καὶ φονεύουσι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, καταπυρπολοῦσι πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ σώζονται εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Μωαυΐα ἀθροίζει νέον στόλον, διορίζει ἡγεμόνα αὐτοῦ τὸν γενναῖον Ἀβουλαβάρ, καὶ ἵνα διαιρέσῃ τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις, ἐπέρχεται αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κώνστας, ὅστις εἶχεν ἤδη ἡλικιωθῆ, παρεσκεύασεν ὡσαύτως ναυτικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαβὼν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς ἐξέπλευσε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπήντησε τὸν ἀραβικὸν στόλον εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, 654.

Ἡ σύγκρουσις ὑπῆρξε φοβερά, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἔδειξε τὴν προσωπικὴν ἀνδρείαν τοῦ ἀειμνήστου αὐτοῦ πάππου. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης βλέπων τοὺς πολεμίους ἐναγωνίως ἐπικειμένους κατὰ τῆς βασιλίδος νηὸς ἐνέδυσεν ἄλλον τινὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐσθῆτα· καὶ ἐπειδὴ πάλιν ἐκινδύνευεν, εἷς τῶν δύο ἀτρομήτων ἀδελφῶν οἵτινες εἶχον πυρπολήσει τὸν ἀραβικὸν στόλον ἐν Τριπόλει, εἰσπηδήσας εἰς τὸ βασιλικὸν σκάφος καὶ ἁρπάσας τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἕτερον ἐπαγαγὼν σκάφος, ἐπέστρεψεν αὖθις εἰς τὴν βασιλικὴν νῆα καὶ ἔπεσε γενναίως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως μαχόμενος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπέπλευσεν ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καταλιπὼν εἰς τὴν τύχην τὸν ἡττηθέντα αὐτοῦ στόλον. Κατ' εὐτυχίαν οἱ Ἄραβες οὔτε κατὰ ξηρὰν οὔτε κατὰ θάλασσαν ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου, διότι ὁ τότε καλίφης αὐτῶν Ὀθμάνης κατηγορηθεὶς ὅτι βουλεύεται νὰ καταστρέψῃ τὸ κοράνιον, προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ στάσιν καθ' ἣν ἐδολοφονήθη τῷ 656· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ προέκυψαν μεταξὺ τῶν Ἀράβων μακροὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν εἰμὴ μετὰ πενταετίαν· καὶ ἐπήγαγον μὲν ἐπὶ τέλους τὸν ὁριστικὸν θρίαμβον τοῦ Μωαυΐα ὡς καλίφου, οὐ μόνον ὅμως ἀνέστειλαν τὴν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐταπείνωσαν ὁπωσοῦν τὸν ἰσλαμισμόν.

Ὁ βασιλεὺς Κώνστας, ὅστις δὲν διέπρεπεν ἐπὶ ἀνδρείᾳ, εἶχεν ὅμως συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον τοῦτο, ὠφελήθη ἀπὸ τὸν περισπασμὸν τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἀντιπάλου ἵνα ἐπιχειρήσῃ τῷ 657 στρατείαν «κατὰ Σκλαβηνίας» ὡς λέγει Θεοφάνης, «κατὰ Σκλαβήνων» ὡς λέγει Κεδρηνός, καὶ πολλοὺς ᾐχμαλώτευσε καὶ ὑπέταξε. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν οἱ Σκλαβῆνοι οὗτοι, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἅπαντες ὅμως οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ παραδέχονται ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Κώνστας ἐστράτευσε κατὰ τῶν περὶ Θεσσαλονίκην πρό τινος τότε χρόνου ἐγκατασταθέντων Σλαύων, ὅπου ἀπαντῶμεν μετ' οὐ πολὺ καὶ πόλιν ὀχυράν, τὰ καλούμενα Σέρβια.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κώνστας ἤρχισε παρασκευάζων νέον στόλον κατὰ τῶν Ἀράβων· ὁ δὲ Μωαυΐα, ὅστις ἦτο ἔτι ἀπησχολημένος ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον κίνδυνον συνομολογῶν τῷ 658 εἰρήνην. Ἀλλὰ τὰ

περὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἱστορούμενα εἶναι ὁπωσοῦν ἀσαφῆ. Κατὰ τὸν Θεοφάνην, ἡ εἰρήνη συνωμολογήθη ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ τελῶσιν οἱ Ἄραβες εἰς τὸ κράτος «καθ' ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον·» τἀνάπαλιν δὲ ὁ Ζωναρᾶς ἱστορεῖ ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν ἐπέτρεψαν διετεῖς ἀνακωχὰς εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν· ὁ δὲ Λέων ὁ Γραμματικός, ἐπαναλαμβάνει μὲν αὐτολεξεὶ τὰ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ προστίθησιν ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπείσθη. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰρήνη ἢ ἀνακωχὴ συνωμολογήθη, διότι ἐπὶ 4 ἔτη ἐχθροπραξίαι δὲν ἀναφέρονται.

Αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν ἐν ἔτει 662. Τοὐλάχιστον τότε παγιώσαντος τοῦ Μωαυϊᾶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀναφέρονται πάλιν ἀόριστοί τινες τῶν Ἀράβων ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι εἰς τὰς χώρας τοῦ κράτους. Ὡς βέβαιον δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν ἔτει 665 οἱ Ἄραβες ἐπεχείρησαν νέαν κατὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν, καθ' ἣν κατίσχυσαν τῶν χριστιανικῶν στρατευμάτων καὶ ἐκυρίευσαν μίαν πόλιν, ἀλλ' ἐπέστρεψαν αὖθις εἰς Αἴγυπτον. Τῷ δὲ 667 δύο τῶν Ἀράβων στρατηγοὶ ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκυρίευσαν τὸ Ἀμώριον τῆς Φρυγίας, καὶ καταλιπόντες ἐν αὐτῷ φρουρὰν πεντακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐπέστρεψαν εἰς Συρίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 668, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος ἔτος, ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἐπελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέκτησε τὸ Ἀμώριον καὶ ἔσφαξε πᾶσαν τὴν ἀραβικὴν φρουράν· ὥστε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τοῦ Κώνσταντος βασιλείας ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἠδυνήθη ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ προχωρήσῃ ὁριστικῶς οὔτε πρὸς βορρᾶν τῆς Συρίας ἐν Ἀσίᾳ, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου ἐν Ἀφρικῇ.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Κώνστας εἶχε πρὸ καιροῦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 662, μεταβῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν. Τὴν ἀναχώρησιν ταύτην ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ χρονογράφοι λέγοντες ὅτι, ὑποπτεύσας ἄλλοτε τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς τὸν ἱερατικὸν βίον· ὅτι ἔπειτα τῷ 660 ἐφόνευσεν αὐτὸν καὶ ὅτι περιπεσὼν τούτου ἕνεκεν εἰς δεινὴν τύψιν συνειδότος ἀπεστράφη τὴν πόλιν εἰς ἣν καθ' ἑκάστην ἐλάμβανεν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμῆται τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα. Ἀλλὰ ὑποτιθεμένου ὅτι

ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθῆ, τὴν ἀναχώρησίν του ὑπηγόρευσαν καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι. Εἴδομεν ὅτι οἱ μὲν Σλαῦοι εἶχον κατατροπωθῆ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ δὲ Ἄραβες ἐφαίνοντο ὁπωσοῦν συνεσταλμένοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅμως οὗτοι πολέμιοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι πρὸς οὓς εἶχε νὰ ἀνταγωνισθῇ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἡ περὶ προσοικειώσεως τῶν μονοφυσιτῶν ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου, ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ποθουμένην ἕνωσιν, προεκάλεσεν ἐξεναντίας νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν λεγομένων μονοθελητῶν. Ἡ ἔκθεσις δι' ἧς ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος διέταξε τὴν παῦσιν πάσης περὶ τούτων συζητήσεως, δὲν ἴσχυσε νὰ εἰρηνεύσῃ τὰ πνεύματα. Αἱ ἔριδες ἐξηκολούθουν, οἱ δὲ Ἄραβες δὲν ἔπαυον ὠφελούμενοι ἀπὸ τῶν διενέξεων τούτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς ἐπιδρομάς. Ὅθεν ὁ Κώνστας Β' ἅμα ἡλικιωθεὶς τῷ 648 ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ αὖθις σιωπὴν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων διὰ τοῦ λεγομένου Τύπου, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παύλου. Κατὰ δυστυχίαν οἱ πάπαι ἀντεπολιτεύθησαν, καθὼς πάντοτε, εἰς τὰς συμβιβαστικὰς προαιρέσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας. Ὁ πάπας Θεόδωρος συγκαλέσας σύνοδον κατεδίκασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην διὰ τῆς στυγερωτέρας βλασφημίας, καθότι λαβὼν τὸ θεῖον ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῷ μέλανι ἐπιστάξας, οὕτως ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψε τὴν ἀνόσιον ἐκείνην καταδίκην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Θεοδώρου, ὁ νέος πάπας Μαρτῖνος οὐ μόνον ἀνηγορεύθη ἄνευ τῆς νενομισμένης βασιλικῆς κυρώσεως, ἀλλ' ἀντί, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Κώνσταντος, νὰ παραδεχθῇ τελευταῖον τὸν Τύπον, ἐξεναντίας διὰ νέας συνόδου ἀνεθεμάτισεν αὐτόν. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη διαγωγὴ τῆς παπικῆς ἐξουσίας προεκάλεσε δεινὴν τοῦ πάπα Μαρτίνου τιμωρίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ βαρεῖαι προέκυψαν ὑπόνοιαι ὅτι οὗτος εἶχε συνεννοηθῇ πρὸς τοὺς Ἄραβας, οἵτινες ἐπιδραμόντες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς Σικελίαν εἶχον καταλάβει παραλίαν τινὰ αὐτῆς. Ὁ πάπας οὗτος συλληφθεὶς ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ὑπὸ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἰταλίας, ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ δικασθεὶς ἐνταῦθα καὶ καταδικασθεὶς διὰ τρόπων σφόδρα ἐπονειδίστων, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς λατίνους χρονογράφους καὶ τοὺς δυτικοὺς ἱστορικούς, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετά τινας μῆνας.

Δὲν θέλομεν βεβαίως δικαιολογήσει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν διαγωγὴν ταύτην τοῦ Κώνσταντος πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς αἱ ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἱστορούμεναι ἐνταῦθα ἀτιμώσεις καὶ ἐξυβρίσεις, δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ἂν ἔχωνται ἀληθείας, ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κακοβουλία τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπομονὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ νὰ καταναγκάσῃ αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ ἔκτακτόν τινα τιμωρίαν εἰς τοὺς ἐνόχους. Ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἕνεκα τῶν διαιρέσεων αὐτοῦ, καὶ ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥτις μόνη προεκινδύνευεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἠγωνίζετο συγχρόνως νὰ καταπαύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας ἔριδας, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀδίκως κατηγορήθη ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τῶν Ἀράβων, ἀναμφισβητήτως ὅμως δὲν ἔπαυεν ὑποθάλπων τὰς ἔριδας ἐκείνας. Πῶς ἦτο δυνατὸν ἡ βασιλεία ἡμῶν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τοιαύτην ἀφροσύνην ἂν ὄχ κακοβουλίαν; Οὐδὲ εἰς τὴν τιμωρίαν ἐκείνην ἠρκέσθη ὁ Κώνστας, ἀλλὰ μετά τινας ἐνιαυτοὺς βλέπων τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ πολεμίους ἧττον ἢ πρότερον ἐπικινδύνους ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Ἰταλίαν ἵνα διὰ τῆς αὐτόθι παρουσίας αὐτοῦ περιστείλῃ τὰς παρεκτροπὰς τῆς παπικῆς ἀρχῆς.

Αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ δυσηρέστησε τοὺς κατοίκους τῆς ἀνατολῆς καὶ ἐξαιρέτως τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἀποτελεῖ μέρος φυσικὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔβλεπον ποτὲ εὐχαρίστως τὰς δυνάμεις τοὺς πόρους καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοῦ, ἀπασχολουμένους εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου χώρας. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἡ δυσαρέσκεια ηὔξησε τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διεδόθη ὅτι ὁ Κώνστας μελετᾷ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς Ρώμην. Ὅτι τὸ βούλευμα τοῦτο, ὅπερ ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουσιν ὡς βέβαιον, οὐδεμίαν εἶχε σπουδαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἦτο ἁπλῆ φήμη ἐπινοηθεῖσα ἵνα παροξύνῃ τὰ πνεύματα, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κώνστας ἀπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, οὐδὲ διέτριψε κἂν ἐν Ρώμῃ. Οὐδὲν ἧττον ἡ φήμη ἐπέτυχεν ἐν μέρει τοὐλάχιστον τοῦ σκοποῦ, διότι, ἐπιβιβασθέντος τοῦ βασιλέως περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 662, ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐστασίασε καὶ

πρ ϊσταμένου τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέου διεκώλυσε τὴν ἀναχώρησιν τῆς βασιλίδος καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς υἱῶν. Ὁ δὲ Κώνστας ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς πρωτευούσης, καί, προσελθὼν εἰς Ἀθήνας διεχείμασεν ἐνταῦθα. Ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διατριβή του εἶναι ἀξιοσημείωτος. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς τοῦ Φαλλμεράϋερ δοξασίας, αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τότε κατεστραμμέναι καὶ ἔρημοι ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυσμοῦ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ ὁ Κώνστας ἔχων νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς πόλεων προετίμησε νὰ διαχειμάσῃ ἐνταῦθα, εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθῆναι οὐ μόνον δὲν εἶχον ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἀλλὰ παρεῖχον καὶ μίαν τῶν τερπνοτέρων καὶ ὡραιοτέρων τοῦ κράτους διατριβῶν. Ἐξ Ἀθηνῶν ἀνεχώρησε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔαρ καὶ καταπλεύσας εἰς Τάραντα ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου, διέτριψεν αὐτόθι ἐπί τινας ἡμέρας καὶ ἔπειτα μετέβη διὰ Νεαπόλεως εἰς Σικελίαν, ἑδρεύσας ἐν Συρακούσαις, ὅπου ἐδολοφονήθη τῷ 668 ὑπό τινος τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, ὅτι οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τοὺς Λομβαρδούς, οἵτινες κύριοι ἤδη ὄντες ἁπάσης τῆς ἄνω Ἰταλίας καὶ τοῦ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Βενευέντου ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον καὶ ὅτι παρεδόθη εἰς πᾶσαν ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν ἐν Συρακούσαις. Τὰ περὶ τούτου λεγόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν, διότι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι δὲν ἀκριβολογοῦσι περὶ ταῦτα, καὶ διότι εἶναι οὐδὲν ἧττον τῶν δυτικῶν δυσμενεῖς πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν συμβιβαστικῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα προαιρέσεων, δι' ἃς ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας καλοῦσιν αὐτὸν αἱρετικόν. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Κώνστας δὲν φαίνεται ἀνὴρ διακεκριμένος, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων ὅμως ἐξάγεται, ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, χάρις εἰς τὴν σύνεσιν τῆς συγκλήτου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἀνεχαιτίσθησαν μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν οἱ Ἄραβες, κατετροπώθησαν δὲ οἱ Σλαῦοι, ἐπράχθη δὲ ὅ,τι ἔδει νὰ πραχθῇ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ ἐν Συρακούσαις δολοφονία τοῦ Κώνσταντος δὲν ἐγένετο ἕνεκα

προσωπικοῦ πάθους, ἀλλὰ διενεργήθη ὑπὸ ἐπιτοπίου πολιτικῆς συνωμοσίας ἥτις ἀνηγόρευσε βασιλέα ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ αὐτόθι στρατοῦ, Ἀρμένιον μὲν γένος, ὀνόματι δὲ Μιζίζιον. Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου οἱ Ἀρμένιοι ἀπετέλουν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἀξιωματικοὶ ἵδρυσαν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει οἴκους ἀναδειχθέντας βραδύτερον ἐπιφανεστάτους ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Μιζίζιος διέπρεπε μᾶλλον ἐπὶ τῷ κάλλει τοῦ εἴδους ἢ ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀξίᾳ· ὅθεν εὐχερῶς κατεβλήθη. Ἅμα ἀνηγγέλθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ γενόμενα, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πρεσβύτερος τοῦ Κώνσταντος υἱός, ὁ πρὸ καιροῦ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ πατρὸς διέπων τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα καὶ ἤδη καταλαβὼν τὴν ὅλην ἀρχήν, ἔσπευσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν διττὴν ἐκείνην κακουργίαν. Ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πρωτευούσης μετὰ στόλου, προσεκάλεσεν εἰς Σικελίαν καὶ ἄλλας δυνάμεις ἐκ Ραυέννης, ἐκ Καμπανίας, ἐκ Σαρδόνος καὶ ἐξ Ἀφρικῆς, κατετρόπωσε τάχιστα τὴν στάσιν, ἀπεκεφάλισε τὸν Μιζίζιονκαὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ δῆμος ἐχαιρέτισεν αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ Πωγωνάτου ἐπωνυμίας, ἣν φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνεχώρησε, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦτο ἔτι παντελῶς ἀγένειον, ἐνῷ ἤδη ἤρχισε νὰ ὑποφαίνηται ὁ πώγων αὐτοῦ.

Ἅμα ἐπιστρέψας, ἐδέησε νὰ καταβάλῃ ἄλλην στάσιν. Οἱ δύο αὐτοῦ ἀδελφοί, Τιβέριος καὶ Ἡράκλειος, εἶχον μὲν λάβει τὴν τιμητικὴν ἀξίαν τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ἄνευ πραγματικῆς τινος μετοχῆς εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ στρατὸς τοῦ θέματος τῆς Ἀνατολῆς, συνδραμὼν εἰς Χρυσόπολιν, ἀπήτησε νὰ παραχωρηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ἡ προσήκουσα μερὶς τῆς ἐξουσίας· καί, τὸ περίεργον, οἱ συνωμόται ἐδικαιολόγησαν τὴν ἀξίωσιν διὰ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος, λέγοντες ὅτι εἰς Τριάδα πιστεύομεν, τοὺς τρεῖς στέψομεν. Ἀναφέρομεν τὸ περιστατικὸν τοῦτο ὡς νέαν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς ἣν ἡ διαστροφὴ αὕτη εἶχεν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπείσθη ὑπὸ τοῦ παραδόξου ἐκείνου ἐπιχειρήματος καὶ ἀνασκολοπίσας τοὺς πρωτουργοὺς τοῦ κινήματος, κατέστειλεν οὕτω τὴν στρατιωτικὴν ταύτην στάσιν. Πρὸς δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἐπολιτεύθη παραδόξως· ἀφοῦ ἐρρινοκόπησεν αὐτούς, ἐξηκολούθησεν ἀναφέρων

τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ὅλας τὰς δημοσίας πράξεις, μέχρι τοῦ 681, ὅτε λαβὼν νέας ὑπονοίας, ἀφήρεσεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν τοῦ Αὐγούστου ἐπωνυμίαν, ὥστε ἔκτοτε διήγαγον τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ὡς ἰδιῶται. Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσι τὸ γεγονὸς τῆς ρινοκοπίας, διὰ τὴν φυσικὴν πρᾳότητα τοῦ βασιλέως. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν δυσπιστήσει ἀναλογιζόμενοι μᾶλλον ὅτι, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν αὐτοὺς ὑποκινήσαντας τὴν στάσιν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἦναι ἄξιοι τῆς οἰκτρᾶς ἐκείνης ποινῆς, πῶς ἔπειτα διετήρησεν αὐτοῖς τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα; Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου χρονογράφου Θεοφάνους· καὶ δυστυχῶς συνᾴδει πρὸς ἄλλας ὁμοίας ἢ ἀναλόγους πράξεις τῶν βασιλέων τῆς αὐτῆς δυναστείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ κράτος διέτρεξε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνον. Ὁ καλίφης Μωαυΐα ἐπεχείρει μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου· μικροῦ δ' ἐδέησεν ἐν ἔτει 670 νὰ κυριαρχήσῃ καὶ ἁπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως ἰθαγενῶν, ὥστε ὁ Μωαυΐα περιῆλθεν αὖθις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο προπύργιον, ἐὰν δὲν γίνῃ κύριος τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν ἔτει 671 παρασκευάσας στόλον ἰσχυρότερον πάντων τῶν προηγουμένων, ἐξαπέστειλεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μηδ' ἀπορήσῃ τις βλέπων τοὺς Ἄραβας κατορθοῦντας τοσαύτας ναυτικὰς παρασκευὰς κατὰ τῶν πρότερον θαλασσοκρατούντων χριστιανῶν. Ἀφ' ἧς ἐγένοντο κύριοι τῶν παραλίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, οἱ μωαμεθανοὶ προσεκτήσαντο πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς συγκρότησιν ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν συναπέβαλον μετὰ τοῦ πατρίου θρησκεύματος, τὴν θαλασσουργίαν· ἰδίως δὲ οἱ δύο ναύαρχοι τοῦ ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν τότε ἐκπλεύσαντος στόλου, οὓς οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσι Μουαμὲδ καὶ Καΐσον, ἦσαν χριστιανοὶ ἀρνησίθρησκοι. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 671, ἐπειδὴ ὁ στόλος ἐξέπλευσε βραδέως ὁπωσοῦν, δὲν ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ διεχείμασεν ἐν μέρει εἰς Σμύρνην, ἐν μέρει εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κιλικίας.

Ἐν ἔχρι δὲ τοῦ 672 οἱ μωαμεθανοὶ διαπλεύσαντες τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα, ἦλθον καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν.

Κατὰ δυστυχίαν αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης εἶναι σφόδρα ἀτελεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς ἐξ αὐτῶν νὰ συμπεράνωμεν εἶναι, ὅτι ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἔτη ἑπτά· ἀλλὰ δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιάκοπος καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα. Ἤρχιζε κατὰ πᾶν ἔτος τὸν μῆνα ἀπρίλιον, διεξήγετο μέχρι τοῦ μηνὸς σεπτεμβρίου, καὶ τότε οἱ πολιορκηταὶ ἀναχωροῦντες ἀπήρχοντο εἰς Κύζικον, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσαν καὶ ὅπου παρεχείμαζον, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον ἀπρίλιον ἐπανήρχοντο πάλιν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπανελάμβανον τὴν πολιορκίαν μέχρισοῦ ἑπτάκις τοῦτο πράξαντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ὁριστικῶς εἰς τὰ ἴδια. Δὲν λέγεται δὲ εὐκρινῶς οὔτε ἂν ἡ πολιορκία διεξήγετο διὰ ξηρᾶς ἅμα καὶ διὰ θαλάσσης, οὔτε τίνα ἦσαν τὰ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁρμητήρια τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου· καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠξεύρομεν καθ' ἕκαστα τὰ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης. Ἐν τούτοις οἱ νεώτεροι ἐπεχείρησαν νὰ περιγράψωσι τὴν πολιορκίαν ταύτην. Ἀλλ' ἵνα ἐννοήσῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ὁπόσον ἡμαρτημέναι εἶναι πᾶσαι αὗται αἱ περιγραφαί, θέτομεν πρὸ πάντων ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰς ἐκθέσεις τῶν χρονογράφων.

Ἰδοὺ τὶ λέγει ἐν ὅλοις ὁ ἀρχαιότατος αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους, ὁ Θεοφάνης. «Τούτῳ τῷ χρόνῳ (6164 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) στόλον μέγαν ἐξαρτύσαντες οἱ ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ παραπλεύσαντες Κιλικίαν, παρεχείμασαν, εἰς Σμύρνην Μουαμὲδ ὁ τοῦ Ἀβδελᾶ, Καΐσος δὲ εἰς Κιλικίαν καὶ Λυκίαν. Ἀπέστειλε δὲ (Μωαυΐᾶ) καὶ Χάλε τὸν ἀμηραῖον μετὰ καὶ ἑτέρου στόλου πρὸς βοήθειαν αὐτῶν ὡς ἱκανώτατον καὶ τολμηρὸν εἰς μάχην. Ὁ δὲ προλεχθεὶς Κωνσταντῖνος (ὁ Πωγωνάτος) τὴν τοιαύτην τῶν θεομάχων κατὰ Κωνσταντινουπόλεως κίνησιν ἐγνωκὼς κατεσκεύασε καὶ αὐτὸς διήρεις εὐμεγέθεις κακκαβοπυρφόρους καὶ δρόμωνας σιφωνοφόρους· καὶ τούτους προσορμίσαι ἐκέλευσεν ἐν τῷ Προκλιανισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι.»

«Τούτῳ τῷ ἔτει (6165) ὁ προλεχθεὶς τῶν θεομάχων στόλος ἀναβάλας προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρᾳκῴοις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς δύσιν

ἀκρότητος τοῦ Ἑβδόμου, ἤτοι τῆς λεγομένης Μαγναύρας, μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου. Κατὰ πᾶσαν οὖν ἡμέραν συμβολὴ πολέμου ἐκροτεῖτο ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας, ἀπὸ τοῦ βραχιολίου τῆς Χρυσῆς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου ἑαυτοὺς ὠθοῦντες καὶ ἀντωθούμενοι. Ἐν τούτοις οὖν διετέλεσαν ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς μέχρι τοῦ σεπτεμβρίου. Καὶ ὑποστρέψαντες ἀπέρχονται ἐν Κυζίκῳ, καὶ ταύτην παραλαβόντες ἐκεῖσε παρεχείμαζον. Καὶ κατὰ τὸ ἔαρ ἀναβάλλων ὁμοίως, πόλεμον διὰ θαλάσσης ἀνῆπτε μετὰ τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δε τοῦτο τελέσαντες, καὶ αἰσχυνθέντες τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ τῆς Θεομήτορος, πλῆθός τε ἀποβαλόντες ἀνδρῶν μαχίμων, καὶ τραυματίας μεγίστης εἰς αὐτοὺς γεγενημένης, ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγάλης λύπης.»

Ἔτι δὲ ἀτελέστερον πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλως Νικηφόρος, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία σύντομος ἀπὸ τοῦ 602 μέχρι τοῦ 769 μ. Χ. εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων ὡσαύτως περὶ τοῦ προκειμένου γεγονότος μαρτυριῶν. «Ὃς (ὁ τῶν Ἀράβων ναύαρχος) ἀναχθεὶς προσωρμίζετο ἐν προαστείοις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἕβδομον. Τοῦτον αἰσθόμενος Κωνσταντῖνος ἀντιπαρατάττεται καὶ αὐτὸς στόλῳ μεγάλῳ. Ὑφ' ὧν πλεῖσται ναυμαχίαι ἑκάστης ἡμέρας ἐγίνοντο, τοῦ πολέμου συγκροτουμένου ἀπὸ ἐαρινοῦ μέχρι φθινοπωρινοῦ καιροῦ. Χειμῶνος δ' ἐπιγινομένου ὁ τῶν Σαρακηνῶν στόλος διαπεραιωθεὶς ἐν Κυζίκῳ διεχείμαζε, καὶ πάλιν ἔαρος ἀρχομένου ἐκεῖθεν ἀναχθεὶς ὡσαύτως τοῦ διὰ θαλάττης πολέμου εἴχετο. Ἑπτὰ οὖν ἔτεσι τοῦ πολέμου διαρκέσαντος, τέλος οὐδὲν πλέον ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἤνυσε στόλος, ἀλλὰ πολλούς τε ἄνδρας μαχίμους ἀποβαλόντες καὶ δεινῶς τραυματισθέντες καὶ χαλεπῶς ἡττημένοι ὑπενόστουν πρὸς τὰ οἰκεῖα καταίροντες.»

Δὲν παραθέτομεν τοὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους, Λέοντα Γραμματικόν, Γεώργιον Κεδρηνὸν καὶ ἄλλους, διότι οὗτοι ἀντιγράφουσιν ἁπλῶς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ὄντες μάλιστα καὶ τούτων ἐπιτομώτεροι. Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς ἐν ἔτεσιν 672—678 πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ εἰδήσεις αὗται εἶναι οὐ μόνον περὶ τὰ πράγματα ἀτε-

λεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς τόπους ἀσαφέστατα· ὡς δῆλον ἅμα ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τὸν προσηρτημένον εἰς τὴν πολυμαθῆ καὶ πολυειδῶς ἄλλως ἀξιόλογον περιγραφὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἣν ἐφιλοπόνησεν ὁ ἡμέτερος Σκαρλάτος Βυζάντιος. Ἐν τῷ χάρτῃ τούτῳ βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις σχηματίζει εἶδος τριγώνου, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν ἀποτελεῖ τὸ Σαράϊ μπουρνοὺ ἤτοι τὸ ΒΑνατολικώτατον ἀκρωτήριον τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως· τὴν μίαν πλευράν, ἡ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου παραλία, ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῶν βορειοδυτικῶς κειμένων Ἑβδόμου καὶ Βλαχερνῶν ἤτοι τῶν σήμερον καλουμένων Παλατᾶ καὶ Ἐϊοὺμπ-Ἐνσαρί· τὴν ἄλλην πλευράν, ἡ ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Σαράϊ μπουρνοῦ, μέχρι τοῦ ἀνατολικῶς κειμένου Ἑπταπυργίου ἢ Κυκλοβίου, ἤτοι τῶν ἑπτὰ Κουλάδων· τὴν δὲ βάσιν, ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς γραμμή, τὰ χερσαῖα τείχη ἀπὸ τῶν ἑπτὰ κουλάδων μέχρι τοῦ Ἐϊοὺμπ-Ἐνσαρί, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς Προποντίδος Ἑπταπυργίου ἤτοι Κυκλοβίου μέχρι τοῦ Ἑβδόμου καὶ τῶν Βλαχερνῶν παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων τί θέλουσιν ἆρά γε νὰ εἴπωσιν ὅ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, λέγοντες ὁ μὲν ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρᾳκῴοις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἑβδόμου μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου·» ὁ δὲ ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «ἀναχθεὶς προσωρμίζετο ἐν προαστείοις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἕβδομον;» Τὸ Ἕβδομον δὲν εἶναι παραθαλάσσιος τόπος εἰμὴ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἵνα λοιπὸν ἐξηγηθῇ τὸ παρὰ Θεοφάνους λεγόμενον ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη ἀπὸ Ἑβδόμου μέχρι Κυκλοβίου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο λέγει τῳόντι ὁ Λεβώ, ἀξιῶν ὅτι τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων κατεῖχον ἅπασαν τὴν παραλίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τήν τε ἐπὶ τῆς Προποντίδος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτον. Δὲν εἰσῆλθον βεβαίως εἰς τὸν κόλπον ἀμαχητί, διότι τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο ἔκτοτε δι' ἁλύσεως, ὁ δὲ ἑλληνικὸς στόλος σταθμεύων, ὡς λέγει Θεοφάνης, ἐν τῷ Προκλιανισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι, δηλαδὴ εἰς τὸν ἄλλως λεγόμενον λιμένα τοῦ Βουκολέοντος, τὸ σή-

μέρον ὀνομαζόμενον Κατεργκαλιμάν, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα παραλίας τοῦ Βυζαντίου, μεταξὺ τῶν Τσατλαδὶ Καποῦ καὶ Κοὺμ καπού, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ διέλθωσιν ἀνενόχλητοι. Περὶ μάχης δὲ ἐπὶ τοιούτῳ τινὶ σκοπῷ συγκροτηθείσης, οὐδὲν λέγουσιν οἱ χρονογράφοι· καὶ τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἂν οἱ Ἄραβες εἰσήρχοντο εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἤθελεν εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς κατὰ πάντα σεπτέμβριον ἐγκατέλειπον τὸν ἀσφαλέστατον καὶ εὐρύχωρον ἐκεῖνον ὅρμον καὶ ἀπήρχοντο εἰς Κύζικον μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἀπριλίου, ματαιοῦντες οὕτω ἐν τῷ τέλει ἑκάστης θερινῆς ἑξαμηνίας, τοὺς ἐν τῷ διαστήματι αὐτῆς διεξαχθέντας ἀγῶνας. Οἱ χρονογράφοι ἄρα λέγοντες ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη εἰς τὸ Ἕβδομον ἢ δὲν ἠξεύρουσι τί γράφουσιν, ἢ ἀναφέρουσιν ὀνόματα τόπων τῶν ὁποίων οἱ νεώτεροι δὲν γνωρίζουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν. Τὸ βέβαιον ὅμως ἔκ τε τῶν προειρημένων καὶ ἐξ ὅσων μετ' ὀλίγον θέλομεν εἰπεῖ, εἶναι ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Καὶ ἤδη, πριν ἀκριβολογήσωμεν περὶ τοῦ χώρου ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, θέλομεν ἐξετάσει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ πολιορκία διεξήχθη διὰ ξηρᾶς ἐνταυτῷ καὶ διὰ θαλάσσης. Ὅλοι οἱ νεώτεροι βεβαιοῦσι τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον. Λεβώ, Γίββων, Σλόσσ ρ, Φίνλαιϋ, Βλαδίμηρος Βρυνέτος καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' ἐκ τῶν χρονογράφων τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται· ἐξάγεται μᾶλλον τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ ἡ πολιορκία διεξήχθη μόνον, τοὐλάχιστον κυρίως, διὰ θαλάσσης. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν πρὸς πολιορκίαν παρασκευῶν τοῦ καλίφου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ ναυτικὰς παρασκευὰς καὶ κινήσεις. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀμυντικῶν παρασκευῶν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ κατασκευὴν διήρων καὶ δρομώνων. Ὅσον ἀορίστως καὶ ἂν πραγματεύωνται τὰ περὶ τῆς πολιορκίας, λέγουσιν ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι μόνον κατὰ θάλασσαν ἐγίνοντο προσβολαὶ καὶ μάχαι, ἡ δὲ μία ὡρισμένη ἔφοδος ἣν ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, αὐτὸ τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ· διότι ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βραχιολίου (τῆς ἀποβάθρας) τῆς χρυσῆς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίαν ἀπὸ τοῦ Ναρλὺ-Καπῦ μέχρι τῶν ἑπτὰ Κουλάδων, ἐξ οὗ συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Καὶ ἔπειτα ἂν οἱ Ἄραβες ἐπεχείρουν τακτικὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἤθελεν εἶναι ἀνεξή-

γητον διὰ τί νὰ διακόπτωσιν αὐτὴν κατὰ πάντα σεπτέμβριον. Ὀχυρωθέντες πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἔπραξαν μετὰ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, ἐπὶ τῆς δευτέρας πολιορκίας, ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀδιακόπως τὴν ἐπίθεσιν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν στόλου εἶχον πᾶσαν εὐκολίαν νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῆς Συρίας καὶ νὰ προμηθεύωνται ἐκεῖθεν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐπίσης ἀσφαλῶς ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς Κυζίκου.

Ἓν καὶ μόνον ὑπάρχει τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας. Τοῦ προκειμένου ἱεροῦ κατὰ τῆς πρωτευούσης τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνος, μετέσχον καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες τότε σύντροφοι τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἔμπου-Ἐϊούμπ (Ἰώβ), εἷς τῶν Χαλὶδ Ἐνσαρῆ, ἤτοι τῶν βοηθῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ προφήτου. Ὁ Ἔμπου-Ἐϊούμπ, κατὰ τὰς μωαμεθανικὰς παραδόσεις, ἔπεσεν ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ· καὶ ἐπὶ ὀκτὼ μὲν αἰῶνας ἦτο ἄγνωστος ὁ χῶρος ὅπου ἐτάφη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' τῷ 1453 ἀνεκαλύφθη ὁ χῶρος οὗτος κατ' ὀπτασίαν ἑνὸς τῶν Σεΐχων τοῦ προφήτου· καὶ τότε ἠγέρθη ἐκεῖ τζαμίον μεγαλοπρεπές, καλούμενον Ἐϊούμπ (ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων Ὕπι) ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκτοτε καὶ μέχρι σήμερον ζώννυνται πανηγυρικῶς τὸ ξίφος οἱ Σουλτάνοι. Ἐϊοὺμπ δὲ καλεῖται οὐ μόνον ὁ ναός, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν προάστειον, κείμενον πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐϊοὺμπ-Ἐνσαρί, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βορειοδυτικωτέραν ἄκραν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὀπτασία τοῦ Σεΐχου δὲν εἶναι βεβαίως ἱστορικὴ μαρτυρία· δύναται ὅμως νὰ λογισθῇ μέχρι τινὸς ὡς τεκμήριον, ὡς ἀποκύημα τῶν μωαμεθανικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ τούτου τεθέντος, δὲν ἀναιρεῖται ἡ γνώμη ἣν πρεσβεύομεν, ὅτι πολιορκία ἀπὸ ξηρᾶς δὲν ἐγένετο· διότι ἀξιοῦντες ὅτι τακτικὴ πολιορκία δὲν ἐγένετο, δὲν ἀρνούμεθα, ἐννοεῖται, ὅτι ἐνηργοῦντο ἐκ διαλειμμάτων ἀποβάσεις στρατευμάτων πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν, ὅτι συνέβαινον μεταξὺ τῶν ἀποβάντων τούτων καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, εἴτε περὶ τὰ τείχη, εἴτε ἐν τῇ πέριξ χώρᾳ, συμπλοκαί, καὶ ὅτι εἰς μίαν τῶν συμπλοκῶν συμβᾶσαν ἴσως πρὸς δυσμὰς τοῦ δυτικωτέρου μέρους τῆς πόλεως, ἔπεσεν ὁ Ἔμπου Ἐϊούμπ.

Ἀλλὰ ποῦ ἐσταθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, ὁ ἐπιχειρήσας τὴν

πολιορκίαν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φίνλαιϋ βεβαιοῖ ὅτι ἀπέκλεισε τὸν λιμένα αὐτῆς, ἤτοι τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο ὅμως εἶναι ὅλως ἀνυπόστατον, οὐ μόνον διότι ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἦτο ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἦτο, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Προποντίδος Προκλιανίσιον λιμένα, ὥστε οἱ Ἄραβες δὲν εἶχον τί νὰ ἀποκλείσωσιν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ὅλων τῶν εἰδήσεων ὅσας μᾶς δίδουσιν οἱ χρονογράφοι δὲν συνάγεται ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο ἀποκεκλεισμένος, συνάγεται ἀπεναντίας ὅτι διετέλει ἀδιαλείπτως μαχόμενος. Ὁ ἀραβικὸς λοιπὸν στόλος, ἐπελθὼν ἐκ τῆς Προποντίδος, προσωρμίσθη πιθανώτατα εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ ἐκεῖθεν ὁρμώμενος διετέλει ναυμαχῶν πρὸς τὸν ἀπ' ἄρκτου κατερχόμενον χριστιανικόν, καὶ τοῦτο ἐνόσῳ ἦτο γαλήνη ἢ ἔπνεε βορρᾶς· πνεύσαντος δὲ νότου σφοδροῦ, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ εἰς τὰ ἀλίμενα ἐκεῖνα παράλια, κατέφευγεν ἀντικρὺ εἰς τὰ ἀσφαλῆ τῆς ἀνατολῆς ὁρμητήρια· τὸν δὲ σεπτέμβριον τακτικῶς ὑπεχώρει εἰς Κύζικον, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὖθις τὸν ἀπρίλιον. Τοιαύτη πολιορκία ἦτο βεβαιως παράδοξος, διά τε τὴν περιοδικὴν αὐτῆς διακοπὴν καὶ διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ἤθελε κατατροπωθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς οἱ Ἄραβες ἤθελον, διὰ μόνης τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἐκπολιορκήσει τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοιαύτη ἀδεξιότης εἶναι ὁμολογοῦμεν ἀκατανόητος, μετὰ τὰς πολλὰς πολιορκίας ὅσας οἱ Ἄραβες ἐπιτηδειότερον διεξήγαγον, καὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν πολύκροτον ἐκπολιόρκησιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ! Ἐκ τῶν πηγῶν τὰ πράγματα συνάγονται ὅπως ἀνωτέρω ἐξετέθησαν, καὶ ἰδίως κατάδηλον ἀποβαίνει ὅτι δὲν ἐγένετο ἀπὸ ξηρᾶς τακτικὴ πολιορκία. Τούτου δὲ τεθέντος, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἄπορον εἶναι πῶς ὁ στόλος αὐτῶν κατώρθωσε νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη εἰς τὴν ναυτικὴν ἑλληνικὴν δύναμιν, ἥτις ἐνισχύθη τοσοῦτον διὰ τοῦ καταστρεπτικωτάτου ὑγροῦ πυρός.

Διότι τότε τῳόντι ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιουπόλεως, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔφερεν αὐτόθι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐπινοηθὲν ὑγρὸν ἢ ἑλληνικὸν πῦρ. Εἴδομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀπεδίδετο ἤδη εἰς τὸν Ἀθηναῖον χημικὸν Πρόκλον ἡ κατασκευὴ ἐκ θείου ἀπύρου, κόνεως λε-

πτοτάτης, δι' ἧς λέγεται ὅτι κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος. Ἀλλὰ ὁ Καλλίνικος ἐτελείωσεν, ὡς φαίνεται, παραδόξως τὸ τοῦ Πρόκλου ἐπινόημα, διότι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι κατασκευασθὲν χημικὸν μίγμα ἦτο πολὺ τοῦ πρώτου δραστικώτερον. Βεβαιοῦσιν ὅτι ἔκαιεν ἐν τῷ ὕδατι καὶ ὅτι, παρὰ τὴν φύσιν τῶν ἄλλων πυρῶν τῶν ὁποίων ἡ φλὸξ τείνει πρὸς τὰ ἄνω, τὸ τοῦ Καλλινίκου πῦρ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω τε καὶ πρὸς πᾶσαν οἱανδήποτε διδομένην αὐτῷ διεύθυνσιν. Κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα, καὶ οὔτε λίθοι οὔτε σίδηρος ἀντεῖχον εἰς τὴν ὀξεῖαν αὐτοῦ ἐνέργειαν· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ σβεσθῇ εἰμὴ δι' ὄξους, ἢ ἄμμου, ἢ οὔρων. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο ποικίλη. Ἐν μὲν ταῖς ναυμαχίαις ἐπλήρουν διὰ τῆς ὕλης ταύτης πυρπολικά, τὰ ὁποῖα, ἐμβαλόντες εἰς αὐτὰ πῦρ, ἐξώθουν κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ πλὴν τούτου ἐπέθετον ἐπὶ τῆς πρῴρας τῶν δρομώνων μεγάλους χαλκίνους σίφωνας δι' ὧν ἐσφενδόνιζον τὸ πῦρ ἐκεῖνο κατὰ τῶν πολεμίων. Εἰς δὲ τοὺς κατὰ ξηρὰν ἀγῶνας, ἢ ἐξηκοντίζετο δι' ἀναλόγων τινῶν σωλήνων, ἢ περιεκλείετο, ὁτὲ μὲν ὡς κόνις ὁτὲ δὲ ὡς ἔλαιον, ἐντὸς ὑελίνων ἢ ἐπικεχρισμένων πηλίνων ἀγγείων τὰ ὁποῖα οἱ στρατιῶται ἔρριπτον διὰ τῆς χειρός, ἀνάψαντες τὸ ἐμπύρευμα. Ἐν ταῖς πολιορκίαις ἐνίοτε περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ βάλλωσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν ἔμβολα σιδηρᾶ ἔχοντα μὲν ὀξυτάτην τὴν ἄκραν, περιβεβλημένα δὲ διὰ στυππείου ποτισθέντος ὑπὸ τῆς ὕλης ταύτης. Ἀλλὰ φοβερώτατον ἀπέβαινε μάλιστα τὸ ἑλληνικὸν πῦρ ὅτε ἐτινάσσετο διὰ βαλλιστρίδων εἰς δόσιν ὑπερβάλλουσαν, ἥτις, διασχίζουσα τὸν ἀέρα ὡς ἀστραπὴ καὶ κεραυνός, κατέφλεγεν ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁλόκληρα τάγματα καὶ πλοῖα καὶ οἰκοδομήματα. Τοιοῦτο λέγεται ὅτι ἦτο τὸ πῦρ τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθὲν καὶ διακοινωθὲν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησιν. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἠγωνίσθη καὶ ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπόρρητον τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ἥτις ἐνηργεῖτο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Καλλινίκου· τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τοῦ Καλλινίκου ἐπιφέρει «ἐκ τούτου κατάγεται ἡ γενεὰ τοῦ Λαμπροῦ τοῦ νυνὶ τὸ πῦρ ἐντέχνως κατασκευάζοντος». Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Ἄραβες ἐγνώρισαν τὸ μυστήριον, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ μέσου αἰῶνος ἐξέλιπεν ἄδηλον πῶς καὶ διὰ

τί ἡ χρῆσις τοῦ ὑγροῦ πυρός. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ χημικοῦ τούτου κράματος· ἐκ διαλειμμάτων μάλιστα ἐρρέθη ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ μυστήριον, ἀλλὰ πρακτικὴ αὐτοῦ χρῆσις οὐδεμία ἀνεφάνη.

Ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἄπορον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι, ὡς προείπομεν, πῶς οἱ ἡμέτεροι ἔχοντες τότε μόνοι αὐτοὶ ὁμολογουμένως τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ὅπλον δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστρέψωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τῆς πρωτευούσης ἀραβικὴν δύναμιν ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὴν νὰ ὑποχωρήσῃ πολὺ πρὶν παρέλθωσιν ἑπτὰ ὁλόκληρα ἔτη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μωαυΐᾶ δὲν ἔπαυσε στέλλων ἐπικουρίας εἰς τὸν πολιορκητικὸν στρατὸν καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεζὶδ ἐπελθὼν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῆς πολιορκίας. Ἀλλὰ ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ δυνάμεις τῶν πολιορκητῶν, ἀκατανόητον πάντοτε ἀποβαίνει πῶς ἀντέσχον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἐὰν τῷόντι τὰ περὶ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς λεγόμενα ἦσαν ἀληθῆ· ὥστε ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι τὰ περὶ τούτου θρυλούμενα ἔχονται ἐν γένει ὑπερβολῆς τινος, ἢ ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει τὴν ἐπιτηδειοτέραν καὶ καταστρεπτικωτέραν τοῦ πυρὸς τούτου χρῆσιν, ἢ ὅτι ὁ Καλλίνικος δὲν ἐκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐφεύρεσίν του εἰμὴ διαρκούσης ἤδη τῆς πολιορκίας, ὥστε χρῆσις τοῦ νέου πυρὸς δὲν ἐγένετο εἰμὴ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς.

Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ἡ χρονολόγησις τῆς ἑπταετοῦς διαρκείας τῆς προκειμένης πολιορκίας εἶναι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ τοῖς χρονογράφοις ὁμοιόμορφος· διότι οἱ μὲν λέγουσι τὴν πολιορκίαν ἀρξαμένην τῷ 673 καὶ λήξασαν τῷ 679, οἱ δὲ περιλαμβάνουσι τὴν ἑπταετίαν ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678, καὶ ἡ τελευταία αὕτη γνώμη, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται ὁ εἰδικῶς περὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἀσχοληθεὶς Ἐδουάρδος Μυράλτος, φαίνεται ἡ πιθανωτέρα. Οἱαδήποτε ὅμως ἀσαφεῖα καὶ ἀτέλεια καὶ ἂν ἐπικρατῇ εἰς τὰς εἰδήσεις ὅσαι περιεσώθησαν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος, βέβαιον εἶναι ὅτι μετὰ ἑπταετεῖς ἀγῶνας οἱ Ἄραβες, ἀφοῦ ὑπέστησαν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ πλοίων μεγάλην, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια.

Ἐπεχείρησαν δὲ τὴν ἐπιστροφὴν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, διότι ἀποβαλόντες πλεῖστα τῶν πλοίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἅπαντας τοὺς ναύτας, ὥστε 30,000 ἀνδρῶν ἐδέησε νὰ πορευθῶσι διὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Συρίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν στόλος, ἐνῷ ὑποχωρῶν παρέπλεε τὴν παμφυλιακὴν παραλίαν, κατεστράφη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς καταληφθεὶς περὶ τὸ Σύλαιον ἢ Σύλλιον· οἱ δὲ πεζῇ ἐπιστρέφοντες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Φλώρου καὶ Πετρωνᾶ καὶ Κυπριανοῦ καὶ καταπολεμηθέντες περὶ τὰ Κίδυρα, ἄρδην ἐξωλοθρεύθησαν· ὥστε ὁ θρίαμβος τῶν χριστιανῶν ἀπέβη ὁλοσχερής.

Ἡ πρώτη αὕτη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονὸς διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτον καὶ διὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν, καὶ διὰ τὰ παράδοξα ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ εἴς τε τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν διάπλασιν ὁλοκλήρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκινδύνευε νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἂν οἱ μωαμεθανοὶ ἐκυρίευον τότε τὴν Κωνσταντινούπολιν, δηλοῦται ἐκ τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἑλληνισμὸς πανταχοῦ ὅπου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπεκράτησεν ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία καὶ θρησκεία. Ὁ Ἑλληνισμὸς σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηφανίσθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μετ' οὐ πολὺ καθ' ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικήν. Ἤθελεν ἆρά γε περισωθῇ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων τὴν ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατάκτησιν ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπαγάγῃ ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ναὶ μὲν μετὰ 800 ἔτη ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπροξένησεν ἀποτελέσματα τοσοῦτον ὀλέθρια. Ἄλλος ὅμως ἦτο ὁ χαρακτὴρ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἄλλος ἐν τῇ ἑβδόμῃ. Ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικός, ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ πολιτικὸς μᾶλλον ἢ θρησκευτικός. Ἐντεῦθεν ἐνῷ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν περιεσώζοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὰ θρησκεύματα, τὰ ἰδιώματα καὶ τὰ ἔθνη, κατὰ τὴν πρώτην ὡς

ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξηφανίζοντο, καὶ τόσῳ μᾶλλον ἐξηφανίζοντο ὅσῳ πλειότερον ἀνθίσταντο. Εἴδομεν δὲ καὶ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐν τῇ ἑβδόμῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν παρεδίδετο ἀμαχητί· ὥστε ἄν, ὅπερ πιθανώτατον, ἤθελε καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξακολουθήσει ἀμυνόμενος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἡ φθορὰ αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἀκμαζούσης τότε ἀραβικῆς θρησκομανίας, ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἀκαταλόγιστος. Ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ ἴσως ἤθελον ἐπιπλεύσει ποῦ καί που ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπόφοροι τῆς μωαμεθανικῆς κυριαρχίας· ἀλλὰ τὰ εὐτελῆ ταῦτα καὶ ἀσυνάρτητα τοῦ ἑλληνισμοῦ λείψανα, ἀποστερηθέντα τῆς κηδεμονίας κυβερνήσεως ὁμοδόξου καὶ ὁμογλώσσου ἀδιαλείπτως ὑποτρεφούσης τὴν συντήρησιν τῶν δύο ἐκείνων κυριωτάτων τοῦ ἐθνισμοῦ στοιχείων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης, ἤθελον, ὡς μὴ ὤφειλε, παντάπασιν ἐκβαρβαρωθῇ. Δὲν λέγομεν ὅτι βραδύτερον ἦτο ἀδύνατον νὰ καταβληθῇ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία· τοῦτο ὅμως πιθανώτατα ἤθελε κατορθωθῇ διὰ τῆς ἐνεργείας ἑτερογενῶν χριστιανικῶν φυλῶν· ὥστε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἠδύναντο νὰ προκύψωσι νέα ἰδιώματα καὶ νέα ἔθνη, ἀλλ' ἡ ἑνότης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἤθελε διακοπῇ διὰ παντός. Ἡ ἀποτυχία ἄρα τῆς πρώτης πολιορκίας ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονὸς κρισιμώτατον τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος γεγονὸς οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον εἶναι ἡ ἔκβασις τῆς πολιορκίας ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἂν οἱ μωαμεθανοὶ ἐξεπόρθουν τότε τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν προπύργιον, οὐδεὶς πλέον ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ἐκχείλισιν τοῦ μωαμεθανικοῦ χειμάρρου, οὔτε αἱ ἀσθενεῖς σλαυϊκαὶ φυλαί, οὔτε αἱ διῃρημέναι καὶ ἀλληλομαχοῦσαι γερμανικαὶ καὶ φραγκικαί. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπομένης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἄραβες, γενόμενοι ἤδη κύριοι ἁπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς, διεπέρασαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, κατετρόπωσαν ἐν μάχῃ μιᾷ, τῷ 711, τὰς γερμανικὰς φυλὰς αἵτινες ἐδέσποζον τῆς χώρας ἐκείνης ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· καί, κυριαρχήσαντες ἁπάσης τῆς Χερσονήσου, ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναῖα, μόλις δὲ τῷ 732 ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ὁρμὴ αὐτῶν διὰ τῆς πολυθρυλήτου μάχης

καθ' ἣν κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Μαρτέλου. Οἱ δυτικοὶ ἀποδίδουσι συνήθως τὴν σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα τοῦ γενναίου ἐκείνου ἀνδρός· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετίαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, χάρις εἰς τὴν τοῦ Καρόλου Μαρτέλου νίκην ἡ Γαλλία καὶ ἴσως ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἀπέφυγον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐξισλαμισθῶσιν. Ἀλλ' οἱ δυτικοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας ὅτι ἐντὸς τῶν προηγηθέντων ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν, ὁ αὐτὸς κίνδυνος ἐπεκρεμάσθη δὶς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ ἑτέρου σημείου τοῦ ὁρίζοντος αὐτῆς, καὶ ὅτι ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν ἀπετράπη εἰμὴ διὰ τῆς γενναίας, τῆς καρτερικῆς, τῆς πολυμηχάνου ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων. Εἴπομεν ὁ αὐτὸς κίνδυνος· ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἴπωμεν μᾶλλον ὅτι ὁ κίνδυνος, ἐξαιρέτως ἐν ἔτει 672, ἦτο πολὺ μείζων ἢ ἐν ἔτει 732· καθότι ὅτε τὸ πρῶτον ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Εὐρώπη οὐδένα εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν ἡγεμόνα ἀντάξιον τοῦ Καρόλου Μαρτέλου· ἐξεναντίας αἱ διχονοοῦσαι αὐτῆς φυλαὶ καὶ ἰδίως αἱ φραγκικαί, εἰς τοσαύτην διετέλουν ἔκλυσιν, ὥστε δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου πολεμίου. Καὶ δύσκολον μὲν εἶναι νὰ μαντεύσῃ τις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βαρθελεμὺ Σαιντιλαίρ, τί ἤθελεν ἀποβῆ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ ὁ ἰσλαμισμός, ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος, ἀποκρούσας τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιθέσεις τοῦ Μωαυϊᾶ, ἀπήλλαξε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀναμίξεως τοῦ μωαμεθανικοῦ στοιχείου, καὶ τούτου ἕνεκα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς ἅπασαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Δὲν ἔμειναν δέ, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλως ἄπρακτοι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς διαρκούσης τῆς πολιορκίας. Κατὰ τὸ ἔτος 675 Σλαῦοι πολυάριθμοι καὶ ποικίλοι, οἱ περὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέροιαν Δραγουβῖται καὶ Σαγουθάτοι, οἱ περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον Βελεγιζῖται (ὅπου σήμερον τὸ Βελεστῖνον) καὶ Βερζῖται οἱ ἐν Ἠπείρῳ Βαϊουσῖται (οἱ κτίσαντες τὴν Βαγινέταν ἢ Βόνιτζαν), ἐ-

πεχείρησαν, ἐπὶ τῶν μονοξύλων αὐτῶν, ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῶν νήσων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἔπειτα ἐπολιόρκησαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἀποκρουσθέντες ἐντεῦθεν συνεμάχησαν μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων καὶ ἐπολιόρκησαν αὖθις μετ' αὐτοῦ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀπῆλθον αὖθις ἄπρακτοι. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τῶν πράξεων τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ προστάτου, ὡς γνωστόν, τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ περιπλέκονται ἐνταῦθα μετὰ πολλῶν ὅλως ἀπιθάνων λεπτομερειῶν, διότι λέγεται ἐπὶ παραδείγματος ὅτι οἱ Ἄβαρες καὶ οἱ Σλαῦοι μετεχειρίσθησαν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τότε μηχανὰς πυρφόρους ὁμοίας τῶν ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθεισῶν, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι, οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μετέπειτα τὸ μυστήριον τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς κατασκευῆς εἰς οὐδένα ἄλλον ἦτο γνωστὸν ἢ εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἀπέδωκαν ἱστορικὴν ἀξίαν εἰς τὴν εἴδησιν ταύτην τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Σλαύων πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν τὸ γεγονὸς ἦναι ἀληθές, ὑπεκινήθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μωαυϊᾶ, καθότι βραδύτερον τοὐλάχιστον πολλάκις θέλομεν ἴδει τοὺς Ἄραβας ἐπιτιθεμένους κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σλαύων.

Ἀφ' ἑτέρου ἐν ἔτει 677 ἤρχισαν νὰ συμβαίνωσι σπουδαιότατα ἐν Συρίᾳ γεγονότα. «Τούτῳ τῷ ἔτει, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰσῆλθον Μαρδαΐται εἰς τὸν Λίβανον· καὶ ἐκράτησαν ἀπὸ τοῦ Μαύρου ὄρους ἕως τῆς Ἁγίας πόλεως· καὶ ἐχειρώσαντο τὰς τοῦ Λιβάνου περιωπάς· καὶ πολλοὶ δοῦλοι καὶ αὐτόχθονες πρὸς αὐτοὺς κατέφυγον ὥστε δι' ὀλίγου χρόνου εἰς πολλὰς χιλιάδας γενέσθαι. Καὶ ταῦτα μαθὼν Μαυΐας (ὁ Μωαυϊᾶ) καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἐφοβήθησαν σφόδρα». Τὰ αὐτὰ δ' ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, ἅπαντες ἰδίως λέγοντες ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰσῆλθον οἱ Μαρδαΐται εἰς τὸ Λίβανον. Τίνες ἆρά γε ἦσαν οἱ Μαρδαΐται οὗτοι; Περὶ τούτου οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ τῆς Συρίας, καταφυγόντες εἰς τὸ Λίβανον, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Χοσρόης, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἐλεηλάτει τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀν-

τισταθῶσιν εἰς τὴν ξενικὴν ταύτην ἐπιδρομήν· ἔπειτα δὲ ἀντιταχθέντε παρομοίως εἰς τὴν ἀραβικὴν κυριαρχίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἁλώσεως τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀπαμείας καὶ τῆς Ἐδέσσης, πολλαὶ ἕτεραι χριστιανῶν χιλιάδες κατέφυγον εἰς τὸ Λίβανον καὶ συνηνώθησαν καὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν αὐτόθι κατασταθέντων ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ προμάχων. Ὠνομάσθησαν δέ, κατὰ τοὺς τὴν γνώμην ταύτην πρεσβεύοντας, Μαρδαΐται, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπὶ Χοσρόου Περσῶν, διότι ἡ λέξις Μπάρδ ἐσήμαινεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἰρανοπερσικὴν γλῶσσαν τοὺς λῃστάς, ἰδίως τοὺς ὀρεινοὺς λῃστὰς ἢ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, διότι, Μαρδαυΐτης (μουρτάτης;) εἰς τὴν ἀραβικὴν σημαίνει τὸν ἀποστάτην, τὸν ἄπιστον.

Καθ' ἑτέραν δὲ γνώμην, οἱ Μαρδαΐται ἀνῆκον εἰς τὴν μάχιμον καὶ πολλαχοῦ τοῦ πρώην περσικοῦ κράτους οἰκοῦσαν φυλὴν τῶν Μάρδων, ἐξ ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος ἐκάλεσε τῷ 677 ἱκανὰς χιλιάδας εἰς τὸ Λίβανον ὄρος ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖθεν τὴν ἐν Συρίᾳ ἀραβικὴν κυριαρχίαν καὶ παραγάγῃ οὕτω ἐπωφελῆ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βεβαίως καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου, πολλοὶ χριστιανοὶ τῆς Συρίας εἶχον καταφύγει εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Λιβάνου ἀπό τε τῶν χρόνων τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀραβικῆς καταδυναστεύσεως. Ἀλλὰ μόνον ἀφ' ἧς εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος οἱ Μαρδαΐται, δηλαδὴ οἱ μάχιμοι Μάρδοι, λέγεται ὅτι ἀπέβησαν οἱ πρόσφυγες τοῦ ὄρους ἐπίφοβοι εἰς τοὺς μωαμεθανούς· ἔπαυσαν δὲ τοῦ νὰ ἦναι τοιοῦτοι ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἀναφέρονται πλέον ὡς τοιοῦτοι, ἅμα ὡς βραδύτερον ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως ἐκ τοῦ ὄρους οἱ Μαρδαΐται. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πολὺ τῆς πρώτης πιθανωτέρα, διότι συμφωνεῖ πολὺ ἐκείνης πλειότερον πρὸς τὰ κείμενα καὶ πρὸς τὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις ὅλοι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι οἱ Μαρδαΐται εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῷ 677 καὶ ἐπροξένησαν πολὺν φόβον εἰς τοὺς Ἄραβας· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ Μαρδαΐται ἦσαν ἄλλοι παρὰ τοὺς πρότερον εἰς τὸ Λίβανον προσφυγόντας χριστιανούς. Δεύτερον, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἅμα ὡς οἱ Μαρδαΐται ἀνεκλήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β΄ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οἱ κάτοικοι τοῦ ὄρους δὲν παρίστανται πλέον ὡς δεινοὶ τῶν Ἀράβων ἀντίπαλοι. Τρίτον ἡ ἐν

Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις καὶ ἀφοῦ ἀνεκάλεσε τοὺς Μαρδαΐτας καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας, δὲν ἔπαυσεν ἀποκαλοῦσα αὐτοὺς Μαρδαΐτας, ὅπερ, φυσικώτατον ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐθνικόν, ἤθελεν εἶναι ὅλως ἀπίθανον ἐὰν ἐσήμαινε τοὺς ἀποστάτας.

Ὅλως δὲ ἡμαρτημένη εἶναι ἡ δοξασία καθ' ἣν οἱ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου γενόμενοι κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ταὐτιζομένους ἐπὶ τούτῳ πρὸς τοὺς Μαρδαΐτας. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἐπρέσβευσαν τὸ πρῶτον καθολικοί τινες ἱστορικοί, οἵτινες, ἔχοντες συμπάθειαν πρὸς τοὺς Μαρωνίτας ὡς ὁμοδόξους, ἠθέλησαν νὰ ἀναπλάσωσιν αὐτοῖς καὶ παρελθὸν ἔνδοξον, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς τὰ τῶν Μαρδαϊτῶν ἆθλα. Τὸ δὲ περίεργον, εἰς τὴν παγίδα ταύτην ἐνέπεσον καὶ δύο διαμαρτυρόμενοι ἱστορικοί, ὅ τε Γίββων καὶ μέχρι τινὸς ὁ Φίνλαιϋ. Ἀλλ' ἕτεροι, καθολικοὶ μάλιστα ἱστορικοί, καὶ ἰδίως ὁ Χάμμερ καὶ ὁ Πίχλερ, ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Μαρδαϊτῶν καὶ Μαρωνιτῶν. Οἱ κατοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ μέχρι τοῦ νῦν Μαρωνῖται καλούμενοι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς κρᾶμά τι ὀρθοδόξων, μονοφυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν ἀπεδέχθησαν τὸν καθολικισμόν, ὃν ἄχρι τοῦδε πρεσβεύουσιν, ἰδίως ὑπὸ τῆς Γαλλίας προστατευόμενοι. Ἀλλ' ὁ Πίχλερ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μαρωνιτῶν, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἀντήχησεν εἰς τὰ τῆς Συρίας πράγματα κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Μαρδαΐται ἀνεκλήθησαν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Ὁ δὲ Χάμμερ προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσας ὅτι ἀπόγονοι τῶν Μαρδαϊτῶν δὲν εἶναι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ καλούμενοι Μαρωνῖται, ἀλλ' ἀπεναντίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κάτοικοι τοῦ ὄρους ἐκείνου οἱ λεγόμενοι Δροῦζοι, ὧν ἡ πίστις συνίσταται εἰς μυστηριῶδές τι κρᾶμα εἰδωλολατρείας καὶ ἰσλαμισμοῦ· ἂν καὶ ἡ γνώμη αὕτη προϋποτίθησιν ὅτι ἔμειναν εἰς τὸ ὄρος Μαρδαΐται καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' διενεργηθεῖσαν ἀνάκλησιν αὐτῶν, ἐνῷ ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται.

Ὁπωσδήποτε οἱ Μαρδαΐται, εἰσελθόντες εἰς τὸ Λίβανον τῷ 677, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἐνισχυθέντες

ὑπὸ πολλῶν ἐγχωρίων χριστιανῶν, ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον τῆς Παλαιστίνης μέρος καὶ ἐνεποίησαν εἰς τὸν Μωαυΐᾶ καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ τὸν εὔλογον φόβον ὅτι δύνανται νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ὁπόσος ὑπῆρξεν ὁ τοῦ Μωαυΐᾶ φόβος δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ θόλου τῆς ἐν Ἐδέσσῃ ἐκκλησίας ἐκ σεισμοῦ, ὁ καλίφης ἐπεσκεύασε τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐξ ἰδίων ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς χριστιανούς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχεν ὁριστικῶς, ἡ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν ἐκείνην ἐκπεμφθεῖσα δύναμις ἄρδην κατεστράφη, αἱ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἀπεκρούσθησαν, ὥστε ὁ Μωαυΐᾶ βλέπων ἤδη τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβεις πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης.

Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ καλίφου καὶ ἔπεμψεν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Συρίαν, τὸν πατρίκιον Ἰωάννην Πιτσικαύτην, ἄνδρα διακρινόμενον ἐπὶ τῷ γένει, τῇ πείρᾳ καὶ τῇ συνέσει, ἐπιτετραμμένον δὲ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς συνομολογητέους ὅρους. Ὁ πρέσβυς τοῦ Κωνσταντίνου ἔτυχε λαμπρᾶς παρὰ τῷ Μωαυΐᾳ δεξιώσεως, καὶ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὑπεγράφη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ καλίφου συνθήκη, ὁρίσασα, ὅτι ἐπὶ ἔτη τριάκοντα θέλει φυλάττεται πλατεῖα εἰρήνη ἀναμέσον Ῥωμαίων καὶ Ἀράβων καὶ ὅτι οἱ Ἄραβες θέλουσι τελεῖ τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ κατ' ἔτος τρισχιλίους χρυσοῦς, καὶ εὐγενεῖς ἵππους πεντήκοντα, καὶ πλὴν τούτων θέλουσιν ἀποδίδει κατ' ἔτος ἄνδρας αἰχμαλώτους ὀκτὼ χιλιάδας. Ταῦτα λέγει ὁ Θεοφάνης· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσι, τὶς μὲν χιλίους αἰχμαλώτους, τὶς δὲ ἑκατόν, τίς δὲ πεντήκοντα· καὶ τὴν χρηματικὴν δὲ ἐτησίαν ὀφειλὴν ἓν χειρόγραφον ἀναβιβάζει εἰς τὸ ὑπέρογκον καὶ ὅλως ἀπίθανον ποσὸν τῶν 365,000 λιτρῶν χρυσίου ἤτοι τῶν 394,200,000 δραχμῶν! Αἱ συνθῆκαι αὗται ἐκυρώθησαν δι' ὅρκων καὶ συνετάχθησαν περὶ αὐτῶν δύο ἔγγραφα, ὧν ἀνὰ ἓν ἔλαβεν ἑκάτερος τῶν συμβαλλομένων. Καὶ τούτων γενομένων, ὁ πατρίκιος Ἰωάννης, ὃν πάντες οἱ χρονογράφοι μετὰ ἐπανειλημμένων ἐγκωμίων ἀναφέρουσιν, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλέα συνεπαγόμενος καὶ δῶρα πολλὰ τοῦ καλίφου πρὸς αὐτόν. Αὕτη δὲ ὑπῆρξε

μία τῶν λαμπροτάτων βεβαίως στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου· ὄχι μόνον ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπηλλάγη πολιορκίας μακρᾶς, ὄχι μόνον ὁ μέγας τοῦ καλίφου στρατὸς κατεστράφη καθ' ὁλοκληρίαν, ὄχι μόνος οἱ ἀγῶνες τῶν προπατόρων ἡμῶν ἔσωσαν τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ κινδύνου προφανοῦς τοῦ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ὁ ἀγέρωχος Μωαυϊᾶ, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἧτταν αὐτοῦ καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου πρὸς τὸν μονάρχην τοῦ χριστιανικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Δικαίως λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ἔσπευσαν ν' ἀπονείμωσιν αὖθις τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς μεγάλης αὐτῶν πρωτευούσης Θεομήτορα· καὶ νέαν μὲν ἐπὶ τούτῳ ἑορτὴν δὲν ἵδρυσαν, ἀλλὰ προσέθηκαν τὴν μνήμην τῆς ἀπὸ τῆς πολιορκίας ταύτης λυτρώσεως εἰς τὴν τελετὴν τῆς Ἀκαθίστου ἀκολουθίας ἥτις εἶχε συστηθῆ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Ἡρακλείου μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίας. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐντύπωσις ἣν τὸ κατόρθωμα τοῦτο τῆς ἡμετέρας βασιλείας ἐπροξένησε τότε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπῆρξε πολὺ μεγαλητέρα ἢ ὅ,τι συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν παρίσταται. Διότι ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει· «ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἑσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὅ τε χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥῆγες, ἔξαρχοί τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες, εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυρωθῆναι ᾐτήσαντο. Εἴξας οὖν ὁ βασιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεσιν, ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρήνην.» Ἐντεῦθεν συνάγεται προδήλως τὸ μέγα ἀξίωμα τὸ ὁποῖον εἶχε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ Μωαυϊᾶ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ ζητήσῃ ἢ τοὐλάχιστον ἂν ἐζήτησε, βεβαίως δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ἀνάκλησιν τῶν Μαρδαϊτῶν, ἥτις δὲν ἐγένετο εἰμὴ πολὺ βραδύτερον· ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ ἐξηκολούθησαν οὗτοι κατέχοντες ὡς ἐμπροσθοφυλακή τις τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τὸ ὄρος ἐκεῖνο καὶ δι' ἐπιδρομῶν πιέζοντες τὴν πέριξ ἀραβικὴν χώραν.

Ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ τις διατί ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀφορῶν εἰς τὴν δεινὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστη ὁ Μωαυϊᾶ, δὲν ἐπέμεινεν ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτὸν ἵνα ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατεπάτησεν ἡ ἀραβικὴ κυριαρχία; Τὸ πιθανώτερον εἶ-

ναι ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς Συρίας δὲν ἦτο πρᾶγμα εὔκολον ἕνεκα τῶν πολλῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατείχοντο ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ πρὸς τούτοις ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Ἄραβες ἠδύναντο νὰ ἐξωσθῶσιν ἐκεῖθεν, τὸ χριστιανικὸν κράτος ἤθελε περιπέσει διὰ τοῦ ἀποτήματος τούτου εἰς νέας δυσχερείας ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αἱρετικῶν οἵτινες κατῴκουν ἐν Συρίᾳ, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελέτα, ὡς θέλει μετ' ὀλίγον ἐξηγηθῇ, νὰ ἐπιῤῥώσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων εἰς ἃ περιέστη ἤδη, καὶ δι' ἄλλων μὲν κυβερνητικῶν διατάξεων, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς θρησκευτικῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ ἑνότητος. Ἀλλὰ πλὴν τούτων πάντων, ἕτεροι σπουδαῖοι περισπασμοὶ ἐκάλεσαν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤθελον μόνοι ἀρκέσει ἵνα πείσωσιν αὐτὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωαυΐα προταθεῖσαν ἐπωφελῆ εἰρήνην. Τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον περιεβλήθη τὸ κράτος διὰ τὴν ἔντιμον διάλυσιν τοῦ προκειμένου πολέμου δὲν διεκώλυσε τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν Σλαύους νὰ πολιορκήσωσιν αὖθις τὴν Θεσσαλονίκην κατά τε τὸ 678 καὶ κατὰ τὸ 681. Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν οἱ Σλαῦοι κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλὰ συγχρόνως νέοι πολέμιοι ἐνέβαλον τότε ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ κράτος· διότι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ὁ πόλεμος, πόλεμος σχεδὸν ἀδιάλειπτος, ἦτο ἡ συνήθης αὐτῇ κατάστασις, καὶ μόλις ἀπαλλαγεῖσα ἑνὸς ἀντιπάλου ἔβλεπεν ἐπιτέλλοντας εἰς ἕτερον τοῦ ὁρίζοντος σημεῖον πολεμίους ἑτέρους· ὥστε τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἀλλὰ μᾶλλον πῶς ἠδυνήθη ἐπὶ 1000 ἔτη νὰ ἀνθέξῃ ἀδιακόπως ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνεφέρομεν ἤδη ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (σ. 147-148) τὰς πρώτας, ἐν ἀρχῇ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων. Ἔκτοτε καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἑκατονταετηρίδα δὲν μνημονεύονται βουλγαρικαὶ εἰσβολαί· καὶ τοῦτο διότι οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παντοδυνάμους Ἄβαρας. Περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κούβρατος ἀπέβαλε τὴν ἀβαρικὴν κυριαρχίαν καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐτίμησεν αὐτὸν τῇ τοῦ

πατρικίου ἀξίᾳ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κουβράτου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ διῃρέθη μεταξὺ τῶν πέντε αὐτοῦ υἱῶν, ἐξ ὧν τέσσαρες ἔλαβον διαφόρους τύχας ἀσχέτους πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος· εἷς δὲ Ἀσπαροὺχ λεγόμενος περάσας τὸν Ἴστρον, κατῴκησεν εἰς τὰς τελματώδεις περὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον χώρας καὶ ἐπεχείρησεν ἐκεῖθεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς γείτονας ἐπαρχίας. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπέλθῃ τῷ 679, ἅμα μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς πρὸς τὸν Μωαυΐα συνθήκης, μετὰ στρατοῦ ἀξιολόγου, ναυτικοῦ καὶ πεζικοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Δυστυχῶς νοσήσαντος τοῦ βασιλέως ὑπὸ ποδαλγίας καὶ ἀναγκασθέντος νὰ καταλίπῃ τὸ στρατόπεδον ἵνα νοσηλευθῇ εἰς τὰ λουτρὰ τῆς Μεσημβρίας, ἀλλόκοτος παραλυσία ἐπεκράτησεν ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς ὠφεληθέντες οἱ Βούλγαροι ἔτρεψαν αὐτόν, κατέλαβον τὴν Βάρναν καὶ πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν, καθυπέταξαν παρακειμένας τινὰς σλαυϊκὰς φυλάς, τὰς κατὰ τοὺς χρονογράφους λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, καὶ ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς εἰς τὴν εὐρεῖαν μεταξὺ Ἴστρου, Αἵμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε ὀνομασθεῖσαν Βουλγαρίαν· διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἐπεχείρησε πλέον νὰ ἐξώσῃ αὐτοὺς ἐκεῖθεν, ἀλλὰ συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτοὺς ἐτησίας εἰσφορᾶς. Πότε ἀκριβῶς ἦλθον καὶ κατῴκησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ αἱ ἑπτὰ λεγόμεναι γενεαὶ τῶν Σλαύων, ἄδηλον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἵτινες κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν γνώμην ἦσαν ἔθνος τουρκικῆς φυλῆς, πολὺ κατώτερον, κατὰ τὸν πολιτισμόν, τοῦ γεωργικοῦ τῶν Σλαύων ἔθνους, ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν σλαυϊκῶν ἐκείνων φυλῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἄλλας ποικίλας πρὸς τοὺς παρακειμένους Σλαύους λαβόντες σχέσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποκύψαντες ἐν μέρει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤρχισαν ἔκτοτε τὸ μὲν πλεῖστον ἐκσλαυϊζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐξελληνιζόμενοι κατά τι, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἀπέβαλον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν ἀρχέγονον αὐτῶν τουρκικὸν ἢ τουρανικὸν χαρακτῆρα.

Καὶ ταῦτα μὲν βραδύτερον. Ἤδη δὲ ὁ Θεοφάνης ἀγανακτεῖ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος νὰ συνομολογήσῃ τοιαύτας πρὸς τοὺς Βουλγάρους συνθήκας· καί, ἐν τῇ ἐκρήξει τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, φιλοτιμίας τόσῳ μᾶλλον ἀξιοσημειώτου ὅσῳ σπανιώτατα ἀναφαίνεται παρὰ τοῖς τότε συγγραφεῦσιν, ἀνα

κράζει· «Θαυμαστὸν γὰρ ἦν ἀκοῦσαι τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, ὅτι ὁ πάντας ἑαυτῷ ὑποτελεῖς καταστησάμενος, τούς τε κατὰ τὴν ἑῴαν καὶ δύσιν καὶ ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ μυσαροῦ καὶ νεοφανοῦς ἔθνους ἡττήθη.» Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι ἐνόμιζον μὲν καθῆκον αὐτῶν νὰ ἀγωνίζωνται ἐκ παντὸς τρόπου κατὰ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς ἀνατολῆς ὅσαι ἠπείλουν αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ὀλιγώτερον δὲ ἐπικινδύνους ὑπελάμβανον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀσυντάκτων βαρβάρων φυλῶν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπὶ συμφωνίαις αἵτινες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διετήρουν τὸ πρόσχημα τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐπολιτεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι τῶν προκατόχων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αὐτὸς ὁ ἔνδοξος ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ Ἡράκλειος ὅστις ἐδέχθη πολυαρίθμους σλαυϊκὰς φυλὰς εἰς τὰς δυτικωτέρας παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπαρχίας. Ἀπὸ τῆς ἕκτης μάλιστα ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἠραιώθη πολὺ ὁ πληθυσμὸς τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον χωρῶν καὶ ἐπῆλθεν ἐρήμωσις διὰ ποικίλας αἰτίας καὶ ἐξαιρέτως ἕνεκα τῆς τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν ἐπιδρομῆς, ἡ ἐν αὐταῖς παραδοχὴ νέων τοιούτων φυλῶν ἀπέβη μέχρι τινὸς ἀναγκαία καὶ ἠδύνατο νὰ μὴ ὑποληφθῇ πάντως ὡς ἀλυσιτελής· τὸ μὲν διότι δι' αὐτῆς ἀνεπληροῦτο ὁ ἐλαττωθεὶς ἐγχώριος πληθυσμός, τὸ δὲ διότι εὔλογος ὑπῆρχεν ἐλπὶς ὅτι οἱ ἐπήλυδες ὑποκύπτοντες εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤθελον προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελληνισθῇ. Καὶ τοῦτο, ὅπερ συνέβη τῷόντι εἴς τινας χώρας, ἤθελε κατορθωθῇ ἁπανταχοῦ, ἐὰν ἀδιάκοποι πολεμικοὶ περισπασμοὶ δὲν διεκώλυον βραδύτερον τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου ἀποτελέσματος ἐνέργειαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἐν τῷ μέλλοντι τύχην αὐτῆς δὲν ἠδύναντο νὰ προΐδωσιν οἱ μονάρχαι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος· καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀποτυχὼν εἰς τὴν πρώτην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν, δὲν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν καὶ ἐπίπονον κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ συνήνεσε νὰ ἐγκατασταθῶσι μεταξὺ Ἴστρου καὶ Αἵμου, προτιμήσας νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν χωρῶν ὅσαι δὲν εἶχον καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου καὶ τῆς μεσημβρίας, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ

ἐλπίδι, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς βέλτιον ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων ὀργανούμενος, ἠδύνατο οὐ μόνον νὰ σώσῃ ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπολεσθέντα ἐν μέρει νὰ ἀνακτήσῃ.

Τῷόντι ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἡ τοσοῦτον ἔνδοξος ἀναδειχθεῖσα διὰ τὴν τῶν Ἀράβων ταπείνωσιν, ἀποτελεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ῥύθμισιν μίαν τῶν σπουδαιοτέρων περιόδων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἰδιάζουσαν ἐπέστησε προσοχὴν ὁ βασιλεὺς οὗτος κατὰ τὰ ἓξ ὑπόλοιπα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ κράτους ἑνότητος. Εἴδομεν τὰς ποικίλας θρησκευτικὰς αἱρέσεις αἵτινες, ἐπικρατήσασαι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μάλιστα ἐπαρχίαις συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς θριάμβους τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Κώνσταντος ὅλοι σχεδὸν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠγωνίσθησαν, τῇ συμπράξει καὶ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, νὰ προσοικειωθῶσιν ἂν ὄχι ὅλας τὰς αἱρέσεις τοὐλάχιστον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τινων περὶ τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχωρήσεων, δι' ὧν ἐνόμιζον ὅτι δὲν προσβάλλονται αἱ θεμελιώδεις τῆς ὀρθοδοξίας ἀρχαί. Ἐπὶ τούτῳ ἐξεδόθησαν τὸ ἑνωτικόν, ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἡ ἔκθεσις, ὁ τύπος. Ἀλλ' εἴδομεν συγχρόνως ὅτι ἕνεκα τοῦ παραλόγου ζήλου τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἄκρων αἱρετικῶν καὶ ἐν ταὐτῷ διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως, πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος ὅπου ἐξαιρέτως ἐπεκράτει ὑπὸ διάφορα καὶ πολλὰ ὀνόματα ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθησαν ἡ μὲν Αἴγυπτος ὁμολογουμένως, πιθανώτατα δὲ καὶ αἱ δύο ἀσιαναὶ χῶραι διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν συμπράξεως. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ τύπος τοῦ Κώνσταντος οὐ μόνον δὲν προέλαβον οὐδὲ ἠνώρθωσαν τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ παρήγαγον εἰς μέσον, ἀκόντων βεβαίως τῶν βασιλέων ἐκείνων, τὴν νέαν τῶν μονοθελητῶν αἵρεσιν, ἥτις ἐξηκολούθει ἀσκόπως ἤδη ταράττουσα τὰ πνεύματα. Λέγομεν ἀσκόπως, διότι πῶς τῇ ἀληθείᾳ παρήχθη ἡ τῶν μονοθελητῶν αἵρεσις ; Παρήχθη καὶ ἀνεπτύχθη διὰ τῶν πράξεων τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ

Κώνσταντος αἵτινες ἐσκόπουν νὰ προσοικειωθῶσι τοὺς μονοφυσίτας τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας, καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπεχωρίσθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τοῦτο ἐφεξῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἢ οὐδόλως ἢ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον μονοφυσῖται. Οὐδεμία λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαία πλέον παραχώρησις, ἡ δὲ τῶν προγεγενημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἡ ἐξ αὐτῶν φυτρώσασα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ ρίζης, νὰ παραγάγῃ ὀλεθρίας διαιρέσεις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιλιπομένας χριστιανικὰς ἐπαρχίας ὅπου τοιαῦται εἰσέτι δὲν ὑπῆρχον καὶ ὅπου, ἂν ὄχι ὁλόκληρος ὁ πληθυσμός, τὸ μέγιστον βεβαίως αὐτοῦ μέρος ἦτο προσηλωμένον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Τὸ πρακτέον λοιπὸν ἦτο πρόδηλον. Ἔπρεπε νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου πᾶσαι αἱ πρὸς τὴν αἵρεσιν παραχωρήσεις, νὰ καταδικασθῶσιν ἐπίσης καὶ μονοφυσῖται καὶ μονοθελῆται καὶ πᾶσα ἄλλη ἑτεροδοξία, νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατυνθῇ οὕτω ἡ θρησκευτικὴ ἑνότης τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος συνεννοήθη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ συνεκάλεσε τῷ 680 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη εἰς ἣν παρευρέθησαν 289 πατέρες καὶ ἰδίως αὐτοπροσώπως μὲν οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας, ἐπίτροποι δὲ ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς δύσεως καὶ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπεφήνατο πανηγυρικῶς ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις ἡνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὸν ὅρον τοῦτον διὰ διατάγματος δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐκείνου ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκούς. Ἔκτοτε ὁ ἑλληνισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὁριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἱρετικῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν, ἀλλὰ τίποτε κοινὸν ἢ σχε-

δὸν τίποτε πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν μὴ ἔχοντες. Εἰμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τοιοῦτο πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἱρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων ἀνάκτησιν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπρεσβεύθη ἔκτοτε παρά τινων, καὶ θέλομεν ἴδει αὐτὴν ἀγωνιζομένην νὰ προτείνῃ αὖθις τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς αἱρετικούς. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ. Μακρὰ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι οἱ αἱρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθριωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐδέησεν ἄρα ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα· ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα ὑλικὴ ζημία ὑπῆρξε μεγάλη, δὲν τὸ ἀρνούμεθα· ἀλλ' ὄχι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ ἠθική. Οἱ αἱρετικοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδοτέρων ἡμῶν πολεμίων· οἱ αἱρετικοὶ ἐκεῖνοι ὅλως ἐνταὐτῷ ἀπέβαλλον τὸ πνεῦμα οὗ εἶχον ἐμφορηθῆ οἱ ἱδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Οἱ Νεστοριανοί, οἱ μονοφυσῖται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις, εἶχον πρὸ πολλοῦ ἀπολέσει τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ εἶναι, περιέπεσον βαθμηδὸν ἔκτοτε εἰς ἐσχάτην ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκρούς τινας ὁρισμοὺς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων μῖσος. Διότι συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις εἰς ὁμοίας ἢ ἀναλόγους περιστάσεις· αἱ περὶ ἀρχῶν ἔριδες ἐκτρέπονται εἰς ἔριδας περὶ λέξεων, αἱ δὲ λέξεις αὗται, γενόμεναι τὸ σύνθημα μερίδων ἀντιζήλων, ἐξακολουθοῦσιν ὑποτρέφουσαι τὰ πάθη, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτικήν τινα σημασίαν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν παθῶν τούτων περιωρίσθη ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ περιορισθέντος τούτου κύκλου ὁ ἑλληνισμὸς ἐκτήσατο ἑνότητα καὶ πειθαρχίαν, δι' ὧν καὶ μόνων ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἐπὶ ὀκτακόσια περίπου ἔτη. Ἡ δ' ἑνότης αὕτη καὶ πειθαρχία ὀφείλονται πρὸ πάντων εἰς τὴν γενναίαν σύνεσιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου.

Τὰ αὐτὰ σχεδὸν αἴτια προεκάλεσαν ὡσαύτως τὴν διοικητικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν· ἡ μείωσις δηλαδὴ αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν σλαυϊκῶν καὶ βουλγαρικῶν

φυλῶν καταλήψεως τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον χωρῶν, καὶ ἡ μείζων ἀνάγκη δραστηρίου ἐποπτείας καὶ ἀμύνης τῶν περιλιπομένων ἐπαρχιῶν. Μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, τὸ κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου, τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἔχον ἐν τῇ ἀνατολικῇ μὲν Εὐρώπῃ ὅριον τὸν Ἴστρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Ἀράξην, ἦτο διῃρημένον εἰς μεγάλας διοικήσεις καὶ στρατηγίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἐπειδὴ οἱ Ἄραβες κατέκτησαν τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, ἐν μέρει τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἀπὸ βορρᾶ δὲ οἱ μὲν Λομβαρδοὶ ἐξηπλοῦντο διὰ τῆς μέσης Ἰταλίας μέχρι τῆς κάτω, οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέλαβον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐδέησε τὸ κράτος νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς μικροτέρας διοικητικὰς περιφερείας καὶ εἰς ἑκάστην νὰ ἐγκατασταθῇ στρατιωτικὸν σῶμα ἕτοιμον πάντοτε νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν. Αἱ μικρότεραι αὗται διοικητικαὶ περιφέρειαι ὠνομάσθησαν θέματα, ὅπως πρὸ καιροῦ ἤδη, ἀπὸ τῶν τοῦ Μαυρικίου χρόνων, ὠνομάζοντο τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν προσεδρεύοντα στρατιωτικὰ σώματα· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις ἔλαβε κυρίως στρατιωτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον αἱ διοικητικαὶ διαιρέσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ὅροι ἐντελῶς ἤδη ἐξελληνίσθησαν· ἐπὶ παραδείγματος οἱ μὲν λογγῖνοι μετωνομάσθησαν χιλίαρχοι, οἱ δὲ κεντουρίονες, ἑκατόνταρχοι, οἱ δὲ κόμητες, στρατηγοί, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, «Ἑλληνίζοντες καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες» διετέλουν, ὥστε εἰς ὅλους ἤδη τοὺς κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπεκράτησεν ἡ Ἑλληνική. Εἴδομεν ὅτι ἡ νομοθεσία, ἡ νομολογία καὶ ἡ νομοδιδασκαλία ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπὸ Μαυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα ἐν γένει τὰ δημόσια ἔγγραφα ἑλληνιστὶ πλέον ἐδημοσιεύοντο. Ἀπὸ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα· διότι ἐνῷ μέχρι τοῦ βασιλέως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικά, ἔκτοτε ἀπαντῶνται χαλκᾶ τινα νομίσματα φέροντα τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ἐν τούτῳ νίκα· ἔπειτα δὲ ἐξελληνίσθησαν καὶ

τὰ καθ' ἕκαστα τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ὡσὰν ᾐσθάνετο τὸ πανταχόθεν τοῦτο προσβαλλόμενον καὶ ἀκρωτηριασθὲν κράτος, ὅτι μόνον διὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠδύνατο εἰσέτι νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀντιτάξῃ ἀποχρῶσαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ ἄμυναν. Ναὶ μὲν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐξελληνισμὸς καὶ ἀναδιοργανισμὸς τοῦ κράτους ἐγένετο ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὁ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου γράψας ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἀποδίδει αὐτὸ ἀορίστως εἰς τοὺς ἀπὸ Ἡρακλείου κρατήσαντας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Ἡρακλείου διαδόχων ὁ μὲν Κώνστας, βασιλεύσας ἔτη 26, διετέλεσε κατὰ μὲν τὰ πρῶτα δέκα ἔτη ἀνήλικος, κατὰ δὲ τὰ ἓξ τελευταῖα ἀπὼν ἐκ τῆς ἀνατολῆς, κατὰ δὲ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ δέκα ἔτη ἀπησχολήθη ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς Ἄραβας καὶ τοὺς Σλαύους πολέμου, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὴν μεγάλην ἐκείνην διοικητικὴν μεταρρύθμισιν· καὶ οὐδὲν ἧττον δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη διενεργήθη ἐπὶ τῆς μετ' οὐ πολὺ ἀρξαμένης πολυταράχου καὶ ἀσυνέτου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὁπωσδήποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι διεξήχθη κατὰ τὴν ἑβδόμην ταύτην ἑκατονταετηρίδα· ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει αὐτὴν γενομένην οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπὸ Ἡρακλείου κρατησάντων, ἀλλὰ καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐστενώθη καὶ ἠκρωτηριάσθη κατά τε τὰς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, ὅπερ ὁμολογουμένως συνέβη ἐν τῇ 7ῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι τότε περίπου συνεπληρώθη ὁ κυβερνητικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐξελληνισμός.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ἂν δὲν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ διοικητικὴ ἐκείνη μεταρρύθμισις, αἱ δύο ἕτεραι μεγάλαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεις, ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἑνότητος, ἀρκοῦσιν ἵνα ἀναδείξωσι τὴν βασιλείαν ἐκείνην μίαν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου. Μὴ παραλείψωμεν προσέτι ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐπε-

νήργει πάντοτε καὶ ἄλλως εἰς τὴν Εὐρώπην. Περὶ τὸ 668 ἔτος λ. χ. προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας ὁ ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας ἕλλην Θεόδωρος, ὅστις ἔφερεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην τῆς Ἀγγλίας, ἐκτὸς ἄλλων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων, τὸν Ἰώσηπον, ἕνα Ὅμηρον ἐπὶ παπύρου γεγραμμένον, καὶ ἐπὶ περγαμηνοῦ τὰς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τοιουτοτρόπως ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ὑπέθαλπεν εἰς τὰς ἀπωτάτας τῆς δύσεως χώρας τὰ ζώπυρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ παρεσκεύαζε τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν αὐτόθι λαμπρὰν ἔκλαμψιν. Οὐδὲν ἧττον οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ὁμιλοῦσι κατὰ τὸ σύνηθες περὶ ὅλης ταύτης τῆς περιόδου ὀλιγώρως καὶ ἐνίοτε μάλιστα μετὰ δεινῆς περιφρονήσεως. Ἀλλ' ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία ὁμοιάζει χώραν μεγαλοπρεπῆ, ποικίλην, εὔφορον πολλάκις, τὴν ὁποίαν ὅμως διερχόμεθα ἐν νυκτὶ ἢ ἐν τῷ μέσῳ πυκνοτάτης ὁμίχλης, ὥστε ἢ οὐδόλως διακρίνομεν τὰς φυσικὰς αὐτῆς ἰδιότητας ἢ ἀσαφεῖς τινας καὶ τερατώδεις βλέπομεν σκιάς. Ἐάν ποτε ἐπιλάμψῃ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης χώρας ἀνέφελος ὁ ἥλιος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ ἐκλείψῃ πρὸ πάντων τὸ πρίσμα τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἀντιπαθειῶν δι' οὗ ἡ ἱστορία ἐκείνη καθορᾶται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρι τοῦδε, ὁπόσον διδακτικωτέρα καὶ χαριεστέρα δὲν θέλει αὕτη ἀναφανῆ εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τοῦ 685, ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β' εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 16. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β' δὲν εἶχε βεβαίως, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα τοῦ ἀρχηγέτου τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκέκτητο ἀνδρείαν καὶ δραστηριότητα μείζονα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου. Καὶ ὅμως ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἶναι μία τῶν ὀλεθριωτάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Αἱ πρῶται ἐκεῖναι ἀξιολόγων τινῶν προτερημάτων ἀφορμαὶ μετεβλήθησαν, ἄδηλον πῶς καὶ διατί, εἰς κακίας δεινάς· ἡ ἀνδρεία ἐξώκειλεν εἰς ἀγριότητα, ἡ δραστηριότης, εἰς ἄφρονα πολυπραγμοσύνην· ἡ δὲ ἀγριότης αὕτη καὶ ἡ ἄφρων πολυπραγμοσύνη, ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπήντησαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτεινόμεναι ἔλαβον ἐπὶ τέλους τὸν χαρακτῆρα ἀληθῶς θηριώδους παραφροσύνης.

Ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' τὸ ἀραβικὸν κράτος κατε-

τρύχετο ὑπὸ δεινῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ὁ μέγας καλίφης Μωαυΐα εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 680· μετ' οὐ πολὺ δὲ προέκυψαν ποικίλοι τῆς ἀρχῆς μνηστῆρες, ὧν ἰσχυρότατος μὲν ἦτο ὁ Ἀβδαλμελίκ, ὅστις ὅμως ὑπὸ πολλῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν περισπώμενος καὶ ὑπὸ τῶν Μαρδαϊτῶν πάντοτε πιεζόμενος, προέτεινεν εἰς τὸν νέον βασιλέα τὴν ἀνανέωσιν τῆς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ συνομολογηθείσης εἰρήνης, ἐπὶ ὅροις μάλιστα συμφερωτέροις, ὡς φαίνεται. Ἡ σύνεσις ἀπήτει τὴν παραδοχὴν τῶν ὅρων τούτων, διότι περὶ ἀνακτήσεως μὲν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταληφθεισῶν χωρῶν σπουδαῖος λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γείνῃ, τὴν δὲ προσοχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἤδη ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους διοίκησις. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ἀπάντησιν διατάττει τὸν στρατηγὸν Λεόντιον νὰ ἐμβάλῃ μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας· ὁ δέ, διελθὼν τῳόντι νικηφόρος τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Μηδίαν καὶ μέχρι τῆς Ὑρκανίας προελθών, ἐπάγεται ἁπανταχοῦ μέγαν μὲν τῶν μωαμεθανῶν φόνον, ἔτι δὲ μείζονα φορολογίαν καὶ τρέπεται ἤδη πρὸς νότον ἐπὶ τὴν Συρίαν. Ὁ Ἀβδαλμελὶκ τότε ἐπαναλαμβάνει τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς παραδέχεται αὐτὰς ἂν καί, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν συγκεχυμένων εἰδήσεων τῶν χρονογράφων, κατὰ μὲν τὰ ἄλλα αἱ ἤδη συνομολογηθεῖσαι συνθῆκαι δὲν ἦσαν πολὺ τῶν προτέρων ἐπωφελέστεραι, καθ' ἕνα δὲ ὅρον ὁμολογουμένως ἀπέβησαν σφόδρα ἐπιζήμιοι. Τῳόντι κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας αἵτινες ἐγένοντο τῷ 686, ὁ καλίφης τῶν μωαμεθανῶν ὑπέσχετο νὰ τελῇ εἰς τὸν χριστιανὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἑκάστην ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον· συνεφωνήθη δὲ πρὸς τούτοις ἵνα ἔχωσι κοινῶς κατὰ τὸ ἴσον τοὺς φόρους τῆς Ἀρμενίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς νήσου Κύπρου· ἀλλά, τοῦτο δὲ ὑπῆρξε λᾶθος ἀκατανόητον, συνεφωνήθη ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀνακαλέσει τὸ τῶν Μαρδαϊτῶν τάγμα ἐκ τοῦ Λιβάνου καὶ ἀφαιρέσει οὕτω ἐκ μέσου τὸ δεινὸν ἐκεῖνο τοῦ ἐν Συρίᾳ μωαμεθανισμοῦ φόβητρον. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος οἱ δύο πρῶτοι ὅροι ἦσαν ἐπωφελέστεροι τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὅπως εἶχεν αὕτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Λεοντίου. Ἀλλ' ἡ ἀνάκλησις τῶν Μαρδαϊτῶν ἦτο προφανὴς ἀφροσύνη καὶ δικαίως προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν

τοῦ Θεοφάνους, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς οὕτω πολιτευσάμενος χάλκεον τεῖχος διέλυσε, «πᾶσαι γὰρ αἱ νῦν οἰκούμεναι παρὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὰ ἄκρα πόλεις ἀπὸ Μοψουεστίας καὶ ἕως τετάρτης Ἀρμενίας ἀνίσχυροι καὶ ἀοίκητοι ἐτύγχανον διὰ τὴν ἔφοδον τῶν Μαρδαϊτῶν, ὧν περισταλέντων, πάνδεινα κακὰ πέπονθεν ἡ Ρωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν.» Οἱ ἀνακληθέντες τότε ἐκ τοῦ Λιβάνου Μαρδαΐται λέγονται συμποσούμενοι εἰς 12,000 ἀνδρῶν καὶ ἐγκατεστάθησαν ὡς στρατιωτικαὶ ἀποικίαι οἱ μὲν εἰς Παμφυλίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν Θράκην. Ἐν παρόδῳ δὲ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ Μαρδαΐται ἀναφέρονται βραδύτερον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐξ οὗ ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράϋερ ἠξίωσεν ὅτι τῶν Μαρδαϊτῶν τούτων ἀπόγονοι εἶναι οἱ Μανιᾶται· καὶ τοῦτο, διότι τὸ ὄνομα τῶν Μανιατῶν εἶναι δῆθεν ἁπλῆ μετάφρασις τοῦ τῶν Μαρδαϊτῶν ὀνόματος, καθ' ἣν προανεφέραμεν ἀνωτέρω ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκ τῆς ἰρανικῆς λέξεως μάρδ, ἥτις σημαίνει, ὡς βεβαιοῦσι τὸν ὀρεινὸν, ληστὴν, τὸν τολμηρόν, τὸν μανιώδη. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὐδεὶς σπουδαῖος ἄνθρωπος παρεδέχθη τὰ τοιαῦτα φλυαρήματα τῶν ὁποίων τὸ ἀνυπόστατον ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὁ Γερμανὸς Ζιγκάϊζεν.

Ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιζήμιος πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς εἰρήνη δὲν ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς εἰμὴ διὰ τοῦ πολέμου ὃν ἀμέσως ἔπειτα ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων καὶ τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ κατασταθέντων Βουλγάρων. Καὶ ὁ μὲν Θεοφάνης ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν διάλυσιν τῆς πρὸς τούτους εἰρήνης· ἀλλὰ εὐλογώτερον φαίνεται, ὅτι οἱ μωαμεθανοί, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς τοῦ Λεοντίου ἐπιστρατείας, προεκάλεσαν αὖθις τὰς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων ἐπιδρομάς, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον ἐπισήμως βεβαιουμένας μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ Σλαύων καθιστῶσι τὴν εἰκασίαν ταύτην πιθανήν. Οἱ Σλαῦοι ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ὅσῳ συνεμάχησαν ἤδη μετὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χερσαίας λεηλασίας, ἐπεχείρησαν προσέτι πειρατικὰς πράξεις ἐμβαλόντες ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς αὐτῆς τῆς Προποντίδος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀφοῦ ἐν ἔτει 687 ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ ἱππικὰ

συντάγματα, ἔπειτα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἐπιστρατεύσας αὐτὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλαύων, λαμπρῶς ἀμφοτέρους κατετρόπωσε. Ναὶ μὲν λέγεται ὅτι ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς στρατείας ταύτης ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν τινὰ Βουλγάρων, καθ' ἣν ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἠλάττωσε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος, διότι οὔτε οἱ Βούλγαροι φαίνονται ἐξακολουθήσαντες τὰς ἐχθροπραξίας, οὔτε διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τοῦ νὰ καταφέρῃ καιρίαν τινὰ εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύους πληγήν. Τῳόντι ἀναλογιζόμενος, ὅτι οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, γείτονες ἤδη ὄντες τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ ἐγκατασταθέντων Βουλγάρων, ἠδύναντο διὰ τῆς ἀείποτε προθύμου τῶν δύο τούτων συμμαχίας νὰ ἀποβῶσι πολὺ μᾶλλον ἢ πρότερον ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ κράτος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ διασπάσῃ τὴν εὐκολίαν τῆς συμμαχίας ταύτης μετακομίζων τοὺς πλείστους τῶν Σλαύων ἐκείνων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐγκατέστησε δὲ αὐτοὺς εἰς τὸ θέμα τὸ λεγόμενον τοῦ Ὀψικίου, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικωτάτῃ μικρᾷ Ἀσίᾳ περιελάμβανε τὰς ἀρχαίας χώρας τῆς Μοισίας, Βιθυνίας καὶ ἐν μέρει Φρυγίας, ἐκαλεῖτο δὲ οὕτω ἀπὸ τῶν αὐτόθι σταθμευόντων ταγμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς, obsequium ὀνομαζομένων λατινιστί, ἐξ οὗ παρήχθη ἡ προσηγορία τοῦ Ὀψικίου. Τελευταῖον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ θαυμάτων πραγματείᾳ αὐτοῦ, βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατῴκισε συγχρόνως μοῖράν τινα Σλαύων εἰς τὰ ὀρεινότερα τῆς Μακεδονίας, πρὸς δυσμὰς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ.

Μόλις δ' ἐρρυθμίσθησαν οὕτω τὰ τῶν Σλαύων πράγματα, καὶ παρήχθησαν νέαι ἐχθροπραξίαι πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ Ἄραβες δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι δυνηθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου βόρειον Ἀφρικήν, ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν χριστιανῶν εἶχεν ἱκανῶς αὐτόθι κολοβωθῆ· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν κατεῖχεν ἤδη εἰμὴ τὴν παραλίαν τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ τὰς περὶ τὴν παραλίαν πόλεις, ἡ δὲ μεσογειοτέρα χώρα ἀπὸ τῆς ἥττης ἣν οἱ μωαμεθανοὶ ἔπαθον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐγχωρίου ἡγεμόνος. Κατὰ τούτου λοιπὸν τοῦ ἐγχωρίου ἡγεμόνος ἐπεχείρησε νῦν ὁ καλίφης Ἀβδαλμελὶκ μεγάλην τινὰ στρατείαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουστι-

νιανός, βλέπων ἐντεῦθεν κινδυνεύοντα τὰ ἐν Ἀφρικῇ λείψανα τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Καρχηδόνα ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἰσχυράν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Καλίφου εἶχε καταβάλει μετὰ πεισματώδη μάχην τὸν ἐγχώριον τῆς Ἀφρικῆς ἡγεμόνα, καὶ ἐβάδιζεν ἐπὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν, ὅτε κατέφθασεν εἰς αὐτὴν ἡ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρία. Συγκροτηθέντος δὲ περὶ Καρχηδόνα ἀγῶνος κρισίμου, οἱ Ἄραβες κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὖθις ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτητικὰ αὐτῶν βουλεύματα.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται δὲν φαίνονται διαλύσασαι τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν ἐπικρατειῶν συνθήκας. Τοῦτο τοὐλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἑπομένων γεγονότων, καθ' ἃ ὁ μὲν Ἰουστινιανὸς πολιτεύεται ὡσεὶ προκαλῶν τὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἀβδαλμελὶκ ὡσεὶ ἀποφεύγων αὐτόν, οὐδέτερος ὅμως ἀξιοῖ ὅτι ἡ εἰρήνη ἀνετράπη ἤδη ἕνεκα τῶν περὶ Καρχηδόνα πολεμικῶν γεγονότων. Μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε πρᾶξιν, ἥτις δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἔτι δυσκολώτερον νὰ δικαιολογηθῇ. Κατὰ τὰς συνθήκας ἡ νῆσος Κύπρος ὑπήγετο ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν καλίφην. Τῷ δὲ 690 ὁ Ἰουστινιανὸς μετῴκισεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς νήσου ἐκείνης κατοίκους εἰς πόλιν τινὰ πλησίον τῆς Κυζίκου κτισθεῖσαν καὶ ὀνομασθεῖσαν Ἰουστινιανούπολιν. Διατὶ ἔπραξε τοῦτο ; Ἆρά γε διότι ὑπολαμβάνων τὸν πόλεμον ἐπικείμενον ἐνόμιζεν ὅτι κινδυνεύει νὰ ἀποβάλῃ ὁλοσχερῶς τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου ; Ἀλλὰ τούτου τεθέντος ἡ παράδοξος ἐκείνη ἀπόφασις ἦτο πολυειδῶς ἀσύνετος· καθότι ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλῇ τὸν πόλεμον, ἢ ἂν ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόδραστος, ὤφειλεν, ἀντὶ νὰ ἐρημώσῃ τὴν νῆσον, νὰ ἀγωνισθῇ ἐξεναντίας εἰς τὸ νὰ ἀποβάλῃ ἐκεῖθεν ἐντελῶς τοὺς Ἄραβας, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, διότι ἂν ἡ ἀνάκτησις τῶν ἠπειρωτικῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἦτο πρᾶγμα δυσχερὲς καὶ ἐνίοτε, ὡς προεξηγήσαμεν, ἀσύμφορον, ἡ τῶν νήσων σωτηρία δὲν ἦτο ἀκατόρθωτος, εἰς τὸν θαλασσοκρατοῦντα ἑλληνισμόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ μετοικεσία αὕτη τῶν Κυπρίων ἀπέβη ὀλεθρία εἴς τε τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὴν ὡραίαν αὐτῶν πατρίδα, ἥτις ἔσωζε μέχρι τῶν χρόνων τούτων οὐκ ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς καὶ εὐπορίας. Πολλοὶ τῶν μετοικησάντων

Κυπρίων ἐναυάγησαν καθ' ὁδόν, ἄλλοι ἀπέθνησκον ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν ἀποικίᾳ, ἅπαντες δὲ ἐδυστύχησαν ἀποβαλόντες ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πατρίδι κτήματα λαμπρὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἀνεπλήρωσαν βεβαίως αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς αὐτοὺς περὶ Κύζικον γαῖαι. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ πόλεις τῆς Κύπρου, καὶ μάλιστα ἡ ἀρχαία Σαλαμίς, ἡ τότε Κωνσταντία καλουμένη, κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ ἐπέστρεψαν μὲν οἱ περιλιπόμενοι Κύπριοι εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, κατ' ἄλλους μὲν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Λέοντος ὅτε ἀνεκτήθη ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἡ νῆσος ἐκείνη, ἀλλὰ αἱ ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπραὶ αὐτῆς πόλεις οὐδέποτε ἀνέκυψαν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης.

Καὶ οὐδ' εἰς ταύτην τὴν μετοικεσίαν τῶν Κυπρίων ἠρκέσθη ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐπετάχυνε τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἄραβας συνθηκῶν. Οὗτοι ἐτέλουν τὸν συμφωνηθέντα ἐτήσιον φόρον εἰς νομίσματα ἑλληνικά, διότι δὲν εἶχον εἰσέτι κόψει ἴδια νομίσματα. Ἤδη δὲ ὁ Ἀβδαλμελίκ, κόψας νόμισμα μωαμεθανικόν, ἠθέλησε νὰ καταβάλῃ τὸν φόρον τῷ 690 διὰ τοῦ νομίσματος τούτου. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ αὐτὸ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἣν ἔφερε «Θεὸς ὁ κύριος» προσβάλλει τὴν περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος χριστιανικὴν δόξαν. Εἰς μάτην ὁ Ἀβδαλμελὶκ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιμένῃ, παρατηρῶν ὀρθῶς ὅτι οἱ Ἄραβες ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ἔθνος αὐτόνομον, εἶχον δικαίωμα νὰ κόψωσι νόμισμα, καὶ ὅτι οὐδεμία ὡς ἐκ τούτου προσεγίνετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς ζημία, διότι ἡ ὁλκὴ τοῦ διδομένου χρυσίου ἦτο ἡ αὐτή. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ τίποτε, καί, παρασκευάσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον παρέλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις 30,000 Σλαύων ἐκ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ μετοικισθέντων, ὥρμησε, τῷ 691, ἐπὶ τὴν Κιλικίαν. Ἀντιπαρετάχθησαν δὲ καὶ οἱ Ἄραβες περὶ Σεβαστούπολιν ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μωάμεθ, διαμαρτυρόμενοι πάντοτε ὅτι αὐτοὶ δὲν διέλυσαν τὰς συνθήκας οὔτε τοὺς ὅρκους παρεβίασαν, ἐπικαλούμενοι τὴν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ παραβάτου, καὶ εἰς ἔνδειξιν κρεμάσαντες ἐπὶ δόρατος ὑψηλοῦ, ἀντὶ σημαίας, αὐτὸ τῶν συνθηκῶν τὸ πρωτότυπον. Ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ τότε μάχῃ, κατ' ἀρχὰς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σλαῦοι, συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀράβων, ηὐτομόλησαν οἱ πλεῖστοι πρὸς τοὺς πολεμίους, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγ-

κάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ· καί, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς, ἐξωλόθρευσε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις τὴν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σλαυϊκὴν ἀποικίαν. Εἶναι περιττὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ νέου βασιλέως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι αὐτὴ νομίζομεν ἀφ' ἑαυτῆς ἀποχρώντως χαρακτηρίζεται· προεκάλεσε παραλόγως τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἄραβας συνθηκῶν· μετεχειρίσθη εἰς τὸν ἐντεῦθεν προκύψαντα πόλεμον τοὺς Σλαύους τῶν ὁποίων ἡ πίστις δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ σφόδρα ἀμφίβολος· ἐξετράπη ἔπειτα εἰς ἄδικον τιμωρίαν κατὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων αὐτῶν, τινὲς μάλιστα προσθέτουσιν ὅτι κατέστρεψε, πρᾶγμα ἀπίστευτον, καὶ αὐτοὺς τοὺς μείναντας πιστοὺς Σλαύους· ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἅπαξ ἀρξάμενον ἀγῶνα ἀπησχολήθη αἴφνης εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀβδαλμελὶκ δὲν ὠφελήθη ὅσον ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου τροπῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν προέκειτο πλέον περὶ τοῦ φόρου ὃν ἐτέλουν μέχρι πρὸ ὀλίγου οἱ Ἄραβες· ἀλλὰ εἴτε διότι ἡ ἧττα τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερὴς ὅσον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν λέγεται, εἴτε διότι ἕνεκα τῶν προηγουμένων ἀτυχημάτων οἱ Ἄραβες δὲν ἤλπισαν νὰ καταβάλωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἤτοι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, τοὺς χριστιανοὺς αὐτῶν ἀντιπάλους, ὁ Ἀβδαλμελὶκ ἠρκέσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς πλείονα κατάθλιψιν τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων, καὶ εἰς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας, αἵτινες δὲν ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κράτους σύνορα.

Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' ἠδυνήθη ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀσχοληθῇ ἀπερισπάστως ὁπωσοῦν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα· καὶ συνῆψε μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἑνὸς τῶν ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας, ἤτοι μετὰ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξετραχηλίσθη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀφροσύνην καὶ θηριωδίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνόδου ταύτης ἐκ τούτου ἰδίως προέκυψεν, ὅτι αἱ δύο προηγούμεναι οἰκουμενικαί, ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη, ἐνδιέτριψαν κυρίως περὶ δογματικὰ ζητήματα, οὐδόλως δ' ἠσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ κανονίσωσι τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου, ἅτινα πάντα ἔχρῃζον ὁριστικωτέρας τινὸς ρυθμίσεως. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν συνεκροτήθη τῷ 691 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ νέα σύνοδος, ἥτις

ὠνομάσθη πενθέκτη ὡς συμπληροῦσα τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὠνομάσθη δὲ καὶ ἐν τῷ Τρούλλῳ ἀπὸ τῆς αἰθούσης ἐν ᾗ συνεδρίασε καὶ ἥτις ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ τρούλλου δηλαδὴ θόλου. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐξέδοτο 102 κανόνας, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπεποιήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἐπικυρώσῃ ἕξ. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τῶν ἕξ, δύο μάλιστα εἶναι σπουδαιότατοι καὶ οὐσιωδῶς ἐπενήργησαν εἰς τὰς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως θρησκευτικὰς σχέσεις· ὁ 13 ὅστις ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων, καὶ ὁ 36, ὅστις καθιέρου τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ 13 κανὼν διελάμβανεν· «ἐπειδὴ ἐν τῇ Ῥωμαίων ἐκκλησίᾳ ἐν τάξει κανόνος παραδεδόσθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου ἢ πρεσβυτέρου ἀξιοῦσθαι χειροτονίας καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμεταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως, τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικέσια καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἔρρωσθαι βουλόμεθα· μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς γαμετὰς συνάφειαν διαλύοντες, ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁμιλίας.» Μόνον εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἀπηγόρευσεν ὁ 12 κανὼν νὰ διατηρῶσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν· τοῦτο δέ, οὐκ ἐπ' ἀθετήσει ἢ ἀνατροπῇ τῶν ἀποστολικῶς προνενομοθετημένων· ἀλλὰ τῆς σωτηρίας καὶ προκοπῆς τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν λαῶν προμηθούμενοι.» Ὁ δὲ 36 κανὼν ἐπανέλαβε τὴν διάταξιν τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (σελ. 728 καὶ ἐπ. τοῦ δευτέρου τόμου, καὶ σελ. 36 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος), δι' οὗ ἀπενεμήθησαν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως πρεσβεῖα ἴσα τῶν τοῦ Ῥώμης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεκυρώθη αὖθις συνοδικῶς τὸ ἀείποτε παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀξιούμενον ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς κυριαρχικήν τινα ἀξίωσιν. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων ὅσα ἐπήγαγον μετὰ ταῦτα τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχίσμα, ὑπελήφθησαν ἀείποτε καίρια ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑπὲρ αὐτῶν ὑπερμαχοῦντες εὐλόγως, τῇ ἀληθείᾳ. Ἀποκρούοντες τὴν ἀλλόκοτον κυριαρχικὴν ἀξίωσιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας, δὲν ἔπραττον ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἡμῶν αὐτονομίαν· ἀποκρούοντες δὲ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, εἰς ἣν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἐπέμενε καὶ ἐπιμένει ὁ ἀρχιερεὺς

Ῥώμης, προῃροῦντο νὰ ἐξασφαλίσωσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν σεμνότητα τοῦ ἱερατικοῦ βίου ἣν τοσοῦτον σκανδαλωδῶς παρεβίασεν ἡ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσασα ἀντίθετος ἀρχή. Ὁπόσον δὲ εἴχομεν καὶ ἔχομεν δίκαιον περὶ ταῦτα, μαρτυρεῖ τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοί, ὅτε κατὰ τὴν ἑκκαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, προκόψαντες ἐν παιδείᾳ καὶ ἐν πολιτισμῷ ἐν γένει, ἤρχισαν λογικώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξετάζοντες, τὰ δύο ἐκεῖνα ζητήματα κυρίως ἀνέγραψαν εἰς τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως ἣν ὕψωσαν κατὰ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων καὶ ἥτις ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς δυτικοβορείου Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικομεσημβρινῆς. Ὥστε ἡ προκειμένη ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ δύναται τούτου ἕνεκα νὰ λογισθῇ ὁμοῦ μετὰ τοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην συμπληρωθέντος ἐξελληνισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὰ σπουδαῖα ταῦτα γενικὰ ἀποτελέσματα, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ αὔξουσα ἀφροσύνη τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκορύφωσε τὴν πρὸ καιροῦ ἐπικρατήσασαν κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκειαν, διότι ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπεχείρησεν ἀκαίρως, ἐν μέσῳ δεινῆς ἀμηχανίας, λαμπρὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκοδομήματα, ἀλλὰ ἐπὶ μᾶλλον ἀσυνέτως πολιτευόμενος καὶ παραφερόμενος καὶ ἐξαγριούμενος, τήν τε ἐκκλησίαν περιύβρισε καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης πολυειδῶς κατεπίεσε καὶ ἐτυράννησε δι' ὑπουργῶν ἀπανθρώπων. Ἵνα ἐγείρῃ περὶ τὰ βασίλεια αὐτοῦ πολυτελῆ τινα κρήνην, ἐδέησε νὰ κατεδαφίσῃ τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου νὰ καθαγιάσῃ δι' εὐχῆς τὴν κατεδάφισιν ταύτην, ὁ δὲ ἀπεκρίθη «ὅτι εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησιῶν ἔχομεν, ἐπὶ καταλύσει δὲ ἐκκλησιῶν οὐ παρελάβομεν.» Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενεν, ἠναγκάσθη ὁ πατριάρχης νὰ ἐνδώσῃ εἰπών· «δόξα τῷ Θεῷ ἀνεχομένῳ πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν·» μεθ' ὃ κατηδαφίσθη ἡ ἐκκλησία πρὸς μέγα τοῦ λαοῦ σκάνδαλον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ μέγας λογοθέτης ἤτοι ὁ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς Θεοδόσιος, ἀνὴρ ποικίλους με-

ταβαλὼν βίους, διότι εἶχε διατελέσει ἄλλοτε μοναχός, καὶ ἄλλως δὲ ὡς ἀτίθασσος καὶ δεινότατος χαρακτηριζόμενος, ἐξετράπη εἰς δημεύσεις, βιαιοπραγίας καὶ βασάνους. Ὁ πρωτοευνοῦχος καὶ σακκελάριος ἤτοι ἀρχιταμίας τοῦ βασιλέως Στέφανος, Πέρσης τὴν καταγωγήν, διετέλει ἀνηλεῶς αἰκίζων τούς τε ἐργάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν οἰκοδομῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς πολίτας πολυειδῶς κακοποιῶν· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐξεμάνη ὥστε ἐτόλμησε νὰ μαστιγώσῃ ὡς παῖδά τινα αὐτὴν τὴν μητέρα τοῦ βασιλέως Ἀναστασίαν, ἥτις ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ υἱοῦ της ἠθέλησε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐκεῖνον παρατηρήσεις περὶ τῆς ἀπηνοῦς διαγωγῆς του. Τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ εἶχον φθάσει τῷ 695 εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον καθ' ὅν ἀρχηγὸς μόνον ἀπαιτεῖται ἵνα ἐκραγῇ εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ βασιλεύς, ὡς φαίνεται, ὑπώπτευε τὸν κίνδυνον καὶ ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτόν· ἀλλά, καθὼς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἐπετάχυνεν ἐξ ἐναντίας τὴν καταστροφήν.

Ὁ στρατηγὸς Λεόντιος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν νικηφορήσαντα κατὰ τῶν Ἀράβων ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, εἶχε πέσει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ καὶ ἦτο πρὸ τριετίας φυλακισμένος· ἤδη δὲ εἴτε κατὰ σύμπτωσιν ἁπλῶς εἴτε διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφοβήθη μήπως ἀπολυθεὶς ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς παρασκευαζομένης στάσεως, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἑλλάδος καὶ διέταξε, παρασκευάσας τοὺς ἀναγκαίους δρόμωνας, νὰ ἐκπλεύσῃ αὐθημερὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ διαταγὴ συνεπλήρου τὴν σειρὰν τῶν ἀσυνέτων τοῦ βασιλέως πράξεων, διότι παρέσχεν εἰς τὸν Λεόντιον ἀφορμὴν καλλίστην νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως μελετώμενον κίνημα. Τῳόντι τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Λεόντιος εἶχε μὲν ἐπιβιβασθῆ εἰς τοὺς δρόμωνας ὡσανεὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ, ἀλλά, προελθούσης ὀλίγον τῆς νυκτός, ἐξέρχεται τῶν πλοίων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὡπλισμένων ἀνδρῶν καί τινων συνωμοτῶν, ἔρχεται ἐν πάσῃ σιγῇ εἰς τὸ πραιτώριον, συλλαμβάνει τὸν ἔπαρχον, ἀνοίγει τὰς φυλακάς, ἀπολύει καὶ ὁπλίζει τοὺς ἐν αὐταῖς ἐγκαθειργμένους πολυαρίθμους πολίτας καὶ στρατιώτας· καὶ πάντες οὕτως ὁμοῦ ὁρμῶσιν εἰς τὴν μεγάλην τῆς πόλεως πλατεῖαν, κράζοντες «Ὅσοι χριστιανοὶ εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν,» καὶ πέμψαντες εἰς ἕκαστον τμῆμα τῆς πόλεως ἀνθρώπους ἐπιτετραμμένους νὰ κηρύξωσι τὸ αὐτὸ σύνθημα. Ἡ πό-

λις ἐν τῷ ἅμα συνεκινήθη ἅπασα διότι ἡ ἀπελπισία εἶχε κορυφωθῆ ἐκ τῆς φήμης τῆς διαδοθείσης ὅτι ὁ πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Στέφανος ὁ Ρούσιος εἶχε διαταχθῇ νὰ ἀποκτείνῃ τὴν νύκτα ἐκείνην τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου, εἴτε εἶχεν ὑπόστασίν τινα ἡ φήμη αὕτη, εἴτε ἐχαλκεύθη ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν ἵνα ἔτι μᾶλλον παροξύνῃ τὰ πνεύματα. Τὸ πλῆθος λοιπὸν θορυβηθὲν συνηθροίσθη ἐν σπουδῇ εἰς τὸν λουτῆρα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπου προσῆλθε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Λεόντιος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν. Ἀνελθὼν δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην εὗρεν αὐτὸν τεταραγμένον ὡσαύτως διὰ τὴν διαταγὴν ἥτις ἐδόθη, ὡς ἐβεβαιοῦτο εἰς τὸν πατρίκιον Στέφανον καὶ ἔπεισε τὸν ποιμενάρχην νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν λουτῆρα καὶ νὰ ἀνακράξῃ «αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος.» Τότε τὸ πλῆθος ἀνεβόησεν «ἀνασκαφείη τὰ ὀστέα Ἰουστινιανοῦ,» μεθ' ὃ ἅπαντες ἐξέδραμον εἰς τὸν ἱππόδρομον. Τί ἔπραξεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανός, δὲν λέγεται· ἴσως δὲν εἶχεν ἀποχρώσας δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἴσως ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ὅστις δὲν εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτόν, διότι, ὡς προείπομεν, πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀπολυθέντων φυλακισμένων ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἦσαν ἀρχαῖοι στρατιῶται. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡμέρας γενομένης προσήχθη ὁ Ἰουστινιανός, ἄνευ ἀντιστάσεως, εἰς τὸν ἱππόδρομον, καὶ ἀφοῦ ἐρρινοκοπήθη ἐκεῖ, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, τὴν ἀρχαίαν Χερρόνησον τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου, τὴν σημερινὴν Σεβαστούπολιν τῆς Κριμαίας. Ἡ ἀλλόκοτος τῆς ρινοκοπίας ποινή, ἥτις κατὰ πρῶτον εἰσήχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοσάκις ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀνταπόδοσιν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῆς δυναστείας ἐκείνης. Οἱ δύο ἀγριώτεροι τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ, ὁ πρώην μοναχὸς Θεοδόσιος καὶ ὁ σακκελάριος Στέφανος, ἐσύρθησαν δεδεμένοι διὰ τῆς λεωφόρου καὶ ἀπαχθέντες οὕτω εἰς τὸν λεγόμενον Βοῦν κατεκάησαν αὐτόθι. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἀνευφημήθη βασιλεὺς ὁ Λεόντιος.

Ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῦ κράτους πολέμιοι. Τωόντι οἱ Ἄραβες, ἠρεμήσαντες κατὰ τὸ ἀκόλου-

θον ἔτος 696, ἐπεχείρησαν ἔπειτα τῷ 697 ἐπιδρομάς τινας εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἐξαπέστειλαν πολλὴν δύναμιν ἐπὶ τὴν βόρειον Ἀφρικήν, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐντὸς τῶν τελευταίων 50 ἐτῶν ἐζήτησαν ματαίως νὰ κυριεύσωσι καὶ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἔμελλον νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς. Ὁ στρατηγὸς Χασάν, εἰς ὃν ὁ καλίφης Ἀβδαλμελὶκ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἐξεπόρθησε καὶ αὐτὴν τὴν μηδέποτε πρότερον ὑπὸ τῶν Ἀράβων κυριευθεῖσαν Καρχηδόνα. Καὶ δὲν ἔμεινε μὲν ἀδιάφορος εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὁ Λεόντιος, πέμψας ἀμέσως εἰς Ἀφρικὴν στρατὸν καὶ στόλον ὑπὸ τὸν πατρίκιον Ἰωάννην, ἄνδρα δεδοκιμασμένον περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα. Ὁ δὲ στρατηγὸς οὗτος, εἰ καὶ φθάσας μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Καρχηδόνος, ἐνέβαλεν ὅμως εἰς τὸν λιμένα, ἀφοῦ ἔλυσε τὴν ἅλυσιν δι' ἧς εἶχε φράξει αὐτὴν ὁ Χασάν, καὶ ἀποβιβασθείς, ἔτρεψε καὶ ἐξεδίωξε τὴν ἐν τῇ πόλει καταληφθεῖσαν ἀραβικὴν φρουράν, ἀνέκτησε δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς χώρας φρούρια. Ἀλλ' ὁ Ἀβδαλμελίκ, μαθὼν τὰ γενόμενα, πέμπει τῷ 698 νέον καὶ ἰσχυρότερον στόλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μουσᾶ, ὅστις ἀναγκάζει ἤδη τὸν πατρίκιον Ἰωάννην νὰ ἐκχωρήσῃ ἔκ τε τῆς Καρχηδόνος καὶ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, εἴτε διότι ἡ δύναμις ἣν ἦγεν ἦτο ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα, εἴτε διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐνεργῶσιν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωάννου τὰ σπέρματα τῆς ἀνταρσίας, ἥτις, ὡς θέλομεν ἴδει, ἐξερράγη μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ. Οἱ δὲ Ἄραβες τότε οὐ μόνον τῆς Καρχηδόνος ἐγένοντο κύριοι, ἀλλά, διὰ συνεχῶν ἀγώνων, καὶ ἁπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σημερινοῦ Μαρόκου, ἤτοι τοῦ δυτικωτάτου τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέρους, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἔτι ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν νὰ γείνωσι κύριοι τῆς Καρχηδόνος, ἀλλὰ κατέλυσαν τὰ τείχη αὐτῆς, κατηδάφισαν τὰ οἰκοδομήματα καὶ διὰ παντὸς ἐξηφάνισαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν. Οἱ Ἄραβες ἔπραξαν τοῦτο διότι ᾐσθάνοντο ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθέξωσι κατὰ θάλασσαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ ὅτι ἐνόσῳ ὑφίστατο ἡ Καρχηδών, οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο ἀνακτήσαντες αὐτὴν νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς ἀπὸ ὁρμητηρίου ἀσφαλοῦς ἀγῶνα

ἐπικίνδυνον εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Εἴδομεν δὲ ὅτι οἱ Ἄραβες ἔπραξαν ἀνάλογόν τι καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἂν καὶ δὲν κατέβαλον ὅλως διόλου εἰς ἔδαφος τὸ κτίσμα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως τὴν περιφανῆ τῆς Τύρου ἀποικίαν.

Ἐν τούτοις ὁ γενναῖος πατρίκιος Ἰωάννης ἐπανήρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα παραλάβῃ νέας παρὰ τοῦ βασιλέως δυνάμεις. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Κρήτην ἐγένετο ἐκεῖ θῦμα συνωμοσίας στρατιωτικῆς ἥτις ἢ παρεσκευάζετο πρὸ καιροῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐχερῆ τροπὴν τοῦ στρατοῦ περὶ Καρχηδόνα, ἢ ἐσκευωρήθη καθ' ὁδόν, διὰ τὸν φόβον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔμελλε νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Ἰωάννου τοὺς ἀναδειχθέντας ἀδρανεῖς, ἵνα μή τι χεῖρον εἴπωμεν, ἐν τῷ κρισίμῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι. Στασιάζει λοιπὸν ὁ στρατὸς ἐν Κρήτῃ καὶ φονεύει μὲν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἀναγορεύει δὲ βασιλέα τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Ἀψίμαρον, μετονομάσας αὐτὸν Τιβέριον. Τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας· εἷλκε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Κιβύρας, ἥτις ἔκειτο ἐν τῇ γωνίᾳ, ἣν σχηματίζουσιν ἡ Φρυγία, ἡ Καρία καὶ ἡ Λυκία. Οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ θέματος τούτου συνεκρότουν μὲν μίαν τῶν ἀρίστων μοιρῶν τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἦσαν σφόδρα δυσήνιοι καὶ πολλάκις, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐστασίαζον. Ὁ νεοχειροτόνητος βασιλεὺς ἔπλευσεν ἐκ Κρήτης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν κύριος αὐτῆς διὰ συνεννοήσεως μετά τινος μοίρας τῆς φρουρᾶς, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ἐρρινοκόπησε μὲν τὸν Λεόντιον καὶ εἰς μονήν τινα ἐφυλάκισε, κατεδίωξε δὲ ἅπαντας τοὺς φίλους αὐτοῦ.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀψιμάρου τούτου ἢ Τιβερίου εἶναι ἰδίως ἀξιομνημόνευτος διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἀράβων κατορθώματα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡρακλείου, τὸν ὁποῖον, στρατηγὸν ὄντα δεξιὸν καὶ τολμηρότατον, προεχειρίσατο ὁ βασιλεὺς γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ἐφιστῶμεν ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν πληθὺν ταύτην τῶν ἐξόχων πολεμικῶν ἡγεμόνων οἵτινες δὲν ἔπαυον προκύπτοντες ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ· ἐντεῦθεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξηγεῖται πῶς τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο κράτος ἀντεπάλαιε κατὰ τοῦ ἀραβικοῦ χειμάρρου, ἀποδεικνύεται δὲ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ

στρατὸς τοῦ κράτους ἐκείνου πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἦναι ἄξιος τῆς περιφρονήσεως μὲ τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ συνήθως οἱ δυτικοί. Καὶ ἂν εἰς μόνα τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη περιορισθῶμεν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι στρατηγοὶ οἷοι ὁ Λεόντιος, ὁ Ἰωάννης καὶ πρὸ πάντων ὁ τοῦ Ἀψιμάρου ἀδελφὸς Ἡράκλειος, ἤθελον τιμήσει τὸν στρατὸν παντὸς οἱουδήποτε ἔθνους.

Τῳόντι ἐν ἔτει 700 ὁ Ἡράκλειος, ὠφελούμενος ἐκ νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν μεταξὺ τῶν Ἀράβων ἐν Περσίδι, ἐμβάλλει εἰς τὴν Συρίαν, προελαύνει μέχρι Σαμοσάτων, ἐπιχειρεῖ δεινὴν τῆς χώραν δήωσιν, φονεύει πολλοὺς Ἄραβας (οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὸν ὅλως ἀπίθανον ἀριθμὸν τῶν 200,000) καὶ λαβὼν λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐμποιήσας τρόμον μέγαν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος βλέπομεν τὸν στρατὸν τοῦ Ἡρακλείου κατέχοντα εἰς αὐτὰ τῆς Συρίας τὰ παράλια θέσιν ὀχυρωτάτην, τὴν Ἀντάραδον. Ἡ νησιωτικὴ τῆς Ἀράδου πόλις εἶχε πρὸ καιροῦ κυριευθῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων (σελ. 309), οἵτινες βεβαίως κατέλαβον τότε καὶ τὴν Ἀντάραδον, ἤτοι τὸν λιμένα τῆς Ἀράδου τὸν κείμενον ἐπὶ αὐτῆς τῆς φοινικικῆς παραλίας, ἀπέχοντα δὲ τοῦ νησιδίου τριάκοντα στάδια, κατ' ἄλλους δὲ εἴκοσι, καὶ κατ' ἄλλους μάλιστα ὀκτὼ μόνον. Διότι πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μωαυΐα, ὅστις τοσοῦτον πεισματωδῶς εἶχε τότε ἐπιμείνει εἰς τὴν τῆς Ἀράδου ἅλωσιν, δὲν ἐξεπόρθησε συγχρόνως τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης τὸν ὀλίγον ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχοντα, καὶ ἂν ὑπολάβωμεν ὡς ὀρθὸν τὸν ἀνώτατον ὅρον τῶν τριάκοντα σταδίων, κείμενον δὲ ἐπὶ αὐτῆς τῆς συριακῆς ἠπείρου; Τὸ πιθανώτερον εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀντάραδος κατελήφθη βραδύτερον, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀμέσως προηγούμενον ἔτος θριαμβευτικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Συρίαν. Οἱ δὲ Ἄραβες εἰς τοὺς ὁποίους κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν ἡ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων οὕτως κατοχὴ τοῦ ἐπικαίρου τούτου χωρίου, ἠγωνίσθησαν τῷ 701 νὰ ἐξωθήσωσιν αὐτοὺς ἐκεῖθεν διὰ παντὸς τρόπου, ἀλλ' ἀπέτυχον ὁλοσχερῶς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀσφαλίσωσι τὰ τείχη τῆς Μοψουεστίας ἵνα ἀπειλῶσιν ἐκεῖθεν τὴν Κιλικίαν. Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν τῷ 702, καταλαβόντες τότε τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν· ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ

πόδας ἔτος οἱ Ἀρμένιοι στασιάσαντες κατέλαβον μὲν τοὺς Μωαμεθανούς, ἐζήτησαν δὲ καὶ ἔλαβον ἐπικουρίαν παρὰ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπαναλαμβάνουσι μὲν οἱ μωαμεθανοὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀγῶνα, καὶ κυριεύουσιν αὖθις τὴν Ἀρμενίαν, καὶ τοὺς μεγιστᾶνας αὐτῆς σωρεύσαντες ἐν τόπῳ ἑνί, παραδίδουσιν εἰς τὸν διὰ τοῦ πυρὸς θάνατον· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐξεδικήθη λαμπρῶς τὰ παθήματα ταῦτα τῶν χριστιανῶν. Συγχρόνως μὲ τὴν εἰς τὴν Ἀρμενίαν εἰσβολὴν μύριοι Ἄραβες ἐνέβαλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀζὰρ εἰς Κιλικίαν· ὁ δὲ Ἡράκλειος στρατεύσας κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς αἰχμαλώτους λαβὼν ἀπέστειλε τῷ βασιλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 704 ἕτερος στρατηγὸς τῶν Ἀράβων Ἀζὶβ ἐστράτευσεν αὖθις κατὰ τῆς Κιλικίας ὁ Ἡράκλειος κατετρόπωσε καὶ τοῦτον εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσον δωδεκακισχίλιοι Ἄραβες.

Ἐνῷ ὅμως τὰ χριστιανικὰ ὅπλα ἐθριάμβευον οὕτω ἐν Ἀσίᾳ διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ὅστις, ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐν Κιλικίᾳ πολεμίων, ἡτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ ἐμβαλόντας, πολέμιος ἀπροσδοκήτως ἐπιφανεὶς ἀπὸ βορρᾶ οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐματαίωσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς ἔφερεν ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ὁ πολέμιος οὗτος δὲν ἦτο ἄλλος εἰμὴ αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας σχεδὸν ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς Ἰουστινιανὸς Β'. Εἰς Χερσῶνα ὅπου εἶχεν ἐξορισθῆ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν πολυπράγμονα αὐτοῦ ἀρχικὸν βίον, ἀλλ' ἀκαταπαύστως ἐσκέπτετο πῶς δύναται ἐκεῖθεν ὁρμώμενος νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν. Ἡ πόλις ἐν ᾗ ἔζη καὶ ἥτις ἦτο, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσα τοὺς πλουσίους ἀγροὺς ἐξ ὧν ἄλλοτε ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς ἐπορίζετο τὸν ἀναγκαῖον αὐτῇ σῖτον, διότι τὸ βάρβαρον τῶν Χαζάρων ἔθνος εἶχε καταλάβει τὴν πλείστην ὕπαιθρον περὶ αὐτὴν χώραν, διετέλει ὅμως εἰσέτι εὐημεροῦσα. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκόμιζον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας τοῦ κράτους παραλίους πόλεις δέρματα, κηρόν, ταριχευτοὺς ἰχθῦς καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμπορεύματα, τὰ ὁποῖα συνέλεγον ἐκ τῶν παρακειμένων χωρῶν ἢ ἀντήλλασσον πρὸς ἕτερα ἐμπορεύματα τοῦ πεπολιτισμένου ἀνατολικοῦ κόσμου ἢ ἐπώλουν πορι-ζόμενοι ἀξιόλογα χρηματικὰ κεφάλαια. Καί τοι δὲ διατελοῦντες

ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριαρχίαν, διέσωζον ὅμως τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἀστικὰ προνόμια. Ἐκ δὲ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπεθύμουν νὰ δώσωσιν αὐτοὶ ἀφορμὴν εἰς νέαν τοῦ κράτους ἀναστάτωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ βλαφθῶσι τὰ ποικίλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον τὴν ἀρχαίαν πολυπραγμοσύνην δὲν ἀπέβαλεν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἀποβῇ ὡς ἐκ τῆς ἀτυχίας πρᾳότερος, ἐξ ἐναντίας ἐξηγριοῦτο ὁσημέραι πλειότερον, οἱ τῆς Χερσῶνος κάτοικοι, μακρὰν τοῦ νὰ παράσχωσιν αὐτῷ συνδρομήν τινα ἀπεφάσισαν τἀνάπαλιν ἢ νὰ παραπέμψωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ὀχληρὸν ἐκεῖνον ξένον ἢ ἄλλως ὁπωσδήποτε νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ μαθὼν τὰ μελετώμενα καταφεύγει πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Χαζάρων, τυγχάνει παρ' αὐτῷ δεξιώσεως ἐντίμου καὶ λαμβάνει σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Θεοδώραν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀψίμαρος ὑπόσχεται τῷ χαγάνῳ δῶρα πολλὰ ἐὰν παραδώσῃ αὐτῷ τὸν Ἰουστινιανὸν ζῶντα ἢ θανόντα, ὁ δὲ βάρβαρος ἐνδοὺς ἐπιχειρεῖ τῷόντι τὴν δολοφονίαν τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐνέπιπτεν εὐκόλως εἰς τοιαύτας παγίδας· πληροφορηθεὶς τὴν ἐπιβουλὴν ἀπαγχονίζει ἰδίᾳ χειρὶ τοὺς δολοφόνους, ἀποπέμπει τὴν Θεοδώραν εἰς τὸν ἀδελφόν της, αὐτὸς δὲ ἀπὸ Φαναγορίας ὅπου κατῴκει, δραπετεύει ἐπὶ ἁλιάδος, διέρχεται πλησίον τῆς Χερσῶνος, παραλαμβάνει ἐκεῖθεν τινὰς τῶν φίλων καὶ παραπλεύσας τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου εἰσέρχεται εἰς τὸν Ἴστρον ποταμόν. Ἐνῷ διέπλεεν ἔτι τὸν Εὔξεινον, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας ἐξ ἧς πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Τότε εἷς τῶν οἰκείων αὐτῷ ἀνθρώπων εἶπεν· «Ἰδοὺ ἀποθνήσκομεν, δέσποτα. Τάξαι τῷ Θεῷ περὶ τῆς σωτηρίας σου ἵνα ἐὰν ὁ Θεὸς ἀποδώσῃ σοι τὴν βασιλείαν σου, μηδὲν ἀμύνῃ τῷ ἐχθρῷ σου.» Ὁ δὲ οὐδ' ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ στιγμῇ ἀποβαλὼν τὴν τοῦ ἤθους ἀγριότητα ἀπεκρίθη ὠργισμένος «ἐὰν φείσομαί τινος ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲ καταποντίσει.» Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θεὸς δὲν ἐτιμώρησεν ἀμέσως τὴν βλασφημίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, διασωθεὶς τότε καὶ εἰσπλεύσας εἰς τὸν ποταμὸν Ἴστρον συνεννοήθη πρὸς Τερβέλην τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ δῶρα πολλὰ καὶ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου ἑαυτοῦ θυγατέρα εἰς γυναῖκα, καὶ καταπείσας αὐτὸν οὕτω νὰ τὸν συνδράμῃ

εἰς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἐπέρχεται κατὰ μάρτιον τοῦ 705 διὰ ξηρᾶς μετὰ Βουλγάρων καὶ Σλαύων ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας οἱ κάτοικοι ἀπέκρουσαν μετὰ ὕβρεων τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς τρίτης πρὸς τὴν τετάρτην ὁ Ἰουστινιανός, συνεννοηθεὶς μετά τινων ἐν τῇ πόλει φίλων κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ ἀγωγοῦ ὑδραγωγείου τινὸς καὶ ἀνοίξας μίαν τῶν χερσαίων πυλῶν εἰσήγαγε δι' αὐτῆς ἅπαντα τὸν στρατὸν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Ἰουστινιανός, καθὼς πρό τινων ἐτῶν ὁ Ἀψίμαρος καὶ ἄλλοτε πάλιν διάφοροι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μνηστῆρες ἐπέτυχον νὰ εἰσελάσωσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐνῷ τοσαῦτα ξένα ἔθνη ἐν διαστήματι πολλῶν ἑκατονταετηρίδων τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπολιόρκησαν αὐτήν, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐγχώριοι μνηστῆρες εἶχον πάντοτε ἐντὸς τῶν τειχῶν φατρίαν τινὰ ἥτις διηυκόλυνε τὴν εἴσοδον αὐτῶν, μαρτυρεῖ δ' ἐν ταὐτῷ τήν τε ὁμοφροσύνην μεθ' ἧς λαὸς καὶ στρατὸς ἀπέκρουον ἀείποτε τοὺς ξένους πολιορκητάς, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ φρονήματος.

Ἡ δευτέρα αὕτη περίοδος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τοῦ ἔκτοτε ἐπικληθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ῥινοτμήτου, δι' ἣν εἶχε πρὸ δεκαετίας πάθει ἀκρωτηρίασιν, εἶναι βεβαίως ἔτι οἰκτροτέρα τῆς πρώτης, εἰ δυνατόν. Ἐξ ὅσων ἠξεύρομεν ἤδη περὶ τῆς ὀλίγης συνέσεως ἣν ἔδειξεν ὁ Ἰουστινιανὸς καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν πρώτην τῆς βασιλείας αὐτοῦ περίοδον, 686—695, καὶ περὶ τῆς ἐξαγριώσεως εἰς ἣν ἐξώκειλε καὶ ἥτις, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, ἐξετραχηλίσθη εἰς ἀληθῆ μανίαν ἐπὶ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀπαισία ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀνάκτησις τῆς ἀρχῆς· ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑπῆρξαν ἀπαισιώτερα τῶν ὀλεθρίων τούτων οἰωνῶν. Ἐννοεῖται ὅτι πρὸ πάντων ἐθανάτωσε τὸν Ἀψίμαρον καὶ τὸν Λεόντιον· ἐθανάτωσε δὲ αὐτοὺς πανηγυρικῶς, διότι ἀφοῦ ἐπόμπευσεν εἰς πᾶσαν τὴν πόλιν ἁλύσεσι δεδεμένους, διέταξεν ἔπειτα νὰ προσαχθῶσι συρόμενοι εἰς τὸν ἱππόδρομον ὅπου διετέλει θεωρῶν τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας. Ἐκεῖ τὰ δύο θύματα ἐρρίφθησαν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ δημίου τούτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπάτησεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν· ὁ δῆμος ἐχαιρέτισε τὸν τύραννον, βοήσας «ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπέβης καὶ ἐπά-

τησας λέοντα καὶ δράκοντα·» μεθ' ὃ οἱ δύο πρώην βασιλεῖς ἀπεστάλησαν εἰς τὴν πλατεῖαν, τὴν λεγομένην τοῦ Κυνηγίου, καὶ αὐτόθι ἀπεκεφαλίσθησαν. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη. Ὁ ἔνδοξος τοῦ κράτους ἐν τῇ ἀνατολῇ πρόμαχος ὁ τοσάκις κατὰ τῶν Ἀράβων νικηφορήσας Ἡράκλειος, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ· καὶ ἅπαντες ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος τυφλωθεὶς ἐξωρίσθη εἰς Ῥώμην. Πολυάριθμοι δὲ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι διὰ ποικίλων τρόπων ἐθανατώθησαν. Ἡ ἀγριότης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφαίνετο ἐκτραπεῖσα μέχρι παραφροσύνης· ὁ δ' ἀναγνώστης ἀπορεῖ ἴσως πῶς ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις, ὡς πρὸ μικροῦ ἤδη ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, δὲν ἐστερεῖτο ἐθνικοῦ φρονήματος, ἔκυπτε τὸν αὐχένα εἰς τοιοῦτον ἀποτρόπαιον ἄρχοντα· καὶ πῶς αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας καταβαλὼν τὸν Ἰουστινιανὸν χάριν τοῦ Λεοντίου, καὶ ἔπειτα τὸν Λεόντιον χάριν τοῦ Ἀψιμάρου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἔτι ἡμερῶν ἀποκρούσας ὑβριστικῶς τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἠνείχετο ἤδη τὴν θηριωδίαν τοῦ βασιλέως τούτου. Ἀλλὰ μὴ ἀπορήσωμεν διὰ τὴν τοιαύτην ἀνώμαλον ἠθικὴν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως κατάστασιν. Ἡ πρώτη, ἡ κοινοτάτη παντὸς ἔθνους ἀρετή, ἧς ἄνευ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις τῆς ἰδίας συντηρήσεως· τὴν δ' ἀρετὴν ταύτην εἶχεν ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως καὶ χάρις εἰς αὐτὴν διεσώθη ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χριστιανισμός. Ἀλλὰ ἡ περὶ τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα σύνεσις καὶ μετριοπάθεια καὶ καρτερία εἶναι αἱ ὕπατοι τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι τὰ ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σπανιώταται οὐ μόνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· διότι ἂν τὴν σήμερον, ἕνεκα τῆς μαλακότητος τῶν ἠθῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου, δὲν βλέπομεν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐμφυλίοις διενέξεσι τὴν ἀγριότητα ἧς παρίστησιν ἡμῖν τοσοῦτον ἐλεεινὰς περιπετείας ἡ κατὰ τὴν ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἧς δείγματα ἀνάλογα ἀναφέρει οὐκ ὀλίγα ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης καὶ τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς πρὸς τὴν ἀστασίαν, τὴν ἀβουλίαν, καὶ μάλιστα τὴν παλιμβουλίαν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν μερίδων

τὰ νεώτερα ἔθνη δὲν εἶναι δυστυχῶς πολλάκις ἀνώτερα τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μέσης ἱστορίας.

Ἐνῷ δὲ ἀνόσιαι σφαγαὶ συνέβαινον καθ' ἑκάστην ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότατα τοῦ κράτους συμφέροντα, ἢ ἀφρόνως διεξήγοντο ἢ ἐντελῶς παρημελοῦντο. Εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων, διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποίου ἀνέκτησε τὴν βασιλείαν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδωκε δῶρα πολλὰ καὶ βασιλικὰ σκεύη οὐ μόνον, ἀλλὰ κατη τινας χρονογράφους, τὸν Λέοντα γραμματικόν, τὸν Ἰωῆλον, τὸν Κεδρηνόν, καὶ μοῖραν τῆς Θρᾴκης ἣν ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι μετωνόμασαν σλαυιστὶ Ζαγόρια, ἤτοι τὰ ἐπέκεινα τοῦ ὄρους (Αἵμου) κείμενα. Ἀλλ' ἐνῷ διὰ τοιαύτης θυσίας μόλις ἀπηλλάγη τοῦ συμμάχου ἐκείνου τῷ 705, ὁ Ἰουστινιανὸς λύει πάλιν τὴν πρὸς αὐτὸν εἰρήνην τῷ 707 καὶ κατατροπωθεὶς περὶ Ἀγχίαλον, ἐπιστρέφει κακῶς ἔχων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀφ' ἑτέρου οὐδεμία πρόνοια ἐλαμβάνετο ἵνα ἀντιταχθῇ ἄμυνά τις κατὰ τῶν Ἀράβων· καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἀραβικὸν κράτος εἶχε φθάσει εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχθρας. Τῳόντι ἀποθανόντος κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 705 τοῦ γέροντος Ἀβδαλμελίκ, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐαλὶδ σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν δευτέραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν. Ὁ νέος καλίφης ἔδειξεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀφήρεσεν ἀπὸ αὐτῶν ἢ κατέστρεψε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἰδίως τὸν περικαλλῆ ναὸν τῆς Δαμασκοῦ καὶ τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Πλὴν δὲ τούτου ἐνῷ πρότερον τὰ βιβλία τοῦ δημοσίου ἀραβικοῦ ταμείου ἐγράφοντο ἑλληνιστί, διὰ τὴν περὶ τὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, ἀμάθειαν τῶν μωαμεθανῶν, ὁ καλίφης Οὐαλὶδ διέταξε νὰ γράφωνται εἰς τὸ ἑξῆς ἀραβιστί, παρεκτὸς τῶν ψήφων, διότι οἱ ἄραβες δὲν εἴξευρον εἰσέτι νὰ ἐκφράζωσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὰ τῶν ἀριθμῶν κλάσματα, ὥστε ἑκόντες ἄκοντες ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρίζωνται πάλιν χριστιανούς τινας περὶ τὴν σύνταξιν τῶν λογιστικῶν αὐτῶν βιβλίων. Τοῦτο θέλει ἴσως φανῇ παράδοξον

εἰς τὸν ἀναγνώστην, γινώσκοντα ὅτι παρὰ τῶν Ἀράβων ἐλάβομεν τοὺς μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει ἀριθμούς, τοὺς καὶ ἀραβικοὺς λεγομένους. Ἀλλὰ οἱ Ἄραβες δὲν ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἀριθμοὺς τούτους εἰμὴ πολὺ βραδύτερον διδαχθέντες παρὰ τῶν Ἰνδῶν, οἵτινες ἄδηλον πάλιν πόθεν παρέλαβον αὐτούς. Πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τοῦ καλίφου Οὐαλίδ, διέπραξεν ὁ μωαμεθανισμὸς μεγίστας κατακτήσεις καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ ἀπώτατα αὐτοῦ ὅρια. Πρὸς δυσμὰς μὲν τότε συνεπληρώθη ἡ ἅλωσις τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ· καὶ τότε οἱ Ἄραβες διαπεράσαντες κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἱσπανίαν καὶ κατατροπώσαντες εἰς μάχην κρίσιμον τοὺς Οὐισιγότθους τῷ 711, ἐγένοντο κύριοι ἁπάσης σχεδὸν τῆς χερσονήσου ἐκείνης καὶ ἠπείλησαν ἀπὸ τῶν Πυρηναίων τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην· πρὸς ἀνατολὰς δὲ διαπεράσαντες τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Ὦξον ἀφίκοντο μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σινικοῦ κράτους. Τὶ ἔπραττεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνώπιον τῆς κολοσσιαίας ταύτης δυνάμεως, ἥτις περιζώσασα πανταχόθεν τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δὲν εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον εἰμὴ νὰ ἁπλώσῃ τοὺς βραχίονας αὐτῆς ἵνα καταβάλῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θρᾴκην καὶ προτείνῃ ἐκεῖθεν τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς ἐκ Γαλατίας ἐπερχομένους στρατοὺς αὐτῆς; Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον ἐκεῖνον χείμαρρον, ἀλλὰ καὶ κατησώτευσε τὰς κυβερνητικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις εἰς ἀνόσιον ἐμφύλιον ἀγῶνα καὶ ἐπὶ τέλους δεινοτάτην προεκάλεσεν ἀναρχίαν. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐσωτερικῶν συμφορῶν, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ὅστις, μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐμφυλίου ἐκείνου ἡμῶν σάλου, εὑρέθη ἔχων ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος τὰ αὐτὰ οἷα καὶ πρότερον σύνορα. Ἀλλ' ἱστορήσωμεν καθ' ἕκαστα τὰ γεγονότα.

Μετὰ τὸν πολυειδῶς θλιβερὸν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ἕτερος στρατηγός, ὀνόματι Μαριανός, κατέστρεψεν ἔτι τὸν ἀραβικὸν στρατὸν ὑπὸ τοῦ Μαϊουμᾶ ἀγόμενον· ἀλλὰ τῷ 708 Μωσλεμᾶς ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίφου Οὐαλίδ, ἐκδικούμενος τὴν ἧτταν ἐκείνην, πολιορκεῖ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ Τύανα καὶ κυριεύει τὴν πόλιν ταύτην μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Τινὲς μάλιστα βε-

βαιοῦσιν ὅτι τῷ 709 ὁ Μωσλεμᾶς διεπέρασεν εἰς τὴν Θράκην μετὰ 80,000 Ἀράβων καὶ ὅτι ὁ Σουλεϊμάν, ἕτερος τοῦ καλίφου ἀδελφός, ἐπῆλθεν εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα μετὰ στόλου, ἀμφότεροι δὲ κατετροπώθησαν. Ἄλλοι ὅμως λέγουσιν ἁπλῶς ὅτι, μετὰ τὴν τῶν Τυάνων ἅλωσιν, ὀλίγοι τινὲς Ἄραβες ἐτόλμησαν νὰ προελάσωσι μέχρι Χρυσοπόλεως· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, τὰ δὲ περὶ Μωσλεμᾶ καὶ Σουλεϊμὰν θρυλούμενα φαίνονται μᾶλλον ἁπλῆ προχρονολόγησις τῶν μετὰ τὴν ὀκταετίαν γενομένων περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τῷ 710 οἱ Ἄραβες ἐξηκολούθησαν τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, ἐπεχείρησε μεγάλην τινὰ ἐσωτερικὴν στρατείαν ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ.

Τῳόντι ὁ Ἰουστινιανός, πάντα τὰ λοιπὰ δεύτερα τιθέμενος, ἐμελέτα πρὸ καιροῦ πῶς δύναται φοβερώτατον νὰ ἐκδικηθῇ τὴν πόλιν τῆς Χερσῶνος, ἥτις, ἐπὶ τῆς ἐξορίας του, ὄχι μόνον δὲν ἐπείσθη νὰ συνδράμῃ αὐτὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἠθέλησε καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἀψίμαρον. Ὅθεν τῷ 710 συγκροτήσας στόλον πολυάριθμον ἐξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον μετὰ στρατοῦ 100,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦσιν, ὑπὸ ἡγεμόνα Στέφανον τὸν Ἄσμικτον, ἐπιτετραμμένον νὰ σφάξῃ ὅλους τοὺς κατοίκους οὐ μόνον τῆς Χερσῶνος, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν αὐτόθι ἑλληνίδων πόλεων, διότι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν, ὡς φαίνεται, εἶχε δείξει προθυμίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἄλλοτε. Ἀλλ' οἱ ἀναλαβόντες τὴν θηριώδη ταύτην ἐντολὴν ἄνθρωποι, ὅσῳ ἄξια σκεύη καὶ ἂν ἦσαν τοιούτου κυβερνήτου, ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσιν αὐτὴν κατὰ γράμμα. Οἱ κυριώτατοι τῶν κατοίκων ἐθανατώθησαν διὰ βασάνων οἰκτρῶν· εἰς τοὺς πλείστους ὅμως ἐδόθη καιρὸς νὰ φύγωσι, καὶ πλὴν τούτου οἱ δήμιοι ἐφείσθησαν τῶν νηπίων. Τότε ὁ Ἰουστινιανός, μαθὼν τὴν ἀτελῆ ταύτην τιμωρίαν, ἐξεμάνη καὶ διέταξε τὸν στρατηγὸν Στέφανον, παραλαβὼν τὰ διασωθέντα μειράκια, νὰ προσέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Στέφανος ὑπήκουσε καί, καταλιπὼν διοικητὴν τῆς Χερσῶνος καὶ τῶν πέριξ πόλεων τὸν σπαθάριον Ἠλίαν ἐξέπλευσε κατὰ ὀκτώβριον πρὸς τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ ἅπας μὲν σχεδὸν ὁ στόλος οὗτος κατεποντίσθη

ὑπὸ τρικυμίας καθ' ἣν ἀπωλέσθησαν, ὡς λέγεται, 73,000 ψυχαί. Ἀλλὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οὐδὲ μετὰ τὸ φοβερὸν τοῦτο γεγονὸς ἐκορέσθη ἡ μανία· παρασκευάσας στόλον ἕτερον ἐκπέμπει αὐτὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ 711 εἰς Χερσῶνα καὶ παραγγέλλει νὰ μὴ ἀφήσωσι ψυχὴν ζῶσαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ λίθον ἐπὶ λίθου. Οἱ Χερσωνῖται ὅμως μετὰ τῶν ὁποίων συνέπραττεν ἤδη ὁ σπαθάριος Ἠλίας βλέπων τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπόνοιαν, καὶ οἵτινες ὠχύρωσαν μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἔλαβον δὲ ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, κατατροποῦσι τοὺς ἀπεσταλμένους, προσφέρουσι τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἠλίαν καὶ τούτου ἀποποιηθέντος, εἰς εὐπατρίδην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Φιλιππικόν, ὅστις διετέλει ἐξόριστος ἐν τῇ πόλει αὐτῶν καὶ ἀπεδέχθη τὴν βασιλείαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰουστινιανὸς μαθὼν τὰ γενόμενα, πρῶτον μὲν τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἠλία καὶ σφάζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὴν ἐσχάτην ἐπιβάλλει ὕβριν εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν, ἔπειτα δὲ νέον πάλιν ἐξαποστέλλει εἰς Χερσῶνα στόλον, ὅστις ὅμως ἀποτυχὼν περὶ τὴν ἔφοδον, ἑνοῦται μετὰ τῶν Χερσωνιτῶν. Καὶ ἤδη ὁ Φιλιππικὸς ἐπέρχεται μεθ' ὅλης ταύτης τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθε τόσῳ μᾶλλον εὐχερῶς ὅσῳ ὁ Ἰουστινιανός, ὑποπτεύων τὴν προδοσίαν τοῦ τελευταίου στόλου, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ διαπεράσει τὸν Βόσπορον καὶ προελάσει μετά τινων στρατευμάτων μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Σινώπης, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ἐν Χερσῶνι γινόμενα. Ἀλλ' ἐνῷ οὗτος διέτριβε περὶ Σινώπην, ὁ Φιλιππικὸς εἰσήρχετο ἀκωλύτως εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξέπεμπε κατὰ τοῦ πρώην βασιλέως τὸν σπαθάριον Ἠλίαν μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς. Μάχη δὲν ἐγένετο, διότι οἱ περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν Ἠλίαν, ὅστις εὐλόγως μένεα πνέων, ἐθανάτωσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν βασιλέα· συγχρόνως δὲ ἐσφάγη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τιβέριος.

Τοιουτοτρόπως τὸ κράτος ἀπηλλάγη τελευταῖον διὰ παντὸς τοῦ ὀλεθρίου ἐκείνου ἄρχοντος· καὶ κατελύθη ἐν ταὐτῷ ἡ τοῦ Ἡρακλείου δυναστεία, ἑκατὸν ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς κατέλαβε τῷ 611 τὴν βασιλείαν. Ἡ δυναστεία αὕτη, ἀρξαμένη ἀπὸ ἥρωος καὶ ἐξακολουθήσασα δι' ἀνθρώπων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ

ἧττον μετρίων, ἀπέληξεν εἰς παράφρονα. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ὁπωσοῦν περὶ αὐτῆς, πρεσβεύοντες ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε ἐγχειρίδιον ἠθικῆς, οὔτε διήγημα σκοποῦν ἁπλῶς τὴν τῶν ἀναγινωσκόντων τέρψιν. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς καὶ τῶν κακιῶν, τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν ἀτυχημάτων. Οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς ἱστορίας δὲν ἀποτελοῦσιν αὐτοὶ καὶ μόνοι ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα ταύτην· ὄπισθεν αὐτῶν ἵστανται οἱ λαοὶ δρῶντες καὶ πάσχοντες, καὶ ἔχοντες ἐν γένει αὐτοτελῆ ἀείδιον βίον, ὅστις τροπολογεῖται μὲν μέχρι τινὸς ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ ὑπὸ τῶν διαβατικῶν ἐκείνων προσώπων, δὲν ἀλλοιοῦται δὲ ὁλοσχερῶς ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀντεπιδρᾷ μάλιστα πολλάκις ἐπὶ τοὺς ἡγεμόνας, ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ μέτριοι ὅσῳ μοχθηροὶ καὶ ἂν ὦσιν οὗτοι. Ὅσοι λοιπὸν ἀφορῶσιν εἰς μόνον τῶν ἡγεμόνων τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα, οἱ τοιοῦτοι συντάσσουσι βιογραφίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ ἄν, μὴ εὑρίσκοντες τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀρκετὰ χρηστὸν καὶ μεγαλοπράγμονα, διεξέρχωνται ἐπιτροχάδην τὰς ἱστορικὰς περιόδους, ἐμπαίζοντες τὸ πολὺ ἢ ὑβρίζοντες ὁ ὁματά τινα, τοῦτο δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ νοήσωσι τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὰς περιόδους ταύτας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, αὐτοὶ μόνοι ἐξ ὅλων τῶν τότε ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀντέστησαν εἰς τὸν χείμαρρον τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ ἐταπείνωσαν τοὺς ἀγερώχους αὐτοῦ καλίφας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ἀπήλλαξαν τὴν Εὐρώπην τοῦ κινδύνου νὰ ἐξισλαμισθῇ, καὶ ἠσφάλισαν οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου συνεπληρώθη ὁ διοικητικὸς ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ διεμορφώθη ὁ ἰδιάζων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ χαρακτήρ. Ἐὰν τὰ τρία ταῦτα κεφαλαιώδη γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε ἐπενεργοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, δὲν ἦναι ἄξια ἀπηκριβωμένης ἱστορικῆς ἐξεργασίας, εἰμποροῦμεν θαρροῦντες νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀνάξια τοιαύτης ἐξεργασίας.

Ὁ Φιλιππικὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μερίδα ἥτις

δὲν ἐνόμιζε συμφέρουσαν τὴν ὑπὸ τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου γενομένην καταδίκην τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν μονοθελητῶν, ἀξιοῦσα ὅτι διὰ τῆς καταδίκης ταύτης ἀπηλπίσθησαν οἱ χριστιανοὶ τῶν χωρῶν ὅσαι εἶχον κατακτηθῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατέστη οὕτω ἀδύνατος ἡ τῶν χωρῶν τούτων ἀνάκτησις. Τὴν δοξασίαν ταύτην συνεμερίζοντο πολλοὶ οὐ μόνον τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου ἀνδρῶν, ὧν οἱ ἐπιφανέστατοι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦσαν ὁ τότε κοιαίστωρ Νικόλαος, ὁ καὶ ἐπὶ τῇ ἰατρικῇ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ διάσημος γενόμενος, ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ διάκονος Ἐλπίδιος, ὁ χαρτοφύλαξ Ἀντίοχος, ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, ὁ Κυζίκου Γερμανός, μετ' οὐ πολὺ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, καὶ ἄλλοι. Ὅθεν ἅμα βασιλεύσαντος τοῦ Φιλιππικοῦ συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἥτις ἔκαυσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὰς πράξεις τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ νέος ὅμως βασιλεὺς πράξας τοῦτο ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς δεδουλωμένους χριστιανούς, οὐδὲν ἄλλο ἐνήργησεν, ὡς φαίνεται, οὐ μόνον ἵνα περιστείλῃ τοὺς κυριαρχοῦντας αὐτῶν μωαμεθανούς, ἀλλ' ἵνα τοὐλάχιστον σώσῃ τοὺς περιλιπομένους ἔτι ἐλευθέρους ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ ὑποταχθῶσι καὶ οὗτοι εἰς τοὺς περιστοιχίζοντας αὐτοὺς ποικίλους πολεμίους. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ μίμησιν τῶν γενναιοτέρων προκατόχων, ἐπιθετικόν τινα ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ μεταφέρῃ ἐκ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας ἱκανὰς χριστιανῶν ἀποικίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὴν Μελιτηνήν, ἐνισχύσας μὲν οὕτω τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, ἀλλὰ σφόδρα ἐξατονίσας τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ ἥτις εἴπερ ποτὲ ἐκινδύνευσε νὰ καταπλημμυρισθῇ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὁ Φιλιππικὸς κατηγορεῖτο ὅτι διετέλει ἀπρακτῶν καὶ ἀσωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Ἄραβες ἐμβαλόντες εἰς τὸν Πόντον ἐκυρίευσαν τὴν Ἀμάσειαν, ἔπειτα δὲ ἐλεηλάτησαν τὴν Λυκαονίαν καὶ τὴν Πισιδίαν, ὅπου καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἐγένοντο κύριοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ φίλου αὐτῶν Ἰουστινιανοῦ, ἐδῄωσαν ἀξιόλογον τῆς Θρᾴκης μέρος μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς βασιλευούσης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φιλιππικὸς ἐβασίλευσε τόσον ὀλίγον, ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἔτος, ὥστε δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν περὶ

τοῦ ὅλου αὐτοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συστήματος. Ὁ Φιλιππικὸς ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τοὺς τρόπους ἐπίχαρις· ἴσως ὅμως δὲν ἦτο ἐν ταὐτῷ πολεμικὸς καὶ ῥέκτης ἀνήρ. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι εἶχεν ἀναμφιβόλως ἐχθρούς τινας διὰ τὴν καταδίκην τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁπωσδήποτε δύο πατρίκιοι, ὁ στρατηγὸς τοῦ Ὀψικίου Γεώργιος ὁ Βούρραφος καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Θρᾴκης Μυάκιος, συνεννοηθέντες διενήργησαν αἴφνης τὴν σύλληψιν καὶ τὴν τύφλωσιν τοῦ Φιλιππικοῦ τῇ 3 ἰουνίου 713. Πάντα ὅμως τὰ ἐπακολουθήσαντα μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ἡ κοινὴ γνώμη ἀπεδοκίμαζε τὴν καταδίκην τῆς ἕκτης συνόδου, κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἦτο πολεμία τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος. Τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ τολμήματος, τελουμένης τῆς πεντηκοστῆς τοῦ ἔτους 713, ὁ λαὸς ἀθροισθεὶς εἰς τὴν μεγάλην τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐκκλησίαν, ἔστεψε βασιλέα αὐτὸν τοῦ Φιλιππικοῦ τὸν Πρωτοασηκρῆτιν, δηλαδὴ τὸν ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἀρτέμιον, μετονομασθέντα Ἀναστάσιον Β' ἄνδρα μὴ στερούμενον συνέσεως καὶ ἐμπειρίας.

Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἠνώρθωσε μὲν ἀμέσως τὸ κράτος τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὁρισμῶν τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου· ἐνταὐτῷ ὅμως ἐτιμώρησε τοὺς δύο στρατηγοὺς τοὺς κατὰ τοῦ Φιλιππικοῦ συνομόσαντας, τυφλώσας ἀμφοτέρους καὶ ἐξορίσας εἰς Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ Ἀναστάσιος Β' δὲν ἀνεδείχθη ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ἀνέλαβε μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπέστησεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς Ἄραβας, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁ κίνδυνος ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινότερος. Πρὸ πάντων, κατὰ τὴν πάγκοινον ὅλων τῶν χρονογράφων ὁμολογίαν, διώρισεν εἰς ὅλα τὰ διοικητικά, οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἄνδρας ἱκανωτάτους ὧν, ὡς ἠξεύρομεν, δὲν ἐστερεῖτο τὸ κράτος, ἤρκει μόνον ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναζητήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ μεταχειρισθῇ. Ὑπῆρξε δὲ περὶ τοῦτο ἐπιτήδειος ἐπιτρέψας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἄμυναν τῆς ἀνατολῆς εἰς τὸν Λέοντα, ὅστις ἦτο βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν τότε στρατηγῶν, ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἀρχηγέτης πολυκρότου δυναστείας βασιλέων καὶ ἤδη ἀνέλαβε νὰ ἀναχαιτίσῃ ἐν μέσῳ δυσχερῶν περιστάσεων τὸ μέγιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἐξ ὅσων οἱ Ἄραβες παρεσκεύαζον κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῷόντι ὅλαι αἱ εἰδήσεις συνεφώνουν ὅτι ὁ καλίφης Οὐκλίδ, ἀναλογιζόμενος τὴν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀναρχίαν, ἡτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν διὰ νέας πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνέλεγε δυνάμεις ναυτικὰς καὶ πεζικὰς μεγάλας. Ὁ βασιλεὺς ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τούτου ἀκριβέστερον, ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν καλίφην τῷ 714 τὸν ἔπαρχον τῆς πόλεως Δανιὴλ τὸν Σινωπίτην, λόγῳ μὲν ἵνα ὑποβάλῃ προτάσεις περὶ εἰρήνης, πράγματι δὲ ἵνα ἐξακριβώσῃ τὰ βουλεύματα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανελθὼν ὁ Δανιὴλ ὁ Σινωπίτης ἐβεβαίωσεν ὅτι μεγάλαι τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεις συλλέγονται κατὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ὁ Ἀναστάσιος διέταξεν ἀμέσως τὴν ἔκτακτον ὀχύρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς πρωτευούσης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς διετάχθησαν νὰ προμηθευθῶσιν ἕκαστος τροφὰς ἀρκούσας εἰς τριετῆ αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ συντήρησιν, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τοῦτο παρηγγέλθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ γεννήματα πλεῖστα (ὡς λέγει Θεοφάνης, ἔκτοτε μεταχειριζόμενος τὴν λέξιν γεννήματα ἀντὶ σιτηρῶν) ἤθροισε καὶ ἐξησφάλισεν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας. Συγχρόνως ἤρχισε νὰ ναυπηγῇ δρόμωνας καὶ διήρεις καὶ ἀνεκαίνισε μὲν τὰ παράλια τείχη, ὠχύρωσε δὲ τὰ χερσαῖα, στήσας ἐπὶ τῶν πύργων πετροβόλους καὶ ἄλλας μηχανάς.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐξετέλει τὰ ἀμυντικὰ ταῦτα ἔργα δι' ὧν ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ σωθῇ ἥ τε Κωνσταντινούπολις καὶ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος, ἐπεχείρησε συγχρόνως νὰ καταστρέψῃ τὰς πολεμίας δυνάμεις ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ συνελέγοντο. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 715 ὁ καλίφης Οὐκλὶδ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας. Ὁ διαδεξάμενος ὅμως αὐτὸν ἀδελφὸς αὐτοῦ Σουλεϊμάν, μαχιμώτερος ὢν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ἧττον φιλόδοξος, ἐπεδίωξε μετὰ πλείστου ζήλου τὸ βούλευμα τοῦ προκατόχου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ ναυτικαὶ μάλιστα τοῦ νέου καλίφου παρασκευαὶ ὑπῆρξαν κολοσσιαῖαι. Δάση ὁλόκληρα ἐκόπησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Λιβάνου καὶ ἡ ξυλεία ἐφέρετο εἰς τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης, ἵνα κατασκευασθῇ ἐξ αὐτῆς στόλος πολυάριθμος. Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, διέταξε νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Ρόδον στόλος ἐξ εὐδρόμων σκαφῶν συγκείμενος καὶ ἐπιβιβάσας ἐπ' αὐτοῦ τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου θέματος καὶ διορίσας ἀρχηγὸν τὸν

γενικὸν λογοθέτην 'Ιωάννην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐφορμήσῃ αἰφνιδίως ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης καὶ καταπυρπολήσῃ τήν τε ξυλείαν καὶ τὴν ἄλλην τῶν 'Αράβων ἐξάρτησιν. Δυστυχῶς ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀνωμάλων χρόνων. Ὅθεν συνελθόντος τοῦ στόλου εἰς Ῥόδον, τὰ τάγματά τοῦ 'Οψικίου δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προχειρισθέντα στρατηγόν, καὶ τὸν μὲν 'Ιωάννην ἐφόνευσαν, τὸν δὲ 'Αναστάσιον Β' ἐκήρυξαν ἔκπτωτον τῆς βασιλείας, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Φοινίκην, ἀπῆλθον ἐξ ἐναντίας ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ δὲ πάντων οἰκτρότερον, καθ' ὁδόν, περιτυχόντες περὶ 'Αδραμύττιον τῆς Μυσίας ἄνδρα ἐντόπιον ὀνόματι Θεοδόσιον, εἰσπράκτορα δὲ τῶν δημοσίων φόρων ὑπάρχοντα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅλως ἀπράγμονα καὶ ἰδιώτην, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν ἄκοντα βασιλέα.

Ὁ 'Αναστάσιος μαθὼν τὰ γενόμενα ἐπέτρεψε τὴν ἄμυναν τῆς βασιλευούσης εἰς ἄνδρας οἰκείους καὶ ἱκανούς, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Νίκαιαν ἵνα οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνταρτῶν εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο οὗτοι κυρίως στηριζόμενοι. Τῳόντι οἱ ἀντάρται οὗτοι ἀφοῦ ἀνηγόρευσαν εἰς τὸ 'Αδραμύττιον τῆς Μυσίας τὸν βασιλέα αὐτῶν Θεοδόσιον, ἐστρατολόγησαν ἔπειτα πολλοὺς ὀπαδοὺς εἰς τὸ θέμα τοῦ 'Οψικίου, ἤτοι εἰς τὴν Μυσίαν, τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Φρυγίαν, ἔτι δὲ καὶ πολλοὺς Γοτθογραίκους, δηλαδὴ ἐξελληνισθέντας ἀπογόνους τῶν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυδίᾳ γοτθικῶν ἀποικιῶν (σελ. 3), συνέλαβον ὅσα ἐμπορικὰ σκάφη ἀπήντησαν καθ' ὁδὸν μικρά τε καὶ μεγάλα καὶ προσῆλθον οὕτω ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόπολιν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 715. 'Εκεῖθεν ἐπεχείρησαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας διαφόρους πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον συμπλοκὰς μέχρις οὗ ὑποχωρήσαντος, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τοῦ βασιλικοῦ στόλου διὰ τὸν χειμῶνα, ἐπέτυχον νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὰ μέρη τῆς Θράκης καὶ ἐπὶ τέλους διὰ προδοσίας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ τμῆμα τῶν Βλαχερνῶν καὶ νὰ γίνωσιν οὕτω κατὰ φεβρουάριον τοῦ 716 κύριοι τῆς βασιλευούσης, ἥτις ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ταύτης ἔπαθε τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν ληστρικῶν ὀπαδῶν τοῦ Θεοδοσίου. Ἡ πόλις αὕτη ἥτις μετ' ὀλίγον ἀντέστη εἰς ἅπασαν τοῦ κολοσσιαίου ἀραβικοῦ κράτους τὴν δύναμιν, περιέπεσεν ἤδη εἰς

χεῖρας εὐαρίθμων στασιαστῶν· νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀπέναντι τῶν ξένων ἐπικρατοῦσα σωτήριος ὁμοφροσύνη μετεβάλλετο εἰς ὀλεθρίαν σύγχυσιν δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπὶ των ἐμφυλίων διενέξεων.

Δυσεξήγητος δὲ εἶναι ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπραξία τοῦ Ἀναστασίου ἐν Νικαίᾳ. Ἴσως ὁ ἄλλως ἱκανὸς καὶ δραστήριος οὗτος ἀνὴρ ἐστερεῖτο τῆς περὶ τὰ πολλὰ πράγματα προσωπικῆς δεξιότητος ἥτις ἀπῃτεῖτο ἵνα καταβάλῃ τοὺς ἀντιπάλους· ἴσως ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων εἰς τοῦ ὁποίου ἤλπισεν εὐλόγως τὴν συνδρομήν, ἢ ἀπησχολήθη ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν, ἢ δὲν ὑπῆρξεν εἰλικρινὴς πρὸς αὐτόν, πεποιθὼς ὅτι ἡ ἀρχὴ θέλει περιέλθει ἐξ ἀνάγκης εἰς αὐτόν, ἐκείνου πεσόντος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἅμα πεισθεὶς ὅτι οἱ ἀντάρται ἐγένοντο κύριοι τῆς βασιλευούσης, συνεννοήθη μετ' αὐτῶν, ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλει πάθει τι δεινὸν καὶ παραιτήσας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Καὶ ἀληθῶς ὁ Θεοδόσιος, διατηρήσας αὐτὸν ἀβλαβῆ, ἐξώρισεν ἁπλῶς εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀναστάσιος ἐσώθη ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὸ κράτος περιέστη ἤδη εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ἂν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος δὲν παρίστανον ἐκ συμφώνου οἰκτρὰν καὶ ἐπισφαλῆ τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, οἴκοθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολιτικῶν μεταβολῶν, καὶ ἐξαιρέτως ὡς ἐκ τῆς κακουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁποίας τὰς πληγὰς δὲν ἐπρόφθασε νὰ θεραπεύσῃ ἡ σύνεσις τοῦ δυστυχῶς ὀλίγον βασιλεύσαντος Ἀναστασίου τοῦ Β΄. Ἀναρχία φοβερὰ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως· ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε· πολλαὶ ἐπαρχίαι ἐλεηλατοῦντο ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἦτο ἄνθρωπος ἐντελῶς ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτόν· μετὰ τοῦ Λέοντος συνετάσσετο καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν ἀρμενιακῶν ταγμάτων Ἀρτάβασδος· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ Ἄραβες συμπληρώσαντες μετ' οὐ πολὺ τὰς παρασκευὰς αὐτῶν, ἐπῆλθον μετὰ δυνάμεων κολοσσιαίων ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἐφαίνετο ἱκανὴ νὰ σώσῃ τὸν χριστιανισμόν· καὶ ὅμως οὗτος ἐσώθη· ἐσώθη, διότι κεκτημένος

ἠθικὰς δυνάμεις δι' ὧν οὐδ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ δὲν ἔπαυσεν οἴκοθεν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀνταγωνιζόμενος, δὲν εἶχε χρείαν εἰμὴ ἡγεμόνος ἐπιτηδείου νὰ συμπυκνώσῃ, νὰ ὀργανώσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ τὰς δυνάμεις ἐκείνας· καὶ ἐπέτυχε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, καταλαβόντος μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος.

Καθὰ πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν νέον βασιλέα Θεοδόσιον Γ' καὶ ἠδύνατο εὐκολώτατα νὰ καταβάλῃ αὐτόν, ἐὰν δὲν ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, οἵτινες συμπληρώσαντες κατὰ μέρος τῷ 716 τὰς πρὸ διετίας ἀρξαμένας παρασκευάς, ἐνέβαλον ἤδη εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σουλεϊμάν, ἐπετέθησαν δὲ καὶ ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου ὑπὸ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Ὀμάρ· τὴν δὲ ὅλην τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου στρατηγίαν εἶχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίφου Μωσλεμᾶς, ὅστις ἐπήρχετο διὰ ξηρᾶς κατόπιν τοῦ Σουλεϊμὰν μετὰ ἑτέρας δυνάμεως. Πρὸ πάντων λοιπὸν ἐδέησεν ὁ Λέων νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν ἔξωθεν ἐπικρεμασθέντα δεινὸν τοῦτον κίνδυνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ στρατηγὸς Σουλεϊμὰν ἐπολιόρκησε τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἤθελεν, ἐὰν ἐκυριεύετο, ἐξασφαλίσει τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἐντεῦθεν ὁ Μωσλεμᾶς καὶ ὁ Λέων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου ὁ μὲν νὰ ἐπιτύχῃ, ὁ δὲ νὰ προλάβῃ τὴν ἅλωσιν τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως. Ἵνα διαπαιδαγωγήσῃ τὸν Λέοντα ὁ Μωσλεμᾶς ὑπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης, ὑποσχόμενος νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν βασιλέα. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ δὲν ἦσαν βεβαίως εἰλικρινεῖς, διότι συναινέσαντος τοῦ Λέοντος νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν καὶ προσελθόντος μάλιστα ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον, ἡ μὲν πολιορκία τοῦ Ἀμορίου ἐξηκολούθει, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι οἱ Ἄραβες ἐμελέτων νὰ συλλάβωσι δι' ἐπιβουλῆς τὸν Λέοντα. Ὅθεν ὁ Λέων διαφεύγει μὲν τὴν παγίδα ταύτην, κατορθώνει δὲ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν τοῦ Ἀμορίου φρουράν, ἀσφαλίσας οὕτως ἀποχρώντως τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς Φρυγίας φρούριον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μωσλεμᾶς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπανέλαβε τὰς πρὸς τὸν

Λέοντα διαπραγματεύσεις. Ἀλλ' ἀπελπισθεὶς ἐπὶ τέλους νὰ ἀπατήσῃ αὐτόν, προήλασε μέχρι τῆς Βιθυνίας, καὶ μέχρι τῆς Μυσίας, ἐκυρίευσε τὴν Πέργαμον καὶ ἀπεφάσισε, διαχειμάσας αὐτόθι, νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Λέων μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Ἀμορίου ὑπεχώρησεν εἰς Πεισιδίαν· καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν ὑπέρογκον τῶν Ἀράβων στρατιάν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, 716—717 ἵνα καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προλάβῃ οὕτω τὴν μεγίστην τῶν συμφορῶν· διότι ἂν ἡ πρωτεύουσα ἔμενεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνικάνου Θεοδοσίου, ὑπῆρχε κίνδυνος μὴ περιπέσῃ τελευταῖον εἰς τὰς χεῖρας τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ τῳόντι περὶ τὰ τέλη τοῦ 716 ὁ Λέων προελαύνει εἰς Νικομήδειαν, καταστροπώνει καὶ αἰχμαλωτεύει τὸν ἀντεπεξελθόντα υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου· ἔρχεται ἔπειτα εἰς Χρυσόπολιν, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῆς συγκλήτου, ὑπόσχεται νὰ ἀφήσῃ ἀβλαβῆ τὸν Θεοδόσιον καὶ εἰσελθὼν οὕτω εἰς τὴν πρωτεύουσαν στέφεται ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας βασιλεὺς τῇ 25 μαρτίου 717. Ὁ Θεοδόσιος ὅστις ἐξ ἀρχῆς οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, προθύμως παρῃτήθη αὐτῆς, ἅμα ἐβεβαιώθη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πάθῃ δεινόν τι, καὶ γενόμενος σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ κληρικός, διήγαγε τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς ἐν εἰρήνῃ εἰς Ἔφεσον, ὅπου ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Φιλίππου, διατάξας νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ μνήματος αὐτοῦ μία μόνη λέξις· ὑγεία, ἵνα δηλώσῃ ἴσως ὅτι ὁ θάνατος εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπαλλαγή.

Ἀλλ' ἐὰν τοιαῦτα ἠδύνατο νὰ πρεσβεύῃ ἡ ἀσθενὴς καὶ μελαγχολικὴ ἐκείνη ψυχή, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ ζήσῃ· καὶ διὰ νὰ ζήσῃ εἶχε χρείαν ἡγεμόνος κεκτημένου μὲν ῥωμαλεωτέρας καὶ πρακτικωτέρας προαιρέσεις, ἐπιτηδείου δὲ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὅστις πρὸ τριετίας ἀπ' ἀνατολῶν συσσωρευόμενος ἐξερράγη ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωσλεμᾶς, ἅμα ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 717, διέταξε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, παρήγγειλε νὰ ἐπισπευσθῇ ἡ ἄφιξις νέων ναυτικῶν δυνάμεων, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἄβυδον, διεπέρασεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τῆς προεισπλευσάσης ἤδη ἐν τῷ πορθμῷ πρώτης ναυτικῆς μοίρας, εἰς

τὴν θρακικὴν χερσόνησον, ἐπορεύθη διὰ ξηρᾶς μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέταξε τὸν στόλον νὰ ἐπιπλεύσῃ διὰ τῆς Προποντίδος. Ἐβάδισε δὲ ὁπωσοῦν βραδέως, διότι δὲν ἔφθασεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ τῇ 16 αὐγούστου, εἴτε διότι ἠθέλησε νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξὺ τὰ παράλια τῆς Θράκης φρούρια, εἴτε διότι περιέμενε τὴν ἄφιξιν τῆς δευτέρας τοῦ στόλου μοίρας. Αἱ δύο μάλιστα ναυτικαὶ μοῖραι δὲν ἀφίκοντο εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ 15 ἡμέρας μετὰ τὸν Μωσλεμᾶν, ἤτοι τῇ 1 σεπτεμβρίου.

Καὶ ἤδη προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν διὰ βραχέων τὰ κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην εἶναι εὐτυχῶς πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὰ ἢ τὰ κατὰ τὴν πρώτην. Ὁ Μωσλεμᾶς, ἀφικόμενος πρῶτος διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐστρατοπέδευσεν ἔμπροσθεν τῶν χερσαίων τειχῶν καὶ ἠσφάλισε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ὀρύξας τάφρον μεγάλην καὶ κατασκευάσας εἰς τὸ χεῖλος αὐτῆς περιτείχισμα στηθαῖον ἐκ ξηρολίθου. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπέπλευσαν καὶ αἱ δύο μοῖραι τοῦ ἀραβικοῦ στόλου συμποσούμεναι εἰς 1800 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, φορτηγὰ καὶ πολεμικά. Ὁ πολυάριθμος οὗτος στόλος δι' οὗ ὁ νέος ἐκεῖνος Ξέρξης κατεκάλυψε τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν προσωρμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρακικὴν παραλίαν· ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας πνεύσαντος νότου, ὁ στόλος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην ἀκτήν. Ὅθεν ἀναπλεύσας καὶ διελθὼν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς πόλεως πλευρὰν διῃρέθη εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἐπέρασαν εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν τῆς Χαλκηδόνος, οἱ δὲ εἰσελθόντες εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, προσωρμίσθησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν αὐτοῦ παραλίαν. Τὰ μεγαλήτερα ὅμως καὶ βαρύτερα τῶν φορτηγῶν πλοῖα, βραδύτερον τῶν ἄλλων πορευόμενα, κατελήφθησαν ὑπὸ νηνεμίας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ρεύματος· ἀντιπνεύσαντος δὲ συγχρόνως ἐλαφροῦ βορρᾶ, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλὰ παρεσύρθησαν πρὸς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς Λέων ὅστις ἐπεσκόπει ἅπασαν ταύτην τὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως, ἤτοι ἀπὸ τὸ Σαραΐ-μπουρνοῦ, ἐξέπεμψεν ἀμέσως κατ' αὐ-

τῶν πυρπολικὰ κατακκύσαντα τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν αὔτανδρα ἐν τῷ πελάγει κατεβυθίσθησαν, τινὰ δὲ ἐξώκειλαν καιόμενα εἰς τὰ παράλια τείχη, καί τινα διέφυγον μὲν τὴν τοιαύτην καταστροφήν, ἀλλὰ κακῶς ἔχοντα παρεφέρθησαν μέχρι τῶν νήσων Ὀξείας καὶ Πλατείας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ λαμπρὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατόρθωμα, τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐνέπλησε θάρρους, κατεπτόησε δὲ τοὺς πολεμίους, λαβόντας πεῖραν τῆς δραστικωτάτης ἐνεργείας τοῦ ὑγροῦ πυρός· ὅθεν, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς σκοπὸν εἶχον νὰ ἐπιτεθῶσι τὴν νύκτα ἐκείνην κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίων τῆς πόλεως τειχῶν, οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησαν ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωσιν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἑλκύσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι συμπυκνωθέντες ἐν αὐτῷ, ἠδύναντο εὐχερῶς ἅπαντες νὰ καταπυρποληθῶσιν· ἐπὶ τούτῳ δὲ διέλυσε τὴν ἅλυσιν δι' ἧς ὁ κόλπος ἐφράσσετο ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ Γαλατᾶ. Ἀλλ' οἱ πολέμιοι δὲν ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ παραιτήσαντες πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον κατέφυγον εἰς τὴν ἀντικρὺ ἀσιανὴν παραλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον. Ἡ δὲ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἐξηκολούθει μέν, ἀλλὰ οὐδὲν φαίνεται γενναῖον κατορθώσασα· καὶ ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ χειμῶνος, τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ ὑπέστη φθορὰν δεινήν. Ὁ χειμὼν οὗτος τοῦ 717—718 ὑπῆρξε βαρύτατος· ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας ἡ γῆ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς κρυσταλλωθείσης χιόνος· πλῆθος δὲ ἀνθρώπων καὶ ἵππων καὶ καμήλων καὶ ἄλλων ζῴων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀναγκαίων τροφῶν. Ἀλλ' ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέμεινεν εἰς τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου 717 εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καλίφης Σουλεϊμάν· καὶ ὁ τούτου ὅμως ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος Ὀμὰρ ἐδείχθη προθυμότατος εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν μέγαν ἐκεῖνον τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα. Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, δύο νέοι κατέπλευσαν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν στόλοι· ὁ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ναυπηγηθείς, ὅστις συνέκειτο ἐκ τετρακοσίων σιτοφόρων πλοίων καὶ ἐκ πολεμικῶν δρομώνων ἄγνωστον πόσων· ὁ δὲ ἐν Ἀφρικῇ κατασκευασθεὶς καὶ συγκείμενος ἐκ πλοίων 360, κομιζόντων ὡσαύτως τροφὰς καὶ πολεμοφόδια. Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες τῶν δύο τούτων στόλων Σοφιὰν καὶ Γεζίδ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ

σταθμεύσωσιν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια διὰ τὸν φόβον τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς καὶ κατέφυγον ἀμφότεροι εἰς τὸν Κιανὸν κόλπον (εἰς τὰ Μουντανιὰ) τῆς ἀντικρὺ κειμένης Βιθυνίας. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι ρητῶς, ἂν οἱ δύο οὗτοι στόλοι ἀπεβίβασαν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἐφόδια αὐτῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ. Τοῦτο ἐν τούτοις φαίνεται πιθανόν, διότι ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι δὲν εἰμπόρεσαν παντάπασι νὰ προσορμισθῶσιν ἵνα παραδώσωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον ὅσα ἐκόμιζον χρήσιμα εἰς αὐτὸ πράγματα· καὶ πλὴν τούτου διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Μωσλεμᾶς τοσαῦτα παθὼν ἐκ τοῦ προηγουμένου χειμῶνος, ἠδυνήθη ἔτι νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πολιορκίαν ἐπὶ πέντε περίπου μῆνας. Ὁπωσδήποτε, καὶ ἂν ἡ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἀνεζωπυρήθη μέχρι τινός, ἀπὸ θαλάσσης οὐδεμία ἐγένετο ἔφοδος· ἐξεναντίας δ' ἔπαθον οἱ πολέμιοι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δεινήν τινα συμφοράν. Αἱ δύο νεωστὶ καταπλεύσασαι μοῖραι εἶχον πολλοὺς ναύτας Αἰγυπτίους καὶ καθ᾽ ὅλας τὰς πιθανότητας χριστιανούς. Οἱ πατέρες αὐτῶν εἶχον ἄλλοτε δεχθῆ προθύμως τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους διαφωνίας καὶ τῆς καταδρομῆς ἣν ἐξ αὐτῆς ἔπασχον· ἀλλ' αὐτοὶ μὴ γνωρίσαντες οἴκοθεν τὴν καταδρομὴν ταύτην, καὶ ἐξεναντίας τυραννούμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, καὶ εὑρεθέντες αἴφνης ἐνώπιον τῆς μεγάλης τοῦ χριστιανισμοῦ πρωτευούσης, παρεσύρθησαν ὑπὸ ἀκαταμαχήτου ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ· καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους ἀπεφάσισαν ὁμοθυμαδὸν νὰ αὐτομολήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Λύουσι λοιπὸν διὰ νυκτὸς τὰ ἀκάτια τῶν πλοίων καὶ ἐξορμῶσι διὰ μιᾶς πρὸς τὴν πόλιν εὐφημοῦντες τὸν βασιλέα. Τὸ πλῆθος τῶν ἀκατίων ἦτο τοσοῦτον, ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην «ἀπὸ τῆς Ἱερείας (ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας) ἕως τῆς πόλεως ὁλόξυλον φαίνεσθαι τὴν θάλασσαν.» Οὐδ' εἰς τοῦτο περιωρίσθη ἡ τῶν Ἀράβων ζημία, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τῶν αὐτομόλων ὅτι οἱ δύο ἐν τῷ Κιανῷ κόλπῳ κρυπτόμενοι στόλοι ἔμειναν ἔρημοι ναυβατῶν, ἐξέπεμψε κατ' αὐτῶν δρόμωνας καὶ διήρεις ἐπὶ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν πυρφόροι σίφωνες, καὶ κατέστρεψε δι' αὐτῶν τὴν ἐχθρικὴν ἐκείνην δύναμιν· «καὶ λαβόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι, λέγει ὁ Θεοφάνης, καὶ τὰς δαπάνας αὐτῶν, μετὰ χαρᾶς καὶ νίκης ὑπέστρεψαν.» Καὶ ἕτερον δὲ τραῦμα ἐπη-

νέχθη εἰς τοὺς πολεμίους. Ἐπειδὴ ἀποβάντες ἀπὸ τῶν πλοίων, ἐλεηλάτουν πᾶσαν τὴν μέχρι Νικαίας καὶ Νικομηδείας χώραν, τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἐπιτεθέντα αἴφνης ἐξεδίωξαν αὐτοὺς ἐκεῖθεν, ἀφοῦ πολὺν ἐπροξένησαν αὐτοῖς φόνον.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 718 ἔτους ὁ Μωσλεμᾶς μετὰ δεκάμηνον πολιορκίαν οὐ μόνον οὐδὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσει, ἀλλὰ καὶ πλείστην ἔσην ὑπέστη ζημίαν. Χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Ἀναστασίου Ι.´ ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἄφθονον προμήθειαν σίτου· ἐπειδὴ δὲ ἐθαλασσοκράτει, τὰ ἁλιευτικὰ αὐτῆς πλοιάρια δὲν ἐκωλύοντο νὰ ἀγρεύωσιν ἰχθύας εἴς τε τὰ παράλια τείχη καὶ εἰς τὰς νήσους· καὶ πολλὰ φορτηγὰ ἐκόμιζον ἀπὸ τῆς ἀντικρὺ Ἀσίας ποικίλα ἄλλα τρόφιμα. Ἐνῷ δὲ ἡ δαψίλεια ἐπεκράτει οὕτω ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὁ παρακείμενος ἀραβικὸς στρατὸς ἔπασχε δεινὴν τῶν ἀναγκαίων στέρησιν· καὶ μετ' ὀλίγον τοσοῦτος ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς λιμός, ὥστε «πάντα τὰ ἀποθνήσκοντα ζῷα αὐτῶν κατήσθιον, ἵππους τε καὶ ὄνους καὶ καμήλους· φασὶ δέ τινες ὅτι καὶ ἀνθρώπους τεθνεῶτας καὶ τὴν ἑαυτῶν κόπρον εἰς τὰ κλίβανα βάλλοντες καὶ ζυμοῦντες ἤσθιον», λέγει ὁ χρονογράφος. Ὑποθέτομεν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι μία ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων φημῶν αἵτινες συνήθως παρακολουθοῦσι τὰς μεγάλας συμφοράς. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τὴν ὀλεθρίαν ταύτην εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, πιθανώτατον εἶναι ὅτι, καθὼς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἐνέσκηψεν εἰς αὐτὸ λοιμικὴ νόσος ἐξ ἧς ἀπέθανε μέγα πλῆθος ἀνθρώπων. Ὡσὰν δὲ μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δυστυχήματα, οἱ Βούλγαροι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ λεηλατήσωσι τὸν ἐξητονημένον ἐκεῖνον στρατόν, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ ἔσφαξαν, ὡς φημίζεται, 22,000 ἀνδρῶν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ κατὰ τὸν Μωσλεμᾶν ἀπέβησαν ἐντεῦθεν παντελῶς ἀμήχανα· διὸ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τέλους παρὰ τοῦ καλίφου Ὀμὰρ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἡ ἀνάζευξις ἐγένετο τῇ 15 αὐγούστου 718, ἓν ὁλόκληρον ἔτος ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ πολιορκία. Ὁ περιλιπόμενος στόλος προσελθὼν ἀπὸ τῆς ἀσιανῆς παραλίας, ὑπεδέχθη τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ. Ὁπόσον ἀθλία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐνῷ διὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἰσημερίαν εἶχε μέ-

γιστον συμφέρον νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Συρίαν διὰ ξηρᾶς, δὲν ἐτόλμησε νὰ πράξῃ τοῦτο ἀλλὰ προετίμησε νὰ ἐκτεθῇ εἰς μακρὸν καὶ ἐπικίνδυνον πλοῦν. Ἀφ' ἑτέρου ἄπορον εἶναι πῶς ὁ θαλασσοκρατῶν Λέων ἐπέτρεψεν εἰς τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παράλια τῆς Θρᾴκης καὶ νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἀνενοχλήτως τὸν πεζικὸν στρατόν. Ἴσως δὲν ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ διὰ νέας μάχης τὴν εὐτυχῆ τῆς ἀμύνης αὐτοῦ ἔκβασιν· ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος ἠδυνήθη ἤδη νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν καὶ νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτῇ ἡμέρας τινὰς ἵνα ἐπιβιβάσῃ τὸν πεζικὸν στρατόν, ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ἣν ἀνωτέρω ἐξεφέρομεν, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι μοῖραι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου ἠδυνήθησαν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι τὰ ἐφόδια τὰ ὁποῖα τότε ἐκόμιζον πρὶν καταφύγωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Βιθυνίας.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατιὰ ἡ ἀπειλήσασα τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχουσα ἀπὸ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου μηνός. Ἀλλὰ μόλις εἰσελθοῦσα εἰς τὴν Προποντίδα κατελήφθη ὑπὸ καταιγίδος δεινῆς, ἐξ ἧς πλεῖστα τῶν πλοίων τούτων συνετρίβησαν εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τῆς μικρᾶς ἐκείνης θαλάσσης, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Προκόννησον, τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἐνῷ δὲ τὰ περιλιπόμενα τῶν πλοίων διέπλεον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, νέα πάλιν ἐπέσκηψεν ἐπ' αὐτὰ τρικυμία ἐξ ἧς πάντα τὰ σκάφη αὔτανδρα κατεποντίσθησαν, πλὴν δέκα· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πέντε συνελήφθησαν, ὥστε πέντε καὶ μόνα διεσώθησαν εἰς Συρίαν ἵνα ἀναγγείλωσι τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ὑπῆρξε τῳόντι φοβερά, διότι ἀπώλεσαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησιν δισχίλια καὶ πεντακόσια πλοῖα καὶ 500 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν εὐτυχεστάτων στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδέποτε ὁ μωαμεθανισμὸς ἐταπεινώθη πλειότερον· οὐδέποτε ὁ σταυρὸς ἐθριάμβευσε λαμπρότερον. Οἱ γενναῖοι καὶ

εὐσεβεῖς κάτοικοι τῆς πόλεως ἔδραμον εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον θεοτόκον, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἀπέδωκαν τόσῳ μᾶλλον τὴν λύτρωσιν αὐτῶν ὅσῳ ἡ πολιορκία καὶ ἤρξατο καὶ διελύθη καθ' ἣν ἡμέραν τελοῦμεν τὴν κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Δεσποίνης καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· ἵνα δὲ ἐσαεὶ πανηγυρίζεται τὸ μέγα ἐκεῖνο ἆθλον, ἡ μνήμη αὐτοῦ προσετέθη εἰς τὴν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἀκολουθίαν δι' ἧς μέχρι τῆς σήμερον πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δοξολογοῦσι κατ' ἔτος καὶ χαιρετίζουσι τὴν μητερα τῆς ζωῆς, τὴν διὰ τοῦ ἀπροσμαχήτου αὐτῆς κράτους τοσάκις ἐκ παντοίων κινδύνων ἐλευθερώσασαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ θρήσκευμα. Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ εὐφημίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἥτις τότε τοὐλάχιστον ἐπίστευεν ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τοὺς ἀτρύτους τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ ὁ πάπας Γρηγόριος Β' ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως ἡμῶν εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως. Δύο κίνδυνοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐπῆλθεν ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ μικρὸν μετ' αὐτήν, ἀπετράπησαν δραστηρίως ὑπὸ τοῦ Λέοντος. Διαρκούσης τῆς πολιορκίας, ὁ πρωτοσπαθάριος Σέργιος, ὁ στρατηγὸς ἤτοι διοικητὴς τῆς Σικελίας, νομίσας ὅτι ἐπίκειται ἡ ἅλωσις τῆς βασιλευούσης καὶ ἡ διάλυσις τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ γείνῃ κύριος τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλὰ μὴ τολμῶν ν' ἀποκαλύψῃ διὰ μιᾶς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ σκοπόν, ἔστεψε βασιλέα ἕνα τῶν περὶ αὐτόν, τὸν Κωνσταντινουπολίτην Βασίλειον, υἱὸν Γρηγορίου τοῦ Ὀνομαγούλου, ὃν καὶ μετωνόμασε Τιβέριον. Ἀλλ' ὁ Λέων, ἅμα ἀκούσας τὰ γενόμενα, ἐξαπέστειλεν εἰς Συρακούσας, καίτοι ἔχων ἔτι ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς πολεμίους, τὸν πιστὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις, ἀφικόμενος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Σικελίας, συνεκάλεσε τὸν λαὸν καὶ ἀνέγνωσεν αὐτῷ τὰ βασιλικὰ γράμματα ἐξ ὧν ἐδηλώθη ὅτι καὶ τὸ βασίλειον ὑφίστατο, καὶ οἱ πολέμιοι ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἀναγκασθῶσι νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν. Ὅθεν ἀνευφημήθη ἀμέσως ὁ βασιλεὺς Λέων, παρεδόθη δὲ ὁ ἁρπάσας τὴν ἀρχὴν Βασίλειος εἰς τὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις ἔπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντι-

νούπολιν· καὶ προελήφθη τοιουτοτρόπως ὁ διαμελισμὸς τοῦ κράτους. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 719, ὁ πρῴην βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτήσῃ αὖθις τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεννοήθη μετά τινων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῆς πρωτευούσης, καὶ ἀποβαλὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τῶν ὁποίων ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν. Ἤδη δὲ ἐπλησίαζε μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτε οὗτοι, ἐνδίδοντες ἐν μέρει εἰς τὰς ἀπειλὰς καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς φιλοφρονήσεις τοῦ Λέοντος, παρέδωκαν εἰς τὸν βασιλέα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἀναστάσιος καὶ ἄλλοι τινὲς ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς ἄλλας καθυπεβλήθησαν ποινάς.

Ὁ μεγαλεπήβολος λοιπὸν καὶ μεγαλοπράγμων βασιλεὺς Λέων ἠσφάλισεν οὕτω ἁπανταχόθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας καὶ ἰσχυρᾶς δυναστείας. Ἡ μακρά, ὑπὲρ τὴν εἰκοσιπενταετίαν διαρκέσασα ἀναρχία κατέπαυσεν· ἅπαντες οἱ οἰωνοὶ ἐφαίνοντο αἴσιοι· οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ προΐδῃ ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ κράτος θέλει ἐκτεθῆ εἰς δεινὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν κλονισμόν. Καὶ ὅμως ὁ κλονισμὸς ἐπῆλθεν· ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀρχηγέτης νέας δυναστείας, ὑπῆρξεν ἐν ταὐτῷ δημιουργὸς ἀναμορφώσεως ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα νὰ ἀνασείσῃ τὸν χριστιστιανικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ηὐδοκίμησε καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀλλ' ἐὰν ἀπέτυχε κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπέτυχεν οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητος τῶν πρωτουργῶν αὐτῆς. Αἱ περιστάσεις τοῦ τότε κόσμου δὲν ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ παραγάγωσιν ἅπαντας τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου τοὺς καρπούς. Μήπως ἡ νεωτέρα μεταρρύθμισις, καίτοι ἐγένετο εἰς χρόνους πολὺ εὐδιεστέρους, δὲν ἐναυάγησεν ὅλως ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Εὐρώπῃ; Καθ' ἑαυτὸ ἐν τούτοις τὸ βούλευμα, καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς διεξήχθη, ἀρκοῦσιν εἰς τὸ νὰ τιμήσωσι τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀποτελοῦσιν ἰδίαν τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας περίοδον, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ δεκάτῳ βιβλίῳ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Πῶς εἶχε πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ κράτος ἐν ἀρχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης περιόδου ἡ ἔκτασις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο πολὺ μικροτέρα τῆς ἐκτάσεως ἣν εἶχε κατὰ τὴν πρώτην τῆς προηγουμένης περιόδου ἑκατονταετηρίδα. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὸ χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς κράτος ἀπέβαλε πρὸς βορρᾶν τὴν κάτω καὶ τὴν ἄνω Μοισίαν, τὴν ἐντὸς τοῦ Ἴστρου Δακίαν, τὴν Δαρδανίαν καὶ τὰ μεσόγεια τῆς βορείου Ἰλλυρίας, ἤτοι τὰς σημερινὰς χώρας· Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Κροατίαν, Μορλακίαν, Δαλματίαν καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Προσέτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐστερήθη πρὸς δυσμὰς μὲν τὴν ἄνω Ἰταλίαν καὶ τὸ ἐπὶ μικρὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνακτηθὲν μέρος τῆς Ἱσπανίας· πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἅπασαν τὴν παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν Ἀφρικὴν ἀπὸ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μέχρι τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ· πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν. Καὶ πλὴν τούτου, ἐντὸς αὐτῶν τῶν χωρῶν, ὅσων τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετήρει τὴν κυριαρχίαν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας προηγουμένως ἤδη εἶχον ἐγκατασταθῇ διάφοροι ξενικαὶ φυλαί, παρεισέφρυσαν πάλιν Σλαῦοι μὲν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, Λομβαρδοὶ δὲ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ κάτω Ἰταλίᾳ. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦτο ἠκρωτηριάσθη δεινῶς, ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς ἐν τῷ περιεπομένῳ αὐτῷ μέρει ἐνοθεύθη ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον.

Καὶ ὅμως τὸ ἀνατολικὸν κράτος οὕτως ἔχον, ἦτο ἀκόμη τὸ

πλουσιώτερον καὶ τὸ βέλτιον διοικούμενον ὅλων, ὅσα ὑφίσταντο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου περὶ αὐτό. Συγκείμενον ἐξ ὅλης σχεδὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὅλων τῶν μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας νήσων, πλὴν τῆς Κύπρου, ἐκ τῶν μεταξὺ Αἵμου καὶ Ταινάρου χωρῶν, τῆς μέσης καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, περιελάμβανε τὰς βιομηχανικωτέρας καὶ ἐμπορικωτέρας τῆς οἰκουμένης χώρας. Ἐὰν ἀπέβαλε τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Καρχηδόνα, ἐὰν ἡ Ρώμη ἕνεκα τῶν πολλῶν ἁλώσεων καὶ καταστροφῶν, ὅσας ὑπέστη, ἀπώλεσε τὸ ἀρχαῖον κάλλος καὶ ἀξίωμα, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάντοτε ἡ λαμπροτέρα πόλις τῆς γῆς. Οὐδεμία δὲ τῆς ἀρχαιότητος, ἢ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πόλις εἰμπορεῖ νὰ δώσῃ ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦτο ἡ μεγάλη τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος βασιλεύουσα, ἥτις, συνδυάζουσα ἐν ἑαυτῇ τὰ μνημεῖα καὶ τὰς ἕξεις τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ ρωμαϊκοῦ, τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ κόσμου, εἶχεν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα καὶ τύπον. Δὲν προσήκει ἐνταῦθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀκριβῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκείνης περιγραφήν. Περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς, τῆς πρώτης ἱδρύσεως, τῆς ἐκτάσεως καί τινων μνημείων, οἷον τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, εἴπομεν ἄλλοτε ὅσα ἠδύναντο νὰ ῥηθῶσιν ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ. Ἤδη παραθέτομεν τὰς ὀλίγας δυστυχῶς εἰδήσεις, ὅσαι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ποικίλων καὶ δαψιλῶν αὐτῆς πόρων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀριθμοῦσα ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων ἦτο ὁμολογουμένως τὸ μέγιστον ἐμπορεῖον τοῦ τότε κόσμου. Ἐκεῖ συνέρρεον οἱ παντοδαποὶ ἔμποροι τῶν διαφόρων μωαμεθανικῶν ἐπικρατειῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἱ ἔμποροι τῶν πρὸς βορρᾶν σκυθικῶν καὶ γερμανικῶν φυλῶν, οἱ ἔμποροι τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γερμανίας καὶ αὐτῆς τῆς Βρεττανίας. Ἐκεῖ μετεκομίζοντο τὰ προϊόντα τῶν τριῶν μερῶν τῆς γῆς καὶ τὰ βιομηχανήματα τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, δίδοντα ἀφορμὴν εἰς τὰ ποικιλώτερα συναλλάγματα τοῦ εἰσαγωγικοῦ, τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Ἅπαντα τὰ προηγουμένως ἀκμάσαντα μεγάλα ἐμπορεῖα ἢ εἶχον ὅλως ἐκλείψει, ὅπως ἡ Καρχηδών, ἢ εἶχον μαρανθῆ παραδόξως, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ρώμη· ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκλη-

ρονόμησεν ὁλόκληρον τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον μεμερισμένην τοῦ κόσμου περιουσίαν· τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διὰ τὴν εὔρυθμον αὐτῆς διοίκησιν, τὰ τακτικὰ δικαστήρια, τοὺς σοφοὺς νόμους καὶ τὰς ποικίλας τοῦ βίου ἀνέσεις, παρεῖχεν εἰς τοὺς συναλλαττομένους ἐγγυήσεις καὶ εὐκολίας, τὰς ὁποίας οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἐμπορία ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικερδής, ὥστε πολλάκις καὶ αὐτοὶ τῶν βασιλέων οἱ πλησιέστατοι συγγενεῖς δὲν ἀπηξίουν νὰ μετέρχωνται αὐτήν. Ἠξεύρομεν λ. χ. ὅτι ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἀκμάσαντος Θεοφίλου, μετεκόμιζεν ἐπὶ ἰδίων ὁλκάδων ἐκ Συρίας ποικίλα εἴδη, τὰ ὁποῖα ἐκποιούμενα εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πρωτευούσης, ηὔξανον οὐκ ὀλίγον τὴν πρόσοδον τοῦ ἰδιαιτέρου τῆς βασιλίσσης ταμείου. Καὶ πολλὰ μὲν ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημόσια καταστήματα χρησιμεύοντα ὡς ἀποθῆκαι τῶν ἐμπορευμάτων, ἅτινα συνεκεντροῦντο αὐτόθι, ἵνα πωληθῶσιν, εἴτε πρὸς ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν, εἴτε πρὸς ἐξωτερικὴν διαπόρθμευσιν. Τὰ δὲ πολυτελέστερα καὶ πολυτιμότερα τῶν ἐμπορευμάτων τούτων ἀπετίθεντο ἐντὸς κολοσσιαίου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἠγείρετο εἰς τὸ βορειανατολικὸν τῆς πόλεως μέρος μεταξὺ τῆς ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς ἁπλουμένης ἀγορᾶς τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ τοῦ ἐν τῇ κορυφῇ τῆς τριγωνοειδοῦς βασιλευούσης ὑψουμένου μεγάλου παλατίου· ἐκεῖ πιθανῶς, ὅπου σήμερον ὑπάρχουσι τὰ λεγόμενα Βεζεστένια τῆς ὀθωμανικῆς πρωτευούσης. Τὰ πολυάριθμα τοῦ καταστήματος τούτου ἐργοστάσια ἐξήστραπτον ἐκ σηρικῶν καὶ χρυσοπάστων ὑφασμάτων, ἐπιτηδείως ἐκτεθειμένων, ἵνα ἑλκύωσι τὴν προσοχήν, καὶ δελεάζωσι τὴν φιλοκαλίαν τῶν διαβαινόντων. Ὠνομάζετο δὲ Λαμπτήρ, ἢ λαμπτήρων οἶκος, διότι πᾶσαν ἑσπέραν ἐφωταγωγεῖτο μέχρι βαθείας νυκτὸς διὰ ρεύματος φωτὸς ἐκ πολλῶν λαμπτήρων σχηματιζομένου. Ὁ Λαμπτὴρ εἶχε πυρποληθῇ ἐν μέρει ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ «Νίκα», καὶ ρητῶς δεν λέγεται ἂν ἀνῳκοδομήθη· ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐξηκολούθησεν ἀποτελῶν ἓν τῶν καλλίστων τῆς πόλεως κοσμημάτων, καὶ τὴν πλουσιωτέραν αὐτῆς ἀποθήκην. Ἐπειδὴ δὲ συνέπεσεν ὁ λόγος περὶ φωταγωγίας, μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι πᾶσα ἡ Κωνσταντινούπολις ἐφωτίζετο τὸ ἑσπέρας διὰ λαμπτήρων ἀναπτομένων πανταχοῦ μὲν αὐ-

τῆς, μάλιστα δ' ἐν ταῖς τριόδοις καὶ ἐν τοῖς καπηλείοις. Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ τακτικοῦ φωτισμοῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκτελῆται ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἔδεσσαν· ἀλλ' ἀφοῦ αὗται ἔπεσον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Μωαμεθανῶν, ἀπώλεσαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἔμεινε τότε ἡ μόνη ἴσως ἐπὶ γῆς τακτικῶς φωτιζομένη πόλις. Βεβαίως ὁ φωτισμὸς οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν διὰ τοῦ ἀερίου φωτισμόν, ἀλλὰ πρὸ τῆς εὑρέσεως τοῦ ἀερίου ἀμφιβάλλομεν ἂν ὑπῆρχον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πολλαὶ πόλεις ἰσοφαρίζουσαι κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν βασιλεύουσαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Τὸ μέγα αὐτῆς ἐμπόριον διεξήγετο διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ θαλάσσης ἢ διὰ ξηρᾶς, διότι ἡ θάλασσα παρεῖχε πολὺ πλείονα εὐκολίαν τῆς ἀπεστερημένης ὁδῶν καὶ ἀσφαλείας στερεᾶς. Καὶ τὸ μὲν λεγόμενον ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτι «ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θαλασσοκρατεῖ μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ᾧδε θαλάσσης,» δὲν ἦτο ὅλως διόλου ἀληθὲς ὡς πρὸς τὴν ὀγδόην ὅτε οἱ Μωαμεθανοί, κύριοι γενόμενοι τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς δυτικωτέρας Ἀφρικῆς, καὶ μετ' ὀλίγον τῆς Ἱσπανίας, συνεκρότουν στόλους μεγάλους, δι' ὧν εἶχον πολιορκήσει προσφάτως τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐξηκολούθησαν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν νήσων. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἄρχον τῶν πλείστων ἀρκτικῶν παραλίων τῆς Μεσογείου καὶ τῶν πλείστων νήσων καὶ κατασκευάζον στόλους οὐδὲν ἧττον πολυαρίθμους τῶν μωαμεθανικῶν, καθυπερτέρους δὲ αὐτῶν συνήθως ἕνεκα τοῦ ὑγροῦ πυρός, συνεμερίζετο μετὰ τῶν ἀντιπάλων ἐκείνων τῆς μέχρις Ἡρακλείων στηλῶν ἡγεμονίας· κατὰ δὲ τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν ὁμολογουμένως ἐπλεονέκτει διά τε τὸ ἐμπορικώτερον πνεῦμα τῶν κατοίκων αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπικαιροτέραν θέσιν τῆς βασιλευούσης, καὶ προσέτι τὴν συνετὴν ἐπιμέλειαν, δι' ἧς ἡ κυβέρνησις ἐνεψύχωνε καὶ προῆγε τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐθνικῆς δυνάμεως. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὁ ἐστεμμένος συγγραφεὺς δὲν μεταχειρίζεται τὸν συνήθη ὅρον «αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων» ἀλλ' ἕτερον λέγων «αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως.»

Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τῆς αὐτῆς πραγματείας χωρίῳ «Βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως» ἀποκαλεῖ τὸν ἄρχοντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πραγματεία αὕτη δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἐπίσημος, ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι πρὸς τῇ ἐπικρατεστάτῃ ἐπωνυμίᾳ «αὐτοκράτωρ» ἢ «βασιλεὺς Ῥωμαίων» ἐγίνετο χρῆσις οὐδὲν ἧττον ἐπίσημος καὶ τῆς «αὐτοκράτωρ» ἢ «βασιλεὺς Κωνσταντινουπόλεως.» Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν προστασίαν ἥτις ἐνέμετο τοῖς ναυτιλλομένοις. Οἱ ναυτικοί, οἱ πλώϊμοι, καθὼς τοὺς ἔλεγον τότε, ἀπηλλάσσοντο πολλάκις φόρων τινῶν· τοὐλάχιστον ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν, περὶ ἧς προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν εἴπει πλειότερά τινα, ὅτι ἐν ἀρχαῖς τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἱ πλώϊμοι τῆς Πελοποννήσου ἐξῃρέθησαν τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ συντελέσωσιν εἴς τινα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείαν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἵδρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶδός τι ναυτικῆς τραπέζης. Τὰ δὲ νεώρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ναυπηγησίμου ξυλείας, σχοινίων, ἱστίων, σιδήρου καὶ ἄλλων τοιούτων εἰδῶν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ' παρεσκεύαζεν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν στόλους 2,000 καὶ 2,600 χελανδίων. Τὰ πλοῖα ταῦτα τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὰς μεγάλας ἀκάτους τὰς γαλλιστὶ λεγομένας chalands, ἦσαν οὐχὶ κυρίως πολεμικὰ ἀλλὰ φορτηγά, καὶ ἐξαιρέτως, ὡς φαίνεται, ἱππαγωγά, διότι λέγεται, ὅτι ἕκαστον αὐτῶν μετεκόμιζεν ἀνὰ 12 ἵππους, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι εἶχον ἱκανὸν μέγεθος. Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ ἐκ τοῦ περιστατικοῦ, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ἀσθενήσας μετεκομίσθη ἐκ Σηλυβρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ χελανδίου· ὅπερ προϋποτίθησιν ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο ἠδύνατο νὰ παράσχῃ τῷ βασιλεῖ τὴν ἀπαιτουμένην ἄνεσιν.

Τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατ' ἔτος πρόσοδον οὐ μικράν, ἥτις συνίστατο κυρίως εἰς τοὺς τελωνιακοὺς δασμούς. Τὸ θαλάσσιον τελωνεῖον τῆς βασιλευούσης δὲν ἦτο ἱδρυμένον παρ' αὐτῇ τῇ πόλει, ἀλλ' εἰς ἱκανὴν ἀπὸ αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐντὸς τῶν δύο πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν παρακειμένων πορθμῶν, καὶ ἐν μὲν τῷ Βοσπόρῳ εἰς τὸ λεγόμενον ἱερὸν Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ τοῦ «Ρούμελι-καβάκ» καὶ τοῦ «Ἀνατὸλ-καβάκ», ἐν δὲ τῷ Ἑλλησπόντῳ, εἰς Ἄβυδον. Πλὴν δὲ τῶν

τελωνειακῶν δασμῶν, πολλὰς προσόδους ἔδιδεν ὁ ἐπὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων φόρος, ὅστις κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, βιομηχάνων, καπήλων. Καὶ ἐπὶ τέλους ἱκανὰ ἐπορίζετο τὸ ταμεῖον ἐκ τοῦ μισθώματος τῶν ἐργαστηρίων, τὰ ὁποῖα ἐνοικιάζοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου ἐντὸς τῶν ἐπὶ τούτῳ οἰκοδομηθέντων καταστημάτων, οἷα ἦσαν ὁ Λαμπτήρ, τὸ Πορφυροπώλιον καὶ ἄλλα πολλά, κατὰ τὰ ποικίλα εἴδη τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Εἰς τί συνεποσοῦτο ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ κατ' ἔτος εἰσπραττόμενον ποσόν, δὲν γνωρίζομεν. Ὑπάρχει περὶ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πληροφορία, ἣν καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 80 τοῦ παρόντος τόμου),καθ' ἣν αἱ ἐτήσιαι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰσπράξεις τοῦ δημοσίου ταμείου συνεποσοῦντο τότε εἰς 109, 500,000 δραχμῶν. Ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἴσως συνέβη, ἕνεκα τῶν σταυροφοριῶν, πλειοτέρα τις ἀνάπτυξις εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμπόριον· ἀφ' ἑτέρου ὅμως δύο τινὰ πιθανῶς ἐπενήργησαν τότε εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ὅλης ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς πόλεως ταύτης, τὸ μὲν ὅτι πολλὴ ἀναρχία ἐπεκράτησεν εἰς τὰς ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὸ δὲ ὅτι περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Νορμανδοὶ ἀπήγαγον ἐξ Ἑλλάδος πολλοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ἰδίως ὑφασμάτων, καὶ ἵδρυσαν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐργοστάσια, τὰ ὁποῖα ἀφήρεσαν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν κράτος τὸ ὑπ' αὐτοῦ πρότερον κατεχόμενον μονοπώλιον τῶν ὑφασμάτων τούτων, ἐξ οὗ οὐ μικρὰ βεβαίως κέρδη συνέρρεον ἄλλοτε εἴς τε τὰ ἰδιωτικὰ ταμεῖα καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ὅλη ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, δὲν διέφερε πολὺ τῆς κατὰ τὴν ἐνάτην ἐμπορικῆς κινήσεως. Ὁπωσδήποτε τὸ ποσὸν ἐκεῖνο τῶν εἰσπράξεων ὅσον ἀόριστον καὶ ἂν ἦναι, παρέχει ἡμῖν ἔννοιάν τινα, εἰ καὶ ἀμυδράν,τῶν δαψιλῶν τῆς βασιλευούσης καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους πόρων, περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὁποίων δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο τότε μείζων, ἢ τὰ νῦν, (διότι ὑπολογίζεται εἰς τὸ πενταπλάσιον καὶ ἐπέκεινα τοῦ σημερινοῦ) καὶ ὅτι ἑπομένως τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἀναφέρομεν εἰς δραχμὰς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν νομισμάτων ἀξίαν ἐκπροσωποῦσι σήμερον, κατὰ τὴν σχετικὴν αὐτῶν ἀξίαν, πολὺ μεγαλήτερα κεφάλαια.

Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι πᾶς ὁ πλοῦτος, πᾶσα ἡ ἐμπορία, πᾶσα ἡ δύναμις καὶ ἡ ζωὴ τοῦ κράτους συνεκεντρώθησαν ἐν μόνῃ τῇ πρωτευούσῃ καὶ ὅτι ἀλλαχοῦ αὐτοῦ ἐπεκράτει ἐρήμωσις καὶ καταστροφή, ὥς τινες ἠξίωσαν. Ἔχομεν περιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καμενιάτου, καὶ παριστῶσαν ἡμῖν τὴν πόλιν ταύτην ὅπως εἶχε περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου. Ἡ πόλις λέγεται πλουσιωτάτη οὐ μόνον διὰ τὴν ναυτικὴν τοῦ λιμένος αὐτῆς κίνησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δαψίλειαν τῶν προϊόντων, ἅτινα παρῆγεν ἡ ἐπιμελῶς περὶ αὐτὴν διεξαγομένη γεωργία. Ὅ,τι δὲ ἰδίως συνετέλει εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς, ἦτο ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς δημοσίας λεωφόρου, ἥτις ἦγεν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὅσαι δήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀνωμαλίαι αἱ ἐπικρατοῦσαι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν βαρβαρικῶν καὶ ἰδίως τῶν σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ἀνωμαλίαι αὗται δὲν διεκώλυον τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῆς μεγάλης ὁδοῦ, τῆς τότε ἀπὸ τοῦ ἀδριατικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ θερμαϊκοῦ παρατεινομένης. Ἐντεῦθεν παμμιγὴς ὄχλος ἀλλοδαπῶν καὶ ἡμεδαπῶν ἐπλήρουν τὰς ἀγυιὰς τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ δὲ ἀγορὰ αὐτῆς ἔβριθεν ἀνθρώπων διοδευόντων καὶ συναλλαττομένων. Καὶ οὐ μόνον ἡ ἐμπορία ἤκμαζεν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ βιομηχανία. Τὰ ἐργοστάσια τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου, τοῦ κασσιτέρου, τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ὑέλου ἦσαν τοσαῦτα, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας ὁλοκλήρου ἄλλης πόλεως. Ἡ εὐπορία τῶν κατοίκων ἀνεφαίνετο ἔν τε τῇ πολυτελεῖ αὐτῶν διαίτῃ, καὶ ἐν τοῖς κεφαλαίοις τὰ ὁποῖα ἀπεταμίευον· διότι λέγεται, ὅτι οἱ πολλοὶ ἐκτήσαντο ἐνταῦθα θησαυροὺς παμπληθεῖς χρυσίου, καὶ ἀργυρίου, καὶ λίθων τιμίων, τὰ δὲ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἦσαν τοσοῦτον συνήθη, ὅσον ἀλλαχοῦ τὰ ἐξ ἐρίου. Οὐδὲ περιωρίζοντο οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τοιαύτας μόνον δαπάνας, ἀλλὰ καὶ σχολεῖα συνετήρουν ὀνομαστά, εἰς ἃ συνέρρεεν ἡ νεολαία τῆς Μακεδονίας, ἀσκουμένη περὶ λόγους καὶ ἐπιστήμας καὶ τέχνας. Ἀναφέρει δὲ ὁ Καμενιάτης καὶ ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις, ἰδίως τὴν Βέροιαν καὶ τὴν Δημητριάδα, ὡς διαπρεπούσας ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν κατοίκων καὶ τῇ εὐπορίᾳ αὐτῶν.

Κατερχόμενοι δὲ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εὑρίσκομεν ἐνταῦθα πόλεις παραδόξως ἀκμαζούσας ἐν τῇ ὀγδόῃ καὶ ἐν τῇ ἐνάτῃ εκα–

τονταετηρίδι, ἐξαιρέτως ἕνεκα τῶν βιομηχανικῶν αὐτῶν καταστημάτων, τὰς Πάτρας, τὴν Κόρινθον, τὰς Θήβας. Ἐνταῦθα κατεσκευάζοντο τάπητες πολυτελεῖς, καὶ μεταξωτὰ καὶ λινὰ καὶ πορφυρᾶ ὑφάσματα θαυμάσια. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀναφέρεται εἰς Πάτρας οἰκογένειά τις, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει πάλιν, τῆς ὁποίας ἡ κινητὴ περιουσία, ἤτοι τὰ χρηματικὰ κεφάλαια, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, τὰ πολυτελῆ ἱμάτια καὶ ἔπιπλα, τὰ πλοῖα καὶ τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν ὑποζυγίων ἦσαν ἀντάξια βασιλέων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θαμβωθῇ εὐκόλως, καθ' ὃ συνειθισμένος ὢν εἰς τὴν λαμπρότητα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείων. Ἡ πληθὺς τῶν δούλων καὶ τῶν κτημάτων τῆς οἰκογενείας ἐκείνης ἦτο τοσαύτη, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ της τρισχίλιοι δοῦλοι ἀπηλευθερώθησαν καὶ ἐστάλησαν ὡς ἄποικοι εἰς Ἰταλίαν, εἷς δὲ τῶν κληρονόμων ἔλαβεν ὀγδοήκοντα κτήματα εἰς τὸ μερίδιον αὐτοῦ. Καὶ δὲν περιωρίζετο ὁ τοιοῦτος πλοῦτος εἰς μίαν οἰκογένειαν μόνον. Ἡ εὐπορία τῆς ὅλης τῶν Πατρῶν πόλεως καταφαίνεται ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς, ἡ δὲ δύναμις μαρτυρεῖται ἀποχρώντως ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς περιόδου ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, αἱ Πάτραι, πολιορκηθεῖσαι ἀπὸ θαλάσσης μὲν ὑπὸ στόλου μωαμεθανικοῦ, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ὑπὸ ἀποίκων Σλαύων, δεινὴν ἐπιχειρησάντων τότε ἐπανάστασιν, κατώρθωσαν οἴκοθεν καὶ μηδεμίαν λαβοῦσαι παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἐπικουρίαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς μωαμεθανούς, νὰ κατατροπώσωσι δὲ κατὰ κράτος τοὺς Σλαύους. Ἐκ τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις ὅτι τὸ συνήθως λεγόμενον, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν πᾶσαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ κράτους, μὴ καταλιποῦσα εἰς τὰς κοινότητας μηδὲν ἴχνος αὐτοτελοῦς ἐνεργείας, καὶ νεκρώσασα αὐτὰς διὰ τοῦ συστήματος τούτου, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν μέρει ἀληθές. Ὅτι αἱ Πάτραι εἶχον ἐγχωρίους ἀρχὰς ἰσχυρῶς ὠργανωμένας καὶ δυναμένας νὰ ὁπλίσωσι πληθυσμὸν πολυάριθμον καὶ ἐνεργόν, ἐξάγεται ἀποχρώντως ἐκ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ κράτους ἡ ἐπὶ τῆς Ταυρικῆς χερσοννήσου πόλις τῆς Χερσῶνος, ἧς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παραστήσωμεν τὴν κατὰ τοὺς

χρόνους τούτους ἐμπορικὴν ἀκμὴν (σελ. 355), ἐξηκολούθησε δι' ὅλης σχεδὸν ταύτης τῆς περιόδου κυβερνωμένη ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρχόντων, τοῦ καλουμένου Πρωτεύοντος καὶ τῶν λεγομένων Πατέρων τῆς πόλεως ἢ Δυνατῶν, καὶ μόνη οὕτω ἐκπροσωποῦσα τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν εἰς τὰς βορείους ἐκείνας χώρας, μέχρις οὗ ἐπὶ Θεοφίλου ἀπεστάλη καὶ αὐτόθι στρατηγὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι γενικὸς Διοικητὴς τοῦ θέματος Χερσῶνος. Περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, δὲν ἔχομεν ἀκριβεστέρας πληροφορίας· γινώσκομεν ὅμως ὅτι δύο κυρίαι, ἐξ αὐτῶν καταγόμεναι, ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Θεοφανώ, ἐκάθησαν ἐντὸς τῆς περιόδου ταύτης ἐπὶ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι περιφανεῖς οἰκογένειαι κατῴκουν τότε ἐνταῦθα καὶ ὑποδεικνύει τήν τε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν αὐτῶν δύναμιν.

Ἐν γένει δὲ ἡ κυρίως Ἑλλὰς παρίστησι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εὐπορίαν καὶ ἐνεργητικότητα ἧς συνήθως δὲν ἔχομεν ἔννοιαν. Ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐξαρτύει ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα καταλύσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος Γ'. Ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ κατὰ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ Β', ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ στόλου δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς στάσεως ἐπολιόρκησε τὴν βασιλεύουσαν, συνέκειτο ἐκ πλοίων ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς αὐτὸν προσελθόντων, ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα ταῦτα τὸν ἀριθμὸν 350. Ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος μόνη ἡ Πελοπόννησος ἔδωκεν εἰς ἐκστρατείαν τινὰ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν σταλεῖσαν χιλίους πολεμιστηρίους ἵππους, ἐστρωμένους καὶ χαλινωμένους. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται ἀριδήλως ὅτι ἡ δοξασία τοῦ Φαλλμεράϋερ καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Σλαύων ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἔπαθε τοσαύτην ἐξ αὐτῶν δῄωσιν καὶ καταστροφήν, ὥστε μέχρι τῆς δεκάτης κατήντησεν ἀληθὴς σκυθικὴ ἐρημία, εἶναι πλάσμα τῆς φαντασίας τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων, ἀνατρεπόμενον ὑπὸ γεγονότων ἀναμφισβητήτων. Μὴ λησμονήσωμεν τελευταῖον νὰ ἐπιφέρωμεν ὅτι μία τῶν δυτικωτέρων ἑλληνικῶν νήσων, ἡ Κέρκυρα, κατέβαλλεν ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατ' ἔτος, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 14 κεντηνάρια χρυσοῦ ἤτοι

1,500,000 περίπου δραχμῶν, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ χρυσοῦ ἀξίαν.

Ἀλλὰ μάλιστα ἡ μικρὰ Ἀσία μετὰ τῶν παρακειμένων αὐτῇ νήσων περιελάμβανε πόλεις ἀκμαίας καὶ μεγάλας, φρούρια ὀχυρὰ πολλάκις ἀναχαιτίσαντα τὸν μωαμεθανικὸν χείμαρρον, καὶ πληθυσμὸν πυκνὸν καὶ μάχιμον. Ἐκεῖ ἐστρατολογοῦντο τὰ πλεῖστα καὶ κράτιστα τῶν ταγμάτων, δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένων πολεμίων· ἐκεῖ κατῴκουν οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Καππαδόκαι, οἱ Γαλάται, οἱ Λυκάονες, οἱ Κίλικες, οἱ Ἴσαυροι, οἵτινες ἅπαντες ἐξελληνισθέντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, καὶ ταὐτίσαντες τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῆς τύχης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, δὲν ἔπαυσαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γνησίων Ἑλλήνων τῆς παραλίας καὶ τῶν νήσων, ἀφειδῶς χύνοντες τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

Περιγραφὰς τῶν πόλεων καὶ τῶν βιομηχανημάτων τῆς μεγάλης ἀσιανῆς χερσονήσου δὲν ἔχομεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ. Βραδύτερον θέλομεν παραστήσει ἐκ πηγῶν ἀσφαλῶν ὁπόσον αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἤκμαζον ἐν τῇ 11 καὶ τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι προσλαβοῦσαι τὴν ἀκμὴν ταύτην οὐχὶ βεβαίως τότε κατὰ πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα πλούσιαι οὖσαι καὶ εὐδαίμονες. Ἐνταῦθα δὲ ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς πενιχράς τινας εἰδήσεις. Περιεσώθη λ. χ. εἰς ἡμᾶς γεγονός, μαρτυροῦν ὁπόσον ἐθεραπεύετο αὐτόθι ἡ κτηνοτροφία· διότι ἱστορεῖται ὅτι Θωμᾶς τις, ἔγκριτος πολίτης τῆς μικρᾶς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν πόλεως Λυκανδοῦ, ἢ πρόοικος, ὡς λέγει αὐτὸν ὁ Πορφυρογέννητος, προσέφερέ ποτε εἰς τὸν βασιλέα δῶρον μυρίων προβάτων, ἐχόντων τοῦτο τὸ παράδοξον προτέρημα, ὅτι ἑκάστη αὐτῶν χιλιὰς διεκρίνετο τῆς ἑτέρας δι' ἰδίου χρώματος· καὶ τὰ μὲν χίλια πρόβατα ἦσαν μέλανα, τὰ δὲ ἕτερα χίλια λευκότριχα, καὶ ἕτερα χίλια σποδοειδῆ, καὶ ἕτερα ῥαντὰ (κηλιδωτά), καὶ ἕτερα πυρρὰς ἔχοντα τὰς ὄψεις καὶ ἕτερα φαιά, καὶ ἄλλα πάλιν ξανθὰς ἔχοντας τὰς τρίχας καὶ ἄλλα περκνά, καὶ ἄλλα φοινικότριχα, καὶ ἄλλα τελευταῖον χρυσίζοντα· ἐξ οὗ ἐπεγράφη ἐν τῷ περιστύλῳ τῆς πόλεως τὸ ἀκόλου-

θον ἀστεῖον λόγιον «Τί Κωνσταντινούπολις; τί Λυκανδός; τί Θωμᾶς ὁ πρόοικος; τί βασιλεύς;» Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἀναφέρομεν τὸ διηγημάτιον τοῦτο διὰ τὸν ποικίλον χρωματισμὸν τῶν προβάτων, ὅστις ἦτο πιθανώτατα κατὰ τὸ πλεῖστον τεχνητός, ἀλλὰ μόνον ὡς παρέχον ἐνδόσιμόν τι περὶ τῆς πολλῆς ἐπιδόσεως, ἣν εἶχε λάβει εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἡ τῶν βοσκημάτων ἐπιμέλεια. Ἵνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀόριστον, τοῦ πληθυσμοῦ τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μνημονεύομεν ἐνταῦθα ὅτι, ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἐκστρατείαν τινὰ τῆς Κρήτης, τῆς καταληφθείσης τότε ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν, καὶ μέρος τῆς Φρυγίας, ἔδωκε στρατιώτας μὲν 6,000, ναυβάτας δὲ 6,760, ἤτοι ἐν ὅλοις 13,360 ἄνδρας· καὶ τὸ θέμα τῆς Σάμου, ὅπερ, ἐκτὸς τῆς νήσου ταύτης, περιελάμβανεν ἐπὶ τῆς παρακειμένης Ἀσίας τὴν χώραν τῶν Ἐφεσίων, καὶ τὴν τῶν Ἀδραμυττηνῶν, ἔδωκεν εἰς τὴν αὐτὴν ἐκστρατείαν στρατιώτας 5,000, ναυβάτας δὲ 4,680, ἤτοι ἐν ὅλοις 9,860 ἄνδρας. Ἐκ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῶν δύο τούτων θεμάτων, διότι δὲν γνωρίζομεν κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἐγένετο συνήθως ἡ στρατολογία. Οὔτε αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἐδώκαμεν ἤδη περὶ τῶν στρατολογικῶν ἐν τῷ κράτει διατάξεων, οὔτε αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας θέλομεν ἔτι δώσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, εἶναι ἱκαναὶ νὰ διαφωτίσωσι τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα· ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ ἐν τῇ προκειμένῃ στρατείᾳ δὲν ἔγεινε λόγος περὶ πανδήμου στρατολογίας, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ προσημειωθέντες ἀριθμοὶ ἐκδηλοῦσιν ἀναλογίαν τινὰ ἐπὶ τοῦ ὅλου τῶν κατοίκων ἀριθμοῦ. Τούτου δὲ τεθέντος, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἀναβιβάσωμεν τὴν ἀναλογίαν ταύτην, ἐντὸς τῶν συνήθων αὐτῆς ὅρων, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν λ.χ. ὅτι ἐστρατολογήθησαν δέκα ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὁ πληθυσμὸς τῶν δύο ἐκείνων θεμάτων ὑπερέβαινε τὰ δύο ἑκατομμύρια ψυχῶν. Καὶ ὅλον μὲν τὸ κράτος ἀπὸ τῆς ἑβδόμης μάλιστα ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὑπῆρχεν ἐπὶ τὸ στρατιωτικώτερον διωργανωμένον, ἰδίως ὅμως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπῆρχεν ὁ τοιοῦτος διοργανισμὸς ὁλοσχερέστερος, διότι

πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸ κράτος εἶχεν ἄμεσον γείτονα τὸν φοβερώτερον τῶν πολεμίων αὐτοῦ, ἤτοι τοὺς μωαμεθανούς. Τούτου ἕνεκεν εἶχεν ὀργανωθῇ ἐνταῦθα καὶ εἶδός τι τηλεγραφικῆς ὑπηρεσίας, σκοπὸν ἐχούσης νὰ ἀναγγέλλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀκαρεῖ πάντα τὰ στρατιωτικὰ κινήματα τῶν περὶ τὴν Κιλικίαν Ἀράβων. Ἡ τηλεγραφικὴ αὕτη ὑπηρεσία διεξήγετο διὰ πυρσῶν ἀναπτομένων ἐπὶ ὀκτὼ ὑψηλῶν ὀχυρωμάτων ἀλληλοδιαδόχως κειμένων κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Ταρσοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἦσαν τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἐν περιόπτῳ κείμενα ὀχυρώματα τὰ ἑξῆς· πλησιέστατα μὲν τῆς Ταρσοῦ τὸ φρούριον Λοῦλον, κατόπιν δὲ τούτου ὁ Ἀργαῖος, ἔπειτα ὁ Ἴσχμος, μετὰ τοῦτον ὁ καλούμενος Αἰγιαλός, ὕστερον ὁ λεγόμενος Μάμας, ὃν διεδέχετο ὁ Κίρκος, καὶ τοῦτον πάλιν ὁ Μόκιλλος, ἐκεῖνον δὲ ὁ τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου βουνός, ὃν παρατηρήσαντες οἱ ἐπὶ τοῦ ἐν αὐτῷ τῷ Παλατίῳ τοῦ Φάρου ἡλιακοῦ σταθμεύοντες σκοποί, ἧπτον καὶ αὐτοὶ τὸν φανὸν αὐτῶν, ὥστε ἅμα γενομένης ἐπιδρομῆς τινος ἐν Κιλικίᾳ, ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἔφθανεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ὥρᾳ μιᾷ, ἔτι δὲ ταχύτερον εἰς τὰς καθ' ὁδὸν κειμένας ἐπαρχίας, αἵτινες ἠδύναντο οὕτω νὰ διατάξωσιν ἀμέσως τὰ δέοντα. Ἀνάλογοι δὲ τηλεφανεῖς σκοπιαὶ ὑπῆρχον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὡσαύτως ἐν Πελοποννήσῳ, ἕνεκα τῶν συχνῶν ἀπὸ θαλάσσης μωαμεθανικῶν ἐπιδρομῶν. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὁπόσον βραδέως ἐνίοτε ἡ ἀνθρωπότης προβαίνει εἰς τελείωσιν τῶν ἁπλουστέρων κατὰ τὸ φαινόμενον εὐκολιῶν τοῦ βίου. Ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι ὑπῆρχον πρόχειρα πάντα τὰ συστατικὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὸν τελειότερον ἐναέριον τηλέγραφον. Πρῶτον αὐτὴ τοῦ τηλεγράφου ἡ ἰδέα, δεύτερον οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς διαβίβασιν τῶν σημείων πύργοι, τρίτον, ἡ πρὸ καιροῦ γνωστὴ τοιαύτη ἢ τοιαύτη συμβολικὴ γραφή, οὐδ' ἀπῃτεῖτο, εἰμὴ νὰ συνδυασθῶσι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα, ἵνα διαβιβάζωνται πόρρωθεν καὶ τάχιστα αἱ ποικιλώτεραι εἰδήσεις. Οὐχ' ἧττον ὁ συνδυασμὸς οὗτος δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ περιωρίζοντο εἰς τὴν στοιχειώδη διὰ φρυκτωρίων τηλεφάνειαν, καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι χίλια ἔτη πρὶν ἢ κατορθωθῇ τὸ ἁπλούστατον ἐκεῖνο ἐπινόημα, τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ καὶ διὰ μιᾶς σχεδὸν ἡ ἐξαισία διὰ τοῦ ἠλεκτρικοῦ σύρματος τελείωσις

Περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων τοῦ κράτους, οὐδὲν ἔχομεν ἀσφαλὲς διδόμενον, ἀλλὰ τεκμήρια μόνον ὁπωσοῦν διδακτικά. Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα ἀναγκασθεῖσα ἐν ἔτει 856 νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχήν, παρέδωκεν εἰς τὴν σύγκλητον 140 ἑκατομμύρια δραχμῶν, αἵτινες εἶχον ἐναποταμιευθῆ ὑπ' αὐτῆς καὶ τοῦ προαποθανόντος συζύγου αὐτῆς Θεοφίλου ἐκ τῶν δημοσίων εἰσπράξεων, ἀφοῦ ἀμφότεροι ἐπήρκεσαν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους ἐν διαστήματι ἐτῶν εἰκοσιέξ. Ἵνα ἐκ τοῦ ἀποταμιεύματος τούτου συμπεράνωμέν τι περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν εἰσπράξεων, πρέπει νὰ ἠξεύρωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος διετέλεσε δι' ὅλης σχεδὸν τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἰς ἀδιαλείπτους πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς πολέμους, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἀνεδείχθη εὐτυχὴς εἰς τοὺς πολέμους τούτους, ὅτι προσέτι κατεσκεύασε πολλὰ λαμπρότατα καὶ πλουσιώτατα οἰκοδομήματα, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφὴ ὑπό τε τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτύρων καταδεικνύει ὅτι ἐδαπάνησεν εἰς αὐτὰ ποσὰ ὑπέρογκα, ὅτι ἐπὶ πᾶσαν ἡ ὅλη τοῦ Θεοφίλου βασιλεία ὑπῆρξε πολυτελεστάτη περί τε τὴν ἀποστολὴν δαπανηρῶν πρεσβειῶν καὶ τὴν ἄλλην κυβερνητικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἠδυνήθη νὰ καταλίπῃ, μετὰ τοιαύτην οἰκονομικὴν διαχείρισιν, περίσσευμα τοσούτων ἑκατομμυρίων, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ εἰσπράξεις τοῦ κράτους ἦταν δαψιλέσταται.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὀλίγαι καὶ ἀτελεῖς εἰδήσεις, ὅσας ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν αὐτοῦ πόρων. Ἐξ αὐτῶν συνάγεται, ὅτι κατὰ τοῦτο ἡ κατάστασις αὐτοῦ δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀθλία, ὅσον ἐνίοτε παριστάνεται. Ἡ δὲ κατάστασις αὕτη θέλει προσλάβει ἔτι μείζονα εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν ἀξίαν, ὅταν παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὰ λοιπὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑφιστάμενα περὶ αὐτὸ κράτη. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κράτος τὸ δυνάμενον, ἔστω καὶ πόρρωθεν, νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν λόγῳ βιομηχανίας, ἐμπορίας, ναυτιλίας, καὶ διοικητικῆς τάξεως καὶ ἐμπειρίας. Αἱ γερμανικαὶ καὶ φραγκικαὶ φυλαὶ διετέλουν ἔτι διῃρημέναι εἰς πολλὰς μικράς, ἀσυντάκτους, πτωχὰς καὶ διχονοούσας πρὸς ἀλλήλας ἡγεμονίας. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ Ἄραβες ἠδυνήθησαν τῷ 711 νὰ διαπεράσωσιν εἰς Ἰσπανίαν, νὰ γίνωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ κύριοι ἁπάσης τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου,

καὶ νὰ ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὴν Εὐρώπην, ἐνῷ περὶ τὰ τέλη τῆς 7 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τοὺς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πολέμους αὐτῶν δὲν ἔπαυσαν ἀναχαιτιζόμενοι καὶ πολλάκις ἡττώμενοι. Κατὰ δὲ τὰς δύο πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔπαθον δεινοτάτας συμφοράς. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὴν καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην αἱ δύο μεγάλαι ἐκεῖναι νίκαι τῶν ἡμετέρων βασιλέων (σελ. 316 — 324 καὶ 370 — 374) καὶ τὴν εὐλάβειαν, δι' ἧς οἱ ῥῆγες, οἱ ἔξαρχοι, οἱ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς δύσιν ἐθνῶν προσηνέχθησαν τότε εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς δυνάστας. Ἀλλοίαν ὅλως ὄψιν παρίστα τὸ ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος προκύψαν μέγα ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος τὸ κράτος τοῦτο ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Σινικῆς μέχρι τῶν Πυρρηναίων· οἱ πόροι αὐτοῦ ἦσαν ἀνεξάντλητοι· οἱ στρατοὶ πολυάριθμοι· οἱ στόλοι ἐνάμιλλοι τῶν στόλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως τὸ κράτος τοῦτο οὕτως ἔχον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασίλειον τὰς πρώτας αὐτοῦ ὁρμητικὰς κατακτήσεις· ὁ δὲ ἀγέρωχος αὐτοῦ καλίφης, ὁ πρῶτος πολιορκήσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιορκίας ταύτης, ἠναγκάσθη νὰ τελέσῃ φόρον εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχην. Οἱ μάχιμοι ὀπαδοὶ τοῦ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ κηρυχθέντος νέου δόγματος ὑπῆρξαν μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀκαταγώνιστοι, ἀλλὰ δὲν ἀνεφάνησαν ἐπιτήδειοι νὰ κυβερνήσωσι τοσαύτας χώρας καὶ τοσαῦτα ἔθνη, οὐδ' ἠδυνήθησαν ἐπὶ πολὺ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἑνότητα τοῦ προχείρως ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντος κολοσσιαίου οἰκοδομήματος. Μακροὶ καὶ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι ἀγῶνες παρέλυσαν πρωϊμώτατα τὰς δυνάμεις αὐτῶν, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε τὸ μωαμεθανικὸν κράτος νὰ κατακερματίζεται. Τότε ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Ἱσπανία ὑπὸ τοὺς Ὀμμιάδας· περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἐδρισίδαι ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ δυτικωτέρᾳ Ἀφρικῇ, καθ' ὅλην δὲ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα οἱ Ἀγλαβῖται, οἱ Ταχηρῖται, οἱ Σοφφαρίδαι, οἱ Σαμανίδαι, οἱ Τουλωνίδαι, οἱ Ἰξιδῖται, οἱ Ἀμδανῖται ἵδρυσαν ἰδίας

δυναστείας εἰς τὴν μέσην Ἀφρικήν, (69) εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Ἀσίας. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐν Βαγδατίῳ διατριβόντων Ἀββασιδῶν, οἵτινες ἐλογίζοντο ὑπέρτατοι τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἡγεμόνες, πολυειδῶς ἐμειώθη καὶ ἠκρωτηριάσθη. Ὅθεν τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος καθ' ὅλην τὴν παροῦσαν περίοδον οὐδένα ὑπέστη μέγαν ἐξ αὐτοῦ κίνδυνον, ἐπὶ δὲ τῆς ἀκολούθου μακεδονικῆς δυναστείας ἔμελλε νὰ ἀναλάβῃ ἐπιθετικὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα, καὶ νὰ ἀνακτήσῃ οὐκ ὀλίγας τῶν χωρῶν, ὅσας προηγουμένως ἀπώλεσε.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κατάστασις τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, καθ' οὓς χρόνους ὁ Λέων Γ', καταβαλὼν τοὺς μωαμεθανικοὺς στρατοὺς τοὺς ἐπιχειρήσαντας τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως. Ἡ μὲν ἔκτασις αὐτοῦ εἶχεν ἐλαττωθῆ πολύ, ἕνεκα ὅμως τῶν δαψιλῶν καὶ ἐπιτηδείως χρησιμοποιουμένων αὐτοῦ πόρων, ἦτο πάντοτε τὸ ἰσχυρότερον τῆς Εὐρώπης κράτος καὶ ἐνάμιλλον τοῦ μωαμεθανικοῦ. Ἀλλά, καθὼς εἴπομεν ἤδη, ἡ ὑλικὴ δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ἵνα τὰ ἔθνη εὐδοκιμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅσον ἐντέχνως καὶ ἂν ἦναι ὠργανωμένη· ἀπαιτοῦνται προσέτι ἠθικά τινα ἐλατήρια, δι' ὧν καὶ μόνον περιποιεῖται ἀνεξάντλητος ζωὴ καὶ δραστηριότης εἰς τὰς ὑλικὰς τῶν ἐθνῶν δυνάμεις. Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς, ναυτικῆς δεξιότητος· δὲν ἐστερεῖτο ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας· δὲν ἐστερεῖτο τελευταῖον οὐδὲ πολεμικῆς ἀνδρείας· ἂν δὲν εἶχε τὰ προτερήματα ταῦτα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρηθῇ, ὅσον συνετηρήθη, νὰ δημιουργήσῃ τοσούτους πόρους, καὶ νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ μακρὸν εἰς ἀδιαλείπτους πολεμίους. Ἀλλ' ὡς πολλάκις εἴπομεν, τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων του ἦτο ἡ πρὸς τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ ἀφοσίωσις. Τὸ θρήσκευμα τοῦτο ἐπρέσβευεν ἀρχὰς καὶ δοξασίας ἐπιτηδείας βεβαίως νὰ μετεωρίσωσι τὸ πνεῦμα, καὶ νὰ κρατύνωσι τὴν καρδίαν· παρεκτὸς τῶν εὐγενεστέρων περὶ μελ-

69) Οὐχὶ ἐν τῇ μέσῃ, ἀλλ' ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ, ἐν ταῖς Βερβερικαῖς χώραις, ἱδρύθησαν αἱ δυναστεῖαι τῶν Ἀγλαβιτῶν (πρὸ αὐτῶν δὲ καὶ τῶν Ἐδριδιτῶν) καὶ τῶν Ἰξιδιτῶν. Οἱ Τουλωνίδαι ἦρξαν ἐν Αἰγύπτῳ, οἱ Ἀμαδανῖται ἐν Συρίᾳ, οἱ Σοφφαρίδαι καὶ οἱ Σαμανίδαι ἐν Περσίᾳ.

λούσης ζωῆς καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προσδοκιῶν, ἐπρέσβευεν ὡς πρὸς τὸν παρόντα βίον τὴν ἰσότητα, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον, τὴν ἐθελοθυσίαν, τὴν ἐργατικότητα, πάντα ὅσα ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν ἀνύψωσιν καὶ τελείωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος. Ὁπόσον τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ πρακτικῆς δραστηριότητος, ἣν ἀνέδειξαν ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐπιφανέστεροι κήρυκες τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέχρι τῶν Ἀθανασίων καὶ τῶν Συνεσίων. Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι, ἵνα παρεισδύσωσιν ἐντὸς τῶν σπλάγχνων τῆς κοινωνίας, καὶ διαμορφώσωσι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ φρόνημα ὅλων αὐτῆς τῶν τάξεων, δέον νὰ συμπεριπλακῶσι μεθ' ἅπαντος αὐτῆς τοῦ βίου διὰ καταλλήλων πρὸς τοῦτο πρακτικῶν θεσμῶν. Δυστυχῶς δὲ τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ χριστιανισμοῦ τύπων καὶ θεσμῶν οἷοι μάλιστα διεμορφώθησαν ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἀνταπεκρίθησαν πάντοτε πρὸς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ ἐπαγγελίας. Ἰδίως ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τοῦ μοναχικοῦ βίου κατήντησε νὰ ἀφαιρῇ ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ κοινωνίας μυριάδας ἀνθρώπων, καὶ νὰ καθιστᾷ οὕτως ἐντελῶς ἄχρηστον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον μεγάλην αὐτῆς μερίδα· αἱ δὲ ποικίλαι καταχρήσεις αἱ παρεισαχθεῖσαι περί τινα τῶν ἐξωτερικῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας σημείων, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ μαραίνωσι τὰς ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι ἔμενον ἐν τῷ κόσμῳ. Ἵνα δώσωμεν τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης ἀκριβῆ ἔννοιαν, καὶ ἐν ταὐτῷ προλάβωμεν πᾶσαν τῶν λόγων ἡμῶν παρεξήγησιν, ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρωμεν πλειοτέρας τινὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξηγήσεις.

Κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, πολλοὶ ἄνθρωποι, κινούμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνθέου ζήλου, ὅστις ἐπικρατεῖ συνήθως ἐπὶ τῆς τῶν θρησκευμάτων ἱδρύσεως, ἐνόμιζον ἀπαραίτητον νὰ ἐνασκῶσιν ἑαυτοὺς περὶ τὴν αὐστηροτέραν ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελιῶν τοῦ νέου δόγματος, ἀποχωροῦντες τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν φροντίδων τοῦ κόσμου, καὶ διάγοντες τὸν βίον μακρὰν τῶν πόλεων, εἴτε μεμονωμένοι, εἴτε μετ' ἄλλων ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων πρὸς τὴν ἔρημον φερομένων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐρημικός, ὁ μοναχικὸς βίος, ὅστις ὡς πολλὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἦτο ἀλλότριος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Διότι ὁ νεοπλατωνικὸς

Πλωτῖνος, ἐπερειδόμενος εἰς τὰ τοῦ Πλάτωνος παρὰ Φαίδωνι, καὶ Θεαιτήτῳ, ἐσύσταινε τὸ «μόνον εἶναι, μόνον πρὸς μόνον Θεὸν γενέσθαι». Ὁπωσδήποτε ὁ μοναχικὸς βίος διὰ τῶν ἐξόχων ἀρετῶν ἃς ἀνέδειξαν πολλαὶ τῶν ἀσπασαμένων αὐτὸν μακαρίων ψυχῶν, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς πίστεως κραταίωσιν, ἀλλ' ἡ θεσμοθεσία αὕτη ἐξώκειλεν ἐκ πρώτης ἀρχῆς εἰς πολλὰ ἀτοπήματα. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὅσα ἐκτραγῳδοῦσι περὶ τούτου οἱ ἐθνικοὶ Λιβάνιος, Ζώσιμος, Εὐνάπιος, διότι φυσικῷ τῷ λόγῳ οἱ συστηματικοὶ οὗτοι τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιοι δὲν δύνανται νὰ ἦναι οὐδ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολλῆς πίστεως ἄξιοι. Καὶ αὐτοὶ ὅμως οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας ὁμολογοῦσιν, ὅτι ὁ ἐρημικὸς βίος δὲν ἦτο πάντοτε ἐπιτήδειος νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν τοῦ βίου πειρασμῶν. «Κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἄστει διατριβάς, ἔλεγεν ὁ μέγας Βασίλειος, ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμάς, ἐμαυτὸν δ' οὔπω ἀπολιπεῖν ἠδυνήθην.... ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπωνάμεθα ταύτης». Τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀναπτύσσει πλειότερον ὁ Φίλων διὰ τῶν ἑξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις, καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς, καὶ φίλους, καὶ πατρίδα, καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθών, ἵνα τι τῶν θέας ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὤνησα, ἀλλὰ σκορπισθεὶς ὁ νοῦς, ἢ πάθει δηχθείς, ἀνεχώρησεν εἰς τἀναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πλήθει μυριάνδρῳ ἐρημῶ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ, καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ᾗ ἂν προαιρῆται, τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.» Ἄλλας δὲ δεινοτέρας περιπετείας τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν ὁ Νεῖλος, ὁ Παχώμιος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, τοῦ ὁποίου παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ περὶ τούτου ἔπη.

«Θνήσκουσι πολλοῖς προφρονέως θανάτοις,
»Αὐτοὶ ὑπὸ σφετέρης παλάμης, καὶ γαστρὸς ἀνάγκῃ,
»Οἱ δὲ κατὰ σκοπέλων βένθεσί τ' ἠὲ βρόχοις,
»Μάρτυρες ἀτρεκίης· πολέμου δ' ἄπο καὶ στονόεντος
»Χαίρουσι βιότου τοῦδ' ἀπανιστάμενοι.
»Ἵλαθι Χριστὲ Ἄναξ πισταῖς φρεσὶν ἀφραδέουσιν!»

Καὶ ἄλλας πάλιν ἀτοπίας ἱστορεῖ ὁ Νεῖλος λέγων· «Ὥστε λοιπὸν τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἡγεῖσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ δι' οἱ-

δὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεβείας τὰς μὲν ἐπιπόνους λειτουργίας φύγωμεν, ἄδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ὁρμὰς ἐκτείνωμεν μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονευόμενοι τῶν ὑποδεεστέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων· ὥσπερ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπιεικείας τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι ἡμᾶς ὀφειλόντων, ὡς εἰκαῖος ὄχλος ὁρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῷ ὄντι, μήπως δὲν εἴδομεν πολλάκις ἐν τοῖς προηγουμένοις βιβλίοις τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν ἐρημικὸν βίον, πληροῦντας τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων, ἀναμιγνυομένους εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ ἄλλως ῥᾳδιουργοῦντας, κερδοσκοποῦντας, ἀκολασταίνοντας; Ἐν γένει προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ θεμελιώδης ἀσκητικὸς τοῦ βίου τούτου χαρακτὴρ κατήντησεν ἐξαίρεσις. Συνήθως οἱ μοναχοὶ διῆγον ἤδη βίον ἄνετον καὶ εὐπαθῆ εἰς μοναστήρια πλούσια γενόμενα διὰ τῶν πολλῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἀναθημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφιέρωνεν εἰς αὐτὰ ἡ τῶν ἀνθρώπων εὐλάβεια. Ταῦτα λέγοντες δὲν προαιρούμεθα νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὴν προκειμένην θεσμοθεσίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ μοναχικὸς βίος ἀνέδειξεν ἀρετὰς μεγάλας. Τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι παρέσχε καὶ παραμυθίας οὐ σμικράς; Πολλαὶ τεθλιμμέναι, πολλαὶ ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ κόσμου τούτου καιρίως τρωθεῖσαι ψυχαί, αἵτινες ἂν ἔμενον ἐν αὐτῷ, ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπόγνωσιν ἢ ἐξαχρείωσιν, εὗρον εἰς τὰ ἄσυλα ἐκεῖνα σωτηριώδη θεραπείαν τῶν θορύβων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Πολλάκις τὰ μοναστήρια παρέσχον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς πένητας, εἰς τοὺς ὁδοιπόρους καταφυγὴν καὶ προστασίαν, τὴν ὁποίαν οὗτοι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι. Πολλάκις ὑπῆρξαν ἐν πολιτικαῖς καὶ κοινωνικαῖς τρικυμίαις, τὰ ἀσφαλῆ καταγώγια τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν. Μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ χθὲς ἀκόμη ἀνεδείχθησαν προμαχῶνες πολύκροτοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας· ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ἡ θεσμοθεσία αὕτη περιεσταλμένη ἐντὸς εὐλόγων ὁρίων, ὠργανωμένη ἐπιτηδείως καὶ

αὐστηρῶς ἐπιτηρουμένη, δύναται ἴσως νὰ ἀποβῇ λυσιτελὴς τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ.

Ἀλλὰ μὴ ἐπιμένοντες πλειότερον εἰς τὸ πρακτέον σήμερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διδάσκει ἡμᾶς κάλλιστα πῶς ἐνόει ὁ μέγας Βασίλειος τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἐρημικοῦ βίου μετὰ τοῦ πρακτικοῦ ἐπὶ ἀμοιβαίῳ ἀμφοτέρων ἀγαθῷ· «τοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος μαχομένων πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλά, καὶ διϊσταμένων, καὶ οὐδετέρου πάντως ἢ τὸ καλόν, ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπίμικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον καὶ καθεστηκότος, καὶ Θεῷ συνάγοντος, οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀβασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον· τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ δὲ θορυβῶδες οὐ φεύγοντος καὶ τούτους ἄριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνεκέρασεν, ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δειμάμενος μέν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, οὐδὲ ὥσπερ τειχίῳ τινὶ μέσῳ ταῦτα διαλαβών, καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας, ἵνα μήτε φιλόσοφον ἀκοινώνητον ᾖ, μήτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον.» Τοιαύτας ὅμως ὑψηλὰς περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου δοξασίας οὐδέποτε κατενόησαν καὶ ἐπρέσβευσαν οἱ πλεῖστοι τῶν ὀπαδῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου· ἀπὸ δὲ τῆς 4 μάλιστα ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὁ βίος οὗτος ἐξετράπη εἰς καταχρήσεις δεινάς, καὶ προσέτι εἰς ἀλλοκότους μεταμφιέσεις. Τὰ μοναστήρια, αἱ μοναί, τὰ μονίδρια, αἱ λαῦραι, τὰ μελλία εἰς ἃ συνηγελάζοντο οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπ' ἄπειρον. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Οἱ ὕπατοι τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ μεγιστᾶνες ἔκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίας μονάς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἔκτιζον μονὰς χάριν τῆς ὑγείας των· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἱδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πολυτελῆ ὄντα, ἐκτίζοντο πάντοτε ἐν χώραις χαριεστάταις, ἐκοσμοῦντο διὰ παραδείσων λαμπροτάτων καὶ ἔφερον ἴδια ὀνόματα, φροντιστήρια, ἀσκητήρια, σεμνεῖα, ἱλαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο μὲν ἀκριβῶς πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι, δὲν ἐτηροῦντο ὅμως ἀπαρα-

βάτως ἅπαντες οἱ αὐστηροὶ τῆς μοναστηριακῆς διαίτης τύποι. Ὁ βίος ἦτο εὐπρεπὴς ἀλλ' ὄχι καὶ ὅλως ἀπηλλαγμένος τῶν ματαιοτήτων τοῦ κόσμου τούτου· οὐδ' ἀπεκλείοντο ἐκεῖθεν αἱ ἀναμνήσεις, αἱ συγκινήσεις καὶ αὐταὶ αἱ τρυφερώτεραι συνεντεύξεις. Τὰ ἱδρύματα ταῦτα ὡμοίαζον πολὺ μᾶλλον πρὸς τὰς θερινὰς ἐπαύλεις τῶν νεωτέρων χρόνων ἢ πρὸς τὰ μοναστήρια ὅπως εἶχον ἄλλοτε ὀργανωθῆ. Καθάπερ τὴν σήμερον οἱ ἄνθρωποι, καθ' ὡρισμένας τινὰς ὥρας τοῦ ἔτους, ἀπομακρύνονται τῶν μεριμνῶν τοῦ ἐνεργοῦ βίου, ἀναπαυόμενοι ἐντὸς ἀγροτικῶν ἐνδιαιτημάτων καὶ ψυχαγωγούμενοι δι' ἀναγνωσμάτων, δι' ἐκδρομῶν, διὰ μουσικῶν διαχύσεων, οὕτω μέχρι τινὸς συνέβαινε καὶ ἐν πολλοῖς τῶν ἐνδιαιτημάτων ἐκείνων, παρεκτὸς ὅτι ἐν τῶν κυρίων ψυχαγωγημάτων ἦσαν τότε αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ ψαλμῳδίαι.

Ταῦτα πάντα οὐδὲν μὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὸν ἀρχικὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου σκοπόν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπιζημίως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Τὸ δεινόν, τὸ μέγα δεινὸν ἐνέκειτο εἰς τὰ κοινῶς λεγόμενα μοναστήρια, διότι μυριάδες νέων συνέρρεον κατ' ἔτος εἰς τὰ ἐνδιαιτήματα ταῦτα τῆς ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε τῆς ἀκολασίας, οἱ πλεῖστοι οὐχὶ ὑπὸ ζέοντος θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἢ ἄλλης ἀνάγκης φερόμενοι, ἀλλ' ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τῆς εἰς τὴν ἀργίαν καὶ τὴν τρυφὴν ῥοπῆς. Ἐντεῦθεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία ἐστεροῦντο τῶν χρησιμωτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων βραχιόνων, καὶ τοῦτο ἐν ᾧ καιρῷ ἡ πολιτεία εἶχε χρείαν ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς ἁπανταχόθεν ἐπικειμένους ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔθνους. Πλὴν τούτου δὲ ἐπειδὴ τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰ μοναστήρια κτήματα ἔμενον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀφορολόγητα ὑπὸ τοῦ δημοσίου, τὰ δὲ κτήματα ταῦτα ἦσαν πολλὰ καὶ μεγάλα, ἡ πολιτεία ἐστερεῖτο ἀξιολόγου μέρους τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὴν χρηματικῶν πόρων.

Καὶ ἐνῷ πολλαὶ τοῦ ἔθνους δυνάμεις ἐνεκροῦντο τοιουτοτρόπως διὰ τῶν καταχρήσεων, αἵτινες[1] παρεισέδυσαν εἰς τὸν μοναστηριακὸν βίον, ἕτερα προέκυψαν εἰς μέσον ἀτοπήματα ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐξωτερικῶν τύπων, δι' ὧν ἡ ἐκκλησία περιέβαλε τὰ δόγματα αὐτῆς. Ἡ κοινὴ τῶν χριστιανῶν λατρεία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἁπλουστάτη· οὔτε ναοὺς εἶχον, οὔτε εἰκόνας, ἀλλὰ ἠθροίζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὠ-

ρισμένας, ἵνα προσφέρωσι βραχεῖαν καὶ ἀφελῆ πρὸς τὸν Ὕψιστον δέησιν, προσάγοντες ἐνταὐτῷ ἑκουσίας προσφοράς, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἤτοι τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν πιστῶν, τοῦ παριστῶντος τὴν κοινωνίαν αὐτῶν μετά τε τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς ἀλλήλους· τὰ δὲ περιλιπόμενα τῶν προσφερομένων ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς κληρικούς, εὐαρίθμους ὄντας καὶ ἴσους ἅπαντας, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς πένητας χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτὸς τούτου μηνιαῖαι χορηγήσεις. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθ' ὅσον περιῆλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυβέρνησιν· καθ' ὅσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους εἰθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ διατυπωθῇ καὶ ὀργανωθῇ πληρέστερον καὶ ἐπιτηδειότερον ἢ ἄλλοτε. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἱδρύθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, καθυπεβλήθησαν εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν, καὶ περιεβλήθησαν ἄμφια μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας, καὶ διαφόρων ἄλλων προπαρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ηὔξησε, καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἱδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως, «οὓς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπών», λέγει ὁ Εὐσέβιος. Ἔτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Παναγίας, καὶ ὅλων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἤτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων, οὕτως εἰπεῖν, τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανειμάμεναι, σωτῆρας καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας» Πολλοὶ ἔψεξαν τὴν τοιαύτην τοῦ χριστιανισμοῦ διαμόρφωσιν, ὡς παρεκτροπὴν τοῦ ἰδεώδους χαρακτῆρος τῆς πίστεως, οἵαν προέθετο αὐτὴν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν ἐνόησαν, ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὸ πρακτικὸν πνεῦμα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καθωδηγήθησαν περὶ τὰς διατάξεις αὐτῶν οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας. Ἐν γένει ἡ θρησκεία δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφικόν, τὸ ὁποῖον συζητοῦσιν, ἀσπάζονται, ἢ ἀποκρούουσιν ὀλίγοι τινὲς ἐλλόγιμοι ἄνδρες ἐξῳκειωμένοι ὄντες πρὸς τοιαύτας μεταρυσι-

κὰς μελέτας. Ἡ πίστις ἣν ἡ θρησκεία ἐπαγγέλλεται νὰ ἐνιδρύσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, δέον νὰ διαδοθῇ εἰς τοὺς πολλούς, καὶ νὰ συντηρηθῇ ἀκράδαντος ἐν ταῖς συνειδήσεσιν αὐτῶν. Οἱ δὲ πολλοὶ οὗτοι οὔτε ἀσχολοῦνται, οὔτε δύνανται νὰ ἀσχοληθῶσιν εἰς τὰ περὶ φύσεως τῆς θεότητος ζητήματα, περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὅθεν ἀνάγκη τὰ δόγματα τῆς θρησκείας καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς καὶ ἐπαγγελίαι νὰ συνδεθῶσιν ἀναποσπάστως, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τῶν καθημερινῶν ἕξεων καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ βίου τῶν πολλῶν. Τοῦτο δὲ διαπράττει ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς διατυπώσεων. Δὲν ὑπάρχει θρήσκευμα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ τοιούτων διατυπώσεων· εἰμποροῦν νὰ ἦναι ἀλλοῦ περισσότεραι, ἀλλοῦ ὀλιγώτεραι, ἀλλὰ ὑφίστανται ἁπανταχοῦ. καὶ ἰδίως καθιερώθησαν οὐ μόνον παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς, καὶ πολὺ μᾶλλον παρὰ τοῖς καθολικοῖς, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις, οἵτινες πλειότερον τῶν ἄλλων φιλοσοφοῦσι περὶ τὸν χριστιανισμόν. Οὐδεὶς λοιπὸν ἄνθρωπος, ἂν ἔχῃ θρησκείαν τινὰ θετικήν, καὶ πρὸ πάντων ἐὰν ἦναι χριστιανός, δικαιοῦται νὰ κατακρίνῃ ἀπολύτως τὴν τοιαύτην τοῦ χριστιανισμοῦ διαμόρφωσιν· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι παρήχθησαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καταχρήσεις καὶ παρεξηγήσεις, τὰς ὁποίας ὁ εὐλαβέστερος τῶν χριστιανῶν δὲν δύναται νὰ ἐπιδοκιμάσῃ. Αἱ ἑορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἑνὸς ἢ πλειόνων ὁσίων ἢ μαρτύρων· αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται, ἐκ δὲ τούτου οἱ μὲν προσερχόμενοι εἰς αὐτὰς τακτικῶς ἀπησχολοῦντο ἐπὶ ὥρας πολλὰς ἐκ τῶν βιωτικῶν αὐτῶν ἔργων, οἱ δὲ μὴ προσερχόμενοι ἐσυνήθιζον εἰς τὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων.

Εἰς τὴν πολλαπλασίασιν ταύτην τῶν ἱεροτελεστιῶν συνετέλεσαν καί τινες κοινωνικαὶ ἀνάγκαι τοῦ τότε κόσμου. Αἱ μόναι κοιναὶ ψυχαγωγίαι ἦσαν τὰ δημόσια θεάματα καὶ ἰδίως τὸ ἱπποδρόμιον· διότι δὲν τολμῶμεν νὰ καταλέξωμεν μεταξὺ αὐτῶν τὸ θέατρον. Ὅστις ἀνέγνωσε τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἠξεύρει ὁποῖόν τι ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ θέατρον, ἐν ᾧ δὲν ἐδιδάσκοντο οὔτε τραγῳδίαι οὔτε κωμῳδίαι ἀρχαῖαι ἢ νεώτεραι, ἀλλὰ μίμων ἀρρένων τε καὶ θηλέων τε αἰσχρολογίαι καὶ αἰσχροπραγίαι. Εὐτυχῶς εἰς τὰ

θεάματα ταῦτα δὲν παρίσταντο γυναῖκες καὶ οὐδὲ ἄνδρες πολλοὶ ἐκ τῶν χαριεστέρων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀλλὰ συνήθως ὄχλος μόνον κοινὸς καὶ συρφετώδης. Τὰ ἱπποδρομικὰ θεάματα ἦσαν βεβαίως ψυχαγωγικώτερα, διά τε τὴν θέαν τοσούτων ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων καλλιτεχνημάτων, καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιστῶν ἅμιλλαν, καὶ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα αὐτόθι ἀπεκαλύπτοντο καὶ συνεκρούοντο. Ἀλλ' οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐκ διαλειμμάτων μόνον, καὶ ἐνίοτε διεκόπτοντο ἐπὶ ἔτη, ἕνεκα πολιτικῶν ἢ οἰκονομικῶν λόγων. Πλὴν δὲ τούτου οὐδ' ἐν τοῖς ἱπποδρομίοις προσήρχετο συνήθως τὸ γυναικεῖον φῦλον. Κοινὸν λοιπὸν ἁπάσης τῆς κοινωνίας ἐντευκτήριον δὲν ὑπῆρχε τότε εἰμὴ ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν συνέρρεον οἱ ἄνθρωποι οὐ μόνον ἵνα ἀπευθύνωσι τὰς δεήσεις αὐτῶν πρὸς τὸν Ὕψιστον καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα κοινωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ἡ κοινωνία αὕτη ἦτο μεμετρημένη, διότι χωριστὰ μὲν ἵσταντο οἱ ἄνδρες, χωριστὰ δὲ αἱ γυναῖκες, εἰς τὸν ἔκτοτε καλούμενον γυναικίτην· ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἑκάτερον τῶν φύλων ἤρχετο κατ' ἰδίαν εἰς οἰκειοτέραν τινὰ σχέσιν, ἐκ δὲ τούτου αἱ συναθροίσεις ἐκεῖναι ἔλαβον ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ἅμα ἡ ἐκκλησία ἐγένετο τὸ μόνον κοινὸν ἐντευκτήριον τῶν ἀνθρώπων, παρήχθη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ αὐξήσωσιν αἱ ἀφορμαὶ τῆς συνεντεύξεως. Αἱ ἑορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε παρεκτὸς τῶν κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἱεροτελεστιῶν τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἑνὸς ἢ πλειόνων ἁγίων, ὁσίων, μαρτύρων· αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται. Ἐν πολλαῖς τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἰδίως ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἐν τῷ ἑσπερινῷ, ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ, οἱ προσερχόμενοι συνδιελέγοντο, μικρὸν προσέχοντες εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαγγελλόμενα ἢ ψαλλόμενα ῥήματα. Ἅμα ὅμως ἐπήρχετο ἐπίσημός τις τῆς ἀκολουθίας στιγμή, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ μεγάλη τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἔξοδος καὶ ἄλλαι τινὲς ἐξαίρετοι εὐχαὶ καὶ προσευχαί, πᾶσα ὁμιλία κατέπαυε, πάντες δὲ μετὰ εὐλαβείας καὶ κατανύξεως ἠκροῶντο τῶν ἱερῶν λογίων καὶ ᾀσμάτων, καὶ πολλοὶ συναπήγγελλον αὐτὰ καὶ συνέψαλλον. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ταῦτα πάντα συνέβαινον καθ' ἑκάστην, καὶ οὐ μόνον ἅπαξ ἀλλὰ

δὶς τῆς ἡμέρας, πρωΐαν καὶ ἑσπέραν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῶν λεγομένων παννυχίδων, θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς ἀνυπολογίστου ἐπιρροῆς ἣν εἶχε τότε ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ψυχολογικῆς οὕτως εἰπεῖν διαπλάσεως τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη ἐνησκεῖτο ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, αἵτινες οὐδαμοῦ ἀλλοῦ δυνάμεναι νὰ συνέλθωσιν ἀθρόαι, ὠφελοῦντο πολὺ μᾶλλον τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης τῶν συνεντεύξεων· καὶ πλὴν τούτου πολλαὶ τῶν προσευχῶν, οἷον αἱ ἀδιάλειπτοι πρὸς τὴν παναγίαν δεήσεις καὶ αἱ πρὸς τὴν ψυχὴν ἀποστροφαὶ τοῦ μεγάλου κανόνος, ἐπενήργουν ἰσχυρότερον εἰς τὰς εὐπαθεστέρας αὐτῶν καρδίας. Τινὲς μάλιστα τῶν προσευχῶν ἐφαίνοντο ἰδίως πρὸς αὐτὰς ἀπευθυνόμεναι· μήπως περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀκαθίστου ἡ ἐκκλησία δὲν ἀνέκραζε· «Γυναῖ-
» κες ἀκουτίσθητε, σκιρτήσατε, χορεύσατε, μετ' εὐφροσύνης ᾄσατε·
» ὁ Γαβριὴλ τῇ παρθένῳ, χαρὰν κομίζων ἐπέστη, εἰς Ναζαρὲτ νῦν
» τὴν πόλιν, χαρᾶς τὰ εὐαγγέλια.» Πᾶσα ψυχαγωγία κοινωνικὴ ἐζητεῖτο οὕτω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ θεάματος μεγαλοπρέπεια καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ παραγόμεναι πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ συγκινήσεις, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ φέρωσιν ἀδιακόπως τὰ πλήθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ ἀθροισθῶσιν αἱ γυναῖκες μὴ συνδιαλεγόμεναι μὲν εἰμὴ πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ θεραπεύουσαι ἐν ταὐτῷ ἕνα τῶν κυριωτάτων ἐμφύτων αὐτῶν πόθων τοῦ νὰ ἐπιδειχθῶσιν εἰς τὸ ἕτερον φῦλον. Ἐκεῖ ἐλάμβανον ἀφορμὴν νὰ συρρέωσιν οἱ ἄνδρες συνεχέστερον ἢ πανταχοῦ ἀλλοῦ, συνδυάζοντες τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος μετὰ τῆς πληρεστέρας ἐνασκήσεως τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν διαθέσεων.

Ἡ πρὸς τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος, καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἴσθημα σεβαστόν, ἀλλὰ εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργός, καὶ τοῦτο ἐνῷ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολον ἦτο ὅτι ἐγίνετο ἀνόσιος αὐτῶν παραποίησις καὶ ἐμπορία. Ὡσαύτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεία νὰ ὑποθάλπῃ τὴν εὐσεβῆ ἀνάμνησιν τῶν ἱδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἧττον εὔλογοι ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς

μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὁποίας οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπηύθυνον εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἥτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ Παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσκίασε τὸ πρὸς τὸ Ὑπέρτατον Ὂν αἴσθημα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τέλους αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμήθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἠσπάζοντο αὐτάς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσῆγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στῆθος, ἐποίουν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύνουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτὰς ὅλα τὰ δείγματα τῆς ἀμέσου λατρείας, ἐξ οὗ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ μωαμεθανοὶ κατήντησαν νὰ ὀνομάζωσι τοὺς χριστιανοὺς εἰδωλολάτρας.

Αἱ πολυειδεῖς αὗται καταχρήσεις καὶ παρεξηγήσεις ἐπενήργησαν ὀλεθρίως εἰς τὸν ἐθνικόν, εἰς τὸν κοινωνικόν, εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Ἐνῷ, καθὼς πολλάκις εἴπομεν, τὸ ἰσχυρότατον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατήριον ἦτο τότε ἡ θρησκεία, τὸ ἐλατήριον τοῦτο ἐφθείρετο ὁσημέραι διὰ τῶν ἀτοπημάτων, τὰ ὁποῖα παρεισέφρυσαν εἰς πολλοὺς θρησκευτικοὺς θεσμούς, τὸ δὲ ἔθνος περιέπιπτεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ποικίλην ὑλικήν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἔκλυσιν. Μέγα αὐτοῦ μέρος ἐντελῶς ἀφῃρεῖτο διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ καὶ πρακτικῆς κοινωνίας, τοῦ δὲ περιλιπομένου ἐν ταύτῃ μέρους ἡ δραστηριότης περιεστέλλετο διὰ τῶν καθ' ὑπερβολὴν πολλαπλασιασθέντων καὶ ἀλλοιωθέντων θρησκευτικῶν τύπων. Δὲν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν εἰργάζοντο· διότι καὶ ποικίλην βιομηχανίαν εἶχον, καὶ ἐμπορίαν, καὶ ναυτιλίαν, καὶ στρατὸν καὶ διοίκησιν· ἀλλὰ βεβαίως διετέλουν ἐν ἀργίᾳ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὴν «Ἔκθεσιν τῆς βασιλείου Τάξεως» τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, καὶ εἰς τὴν περὶ τῶν ὀφφικίων πραγματείαν τοῦ Κουροπαλάτου, ἵνα καταπλαγῇ ἐκ τῆς πληθύος τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορτῶν τῶν μεγάλων ἁγίων, καὶ τῶν πολιτικῶν πανηγύρεων, καθ' ἃς πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης

μέχρι τῆς κατωτάτης, ἀπησχολοῦντο ὑπὸ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν, αὐλικῶν καὶ δημοτελῶν τελετῶν. Καὶ αὗται ἦσαν αἱ μεγάλαι, αἱ ἐπίσημοι, αἱ κοινῶς ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τελούμεναι ἑορταί, αἱ δὲ εἰς μνήμην ἀναριθμήτων μαρτύρων καθιερωμέναι δὲν ἐπανηγυρίζοντο μὲν εἰμὴ κατὰ τόπους, ἀλλὰ διὰ τὴν πληθὺν αὐτῶν συνετέλουν ὡσαύτως εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔθνους ἀργίαν. Ὁποία διαφορὰ καταστάσεως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου παραγγελλομένην, λέγοντος εἰς τοὺς Θεσσαλονικεῖς· «αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι.... οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν τῷ κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι . . . . καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδ' ἐσθιέτω· ἀκούομεν γάρ τινας ἐν ὑμῖν, περιπατοῦντας ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους. Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.» Οἱ δὲ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι τῆς λατρείας τύποι δὲν συνεπήγαγον μόνον τὴν ἀργίαν καὶ τὰ ποικίλα καὶ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακολουθήματα, ἀλλὰ κατέπνιξαν προσέτι τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχικῆς τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας. Ἡ θαυματουργὸς δύναμις ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, παρήγαγε τὴν δοξασίαν ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἓν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου, καὶ τὸ δεινότερον, πάσης ἠθικῆς ὑποχρεώσεως. Ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατεδίκαζε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων «αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδία ἀντὶ φυλακῆς μεγάλης εὐαγγέλια ἐξαρτῶσι τοῦ τραχήλου, καὶ πανταχοῦ ἐπιφέρουσιν, ὅπου περ ἂν ἀπίωσι.» Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς πίστεως· «ὡς ἐν ἅπασι τοῖς τῶν ἐργαστηρίων προπυλαίοις εἰκόνας αὐτῷ βραχείας ἀναστῆσαι, ἱστορεῖ Θεοδώρητος περὶ ἁγίου τινὸς ἀνδρός, φυλακήν τινα σφίσιν αὐτοῖς καὶ ἀσφάλειαν ἐντεῦθεν πορίζοντας.» Καὶ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων εἰς ἕτερα ἥκιστα ἱερὰ δι' ὧν οἱ πολλοὶ οἰωνίζοντο. καὶ φαρμακείαις καὶ κλυδωνισμοῖς καὶ ἐπῳδαῖς ἐχρῶντο ἐν μέσῃ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα, ὡς ἐκτραγῳδεῖ Χρυσόστομος. Τὸ δὲ χείριστον, καὶ οἱ ἱερεῖς μετεχειρίζοντο καὶ ὑπέτρεφον τὰ τοιαῦτα ἀτοπήματα, διὸ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος ἠναγκάσθη νὰ ὁρίσῃ «ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικοὺς ἢ κληρικοὺς μά-

γους ἢ ἐπαοιδοὺς εἶναι, ἢ μαθηματικοὺς ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια.» Τελευταῖον, ἂν ὄχι πρὸ καιροῦ, τοὐλάχιστον εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς περὶ τὴν παροῦσαν ἱστορίαν εὑρισκόμεθα, αἱ προλήψεις αὗται ἐπὶ τοσοῦτον ἐξετραχηλίσθησαν, ὥστε ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι ἐν ἔτει 716 πολιορκουμένης τῆς Περγάμου ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης κατ' εἰσήγησιν μάγου τινὸς ἀνέτεμον γυναῖκα ἐπίτεκα, καὶ λαβόντες τὸ βρέφος, καὶ ἐπὶ κακκάβου ἑψήσαντες εἰς τὴν τοιαύτην θεοβδέλυκτον θυσίαν πάντες οἱ πολεμεῖν βουλόμενοι τὰ μανίκια τῆς δεξιᾶς χειρὸς αὐτῶν κατέβαψαν,» ἐξ οὗ γνωστὸν ἤδη εἶναι ὅτι δὲν διεκωλύθη ἡ ὑπὸ τῶν πολεμίων ἅλωσις τῆς πόλεως (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 370). Τὴν πίστιν λοιπὸν διεδέχθη ἡ δεισιδαιμονία, ἡ δεινοτέρα δεισιδαιμονία· διὰ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀργίας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας ἐξελύοντο πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο κυρίως εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, οἵτινες παρεκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων ἀνέτρεφον τὴν νεολαίαν κατὰ τὰς ἡμαρτημένας ἐκείνας δοξασίας. Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δεινά, ἡ ἐκκλησία ἀπέκλειε τῆς κοινωνίας τῶν ὀρθοδόξων τοὺς αἱρετικούς, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀστικοὶ νόμοι κατεβίβαζον αὐτοὺς εἰς τάξιν ὑποδεεστέραν τῆς τῶν ὀρθοδόξων τάξεως, ἐξ οὗ παρήγοντο νέαι ἀφορμαὶ ἠθικῶν διαιρέσεων καὶ διενέξεων, ὧν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν διὰ μακρῶν.

Ἐν τούτοις ἡ κοινωνία ἐκείνη δὲν εἶχε περιέλθει εἰς τοσαύτην ἔκλυσιν, ὥστε οὐδεμία αὐτῆς μερὶς νὰ μὴ ἔχῃ τὴν συνείδησιν τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ἔτρεχε, καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς. Πρὸ καιροῦ πολλοὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει εἶχεν ἰδίως ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, καὶ εἰς τὰ ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα προέκυπτον ἐκ τῶν παρεισαχθεισῶν εἴς τινας θρησκευτικοὺς θεσμοὺς καταχρήσεων. Ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος τοῦ βασιλέως, περὶ τὰ τέλη τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Φιλόξενος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἱεραπόλεως, ἀπεπειράθη νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ διοικήσει. Ἐν τῇ ἑπομένῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ διὰ διαφόρων περιοριστικῶν διατάξεων τὴν ἀκατάσχετον ὁρμὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν μοναστηριακὸν

βίον. Ὁ τοῦ Μαυρικίου διάδοχος Φωκᾶς, ἵνα ἀναζωπυρήσῃ τὸ μάχιμον τοῦ λαοῦ πνεῦμα, ἀπεφήνατο ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες ἐξομοιοῦνται πρὸς τοὺς μάρτυρας τῆς πίστεως. Ἔπειτα ὁ τοῦ Φωκᾶ διάδοχος Ἡράκλειος ἠγωνίσθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως νὰ καταστήσῃ πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν ὅσον ἔνεστι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Μικρὸν πρὸ τοῦ Λέοντος ὁ βασιλεὺς Φιλιππικὸς ἐμελέτησε τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας· λέγεται μάλιστα ὅτι καὶ ῥητὸν νόμον κατ' αὐτῶν ἐξέδωκε τῷ 713. Ὁλόκληροι φυλαί, ὁλόκληροι κοινότητες διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων ἀναπτύξεως. Ὅτε ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο ἡ μεγάλη γερμανικὴ ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν σταυροφορία, οἱ Ἀρμένιοι ὑπεδέχθησαν τοὺς Γερμανοὺς ὡς φίλους διὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν περὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ὁμοφροσύνην.«Ἀρμενίοις γὰρ καὶ Ἀλαμανοῖς ἐπίσης ἡ τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκύνησις ἀπηγόρευται, λέγει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, καὶ ἄλλα ἄττα, ὀρθοδόξοις χριστωνύμοις ἀπόβλητα, οὗτοι σφαλλόμενοι τοῦ ὀρθοῦ, τηροῦσιν ὡς ἔννομα». Ὅτι δὲ τοῦτο συνέβαινεν ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, (70) ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς οἱ Ἀρμένιοι ἐξ ἀρχῆς ἠσπάσθησαν τὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Ἀρμενίᾳ παρήχθησαν ἐν τῇ 7 καὶ 8 ἑκατονταετηρίδι αἱρέσεις ἐπιχειρήσασαι τολμηροτάτας περὶ τὸν χριστιανισμὸν καινοτομίας, καὶ ἰδίως ἡ τῶν λεγομένων Παυλιανιτῶν αἵρεσις, (71) οἵτινες κατήντησαν οὐδένα ν' ἀποδέχωνται ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἄλλης καινῆς Διαθήκης. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ κοινωνία αὕτη εἰς τὰς τοιαύτας περὶ μόνον τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐνεργείας. Ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ὑποφαίνεται ὁλόκληρον οὐ μόνον ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ

---

70) Οἱ Ἀρμένιοι, ἤτοι ἡ Ἀρμενικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἀπέβαλε τὰς εἰκόνας ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Περιττὸν δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου ἔτι οἱ Γερμανοί, ὄντες ἀκραιφνῶς Καθολικοί, σύμπαντες ἐτίμων τὰς εἰκόνας, ὡς μέχρι νῦν οἱ Καθολικοὶ αὐτῶν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὀλίγα περὶ τῆς κυρίως προσκυνήσεως, ἤτοι ἀσπασμοῦ ἢ χαιρετισμοῦ τῶν εἰκόνων, ὅστις δὲν εἶναι λίαν συνήθης παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις.

71) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Οἱ Παυλιανῖται δὲν ἦσαν Ἀρμένιοι, ἀλλὰ Μικρασιανοὶ Ἕλληνες τῶν ἐγγὺς τῆς Ἀρμενίας χωρῶν.

καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως (72) σύστημα ἐπιδιωκόμενον μετ' ἐπιμονῆς μαρτυρούσης ὅτι δὲν ἦτο ἔργον βασιλέων ἴδιον ἢ καὶ ὀλίγων τινῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν κοινωνία, ἥτις ἐμελέτησε πρὸ καιροῦ τὸ ζήτημα ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, καὶ ἐμόρφωσε περὶ αὐτοῦ δοξασίας καὶ πεποιθήσεις τὰς ὁποίας ἠγωνίσθη νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν. Τῷ ὄντι ἡ περίοδος αὕτη ἐπωνυμεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς εἰκονομαχίας, οὐχὶ δι' ἄλλο, εἰμὴ διότι ἡ τῶν εἰκόνων κατάλυσις, προσβαλοῦσα τὰς περισσοτέρας ἕξεις καὶ τὰ περισσότερα συμφέροντα, κατέπληξε ζωηρότερον τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπεσκίασε πάντα τὰ λοιπὰ γεγονότα. Καθ' ὅσον ὅμως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀτελῶν εἰδήσεων ὅσαι εἰς ἡμᾶς περιεσώθησαν, δὲν προέκειτο ἤδη περὶ μόνης τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ πλείστων ἄλλων θρησκευτικῶν ἅμα καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν, καὶ κοινωνικῶν μᾶλλον ἢ θρησκευτικῶν. Ἡ μεταρρύθμισις ἐπιβαλοῦσα χεῖρα τολμηρὰν ἐπὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα, ὅσα ὑπέσκαπτον τὴν ὑλικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν διανοητικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δύναμιν, ἐπεχείρησεν, ὡς φαίνεται, παρεκτὸς τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, νὰ περιστείλῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων, νὰ καθυποβάλῃ εἰς τὸν κοινὸν φόρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ κλήρου τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, νὰ καταργήσῃ τὴν δουλοπαροικίαν, νὰ περιορίσῃ τὴν δουλείαν, νὰ καθιερώσῃ μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκείαν (ἰδίως ὡς πρὸς τὸν γάμον καὶ ἐνίοτε ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων) καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἀρκουμένη, νὰ νομοθετήσῃ καὶ νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζήτει τὴν διάπλασιν κοινωνίας νέας ἐχούσης εὐγενεῖς καὶ ἐθνικὰς προαιρέσεις. Εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῆς οἰκογενείας, ὅπως εἶχε διαρρυθμισθῇ ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶχον μὲν ἐπενεργήσει πολὺ τὰ χριστιανικὰ τοῦ Εὐαγγελίου δόγματα, ἀλλὰ περιεσώζοντο ἔτι ἐν αὐτῇ ἴχνη τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐθνικῶν δοξασιῶν, τὰ ὁποῖα ἡ μεταρρύθμισις ἠθέλησε νὰ ἐξαφανίσῃ, περιποιοῦσα,

72) Μεταρρύθμισιν ὠνόμασαν τὸ ἔργον τῶν εἰκονομάχων βασιλέων πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ ὁ ἡμέτερος Ζαμπέλιος καὶ ὁ Γερμανὸς Φαλμεράϋερ.

παρεκτὸς τῶν ἄλλων, εἰς τὴν γυναῖκα ἀξίωμα οἰκογενειακὸν ἐντελῶς ἴσον πρὸς τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωμα. Πλὴν τούτου ἀπεμάκρυνε συστηματικῶς ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς εὐνούχους, πιθανώτατα κατήργησε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξευτελιστικοὺς τῆς ἐδαφιαίας προσκυνήσεως τῶν βασιλέων τύπους, δὲν φαίνεται μεταχειρισθεῖσα πλέον, παρεκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τὰς ἀποτροπαίους ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, ἀφήρεσεν ἀπὸ τῆς ξενικῆς τοῦ Πάπα δικαιοδοσίας πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας, καὶ περὶ τὰ τέλη ἠσχολήθη δραστηρίως εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ὑψηλοτέρας λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπεχείρησε τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, καὶ εἰσήγαγεν ἀρχὰς ὑγιεστέρας εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν διοίκησιν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης δὲν ἀνεδείχθησαν πάντοτε ἀνώτεροι ὅλων τῶν προλήψεων τοῦ αἰῶνος αὐτῶν· καὶ ἐνίοτε ἐξετράπησαν εἰς πράξεις τὰς ὁποίας ἀποδοκιμάζει ἡ σημερινὴ δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ ἠθική. Ἀνάγκη ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν γένει ὑπῆρξαν χρηστότεροι τῶν ἀντιπάλων, ὅτι ἔρριψαν εἰς μέσον ἀρχὰς καὶ δοξασίας τὰς ὁποίας μετ' ἀπορίας ἀπαντῶμεν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι, καὶ ὅτι ἐπεχείρησαν θρησκευτικήν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπλασιν, τῆς ὁποίας ὁλοσχερεστέρα καὶ συστηματικωτέρα σπανίως εὕρηται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τοιαύτη δὲ μεταβολὴ ἐπιδιωχθεῖσα ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἐπεβλήθη βεβαίως ὑπὸ τῆς πρωτοβουλίας ἑνὸς ἢ καὶ πολλῶν βασιλέων. Ἐν πρώτοις οἱ βασιλεῖς οὗτοι δὲν ἀνῆκον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Ὁ Νικηφόρος οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν πρὸς τοὺς δύο πρώτους βασιλεῖς, τὸν Λέοντα Γ' καὶ τὸν τούτου υἱὸν Κωνσταντῖνον Ε'. Οὐδεμίαν ὡσαύτως εἶχε συγγένειαν ὁ Λέων Ε' πρὸς τὸν Νικηφόρον. Καὶ πάλιν ὁ Μιχαὴλ Β' καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, οἱ τελευταῖοι τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, οὐδεμίαν εἶχον συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Ε'. Ὥστε τοῦτο ἤδη τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἐπεδιώχθη ὑπὸ ἡγεμόνων ἀλλοτρίων πρὸς ἀλλήλους, μαρτυρεῖ ἀποχρώντως ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἔργον οὔτε ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, οὔτε μιᾶς οἰκογενείας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἠξεύρομεν θετικῶς ὅτι ὁ Λέων Ε', προκειμένου νὰ ἐκτελέσῃ αὖθις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πολιτικὸν σύστη-

μα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ εἶχε διακοπῇ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Μιχαὴλ Α', ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, οὐδ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' εἰμὴ καταναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν κραυγῶν μεγάλης κοινωνικῆς μερίδος. Προσέτι οἱ νόμοι, οἱ τοσοῦτον τὴν περίοδον ταύτην τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας τιμήσαντες, καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀστικοὶ νόμοι, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦναι ἐπινόημα πρόχειρον βασιλέων τινῶν ἢ ὀλίγων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξαν μᾶλλον τὸ πόρισμα μακρῶν σκέψεων καὶ συζητήσεων, ἃς προεκάλεσαν μὲν αἱ ἀνάγκαι τοῦ κράτους, παρεσκεύασαν δὲ αἱ ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγχνων τῆς κοινωνίας προκύψασαι πεποιθήσεις καὶ ἀπαιτήσεις. Ὁ στρατὸς ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀρχῆς, καὶ διετέλεσε δι' ὅλης τῆς περιόδου ταύτης, ζηλωτὴς ἔνθερμος τῆς μεταβολῆς· καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ ἡγεμόνας πρεσβεύοντας τὰ δόγματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἡγεμόνας πολεμίους τῶν δογμάτων τούτων. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ἐν ᾗ ἀνέκαθεν ἐκυοφορήθησαν αἱ κυριώτεραι θρησκευτικαὶ συζητήσεις καὶ αἱρέσεις, ὑπῆρξε καὶ τῆς προκειμένης μεταρρυθμίσεως ἡ τροφός, καὶ ἐπέμεινεν ὑπερμαχοῦσα ὑπὲρ αὐτῆς πολὺ ἀφοῦ αὕτη κατελύθη ὁριστικῶς ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ βασιλείου. Ἐπὶ πᾶσιν ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αἱ πρῶται τῆς μεταβολῆς ἀπόπειραι ἀπήντησαν πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὀλιγωτέρας δυσκολίας, ἢ αἱ πρῶται τῆς καταργήσεως αὐτῆς ἀπόπειραι. Ἡ ἐν ἔτει 754 ψηφίσασα τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων Σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ 348 ἐπισκόπων, καὶ ἐν τούτοις αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς, οὐδὲν λέγοντες περὶ βίας τινὸς ἐπενεχθείσης εἰς τοὺς ἱεράρχας ἐκείνους, μαρτυροῦσι διὰ τῆς σιωπῆς αὐτῶν ὅτι ὁ πολυάριθμος οὗτος ἀνώτερος κλῆρος ἐκανόνισεν ἐλευθέρως τὸ μέγα ἐκεῖνο ζήτημα, ἐνῷ ἡ μὲν πρώτη σύνοδος ἡ βραδύτερον ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης συγκροτηθεῖσα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως, διελύθη ἄπρακτος διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν πλείστων ἐπισκόπων, ἡ δὲ δευτέρα δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων, εἰμὴ ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν. Ἐκ τούτων δὲ πάντων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν μεταρρύθμισιν ἐπεζήτουν καὶ ἠσπάζοντο πρὸ καιροῦ αἱ λογιώτεραι, αἱ νοημονέστεραι, αἱ πρακτικώτεραι τῆς κοινωνίας τάξεις, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ πλεῖστοι ἀνώτεροι τοῦ κλήρου λειτουργοί.

Κατέναντι αὐτῶν πολλαὶ ἕτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, κατώτεραι

μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν διανοητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ πολυαριθμότεραι αὐτῶν ἀπέκρουον πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀναμόρφωσιν. Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἔτι μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ διοικητικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταβολὴ προσέβαλλε πλειότερα συμφέροντα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἐνῷ ἔτι δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ μόνης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, οἱ ὀπαδοὶ τῶν καθεστώτων ἦσαν πολυπληθέστεροι τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Οἱ ἁπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων οὔτε ὁ νοῦς, οὔτε ἡ καρδία διεπλάσθη ὑπὸ ἐλευθερίου ἀγωγῆς, ἀδυνατοῦσι συνήθως νὰ ἐννοήσωσι τὴν λατρείαν ἄλλως ἢ περιβεβλημένην διὰ ποικίλων τύπων ἐπιτηδείων νὰ ὑπομιμνήσκωσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ἀντικείμενα τῆς εὐλαβείας αὐτῶν, καὶ νὰ ὑποτρέφωσι τὸ πρὸς αὐτὰ σέβας. Ἐντεῦθεν ὁ κοινὸς ὄχλος διέσωσεν ἀκμαίας τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ καθεστῶτα, καὶ οὐ μόνον δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ τὰ ὅρια ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἠλλοιοῦτο ὁ γνήσιος τῆς πίστεως χαρακτήρ, ἀλλ' οὐδὲ εἶχε τὴν συνείδησιν τῶν ἀτοπημάτων τὰ ὁποῖα συνεπήγετο ἡ ὑπέρβασις τῶν ὁρίων τούτων. Ὁ κοινὸς ὄχλος ἐπὶ τοσοῦτον συνήθως ταὐτίζει τὴν πίστιν μετὰ τῶν τύπων, ὥστε μέχρι τῆς σήμερον πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος μήπως ἐκλιπόντων τῶν τύπων, συνεκλείψῃ καὶ ἡ πίστις, ἥτις δι' αὐτῶν ὑποθάλπεται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πολλῶν. Ἔπειτα ἤρχοντο αἱ γυναῖκες οὐ μόνον τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, αἵτινες οὐδέποτε ἐπείσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ἀγογγύστως εἰς τὰς πρεσβευθείσας ὑπ' αὐτῶν καινοτομίας, καὶ πολλάκις ἀντέπραξαν κρυφίως εἰς αὐτάς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ἀκραδάντου τῶν γυναικῶν ἀφοσιώσεως εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους εἶναι ἓν τῶν περιεργοτέρων τῆς ἱστορίας φαινομένων. Αἱ νεώτεραι γενεαὶ αἱ ἀνατραφεῖσαι ὑπὸ τὸ κράτος ἄλλων δοξασιῶν, δυσκόλως ἴσως δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην. Ἀλλ' οἱ πρεσβύτεροι ἡμεῖς, οἱ γνωρίσαντες ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰς ἕξεις τῶν μητέρων ἡμῶν, ἐννοοῦμεν κάλλιστα καὶ συμμεριζόμεθα μέχρι τινὸς τὸ τοιοῦτο τῆς εὐλαβείας αἴσθημα. Τῷ ὄντι ὅσοι ἐξ ἡμῶν εἶδον τὰς σεβασμίας ἐκείνας γυναῖκας ἀσπαζομένας ἐν πάσῃ πεποιθήσει ἱερὰς εἰκόνας καὶ ἅγια λείψανα, καὶ ἐν τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ἀρυομένας

τὴν ἀκαταμάχητον τῆς ψυχῆς καρτερίαν, δι' ἧς ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς συμφορὰς τῆς ἐπαναστάσεως· ὥστε ἐνῷ οἱ σύζυγοι αὐτῶν καὶ οἱ υἱοὶ ἐσφάζοντο ἢ ἔπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἐνῷ ἡ περιουσία αὐτῶν ἐλεηλατεῖτο, ἢ ἐδημεύετο, καὶ αὗται ἠναγκάζοντο νὰ φεύγωσι μετὰ νηπίων εἰς τὴν ξένην ἢ εἰς τὰ ὄρη, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἧττον μέχρι τέλους ζωῆς ἐμμένουσαι πισταὶ εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα καὶ εἰς τὸ ἐθνικὸν φρόνημα· ὅσοι εἶδον τὸ θέαμα τοῦτο, (καὶ τίς Ἕλλην τῆς ἡμετέρας ἡλικίας δὲν εἶδεν αὐτό;) οὐ μόνον ἐννοοῦσι τὴν ἀφοσίωσιν τῶν γυναικῶν τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ καὶ κύπτουσι βεβαίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοιούτων αἰσθημάτων καὶ πεποιθήσεων, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ πολλάκις αἱ περιστάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξαν ἀνάλογοι τῶν περιστάσεων τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας. Τελευταῖον ἡ πολυάριθμος τῶν μοναχῶν τάξις ἀντέστη φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς πᾶσαν καινοτομίαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ προσβάλῃ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· τοῦτο δὲν ἔγινεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν ἀναγκαίως ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναστηρίων, ἐπὶ τέλους δὲ πιθανώτατα ἤθελεν ἐπακολουθήσει ἡ ὁλοσχερὴς αὐτῶν κατάργησις. Κἂν ἂν ὅμως τοιοῦτό τι δὲν συνέβαινεν, οἱ πόροι τοῦ μοναστηριακοῦ βίου περιεστάλησαν οὐσιωδῶς, τὸ μὲν διότι ἐφορολογήθησαν τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὸ δὲ διότι ἐκλιπούσης τῆς τῶν εἰκόνων χρήσεως, συνεξέλιπεν ἡ ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς αὐτῶν· ἡ δὲ κατασκευὴ τῶν εἰκόνων ἦτο ἓν τῶν κυριωτέρων καὶ τῶν μᾶλλον εὐπροσόδων βιομηχανημάτων τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἐντεῦθεν οἱ μοναχοί, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως κατὰ τῆς μεταβολῆς, καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς ἣν εἶχον εἰς τὰς γυναῖκας καὶ εἰς τὸν κοινὸν ὄχλον, ἀπέβησαν οἱ κυριώτατοι παραίτιοι τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Λέων Γ΄.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων καὶ δοξασιῶν περὶ ὧν

ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ Κεφαλαίῳ, εὑρέθη ὁ Λέων Γ' ὅτε, μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδέησε νὰ σκεφθῇ περὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους. Αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν σήμερον περὶ τῶν διανοημάτων αὐτοῦ καὶ ἐνεργειῶν, ἰδίως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, εἶναι τοσοῦτον ἀτελεῖς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ἱστορήσωμεν ἀκριβῶς τίνες ὑπῆρξαν ἐξ ἀρχῆς αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς δύο ἀντιθέτους μερίδας, καὶ τίνες αἱ ἄμεσοι περιστάσεις δι' ἃς ἠναγκάσθη νὰ συνταχθῇ μετὰ τῆς ἑτέρας ἐξ αὐτῶν. Οἱ περισωθέντες εἰς ἡμᾶς χρονογράφοι εἶναι ὅλοι πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὄχι μόνον δὲν ἐξηγοῦσι τὰς ἀληθεῖς αὐτῆς ἀφορμάς, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀποδίδουσιν εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ Λέοντος αἰτίας ὅλως εὐτελεῖς. Διηγοῦνται λ. χ. ὅτι νεώτατος ἔτι ὢν καὶ περιοδεύων ἐν Ἰσαυρίᾳ, ἀπήντησεν ἰουδαίους τινάς, ὧν εἷς ἠρώτησεν αὐτὸν πκίζων, ἐὰν βασιλεύσας τυχὸν ποτέ, δὲν θέλει ἐξαλείψει ἁπάσας τὰς ἀσεβεῖς ἐκείνας εἰκόνας· ὁ δὲ ἀπήντησεν ἐπίσης γελῶν ὅτι βεβαίως δὲν θέλει φεισθῇ οὐδεμιᾶς. Καὶ καθ' ἑτέραν διήγησιν οἱ ἰουδαῖοι εἶχον σπουδάζοντες προφητεύσει εἰς τὸν Λέοντα ὅτι θέλει βασιλεύσει, λαβόντες ἀντὶ τῆς προφητείας ταύτης τὴν ἔνορκον αὐτοῦ ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει καταργήσει τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, ὑπόσχεσιν ἣν ἐπεχείρησεν ἤδη νὰ ἐκτελέσῃ. Ἐνῷ δὲ παριστῶσιν αὐτὸν ἀναλαβόντα τοιαύτας πρὸς τοὺς ἰουδαίους ὑποχρεώσεις, βεβαιοῦσιν ἔπειτα ὅτι γενόμενος βασιλεὺς ἠγωνίσθη πρὸ πάντων νὰ προσαγάγῃ διὰ τῆς βίας αὐτοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἱστοροῦσι προσέτι ὅτι ὁ πατρίκιος Βίσηρ, εἷς τῶν κυριωτέρων ὀπαδῶν τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, συνεβούλευε τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα, κυρίως ἵνα προσελκύσῃ εἰς τὴν πίστιν ἡμῶν πολλοὺς μωαμεθανούς. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατα. Ἴσως ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ διευκολύνῃ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστροφὴν τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν μωαμεθανῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λέοντος· βέβαιον τοὐλάχιστον εἶναι ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ καλίφαι Ὀμὰρ καὶ Ἰεζὶδ Β', ἵνα τἀνάπαλιν καταναγκάσωσι τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους αὐτῶν εἰς τὸ νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηγόρευσαν τὴν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος εἰσαγωγὴν τοῦ οἴνου, ἐπέτρεψαν ἀσυδοσίαν εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους, ἀπεφήναντο ἄκυρον τὴν τῶν χριστιανῶν μαρτυρίαν καὶ διέταξαν τὴν καταστροφὴν τῶν χριστιανικῶν εἰκόνων. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ἂν ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἀντενερ-

γήσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην, προτείνων εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους τὸ δέλεαρ τῆς τῶν εἰκόνων καταργήσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὰ προεκτεθέντα περὶ τῶν δοξασιῶν αἵτινες πρὸ καιροῦ ἐπεκράτουν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα, εἶναι πασίδηλον ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφερόμενα, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λέοντος, δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν εἰμὴ ὡς αἴτια ὅλως δευτερεύοντα, τὰ δὲ κυριώτερα αἴτια ὑποφαίνονται καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς διηγήσεσιν αὐτῶν, ὅσῳ καὶ ἄν, εἴτε ἐκ προαιρέσεως, εἴτε ἐξ ἀμαθείας, διέστρεψαν τὴν ἀλήθειαν. Διότι ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Θεοδόσιος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατίᾳ Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶς, καὶ ὁ τῆς ἐν Φρυγίᾳ Νακολίας Κωνσταντῖνος προέτρεψαν καὶ καθωδήγησαν τὸν Λέοντα εἰς τὴν τῶν εἰκόνων κατάλυσιν, ἐξ οὗ συνάγεται ἀποχρώντως ὅτι ἡ μεταρρύθμισις εἶχε ρίζας βαθείας ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ μάλιστα ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ὅτι ἡ κυριωτάτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας. Τὰ δὲ περὶ τοῦ πατρικίου Βίσηρ λεγόμενα ὑποδεικνύουσιν ὅτι οὐδ' οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ὑπῆρξαν ἀμέτοχοι τῆς ἐνεργείας ταύτης. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τῆς συνεντεύξεως ἣν ἔλαβεν ὁ Λέων πρὸς ἰουδαίους τινάς, πρὶν βασιλεύσῃ, διηγημάτιον, εἶναι ἀξιοσημείωτον, καθ' ὃ ἐπιμαρτυροῦν, ὅτι τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα περιεφέρετο πολὺ πρότερον ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ προσέτι ὑπεμφαῖνον τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Λέων εἶχεν ἀναλάβει περὶ αὐτοῦ ὑποχρεώσεις τινάς, πρὶν περιέλθῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Οἱαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν μερίδα τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ οἱαιδήποτε αἱ παρ' αὐτῷ γενόμεναι ἐνέργειαι, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐδίστασε περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Λέων ἐβασίλευσε τῷ 718, ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐλύθη τῷ 719, αἱ δὲ πρῶται αὐτοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις δὲν ἐγένοντο εἰμὴ μετὰ ὀκτὼ ἔτη, ἤτοι τῷ 726. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διστάσῃ; Ἀφ' ἑνὸς λόγοι ἠθικοί, κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἔπειθον αὐτὸν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἀπαραίτητος, ἀφ' ἑτέρου συνῃσθάνετο ὅτι ἐπιβάλλων χεῖρα εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ ἰδίως εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τοσαύτας πεποιθήσεις καὶ ἕξεις καὶ τοσαῦτα συμφέροντα,

ὥστε ἀναπόδραστος ἦτο μέγας τις ἐν τῷ κράτει σάλος. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς σωτηρίας ἦτο κατεπείγουσα, ἀλλ' ὁ κίνδυνος τῆς διαταράξεως τῶν πνευμάτων οὐδὲν ἧττον προφανής. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ὁ Λέων ἦτο κύριος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸ δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι πρὶν ἀποφασίσῃ διῆλθε διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν ἐνδοιασμῶν. Οἱ δὲ ἐνδοιασμοὶ οὗτοι δὲν ἀναφαίνονται παρὰ μόνῳ τῷ Λέοντι. Αὐταὶ αἱ δύο ἀντίθετοι μερίδες περιέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ βραδύτερον εἰς ἀμφιβολίας δεινάς. Καίτοι ἐπιδιώκουσαι ἡ μὲν μία τὴν μεταβολήν, ἡ δὲ ἄλλη τὴν τήρησιν τῶν καθεστώτων, ἐνόησαν πολλάκις ἀμφότεραι ἢ τοὐλάχιστον οἱ σωφρονέστεροι καὶ μετριοπαθέστεροι αὐτῶν ἀρχηγοί, ὅτι καὶ ἡ ριζικὴ ἀνατροπὴ καὶ ἡ ἀναλλοίωτος συντήρησις ἦσαν ἐξ ἴσου ἐπισφαλεῖς. Ὅθεν ἐπανειλημμένως ἠθέλησαν νὰ ἔλθωσιν εἴς τινα συμβιβασμόν. Θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ὁ Λέων ἐπροοιμίασεν οὐχὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναρτήσεως αὐτῶν ἐν χώρῳ τῶν ἐκκλησιῶν ὑψηλοτέρῳ ἵνα μὴ δύνανται οἱ πολλοὶ νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὰς τὰ ὑπερβολικὰ ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας δείγματα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ εὐλάβεια μετεβάλλετο εἰς ἀληθῆ λατρείαν· παραπλήσιός τις τοῦ ζητήματος συμβιβασμὸς ἀναφαίνεται αὖθις βραδύτερον ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Β'. Πάλιν δὲ ἡ συντηρητικὴ μερὶς ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ, ἔστω καὶ ἐκ πλαγίου, τὰ ἀτοπήματα ὅσα συνεπήγετο ἡ περὶ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων κατάχρησις. Καὶ δὲν προέβαινε μὲν βεβαίως μέχρι τοῦ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ἐντελῆ τῶν εἰκόνων κατάργησιν, ἀλλὰ λόγῳ καὶ ἔργῳ συνωμολόγει τὴν ἀνάγκην θεραπείας τινός. Εἷς τῶν θερμοτέρων ἀλλὰ καὶ λογικωτέρων ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπαντῶν εἰς τὴν πολλάκις γενομένην ἔνστασιν ὅτι «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας,» ἔλεγεν ὀρθότατα «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν,» ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὡμολόγει, ὅτι ἅμα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ διανοήματα τῶν πολλῶν ἤθελον καταρτισθῇ δεόντως διὰ τῆς διδασκαλίας, ἡ μεταρρύθμισις ἔμελλε νὰ προκύψῃ, οὕτως εἰπεῖν, ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγχνων τοῦ λαοῦ, καὶ νὰ θριαμβεύσῃ ἀφ' ἑαυτῆς ἄνευ κλονισμῶν, καὶ ἴσως ἄνευ καινοτομιῶν περὶ τοὺς θεσμούς, διὰ τῆς ἁπλῆς μεταβολῆς, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὰς ἕξεις καὶ εἰς τὰ φρονήματα

τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ΄ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐκανόνισε δι' αὐτῆς τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα εἰς τρόπον καταδεικνύοντα, ὅτι οὐδόλως προαιρούμενος νὰ καθιερώσῃ τὰς προϋπαρχούσας καταχρήσεις, ἐσκόπει τοὐναντίον νὰ καταπαύσῃ τὰς καταχρήσεις ταύτας διὰ καταλλήλου ἑρμηνείας. Κατὰ τὸν ὅρον τῆς συνόδου ταύτης τὸν μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, αἱ εἰκόνες ἀναρτῶνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις οὐχὶ ἵνα ἀπονέμεται εἰς αὐτὰς ἀληθινὴ λατρεία, ἣν πρέπει μόνῃ τῇ θείᾳ φύσει, ἀλλ' ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν· ἡ δὲ προσαγωγὴ θυμιαμάτων καὶ φώτων διατηρεῖται ἁπλῶς ὡς ἔθος, καὶ μόνον διότι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Ὡσαύτως καὶ ὁ 7 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου ὡς ἔθος ἁπλοῦν ἀνανεοῖ τὴν πρὸς τὰ ἅγια λείψανα εὐλάβειαν. Πᾶσαι αὗται αἱ διατάξεις καὶ δοξασίαι τῶν συντηρητικῶν οὐδὲν ἄλλο ἦσαν, εἰμὴ συνομολόγησις τῶν γενομένων καταχρήσεων, καὶ ἀπόπειρα διορθώσεως αὐτῶν. Ἡ δὲ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπανειλημμένως προταθεῖσα ἁπλῆ τῶν εἰκόνων ἀνύψωσις, οὐδὲν ἄλλο ὡσαύτως ἦτο, εἰμὴ συνομολόγησις τῶν κινδύνων, οὓς ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ ἡ ἐντελὴς αὐτῶν ἐκ μέσου ἀφαίρεσις, καὶ προσπάθεια νὰ συμβιβασθῇ ἡ διατήρησις αὐτῶν μετὰ τῆς ἀποτροπῆς παντὸς ἀτοπήματος. Δυστυχῶς ἀμφότεραι αὗται αἱ ἀπόπειραι τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχον, καὶ δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀποτύχωσιν ἐνόσῳ δὲν συνεδυάζοντο μετὰ τῆς ἀναπλάσεως, συμπληρώσεως καὶ διαδόσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, δι' ἧς καὶ μόνης ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὁ λαὸς τὶς ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς τῶν εἰκόνων ἀναρτήσεως. Ἀλλ' ἦτο ἆρά γε δυνατὴ ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις, ἡ τοιαύτη συμπλήρωσις, καὶ πρὸ πάντων ἡ τοσαύτη διάδοσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐνόσῳ, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας, ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη περιωρίζετο εἰς μόνας τὰς ἀνωτέρας τῆς κοινωνίας τάξεις; Πρὸς τιμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀρκεῖ ὅτι ἀμφότεραι αἱ μερίδες ᾐσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ διδαχθῇ ὁ ἀγράμματος λαός. Μὴ δυνηθεῖσαι δὲ νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀνάγκην ταύτην, περιωρίσθησαν νὰ πρεσβεύσωσιν ἡ μὲν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀφαιρέσῃ τὰς εἰκόνας ἐκ μέσου, ἡ δὲ ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἑρμηνευθῇ ἐπισήμως ὁ λόγος τῆς ἀναρτήσεως αὐτῶν· ἀλλ' ἡ μὲν ἀφαίρεσις δὲν ἤρκει νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς πολλοὺς νὰ λατρεύωσιν αὐτὰς

λάθρα κατ' ἰδίαν, ἐνόσῳ ἐπίστευον ὅσα ἐπίστευον, ἡ δὲ ἑρμηνεία δὲν ἤρκει νὰ μεταβάλῃ τὰς ἕξεις καὶ τὰς δοξασίας τοῦ πλήθους. Εἰς τὰς δυσχερείας ταύτας προσετέθησαν κατὰ τὸ σύνηθες πολλὰ πάθη, πολλὰ συμφέροντα, καὶ ἡ κοινωνία παρεσύρθη εἰς μακρὰν καὶ ἐναγώνιον ῥῆξιν.

Ὁ Λέων δὲν εἶχεν ἴσως πλήρη τὴν συνείδησιν ὅλων τῶν ποικίλων περιπλοκῶν τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλά, ὡς κεκτημένος νοῦν ὑγιᾶ καὶ σώφρονα, προῃσθάνετο τὴν καταιγίδα ἣν ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ ἡ λύσις αὐτοῦ καὶ τούτου ἕνεκα ἐδίσταζε. Τελευταῖον ὅμως, ἐπειδὴ ἐγίνωσκε τὰς πληγὰς τῆς κοινωνίας ἣν ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ, ἐπειδὴ ἐπείθετο ὅτι ἀναπόδραστος ἦτο ἡ ἀνάγκη μεταβολῆς τινος, καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπε μεγάλην τοῦ ἔθνους μερίδα, τὴν λογιωτέραν, τὴν νοημονεστέραν καὶ αὐτὴν τὴν τάξιν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἀποδεχομένην τὴν ἀνάγκην ταύτην, καὶ ἰδίως τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ ἀπὸ τῆς ἁπλῆς μετατοπίσεως προέβη τάχιστα εἰς τὴν ὁλοσχερῆ τῶν εἰκόνων ἀφαίρεσιν. Τινὲς καὶ αὐτῶν τῶν μετριοπαθεστέρων αὐτοῦ κριτῶν κατηγόρησαν τὸν ἄνδρα ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, διότι ἀνέλαβε νὰ γίνῃ νομοθέτης θρησκευτικοῦ ζητήματος, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸ ἔθνος τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις. Νομίζομεν ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἄδικος. Ὁ Λέων οὔτε ἐνομοθέτησεν, οὔτε ἐπέβαλέ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἁπλῶς ἠσπάσθη τὴν δοξασίαν μεγάλης τοῦ ἔθνους μερίδος, τὴν δοξασίαν ὅλου σχεδὸν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου· καὶ συνταχθεὶς μετὰ τῆς δοξασίας ταύτης ἐπολιτεύθη πολὺ ὀλιγώτερον αὐτογνωμόνως καὶ ἰδιοτελῶς ἢ οἱ ἡγεμόνες τῆς μεγάλης μεταρρυθμίσεως τοῦ ἑκκαιδεκάτου αἰῶνος, ὁ Ἐρρῖκος Η' τῆς Ἀγγλίας, ὁ Γουστάβος Βάζας τῆς Σουηδίας, αἱ κυβερνήσεις τῆς Σαξωνίας, τῆς Ἕσσε Κάσσελ, τοῦ Μεκλεμβούργου, τῆς Πρωσσίας, τῆς Γαλλίας. Διότι οὔτε ἵνα ἐπιτύχῃ ἀγενῆ προσωπικὰ συμφέροντα ἐπεχείρησε τὴν μεταβολήν, ὅπως ὁ Ἐρρῖκος Η', οὔτε τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδήμευσεν, ὅπως αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἐκεῖνοι ἡγεμόνες, οὔτε εἰς ἀναριθμήτους καὶ ἀνηλεεῖς ἐξετράπη σφαγάς, ὅπως οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπῄτει ἀπαραιτήτως τὴν μεταρρύθμισιν καὶ ὅτι ἀπέτυχε μὲν αὕτη ἐν τῷ συνό-

λῳ, ἀλλὰ ἐπὶ τέλους συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Τὸ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λέων ἐπολιτεύθη ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς· λέγομεν ὅσον ἐνδέχεται, διότι ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα, ἡ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις ἀπέβη ἀναπόδραστος. Τὸ ἔθνος διῃρέθη εἰς δύο στρατόπεδα. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐστιγμάτισαν τοὺς ὀπαδοὺς τῶν καθεστώτων ἀποκαλέσαντες αὐτοὺς εἰκονολάτρας, ξυλολάτρας, εἰδωλολάτρας, καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀνταπέδωκαν εἰς τοὺς πρώτους τὰ ἴσα ἐπονομάσαντες αὐτοὺς εἰκονομάχους, εἰκονοκαύστας, εἰκονοκλάστας, χριστιανοκατηγόρους, Σαρακηνόφρονας. Ἐκ τῶν ἐπωνυμίων τούτων ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης τὰ πάθη, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀμφότεραι αἱ μερίδες ἐνεφοροῦντο. Ὁ Λέων ὅμως εὑρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, καὶ μετά τινας δισταγμοὺς ἀναγκασθεὶς νὰ ἀσπασθῇ τὴν μίαν, δὲν συνεμερίσθη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰ πάθη αὐτῆς, οὐδ' ἀνεδείχθη ἀδυσώπητος πρὸς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ διεξήγαγε τὸν μέγαν ἀγῶνα ὃν ἀνέλαβε μετὰ πνεύματος νηφαλίου καὶ καρδίας ἀγαθῆς, ἀναδείξας ἐν γένει ἀρετὰς ἀξίας τῇ ἀληθείᾳ τοῦ εὐγενοῦς σκοποῦ ὃν προετίθετο, τοῦ σκοποῦ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναμορφώσεως.

Πρὶν προχωρήσωμεν, θέλομεν εἴπει ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῶν χρονογράφων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὰς κυριωτέρας πηγὰς τοῦ πρώτου τούτου τῆς εἰκονομαχίας μέρους. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Γεωργίου Ἁμαρτωλοῦ τοῦ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι ζήσαντος, κατά τινα περικοπὴν προσηρτημένην εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικηφόρου, καὶ κατ' αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ 9 κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ γράψαντες ἐν τῷ πνεύματι τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἀνακηρύξαντες τὰς ἀρετὰς τῶν βασιλέων αὐτῆς. Δυστυχῶς ἅπαντες οὗτοι οἱ συνήγοροι τῆς ἑτέρας τῶν μερίδων ἐξηφανίσθησαν μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς ἀντιθέτου μερίδος, δυνάμει τοῦ προειρημένου 9 κανόνος, ὅστις διέταξεν, ἐπὶ ποιναῖς πνευματικαῖς βαρυτάταις, νὰ παραδοθῶσιν αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα ἀποτεθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν αἱρετικῶν βιβλίων. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς προηγουμένους κανόνας τὰ βιβλία τῶν αἱρετικῶν ἐκαίοντο, τὴν αὐτὴν πιθανῶς

τύχην ἔλαβον καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος συγγραφαί. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αὗται ἐξέλιπον, καὶ ὅτι τὴν σήμερον ἄλλους ὁδηγοὺς δὲν ἔχομεν, εἰμὴ τοὺς πολεμίους πάσης μεταρρυθμίσεως χρονογράφους. Ἐκ τούτων δὲ δύο εἶναι οἱ κυριώτεροι, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, τοὺς ὁποίους ἐλάβομεν ἤδη πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, περὶ ὧν ὅμως ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἀκριβολογήσωμεν πλειότερον ἐνταῦθα· διότι ὡς πρὸς μὲν τοὺς προηγουμένους χρόνους οὐδένα συνήθως λόγον εἴχομεν νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς αὐτούς, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ὁμολογουμένως διαστρέφουσι τὴν ἀλήθειαν πολλάκις, ἂν ὄχι καὶ πάντοτε ἐξ ἴσου. Ἀμφότεροι ἀνῆκον εἰς οἴκους ἐπιφανεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Θεοφάνους κατήγετο ἡ Ζωὴ ἐκείνη Καρβωνοψίνα, ἣν ἔγημεν εἰς τέταρτον γάμον ὕστερον ὁ βασιλεὺς Λέων ΣΤ′ ὁ σοφός, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, πατὴρ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ καὶ δίδοντος εἰς ἡμᾶς τὴν εἴδησιν ταύτην ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμάνον συγγραφῇ. Ἐγεννήθη δὲ ὁ Θεοφάνης ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 757 ἔτος ἐκ πατρὸς ὀνόματι Ἰσαακίου, ὅστις, στρατηγὸς ὢν τοῦ θέματος τοῦ Αἰγαίου, ἀνῆκε βεβαίως εἰς τὴν μερίδα τῆς μεταρρυθμίσεως, διότι ὁ τότε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε′ ὁ τοῦ Λέοντος Γ′ υἱός, δὲν ἐσυνήθιζε νὰ διορίζῃ εἰς τοιαῦτα ἀξιώματα ἀνθρώπους ἑτεροδοξοῦντας. Πλὴν τούτου ὁ Ἰσαάκιος ἦτο ἀνὴρ πλουσιώτατος, ὥστε εὐρὺ ἠνοίγετο τὸ στάδιον τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ἐνώπιον τοῦ Θεοφάνους, ὅστις τῷ ὄντι ἐπροοιμίασεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο αἰσίως, γήμας νεώτατος ἔτι μίαν τῶν πλουσιωτέρων κορῶν τῆς πρωτευούσης. Καὶ ὅμως ὁ νέος αὐτός, παραφερόμενος ὑπὸ τοῦ νοσηροῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε εἰς τὸ μέγα τῆς κοινωνίας μέρος ὑπείκων δὲ ἴσως προσέτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς μητρὸς Θεοδοσίας, οὐ μόνον διεφώνησε πρὸς τὸ φρόνημα τοῦ πατρός, ἀλλὰ καὶ πρωϊμώτατα ἀπεφάσισε ν' ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, πείσας εἰς τοῦτο καὶ τὴν σύζυγον. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 777 ἐπὶ Λέοντος Δ′ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου Ε′ καὶ ἐνῷ ὁ Θεοφάνης ἦτο μόλις εἰκοσαετής. Εἰς μάτην ὁ Λέων Δ′ ἠγωνίσθη νὰ ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τοιούτου βουλεύματος, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ πολιτικήν τινα ἐν Κυζίκῳ ὑπηρεσίαν. Μετ' ὀλίγον ἀποθανόντος τοῦ Λέοντος Δ′ καὶ περιελθούσης τῆς ἀρχῆς εἰς τὴν ἀναστηλώσασαν ἐπί

τινα χρόνον τὰς εἰκόνας Εἰρήνην, ὁ Θεοφάνης ἐξετέλεσε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἔκτισεν ἐν Βιθυνίᾳ μονὴν ἰδίαν τὴν καλουμένην τοῦ Μεγάλου Ἀγροῦ, ἐγένετο μετά τινα χρόνον ἡγούμενος αὐτῆς, ἠγωνίσθη ἐκθύμως κατὰ πάσης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, παρέστη ἐν τῇ Ζ′ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἐπέμεινεν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ ὅτε μετέπειτα ὁ Λέων Ε′ ἐπανέλαβε τὸ ἔργον τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀπεβίωσε περὶ τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας τῷ 818. Τοῦ Νικηφόρου ὁ βίος ὑπῆρξε πολὺ ἐπιφανέστερος. Διατελέσας ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἰδιαίτερος γραμματεὺς τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης καὶ εἷς τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς παρὰ τῇ Ζ′ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, παρῃτήθη ἔπειτα τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀνεμίχθη αὖθις εἰς τὰ πράγματα προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐκ λαϊκοῦ διὰ μιᾶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, περιῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς μακρὸν ἀγῶνα πρὸς τὸ μοναχικὸν τάγμα, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, κατόπιν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τάγματος τούτου καὶ τελευταῖον ἐπὶ μὲν Λέοντος Ε′ τῷ 815 ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐπὶ δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β′ τῷ 822 ἀπεβίωσεν ἐν ἐξορίᾳ.

Τοιοῦτος ἐν συνόψει ὑπῆρξεν ὁ βίος καὶ τοιαύτη ἡ πολιτεία τῶν δύο ἀνδρῶν, ἐξ ὧν ὁ μὲν Θεοφάνης ἔγραψε χρονογραφίαν ὁπωσοῦν ἐκτενῆ ἀπὸ Διοκλητιανοῦ ἕως Μιχαὴλ (τοῦ Α′) καὶ Θεοφυλάκτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος ἱστορίαν σύντομον ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας μέχρι τῷ 769, ἤτοι μέχρι τοῦ 29 ἔτους τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Ε′. Τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ εἰκονική, ὁ ἀναγινώσκων αὐτὸν συναισθάνεται, ὅτι ὑπὸ τὸ ράσον τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδία ἥτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερύγιζε φαντασία ἥτις δὲν εἶχεν ὅλως διόλου ἀλλοτριωθῆ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν χάριν καὶ εὐφυΐαν. Ὁ δὲ Νικηφόρος εἶναι ξηρός, ἀπέριττος, θετικός. Ὁ Θεοφάνης ὑπῆρξε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀντίπαλος πεισματώδης πάσης ἀναμορφώσεως, ὁ δὲ Νικηφόρος, ἀποδεχόμενος τὴν κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν, δὲν ἀπεδοκίμαζεν εἰμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων τὴν μεταβολήν. Ἐντεῦθεν ὡς πρὸς τὸ κυριώτατον τοῦτο ζήτημα οὐδέτερος μὲν ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἦναι κριτὴς ἀπαθὴς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων· ἀλλ' ὁ ἀνα-

γνώστης ἐννοεῖ ἤδη, ὅτι περὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν ὁ Νικηφόρος ὑπῆρξε πολὺ μετριοπαθέστερος τοῦ Θεοφάνους. Τῷ ὄντι τοῦ μὲν Νικηφόρου ἡ ἀφήγησις εἶναι ἀφήγησις ψυχῆς σώφρονος, ἥτις καταδικάζουσα τὰ γενόμενα καὶ ἐνίοτε διαστρέφουσα αὐτά, δὲν ἐπινοεῖ τοὐλάχιστον μύθους, καὶ πρὸ πάντων δὲν ἀρνεῖται ἐκ συστήματος πᾶσαν τοῦ ἀντιπάλου ἀρετήν, ἀπεναντίας ὁμολογεῖ αὐτὴν ἐκ διαλειμμάτων. Τοῦ δὲ Θεοφάνους ἡ παραφορὰ ἐπὶ τοσοῦτον ἐθόλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὥστε οὐ μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ διακρίνωσι τοὺς ἀληθεῖς χαρακτῆρας τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ἔβλεπον πολλάκις ἀντικείμενα ἀνύπαρκτα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ δύο κυριώτατοι ὁδηγοί, τοὺς ὁποίους ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν. Οἱ μεταγενέστεροι Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, καὶ ἄλλοι, ἐνῷ στεροῦνται τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν αὐτόπτην μάρτυρα ἀξίας, δὲν ἔχουσι τοὐλάχιστον τὸ προτέρημα ἀνθρώπου, ὅστις ὁμιλῶν καὶ κρίνων πόρρωθεν πρέπει νὰ ἦναι φυσικῷ τῷ λόγῳ μᾶλλον ἀμερόληπτος. Οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι ζήσαντες εἰς χρόνους καθ' οὓς ἐξέλιπε κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ μεταρρύθμισις, καὶ ἀνατραφέντες εἰς δόγματα πολεμιώτατα πρὸς αὐτήν, ἀπέβησαν κριταὶ αὐτῆς ἐμπαθέστεροι καὶ αὐτῶν τῶν αὐτουργῶν τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος. Οἱ σύγχρονοι λοιπὸν εἶναι καθ' ὅλους τοὺς λόγους προτιμότεροι αὐτῶν. Ὁσάκις οὗτοι διαφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους, θέλομεν προτιμήσει τὸν Νικηφόρον· ἀλλὰ καὶ τούτου τὰς κρίσεις θέλομεν ἀντιπαραθέτει πρός τε τὰ παρ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεοφάνους ἱστορούμενα γεγονότα, καὶ πρὸς τὰ ὀλίγα ἄλλα σωζόμενα μνημεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης, οἷον τοὺς ἀστικοὺς καὶ γεωργικοὺς νόμους, τὰς πράξεις τῶν συνόδων καὶ τὰ τοιαῦτα ἵνα ἀνεύρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ αὕτη ἐν μέσῳ τοσούτων ἀντιθέτων παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῇ εἰλικρινεῖ δὲ ταύτῃ προαιρέσει, ἐπιχειροῦμεν τὴν ἡμετέραν ἀφήγησιν.

Αἱ πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις τοῦ Λέοντος Γ' ἐγένοντο ὡς προείπομεν, τῷ 726· ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ἀρχαιότερόν τι τοῦ ἔτους τούτου γεγονός, τὸ ὁποῖον εἰ καὶ ὅλως ἀπίθανον, ἐπειδὴ ὅμως ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Λέγεται λοιπὸν ὅτι πρὶν προβῇ εἰς ὁριστικήν τινα ἀπόφασιν, ἐζήτησε τὴν περὶ τού

του γνώμην τοῦ ὑπερτάτου τοῦ κράτους ἐκπαιδευτηρίου. Τὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦτο ἔκειτο μὲν πλησίον τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφυλακίουκαὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, εἶχε δὲ ἀξιόλογον δημοσίαν βιβλιοθήκην, ἥτις ἐσυστήθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ ἔπειτα πυρποληθεῖσα ἱδρύθη αὖθις ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος. Ἀλλ' ἐνῷ πρὸ τῆς πυρπολήσεως περιεῖχεν 120 χιλιάδας τόμων, ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος καὶ ἐφεξῆς δὲν κατωρθώθη νὰ ἀθροίσωσιν ἐν αὐτῇ εἰμὴ 36 χιλιάδας τόμων. Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη, ὀργανωθεῖσα ὅπως πάλαι ποτὲ τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μουσεῖον (σελ. 343 καὶ ἑπομ. τοῦ δευτέρου τόμου), ἦτο συνάμα καὶ ἀνώτερον ἐπιστημονικὸν ἐκπαιδευτήριον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδίδασκον τρισκαίδεκα διδάσκαλοι ἐξ ὧν εἷς, ὁ τῶν λοιπῶν προϊστάμενος, ἐπεκαλεῖτο οἰκουμενικὸς διδάσκαλος· ἦσαν δὲ ἅπαντες ἱερωμένοι, καὶ ἀπετέλουν συνέδριον τοῦ ὁποίου ἐζητεῖτο εἰς σπουδαίας περιστάσεις ἡ γνώμη ἔχουσα μέγα κῦρος παρά τε τῇ κυβερνήσει καὶ παρὰ τῷ λαῷ. Τούτους λοιπὸν τοὺς σοφοὺς ἄνδρας καλέσας παρ' ἑαυτῷ ὁ Λέων τῷ 724, καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ πολιτικοὺς λόγους, δι' οὓς ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν· ἀλλ' οὗτοι κατεπολέμησαν τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως, ὅστις ἐφάνη ἐνδοὺς τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐδὲν ἔπραξε πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ. Οἱ ἱστοροῦντες ταῦτα μεταγενέστεροι χρονογράφοι, Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, Γλυκᾶς, Μανασσῆς, προσθέτουσιν ὅτι ὁ Λέων, ἐκδικούμενος τοὺς ἱεροὺς καὶ σοφοὺς ἄνδρας, κατεπυρπόλησε τὸ κατάστημα αὐτῶν καὶ σὺν αὐτῷ τὴν βιβλιοθήκην. Τινὲς δὲ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενοι ἀξιοῦσι προσέτι, ὅτι, διαρκούσης τῆς πυρκαϊᾶς, ὁ Λέων Γ' ἔταξε φρουροὺς εἰς ὅλους τοὺς δρόμους, ἵνα μὴ εἰμπορέσῃ νὰ σωθῇ οὐδὲ βίβλος καμμία, οὐδὲ ἄνθρωπος κανείς. Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ταῦτα πάντα δὲν εἶναι ἄξια πίστεως; Ἐν πρώτοις τὸ κατάστημα δὲν λέγεται πυρποληθέν, εἰμὴ μετὰ ἓξ περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς γνωμοδοτήσεως· ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Λεων Γ', τοῦ ὁποίου ἡ γενναιοφροσύνη καὶ ἡ μετριοπάθεια μαρτυροῦνται ὑφ' ὅλων τῶν γεγονότων τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, διετέλεσε μνησικακῶν ἐπὶ ἔτη πολλά, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπεχείρησε τὴν ἐκδίκησιν μετὰ μοχθηρίας ἀνηκούστου. Ἂν ἔλεγον τοὐλάχιστον ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀγανακτήσει καὶ

ὀργῇ αὐτοῦ διέταξε τοιοῦτό τι, ἴσως εὑρίσκοντό τινες νὰ τὸ πιστεύσωσιν, ἀλλὰ μετὰ ἓξ ἔτη! Πῶς δὲ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐντελὴς σιωπὴ τῶν πλησιεστάτων εἰς τὰ πράγματα χρονογράφων; Παράδοξον ἤδη εἶναι ὅτι δὲν ἀνέφεραν τὴν ζητηθεῖσαν γνωμοδότησιν· ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ διακηρύξωσι στεντορείᾳ τῇ φωνῇ τὴν πυρπόλησιν, ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης, ὅστις ἐπισωρεύων ὅλας τὰς δυνατὰς κατηγορίας κατὰ τοῦ Λέοντος Γ΄, ὀνομάζει αὐτὸν ἄθλιον, παράνομον, σαρακηνόφρονα, δυσσεβῆ, παμμίαρον. Ὅθεν ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀπίθανα ταῦτα ἱστορήματα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Μετὰ πολλοὺς δισταγμούς, ὁ Λέων συνεκάλεσε τὸ 726 μίαν τῶν ἐκτάκτων ἐκείνων συνεδριάσεων τῆς συγκλήτου, αἵτινες ἐκαλοῦντο Σιλέντιον, καὶ εἰς τὰς ὁποίας, ἐκτὸς τῶν συγκλητικῶν, παρῆσαν οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκ τῶν τοῦ κλήρου· εἰς τοῦτον δὲ τὸν ἀνώτατον σύλλογον καθυπέβαλε τύπον ἢ βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ ἀπεδοκιμάζετο ἐν γένει ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις, ὥς τις ψευδολατρεία, ἐξ ἧς αἱ εὐλαβεῖς ψυχαὶ ἐκινδύνευον νὰ τιμῶσιν εἴδωλα ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον ὅτι λατρεύουσι. Τὸ διάταγμα ἐγένετο δεκτόν. Ὁ Λέων ὅμως ἵνα μὴ προσβάλῃ ἀποτόμως τὰς ἕξεις τῶν πολλῶν, ἀπεφήνατο συγχρόνως ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀφαιρεθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ μέσου τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἵνα μὴ δι' ἀσπασμῶν καὶ ψηλαφήσεων βεβηλῶνται μὲν αἱ εἰκόνες, προσβάλλεται δὲ τὸ θεῖον. Ἐντεῦθεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τὰ πνεύματα δὲν ἐταράχθησαν πολὺ κατ' ἀρχάς. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρηγόριος Β΄, κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν παπῶν σύστημα, ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικοὺς δεσμούς, οἵτινες συνῆπτον ἔτι τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ὠφελούμενος ἰδίως ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἥτις ἐπεκράτει ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὴν διαταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐστηρὰν τῶν φόρων εἴσπραξιν, ὑπεκίνησεν αὐτόθι στασιαστικὰς πράξεις. Ὁ Λέων, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ῥῆξιν, ἐπεχείρησε κατ' ἀρχὰς νὰ μεταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα δι' ἐπιστολῶν, ὧν μία ἀναφέρει τὰς ἑξῆς ἀξιομνημονεύτους περικοπάς. «Αἱ εἰκόνες εἰδώλων τόπον ἀναπληροῦσιν· οἱ προσκυνοῦντες αὐτάς, εἰδωλολάτραι· οὐ δεῖ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ πᾶν εἶδος καθ' ὁμοίωμα, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, μήτε ἐν οὐρανῷ μήτε ἐπὶ γῆς. Πληροφόρησόν με τίς

ἡμῖν παρέδωκε σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖν χειροποίητα. κἀγὼ ὁμολογῶ ὅτι Θεοῦ νομοθεσία ἐστίν».

Ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα δὲν μετέβαλον τὴν διάθεσιν τοῦ Γρηγορίου Β' καὶ πρὸ πάντων δὲν ἔπεισαν αὐτὸν νὰ παύσῃ στασιάζων. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατὸν αὐτοῦ νὰ σωφρονίσῃ τόν τε πάπαν καὶ τοὺς Ρωμαίους· οὗτοι ὅμως ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Λομβαρδῶν, καὶ νικήσαντες τὰ βασιλικὰ στρατεύματα, κατέλυσαν ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ ὅλας τὰς βασιλικὰς ἀρχάς.

Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταύτην τὴν στάσιν ὁ Γρηγόριος Β', ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὑπεκίνησε τῷ 727 μεγάλην κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπανάστασιν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ κυρίως Ἑλλάς, καθὼς καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία, ὑπήγοντο εἰσέτι ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης (73).

73) Ἀλλ' ἡ λεγομένη αὕτη δικαιοδοσία δὲν εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀμέσου οὐδὲ τῆς ἐμμέσου ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἐξαρτήσεως τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐκκλησιῶν. Αἱ ἐκκλησίαι τῆς ὑπαρχίας Ἰλλυρικοῦ ἦσαν ἀνεξάρτητοι καθ' ἑαυτὰς ὅπως καὶ αἱ τῆς Ἀνατολῆς πρὶν ἢ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ τὸν 5 αἰῶνα), ἀνεγνώριζον δὲ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ρώμης ὡς πρῶτον ἐν ἴσοις, ὅπως καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἀνέκαθεν στενώτεραι ἦσαν αἱ σχέσεις αἱ συνδέουσαι τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης. Καθ' οὓς ἔτι χρόνους πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦτο τὸ Σίρμιον, ὁ τῆς πόλεως ταύτης ἐπίσκοπος εἶχε τὴν τιμητικὴν προσωνυμίαν τοῦ *ληγάτου* τοῦ Πάπα. Ὅτε δὲ ἡ περὶ τὸ Σίρμιον χώρα κατελήφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 5 μ. Χ. αἰῶνος ὑπὸ τῶν Οὔννων, καὶ πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐγένετο ἡ Θεσσαλονίκη, ὁ τῆς πόλεως ταύτης ἐπίσκοπος ἔλαβε τὴν αὐτὴν προσωνυμίαν (τοῦ ἀποστολικοῦ ληγάτου). Καὶ ἦν ὁ πρῶτος τῶν ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ Ἐπισκόπων, ὡς πρότερον ὁ Σιρμίου, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τοὺς ἐπισκόπους τῶν κυριωτάτων ἑλληνικῶν πόλεων, Λαρίσσης (πρωτευούσης Θεσσαλίας), Νικοπόλεως (πρωτευούσης Ἠπείρου) καὶ Κορίνθου (πρωτευούσης Ἀχαΐας). Ὅτε δὲ ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος, περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος, τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαίων ἀνεξαρτήτων ἐπισκοπικῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς ὑπήγαγεν ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν δικαιοδοσίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, αἱ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐκκλησίαι διετήρησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, οἱονεὶ μεσάζουσαι μεταξὺ ἐκκλησίας Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ στενώτερον μὲν συνδεόμεναι πρὸς τὴν Ρώμην, ἀλλ' οὐχὶ πάντως ἀπηλλαγμέναι καὶ τῆς ἐπι-

Ὁ Γρηγόριος Β′ λοιπὸν ἠρέθισε, διὰ τοῦ ὑποτεταγμένου εἰς αὐτὸν πολυαρίθμου τῆς Ἑλλάδος κλήρου, τὰ πνεύματα τῆς χώρας ταύτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ εὐχερέστερον, ὅσῳ συνέβη τότε πρὸ μικροῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἓν ἐκ τῶν φυσικῶν ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὁποῖα εἰς τοιαύτας μάλιστα περιστάσεις εἶναι ἐπιτηδειότατα νὰ παρασταθῶσιν εἰς τοὺς πολλοὺς ὡς διοσημεῖαί τινες καὶ θεομηνίαι. Τῷ ὄντι ἐν ἔτει 726 ἐγένετο περὶ τὴν νῆσον Θήραν ἔκρηξίς τις ὁμοία ἐκείνης, ἣν εἶδον αἱ παροῦσαι γενεαὶ συμβαίνουσαν ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866, ἣν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ 985 τοῦ πρώτου τόμου) καὶ ἧς ἀνάλογοι ἐγένοντο πολλαὶ περὶ τὴν Θήραν καὶ πρὸ τοῦ 726 καὶ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο. «Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἔτει, ἰνδικτιῶνι θ′. ὥρᾳ θέρους, λέγει ὁ Θεοφάνης, ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀναμέσον Θήρας καὶ Θηρασίας τῶν νήσων, ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως, ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανὴς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γαιώδους οὐσίας, πετροκισσήρους μεγάλους ὡς λίθους τινὰς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισσήρων ἐπιπολαζόντων γέμειν· μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογαιωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένῃ νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ

τηρήσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν 6 αἰῶνα ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ καὶ νέαν αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν, τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Ἀχρίδος ἢ Ἀχριδῶν, κληθείσης Ἰουστινιανῆς πρώτης, ἧς ὁ ἐπίσκοπος ἐκλήθη ἐπίσης ληγᾶτος ἀποστολικὸς τῆς Ῥώμης. Κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα καὶ ὁ Κορίνθου προσέλαβε τὴν προσωνυμίαν ταύτην. Καὶ ἦσαν αἱ ἐκκλησίαι αὗται Θεσσαλονίκης (ἧς οἱ ἐπίσκοποι φαίνεται ὅτι ἐλέγοντο ἐνίοτε καὶ πατριάρχαι), Ἰουστινιανῆς καὶ Κορίνθου αὐτοκέφαλοι, ἀσκοῦσαι ὑπερτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν ὁμοίως ἐπὶ τοὺς ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν ἐπισκοπικοὺς θρόνους, συνδεόμεναι δὲ ἐμμέσως πρός τε τὴν πρεσβυτέραν καὶ πρὸς τὴν νέαν Ῥώμην, ἧς οἱ ἐπίσκοποι συχνὰς ἔπεμπον παραινετικὰς ἐπιστολὰς πρὸς τὰς εἰρημένας ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ἀσκῶσι διοικητικὴν δικαιοδοσίαν ἐπ' αὐτάς. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Λέων ἥνωσε τὰς ἐκκλησίας ταύτας ὁριστικῶς πρὸς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

πρὶν οὖσα.» Περίεργον δὲ εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ χρονογράφου, τὴν περιγραφὴν ἣν εὑρίσκομεν εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν ἀρχαῖον γεωγράφον, τῆς πρώτης ἱστορικῆς γνωστῆς περὶ Θήραν ἐκρήξεως. «Ἀνὰ μέσον γὰρ Θήρας καὶ Θηρασίας, λέγει ὁ Στράβων, ἐκπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησαν κατ' ὀλίγον ἐξαιρουμένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς, συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον, ἐπέχουσαν δώδεκα σταδίων περίμετρον. Μετὰ δὲ τὴν παύλαν τοῦ πάθους, ἐθάρρησαν πρῶτοι Ῥόδιοι θαλαττοκρατοῦντες ἔτι, προσπλεῦσαι τῷ τόπῳ καὶ Ποσειδῶνος Ἀσφαλίου ἱερὸν ἱδρύσασθαι κατὰ τὴν νῆσον.»

Ἐννοεῖται πόσον εὔκολον ἦτο εἰς τὸν Γρηγόριον Β' νὰ καταπείσῃ τοὺς πολλούς, ὅτι τὸ φυσικὸν ἐκεῖνο φαινόμενον ἦτο σημεῖον τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος μελετωμένων καινοτομιῶν. Ὅθεν ἐν ἔτει 727 ἀποστατοῦσιν ἀναφανδὸν ἥ τε κυρίως Ἑλλὰς καὶ αἱ Κυκλάδες νῆσοι, ἀναγορεύουσι βασιλέα ἄσημόν τινα ἄνθρωπον ὀνόματι Κοσμᾶν, καὶ συγκροτοῦσι πεζικὸν καὶ ναυτικὸν στρατόν, ὅστις, ἀγόμενος ὑπὸ δύο στρατηγῶν, τοῦ Ἀγαλλιανοῦ καὶ τοῦ Στεφάνου, καὶ συνεπαγόμενος τὸν Κοσμᾶν, προσῆλθεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ οἱ Ἄραβες οἵτινες κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐμβαλόντες εἰς Καππαδοκίαν εἶχον κυριεύσει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Καισάρειαν, ἤδη ἤλαυνον ἐπὶ τὴν Νίκαιαν. Ἀλλ' ὁ Λέων δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων δυσχερειῶν. Πρὸ πάντων ἐξώρμησε μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπελθόντων στασιαστῶν, καὶ κατετρόπωσεν αὐτοὺς διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυρός. Ὁ γενναῖος Ἀγαλλιανός, μὴ θέλων νὰ παραδοθῇ, ἀπέθανε ῥίψας ἑαυτὸν ἔνοπλον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἔπεσον δὲ καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, οἱ δὲ πλεῖστοι παρεδόθησαν εἰς τὸν νικητήν, ὅστις ἐν τῇ γενναιοφροσύνῃ αὐτοῦ συνεχώρησε τοὺς πάντας μὴ ἐπιβαλὼν τὴν νόμιμον ποινὴν τοῦ θανάτου, εἰμὴ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς Κοσμᾶν καὶ Στέφανον. Καὶ κατετροπώθη μὲν οὕτως εὐχερῶς ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, νέα ἀπόδειξις ὁπόσους ἠθικοὺς καὶ ὑλικοὺς πόρους εἶχεν ἔτι ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἀφοῦ ἐτόλμησε μόνη ν' ἀντεπεξέλθῃ καθ' ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας, ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῇ ἰδικόν της βασιλέα. Ἅμα δὲ κατατροπώσας τὴν στά-

σιν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Λέων ἐξέπεμψε τὸν στρατὸν εἰς ἐπικουρίαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκουμένης Νικαίας, καὶ ἠνάγκασεν ὡσαύτως τοὺς πολεμίους τούτους νὰ ἀπέλθωσιν ἄπρακτοι. Ὁ Θεοφάνης ἀποδίδει τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας ταύτης εἰς τὰς εὐπροσδέκτους πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνες ἦσαν ἀνεστηλωμέναι ἐν Νικαίᾳ· καὶ ἀναγκάζεται μὲν νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐπολέμησεν ὁ στρατὸς γενναίως, καὶ νὰ θαυμάσῃ μάλιστα ἕνα τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὀνόματι Κωνσταντῖνον, ἡρωϊκῶς ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων πεσόντα, ἀλλ' ἐπιφέρει ὅτι οὗτος ἔπεσε τιμωρηθεὶς ὑπὸ τῆς Παναγίας, διότι τὴν προτεραίαν εἶχε συντρίψει διὰ λίθου καὶ καταπατήσει μίαν εἰκόνα αὐτῆς. Ἀναφέρομεν τὰς ἑρμηνείας ταύτας τοῦ χρονογράφου, ἵνα δείξωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων πολέμιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐμφανῶς ἐπεκράτει ἐν τῷ στρατῷ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν τάσιν τὴν ὁποίαν εἶχον τότε οἱ μοναχοὶ νὰ ἀνκιρῶσι πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετήν, καὶ νὰ ἐξηγῶσι τὰ πάντα διὰ τῆς τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων ἐπεμβάσεως.

Ὁ Λέων Γ′ λοιπὸν κατέβαλεν ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀντιπάλους. Αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης βλέπων ὅτι οἱ σύμμαχοι αὐτοῦ Λομβαρδοὶ ἐκυρίευσαν τὴν περὶ Ἀγκῶνα Πεντάπολιν καὶ τὴν Ραύενναν, σαφῶς ὑποδεικνύοντες ὅτι δὲν ἐνόουν νὰ βοηθήσωσιν αὐτὸν δωρεάν, καὶ πεισθεὶς ἐκ τούτου ὅτι τρέχει πολὺ πλειότερον κίνδυνον ἀπὸ τῶν γειτόνων ἐκείνων βαρβάρων, ἢ ἀπὸ τοῦ πόρρω ἑδρεύοντος βασιλέως, ἤρχισε πάλιν νὰ προσεγγίζῃ πρὸς τὸν Λέοντα, καὶ συνέδραμεν αὐτὸν νὰ ἀνακτήσῃ μὲν τὴν Ραύενναν, νὰ καταλάβῃ δὲ στασιαστήν τινα ὅστις ἐσφετερίσθη ἐν Τυρρηνίᾳ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Λέων, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἁπλῆν ἀνύψωσιν τῶν εἰκόνων, διέταξε τὴν ἐντελῆ ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν αὐτῶν. Δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς πόθεν ὁρμώμενος ἐτροπολόγησε τὴν πρώτην αὐτοῦ συμβιβαστικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφασιν. Ἴσως οἱ μᾶλλον ἔνθερμοι τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδοὶ παρέστησαν αὐτῷ ὅτι ἡ ἁπλῆ ἐκείνη ἀνύψωσις, ἐνῷ δὲν προέλαβε τὰς στάσεις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου ὑπέθαλπε τὰς προλήψεις τῶν πολλῶν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς εἰκόνας, καὶ νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὰς ἅπαντα τὰ δείγματα τῆς προτέρας λατρείας.

Ἴσως ὁ βασιλεὺς ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῆς εὐκόλου κατατροπώσεως τῶν δύο στάσεων, ἐνόμισεν ὅτι ἠμπορεῖ ἀκινδύνως νὰ ἐπιχειρήσῃ ριζικωτέραν μεταβολήν. Ἀλλ' εἴτε διὰ τὴν μίαν, εἴτε διὰ τὴν ἄλλην αἰτίαν, εἴτε ὅπερ πιθανώτερον δι' ἀμφοτέρας, ἐξέδωκε τῷ 728 νέον διάταγμα, δι' οὗ ἀπηγορεύθη ὁλοσχερῶς ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ ἀνάρτησις πάσης εἰκόνος ἀγγέλων, ἁγίων καὶ μαρτύρων, καὶ παρηγγέλθησαν αἱ ἀρχαὶ νὰ καθαιρῶσιν αὐτὰς πανταχοῦ ὅπου ἤθελον εὑρεθῇ. Λέγεται μάλιστα, διότι τὸ κείμενον τοῦ διατάγματος δὲν σώζεται, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις διετάχθη ἐπὶ ποινῇ. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη ἀκριβῶς οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, καθ' ἃ θέλει καταστῇ πρόδηλον ἐξ ὅλων τῶν ἱστορηθησομένων γεγονότων. Ὁ Λέων Γ' ἠθέλησε δι' αὐτοῦ νὰ διατυπώσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως μᾶλλον, ἢ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Ὅ,τι μόνον ἔπραξεν ἔκτοτε εἶναι, ὅτι διέλυσε τὰς δημοσίας σχολάς, αἵτινες, καθ' ὃ διευθυνόμεναι ἅπασαι ὑπὸ μοναχῶν, ἐκτὸς τῶν σχολῶν ἐν αἷς ἐδιδάσκετο ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, ἐπολέμουν ἀκαταπαύστως τὴν μελετωμένην μεταβολήν. Πιθανῶς δὲ ταύτην τὴν διάλυσιν ἐδείνωσαν οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, οἱ μυθολογήσαντες τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἐκείνου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Λέοντος ἦτο συνετή, διότι ἀπαραίτητον ἦτο τῷ ὄντι νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ κλήρου, ὅστις περιορίζων αὐτὴν εἰς σχολαστικάς τινας ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἀντὶ νὰ διαλύσῃ τὰς ἐπικρατούσας προλήψεις, ἀπεναντίας ηὔξανεν αὐτάς. Τούτων δὲ διαταχθέντων, ὅ τε ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπεμελήθησαν οὐδὲν ἧττον τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν διακεκριμένων ἐπὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, ὅσοι ἀναφαίνονται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ, τοῦ φιλοσόφου Λέοντος, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, τοῦ γεωμέτρου Θεοδώρου, τοῦ ἀστρονόμου Θεοδηγίου, τοῦ φιλολόγου Κομητᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ Φωτίου, τοῦ γεννηθέντος καὶ παιδευθέντος ἐντὸς τῶν τελευταίων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους. Τὸ παρὰ Γεωργίου Ἁμαρτωλοῦ ἀξιούμενον, ὅτι «ἔκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημόνων γνῶσις ἐν Ρωμανίᾳ ἔπαυσε, τῇ τῶν βασιλευόντων

εἰκονομάχων ἀπονοίᾳ μειουμένη ἕως τῶν ἡμερῶν Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας,» εἶναι μία τῶν πολλῶν καὶ ἀνυποστάτων συκοφαντιῶν ὧν βρίθουσιν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι. Κατὰ τοῦτο ὁ Θεοφάνης εἰλικρινέστερος ὢν δὲν λέγει καταλυθεῖσαν εἰμὴ τὴν εὐσεβῆ παίδευσιν, ὅ ἐστι τὴν ἱερατικὴν καὶ μοναστηριακὴν παίδευσιν· μὴ ἀναφέρων δέ τι περὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ὑποδεικνύει ἀρκούντως ὅτι αὕτη ἐξηκολούθει ὑφισταμένη. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς πρὸ μικροῦ ἔτι ἐξηγήσαμεν, ἡ ἐκλαϊκευθεῖσα ἐκπαίδευσις δὲν ἦτο τότε δυνατὸν νὰ διαδοθῇ ὅσον ἔδει εἰς τὸν κοινὸν λαόν, ἀπὸ τῆς διαφωτίσεως τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἐν τούτοις ἡ τύχη τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὁ ἀνώτερος κλῆρος οὐδόλως ἀντέστη εἰς τὸ νέον περὶ εἰκόνων βασιλικὸν διάταγμα. Μόνος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ καὶ νὰ κοινοποιήσῃ αὐτό· ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς προηγουμένης αὐτοῦ διαγωγῆς καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου χαριζόμενος εἰς τὴν μοναχικὴν μερίδα μᾶλλον, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, οὐχὶ δὲ καθοδηγούμενος ὑπὸ λόγων συνειδήσεως. Ὁ Γερμανός, ὢν ἔτι Κυζίκου, εἶχεν ἀσπασθῆ μετὰ πολλῆς προθυμίας τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλιππικοῦ ἐνεργηθεῖσαν ἀνατροπὴν τῶν ὅσα ἡ 6 οἰκουμενικὴ σύνοδος ὥρισε κατὰ Μονοθελητῶν καὶ Μονοφυσιτῶν (σελ. 364). Τινὲς μάλιστα ἀξιοῦσιν ὅτι καὶ νόμον ῥητὸν ἐξέδωκεν ὁ Φιλιππικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων. Διὰ τί ἤδη ὁ Γερμανὸς ἐδυσχέραινε νὰ ἀποδεχθῇ τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος ψηφισθέντα, τὰ ὁποῖα ὁμολογουμένως προσέβαλλον τὰ θεμελιώδη τῆς ἐκκλησίας δόγματα πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ἐπὶ Φιλιππικοῦ γενομένων; Τούτου ἕνεκα ὠργίσθη φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Κατ' ἀρχὰς προέτρεψεν αὐτὸν κατ' ἰδίαν νὰ παύσῃ ἀντιπράττων· καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἰς ἀπάντησιν ὑπέμνησε τῷ βασιλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν ἣν ἔδωκε πρὸ τῆς στέψεως «ἐν μηδενὶ σαλεῦσαι τὴν ἐκκλησίαν τῶν θεσμῶν αὐτῆς,» ὁ Λέων, ὅστις ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων δὲν ἦτο θεμελιῶδες τῆς ἐκκλησίας δόγμα, διότι δὲν εἶχε ποτὲ ὁρισθῆ ἐπισήμως καὶ κανονικῶς, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 730 Σιλέντιον, ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς διενέξεως. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ πατριάρχου πάλιν νὰ ἐνδώσῃ, τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἕδρευε καὶ αὐτὸς ὁ σύγκελλος καὶ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀναστάσιος, κατεδίκασεν ὁμο-

ψήφως τὴν διαγωγὴν τοῦ Γερμανοῦ, ὅστις ἐννοήσας ἤδη ὅτι δὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, ἀπετάξατο τὴν ἀρχιερωσύνην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ἐπιδοὺς τὸ ὠμοφόριον ἀπεχώρησεν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν, μεθ' ὃ προεχειρίσθη πατριάρχης ὁ σύγκελλος Ἀναστάσιος.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀναστάσιος ἀνήγγειλαν τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ὅμως τὴν μὲν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἐπέστρεψε, τὸν δὲ Λέοντα ἤλεγξε πικρῶς ὡς παραβιάσαντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐθορύβησε τὸν βασιλέα καθ' ἑαυτήν τε καὶ διότι εἶχε τότε συμβῆ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταραχὴ οὐ σμικρὰ ἐκ τοιαύτης τινὸς περιστάσεως. Εἷς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν φρονημάτων τὰ ὁποῖα ἐπεκράτουν ἐν γένει εἰς τὸν στρατόν, ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν εἰκόνων τῆς πόλεως, ἤτοι τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ἥτις ὑπερέκειτο τῆς μεγάλης τῶν ἀνακτόρων πύλης, καὶ ἣν ὀνομάζουσι μὲν εἰκόνα ὅ τε Θεοφάνης καὶ Κεδρηνός, ὁ δὲ Ζωναρᾶς καλεῖ ἐκτύπωμα, ὁ δὲ Κωδινὸς στήλην χαλκῆν, ρητῶς ἐπιλέγων, ὅτι ἡ βραδύτερον ἱστορηθεῖσα αὐτόθι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο πλέον στήλη, ἀλλὰ διὰ ψηφίδων κατεσκευάσθη. Ἡ πύλη ἧς ὑπερέκειτο ἡ εἰκὼν αὕτη, ἦτο ἡ κυρία πύλη τῆς λεγομένης Χαλκῆς, οἰκοδομήματος ὅπερ ἀπετέλει τὰ προπύλαια οὕτως εἰπεῖν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· ὠνομάζετο Χαλκῆ ἕνεκα τῆς χαλκίνης αὐτοῦ στέγης, καὶ ἐφημίζετο διὰ τὸ πλῆθος τῶν κιόνων καὶ τῶν ἀγαλμάτων δι' ὧν ἐκοσμεῖτο· καὶ ἡ εἰκὼν δὲ αὐτὴ ἐτιμᾶτο σφόδρα, καὶ ἐλέγετο θαυματουργήσασα ἐπὶ Μαυρικίου καὶ Ἡρακλείου. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ ἀξιωματικὸς ἐκεῖνος ἀναβὰς ἐπὶ κλίμακος ἠγωνίζετο νὰ κατακόψῃ διὰ πελέκεως τὴν εἰκόνα, καὶ ἐνέπαιζε τὰς γυναῖκας αἵτινες συρρεύσασαι πολυάριθμοι προσεπάθουν νὰ ἀποτρέψωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὁ ὄχλος ἐξαγριωθεὶς ἐπὶ τέλους ἔρριψε τὴν κλίμακα ἐφ' ἧς ὁ ἀξιωματικὸς ἵστατο, καὶ ἐφόνευσεν αὐτόν τε πεσόντα καὶ καὶ τοὺς ὀλίγους στρατιώτας ὑφ' ὧν συνωδεύετο. Μανιώδης δὲ γενόμενος ἐκ τοῦ πρώτου τούτου χυθέντος αἵματος, ὥρμησεν ἀμέσως ἔπειτα εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἵνα φονεύσῃ καὶ τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις ὅμως προλαβὼν ἐσώθη εἰς τὰ βασίλεια. Ὁ Λέων κατ' ἀρχὰς ἀδια-

φορήσας πρὸς τὸν θόρυβον, εἶδεν ἤδη ὅτι τὸ πρᾶγμα ἀποβαίνει σπουδαιότερον, καὶ διέταξε τοὺς στρατιώτας τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς νὰ περιστείλωσι τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον συγκείμενον ἐξ ἀνθρώπων τῆς κατωτέρας τάξεως, μοναχῶν καὶ γυναικῶν, διελύθη μὲν μετ' οὐ πολύ, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπεσον ἱκανοί, ἐξ ὧν βραδύτερον ἡ ἐκκλησία ἀνέγραψε τὰς γυναῖκας ἰδίως μεταξὺ τῶν ἁγίων. Ἡ δὲ εἰκὼν ἡ δοῦσα ἀφορμὴν εἰς τὴν ταραχὴν ταύτην ἠφανίσθη ἐκ διαταγῆς τοῦ Λέοντος, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐτέθη μὲν ἐπὶ τῆς πύλης τῶς ἀνακτόρων σταυρὸς (διότι τὸν σταυρὸν οὐδέποτε ἔπαυσαν τιμῶντες καὶ εὐλαβούμενοι οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς), προσετέθη δὲ ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή.

Ἄφωνον εἶδος καὶ πνοῆς ἐξηρμένον,
Χριστὸν γράφεσθαι μὴ φέρων ὁ δεσπότης
Ὕλῃ γεηρᾷ ταῖς γραφαῖς πατουμένῃ,
Λέων σὺν υἱῷ τῷ νέῳ Κωνσταντίνῳ,
Σταυροῦ χαράττει τὸν τρισόλβιον τύπον,
Καύχημα πιστῶν, ἐν πύλαις ἀνακτόρων.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μαρτυρεῖ πόσον βραδέως καὶ ἀτελῶς ἐξετελεῖτο ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις, τὸ πρὸ διετίας ἐκδοθὲν κατὰ τῶν εἰκόνων διάταγμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδεικνύει ὁπόσον δύσκολον ἦτο ν' ἀποφύγῃ αἱματηρὰς μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ῥήξεις καὶ αὐτὴ ἡ μετριοπαθεστέρα κυβέρνησις.

Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Λέων ἐταράχθη λαβὼν ἐν μέσῳ τῶν περιπετειῶν τούτων τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην τοῦ Γρηγορίου, ἐξ ἧς ἔβλεπε σαφῶς ὅτι θέλει ἔλθει εἰς νέας διενέξεις πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ βασιλεὺς ἠθέλησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προλάβῃ τὰς διενέξεις ταύτας, καὶ ἐπειδὴ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ πρώην πατριάρχης Γερμανός, εἶχον πάντοτε ἰσχυρισθῆ, ὅτι τὰ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ θεμελιῶδες τῆς πίστεως δόγμα, ἔπρεπεν οὐδὲν ἧττον νὰ κανονισθῶσιν ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Λέων ἔγραψεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συγκαλέσῃ τοιαύτην σύνοδον, καὶ ὅτι προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ὁ πάπας ἀπήντησεν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὑβριστικῶς. Καὶ δὲν εἶναι μὲν βέβαιον ἂν ἡ περὶ τούτου σωζομένη ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου ἦναι γνησία, εἰς πᾶσαν ὅμως περίστα-

σιν φαίνεται ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ἀποποιητική, ἀλλὰ καὶ ἐλεγκτική, διότι ὁ Λέων παροξυνθεὶς εἰς ὑπερβολὴν ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ἐξώσει τὸν πάπαν ἐκ Ῥώμης· εἰς ὃ ὁ ἀρχιερεὺς ἀνταπήντησεν, ἐμπαίζων τὴν ἀπειλήν, καὶ προσεπιλέγων ὅτι προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς νεοφύτους βαρβάρους μᾶλλον, ἢ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῷ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πίστιν. Οὕτω δὲ ἐκλιπούσης πάσης ἐλπίδος εἰς συμβιβασμόν, ὁ μὲν Γρηγόριος, συγκαλέσας σύνοδον, κατεδίκασε τὸν βασιλέα ὡς αἱρετικόν, ὅπερ ἔπραξε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Λέων διέταξεν ἔκτοτε τὴν κατάσχεσιν τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ κτημάτων τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἐντελῶς ἐδήμευσεν.

Ἀλλὰ πολὺ δεινότερος τοῦ Γρηγορίου ἀντίπαλος ἐπέτειλεν ἐξ ἀνατολῶν κατὰ τοῦ Λέοντος, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ πάπα παρήγαγε βεβαίως πολλὰς δυσκολίας εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ παρεσκεύασε τὸν ἀπὸ αὐτοῦ χωρισμὸν τῆς μέσης Ἰταλίας· ἀλλ' ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀντιπολίτευσις συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ὁριστικὴν ἐπὶ τέλους ἀποτυχίαν τῆς μεταρρυθμίσεως· διότι αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ ἀνήγαγον εἰς σύστημα τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὑπεστήριξαν διὰ τῶν τεχνικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὅρων τὴν περὶ τούτου δοξασίαν τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀπετέλεσαν ἐν γένει ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὴν βάσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς δὲν εἶχε πολλὰ δικαιώματα εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ κατηγορεῖτο ἀδίκως ἢ δικαίως ὅτι εἶχε προδώσει τὴν Δαμασκὸν εἰς τοὺς Ἄραβας, ὁ δὲ πατὴρ Σέργιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Μανσούρ, διετέλεσε μέγας Λογοθέτης ἢ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν Ὑπουργὸς τοῦ καλίφου, διότι οἱ Ἄραβες ἠρίθμουν εἰσέτι τότε διὰ ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ μετεχειρίζοντο πολλοὺς χριστιανοὺς εἰς τὰς οἰκονομικὰς ὑπηρεσίας. Αὐτὸς ὁ Ἰωάννης διεδέξατο ἐπί τινα χρόνον, ὡς λέγεται, τὴν ἀρχὴν τοῦ πατρός, καὶ ὁ βιογράφος αὐτοῦ δὲν διστάζει μάλιστα νὰ ἀποκαλέσῃ αὐτὸν πρωτοσύμβουλον τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ὅλως ἀπίθανον, διότι εἰς χριστιανὸν ἠδύνατο νὰ ἀνατεθῇ ἡ

οἰκονομικὴ διαχείρισις τοῦ κράτους οὐχὶ ὅμως ποτὲ τὸ πρῶτον πολιτικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα· ἀμφίβολον δὲ εἶναι καὶ ἂν ὁ Ἰωάννης διετέλεσέ ποτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ καλίφου.

Ὁπωσδήποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Σέργιος ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸν υἱὸν διὰ μοναχοῦ τινος σοφωτάτου, καταγομένου μὲν ἐκ Καλαβρίας, ὀνομαζομένου δὲ Κοσμᾶ, εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἀπέβη ἐντὸς ὀλίγου εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, καὶ δικαίως ἐπωνομάσθη διὰ τὴν εὐγλωττίαν Χρυσορρόας. Οὐδεμιᾶς τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι τότε ἐγινώσκοντο καὶ ἐδιδάσκοντο, ὑπῆρξεν ἄγευστος. Ὁ ἐγκωμιαστὴς αὐτοῦ λέγει ὅτι περὶ μὲν τὴν Ἀριθμητικὴν ἦτο ἄλλος Πυθαγόρας καὶ Διόφαντος, περὶ δὲ τὴν Γεωμετρίαν νέος Εὐκλείδης· ὅτι ἦτο ἐγκρατέστατος περὶ τὴν Ἠθικήν, οἵαν ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων· ὅτι ἀπέβη δεινὸς περὶ τοὺς κανόνας τῆς Λογικῆς καὶ τὰς ῥητορικὰς ἀσκήσεις· ὅτι ἐσπούδασεν ὅλα τὰ μυστήρια τῆς μουσικῆς, ὅτι ἐγνώρισεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, τῆς ἐπιγείου καὶ οὐρανίου, καὶ ὅτι ὡς κολοφῶνα ἁπάσης τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς ταύτης ἐπιστήμης ἐπέθετο τὴν εὐρυτάτην περὶ θείου μελέτην. Αἱ εἰδήσεις αὗται περὶ τῶν μαθημάτων τὰ ὁποῖα ἐδίδαξεν ὁ Κοσμᾶς εἰς τὸν Ἰωάννην, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐσώζοντο τότε εἰσέτι, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, αἱ περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς σοφίας παραδόσεις, περὶ οὗ ἄλλοτε ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 12-18 τοῦ παρόντος τόμου). Τὰ δὲ ἔργα τοῦ μαθητοῦ ἐτίμησαν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τοῦτο τὸν διδάσκαλον, πρὸ πάντων τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Ἡ διαλεκτικὴ ἀνέκαθεν οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· «ἡ γὰρ τῆς διαλεκτικῆς δύναμις τεῖχός ἐστι τοῖς δόγμασιν», εἶπεν ὁ μέγας Βασίλειος. Ταύτης λοιπὸν τῆς διαλεκτικῆς κατὰ Ἀριστοτέλην καὶ Πορφύριον καὶ Ἀμμώνιον, συνέταξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μακρὰν ἐξήγησιν, πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων, συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπικράτησιν τῆς σπουδῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ναὶ μὲν καὶ πρότερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐμελετᾶτο παρά τε τοῖς μονοφυσίταις, ἐν οἷς ἰδίως διέλαμψε κατὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος (σελ. 19 τοῦ παρόντος τόμου) καὶ παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις, ἀλλὰ διὰ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸ κῦρος τοῦ Σταγειρίτου ἀπέβη παρ' ἡμῖν ἀναμφισβή-

τητον. Ὥριζε δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει ὁ Δαμασκηνὸς «γνῶσιν τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστί, γνῶσιν τῆς τῶν ὄντων φύσεως», ἀπεκάλει αὐτὴν «τέχνην τεχνῶν καὶ ἐπιστήμην ἐπιστημῶν» καὶ διῄρει εἰς δύο, τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικήν, καταλέγων εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τὴν θεολογίαν, τὴν φυσιολογίαν, τὴν μαθηματικήν· εἰς δὲ τὸ πρακτικὸν τὴν ἠθικήν, τὴν οἰκονομικήν, τὴν πολιτικήν· ὥστε τὴν διαλεκτικὴν ὑπελάμβανεν οὐχὶ ὡς μέρος τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ὡς ὄργανον αὐτῆς· «αὐτῇ γὰρ πρὸς πᾶσαν ἀπόδειξιν κέχρηται.» Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὸν νοῦν εἰς τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ φιλοσοφικὴ ἐκείνη μελέτη, ἐπιρροὴν ἥτις ὑπῆρξε βεβαίως ἀξιοσημείωτος. Ἐὰν ἡ περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν μικρὰ πραγματεία ἡ ἀποδιδομένη συνήθως εἰς αὐτόν, ἦναι τῷ ὄντι γνησία, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἶχε περὶ τῆς συναφείας τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου δοξασίας εὐλογωτέρας, οὐ μόνον ὅλων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν χριστιανῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Περὶ δὲ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ θέματος τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἐξετράπη μὲν ἐνίοτε εἰς προλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τὸν μοναχικὸν βίον ὃν διῆγεν, ἢ ἐλογίζοντο ἀπαραίτητοι ἵνα καταπλήξωσι τὸ πλῆθος, πολλάκις ὅμως μετεχειρίσθη κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐπιχειρήματα, τῶν ὁποίων τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν δύναμιν πᾶς νουνεχὴς καὶ εἰλικρινὴς ἄνθρωπος δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ.

Εἴτε δὲ εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τοῦ καλίφου εἴτε μή, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι εἶχεν ἤδη ἀσπασθῆ τὸν μοναχικὸν βίον, ὅτε ἔγραψε τοὺς τρεῖς αὐτοῦ ἀπολογητικοὺς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας λόγους. Ὑπάρχουσί τινες ἀμφιβάλλοντες περὶ τῆς γνησιότητος τῶν λόγων τούτων, ὧν ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος εἶναι εἰς πολλὰ ἁπλῆ κατὰ λέξιν ἐπανάληψις ὁ μὲν τοῦ πρώτου, ὁ δὲ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουσι πάντοτε σπουδαιότητα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀποδοθέντες ἀνέκαθεν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, συνεταυτίσθησαν μετὰ τῆς ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ περιέχουσι τὰ ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα ὅσα προέτειναν ἔκτοτε οἱ ὑπέρμαχοι τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Τούτου ἕνεκα ἐπιχειροῦμεν μικράν τινα αὐτῶν ἀνάλυσιν. Ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ, ὅστις ἐγράφη, ὡς φαίνεται, ἅμα μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου βασιλικοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων

διχτάγματος, ὁ Δαμασκηνὸς ἀναιρεῖ ἐπιτηδείως τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ὁ Λέων καὶ ἐν γένει οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδοὶ ἤντλουν κατὰ τῶν εἰκόνων ἐκ τοῦ θείου παραγγέλματος τοῦ εἰπόντος «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς· ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός.» Εἰς ταῦτα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀποκρίνεται λέγων, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, οὐδένα γνωρίσαντες μεσάζοντα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀξιωθέντες νὰ ἴδωσι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς, καὶ ἑπομένως ἕνα ἔχοντες μόνον τρόπον προσευχῆς, τὴν ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐδὲν ὁμοίωμα ἐν τοῖς εὐκτηρίοις αὐτῶν οἴκοις ἀπεδέχοντο. Πλὴν τούτου ὁ ἀδιάκοπος τοῦ Νομοθέτου φόβος ἦτο μήπως οἱ νήπιοι εἰσέτι περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀντίληψιν Ἰουδαῖοι λατρεύσωσι τὴν κτίσιν παρὰ τὸν Κτίσαντα καὶ ἐξολισθήσωσιν οὕτως εἰς εἰδωλολατρείαν. «Ἰουδαίοις μὲν διὰ τὸ πρὸς εἰδωλολατρείαν εὐόλισθον, ταῦτα νενομοθέτητο· ἡμεῖς δέ, θεολογικῶς εἰπεῖν, οἷς ἐδόθη φυγοῦσι τὴν δεισιδαίμονα πλάνην μετὰ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ Θεῷ μόνῳ λατρεύειν, καὶ τῆς θεογνωσίας πλουτῆσαι τὴν τελειότητα, καὶ εἰς ἄνδρα καταντῆσαι τέλειον, παρελθοῦσι τὴν νηπιότητα, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγὸν ἐσμέν, λαβόντες κριτικὴν ἕξιν παρὰ Θεοῦ, καὶ εἰδότες τί τὸ εἰκονιζόμενον, καὶ τί τὸ εἰκόνι μὴ περιγραφόμενον. «Οὐ γὰρ εἶδος αὐτοῦ, φησίν, ἑωράκατε». Βαβαὶ τῆς σοφίας τοῦ Νομοθέτου ! πῶς εἰκονισθήσεται τὸ ἀόρατον ; πῶς εἰκασθήσεται τὸ ἀνείκαστον; πῶς γραφήσεται τὸ ἄποσον καὶ ἀμέγεθες καὶ ἀόριστον; πῶς ποιηθήσεται τὸ ἀνείδεον; πῶς χρωματουργηθήσεται τὸ ἀσώματον; Τί οὖν τὸ μυστικῶς μηνυόμενον; Δῆλον ὡς, ὅταν ἴδῃς διὰ σὲ γενόμενον ἄνθρωπον τὸν ἀσώματον, τότε δράσεις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα· ὅταν ὁρατὸς σαρκὶ ὁ ἀόρατος γενήσηται, τότε εἰκονίσεις τὸ τοῦ ὁραθέντος ὁμοίωμα· ὅτε ὁ ἀσώματος καὶ ἀσχημάτιστος, ἄποσός τε καὶ ἀπήλικος, καὶ ἀμεγέθης τῇ ὑπεροχῇ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ὁ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν δούλου λαβών, ταύτῃ συστάλῇ πρὸς ποσότητά τε καὶ πηλικότητα, καὶ χαρακτῆρα περιθῆται σώματος, πότε ἐν πίναξι χάραττε καὶ ἀνατίθει πρὸς θεωρίαν τὸν ὁραθῆναι καταδεξάμενον. Χάραττε τούτου τὴν ἄφατον συγκατάβασιν, τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, τὴν ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισιν, τὴν ἐν Θαβὼρ μεταμόρφωσιν, τὰ πάθη τὰ τῆς ἀπαθείας

πρόξενα, τὸν θάνατον, τὰ θαύματα, τὰ τῆς θείας αὐτοῦ σύμβολα φύσεως, δι' ἐνεργείας σαρκὸς ἐνεργείᾳ θείᾳ πραττόμενα, τὸν σταυρὸν τὸν σωτήριον, τὴν ταφήν, τὴν ἀνάστασιν, τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, πάντα γράφε καὶ λόγῳ καὶ χρώματι. Μὴ φοβοῦ, μὴ δέδιθι, οἶδα διαφορὰν προσκυνήσεως. Προσεκύνησέ ποτε Ἀβραὰμ τοῖς υἱοῖς Ἐμμώρ, ὅτε τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν εἰς τάφου κλῆρον ὠνήσατο, ἀνδράσιν ἀσεβέσι, καὶ ἀγνωσίαν νοσοῦσι Θεοῦ. Προσεκύνησεν Ἰακὼβ Ἠσαῦ τῷ ἀδελφῷ καὶ Φαραὼ ἀνδρὶ Αἰγυπτίῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου· προσεκύνησε μέν, ἀλλ' οὐκ ἐλάτρευσε. Προσεκύνησαν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ Δανιὴλ ἀγγέλῳ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐλάτρευσαν. Ἕτερον γάρ ἐστιν ἡ τῆς λατρείας προσκύνησις, καὶ ἕτερον ἡ ἐκ τιμῆς προσαγομένη τοῖς κατά τι ἀξίωμα ὑπερέχουσι».

Μόνον λοιπὸν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ἀπαγορεύεται ἡ ἐξεικόνισις· καὶ ὁ Δαμασκηνὸς πολλαχοῦ διαρρήδην λέγει, ὅτι ἐὰν τούτου ἐποιοῦμεν εἰκόνα, ὄντως ἡμαρτάνομεν. Θεοῦ δὲ σαρκωθέντος καὶ ὀφθέντος ἐπὶ γῆς σαρκί, καὶ ἀνθρώποις συναναστραφέντος, ἤτοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιτρέπεται νὰ γράφωμεν τὴν εἰκόνα, ἔτι δὲ μᾶλλον τῆς Θεοτόκου καὶ πρὸ πάντων τῶν ἁγίων. Καὶ οὐ μόνον ἐπιτρέπεται νὰ γράφωμεν τὰς εἰκόνας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἔχει χρείαν ἐξωτερικῶν τοιούτων σημείων, ἵνα μὴ λησμονῇ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας ἡμῶν καὶ τοῦ σεβασμοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχείρημα τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ἀσθενείας τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀδυνατούσης ἀμέσως ἐπὶ τὰς νοητὰς θεωρίας ἀνατείνεσθαι, καὶ δεομένης οἰκείων καὶ συμφυῶν ἀναγωγῶν, εἶναι τὸ ἰσχυρότερον πάντων ὅσα προτείνει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, συνηγορῶν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. «Ὑπόμνημα γάρ ἐστιν ἡ εἰκών, καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμυημένοις ἡ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκών· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἡ εἰκών· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἑνούμεθα». Ἄτοπα ὅμως λέγει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὅταν θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὀφείλομεν νὰ ποιῶμεν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἁπάντων τῶν ἁγίων, ὀνομάζει αὐτοὺς στρατὸν τοῦ Κυρίου καὶ παραβαλὼν πρὸς τὸν στρατὸν τοῦ βασιλέως ἀνακράζει. «Ἱστοροῦμεν οὖν Χριστὸν τὸν βασιλέα καὶ κύριον, οὐ γυμνοῦντες αὐτὸν τοῦ στρατεύματος. Στρατὸς γὰρ τοῦ Κυρίου οἱ ἅγιοι· γυμνωσάτω ἑαυτὸν τοῦ οἰκείου στρατεύματος ὁ ἐπίγειος βασιλεύς, καὶ τότε τὸν ἑαυτοῦ Βασιλέα

καὶ Κύριον.» Ἔτι δὲ ἀσθενέστερά εἰσιν ὅσα συνεπάγεται, ἵνα ἀναιρέσῃ τὸν θεῖον Ἐπιφάνιον τὸν ῥητῶς ἀπαγορεύσαντα τὰς εἰκόνας, καὶ τὸν μακάριον Ἀθανάσιον τὸν προστάξαντα ὑπὸ γῆν καλύπτειν τὰ τῶν ἁγίων λείψανα, καὶ οὐχὶ ἐν λάρναξι τιθέναι. Πρῶτον μέν, λέγει, ἐνδέχεται νὰ ἦναι παρεγγεγραμμένος καὶ ἐπίπλαστος ὁ λόγος ἄλλου μὲν ὢν πόνος, ἑτέρου δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔχων, ὃ πολλοῖς εἴθισται δρᾶν. Δεύτερον, καὶ ἂν ὑποτεθῇ γνήσιος ὁ λόγος, ἴσως ἐνομοθέτησε τὸ μὴ χρῆναι ποιεῖν εἰκόνας ἐπὶ ἄλλῳ τινὶ σκοπῷ ἀναλόγῳ τῆς προμνημονευθείσης τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ἀπαγορεύσεως, ἥτις δὲν ἐγένετο, εἰμὴ ἵνα καταργηθῇ τὸ ἄτοπον ἔθος τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οὐχ ὑπὸ γῆν ἔκρυπτον, ἀλλ' ἐπὶ κλινῶν καὶ σκιμπόδων ἐτίθουν. Διότι, ἐπιφέρει παραδόξως ὁ Δαμασκηνός, ὅτι ὁ θεῖος Ἐπιφάνιος δὲν ἀπέκρουσε τὰς εἰκόνας, μάρτυς ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ, ἡ μέχρι τῆς σήμερον δι' εἰκόνων οὖσα περικεκοσμημένη. Τρίτον δὲ «οὐ τὸ σπάνιον νόμος τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδὲ μία χελιδὼν ἔαρ ποιεῖ, ὡς καὶ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, οὐδὲ λόγος εἷς δυνατός, ὅλης ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ γῆς περάτων μέχρι τῶν αὐτῆς περάτων, ἀνατρέψαι παράδοσιν».

Ἀξία ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς ἀναφέρεται ἐν τοῖς προκειμένοις λόγοις ὁ βασιλεύς, ὁσάκις γίνεται ἄμεσος μνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Χαρακτηρίζεται μὲν ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων πόλεμος ὡς ἐνέργεια τοῦ φθονεροῦ διαβόλου καὶ τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας δαίμονος, καὶ πολεμεῖται ἡ ἐπέμβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας. «Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ...... Βασιλέως ἐστὶν ἡ πολιτικὴ εὐπραξία, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις, ποιμένων καὶ διδασκάλων.... Ὑπεικομέν σοι, ὦ βασιλεῦ, ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασι, φόροις, τέλεσι, δοσιλήψίαις, ἐν οἷς σοὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐγκεχείρισται, ἐν δὲ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει ἔχομεν τοὺς ποιμένας τοὺς λαλήσαντας ἡμῖν τὸν λόγον, καὶ τυπώσαντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεσμοθεσίαν». Προχωρεῖ δὲ ἐνταῦθα καθ' ἓν εἰσέτι βῆμα καὶ ἀνακράζει, «ληστρικὴ ἔφοδός ἐστιν αὕτη, ἀδελφοί·» ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀφικόμενος δὲν προβαίνει περαιτέρω. Οὔτε εἰς τὸν δεύτερον, οὔτε εἰς τὸν τρίτον λόγον, οἵτινες φαίνονται γραφέντες μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀναστασίου,

δὲν ἀναθεματίζει τὸν βασιλέα· ἀπ' ἐναντίας ῥητῶς λέγει ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ· «ὀκνῶ γὰρ τέως εἰπεῖν, ὡς ἔφη ὁ θεῖος ἀπόστολος, ἀνάθεμα ἔστω, ἐκδεχόμενος τὴν διόρθωσιν.» Καὶ τὰ αὐτὰ αὐταῖς λέξεσιν ἐπαναλαμβάνει ἐν τῷ τρίτῳ λόγῳ.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως διαστρέφει ἐνίοτε δεινῶς τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν βεβαιοῖ ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ «καὶ νῦν ὁ μακάριος Γερμανὸς ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξαστράπτων, ἐρραπίσθη καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἕτεροι πλεῖστοι ἐπίσκοποι καὶ πατέρες, ὧν οὐκ οἴδαμεν τὰ ὀνόματα.» Ὅτι ὁ πατριάρχης Γερμανὸς οὔτε ἐρραπίσθη, οὔτε ἐξόριστος γέγονεν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ὅ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης λέγουσι ῥητῶς ὅτι μὴ πεισθεὶς νὰ συναινέσῃ ἐν τῷ Σιλεντίῳ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰκόνων, παρῃτήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον. Οὐδέτερος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε συμφέρον νὰ καλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀορίστως πως ἐκτραγῳδούμενα περὶ τῶν παθημάτων πλείστων ἐπισκόπων καὶ πατέρων, ἀποδείκνυνται ἀνυπόστατα, ἅμα ὑποβάλωμεν αὐτὰ εἰς ἀκριβέστερόν τινα ἔλεγχον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τοὺς πλείστους τούτους ἐπισκόπους καὶ πατέρας, οἱ χρονογράφοι δὲν παρέχουσιν ἡμῖν τρόπον ἐξελέγξεως τῆς ἀληθείας, διότι, ὅπως καὶ ὁ Δαμασκηνός, οὐδένα ὀνομαστὶ ἀναφέροντες μάρτυρα, ἐν γένει μόνον λέγουσιν, ὁ μὲν Θεοφάνης ὅτι «πολλοί τε κληρικοὶ καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ τῆς πίστεως λόγου τὸν μαρτυρικὸν ἀναδησάμενοι στέφανον·» ὁ δὲ Νικηφόρος ὅτι «πολλοὶ τῶν εὐσεβούντων τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.» Μόνοι οἱ συναξαρισταὶ μνημονεύουσιν ἐξ ὀνόματος πολλῶν ἐπὶ Λέοντος μαρτύρων. Ἀλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὅσα περὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγουσιν, εἶναι ἡ πρώτη καὶ κυρία ἀπόδειξις τοῦ πόσον δικαιούμεθα νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς τοὺς λόγους αὐτῶν. Τῷόντι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ συναξαρισταὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ Λέων διέταξεν εἴς τινα τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἀπομιμηθῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦ προμάχου ἐκείνου τῶν εἰκόνων καὶ νὰ γράψῃ ἐπιστολὴν τούτου ὑποσχομένην δῆθεν τῷ Λέοντι τὴν παράδοσιν τῆς Δαμασκοῦ, ὁ δὲ Καλίφης, εἰς ὃν ὁ Λέων ἔπεμψε τὴν ἐπιστολήν, ἀπέκοψε τὴν χεῖρα τοῦ νομιζομένου προδότου, ὅστις ὅμως διὰ θαύματος τῆς Παναγίας Θεοτόκου ἀνέλαβεν αὖθις τὴν χρῆσιν τῆς χειρός. Πολλοὶ τῶν θερμοτέρων ἀντιπάλων τοῦ

Λέοντος, καὶ ἰδίως ὁ Λεβώ, δυσπιστοῦσι πρὸς τὸ θαῦμα τοῦτο· καὶ ἅμα δυσπιστήσωμεν πρὸς τὸ θαῦμα, δὲν ἠξεύρομεν διὰ τί νὰ παραδεχθῶμεν τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ἱστόρημα ἐκεῖνο. Πλὴν τούτου ὅμως οὐ μόνον οἱ χρονογράφοι ἀποσιωπῶσι τὴν πλαστογραφίαν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἑπομένοις λόγοις οὐδὲν διαλαμβάνει περὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τοῦ θαύματος, ἐνῷ ἤθελεν εἶναι τὸ ἰσχυρότερον τῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θέματος αὐτοῦ. Πῶς θέλετε λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τῶν συναξαριστῶν λόγους, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι περὶ ἑνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν; Ἄλλως τε ὅσῳ περισσότερον μελετῶμεν τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, τόσῳ μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ διστάσωμεν, ἂν ὑπῆρξαν ἀληθῶς ποτὲ οἱ πολλοὶ καὶ οἰκτροὶ ἐκεῖνοι μάρτυρες. Οὔτε ἡ διενεργηθεῖσα τότε καινοτομία ἦτο τοσοῦτον σπουδαία, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφοσιώσεις ἀναλόγους τῶν μαρτύρων τοῦ ἐθνικοῦ διωγμοῦ, οὔτε ὁ χαρακτὴρ τοῦ Λέοντος, καθ᾽ ὅσον γνωρίζομεν αὐτόν, ἦτο τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐπιβάλῃ ἀγρίας καὶ ἀπανθρώπους ποινάς· οὐδὲ ἐξετελέσθη ἡ ἐκ μέσου ἀφαίρεσις τῶν εἰκόνων τοσοῦτον γενικῶς, ὥστε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιστάσεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβαινε μᾶλλον ὅ,τι ἐπὶ τῶν νόμων οἵτινες ἄλλοτε ἐν διαστήματι πολλῶν αἰώνων ἐξεδίδοντο κατὰ τῶν συμβόλων τοῦ ἐθνικοῦ θρησκεύματος· ἅμα ἐκδοθέντος τοῦ νόμου, οὗτος ἐξετελεῖτό που καί που· ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγων ἐλησμονεῖτο καὶ ἔπιπτεν εἰς ἀχρηστίαν μέχρις οὗ ἐξεδίδετο νέος νόμος, ὅστις ἐλάμβανε τὰς αὐτὰς περιπετείας. Ἔπαθόν τινες ἐπὶ Λέοντος, ἀλλὰ μᾶλλον διότι περιύβριζον τὸν βασιλέα ἀναισχύντως, ὅπως ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ αὐτὸς ὁ Λεβώ, ἢ διότι δὲν ἐπείθοντο νὰ παραιτηθῶσι τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀνθισταμένων, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ μοναχοί, εὕρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ παρὰ τῷ ἀρχιερεῖ τῆς Ῥώμης, ὅστις ἕνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων δὲν ἔπαυεν ἀντιπολιτευόμενος εἰς τὸν Λέοντα, καὶ ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ ἁπάντων αὐτῆς τῶν ὀπαδῶν.

Τῳόντι ὁ διαδεξάμενος τὸν Γρηγόριον Β΄ ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ τῆς Ῥώμης ἀξιώματι Γρηγόριος ὁ Γ΄ ἀντετάχθη ὡσαύτως εἰς τὸν

Λέοντα, καὶ μετὰ πλείονος ἢ ὁ προκάτοχος ζήλου, γράφων πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτῷ ἐπιστολὰς ἐπὶ τοσοῦτον ὑβριστικάς, ὥστε ὁ βασιλεὺς οὔτε ἐδέχετο αὐτάς. Μετ' ὀλίγον μάλιστα, τῷ 732, ὁ πάπας συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον, ἥτις ἀπεφήνατο πάντα τὸν μὴ προσκυνοῦντα τὰς εἰκόνας προδότην τῆς πίστεως καὶ ἐχθρὸν τῆς ἐκκλησίας. Ἐπεχείρησε δὲ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον ἑαυτόν, προκαλῶν διαμαρτύρησιν ὅλων τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἀλλ' ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, διότι ἡ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν ἔπαυσαν ἀναγνωρίζουσαι τὸ κῦρος τῶν περὶ εἰκόνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποφασισθέντων, μόνη δὲ ἡ μέση Ἰταλία, ἤτοι ἡ Ρώμη, ἡ Ραύεννα καὶ ἡ Πεντάπολις, συνετάσσοντο μετὰ τοῦ πάπα. Ἵνα σωφρονίνῃ τὰς χώρας ταύτας ὁ βασιλεὺς ἐξέπεμψε τῷ 733 στρατὸν ἀξιόλογον· ὁ στόλος ὅμως ὅστις ἔφερε τὸν στρατὸν τοῦτον κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τρικυμίας ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσσῃ. Ἀλλ' ὁ Λέων, καίτοι ἀποτραπεὶς ὑπὸ τῶν ποικίλων ἄλλων περισπασμῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους νὰ ἐκπέμψῃ νέαν στρατιὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν, κατέφερεν οὐδὲν ἧττον καιρίαν πληγὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης δι' ἀξιομνημονεύτου διατάξεως. Εἴπομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ Κρήτη, ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἤπειρος καὶ πᾶσα ἡ λεγομένη σήμερον Ἀλβανία ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν πάπαν. Ἤδη δὲ ὁ Λέων ἀπέσπασεν ἁπάσας τὰς χώρας ταύτας ἀπὸ αὐτὸν καὶ καθυπέβαλεν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ καθυπήγαγεν εἰς τὴν αὐτὴν δικαιοδοσίαν πρὸς τούτοις ὅλας τὰς ἐπισκοπὰς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ αἱ μὲν τελευταῖαι αὗται δὲν διετέλεσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ ἐπὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ διήρκεσεν ἡ ἐπὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας κυριαρχία τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Αἱ δὲ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου χῶραι οὐδέποτε ἔκτοτε ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Οὐδ' ἔχομεν χρείαν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς ἕλληνα ἀναγνώστην ὁπόσον σπουδαία διὰ τὴν ἐθνότητα ἡμῶν ἀπέβη ὡς ἐκ τούτου ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ βασιλέως Λέοντος. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν αἱ προαναφερθεῖσαι χῶραι, ὧν αἱ πλεῖσται ἀποτελοῦσι τὴν κυριωτάτην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑστίαν, ἐξηκολούθουν ἔκτοτε διοικούμεναι ὑπὸ κλήρου ἀνατρεφομένου ἐν Ρώμῃ καὶ ἐκεῖ-

θεν ἐξηρτημένου, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὥστε ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Λέοντος ὑπῆρξε σωτήριος δι' ἡμᾶς οὐδὲν ἧττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ἡ ἐπανειλημμένη κατατρόπωσις τῶν Ἀράβων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἐννοοῦμεν πῶς ἀνὴρ ἕλλην, κατὰ τ' ἄλλα διαπρεπὴς ἐπὶ παιδείᾳ, εὐφυΐᾳ καὶ φιλοπατρίᾳ, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ἀπεδοκίμασε τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος ἀξιώσας ὅτι «δύο ἀσεβεῖς αἱρετικοὶ (ὁ εἰκονομάχος Λέων καὶ ὁ εἰκονομάχος Ἀναστάσιος) ἀφήρπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἰλλυρίαν ἀπὸ τοῦ ἀντάρτου μὲν ἀλλ' ὀρθοδόξου καὶ εὐσεβοῦς ἀρχιεπισκόπου Ῥώμης.» Προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων, εἶναι ἀδιάφορον τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τοῦ πράττοντος. Ὁ μᾶλλον ὀρθόδοξος ἄνθρωπος εἰμπορεῖ νὰ ἦναι κυβερνήτης ὀλέθριος, καὶ τ' ἀνάπαλιν ὁ αἱρετικώτατος ἄνθρωπος νὰ ἦναι καλὸς κἀγαθὸς κυβερνήτης. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ἡ διάταξις τοῦ Λέοντος, δι' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἀπηλλάγη τῆς δικαιοδοσίας ἀρχιερέως ξένου, ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἀρχιερέως ἕλληνος, ὑπῆρξεν ἐθνοσωτήριος, περὶ δὲ τούτου οὐδεμία δύναται νὰ προκύψῃ παρ' ἡμῖν ἀμφιβολία. Μόνον εἰς ἀσπόνδους τινὰς ἐχθροὺς ἡμῶν ἐπιτρέπεται νὰ κακίζωσι τὴν πρᾶξιν ἐκείνην τοῦ Λέοντος· καὶ τὸ θλιβερὸν εἶναι ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἀποφάνσεων τοῦ ἡμετέρου θεολόγου, ἵνα ἀποδείξωσι θριαμβευτικῶς τὴν κατ' αὐτοὺς γενομένην τότε εἰς τὴν Ῥώμην ἀδικίαν.

Οἱ κυριώτατοι τῶν περισπασμῶν, ὅσοι ἀπέτρεψαν τὸν βασιλέα νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ δυσμάς, ἦσαν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν μωαμεθανικαὶ ἐπιδρομαί, αἵτινες ἀπὸ τοῦ 734 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβησαν συνεχέστεραι καὶ τολμηρότεραι. Ἀλλ' ὁ Λέων ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους τούτους τῷ 740 ὁλοσχερῶς, ἔχων εἰς τοῦτο συναρωγὸν καὶ τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις πρὸ καιροῦ ἀναγορευθεὶς συνάρχων τοῦ πατρός, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ δίδῃ δείγματα ἐξαιρέτου στρατιωτικῆς ἀξίας. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο Σουλεϊμάν, ὁ υἱὸς τοῦ καλίφου Ἰσάμ, ἐξέπεμψε 30,000 ἀνδρῶν ὑπὸ στρατηγοὺς τέσσαρας μέχρι τοῦ ἐν Φρυγίᾳ Ἀκροϊνοῦ, αὐτὸς δὲ παρεπόμενος μετὰ 60,000 ἀνδρῶν ἔφθασε δῃῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ Τυάνων. Τότε ὁ Λέων καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ἐπελ-

θόντες κατὰ τοῦ ἐν Ἀκροϊνῷ στρατοῦ, κατετρόπωσαν αὐτὸν ἐν μάχῃ μεγάλῃ, ἐξ ἧς μόλις 6,800 ἄνδρες διεσώθησαν παρὰ τῷ στρατῷ τοῦ Σουλεϊμάν, ὅστις βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ, ἔσπευσε νὰ ὑποχωρήσῃ ἐν τάχει εἰς Περσίαν.

Ἡ λαμπρὰ αὕτη νίκη ἐγένετο κατὰ μάϊον· ἀλλὰ πέντε δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ σεισμὸς μέγας συνέβη τῇ 26 ὀκτωβρίου, ἐπαναληφθεὶς δὲ πολλάκις ἐκ διαλειμμάτων ἐν διαστήματι ἔτους σχεδὸν ὁλοκλήρου, ἐπροξένησε συμφορὰς δεινὰς εἴς τε τὴν βασιλεύουσαν καὶ εἰς τὰς πέριξ χώρας. Τὰ χερσαῖα τῆς πόλεως τείχη ἐντελῶς κατέπεσον, πλεῖστα δὲ μνημεῖα καὶ μοναστήρια, πλεῖσται οἰκίαι καὶ ἐκκλησίαι κατηδαφίσθησαν, οὐκ ὀλίγοι ἄνθρωποι ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατεσκήνωσαν πρὸ τῆς πόλεως, ἵνα ἀποφύγωσι τὸν θάνατον. Συγχρόνως ἀνετράπησαν καὶ πόλεις καὶ χωρία ἐν τῇ Θράκῃ, καὶ ἡ Νικομήδεια ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, καὶ ἡ Πραίνετος καὶ ἡ Νίκαια, ἐν ᾗ μία μόνη ἐσώθη ἐκκλησία. Ὁ βασιλεὺς ἵνα θεραπεύσῃ τὰς ζημίας ταύτας, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας ἐκτάκτους φόρους. Πρὸ πάντων ηὔξησε καθ' ἓν δωδεκατημόριον τὸν τακτικὸν κανόνα τοῦ ἐγγείου φόρου, ψηφίσας ὅτι κατὰ ὁλοκοτίνην θέλει προστίθεσθαι μιλιαρίσιον. Ὁλοκοτίνην ὠνόμαζον εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τὸ χρυσοῦν νόμισμα, μαλιαρίσια δὲ τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα, ὧν δώδεκα ἀπετέλουν ἓν χρυσοῦν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς μὲν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἕνεκα τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν συμφορᾶς, εἰς δὲ τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου εὐρωπαϊκὰς χώρας ἕνεκεν αὐτῶν τούτων τῶν σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ Βουλγάρων καὶ Σλαύων καταλήψεως οὐκ ὀλίγων ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τὰς ὁποίας οὗτοι ἐπεχείρουν εἰς τὰς ἐπιλοίπους, ἡ εἴσπραξις οὐ μόνον προσθέτου μιλιαρισίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνέκαθεν ὡρισμένου κανόνος, ἀπέβαινεν ἢ δύσκολος ἢ ἀδύνατος, ὁ βασιλεὺς ἀνενέωσε συγχρόνως εἴς τινας ἐπαρχίας, αἵτινες οὔτε ὑπὸ τῶν σεισμῶν, οὔτε ὑπὸ πολεμίων ἔπαθον, καὶ ἰδίως εἴς τινα μέρη τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας, τὸν κεφαλικὸν ἢ προσωπικὸν φόρον, ὅστις πάλαι ποτὲ καθ' ὅλον τὸ κράτος εἰσπραττόμενος εἶχε πρὸ καιροῦ καταργηθῇ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐδήμευσε τότε ὁριστικῶς τὰ λεγόμενα πατριμόνια τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, δηλαδὴ τὰ κτήματα ὅσα εἶχεν ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐντὸς τοῦ κράτους. Οἱ πολέμιοι τοῦ Λέοντος χρονογράφοι κατακρίνουσιν αὐτὸν πικρῶς διά τε τὴν δήμευσιν

τῶν πατριμονίων καὶ διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἴς τινα μέρη τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐν τούτοις ἐνόσῳ ὁ πάπας ἐστασίαζεν, ἤθελεν εἶναι γελοῖον νὰ ἐξακολουθῇ τὸ κράτος νὰ παρέχῃ αὐτῷ τοὺς ἀναγκαίους εἰς συντήρησιν αὐτοῦ πόρους· οὐδὲν δὲ δικαιότερον ἢ τὸ νὰ συντελέσωσιν ἐπαρχίαι τινὲς ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων παθοῦσαι, εἰς ἀνακούφισιν τῶν συμφορῶν ὅσας δὲν ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι αἱ ἄλλαι ἐπαρχίαι. Περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αὐτὴ ἡ προσθήκη τοῦ μιλιαρισίου δικαιολογεῖται ἀποχρώντως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀνορθώσῃ τὰ καταπεσόντα τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Φαίνεται ὅτι ἄλλοτε ἡ πρωτεύουσα ἐπήρκει ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς πόρων εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν τειχῶν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ πρωτεύουσα κατεστράφη τοσοῦτον ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταβάλῃ οἴκοθεν τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. Τί λοιπὸν εὐλογώτερον ἢ νὰ καταβάλῃ τὴν δαπάνην ταύτην τὸ ἐπίλοιπον κράτος, τοῦ ὁποίου ἡ τύχη ἐξηρτᾶτο κατὰ μέρος ἀπὸ τῆς ἀσφαλείας τῆς πρωτευούσης; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ μιλιαρισίου ἐξηκολούθησε νὰ εἰσπράττεται καὶ ἀφοῦ ἠνωρθώθησαν τὰ τείχη, ὅ ἐστιν ἀπέβη φόρος τακτικός. Ἀλλὰ ὁ Λέων δὲν εὐθύνεται διὰ τοῦτο, διότι ἔτος μόνον ἐπέζησε μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου. Καὶ ἔπειτα δυστυχῶς πανταχοῦ καὶ πάντοτε, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μᾶλλον εὐνομούμενα κράτη, εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, φόροι πρόσθετοι ἢ ἔκτακτοι ἐπιβληθέντες ἕνεκα ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, ἀπέβησαν φόροι τακτικοί, διότι ἐξηκολούθησαν εἰσπραττόμενοι πολὺ ἀφοῦ παρῆλθον αἱ προκαλέσασαι αὐτοὺς κατὰ πρῶτον ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις. Ὅτι δὲ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἐπίεσαν τὸ ὑπήκοον διὰ καταθλιπτικῆς εἰσπράξεως φόρων, ἀπόδειξις ἔστω πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτῶν ἀρχίσασα νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀχρηστίαν ἄδικος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάταξις τῆς ἐπιβολῆς, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον (σελ. 76 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου).

Ἐν ἔτει 740 οὔτε οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, οὔτε οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ἀναφέρουσιν ἕτερόν τι γεγονός. Καὶ ὅμως ὁ Λέων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καθ' ὃ ἤγειρε μὲν τὸ ἔνδοξον περὶ Ἀκροϊνὸν τρόπαιον, ἔπασχε δὲ τὴν δεινὴν ἐκείνην τοῦ σεισμοῦ συμφοράν, ἐξέδιδε συγχρόνως τὸν

νέον ἀστικὸν τοῦ βασιλείου κώδικα, ὅστις καὶ μόνος ἦτο ἱκανὸς νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ κῶδιξ οὗτος κατηργήθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἀνετράπησαν πάντα τὰ ἔργα τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως· ἐντεῦθεν δὲ λησμονηθεὶς καὶ ὅλως ἀποσιωπηθεὶς ὑπὸ τῶν χρονογράφων κατέστη ἄγνωστος εἰς τὰς ἐπομένας γενεάς. Ὀλίγα μέν τινα αὐτοῦ ἀντίγραφα περιεσώθησαν εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μέχρι πρὸ ἐτῶν τριάκοντα δὲν εἶχεν ἐκδοθῇ ὁλόκληρον αὐτοῦ τὸ κείμενον, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχεν ἐκτιμηθῇ ἡ ἀξία αὐτοῦ· ἐκ τούτου ἡ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν σιωπή. Μόλις δὲ τῷ 1852 ὁ Ἐδουάρδος Ζαχαρίας, τοῦ ὁποίου οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν γνωρίζουσιν ἤδη τὸ ὄνομα καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπηρεσίας, ἐδημοσίευσε κατὰ πρῶτον πλῆρες τὸ κείμενον τοῦ νομοθετικοῦ τούτου ἔργου. Καὶ ἔπειτα κατὰ τὰ ἔτη 1856 καὶ 1858 διαπραγματευθεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ δικαίου, περιέλαβεν ἐν αὐτῇ ἀξιόλογον ἀνάλυσιν τοῦ προκειμένου νομοθετήματος. Ὁ νέος κῶδιξ ἐπεγράφετο Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων, ἀπὸ τῶν Ἰνστιτούτων, τῶν Διγέστων, τοῦ Κώδικος καὶ τῶν Νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθεῖσα ἐν μηνὶ μαρτίῳ, Ἰνδ. θ' ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου ϛσμη'. Ἀλλὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης μόνον τὸ τελευταῖον μέρος εἶναι ἀκριβές, τὸ διαλαμβάνον ὅτι διὰ τῆς Ἐκλογῆς ἐγένετο ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον διόρθωσις τῶν προηγουμένων νόμων. Τὸ δὲ πρῶτον, καθ' ὃ ἡ Ἐκλογὴ συνετάχθη ἐκ τῶν νόμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσετέθη ἴσως ἵνα καλύψῃ τὰς μεγάλας καινοτομίας αἵτινες προέκειτο νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν ἀστικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Τῷ ὄντι τὸ νέον τοῦτο νομοθέτημα ἔχει πλείστην σπουδαιότητα διά τε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ὅλης νομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης. Καθότι οὐ μόνον εἶναι ὁ πρῶτος κῶδιξ ὁ ἐπισήμως ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἑλληνιστὶ ἐκδοθείς, ἀλλὰ ἐρρύθμισε πλεῖστα ὅσα, ἰδίως δὲ τὰ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐαγγελικωτέρων καὶ χριστιανικωτέρων ἀρχῶν, τὰς ὁποίας πολλάκις μὲν εἶχον παρίδει οἱ προηγούμενοι νόμοι, κατὰ πρῶτον δὲ καθιέρωσαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς καὶ αἵτινες τὸ πλεῖ-

στον καταργηθεῖσαι δυστυχῶς ὑπὸ τῶν βραδύτερον ὑπερισχυσάντων ἀντιπάλων αὐτῶν, μόλις εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπέπρωτο νὰ θριαμβεύσωσιν ὁριστικῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν.

Ἡ σύνταξις τῆς Ἐκλογῆς ἀνετέθη εἰς τὸν κοιαίστωρα ἤτοι ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸν Νικήταν καὶ εἰς τοὺς ὑπάτους Μαρῖνον καὶ Νόννον· προτάσσεται δὲ τοῦ ἔργου προοίμιον, τὸ ὁποῖον ἀπέφυγε πάλιν νὰ ὁμολογήσῃ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τοῦ νομοθέτου, καὶ ὡς μόνον λόγον τῆς ἐκδόσεως τῆς εὐσυνόπτου καὶ εὐκρινοῦς ταύτης συλλογῆς ἀναφέρει, ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν προηγουμένων βασιλέων νομοθετηθέντα, καθὸ διεσπαρμένα εἰς πολλὰς βίβλους, κατήντησαν δυσκατάληπτα, καὶ πολλάκις ἐντελῶς ἀκατάληπτα, μάλιστα εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης οἰκοῦντας ὑπηκόους. Τὸ προοίμιον περιέχει ὡσαύτως ἀξιολόγους τινὰς παραινέσεις πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς δικαιοσύνης, καὶ μετὰ τὸ πέρας αὐτοῦ ἔρχονται αἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, αἵτινες διαιροῦνται εἰς δεκαοκτὼ τίτλους, ὑποδιαιρουμένους εἰς ἄρθρα. Δὲν θέλομεν ἀναλύσει ἐνταῦθα, καὶ τοῦτο διὰ βραχέων, εἰμὴ μόνας τὰς διατάξεις δι' ὧν ἐρρυθμίσθησαν αἱ μεταξὺ συζύγων σχέσεις, αἱ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, καὶ ἐν γένει αἱ οἰκογενειακαὶ σχέσεις, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἀκροθιγῆ τινα γνῶσιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας περὶ πάντων τούτων ἐπρέσβευον οἱ παρ' ἡμῖν ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔτι ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν θεωρίαν ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος ἐπιτετραμμένος σύνδεσμος μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐπερειδόμενος ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ δημιουργίᾳ τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, καὶ ἔτι μᾶλλον κυρούμενος διὰ τῆς ἕκτης ἐντολῆς. Συνίσταται δὲ εἰς πλήρη καὶ ἀδιάρρηκτον κοινωνίαν μεταξὺ τῶν συζύγων, οἵτινες οὐ μόνον ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις, ἀλλὰ καὶ συναποτελοῦσι σάρκα μίαν. Ἐὰν τὸ πρὸ τοῦ Λέοντος δίκαιον ἐνεφορεῖτο τοιούτων ἀρχῶν, δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψει τὴν παλλακείαν, οὐδ' ἀπονείμει νόμιμα δικαιώματα εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, τοὺς λεγομένους φυσικοὺς ἢ νόθους παῖδας, δὲν ἤθελε συγχωρήσει τὴν εὐχερῆ τοῦ γάμου διάλυσιν· ἤθελε χαρακτηρίσει ὡς κοινὴν ὅσον ἐνδέχεται τὴν περιουσίαν τῶν συζύγων, καὶ ἤθελεν ὑπολάβει ὡς παρὰ φύσιν πᾶσαν ἀνισότητα περὶ τὰς σχέσεις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μη-

τρὸς πρὸς τὰ τέκνα. Ἀλλ' ἡ ἐπιρροὴ τῆς χριστιανικῆς θεωρίας ἐπὶ τοῦ θετικοῦ γαμικοῦ δικαίου ὑπῆρξεν ἐλαχίστη πρὸ τοῦ Λέοντος· ἐπὶ τούτου δὲ κατὰ πρῶτον εἰσήχθη εἰς τοὺς νόμους, δηλαδὴ εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτήν, τὸ γνήσιον χριστιανικὸν περὶ γάμου δόγμα. Κατὰ τὴν Ἐκλογὴν παλλακεία μὴ μετατραπεῖσα εἰς γάμον λογίζεται πορνεία, ἡ δὲ πορνεία τιμωρεῖται διὰ διαφόρων κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις ποινῶν. Κατὰ τὸ πρὸ τοῦ Λέοντος δίκαιον καθιεροῦτο ἡ ἀρχὴ ὅτι «τῶν ἐν ἀνθρώποις παρακολουθούντων τὸ δεθὲν ἅπαν λυτόν·» καὶ ἑπομένως ἐπετρέπετο εὐχερέστατα ἡ τοῦ γάμου διάλυσις, καί, ἁπλῶς εἰπεῖν, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως. Ὁπόσον μᾶλλον σωτηριώδη περὶ τούτου δόγματα καθιέρωσεν ἡ Ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος, οὕτω πως αὐτολεξεὶ ἀποφαινομένη ἐν τῷ ἄρθρῳ δωδεκάτῳ τοῦ δευτέρου τίτλου. «Τῆς ἀδιαλύτου τῶν γαμικῶς ἐν Κυρίῳ συμβιούντων ἑνώσεως ἡ τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ τῶν ἁπάντων σοφία ὑπάρχει διδάσκαλος. Αὐτὸς γὰρ εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν ἐξ οὐκ ὄντων τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸν αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκα πλᾶσαι τρόπον ἐκέλευσε, καίπερ δυνάμενος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ταύτην ἐδημιούργησεν, ἵνα ἐκ τῆς ἡνωμένης σαφῶς μιᾶς ἐν δυάδι προσώπων σαρκὸς τὸ ἀχώριστον καὶ τῆς συζυγίας νομοθετήσῃ τὸ ἀδιάζευκτον. Ὅθεν οὐδὲ τὴν γυναῖκα τῇ ὑποθέσει τοῦ ὄφεως τῆς πικρᾶς τῷ ἀνδρὶ κατάρξασαν γεύσεως, ἀπὸ τούτου ἐχώρισεν, οὐδ' αὖ τὸν ἄνδρα τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς τὴν παράβασιν τῇ ὁμοζύγῳ συνεργασάμενον ταύτης διέζευξεν, ἀλλὰ τὴν μὲν ἁμαρτίαν ἐκόλασε, τὴν δὲ συζυγίαν οὐκ ἔλυσε. Ταύτῃ τοίνυν τῇ ἐναργεῖ νομοθεσίᾳ, αὖθις καὶ λόγῳ κυρωθείσῃ παρὰ τοῦ Κτίσαντος κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τῶν Φαρισαίων ἐρωτήσεως, εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπολύειν τὴν γυναῖκα, καὶ ἀποκριθέντος, τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ζευχθέντας μηδαμῶς παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, παρεκτὸς λόγου πορνείας, χωρίζεσθαι· ἐξακολουθοῦντές τε καὶ πειθόμενοι οὐδὲ ἡμεῖς ἕτερόν τι νομοθετεῖν ὑπὲρ τούτων βουλόμεθα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τῆς κακίας εἶδος ἐπιμελῶς τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμπολιτεύεται, κἀντεῦθεν ἀγαπητικῶς πρὸς ἀλλήλους μὴ διακείμενοι κατὰ πολλὰς αἰτίας, καίπερ μὴ οὔσας τοιαύτας, ποιοῦνται τῆς ἑαυτῶν συμβιώσεως τὴν διάζευξιν, ῥητῶς ἐνθεῖναι τῇ παρούσῃ νομοθεσίᾳ δι' ὧν τὰ συνοικέσια λύονται τῶν δεόντων ἐκρίναμεν».

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δογμάτων τούτων ὡρίσθη διὰ τοῦ ἑπομένου ἄρθρου ὅτι ὁ γάμος δὲν λύεται εἰμὴ 1ον διὰ τὴν πορνείαν τῆς γυναικός· 2ον διὰ φυσικὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνδρός· 3ον δι' ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ζωῆς· καὶ 4ον ἐὰν ὁ ἕτερος ἐκ τῶν συζύγων ἦναι λωβός. Πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι αἰτίαι τῆς διαζεύξεως ὅσας ἐπέτρεπε τὸ προηγούμενον δίκαιον ἠκυρώθησαν, καὶ ἔπαυσεν οὕτω τὸ σκάνδαλον τῆς εὐχεροῦς τῶν γάμων διαλύσεως, ὅπερ ὅμως ἴσχυσε πάλιν μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν.

Οὐσιωδῶς ὡσαύτως διαφέρει τοῦ προηγουμένου δικαίου ἡ Ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐρρύθμισε τὰ περὶ τῆς περιουσίας τῶν συζύγων. Ἡ ἐν τῇ Ἐκλογῇ ὡς πρὸς τοῦτο ἐπικρατοῦσα ἀρχὴ εἶναι· ὅτι ὁ γάμος συνεπάγεται ἑνότητα οὐ μόνον τῶν προσώπων ἀλλὰ καὶ τῆς περιουσίας, καὶ ὅτι ἡ κοινὴ αὕτη κτῆσις πρέπει νὰ ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὁλοσχερής, καθ' ὅσον δηλαδὴ οἱ σύζυγοι ἐγέννησαν ἢ δὲν ἐγέννησαν τέκνα. Εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἡ κοινὴ κτῆσις ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων, ὁ δὲ ἐπιζῶν ἀναλαμβάνει τὴν διαχείρισιν οὐ μόνον τῆς προικὸς καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ἀλλὰ μέχρι τινὸς τῆς ὅλης περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός. Ἡ Ἐκλογὴ ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωσιν τοῦ προηγουμένου δικαίου ὅτι ἡ προὶξ πρέπει να ἦναι ἴση τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς· καθότι ὁ ἱερὸς τοῦ γάμου χαρακτὴρ προϋποτίθησιν οὐχὶ τὴν ἰσότητα τῆς ἀμοιβαίας εἰσφορᾶς, ἀλλ' ἴσον δίκαιον ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας περιουσίας.

Πλὴν τούτου ἡ Ἐκλογὴ κατήργησε καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς ὑπερόγκου καὶ παρὰ φύσιν ἐξουσίας ἣν εἶχεν ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν τέκνων κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, καὶ τῆς ἀνισότητος ἣν καθιέρου μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός. Κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λέοντος ἡ μήτηρ ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα ὅσα καὶ ὁ πατήρ· ἐπὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων λόγου χάριν ἀπαιτεῖται οὐ μόνον τοῦ πατρὸς ἡ συναίνεσις, ἀλλὰ καὶ τῆς μητρός. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρός, ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἐξακολουθεῖ ἐνασκουμένη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς μητρός, οὐχὶ ὡς ἐπιτρόπου ἀλλὰ ἐχούσης αὐτοδικαίως τὴν ἐξουσίαν ἐκείνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ἐκλογὴ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ θανάτου ἀμφοτέρων τῶν γονέων, καθιέρωσεν ὡς πρὸς τὴν ἐπιτροπείαν τῶν ἀνηλίκων παράδοξόν τινα δι-

άταξιν· ἡ ἐπιτροπεία δὲν μετέβαινεν εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τῶν θανόντων, ἀλλά, ἐὰν οἱ γονεῖς τελευτῶντες δὲν προενόουν περὶ τούτου (ὅτε «φυλαττέσθω ἐκείνων ἡ βούλησις»), ἀνετίθετο ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει, εἰς τὸ ὀρφανοτροφεῖον, καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους καὶ τὰς ἐγνωσμένας ἐκκλησίας, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις, εἰς τὰ ἐπισκοπεῖα, τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας. Αὕτη ἡ τοῦ κλήρου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνάμιξις ἦτο ἄτοπος· ἀλλὰ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὑπαγορεύσαντας τὴν διάταξιν ταύτην εἰδικοὺς λόγους, δὲν ἔχομεν ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀξίωσιν νὰ παραστήσωμεν τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ἐν παντὶ ἀναμαρτήτους. Ὁπόσον ὅμως εἰς πολλὰ ἄλλα ὑπῆρξαν ἀνώτεροι τοῦ αἰῶνος αὐτῶν! Τῳόντι ἀφοῦ διὰ τῶν διαφόρων προεκτεθεισῶν διατάξεων καθιερώθη μὲν ὅτι ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος νόμιμος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς σύνδεσμος, κατέστη δὲ ἡ συνάφεια αὕτη ὅσον ἔνεστιν ἀδιάρρηκτος καὶ ἀνυψώθη ἡ γυνὴ εἰς ἴσην πρὸς τὸν ἄνδρα θέσιν, ἔπειτα ἡ Ἐκλογὴ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ σφιγκτότερον καὶ τὸν δεσμὸν τῆς ὅλης οἰκογενείας διὰ διαφόρων ἑτέρων διατάξεων, καὶ ἰδίως διὰ τῶν περὶ κληρονομίας ὁρισμῶν. Ἐπὶ τῶν προκειμένων καινοτομιῶν ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν νέαν νομοθεσίαν, ἐὰν ὁ ἀδιάθετος, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ἀφήσῃ διαθήκην, τελευτήσας, δὲν ἔχῃ τέκνα, ἢ ἔγγονα, κληρονομοῦσιν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ, οὐχὶ δὲ συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαί, ὅπως ὥριζε τὸ προηγούμενον δίκαιον. «Ἐὰν υἱὸς ἢ θυγάτηρ, λέγει τὸ ἄρθρον τρίτον τοῦ τίτλου ἕκτου, τῶν γονέων ζώντων, τελευτήσωσιν ἄτεκνοι καὶ ἀδιάθετοι, ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφὰς ὁμοπατρίους ἔχοντες, τὴν τούτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐπανάγεσθαι, καὶ μὴ ἔχειν ἄδειαν τοὺς ἀδελφοὺς περὶ τούτων λέγειν τι.» Ἡ διάταξις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τοῦ πρέποντος, ἣν εἶχεν ὁ νομοθέτης ἐκεῖνος· διότι ἄτοπον εἶναι νὰ γίνωνται οἱ γονεῖς συγκληρονόμοι τῶν ἰδίων τέκνων, νὰ παράγωνται οὕτω πολλάκις ἀμφισβητήσεις καὶ δίκαι μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, καὶ νὰ ἐλαττῶνται αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας καλὸν εἶναι πάντοτε τὰ τέκνα νὰ ἔχωσιν ἀπὸ τοὺς γονεῖς, καὶ ἐν γένει νὰ δηλητηριάζεται ἡ ἀμοιβαία στοργὴ καὶ εὐλάβεια, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἠθικὴν βάσιν τῆς οἰκογενείας.

Μία τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων διατάξεων τῆς Ἐκλογῆς εἶναι ἡ τοῦ ἄρθρου πρώτου τοῦ τίτλου δευτέρου, δι' οὗ ὁρίζεται

ὅτι πρὸς σύστασιν γάμου ἀρκεῖ οἱ σύζυγοι νὰ ἦναι χριστιανοί, δηλαδὴ αἴρεται ἐκ μέσου πᾶν κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ αἱρετικοῦ γάμον. Πρὸ τοῦ Λέοντος ἡ ἐκκλησία εἶχε ῥητῶς ἀπαγορεύσει πάντα τοιοῦτον μικτὸν γάμον διὰ τοῦ 72 κανόνος τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου τοῦ διαλαμβάνοντος ἐπὶ λέξεως· «μὴ ἐξέστω ὀρθόδοξον ἄνδρα αἱρετικῇ συνάπτεσθαι γυναικί, μήτε μὴν αἱρετικῷ ἀνδρὶ γυναῖκα ὀρθόδοξον συζεύγνυσθαι.» Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη δὲν εἶχεν εἰσχωρήσει μὲν εἰς τοὺς ἀστικοὺς νόμους, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ οὗτοι περιώριζον οὐσιωδῶς τοὺς μετὰ αἱρετικῶν γάμους, στεροῦντες τοὺς αἱρετικοὺς πολλῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων, καὶ ἀπονέμοντες εἴς τε τοὺς ὀρθοδόξους συζύγους, καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα τέκνα πολλὰ προνόμια καὶ πλεονεκτήματα, ὡς πρὸς τὴν προικῷαν καὶ τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν. Ὥστε ὁ Λέων διὰ τῆς προπαρατεθείσης διατάξεως τῆς Ἐκλογῆς καθιέρωσε πρῶτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐντελῆ ἐνώπιον τοῦ ἀστικοῦ νόμου ἰσότητα τῶν χριστιανῶν, ἀδιαφόρως ἂν ἦσαν ὀρθόδοξοι ἢ αἱρετικοί· καὶ ἔλυσεν οὕτω κατὰ τὰς ὑγιεστέρας ἀρχάς, ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου μικτοῦ γάμου, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο μέχρις ἐσχάτων νὰ παραγάγῃ τοσαύτας δυσκολίας εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν κοινωνίαν.

Εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην τῆς Ἐκλογῆς ἐξέτασιν περιοριζόμενοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐκφέρωμεν γενικήν τινα περὶ αὐτῆς παρατήρησιν. Ὁπόσα ἐρρέθησαν περὶ τῆς ὀλίγης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δεξιότητος ὡς πρὸς τὴν ῥύθμισιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ περὶ τῆς κατὰ τοῦτο ὑπεροχῆς τῶν Ρωμαίων. Ἀλλὰ τί ἄραγε εἶναι ὁ προκείμενος κῶδιξ τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου; Ρωμαϊκὴ νομοθεσία; βεβαίως ὄχι· διότι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι οὔτε ρωμαῖοι ἦσαν οὔτε λατινιστὶ ἔγραψαν, καὶ πρὸς τούτοις ῥιζηδὸν ἐτροπολόγησαν τὴν ρωμαϊκὴν νομοθεσίαν. Ἡ Ἐκλογή, τῆς ὁποίας οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν μεγάλην νομοθετικὴν ἀξίαν, ἦτο ἔργον ἑλληνικόν· καὶ μὲν ὄχι προϊὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁποῖον ἦτο ἐπὶ Λυκούργου καὶ Σόλωνος, ἀλλὰ προϊὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον διεμορφώθη διὰ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος. Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο ἔθνος δὲν ἦτο, ἐπαναλαμβάνομεν, τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἦτο νέα τις τοῦ ἔθνους φάσις· καὶ τὸ πε-

ρίεργον, ἐνῷ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ αὐτοῦ φάσει τὸ ἔθνος τοῦτο ἀπέβαλε πολλοὺς τῶν λαμπροτέρων χαρακτήρων τῆς ἀρχαιότητος, παρήγαγεν ἐν τούτοις νομοθετήματα, τῶν ὁποίων οἱ ὁρισμοὶ λογίζονται μέχρι τῆς σήμερον ὡς οἱ ἄριστοι τῶν ὅσοι ποτὲ ἐκανόνισαν τὰ κατὰ τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν οἱ βασιλεῖς Λέων καὶ Κωνσταντῖνος, ἀλλ' ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν δεδικαιολογημένην γνώμην τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία, συγχρόνως μετὰ τῆς Ἐκλογῆς, ἢ ὀλίγον μετ' αὐτήν, ἐξεδόθη τότε καὶ ἕτερός τις νόμος, ἐπιγραφόμενος μὲν Νόμος γεωργικὸς κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βιβλίων, πράγματι δὲ πολλὰ τροπολογήσας τῶν ἐν τῇ προκειμένῃ νομοθεσίᾳ ὁρισθέντων. Ἤθελεν εἶναι ἐκτὸς τοῦ προκειμένου νὰ ἀναλύσωμεν ἐνταῦθα τὸν ἀγροτικὸν τοῦτον ἀστυνομικὸν κώδικα. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ κῶδιξ οὗτος κατήργησεν ἐν μέρει σιωπηλῶς καὶ ἐν μέρει ρητῶς, τὴν ἀρχὴν ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος, εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς (σελ. 73 καὶ ἑπομ. τοῦ παρόντος τρίτου τόμου), ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε τὴν λεγομένην δουλοπαροικίαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀνετράπη βραδύτερον ἡ διάταξις αὕτη ὅπως πλεῖσται ἀγαθαὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως διατάξεις, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι ὑπῆρξαν παρ' αὐτῷ ἡγεμόνες καταργήσαντες ἔτι ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τὸν ἐπαχθῆ ἐκεῖνον θεσμόν, ὅστις ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον βασανίσας τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐξέλιπεν ὁλοσχερῶς ἐξ αὐτῆς εἰμὴ διὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καί τινων μεγάλων νομοθετικῶν διατάξεων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 741 ἀπεβίωσεν ὁ Λέων ἐξ ὕδρωπος, ἢ κατ' ἄλλους ἐκ δυσεντερίας, βασιλεύσας ἔτη 25 περίπου. Καὶ ἤδη προκειμένου νὰ ἐκφέρωμεν τὴν τελευταίαν κρίσιν ἡμῶν περὶ τοῦ ἀνδρός, ὡς συμπέρασμα τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου καὶ πολιτεύματος, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ κρίσις αὕτη δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἦναι οὔτε πλήρης, οὔτε ἀκριβής. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου τοσοῦτον ἀτελεῖς περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις, ὥστε δὲν ἠξεύρομεν ἀσφαλῶς οὔτε ποῦ ἐγεννήθη. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτὸν ἐξ Ἰσαυρίας καταγόμενον, οἱ δὲ

ἐκ τῆς πόλεως Γερμανικείας, κειμένης εἰς τὴν βόρειον Συρίαν. Καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ἤδη ἡ πάλη ἥτις ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ περὶ ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου· διότι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ πρὸ πάντων ἰσχυρίζοντο ὅτι πατρίδα εἶχε τὴν Ἰσαυρίαν, νομίζοντες ὅτι θέλουσιν ἐλαττώσει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρός, ἐὰν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη ὅτι ἐγεννήθη εἰς χώραν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐφημίζοντο ἰδίως διὰ τὸν τραχὺν καὶ ληστρικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· τούτου δ' ἕνεκα εἴθισται παρά τε τοῖς σωζομένοις χρονογράφοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τῶν καταβαλόντων τὴν μεταρρύθμισιν βασιλέων νὰ ὀνομάζωνται Ἴσαυροι οὐ μόνον ὁ ἀρχηγέτης, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκείνης, τὰ δὲ νομοθετήματα αὐτῶν νὰ ἀποκαλῶνται φληναφίαι παρὰ τῶν Ἰσαύρων ἐκτεθεῖσαι.

Τὸ περιεργότερον εἶναι ὅτι οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος ἀκριβῶς γνωρίζομεν· διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ χρονογράφοι ἀξιοῦσιν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐλέγετο Κόνων, καὶ ἔπειτα μετωνομάσθη Λέων, μὴ ἐξηγοῦντες πόθεν προῆλθεν ἡ μεταβολὴ αὕτη. Ἄλλοι προγενέστεροι Ἴσαυροι εἶχον τῷ ὄντι μεταβάλει τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν ὀνόματα εἰσελθόντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους· ἀλλὰ τοῦτο διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἦσαν παντελῶς βάρβαρα, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα Κόνων ἦτο ἐπίσης ἑλληνικόν, ὅσον καὶ τὸ Λέων. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης ἰδοὺ πῶς ἱστορεῖ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον τὸ ἀρχικὸν ἐκεῖνο τοῦ Λέοντος ὄνομα. «Ὅτε ὁ βασιλεύς, καλέσας τὸν πατριάρχην Γερμανόν, ἐπεχείρησε, λέγει, νὰ μεταπείσῃ αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ὁ ἀρχιερεὺς ἀπεκρίθη· «τὴν μὲν καθαίρεσιν τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων ἀκούομεν ἔσεσθαι, ἀλλ' οὐχ ἐπὶ τῆς σῆς βασιλείας· τούτου δὲ ἐπαναγκάσαντος εἰπεῖν ἐπὶ τίνος βασιλείας; ἔφη ἐπὶ Κόνωνος. Ὁ δὲ ἔφη· τὸ βαπτιστικόν μου ὄνομα ἐν ἀληθείᾳ Κόνων ἐστίν. Ὁ δὲ πατριάρχης ἔφη· μὴ γένοιτο, Δέσποτα, διὰ τῆς σῆς βασιλείας τὸ κακὸν τοῦτο τελεσθῆναι.» Ἀλλ' εἶναι ἆρά γε πιθανὸν ὅτι, ἐνῷ ὁ Λέων ἦτο πρὸ εἰκοσαετίας εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, ὅ ἐστι γνωστότατος ἄνθρωπος, πρὸ ἑπταετίας δὲ καὶ βασιλεύς, τότε κατὰ πρῶτον ἀπεκαλύπτετο, ὅτι τὸ βαπτιστικόν του ὄνομα ἦτο ἄλλο παρ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔφερεν: Ὁ Νικηφόρος δὲν μνημονεύει παντάπασι τοῦ ὀνόματος Κόνων. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐχρονοτριβή-

σαμεν ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ ἄλλως ἀσήμαντον τοῦτο ζήτημα, εἰμὴ ἵνα φέρωμεν νέαν ἀπόδειξιν τῶν ἀμφιβολιῶν, αἵτινες προκύπτουσιν ἅμα θελήσῃ τις νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ κατὰ τὸν Λέοντα.

Ὅ,τι μόνον φαίνεται βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Λέοντος ἦσαν πένητες ἄνθρωποι, ὅτι μετῴκησαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Θρᾴκην, καὶ ὅτι κατασταθέντες εἰς τὴν πόλιν Μεσημβρίαν, ἐκτήσαντο περιουσίαν τινὰ διὰ τοῦ ἐμπορίου τῶν ζῴων. Ἐκεῖ εὑρίσκοντο, ὅτε στρατεύσαντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἔπαθεν ὁ στρατὸς ἔνδειαν τροφῶν, ὁ δὲ Λέων, ὅστις ὑπηρέτει ἐν αὐτῷ, προέτρεψε τὸν πατέρα του νὰ πέμψῃ τῷ βασιλεῖ δῶρον πεντακοσίων προβάτων· ἐντεῦθεν ὁ Λέων ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις προήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθαρίου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ ὕποπτος ἐκεῖνος βασιλεὺς ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἐκ τῆς αὐλῆς καὶ ἐξέπεμψεν εἰς δυσχερεστάτην τινὰ περὶ τὰ Καυκάσια ὄρη στρατείαν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὐδέποτε θέλει ἐπανέλθει ἐκεῖθεν. Ὁ Λέων ὅμως πολυμήχανος ὤν, ἐσώθη, καὶ ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τότε βασιλεύοντος Ἀρτεμίου στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀξιώματος τούτου ὁρμώμενος κατέλαβε τῷ 717, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ μόνα ἀσφαλῆ ὁπωσοῦν γεγονότα, ὅσα γινώσκομεν περὶ αὐτοῦ πρὶν βασιλεύσῃ. Ἀφοῦ δὲ ἐβασίλευσεν, οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου καὶ χαρακτῆρος· Ἀλλ' ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Λέων, γεννηθεὶς εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὅπου πρὸ ἑνὸς μάλιστα αἰῶνος τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἔλαβε σπουδαιότατον χαρακτῆρα διὰ τὸν συνεχῆ σχεδὸν θρίαμβον τοῦ μωαμεθανικοῦ κηρύγματος, καὶ τὴν οὐδὲν ἧττον συνεχῆ ὑποχώρησιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἦτο φυσικὸν νὰ κυριευθῇ ἐκ νεότητος ἀπὸ τὴν ἐκεῖθεν προκύψασαν ἰδέαν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ θρησκευτική τις καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τούτου ἕνεκα προθύμως συνετάχθη μετὰ τῆς μερίδος ἥτις ἐξεπροσώπει τὴν ἰδέαν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁποία τις ἦτο ἡ παιδεία αὐτοῦ, ἄδηλον. Ἀλλ' ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολλῶν καὶ δυσχερῶν περιπετειῶν εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθη ὡς στρατηγός, προσεκτήσατο τὸ πρακτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον, ἂν δὲν ἀναπληροῖ πάντοτε τὴν θεωρίαν, εἶναι ὅμως πολ-

λάκις χρησιμώτερον αὐτῆς, μάλιστα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν κεκλημένον νὰ διευθύνῃ τῆς πολιτείας τὰ πράγματα. Βεβαίως ἦτο ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πατήρ, καὶ ἐν γένει ἀγαθὸς ἄνθρωπος. Οἱ χρονογράφοι οὐδεμίαν ἀποδίδουσιν αὐτῷ καθ' ὅλα ταῦτα κακίαν, ἐνῷ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἤθελον προθύμως διασαλπίσει καὶ τὴν ἐλαχίστην κηλῖδα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἐὰν ἠδύναντο νὰ ἀνακαλύψωσι τοιαύτην ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ τοῦ ἀνδρός. Ἐπὶ πᾶσιν ἠξεύρομεν ὅτι ἦτο «καλὸς τῷ εἴδει καὶ εὐμήκης τῷ σώματι» διότι παρ' ἐλπίδα ὁ Κεδρηνὸς ἔλαβε τὴν εἰλικρίνειαν νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τούτου. Ὅταν ἀνορύττωμεν τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος ἵνα ἀνακαλύψωμεν ὅσα τυχὸν ὑπάρχουσιν ἔτι ἐντὸς αὐτῆς λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης, εὑρίσκομεν ἐνίοτε ἄγαλμα συντετριμμένον, τὸ ὁποῖον προσπαθοῦμεν νὰ ἀναπλάσωμεν συναρμολογοῦντες ὅσον ἔνεστι τὰ σωζόμενα αὐτοῦ μέρη· ἐκ τῆς διασκευῆς ταύτης δὲν προκύπτει δυστυχῶς εἰς μέσον ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον ἀριστούργημα, ἀλλὰ καταφαίνεται ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἡ χάρις, ἡ εὐφυΐα, ἡ ῥώμη αὐτοῦ. Τοιαύτη τις ἀτελής, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἀμέτοχος τοῦ πρωτοτύπου χαρακτῆρος εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Λέοντος ὡς ἀνθρώπου, ἣν ἰχνογραφήσαμεν ἐνταῦθα ἐκ τῶν κλασμάτων τὰ ὁποῖα ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐντὸς τῶν βιβλίων τῶν χρονογράφων ἐκείνων, οἵτινες ἀνηλεῶς κατεκερμάτισαν καὶ παρεμόρφωσαν τὴν εἰκόνα ταύτην.

Ἠξεύρει δὲ ἤδη ὁ ἀναγνώστης ὅτι καὶ ἡ πολιτεία τοῦ Λέοντος οὐδὲν ἧττον δεινῶς ἠλλοιώθη καὶ ἠκρωτηριάσθη. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἀρνηθῶσι τὴν πολεμικὴν τοῦ ἀνδρὸς δεξιότητα, οὐδὲ νὰ ἀποκρύψωσι τὴν ὑποχώρησιν εἰς ἣν κατηνάγκασε τοὺς πολιορκήσαντας τὴν Κωνσταντινούπολιν Ἄραβας, τὴν καταστρόπωσιν τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Κοσμᾶ, τὴν γενναίαν ἄμυναν τῆς Νικαίας, καὶ τὸ περὶ Ἀκροϊνὸν τρόπαιον. Ἀλλὰ πάντα ὅσα ἔπραξε πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς μεταρρυθμίσεως διεστράφησαν μὲν καθ' ὅσον ἦσαν δεκτικὰ διαστροφῆς, ἀπεσιωπήθησαν δὲ ὁσάκις ἦσαν ὁμολογουμένως εὐεργετικά. Εὐτυχῶς αἱ δεινότεραι τῶν συκοφαντιῶν ἐπενοήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων χρονογράφων· οἱ ἀρχαιότεροι καὶ μάλιστα ὁ Νικηφόρος ὑπῆρξαν μετριώτεροι περὶ τὰς κατακρίσεις αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τούτων δὴ τῶν ἀρχαιοτέρων χρονογράφων ἐπερειδόμενοι δυνάμεθα θαρροῦντως νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι οὔτε τὸ ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἐκπαιδευτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως

μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ διδασκάλων καὶ βιβλίων ἐπυρπόλησεν, οὔτε τὸν πατριάρχην ἐρράπισε καὶ ἐξώρισεν, οὔτε εἰς φοβερὰ βασανιστήρια ἐξετραχηλίσθη, ἀλλ' ἀποφασίσας ἅπαξ νὰ διαπράξῃ τὴν μεταρρύθμισιν ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τολμηροῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναδειχθῇ μετριοπαθὴς εἰς τοιαύτας δυσκόλους περιπετείας. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ποικίλης βίας, δι' ἧς ἠγωνίσθησαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὰς καλλίστας τῶν διατάξεων αὐτοῦ; Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τί φρονοῦμεν περὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Λέοντα βασάνων· ἀλλ' ἐὰν ἀπατώμεθα, ἐὰν ἦναι τῷ ὄντι ἀληθὲς ὅτι ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνήρ, παρελαυνόμενος ὑπὸ τῆς πεπρωμένης φορᾶς πάσης σχεδὸν θρησκευτικῆς καινοτομίας, ἐξώκειλέ ποτε εἰς τὸν διὰ προσωπικῆς πιέσεως καταναγκασμὸν τῶν συνειδήσεων, δέον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀνταπέδωκαν αὐτῷ μυριοπλάσιον τὴν ἀδικίαν ταύτην, διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρέστησαν τὰ τῆς βασιλείας ταύτης γεγονότα. Διότι δὲν βασανίζεται μόνον τὸ σῶμα· λαμβάνομεν, λέγει που ὁ Φώτιος, ἐπὶ ψυχὴν αὐτὴν πληγὰς χαλεπωτέρας τῶν ἐπὶ σώματος καταφερομένων πληγῶν, οὐδεὶς δὲ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ἠκρωτηριάσθη ἠθικῶς οἰκτρότερον τοῦ Λέοντος. Καθὼς πολλάκις εἴπομεν, τὰ μᾶλλον ἔνδοξα αὐτοῦ ἔργα, οἱ νόμοι δι' ὧν ἀπεπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν τὰς χριστιανικωτέρας περὶ οἰκογενείας ἀρχάς, οἱ νόμοι δι' ὧν κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, οἱ νόμοι δι' ὧν πιθανώτατα ἀφῄρεσεν ἀπὸ τὸν κλῆρον τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς λαϊκούς, οἱ νόμοι ἐνὶ λόγῳ δι' ὧν ἀνεδείχθη τοσοῦτον καθυπέρτερος τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, οἱ νόμοι οὗτοι ἅπαντες ἠκυρώθησαν, περιυβρίσθησαν, ἀπεσιωπήθησαν, ἠφανίσθησαν. Ὁ μεγαλοφυέστερος τῶν νομοθετῶν παρεστάθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὡς ὁ ἀθλιώτερος τῶν κακούργων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσπαζόμενοι τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα δὲν ἤξευρον μέχρι χθὲς ὁπόσον ἐδικαιοῦντο νὰ θαυμάσωσι τὸν ἄνδρα· διότι ἠγνόουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐπὶ τέλους δὲν ἐπεχείρησε μόνον νὰ ἀφαιρέσῃ τὰς εἰκόνας ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι πολὺ σπουδαιότερον καὶ γενναιότερον ἐπεχείρησε· νὰ δώσῃ ψυχήν, νὰ δώσῃ ζωήν, νὰ δώσῃ ἐλευθερίαν πνεύματος καὶ γενναιότητα φρονήματος εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ἥτις, ἀφοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἔχῃ ἄλλο ἠθικὸν ἐλατήριον

ειμὴ τὸ θρήσκευμα, κατήντησεν ἔπειτα νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ θρήσκευμα συνίσταται εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Τί πρᾶγμα παράδοξον εἶναι ἡ δόξα τοῦ κόσμου τούτου! Πόσα δὲν ἐγράφησαν περὶ τῶν νομοθετικῶν ἔργων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ, ἐγκώμια καὶ ὕβρεις, πάντα ὅμως συντελεστικὰ εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι πολύκροτα τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Τίς δ' ἐμνημόνευσεν ἕως τώρα τοῦ Λέοντος ὡς ἐξόχου νομοθέτου· ἢ τίς ἤξευρε κἂν τὰ ὀνόματα τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου; Καὶ ὅμως τὰ νομοθετήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ εὐμέθοδος κατάταξις προηγουμένων ἀρχῶν καὶ διατάξεων, ἐνῷ τὰ ἔργα τοῦ Λέοντος, τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου καθιέρωσαν τὴν ριζικωτέραν τῶν μεταβολῶν, ἐξακοντίσαντα ἀκτῖνας ἀληθείας αἵτινες, σκιασθεῖσαι ἐπὶ δέκα ἑκατονταετηρίδας ὑπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαθείας, ἔμελλον νὰ φωτίσωσι καὶ νὰ θερμάνωσι τὰς εὐτυχεστέρας τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων γενεάς. Ἀλλ' ἐπέστη τελευταῖον ἡ ὥρα νὰ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη εἰς ἕνα τῶν μεγαλητέρων ἡγεμόνων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, εἰς ἕνα τῶν εὐεργετῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Λέων παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐνῷ ἡ μὲν πρωτεύουσα ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ὁ δὲ στρατὸς εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει, τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν, τὸ ἔθνος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν καὶ ἡ ἀναρχία ἠπείλει τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους· ὅτε δέ, μετὰ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν βασιλείαν, παρέδωκε τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, οἱ μὲν Ἄραβες ἦσαν τεταπεινωμένοι, ὁ δὲ στρατὸς ἄριστα ὠργανωμένος καὶ πειθαρχῶν, τὸ ταμεῖον πλῆρες, ἡ δημοσία εἰρήνη ἀσφαλής· καὶ πλὴν τούτων διὰ νόμων θρησκευτικῶν, ἀστικῶν, γεωργικῶν, οἰκονομικῶν, κατετέθησαν τὰ σπέρματα ἀναμορφώσεως, ἥτις ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ συνοδευθῇ ὑπὸ ἀποχρώσης ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ, ἤθελεν ἀναδείξει τὸν ἑλληνισμὸν πρωταγωνιστοῦντα αὖθις ἐν τῷ κόσμῳ κοινωνικῶς, διανοητικῶς καὶ πολιτικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Κωνσταντῖνος Ε΄.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος Ε΄ οὐ μόνον ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα ἀνεδείχθη πολὺ τολμηρότερος· τούτου ἕνεκα προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων χρονογράφων πολὺ δεινοτέρας, τῶν ὅσαι κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπενοήθησαν. Ἤρχισαν δὲ λοιδοροῦντες αὐτὸν ἐξ αὐτῆς τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα· διότι ἐρρέθη ὅτι ἐνῷ ἐβαπτίζετο ἐμόλυνε τὴν ἁγίαν κολυμβήθραν διὰ τῆς κόπρου αὐτοῦ, ἐκ τούτου δὲ ἐπωνομάσθη Κοπρώνυμος· ἂν καὶ ὁ Θεοφάνης, ὅστις πρῶτος ἀνέφερε τὸ διηγημάτιον τοῦτο, ὑποδεικνύει ἐν ἄλλῳ τινὶ χωρίῳ, ὅτι ἀπεδόθη αὐτῷ ἡ εἰρημένη ἐπωνυμία, ὡς καὶ ἡ τοῦ Καβαλλίνου, ἐκ τοῦ ὅτι ἐτέρπετο ὀσφραινόμενος τὴν κόπρον καὶ τὰ οὖρα τῶν ἵππων. Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς, βεβαιοῖ ὅτι πολλὰ καὶ πολλάκις ζητήσας πόθεν ἐκεῖνος ἐκλήθη Κοπρώνυμος οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ τοῦτο μόνον εὗρεν. Ὑπάρχει, λέγει, χώρα καλουμένη Κάβαλλα· οἱ ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι φυσικῷ τῷ λόγῳ Καβαλλῖνοι ὀνομάζονται, ἐκ τούτου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωνομάσθη Καβαλλῖνος· καὶ ἐπειδὴ κοινῶς καβαλλίνα λέγεται ἡ κοπρία, δικαίως ὁ κάκιστος ἐκεῖνος ἐπεκλήθη πρὸς τούτοις Κοπρώνυμος, ὡς ὄνομα κοπρίας ἐν ἑαυτῷ ἐπιφερόμενος. Ἀναφέρομεν τὰς ἀηδεῖς καὶ ἀνυποστάτους καὶ συγκεχυμένας ταύτας εἰδήσεις, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ καταδείξωμεν μέχρι τίνος βαθμοῦ μανίας ἔφθασαν περὶ τὰς ὕβρεις αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως χρονογράφοι. Αἱ περὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ὑβριστικῶν τούτων ἐπωνυμιῶν ἀντιφάσεις ἤθελον ἀρκέσει ἵνα γεννήσωσι τὴν ὑπόνοιαν ὅτι πάντα τὰ περὶ τούτου λεγόμενα εἶναι μεταγενέστερα ἐμπαθῶν ἀνθρώπων ἐπινοήματα. Ἀλλ' ἡ ὑπόνοια αὕτη μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα διὰ τὴν παντελῆ περὶ αὐτῶν σιωπὴν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὅστις καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν οὐδὲ ἅπαξ ἀποκαλεῖ τὸν Κωνσταντῖνον Ε΄ Κοπρώνυμον. Καὶ ὅμως παρέμεινεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ

ἐλεεινὸν τοῦτο ἐπώνυμον προσηρτημένον ἀδιασπάστως εἰς ἕνα τῶν μεγαλοφυεστέρων βασιλέων τοῦ μέσου αἰῶνος. Ἐρχόμεθα νῦν εἰς σπουδαιότερα γεγονότα.

Παρεκτὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ ὁ Λέων εἶχε θυγατέρα, τὴν ὁποίαν συνέζευξε μετὰ τοῦ Ἀρμενίου στρατηγοῦ Ἀρταβάσδου, ὅστις ἄλλοτε εἶχε βοηθήσει αὐτὸν εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὁ Ἀρτάβασδος, βλέπων τὴν πολιτείαν διῃρημένην μεταξὺ δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων, ἐμελέτησεν, ὡς φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἁρπάσῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, ἐπερειδόμενος εἰς τὴν πολυάριθμον μερίδα τῶν πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐπολιτεύετο δὲ οὕτως οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως, διότι ὡς Ἀρμένιος ποτὲ δὲν ἐπρέσβευσεν ὅτι πρέπει νὰ λατρεύωνται αἱ εἰκόνες, ἀλλὰ παρεσύρθη ὑπὸ ἰδιοτελείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄, ὅστις δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀπατηθῇ καὶ νὰ καταβληθῇ εὐκόλως, ὑπώπτευσε τὰ μελετώμενα ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος δὲν ἐνεφανίσθη παντάπασιν εἰς τὴν αὐλὴν ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ἐπὶ ἓν ὅλον ἔτος, ἀλλὰ διέτριβε μετὰ τῶν δύο υἱῶν, Νικήτα καὶ Νικηφόρου, εἰς Δορύλαιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχηγίας ἣν εἶχε τότε, τοῦ λεγομένου ὀψικοῦ θέματος. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 742, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι στρατεύει κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐξῆλθε τῆς πρωτευούσης μετά τινος τοῦ στρατοῦ μοίρας, καὶ ἀφικόμενος εἰς Κράσον διεμήνυσεν εἰς τὸν Ἀρτάβασδον νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτόν, ἵνα συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ παρασκευαζομένου ἐπιχειρήματος. Τότε ὁ Ἀρτάβασδος ἐστασίασεν ἀναφανδόν, καὶ ἐπελθὼν μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως εἰς τὸ βασιλικὸν στρατόπεδον, μικροῦ ἐδέησε νὰ συλλάβῃ τὸν Κωνσταντῖνον Ε΄, ὅστις ὅμως κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰς τὸ ὀχυρὸν φρούριον τοῦ Ἀμορίου, ὅπου ἐν ἀσφαλείᾳ παρεσκεύασε τὰ πάντα ἵνα τιμωρήσῃ τὸν προδότην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀρτάβασδος ἐγένετο κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ προδοσίας τοῦ μαγίστρου Θεοφάνους τοῦ ἐπικαλουμένου Μονωτίου, ὅστις συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἅρπαγος τῆς ἀρχῆς ἠπάτησε τοὺς Βυζαντίους ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε, καὶ παρέπεισεν αὐτοὺς νὰ διακηρύξωσι βασιλέα τὸν Ἀρτάβασδον. Καὶ ὁ μὲν Ἀρ-

τάβασδος ἦλθε τότε μετὰ τοῦ ἰδίου στρατοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ἐπεκράτησεν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν τοῦ κράτους χωρῶν, ἀναστηλώσας ἁπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, καὶ δεινὸν πράξας διωγμὸν κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐπερειδόμενος ἐπὶ τοῦ Ἀμορίου, καὶ δύο στρατιωτικῶν σωμάτων, τῶν λεγομένων ἀνατολικῶν καὶ θρακησίων (τὸ τελευταῖον τοῦτο περιελάμβανε τὰς χώρας Λυδίας καὶ Φρυγίας) ὧν οἱ στρατηγοὶ Λογγῖνος καὶ Σισίννιος ἐξ ἀρχῆς μετ' αὐτοῦ συνετάχθησαν, ἦρχε τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶναι περιττὸν προσθέσωμεν ὅτι ὁ μὲν πάπας ἔσπευσενὰ ἀν αγνωρίσῃ τὸν πρόμαχον τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· οἱ δὲ Ἄραβες ὠφελούμενοι ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐντὸς τοῦ κράτους λεηλασίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐν ἔχρι τοῦ 743 ὁ Ἀρτάβασδος, ὅστις εἶχε πέμψει τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικήταν εἰς Ἀρμενίαν, ἵνα συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὁμογενῶν στρατιάν, καὶ ἐπιτεθῇ ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ἐξεστράτευσε συγχρόνως καὶ αὐτὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα καταπολεμήσῃ διὰ δύο ἐνταὐτῷ στρατῶν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ' ὁ Κωνταντῖνος Ε΄ ἐνόησε τὰ παρασκευαζόμενα, καὶ διὰ τῆς ταχύτητος αὐτοῦ προέλαβε τὸν κίνδυνον τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐντολῆς, ἣν ἔλαβεν ὁ Νικήτας, δὲν ἦτο εὔκολος. Οἱ Ἀρμένιοι δὲν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ὅθεν ὁ Νικήτας, καίτοι ἔχων ἐν Ἀρμενίᾳ πολλοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀπαρτίσῃ δύναμίν τινα εἰμὴ βραδέως. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ προελάσας ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 743 μέχρι Σάρδεων ἐπιπίπτει περὶ τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀρταβάσδου, καὶ νικήσας λαμπρῶς καταδιώκει αὐτὸν μέχρι Κυζίκου, ἀφ' ἧς οὗτος μόλις ἐσώθη ἐπὶ δρόμωνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἔπειτα δὲ τρέπεται ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ Νικήτα, καὶ καταβάλλει ὡσαύτως αὐτὸν ἐν μηνὶ αὐγούστῳ εἰς μάχην φονικωτάτην συγκροτηθεῖσαν περὶ Μωδρινὴν (πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀγκύρας), καθ' ἣν ἔπεσον ὅ τε ἐξάδελφος τοῦ Νικήτα Τιριδάτης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Ἀρμένιοι ἄνδρες. Οὐδὲ στιγμὴν δὲ χρονοτριβήσας ἐπέρχεται ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ σεπτεμβρίου μηνός. Ὁ Ἀρτάβασδος εἶχε, φαίνεται, τοιαύτην πεποίθησιν ὅτι ἡ πρωτεύουσα οὐδένα ἔτρεχε κίνδυνον, ὥστε δὲν ἐφρόντισε νὰ εἰσαγά-

γῃ εἰς αὐτὴν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκαίας τροφάς. Μόλις τὴν τελευταίαν ὥραν ἔστειλε νὰ φέρῃ ἐφόδια ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλὰ τὰ ἐφόδια ταῦτα εἰσπλέοντα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου συνελήφθησαν περὶ Ἄβυδον ὑπὸ τῶν Κιβυρραιωτῶν, ὀπαδῶν ὄντων τοῦ Κωνσταντίνου. Ὅθεν δεινὴ ἐπεκράτησε μετ' ὀλίγον ἀμηχανία ἐντὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως. Εἰς μάτην ὁ κατὰ τὰ ἄλλα γενναῖος Ἀρτάβασδος ἐπεχείρησε μεγάλην κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Σισιννίου ἔξοδον· ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ κατακλεισθῇ πάλιν ἐντὸς τῆς πόλεως· εἰς μάτην ἐξέπεμψε τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ στόλον κατὰ τῶν Κιβυρραιωτῶν· οἱ Κιβυρραιῶται ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα καὶ ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν διακωλύοντες πᾶσαν εἰσαγωγὴν τροφῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ λιμὸς ἀπέβη ἐν αὐτῇ τοσοῦτος, ὥστε πολλοὶ ἀπέθνησκον ἐξ αὐτοῦ, πλεῖστοι δὲ ἔφευγον ὅπως ἠδύναντο πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ὑπεδέχετο ἅπαντας εὐμενῶς, καὶ περιεποιεῖτο ὅσον ἦτο δυνατόν. Ἐντεῦθεν ὁ Ἀρτάβασδος ἠδυνήθη νὰ περιμείνῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικήτα, ὅστις συλλέξας τὰ λείψανα τοῦ ἐν Μωδρινῇ κατατροπωθέντος στρατοῦ, ἔφθασε περὶ τὰ τέλη ὀκτωβρίου εἰς Χρυσόπολιν. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀντιπεράσας ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ μέχρι Νικομηδείας, ὅπου κατέβαλεν ὁλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτοῦ, πολλοὺς συλλαβὼν αἰχμαλώτους, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Νικήταν καὶ τὸν μετ' αὐτοῦ συμπράξαντα Μαρκελλῖνον, ἐπίσκοπον τῆς Γαγγρηνῶν μητροπόλεως. Καὶ τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἀμέσως ἀπεκεφάλισε, τὸν δε Νικήταν δεσμεύσας παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη κύριος ἐξ ἐφόδου τὴν δευτέραν νοεμβρίου. Ὁ Ἀρτάβασδος κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ ἐπὶ πλοιαρίου εἰς Νίκαιαν, καὶ ἐκεῖθεν μετὰ μικρᾶς τινος δυνάμεως εἰς φρούριόν τι καλούμενον Πούζαντιν.(74) Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως πέμψας αὐτόθι μοῖραν τοῦ στρατοῦ συνέλαβε τὸν φυγάδα καὶ μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Περὶ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντων συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οἵ τε ἀρχαῖοι χρονογράφοι καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Τὸν

(74) Τὸ ἀρχαιότερον καλούμενον Ποδενδὸν (νῦν Βόζαντι), φρούριον Καππαδοκίας κείμενον ἐν τῇ βορείᾳ εἰσόδῳ τῶν Κιλικίων Πυλῶν.

δὲ τρόπον καθ' ὃν μετὰ τὴν νίκην ἐπολιτεύθη ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ καὶ οἱ μετριώτεροι τῶν νεωτέρων ὑπέλαβον εἰς πολλὰ ἀξιοκατάκριτον. Αὐτὸς ὁ Γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἔγραψε τῷ 1812 εἰδικὴν συγγραφὴν περὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων πολλοῦ λόγου ἀξίαν, καὶ ἀναγνωρίζουσαν τὰς ἀρετὰς τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἐπανέλαβε τὰς κατηγορίας ἐκείνας· τούτου δὲ μάλιστα ἕνεκα νομίζομεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὁπωσοῦν μέχρι τίνος αὗται εἶναι ἀληθεῖς.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος θριαμβεύσας ἐπὶ ἀγῶνος ἱππικοῦ συμπεριήγαγεν ἐν τῷ θριάμβῳ τούτῳ δεσμίους τόν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, ἔπειτα δὲ ἐτύφλωσεν αὐτούς. Ἡ ποινὴ αὕτη τῆς τυφλώσεως εἶχεν, ὡς μὴ ὤφειλε, παρεισδύσει ἐν τῇ ποινικῇ νομοθεσίᾳ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· ἅμα δὲ λογισθῇ ὡς ποινὴ κοινῶς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ἐπιτετραμμένη, δικαιούμεθα μὲν νὰ κατακρίνωμεν τὸν Κωνσταντῖνον διότι δὲν ἐμιμήθη τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες οὐδέποτε σχεδὸν ἐφήρμοσαν τὴν ποινὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ καταδικάσωμεν αὐτὸν ἀπολύτως, διότι ἐφήρμοσεν αὐτὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, εἰς ἄνδρας γενομένους ἐνόχους ἐσχάτης προδοσίας, καὶ ἐπὶ ἓν ἥμισυ ἔτος ἐπαγαγόντας εἰς τὸ κράτος δεινὰς συμφοράς. Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Σλόσσερ. Ἀγανακτεῖ ὅμως παραδόξως διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεκεφάλισε τὸν Βακτάγειον, πιστότατον ἀναδειχθέντα στρατηγὸν τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐνῷ δυσκόλως δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν εἶναι ἡ ποινὴ ἡ προσήκουσα εἰς τὸν ἐπιφανέστατον συνεργὸν τῆς ἐσχάτης προδοσίας. Ἀγανακτεῖ δὲ ἔτι μᾶλλον, διότι, ἕνεκα, λέγει, πραγματικῆς ἢ ὑποτιθεμένης συνωμοσίας, ὁ Κωνσταντῖνος ἐτιμώρησε καὶ τὸν Σισίννιον, εἰς ὃν πρὸ πάντων ὤφειλε τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' εἶναι ἄραγε ἀληθὲς ὅτι ὑπῆρχεν ἀμφιβολία τις περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Σισιννίου κατὰ τοῦ βασιλέως ἅμα μετὰ τὴν τοῦ Ἀρταβάσδου πτῶσιν; Ὁ Θεοφάνης ὅστις θέλει νὰ παραστήσῃ τὸν βασιλέα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀγνώμονα ἀναδειχθέντα, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς αἰτίας δι' ἣν ἐπεβλήθη ποινὴ κατὰ τοῦ Σισιννίου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ἁπλῶς ὅτι οὗτος ἐτιμωρήθη «τῇ τοῦ Θεοῦ δικαίᾳ κρίσει· ὁ γὰρ βοηθῶν τῷ ἀσεβεῖ ἐμπεσεῖται εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ τὸ γεγραμ-

μένον.» Ὁ Νικηφόρος ὅμως ρητῶς ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Σισίννιος «τυραννίδα ἐφωράθη κατὰ Κωνσταντίνου μελετήσας.» Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ Σισίννιος ἔγινεν αἴτιος ἐσχάτης προδοσίας; Τεθέντος δὲ ὅτι ἔγινεν αἴτιος ἐσχάτης προδοσίας, πῶς εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ποινὴ ὑπῆρξε δικαία; Ἀλλ' ὁ Σλόσσερ ἐπιφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἔδωκε δείγματα ἀγρίας καὶ αἱμοβόρου φύσεως καταδιώξας καὶ ἀκρωτηριάσας ἢ θανατώσας πλείστους ὀπαδοὺς τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐπιτρέψας δὲ εἰς τὸν στρατὸν νὰ λεηλατήσῃ τὴν πρωτεύουσαν. Τῷ ὄντι ὁ Θεοφάνης ἐκτραγῳδεῖ ταῦτα πάντα, ἀλλ' ὁ πατριάρχης Νικηφόρος οὐδὲν περὶ τούτων λέγει. Ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος συμπεριήγαγε δεσμώτας τὸν Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος, ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀναφέρει ὅτι ἐτύφλωσε τὸν Σισίννιον φωραθέντα ἔνοχον συνωμοσίας· ἀναφέρει ὅτι ἔπειτα ἐτύφλωσε τόν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ λέξιν ἐπιφέρει περὶ ἄλλων διωγμῶν καὶ περὶ λεηλασίας τῆς πόλεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔν τινι προηγουμένῃ σημειώσει ὁ Σλόσσερ παρατηρεῖ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Νικηφόρου ἔχει χάσματα. Τί ἐννοεῖ ὅμως διὰ τούτου; Ἐὰν ὅτι τὰ χειρόγραφα τοῦ Νικηφόρου εἶναι ἐνιαχοῦ ἐφθαρμένα καὶ ἐλλιπῆ, τοῦτο εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ τὸ προκείμενον χωρίον εἶναι ἀκέραιον καὶ ἔχει ὑγιῶς. Ἂν δὲ ὁμιλῶν περὶ χασμάτων ὁ Σλόσσερ ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Νικηφόρου εἶναι, ὅπως ἐπιγράφεται, σύντομος, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν ἀναφέρει τὰς λεπτομερείας ὅσας ἱστορεῖ ὁ Θεοφάνης, τὸ ζήτημα περιπλέκεται. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σύντομος ἱστορία τοῦ Νικηφόρου δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ὅσα ἡ ἐκτενὴς χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ὀφείλωμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου λεγόμενα, ὑπολαμβάνοντες ὡς ἀναμφίβολον ὅτι μόνον χάριν συντομίας παρελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο εἶναι μὲν δύσκολον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀδιάλυτον. Μὴ λησμονῶμεν πρὸ πάντων ὅτι ὁ Νικηφόρος ἦτο μὲν ἐπίσης πολέμιος τῶν εἰκονομάχων, ὅπως ὁ Θεοφάνης, ἦτο ὅμως ἀνὴρ μετριοπαθής, ὅστις ἐξέθεσε τὰ ἀληθῆ τῶν βασιλέων ἐκείνων ἁμαρτήματα, χωρὶς οὔτε τὰς ἀρετὰς αὐτῶν νὰ ἀποκρύπτῃ, οὔτε τὰς κακίας νὰ δεινοῖ, ἐνῷ ὁ Θεοφάνης εἶναι ἀδιάλειπτος καὶ ἀδυσώπητος αὐτῶν κατήγορος. Ἵνα ἀποδειχθῇ τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετά-

σωμεν πῶς ἐκθέτουσιν οὗτοι ἕτερα γεγονότα τῆς προκειμένης στάσεως. Ὁ Νικηφόρος ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Σισίννιος ἐφωράθη ἔνοχος συνωμοσίας· ὁ Θεοφάνης δὲν τὸ ὁμολογεῖ, ἵνα παραστήσῃ ἀγνώμονα τὸν Κωνσταντῖνον. Ἀμφότεροι λέγουσιν ὅτι διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν πολλοὶ κάτοικοι τῆς πολιορκουμένης πρωτευούσης ἔφευγον ἐκ τῆς πόλεως· ἀλλ' ὁ μὲν Νικηφόρος προστίθησιν ὅτι «Κωνσταντῖνος δὲ ἅπαντας εὐμενῶς ἐδέχετο, καὶ περιεποιεῖτο μάλιστα,» ὁ δὲ Θεοφάνης οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει περὶ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς τοῦ βασιλέως, ἥτις δὲν μαρτυρεῖ βεβαίως ὅτι εἶχε ψυχὴν ἀγρίαν καὶ αἱμοβόρον. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐπιτρέπων καὶ ἐνθαρρύνων τὴν ἔξοδον τῶν ἀνθρώπων τούτων, ὄχι μόνον ἐδείκνυτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, ἥτις ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Ἀρτάβασδον, ἀλλὰ καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀνεκούφιζε παρέχων οὕτως αὐτῷ τὸν τρόπον τοῦ νὰ παρατείνῃ τὴν ἄμυναν· οὐδὲν ἧττον δὲν ἐλησμόνησε τὸ καθῆκον τῆς φιλανθρωπίας, ὥστε δὲν ἦτο τοσοῦτον θηριώδης, ὅσον παρέστησαν αὐτὸν ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ ἀντιγράφοντες αὐτὸν ἱστορικοί. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὰ γεγονότα τῆς δεινῆς σφαγῆς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως, ἦσαν τόσον σπουδαῖα, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι χάριν συντομίας παρέλιπεν αὐτὰ ὁ Νικηφόρος, ἐνῷ πρὸ μικροῦ εἴδομεν ὅτι χάριν ἀληθείας δὲν ἐδίστασεν οὗτος νὰ παρατείνῃ ἐπ' ὀλίγον τὸν λόγον, ἀναφέρων γεγονότα ἀποσιωπώμενα ὑπὸ τοῦ συνήθως μακρηγοροῦντος Θεοφάνους. Τούτων πάντων ἕνεκα, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν νομίζομεν ὅτι δικαιούμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἄξια ἱστορικῆς πίστεως τὰ περὶ τῆς εἰρημένης σφαγῆς καὶ λεηλασίας ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου χρονογράφου μετὰ πλείστου στόμφου ἐκτιθέμενα.

Ἀλλ' ὁ Σλόσσερ ἐξηκόντισε καὶ ἄλλην κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου κατηγορίαν, ἥτις ἠθικῶς θεωρουμένη δύναται νὰ λογισθῇ δεινοτέρα πασῶν τῶν προηγουμένων. Κατηγορεῖ αὐτὸν πρῶτον ὅτι ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι ἐν ᾧ συμπεριήγαγε δεσμίους τὸν Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἶχε συγχρόνως παρακολουθοῦντα καὶ τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον δέσμιον καὶ ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου καθήμενον· ἔπειτα δὲ ὅτι, ἐπειδὴ οὐδένα ἄλλον ἐγίνωσκε πρόθυμον νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ, ἐκάθισε πάλιν τὸν Ἀναστάσιον εἰς τὸν θρόνον τῆς ἱερωσύνης. Ταῦτα λέγονται μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ παντάπασι δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἐρωτῶμεν δὲ καὶ αὖθις· εἶναι πιθανὸν ὅτι

ὁ Νικηφόρος, ἀπομνημονεύσας τὴν πομπικὴν ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι περιαγωγὴν τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἤθελεν ἀποσιωπήσει χάριν συντομίας τὴν φοβερὰν ἐκείνην ὕβριν τὴν συγχρόνως γενομένην εἰς τὸν ὕπατον ἀρχιερέα, ἐὰν τῷ ὄντι τοιοῦτό τι συνέβαινε; Καὶ ἔπειτα ὁ Θεοφάνης παρεσκεύασε πόρρωθεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν τραγικὴν ταύτην σκηνήν. Ὅτε ὡμίλησε περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀρταβάσδου ὡς βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος, καταπροδίδων πρῶτος τὸν Κωνσταντῖνον, ὤμοσε τῷ λαῷ κρατῶν τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα «ὅτι μὰ τὸν προσηλωθέντα ἐν αὐτοῖς, οὕτω μοὶ εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεύς, ὅτι μὴ λογίσῃ υἱὸν Θεοῦ εἶναι, ὅν ἔτεκεν ἡ Μαρία, τὸν λεγόμενον Χριστὸν εἰμὴ ψιλὸν ἄνθρωπον· ἡ γὰρ Μαρία αὐτὸν ἔτεκεν ὡς ἔτεκεν ἐμὲ ἡ μήτηρ μου ἡ Μαρία.» Ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ περὶ τούτου τοῦ γεγονότος οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει. Πολὺ δὲ πρότερον ὁ Θεοφάνης ὁμιλῶν περὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλλεν ὁ βασιλεὺς Λέων ἵνα καταπείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν μεταρρύθμισιν, ἀξιοῖ ὅτι εἰσερχομένου ποτὲ τοῦ πατριάρχου ἐκείνου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ ἀκολουθῶν αὐτὸν σύγκελλος Ἀναστάσιος ἐπάτησε τὰ ὀπίσθια τῆς στολῆς αὐτοῦ. Ὁ δέ, ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμήν, ἐπροφήτευσεν ἀμέσως τῷ Ἀναστασίῳ τὸ δεινόν, ὅπερ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ἔμελλε νὰ πάθῃ ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι. Ἀλλ' οὔτε περὶ τούτου τοῦ γεγονότος λέγει τι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος. Πῶς δ' ἄλλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν πεισματώδη ταύτην σιωπὴν τοῦ Νικηφόρου, εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰ θρυλήματα ταῦτα, ἐὰν τῷ ὄντι ἐθρυλοῦντο, καὶ δὲν ἐπενοήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους; Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κειμένῳ τοῦ Θεοφάνους ὑπάρχει ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἅπαν τὸ ἱστόρημα τοῦτο εἶναι πλάσμα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐπαναληφθὲν ἀπερισκέπτως, ἂν ὄχι ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ χρονογράφου ἐκείνου. Διότι ὁ Θεοφάνης, μὴ περιορισθεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος περιήγαγεν ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον, ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου καθήμενον, προστίθησιν ὅτι καὶ ἐτύφλωσεν αὐτὸν δημοσίως. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ἐξηκολούθησε πατριαρχεύων ἐνῷ ἦτο τυφλός; Ἵνα ἀποφύγωσι τὸν παραλογισμὸν τοῦτον οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, εἶπον ὅτι ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐτυφλώθη τότε,

ἀλλὰ ἐτύφθη· ὁ δὲ Σλόσσερ ἐντελῶς ἐν τῇ ἀφηγήσει αὐτοῦ παρέλιπε τὸ γεγονὸς τῆς τε τυφλώσεως καὶ τῆς τύψεως. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μὲν μεταγενέστεροι οὐδὲν ἔχουσι κῦρος ἀπέναντι τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοφάνους, οὐδεὶς δὲ δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ διαιρέσωμεν τοῦ τελευταίου τούτου τὴν μαρτυρίαν, ἣν ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅπως ἔχει, ἢ νὰ ἀπορρίψωμεν. Πλὴν τούτου ὁ λόγος τὸν ὁποῖον ὅ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Σλόσσερ ἀναφέρουσιν ἵνα καταστήσωσι πιθανὸν ὅτι ἐξηκολούθησε πατριαρχεύων ὁ Ἀναστάσιος καί τοι τοσοῦτον περιυβρισθείς, λόγος δηλαδὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς οὐδένα ἄλλον εὕρισκεν ἀρχιερέα πρόθυμον νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνυπόστατος, διότι μετ' οὐ πολὺ ὁ Κωνσταντῖνος συγκαλέσας σύνοδον εὗρεν ὄχι ἕνα, ἀλλὰ 348 ἀρχιερεῖς προθύμους νὰ καταδικάσωσι τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου, ἕτερός τις πατριάρχης φωραθεὶς ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας, ὑπέστη τῷ ὄντι τὴν ποινὴν ταύτην τῆς πομπεύσεως, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ χρόνῳ ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν ἀναμφισβητήτων. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δὲν δικαιούμεθα ἆρά γε νὰ ἐρωτήσωμεν μήπως ὁ Θεοφάνης ἐφήρμοσεν εἰς τὸν Ἀναστάσιον τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ μεταγενεστέρου πατριάρχου καταδίκης, ἀξιῶν ἴσως ὅτι ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως ὅλοι οἱ πατριάρχαι ἔπρεπε νὰ πομπευθῶσιν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα καθήμενοι;

Ἐνῷ δὲ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαγίου τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, οἱ Ἄραβες κατέτριβον τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς ἐμφυλίους ἀγῶνας μεταξὺ Ὀμμιαδῶν, οἵτινες μέχρι τοῦδε κατεῖχον τὸ ἀξίωμα τοῦ καλίφου, καὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ θείου τοῦ Μωάμεθ Ἀββᾶς, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ κυριαρχήσωσι τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀββασιδῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διενέξεων τούτων, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 746 εἰς τὴν βόρειον Συρίαν, καὶ ἐκυρίευσεν ἐν τῇ Κομμαγηνῇ τήν τε Γερμανίκειαν καὶ τὴν Δουλιχίαν, διενεργήσας τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστροφὴν τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, οἵτινες ἄλλοτε χριστιανοὶ ὄντες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μωαμεθανισμὸν ἐπὶ τῆς τῶν Ἀράβων κατακτήσεως. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον

ἔτος ἐξέπεμψε στόλον ἰσχυρὸν εἰς Κύπρον, (ἥτις ἐν μέρει, ὡς ἠξεύρομεν, εἶχεν ἤδη ἀνακτηθῆ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' ἢ ἐπὶ Λέοντος, σελ. 345) ἵνα ἐκεῖθεν ἀπειλήσῃ τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ μωαμεθανοὶ μαθόντες τὰ μελετώμενα ἀντεπέστειλαν ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τὴν αὐτὴν νῆσον ναυτικὴν δύναμιν, ἥτις λέγεται ὅτι συνέκειτο ἐκ χιλίων δρομώνων. Ὁ στόλος οὗτος εἰσῆλθεν ἔν τινι λιμένι τῆς Κύπρου, ὃν οἱ χρονογράφοι καλοῦσι Κεραμέαν. Ἐνταῦθα δὲ ἐπελθὼν ὁ ναύαρχος τοῦ ἑλληνινοῦ στόλου διέπραξε κατόρθωμα ἀντάξιον τῶν ἀναμνήσεων τῆς παραλίας ταύτης, περὶ ἣν τοσάκις ἠγωνίσθησαν καὶ ἐθριάμβευσαν οἱ προπάτορες ἡμῶν (σελ. 257 τοῦ δευτέρου τόμου). Διὸ καταλαβὼν τὸν στόμιον τοῦ λιμένος, τοσαύτην ἐπήνεγκε διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς φθορὰν εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην ἐκ τῶν χιλίων δρομώνων δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ τρεῖς. Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰ λαμπρὰ ταῦτα κατὰ τῶν Ἀράβων τρόπαια, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος ἐνέσκηψεν εἰς τὸ κράτος συμφορὰ δεινή, ἥτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐνέργειαν.

Τῷ ὄντι λοιμὸς ὀλέθριος ἐθέρισε τότε πάλιν τοὺς κατοίκους πολλῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, λοιμὸς ὅστις ἦτο προδήλως ὅμοιος τοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συμβάντος, ἂν καὶ δὲν παρετάθη ὅσον ἐκεῖνος, διότι διήρκεσε τρία μόνον ἔτη. Ὁ λοιμὸς οὗτος ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον τῷ 747 εἰς Σικελίαν καὶ Καλαβρίαν, κομισθεὶς αὐτόθι πιθανώτατα ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῆς Ἀφρικῆς. Ἀπὸ τῶν δυτικῶν τούτων ἐπαρχιῶν μετεδόθη εἰς τὴν Μονεμβασίαν ἢ Μονοβασίαν, ὡς λέγει Θεοφάνης (κατὰ πρῶτον δ' ἀπαντᾶται παρ' αὐτῷ τὸ τοιοῦτον ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς), καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας, μάλιστα δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου ἐν ἔτει 748 ἡ ὀξύτης τοῦ κακοῦ τούτου ἀπέβη τοσαύτη, ὥστε αἱ πλεῖσται τῶν οἰκιῶν ἠρημώθησαν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἠναγκάσθη, ἐκλιπούσης τῆς νόσου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, νὰ μεταφέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας νέους ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν κατοίκους.

Ἐπειδὴ δὲ τότε καὶ τῆς Πελοποννήσου οὐκ ὀλίγοι κάτοικοι ἐξέλιπον οἱ μὲν ἐκ τοῦ λοιμοῦ, οἱ δὲ διότι μετῳκίσθησαν εἰς Θράκην πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ αὐτόθι συμβάντος ἔτι μείζονος ὀλέθρου ἀνθρώ-

πων, ἀνεπληρώθη πάλιν ἡ ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προκύψασα ἔλλειψις κατοίκων διὰ πολλῶν σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ἂν ὄχι τὴν πρώτην, τοὐλάχιστον τὴν κυριωτάτην ἐν αὐτῇ τοιούτων ἀλλοφύλων ἐγκατάστασιν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἐθνολογικὸν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ζήτημα.

Εἴδομεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοὺς Σλαύους ἐγκατασταθέντας ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, τινὲς τῶν φυλῶν τούτων βαθμηδὸν πρὸς νότον κατερχόμεναι ἀναφαίνονται ἤδη περὶ Στρυμόνα. Καί τοι δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι Σλαῦοι ὁλοσχερῶς κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β′ μετεκομίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς μικρὰν Ἀσίαν (σελ. 333), φαίνεται ὅμως ὅτι ἤρχισαν πάλιν πολλαπλασιαζόμενοι ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρὸς μεσημβρίαν πάντοτε καταβαίνοντες· διότι περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μετὰ τὸν προειρημένον μέγαν λοιμόν, βεβαιοῦται ἤδη ὅτι ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις πρῶτος ἐμνημόνευσε τοῦ γεγονότος τούτου, ἀξιοῖ ὅτι τότε «ἐσλαυώθη πᾶσα ἡ χώρα (δηλαδὴ ἡ Πελοπόννησος) καὶ γέγονε βάρβαρος». Ἐκ δὲ τούτου ἐννοεῖται πόσον ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ὅ τε Φαλλμεράϋερ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν συστήματος, ὅπερ, ὡς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν (σελ. 205—214), ἐσκόπει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Σλαύων κατάληψιν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὅθεν καί τοι παραθέντες ἄλλοτε τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν αὖθις ἀκριβέστερον τὰ κατ᾽ αὐτήν.

Τίς ἦτο ἡ ἔκτασις τῶν σλαυϊκῶν τούτων ἐποικήσεων, καὶ ἐξωντώθη ἄραγε τῷόντι ὑπ᾽ αὐτῶν πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φυλή; Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ τρόπος καθ᾽ ὃν ἐκφράζεται ὁ Πορφυρογέννητος περὶ Πελοποννήσου, συνηγορεῖ μέχρι τινὸς ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Φαλλμεράϋερ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, διότι ἂν δὲν λέγῃ ὅτι ἐξωντώθησαν οἱ προηγούμενοι κάτοικοι, λέγει ὅμως ὅτι ἐσλαυώθη πᾶσα ἡ χώρα. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἑτέρα μαρτυρία, ἥτις φαίνεται τὰ αὐτὰ ἀξιοῦσα οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς

τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι αἱ λεγόμεναι Χρηστομάθειαι ἐκ τῶν Στράβωνος Γεωγραφικῶν, αἵτινες, ὡς εἰκάζεται, συνετάχθησαν περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Αἱ Χρηστομάθειαι αὗται διαλαμβάνουσιν ἀληθῶς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγράφησαν «πᾶσαν Ἤπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν, Σκύθαι Σλαῦοι νέμονται.» Εἰς ἐπίμετρον δὲ ἔρχεται τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ὀνόματα ὀρέων, ποταμῶν, κωμῶν καὶ χωρίων τῶν προειρημένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἔχουσι σλαυϊκὴν καταγωγήν. Ἀλλὰ ἐπιμελεστέρα τῶν πραγμάτων ἐξέτασις ἐλαττώνει πολὺ τὴν ὑπερβολικὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν φαίνονται ἐκ τῶν προηγουμένων λαβοῦσαι αἱ σλαυϊκαὶ ἐποικήσεις. Τὸ περὶ κτίσεως τῆς Μονεμβασίας χειρόγραφον τῆς ἐν Τουρίνῳ βιβλιοθήκης, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν ἤδη ἐν τῷ ἐνάτῳ βιβλίῳ, ῥητῶς βεβαιοῖ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τῆς Πελοποννήσου μέρος ἀπὸ Κορίνθου μέχρι Μαλέας οὐδέποτε ὑπὸ σλαύων κατελήφθη. Καὶ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς ἕτερόν τι χωρίον τῶν Χρηστομαθειῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ, εἰδικώτερον περὶ Πελοποννήσου γενομένου λόγου, δὲν ἀναφέρονται ῥητῶς ὑπὸ Σλαύων καταληφθεῖσαι, εἰμὴ αἱ δυτικαὶ τῆς χερσονήσου ἐκείνης χῶραι, αἵτινες πάλαι ποτὲ κατῳκοῦντο ὑπὸ Πισατῶν καὶ Καυκώνων καὶ Πυλίων. Πλὴν τούτου πολλὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ ἀνεφέραμεν ἤδη, οἷον ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 662 καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 663 διατριβὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ἀθήναις, καὶ ἡ μεγάλη κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπανάστασις τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, πλεῖστα δὲ ἕτερα θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἔν τε τῷ παρόντι βιβλίῳ καὶ ἐν τοῖς ἑπομένοις, καθιστῶσι πρόδηλον ὅτι οἱ Σλαῦοι κατέλαβον μὲν οὐκ ὀλίγα μέρη ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἰδίως τὰς ἐκτὸς τῶν πόλεων χώρας, ἀλλὰ εἰς τὰς πόλεις οὐδόλως κατῴκησαν, καὶ ἐκτὸς δὲ τῶν πόλεων πολλὰ ἔτι τμήματα τῆς χώρας ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατοίκων. Τοῦτο δὲ τὸ συμπέρασμα ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε σωζομένων πολλῶν σλαυϊκῶν ὀνομάτων. Τῷ ὄντι, ὡς προείπομεν, πολλὰ ὑπάρχουσι τοιαῦτα ὀρέων, ποταμῶν, κωμῶν καὶ χωρίων, ἀλλὰ πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ πόλεις, τοὐλάχιστον τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν, διετήρησαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἐφθαρμένα μὲν πολλάκις, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μαρτυροῦντα ὅτι ἔσωζον τὴν ἀρχαίαν

ρίζαν. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι αἱ σλαυϊκαὶ φυλαί, καταλαβοῦσαι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, ἤρχισαν ἔκτοτε καταβαίνουσαι πρὸς μεσημβρίαν καὶ κατεστάθησαν ἐν μέρει διὰ τῆς βίας, ἐν μέρει διὰ συμβάσεων εἰς διάφορα τμήματα τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἴσως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ· περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁμολογουμένως εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην διὰ τὴν τότε, ὡς προείρηται, συμβᾶσαν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν πολλὴν ἐν αὐτῇ λειψανδρίαν, ὄχι ὅμως ὅτι ἐξώντωσαν τὴν ἑλληνικὴν φυλήν. Περὶ τῶν σχέσεων εἰς ἃς αἱ σλαυϊκαὶ αὗται φυλαὶ διετέλουν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῆς χώρας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν ἐν τῷ παρόντι μὲν δεκάτῳ βιβλίῳ, ἀλλὰ ἐν οἰκειοτέρῳ αὐτοῦ τόπῳ. Ἐν δὲ τῷ τρισκαιδεκάτῳ βιβλίῳ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τοῦ ὀνόματος Μωρέας, ὅπερ εἶναι τὸ σημαντικώτατον τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα παρήχθησαν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι.

Εἶχον δὲ ἤδη παρέλθει δέκα ἔτη ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οὐδεμία ἀναφέρεται πρᾶξις αὐτοῦ ἀναγομένη εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελήφθη αὐτοῦ συστηματικώτερον, ἐπιμονώτερον, βιαιότερον τοῦ πατρός. Εἴδομεν ὅτι μετῴκισε τότε εἰς Θράκην πολλοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν χωρῶν ἵνα ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τοῦ λοιμοῦ προελθοῦσαν λειψανδρίαν. Ἐκ τῆς Ἀσίας ἰδίως μετήνεγκε Σύρους καὶ Ἀρμενίους· Σύρους μὲν ἐκ τῶν χωρῶν ὅσας ἀνέκτησε τῷ 746 ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκείνῃ τοῦ κράτους ἐπαρχίᾳ, Ἀρμενίους δὲ ἐκ τῶν κατακτήσεων ὅσας διέπραξε τῷ 752 εἰς Ἀρμενίαν, ὅτε καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν ἀφήρεσεν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Καὶ προετίμησεν ὁ βασιλεὺς τὴν μετοικεσίαν τῶν νεωστὶ τούτων ἀνακτηθέντων ὑπηκόων, οὐ μόνον διότι μᾶλλον ἐκτεθειμένοι ὄντες εἰς τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομάς, ἐκινδύνευον αὖθις ν' ἀποξενωθῶσι τοῦ κράτους, ἀλλὰ προσέτι διότι, καθὸ πρεσβεύοντες οἱ πλεῖστοι αἵρεσίν τινα σφόδρα ἐλευθεριάζουσαν, ἠδύναντο οἰκοῦντες περὶ τὴν βασιλεύουσαν νὰ ἀποβῶσι σύμμαχοι ἐπιτήδειοι εἰς τὰς καινοτομίας ὅσαι διεπράχθησαν, καὶ προέκειτο ἔτι νὰ διαπραχθῶσιν.

Οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι, οἵτινες ὠνομάζοντο παυλικιανοὶ ἢ παυλιανῖται, ἐπενήργησαν ἔκτοτε πολὺ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὅθεν εὔλογον εἶναι νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῶν πλειότερά τινα ἐνταῦθα, ὅτε κατὰ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Οἱ ἐν Περσίᾳ χριστιανοὶ εἶχον ἀνέκαθεν ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐγχωρίου ζωροαστρικοῦ θρησκεύματος. Τὸ θρήσκευμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξώκειλεν εἰς πυρολατρείαν καὶ μέχρι τινὸς εἰς εἰδωλολατρείαν, περιεῖχε κατ' ἀρχὰς τὰ καθαρώτατα τῶν δογμάτων ὅσα παρήχθησαν ἐν Ἀσίᾳ, ἐκτὸς τοῦ ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ. Δὲν ἐθεοποίει, οὐδ' ἐλάτρευε τὴν φύσιν, δὲν ἤγειρε ναοὺς καὶ βωμοὺς καὶ ἀγάλματα. Ἡ φύσις παρ' αὐτῷ δὲν ἦτο εἰμὴ ἡ ἀτελὴς εἰκὼν δύο ὑπερτέρων δυνάμεων, τοῦ Ὡρομάσδου (Aouramazdâ) καὶ τοῦ Ἀριμὰν (Angrômaïnyous), οἵτινες ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου. Καὶ ἦσαν μὲν τὸ πρῶτον ἀγαθοὶ καὶ τέλειοι, ἀλλ' ὁ Ἀριμάν, ἐκπεσὼν τῆς τοιαύτης μακαριότητος διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ, καὶ γενόμενος πονηρός, ἀντιπαλαίει ἤδη πρὸς τὸν Ὡρομάσδην· ἡ δὲ πάλη αὕτη εἶναι ἡ αἰτία παντὸς φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κακοῦ. Αἱ ποικίλαι τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου περιπέτειαι ἀποτελοῦσι τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου τούτου, μέχρις οὗ, νικήσαντος ἐπὶ τέλους τοῦ Ὡρομάσδου, καὶ ἔπειτα συνδιαλλαγέντος πρὸς τὸν Ἀριμάν, ἀποκατασταθῇ αὖθις ἡ καθολικὴ εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία. Τὰ δὲ δόγματα ταῦτα ἐξετράπησαν εἰς εἰδωλολατρείαν ἐκ τούτου, ὡς φαίνεται, ὅτι ὁ Ὡρομάσδης ἐλογίζετο παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ ὡς βασιλεὺς φωτός, ὁ δὲ Ἀριμὰν ὡς βασιλεὺς τοῦ σκότους· ὥστε κατὰ μικρὸν οἱ Πέρσαι, ἀντὶ τοῦ φωτός, ἐλάτρευσαν τὸν ἥλιον, τὸ πῦρ καὶ διαφόρους αὐτῶν προσωποποιήσεις. Ὁπωσδήποτε ἐκ τῆς συναφείας τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων τοῦ περσικοῦ δόγματος μετὰ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων προέκυψαν πρωϊμώτατα παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Περσίας καὶ τῶν πέριξ χωρῶν, ποικίλαι αἱρέσεις, ἐξ ὧν πάλιν πολυειδῶς διὰ τοῦ χρόνου τροπολογουμένων, προῆλθεν εἰς μέσον περὶ τὸ 660 ἡ αἵρεσις τῶν λεγομένων παυλιανιτῶν.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον περὶ Σαμόσατα τῆς Συρίας, ἀφ' ἧς διεδόθη ἔπειτα εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀ-

σίας, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὸν Πόντον. Καὶ ἐπίστευον μὲν οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς, καὶ ἤλπιζον εἰς τὸν ἐπουράνιον πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν ὁρατόν, τὸν ὑλικὸν κόσμον ὡμολόγουν τὰς δύο περσικὰς ἀρχάς, τοῦ πονηροῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ παυλιανῖται ἀπεδέχοντο τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ πραγματικὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ, ἐφαντάσθησαν οὐράνιόν τι σῶμα, διελθὸν ὡς διὰ σωλῆνος διὰ τοῦ σώματος τῆς Παρθένου, καὶ πρόσχημά τι σταυρώσεως, διαφυγούσης τὴν ματαίαν τῶν ἰουδαίων ὀργήν. Ἡ θεολογικὴ αὐτῶν διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, τὰς 14 ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἀποκρούουσα τήν τε παλαιὰν διαθήκην καὶ τὰς δύο καθολικὰς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπιστολάς. Λειτουργοὺς τῆς θρησκείας ἰδιάζοντας δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, τοὺς παρ' αὐτῶν λεγομένους συνεκδήμους, οἵτινες ἡρμήνευον τὰ κείμενα μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, καὶ δὲν διέφερον κατὰ τὸ σχῆμα, ἢ τὴν δίαιταν, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον τοῦ πλήθους τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον. Πλὴν τούτου οἱ παυλιανῖται οὐδένα ἀπεδέχοντο ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον· οὔτε εἰκόνας οὔτε σταυρὸν οὔτε ἱερὰ λείψανα οὔτε βάπτισμα οὔτε μετάληψιν. Ὠνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων παυλιανῖται διὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἐκείνην πρὸς τὸν ἀπόστολον Παῦλον εὐλάβειαν, ἐνῷ αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀπεκάλουν ἁπλῶς χριστιανούς, ἀποδίδοντες τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων εἰς πάντας τοὺς ἀλλότρια αὐτῶν πρεσβεύοντας χριστιανούς, καὶ τὰ συνέδρια αὐτῶν ὠνόμαζον καθολικὴν ἐκκλησίαν.

Δὲν γνωρίζομεν πόσοι ἦσαν οἱ Παυλιανῖται τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ μετῴκισεν εἰς Θράκην μεταξὺ τοῦ 746 καὶ τοῦ 752 ἔτους. Ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο καὶ ἄλλη αὐτῶν ἐξ Ἀσίας μετοικεσία, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν οὐκ ὀλίγοι τὸν ἀριθμόν, διότι μοῖραι ὁλόκληροι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ συνεκροτοῦντο ἐκ παυλιανιτῶν. Ἀλλ' ἴσως εἰς τὸν τοιοῦτον αὐτῶν πολλαπλασιασμὸν συνετέλεσε καὶ ἡ διάδοσις τῆς αἱρέσεως εἰς τοὺς ἐγχωρίους, ὧν οὐκ ὀλίγοι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ἀπεδέξαντο τὰ δόγματα αὐτῆς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ παυλια-

νῖται οὗτοι ἐχρησίμευσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς σύμμαχοι τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων περὶ τὴν παγίωσιν τῶν ὑπὸ τούτων διενεργηθεισῶν καινοτομιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς πρόμαχοι τῆς βασιλείας κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι κατὰ τὴν πάγκοινον ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων οἱ συνήγοροι οὗτοι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐνεπνέοντο, ὅπως πολλάκις συνέβη καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ, ὑπὸ ἐκθύμου ἀρειμανίου πνεύματος, διαπρέποντες διὰ τὸ φιλοκίνδυνον αὐτῶν, καὶ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας ἀκάθεκτον. Μετὰ παρέλευσιν δὲ μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατελύθη ἡ μεταρρύθμισις, οἱ καταδιωκόμενοι ταύτης ὀπαδοὶ εὗρον ἄσυλον παρὰ τοῖς παυλιανίταις ὅσοι ἔμειναν ἐν Ἀσίᾳ, καὶ συνταχθέντες μετὰ τούτων ἐπεχείρησαν ἀγῶνα μακρὸν καὶ φοβερώτατον κατά τε τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν μέν, ἀλλ' οἱ περισωθέντες ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη, ὅπου δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ μίαν ὅλην πάλιν ἑκατονταετηρίδα διαμαρτυρόμενοι ἐνόπλως ὑπὲρ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας, μέχρις οὗ ἐγένετο ἡ προαναφερθεῖσα δευτέρα αὐτῶν εἰς Θρᾴκην μετοικεσία.

Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἡ τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐξηλείφετο οὕτω βαθμηδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς κοιτίδι, ἡ ἐν Θρᾴκῃ παυλιανικὴ ἀποικία οὐ μόνον διέσωσε τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς καὶ τὸ δόγμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει, ὡς εἴδομεν, παρέχουσα εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν τὰ ἄριστα τῶν ταγμάτων αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἔτι περιεργότερον, ὁ Γίββων, ὅστις δὲν ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὴν ἀξίαν τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἀποπείρας, τῆς κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα γενομένης ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ἐν μέρει διότι δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτάτους αὐτῆς νόμους, ὁμολογεῖ οὐχ ἧττον, ὅτι ἡ τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὸ μέγα κίνημα τὸ ἀρξάμενον μὲν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, θριαμβεῦσαν δ' ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης. Καὶ προσδιορίζει μάλιστα ὁ ἄγγλος ἱστορικὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἐπιφέρων ὅτι οἱ παυλιανῖται τῆς Θρᾴκης, διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθον μετὰ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας, διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ

δυσμὰς τινὰς τῶν ἀρχῶν τῆς αἱρέσεως αὐτῶν, ἤτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἑρμηνείας, τὴν κατάργησιν τῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πίστεως συμβόλων, καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως σπέρματα.

Ἀλλ' ἡ εἰς Θράκην ἐγκατάστασις τῶν παυλιανιτῶν δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ τὸ προοίμιον ἄλλων σπουδαιοτέρων γεγονότων. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ ἔβλεπεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐνῷ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ διοικητικὴν μεταρρύθμισιν ἔπραξε πολλὰ καὶ μεγάλα, κατέλιπεν ἡμιτελὲς τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ὁρίσας μᾶλλον τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἢ ἐπιχειρήσας τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων. Αἱ εἰκόνες, ἐπανειλημμένως ἀπαγορευθεῖσαι, ἐξηκολούθουν ὑπάρχουσαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ δημόσια μέρη καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε′, ὅστις ἦτο ἄνθρωπος πολὺ ἀποτομώτερος τοῦ πατρός, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ παρουσία αὕτη τῶν εἰκόνων ὑπέτρεφε τὰς προλήψεις τοῦ ὄχλου, τὰς ὁποίας μόνα τὰ βασιλικὰ διατάγματα δὲν ἴσχυον νὰ ἀνατρέψωσιν, ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν διαταγμάτων ἐκτέλεσιν. Ἐν ἔτει 752, ἐνῷ ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς μετοικεσίας τῶν παυλιανιτῶν, συνεκρότησε συγχρόνως ἐπανειλημμένα σιλέντια, (75) ἵνα βουλευθῇ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἐν τέλει περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαταχθέντων. Ἐκ δὲ τῶν συζητήσεων τῶν τότε γενομένων, ἐνόμισεν ὅτι ἤθελεν εὐκολυνθῇ πολὺ ἡ ὑπὸ τοῦ πλήθους παραδοχὴ τῆς καταλύσεως τῶν εἰκόνων, ἐὰν ἡ κατάλυσις αὕτη ἐκυροῦτο ὑπὸ συνόδου οἰκουμενικῆς. Ὅθεν εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην πρόσφοροι ὁ-

(75) Σιλέντια ἐκαλοῦντο τὰ ἰδιαίτερα τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τῶν ἐν τέλει κληρικῶν καὶ λαϊκῶν συγκροτούμενα ἐν τοῖς ἀνακτόροις συμβούλια ἢ σύλλογοι, ἐν οἷς ἐνίοτε καὶ λόγους ἀπήγγελλον ὄρθιοι οἱ αὐτοκράτορες ἔχοντας θέμα ἐκκλησιαστικόν. Τὸ ὄνομα εἶναι λατινικὸν σημαῖνον *σιωπὴ* καί, ὡς φαίνεται, εἶναι εἰλημμένον ἔκ τινος θρησκευτικοῦ ἐθίμου τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων. Ἐκ τοῦ σιλεντίου παρήχθη ἐν Βυζαντίῳ καὶ τὸ αὐλικὸν ἀξίωμα τοῦ *Σιλεντιαρίου* (=ὁ ἡσυχοποιός, ὁ ἐπὶ τῆς σιγῆς.)

πωσοῦν εἰς τὴν ἀδιακώλυτον συγκρότησιν τοῦ συνεδρίου τούτου, καὶ τὴν εὐχερῆ ἐκτέλεσιν τῶν παρ' αὐτοῦ ἀποφασισθησομένων. Τῷ ὄντι μία τῶν μεγαλητέρων δυσχερειῶν ἃς ἠδύνατο πρὸς τοῦτο νὰ ἀπαντήσῃ ἦτο ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο μάλιστα τὸ ἔτος 753, ὁ τότε ἐπίσκοπος Ρώμης Στέφανος Β', τοσοῦτον ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Ρώμης, καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Γαλατίαν, ἵνα ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Πιπίνου τοῦ μικροῦ. Καὶ ἐπέτυχε μὲν τὴν συνδρομὴν ταύτην, εἰς ἀμοιβὴν τοῦ ὅτι ἔχρισε τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ πατρίκιον Ρώμης. Ἀλλ' ὁ Πιπῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλέα τῶν Λομβαρδῶν ὁριστικῶς εἰμὴ μετὰ δύο ἔτη, ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης οὔτε καιρόν, οὔτε διάθεσιν εἶχε νὰ ἀντιπράξῃ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον Ε'.

Ἐκ τούτων ὠφελούμενος συνεκάλεσεν οὗτος τῷ 753 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν οἰκουμενικὴν αὐτοῦ σύνοδον, ἥτις ὅμως δὲν ἤρχισε τὰς συνεδριάσεις της εἰμὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 754. Συνῆλθε δὲ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, καὶ ἡ πρώτη αὐτῆς συνεδρίασις ἐγένετο τῇ δεκάτῃ φεβρουαρίου. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχεν ἀποθάνει κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἡ προεδρεία ἀνετέθη εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου Θεοδόσιον, υἱὸν τοῦ προδιατελέσαντος βασιλέως Ἀψιμάρου ἢ Τιβερίου, καὶ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Πέργης Παστιλλᾶν. Καὶ δὲν ἐξεπροσωπήθησαν μὲν ἐν αὐτῇ οὔτε ὁ Ρώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, οὐδὲ ἀνεγνωρίσθη αὕτη ποτὲ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πανηγυρικῶς κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ, μετὰ 33 ἔτη, συγκροτηθείσης ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου· οὐδὲν ἧττον ὅμως εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος διά τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ παρευρεθέντων ἀρχιερέων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς συμποσοῦται εἰς 348, καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων περὶ ὧν ἐπραγματεύθη, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δυναμένην νὰ ἐκπηγάσῃ διευκρίνησιν τοῦ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀλλοιωθέντος ἀληθινοῦ χαρακτῆρος τῶν χρόνων ἐκείνων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης δὲν περιεσώ-

θησαν εἰς ἡμᾶς ἀκέραια· ἀλλ' ὅσῳ ἀτελῆ καὶ ἂν ὦσι, παρέχουσιν ἀκριβῆ ὁπωσοῦν ἔννοιαν περί τε τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Τὸ σκεπτικὸν μέρος τῶν ἐν Ἱερείᾳ γενομένων συζητήσεων δηλοῦται ἀποχρώντως ἐκ τῶν ἑπομένων ὀλίγων ἀποσπασμάτων. «Ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς οὐκ ἠπόρησεν, εἶπον οἱ πατέρες τῆς συνόδου, κατὰ διαφόρους καιρούς τε καὶ τρόπους, πονηρᾶς ἐπινοίας, ὥστε ὑπὸ χεῖρα δι' ἀπάτης ἑαυτῷ ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον· ἀλλ'ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ τὴν εἰδωλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίοις σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὁρῶντας μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν καὶ ταύτην σέβεσθαι, καὶ Θεὸν τὸ ποίημα οἴεσθαι τῇ τοῦ Χριστοῦ κλήσει ἐπονομαζόμενον. Διὸ δὴ καθὼς πάλαι ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς Ἰησοῦς τοὺς ἑαυτοῦ πανσόφους μαθητὰς καὶ ἀποστόλους τῇ τοῦ παναγεστάτου πνεύματος δυνάμει ἐπὶ ἐκμειώσει τῶν τοιούτων κατὰ παντὸς ἐξαπέστειλεν, οὕτω καὶ νῦν τοὺς αὐτοῦ θεράποντας, καὶ τῶν ἀποστόλων ἐφαμίλλους πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς ἐξανέστησε τῇ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει, πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεσιν δὲ δαιμονικῶν ὀχυρωμάτων ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔλεγξιν διαβολικῆς μεθοδείας καὶ πλάνης». Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς συνόδου διετυπώθη ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς. «Ὁμοφώνως ὁρίζομεν ἀπόβλητον εἶναι καὶ ἀλλοτρίαν καὶ ἐβδελυγμένην ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας πᾶσαν εἰκόνα ἐκ πάσης ὕλης καὶ χρωματουργικῆς τῶν ζωγράφων κακοτεχνίας πεποιημένην. Μηκέτι τολμᾷν ἄνθρωπον τὸν οἱονδήποτε ἐπιτηδεύειν τὸ τοιοῦτον ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον ἐπιτήδευμα, ὁ δὲ τολμῶν ἀπὸ τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι ἢ στῆσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ, ἢ κρύψαι, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἴη, καθαιρείσθω, εἰ δὲ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθω, καὶ τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων, καὶ ἐχθρὸς τῶν πατρικῶν δογμάτων».

Ἡ σύνοδος λοιπὸν τοῦ 754 οὐ μόνον ἀποβλήτους ἀνεκήρυξεν ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατασκευήν, καὶ αὐτὴν τὴν ὁπουδήποτε ἀνάρτησιν καὶ προσκύνησιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόκρυψιν πάσης τοιαύτης εἰκόνος ἐπὶ διαφόροις ποιναῖς ἀπηγόρευσεν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ρητῶς ἀνωμολόγησεν ὡς

Θεοτόκον τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν, καὶ τὴν ἁγιότητα ἁπάντων τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως, προσεπιβαλοῦσα εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος, νὰ ἐξαιτῶνται τὰς πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβείας καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν. Τοῦτο ἐξάγεται ῥητῶς ἐκ τῶν δύο ἑπομένων διατάξεων τῆς συνόδου. «Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκον, ὑπερτέραν τε εἶναι πάσης ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως, καὶ μετὰ εἰλικρινοῦς πίστεως τὰς αὐτῆς οὐκ ἐξαιτεῖται πρεσβείας, ὡς παρρησίαν ἐχούσης πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Θεὸν ἡμῶν, ἀνάθεμα. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ ἅπαντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἁγίους πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ χάριτι τῷ Θεῷ εὐαρεστήσαντας, τιμίους εἶναι ἐνώπιον αὐτοῦ ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ τὰς τούτων οὐκ ἐξαιτεῖται προσευχάς, ὡς παρρησίαν ἐχόντων ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβεύειν, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἀνάθεμα».

Αἱ τελευταῖαι αὗται διατάξεις ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλα σύμφωνοι πρὸς τὰ καθεστῶτα· μόνον δὲ διὰ τῆς πρώτης ἐψηφίσθη καινοτομία σπουδαία, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύο τινὰ εἶναι ἄξια σημειώσεως. Οὐδεμία ἀναμφιβόλως βία ἐγένετο εἰς τὴν σύνοδον καὶ οὐδὲ ἀντιλογία τις σπουδαία προέκυψεν ἐν αὐτῇ. Ὁ Σλόσσερ παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι, ἂν τοιοῦτό τι συνέβαινεν, οἱ πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ δευτέρας συνόδου, οἱ τὰς εἰκόνας ἀναστηλώσαντες, καὶ μετὰ πολλῆς περιεργείας ἐξελέγξαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, δὲν ἤθελον παραμελήσει νὰ καταδείξωσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχῆς ἢ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν ἀρχιερέων. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἀνεπηρεάστου καὶ ὁμοθύμου ἐνεργείας τῆς ἐν ἔτει 754 συγκροτηθείσης συνόδου συνάγεται προδήλως, ὅτι ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἠσπάζετο τὴν καινοτομίαν. Πλὴν τούτου δὲ ἀνάγκη ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως περιέστειλαν αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται, μὴ ὑπερβάντες ὅριά τινα ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ διασεισθῶσιν αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν ψόγων οὓς ὡς πρὸς ταῦτα ἀναγινώσκομεν, εἰς τοὺς πολεμίους τῆς μεταρρυθμίσεως χρονογράφους, κατὰ τῶν βασιλέων Λέοντος Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε', ἀποδεικνύονται ἀνυπόστατοι. Πῶς συμβιβάζονται τῷ ὄντι οἱ προπαρατεθέντες δύο τελευταῖοι ὅροι πρὸς τὴν περὶ Λέοντος βεβαίωσιν τοῦ Θεοφάνους, καθ' ἣν «οὐ μόνον περὶ τὴν

σχετικὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ὁ δυσσεβὴς ἐσφάλλετο προσκύνησιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πρεσβείων τῆς πανάγνου Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ τὰ λείψανα αὐτῶν ὁ παμμίαρος, ὡς οἱ διδάσκαλοι αὐτοῦ ἄραβες, ἐβδελύττετο.» Ἢ μήπως τὰ αὐτὰ καὶ χείρονα δὲν κατηγορεῖ τὸν Κωνσταντῖνον, βεβαιῶν ὅτι διετέλεσε «πανταχοῦ μὲν τὰς πρεσβείας τῆς Παρθένου καὶ Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἀποκηρύττων, καὶ τὰ ἅγια λείψανα αὐτῶν κατορύττων καὶ ἀφανῆ ποιῶν». Καὶ ὅμως ἡ μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου Ε′ καὶ τῆς συνόδου ὁμοφροσύνη μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἐψήφισεν ὀλιγώτερα τῶν ὅσα ἐδόξαζεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε′. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ ὑπῆρξε τολμηρότερος μᾶλλον, ἢ ἀτολμότερος τοῦ πατρός, ἕπεται ὅτι οὐδὲ ὁ Λέων Γ′ ἐδόξαζε καινοπρεπέστερον τῶν ὅσα ὥρισεν ἡ σύνοδος. Τούτων δὲ τεθέντων ἐκ μόνης τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν λόγων τοῦ Θεοφάνους πρὸς τοὺς ὅρους τῆς συνόδου ἐξάγεται ἀναμφισβητήτως ὅτι ὁ χρονογράφος οὗτος ψεύδεται ἀσυστόλως ἐλέγχων τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ζητήσαντας νὰ ἀπαγορεύσωσι, πλὴν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως καὶ τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἀπηγορεύθη ἀληθῶς, τὰ περὶ τῶν πρεσβειῶν ὅμως τῆς Παναγίας καὶ τῶν ἁγίων πάτρια δόγματα, δηλαδὴ τὰ περὶ τῆς σχετικῆς λατρείας δόγματα οὐ μόνον δὲν κατηργήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, πανηγυρικῶς ἐπεκυρώθησαν. Περὶ δὲ τῶν ἁγίων λειψάνων ἡ σύνοδος, καθ' ὅσον σώζονται τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, οὐδὲν φαίνεται ῥητῶς ὁρίσασα. Ἐν τούτοις ἐνῷ ὁ Θεοφάνης περὶ μὲν Λέοντος Γ′ λέγει ἁπλῶς ὅτι ἐβδελύττετο τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, περὶ δὲ Κωνσταντίνου Ε′ ὅτι ἀπεκήρυττε, κατώρυσσε, καὶ ἀφανῆ ἐποίει αὐτά, ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐκτραγῳδεῖ πολὺ δεινότερον τὰ περὶ τούτου. «Πρὸς δὲ τούτοις, λέγει, καὶ τὸ πάσης ἀνοσιουργίας ἀνάμεστον δρᾶν οὐκ ἐνάρκησαν. Τὰ γὰρ τῶν μακαρίων καὶ ἀοιδίμων μαρτύρων λείψανα ὑπὸ τῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων συγκομισθέντα, καὶ ἐν τιμίοις κιβωρίοις σωρηδὸν ἐντεθέντα, ἀπογυμνώσαντες πυρὶ κατηνάλωσαν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τοὺς διὰ πίστιν ἠθληκότας καταπατῆσαι καὶ ἀτιμάσαι σπουδάσαντες.» Ἀλλ' ἐὰν τὸ παρὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ λεγόμενον, ὅτι πυρὶ κατηνάλωσαν τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, ἦτο ἀληθές, εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεοφάνης ἤθελεν ἀρκεσθῇ νὰ

κατηγορήσῃ τὸν μὲν Λέοντα Γ′ ἁπλῶς ὡς βδελυττόμενον τὰ ἅγια λείψανα, τὸν δὲ Κωνσταντῖνον Ε′ μόνον ὡς κατορύσσοντα καὶ ἀφανῆ ποιοῦντα αὐτά; Τὸ μόνον ὅπερ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβη εἶναι, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ δευτέρας συνόδου, ὅτι «σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων·» διὸ ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε «γενέσθαι ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς.» Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως ὅτι οὐδεμία ἐγένετο ὑπὸ τῶν νεωτεριστῶν ἀτομικὴ καὶ αὐτογνώμων παρεκτροπή. Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς συνόδου τοῦ 754 κατηγγέλθη τοιαύτη τις κατάχρησις, κατηγορηθέντος ἑνὸς τῶν ἐπισκόπων «ὡς ὅτι ἅγιον δίσκον τῶν ἀχράντων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων κατεπάτησε διότι ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου». Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ὁρισμὸς τῆς συνόδου ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοιαύτην τινὰ παρεξήγησιν, καθ' ὅτι ἔλεγεν ἀπόβλητον πᾶσαν εἰκόνα ἐκ παντοίας ὕλης· ὥστε ἐπεδέχετο μέχρι τινὸς τὴν ἑρμηνείαν ὅτι ἀπηγόρευεν οὐ μόνον τὰς ἐπὶ σανίδων καὶ τοίχων ζωγραφίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπὶ σκευῶν καὶ ἀμφίων. Οὐχ ἧττον ἡ σύνοδος ὅσον ἔνεστι στενῶς ἑρμηνεύουσα τὸν ὅρον αὐτῆς, διέταξε ῥητῶς νὰ μὴ ἀφαιρῶνται τοῦ λοιποῦ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια δι' εἰκόνων κεκοσμημένα «καθὼς τοιαῦτα ὑπό τινων ἀτάκτως φερομένων προγέγονεν.» Καταχρήσεις λοιπὸν συνέβησαν ἀναμφιβόλως· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν μεταρρύθμισιν ἐκ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἠδύναντο νὰ ἐξοκείλωσιν ὄχλοι ἀσύνετοι καὶ νεωτερισταὶ ἀκάθεκτοι, ἀλλ' ἐκ τῶν διατάξεων καὶ ὁρισμῶν τῶν βασιλέων καὶ τῆς συνόδου. Ἐκ δὲ τῶν διατάξεων τούτων καὶ ὁρισμῶν συνάγεται, ὅτι ἡ μόνη καινοτομία ἡ τότε γενομένη συνίστατο εἰς τὴν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἀποβολὴν τῶν εἰκόνων, τῶν τε ἐπὶ σανίδων ἐζωγραφημένων, καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ τὰ δόγματα τῆς πίστεως ἔμειναν ἀναλλοίωτα· ἰδίως οἱ εἰκονομάχοι δὲν ἔπαυσαν ἀείποτε τιμῶντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Παρεκτὸς δὲ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, ἡ μόνη εὔλογος κατηγορία ἥτις ἐγένετο ἔτι κατὰ τῶν πατέρων τῆς προκειμένης συνόδου εἶναι, ὅτι δὲν ἠρκέσθησαν νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτάς, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν οἱανδήποτε αὐτῶν ζωγραφίαν ἀνεκήρυξαν ὡς ἐπιτήδευμα

ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον, ἐπαγαγόντες πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καλὴν ἐκείνην τέχνην. Τίς ὅμως ἐπαναστατικὴ σύνοδος καὶ μάλιστα θρησκευτική, δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς ἀναλόγους καὶ ἔτι μείζονας ὑπερβολάς, θέτουσα τὸν θρίαμβον τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ὑπεράνω παντὸς ἄλλου κοινωνικοῦ συμφέροντος;

Αἱ συνεδριάσεις τῆς συνόδου ταύτης ἀρξάμεναι τῇ 10 φεβρουαρίου 754 ἐν Ἱερείᾳ, ἐξηκολούθησαν αὐτόθι μέχρι τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἡ σύνοδος συνεζήτησε καὶ ἀπεφάσισε τοὺς ἐν κεφαλαίῳ προεκτεθέντας ὅρους, ἀναθεματίσασα ἐπὶ πᾶσιν ὀνομαστὶ τοὺς κορυφαίους ἀντιπάλους τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ἤτοι τὸν πατριάρχην Γερμανόν, Γεώργιον τὸν Κύπριον καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Τῇ δὲ 8 αὐγούστου διαπεράσαντες οἱ πατέρες τὸν Βόσπορον συνῆλθον ἐν μεγάλῃ πομπῇ μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἀφ' ἧς εἶχον ἀφαιρεθῆ πᾶσαι αἱ εἰκόνες. Ἐκεῖ ἀνεγνώσθησαν πανηγυρικῶς οἱ ὅροι τῆς συνόδου, καὶ ἀνευφήμησαν οἱ πατέρες τὸν βασιλέα ἀνακράζοντες· «σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὅτι σύ, βασιλεῦ, ἐλυτρώσω ἡμᾶς ἐκ τῶν εἰδώλων.» Μεθ' ὃ ὁ βασιλεὺς ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, καὶ κρατῶν τῆς χειρὸς τὸν ἐπίσκοπον Συλαίου Κωνσταντῖνον, προχειρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐγκαθίδρυσεν αὐτὸν εἰς τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα, ἐπευξάμενος μεγάλῃ τῇ φωνῇ «Κωνσταντίνου, οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, πολλὰ τὰ ἔτη.» Ἰδίως ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ἡ πανηγυρικὴ αὕτη ἀνακήρυξις τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως δὲν ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ὅπως ἦτο φυσικώτατον, ἀλλ' ἐν τῇ κατὰ τὰς Βλαχέρνας ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας· καὶ τοῦτο διότι ἡ τελετὴ αὕτη ἔπρεπε νὰ πανηγυρισθῇ ἐν ἐκκλησίᾳ γυμνωθείσῃ πάσης εἰκόνος, ὁ δὲ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἶχε διατηρήσει τὰς εἰκόνας αὐτοῦ, καίτοι παρῆλθον τριάκοντα περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ἐπὶ ποιναῖς ἀπηγορεύθη ἡ χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ Λέοντος Γ'. Νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τῶν συναξαριστῶν θρυλουμένων περὶ βιαίας ἐπὶ Λέοντος Γ' ἐκτελέσεως τῶν διαταχθέντων, εἰσὶν ἀνυπόστατα· διότι πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ταῦτα ἐφηρμόζοντο διὰ τῆς βίας παντοῦ ἄλλοῦ παρεκτὸς τοῦ πρωτεύοντος τῆς βασιλευούσης ναοῦ;

Καὶ ἤδη προέκειτο νὰ διαπραχθῇ ἔργον δυσχερέστερον τοῦ προηγηθέντος· προέκειτο νὰ ἐκτελεσθῶσι τελευταῖον τὰ ψηφισθέντα, δηλαδὴ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ εἰκόνες ἀφ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ἀφ' ὅλων τῶν μοναστηρίων, ἀφ' ὅλων τῶν οἰκιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὔκολον· διότι ἂν ὁ ἀνώτερος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κλῆρος, καὶ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ ἐνταῦθα τάξεις ἠσπάζοντο τὴν καινοτομίαν, ὁ ὄχλος, ὅλαι αἱ γυναῖκες καὶ αὐταὶ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ τέσσαρες ὕπατοι ἀρχιερεῖς, ὁ Ῥώμης, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ἐνέμενον ἀνενδότως εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων· ἐν δὲ τῇ δύσει, ἵνα ἀπὸ αὐτῆς ἀρχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἐνεργηθέντων, ὑπῆρχον καὶ ἕτεραι ἀφορμαὶ ἀντιστάσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ πάπας, ἐπειδὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 754 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 755 ἐκινδύνευεν ἔτι ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, δὲν ἐτόλμησε νὰ περιέλθῃ ἀμέσως εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως χρίσας τὸν Πιπῖνον βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ πατρίκιον, ὅ ἐστι προστάτην τῆς πόλεως Ῥώμης, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Ἰταλίαν, ὁ δὲ Πιπῖνος κατετρόπωσε τοὺς Λομβαρδούς, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραχωρήσωσι πολλὰς τῶν προηγουμένως κατακτηθεισῶν πόλεων, ἔθεσεν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ ὁσημέραι ἐφαίνετο προθυμότερος νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ὁ πάπας μετέβαλεν αὖθις ὕφος εἰς τὰς πρὸς τὸν ἡμέτερον βασιλέα σχέσεις αὐτοῦ καὶ ἤρξατο πάλιν ἀναφανδὸν ἀντιπολιτευόμενος. Ὡρμᾶτο δὲ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν οὐχὶ ἐκ λόγων συνειδήσεως, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τούτου ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν, γινόμενος διὰ τῶν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεισῶν παραχωρήσεων κοσμικὸς ἡγεμὼν τῆς Ῥώμης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν χωρῶν, ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις πλεονεκτήμασιν ἔμελλε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ εἶχε συλλάβει, τοῦ νὰ ἐπεκτείνῃ ἐπὶ ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ κυριαρχίαν. Ἵνα ματαιώσῃ τὰς ἀντενεργείας ταύτας ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ κυριωτάτη τοῦ πάπα δύναμις ἐξεπήγαζεν ἐκ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων, ἀπεφάσισε τῷ 757 νὰ πέμψῃ πρὸς τοῦτον πρεσβείαν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ οὕτω ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τῆς δύ-

σεως τὸ ἰσχυρότερον αὐτοῦ ὅπλον. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἐκόμισεν ὡς δῶρον τὸ τότε πρῶτον εἰς τοὺς Φράγκους γνωστὸν γενόμενον ὄργανον, ἤτοι τὸ μουσικὸν ἐκεῖνο ὄργανον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον οἱ δυτικοὶ μεταχειρίζονται εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον ὑπῆρξε κατὰ τοῦτο, ὅτι μικροῦ ἐδέησε νὰ καταπείσῃ τοὺς Φράγκους εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει προσφάτως ψηφισθέντων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ αὐτὸς πρεσβευτὰς εἰς Γαλατίαν ἐπιτετραμμένους νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἡ ἐπιστολή, ἣν ἔγραψε τότε πρὸς τὸν Πιπῖνον διελάμβανεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἄσπονδος οὗτος ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας, μελετᾷ ἐκστρατείαν κατ᾽αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξαρχάτου τῆς Ραυέννης· καθικέτευε δὲ τὸ φίλτατον ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τέκνον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν προστασίαν, μετὰ Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Πέτρον, ἀνέθετεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας, νὰ σώσῃ δι᾽ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πέτρου τὴν χώραν, ἣν διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἶχε πρὸ μικροῦ ἀπαλλάξει ἑτέρων πολεμίων, καὶ προσεδόκα τοῦτο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Πιπῖνος ἐγίνωσκεν ὅτι οἱ κατάρατοι ἐκεῖνοι Ἕλληνες δὲν κατεδίωκον τὸν ἀρχιερέα Ρώμης, εἰμὴ ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἁγίων πατέρων. Ὁ ἰταλὸς Μουρατόρης παρατηρεῖ ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ ὀρθοδοξία τῶν παπῶν δὲν ἦτο ἡ μόνη αἰτία τῆς κατ᾽ αὐτῶν ὀργῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη αἰτία θετικωτέρα, ὡς προείπομεν, τὴν ὁποίαν ὅμως οὗτοι ἀπεσιώπων. Ἦτο δὲ ἡ αἰτία αὕτη, ἡ αὐτογνώμων κοσμικὴ ἐξουσία, ἣν ἤρχισαν νὰ σφετερίζωνται εἰς Ρώμην, καὶ εἰς τὸ ἐξαρχάτον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ καθολικώτατος Λεβὼ ἐπιφέρει ὅτι ἔκτοτε δυστυχῶς ἡ πολιτικὴ ἤρχισε νὰ μεταχειρίζηται τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον τῶν συμφερόντων αὐτῆς Ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ὁ Πιπῖνος ἠπατήθη ἐκ τῶν προφάσεων ἐκείνων τοῦ πάπα· ἐδέχθη φιλικῶς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν, συνεζήτησε τὰς προτάσεις αὐτῆς μετὰ τῶν μεγιστάνων ἐν Κομπιέννῃ, καὶ ἀπεφάσισε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν ἰδίας πρεσβείας, ὅπερ δυσηρέστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν πάπαν, ὅσῳ καὶ αὐτὸς ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ Μαρῖνος συνέπραττεν εἰς ταῦτα πάντα. Τῷ ὄντι οἱ Φράγκοι, ὅπως τὰ πλεῖστα γερμανικὰ φῦλα, δὲν ἦσαν ἀνέκαθεν πολὺ προσηλωμένοι εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὥστε δὲν ἦτο

ἀπίθανος ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συνεννόησις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων. Ποικίλα ὅμως αἴτια ἐπήγαγον τὴν ματαίωσιν τῆς συνεννοήσεως ταύτης. Οἱ Φράγκοι ἐπὶ τέλους ἐνόησαν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ πάπα ἠδύναντο νὰ λάβωσι τὴν ὑπερτάτην ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν, καὶ ἐν γένει νὰ αὐξήσωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἐν τῇ δύσει καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸ τοὐλάχιστον ἐνάμιλλον τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀξιώματος τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Πλὴν τούτου διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς τότε συγκοινωνίας αἱ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος σχέσεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι συνεχεῖς· καὶ ἦσαν τόσῳ ὀλιγώτερον συνεχεῖς, ὅσῳ οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀδιακόπως ἀντιπεριεσπῶντο ὑπὸ ποικίλων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ οὗ ὠφελούμενοι οἱ πάπαι κατώρθουν νὰ κατισχύωσιν αὐτῶν παρὰ τοῖς Φράγκοις. Ἐντεῦθεν, εἰ καὶ μετέπειτα ἐπανελήφθησαν αἱ ἀμοιβαῖαι πρεσβεῖαι, εἰς οὐδὲν ὅμως ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα.

Τοιαύτας πολιτικὰς μᾶλλον ἢ θρησκευτικὰς δυσκολίας δὲν ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντων εἰς τὰς χώρας, ὅσαι εἶχον ὑποταχθῆ εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἀλλ' αἱ χῶραι αὗται διετέλουν ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἀπέκρουον τὴν περὶ τῶν εἰκόνων καινοτομίαν καὶ συγχρόνως οὐδὲν εἶχον νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τῆς κοσμικῆς τοῦ βασιλέως ἐξουσίας. Ναὶ μὲν ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι Κοσμᾶς ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφανείας τῆς κατὰ Ἀπάμειαν τῆς Συρίας ἐγένετο ὁμόφρων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων αἱρέσεως τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος οὗτος κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν. Ὁ αὐτὸς Θεοφάνης διηγεῖται ὡσαύτως, ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας διετέλει εἰς συνεχῆ ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον διαμηνύων αὐτῷ πάντα τὰ βουλεύματα καὶ κινήματα τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ τὸ εὐγενὲς αἴσθημα τὸ ὁποῖον ὑπηγόρευε τὴν τοιαύτην τοῦ πατριάρχου διαγωγήν, δὲν ἐτροπολόγει τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα, ὡς ἁπανταχοῦ καὶ ἐνταῦθα ἴσως πλειότερον ἢ ἀλλαχοῦ, ὁ ἄλλος ἐκεῖνος τῆς ἀποτυχίας λόγος, ὃν προανεφέραμεν· ὁ λόγος ὅτι ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μερὶς ἦτο σφόδρα προσηλωμένη εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελούμενοι οἱ μοναχοὶ ὑπεκίνουν τὴν γενικὴν ἀντίστασιν, ἐξ ἧς ἐπὶ τέλους

ἐματαιώθη τὸ ὅλον ἐπιχείρημα οὐ μόνον ἐν τῇ ἀπωτέρω Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς χώραις ὅσαι ὑπήγοντο εἴς τε τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἀρχιερέων τῶν ψηφισάντων τὴν καινοτομίαν, καὶ εἰς τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, τοὺς συναξαριστὰς καί τινας τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ ἐξετράπη ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, εἰς φοβερὰς βασάνους, μαστιγώσεις, τυφλώσεις, γλωττοκοπίας, καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμούς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι πρόδηλοι ὑπερβολαί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ δὲν ἔδειξε βεβαίως τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐξετράπη ὅμως εἰς αὐτὰς προκαλούμενος ὑπὸ τῆς αὐθάδους ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν· καὶ τότε δὲ πάλιν δὲν κατήντησε ποτὲ εἰς τὰ τερατώδη ἐκεῖνα κακουργήματα, ὅσα ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ πολεμίων ἀσπόνδων. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ χρονογράφοι διηγοῦνται πολλὰ πράγματα, συνάγεται ὁπόσον κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἀνεκτικός. Ὁ Θεοφάνης λ. χ. ἱστορεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς καλέσας τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον εἶπεν αὐτῷ· «ἄρτι τί ἡμᾶς βλάπτει, ἐὰν λέγωμεν τὴν Θεοτόκον Χριστοτόκον;» Ὁ δὲ περιπτυξάμενος αὐτὸν λέγει· «ἐλέησον, δέσποτα, μηδὲ εἰς ἔννοιάν σου ἔλθῃ οὗτος ὁ λόγος· οὐχ' ὁρᾷς ὅσα στηλιτεύεται καὶ ἀναθεματίζεται Νεστόριος ὑπὸ πάσης τῆς ἐκκλησίας;» καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς εἶπεν, «ἐγὼ μαθεῖν θέλων ἠρώτησα· ἕως δὲ σοῦ ὁ λόγος·» δηλαδή, μὴ ἐπανκλαμβάνῃς εἰς ἄλλον τινὰ τὸν λόγον τοῦτον. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐγένετό ποτε ὁ διάλογος οὗτος μεταξὺ βασιλέως καὶ πατριάρχου. Ὁ Νικηφόρος, ὅστις διηγεῖται πολλὰ τῶν μεταξὺ αὐτῶν διατρεξάντων, δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι. Ἂν ὅμως τὰ λεγόμενα ἐρρέθησαν, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτα. Ἐν πρώτοις μαρτυροῦσιν ὁπόσον αἱ ἀνατρεπτικώτεραι δοξασίαι τῆς θρησκευτικῆς τῶν νεωτέρων χρόνων μεταρρυθμίσεως εἶχον ἐπικρατήσει ἔκτοτε ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἤρχετο εἰς τοιαύτας συζητήσεις πρὸς τὸν πατριάρχην. Ἀφ' ἑτέρου ὁ διάλογος ἐκεῖνος ἀποδεικνύει ὁπόσον ὁ κλῆρος ἠγωνίζετο νὰ περιστείλῃ τὴν μεταρρύθμισιν εἰς στενότατά τινα ὅρια, ἀποφεύγων πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τοῦ διαλόγου ἐκείνου, ὅπως ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἐκτίθεται,

καθίσταται ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο ἄνθρωπος βίαιος, ὅσον συνήθως εἰκονίζεται.

Ἀξιοσημείωτος ὡσαύτως εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἱστοροῦσι τὸν φόνον τοῦ μοναχοῦ Ἀνδρέου, ὅστις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, τὸ πρῶτον θῦμα τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἐκραγείσης κατὰ τῶν ὅρων τῆς συνόδου. Ἐξαιρέτως κατεκραύγαζον κατα τῶν ὅρων τούτων, ὡς γνωρίζομεν, οἱ μοναχοί, καὶ ἐπειδὴ ἡ κυβέρνησις ἀπηγόρευσε τὴν τοιαύτην θορυβώδη κατάκρισιν, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ εἰρημένος Ἀνδρέας ὁ ἐπικληθεὶς καλυβίτης, Κρὴς δὲ ὢν τὸ γένος, κατέφυγον εἰς ἔρημα μακρὰν τῆς πρωτευούσης οἰκητήρια. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἀνδρέας ἐγκαταλιπὼν τὴν ἐρημίαν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μάμαντος ὅπου παρευρίσκετο ὁ βασιλεὺς διασχίζει τὸ πλῆθος, πλησιάζει εἰς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα καὶ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ ἐρωτᾷ αὐτόν, διατὶ ἐὰν ἦναι χριστιανός, προξενεῖ τοσαύτας εἰς τοὺς χριστιανοὺς συμφοράς. Ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ φυλακισθῇ· ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν καλέσας τὸν ἄνθρωπον ἐπροσπάθησε νὰ πείσῃ αὐτὸν ὁπόσον ἄδικον εἶχεν, ὑβρίζων τοιουτοτρόπως τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀνδρέας ὅμως ἀντὶ νὰ μεταβάλῃ ὕφος καὶ τρόπον, ἀπεκάλεσεν αὐτὸν νέον Οὐάλεντα καὶ Ἰουλιανόν, ἐφ' ᾧ ὁ βασιλεὺς παροξυνθεὶς παρήγγειλε νὰ μαστιγωθῇ ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ, καὶ ἔπειτα νὰ φονευθῇ. Δὲν θέλομεν δικαιολογήσει τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πρὸς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσίωσις ἦναι ἀξιοσέβαστος, ἔχει καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ καθήκοντα οὐδὲν ἧττον σεβαστά. Ὁ βασιλεὺς ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαγορεύσῃ τὰς κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου στασιαστικὰς διαδηλώσεις, ἐδικαιοῦτο νὰ διατάξῃ τὴν σύλληψιν ἀνθρώπου, ὅστις πρὸς κοινὸν σκάνδαλον ἐξύβρισεν αὐτὸν δημοσίᾳ· ἔδειξεν ἔπειτα ἀνοχὴν καὶ συγκατάβασιν, ἀγωνισθεὶς νὰ συνετίσῃ τὸν παραβάτην τοῦ νόμου μοναχόν· καὶ ἐπὶ τέλους ἦτο φυσικώτατον νὰ ὑπερβῇ ἡ ὀργὴ αὐτοῦ πᾶν μέτρον, ὅτε ἤκουσε τὸν ἄνθρωπον, πρὸς ὃν ἐφέρθη μετὰ τοσαύτης ἐπιεικείας, ὑβρίζοντα αὖθις αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ἴσως ἠδύνατο νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ διαγωγὴ τοῦ μοναχοῦ ἦτο ἐπιτηδεία νὰ φέρῃ εἰς ἀγανάκτησιν καὶ τὸν μειλιχιώτερον τῶν ἡ-

γεμόνων· ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε τιμωρία πολιτικοῦ μᾶλλον κακουργήματος ἢ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς ἀνέδειξεν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀρετὰς ὁμολογουμένας καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τοὐλάχιστον τῶν πλειοτέρων. Εἴδομεν (σελ. 333 καὶ ἑπομ.), ὅτι πρὸ ὀγδοήκοντα περίπου ἐνιαυτῶν οἱ Βούλγαροι εἶχον καταλάβει ὁριστικῶς τὴν μεταξὺ Ἴστρου, Αἵμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, καὶ ἔτι ὁ τότε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτοὺς ἐτησίας εἰσφορᾶς. Ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι περιῆλθον εἰς ποικίλας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίας σχέσεις πρὸς τοὺς ἡμετέρους· ἡ πληρωμὴ τῆς συμφωνηθείσης εἰσφορᾶς ἔπαυσεν· ἐπ' ἐσχάτων δέ, ἀφ' ἧς μετῳκίσθησαν εἰς Θράκην, περὶ αὐτὰ τῆς Βουλγαρίας τὰ σύνορα, οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι σύροι καὶ ἀρμένιοι, περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν μικρὸν ἀνωτέρω, οἱ Βούλγαροι ὑποπτεύσαντες ὅτι δεινόν τι παρασκευάζεται κατ' αὐτῶν, ἠθέλησαν νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπήτησαν τὴν ἐπανάληψιν τοῦ φόρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεμάχησαν μετὰ τῶν σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ἦσαν πρὸ καιροῦ ἐγκατεστημέναι εἰς Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεύς, ἐννοεῖται, ἀπέκρουσε τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, καὶ τότε οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι ἐπεχείρησαν τῷ 758, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμάχων Σλαύων, ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν Θράκην. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐστράτευσε τὸ πρῶτον κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, καὶ κατατροπώσας αὐτάς, πολλοὺς μὲν σλαύους ἀπήγαγεν εἰς αἰχμαλωσίαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἠνάγκασε νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ ἐτράπη ἀμέσως κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ νικήσας αὐτοὺς ἐδίωξε κατὰ κράτος καὶ πλείστους ἐφόνευσε. Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξέπεμψε ναῦς πεντακοσίας διὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸν Ἴστρον ποταμόν, ἐξεστράτευσε δὲ καὶ αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἐκείνους. Καὶ ὁ μὲν ἐπὶ στόλου στρατὸς πολλὴν ἐπήγαγε δῄωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρί ς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπαντήσας τοὺς Βουλγάρους κατὰ τὰς λεγομένας Μαρκέλλας, φρούριον πλησιέστατα εἰς τὴν χώραν αὐτῶν κείμενον, κατετρόπωσεν αὐτοὺς αὖθις, καὶ καθυπεχρέωσε νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, δίδοντες ὁμήρους περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς. Δυσ-

τυχῶς κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, 759, εἷς τῶν στρατηγῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἡττήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν Ἀσίᾳ, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ πέμψῃ αὐτόθι μέρος ἀξιόλογον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελούμενοι οἱ πρὸ μικροῦ ζητήσαντες καὶ λαβόντες εἰρήνην Βούλγαροι, ἐπέπεσον κατὰ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἕνεκα τῶν σπονδῶν διέτριβον ὁπωσοῦν ἀμερίμνως ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἵμου, καὶ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι πολέμιοι ἐφόνευσαν δύο στρατηγοὺς καὶ πολλοὺς κατωτέρους ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιώτας, ἐκυρίευσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἄλλους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀτυχίᾳ ταύτῃ μάλιστα ἀνέδειξε τὴν καρτερίαν αὑτοῦ καὶ τὴν δεξιότητα. Ἐπιχειρήσας τὴν συγκρότησιν νέου στρατοῦ, περιωρίσθη μὲν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ ὀχυρά τινα χωρία περὶ τὰ σύνορα τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ἔφερεν αὐτοὺς καὶ διὰ μόνου τούτου τοῦ κινήματος εἰς ἀμηχανίαν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ κατέπεισεν ὑπὲρ τὰς 200,000 σλαύων νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Βουλγαρίαν, καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς Βιθυνίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παρὰ τὸν Ἀρτάνην ποταμόν. Πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα σπουδαῖα γεγονότα, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Θεοφάνης ἐνόμισε περιττὸν νὰ ἀναφέρῃ τὰς ἐπανειλημμένας νίκας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἰδίως τὸ περὶ Μαρκέλλας κατόρθωμα, περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἵμου ἐπελθοῦσαν συμφοράν, ἐν ᾧ ὁ πολὺ ἐπιτομώτερος Νικηφόρος μνημονεύει ὁπωσοῦν ἐκτενῶς τῶν θριάμβων ἐκείνων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τῆς ὀλίγης τοῦ πρώτου εἰλικρινείας. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ Λεβὼ συμμεριζόμενος μετὰ 800 ἔτη τὰ πάθη τοῦ Θεοφάνους, ἀπεσιώπησεν ὡσαύτως τὰς τοῦ Κωνσταντίνου νίκας.

Ἐν τούτοις οἱ Βούλγαροι, βλέποντες ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνανέωσιν τῆς εἰσφορᾶς ἥτις ἄλλοτε ἐπληρώνετο εἰς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένα ἔπαθον ἀτυχήματα, καὶ ἤδη δεινῶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἠπειλοῦντο, ἀπέδωκαν ταῦτα εἰς τοὺς πολλοὺς ἡγεμονίσκους, ὑπὸ τῶν ὁποίων κληρονομικῶς ἐκυβερνῶντο, καὶ φονεύσαντες ἢ ἀποβαλόντες αὐτούς, ἀνέδειξαν τῷ 762 ἡγεμόνα ἕνα ὀνόματι Τελέτσην, ἄνθρωπον νέον καὶ τολμηρόν, δι' οὗ ἤλπισαν νὰ βελτιώσωσι τὰ καθ' ἑαυτούς. Ὁ νέος ἡγεμὼν ἀθροίσας ὄχλον μάχιμον, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς κατά τινων

ἑλληνικῶν χωρίων καὶ φρουρίων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθη δεινῶς. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος, ἀπαρτίσας τελευταῖον τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Τελέστη ἀπὸ ξηρᾶς ἅμα καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἣν ἐξαπέστειλε διὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸν Ἴστρον ποταμὸν συνέκειτο, κατὰ μὲν τὸν Θεοφάνην, ἐκ δισχιλίων πλοίων, κατὰ δὲ τὸν Νικηφόρον, ἐκ πεντακοσίων· καὶ ὁ μὲν ὀνομάζει τὰ πλοῖα ταῦτα χελάνδια, ὁ δὲ ἱππαγωγοὺς ναῦς. Ἀμφότεροι δὲ λέγουσιν ὅτι ἅπαντα ἐκόμιζον ἀνὰ δώδεκα ἵππους. Συγχρόνως δὲ ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσε τῷ 763 διὰ ξηρᾶς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Τελέτσης, περιχαρακωθείς, παρέμεινεν εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ· ἀλλὰ τῇ 30 ἰουνίου, λαβὼν ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἐκ τῶν παρακειμένων σλαυϊκῶν ἐθνῶν, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ, σταθμεύοντος περὶ Ἀγχίαλον· καὶ ἐκεῖ συνεκροτήθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην μάχη πεισματώδης, καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν, πλείστων μὲν πεσόντων ἐξ αὐτῶν, οὐκ ὀλίγων δὲ ζωγρηθέντων, ἐν οἷς καὶ ἄνδρες τῶν ἐπιφανεστέρων. Ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ ἐτέλεσεν ὁ Κωνσταντῖνος θρίαμβον μεγαλοπρεπῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰσελθὼν ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς παρεσκευασμένου, κομίζοντος λάφυρα πολυτελῆ, καὶ συνεπαγομένου δεσμίους τοὺς αἰχμαλωτευθέντας ἐχθρούς. Μεταξὺ τῶν λαφύρων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου καὶ δύο χρυσοῖ λουτῆρες, οἵτινες εἶχον κατασκευασθῇ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Σικελίᾳ, καὶ ἦγον ἕκαστος ὁλκὴν χρυσοῦ ὀκτακοσίων περίπου λιτρῶν. Μετὰ δὲ τὸν θρίαμβον οἱ αἰχμάλωτοι παρεδόθησαν εἰς τοὺς δημίους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν ἔξω τῆς χρυσῆς πύλης. Ἡ πρᾶξις αὕτη δεικνύει βεβαίως τὴν ἀγριότητα τῶν τότε ἠθῶν. Ἀλλ' ἡ ἀγανάκτησις ἣν ἐκφράζει ὁ Σλόσσερ ἕνεκα αὐτῆς, ὀνομάζων τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πόλεως ὑαίνας, τὸν δὲ ἡγεμόνα αὐτῶν τίγριν, εἶναι νομίζομεν ὀλίγον ὑπερβολική· διότι οἱ ἄνθρωποι πρέπει ἐν γένει νὰ κρίνωνται κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν χρόνων ἐν οἷς ζῶσιν, οἱ δὲ βάρβαροι πρὸς τοὺς ὁποίους ἠναγκάζετο νὰ ἀντιπαλαίῃ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐξώκελλον καθ' ἑκάστην εἰς φοβερωτάτας σφαγὰς καὶ βασάνους. Ἰδίως δὲ ἡ προκειμένη τιμωρία ἐγένετο εἰς ἀνταπόδοσιν πολλῶν ὁμοίων ἢ καὶ χειρόνων κακουργιῶν ὅσας διέπραττον οἱ Βούλγαροι, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι, παραβάντες τὰς μετὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἧτταν συνο-

μολ:γηθείσας συνθήκας, ἐπέπεσον ἐπιβούλως κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ, διατρίβοντος ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἵμου ἀμερίμνως, ἕνεκα τῆς γενομένης εἰρήνης.

Ἡ περὶ Ἀγχίαλον νίκη ἐταπείνωσε δεινῶς τοὺς Βουλγάρους. Στασιάσαντες τότε κατὰ τοῦ Τελέτση καὶ ἀποκτείναντες αὐτόν τε καὶ τοὺς συνάρχοντας αὐτοῦ, ἀνηγόρευσαν κύριον Βουλγαρίας (διότι οὕτως οἱ ἡμέτεροι ὠνόμαζον τὸν ἡγεμόνα τῆς χώρας ταύτης) Σαβῖνον, τὸν γαμβρὸν ἑνὸς τῶν προτέρων ἡγεμόνων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Σαβῖνος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν βασιλέα αἴτησιν εἰρήνης, οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ ἐν συνόδῳ ἀντέστησαν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ἐνεργούμενα, λέγοντες ὅτι τοιουτοτρόπως παρασκευάζει τὴν ὑποδούλωσιν τῆς χώρας αὐτῶν, ἔπειτα ἐστασίασαν κατὰ τοῦ νέου ἡγεμόνος, ὅστις κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Μεσημβρίαν καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν παρὰ τῷ βασιλεῖ. Ἀνηγορεύθη δὲ ἕτερος κύριος ὃν ὁ Θεοφάνης ὀνομάζει Παγανόν· ἀλλὰ καὶ οὗτος ὑπῆρξεν ἀτυχὴς εἰς τὸν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε′ πόλεμον, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ προσωπικὴν μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν, διατρίβοντος ἔν τινι τῶν περὶ τὰ μεθόρια φρουρίων. Καὶ παρέστη λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων τεταπεινωμένος καὶ ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχόντων παρακολουθούμενος, ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔχων παρακαθήμενον τὸν Σαβῖνον ὠνείδισε τοὺς βαρβάρους διὰ τὴν ἀταξίαν αὐτῶν, καὶ τὴν εἰς τὸν Σαβῖνον ἀπείθειαν, καὶ ἀπήτησε νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὖθις αὐτὸν ἡγεμόνα· ἐκράτησε μάλιστα εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, διορίσαντα ἐπίτροπον, ἵνα κυβερνᾷ τὴν Βουλγαρίαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 765.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἀνεδείκνυτο νικηφόρος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, κατετρύχετο ὑπὸ πολλῶν δεινῶν, ἕνεκα τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Πρωταγωνισταὶ τῆς κατὰ τούτων ἀντιστάσεως ἦσαν πάντοτε οἱ μοναχοί, οἵτινες δὲν ἠρκοῦντο νὰ ἀμφισβητῶσι τὴν ὀρθότητα τῆς ψηφισθείσης μεταρρυθμίσεως, δὲν ἠρκοῦντο νὰ ὑβρίζωσι καὶ νὰ ἀναθεματίζωσι πάντας τοὺς ἀλλοτριοφρονοῦντας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα ἀναφανδὸν ἐλοιδόρουν, καὶ δὲν ἔπαυον προτρέποντες ἀπροκαλύπτως ὅλον τὸν κόσμον νὰ καταπολεμήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἀποφασισθέντα. Οἱ χρονογρά-

φοι καὶ συναξαρισταί, οἵτινες ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον διωγμὸν φοβερώτατον, ἔπρεπεν, ἂν ἦσαν δίκαιοι, νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι οἱ ἀντιδοξοῦντες ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα προκαλέσωσι τὸν διωγμὸν τοῦτον, καὶ ὅτι ἔδωκαν μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι τὸ παράδειγμα τοῦ διωγμοῦ, διότι, ἀναθεματίζοντες τοὺς ἑτεροδοξοῦντας καὶ διενεργοῦντες τὴν βιαίαν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν, ὑπεδείκνυον ἀρκούντως εἰς ποίαν καταπίεσιν ἔμελλον νὰ ἐκτραχηλισθῶσιν ὅταν ἤθελον λάβει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας. Καὶ ἔπειτα ἀνακρίθμητα μὲν λέγουσιν ἀορίστως οἱ χρονογράφοι τὰ θύματα τοῦ διωγμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὀνομαστὶ ὅμως ὀλιγίστους ἀναφέρουσι τοὺς παθόντας. Βεβαίως εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις φέρει τὸ στίγμα τῶν θυμάτων τούτων, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ὦσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἱστοροῦνται τὰ περὶ αὐτῶν, καθίσταται πάλιν πρόδηλον ὅτι βασιλεὺς ἄκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροξυνόμενος ἐξετράπη εἰς τὰς βιαιοπραγίας ἐκείνας.

Μετὰ τὸν μοναχὸν Ἀνδρέαν ἐθανατώθη τῷ 765 ὁ μοναχὸς Στέφανος. Ὁ Στέφανος διέτριβεν εἰς μονήν τινα κειμένην κατὰ τὴν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀσιανὴν παραλίαν. Ἦτο ἀνὴρ χριστὸς καὶ θεοφιλής, δὲν περιωρίζετο ὅμως εἰς τὸ νὰ ἐμμένῃ ἀφωσιωμένος εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις, καὶ νὰ ἐξακολουθῇ προσκυνῶν τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ κατεκραύγαζεν ἀδιακόπως κατὰ τῆς συνόδου, προκαλῶν τὰς ἀρὰς τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντὸς ὅστις ἐφρόνει ἄλλα ἢ ὅσα ἐφρόνει αὐτός, καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἁπανταχοῦ εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν πατριάρχην καὶ ἄλλους ἱεράρχας ἵνα τὸν καταπείσωσι νὰ ὑπογράψῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ὁ Στέφανος ἀπεποιήθη, καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποποιηθῇ νὰ ὑπογράψῃ πράγματα ἀντιβαίνοντα εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ὑποθάλπῃ τὴν ἀντίστασιν τῶν εἰκονολατρῶν, καὶ μάλιστα τῶν εἰκονολατρῶν τῆς γείτονος πρωτευούσης, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκεῖθεν, καὶ διέταξε νὰ μεταφερθῇ εἰς Προκόννησον τῆς Προποντίδος. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν εἰς πολλοὺς μοναχούς, συγχρόνως μετὰ τοῦ Στεφάνου ἐκ τῆς μονῆς ἐκείνης ἐξωσθέντας, νὰ συνοδεύσωσιν εἰς Προκόννησον καὶ νὰ περιστοιχίσωσιν αὐτὸν ἐκεῖ,

γινόμεναι ἀκροαταί, θεαταὶ καὶ κήρυκες τῶν λόγων καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ. Ὁ Στέφανος ὅμως οὐδὲ ταύτην τὴν ἀνοχὴν τοῦ βασιλέως ἐξετίμησεν, ἀλλ' ἀναχωρήσας ἐκ Προκοννήσου, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ πρακτικωτέραν κατὰ τῶν καθεστώτων ἀντιπολίτευσιν. Ὁ βασιλεὺς καίπερ ἐδικαιοῦτο τότε νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, δὲν ἔπραξεν ἀμέσως τοιοῦτό τι, καλέσας δὲ τὸν Στέφανον ἐπεχείρησε νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἴσως μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως τῆς συζητήσεως, ὁ Στέφανος, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐπίσης σεβαστὴ ὅσον καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτός, λαμβάνει νόμισμα φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ρίπτει αὐτὸ κατὰ γῆς, τὸ καταπατεῖ καὶ λέγει ἂν ὁ μὴ σεβόμενος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ δὲν προσβάλλῃ τὸν Ἰησοῦν αὐτόν, δικαιοῦται καὶ αὐτὸς νὰ καταπατήσῃ τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, μὴ παραβαίνων τὴν εἰς τὸν βασιλέα ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Οἱ παρεστῶτες εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ἄρχοντες ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμέσως τὸν τολμηρὸν πρόμαχον τῆς εἰκονολατρείας, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐμπόδισε τὴν βιαιοπραγίαν ταύτην, ἀλλὰ διέταξε νὰ ἀπαχθῇ ὁ Στέφανος εἰς τὴν φυλακὴν καὶ νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους ὡς ὑβριστὴς τοῦ βασιλέως. Ὁπόσην δὲ καὶ πάλιν ἀνοχὴν ἔδειξεν, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ προσέρχωνται πρὸς αὐτόν, ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ πραιτωρίου διαμένοντα, καὶ νὰ ἀκούωσι νυχθημερὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ τὰς ψαλμῳδίας. Ἐκ τῶν μετέπειτα ἱστορουμένων, φαίνεται, ὅτι δίκη δὲν ἔγινεν, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ Στέφανος, καὶ ὅτι ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὄχλου.

Ἡ πεισματώδης αὕτη ἀντίστασις τῶν μοναχῶν δὲν ἔμεινε ἐπὶ πολὺν χρόνον μεμονωμένη. Αἱ ἀνωτέρω κοινωνικαὶ τάξεις ἐπρέσβευον πάντοτε ἐν γένει τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι εὑρέθησαν μεταξὺ αὐτῶν ἄνθρωποι φίλαρχοι νομίσαντες ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν, καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἣν οὗτοι εἶχον εἰς τὸν κοινὸν λαόν, ἵνα ἐπιβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Τῷ ὄντι τινὲς ἐκ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων περιεπλάκησαν εἰς συνωμοσίας

κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ῥῆξις ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινοτέρα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν Στέφανον νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδικὸν τόμον· αὐτὸ τοῦτο ἀπήτησε καὶ παρ' ὅλων τῶν ἀρχιερέων καὶ παρ' ὅλων τῶν λόγου ἀξίων κληρικῶν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπεποιήθησαν, καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἔπραξαν βεβαίως ἄτοπον· ἀλλ' ἀντὶ νὰ περιορισθῶσι νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως τὴν συνείδησιν αὐτῶν καὶ τὴν πεποίθησιν, ἀντιπροέτειναν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, ἑτέραν τινὰ τοπικὴν σύνοδον συγκροτηθεῖσαν τότε ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αὐτόθι πατριάρχου. Τοῦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ παρώργισε τὸν βασιλέα ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδεχθῇ ὡς κῦρος ἔχουσαν ἐν τῷ κράτει σύνοδον συνελθοῦσαν εἰς χώραν ἀλλοτρίαν, καὶ μάλιστα ἀρχομένην ὑπὸ πολεμίων ἀσπόνδων τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ πλὴν τούτου, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 766 ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τινὲς τῶν ἐν τέλει καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτατα καθήκοντα, συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐσυκοφαντήθησαν κατηγορηθέντες ἐπὶ ἐπιβουλῇ κατὰ τῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ διὰ τί λοιπὸν ἐτιμωρήθησαν; Ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι κατεδικάσθησαν διότι ὁ βασιλεὺς ἐφθόνει αὐτοὺς ὡς «εὐειδεῖς καὶ ῥωμαλέους καὶ παρὰ πάντων ἐπαινουμένους.» Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις τοῦ πράγματος ἐφάνη ὡς εἰκὸς καὶ εἰς αὐτὸν γελοία, διότι ἀμέσως ἐπιφέρει ὡς πρός τινας τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὅτι συνεννοοῦντο καὶ συνέπραττον μετὰ τῶν μοναχῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δεκαεννέα ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι κατεδικάσθησαν εἰς διαφόρους ποινὰς ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι δύο ἐξ αὐτῶν, οἱ μᾶλλον ἔνοχοι λογισθέντες, Κωνσταντῖνος ὁ Ποδοπάγουρος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στρατήγιος, ἀπεκεφαλίσθησαν. Σημειωτέον ὅτι ὁ Θεοφάνης ἵνα δεινώσῃ τὴν τραγῳδίαν ταύτην, προστίθησιν ὅτι ἐπειδή, ὅτε ἐκαρατομήθησαν οἱ δύο ἀδελφοί, πολὺς ἐγένετο θρῆνος τοῦ λαοῦ, ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας ἔτυψε καὶ ἔπαυσε τὸν ἔπαρχον Προκόπιον διότι ἠνέσχετο τὴν δήλωσιν ἐκείνην τῆς κοινῆς συμπαθείας. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλεύς, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ἐξορίαν τῶν ἄλλων ἐνόχων, ἐφρόντιζε νὰ στέλλῃ τακτικώτατα κατ'

ἔτος διαταγήν, ἵνα δίδωνται εἰς ἕκαστον ἑκατὸν ῥαβδισμοὶ διὰ βουνεύρων. Ὁ Νικηφόρος ὅμως οὐδὲν τῶν ἀνωτέρω δύο γεγονότων ἀναφέρει.

Εἰς τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην περιεπλάκη, ὡς φαίνεται, παραδόξως καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντῖνος. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην καί τινας μεταγενεστέρους, ὁ πατριάρχης ἔτι ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἐνιαυτοῦ εἶχε καταστῆ ὕποπτος, καθὸ ἀνεχόμενος τὰς εἰκόνας καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πατριαρχείῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὑπεχρεώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, καὶ ὑψώσας τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα, νὰ ὀμόσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἐκ τῶν προσκυνούντων τὰς εἰκόνας, μεθ' ἅ, καλούμενος εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, ἐκρεωφάγει, καὶ κιθαρῳδιῶν ἠκροᾶτο, καὶ εἰς ἄλλα ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ σχῆμα αὐτοῦ ἐξετρέπετο. Ἀλλ' ὁ Νικηφόρος τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἱστορημάτων τούτων δὲν ἀναφέρει, εἰμὴ ὡς ᾀδόμενον· «φασί δέ, λέγει, καὶ ὡς τὸν τηνικαῦτα τῆς πόλεως ἀρχιερέα θεασάμενον ὑψώσαντα τὰ ζωοποιὰ ξύλα ὀμωμοκέναι μηδ' αὐτὸν εἶναι τῶν προσκυνούντων τὰς ἱερὰς εἰκόνας.» Περὶ δὲ κρεωφαγίας καὶ κιθαρῳδιῶν καὶ τοιούτων οὐδὲν λέγει. Ὁ Νικηφόρος ἱστορεῖ μόνον ὅτι ὁ πατριάρχης περιεπλάκη εἰς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ποδοπαγούρου. Ναὶ μέν, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς χρονογράφους, ὁ βασιλεὺς παρεσκεύασεν ἀνθρώπους ἵνα ψευδομαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ πατριάρχου, ὡς συνεννοηθέντος μετὰ τοῦ Ποδοπαγούρου, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν ποῖον συμφέρον εἶχεν ὁ βασιλεὺς νὰ συκοφαντήσῃ τὸν πατριάρχην. Ὁ πατριάρχης ἦτο ἄνθρωπος τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· ὁ πατριάρχης ὑπῆρξεν ἀνάδοχος τῶν δύο νεωτέρων αὐτοῦ τέκνων· ὁ πατριάρχης ὡμοφώνει αὐτῷ ἐντελῶς ὡς πρὸς τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα καὶ ἂν δὲν προέβη μέχρι τοῦ ν' ἀρνηθῇ τὸ τῆς θεοτόκου δόγμα, εἴδομεν ὅτι οὔτε ὁ βασιλεὺς ἐπέμεινεν εἰς τὴν περὶ τὸ δόγμα τοῦτο καινοτομίαν, ἄν ποτε ἡ καινοτομία αὕτη ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦν του. Διὰ τί λοιπὸν ἤθελε δωρεὰν κατηγορήσει τὸν πατριάρχην; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν συνώμοτε μὲν κατὰ τοῦ βασιλέως, φοβούμενος ὅμως τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τῆς καινοτομίας δὲν ἤθελε νὰ παύσῃ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν ἀντίθετον μερίδα, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ ὁ βασιλεύς, ὅστις διὰ τὸν ὀξὺν αὐτοῦ χαρακτῆρα, οὐδένα ἀνείχετο συμβιβασμόν, οἱ δὲ χρονογράφοι, διὰ νὰ αὐξήσωσι τὸν ὁρμαθὸν τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ βασιλέως, εἶ-

πον, ὅτι ἐσυκοφάντησε τὸν πατριάρχην; Ὅτι ὁ πατριάρχης εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ἐξώκειλε μέχρις ἐσχάτης προδοσίας, δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι ἐξωρίσθη ἁπλῶς εἰς Ἱέρειαν κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς Πρίγκηπον, ἐχειροτονήθη δὲ ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ πρεσβύτερος τῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐκκλησίας Νικήτας, ὅστις λέγεται ὅτι κατήγετο ἐκ σλαύων καὶ ὅτι ἦτο εὐνοῦχος. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ πρώην πατριάρχης Κωνσταντῖνος, μεταπεμφθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Ὁ πολὺ μεταγενέστερος Κεδρηνὸς λέγει ὅτι ἡ τοῦ βασιλέως ὀργὴ ὑπερέβη ἤδη πᾶν ὅριον, διότι ἔμαθεν ὅτι ὁ πρώην πατριάρχης διέδωκε τὴν περὶ θεοτόκου ἐκείνην ὁμιλίαν, περὶ ἧς εἶχε συστήσει αὐτῷ νὰ μείνῃ ὅλως διόλου μεταξύ των.(76) Ἀλλ' οἱ ἀρχαιότεροι καὶ σχεδὸν σύγχρονοι Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσιν, ἀναφέροντες μόνον ὅτι πολλαὶ ἤδη ἐγένοντο κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι καὶ αἰτήσεις. Ὥστε εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πατριάρχης ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ἐξετράπη εἰς πραγματικὰς κατὰ τῶν καθεστώτων ἐνεργείας. Ὅθεν ἀναγνωσθείσης ἐπ' ἐκκλησίας τῆς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας, καθῃρέθη ἔπειτα καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐπομπεύθη ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα, μεθ' ὃ ἐκαρατομήθη. Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα, ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Θεοφάνης ἱστόρησε τὰ κατὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ποδοπαγούρου καὶ τῶν συνενόχων αὐτοῦ. Ὁ χρονογράφος οὗτος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ προεκτεθέντα περιστατικὰ τῆς καταδίκης τοῦ πρώην πατριάρχου, διακοσμεῖ αὐτὰ καὶ δι' ἑτέρου τινὸς διηγήματος· λέγει ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν καὶ τὴν πόμπευσιν, ὁ Κωνσταντῖνος ἔστειλε πατρικίους τινάς, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι τί φρονεῖ περὶ τῆς πίστεως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συνόδου ἣν συνεκρότησεν. Ἀπαντήσαντος δὲ ἐκείνου ὅτι ὁ βασιλεὺς καλῶς καὶ πιστεύει καὶ ἔπραξεν, οἱ πατρίκιοι περιύβρισαν τὸν πατριάρχην καὶ διέταξαν νὰ θανατωθῇ. Τὸ ἀνυπόστατον τοῦ διηγή-

(76) Ἡ ὁμιλία ἐκείνη ἐγένετο, κατὰ τὰ ἀνωτέρω (σελ. 480) κατὰ Θεοφάνην ἱστορηθέντα, πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον, οὐχὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὥστε ἐν τῇ παραδόσει τοῦ Κεδρηνοῦ ὑπάρχει τις ἀντίφασις πρὸς τὰ τοῦ Θεοφάνους καὶ σύγχυσις παρὰ τοῖς χρονογράφοις προσώπων καὶ πραγμάτων, εἰς ἥν, ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὸν περὶ τῆς Θεοτόκου λόγον, παρεσύρθη λεληθότως ἐν μέρει καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος.

ματος τούτου ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι σιωπᾶται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ ἱστορήσαντος ἐν τούτοις πάντα τὰ λοιπὰ τῆς καταδίκης περιστατικά, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν βλέπει τις ποῖον σκοπὸν ἤθελεν ἔχει ἡ πρόσθετος ὕβρις. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὰ ἄλλα ἡ καταδίκη τοῦ πρώην πατριάρχου Κωνσταντίνου εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον· τὰ δὲ περὶ τῆς πομπεύσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ καθημένου ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου τοσοῦτον ὁμοιάζουσι πρὸς ὅσα ἄλλοτε ἱστορήσαμεν περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου (σελ. 460—462) ὥστε, καθὼς καὶ τότε παρετηρήσαμεν, οὐδεμία σχεδὸν ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι τὸ ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον βέβαιον τοῦτο γεγονός, ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον ἁπλῶς διὰ νὰ πολλαπλασιασθῶσι τὰ παραδείγματα τῆς περιφρονήσεως τοῦ βασιλέως κατὰ τῶν λειτουργῶν τῆς πίστεως. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, δι' οὕς, ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἀναπτυχθέντας, δὲν πιστεύομεν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβη ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητον, ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, διατὶ ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἀναφέρει αὐτὸ ἐπὶ Κωνσταντίνου, νὰ τὸ ἀποσιωπήσῃ ἐπὶ Ἀναστασίου, ἢ τοὐλάχιστον ὁμιλῶν περὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου νὰ μὴ δώσῃ τὴν ἐλαχίστην νύξιν ὅτι τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο θέαμα δευτέραν ἤδη φορὰν ἐδίδετο ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας.

Τοιουτοτρόπως παρεσύρθη ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς δεινὴν ἐσωτερικὴν πάλην διὰ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἅμα καὶ ἕνεκα τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Ὁ συνοδικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων τόμος προεκάλεσε τὴν ἀντίπραξιν τῶν μοναχῶν· ἡ ἀντίπραξις τῶν μοναχῶν συνεπήγαγε τὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβριν, ἀντίστασιν, συνωμοσίαν· ἡ κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβρις, ἀντίστασις, συνωμοσία κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους εἰς τὰ κακουργήματα ταῦτα ἐπιβαλλομένων ποινῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ αὐτὴ ἀμείλιχος τῶν πραγμάτων λογικὴ μετέβαλε τὴν πάλην ταύτην εἰς ἀληθῆ θρησκευτικὸν διωγμόν. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ ἀντίστασις ἐξεπήγαζε κυρίως ἐκ τῶν μοναχῶν. Ὅθεν ὁ βασιλεύς, ὅστις ἔβαινεν ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, ἂν ὄχι νὰ καταργήσῃ τὸ μοναχικὸν τάγμα, τοὐλάχιστον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀναρίθμητον αὐτοῦ πλῆθος, κλείων τινὰς τῶν μονῶν, αἵτινες ἀποβαλοῦσαι τὸν ἀρχικὸν τῆς θεσμοθεσίας ταύ-

της χαρακτῆρα, κατήντησαν καταγώγια πολιτικῶν σκευωριῶν ἐπικινδύνων εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους. Κατέλυσε λοιπὸν τότε ἐν Βυζαντίῳ τὴν λεγομένην τῶν Δαλμάτων μονὴν καὶ τὴν τοῦ Στουδίου, καὶ τὰ Καλλιστράτου, καὶ τὰ Μαξιμίνου, καὶ ἄλλα τινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια, μεταχειρισθεὶς τὰ καταστήματα ταῦτα εἰς ἄλλας χρείας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ ἰδίως ὡς στρατῶνας. Πολλοὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐκβληθέντων μοναχῶν ἀπέβαλον προθύμως τὸ προηγούμενον σχῆμα, ἐπανελθόντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, καὶ ἢ νυμφευθέντες ἢ καταταχθέντες εἰς τὸν στρατόν, ἢ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔργα μετελθόντες. Τοῦτο ἀποσιωπώμενον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ὁμολογεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἐξ ἐκείνων δὲ οἵτινες ἐπέμειναν τηροῦντες τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν, οἱ μὲν ἔφυγον, οἱ δὲ ὑπέκυψαν, ὡς φαίνεται, εἰς ποικίλας ποινὰς καὶ ὕβρεις. Τοὐλάχιστον οὐ μόνον ὁ Θεοφάνης, ἀλλὰ καὶ ὁ Νικηφόρος λέγει ὅτι ὁ βασιλεύς, ἵνα ἀτιμάσῃ καὶ περιυβρίσῃ τοὺς τοιούτους, ἤγαγεν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου, καὶ ὑπεχρέωσεν ἕνα ἕκαστον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ θεάτρου κρατῶν μὲν γυναῖκα διὰ τῆς χειρός, ἐμπτυόμενος δὲ καὶ ὑβριζόμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνος ὁ Θεοφάνης, βεβαιοῖ ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα, ἀπηγόρευσεν ἐπὶ ποιναῖς καὶ πᾶσαν ἐπίκλησιν τῆς θεοτόκου, καὶ πᾶσαν πρὸς αὐτήν τε καὶ τοὺς ἁγίους προσευχήν. Ἐνταῦθα ὅμως συλλαμβάνεται ἐπ' αὐτοφώρῳ ψευδόμενος, οὐ μόνον δι' οὓς λόγους ἀνεφέρομεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου, οὐ μόνον διότι, ἂν τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀληθές, ὁ Νικηφόρος δὲν ἤθελε βεβαίως ἀποσιωπήσει αὐτό, σπουδαιότατον ὄν, ἀλλὰ διότι αὐτὸς ὁ Θεοφάνης παρέστησε τὸν βασιλέα εἰς τὸν περίφημον πρὸς τὸν πατριάρχην περὶ θεοτόκου διάλογον, τοσοῦτον φοβούμενον μὴ διαδοθῇ ὁ περὶ τῆς ἀσπόρου συλλήψεως τοῦ Σωτῆρος δισταγμὸς αὐτοῦ, ὥστε ἐσύστησε τῷ ἀρχιερεῖ αὐστηροτάτην περὶ τούτου ἐχεμυθίαν. Ὁ δὲ ἀντιγράφων συνήθως τὸν Θεοφάνην Κεδρηνὸς λέγει, ὡς ἠξεύρομεν, ὅτι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ βασιλεὺς κατεδίκασε τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον, ὑπῆρξεν ἡ παρὰ τούτου διάδοσις τῆς ὁμιλίας ἐκείνης. Πῶς λοιπὸν συμβιβάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ βασιλεὺς νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἀκουσθῇ ὅτι διστάζει περὶ τῆς

θεότητος τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν βαρυτάτην τῶν ποινῶν εἰς τὸν πατριάρχην, ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οὗτος διέδωκε τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ ἐκείνους καὶ συγχρόνως νὰ διατάσσῃ ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ τολμᾷ νὰ ὀνομάζῃ τὴν παναγίαν Θεοτόκον; Καὶ τίνα πίστιν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως καὶ ἀνεπιτηδείως μεταχειριζόμενον τὸ ὅπλον τῆς συκοφαντίας;

Ὅ,τι φαίνεται βεβαιότερον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέταξε τὴν ὁλοσχερεστέραν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Τοὐλάχιστον ὅ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἐκ συμφώνου λέγουσιν, ὅτι ὁ νέος πατριάρχης Νικήτας ἀπέξυσε πολλὰς εἰκόνας τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἁγίων σωζομένας ἔτι ἐν τῷ πατριαρχείῳ, κατεσκευασμένας δὲ διὰ ψηφίδων χρυσῶν καὶ κηροχύτου ὕλης. Τοῦτο πιστεύομεν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ χρονογράφοι σχετικῶς ὀλίγον ὑβρίζουσι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πατριάρχην. Μόνος ὁ Γλυκᾶς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν παράδοξον τοῦ ἀνδρὸς ἀμάθειαν, ἱστορεῖ ὅτι ἀναγινώσκων ποτὲ τὸ εὐαγγέλιον, ἀντὶ νὰ εἴπῃ ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον, ἐξεφώνησεν «ἐκ τοῦ κατὰ Ματθάϊον,» ἐφ' ᾧ καί τις τῶν παρισταμένων παρετήρησεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαιρῇ τὴν αι δίφθογγον. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης ὀργισθείς, «φλυαρεῖς, ἀπεκρίθη, τὰ γὰρ δίφθογγα καὶ τρίφθογγα πολλὰ μισεῖ ἡ ψυχή μου.» Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ αὐτὸς Γλυκᾶς μικρὸν ἀνωτέρω βεβαιοῖ, ὅτι τότε «τῆς κατὰ Μεσοποταμίαν γῆς σχισθείσης, ἡμίονος ἀνεδόθη πολεμίων ἔφοδον ἀνθρωπίνῃ φωνῇ προσημαίνουσα.» Ὥστε εἰς τὸν ἀναγνώστην ἀπόκειται νὰ κρίνῃ εἰς τίνα ἔλεγχον καθυπέβαλε τὰς εἰδήσεις ὅσας διεβίβασεν εἰς ἡμᾶς ὁ λογιώτατος καὶ μακαριώτατος κύριος Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς· διότι οὗτος εἶνε ὁ πλήρης τοῦ ἀνδρὸς τίτλος.

Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀκριβεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδικοῦ τόμου. Δυστυχῶς ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ σύντομος ἱστορία τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ὅθεν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἐγκαταλειπόμεθα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Θεοφάνους, τὸν ὁποῖον γνωρίζει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων, οἵτινες δὲν εἶναι φιλαληθέστεροι τοῦ Θεοφάνους. Τρεῖς τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ὑπερτάτων ἀρχόντων ἀναφέρονται ὡς ὑπερβαλόντες πάντας τοὺς ἄλλους περὶ τὸν διωγμὸν

τῆς εἰκονολατρείας. Μιχαὴλ ὁ Λαχανοδράκων, ἀνὴρ περιώνυμος διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, τότε προχειρισθεὶς στρατηγός, ἤτοι γενικὸς διοικητὴς τοῦ θέματος θρακησίων, ὅπερ περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Λυδίαν καὶ Ἰωνίαν· ὁ Μάνης, στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Βουκελλαρίων, ἤτοι τῆς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Γαλατείας· ὁ Μιχαὴλ Μελισσηνός, ἀδελφὸς τῆς τρίτης τοῦ βασιλέως συζύγου Εὐδοκίας, χειροτονηθεὶς στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν ἀνατολικῶν, ἤτοι τῆς Φρυγίας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἐπαρχιῶν «Καὶ τίς ἱκανὸς διηγεῖσθαι τὰ τούτων ἀνοσιουργήματα,» ἀνακράζει ὁ Θεοφάνης, ἐπιλέγων, ὅτι ἐὰν ἐπεχείρει τις νὰ συγγράψῃ κατὰ μέρος πάντα ὅσα ἐνήργησαν πρὸς θεραπείαν τοῦ κρατοῦντος, ὁ κόσμος ὅλος δὲν ἤθελε χωρήσει τὰ γραφόμενα βιβλία. Ὅθεν κατωτέρω ἐν γένει μόνον ἱστορεῖ τὰ παρὰ τοῦ Λαχανοδράκοντος πραχθέντα ὡς ἑξῆς. «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει μιμησάμενος ὁ Λαχανοδράκων τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, πάντα μοναχὸν καὶ μονάστριαν τοὺς ὑπὸ τὸ θέμα τῶν θρακησίων ὄντας συνῆξεν εἰς Ἔφεσον, καὶ ἐξαγαγὼν αὐτοὺς εἰς πεδίον λεγόμενον Τζουκανιστήριον, ἔφη πρὸς αὐτοὺς ὅτι «ὁ μὲν βουλόμενος τῷ βασιλεῖ πειθαρχεῖν καὶ ἡμῖν, ἐνδυσάσθω στολὴν λευκήν, καὶ λαβέτω γυναῖκα τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, οἱ δὲ τοῦτο μὴ ποιοῦντες τυφλούμενοι εἰς Κύπρον ἐξορισθήσονται. Καὶ ἅμα τῷ λόγῳ τὸ ἔργον ἐτελέσθη. Καὶ πολλοὶ μὲν μάρτυρες ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀνεδείχθησαν· πολλοὶ δὲ καὶ λειποτακτήσαντες ἀπώλοντο, οὓς καὶ ᾠκειοῦτο ὁ Δράκων» (δηλαδὴ ὁ Λαχανοδράκων). Καὶ πάλιν κατωτέρω ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ. «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει ὁ τῶν θρακησίων στρατηγὸς Μιχαὴλ ὁ Λαχανοδράκων ἀποστείλας Λέοντα τὸν νόθον αὐτοῦ, τὸν ἐπιλεγόμενον Κουλούκην, καὶ Λέοντα ἀπὸ ἀββάδων τὸν Κουτσοδάκτυλον, ἔπρασεν ὅλα τὰ μοναστήρια ἀνδρῷά τε καὶ γυναικεῖα, καὶ πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ βιβλία καὶ κτήνη, καὶ ὅσα ἦν εἰς ὑπόστασιν αὐτῶν, καὶ τὰς τούτων τιμὰς ἐνεκόμισε τῷ βασιλεῖ. Ὅσα δὲ εὗρε μοναχικὰ καὶ πατερικὰ βιβλία πυρὶ κατέκαυσε. Καὶ εἴ που λείψανον ἁγίου ἐφάνη τις ἔχων εἰς φυλακτήριον, καὶ τοῦτο τῷ πυρὶ παρέδωκε, καὶ τὸν ἔχοντα αὐτὸ ὡς ἀσεβοῦντα ἐκόλαζε. Καὶ πολλοὺς μεν τῶν μοναχῶν διὰ μαστίγων ἀνήλωσεν, ἔστι δὲ οὓς διὰ ξίφους, ἀναριθμήτους δὲ ἐτύφλωσεν. Καὶ τῶν μὲν τὰς ὑπήνας κηρελαίῳ ἀλείφων, ὑφῆπτε πῦρ, καὶ οὕτω τά τε πρόσωπα αὐτῶν, καὶ τὰς κεφ λὰς κατέκαιε, τοὺς δὲ μετὰ πολλὰς βασάνους ταῖς ἐξορίαις ἐξέπεμπεν.

Καὶ τέλος οὐκ εἴασεν εἰς ὅλον τὸ ὑπ' αὐτὸν θέμα ἕνα ἄνθρωπον μοναχικὸν περιβεβλημένον σχῆμα. Ὁ καὶ μαθὼν ὁ μισάγαθος βασιλεύς, ἔγραψεν αὐτῷ εὐχαριστίας λέγων, ὅτι εὗρόν σε ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὅτι ποιεῖς πάντα τὰ θελήματά μου. Τοῦτον οὖν μιμησάμενοι καὶ οἱ λοιποὶ τὰ ὅμοια διέπραττον.» Ἀπαράλλακτα δὲ σχεδὸν γράφει καὶ ὁ Κεδρηνός.

Πῶς ἤδη θέλομεν ἀνεύρει τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐνῷ πρὸς τοῦτο δὲν ἔχομεν ἄλλους ὁδηγούς, εἰμὴ δύο χρονογράφους, ἐξελεχθέντας πολλάκις ἐπὶ διαστροφῇ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῶν προσώπων; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας διοικηταὶ ἔλαβον διαταγὰς νὰ ἐκτελέσωσιν ὅσα ἐξετελοῦντο ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὅτι ἐν μέρει ὑπερέβαλον τὸν ζῆλον τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἀρχῶν, ἐν μέρει ὅμως ὑπῆρξαν μετριώτεροι ἐκείνων, ἕκαστος κατὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, καὶ τὰς περιστάσεις τῆς χώρας ἧς προΐστατο· ὅτι πολλαὶ εἰκόνες ἠφανίσθησαν τότε, πολλὰ λείψανα ἁγίων κατεστράφησαν, πολλὰ μοναστήρια κατηργήθησαν. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς μοναχούς, πολλοί, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων, ὠφελήθησαν προθύμως τῆς περιστάσεως, ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, ὅπως συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἄλλοι πολλοὶ πάλιν ἀπέδρασαν εἰς χώρας ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως, ἰδίως εἰς Ἰταλίαν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Ὑπολείπεται λοιπὸν μόνον τὸ ζήτημα ἐὰν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἐπιμείναντες εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἐπαγγελίας αὐτῶν, καὶ ἐπιμείναντες συγχρόνως εἰς τὸ νὰ μὴ ζητήσωσιν ἄσυλον ἀλλαχοῦ ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἀναρίθμητοι ἦσαν οἱ λαβόντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ θέμα οὐδεὶς περιεσώθη μοναχός, καὶ ὅτι τοιοῦτό τι συνέβη καὶ εἰς τὰ θέματα τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν Βουκελλαρίων. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν, ὅτι διστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ πλῆθος τῶν μαρτύρων ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Αὐτὸς ὁ κυριώτατος λόγος, δι' ὃν οἱ μοναχοὶ τοσοῦτον ἐκθύμως ὑπερεμάχοντο ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν μοναστηρίων, ἥκιστα συνεβιβάζετο πρὸς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὅ,τι πρὸ πάντων ἐδελέαζε τοὺς τότε ἀνθρώπους, καὶ ἔπειθεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείπωσι τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς μερίμνας, τοὺς ἀγῶνας τοῦ πρακτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἦτο ὁ ἀργός, ὁ ἄφροντις, ὁ εὔπορος, ἔστιν

ὅτε καὶ ἀκόλαστος βίος, ὃν ἠδύναντο νὰ διάγωσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα ἐκεῖνα καθιδρύματα τῆς κακῶς νοουμένης εὐσεβείας τῶν χριστιανῶν. Τοιοῦτος δὲ βίος δὲν παρεσκεύαζε συνήθως εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὑπῆρχον καί τινες ἀσπαζόμενοι τὸν μοναχικὸν βίον, ἵνα σκληραγωγήσωσιν ἑαυτοὺς μακρὰν πάσης κοινωνίας, καὶ ἀσκήσωσιν ἑαυτοὺς περὶ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαίτης, ἣν ὑπελάμβανον ὡς τὸ ἔπακρον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλ' οὗτοι ἦσαν βεβαίως εὐάριθμοι. Καὶ ἂν ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων ἀφαιρέσωμεν οὐκ ὀλίγους, ὅσοι ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ἐπίστευσαν ὅτι δύνανται νὰ ζητήσωσιν ἀλλαχοῦ χῶρον ἀσφαλῆ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀσκητικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος, πειθόμεθα ἐπὶ τέλους ὅτι οἱ μάρτυρες ὑπῆρξαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμόν.

Μὴ παρασιωπήσωμεν δὲ ὅτι, ἐνῷ μνημονεύονται οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν θεμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ἀναλαβόντες καὶ διενεργήσαντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων διαταγῶν τοῦ βασιλέως εἰς οὓς προσθετέον καὶ τὸν παρά τινων εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην συγκαταλεγόμενον στρατηγὸν Κρήτης Θεοφάνην Λαρδατύρην, οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τούτων εἰς τὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου θέματα τοῦ κράτους. Καὶ εἶναι πρόδηλον τὸ διατί. Εἰς τὰ ἀνατολικὰ θέματα τὰ πνεύματα ἦσαν πολὺ μᾶλλον παρεσκευασμένα πρὸς παραδοχὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας ἢ εἰς τὰ εὐρωπαϊκά. Αἱ μακραὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις, ὅσαι ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τοσαύτας παρήγαγον αἱρέσεις, καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ πλὴν τῶν ἄλλων προσέβαλλον πολλὰ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας συμβόλων ὅσα περιεβάλλετο ὁ χριστιανισμός, διεξήχθησαν κυρίως ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὡς πολλάκις εἴπομεν, καὶ ἐλαχίστην ἀπήχησιν εὗρον ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις. Τοῦτο δὲ διότι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταύταις ὁ λαὸς ὑπέκυπτε πολὺ πλέον ἢ ἀλλαχοῦ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἕξεων τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις διατὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐνάτην ἐσώζοντο ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐκ ὀλίγοι ἔτι εἰδωλολάτραι. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λοιπὸν ταύταις ἡ εἰκονολατρεία ἦτο διὰ πολλοὺς λόγους πολὺ ἰσχυροτέρα ἢ ἐν τῇ ἀνατολῇ· ὁ δὲ βασιλεύς, ὅστις τολμηρῶς

μὲν καὶ ἀποτόμως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἄνευ συνέσεώς τινος, προέβαινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου αὐτοῦ ἀποφασισθέντων, ἤρχισεν εὐλόγως ἀπὸ τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας αὕτη ἦτο δυνατὸν νὰ διεξαχθῇ εὐκολώτερον, ἐλπίζων ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ εὐδοκιμήσῃ εἰς ἀξιόλογον τοῦ κράτους μέρος, εἰμπορεῖ ἔπειτα κατὰ μικρόν, διὰ βαθμιαίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἕξεων διαδόσεως, νὰ παρεισδύσῃ καὶ εἰς τὰς κατ' ἀρχὰς ἧττον προσιτὰς αὐτῇ χώρας. Τὸ πολίτευμα τοῦτο τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν φειδὼ ἣν ἔδειξαν ἄλλοτε οἱ αὐτοκράτορες περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμων ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, (σελ. 626 τοῦ δευτέρου τόμου). Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἐφάνη μᾶλλον εὐπρόσδεκτος εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἐπρέσβευσαν αὐτὴν ὅ τε ἀρχιεπίσκοπος Νεαπόλεως Σέργιος καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ ἐν γένει οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν καὶ αὐτόθι εὐάριθμοι, οὐδὲ ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Οἱ λόγοι δι' οὓς εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ κράτους οἱ κάτοικοι ἦσαν μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που προσηλωμένοι εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, καὶ ἔκδοτοι εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, οἱ αὐτοὶ λόγοι, τὸ αὐτὸ ἔφερον ἀποτέλεσμα καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αἱ χῶραι αὗται, καίτοι ὑπαγόμεναι πολιτικῶς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἦσαν ὅμως, ὡς ἐκ τῆς γειτονίας της Ρώμης, ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς πόλεως ταύτης. Καὶ τῳόντι, εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐζήτησαν ἄσυλον οἱ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι μοναχοὶ τοὺς ὁποίους εἴδομεν φεύγοντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τοὺς ὁποίους νεώτεροί τινες ὑπελόγισαν, ἂν καὶ αὐθαιρέτως ὁπωσοῦν, εἰς πέντε ὅλας μυριάδας. Συνέρρεον δὲ οἱ πρόσφυγες οὗτοι οὐ μόνον ἐν Ρώμῃ ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ἐν Νεαπόλει, ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν συναξαριστῶν, μετεκομίσθησαν καὶ εἰκόνες πολλαὶ ὀνομασταὶ διὰ τὴν θαυματουργὸν αὐτῶν δύναμιν, καὶ ἅγια λείψανα ἱκανά. Ἐκ δὲ τῆς πολλῆς ἐκείνης συρροῆς Ἑλλήνων μοναχῶν, ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ἡ αὐτόθι χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις πάλιν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας παράτασιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας.

Αἱ μόναι τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης φυλαί, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀποδεχθῶσι τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων κήρυγμα, ὡς ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἦσαν αἱ γερμανικαί· καὶ ἐκ τούτων ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὰς φραγκικάς, διὰ τὸν λόγον ὅτι συνέπεσε τότε νὰ ἄρχωνται ὑπὸ ἡγεμόνος διαπρέποντος ἐπὶ πολεμικαῖς καὶ πολιτικαῖς ἀρεταῖς. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἤδη περιέλθει εἰς σχέσεις πρὸς τὸν Πιπῖνον ὀλίγον μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκουμενικῆς τῶν μεταρρυθμιστῶν συνόδου. Ἔκτοτε διεκόπησαν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου αἱ διαπραγματεύσεις ἕνεκα τῶν βουλγαρικῶν πολέμων καὶ ποικίλων ἄλλων ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Ἀλλὰ νῦν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὰς καὶ νὰ ζητήσῃ συγχρόνως τὴν θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Γισέλαν ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Λέοντος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ προσελκύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν Πιπῖνον. Ὁ πάπας ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ματαιώσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔργον τῆς πρεσβείας ταύτης τοῦ βασιλέως, ἰδίως διὰ τῆς ψευδοῦς ἀγγελίας ὅτι ἐνῷ οἱ Ἕλληνες διεπραγματεύοντο πρὸς τοὺς Φράγκους, συγχρόνως παρεσκευάζοντο νὰ προσβάλωσιν αὐτούς, ἢ τοὐλάχιστον τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ὁ Πιπῖνος δὲν ἐταράχθη ὑπὸ τῶν ἀνυποστάτων τούτων εἰδήσεων, καὶ ἐξακολουθήσας τὰς διαπραγματεύσεις, ἀνταπέστειλεν ἰδίους πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια ἐν συνοδίᾳ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων πρέσβεων, ἵνα λύσωσιν ὁριστικῶς τὰ δύο σπουδαιότατα ζητήματα, ὧν ἡ ῥύθμισις ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ προηγηθῇ τῶν γάμων τῆς Γισέλας· τὸ περὶ τῶν εἰκόνων, καὶ τὸ περὶ τῶν χωρῶν, αἵτινες, ἀνήκουσαι ἄλλοτε εἰς τὸν μονάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ, εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν Λομβαδῶν ὑπὸ τοῦ Πιπίνου. Οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα ἠξίουν ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ ἀμέσως ἀποποιητικὴ ἀπάντησις ὡς πρὸς ἀμφότερα τὰ ζητήματα ταῦτα· ὁ Πιπῖνος ὅμως ἐπέμεινεν ὅτι ἤθελε νὰ ὑποβάλῃ αὐτὰ εἰς κοινὴν σύνοδον τῶν Φράγκων ἀρχόντων κοσμικῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ἣν συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 762 εἰς Γεντιλὺ πλησίον τῶν Παρισίων. Τί ἀπεφασίσθη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι διελύθη αὕτη ἄπρακτος, διότι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα κατώρθωσαν ἐπιτηδείως νὰ

ἀναμίξωσιν εἰς τὴν συζήτησιν τὸ πολυθρύλητον δόγμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐ μόνον ἐκ τοῦ πατρός, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὸ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθὲν σύμβολον τῆς πίστεως εἶχε γίνει πρωϊμώτατα, ἀπὸ τοῦ τέλους δηλαδὴ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ διεδόθη κατὰ μικρὸν καὶ ἐν Γαλατίᾳ· ὥστε κατὰ τοῦτο οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι διεφώνουν ἔκτοτε πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν. Οὐδὲν ἧττον, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα ἀπέκλινον μᾶλλον πρὸς τὰς δοξασίας αἵτινες τότε ἐπεκράτησαν παρ' ἡμῖν, καὶ πρὸς τούτοις ὁ Πιπῖνος ἐκολακεύθη ὑπὸ τῆς γενομένης αὐτῷ περὶ τῆς θυγατρός του προτάσεως, ὁριστικὴ ῥῆξις δὲν ἐπῆλθεν, ὡς φαίνεται, ἀλλ' ἁπλῶς ἀνεβλήθησαν αἱ διαπραγματεύσεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀναβολὴ ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν παντελῆ ἀποτυχίαν, διότι ἕνεκα τῶν λόγων οὓς προανεφέρομεν, μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πρώτων πρεσβειῶν, ἡ συνεχὴς τῶν σχέσεων διατήρησις ἦτο ἀδύνατος, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πάπας ὑπερίσχυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Φράγκων ἡγεμόνων. Ὅθεν ἐπανελήφθησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων καὶ μετέπειτα αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν αἴσιον ἀποτέλεσμα.

Ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐνόμισε τότε ματαιωθεῖσαν τὴν διαπραγμάτευσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Φράγκους, ἐξάγεται ἀριδήλως ἐκ τοῦ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησεν ἑτέραν διὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ σύζυγον, καὶ συνέζευξεν αὐτὸν μετὰ τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης, τῆς διαβοήτου μετέπειτα βασιλίδος. Περὶ τῆς οἰκογενείας εἰς ἣν ἀνῆκεν ἡ Εἰρήνη, οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Βραδύτερον ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὁ ἀνεψιὸς αὐτῆς Θεοφύλακτος ὡς υἱὸς τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου τοῦ Σαραντα-πήχου, ὅστις ὅμως ἄδηλον ἂν ἦτο ἀδελφὸς τῆς Εἰρήνης, ἢ γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ. Πλὴν τούτου οὐδεὶς τῶν χρονογράφων ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐξελέξατο τὴν νύμφην αὐτοῦ ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πᾶσα ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ἦτο σφόδρα προσηλωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Μήπως ἤλπισεν ὅτι προσοικειούμενος μίαν τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἑλλάδος

οἰκογενειῶν, ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ δι' αὐτῆς τὰ πνεύματα εἰς τὴν εὐχερεστέραν ἀποδοχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἢ μήπως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην καὶ ἡ ἔνδοξος ἀνάμνησις τῆς μητροπόλεως ἐκείνης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἣν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνῃσθάνοντο ἐκ διαλειμμάτων τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέωσι πρὸς τὴν μητρόπολιν τοῦ μεσαιωνικοῦ; Τοὐλάχιστον μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει καὶ ἄλλην ἐξ Ἀθηνῶν δέσποιναν ἀναβαίνουσαν τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ὁπωσδήποτε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐξελέξατο τὴν νύμφην αὐτοῦ ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως μαρτυρεῖ, ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν προηγουμένων καὶ ἑπομένων εἰδήσεων, ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἐκ τῶν ἀξιολόγων τοῦ κράτους, καὶ οὐχὶ ἔρημος κατοίκων, ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Φαλλμεράϋερ. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὸ ἐπώνυμον Σαραντάπηχος, εἴτε ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς Εἰρήνης, εἴτε ἀνῆκεν εἰς ἄλλην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαν, εἶναι ἓν ἐκ τῶν νέων οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφέρονται ἀπὸ τῆς ἑβδόμης καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ χαρακτηρίζουσιν ἰδιαζόντως τοὺς χρόνους τούτους τῆς διαπλάσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρότερον δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ σπανίως ἐπώνυμα στρατηγῶν καὶ ὑπουργῶν, συνήθως δὲ ὀνόματα, καὶ ταῦτα τὸ πλεῖστον ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ ρωμαϊκά. Τότε δὲ προκύπτουσιν εἰς μέσον ἐπώνυμα, καὶ ταῦτα σχηματιζόμενα οὐχὶ ἐξ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἢ λατινικῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον ἐκ λέξεων τῆς τότε ὁμιλουμένης γλώσσης· ἄρα ἐκπηγάζοντα προδήλως ἀπὸ τῶν σπλάγνων κοινωνίας λαβούσης νέαν τινὰ ὑπόστασιν καὶ μόρφωσιν. Τοιαῦτα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἐπώνυμα Ποδοπάγουρος, Λαχανοδράκων, Μελισσηνός, Λαρδατύρης, Σαραντάπηχος, εἰς ἃ θέλομεν προσθέσει προϊόντος τοῦ λόγου καὶ ἄλλα πολλά, ὧν τινα, μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενα, ὑποδεικνύουσι πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς, ὁπόσον ἡ τότε μορφουμένη κοινωνία ἤρχισε νὰ ἔχῃ συγγένειαν πρὸς τὴν ἡμετέραν μᾶλλον, ἢ πρὸς τὴν τῶν προηγουμένων χρόνων.

Ἡ Εἰρήνη, ἥτις τότε δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ τῇ νεότητι, τῷ κάλλει καὶ τῇ εὐφυΐᾳ αὐτῆς, ἦλθεν ἐξ Ἀθηνῶν τῷ 769 καὶ κατέλυσε κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς

παρχλίας, ἀνάκτορα τῆς Ἱερείας, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἰσῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν πανηγυρικῶς τῇ 1 σεπτεμβρίου. Στόλος ὁλόκληρος δρομόνων καὶ χελανδίων, ἐστολισμένων διὰ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, συνώδευσε τὸ μετακομίζον αὐτὴν σκάφος· οἱ δὲ προὔχοντες τῆς πόλεως καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν προϋπήντησαν αὐτὴν καὶ προσήγαγον εἰς τὰ βασίλεια. Οἱ ἀρραβῶνες ἐτελέσθησαν τῇ 3 σεπτεμβρίου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Φάρου καὶ τῇ 17 δεκεμβρίου ἐστέφθη βασίλισσα ἅμα καὶ σύζυγος τοῦ πρὸ καιροῦ συμβασιλεύοντος μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ κράτους Λέοντος, ὅστις διέτρεχε τότε τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος. Ἀλλ' ἐὰν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἤλπισε τωόντι ὅτι ἡ νέα βασίλισσα θέλει ἀσπασθῇ εἰλικρινῶς τὴν μεταρρύθμισιν καὶ θέλει συντελέσει διὰ τῶν οἰκείων αὐτῆς εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἑλλάδα διάδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἠπατήθη οἰκτρῶς, διότι ἡ Εἰρήνη, ἥτις κατὰ τα ὑπόλοιπα ἓξ ἔτη τῆς τοῦ Κωνσταντίνου ζωῆς ἐφάνη προθύμως παραδεξαμένη τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἅμα ἐξέλιπεν ἡ σιδηρᾶ ἐκείνη θέλησις καὶ ἐβασίλευσεν ὁ ἀσθενὴς Λέων, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀνέδειξε περὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων ζῆλον ὅστις ἐνόμισεν ὅτι δικαιοῦται νὰ καταπατήσῃ, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, πάντα ἀνθρώπινον καὶ πάντα θεῖον νόμον.

Ἐν γένει δέ, καθὼς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, αἱ γυναῖκες πάσης τάξεως παρέμειναν πισταὶ εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἕξεις, ὅσαι ἰδίως περιεστρέφοντο εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς λατρείας σημεῖα, καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, καὶ αὐταὶ ὅσαι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν ἐν τοῖς βασιλείοις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔλαβεν ἀλληλοδιαδόχως τρεῖς συζύγους· πρώτην τὴν Εἰρήνην, ἐξ ἧς ἐγέννησε τὸν διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα· τῆς δευτέρας ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα· ἡ δὲ τρίτη ἦν ἡ Εὐδοκία Μελισσηνή, ἐξ ἧς ἐγέννησε πέντε υἱούς, οἵτινες ἐγένοντο βραδύτερον θύματα τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν παθῶν τῆς συζύγου τοῦ Λέοντος. Ἡ πρώτη σύζυγος ὑπῆρξε θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων, καί, βαπτισθεῖσα καὶ μετονομασθεῖσα Εἰρήνη, φημίζεται ὡς διατελέσασα ἀφωσιωμένη τῷ πενθερῷ καὶ τῷ ἀνδρί, ἀλλ' ἐπιμόνως ἀντιταχθεῖσα εἰς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν φρο-

νήματα. Ἔτι δὲ μᾶλλον περιώνυμος ἀπέβη διὰ τὴν πίστιν αὐτῆς πρὸς τὰ καθεστῶτα τῆς ἐκκλησίας ἡ θυγάτηρ τῆς Εἰρήνης ἐκείνης Ἀνθοῦσα, ἥτις, οὐδέποτε ὑπανδρευθεῖσα, διένειμε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς εἰς τοὺς πένητας μέρος τῶν κτημάτων της, τὸ δὲ λοιπὸν μετεχειρίσθη εἰς ἀνόρθωσιν τῶν μοναστηρίων καὶ εἰς λύτρωσιν αἰχμαλώτων, ἀποχωρήσασα ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ ἀσπασθεῖσα τὸν μοναχικὸν βίον. Ἀλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων κατέστησε τὴν μνήμην αὐτῆς ἀθάνατον εἰς πάντα γνήσιον χριστιανὸν εἶναι, ὅτι ἐσύστησε καὶ πλουσιοπαρόχως ἐπροίκισεν ἓν παιδοκομεῖον τῶν ὀρφανῶν ἢ ἐγκαταλελειμμένων ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν τέκνων, τῶν ὁποίων αὕτη δὲν ἔπαυσεν ἐπιμελουμένη ὡς ἀληθὴς μήτηρ· ἅμα δὲ φθάσαντα εἰς ἡλικίαν νὰ ἐκπαιδευθῶσιν, ἐφρόντιζε τὰ μὲν ἄρρενα νὰ μορφῶνται πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀρετὴν ὑπὸ ἀνδρῶν διαπρεπόντων ἐπὶ συνέσει, τὰ δὲ θήλεα ν' ἀνατρέφωνται ἐν τοῖς μοναστηρίοις μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, περὶ ἧς ἐπρονόει ὡσαύτως ἡ γενναία ἐκείνη προστάτις.

Τρεῖς λοιπὸν γυναῖκες, ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ἀντεπολιτεύθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν μεταρρύθμισιν. Ἀλλ' ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαγωγῆς τῶν δύο, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ἀκριβέστερον τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν, ἤτοι τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης καὶ τῆς Ἀνθούσης! Ἡ μὲν Εἰρήνη, ἡ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς εἰκονολατρείας, μετεχειρίσθη τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας, ἐκτραπείσης εἰς τὰ φοβερώτερα τῶν κακουργημάτων· ἡ δὲ Ἀνθοῦσα, ἥτις ἀνετράφη ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ προμάχου τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἐπείσθη μὲν νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἕξεις, ἀλλὰ ὑπείκουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χρηστότητος καὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας, τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων διδασκομένη, μετεχειρίσθη τὰς παραδόσεις ἐκείνας καὶ ἕξεις ἵνα περιθάλψῃ καὶ καταστήσῃ χρήσιμα τῇ πολιτείᾳ πολυάριθμα δυστυχῆ ὄντα.

Ὀλίγον πρὶν τελέσῃ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος, ὁ Κωνσταντῖνος διέπραξεν ἔργον τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἤθελεν ἀρκέσει νὰ καταστήσῃ εὐλογητὸν τὸ ὄνομά του παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ κύριον τῆς πόλεως ταύτης ὑδραγωγεῖον εἶχε καταστραφῇ πρὸ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἐνιαυτῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων,

ὅτε οὗτοι ἐπὶ Ἡρακλείου ἐπολιόρκησαν τὴν βασιλεύουσαν. Ἔκτοτε δὲ οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἐφρόντισε νὰ ἀνακαινίσῃ αὐτό, ὥστε ὁσάκις συνέπιπτεν ἀνομβρία, ἡ βασιλεύουσα ἔπασχε δεινὴν ὕδατος στέρησιν. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο συνέβη ἰδίως ἐν ἔτει 767, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε τότε νὰ ἀνακαινίσῃ τὸ ὑδραγωγεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, κτισθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀνῳκοδομήθη ἔπειτα τῷ 366 ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος. Ὅθεν ἐλέγετο καὶ Οὐάλης, συνήθως δὲ μέγας ἀγωγός, σωζόμενον δὲ μέχρι τῆς σήμερον ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Τούρκων Μποζδογὰν κεμερῆ. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἔργου ἔδειξεν ὁ βασιλεὺς τὴν συνήθη αὐτοῦ δραστηριότητα, προσαγαγὼν ἐξ Ἀσίας καὶ Πόντου καὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων καὶ τῆς Θρᾴκης ἑπτακισχιλίους περίπου διαφόρων εἰδῶν ἐργάτας. Τὶς ἐν τούτοις ἤθελε πιστεύσει ὅτι οὐδὲ τοῦτο τὸ κοινωφελὲς κατασκεύασμα ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ χάριν ἐνώπιον τινῶν ἐκ τῶν ἀμειλίχων κατηγόρων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, οἵτινες ἠξίωσαν ὅτι ἠνάγκασε τὸν λαὸν νὰ πληρώσῃ δὶς τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην δαπάνην; Ναὶ μὲν οἱ δύο ὁπωσοῦν σπουδαιότεροι χρονογράφοι, Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος, ἱστοροῦντες τὰ περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ὑδραγωγείου, οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς διπλῆς ταύτης ἀπαιτήσεως. Καὶ αὐτοὶ ὅμως ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ὑπερβολικῆς εὐθηνίας τῶν γεννημάτων τῆς γῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀποδίδουσιν αὐτὴν εἰς τὴν πλεονεξίαν τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀδυσώπητος ὤν, ὡς λέγουσι, περὶ τὴν τῶν χρηματικῶν φόρων εἴσπραξιν, ἠνάγκαζε τοὺς χωρικοὺς νὰ ἐκποιῶσι τὰ προϊόντα αὐτῶν ἐπὶ ἐλαχίστῃ τιμῇ, διότι κατὰ τὸν Νικηφόρον ἑξήκοντα μόδια σίτου ἀντὶ νομίσματος ἠγοράζοντο. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι ἆρά γε ἀληθῆ; Πολλάκις συμβαίνει τῴοντι ἡ ἄμεσος ἀπαίτησις τοῦ χρηματικοῦ φόρου νὰ ἀναγκάζῃ τὸν χωρικὸν εἰς τὴν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ ἐκποίησιν τῶν προϊόντων αὐτοῦ, ἐκ τούτου ὅμως δὲν ὠφελεῖται ἀμέσως τὸ μέγα τῶν ἀναλωτῶν πλῆθος· ὠφελοῦνται πρὸ πάντων οἱ ἔμποροι οἱ ἀγοράζοντες παρὰ τῶν χωρικῶν τὰ προϊόντα αὐτῶν. Καὶ δύνανται μὲν οἱ ἔμποροι οὗτοι νὰ μεταπωλήσωσιν ἔπειτα αὐτὰ ἐπὶ τιμῇ εὐθηνοτέρᾳ τῆς συνήθους, ἀλλὰ ἡ ὡς ἐκ τούτου καὶ μόνου ὑπερβολικὴ ἐκείνη ὑποτίμησις φαίνεται ἀπίθανος, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἑξήκοντα μόδια ἀντὶ ἑνὸς νομίσματος σημαίνει ὅτι τὸ κοιλὸν

ἐπωλεῖτο δραχμὴν μίαν καὶ πεντήκοντα λεπτά. Πλὴν τούτου, εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἰδίως ὁ Λέων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀπένειμαν, ὡς ἐξάγεται, ἐκ νομοθετημάτων ἀναμφισβητήτων, ἰδιάζουσαν πρὸς τὴν γεωργίαν προστασίαν, ἰδίως καταργήσαντες τὴν ἐπαχθῆ θεσμοθεσίαν τῆς ἐπιβολῆς, καὶ τὸν οὐδὲν ἧττον ὀλέθριον θεσμὸν τῆς δουλοπαροικίας. Πῶς εἶναι δυνατὸν λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἄνθρωποι ὁρμώμενοι περὶ τὰς οἰκονομικὰς αὐτῶν διατάξεις ἀπὸ ἀρχῶν τοσοῦτον ὑγιῶν, συγχρόνως κατηνάγκαζον τοὺς χωρικοὺς νὰ καταστρέφωνται ἐκποιοῦντες ἐπὶ τιμῇ εὐτελεστάτῃ τοὺς καρποὺς τῶν κόπων αὐτῶν, καὶ τοῦτο ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ εἰσπραχθῶσιν οἱ φόροι ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος. Ἴσως τοιοῦτο συνέβη ἅπαξ ἢ δὶς ἕνεκα ἐκτάκτων καὶ κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν τοῦ δημοσίου, ἡ δὲ κακοβουλία τῶν χρονογράφων ἔσπευσε νὰ παραστήσῃ τὸ γεγονὸς ὡς συνήθως καὶ τακτικῶς συμβαῖνον. Ἴσως ἀφ' ἑτέρου ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐφρόντισε νὰ προμηθεύσῃ εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς πρωτευούσης δαψιλῆ ἀποταμιεύματα γεννημάτων, ἵνα οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως μὴ γίνωνται ἕρμαιον τῶν κερδοσκόπων, καὶ ἀγοράζωσι τὸν σῖτον καὶ τὴν κριθὴν εἰς τιμὴν μετριωτέραν, ἂν καὶ ὄχι εἰς τὴν μυθώδη ἐκείνην τῶν χρονογράφων τιμήν· διότι τῷ ὄντι ὁ Θεοφάνης λέγει ἐπὶ λέξεως «ἐποίησε δὲ εὐθηνῆσαι τὰ εἴδη ἐν τῇ πόλει τῷ χρόνῳ τούτῳ.» Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἀναλισκώμεθα εἰς εἰκασίας, ἐνῷ ἐκ τοῦ κειμένου αὐτοῦ τοῦ Νικηφόρου ὑποδεικνύεται μᾶλλον ἡ ἀλήθεια; Ὁ Νικηφόρος, ἀφ' οὗ ἀπέδωκεν εἰς τὴν καταπιεστικὴν τῶν φόρων εἴσπραξιν τὴν μεγάλην τῶν γεννημάτων εὐθηνίαν, ἀναφέρει ἔπειτα ὅτι ὑπῆρχον τινὲς πρεσβεύοντες ὅτι ἡ εὐθηνία αὕτη προέκυπτεν ἐκ τῆς εὐφορίας τῆς γῆς, ἐνῷ ἄλλοι ὑπελάμβανον αὐτὴν ἔργον τυραννίδος καὶ φιλοχρηματίας καὶ ἀπανθρωπίας νόσον. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Νικηφόρος πληροφορεῖ ἡμᾶς ἀρκετὰ σαφῶς ὅτι οἱ εἰλικρινέστεροι τῶν πραγμάτων κριταὶ ἀπέδιδον τὴν εὐθηνίαν τῶν σιτηρῶν εἰς τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, ἥτις ἦτο φυσικὸν παρακολούθημα τῆς ποικίλης καὶ συνετῆς προστασίας, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πατήρ του Λέων ἀπένειμαν εἰς τὴν γεωργίαν διὰ διαφόρων αὐτῶν διατάξεων.

Ἵνα συμπληρώσωμεν δὲ τὰς ὀλίγας δυστυχῶς εἰδήσεις, ὅσας ἔχομεν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ Κωνσταντίνου διοικήσεως, ἐπιφερομέν τινα περὶ τοῦ πραχθέντος ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐξελληνι-

σμοῦ τῶν νομισμάτων. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη, ὅτι τὰ νομίσματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας παρέμειναν ἐντελῶς λατινικὰ μέχρις Ἡρακλείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπαντῶνται κατὰ πρῶτον χαλκᾶ νομίσματα φέροντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν ἐν τούτῳ νίκα (σελὶς 339). Ἀλλὰ πρῶτον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ τοῦ Λέοντος υἱὸς ἔκοψε χρυσᾶ ἅμα καὶ χαλκᾶ νομίσματα ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων φαίνονται ἑλληνιστὶ ἅμα καὶ λατινιστὶ ἐγγεγραμμένα, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἑλληνικὸς τίτλος Δεσπότης παρὰ τὸν λατινικὸν Dominus. Τὸ δὲ μικτὸν τοῦτο σύστημα χρήσεως ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐντελῶς παύουσιν ἐπὶ τῶν νομισμάτων αἱ λατινικαὶ ἐπιγραφαί. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἔργα.

Ἄξιον πρὸ πάντων μνείας εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος, καίτοι διαγαγὼν ἐν πολέμοις τὸ πλεῖστον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, ἅπαξ μόνον, τῷ 746, ἐστράτευσε κατὰ τῶν μωαμεθανῶν. Ἡ πανωλεθρία ἣν οὗτοι ἔπαθον κατὰ τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἡ περὶ Ἀκροϊνὸν ἧττα, ἡ ἐν ἔτει 747 ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τοῦ στόλου αὐτῶν ἐν Κύπρῳ καὶ πολλαὶ ἐμφύλιαι διενέξεις, τοσοῦτον, φαίνεται, ἐξητόνισαν τὰς δυνάμεις τῶν μωαμεθανῶν, ὥστε οὗτοι δὲν ἐπεχείρησαν ἔκτοτε εἰμὴ ἐπιδρομάς τινας εἰς τὰ μεθόρια κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον λόγου ἀξίας, αἵτινες ὅμως δὲν ἀπήτησαν τὴν προσωπικὴν τοῦ βασιλέως ἐκστρατείαν. Ἰδίως δὲ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐπιδεικνύωσι σκοποὺς φιλοδοξίας, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀδιαφορήσῃ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ μοναρχία αὕτη ἐφοβεῖτο πολὺ μᾶλλον τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν ἀπειλήσαντας αὐτὴν ὠργανωμένους πολεμίους, ἢ τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἐμβάλλοντας ἀσυντάκτους ὄχλους. Ἀλλ' ἤδη οἱ Βούλγαροι δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτοῖς χώραν, καὶ ἀναφανδὸν προέτειναν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Θράκης. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον αὐτοῖ πρὸ παντὸς ἄλλου πολεμίου νὰ περισταλῶσιν.

Εἴδομεν ὁπόσον ἐταπεινώθησαν διὰ τῆς περὶ Ἀγχίαλον νίκης τοῦ

βασιλέως τῷ 763, ἀναγκασθέντες μετ' οὐ πολὺ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν Σαβῖνον, ὅστις διαμένων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκυβέρνα αὐτοὺς δι' ἐπιτρόπου. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν διήρκεσε πολύ. Οἱ Βούλγαροι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν σφαδάζοντες κατὰ τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς αὐτοὺς ζυγοῦ, φονεύουσι τῷ 765 τὸν ἐπίτροπον τοῦ Σαβίνου, καὶ ἀναγορεύουσιν ἕτερον ἡγεμόνα, τὸν Τόκον. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἐμβάλλει ἀμέσως εἰς Βουλγαρίαν, ἀναγκάζει τὸν Τόκον νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἴστρον ἑλώδεις χώρας, καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν δίωξιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅπου ἐφονεύθησαν ὅ τε Τόκος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι. Ἄλλος δέ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὠνόμαζον Καμπαγάνον, κατέφυγεν εἰς τὴν ὀχυρὰν Βάρναν. Ἀλλ' ὁ τρόμος ὃν διέδωκαν οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε οἱ περὶ τὸν Καμπαγάνον, δολοφονήσαντες αὐτόν, παρέδωκαν τὴν πόλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔαρ ὁ βασιλεύς, ἐπιβιβάσας ἐπὶ 2600 χελανδίων μέρος τοῦ πεζικοῦ, ἐξαπέστειλεν αὐτὸ πρὸς Μεσημβρίαν, Ἀγχίαλον, καὶ Ἴστρον ποταμόν, στρατεύσας αὐτὸς διὰ ξηρᾶς μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν ἦσαν τοσαῦται, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν διέθεσεν αὐτὰς τοσοῦτον ἐπιτήδειος, ὥστε ἡ ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τῶν Βουλγάρων ἐφαίνετο ἄφευκτος· διότι ἦτο ἀπίθανον νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰ τάγματα καὶ τὰς ἴλας ὅσαι ἐξώρμησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· ἠναγκασμένοι δὲ νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸν Ἴστρον, ἔμελλον νὰ εὕρωσι τὴν φυγὴν πεφραγμένην διὰ πολυαρίθμου στόλου καὶ στρατοῦ. Τῷ ὄντι ἅμα ὁ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης στρατὸς ἀφίκετο περὶ Μεσημβρίαν καὶ Ἀγχίαλον, οἱ Βούλγαροι, βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, «εἰς συμβάσεις τῷ βασιλεῖ ἐτράποντο.» Ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἱστορεῖ ἔτι τὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, δὲν λέγει τίνες ἦσαν αἱ συμβάσεις ἐκεῖναι· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι δι' αὐτῶν οἱ Βούλγαροι ὑπέκυψαν αὖθις εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως· διότι ἄλλως δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τί οὗτος ἤθελεν ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετ' ὀλίγον τρικυμία δεινὴ καταλαβοῦσα τὸν στόλον εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην παραλίαν καθωρμισμένον, πολλὴν ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸν φθοράν, καὶ κατεπόντισεν οὐκ ὀλίγον πλῆθος τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων στρατιωτῶν. Κατὰ τὸν Νικηφόρον ὅμως αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις ἐγένοντο πρὸ τῆς τρικυμίας, ὅτε ὁ βασιλεύς, σώ-

ζων ἀκεραίαν ἔτι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, οὐδένα εἶχε λόγον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τῆς ὁλοσχεροῦς δουλώσεως, ἂν ὄχι τῆς ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν τί ἔπραξεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς νεκροὺς τῶν ἐν πελάγει θανόντων στρατιωτῶν, διότι ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον. Διέταξε νὰ περιβάλωσι διὰ δικτύων τὴν θάλασσαν, καὶ ἀνελκύσας οὕτω τὰ σώματα τῶν πνιγέντων ἐπεμελήθη νὰ κηδευθῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνετελέσθησαν ταῦτα πάντα, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ βασίλεια. Ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὅπως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὁ δὲ Θεοφάνης ἱστορεῖ ἄλλα καὶ ἄλλα. Δὲν λέγει τι περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθησαν οἱ Βούλγαροι νὰ καθυποβάλωσιν εἰς τὸν βασιλέα συμβάσεις. Ἀξιοῖ ὅτι μετὰ τὴν τρικυμίαν ὁ βασιλεὺς εἰσῆλθεν ἀδόξως ἐν τῇ πόλει, καὶ βεβαιοῖ ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν θεία δίκη, ἕνεκα τῶν ὅσα κατὰ τῆς θρησκείας ἔπραξεν. Ἐννοεῖται ὅτι καθὼς πάντοτε ὁ Νικηφόρος εἶναι πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστος· ὅπως δὲ πολλάκις συμβαίνει, ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται καὶ ἐνταῦθα, ἐν μέσῳ τῆς ποικίλης αὐτοῦ συκοφαντίας καὶ κακοβουλίας, νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν εὐγενῆ τοῦ βασιλέως χαρακτῆρα, διότι ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς τὴν εὐσεβῆ ἐπιμέλειαν ἣν ἔλαβε περὶ τῆς κηδείας τῶν στρατιωτῶν, παραμείνας εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος τούτου.

Ἀλλ' οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὅροι εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Βούλγαροι τῷ 766, ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη μετὰ ἑπταετίαν νὰ στρατεύσῃ πάλιν κατ' αὐτῶν, διότι πιθανῶς παρεβίασαν κατὰ τὸ ἔθος αὐτῶν τὰ συντεθειμένα. Τῷ ὄντι τῷ 773 παρασκευάσας στόλον χελανδίων δισχιλίων καὶ ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ τοῦ στόλου τούτου ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἀπό τε τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ. Συγχρόνως δὲ διέταξε τὰ ἱππικὰ συντάγματα νὰ ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Αἵμου. Ἀλλ' ἅμα ἀφίκετο εἰς Βάρναν, ἔλαβε παρὰ τῶν κατεπτοημένων Βουλγάρων νέας πάλιν περὶ εἰρήνης προτάσεις. Διὰ τί ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, εἶναι ἄδηλον. Ὁ Θεοφάνης, ὃν καὶ μόνον ἔχομεν ὁδηγὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, λέγει ὅτι προσελθὼν μέχρι Βάρνης, ἐδειλίασε καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ, ὅτε δειλιάσαντες καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέστειλαν δύο πρέσβεις αἰτούμενοι εἰρήνην.

Ἡ κακοβουλία τοῦ χρονογράφου ἀποβαίνει ἐνταῦθα κωμική. Ὁ Θεοφάνης θέλει πρὸ πάντων νὰ καταδικάσῃ τὸν Κωνσταντῖνον· ὅθεν λέγει ὅτι ἐδειλίασε. Δὲν θέλει ὅμως ἐνταὐτῷ καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς Βουλγάρους· ὅθεν λέγει ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐδειλίασαν. Συγχρόνως δὲ ἀναγκάζεται νὰ ἐκθέσῃ τί πραγματικῶς συνέβη, καὶ ἐπιφέρει ὅτι οἱ Βούλγαροι καθυπέβαλον αἴτησιν περὶ εἰρήνης, ὅτι αὕτη ἐγένετο δεκτή, ὅτι συνετάχθησαν περὶ αὐτῆς ἔγγραφοι ὁμολογίαι καὶ ὅτι ἐδόθησαν ἀμοιβαῖοι ὅρκοι, μήτε οἱ Βούλγαροι νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἐκτραπέντων αὐτοῖς ὁρίων, μήτε ὁ βασιλεὺς νὰ ἐνοχλήσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν καλῶς διατὶ ὁ βασιλεὺς συνωμολόγησε τοσοῦτον ἐπιεικεῖς συνθήκας, ἐνῷ διὰ τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν, ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Ἀλλ' ὅτι ἐδειλίασεν εἶναι γελοῖον· διότι ὅλας τὰς κακίας εἰμποροῦμεν νὰ τὰς ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλ' ἅπας αὐτοῦ ὁ βίος μαρτυρεῖ ὅτι ἦτο ὁ τολμηρότερος καὶ γενναιότερος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ἔδωκε δεῖγμα ἐξαίρετον τῆς κατὰ τοῦτο ἀρετῆς αὐτοῦ μὴ στρατεύσας διὰ ξηρᾶς, ἀλλ' ἐπιβιβασθεὶς ἐξεπίτηδες ἐπὶ τοῦ στόλου ἵνα ἐνθαρρύνῃ τούς τε ναύτας καὶ τοὺς ἐπιβάτας, οἵτινες ἠδύναντο ἴσως νὰ σώζωσι τὴν μνήμην τῆς πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν κατὰ τὰ αὐτὰ παράλια συμβάσης συμφορᾶς. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνέκαθεν μόνον σκοπὸν εἶχε νὰ περιστείλῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν τῇ ἐπιτραπείσῃ αὐτοῖς χώρᾳ, καὶ ὅτι ἅμα οἱ Βούλγαροι ὑπέβαλον προτάσεις ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ, ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη αὐτὰς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶχε συγχρόνως κατασκευάσει εἰς ὅλας τὰς παρόδους ὀχυρώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέλιπεν ἀποχρώσας δυνάμεις.

Ἀλλὰ τὸ ἄγριον καὶ ἄπιστον ἐκεῖνο ἔθνος οὐδέποτε ἐτήρει συνθήκας καὶ ὅρκους. Μετ' οὐ πολύ, καὶ ἐνῷ οἱ πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ βασιλεὺς μανθάνει διὰ τῶν κρυπτῶν φίλων τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅτι ὁ Κύριος τῆς χώρας ταύτης ἑτοιμάζει νέαν ἐπιδρομὴν ἀνδρῶν 12,000, κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σλαύων τῆς Βελζητίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ αἰχμαλωτεύσῃ αὐτοὺς καὶ μεταφέρῃ εἰς Βουλγαρίαν. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἵνα μὴ νοήσωσιν οἱ πρέσβεις ὅτι ἐπιχειρεῖ τι κατὰ

τῆς χώρας αὐτῶν, ἀναγγέλλει ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Ἀράβων, καὶ ἀποστέλλει μάλιστα εἰς τὴν ἀσιανὴν παραλίαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἅμα δὲ ἀποχαιρετίσας τοὺς πρέσβεις, καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι ἀπῆλθον, ἐξορμᾷ ἐν πάσῃ σπουδῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων, εἰς τὰ Λιθοσώρια, κατατροπώνει αὐτοὺς ὁλοσχερῶς. Ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου ἐπιστρέψας μετὰ πολλῶν λαφύρων καὶ αἰχμαλώτων ἐθριάμβευσεν εἰσελθὼν ἐν παρατάξει εἰς τὴν πόλιν, καὶ «τὸν πόλεμον τοῦτον ἐπωνόμασεν εὐγενῆ, λέγει ὁ Θεοφάνης, ὡς μηδενὸς αὐτῷ ἀντιστάντος, μηδὲ σφαγῆς ἢ ἐκχύσεως χριστιανικῶν αἱμάτων γενομένης». Ὁ ἀναίμακτος οὗτος πόλεμος δὲν ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὸν «ἄδακρυν πόλεμον», ὃν ἐπανηγύρισε ποτὲ ἐν Σπάρτῃ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος; Ἡ δὲ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν συνεκεντρώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐξεκίνησε κατὰ τῶν πολεμίων ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατός, ὅν τινες ἀναβιβάζουσιν εἰς 80,000 ἀνδρῶν, μαρτυρεῖ βεβαίως ὁπόσον καλῶς ὠργανωμένος καὶ ἀκριβῶς πειθαρχῶν διετέλει ἐπὶ Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς οὗτος.

Μετὰ τὴν εἰς Λιθοσώρια νίκην ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι ὁ βασιλεὺς «ἐξώπλισε πάλιν στόλον πολὺν καὶ εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὸν καβαλλαρικὸν χιλιάδας ιβ΄, ἀπέλυσε τοὺς στρατηγοὺς τῶν πλωϊμάτων πάντας σὺν αὐτῷ· αὐτὸς δὲ φοβηθεὶς (πάλιν φοβηθεὶς) ἔμεινεν εἰς τὸ καβαλλαρικόν (;)». Καὶ προελθόντος τοῦ στόλου μέχρι Μεσημβρίας, ἔπνευσε σφοδρὸς βορρᾶς, καταστρέψας τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων, μεθ᾽ ὧν καὶ πολλοὶ ἀπώλοντο· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψε μηδὲν ποιήσας. «Ὁ δὲ Τζέριγος (κατ᾽ ἄλλους Τελέριγος ἢ Τελέριχος) ὁ Κύριος Βουλγαρίας γνοὺς ὅτι ἐκ τῶν οἰκείων αὐτοῦ τὰς βουλὰς αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς μανθάνει, γράφει αὐτῷ ὅτι βουλή μοί ἐστι φυγεῖν καὶ ἐλθεῖν πρὸς σέ. Ἀλλὰ πέμψον μοι λόγον ἀπαθείας μου, καὶ τίνας φίλους ἔχεις ἐνταῦθα ἵνα θαρρήσω αὐτοῖς καὶ συνδράμωσί μοι. Ὁ δὲ κουφότητι ἔγραψεν αὐτῷ, κἀκεῖνος μαθὼν ἐκούρασε πάντας (ἐφόνευσεν), ὅπερ ἀκούσας Κωνσταντῖνος πολλὰ τὰς πολιὰς αὐτοῦ ἔτιλεν». Παραθέτομεν κατὰ λέξιν τὰς εἰδήσεις ταύτας τοῦ Θεοφάνους, διότι, σιωπήσαντος τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ τοῦ ἔτους 769, οὐδένα ἤδη ἔχομεν τρόπον νὰ ἐξελέγξωμεν μέχρι τίνος ἔχονται ἀληθείας ἢ οὔ. Ἀλλ᾽ ὁ ἀναγνώστης, παρατηρῶν τὴν ἀποδιδομένην αὐ-

θις εἰς τὸν Κωνσταντῖνον δειλίαν καὶ προσέτι εὐπιστίαν τῇ ἀληθείᾳ μωράν, ἴσως διστάσῃ νὰ ἀποδεχθῇ κατὰ γράμμα τὰ ἱστορούμενα, καὶ ἴσως μάλιστα ἐνθυμούμενος τὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν συμβᾶσαν ἐκ τρικυμίας εἰς τὰ αὐτὰ παράλια καταστροφὴν τοῦ στόλου, ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Θεοφάνης, ἵνα καταστήσῃ σκοτεινοτέραν τὴν εἰκόνα τῆς βασιλείας ταύτης, ἔπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ πομπεύσεως τῶν πατριαρχῶν, ἤτοι ἐπανέλαβε δὶς τὸ ἅπαξ γενόμενον σκάνδαλον. Πλὴν τούτου μετ' οὐ πολὺ ὁ Τζέριγος κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἔτυχεν αὐτόθι μεγάλων περιποιήσεων, ὅπερ δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὴν δεινὴν προδοσίαν ἣν πρὸ ὀλίγου λέγεται διαπράξας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε', στρατεύσας κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐν μηνὶ αὐγούστῳ τοῦ 775, ἔπαθε καθ' ὁδὸν ἄνθρακα εἰς τὸ σκέλος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Σηλυβρίαν, ὅπου ἐπεβιβάσθη εἰς χελάνδιον ἵνα μετακομισθῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἀπέθανε τῇ 10 7βρίου πρὶν φθάσῃ εἰς τὰ ἴδια, ἐκ τοῦ ὀξυτάτου πυρετοῦ ὃν ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν τὸ ἐξάνθημα ἐκεῖνο.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ἀνεδείχθη πολὺ αὐστηρότερος καὶ ἐπιμονώτερος τοῦ πατρὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων Γ' ἐσχεδίασε μᾶλλον ἢ ἐξετέλεσε τὰ περὶ τοῦτο τὸ μέρος βουλεύματα αὐτοῦ, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' οὐ μόνον πρῶτος ἐξετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσε τὰ βουλεύματα ταῦτα. Ἐντεῦθεν δὲ ὑβρίσθη μὲν πλειότερον ἢ ὁ πατήρ, ἀλλὰ πολλαὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὸν βιαιοπραγιῶν ἔχονται πλειότερον ἀληθείας, ἢ αἱ ἀποδοθεῖσαι εἰς τὸν Λέοντα Γ'. Οἱ πολέμιοι αὐτοῦ ἠδίκησαν τὸν ἄνδρα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἠθέλησαν νὰ δεινώσωσι τὰς βιαιοπραγίας τὰς ὁποίας ὁμολογουμένως ἔπραξε, καὶ ἐπενόησαν πλείστας ἄλλας τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἔπραξεν. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη μετὰ πόσης ἐπιμελείας ἀνεζητήσαμεν τὴν περὶ τῆς δημοσίας αὐτοῦ πολιτείας ἀλήθειαν, ἀγωνισθέντες νὰ ἀνακαλύψωμεν ἀνὰ μέσον τῆς τερατολογίας τῶν χρονογράφων καὶ τῶν συναξαριστῶν τὴν γνησίαν τῆς ἱστορίας εἰκόνα. Περὶ τὴν ἀνακάθαρσιν ταύτην, ἥτις ἐνθυμίζει ὁπωσοῦν τὴν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐπὶ τῶν παλιμψήστων χειρογράφων γινομένην ἐργασίαν, ὁδηγὸν κύριον ἐλάβομεν τὸν πατριάρχην Νικη-

φόρον. Ἀλλὰ προκειμένου νὰ συμπληρώσωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν ἐπιφέροντες ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἰδιωτικῆς πολιτείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ἀπαντῶμεν ὡς πρὸς αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν κύριον ἡμῶν ὁδηγὸν δυσκολίαν τινὰ περὶ ἧς δέον νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον.

Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην καὶ τοὺς συναξαριστάς, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε΄ ὑπῆρξε δειλὸς καὶ ἀπάνθρωπος. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο τινὲς εὐχαριστούμενοι προσθέτουσιν ὅτι ἐλάτρευε τὴν Ἀφροδίτην, θύων αὐτῇ ἐν νυκτὶ ἀνθρώπινα θύματα· ὅτι ἦτο θηριώδης πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν, τοὺς ὁποίους πολλάκις μὲν διέτασσε νὰ μαστιγώσωσι, πολλάκις δὲ αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ πυγμῶν καὶ λακτισμῶν ἀγενῶς καὶ ἀναξιοπρεπῶς ἐτιμώρει· ἐπὶ πᾶσι δὲ ὅτι ὑπῆρξεν ἔκδοτος εἰς δεινὴν περὶ τὴν δίαιταν ἀκολασίαν. Ὁ Νικηφόρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ οὐ δὲν τοιοῦτο ἀναφέρει καὶ ἀπ' ἐναντίας μνημονεύει γεγονότων μαρτυρούντων τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν γενναιότητα τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ εἰς ἓν τῶν χειρογράφων τοῦ Θεοφάνους σώζεται περικοπή τις περιλαμβάνουσα ἐν εἴδει ἀνακεφαλαιώσεως τῆς ὅλης τοῦ Κωνσταντίνου πολιτείας ἅπασαν τὴν πρὸ μικροῦ συνοψισθεῖσαν τερατογραφίαν, καὶ ταύτην ὡς γνώμην τοῦ Νικηφόρου· διότι προοιμιάζει ἡ περικοπὴ ἐκείνη διὰ τῶν λέξεων «περὶ οὗ (τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου) καὶ ὁ θεῖος Νικηφόρος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τοιάδε φησίν.» Τὸ καθ' ἡμᾶς τοσοῦτον πεπείσμεθα ὅτι ἡ περικοπὴ αὕτη δὲν εἶναι ἔργον τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ὥστε οὐδόλως ἠθέλομεν μνημονεύσει αὐτῆς, ἐὰν ὁ περιφανὴς Πεταύϊος δὲν ἐπεσύναπτεν αὐτὴν ἐν τῷ τέλει τῶν εἰς Νικηφόρον σημειώσεών του ὡς κρίσιν ἀναμφισβήτητον τοῦ πατριάρχου. Ἐνώπιον τῆς γνώμης ταύτης εἶναι ἀδύνατον νὰ σιωπήσωμεν. Ἐκθέτομεν λοιπὸν τοὺς λόγους δι' οὓς ὑπολαμβάνομεν τὸ ἔργον ὡς νόθον καὶ ὑποβολιμαῖον. Ἐν πρώτοις ἡ μακρὰ αὕτη καὶ ὑβριστικὴ περὶ Κωνσταντίνου κρίσις εἰς οὐδὲν τῶν τοῦ Νικηφόρου χειρογράφων ἀναφέρεται. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφερθῇ, ἐνῷ ἡ ἱστορία τοῦ Νικηφόρου, ὅπως ἐπὶ Φωτίου τοῦ πατριάρχου ἐσώζετο, ἀπολήγει εἰς τὸ ἔτος 769, ἤτοι ἑπταετίαν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ δὲ περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπὴ περιλαμβάνει κρίσιν γενικὴν περὶ ὁλοκλήρου τῆς βασιλείας ταύτης, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις μνημονεύει γεγονότων τοῦ τελευταίου τῆς βασιλείας ταύτης ἔτους; Πλὴν τούτου οὐ μόνον ἅπαν τῆς περικοπῆς ταύτης τὸ πνεῦμα ἀντιβαίνει ἄντικρυς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σχετικῆς μετριοπαθείας καθ' ὃ ἔγραψεν ὁ

Νικηφόρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ καθέκαστα περιλαμβάνει πράγματα ἀριδήλως μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὀνομάζει, λόγου χάριν, τὸν βασιλέα κοπρόνουν καὶ κοπρώνυμον, ἐνῷ ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, καίτοι ἀναφέρων πλειστάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ του τὸ τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα, οὐδέποτε ἐπεσύναψεν εἰς αὐτὸ τὸ κακόζηλον ἐκεῖνο ἐπώνυμον καὶ οὐδέποτε διηγήθη τοὺς μύθους δι' ὧν οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, καὶ ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσι δῆθεν αὐτό. Πῶς δυνάμεθα λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ ἐκείνῃ ἀνακεφαλαιώσει μετεχειρίσθη ὁ Νικηφόρος ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλέως, περὶ ἧς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην νύξιν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἔδωκεν; Ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι αἱ νίκαι τὰς ὁποίας ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον «οἱ ἐμβρόντητοι καὶ λυσσώδεις ὁμόφρονες αὐτοῦ» ἦσαν ἅπασαι τῆς φαντασίας αὐτῶν ἐπινοήματα, ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπὴ βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς στρατεύσας ποτὲ κατὰ τῶν Βουλγάρων ἔπαθε «κατὰ τὴν Ἀχελῶν καλουμένην πόλιν» ἧτταν ὁλοσχερῆ καθ' ἣν ἅπας σχεδὸν ὁ στρατὸς αὐτοῦ «ἔργον τῆς Σκυθικῆς μαχαίρας γέγονεν.» Ἀλλὰ πόλιν Ἀχελῶν οὔτε ὁ Νικηφόρος οὔτε ὁ Θεοφάνης ἀναφέρουσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον μνημονεύουσι τῆς φοβερᾶς ἐκείνης τοῦ στρατοῦ πανωλεθρίας περὶ Ἀχελῶν πόλιν. Πῶς δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Νικηφόρος καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης ἐλησμόνησαν νὰ παραθέσωσι τοιοῦτο σπουδαῖον γεγονὸς ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν, ἔπειτα δὲ ὁ Νικηφόρος ἐν μόνῃ τῇ ἀνακεφαλαιώσει τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας ἐνόμισεν εὔλογον νὰ μνημονεύσῃ τοῦ γεγονότος ἐκείνου; Καὶ ἔπειτα οὐδὲ ἄλλως γινώσκομεν πόλιν Ἀχελῶν καλουμένην, ὥστε πολὺ ὑποπτεύομεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ παραφθορὰ τῆς Ἀγχιάλου, περὶ ἣν καὶ ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης λέγουσιν ὅτι δὶς ἀπήντησε τοὺς Βουλγάρους ὁ Κωνσταντῖνος. Δυστυχῶς ὅμως διὰ τὴν προκειμένην περικοπήν, τὴν μὲν πρώτην φορὰν ἀμφότεροι λέγουσιν ὅτι οἱ Βούλγαροι κατὰ κράτος ἡττήθησαν, τὴν δὲ δευτέραν οὐδέτερος ἀναφέρει μάχην, ὁ δὲ Νικηφόρος βεβαιοῖ ὅτι οἱ Βούλγαροι καταπτοηθέντες ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως συγκεντρωθείσης πεζικῆς δυνάμεως «εἰς συμβάσεις τῷ βασιλεῖ ἐτράποντο.» Ἐξ ὅλων τούτων συμπεραίνομεν ὅτι ἡ εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδιδομένη ἐκείνη κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι

ἢ κακόβουλον καὶ ἀνεπιτήδειον ἐπινόημα μεταγενεστέρου τινὸς ἐμπαθεστάτου καὶ ἀμαθεστάτου σχολιαστοῦ ἢ ἀντιγραφέως.

Ἔχει ὅμως ἡ ἀνὰ χεῖρας περικοπὴ καί τινα ἀξίαν, διότι ἐν τῷ προοιμίῳ ὁμολογεῖ γεγονός, ὅπερ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ἑτέρου χρονογράφου, τοῦ Γεωργίου Ἁμαρτωλοῦ, καί, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τοῦ Θ' κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅτι δηλαδὴ ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ τὰ ἐναντία περὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου φρονήσαντες καὶ γράψαντες. Τὰ ἔργα αὐτῶν ἐξηφανίσθησαν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ὑπὸ τῆς θρησκομανίας τῆς βραδύτερον θριαμβευσάσης ἀντιπάλου μερίδος. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν δύο προαναφερθέντων χρονογράφων μανθάνομεν, ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ παραστήσαντες τὸν ἄνδρα ὡς ἡγεμόνα εὐτυχῆ, περιφανῆ διὰ τὰ κατὰ τῶν πολεμίων κατορθώματα, διαπρέψαντα δὲ ἐπὶ συνέσει καὶ δεινὴν ἐπαγαγόντα κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας πληγήν. Ἡ κρίσις λοιπόν, ἣν μετὰ τοσούτου κόπου περὶ αὐτοῦ ἐξηγάγομεν ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν σωζομένων χρονογράφων, ἔχει τοὺς συμμαρτυροῦντας πολλοὺς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν συγχρόνων. Καὶ ἄν, ἐπειδὴ αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν περιεσώθησαν ὁλόκληροι, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν πλειότερον τὰ περὶ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πολιτείας τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, γεγονότα ὅμως τινά, τὰ ὁποῖα περιῆλθον ὡς ἐκ θαύματος εἰς γνῶσιν ἡμῶν χάρις ἰδίως εἰς τὴν εὐγενῆ φιλαλήθειαν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, παρέχουσιν ἡμῖν τὸν τρόπον τοῦ νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ὅσα οἱ ἄλλοι χρονογράφοι φλυαροῦσι περὶ τῆς ἀπανθρωπίας καὶ τῆς θηριώδους καὶ ἀκολάστου κατ' οἶκον διαίτης τοῦ βασιλέως, εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατα. Εἴδομεν ὁπόσον εὐμενῶς καὶ φιλανθρώπως ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, πολιορκουμένου ἐν αὐτῇ τοῦ Ἀρταβάσδου, κατέφυγον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως ἀποθνήσκοντες τῆς πείνης. Εἴδομεν μετὰ πόσης εὐλαβείας ἐπεμελήθη νὰ ἀνελκυσθῶσιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης οἱ νεκροὶ τῶν περὶ Ἀγχίαλον πνιγέντων στρατιωτῶν αὐτοῦ, ἵνα κηδευθῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Εἴδομεν ὁπόσον ἐπιεικὴς ἀνεδείχθη πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην καὶ τὴν θυγατέρα Ἀνθοῦσαν, καίτοι ἀμφότεραι οὐδέποτε ἐπείσθησαν νὰ ἀσπασθῶσι τὰ θρησκευτικὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως. Περὶ δὲ τῶν ἠθῶν τὰ ὁποῖα ἐπεκράτουν τότε ἐν τῇ αὐλῇ, μαρτυροῦσιν ἥ τε χρηστότης

ὅλων τῶν συζύγων καὶ τῶν τέκνων καὶ πρὸ πάντων αἱ περίπυστοι ἀρεταὶ τῆς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσης θυγατρός. Πρὸς τούτοις ὁ Νικηφόρος ἀναφέρει καὶ ἄλλην φιλάνθρωπον τοῦ βασιλέως πρᾶξιν, ὅτε ἐν ἔτει 769 ἐφρόντισε νὰ λυτρώσῃ διὰ δώρων ἀξιολόγων δισχιλίους καὶ πεντακοσίους αἰχμαλώτους οὓς οἱ σλαῦοι εἶχον ἀπαγάγει ἀπὸ τῶν νήσων Ἴμβρου, Τενέδου καὶ Σαμοθράκης, καὶ οὓς εἰς προσελθόντας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπεδαψίλευσε τὴν προσήκουσαν βοήθειαν. Ἐν γένει λοιπὸν δυνάμεθα θαρρούντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐνῷ οὐδεμία ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Κωνσταντῖνον κακιῶν πιστοποιεῖται ἀποχρώντως, πολλαὶ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ συνομολογοῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ ἀνδρὸς πολεμίων. Ῥίπτοντες δὲ ἐνταῦθα ἓν τελευταῖον βλέμμα ἐπὶ τῆς ὅλης ταύτης ἱστορικῆς εἰκόνος, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε′ ἱκανότης εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ὁ στρατὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὠργανώθη ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδειότατα καὶ πολλάκις ἐνίκησε νίκας λαμπράς. Ναὶ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ δὲν εἶχε τὸ δημιουργικὸν τοῦ πατρός του πνεῦμα. Ὁ Λέων διωργάνωσε τὴν μεταρρύθμισιν, ὁ Λέων ἐξέδωκε τοὺς περὶ αὐτῆς θρησκευτικούς, ἀστικούς, ἀγροτικούς, οἰκονομικούς, κοινωνικοὺς νόμους. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἤθελεν ἴσως ἐκδώσει τοὺς νόμους τούτους. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, βεβαίως ἔδειξε πνεῦμα πρακτικώτερον τοῦ πατρός. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπείθετο, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι ἡ κοινωνία ἐκείνη νοσεῖ ἕνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν αὐτῆς δοξασιῶν· δὲν ἐννόησεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸ κύριον τῆς νόσου ταύτης φάρμακον, ὅ ἐστι τὸ ὄργανον τῆς ὅσον ἐνδέχεται ἐκτενεστέρας διαδόσεως τῆς παιδείας εἰς τὸν λαόν, ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνεύρετον· ἐπίστευεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἀρκεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὴν καχεξίαν ταύτην· ἐπὶ πᾶσιν ἔβλεπεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπέκρουε τὴν προτεινομένην αὐτῷ θεραπείαν. Τούτων τεθέντων, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν, ὅ,τι ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ· ὅτι δηλαδὴ ἐπειδὴ εἶχεν ἐμπρός του κοινωνίαν νοσοῦσαν ἅμα καὶ δυστροποῦσαν, ἡ αὐστηρότης ἦτο κακὸν ἀναπόφευκτον. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐντεῦθεν ἡ ὅλη αὐτοῦ μορφὴ δὲν παρίστησιν ἡμῖν τὴν μεγαλοφυᾶ ἱλαρότητα τοῦ Λέοντος Γ′, ἀλλὰ μᾶλλον

ἀγριωπόν τινα τῇ ἀληθείᾳ δραστηριότητα. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ἐν ταὐτῷ ὅτι, ἐνῷ διὰ τῶν μειλιχίων τοῦ Λέοντος τρόπων ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις εἶχε μείνει γράμμα νεκρόν, διὰ τῆς ἀδυσωπήτου ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἂν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐλάμβανε διάδοχον ὅμοιον ἑαυτοῦ, τὸ ἔργον ἤθελε πιθανῶς τελεσφορήσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πρώτη κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως.
Λέων Δ'. Εἰρήνη καὶ Κωνσταντῖνος ΣΤ'.

Ἀλλ' ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Λέοντος Γ', ἡ τροπολογηθεῖσα ἤδη ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Κωνσταντίνῳ Ε', ἐπέπρωτο ὅλως νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν τρίτην γενεὰν τῆς δυναστείας ταύτης. Ὁ ὁμώνυμος τοῦ πάππου του Λέων Δ', ὅστις διεδέξατο τὴν ἀρχὴν τῷ 775, ἦτο χρηστὸς μὲν ἀνήρ, χαρακτὴρ δὲ ἀσθενής. Ἀνετράφη μὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, ἥτις ἀπῃτεῖτο ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀποφασισθέντων ἐκτέλεσις. Ἡ ἀντίπαλος μερίς, ἥτις εἶχεν ἐντελῶς καταβληθῆ ὑπὸ τῆς σιδηρᾶς τοῦ Κωνσταντίνου χειρός, ἤρχισε πάλιν ἀμέσως νὰ κινῆται καὶ ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος, ὅσῳ ἡ βασίλισσα Εἰρήνη, παραβαίνουσα τοὺς ὅρκους οὓς εἶχε δώσει πρὸς τὸν πενθερὸν αὐτῆς, περιῆλθεν ἅμα μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς συνεννοήσεις πρὸς τὴν μερίδα ἐκείνην. Ἐπολιτεύθησαν δὲ οἱ σύμμαχοι οὗτοι μετὰ τοσαύτης ἐπιτηδειότητος, ὥστε ὁ Λέων Δ' εὐχερῶς ἐνέπεσεν εἰς τὰς παγίδας τὰς ὁποίας ἔστησαν αὐτῷ.

Οἱ πολέμιοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως δὲν ἀπεκάλυψαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁλόκληρον αὐτῶν τὸ βούλευμα, δὲν ὡμίλησαν περὶ καταργήσεως τῶν δογμάτων καὶ τῶν νόμων τῆς μεταρρυθμίσεως διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Λέων Δ' ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν δογμάτων τούτων καὶ τῶν νόμων, καὶ εὐλόγως ὑπέθεσαν ὅτι, ἐὰν διὰ μιᾶς ἀντεστρατεύοντο κατ' αὐτῶν, ἤθελον παροξύνει μᾶλλον ἢ ἐλαττώσει τὴν ἐπιμονὴν τοῦ βασιλέως. Ὅθεν προετίμησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτῷ ὅτι τὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἐνεργηθέντα ὑπερέβαλον τὸ γράμμα τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ψηφισθέντων, καὶ ὅτι ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα πολλὴ δυσαρέσκεια, ὁ βασιλεὺς

δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τεθέντων ὑπὸ τοῦ πάππου του καὶ αὐτῆς τῆς συνόδου. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶχον ἐπαγωγόν τι πρόσχημα, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οὔτε ὁ Λέων Γ' οὔτε ἡ σύνοδος ἐψήφισαν τὴν κατάργησιν τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ἀλλ' ἦτο ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπιχειρήσας νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῆς συνόδου ὁρισθέντα, ἀπήντησε τοσαύτην ἀντίστασιν παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ὥστε ἐνόησεν ὅτι ἐὰν δὲν ἐπέπρωτο νὰ μείνωσι γράμμα νεκρὸν τὰ ἀποφασισθέντα, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῇ ἐκ μέσου τὸ πρόσκομμα τοῦτο. Ἡ κατάργησις λοιπὸν τῶν μοναστηρίων ὑπῆρξε παρακολούθημα ἀπαραίτητον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὁρισθέντων, τὰ ὁποῖα ἢ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῶσι, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταβληθῇ τὸ κώλυμα, ἢ νὰ μὴ ἐφαρμοσθῶσι ποτέ, ἐὰν ἡ βασιλεία ὑπεχώρει ἐνώπιον τοῦ κωλύματος. Ὁ Λέων Δ' ὅμως, ὅστις δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρός του ἀρξαμένην πάλην, ἔδωκε προθύμως ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν εἰσηγήσεις, νομίζων ὅτι τοιουτοτρόπως θέλει ἅμα μὲν τηρήσει τὰ ἀποφασισθέντα, ἅμα δὲ ἀπαλλαγῆ τῶν κραυγῶν καὶ ἀντενεργειῶν τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου μερίδος. Ὅθεν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ καταγώγια αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι διάγει ἐν εἰρήνῃ, καὶ πλὴν τούτου ἐπέτρεψε νὰ προάγωνται οὗτοι εἰς τὰ ὕπατα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα, ὅπερ ὁ πατήρ του εἶχεν ἀπαγορεύσει.

Ἀλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο. Ὁ Λέων Δ' εἶχεν οὐ μόνον ἀσθενῆ χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ κρᾶσιν ἀσθενῆ. Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ λοιπὸν ἐφοβοῦντο μήπως ἀποθάνῃ πρὶν ἡλικιωθῇ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ υἱὸς Κωνσταντῖνος, ἡ δὲ ἀρχὴ περιέλθῃ εἰς τοὺς θείους αὐτοῦ, οἵτινες ἐφαίνοντο μᾶλλον τοῦ Λέοντος Δ' διατεθειμένοι καὶ δυνάμενοι νὰ στηρίξωσι τὴν σημαίαν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἦσαν δὲ οἱ θεῖοι οὗτοι οἱ ἀπὸ τῆς τρίτης γυναικὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' γεννηθέντες πέντε υἱοί· Χριστόφορος καὶ Νικηφόρος, οἱ ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς ἀναγορευθέντες καίσαρες· Νικήτας, εἰς ὃν ὡσαύτως ὁ πατὴρ εἶχεν ἀπονείμει τὸ τοῦ νωβελισσίμου ἀξίωμα, καὶ Ἄνθιμος καὶ Εὐδόκιμος ἢ Εὐδόξιος. Ὅθεν ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τούτων, συνεβούλευσαν τὸν Λέοντα Δ' νὰ ἀναγορεύσῃ ἀμέσως τὸν υἱὸν αὐτοῦ βασιλέα, καί, ἵνα

προσοικειωθῇ ἐπὶ τούτῳ τοὺς πολλούς, νὰ διανείμῃ εἰς αὐτοὺς δωρεὰς δαψιλεῖς ἐκ τῶν ταμιευθέντων ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χρημάτων. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα ἐνηργοῦντο ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Εἰρήνης, ἥτις εἶχε μέγιστον εἰς τοῦτο συμφέρον, πεποιθυῖα ὅτι ἤθελεν εἶναι παντοδύναμος, βασιλεύοντος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦσαν τόσον σύμφωνα πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν δύο εἰκονομάχων βασιλέων (διότι ὅ τε Λέων Γ' εἶχε στέψει τὸν Κωνσταντῖνον, μονοετῆ ἔτι ὄντα καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὡσαύτως μονοετῆ εἶχε στέψει τὸν Λέοντα Δ'), ὥστε οἱ ἄρχοντες τῶν θεμάτων, ἤτοι οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, καίτοι ἀφοσιωμένοι εἰς τὴν μεταρρύθμισιν, οὐδαμῶς ὑπέλαβον ἄτοπον νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ περὶ τούτου πρότασις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦνε σφόδρα ἀρεστὴ εἰς τὸν Λέοντα Δ'. Καὶ ὅμως εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον νὰ παραδεχθῇ αὐτήν. Διένειμε μὲν εἰς τὸν λαὸν χρήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλ' ὅτε ὁ λαὸς οὗτος, προϊσταμένων τῶν ἀρχόντων, καθυπέβαλεν αὐτῷ ἐπισήμως τὴν περὶ ἀναγορεύσεως τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου αἴτησιν, ἀπεκρίθη ὅτι, ἕνα μόνον ἔχων υἱόν, φοβεῖται νὰ πράξῃ τοῦτο μήπως ἐὰν ἀποθάνῃ πρὶν ἢ ἐκεῖνος ἡλικιωθῇ, ἐκλέξωσιν ἕτερον βασιλέα, καὶ θανατώσωσι τὸν υἱόν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἄρχοντες καὶ λαὸς ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκων ὅτι οὐδέποτε θέλουσιν ἐκλέξει ἕτερον βασιλέα, ἐγένετο τελευταῖον ἡ ἀναγόρευσις ἐν πανηγυρικῇ τελετῇ, καθ' ἣν ὁ Λέων Δ' ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδεμίαν εἶχε δυσπιστίαν πρὸς τοὺς ἑτεροθαλεῖς ἀδελφούς, ἀπένειμε συγχρόνως τὸ τοῦ νωβελισσίμου ἀξίωμα εἰς τοὺς δύο νεωτέρους ἐξ αὐτῶν, οἵτινες δὲν εἶχον ἔτι λάβει τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα ἀπριλίου τοῦ 776 ἔτους, 7 μῆνας μετὰ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον Λέοντος Δ'.

Ἐνῷ ὅμως ταῦτα ἐνηργοῦντο ὑπὸ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, δὲν ἔμεινεν ὅλως ἄπρακτος καὶ ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν θεμάτων οἱ εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνήκοντες εἶχον συμπράξει εἰς τὴν τοῦ νέου Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἐκ τῶν εἰθισμένων, καὶ διότι ὁ Λέων Δ' ἐφάνη μὲν κατά τι ἐπιεικέστερος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νέων νόμων καὶ δογμάτων, ἀπεφήνατο ὅμως συγχρόνως ὅτι θέλει τηρήσει τὰ ὑπὸ τοῦ πάππου καὶ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ὁρισθέντα· ἀλλ' ὑπῆρχον, φαίνεται,

ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνδρες τινὲς ἀνήκοντες ἰδίως εἰς τὸν στρατόν, οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐδυσπίστησαν πρὸς τὸν Λέοντα Δ' καὶ ὑπώπτευσαν ὅτι ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἦτο τόσον ἀθῶα, ὅσον ὑπελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων. Ὅθεν μὴν εἰσέτι δὲν εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως ἐκείνης, ὅτε τινὲς τῶν ἀνωτέρων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν καὶ τῶν αὐλικῶν συνώμοσαν ἵνα ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν ἑτεροθαλῆ τοῦ Λέοντος Δ' ἀδελφόν, τὸν καίσαρα Νικηφόρον. Ἀνακαλυφθείσης δὲ καὶ περισταλείσης τῆς συνωμοσίας, ὁ Λέων Δ' ἔδειξεν αὖθις τὴν πρᾳότητα αὐτοῦ καὶ δικαιοσύνην, διότι δὲν ἔκρινε τοὺς ἐνόχους αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ συγκαλέσας Σιλέντιον ἀνέθηκεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους τοῦ κράτους ἄρχοντας τὴν ἀνάκρισιν καὶ τὴν κρίσιν τῆς ὑποθέσεως. Καὶ ἔκριναν μὲν οὗτοι ἀξίους θανάτου τοὺς ἐνόχους, συνεφώνησε δὲ εἰς τοῦτο καὶ ὁ λαὸς σύμπας, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ταύτης, συγχωρήσας τὸν ἀδελφόν, καὶ ἐξορίσας ἁπλῶς μετά τινας ἐλαφρὰς ποινὰς τοὺς συνεργοὺς αὐτοῦ εἰς Χερσῶνα, ὑπὸ αὐστηρὰν νομικὴν ἐπιτήρησιν.

Ἡ συνωμοσία αὕτη ὅσῳ εὐχερῶς καὶ ἂν κατεβλήθη, ἀπέδειξεν εἰς τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστὰς ὅτι ὁ ἐπικινδυνότερος αὐτῶν πολέμιος ἦτο ὁ στρατός. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ συμβουλεύσωσι τὸν Λέοντα Δ' νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ στρατείαν, ἐν μέρει μὲν ἵνα ἀπασχολήσωσι μακρὰν τῆς πρωτευούσης τὰ ἀντίπαλα ἐκεῖνα τάγματα, ἐν μέρει δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ταῦτα τριβόμενα ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ταύτῃ θέλουσιν ἀνανεωθῆ, καὶ ὅτι ἡ ἀνανέωσις θέλει ἐνεργηθῆ ἐξ ἀνθρώπων ὁμοφρόνων. Ὁ εὐλογώτερος πόλεμος ἦτο ὁ κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν προέφθασε νὰ διεξαγάγῃ τὸ τελευταῖον αὐτοῦ ἐπιχείρημα κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἤθελον τὸν πόλεμον τοῦτον. Ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ὁ στρατὸς οὔτε ἀρκετὰ μακρὰν τῆς πρωτευούσης ἤθελεν εἶναι, οὔτε πολυχρόνιον στρατείαν προέκειτο νὰ ἐπιτελέσῃ. Εἶχον δὲ πρόφασίν τινα εὐπρόσωπον, ἵνα ἀποφύγωσι τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον· διότι ἐν ἔτει 777 ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος Τζέριγος κινδυνεύσας, ἴσως ἕνεκα τῶν πολλῶν φόνων οὓς, ὡς εἴδομεν, διέπραξε, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου δεξιωθεὶς εὐμενῶς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Δ' ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἀνηγορεύθη πατρί-

κιος, καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν ἐξαδέλφην τῆς βασιλίδος Εἰρήνης. Ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονὸς ἔπρεπε νὰ προκαλέσῃ νέαν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν, οἵτινες, στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν καὶ διῃρημένοι ὄντες ὡς ἐκ τούτου, εὐχερέστερον ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν προσφυγὴ αὕτη τοῦ Τζερίγου δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἱστορούμενα, ὅτι αὐτὸς ἀπατήσας τὸν πατέρα τοῦ Λέοντος Δ' καὶ μαθὼν παρ' αὐτοῦ τίνας ἔχει φίλους ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐθανάτωσε τούτους ἅπαντας. Ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἂν δηλαδὴ ὁ Τζέριγος, πρὸ μικροῦ ἔτι δι' ἀπάτης αἰσχρᾶς ἤθελε καταφέρει πληγὴν τοσοῦτον καιρίαν εἰς τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπιρροὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ὁ Λέων Δ' ἠδύνατο μὲν πάντοτε νὰ δεχθῇ τὸν πρόσφυγα διὰ λόγους πολιτικούς, ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ἤθελεν ἐπισωρεύσει εἰς αὐτὸν τοσαῦτα ἐξαιρέτου εὐνοίας δείγματα, καὶ πρὸ πάντων διατὶ ἤθελε συνδεθῇ μετ' αὐτοῦ διὰ στενοῦ συγγενείας δεσμοῦ.

Ὁπωσδήποτε ὁ Λέων Δ' ἐπείσθη νὰ ἐκπέμψῃ τὸν στρατὸν οὐχὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἐπεχείρουν πάντοτε ἐπιδρομάς τινας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξαν ἱκανὸν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ βασιλέως προσοχήν. Ἅπαντα τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ στρατιωτικὰ σώματα, συμποσούμενα εἰς 100 χιλ. ἀνδρῶν, καὶ τεθέντα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντος, ἐνέβαλον τῷ 778 εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Γερμανίκειαν. Καὶ τὸ μὲν φρούριον τοῦτο δὲν ἐκυρίευσαν, ἀλλὰ δεινῶς ἐλεηλάτησαν πᾶσαν τὴν Συρίαν, παρέλαβον πλεῖστα λάφυρα καὶ πλείστους αἰχμαλώτους καὶ κατετρόπωσαν τὸν ἀραβικὸν στρατόν, τὸν ἀγωνισθέντα νὰ ἀντιταχθῇ κατ' αὐτῶν· ὥστε ἡ προσδοκία ἐφ' ᾗ συνεβουλεύθη ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐματαιώθη ὁλοσχερῶς, ὁ δὲ βασιλεύς, ὅστις ὑπενέδιδε μὲν εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔπραττεν εἰλικρινῶς, ἀντήμειψε τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ θριαμβεύσῃ μετὰ τῶν συναγωνιστῶν τὰ ἐπινίκια ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ καλίφης Μαχαδῆς, ἵνα ἐκδικήσῃ τὴν ἧτταν ἣν εἶχεν πάθει, ἐξέπεμψε στρατὸν πολυάριθμον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅστις προελάσας μέχρι τῆς

Φρυγίας, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τοῦ Δορυλαίου. Ὁ Λαχανοδράκων εἴτε οἴκοθεν εἴτε ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, ὡς λέγεται, ἀπέφυγε πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν στρατὸν τοῦτον μάχην· περιζώσας δ' αὐτὸν πανταχόθεν καὶ διακωλύσας πᾶσαν αὐτοῦ τροφοδότησιν, ἔφερεν αὐτὸν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν καὶ ἠνάγκασεν ἐντὸς 17 ἡμερῶν νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχων ἐν Συρίᾳ. Πάλιν δὲ τῷ 780, ὁ καλίφης ἐξέπεμψε τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, τὸν Ἀαροὺν καὶ τὸν Ὀθμάν, εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἐκ τούτων ὁ Ἀαρούν, ἐμβαλὼν εἰς τὸν Πόντον, κατηνάλωσεν ἅπαν τὸ θέρος εἰς τὴν πολιορκίαν φρουρίου τινός· καὶ ἐγένετο μὲν κατὰ σεπτέμβριον κύριος αὐτοῦ διὰ συνθηκῶν, ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗ προΐστατο ἐξασθενήσας, οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθη νὰ διαπράξῃ. Τὸν δὲ Ὀθμὰν ἄγοντα 50,000 ἀνδρῶν, ἀπήντησεν ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων καὶ ὁλοσχερῶς κατετρόπωσεν ἐν μάχῃ καθ' ἣν ἔπεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ καλίφου υἱός.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πολεμία τῆς μεταρρυθμίσεως μερὶς δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκουσα τὰ βουλεύματα αὐτῆς. Ἡ μερὶς αὕτη, ἥτις ἀνέκαθεν ἦτο πολυάριθμος, διότι περιελάμβανεν ἐκτὸς τῶν μοναχῶν ὅλον τὸν κοινὸν λαὸν καὶ ὅλας τὰς γυναῖκας, ἤρχισεν ἀπό τινος χρόνου νὰ προσλαμβάνῃ ὀπαδοὺς πολλοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων καὶ λογιωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων. Ἐπειδὴ ἐν διαστήματι πεντήκοντα ἐτῶν δὲν κατωρθώθη ἡ ἀναμόρφωσις νὰ γίνῃ ἀσπαστὴ παρὰ τῷ λαῷ, οὐδὲ νὰ παραγάγῃ τοὺς ἐξ αὐτῆς προσδοκωμένους ἀγαθοὺς καρπούς, πολλοὶ τῶν κατ' ἀρχὰς ἀποδεξαμένων τὴν δοξασίαν ταύτην, κατήντησαν νὰ διστάζωσιν ἂν τὸ ἐπιχείρημα δύναται νὰ ἔχῃ πρακτικήν τινα ὠφέλειαν. Ἄλλοι πάλιν, ὡς προϋπεδείξαμεν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἄνδρες πολυπράγμονες καὶ φίλαρχοι, βλέποντες ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τοὺς πολιτικοὺς αὐτῶν σκοποὺς διὰ τῆς ἀντιθέτου μᾶλλον μερίδος, ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτήν. Τελευταῖον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς χεῖρας βασιλέως ἀσθενοῦς, ἀγομένου καὶ φερομένου ὑπὸ γυναικός, ἥτις ἦτο γνωστὸν ὅτι ἐπροστάτευσε τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἔτι μᾶλλον ηὔξησε φυσικῷ τῷ λόγῳ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. Πολυειδῶς λοιπὸν ἐνισχυθέντες δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον· ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 780, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Νι-

κήτα, οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ ἐπέτυχον νὰ προχειρισθῇ διάδοχος αὐτοῦ ὁ φίλος αὐτῶν Παῦλος ὁ Κύπριος. Ἀλλ' ὁ βασιλεύς, εἰ καὶ ἐπιτρέψας τὴν τοιαύτην ἐκλογήν, ἀπήτησε παρὰ τοῦ νέου πατριάρχου, νὰ καταδικάσῃ πανηγυρικῶς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν· καὶ ὁ Παῦλος, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἐπιθυμοῦσι νὰ εὐχαριστήσωσιν ὅλον τὸν κόσμον, ἔπραξε κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως. Ἐνῷ ὅμως ὁ Λέων Δ' ἐνόμιζεν ὅτι τοιουτοτρόπως πολιτευόμενος, ἀπέφευγε μὲν νὰ τυραννήσῃ τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ἐτήρει δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν τοὺς ὁρισμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, αἴφνης μανθάνει ὅτι αὐτὴ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εἰρήνη εἶχε καὶ προσεκύνει εἰκόνας καὶ ὅτι δύο εἰκόνες εὑρέθησαν ἐν τῷ προσκεφαλαίῳ αὐτῆς κεκρυμμέναι. Ἡ ἀπάτη αὕτη παρώξυνε τὸν ἄλλως τοσοῦτον μετριοπαθῆ Λέοντα Δ'. Ἀνακρίσεως δὲ γενομένης καὶ βεβαιωθέντος ὅτι αἱ εἰκόνες ἐκομίσθησαν εἰς τὰ βασίλεια ὑπό τινων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς, τούτους μὲν ἐφυλάκισε, τὴν δὲ σύζυγον σφοδρῶς ἐπέπληξεν ὡς παραβᾶσαν τοὺς ὅρκους, οὓς εἶχεν ὀμόσει ἐπὶ τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων μυστηρίων εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Κωνσταντῖνον. Ἡ Εἰρήνη ἠθέλησε νὰ προφασισθῇ ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι αἱ εἰκόνες ἦσαν κεκρυμμέναι ἐν τῷ κοιτῶνι αὐτῆς, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀμετάπειστος γενόμενος ἔπαυσεν ἔκτοτε πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν καὶ ἤθελεν ἴσως ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου, ἐὰν δὲν ἀπέθνησκεν αἴφνης μετὰ πέντε περίπου μῆνας, ἐν ἀρχῇ τοῦ σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 780. Ἑκατέρα τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ἐξήγησε κατ' ἴδιον τρόπον τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ βασιλέως Λέοντος, ὅστις ἦτο μόλις τριακοντούτης. Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ εἶπον ὅτι ὁ Λέων ἀγαπῶν εἰς ὑπερβολὴν τοὺς πολυτίμους λίθους, ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἓν στέμμα πολύτιμον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερώσει εἰς αὐτὸ ὁ Μαυρίκιος, καὶ ὅτι φορέσας τὸ στέμμα τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἐξῆλθον ὡς ἐκ θαύματος ἄνθρακες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ αὐθημερὸν ἀπεβίωσεν. Οἱ δὲ μεταρρυθμισταὶ πάλιν ἠξίωσαν ὅτι ὁ Λέων ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς Εἰρήνης. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἡ Εἰρήνη, ἡ πολλὰ ἀθεμιτουργήματα διαπράξασα, δὲν ἤθελεν ἐν ἀνάγκῃ διστάσει νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ περὶ τοῦ προκειμένου φήμη δὲν ἀποδεικνύεται ἀποχρώντως. Ὁ

Λέων ἀνέκαθεν ἀσθενοῦς ὢν κράσεως, ἠδύνατο νὰ ἀποθάνῃ νέος καὶ ἄνευ κακουργίας καὶ ἄνευ θαύματος. Ὁ δὲ φυσικὸς αὐτοῦ θάνατος εἶναι τόσῳ μᾶλλον πιθανός, ὅσῳ αἱ δυσχέρειαι, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων εὑρέθη, ἐπλήγωσαν καιρίως τὴν ἐξ ἴσου ἀσθενῆ αὐτοῦ καρδίαν καὶ διάνοιαν.

Ἡ ἀρχὴ περιῆλθε τότε εἰς τὸν δεκαετῆ Κωνσταντῖνον ΣΤ' ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Εἰρήνης. Ἆρά γε ὑπῆρχον διαθῆκαι τοῦ Λέοντος Δ' ἀναθέτουσαι τὴν ἐπιτροπείαν εἰς αὐτὴν ἢ αὐτογνωμόνως ἥρπασε τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν ἡ τολμηρὰ καὶ φιλόδοξος γυνή; Ὁπωσδήποτε ἡ ἀλλοτρίωσις αὐτῆς πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ἦτο ἤδη γνωστή. Ὅθεν μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ ἡγεμόνες τοῦ στρατοῦ καὶ οἱ πλεῖστοι συγκλητικοὶ ἐζήτησαν νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα τὸν καίσαρα Νικηφόρον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως προελήφθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς βασιλίδος, ἥτις τοὺς μὲν κυριωτάτους συνεργοὺς τοῦ Νικηφόρου ἐξώρισεν εἰς διαφόρους τόπους· τὸν δὲ Νικηφόρον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῆς ἀνδραδέλφους κείρασα κατηνάγκασε νὰ δεχθῶσι τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ νὰ τελέσωσι πανδήμως ἱερουργίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Τὸ ἱερατικὸν σχῆμα ἐπεβλήθη καὶ ἄλλοτε ὡς ποινὴ ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει· ἀλλὰ χρεωστοῦμεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ σκάνδαλον τοῦτο ἐγένετο σπανιώτατα, ἡ δὲ ἀνανέωσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης κατεδικάσθη καὶ ὑπό τινων νεωτέρων, οἵτινες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὰ ἄλλα θερμότατοι αὐτῆς ὑπέρμαχοι.

Καίτοι δὲ περισταλείσης τῆς συνωμοσίας, ἡ Εἰρήνη δὲν ἐπεχείρησεν ἀμέσως τὴν ὁλοσχερῆ κατάργησιν τῶν ὁρισμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ προέβη εἰς τοῦτο κατὰ μικρόν. Τὸ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἔπραξε κατ' ἀρχάς τι τὸ δυνάμενον νὰ λογισθῇ ὡς ῥητὴ παράβασις τῶν ὁρισμῶν ἐκείνων. Ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὸ στέμμα τοῦ Μαυρικίου, ἐπανέφερεν ἐκ Λήμνου πανηγυρικῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ λείψανον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας τὸ ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε διατάξει νὰ ῥιφθῇ εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς ἐκ θαύματος δὲ λέγεται ὅτι περιεσώθη εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην. Τὰ δὲ λοιπὰ κατέλιπεν εἰς τὴν αὐθόρμητον ἐνέργειαν τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀνοχῆς τῆς κυβερνήσεως ἐκήρυττον πρὸ πάντων ἀναφανδὸν τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν

δόγμα, ἀνίδρυον αὖθις τὰ καταργηθέντα μοναστήρια, ἀνεστήλουν που καί ποὺ τὰς εἰκόνας, ἰδίως ὑπεκίνουν τὰ πνεύματα τοῦ ὄχλου διὰ διαφόρων ὑποτιθεμένων θαυμάτων, οἷον λόγου χάριν, ὅτι εἰς τὰ μακρὰ τείχη τῆς Θράκης ἄνθρωπος ὀρύττων, εὗρε λάρνακα, καὶ ἐν αὐτῇ ἄνδρα κείμενον μέγαν, καὶ γράμματα ἐγκεκολαμμένα καὶ διαλαμβάνοντα «Χριστὸς μέλλει γεννᾶσθαι ἐκ παρθένου, καὶ πιστεύω εἰς αὐτόν· ἐπὶ δὲ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης, πάλιν, ὦ ἥλιε, ὄψει με.»

'Αλλ' ἐὰν ἡ Εἰρήνη οὐδὲν εἰσέτι ἀπ' εὐθείας ἔπραττε πρὸς ἀνατροπὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐζήτει ἐντούτοις ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἐπὶ τούτῳ συμμάχους, καὶ τὸ δεινότερον, ἵνα ἐπιτύχῃ τοὺς συμμάχους τούτους, δεν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ τὰ κυριώτατα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει πῶς εἶχον ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τὰ κατὰ τὴν 'Ιταλίαν πράγματα. Οἱ πάπαι, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἀνθίστανται εἰς τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων δόγματα, ἐζήτησαν νὰ ἀποβάλωσι τὴν κυριαρχίαν ἣν ἐνήσκει ἔτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐπὶ τῆς μέσης 'Ιταλίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς Ρώμης. Συγχρόνως οἱ πάπαι εἶχον νὰ ἀπαλλαγῶσι καὶ ἀπὸ ἄλλου πολεμίου, ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, οἵτινες ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἄνω καὶ ἐν μέρει ἐκ τῆς κάτω 'Ιταλίας, εἶχον καταλάβει πολλὰς τῆς μέσης χερσονήσου χώρας, καὶ ἠπείλουν νὰ καθυποτάξωσι καὶ αὐτὴν τὴν Ρώμην. Οἱ πάπαι λοιπὸν ἔδει νὰ διαφύγωσι δύο κινδύνους, καὶ ἵνα κατορθώσωσι τοῦτο, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἰσχυροῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, Πιπίνου τοῦ μικροῦ, ὅστις ταπεινώσας καὶ περιορίσας τοὺς Λομβαρδούς, καθυπέβαλε τὰς παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθείσας πόλεις ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα, καὶ ἔδωκεν οὕτω τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς τὰς περὶ κοσμικῆς ἐξουσίας ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχεν ἀγωνισθῇ δι' ἐπανειλημμένων πρεσβειῶν πρὸς τὸν Πιπῖνον νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ πάπα συμμαχίας καὶ νὰ προσαγάγῃ εἰς τὸ τῆς μεταρρυθμίσεως δόγμα. 'Αλλ' εἴδομεν τοὺς ποικίλους λόγους, δι' οὓς ἐματαιώθησαν αἱ προσπάθειαι αὗται. Ἔκτοτε τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν. Ὁ ἐν ἔτει 768 διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Πιπίνου Κάρολος ὁ ἐπικληθεὶς βραδύτερον μέγας, ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν πολιτικήν· κατεπολέμει δηλαδὴ τοὺς Λομβαρδοὺς

καὶ καθυπέβαλλε τὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφαιρουμένας χώρας ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ πάπα προστασίαν. Ἐντεῦθεν οἱ Λομβαρδοὶ ἠναγκάσθησθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, καὶ εἷς μάλιστα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ὁ Ἄδαλγις, κατέφυγεν ἐπὶ τούτῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Δ'. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἄνω Ἰταλίαν, ὁλοσχερῶς ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου καταληφθεῖσαν, οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ὁ Λέων, ἀλλὰ κύριος ὢν τῆς Σικελίας καὶ μέρους τῆς κάτω χερσονήσου, συνέδραμε τοὺς ἐν τούτῳ τῆς χερσονήσου τῷ τμήματι Λομβαρδοὺς δούκας, κατὰ τὸν ἀδιάλειπτον αὐτῶν πρὸς τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους ἀγῶνα. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Λέων Δ' ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Οἱ ἐπικινδυνότεροι τοῦ κράτους τούτου ἐχθροὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἦσαν ὁ πάπας καὶ οἱ Φράγκοι· ὁ μὲν πάπας ἕνεκα τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων, τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ προτείνῃ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς μοναρχίας τῆς ἀνατολῆς, οἱ δὲ Φράγκοι, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρεσκευάζοντο νὰ ἁρπάσωσι τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς δύσεως στέμμα, καὶ νὰ παρασταθῶσι τοὐλάχιστον ὡς ὁμοταγεῖς, ἂν ὄχι καί τι πλέον, τῆς ἡμετέρας βασιλείας. Οἱ Λομβαρδοὶ δὲν ἐπεζήτουν εἰμὴ τὴν κατοχὴν χωρῶν τινων ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῶν ἐπιζητοῦντες τὴν προστασίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς ὅρους τοὺς ὁποίους ἤθελεν ἐπιβάλει εἰς αὐτοὺς ἡ μοναρχία αὕτη· τούτου ἕνεκα ἦσαν οἱ φυσικώτεροι αὐτῆς σύμμαχοι. Καὶ ὅμως ἡ Εἰρήνη ἀπεφάσισε νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὅ ἐστι νὰ θυσιάσῃ μὲν τοὺς φυσικοὺς αὐτῆς ἐν τῇ δύσει συμμάχους, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων· καὶ τοῦτο, ἵνα ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὅθεν ἐν ἔτει 781 ἔπεμψε πρεσβείαν πανηγυρικὴν πρὸς τὸν Κάρολον διατρίβοντα τότε ἐν Ῥώμῃ, ἵνα ζητήσῃ ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου τὴν πρεσβυτέραν τοῦ Καρόλου θυγατέρα Ροτρούδην, ἣν οἱ Βυζαντινοί, μεθερμηνεύοντες τὸ ὄνομα, ἀποκαλοῦσιν Ἐρυθρώ. Ὁ Κάρολος ἀπεδέχθη, ἐννοεῖται, τὴν πρότασιν, καὶ ἐπειδὴ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἑνδεκαέτης, ἡ δὲ Ἐρυθρὼ ὀκταέτις, ἡ κόρη ἔμεινε παρὰ τῷ πατρί, καὶ παρέμεινε παρ' αὐτῇ σοφός τις Ἕλλην ὀνόματι Ἐλισσαῖος, ἵνα, μέχρις οὗ

τελεσθῇ ὁ γάμος, διδάξῃ αὐτὴν τήν τε ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν, καὶ τὰ ἤθη τῆς ἡμετέρας βασιλείας.

Συγχρόνως ἡ Εἰρήνη τοσοῦτον σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων, οἵτινες δυστυχῶς ἦσαν ἐν ταὐτῷ πολέμιοι ὅλης τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἀδεξίως κατέτρεχε τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὥστε τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐν τοσαύτῃ ἀκμῇ ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων, ἤρχισε νὰ παραλύῃ, διότι οἱ ἀντιμεταρρυθμισταί, μηδεμίαν κεκτημένοι τῶν πραγμάτων πεῖραν, πόρρω ἀπεῖχον τοῦ νὰ ἔχωσι τὴν ἱκανότητα τῶν ἀνδρῶν τῶν διὰ μακροῦ παιδευθέντων ἐν τῇ γενναίᾳ καὶ μεγαλόφρονι σχολῇ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως· ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων δὲν ἦτο πλέον γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς ἀνατολῆς. Ἡ Εἰρήνη δὲν ἐτόλμησε μὲν εἰσέτι νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδών, διετήρησεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θρακησίων, ἀλλ' ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν φίλτατον αὐτῆς εὐνοῦχον Σταυράκιον, ὅστις προχειρισθεὶς λογοθέτης τοῦ δρόμου, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ὁδηγῇ εἴτε αὐτοπροσώπως, εἴτε διὰ διαταγῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκδιδομένων, τοὺς ἀγερώχους παλαιστράτους τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Καὶ ἐνῷ καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἔτι μᾶλλον καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἀνεφέροντο πλέον εὐνοῦχοι πρωταγωνιστοῦντες, ἐπέπρωτο τότε νὰ ἴδωμεν αὖθις εὐνοῦχον προαγόμενον εἰς τὸ ὕπατον τῶν ἀξιωμάτων, διότι ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἦτο γενικὸς διευθυντὴς τῶν ταχυδρομείων, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀποβῇ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας καὶ πρωθυπουργὸς τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἡ Εἰρήνη, ἂν δὲν καθῄρεσε τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ τιμωρήσῃ τὸν στρατηγὸν τῆς Σικελίας Ἐλπίδιον, φίλον διατελέσαντα, ὡς φαίνεται, τῶν ἀνδραδέλφων αὐτῆς καισάρων. Ἔπεμψε λοιπὸν εἰς Σικελίαν τῷ 781 τὸν σπαθάριον Θεόφιλον, ἵνα συλλάβῃ καὶ φέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν στρατηγὸν ἐκεῖνον. Ἀλλ' ὁ Ἐλπίδιος ἐπερειδόμενος εἰς τὸν ἐν Σικελίᾳ στρατὸν καὶ λαόν, ἀφωσιωμένον αὐτῷ ὄντα, ἀντέστη. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔδειρε καὶ ἐκούρευσε καὶ ἐφυλάκισε τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ στασιαστοῦ, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαπέστειλεν εἰς Σικελίαν τὸν πατρίκιον Θεόδωρον μετὰ στρατοῦ συγκροτηθέντος ἐκ ταγμάτων ληφθέντων ἐξ Ἑλλάδος κα

μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ ἀποτελέσματα ὅλων αὐτῶν τῶν διατάξεων ὑπῆρξαν ὀλέθρια. Ὁ μὲν Θεόδωρος κατετρόπωσε τελευταῖον μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα τὸν Ἐλπίδιον, ὅστις κατέφυγε πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ Ἄραβας, ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ Σλαῦοι, ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ἐπαρχίαι αὗται ἐστερήθησαν τῶν φρουρῶν αὐτῶν, ἕνεκα τοῦ ἐν Σικελίᾳ γενομένου πολέμου, ἐπεχείρησαν δεινὴν λεηλασίαν καὶ δῄωσιν τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων, ἐν δὲ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ οἱ Ἄραβες, βλέποντες ὅτι ἕνεκα τῆς αὐτῆς αἰτίας τὰ ὄρη δὲν ἐφυλάττοντο δι' ἀποχρώσης δυνάμεως, ἐνέβαλον τῷ 782 εἰς Κιλικίαν καὶ προήλασαν ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀαροὺν μέχρι τῆς Χρυσοπόλεως, ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ἐνῷ ἄλλαι τοῦ ἀραβικοῦ στρατοῦ μοῖραι ἐπολιόρκουν μὲν διάφορα τῆς χερσονήσου φρούρια, ἐπετήρουν δὲ τὸν ἐξασθενήσαντα στρατὸν τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντος. Ὁ γηραιὸς οὗτος τοῦ κράτους πρόμαχος ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὴν πρόοδον τῶν πολεμίων. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Νακολίας, ἀλλὰ καταλαβὼν ἐπιτηδείως τὰς ὀρεινὰς παρόδους, διέκοψε πᾶσαν μεταξὺ τοῦ Ἀαροὺν καὶ τῆς Συρίας κοινωνίαν, ὅτε αἴφνης ὁ στρατηγὸς τῶν Βουκελλαρίων Τατζάτης ηὐτομόλησε πρὸς τοὺς Ἄραβας, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ πλειότερον τὸν ἄλλως παρὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ μισούμενον καὶ περιφρονούμενον εὐνοῦχον Σταυράκιον. Ἡ αὐτομόλησις αὕτη παρέλυσε φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον τὸν στρατόν, καὶ τότε ἡ καταπτοηθεῖσα Εἰρήνη συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀαροὺν συνθήκας ἐπονειδίστους. Οἱ Ἄραβες ἐξεχώρησαν μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ παρέλαβον ἀκωλύτως πᾶσαν τὴν λείαν αὐτῶν καὶ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. Ἡ Εἰρήνη ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν ἐτῶν, καθ' ἃ ἔμελλον νὰ διαρκέσωσιν αἱ σπονδαί, φόρον 70,000 χρυσῶν. Τὸ δὲ χείριστον, ἐπετράπη εἰς τὸν Τατζάτην ὅστις ἔμεινε παρὰ τοῖς ἄραψι, νὰ παραλάβῃ ἐλευθέρως τήν τε οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ τὴν περιουσίαν. Εἰς τοιαύτην ταπείνωσιν καὶ παραλυσίαν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ κακοβουλία τῆς Εἰρήνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῷ 783 ὁ εὐνοῦχος κατελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς ἐπὶ τὰς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις σλαυϊκὰς ἀποικίας, περιέστειλεν αὐτὰς περί τε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ, πολλοὺς ἀπαγαγὼν

εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτους καὶ πολλὰ λάφυρα, καὶ ὅτι κατὰ ἰανουάριον τοῦ 784 ἐτέλεσεν ἐπὶ τούτῳ θρίαμβον ἐν τῇ βασιλευούσῃ· ἀλλ᾽ ὁμολογητέον ὅτι ὁ θρίαμβος οὗτος ἦτο ὁπωσοῦν γελοῖος μετὰ τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ κράτος πρὸ ὀλίγου ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ τὰς ἐπονειδίστους συνθήκας, αἵτινες συνωμολογήθησαν πρὸς τοὺς Ἄραβας. Ἡ δὲ κυριωτάτη ἴσως ἀξία τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι ἡ καὶ ἄλλοτε παρ᾽ ἡμῶν σημειωθεῖσα (σελ. 221), ὅτι ἀναιρεῖ οὐσιωδῶς μίαν τῶν περικοπῶν τῆς μαρτυρίας τοῦ πατριάρχου Νικολάου, καθ᾽ ἣν ἐν διαστήματι 228 ἐτῶν, ὅ ἐστι πρὸς τοῖς ἄλλοις καθ᾽ ὅλην τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, μηδὲ πόδα ρωμαῖος ἀνὴρ ἠδυνήθη νὰ βάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Καὶ ἐνῷ τὸ κράτος οὕτω κακῶς εἶχεν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἐνῷ ἡ Ἰταλία ἐγκατελείπετο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων· ἐνῷ ὁ στρατὸς παρέλυε καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ ηὐτομόλουν πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ οἱ μωαμεθανοὶ ἐπέβαλλον εἰς ἡμᾶς ἐπονειδίστους συνθήκας· ἐνῷ τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς προοιμιώδους καὶ προεισαγωγικῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ τὴν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν γένει ἀνατροπήν, ἡ Εἰρήνη ἐπέμενεν οὐχ ἧττον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ βουλεύματος αὐτῆς, καὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 784 ἤρχισε νὰ πράττῃ ἐπὶ τούτῳ συστηματικώτερον, εἰ καὶ ἐζήτει ἔτι νὰ καλύπτῃ μέχρι τινὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς εὐθύνην.

Τὴν 31 αὐγούστου τοῦ ἔτους τούτου διεδόθη αἴφνης, ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος ἀσθενήσας κατέλιπε τὸν θρόνον, καὶ κατελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Φλώρου ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ἡ βασίλισσα μαθοῦσα τοῦτο ἀπροσδοκήτως, κατὰ Θεοφάνην, ἐπορεύθη ἀμέσως πρὸς τὸν Παῦλον «σὺν τῷ υἱῷ λυπουμένη καὶ καταβοῶσα αὐτοῦ ὅτι διὰ τί τοῦτο ἐποίησας; Ὁ δὲ μετὰ θρήνων πολλῶν ἔφη πρὸς αὐτήν· εἴθε μηδὲ πρότερον ἐκάθησα ἐν τῷ τῆς ἱερωσύνης θρόνῳ, τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τυραννουμένης καὶ ἐσχισμένης οὔσης ἐκ τῶν λοιπῶν καθολικῶν θρόνων καὶ ἀναθεματιζομένης. Ἡ δὲ προσκαλεσαμένη τούς τε πατρικίους καὶ τοὺς τῆς συγκλήτου λογάδας, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἀκοῦσαι τὰ παρ᾽ αὐτοῦ λεγόμενα. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἐὰν μὴ σύνοδος οἰκουμενικὴ γένηται, καὶ τὸ σφάλμα τὸ ὂν ἐν τῷ μέσῳ ὑμῶν διορθωθῇ, οὐκ ἔχετε σωτηρίαν.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· καὶ ἵνα τί ὑπέγραψας ἐν τῷ χειροτονεῖσθαί σε τοῦ μὴ προσκυνεῖν εἰκόνας; Ὁ δὲ ἔφη, ὅτι διὰ τοῦτο θρηνῶ, καὶ πρὸς μετάνοιαν κατέφυγον, δεόμενος τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ ὡς ἱερέα μὲ κολάσῃ σιγήσαντα ἕως τοῦ νῦν, καὶ μὴ κηρύξαντα τὴν ἀλήθειαν τῷ φόβῳ τῆς μανίας ὑμῶν·» καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπέμεινεν εἰς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἥ τε παραίτησις καὶ ἡ δικαιολόγησις αὐτῆς ἐγένοντο ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Εἰρήνης, καὶ τῶν ταύτης ὀπαδῶν. Εἰς μάτην ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Παῦλος κατέλιπε τὸν θρόνον «χωρὶς εἰδήσεως τῆς βασιλίσσης.» Ὁ πατριάρχης ἦτο ἀρχαῖος φίλος τῆς φατρίας τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ ἤξευρεν ὅτι ὅσα ἔμελλε νὰ πράξῃ καὶ νὰ εἴπῃ ἦσαν σφόδρα ἀρεστὰ τῇ βασιλίσσῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτήν, καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρὸ καιροῦ βυσσοδομουμένου βουλεύματος· διατὶ λοιπὸν ἤθελε πολιτευθῇ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν; Καὶ ἔπειτα ἐξ ὅλων τῶν ἐπομένων γεγονότων καταφαίνεται, ὅτι εἶχε παρασκευασθῇ ὁλόκληρόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου σύστημα ἐνεργείας, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη πρᾶξις ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ ἦναι ἠτιολογημένη παραίτησις τοῦ πατριάρχου Παύλου, καὶ ἡ δημοσίευσις τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἐξάψωσιν ἔτι μᾶλλον τὸν πρὸ καιροῦ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπεκκαιόμενον ζῆλον τῶν ὀπαδῶν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Τῷ ὄντι δέ, κατὰ τὸν Θεοφάνην, ἔκτοτε ἤρχισε παρρησίᾳ νὰ ἀναφέρεται ὑπὸ πάντων ἡ ἀνάγκη τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως. Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετ' ὀλίγον ἀπέδειξαν ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ἔργου δὲν ἦτο τόσον εὔκολος ὅσον ἐφαίνετο, διότι ὅσῳ καὶ ἂν περιεστάλη ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦτο πάντοτε πολυάριθμος καὶ ἰσχυρά.

Ὁ πατριάρχης Παῦλος ἀπέθανε μετ' οὐ πολύ, μεταξὺ σεπτεμβρίου καὶ δεκεμβρίου μηνός· καὶ τότε, ἐπειδὴ ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ διάδοχος αὐτοῦ, φίλος μὲν τῶν εἰκόνων, ἱκανὸς δὲ νὰ ἐπαρκέσῃ πρὸς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων, ἐφάνη ἀριδήλως ὁπόση ἦτο εἰσέτι ἡ ὑπεροχὴ τῶν μεταρρυθμιστῶν οὐ μόνον ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ στρατῷ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κλήρῳ. Ἐνῷ οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως εὗρον ἀείποτε προχείρως μεταξὺ τοῦ κλήρου ἀνθρώπους ἐπιτηδείους νὰ ἀναβιβασθῶσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἡ Εἰρήνη δὲν εὐπόρεσε νὰ ἀνακαλύψῃ μεταξὺ πολλῶν ἑκατοντάδων ἀρχιερέων οὐδὲ ἕνα. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Οὔτε μεταξὺ τῶν ἡγουμένων, οὔτε μεταξὺ τῶν

μοναχῶν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ κατάλληλον ὑποψήφιον. Ὄχι ὅτι οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν ὅλοι σχεδὸν ἕτοιμοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἀλλὰ διότι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ζῆλος μόνον δὲν ἤρκει, ἀπῃτεῖτο καὶ προσωπικὸν ἀξίωμα ἐξαίρετον, καὶ παιδεία πολλή, καὶ νοῦς ἔξοχος, καὶ τόλμη περὶ τὸ πράττειν. Ὅθεν ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἐκλέξῃ τὸν πατριάρχην αὐτῆς μεταξὺ τῶν λαϊκῶν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἀποφασίσασα ἅπαξ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κύκλου τῶν κληρικῶν, ἐπέτυχε τὸν ἐπιτηδειότατον πρὸς τὴν παροῦσαν ἀνάγκην ἄνθρωπον. Ὁ Ταράσιος εἷλκε τὸ γένος ἐκ γονέων ἐπιφανῶν, τοῦ πάλαι ποτὲ ἐπάρχου τῆς πόλεως Γεωργίου, καὶ τῆς ἐκ πατρικίων καταγομένης Εὐκρατίας. Διαπρεπέστατος δὲ καὶ αὐτὸς γενόμενος ἐπί τε παιδείᾳ καὶ χρηστότητι βίου, προήχθη εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, καὶ διετέλει ἤδη ἀσηκρῆτις τῆς βασιλίσσης, ὅ ἐστι τῶν ἀπορρήτων αὐτῆς γραμματεύς. Ὁ Ταράσιος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες, ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδ' ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὅλης ἀναμορφώσεως ἦτο ἡ ἀνατροπὴ πολλῶν τῆς ἐκκλησίας ἕξεων, παραδόσεων καὶ θεσμῶν καὶ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡ μεταρρύθμισις ἠδύνατο μᾶλλον νὰ κινδυνεύσῃ διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐπεμβάσεως, ἥτις προσβάλλουσα τὴν συνείδησιν πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἐπὶ τέλους ἀντίδρασιν ἐπιτηδείαν νὰ συμπαρασύρῃ μετὰ τοῦ περὶ τῶν εἰκόνων ζητήματος καὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους πρακτικωτέρους τῆς μεταβολῆς θεσμούς. Ἀσπασάμενος δὲ ἅπαξ τὴν δοξασίαν ταύτην, ἐπεδίωξε τὸν θρίαμβον αὐτῆς διὰ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἂν ὁ ὑπὲρ αὐτῆς ζῆλος τοῦ ἀνδρὸς ἐξώκειλε μέχρι τῆς ῥᾳδιουργίας καὶ τῆς ἀνομίας, ἡ σύνεσις αὐτοῦ ἀντέστη ὅσον ἠδύνατο εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς εἰκονολατρείας ἀτοπημάτων.

Ἅμα ὡς ἀπέθανεν ὁ Παῦλος, συνήγαγεν ἡ βασίλισσα τὸν λαὸν καὶ τοὺς ἐν τέλει εἰς Μαγναῦραν καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτούς, κατὰ Θεοφάνην, ὡς ἑξῆς· «Γινώσκετε, ἀδελφοί, τί πεποίηκεν ὁ Παῦλος πατριάρχης. Καὶ εἰ μὲν ἔζη, οὐκ ἂν κατεδεξάμεθα τοῦτον ἀφεῖναι τὸν τῆς ἀρχιερωσύνης θρόνον, εἰ καὶ μοναχικὸν σχῆμα περιεβάλλετο. Ἐπεὶ δέ, ὡς τῷ Θεῷ ἀρεστὸν ἦν, τοῦ βίου μετέστη, φροντίσωμεν ἀνθρώπου, ὅστις δύναται ποιμᾶναι ἡμᾶς, καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐπι-

στηρίξαι λόγοις διδασκαλικοῖς.» Ἐνταῦθα ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει ὅτι πάντες ὁμοφώνως ἀνεκήρυξαν τὸν Ταράσιον ὡς τὸν μόνον ἐπιτήδειον ἄνδρα, καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα ἐπεδοκίμασε μὲν τὴν ψῆφον, προσέθηκε δὲ ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπειθεῖ. Ἀλλὰ πρῶτον ἐν τῷ μετ' ὀλίγον παρατεθησομένῳ λόγῳ αὐτοῦ ὁ Ταράσιος διαρρήδην λέγει, ὅτι ἦτο πρὸ πάντων ὑποψήφιος τῆς βασιλίσσης, ὄχι τῆς συνελεύσεως· καὶ ἔπειτα εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁμοφώνως ἐπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως, ἐνῷ ἕνεκα τῆς μετριότητος τῶν φρονημάτων αὐτοῦ, ὕποπτος ὢν βεβαίως εἰς τοὺς ἀπολύτους τῆς μεταρρυθμίσεως φίλους, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδοκιμάζεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀπολύτων τῆς ἀρχαίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τάξεως ὀπαδῶν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι, προταθέντος ὑπὸ τῆς Εἰρήνης τοῦ Ταρασίου, πολλοὶ μὲν εἴτε μὴ εἰδότες τὸν ἄνθρωπον, εἴτε καὶ μὴ ἀκούσαντες τὸ ὄνομα τοῦ προταθέντος, ἐσιώπησαν, ἄλλοι δὲ παρεσκευασμένοι ὄντες καὶ πλησιέστερον εἰς τὴν βασίλισσαν ἱστάμενοι, ἀνευφήμησαν μετὰ θορύβου τὸν ὑποψήφιον αὐτῆς. Ἀλλὰ τότε ἡ βασίλισσα παρετήρησεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπειθεῖ, καὶ προσεκάλεσεν αὐτὸν ἀμέσως νὰ ἐξηγήσῃ τίνος ἕνεκα ἀπειθεῖ. «Καὶ εἰπάτω, ἀνεφώνησε, κατὰ Θεοφάνην, δι' ἣν αἰτίαν οὐ δέχεται τὴν ψῆφον τῆς βασιλείας καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ· ὁ δὲ ἀπελογήσατο τῷ λαῷ λέγων. Οἱ τῆς ἀμωμήτου πίστεως ἡμῶν τῶν χριστιανῶν φύλακες καὶ ζηλωταὶ τῶν εἰς δόξαν Θεοῦ γινομένων πιστοὶ βασιλεῖς ἡμῶν, πάντων τῶν εἰς ἀρέσκειαν αὐτοῦ καὶ συμφέρον ἡμῶν τὴν φροντίδα ποιούμενοι, μάλιστα δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ νῦν ἐπιμελῶς διαμεριμνήσαντες, καὶ διανοηθέντες τοῦ ἀρχιερέα προχειρισθῆναι ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι αὐτῶν πόλει, ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ αὐτῶν νοῦν με ἐνέβαλον, καὶ φανερῶς μοι τὸ βεβουλευμένον αὐτοῖς ἐξειπεῖν ἐκέλευσαν. Ἐμοῦ δὲ πρὸς τοῦτο ἀνάξιον ἐμαυτὸν ἀποφηναμένου, καὶ μηδεμίαν συγκατάθεσιν ποιησαμένου εἰς τὸ ζυγὸν τοῦ φορτίου μὴ δυνάμενόν με βαστᾶσαι ἢ ὑπενεγκεῖν, ἐκέλευσάν με προσαγαγεῖν εἰς τὸ πρόσωπον ὑμῶν· διότι καὶ σύμψηφοι γεγόνατε τῇ βουλῇ ταύτῃ. Καὶ νῦν, ὦ ἄνδρες, φοβούμενοι τὸν Θεόν, καὶ ἔχοντες αὐτὸν ἀεὶ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, οἱ τῇ Χριστοῦ κλήσει τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὀνομαζόμενοι, χριστιανοὶ λέγω, ἀκούσατε βραχὺν λόγον ἀπολογίας παρὰ τῆς ἡμετέρας ἀτελείας καὶ οὐθενότητος. Ἐγὼ μὲν εἴ τι τοῖς εὐσεβέσιν ἡμῶν βασιλεῦσιν καὶ κατὰ πάντα ὀρθοδόξοις ἀπε-

λογησάμην, καὶ ἐνώπιον ὑμῶν προσαπολογοῦμαι· φόβῳ συνέχομαι συγκαταθέσθαι ἐπὶ τῇ ψήφῳ ταύτῃ καὶ εὐλαβοῦμαι ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ προσδραμεῖν οὕτως, καὶ ὡς ἔτυχεν ἀπερισκέπτως, ἵνα μὴ ὑποπέσω φοβερῷ κατακρίματι. Εἰ γὰρ ὁ θείων φωνῶν ἀκροασάμενος, οὐρανόν τε ἐσχηκὼς παιδευτήριον, καὶ παραδείσου θεωρὸς γενόμενος, ἀκούσας τε ἄρρητα ῥήματα, καὶ βαστάσας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, Παῦλος ὁ θεῖος ἀπόστολος, Κορινθίοις γράφων ἔλεγε· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι, πῶς ἐγώ, ὁ τῷ κόσμῳ συναναστρεφόμενος, καὶ μετὰ λαϊκῶν ἠριθμημένος, καὶ στρατευόμενος ἐν βασιλικαῖς ὑπηρεσίαις, οὕτως χωρὶς ἀνακρίσεως καὶ περισκέψεως δύναμαι εἰσπηδῆσαι εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης μέγεθος. Φοβερὸν τὸ ἐγχείρημα πρὸς τὴν ἐμὴν σμικρότητα, θρασὺ τὸ ἐπιτήδευμα. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐμῆς παραιτήσεως ἔστιν αὕτη. Ὁρῶ καὶ βλέπω τὴν ἐπὶ τὴν πέτραν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν τεθεμελιωμένην ἐκκλησίαν αὐτοῦ, διεσχισμένην νῦν καὶ διῃρημένην, καὶ ἡμᾶς ἄλλοτε ἄλλως λαλοῦντας, καὶ τοὺς τῆς ἀνατολῆς ὁμοπίστους ἡμῶν χριστιανοὺς ἑτέρως, καὶ συμφωνοῦντας αὐτοῖς τοὺς τῆς δύσεως· ἀλλοτριουμένους δὲ ἡμᾶς ἐκείνων ἁπάντων, καὶ καθ' ἑκάστην ὑπ' αὐτῶν ἀναθεματιζομένους· δεινόν ἐστι τὸ ἀνάθεμα, πόρρω τοῦ Θεοῦ βάλλει, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐκδιώκει ἀπάγον εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Οὐκ οἶδεν ὁ τῆς ἐκκλησίας ὅρος καὶ νόμος ἔριν καὶ φιλονεικίαν, ἀλλ' ὥσπερ οἶδες ἓν βάπτισμα, μίαν πίστιν, οὕτω καὶ συμφωνίαν μίαν ἐπὶ παντὸς πράγματος ἐκκλησιαστικοῦ. Οὐδὲν γάρ ἐστιν ἀπόδεκτον καὶ εὐάρεστον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ ἑνωθῆναι ἡμᾶς καὶ γενέσθαι μίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν, καθ' ἃ καὶ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν πίστεως ὁμολογοῦμεν, καὶ αἰτοῦμεν, ἀδελφοί, (οἶμαι δὲ καὶ ὑμεῖς, ἐπειδὴ γινώσκω τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἔχειν ὑμᾶς), παρὰ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ ὀρθοδόξων βασιλέων ἡμῶν σύνοδον οἰκουμενικὴν συναθροισθῆναι, ἵνα γενώμεθα οἱ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ἕν, καὶ οἱ τῆς τριάδος ἡνωμένοι καὶ ὁμόψυχοι καὶ ὁμότιμοι, οἱ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν Χριστοῦ σῶμα ἓν συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον, οἱ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐ κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις, οἱ τῆς ἀληθείας τὸ αὐτὸ φρονοῦντες καὶ λέγοντες, καὶ μὴ ᾖ ἔρις καὶ διχοστασία ἐν ἡμῖν, ὅπως ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσῃ πάντας ἡμᾶς.

Καὶ εἰ μὲν κελεύουσιν οἱ τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχοι βασιλεῖς ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἐμῇ αἰτήσει ἐπινεῦσαι, συγκατατίθημι κἀγώ, καὶ τὴν κέλευσιν αὐτῶν ἐκπληρῶ, καὶ ὑμῶν τὴν ψῆφον ἀσπάζομαι· εἰ δὲ μήγε, ἀδυνάτως ἔχω τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὑποβληθῶ τῷ ἀναθέματι, καὶ εὑρεθῶ καταδεδικασμένος ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κριτοῦ τῆς δικαιοσύνης, ἔνθα οὔτε βασιλεύς, οὔτε ἱερεύς, οὔτε ἄρχοντες, οὔτε πλῆθος ἀνθρώπων δύναταί με ἐξελέσθαι. Καὶ εἴ τί ἐστιν ἀρεστὸν ὑμῖν, ἀδελφοί, δότε τῆς ἐμῆς ἀπολογίας, φράσατε δὲ μᾶλλον αἰτήσεως ἀπόκρισιν».

Ἐνταῦθα καταπαύσαντος τοῦ λόγου τοῦ Ταρασίου, ὁ Θεοφάνης ἀξιοῖ πάλιν ὅτι πάντες ἤκουσαν ἀσμένως τὰ λεχθέντα καὶ συνεφώνησαν νὰ συγκροτηθῇ ἡ σύνοδος. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ταρασίου, ὃν συνέγραψεν ὁ Ἰγνάτιος, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς δευτέρας ἐν Νικαίᾳ συνόδου, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον, δηλοῦται ὅτι πολλαὶ φωναὶ ἠγέρθησαν ἐν τῇ συνελεύσει κατὰ τῶν δοξασιῶν τὰς ὁποίας ἐξήνεγκεν ὁ ὑποψήφιος τῆς βασιλίσσης. Τοῦτο συνάγεται προσέτι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων, οὓς, κατὰ Θεοφάνην, ἐπήνεγκεν ὁ Ταράσιος. Τῷ ὄντι ὁ χρονογράφος, ἅμα εἰπὼν ὅτι πάντες ἐπεδοκίμασαν τοὺς λόγους τοῦ ὑποψηφίου, ἐπιφέρει, «ὁ δὲ Ταράσιος πάλιν πρὸς τὸν λαὸν διαλεγόμενος, ἔφη· ὅτι Λέων ὁ βασιλεὺς κατέστρεψε τὰς εἰκόνας, καὶ ἡ σύνοδος, ὅτε ἐγένετο, κατεστραμμένας αὐτὰς εὗρεν· καὶ διότι διὰ βασιλικῆς χειρὸς κατεστράφησαν, πάλιν ζήτησιν ἔχει τὸ κεφάλαιον, ὅτι ἀρχαίαν συνήθειαν παραδεδομένην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατετόλμησαν, ὡς ἔδοξεν αὐτοῖς, ἀφανίσαι· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται, ἀποστολικῶς εἰπεῖν». Ἂν ὁ λόγος τοῦ Ταρασίου ἐνεκρίνετο ὑφ' ὅλων τῶν παρόντων, τίς ἦτο ἀνάγκη τῆς τοιαύτης κατὰ προσθήκην ἐξηγήσεως καὶ δικαιολογίας; Ἡ πρότασις αὐτοῦ ἦτο σαφὴς καὶ πλήρης. Ὁ Ταράσιος προέτεινε τὴν συγκρότησιν συνόδου οἰκουμενικῆς ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔρις καὶ διχοστασία, καὶ εἶπεν ὅτι μόνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ δέχεται τὴν πατριαρχίαν. Τεθέντος ὅτι ὁ ὅρος ἐγένετο δεκτός, ἡ συνέλευσις δὲν εἶχε παρὰ νὰ διαλυθῇ ἄνευ περαιτέρω λόγων. Ἀλλ' ἐξ ἐναντίας πολλοί, ὡς φαίνεται, παρετήρησαν ὅτι εἶναι περιττὴ ἡ συγκρότησις νέας συνόδου, ἀφοῦ πρὸ τριάκοντα μόλις ἐνιαυτῶν εἶχε συγ-

κροτηθῇ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ εἶχεν ἀποφανθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καταργήσασα τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Οὕτω καὶ μόνον τοὐλάχιστον ἐξηγεῖται πῶς ὁ Ταράσιος ἠναγκάσθη αὖθις λαβὼν τὸν λόγον νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ σύνοδος δὲν κατέλυσε τὰς εἰκόνας, ὅτι εὗρεν αὐτὰς καταλυθείσας, ὅτι ἡ κατάλυσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος, καὶ ὅτι ἐπειδὴ αὐτογνωμόνως ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ βασιλεῖς, πρέπει πάλιν νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα, ἵνα θριαμβεύσῃ ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν ἦτο πολὺ ἰσχυρά, διότι εἶχε μὲν καταλύσει τὰς εἰκόνας ὁ Λέων, ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἥτις ἦτο παντοδύναμος καὶ ἠδύνατο νὰ καταργήσῃ τὸν τόμον τοῦ Λέοντος, ἀπ' ἐναντίας ἐπεκύρωσεν αὐτόν. Ἀλλὰ λέγεται μὲν ὅτι ἡ βασίλισσα συνήγαγε τὸν λαὸν καὶ τοὺς ἐν τέλει εἰς Μαγναῦραν, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι ἐφρόντισε νὰ συγκροτήσῃ τὴν συνέλευσιν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἔχῃ τὴν πλειονοψηφίαν αὐτῆς. Ὅθεν ἡ φωνὴ τῶν ἀντιδοξούντων ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς φωνῆς τῶν ὀπαδῶν τῆς βασιλίσσης καὶ ἡ συνέλευσις διελύθη, ἀφοῦ ἐσημειώθη εἰς τὰ πρακτικὰ ὅτι ἐξελέξατο πατριάρχην τὸν Ταράσιον, καὶ ὅτι ἐπέτρεψεν αὐτῇ νὰ συγκαλέσῃ οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἵνα ρυθμίσῃ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα.

Τῇ 25 δεκεμβρίου 784 ἐχειροτονήθη ὁ Ταράσιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἤρχισε νὰ παρασκευάζῃ τὴν συγκρότησιν τῆς συνόδου. Πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ ἐπαναληφθῶσιν αἱ σχέσεις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς, δηλαδὴ μετὰ τοῦ Πάπα Ῥώμης, καὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἐπειδὴ ἅπαντες οὗτοι οἱ ἀρχιερεῖς ἦσαν ζηλωταὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ὁ δὲ Ταράσιος προεχειρίσθη ἵνα καθιερώσῃ τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις τοῦ νέου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι εἰμὴ εὐκολώταται. Ὡς πρὸς τὸν πάπαν ὅμως ἀνεφύησαν δυσκολίαι τινές, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὰς ᾠκονομήθησαν, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλον νὰ παραγάγωσι νέας ἀφορμὰς διενέξεων. Εἰς τὸν τότε ἀρχιερατεύοντα ἐν Ῥώμῃ Ἀνδριανὸν Α' ἔπεμψεν ὁ Ταράσιος ὡς ἀποκρισιάριον τὸν ἱερέα Γεώργιον, καὶ διὰ τούτου τὰ συνοδικὰ αὐτοῦ γράμματα καὶ τὸν λίβελλον, ἤτοι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' καὶ

ἡ Εἰρήνη ἔπεμψαν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα ἐπιστολήν, δι' ἧς μετὰ πλείστης πρὸς αὐτὸν εὐλαβείας ὁμιλοῦντες, προσεκάλουν αὐτὸν νὰ παρευρεθῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συγκροτηθῇ σύνοδον, ἐν περιπτώσει δὲ κωλύματος νὰ στείλῃ ἐπιτηδείους πρὸς τοῦτο πρεσβευτάς. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἥρπασε προθύμως τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ἵνα ἐπαναλάβῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀνατολὴν ἀξιώσεις. Τοιαύτη τῷ ὄντι ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἔννοια τῆς ἀπαντήσεως τὴν ὁποίαν ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἁγίου Σάββα, Πέτρου ὡσαύτως καλουμένου, οὓς καὶ πρεσβευτὰς αὐτοῦ διώρισεν. Εἰς τὴν βασίλισσαν καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς ἔγραψε τὴν 27 ὀκτωβρίου 785 διὰ μακρῶν περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς σημασίας τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἐπήνεσε τὴν περὶ αὐτῶν γενομένην ἀπόφασιν, ἣν καὶ αὐτὸς καὶ οἱ προκάτοχοί του εἶχον πρὸ καιροῦ ἐπιμόνως συμβουλεύσει, καὶ ὑπέδειξε πῶς ἔδει νὰ πραγματευθῇ τὸ ζήτημα ἐν τῇ προκειμένῃ συνόδῳ. Ὑπέσχετο δὲ τῇ βασιλείᾳ νέαν λαμπρότητα καὶ περιφανεῖς κατὰ τῶν βαρβάρων νίκας, ἐὰν κατορθώσῃ τὴν δικαίαν καὶ θεάρεστον τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ὡς ὑπόδειγμα, οὕτως εἰπεῖν, ἀναφέρων τὸν ἡγεμόνα τῶν Φράγκων Κάρολον, ὅστις διὰ τῆς εὐλαβείας καὶ τῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἀφοσιώσεως ἠξιώθη ἐν ἅπασι τῆς τοῦ Θεοῦ εὐλογίας. Ἐν ταὐτῷ ὅμως ὁ Ἀδριανὸς Α' προέτρεψε τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὴν Εἰρήνην νὰ σέβωνται τὴν ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν μητέρα, ὡς κεφαλὴν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως ἔπραξαν ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῶν προκάτοχοι. Διότι, ἐπιφέρει, ὁ ὕπατος τῶν ἀποστόλων Πέτρος, ὅστις πρῶτος ἐκάθησεν ἐπὶ τῆς ἀποστολικῆς ταύτης ἕδρας, κατέλιπε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰς τοὺς διαδόχους ὅσοι μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος μέλλουσι νὰ καθήσωσιν ἐπὶ τῆς ἕδρας ἐκείνης καὶ διεβίβασεν εἰς αὐτοὺς τὴν παντοδυναμίαν ἣν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἔλαβεν. Οὐδὲ ἠρκέσθη ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀξίωσιν, ἀλλ' ἀκριβέστερον ὁμιλήσας, πρῶτον ἀπήτησε νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἕδραν τὰ ὑπὸ τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων βιαίως ἀφαιρεθέντα ἀπὸ αὐτῆς πατριμόνια τοῦ ἁγίου Πέτρου, καὶ τὰ χρήματα ὅσα ἐστέλλοντο ἄλλοτε εἰς Ῥώμην πρὸς συντήρησιν καὶ διακόσμησιν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἡ ἐπὶ πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δικαιοδοσία, ἵνα συμ-

πληρωθῇ τοιουτοτρόπως τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Δεύτερον ἐπερειδόμενος εἰς ὅσα καὶ οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ ἔπραξαν, ἐμέμφθη τὸν ἐν τῇ βασιλικῇ ἐπιστολῇ ἀποδοθέντα τῷ Ταρασίῳ τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τὴν ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἀρχιερέα ἀναγόρευσιν αὐτοῦ. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ ἀποκρίσει ἣν συγχρόνως ἔπεμψε πρὸς τὸν Ταράσιον, ἀπεδοκίμασεν ὁ Ἀδριανὸς τὴν ἀντικανονιστικήν, ὡς ἠξίου, προχείρισιν αὐτοῦ ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἐπίσκοπον, ἀφορῶν ὅμως εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ νέου πατριάρχου καὶ εἰς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων, συναινεῖ ἐπιεικῶς εἰς τὰ γενόμενα. Προτρέπει δὲ αὐτὸν νὰ ἀσχοληθῇ μετὰ ζήλου εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀπαιτεῖ ἰδίως νὰ καταδικασθῇ ἐν τῇ νέᾳ συνόδῳ ἡ ψευδοσύνοδος τοῦ 754, καὶ δὲν λησμονεῖ νὰ ὑπομνήσῃ καὶ εἰς τὸν Ταράσιον τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἣν ῥητῶς ἀποκαλεῖ κεφαλὴν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐν πᾶσι συνιστᾷ ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὸν Ταράσιον τοὺς πρεσβευτὰς αὐτοῦ, οὓς εἶχε συστήσει καὶ εἰς τὴν βασίλισσαν. Παρὰ δὲ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχε γράψει συγχρόνως ὁ Ταράσιος, οὐδεμία ἦλθεν ἀπάντησις. Οἱ πατριάρχαι οὗτοι, οἵτινες ἦσαν τότε Ἀλεξανδρείας μὲν Πολιτιανός, Ἀντιοχείας δὲ Θεοδώρητος, Ἱεροσολύμων δὲ Ἠλίας, εἶναι ἄδηλον ἂν ὅλως ἔλαβον τὰ ἐπισταλέντα αὐτοῖς γράμματα. Καὶ ὅμως προσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης καλούμενοι, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἱερεὺς καὶ ἀββᾶς μονῆς τινος ἐν Αἰγύπτῳ, ὁ δὲ ἱερεὺς καὶ σύγκελλος ἐν Ἀντιοχείᾳ, οἵτινες παρέστησαν ὡς ἀντιπρόσωποι ἕκαστος τῶν τριῶν ἐκείνων ἀρχιερέων. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ θερμότατοι τῶν εἰκόνων ὀπαδοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁμολογοῦσιν ὅτι οὐδεμίαν εἶχον πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα.

Ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 786, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, καὶ οἱ ὑποτιθέμενοι ἐκεῖνοι ἐπίτροποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς ἀπεδήμουν εἰς Θρᾴκην, ἀλλ' ὁ Σταυράκιος ἐπειγόμενος νὰ τελειώσῃ τὸ παρασκευαζόμενον παρ' αὐτοῦ ἔργον, προέτρεψε τὸν Ταράσιον νὰ προσκαλέσῃ τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς σύνοδον, μὴ περιμένων τὴν ἐπάνοδον τῶν βασιλέων. Καὶ ἤρχισαν λοιπὸν νὰ συνέρχωνται οἱ προσκληθέντες, ὧν ὅμως οἱ πλεῖστοι δὲν ἦσαν παντάπασι διατεθειμένοι νὰ

συμπράξωσι μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ λογοθέτου. Ὅθεν συνῆλθον εἰς προπαρασκευαστικὰς συνεδριάσεις, ἵνα βουλευθῶσι πῶς ἔχουσι νὰ πολιτευθῶσι πρὸς ἀνατροπὴν τῶν διενεργουμένων, πᾶσα δὲ ἡ πόλις δεινῶς ἐκ τούτου ἐταράχθη. Ἀλλ' ὁ Ταράσιος ἀντιπαρέστη διὰ πολλῆς τόλμης καὶ δεξιότητος. Κατὰ τὰ ἀνέκαθεν κεκανονισμένα καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, σύνοδος ἢ καὶ πᾶσα ἄλλη ἱερατικὴ πρᾶξις δὲν ἐπιτρέπεται παρ' ἐνορίαν, ὅ ἐστιν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως. Ὅθεν ὁ Ταράσιος, ὡς ἀρχιερεὺς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεφήνατο τὰς συναθροίσεις ἐκείνας παρανόμους, καὶ ἠπείλησεν ἀφορισμὸν κατὰ παντός, ὅστις ἤθελε λάβει μέρος εἰς τοιαύτας παρασυναγωγάς. Συγχρόνως δὲ ἐπανελθούσης καὶ τῆς βασιλίδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὥρισε τὴν 17 αὐγούστου 786 ὡς ἡμέραν τῆς συγκροτήσεως τῆς νέας οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπεδείχθη τρανῶς ὁπόσον ἰσχυρότεροι ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ Ταρασίου. Ἔτι ἀπὸ τῆς προτεραίας κατέλαβεν ὁ στρατὸς τὰ περὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἀποφηνάμενος ὅτι πράττει τοῦτο, ἵνα προστατεύσῃ τοὺς προμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπισκόπους κατὰ πάσης βιαιοπραγίας τῆς αὐλῆς. Ὁ γενναῖος Ταράσιος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου· προσελθὼν κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν καὶ ὥραν εἰς τὸν ναὸν μετὰ τῶν ἐπισκόπων, εἰσῆλθεν εἰς τὸν χορόν, διέταξε νὰ κλείσωσι τὰς πύλας καὶ ἐκήρυξε τὴν ἔναρξιν τῆς συνόδου. Τότε ὅμως φοβερὸς ἠγέρθη περὶ τὴν ἐκκλησίαν θόρυβος· οἱ στρατιῶται ἠπείλησαν ὅτι θέλουσι διαρρήξει τὰς πύλας, ἐὰν δὲν ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς νὰ εἰσέλθωσιν· ὥστε ἐδέησε νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, καὶ νὰ ἀρχίσωσι τὴν συνεδρίασιν, αὐτῶν παρόντων. Παρευρίσκοντο δὲ εἰς αὐτὴν καὶ οἱ βασιλεῖς θεωροῦντες τὰ γινόμενα ἐκ τῶν κατηχουμένων. Ἀρξαμένης λοιπὸν οὕτω τῆς συνεδριάσεως, οἱ περὶ Ταράσιον ἀρχιερεῖς προέτειναν νὰ ἀναγνωσθῶσι πρὸ πάντων ἀρχαῖαί τινες συνοδικαὶ πράξεις διαγορεύουσαι, ὅτι σύνοδος οἰκουμενικὴ δὲν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἄνευ συμφωνίας ὅλων τῶν πατριαρχῶν. Ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ προσβληθῇ οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κῦρος τῆς τελευταίας συνόδου, ἐν ᾗ, ὡς γνωρίζομεν, δὲν παρεκάθησαν οὔτε αὐτοπροσώπως οὔτε δι' ἐπιτρόπων ὁ πάπας καὶ οἱ ἀνατολικοὶ πατριάρχαι. Ἀλλ' οἱ μεταρ-

ρυθμισταὶ ἀντιπαρετήρησαν ὅτι τούτου δοθέντος, οὔτε ἡ παροῦσα σύνοδος δύναται νὰ λογισθῇ νομίμως συγκεκροτημένη, διότι οἱ μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκληφθῶσι σπουδαίως ὡς ἐπίτροποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα ἦσαν μὲν πρεσβευταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐφωδιάσθησαν διὰ πληρεξουσιότητος ἀποχρώσης, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν τῇ συνόδῳ ὡς ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ στρατιωτικὸν ἀκροατήριον ἐπεκρότησεν εἰς τὴν ἔνστασιν ταύτην, ἡ δὲ Εἰρήνη βλέπουσα ὅτι οὔτε νὰ ἀναιρέσῃ τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἐκφοβίσῃ τὴν πλειονοψηφοῦσαν ἀντιπολίτευσιν εἶχε τρόπον, ἔπεμψεν ἀπὸ τῶν κατηχουμένων ἕνα τῶν περὶ αὐτὴν ἀξιωματικῶν πρὸς τὸν Ταράσιον ἵνα προτρέψῃ αὐτὸν νὰ ἐνδώσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅθεν ὁ πατριάρχης μετὰ τῶν ὁμοδόξων ἐπισκόπων ἐγερθέντες ἀπεχώρησαν ἀμέσως. Ἀλλ' οἱ πολυάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι παρέμειναν συνεδριάζοντες, ἀνέγνωσαν καὶ ἐγκωμίασαν τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου, καὶ δὲν διελύθησαν εἰμὴ ἀφοῦ ἐκύρωσαν καὶ αὖθις τὰ πρακτικὰ αὐτῆς. Ἴσως ἠδύναντο νὰ προβῶσι περαιτέρω, ἴσως ἠδύναντο νὰ δικάσωσι καὶ νὰ καταδικάσωσι τὸν Ταράσιον καὶ νὰ προκαλέσωσι τὴν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου· ἀλλὰ ταῦτα πράττουσα ἡ παροῦσα σύνοδος ἤθελε περιέλθει εἰς ῥῆξιν ἄσπονδον πρὸς τὴν βασιλείαν, ὅπερ ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ, ἐνῷ περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀδυναμίαν ταύτης καὶ νὰ κυρώσῃ τὴν προηγουμένην σύνοδον ἐνόμισεν ὅτι ἔλυσεν εἰρηνικῶς καὶ ὁριστικῶς τὸ ζήτημα. Τὴν περὶ τοῦ προκειμένου μετριοπάθειαν τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης, διότι ἀφοῦ ἐβεβαίωσε τὴν νίκην αὐτῶν ἐπιφέρει· «καὶ τοῦ Θεοῦ χάριτι οὐδένα ἠδίκησαν οἱ μανιώδεις ἐκεῖνοι καὶ ἀπάνθρωποι, καὶ οὕτω διαλυθείσης τῆς συνόδου, ἀπῆλθεν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια.» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲν ἧττον ὑβρίζει αὐτούς· λησμονεῖ ὅμως ὅτι παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσωμεν τίς ἄρα εἶναι ὁ μανιώδης καὶ ἀπάνθρωπος, ὁ οὐδένα ἀδικήσας κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἢ ὁ ἀποκαλῶν μανιώδη καὶ ἀπάνθρωπον τὸν οὐδένα ἀδικήσαντα;

Ἡ μεταρρύθμισις λοιπὸν ἐφαίνετο θριαμβεύουσα, καὶ ἤθελε τῷ

ὄντι θριαμβεύσει, ἐὰν ἡ Εἰρήνη δὲν ἀπεφάσιζε νὰ καταβάλῃ αὐτὴν διὰ παντὸς τρόπου, ἔστω καὶ διὰ τῆς θυσίας τῶν πολυτιμοτάτων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένων ἡ βασίλισσα ἐπείσθη ὅτι τὸ κύριον πρὸς τοῦτο κώλυμα ἦτο ὁ στρατός. Αὕτη δὲ τοῦ στρατοῦ ἡ ὑπὲρ τῆς ἀναμορφώσεως ἀφοσίωσις εἶναι ἓν τῶν περιεργοτέρων καὶ διδακτικωτέρων φαινομένων τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τούτων. Ὁ στρατὸς ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ πρακτικώτερον πάσης κοινωνίας μέρος, ὁσάκις, ὅπως συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δὲν διετέλει ἐν ἀργίᾳ, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀδιαλείπτως ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Στρατὸς τοιοῦτος εἶναι φυσικώτατον νὰ συναισθάνεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας καὶ ἀρετῆς. Ἀλλ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἀξίαν προσέβαλλον ἄρδην τὰ δόγματα τῶν ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις ἡρμήνευε πᾶν ὅ,τι γενναῖον ἢ ἀγενὲς πράττεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ οὐχὶ διὰ τῆς δραστηριότητος ἢ τῆς ἀδρανείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου ἐπιδράσεως θαυματουργοῦ τινος δυνάμεως, ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη τῶν δύο δογμάτων ἦτο καταφανεστέρα εἰς τὸν στρατιώτην, ὅστις καθημέραν ἐλάμβανε πεῖραν ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐνεργείας, ἢ εἰς πάντα ἄλλον πολίτην, ὅστις ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ὅπερ μετήρχετο, δὲν εἶχεν ἀδιάλειπτον τὴν συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἀληθείας. Κατὰ τοῦτο ὁ στρατὸς ἐπεῖχεν ἐν τῇ κοινωνικῇ μερίδι ἥτις ἠσπάζετο τὴν ἀναμόρφωσιν, ἣν τάξιν ἐπεῖχον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ μερίδι ἥτις ἀπέκρουε πᾶσαν καινοτομίαν· διότι ἂν ὁ στρατὸς διῆγε τὸν δραστηριώτερον καὶ πρακτικώτερον τῆς κοινωνίας βίον, οἱ μοναχοὶ διῆγον τὸν ἀδρανέστερον καὶ θεωρητικώτερον.

Ἐντεῦθεν ἐπειδὴ σύνθημα τῆς μεταβολῆς ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, φυσικὸν ἦτο νὰ πρωταγωνιστῇ τῆς μεταβολῆς ὁ στρατός, ὅστις ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς δραστηριότητος ταύτης· πάλιν δέ, ἐπειδὴ σύμβολον τῆς παλινορθώσεως ἦτο ἡ περιστολὴ πάσης ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, φυσικὸν ἦτο νὰ πρωταγωνιστῇ τῆς παλινορθώσεως τὸ μοναχικὸν τάγμα, ὡς ἐνσάρκωσις οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀνθρωπίνης ἀδρανείας. Τούτων ἕνεκα τὸ

πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἴσχυσεν ἀείποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει εἰς τὸν στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόφρονας κοινωνικὰς τάξεις, καὶ τἀνάπαλιν τὸ πνεῦμα τῆς παλινορθώσεως ἴσχυσε μᾶλλον εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα ἢ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόφρονας κοινωνικὰς τάξεις. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐπὶ τῆς Εἰρήνης ὁ στρατός, ὡς ὀργανωθεὶς καὶ ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐφρόνει ὅσα ἐφρόνει ἐν μέρει καὶ διὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔσωζεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ μνήμη τῶν βασιλέων ἐκείνων. Ἀλλὰ τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ φρόνημα τοῦτο ἐνέκειτο φύσει εἰς τὸν στρατόν, ὥστε ἡ Εἰρήνη, καίτοι προσπαθήσασα νὰ προσοικειωθῇ αὐτόν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὴν διάθεσίν του. Καὶ ἤδη ἀπελπισθεῖσα ἀπεφάσισε μὲν τὴν διάλυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν συγκρότησιν νέου, ἐκ στρατευσίμων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου αἱ ἰδέαι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεκράτουν ὀλιγώτερον ἢ ἐν Ἀσίᾳ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο διαπράξασα, οὐδὲν ἐπὶ τέλους κατώρθωσε, διότι κατὰ μικρὸν τὸ πνεῦμα τῆς ἀναμορφώσεως ἐπεκράτησεν ἐν τῷ νέῳ στρατῷ, ὅπως εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῷ παλαιῷ.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ διάλυσις τῶν παλαιστράτων ἐκείνων, οἵτινες τοσάκις ἐνικηφόρησαν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, καὶ τοσάκις ἐταπείνωσαν μωαμεθανοὺς καὶ Βουλγάρους, ἔμελλε νὰ καταφέρῃ τραῦμα καίριον εἰς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἦτο ἐκ τῶν κυβερνητῶν ὅσοι, ἵνα ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ, οὐδενὸς φείδονται τρόπου. Παρέχει δὲ ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς καὶ καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν πολιτείαν, τὸν ἀληθῆ τύπον τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐφέροντο οἱ πλεῖστοι τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν. Τί ἐκίνει τῷ ὄντι αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῇ μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ μετὰ τοσούτου ζήλου εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν δυνάμεων τῆς πολιτείας, ἐνῷ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀληθῶς ἀκοίμητον αὐτῆς δραστηριότητα εἰς τὸ νὰ παγιώσῃ μᾶλλον τὸ ἐνεστὼς καὶ τὸ μέλλον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος; Μήπως εἶχε προσωπικόν τι συμφέρον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, μὴ δυναμένη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ τὸ ἴδιον ἀξίωμα; Ἀλλ' εἴδομεν ὅτι ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδέχετο ἢ τοὐλάχιστον ἀνείχετο τὴν ἀρχὴν τῆς Εἰρήνης, καθ' ἧς δὲν ἀντηγωνίσθη ἐπὶ τέλους, εἰμὴ ἀφοῦ αὕτη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ἐκήρυξεν ἄσπονδον καθ' ὅλης τῆς μεταρρυθμίσεως πόλεμον. Προσω-

πικὸν ἄρα συμφέρον δὲν εἶχεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Εἰρήνη, ὑπεκινεῖτο δὲ ὑπὸ ἑτέρου τινὸς ἐλατηρίου, καὶ ἵνα κατανοήσωμεν τὸ ἐλατήριον τοῦτο, δέον νὰ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις τῶν διαμαχομένων τούτων μερίδων. Ἀφ' ἑνὸς ἵσταντο οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἵνα σωθῇ τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος, ἀπαραίτητος ἦτο οὐ μόνον ἡ κοινωνικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις. Ταύτης τῆς μερίδος προΐσταντο οἱ ἀρχαῖοι τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνες, καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων. Ἔπειτα ἤρχοντο ὅσοι, ἀναλογιζόμενοι τὴν ἐπίμονον τοῦ μεγάλου πλήθους ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν μεταβολήν, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρκεῖ ἡ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις, διατηρουμένων ἀπαραμειώτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Ταύτης τῆς μερίδος προΐστατο ὁ πατριάρχης Ταράσιος. Τελευταῖον εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν ἀντιπαρίσταντο οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν ἀνατροπὴν τῆς ὅλης μεταρρυθμίσεως· ταύτης τῆς μερίδος προΐστατο ὁ εὐνοῦχος Σταυράκιος. Ἀλλ' ὅλοι τῆς τελευταίας ταύτης μερίδος οἱ ὀπαδοὶ δὲν ἐκινοῦντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων. Οἱ μὲν ἐπόθουν τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, κυρίως διότι δι' αὐτῆς προσεβάλλοντο ποικίλα αὐτῶν συμφέροντα· τοιοῦτοι ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ εὐνοῦχοι. Ἀλλ' ὁ ὄχλος καὶ αἱ γυναῖκες, τοὺς ὁποίους ἦγον καὶ ἔφερον οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ εὐνοῦχοι, οὐδὲν εἶχον, ἐννοεῖται, προσωπικὸν συμφέρον, ἐκινοῦντο δὲ ὑπὸ θρησκευτικοῦ τινος αἰσθήματος. θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι σεβαστόν, ἐὰν δὲν ἐνοθεύετο ὑπὸ δεινῆς δεισιδαιμονίας. Αὕτη λοιπὸν ἡ δυστυχῶς διεστραμμένη θρησκευτικὴ πεποίθησις εἶναι ἡ κατακυριεύσασα τὴν ψυχὴν τῆς Εἰρήνης καὶ τῶν πλείστων αὐτῆς ὀπαδῶν, καὶ τυφλώσασα αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνθρώπους, ἡ καταπάτησις παντὸς θείου καὶ ἀνθρωπίνου νόμου, ἡ καταστροφὴ τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνεξαρτησίας, ἡ ὑποταγὴ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν πάπαν, ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ ἔθνους ἐνώπιον τῶν μωαμεθανῶν ἦσαν ἀδιάφορα, ἤρκει μόνον νὰ ἀναστηλωθῶσιν αἱ εἰκόνες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ἀγῶνι ὃν διεξήγαγε κατὰ τοῦ Λέοντος Γ' δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης «στύλον τῶν ἐκκλησιῶν, κορυφαιότατον τῆς νέας διαθήκης, κοσμήτορα τῆς παγκοσμίου ἐκκλησίας, πέτραν τῆς πίστεως, στερρὸν θεμέλιον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» καὶ τὰ

τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ὅλα ἔτεινον εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσι τὰς κυριαρχικὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ πάπα. Οἱ δὲ μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ αὐτογνωμόνως παραστάντες ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, συνεπήγαγον, ἀντὶ πληρεξουσιότητος τῶν θρόνων τούτων, ἔγγραφόν τι δοθὲν αὐτοῖς ὑπό τινων μοναχῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐν ᾧ ἐλέγετο πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ ἀπουσία τῶν τριῶν πατριαρχῶν ἐκ τῆς συνόδου ἥτις ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ, κατ᾽ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὸ κῦρος αὐτῆς, διότι τὸ αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ ἐπὶ τῆς ἕκτης συνόδου, «μάλιστα τοῦ ἀποστολικοῦ πάπα Ῥώμης συμφωνήσαντος αὐτῇ καὶ συνευρεθέντος διὰ τῶν οἰκείων ἀποκρισιαρίων.» Ὅ ἐστι κατ᾽ αὐτοὺς ἡ ψῆφος τοῦ πάπα ἤρκει νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ψήφους τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλὰ μήπως αὐτὴ ἡ Εἰρήνη χάριν τῶν εἰκόνων, δὲν ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἠνάγκασε τοὺς ἡγεμόνας τοῦ στρατοῦ νὰ αὐτομολήσωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ὑπέγραψεν ἐπονειδίστους πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς συνθήκας; Ὁ μετριοπαθὴς καὶ συνετὸς πατριάρχης Ταράσιος ἀπετροπιάζετο πάντα ταῦτα, καὶ θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἀγωνιζόμενον μὲν νὰ ἀνορθώσῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἕξεις, ἀγωνιζόμενον ὅμως ἐν ταὐτῷ νὰ περιστείλῃ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν καὶ τῶν εὐνούχων. Ἀλλὰ τὰ στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου, τῶν ὁποίων τὰ δεισιδαίμονα πάθη ἐζημίωσαν τὸ κράτος, ὅσον οὐδέποτε ἐζημιώθη ὑπὸ τῆς ἀφροσύνης τῶν χειροτέρων αὐτοῦ βασιλέων καὶ ὑπουργῶν.

Ἅμα διαλυθείσης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, ἡ Εἰρήνη ἔπεμψεν εἰς τὰς περὶ τὴν Θράκην ἐπαρχίας τὸν Σταυράκιον, παραγγείλασα αὐτῷ νὰ στρατολογήσῃ μὲν αὐτόθι νέα τάγματα, νὰ πέμψῃ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ προϋπάρχοντα ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἀφωσιωμένα εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσον ἡ φρουρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἰδίως τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ

μέρος, οἱ καλούμενοι σχολάριοι (77) καὶ ἐξκουβιτάριοι, (78) ἤτοι ἡ βασιλικὴ φρουρά. Τὰ τάγματα τῶν ἐπαρχιῶν ἐπλησίασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου· καὶ τότε ἐξῆλθε μέχρι Μαλαγίνων τῆς Θρᾴκης ἡ βασίλισσα συνεπαγομένη τήν τε αὐλὴν αὐτῆς καὶ τὴν βασιλικὴν φρουράν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομήν τινα ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα ἐσκόπει νὰ διαπεράσῃ εἰς Ἀσίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐνῷ δὲ ἡ βασίλισσα προέβαινε μέχρι Μαλαγίνων, ὁ Σταυράκιος εἰσήρχετο ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μετὰ τῶν ταγμάτων αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐν τῷ ἅμα ἡ Εἰρήνη διέταξε τὸν περὶ αὐτὴν στρατὸν νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἄνευ ὅπλων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ ὅπλα θέλουσι μετακομισθῆ δι' ἄλλων πλοίων. Ὁ στρατὸς ὑπήκουσεν ἀδιστάκτως, διότι οὐδόλως ὑπώπτευε τὰ μελετώμενα καὶ διετέλει εὐπειθὴς εἰς τὴν Εἰρήνην, ὁσάκις δὲν προέκειτο περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Μόλις ὅμως διαπεραιωθέντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν, ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ διελύοντο τὰ σώματα ἐκεῖνα, καὶ παρηγγέλλοντο οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Καὶ οὕτως ἐστερήθη τὸ κράτος μαχητῶν ἀρίστων, παθὸν μετ' οὐ πολὺ τὰ πάνδεινα ἐκ τούτου ἀπό τε μωαμεθανῶν καὶ Βουλγάρων.

---

77) Σχολάριος εἶναι ὄνομα ἑλληνολατινικὸν (ὄνομα δηλονότι ἑλληνικὸν μετὰ καταλήξεως ἐπιθετικῆς Λατινικῆς *αριος*) παραγόμενον ἐκ τοῦ *σχολή*. Ἡ λέξις *σχολή*, σημαίνουσα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ σύστημα, αἵρεσιν, τάξιν φιλοσοφικὴν ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς αὐτοκρατορικοῖς χρόνοις, ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας μετέστη καὶ εἰς τὴν πολιτείαν καὶ τὸν στρατόν. Schola δὲ ἐν τοῖς εἰρημένοις χρόνοις ἐσήμαινεν ἐν τῇ πολιτικῇ γλώσσῃ τῆς Ῥώμης οἱονδήποτε πλῆθος πολιτικῶν ὑπαλλήλων ἀποτελούντων ἰδίαν τάξιν, ἰδίαν ὑπηρεσίαν, ἐν τῷ στρατῷ δὲ ἡ λέξις ἐσήμαινε γενικώτερον μὲν τάγμα, (ἐντεῦθεν ἐν Βυζαντίῳ, σχολαὶ τῆς Ἀνατολῆς = τὰ τάγματα τὰ Ἀσιατικά, σχολαὶ τῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Δύσεως = τὰ τάγματα τὰ ἐν Εὐρώπῃ ἢ τὰ ἐξ Εὐρώπης), εἰδικώτερον δὲ τὰ τάγματα τὰ ἐπίλεκτα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ αὐτοκρατορικά. Ὅθεν σχολάριοι ἐκαλοῦντο οἱ στρατιῶται τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς.

78) Ἐξκουβιτάριοι. Εἶναι λέξις λατινοβυζαντινή, σημαίνουσα κυριολεκτικῶς (ἐκ τοῦ Λατ. excubere=κοιμᾶσθαι ἔξω, excubiae=ἡ ἔξω κοίμησις, νυκτερινὴ φυλακὴ) τὸν κοιμώμενον ἔξω, εἶτα δὲ τὸν πρόκοιτον ἢ *κοιτωνίτην*. νυκτοφύλακα, καὶ ἐν Βυζαντίῳ τὸν σωματοφύλακα τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων δέον νὰ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν σύνοδον δι' ἧς κατωρθώθη τελευταῖον τὸ βούλευμα τῆς Εἰρήνης, καὶ τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ σώζονται πολὺ πληρέστερα, ἢ τὰ τῆς συνόδου τοῦ 754. Ἂν καὶ ἡ διάλυσις τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ ἐγένετο ἐν ἀρχῇ 8βρίου 786, ἡ ἐγκύκλιος ἡ καλέσασα τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς νέαν σύνοδον δὲν ἐξεδόθη εἰμὴ κατὰ μῆνα μάϊον τοῦ ἑπομένου ἔτους· καὶ τοῦτο, διότι δὲν ἤρκει νὰ ἀνατραπῇ ἡ ὑλικὴ τῆς μεταρρυθμίσεως δύναμις, ἔπρεπε νὰ οὐδετερωθῇ καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς ἡ ἠθική, νὰ ματαιωθῇ ἡ ὑπὲρ αὐτῆς πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ πλειονοψηφία ἀντίθετος. Ἂν ἡ νέα σύνοδος συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν εἰς τὴν προηγουμένην ἑδρευσάντων ἀνδρῶν, ἡ μεταρρύθμισις πάλιν ἤθελεν ἔχει τὴν πλειονοψηφίαν· καὶ ἐστερεῖτο μὲν ἤδη τῆς ὑλικῆς τοῦ στρατοῦ ὑποστηρίξεως, ἀλλ' ἐὰν ἡ κυβέρνησις δὲν μετεχειρίζετο τὴν βίαν κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων, ἐκινδύνευεν αὖθις νὰ ἡττηθῇ. Ἐὰν δὲ ἐποίει χρῆσιν τοῦ στρατοῦ, ἵνα καταναγκάσῃ τοὺς ἀντιδοξοῦντας νὰ μεταβάλωσι γνώμην, ἤθελε προκύψει σκάνδαλον μέγα, ὅπερ ὁ Ταράσιος ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς ἠσχολήθη νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ προσωπικὸν τῆς νέας συνόδου. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀρχιερεῖς διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις, τοὺς δυναμένους πιθανῶς νὰ μεταπεισθῶσι, καὶ τοὺς ἀμεταπείστους, ἐξ ὧν μόνον οἱ πρῶτοι προσεκλήθησαν εἰς τὴν σύνοδον, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι παρανόμως ἐχειροτονήθησαν. Ἀλλὰ τότε παρέστη ἑτέρα δυσκολία. Οἱ οὕτω πως καθαρισθέντες ἀρχιερεῖς ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι ἐκείνων οἵτινες εἶχον συγκροτήσει τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, καὶ οἵτινες συνεποσοῦντο εἰς 348. Ἵνα ἀπαρτισθῇ λοιπὸν ὁ αὐτὸς περίπου ἀριθμὸς τῶν ψηφηφόρων, ἀπεφασίσθη νὰ κληθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον καὶ 132 ἡγούμενοι καὶ μοναχοὶ ὡς πρωταγωνισταὶ καὶ μάρτυρες τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων θεσμοθετήματος ὅπερ προέκειτο αὖθις νὰ καθιερωθῇ. Ἐν τούτοις δὲ διέλαμπε καὶ ὁ ἡμέτερος χρονογράφος, ὁ τοσάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ μνημονευθησόμενος Θεοφάνης. Τελευταῖον καίτοι τοσαύτης προνοίας περὶ πάντων τούτων γενομένης, ἐνομίσθη ἐπισφαλὲς νὰ συνέλθῃ ἡ νέα σύνοδος πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς ὁποίας αἱ πολυάριθμοι ἀνώτεραι τάξεις ἔνεμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὡρίσθη ὡς τόπος καταλληλότερος ἡ πολὺ μικροτέρα πόλις τῆς

Νικαίας, ἥτις εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ προτέρημα, ὅτι ἐν αὐτῇ εἶχεν ἑδρεύσει ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος.

Ἀφοῦ παρεσκευάσθησαν οὕτω τὰ πράγματα, ἐξεδόθησαν κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 787 αἱ ἐγκύκλιοι, δι' ὧν ἐκλήθησαν νὰ συνέλθωσι περὶ τὸν σεπτέμβριον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην τῆς Βιθυνίας πόλιν, πρὸς συγκρότησιν τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅσοι ἀπεφασίσθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ κληθῶσιν. Ὁ πάπας Ἀδριανὸς ἔδωκε τὴν συναίνεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν μετάθεσιν ταύτην, οἱ δὲ ἤδη ἀπελθόντες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρεσβευταὶ αὐτοῦ ἐπέστρεψαν αὖθις εἰς τὴν πρωτεύουσαν ταύτην, καὶ ἐν ἀρχῇ σεπτεμβρίου ἀπῆλθον ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καὶ τῶν λεγομένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συρρεύσει πολλοὶ ἐκ τῶν προσκληθέντων. Πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συνελεύσεως καὶ ἐν ἀνάγκῃ πρὸς σωφρονισμὸν τῶν ἀντιδοξούντων, ἔστειλεν ἡ βασίλισσα εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ περὶ αὐτὴν ἱκανὰ ἐκ τῶν νεωστὶ στρατολογηθέντων ταγμάτων, δύο δὲ ἀξιωματικοί, ὁ ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Πετρωνᾶς, καὶ ὁ λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ λογοθεσίου (79) Ἰωάννης, ἐπετράπησαν νὰ παρευρίσκωνται ἐν ὀνόματι αὐτῆς εἰς τὰς συνεδριάσεις. Καὶ ὑπετίθετο μὲν ὅτι ἡ σύνοδος προεδρεύεται ὑπὸ τῶν πρεσβευτῶν τοῦ πάπα Ῥώμης, οἵτινες καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν πράξεων καὶ ἐν ταῖς ὑπογραφαῖς τὴν πρώτην ἐπεῖχον τάξιν, πράγματι ὅμως αἱ συζητήσεις διηυθύνοντο ὑπὸ τοῦ Ταρασίου, ὄχι μόνον διότι εἶχεν ἀσυγκρίτῳ πλειοτέραν ἐπιτηδειότητα ἢ οἱ δύο ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ ἀρχιπρεσβύτερος Πέτρος, οὐδόλως ἐγίνωσκε τὴν ἑλληνικήν. Τὴν 24 σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ πρώτη συνεδρίασις εἰς ἣν ἀπηγορεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ παρευρεθῶσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὅσοι δὲν ἐδήλωσαν ἐγκαίρως τὸ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων φρόνημα αὐτῶν. Ἤρχισε δὲ ἡ συνεδρίασις διὰ συντόμου λόγου τοῦ Ταρασίου, ὅστις ἐξήγησε τίνος ἕνεκεν διελύθη ἡ προηγουμένη σύνοδος, καὶ κατέδειξε τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐκλήθη ἡ παροῦσα.

---

79) Ἤτοι τοῦ γραφείου (τοῦ ὑπουργείου καθ' ἡμᾶς) τοῦ λογοθέτου τοῦ στρατοῦ. Περὶ Λογοθετῶν καὶ Λογοθεσίων ἐκτενέστερος γενήσεται λόγος κατωτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ (ἐν τῷ Δ' τόμῳ ἐν τοῖς περὶ τῶν ἀνωτέρων ἀρχόντων τῆς πολιτείας).

Τότε ἐγερθεὶς ὁ ἐπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντῖνος ἐξῃτήσατο παρὰ τῆς συνελεύσεως νὰ ἐπιτρέψῃ συγγνώμην εἰς τοὺς μετανοήσαντας ἕνεκα τῆς προτέρας αὐτῶν σκανδαλώδους διαγωγῆς ἐπισκόπους, ἐξ ὧν ἀνέφερεν ὀνομαστὶ τρεῖς, τὸν Ἀγκύρας Βασίλειον, τὸν Μύρων Θεόδωρον. καὶ τὸν Ἀμορίου Θεοδόσιον. Ἡ πρότασις ἦτο παράδοξος, διότι ἡ σύνοδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιληφθῆ τοῦ ζητήματος ὅπερ προέκειτο νὰ λυθῇ, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχε καταδικάσει τὴν κατάργησιν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Ἡ ἐκκλησία διείπετο εἰσέτι ὑπὸ τῶν ὁρισμῶν τῆς τελευταίας, ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης συνόδου, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὅσοι ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τῆς συνόδου ταύτης, οὐδαμῶς ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ἁμαρτήσαντες· ἀπ' ἐναντίας οἱ παραβάται τῶν ὁρισμῶν τῆς συνόδου ἐκείνης ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς παρὰ τὰ κεκανονισμένα πολιτευθέντες. Ἀλλὰ πάντα ὅσα κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν σύνοδον ἐγένοντο, καὶ ἰδίως τὰ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς συνεδρίασιν διαπραχθέντα, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐδεμία ἐπετράπη ἐλευθέρα συζήτησις, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν προαπεφασισμένα εἰς τρόπον τοιοῦτον, ὥστε οὔτε τὸ πρόσχημα τοὐλάχιστον τῆς διασκέψεως καὶ ἀποφάσεως ἐτηρήθη, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐξελήφθη ὡς ἐκ προοιμίου λελυμένον.

Τῷ ὄντι ἅμα ὡς ἐγένετο ἡ πρότασις τοῦ ἐπισκόπου Κύπρου, οἱ δύο παρὰ τῇ συνόδῳ βασιλικοὶ ἐπίτροποι, οἱ ἐν τοῖς πρακτικοῖς καλούμενοι ἄρχοντες, διέταξαν ἕνα τῶν γραμματέων νὰ ἀναγνώσῃ ἐπιστολὴν τῶν βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης πρὸς τοὺς ἀθροισθέντας ἁγιωτάτους ἐπισκόπους, δι' ἧς ἐν ἀρχῇ μὲν ἐλέγετο ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς πάντας νὰ ἐκφέρωσιν ἐλευθέρως τὴν γνώμην αὐτῶν, ἐν τέλει ὅμως προετρέποντο οἱ ἱεροὶ ἄνδρες νὰ καταβάλωσιν εἰς ἔδαφος πᾶσαν καινοτομίαν, καὶ νὰ καταδικάσωσιν εἰς τὸ πῦρ τῆς αἰωνίου κολάσεως πάντας τοὺς ἕτερα διδάσκοντας καὶ δοξάζοντας. Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἦτο ὅσον ἐνδέχεται σαφής. Ἀφοῦ ἐπεβάλλετο εἰς τὴν σύνοδον τὸ καθῆκον νὰ ψηφίσῃ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς αὐστηροτέρας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν κατὰ τῶν ἑτεροφρονούντων, οὐδεμία ἐπετρέπετο ὁμολογουμένως ἐλευθερία γνώμης. Τὸ πολὺ ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ τοὺς μετανοήσαντας, καὶ τοῦτο ἔπραξεν ὡς

πρὸς τοὺς τρεῖς προμνημονευθέντας ἐπισκόπους, οἵτινες ἀναγνόντες τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτοῖς ὁμολογίαν, ἐν ᾗ ἐπανειλημμένως διεβεβαίουν τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας πίστιν αὐτῶν, ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν σύνοδον. Τότε παρέστησαν καὶ ἕτεροι ἐπίσκοποι ἐξ ἐκείνων, ὅσοι ἐκλήθησαν μὲν καὶ προσῆλθον εἰς Νίκαιαν, ἀλλὰ ὡς ὕποπτοι κακοδοξίας δὲν ἐγένοντο ἀμέσως δεκτοί, ἐξ ὧν ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ἑπτά· ὁ Νικαίας Ὑπάτιος, ὁ Ῥόδου Λέων, ὁ Πεισιδίας Γρηγόριος, ἕτερος Γρηγόριος ὁ Πεσσηνοῦντος, ἕτερος Λέων ὁ Ἰκονίου, ὁ Ἱεραπόλεως Νικόλαος καὶ τρίτος Λέων ὁ Καρπάθου, οἵτινες προέτειναν νὰ δώσωσι τὴν αὐτὴν ὁμολογίαν πίστεως, ἐὰν ἀξιωθῶσι τῆς αὐτῆς συγγνώμης. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐνῷ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο δεκτοὶ ἅμα δηλώσαντες τὴν μετάνοιαν αὐτῶν, περὶ τῶν δευτέρων ἐξερράγη μακρὰ καὶ πεισματώδης συζήτησις καθ' ἣν προετέθη εἰς μέσον τὸ ζήτημα, ἂν αἱ ἐν τοῖς προηγουμένοις χρόνοις κατὰ τῶν αἱρέσεων ἐκδοθεῖσαι διατάξεις δὲν ἐφηρμόζοντο καὶ εἰς τὴν προκειμένην, καὶ ἂν ἐπιτρέπεται νὰ δοθῇ συγγνώμη εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπισκόπους. Οἱ κατηγορούμενοι ἀπήντησαν εὐλόγως ὅτι τὰ περὶ τῶν προηγουμένων αἱρέσεων ὁρισθέντα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς αὐτούς, διὰ τὸν λόγον, ὅτι, ἀφ' ἧς ἤρχισαν νὰ ἀνατρέφωνται καὶ νὰ παιδεύωνται, οὐδεμίαν ἄλλην δόξαν ἤκουσαν ὡς κῦρος ἔχουσαν, εἰμὴ τὴν δόξαν ἣν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπρέσβευον. Οὐδὲν ἧττον εἷς τῶν λεγομένων ἐπιτρόπων τῶν ἀνατολικῶν θρόνων ἐπέμενεν, ὅτι ἡ παροῦσα αἵρεσις εἶναι πονηροτέρα πάσης ἄλλης, καὶ ὅτι δὲν ἦτο πρέπον νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐκείνους νὰ ἑδρεύσωσιν ἐν τῇ συνόδῳ. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ταράσιον μετριώτεροι πατέρες ἀπήτησαν τὴν παραδοχὴν τῶν κατηγορουμένων, ἣν ἐπὶ τέλους ἐψήφισεν ἡ σύνοδος, ἀναλογισαμένη ὀρθῶς, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἄτοπον νὰ πολιτευθῇ ὡς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τούτους ἄλλως, ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς πρώτους.

Κατὰ τὰς τρεῖς ἑπομένας συνεδριάσεις ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐσυζητήθησαν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ταρασίου πρὸς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς, καὶ τὸ τόπον ἐπέχον πληρεξουσιότητος τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου ἔγγραφον μοναχῶν τινων τῆς ἀνατολῆς, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν

ὀλίγας τινὰς λέξεις ἀνωτέρω. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τῷ κειμένῳ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνόδῳ, ὁ Ταράσιος ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ ἀφαιρέσῃ τὰ χωρία ὅσα κατεμέμφοντο τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ ἄμεσον αὐτοῦ προχείρησιν· ὅσα ἀπήτουν τὴν ἀπόδοσιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσόδων τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας αὐτῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ὅσα ἔψεγον τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καὶ ἐξύμνουν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου. Πλὴν τούτων δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν πρωτείων τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μεταφράσει πολὺ ἐπιεικέστερον, ἢ ὅπως εἶχον ἐν τῷ λατινικῷ πρωτοτύπῳ. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο διότι ὁ καιρὸς μὲν δὲν ἦτο πρόσφορος νὰ συζητηθῶσιν αἱ ἀξιώσεις τοῦ πάπα· ἐὰν δὲ κατεγράφοντο ἄνευ παρατηρήσεως οὐδεμιᾶς εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐγένοντο δεκταί, ἔστω καὶ ἐμμέσως, ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὅπερ ὁ Ταράσιος δὲν ἐνόει παντάπασι νὰ ἐπιτρέψῃ. Μόλις δὲ ἀπὸ τῆς πέμπτης συνεδριάσεως ἐπελήφθη ἡ σύνοδος τοῦ κυρίου ζητήματος. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεγνώσθησαν διάφορα χωρία τῆς Γραφῆς, καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα ἐλογίζοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· ἔπειτα ἀνῃρέθησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' συνόδου, ἀνεθεματίσθησαν ὡς αἱρετικοὶ οἱ πατριάρχαι Ἀναστάσιος, Κωνσταντῖνος καὶ Νικήτας, καὶ πάντες οἱ ὁμόφρονες αὐτῶν· ἀποκατεστάθη ἡ μνήμη τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου τοῦ Κυπρίου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκανονίσθη ὁ περὶ τῶν εἰκόνων ὅρος ὡς ἑξῆς. «Ὁρίζομεν σὺν ἀκριβείᾳ πάσῃ καὶ ἐμμελείᾳ, παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἁγίας εἰκόνας ἐν ταῖς ἁγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, καὶ ἱεροῖς σκεύεσι, καὶ ἐσθῆσι, τοίχοις τε καὶ σανίσιν, οἴκοις τε καὶ ὁδοῖς (ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν) καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θείᾳ φύσει, ἀλλ' ὃν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοῖς ἁγίοις εὐαγγελίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι) καὶ θυμιαμάτων καὶ φώτων προσαγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιεῖσθαι, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται· ἡ

γὰρ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

Ὁ ὅρος οὗτος, εἰ καὶ μετ' οὐ πολὺ κατηργήθη πάλιν, ἔπειτα ὅμως ἐπεκράτησεν ἐκ νέου καὶ ἰσχύει μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόνων παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ· ὅθεν ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐνταῦθα. Ὁ ὅρος τῆς Ζ΄ οἰκουμενικῆς συνόδου δὲν καθιέρωσε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ἄπαγε· ἀπ' ἐναντίας ρητῶς ἀπηγόρευσε πᾶσαν πρὸς αὐτὰς λατρείαν, ἥτις ἔπρεπε μόνῃ τῇ θείᾳ φύσει. Διέταξε δὲ ἁπλῶς τὴν ἀνάρτησιν τῶν εἰκόνων, ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν. Ἡ διάταξις αὕτη καθιέρωσεν ἀρχὴν συνᾴδουσαν πρὸς τὴν εὐλάβειαν ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀπονέμει εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ πρὸς τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις εἶχε χρείαν τοιούτων ἐξωτερικῶν σημείων, ἵνα μὴ λησμονῇ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας. «Ὑπόμνημα γάρ ἐστιν εἰκών, εἶπε κάλλιστα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός· καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμυημένοις ἡ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκών· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἡ εἰκών· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἑνούμεθα.» Οἱ διαμαρτυρόμενοι δὲν παρεδέχοντο τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν δύνανται εὐλόγως νὰ ἀποδοκιμάσωσιν αὐτὴν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἐθνῶν τινων καὶ ἐξαιρέτως τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν, παρ' οἷς, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ἡ λογικὴ δύναμις οὖσα ἀσθενεστέρα τῆς φανταστικῆς, δεῖται τοῦ ὑποβοηθήματος ἐκείνου, ἵνα δι' αὐτοῦ, ὡς διὰ κλίμακός τινος, προσαναβαίνῃ μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ὅρος περιέχει καί τινας δευτερευούσας διατάξεις, αἵτινες ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι δεκτικαὶ παρεξηγήσεων ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀποδοτέαν εἰς τὰς εἰκόνας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠδύναντο νὰ μὴ περιληφθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὅρου χωρὶς νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀπέβλεπεν ἡ σύνοδος· τοιαῦται εἶναι ὁ ἀσπασμός, ἡ προσκύνησις, ἡ προσαγωγὴ θυμιαμάτων καὶ φώτων, ὧν ἕνεκεν οἱ ἁπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων εὐχερῶς ἐξολισθαίνουσιν εἰς τὴν λατρείαν ἐκείνην, ἣν αὐστηρότατα ἀπηγόρευσεν ὁ προκείμενος ὅρος. Πλὴν τούτου ἡ σύνοδος δι' ἑτέρων αὐτῆς διατάξεων ἀνενέωσεν ἔθιμά τινα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκτέλεσις ἦτο δεκτικὴ πολλῶν καταχρήσεων· ὥρισε

λόγου χάριν ἐν τῷ ἑβδόμῳ αὐτῆς κανόνι ὅτι, ἐπειδὴ οἱ χριστιανοκατήγοροι «καὶ ἕτερά τινα ἔθη παραλελοίπασιν, ἃ χρὴ ἀνανεωθῆναι», διὰ τοῦτο «ὅσοι σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων, ὁρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γενέσθαι λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς·» ἐνῷ ἔκτοτε οὐδεμία ὑπῆρχε βεβαιότης περὶ τῆς τῶν λειψάνων τούτων γνησιότητος. Ἀλλὰ ἡ σύνοδος ἀφοῦ διέστειλεν ἐπιμελῶς τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευσε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων καὶ τῶν μαρτύρων, ἐνόμισεν ὅτι προέλαβεν οὕτω πάντα παρεξηγήσεως κίνδυνον, καὶ ἐστοχάσθη ἤδη συνετὸν νὰ διατηρήσῃ ἀρχαῖά τινα τῆς ἐκκλησίας ἔθη, τῶν ὁποίων ἡ κατάργησις, καθ' ὃ προσβάλλουσα προαιωνίους ἕξεις τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὴν τῶν πνευμάτων ταραχήν. Σημειωτέον προσέτι ὅτι καὶ ἐν τῷ ὅρῳ ὁμιλοῦσα περὶ ἀσπασμοῦ καὶ προσκυνήσεως, καὶ θυμιαμάτων, καὶ φώτων προσαγωγῆς καὶ ἐν τῷ ζ′ κανόνι ἐν ᾧ λόγος γίνεται περὶ τῆς καταθέσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, ἡ σύνοδος χαρακτηρίζει ἐπανειλημμένως ταῦτα πάντα ὡς ἔθη ἁπλᾶ.

Ἡ σύνοδος συνεπλήρωσε τὸ ἔργον αὐτῆς ἐντὸς ἑπτὰ συνεδριάσεων ἢ μᾶλλον ἐντὸς τῶν τριῶν τελευταίων, διότι αἱ πρῶται τέσσαρες, ὡς εἴδομεν, κατηναλώθησαν εἰς ζητήματα προεισαγωγικά. Ἡ δὲ ὀγδόη καὶ τελευταία συνεδρίασις, ἥτις ἐγένετο κατὰ μῆνα νοέμβριον, συνεκροτήθη οὐχὶ πλέον ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, διότι ἡ Εἰρήνη ἠθέλησε νὰ περιποιήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλειοτέραν λαμπρότητα καὶ ἐπισημότητα εἰς τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης, κυροῦσα αὐτὰς καὶ ἀνακηρύττουσα ἐντὸς τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων. Διετάχθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ συμβῇ διατάραξίς τις τῆς συνεδριάσεως, ἀνάλογος τῆς κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος γενομένης. Ὁ Σταυράκιος εἶχε συμπληρώσει τὴν στρατολογίαν καὶ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ νέου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου πολυάριθμα τάγματα ἐστάθμευον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ ὄχλος ἦτο ὑπὲρ τῆς συνόδου, αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ὑπέροχον ἐκείνην δύναμιν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ προκειμένου περὶ μιᾶς μόνης συνεδριάσεως οὐδὲ καιρὸν εἶχον νὰ παρασκευάσωσι σπουδαίαν ἀντίπραξιν. Ὅθεν ὁ πατριάρχης Ταράσιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι μετέβησαν ἐν ἀρχῇ νοεμβρίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατὰ ῥητὴν τῆς βασιλίσσης πρόσκλησιν,

καὶ συνῆλθον εἰς Μαγναῦραν, ὅπου παρέστη σύμπασα ἡ πόλις καὶ πάντα τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Ὁμιλήσαντος πρὸ πάντων τοῦ πατριάρχου, οἱ συνοδικοὶ ἀνεβόησαν θριαμβικῶς «νέου Κωνσταντίνου καὶ νέας Ἑλένης αἰωνία ἡ μνήμη!» καὶ τότε ἀνεγνώσθησαν οἱ κανόνες τῆς συνόδου, 22 τὸν ἀριθμόν, καὶ ἀνεθεματίσθησαν οἱ ἑτεροδοξοῦντες. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ πατριάρχης καθυπέβαλεν ἀντίγραφον τῶν κανόνων, τὸ ὁποῖον ὑπέγραψαν ὅ τε βασιλεὺς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἔπειτα πάλιν ἀπέδωκαν εἰς τὸν πατριάρχην διὰ τοῦ Σταυρακίου. Νέαι ἐπευφημίαι ἐπεσφράγισαν τὴν συνεδρίασιν ταύτην. Ἡ Εἰρήνη μεγαλαυχοῦσα ἐπὶ τῷ κατορθώματι ἐπεδαψίλευσε πολυτελῆ εἰς τοὺς ἐπισκόπους δῶρα, ὁ δὲ Ταράσιος ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὰ γενόμενα εἰς τὸν πάπαν. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ Εἰρήνη διέταξε νὰ σχεδιασθῇ αὖθις διὰ ψηφιδίων ἐπὶ τῆς πύλης τῆς Χαλκῆς ἡ τοῦ Σωτῆρος εἰκών, ἥτις ἄλλοτε ἀποτελοῦσα χαλκῆν στήλην εἶχε καθαιρεθῆ ἐπὶ Λέοντος Γ′ (σελ. 428). Ἡ τῆς εἰκόνος ταύτης ἀνέγερσις ἐγένετο μετὰ παρατάξεως ἱκανῆς· καὶ ἵνα διαιωνισθῇ ἡ μνήμη τοῦ γεγονότος, ἐπεγράφη ἐπὶ τῆς πύλης· ἣν καθεῖλε πάλαι Λέων ὁ δεσπόζων, ἐνταῦθα ἀνεστήλωσεν Εἰρήνη.

Ἀλλ' ἡ ἀγαλλίασις αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. Ἵνα ἐπιτύχῃ ἡ διὰ τῆς Ζ′ οἰκουμενικῆς συνόδου ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων, εἶχον ἑνωθῆ αἱ δύο ἐκ τῶν τριῶν προαναφερθεισῶν μερίδων, ἡ ἀρκουμένη εἰς μόνην τὴν κατάργησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως ἧς προΐστατο ὁ Ταράσιος, καὶ ἡ ἐπιζητοῦσα τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων, ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ὁλοσχερῆ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνατροπήν, ἧς προΐστατο ὁ Σταυράκιος. Αἱ δύο αὗται μερίδες, συμπράξασαι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰς ὃ συνεφώνουν, κατέβαλον τὴν τρίτην. Ἅμα ὅμως ἐπιτυχοῦσαι τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, διεφώνησαν, διότι οἱ μὲν περὶ τὸν Ταράσιον ἐπρέσβευον ὅτι δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ζ′ οἰκουμενικῆς συνόδου ἀποφασισθέντα, οἱ δὲ περὶ τὸν Σταυράκιον ἐξ ἐναντίας ἐφρόνουν ὅτι πρέπει νὰ προβῶσι περαιτέρω καὶ νὰ καταργήσωσι πᾶσαν τὴν μεταρρύθμισιν. Ἐντεῦθεν αἱ δύο αὗται μερίδες περιῆλθον εἰς ῥῆξιν, ἥτις κατὰ μικρὸν ἀπέβη δεινοτάτη καὶ ἐπὶ τέλους ἐπήγαγεν αὖθις τὸν θρίαμβον τῆς ὁλοσχεροῦς μεταρρυθμίσεως. Ἐν πρώτοις οἱ μοναχοὶ ἤλεγξαν τὸν Ταράσιον, διὰ

τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν ὁ μετριοπαθὴς οὗτος ἀνὴρ ἀποκατέστησεν εἰς τοὺς θρόνους αὐτῶν ἅπαντας τοὺς ἀρχιερεῖς, ὅσοι διατελέσαντες ἄλλοτε ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδέχθησαν νῦν τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἔρις κατέπαυσε μετὰ μικρόν, διότι ὁ Ταράσιος ἀντιπροέτεινε τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τὴν ἀποδεξαμένην πάντας τοὺς μετανοήσαντας ἀρχιερεῖς. Ἀλλ' οἱ μοναχοί, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐξοντώσωσιν εἰ δυνατὸν ὅλους τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὴν πρὸς τούτους ἀνοχὴν τοῦ Ταρασίου. Ὅθεν κατηγόρησαν πάλιν τὸν πατριάρχην ὅτι πολλοὺς ἀρχιερεῖς, περὶ ὧν ἐλέγετο ὅτι σιμωνιακῶς ἐχειροτονήθησαν, ἐτιμώρησε δι' ἐτησίου μόνον ἐπιτιμίου, μεθ' ὃ ἔμελλον νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν παρὰ τοὺς κανόνας. Ὁ πατριάρχης κατ' ἀρχὰς ἐνδοιάσας ὀλίγον ἠρνήθη ὅτι ἐσκόπει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς τοιούτους, ἔπειτα ὅμως, συνευδοκούσης, ὡς φαίνεται, τῆς βασιλίσσης, συνελειτούργησε μετὰ τῶν τιμωρηθέντων, ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ ἔτος τοῦ ἐπιτιμίου αὐτῶν. Οἱ καταπτοηθέντες ἐκ τούτου μοναχοὶ δὲν ἔδειξαν πολλὴν εἰς τὸ φρόνημα αὐτῶν ἐγκαρτέρησιν· διότι ἀφοῦ κατεκραύγασαν κατὰ τῶν γενομένων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι παρεβίαζον ὅλας τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις, ἀφοῦ προσέβαλον καὶ αὐτὴν τὴν σύνοδον, τῆς ὁποίας αἱ ἐξηγήσεις ἐφαίνοντο κυροῦσαι τὴν ἀνοχὴν ἐκείνην· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ παπικὴ ἐπικύρωσις δὲν ἐπῆλθεν ἔτι ἡ δὲ ἐκπροσώπησις τῶν ἀνατολικῶν θρόνων ἦτο ἀμφιβολωτάτη, ἡ σύνοδος δὲν ἦτο οἰκουμενική, ἀλλὰ τοπική, ἔπειτα εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων ἀντιπάλων τοῦ Ταρασίου, Θεόδωρος ὁ ἐπιλεγόμενος Στουδίτης, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τοῦδε βλέπομεν ἐπὶ μακρὸν πρωταγωνιστοῦντα τῆς μοναχικῆς μερίδος, ἐδέχθη χειροτονίαν παρ' αὐτοῦ, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς σιμωνίας, καὶ ἐπείσθη ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἦτο οἰκουμενική, οὐχὶ δὲ τοπική, ὡς πρὸς ὀλίγου ἐβεβαίου. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι, ἂν ἵνα θεωρηθῇ ἡ σύνοδος αὕτη ὡς οἰκουμενικὴ ἀπητεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ τοῦ πάπα κύρωσις, οἱ ἀμφισβητοῦντες τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα τῆς συνόδου εἶχον μέχρι τινὸς δίκαιον, διότι ἡ ἐπικύρωσις ἐκείνη ἀνεβλήθη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον.

Τῷ ὄντι ἂν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως ἐφαίνετο ἀποκατασταθεῖσα διὰ τῆς παρ' ἡμῖν ἀναστηλώ-

σεως τῶν εἰκόνων, ὑπῆρχον ὅμως διαφοραί τινες ἔτι μὴ συμβιβασθεῖσαι, καὶ πρὸ πάντων ὁ πάπας δὲν ἔπαυεν ἐπιδιώκων τῇ συνδρομῇ τῶν Φράγκων τὸν μέγαν σκοπὸν τῆς συγκροτήσεως πολιτικοῦ κράτους, τοῦ λεγομένου κοσμικοῦ αὐτοῦ κράτους, ἐντεῦθεν δὲ ὑπεθάλποντο αἱ διενέξεις καὶ αἱ διχόνοιαι. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχεν ἔλθει τετάρτην ἤδη φορὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἡ Εἰρήνη συνεκρότει τὴν Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον, καὶ εἶχεν ἀπαγάγει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Γαλλίαν τὸν υἱὸν τοῦ δουκὸς Βενευέντου Ἀρίχιδος, ἐξ οὗ ὁ δοὺξ οὗτος δεινῶς προσεβλήθη. Ὅθεν, ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Καρόλου, ἔπεμψεν ὁ Ἄριχις πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν προτείνων αὐτὸς μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἑδρεύων ἐν Νεαπόλει, τὸ δὲ Βενεύεντον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Ἄδαγλιν ἐκεῖνον, ὅστις πρὸ καιροῦ, ὡς γνωρίζομεν, διετέλει πρόσφυξ ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετωνομάσθη Θεόδοτος, καὶ ὑπέσχετο πάντοτε νὰ ἐξελληνίσῃ τοὺς Λομβαρδούς, ἐὰν ἐδίδετο εἰς αὐτὸν ἀποχρῶσα βοήθεια. Πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἡ Εἰρήνη προπαρασκευαζομένη τότε νὰ καταβάλῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἔχουσα ἀνάγκην πρὸς τοῦτο τῆς συνδρομῆς τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων, ἐθυσίασεν ὅλα τὰ ἄλλα συμφέροντα τοῦ κράτους χάριν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου, ἐγκατέλειπε τοὺς Λομβαρδούς, προσήγγισε πρὸς τὸν πάπαν καὶ τὸν Κάρολον τὸν μέγαν, καὶ ἐμνήστευσε τὸν υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, ἥτις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Ἐρυθρώ. Ἀλλὰ νῦν, ὅτε εἶχε ψηφισθῆ ἡ τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις, ἡ Εἰρήνη ἐνόμισε πρέπον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν τοῦ κράτους πολιτικήν, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διότι ἡ μερὶς τοῦ Ταρασίου ἐπέμενεν εἰς τοῦτο, ἡ δὲ Εἰρήνη συνῃσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ τὴν μερίδα ταύτην, ἥτις ἦτο φυσικὴ αὐτῆς σύμμαχος ἐν τῇ ἐνδεχομένῃ πάλῃ εἴτε πρὸς τοὺς ἄκρους μεταρρυθμιστάς, εἴτε πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς. Δυστυχῶς δὲν ἤρκει νὰ μεταβάλῃ πολιτικήν, ἵνα ἐπιτύχῃ· διότι δὲν εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, εἶχε συγχρόνως διαλύσει τοὺς παλαιστράτους τῶν προτέρων χρόνων, εἶχε συγκροτήσει στρατὸν νέον ἀγόμενον ὑπὸ ἀξιωματικῶν ἀνικάνων, εἶχε παραλύσει ὅλην τὴν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς ἀποπομπῆς πολλῶν ἐμπείρων ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ νῦν ἔμελλε νὰ τιμωρηθῇ, ἢ μᾶλλον ἔμελλε νὰ τιμωρηθῇ τὸ κράτος διὰ τὴν τοσαύ-

την ἐκείνην ἀφροσύνην καὶ κακοβουλίαν. Πρὸ πάντων ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὴν μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου μνηστείαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου, ὃν συνέζευξε ἄκοντα μετὰ τῆς ἀρμενίας τὸ γένος Μαρίας, κατὰ νοέμβριον τοῦ 778. Ἐν ταὐτῷ δὲ καί τοι τὰ νεοσύλλεκτα αὐτῆς τάγματα ἔπαθον ἥττας δεινὰς ἐν Ἀσίᾳ μὲν παρὰ τῶν Ἀράβων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Διογένην, ἐν Θρᾴκῃ δὲ παρὰ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Φιλητόν, ἐξαπέστειλεν οὐδὲν ἧττον τῷ 789 εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν τὸν σακελλάριον καὶ λογοθέτην τοῦ στρατιωτικοῦ Ἰωάννην, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ἄδαγλιν καὶ τὸν πατρίκιον τῆς Σικελίας Θεόδωρον καταπολεμήσῃ τοὺς Φράγκους. Εἶχε δὲ πέμψει προηγουμένως πρὸς τὸν Ἄριχιν δύο ἐκ Σικελίας ἄνδρας κομίσαντας αὐτῷ τὸν ἑλληνικὸν ἱματισμὸν ὃν ὤφειλε νὰ περιβληθῇ, τὸ δίπλωμα τοῦ πατρικίου, καὶ τὸν τύπον καθ' ὃν ἔδει νὰ κείρῃ τὴν κόμην αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀποθνήσκει ὁ Ἄριχις, οἱ δὲ βενεβεντῖνοι ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθησαν τὸν ἑλληνικὸν στρατόν, ἀλλὰ καὶ ἡτοιμάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν αὐτὸν τῇ συνδρομῇ τῶν Φράγκων· συγκροτηθείσης δὲ μάχης, ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἔκτοτε συνεδέθη ἔτι στενότερον μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, διὰ τῆς προστασίας τοῦ ὁποίου ἐξησφάλιζε καὶ ηὔξανε τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ κράτος οἱ δὲ ἡμέτεροι ἥκιστα ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἀποδώσωσι τὰ δημευθέντα κτήματα καὶ τὰς ἀφαιρεθείσας διοικήσεις· ὁ πάπας δὲν ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐπικύρωσιν τῆς συνόδου· ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Κάρολος ὠργίσθη ὡσαύτως διὰ τὴν διάλυσιν τῆς μνηστείας· ἕνεκα δὲ πάντων τούτων αἱ μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως σχέσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διελύοντο.

Ἐν τῇ πάλῃ λοιπὸν ταύτῃ μεταξὺ τῆς μερίδος τοῦ Ταρασίου καὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἀντιμεταρρυθμιστῶν, ἡ Εἰρήνη ἐτάσσετο μετὰ τοῦ Ταρασίου, ὅτε αἴφνης ἐκινδύνευσεν ὑπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ἐν ἔτει 790 ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἦτο ἤδη εἰκοσαετὴς περίπου, καὶ ὅμως ἡ μήτηρ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν πραγματικὴν ἐξουσίαν. Τὸ μὲν ὄνομα αὐτοῦ προετάσσετο τοῦ τῆς Εἰρήνης ὀνόματος εἰς ἅπαντα τὰ βασιλικὰ διατάγματα καὶ νομοθετήματα· ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ δύναμις, ὥστε, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοφάνους, οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ συ-

χνάσῃ τῷ βασιλεῖ, ὅλοι δὲ προσήρχοντο πρὸς τὸν λογοθέτην Σταυράκιον τὸν τὰ πάντα κατέχοντα. Τὸν Κωνσταντῖνον λέγει ὁ αὐτὸς χρονογράφος ρωμαλέον καὶ ἱκανόν· ρωμαλέος ἴσως ἦτο, ἱκανὸς δὲ βεβαίως δὲν ἀνεδείχθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Εἶχεν ὅμως φαίνεται τὴν συνείδησιν τοῦ ἐξευτελισμοῦ εἰς ὃν κατεδικάζετο ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ τὴν συνείδησιν ταύτην ὑπέτρεφον οἱ εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι ὀλίγοι ἄνδρες, ὁ μάγιστρος Πέτρος, καὶ οἱ πατρίκιοι Θεόδωρος ὁ Καμουλιανός, καὶ ὁ Δαμιανός, ἐνῷ ἡ πολυάριθμος σπεῖρα τῶν περὶ τὴν βασίλισσαν αὐλικῶν, ὧν προΐστατο ὁ λογοθέτης Σταυράκιος, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν φιλαρχίαν καὶ δεισιδαιμονίαν τῆς Εἰρήνης, εἶχον καταπείσει ἀπ᾽ ἐναντίας αὐτήν, ὡς ἐκ προγνωστικῶν πληροφορηθέντες, ὅτι οὐκ ἔστιν ὡρισμένον παρὰ Θεοῦ νὰ καταλάβῃ ὁ υἱὸς αὐτῆς τὴν βασιλείαν, ἀλλ᾽ ὅτι ἡ βασιλεία ἀνήκει εἰς αὐτὴν ἐκ Θεοῦ αὐτῇ δεδομένη. Κατὰ τὸ σύνηθες τὰ ἑκατέρωθεν συμφέροντα ὑπέθαλπον τὴν ἔριν, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἄνδρες ἤλπιζον, ὅτι αὐτοῦ ἄρξαντος θέλουσι περιέλθει εἰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντα τὰ ὠφελήματα ὅσα ἐνέμοντο οἱ περὶ τὴν Εἰρήνην καὶ τὸν Σταυράκιον. Ὅθεν κατέπεισαν τὸν νέον βασιλέα νὰ ἁρπάσῃ τὴν πρώτην ἐπιτηδείαν πρὸς τοῦτο περίστασιν, ἵνα, συλλαβὼν τὴν βασίλισσαν καὶ ἐξορίσας εἰς Σικελίαν, καταλάβῃ αὐτὸς τὴν πραγματικὴν ἀρχήν. Ἐφάνη δὲ δοθεῖσα μετ᾽ οὐ πολὺ ἡ εὐκαιρία αὕτη, διότι τῇ 7 φεβρουαρίου 790, συμβάντος σεισμοῦ φοβεροῦ, ἡ βασίλισσα ἐξῆλθε μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς εἰς τὸν ἅγιον Μάμαντα, προάστειον παρὰ τὸν λιμένα κείμενον, καὶ κατῴκησεν αὐτόθι ὑπὸ σκηνάς, ὥστε οἱ συνωμόται ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐκτελέσωσιν ἤδη τὸ βούλευμα αὐτῶν εὐκολώτερον ἢ ἐνόσῳ ἡ βασίλισσα διέτριβεν εἰς τὰ ἀσφαλῶς ὠχυρωμένα καὶ φρουρούμενα ἀνάκτορα. Ἀλλ᾽ ὁ Σταυράκιος ἔμαθε τὰ μελετώμενα παρὰ τῶν κατασκόπων δι᾽ ὧν εἶχε περιεζωσμένον τὸν βασιλέα, καὶ ἡ βασίλισσα προσβαλοῦσα τοὺς φίλους τοῦ υἱοῦ αὐτῆς συνέλαβεν αὐτούς, τοὺς ἔδειρε, τοὺς ἐκούρευσε, καὶ ἔπειτα ἄλλους μὲν ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ ἐφυλάκισεν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν οἰκίαις. Τὸν δὲ υἱὸν μετεχειρίσθη ὡς ἀληθῆ παῖδα, διότι ἐρράπισεν αὐτὸν καὶ ὕβρισε καὶ περιώρισεν ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας εἰς τὰ βασίλεια.

Ἀλλ᾽ ἐνῷ ἄχρι τοῦδε ἡ ἔρις διεξήγετο μεταξὺ τῶν δύο μερίδων αἵτινες εἶχον συμπράξει πρὸς συγκρότησιν τῆς Ζ′ οἰκουμενικῆς

συνόδου, μικρὸν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προεκτεθείσης συνωμοσίας ἀνεμίχθη εἰς τὴν πάλην καὶ ἡ μερὶς τῆς ὁλοσχεροῦς μεταρρυθμίσεως ἐκπροσωπουμένη πάλιν ὑπὸ ἀξιολόγου τινὸς τοῦ στρατοῦ μερίδος, διότι ναὶ μὲν οἱ παλαίστρατοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον διαλυθῆ, καὶ ἀντικατασταθῆ διὰ νεοσυλλέκτων ταγμάτων ἀφωσιωμένων εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν· ὡσαύτως καὶ ὅσοι οἱ στρατηγοὶ οἱ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄ τοσάκις ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης νικηφορήσαντες, ἐξαιρέτως δὲ ὁ πάντων διαπρεπέστατος Λαχανοδράκων, διετέλουν, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, ἐν διαθεσιμότητι· ἀλλ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπῆρχον τάγματα πολυάριθμα, τὰ ὁποῖα ἐξ ἐγχωρίων στρατολογούμενα ἔσωζον τὸ πνεῦμα τῆς καινοτομίας τὸ ῥιζῶσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις τοσοῦτον, ὥστε αἱ ἀσθενεῖς ἐνέργειαι τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸ διὰ μιᾶς. Τὰ ἀρμενιακὰ τάγματα πρὸ πάντων καὶ τὰ τῶν Κιβυρραιωτῶν οὐδόλως μετέβαλον τὸ ἀρχαῖον φρόνημα, καὶ ἐξηκολούθουν μαρτυροῦντα εἰς πᾶσαν περίστασιν, ὅτι ἕνεκα τοῦ φρονήματος ἐκείνου ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τῶν γενναιοτέρων ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ καθήκοντος αὐτῶν αἰσθημάτων. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Κιβυρραιῶται ἔδωκαν δεῖγμα ἀξιομνημόνευτον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν τόλμης καὶ τῆς πρὸς τὴν πίστιν ἀφοσιώσεως. Τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀράβων εἶχεν ἀναλάβει πρὸ τετραετίας ὁ πολυθρύλητος Ἀαρούν, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν, καὶ ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς οὐδὲν ἧττον μεγαλώνυμος, ἢ ὁ Κάρολος παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς δύσεως. Ἐν τέλει δὲ τοῦ 790 προσέβαλε διὰ στόλου ἰσχυροῦ τὴν Κύπρον καὶ ἄλλα παράλια τοῦ κράτους, καὶ ἀπήρχετο συνεπαγόμενος πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὁλόκληρος διετέλει παρατεταγμένος μὲν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπρακτῶν. Τότε ὁ τῶν Κιβυρραιωτῶν στρατηγὸς Θεόφιλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποφέρῃ τὸ ὄνειδος τοῦτο, ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας, καὶ ἠγωνίσθη τοῦτον περιφανῶς, ὥστε ὅτε ἐπὶ τέλους ἐνδοὺς εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀντιπάλων ᾐχμαλωτεύθη καὶ ἀπήχθη πρὸς τὸν Ἀαρούν, ὁ καλίφης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προσεπάθησε νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ δώρων καὶ ὑποσχέσεων, καὶ νὰ προσλάβῃ εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ χρηστὸς Θεόφιλος ἀπέ-

κρουσε τὴν προσφοράν, περιεφρόνησεν ἔπειτα τὴν ἀπειλὴν καὶ τελευταῖον ὑπέστη τὸν διὰ τοῦ ξίφους θάνατον, προτιμήσας νὰ γείνῃ μάρτυς τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ μᾶλλον ἢ νὰ προδώσῃ αὐτὰς ἀντὶ τιμῶν καὶ ὠφελημάτων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ Εἰρήνη, μὴ εὐχαριστηθεῖσα εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς συνωμοσίας τῶν περὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς αὐλικῶν, ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἐξασφαλίσει ἑαυτὴν πλειότερον ἐὰν ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ στρατοῦ ὅρκον διαλαμβάνοντα, ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ζῇ, οὐδέποτε θέλουσιν ἐπιτρέψει εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς νὰ καταλάβῃ τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν· καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἀρκουμένη, ἤρχισε νὰ προτάττῃ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ τὸ ἴδιον ὄνομα εἰς ἁπάσας τὰς δημοσίας τῆς κυβερνήσεως πράξεις. Καὶ ἡ μὲν βασιλικὴ φρουρά, ὁ στρατὸς Θράκης καὶ ὀλίγα τινὰ τῶν ἀνατολικῶν ταγμάτων ὤμοσαν τὸν ἀπαιτηθέντα ὅρκον· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς περὶ τούτου διαταγάς, ὅτε πρῶτον τὸ ἀρμενιακὸν σῶμα κατεξανέστη κατὰ τῶν περὶ τοῦ προκειμένου ὅρκου παραινέσεων τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου, ἐξ οὗ ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἀποστείλῃ ἕνα τῶν ἐπιθεωρητῶν τοῦ στρατοῦ, ἵνα ἐπιχειρήσῃ ἀνάκρισιν καὶ συλλάβῃ τοὺς πρωταιτίους. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ὄνομα ἦτο Ἀλέξιος, ἐπωνομάζετο Μουσελέμ, καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ τοῦτο, ὅπερ προδήλως ἦτο ἁπλῆ ἀλλοίωσις τῆς προφορᾶς τοῦ ὀνόματος Μοσλέμ, (80) μαρτυρεῖ ὅτι ἢ μουσουλμάνος ὢν εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ἢ τοὐλάχιστον ἐγεννήθη ἐν χώραις μουσουλμανικαῖς. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀλέξιος οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ καταπαύσῃ τὴν στάσιν, ἀλλ' ἀνέλαβεν ἑκὼν ἢ ἄκων τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, ὅστις ἀποβαλὼν ἤδη πᾶσαν ὑποταγὴν πρὸς τὴν Εἰρήνην, ἀνευφήμησε μόνον βασιλέα τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ΄. Τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξαν ἀμέσως οἱ τῶν λοιπῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας θεμάτων στρατοί, διώξαντες μὲν τοὺς στρατηγοὺς τοὺς ὁποίους εἶχον ἐπιβάλει εἰς αὐτοὺς ὁ Σταυράκιος καὶ ἡ Εἰρήνη, ταχθέντες δὲ ὑπὸ τοὺς ἀρ-

80) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. *Μουσελλίμ*, ἀραβιστὶ δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ *μοσλὲμ* (εἰ καὶ ἀμφότεραι αἱ λέξεις ἐκ τῆς αὐτῆς παράγονται ῥίζης), ἀλλ' εἶναι λέξις σημαίνουσα *τεταγμένος, διωρισμένος, ἐπίτροπος, διοικητής, ἄρχων.*

χαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, τοὺς προμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ δαφνοστεφὴς Λαχανοδράκων. Καὶ τότε τὰ πλησιέστερα εἰς τὴν πρωτεύουσαν τάγματα συνελθόντα εἰς Ἀτρῴαν ἐπανέλαβον κοινῇ γνώμῃ τὴν ἀπαίτησιν ἣν εἶχον νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν ὁ ἐνήλικος ἤδη γενόμενος Κωνσταντῖνος. Ὁ Σταυράκιος οὐδ' ἐφαντάσθη νὰ ἀντιπαραταχθῇ μετὰ τῶν νεοσυλλέκτων αὐτοῦ ταγμάτων κατὰ τῶν ὑπερμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ δὲ καταπτοηθεῖσα Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν ἐν Ἀτρῴᾳ στρατόν, ὅστις ἀποδεξάμενος τὸν νέον βασιλέα ἐν ἀνευφημίαις, αὐτὸν μὲν ἐκύρωσεν αὐτοκράτορα, ἀπεκήρυξε δὲ τὴν τούτου μητέρα. Ἐπειδὴ τὰ πόρρω σταθμεύοντα ἀρμενιακὰ τάγματα δὲν εἶχον προσέλθει εἰς Ἀτρῴαν, ὁ βασιλεὺς ἐξαπέστειλεν ἀμέσως πρὸς ταῦτα τόν τε Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰωάννην, ἵνα δεχθῶσι τὸν κατὰ τῆς Εἰρήνης ὅρκον τῶν ταγμάτων ἐκείνων· αὐτὸς δὲ ἐπέστρεψε κατὰ μῆνα δεκέμβριον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καθῄρεσε καὶ ἐτιμώρησε τόν τε Σταυράκιον, καὶ τοὺς ἄλλους ὀπαδοὺς καὶ φίλους τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ταύτην ὅμως ἐσεβάσθη ἐπιτρέψας νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ παλάτιον ὅπερ εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῇ παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἐλευθερίου, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχε κατακρύψει τὰ πλεῖστα τῶν χρημάτων αὐτῆς.

Αὕτη ἡ πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ ἐπιείκεια τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' ἤθελεν εἶναι τῷ ὄντι ἀξιέπαινος, ἐὰν ἦτο ἱκανὸς νὰ προλάβῃ ἢ νὰ περιστείλῃ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ. Δυστυχῶς τὰ πράγματα ἀπέδειξαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἐγένετο παίγνιον καὶ θῦμα τῆς φιλάρχου ἐκείνης γυναικός. Οἱ ἐν τῇ πρωτευούσῃ πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἀδιακόπως ῥᾳδιουργούμενοι καὶ ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν ἵνα καταβάλωσι τοὺς ἀντιπάλους· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἵνα ταράξωσι τὰ πνεύματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, διέπραξαν μεγάλην τινὰ πυρκαϊάν, καθ' ἣν πλεῖσται οἰκίαι κατεκάησαν, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅ τε τρίκλινος τοῦ πατριαρχείου ὁ λεγόμενος Θωμαΐτης, καὶ αἱ ὑποκάτω αὐτοῦ καμάραι, ἔνθα ἐφυλάττοντο, παρεκτὸς ἄλλων πολυτίμων βιβλίων, πολλὰ τοῦ Χρυσοστόμου χειρόγραφα, διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθέντα.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ κενοδοξία τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' παρέσχον εἰς τὴν Εἰρήνην καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῆς εὐκαιρίαν νὰ διαπράξωσι πολὺ σπουδαιότερα τολμήματα. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἄραβες δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ἐπιδρομάς, ἑκάτεροι εἰς τὰς ὁμόρους αὐτοῖς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, καὶ ἔπρεπε βεβαίως νὰ περισταλῶσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ἀντὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον εἰς τοὺς δεδοκιμασμένους στρατηγοὺς ὑφ' ὧν περιεστοιχίσθη, καὶ οἵτινες ἤθελον πρὸ πάντων φροντίσει νὰ ἀναδιοργανώσωσι τὰ κάκιστα ἔχοντα εὐρωπαϊκὰ τοῦ στρατοῦ τάγματα, ἀπεφάσισεν ἀπ' ἐναντίας νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὶν περιποιήσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὴν ἀρχαίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν δύναμιν.

Καὶ πρῶτον ἀπῆλθεν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους κατὰ μῆνα ἀπρίλιον 791, ἀλλὰ μόλις μικρὸν συνάψας ἀγῶνα πρὸς τὸν κύριον τῆς Βουλγαρίας Κάρδαμον περὶ τὸ φρούριον τὸ ἐπιλεγόμενον τοῦ Προβάτου, καὶ κείμενον παρὰ τὸ ρυάκιον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐτράπη διὰ νυκτὸς εἰς φυγήν, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ δὲ σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους προήλασεν ἐπὶ τοὺς Ἄραβας, οἵτινες ἐλεηλάτουν τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κιλικίαν· ἀλλ' οὐδ' ἐνταῦθα κατώρθωσε λόγου τι ἄξιον, ἡ δὲ Εἰρήνη ὠφεληθεῖσα ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποτυχίας ἐνήργησεν ὥστε οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς νὰ ζητήσωσιν ἀναφανδὸν τὴν ἐπάνοδόν της εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλ' ὅτε ἀφίκετο περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, εὗρε τὰ πράγματα ὡριμάσαντα, οὐδ' ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς ῥᾳδιουργίας τῆς μητρός, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὴν πάλιν συμμέτοχον τῆς βασιλείας. Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας ὁ Σταυράκιος, οἱ δὲ δύο οὗτοι πονηροὶ τοῦ κράτους δαίμονες ἠσχολήθησαν ἀμέσως εἰς τὸ πῶς νὰ καταστήσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι ἀσφαλεστέραν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔστω καὶ διὰ τῆς θυσίας τῶν πολυτιμοτάτων δημοσίων συμφερόντων. Πρὸ πενταετίας, ὄντες κύριοι τῶν πραγμάτων, εἶχον διαλύσει τοὺς παλαιμάχους τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναπληρώσαντες αὐτοὺς διὰ νεοσυλλέκτων, οἵτινες εἴδομεν ὁπόσων συμφορῶν ἐγένοντο παραίτιοι. Ἀλλὰ γινώσκομεν ἤδη ὅτι μέγα τοῦ στρα-

τοῦ μέρος ἐνεπνέετο ἔτι ὑπὸ τῶν φρονημάτων τῆς μεταρρυθμίσεως, μάλιστα δὲ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατολογούμενα καὶ σταθμεύοντα τάγματα. Ἀφ' ἧς δὲ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' μόνος, ἐπειδὴ ἀνεκάλεσεν εἰς ἐνέργειαν πολλοὺς τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ, τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρχισεν ἀναπτερούμενον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ τάγματα, ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως ἀφηνιάσαντα ματαιώσωσιν ὅλας τὰς προσπαθείας δι' ὧν ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος ἐπέτυχον αὖθις νὰ ὑπεισέλθωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἐξοντώσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, καὶ ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου, τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς στρατηγοῦ τῶν ἀρμενιακῶν. Τὸν Ἀλέξιον τοῦτον εἶχε προηγουμένως ἔτι ἀνακαλέσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ἴσως διότι ἐδυσπίστει πρὸς αὐτόν, ἐνόσῳ διετέλει ἄγων τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα τάγματα· ἀλλ' εἶχε περιποιηθῇ τὸν ἄνδρα τιμήσας αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ πατρικίου ἀξίας. Νῦν δὲ ἐπειδὴ τὸ θέμα τῶν ἀρμενιακῶν ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην περὶ τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ μεταβολήν, καί, ὡς λέγεται, ἐζήτησε νὰ ταχθῇ αὖθις ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον, ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος κατηγόρησαν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ καὶ ἐκούρευσαν καὶ ἐφυλάκισαν, μετ' οὐ πολὺ δὲ συμπληροῦντες τὴν κακοβουλίαν ἐτύφλωσαν τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἀπεφάσισεν, ὑπενδίδων εἰς τὰς ἐπιβούλους εἰσηγήσεις τῆς μητρός του καὶ τοῦ φίλου αὐτῆς, νὰ θυσιάσῃ ἄνδρα εἰς ὃν κυρίως ὤφειλε τὴν ἀπὸ τῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἀπαλλαγήν, μαρτυρεῖ τὴν ὀλεθρίαν τοῦ νέου ἐκείνου ἀδυναμίαν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀποβῇ πολλῶν ἔτι δεινῶν πρόξενος.

Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ τῶν πραγμάτων κυβερνῆται εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο θῦμα, ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ καταστήσωσιν ἐκ μέσου ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγοὺς τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὠφελήθησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 792, ἀπὸ νέας τινὸς ἐπιδρομῆς ἣν ἐπεχείρησεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κάρδαμος, καὶ ἔπεισαν τὸν βασιλέα νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ τῶν εὐαρίθμων καὶ ἀπειροπολέμων ταγμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεπαγόμενος καὶ ἅπαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ψευδοπροφῆται ἀνήγγελλον ὅτι ἡ νίκη εἶναι βεβαία, ὥστε ὁ βασιλεὺς θαρρήσας παραλόγως, ἐξώρμησεν ἀσκόπως καὶ ἀτάκτως, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, κατὰ τῶν πολεμίων, οἵ-

τινες εἰδοποιήθησαν, ὡς φαίνεται, περὶ ἀσθενείας τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ καὶ ἀσφαλισθέντες εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτῶν περιέμενον τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ΄. Τῷ ὄντι γενομένης τῆς ἐφόδου ὑπὸ τοῦ γενναιοτέρου ἀλλὰ καὶ εὐαρίθμου μέρους τοῦ στρατοῦ, ἀγομένου ὑπὸ στρατηγῶν ἐπιφανῶν, ἀπεκρούσθη αὕτη, ἀφοῦ ἔπεσον οἱ κράτιστοι τῶν ἀνδρῶν, καὶ τότε ἐξελθόντες οἱ Βούλγαροι τῶν ὀχυρωμάτων, ὥρμησαν κατὰ τῶν λοιπῶν καὶ ἐπήνεγκον δεινοτάτην εἰς αὐτοὺς φθοράν. Ἡ ἧττα αὕτη ὑπῆρξε μία τῶν ὀλεθριωτέρων ὅσας ὑπέστη ποτὲ τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἐκεῖ ἔπεσεν ὁ γηραιὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, ὁ πάλαι ποτὲ διατελέσας δεξιὸς βραχίων τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ἐκεῖ ὁ Ἀρμένιος Βάρδας, ὁ ἡγεμὼν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Στέφανος, ὁ Χαμέας, ὁ Νικήτας, ἅπαντες στρατηγοὶ πρὸς τοὺς ὁποίους μετὰ ὑπερηφανείας καὶ πίστεως ἀπέβλεπον ὁ στρατὸς καὶ ἡ πολιτεία. Περιῆλθε δὲ καὶ ἅπασα ἡ ἀποσκευὴ καὶ πλῆθος αἰχμαλώτων εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, οἵτινες εὐτυχῶς δὲν ἐφάνησαν ἐπιτήδειοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης νίκης. Οὐδὲν ἧττον ἡ ζημία ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὀλέθρια ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐσωτερικῶν κλονισμῶν ἐξ ὧν ἐσείσθη τὸ κράτος.

Τὰ λείψανα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ περισυναχθέντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶχεν ἐπανέλθει κακῶς ἔχων καὶ ὁ βασιλεύς, ἐνόησαν ἴσως τὴν ἐπιβουλὴν ἧς ἐγένοντο θῦμα, βεβαίως δὲ ᾐσθάνθησαν τὸν ἐξευτελισμὸν εἰς ὃν περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἀγεννῆ κυβέρνησιν τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ΄ καὶ ἐνθυμηθέντες τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ πάππου αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα ἕνα τῶν περιλιπομένων ἐκείνου υἱῶν, τὸν Νικηφόρον. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη δὲν ἐχρησίμευσεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δυσχερεστέρους τοὺς ταλαιπώρους γόνους τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ΄ ἢ μᾶλλον ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος, προλαβόντες τὸν μὲν Νικηφόρον ἐτύφλωσαν, ἅπαντας δὲ τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ ἀδελφούς, Χριστόφορον, Νικήταν, Ἄνθιμον καὶ Εὐδόκιμον ἐγλωσσοκόπησαν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀρμενικὰ τάγματα ἀναφανδὸν ἤδη ἐστασίασαν, ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσε κατ' αὐτῶν ἐν ἔαρι τοῦ 793 μετὰ στρατοῦ, ὅστις βεβαίως δὲν ἤθελε τολμήσει νὰ μετρηθῇ πρὸς τοὺς παλαιμάχους ἐκείνους ἄνδρας, ἐὰν διὰ προδοσίας δὲν ἐγίνοντο οἱ βασιλικοὶ κύριοι τοῦ φρουρίου Καμάχου, ὅπου οἱ Ἀρμένιοι εἶχον στήσει τὸ στρατήγιον αὐτῶν. Παρεισελθόντες λοιπὸν λαθραίως οἱ βασιλι-

καὶ εἰς τὸ φρούριον τοῦτο, καὶ ἐπιπεσόντες ἀδοκήτως κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἐνίκησαν νίκην εὐχερῆ. Αἱ δὲ ἐκδικήσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπησαν ὑπῆρξαν φοβεραί. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς στάσεως ἐθανατώθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν καὶ αἱ περιουσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν. Ἵνα δὲ διαδοθῇ σωτήριος τρόμος παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, κατὰ συμβουλὴν τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου, χίλιοι ἐκ τῶν ἀρμενίων ἐκείνων ἀπαχθέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπέκυψαν εἰς ποινὴν ἀλλόκοτον, διότι ἐπὶ τοῦ μετώπου ἑκάστου αὐτῶν ἐπεγράφησαν μέλανι κεντητῷ, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, αἱ λέξεις ἀρμενιακὸς ἐπίβουλος· μεθ' ὃ διεσπάρησαν οὗτοι εἰς Σικελίαν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς νήσους, ὡς μαρτύρια ζωντανὰ τῆς τιμωρίας ἥτις περιέμενε πάντας ὅσοι ἤθελον τολμήσει νὰ ὑψώσωσι τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γυναικοκρατίας καὶ μοναχοκρατίας.

Ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἀφοῦ μετεχειρίσθη τὸν ἄθλιον αὐτῆς υἱὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' ἵνα καταστρέψῃ ὅλους ὅσοι εἶχον ζητήσει νὰ περιποιήσωσιν αὐτῷ τὴν ἀρχήν, ἔπειτα, ζηλοτυποῦσα πάντοτε κατὰ τοῦ υἱοῦ, ἐπεχείρησε νὰ ποιήσῃ καὶ τοῦτον ἐκποδών, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔπραξε τὰ ἀνοσιώτατα τῶν πραγμάτων. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ὅστις εἶχεν ἄκων νυμφευθῆ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μαρίαν, ἀπέπεμψεν αὐτὴν ἄνευ οὐδενὸς λόγου καὶ ἠνάγκασε νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἔπειτα δὲ ἀμέσως ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, μίαν τῶν θαλαμηπόλων τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Θεοδότην, ἣν καὶ μετ' ὀλίγον Αὐγοῦσταν ἀνηγόρευσεν. Ὁ Θεοφάνης ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Εἰρήνη, ἥτις πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν εἶχεν ὑποχρεώσει τὸν υἱόν της παρὰ τὴν θέλησίν του νὰ νυμφευθῇ τὴν Μαρίαν, ἔπειτα οὐ μόνον δὲν ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σκανδαλώδους τούτου χωρισμοῦ καὶ νέου γάμου, ἀλλ' ἐνεθάρρυνεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν εἰς ταῦτα, κατανοοῦσα ὅτι διὰ τοιαύτης διαγωγῆς θέλει οὗτος ἐπισύρει τὴν κοινὴν κατάκρισιν, καὶ θέλει εὐκολύνει τὴν πτῶσιν αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς τοῦτο τῷ ὄντι παρήγαγε πολλὴν ταραχήν. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος κατ' ἀρχὰς ἠθέλησεν ἐντόνως νὰ ἀποδοκιμάσῃ τό τε διαζύγιον καὶ τὸν γάμον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐσιώπησεν, ἀπειλήσαντος, ὡς λέγουσι, τοῦ βασιλέως ὅτι ἂν δὲν γίνῃ ἡ θέλησίς του, κατ' ἄλλους μὲν μέλλει νὰ ἀνοίξῃ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων, κατ' ἄλλους δέ, ὅπερ πιθανώτερον, θέλει διατάξει αὖθις

τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν. Τὸ δὲ ἔτι πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Ταράσιος δὲν ἐφοβήθη τὰς ἀπειλὰς τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', τὸν ὁποῖον καλῶς ἐγίνωσκεν ὄντα ἀσθενεστάτου χαρακτῆρος, καὶ μηδὲν δυνάμενον νὰ τολμήσῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῆς μητρός, ἥτις βεβαίως δὲν ἔμελλε νὰ ἐπιτρέψῃ οὔτε τῶν εἰδώλων τὴν ἀνέγερσιν, οὔτε τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων. Ὁ πατριάρχης ἐνέδωκε πρὸ πάντων ἵνα ἀποφύγῃ τὰ σκάνδαλα. Καὶ δὲν ἐπείσθη μὲν νὰ εὐλογήσῃ τὸν γάμον, ἀλλ' ἀφοῦ ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ἠνέσχετο τὰ γενόμενα. Ἄλλως ὅμως ἐφρόνουν ὅ τε γέρων ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Σακκουδίωνος Πλάτων καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, καίτοι συγγενεῖς ὄντες τῆς νέας βασιλίσσης Θεοδότης. Οἱ δύο οὗτοι μοναχοὶ κατεξανέστησαν μετὰ πολλῆς τόλμης καὶ ἐπιμονῆς κατὰ τῆς ἀνομίας τοῦ βασιλέως, ὃν καὶ νέον Ἡρώδην ἀπεκάλεσαν, πικρῶς δὲ ἤλεγξαν τὸν Ταράσιον διὰ τὴν ὀλίγην αὐτοῦ εὐστάθειαν. Εἰς μάτην οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἠγωνίσθησαν ἢ νὰ πτοήσωσιν αὐτοὺς δι' ἀπειλῶν, ἢ νὰ προσοικειωθῶσι δι' ὑποσχέσεων καὶ τιμῶν. Ἀμφότεροι οὐ μόνον τὸν βασιλέα ἀφώρισαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ταράσιον ἔπαυσαν πᾶσαν κοινωνίαν, διότι δὲν ἐπεδείξατο ἀποχρῶντα ζῆλον κατὰ τῆς ἀθέσμου τοῦ βασιλέως διαγωγῆς, διότι ἐξηκολούθει δεχόμενος αὐτὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἐκκλησίας, διότι ἐπέτρεψε νὰ περιβληθῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἡ πρώην βασίλισσα Μαρία, καὶ διότι, ὡς ἠξίουν, οὐδὲ τὸν οἰκονόμον Ἰωσὴφ ἀπηγόρευσε νὰ εὐλογήσῃ τὸν γάμον. Δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὸ ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ μὲν τὴν ῥητὴν αὐτοῦ συναίνεσιν, νὰ τελέσῃ δὲ αὐτὸς τὴν τοῦ γάμου ἱεροπραξίαν. Τὰ κατ' οἰκονομίαν παρ' αὐτοῦ πραχθέντα ἐστηλίτευσαν ὡς ἀξιοκατάκριτον ἀδυναμίαν, καὶ ὡς ἔμμεσον πρὸς πᾶσαν ἀκολασίαν προτροπήν. Ἀφορίσαντες δὲ καὶ πάντας ὅσοι ἀνεγνώρισαν τὸν μοιχικὸν τοῦ βασιλέως γάμον, ἐκάλεσαν τὸν κλῆρον εἰς ἀντίστασιν, ἠξίωσαν ὅτι καὶ οἱ κατώτεροι τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὶ δικαιοῦνται νὰ καταδικάσωσι τοὺς παραβάτας τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐπισκόπους, καὶ ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ λόγων ἔφερον πάλιν εἰς μέσον τὴν ἀντικανονικὴν ἐκ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην χειροτονίαν τοῦ Ταρασίου. Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε τὸ ἥμισυ τῆς τόλμης τοῦ πάππου αὐτοῦ ἢ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς δυ-

ναστείας ταύτης, ἤθελεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, αὐστηρῶς πολιτευόμενος, περιστείλει τὴν αὐθάδειαν τῶν δύο τούτων μοναχῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἄνθρωπος μαλακός, ἡ δὲ μοχθηρὰ αὐτοῦ μήτηρ ὑπέθαλπε τὴν ταραχήν, ἵνα ἐξευτελίσῃ αὐτὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ἡ Θεοδότη καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς κατεδέχθησαν νὰ ἐπισκεφθῶσι μετὰ δώρων τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἀλλ' εἰς μάτην. Τότε τελευταῖον συνελήφθησαν ὅ τε Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ κυριώτατοι τῶν συνεργῶν αὐτῶν μοναχῶν· καὶ ὁ μὲν Πλάτων ἐφυλακίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν υἱόν της τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἵνα αὐξήσῃ τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν μοναχῶν καὶ τῶν κληρικῶν, ἀφ' ἑτέρου συνεννοεῖτο κρυφίως μετὰ τῶν καταδιωκομένων καὶ ἐμετρίαζε τὴν αὐστηρότητα τῶν διαταχθέντων ἵνα διατηρῇ ἀκμαίαν τὴν πρὸς αὐτὴν εὔνοιαν τῆς πολυαρίθμου καὶ ἰσχυρᾶς ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων τάξεως. Κατώρθωσε δὲ νὰ παραγάγῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ τῆς ὑπονοίας κατ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καίτοι τοσοῦτον ἐπιεικοῦς ἀναδειχθέντος πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν δυσχερῆ ταύτην περίστασιν, καὶ κατέπεισε τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' νὰ καθυποβάλῃ τὸν Ταράσιον εἰς ἀδιάκοπόν τινα κατασκοπείαν, καὶ σχεδὸν νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὅσα δήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἁμαρτήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξώθησεν ἡ Εἰρήνη τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μισήσῃ καὶ περιφρονήσῃ αὐτὸν ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ἐπιτυχία τοῦ τελικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἔμελλε νὰ ἀναβληθῇ ἐπί τινα ἔτι χρόνον. Ὁ στρατὸς ἔσωζε πάντοτε τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀπόγονον βασιλέων οἵτινες εἶχον περι οιήσει τοσοῦτον κλέος καὶ τοσαύτην δύναμιν εἰς τὸ κράτος. Ἡ Εἰρήνη ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ πεισθῇ περὶ τούτου, ὅτε κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 796 μετέβη μετὰ τοῦ υἱοῦ της εἰς τὰ θερμὰ λουτρὰ τῆς Προύσης. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' μαθὼν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὅτι ἡ Θεοδότη, ἥτις εἶχε μείνει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔτεκεν υἱὸν ὀνομασθέντα Λέοντα, ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· ἡ δὲ Εἰρήνη νομίσασα τὸν καιρὸν ἐπιτήδειον ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ κερδήσῃ διὰ δωρεῶν καὶ ὑποσχέσεων τοὺς ἄρχοντας τῶν ταγμάτων, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας κατὰ μάρτιον τοῦ

797, ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐκστρατεύει μετὰ 20,000 ἀνδρῶν λογάδων καὶ προθύμων ἐκ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας θεμάτων κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες εἶχον ἐμβάλει εἰς τὴν χώραν ταύτην. Ἡ Εἰρήνη ἐνόησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ, καὶ ὅτι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐπανήρχετο νικηφόρος, αὕτη ἤθελε τρέξει τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὅθεν πείθει τὸν υἱόν της νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Σταυράκιον, συνεννοεῖται δὲ μετὰ τοῦ ἀθλίου τούτου εὐνούχου, ἵνα διὰ πάσης μηχανῆς ματαιώσῃ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Καὶ τῷ ὄντι οἱ περὶ τὸν Σταυράκιον, δωροδοκήσαντες τοὺς στρατηγοὺς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ἔπεισαν αὐτοὺς νὰ ἀναγγείλωσι ψευδῶς ὅτι οἱ Ἄραβες ἔφυγον εἰς τὰ ἴδια, ὥστε γενομένου συμβουλίου, ἀπεφασίσθη ὅτι εἶναι περιττὴ ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἐκστρατείας, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, καὶ τόσῳ μᾶλλον τεθλιμμένος, ὅσῳ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος στρατεύσας ὡσαύτως ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους, ἐπειδὴ οὗτοι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ δάση αὐτῶν καὶ τὰ ἕλη, εἶχεν ἐπιστρέψει παρομοίως μηδὲν πράξας ἀντάξιον τῆς παρασκευῆς. Ἐν τούτοις ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπιβουλὴ τῆς μητρὸς κατὰ τοῦ υἱοῦ ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ.

Τὸν ἰούλιον τοῦ 797 ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε μεταβῆ εἰς Γαλατᾶν ἵνα παρευρεθῇ εἰς ἱππικόν τινα ἀγῶνα, ὅτε ἀνηγγέλθη αὐτῷ ὅτι ἐπῆλθον συγχρόνως καί τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ἐπιτετραμμένοι νὰ συλλάβωσιν αὐτόν. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ περάσῃ διὰ χελανδίου εἰς Πύλας, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τρίτωνα παρὰ τὴν Προποντίδα, ὅπου προσῆλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ Θεοδότη. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ θέμα τῶν ἀνατολικῶν, τοῦ ὁποίου τὰ γενναῖα τάγματα προετίμων πάντοτε αὐτόν, ὅσον ἄθλιος καὶ ἂν ἦτο, τῆς μητρός, ἣν ἀπετροπιάζοντο. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε τὴν Εἰρήνην, ἐννοήσασαν ὅτι οὐδεμία ὑπολείπεται αὐτῇ ἐλπὶς σωτηρίας, ἐὰν ὁ υἱός της προφθάσῃ νὰ περιστοιχισθῇ ὑπὸ τοῦ πιστοῦ ἐκείνου στρατοῦ. Ὅθεν διεμήνυσεν εἰς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ἄρχοντας, ἐξ ὧν πολλοὶ ἦσαν συνεννοημένοι μετ' αὐτῆς, ὅτι ἐὰν δὲν συλλάβωσιν ἀμέσως αὐτὸν καὶ δὲν ἀπαγάγωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, θέλει συμβιβασθῆ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀποκαλύψασα ὅσα ὑπέσχοντο, θέλει ἐπιφέρει τὴν καταστροφήν των. Ἡ ἀπειλὴ ηὐδοκίμησεν· ὁ δυστυχὴς Κωνσταντῖνος συ-

νελήφθη ἐνῷ προσηύχετο, καὶ ἀπήχθη διὰ χελανδίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτελέσθη ἤδη μία τῶν τραγῳδιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐνθυμίζουσι τὰ μυθικὰ ἀνοσιουργήματα τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Θυέστου. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ὁ μονογενὴς τῆς Εἰρήνης υἱός, κατεκλείσθη ἐν τῇ πορφυρᾷ ἐκείνῃ αἰθούσῃ ἐν ᾗ ἔλαβε τὴν ἀτυχίαν νὰ γεννηθῇ ἐξ ἀσπλάγχνου μητρός, ἐκεῖ δὲ μετ' ὀλίγας ὥρας, ἐκ διαταγῆς τῆς ἀποτροπαίου ταύτης γυναικός, ἐτυφλώθη τοσοῦτον δεινῶς καὶ ἀνιάτως, ὥστε μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποθάνῃ· καὶ δὲν ἀπέθανε μέν, ἀλλὰ καίτοι ἐπέζησεν ἔτη πολλά, ἀπέβη ἐντελῶς ἀνεπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ ποτὲ τὴν ἀρχήν. Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ υἱὸς Λέων εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ, ἡ δὲ Θεοδότη δὲν ἠξεύρομεν τί ἀπέγεινεν.

Ὁ Γερμανὸς Ἐργενρεῖθερ ἐξέδωκε τὸ 1867 καὶ 1869 τρίτομον συγγραφὴν ἐπιγραφομένην Φώτιος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διαπρέπουσαν μὲν ἐπὶ πολυμαθείᾳ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑπερβαλλούσῃ αὐστηρότητι κατὰ παντὸς προμάχου τῶν δικαιωμάτων τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, καὶ ἐπὶ ὑπερμέτρῳ ἐπιεικείᾳ πρὸς πάντας ὅσοι ἐθυσίασαν τὰ δικαιώματα ταῦτα χάριν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος ἀνὴρ ἠθέλησε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ σώσῃ τὴν Εἰρήνην ἀπὸ τῆς καταδίκης ἣν ἐψήφισαν κατ' αὐτῆς, ἕνεκα τῆς μυσαρᾶς ἐκείνης πράξεως, μιᾷ φωνῇ ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί, φίλοι καὶ ἐχθροὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀρθόδοξοι, καθολικοὶ ἢ διαμαρτυρόμενοι. Δύο δὲ ἀνέφερε πρὸς τοῦτο ἐπιχειρήματα· ὅτι εἰς ἓν τῶν χειρογράφων Γεωργίου τοῦ Ἁμαρτωλοῦ φέρεται τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ παρούσης μήτε γινωσκούσης τὴν βουλήν· καὶ ὅτι ὁ ἐγκωμιάσας αὐτὴν Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἦτο ἀδύνατον νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐὰν ἐγίνωσκεν αὐτὴν δολοφόνον τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ὅθεν συμπεραίνει ὅτι οἱ συνωμόται ὑπερέβαλον τὰς διαταγὰς τῆς Εἰρήνης τυφλώσαντες τὸν υἱὸν αὐτῆς. Ἀλλὰ εἰς ἕτερα τοῦ Ἁμαρτωλοῦ χειρόγραφα λείπουσιν ἐκ τῆς περικοπῆς ἐκείνης ἥ τε λέξις μήτε καὶ τὰ τρία πρῶτα γράμματα (γ ι ν) τῆς λέξεως γινωσκούσης· ὅθεν ἡ συμπλήρωσις ἡ γενομένη ἐν τῷ ἑνὶ χειρογράφῳ δὲν παρέχει τὰ πιστὰ ὅτι ἐκδηλοῖ ἀναμφισβητήτως τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἁμαρτωλοῦ. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ Στουδίτου οὐδὲν ἀποδεικνύει, διότι τὰ πά-

θη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε καθὼς ἐπενόουν κατηγορίας ἀνυπάρκτους κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οὕτως ἠδύναντο νὰ ἀποσιωπήσωσι τὰ δεινότερα κακουργήματα τῶν ὁμοδόξων. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχομεν μαρτυρίαν ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, κατὰ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν ἀναστηλώσασαν τὰς εἰκόνας Εἰρήνην οὐδεμία ἐπιτρέπεται νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία. Ὁ Θεοφάνης λοιπὸν λέγει ῥητῶς· «καὶ περὶ ὥραν ἐνάτην ἐκτυφλοῦσιν αὐτὸν δεινῶς καὶ ἀνιάτως πρὸς τὸ ἀποθανεῖν αὐτόν, γνώμῃ τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῶν συμβούλων αὐτῆς.» Καὶ δὲν λέγει τοῦτο ἅπαξ. Ὅτε ἱστόρησε τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' διαπραχθεῖσαν τύφλωσιν τοῦ Ἀλεξίου, ἐπέφερε τὰ ἑξῆς. «Ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὰν ἡ θεία δίκη ἀνεκδίκητον εἴασε τὴν ἄδικον ταύτην πρᾶξιν. Μετὰ γὰρ πενταετῆ χρόνον τῷ αὐτῷ μηνὶ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου τυφλοῦται ἀπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖνος.» Καὶ οὐδὲ τὴν ἰδίαν μόνον γνώμην περὶ τοῦ ἀνοσιουργήματος τούτου ἐκφέρει, ἀλλ' ἀφοῦ βεβαιοῖ ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ μηνὸς ἰουλίου ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη καὶ ἐπὶ 17 ὅλας ἡμέρας οὐδεμίαν ἐξέπεμψεν ἀκτῖνα ἐπὶ τῆς συνήθως τοσοῦτον κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους λαμπρῶς φωτιζομένης Κωνσταντινουπόλεως, προστίθησιν, ὅτι πάντες ἔλεγον καὶ ὡμολόγουν, διὰ τὴν τοῦ βασιλέως τύφλωσιν γενομένην τὴν ἐξαφάνισιν ταύτην τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ὥστε κοινὴ ὑπῆρχε γνώμη περὶ τοῦ κακουργήματος τῆς Εἰρήνης, οὐδὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀναμφισβητηθῇ σήμερον τὸ γεγονός, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφιβόλου τινὸς διορθώσεως ἑνὸς χειρογράφου, καὶ τῆς ἔτι μᾶλλον ἀσημάντου ἀποσιωπήσεως ἑνὸς προκατειλημμένου μοναχοῦ.

Μετὰ 17 ἐτῶν ἀδιαλείπτους καὶ ποικίλους ἀγῶνας, ἡ Εἰρήνη κατώρθωσε λοιπὸν νὰ μοναρχήσῃ. Ἀλλὰ δὲν ἐφάνη τοὐλάχιστον ἀξία τῆς ἀρχῆς, ἣν μετὰ τοσαύτης ὑποκρίσεως, ἐπιβουλῆς καὶ κακουργίας ἀπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε. Πρὸ πάντων ἐδέησεν αὖθις νὰ κακουργήσῃ. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀκρωτηριασμὸς ὃν ἐκ διαταγῆς αὐτῆς εἶχον ὑποστῇ πρὸ πενταετίας οἱ ἀτυχεῖς αὐτῆς ἀνδράδελφοι, δὲν ὑπῆρξε καίριος, οὐδὲ κατέστησεν αὐτοὺς ἐντελῶς ἀκινδύνους. Οἱ ἓξ ἀδελφοὶ ἐφρουροῦντο ἔκτοτε εἰς τὰ βασίλεια τὰ καλούμενα Θεραπείας, ὅτε κατὰ νοέμβριον τοῦ 797

τινὲς τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἔπεισαν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ μὲν νὰ ζητήσωσιν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς νέας τῆς Εἰρήνης καταδρομῆς, πράγματι δὲ ἵνα ἐκ τῆς προφάσεως ταύτης ἀναγορευθῇ εἷς ἐξ αὐτῶν βασιλεύς. Τούτου γενομένου καὶ πολλοῦ λαοῦ συρρεύσαντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁ εὐνοῦχος καὶ πρωτοσπαθάριος Ἀέτιος, ὅστις μετὰ τὸν Σταυράκιον ἦτο ὁ ἐπισημότατος τῶν φίλων καὶ συνεργῶν τῆς Εἰρήνης, πλησιάσας πρὸς τοὺς βασιλόπαιδας, καὶ δοὺς αὐτοῖς πολλὰς ἀπατηλὰς ὑποσχέσεις, ἐξήγαγεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, μεθ' ὃ ἐξωρίσθησαν ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἡ Εἰρήνη ἤλπισεν ὅτι, ἐπιτηρούμενοι ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτῆς καὶ τῶν ὅλως ἀφωσιωμένων κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης, δὲν θέλουσι πλέον δυνηθῆ νὰ ἐπιχειρήσωσι σπουδαῖόν τι κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κάτοικοί τινες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος διενοήθησαν νὰ ἐξαγάγωσι τοὺς υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου ἐξ Ἀθηνῶν, ἵνα προχειρίσωσιν ἕνα ἐξ αὐτῶν βασιλέα, ἐπὶ δὲ τούτῳ παρέλαβον συνεργόν, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, Ἀκάμηρον τὸν ἄρχοντα τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ σλαύων τῆς Βελζητίας. Ἡ δὲ Εἰρήνη μαθοῦσα τὰ ἐνεργούμενα, ἀπέστειλεν ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἀνεψιὸν αὐτῆς σπαθάριον Θεοφύλακτον, υἱὸν τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου Σεραντaπήχου, ὅστις συμπληρώσας τὴν τύφλωσιν τῶν βασιλοπαίδων μετήγαγεν αὐτοὺς εἰς Πάνορμον, λιμένα κείμενον ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ὅπου ἠδύναντο νὰ φρουρῶνται ἀσφαλῶς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἀξιομνημόνευτον, οὐ μόνον διότι διδασκόμεθα ἐξ αὐτοῦ νέαν τινὰ περιπέτειαν τῆς οἰκτρᾶς τύχης τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτοῦ ὑποφαίνεται ὅτι αἱ ἰδέαι τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπικρατῶσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀφοῦ καὶ συνωμοσία ἐγένετο ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῶν τελευταίων γόνων τῆς τοῦ Λέοντος Γ' δυναστείας.

Ἐν τούτοις οἱ μωαμεθανοὶ ἔπραττον ὅ,τι ἤθελον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἡ Εἰρήνη, ἅμα ὡς ἐμονάρχησεν, ἀπέστειλε Δωρόθεον, τὸν ἡγούμενον Χρυσοπόλεως, καὶ Κωνσταντῖνον τὸν χαρτοφύλακα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, πρὸς τὸν Ἀβδαλμελίκ, ὅστις ἐλεηλάτει τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Γαλατίαν, προτείνουσα εἰς αὐτὸν σπονδάς, ἀλλ' ὁ Ἀβδαλμελὶκ ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, καὶ ἐξακολουθήσας

τὰς ἐπιδρομάς, προήλασε μέχρι τοῦ Βοσπόρου, ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἦσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἱπποστάσια τῆς βασιλίσσης καὶ τοῦ Σταυρακίου, ὧν οἱ πολέμιοι ἀπήγαγον ἅπαντας τοὺς ἵππους. Ἕτεροι δὲ μωαμεθανοὶ ἐλεηλάτουν τὴν Λυδίαν καὶ εἰσβαλόντες εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου ἐπήγαγον δεινὴν καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχόντων καὶ ταγμάτων, μέχρις οὗ κατωρθώθη φαίνεται νὰ συνομολογηθῇ πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς τετραετὴς ἀνακωχὴ ἐπὶ πληρωμῇ φόρου.

Τί δὲ ἔπραττον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ περὶ τὴν Εἰρήνην στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες; Εἶναι λυπηρὸν νὰ τὸ εἴπωμεν· ἀλλ' ἀφοῦ διέλυσαν τοὺς παλαιμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀφοῦ ἐπέτυχον τὴν καταστροφὴν τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν οἵτινες ἀνετράφησαν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀφοῦ κατεδίωξαν πᾶσαν ἱκανότητα, ἀφοῦ κατέπνιξαν πᾶν γενναῖον φρόνημα, νῦν ἀντὶ νὰ ἀποδείξωσι τοὐλάχιστον ὅτι ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων δὲν ἐσήμαινε τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πολεμίους τοῦ κράτους, κατέτριβον τὸν χρόνον περὶ μάταια θεάματα καὶ ὀλεθρίας ἔριδας καὶ ἀντιζηλίας. Τῇ 1 ἀπριλίου 799, ἥτις ἦτο ἡ δευτέρα τῆς διακαινησίμου τοῦ ἔτους τούτου, ἐνῷ οἱ μωαμεθανοὶ ἐδῄουν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἡ Εἰρήνη ἐνόμισε πρέπον νὰ περιέλθῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ ὀχήματος χρυσοῦ ὑπὸ τεσσάρων μὲν λευκῶν ἵππων συρομένου, κρατουμένου δὲ ὑπὸ τῶν τεσσάρων πρώτων πατρικίων τοῦ κράτους, ῥίπτουσα ἄφθονα εἰς τὸν ὄχλον χρήματα. Τὸ δὲ μόνον σπουδαῖον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐνησχόλει τοὺς περὶ αὐτὴν ἄνδρας, ἦτο τίς θέλει καταλάβει τὴν ἀπόλυτον τῆς βασιλίσσης εὔνοιαν καὶ τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐνάσκησιν ἁπάσης τῆς ἀρχῆς, ὁ Σταυράκιος ἢ ὁ Ἀέτιος. Ὁ Σταυράκιος κατέχων πρὸ καιροῦ τὰ πράγματα, εἶχε πολὺ πλείονας ὀπαδούς, ἀλλ' ὁ Ἀέτιος ἔλαβε προσφάτως ἰσχυρὸν δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς βασιλίσσης διὰ τῆς δραστηριότητος μεθ' ἧς ἐματαίωσε τὸ ἐπιχείρημα τῶν ἀνδραδέλφων αὐτῆς. Ἑκάτερος κατηγόρει τὸν ἕτερον ὅτι ἐνεργεῖ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἐπίστευε μᾶλλον εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Σταυρακίου ἢ εἰς τὴν τοῦ Ἀετίου ἐπιβουλήν. Κατὰ μῆνα μάϊον τοῦ 799 ἡ βασίλισσα νοσήσασα βαρέως, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἱερείου ἵνα ἀναρρώσῃ. Διαρκούσης τῆς νόσου ἡ μεταξὺ τῶν δύο εὐ-

νούχων ἔρις ἐκορυφώθη. Ἀλλ' ὁ Ἀέτιος προσλαβὼν σύμμαχον καὶ τὸν πατρίκιον Νικήταν, ἀρχηγὸν ὄντα τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἰσχυρότερος τοῦ Σταυρακίου καὶ ἀναλαβούσης τῆς βασιλίσσης, κατώρθωσαν οἱ δύο σύμμαχοι νὰ παραγάγωσι τοσαύτας εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῆς ὑπονοίας, ὥστε καλέσασα τὸν Σταυράκιον εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἱερείου, ἤλεγξεν αὐτὸν καὶ ἠπείλησεν ὅτι θέλει καθαιρεθῆ τῆς ἀρχῆς, ἐὰν δὲν παύσῃ κινῶν ταραχὰς καὶ στάσεις. Καὶ τότε μὲν διέφυγεν ὁ λογοθέτης τὸν κίνδυνον, ἀπολογηθεὶς ὅπως ἠδύνατο, ἀλλ' ἐνόησεν ἤδη ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει καταστραφῆ ἐὰν δὲν ἀναρρίψῃ τὸν κύβον. Ὅθεν κατὰ φεβρουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους, προσοικειωθεὶς διὰ χρημάτων καὶ δωρεῶν πολλοὺς ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρεσκεύασεν ἀναφανδὸν στάσιν· τότε ἡ Εἰρήνη συγκροτήσασα Σιλέντιον ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Ἰουστινιανοῦ αἰθούσῃ, κατηγόρησεν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ ἐνώπιον τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους. Τὸ δεινότατον τοῦτο τῶν κακουργημάτων ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῆ διὰ τῆς δεινοτέρας τῶν ποινῶν, ἀλλὰ τοσοῦτοι ἦσαν οἱ φίλοι καὶ ὀπαδοὶ τοῦ Σταυρακίου ἐν τῷ συμβουλίῳ, καὶ τοσαύτη ἡ ἀδυναμία τῆς Εἰρήνης, ὥστε ἠρκέσθη νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς πάντα στρατιωτικὸν τοῦ νὰ πλησιάσῃ τὸν Σταυράκιον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ἀέτιον, τὸν Νικήταν καὶ αὐτὴν τὴν Εἰρήνην, ὁ Σταυράκιος ἀπέθανε μετά τινας μῆνας ἐκ καρδιακοῦ νοσήματος, καὶ οὕτω κατέπαυσεν ἐπὶ μικρὸν ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἔρις.

Εἰς τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν περιήγαγον τὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀνατρέψαντες τὸ μέγα ἔργον τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῷ ἡ μὲν τῶν καλιφῶν ἀρχὴ περιῆλθε πρὸς ἀνατολὰς εἰς χεῖρας τοῦ περιωνύμου Ἀαροὺν-ἀλ-ρασίδ, ὅ ἐστι Ἀαροὺν τοῦ δικαίου, ἅπασα δὲ σχεδὸν ἡ δύσις καθυπετάσσετο ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν βραχίονα τοῦ ἔτι ἐνδοξοτέρου Καρόλου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὁ μὲν Ἀαροὺν-ἀλ-ρασὶδ ἀπετράπη ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων καὶ περιπετειῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ νὰ ἐπιτεθῆ σπουδαίως κατὰ τῶν ἡμετέρων. Ἐν τῇ δύσει ὅμως συνέβη κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 800, καθ' ὃ ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ὅτι ἠσφάλισε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς διὰ τῆς καθαιρέσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σταυρακίου, γεγονὸς μέγα, τὸ ὁποῖον, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Εἴδομεν ὅτι ὁ πάπας δὲν ηὐχαριστήθη εἰς μόνην τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἣν ἐψήφισεν ἡ Ζ′ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης εἶχε πολλὰς ἄλλας ἀξιώσεις θετικωτέρας τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῶν εἰκόνων ζητήματος. Ἀνέκαθεν ἑρμηνεύων τὰ πρεσβεῖα ἢ πρωτεῖα τῆς πόλεως αὐτοῦ, οὐχὶ ὡς ἁπλοῦν σημεῖον τιμῆς ἀπονεμόμενον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην πρωτεύουσαν, ὅπως ἐνόουν τοῦτο οἱ ἡμέτεροι, ἀλλ' ὡς παρέχοντα αὐτῷ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερτάτης ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου κυριαρχίας, εἶχεν ἁρπάσει ἐπὶ Λέοντος Γ′ τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, καθ' ἃ ἔπραττεν εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ὅσα συνετάραξαν τὴν ἀνατολήν, ὡς ἁπλῆν πρόφασιν, ἵνα καταστήσῃ πρᾶγμα τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εὗρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιείκειαν ἢ τὴν ἀδυναμίαν τῶν βασιλέων τῆς ἕκτης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἐπειδὴ προέβη μέχρι στάσεων, ὁ ἀρχηγέτης τῆς μεταρρυθμίσεως ἐτιμώρησεν αὐτὸν δημεύσας μὲν τὰ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κτήματα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἀφαιρέσας δὲ ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὅλας τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, καὶ αὐτὴν τὴν κάτω Ἰταλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Σικελίαν. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐπανέλαβε μὲν τὴν ἀρχαίαν πρὸς αὐτὸν εὐλαβῆ σχέσιν, καὶ τῇ συνδρομῇ αὐτοῦ καὶ τῇ συμπράξει διενήργησε τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ Εἰρήνη ἐπείσθη νὰ ἀποδώσῃ αὐτῷ τὰ δημευθέντα κτήματα καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀφαιρεθεῖσαν δικαιοδοσίαν. Ὅθεν καὶ ὁ πάπας ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐκοινοποίησεν αὐτῇ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν πρακτικῶν τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ δὲ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ἔρις δὲν ἔπαυσεν, ἀλλ' ἐξηκολούθει ὑφισταμένη.

Ἡ ἔρις αὕτη ἤθελε πιθανῶς ἀπολήξει εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἐὰν συγχρόνως δὲν συνέβαινον ἐν τῇ δύσει πολιτικὰ γεγονότα περιποιήσαντα οὐ μικρὰν ὑλικὴν δύναμιν εἰς τὸν πάπαν. Τῷ 768 ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων περιῆλθεν εἰς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν, ὅστις δι' ἀγώνων ἀτρύτων ἐγένετο κύριος προσέτι τῶν πλείστων γερμανικῶν χωρῶν καὶ τῆς ἄνω Ἰταλίας. Ἤδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πιπῖνος ὁ βραχὺς εἶχε προστατεύσει τὸν πάπαν κατὰ τῶν Λομβαρδῶν, καί, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτῶν πολλὰς πόλεις, παρεχώρησεν αὐτὰς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, δοὺς οὕτω τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς νέαν τινὰ τοῦ ἀρχιερέως τούτου ἀξίωσιν, τοῦ

νὰ συγκροτήσῃ καὶ ἴδιον κοσμικὸν κράτος. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας ἐξηκολούθησε τὸ αὐτὸ σύστημα, ἀναπτύξας μάλιστα αὐτὸ καὶ συμπληρώσας. Εἰς μάτην ἡ Εἰρήνη ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ γυμνώσῃ τὸν πάπαν τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης προστασίας. Τὰ ἀντίθετα πολιτικὰ συμφέροντα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἠνάγκασαν καὶ αὐτὴν τὴν Εἰρήνην νὰ διαλύσῃ μετ' οὐ πολὺ τὸν συνομολογηθέντα μεταξὺ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς γάμον καὶ νὰ περιέλθῃ εἰς πολεμίας ἐν τῇ Ἰταλίᾳ σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Φράγκων. Ἐκ τούτων ὠφελούμενος ὁ ἐν ἔτει 795 ἀρχιερατεύσας πάπας Λέων, ἀπεφάσισε νὰ διαρρήξῃ πάντα πολιτικὸν δεσμὸν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, καὶ νὰ ἐλπίσῃ τὰ πάντα ἀπὸ μόνου τοῦ Καρόλου. Ἐκ τῆς πείρας πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ὁ παπισμὸς εἶχε πεισθῆ ὅτι ὁ ἀνατολικὸς κόσμος δὲν ἀπεδέχετο τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, καὶ ὅτι πολλάκις μάλιστα περιέστειλε καὶ ἐτιμώρησεν αὐτόν. Ἐν ᾧ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐβασίλευε γυνή, ἥτις ἐφαίνετο ἐντελῶς αὐτῷ ἀφωσιωμένη, οὐδὲν ἧττον τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολῆς καὶ τὰ πράγματα ἐν γένει ἦσαν τοσοῦτον πολέμια εἰς τὰς ἀξιώσεις ἐκείνας, ὥστε οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀφαιρεθεῖσαν δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκ ποικίλων ἄλλων περιστάσεων ἐνόει ὅτι δὲν εἰσακούεται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ἀξιοσημειώτου γεγονότος ὅτι αἱ ἐνστάσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλου τοῦ πατριάρχου, καὶ κατὰ τῆς ἀμέσου ἐκ λαϊκῶν χειροτονίας τοῦ Ταρασίου, οὐδὲ ἀνεγνώσθησαν ἐνώπιον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ἀφ' ἑτέρου ὁ πάπας ἔβλεπε προαγομένην ἐν τῇ δύσει νέαν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν, ἥτις οὐ μόνον οὐδὲν συμφέρον εἶχε νὰ διαμφισβητήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτοῦ πρωτεῖα, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας περιέβαλεν αὐτόν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠδύνατο νὰ ἀποτρέψῃ μὲν πάντα ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς κίνδυνον, νὰ ἐπιβάλῃ δὲ ἴσως εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τῆς βίας τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, αἵτινες ὑπῆρξαν τὸ ἀΐδιον τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὄνειρον. Τὸ βούλευμα ἦτο τεχνικώτατα νενοημένον, ἂν καὶ τοσοῦτον ἐνέκειτο ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὥστε εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπῆρχε φυσικὸν προϊὸν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν δυτικῶν λαῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀφ' ἑτέρου μᾶλλον

ἢ ἔργον τῆς μεγαλοφυΐας τῶν παπῶν. Ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, αἱ φραγκικαὶ καὶ αἱ γερμανικαὶ χῶραι εἶχον περιπέσει εἰς δεινὴν βαρβαρότητα καὶ ἀναρχίαν, κύριος δὲ τοῦ πολιτισμοῦ ἀντιπρόσωπος εἶχε μείνει ἐν τῷ κόσμῳ μόνον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐν ᾧ περιεσώθησαν πολὺ πλείονα στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου διανοητικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα ἠγωνίζοντο διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας νὰ διαμορφώσωσι τὸν νέον τῆς ἀνθρωπότητος βίον. Ἀλλ᾽ ἐνῷ ἡ διαμόρφωσις αὕτη, ἥτις κατ᾽ἀρχὰς ἐπηγγέλλετο ἀγαθοὺς καρπούς, ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ματαιωθῇ ἐνταῦθα διὰ λόγους τοὺς ὁποίους πολλάκις ἤδη ἐξεθέσαμεν καὶ ὧν πολλάκις ἔτι θέλομεν μνησθῇ, ἀπ᾽ ἐναντίας ἐκ τοῦ ἐν τῇ δύσει κατ᾽ ἀρχὰς ἐπικρατήσαντος χάους εἶχεν ἀρχίσει νὰ παράγεται νέα τις εὐρυθμοτέρα πραγμάτων κατάστασις, ἀφ᾽ ἧς ἐπέπρωτο νὰ προκύψῃ καὶ νὰ καρποφορήσῃ τὸ μέγα δένδρον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον πρωΐμως ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμαράνθη. Τὰ πρῶτα αὐτοῦ σπέρματα ἐβλάστησαν κατὰ τὴν ὀγδόην ταύτην ἑκατονταετηρίδα ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα· ὅ,τι ἔλειπεν ἔτι πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς δύσεως ἦτο ὑπερτάτη τις ἀρχὴ ἐπιτηδεία νὰ συμπυκνώσῃ καὶ νὰ χειραγωγήσῃ τὰς ἀκμαζούσας μέν, ἀλλὰ ἀκατασκεύους καὶ ἀρρύθμους δυνάμεις τῶν γερμανικῶν καὶ φραγκικῶν λαῶν. Καὶ εἶχε μὲν ὁ Κάρολος ὁ μέγας παρασκευάσει διὰ τῶν ἄθλων αὐτοῦ τοιαύτην τινὰ ἀρχήν, ἀλλ᾽ ἔλειπε πάλιν ἀπὸ αὐτῆς ἔτι κύρωσίς τις ἐπιτηδεία νὰ καταστήσῃ αὐτὴν διαρκῆ καὶ ἱεράν. Ταύτην τὴν κύρωσιν ἀπεφάσισεν ὁ Λέων νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν· καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ ἔτους 800 περιέβαλεν αὐτὸν ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Ρώμης ἐκκλησίᾳ διὰ τῶν παρασήμων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀξίας.

Αὕτη τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἵδρυσις ἀπέβη τῷ ὄντι γεγονὸς σπουδαιότατον, οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐνῷ ἀπὸ τῆς Ζ′ ἑκατονταετηρίδος τὸ κράτος τοῦτο δὲν εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ εἰμὴ πρὸς ἕνα ἰσχυρῶς ὠργανωμένον πολέμιον, τὸν ἔτι ἀνατολικώτερον ἐγερθέντα μωαμεθανισμόν, ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς διεμορφώθη ἐν τῇ δύσει καὶ ἕτερος φοβερὸς ἀντίπαλος. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ ἀντίπαλος οὗτος ὑπῆρξεν αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ἡ δυτικὴ

ἐκείνη αὐτοκρατορία. Ἡ ἀρχὴ αὕτη περιελθοῦσα μετ' οὐ πολὺ εἰς χεῖρας ἀσθενεῖς, καὶ μεταβιβασθεῖσα βραδύτερον ἀπὸ τοὺς Φράγκους εἰς τοὺς Γερμανούς, παρ' οἷς ἁπλῶς προΐστατο πολυκεφάλου ἀμφικτυονίας, οὐδέποτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐκτήσατο τὴν συμπεπυκνωμένην δύναμιν, δι' ἧς καὶ μόνης εἰμπορεῖ νὰ ἀποβῇ ἐπιθετική. Ἀλλ' ὁ παπισμὸς ὁ δημιουργήσας τὴν αὐτοκρατορίαν ταύτην, εἰς ἀνταλλαγὴν τῆς προστασίας καὶ τῆς δυνάμεως ἣν ἔλαβε διὰ τοῦ Πιπίνου καὶ τοῦ Καρόλου, ὠφελήθη ἔπειτα ἀπὸ τῆς ἐπελθούσης ἀδυναμίας τῶν διαδόχων αὐτῶν καὶ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς ἣν ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσεν ἔχουσα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐν τῇ δύσει (σελ. 39 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα προσλάβῃ, παρεκτὸς τῆς θρησκευτικῆς, καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης κυριαρχίαν, ἄγων καὶ φέρων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ κράτη αὐτῆς καὶ τὰ ἔθνη. Ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἐκτήσατο αὐτοτελῆ καὶ ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ὕπαρξιν, οὐ μόνον κατέπαυσε πᾶσαν αὐτῶν ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπιθετικὸς ἀπέβη πρὸς τὴν ἀνατολήν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξεγείρας ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῶν λεγομένων σταυροφοριῶν, ἐπέτυχεν ἐπί τινα χρόνον τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ διαρκοῦς αὐτοῦ βουλεύματος διὰ τῆς καθυποτάξεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης. Μὴ νομίσῃ τις ἐν τούτοις ὅτι τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα τοῦ ἐν ἔτει 800 διαπραχθέντος ἐν Ῥώμῃ γεγονότος, ἐνόησαν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Πρῶτος ὁ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἀκμάσας Μανασσῆς ἀντελήφθη τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ χαρακτῆρος, οὕτω πως παραστήσας τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ διὰ στίχων ἱστορικῇ αὐτοῦ συνόψει.

«Ἐντεῦθεν ἀμειβόμενος τὸν Κάρουλον ὁ Λέων
ἀναγορεύει κράτορα τῆς παλαιτέρας Ῥώμης
καὶ στέφος περιτίθησιν ὡς οἱ ῥωμαίων νόμοι.
Οὐ μὴν ἀλλὰ χρησάμενος καὶ νόμοις ἰουδαίων,
ἐκ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐλαίῳ τοῦτον χρίει,
οὐκ οἶδα τίσι λογισμοῖς ἢ ποίαις ἐπινοίαις.
Οὕτως ὁ πρώην σύνδεσμος τῶν πόλεων ἐρράγη·
οὕτω μητρὸς καὶ θυγατρὸς μέσον ἐπέστη σπάθη
διχάζουσα καὶ τέμνουσα μετὰ θυμοῦ ῥομφαίας

νεᾶνιν τὴν εὐπρόσωπον, τὴν νεωτέραν Ρώμην,
ἐκ τῆς ρυσσῆς καὶ παλαιᾶς καὶ τριπεμπέλου Ρώμης.»

Ὁ δὲ σύγχρονος Θεοφάνης, ἀδιαφόρως ὁπωσοῦν μνημονεύει τοῦ πράγματος, εἰπὼν ἁπλῶς ὅτι ὁ Λέων, ἀνταμείβων τὸν Κάρολον δι' ἣν ἔλαβε παρ' αὐτοῦ προστασίαν, ἔστεψεν αὐτὸν εἰς βασιλέα Ρωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, χρίσας ἐλαίῳ ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ στέφος. Οὐδὲ εἶναι παράδοξος ἡ τοιαύτη τῶν συγχρόνων συγγραφέων ἀδιαφορία· πιθανώτατα οὔτε ὁ Λέων οὔτε αὐτὸς ὁ Κάρολος εἶχον τὴν συνείδησιν τῶν μεγάλων ἀποτελεσμάτων τῆς πράξεως αὐτῶν, βεβαίως δὲ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα δὲν ἐπῆλθον εἰμὴ μετὰ χρόνον μακρόν, ἂν καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης ἐπῆλθε γεγονός τι ἐπιτήδειον νὰ ὑποδείξῃ ποῦ ἔτεινεν ἡ νέα αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις, ὡς θέλει δηλωθῇ ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπιλοίπων τῆς βασιλείας ταύτης συμβεβηκότων, εἰς ἣν ἐπανερχόμεθα.

Μετὰ τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σταυρακίου, ὁ εὐνοῦχος Ἀέτιος ἀπέβη παντοδύναμος ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει. Καὶ αὐτὸς μὲν προεχειρίσθη ἡγεμὼν ἅπαντος τοῦ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν στρατοῦ, ἐν ᾧ συγκατελέγετο καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λέοντα, ὃν εἶχε σκοπὸν νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Εἰρήνης καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλέα, διώρισε μονοστράτηγον Μακεδονίας καὶ Θράκης, συμπυκνώσας οὕτω εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν πραγματικὴν τοῦ κράτους δύναμιν. Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον νὰ ταράξῃ τὴν Εἰρήνην, διότι σαφῶς ὑπεδήλου ὅτι ἐκινδύνευε νὰ στερηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀετίου πάσης ἐξουσίας. Καὶ ἐνταῦθα ἀπεδείχθη ὁπόσον ἀλλόκοτος ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς γυναικὸς ταύτης, καὶ ὁπόσον ἀσύνετος ἡ πολιτεία. Διὰ νὰ καταβάλῃ τοὺς ἄκρους μεταρρυθμιστάς, ἐθυσίασε τὰ πολυτιμότερα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ἔπειτα συνέχεται ὁπωσοῦν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, ἀλλὰ κατεξανίσταται κατ' αὐτῆς ὁ ἴδιος υἱός· καὶ τότε αὐτὴ διὰ νὰ κατισχύσῃ, συμπληροῖ τὴν θυσίαν τῶν δημοσίων συμφερόντων παραδοθεῖσα εἰς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστὰς καὶ εἰς τὸν Σταυράκιον. Νικήσασα δὲ τὸν υἱόν, βλέπει ἐξεγειρόμενον κατ' αὐτῆς τὸν Σταυράκιον· καταβάλλει καὶ τοῦτον διὰ τοῦ Ἀετίου,

ἀλλὰ ἤδη φοβεῖται τὸν Ἀέτιον καὶ ἀντὶ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τοῦ συνετοῦ καὶ μετριοπαθοῦς Ταρασίου, παραδίδεται ἔτι μᾶλλον εἰς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταῤῥυθμιστάς, καὶ εἰς τὴν χειρίστην αὐτῶν τάξιν, ἤτοι τοὺς μοναχούς, δι' ὧν εἶχε τὴν ἀδυναμίαν νὰ πιστεύῃ πάντοτε ὅτι θέλουσι σωθῇ τό τε κράτος καὶ αὐτή. Ὅθεν ἀπέλυσε τῆς φυλακῆς τὸν Πλάτωνα, κατηνάγκασε τὸν πατριάρχην νὰ ψηφίσῃ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, τοῦ τελέσαντος τὸν δεύτερον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς γάμον καὶ ἀνεκάλεσεν ἐκ Θεσσαλονίκης τὸν Θεόδωρον, ἐξελθοῦσα μάλιστα πανηγυρικῶς εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ ἐγκατέστησεν αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς ἐν τῇ πολυτελεῖ μονῇ τοῦ Στουδίου, καὶ τοῦτο διότι ἡ τοῦ Σακκουδίωνος μονή, εἰς ἣν πρότερον ἀνῆκον, κειμένη οὐ μακρὰν μὲν τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐκτὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς, δὲν παρεῖχεν ἀποχρῶσαν ἀσφάλειαν ἕνεκα τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν· εἰς τοσαύτην ἀθλιότητα εἶχε καταντήσει τὸ κράτος. Ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου ἠγείρετο πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλύ, καὶ σώζεται μέχρι τοῦδε μετασκευασθεῖσα εἰς τουρκικὸν εὐκτήριον οἶκον, ὀνομαζόμενον Ἐμὶρ-Ἀχὼρ-Τζαμισί. Ἐγένοντο μὲν ἔκτοτε ἐν αὐτῇ πολλαὶ προσθῆκαι καὶ ἐπισκευαί, ἀλλὰ διακρίνεται πάντοτε τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα, καὶ οὐκ ὀλίγοι ἵστανται ἔτι πολυτελεῖς αὐτῆς κίονες. Ἡ μονὴ εἶχεν ὀνομασθῇ οὕτω ἀπὸ τοῦ πρώτου κτίτορος, τοῦ πατρικίου καὶ ὑπάτου Στουδίου, ἑνὸς τῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς εἰς τὴν νέαν Ῥώμην ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μετοικισθέντων συγκλητικῶν. Ἐφημίζετο δὲ διά τε τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ τὰ πολύτιμα κειμήλια τὰ ὁποῖα περιεῖχε· δι' ὃ πολλοὶ ἐτάφησαν ἐν αὐτῇ ἐπίσημοι ἄνδρες· καὶ ἐκεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνεπαύετο ὁ περιφανὴς μάγιστρος Βῶνος, ὁ ἐπὶ Ἡρακλείου τοσοῦτον συντελέσας εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Περσῶν. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄ ὅτε, ἂν δὲν κατηργήθησαν τὰ μοναστήρια περιεστάλη ὅμως πολὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς βιούντων ἀργῶν ἀνθρώπων, δὲν παρέμειναν ἐν τῇ μονῇ ἐκείνῃ εἰμὴ δώδεκα μόνον μοναχοί. Νῦν δὲ διὰ τῆς προστασίας τῆς Εἰρήνης συνεσωρεύθησαν πάλιν αὐτόθι 1000 περίπου ἄνδρες, ἐγκαταλιπόντες τὰ καθήκοντα τοῦ πρακτικοῦ βίου, καὶ ἰδίως τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐνῷ τὸ κράτος ἔπασχε τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν πολεμίων.

Πλὴν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ὅτι ὀφείλει νὰ περιποιηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου καὶ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄχλον. Ὅθεν ἐδωρήσατο εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης μέρος τῶν ὀφειλομένων φόρων καὶ κατέστησεν ἐν αὐτῇ μετριωτέρας τὰς τιμὰς τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν τροφίμων, καταργήσασα τὰ τέλη τὰ ὁποῖα ἐπλήρωνον πρότερον πάντα ταῦτα καταπλέοντα διὰ τοῦ Βοσπόρου μὲν ἐν τῷ τελωνείῳ τοῦ Ἱεροῦ, διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου δὲ ἐν τῷ τελωνείῳ τῆς Ἀβύδου. Ἀλλ' ἡ παράλογος αὕτη πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐλευθεριότης, καὶ ἡ οὐδὲν ἧττον ἄτοπος ἐμψύχωσις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν Εἰρήνην, ἀπ' ἐναντίας ἐπέσπευσαν τὴν καταστροφὴν αὐτῆς. Ἡ δυσαρέσκεια τοῦ στρατοῦ ηὔξησε διὰ τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τὴν δοθεῖσαν ἐκ νέου εἰς τὸν μοναστηριακὸν θεσμόν, τὸν ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε τοσοῦτον περιστείλει χάριν τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι τῆς πολιτείας λειτουργοὶ διετέλουν πρὸς τούτοις δυσηρεστημένοι διὰ τὴν κατάργησιν ἐκείνην πόρων τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγκαίων τότε εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὅσῳ τὸ ταμεῖον τοῦτο ἐστερεῖτο πολλῶν ἐκ τῶν εἰσπράξεων αὐτοῦ, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν. Ὅθεν ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ὁ εὐνοῦχος Ἀέτιος ἐγύμνου τὴν Εἰρήνην ἀπὸ πάσης πραγματικῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἑτέρου ὁ γενικὸς λογοθέτης Νικηφόρος, ὁ δομέστικος (81) τῶν σχολῶν ἤτοι ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Νικήτας, καὶ ἄλλοι πλεῖστοι πατρίκιοι καὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν μερίδα τῶν μετρίων μεταρρυθμιστῶν, παρεσκεύαζον τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῆς καθαίρεσιν. Ἐπετάχυνε δέ, ὡς φαίνεται, τὴν καθαίρεσιν ταύτην γεγονός τι συνδεόμενον μετὰ τῆς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσης ἀνιδρύσεως τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας, ἅμα στεφθεὶς ἐν Ρώμῃ τῷ 800,(82) ἀπεφάσισεν ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐχθροπραξίας, νὰ συζευχθῇ μᾶλ-

---

(81) Δομέστικος εἶναι λέξις λατινικὴ domesticus=οἰκεῖος, εἶτα ἐπιμελητής, φροντιστής, ἀρχηγός. Περὶ τῶν σχολῶν ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

(82) Δηλαδή, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, τὴν τοῦ 779, ἀλλ' ἡ ἡμέρα αὕτη ἐλογίζετο τότε ὡς ἀρχὴ τοῦ νέου ἔτους.

λον μετὰ τῆς Εἰρήνης, ἵνα ἑνώσῃ τὰ ἑῷα καὶ τὰ ἑσπέρια, ὡς λέγει Θεοφάνης. Καὶ ἔπεμψε τῷ ὄντι ἐπὶ τούτῳ πρεσβείαν τῷ 802 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι, διότι οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι δὲν μνημονεύουσι τοῦ πράγματος, οἱ δὲ νεώτεροι ἱστορικοὶ διστάζουσι νὰ ὑπολάβωσιν αὐτὸ ὡς βέβαιον. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν βλέπομεν διὰ τὶ νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ τοσοῦτον σαφῶς καὶ ἐπανειλημμένως βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Θεοφάνους, καὶ τῶν μεταγενεστέρων Κεδρηνοῦ καὶ Ζωναρᾶ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι ὁμολογοῦσιν ὅτι συνεχεῖς ἦσαν ἀπό τινων ἐνιαυτῶν αἱ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Καρόλου σχέσεις, καὶ ἀναφέρουσι διαφόρους ἀμοιβαίας πρεσβείας, ἰδίως δὲ τὴν ἐν ἔτει 802 σταλεῖσαν πρὸς τὴν Εἰρήνην· ἡ δὲ ἀποσιώπησις τῆς εἰδικῆς περὶ γάμου προτάσεως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἀποτυχίας τῆς περὶ τούτου διαπραγματεύσεως.

Ὁπωσδήποτε ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ἡ βασίλισσα ἦτο πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν πρότασιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς κανένα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνων. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀέτιος ἐζήτησε νὰ βιάσῃ αὐτὴν νὰ συζευχθῇ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λέοντος, οἱ δὲ περὶ τὸν Νικηφόρον προλαβόντες τὸν εὐνοῦχον διέπραξαν τὸ τόλμημα αὐτῶν τὴν 31 ὀκτωβρίου 802, περιορίσαντες μὲν τὴν βασίλισσαν διὰ φρουρῶν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Ἐλευθερίου, ὅπου συνέβη νὰ διατελῇ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἀναγορεύσαντες δὲ βασιλέα τὸν Νικηφόρον ἐν τῷ μεγάλῳ παλατίῳ, ὅπου μετέφεραν τὸ πρωῒ καὶ κατέκλεισαν τὴν Εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ συνελθόντος ἅπαντος τοῦ πλήθους εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐστέφθη ὁ Νικηφόρος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ταρασίου, ὅστις καίτοι δημιούργημα ὢν τῆς Εἰρήνης, ἐγκατέλιπεν αὐτήν, πειθόμενος ὅτι ἐὰν ἐξηκολούθει κυβερνῶσα τὰ πράγματα, τό τε ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία ἤθελον ἐκτεθῇ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον· ὅθεν ἀδίκως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνὸς καλοῦσιν αὐτὸν ἕνεκα τούτου ἐπάρατον. Ἐν τούτοις ὁ Νικηφόρος τὴν ἐπιοῦσαν παραλαβών τινας τῶν πατρικίων, προσῆλθε πρὸς τὴν πρώην βασίλισσαν, καὶ βεβαιώσας ὅτι προεχειρίσθη ἄκων εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα, ὑπεσχέθη ὅτι θέλει περιποιηθῇ αὐτὴν ἐκ παντὸς τρόπου· ἡ δέ, καταπτοηθεῖσα, προσεκύνησεν αὐτὸν ὡς βασιλέα, καὶ παρεκάλεσε, φειδόμενος τῆς ἀσθενείας αὐτῆς,

νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ Ἐλευθερίου βασίλεια. Ὁ Νικηφόρος συνήνεσεν, ὡς λέγουσι, κατ' ἀρχὰς εἰς τοῦτο, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι αὕτη θέλει ἀποκαλύψει ὅλους τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς. Ἅμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ νέος βασιλεὺς ὅστις ἤξευρεν ἐκ μακρᾶς πείρας ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει διατριβὴ τῆς Εἰρήνης οὐδεμίαν ἐπηγγέλλετο αὐτῷ ἀσφάλειαν, ἐξώρισεν αὐτὴν εἰς Πρίγκηπον καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Λέσβον, ὅπου ἡ Εἰρήνη ἀπέθανε τῇ 9 αὐγούστου τοῦ ἀκολούθου ἔτους.

Ἡ Εἰρήνη γεννηθεῖσα καὶ ἀνατραφεῖσα ἐν Ἀθήναις, ἤτοι ἐν πόλει ἥτις ἦτο τὰ μάλιστα ἀλλοτρία πρὸς πᾶσαν θρησκευτικὴν καινοτομίαν, συνεπήγαγε μεθ' ἑαυτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πεποιθήσεις αἵτινες ἐπενήργησαν εἰς ἅπαντα αὐτῆς τὸν βίον. Εἴπομεν καὶ ἄλλοτε, ὅτι δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξελέξατο αὐτὴν ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ καὶ διαδόχῳ τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἐὰν ἤλπισεν ὅτι ἡ νέα ἐκείνη, γνωρίσασα ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς αἰτίας αἵτινες ὑπηγόρευσαν τὴν μεταρρύθμισιν, καὶ τὰ ἀγαθὰ ὅσα αὕτη ἐπηγγέλλετο εἴς τε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, θέλει ἔπειτα διαδώσει διὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων τὰς νέας δοξασίας ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἐπλανήθη παραδόξως. Ἡ Εἰρήνη οὐ μόνον οὐδέποτε ἠσπάσθη ἐγκαρδίως τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ καὶ ἀείποτε ἠγωνίσθη νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἣν ὑπελάμβανε τοσοῦτον ἀπαραίτητον εἰς σωτηρίαν τῆς τε ἑαυτῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου, ὥστε κατήντησε νὰ νομίζῃ ὅτι δικαιοῦται νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐπιγενομένων καινοτομιῶν, διὰ παντὸς τρόπου ἀγαθοῦ ἢ πονηροῦ, πεποιθυῖα ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ πᾶσαν οἱανδήποτε παράβασιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων χάριν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου γενομένην. Ὅθεν ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποκριθῇ ἐνώπιον τοῦ πενθεροῦ ὅτι ἀποδέχεται τὰς δοξασίας αὐτοῦ, καὶ νὰ ὁρκισθῇ μάλιστα ὅτι θέλει τηρήσει αὐτὰς ἀπαρασαλεύτως. Ἔπειτα δέ, θανόντος τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ὠφελήθη ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος τοῦ συζύγου αὐτῆς Λέοντος Δ' ἵνα ὑποσκάψῃ ἀφανῶς τὸ νέον οἰκοδόμημα, μέχρις οὗ ἐκλιπόντος καὶ τοῦ Λέοντος ἐπεχείρησεν ἀπροκαλύπτως τὴν καθαίρεσιν ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου ἐκεί-

νου. Ἐπὶ τούτῳ δέ, ἐπειδὴ ἔβλεπε τούς τε ἀνδραδέλφους αὐτῆς καὶ τὸν ἴδιον υἱὸν ὀρεγομένους νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπερειδομένους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, κατέστησεν ἀλληλοδιαδόχως ἐκποδὼν ἅπαντας τούτους τοὺς οἰκείους, μὴ ἐνδοιάσασα νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα καὶ εἰς ὅ,τι ἱερώτατον καὶ ἀγαπητότατον ἔχει μήτηρ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Τοσοῦτον δὲ ἀλλόκοτοι ἦσαν αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῆς δοξασίαι, ὥστε, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν, ἤλπισε νὰ ἀποπλύνῃ ἑαυτὴν τῆς ἁμαρτίας ἐκείνης πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινούπολεως ἀπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων φόρων.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ κατὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ ἀνοσιούργημα αὐτοὶ οἱ φίλτατοι αὐτῆς χρονογράφοι, ὅ τε πρὸ μικροῦ μνημονευθεὶς Γλυκᾶς, καὶ ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, μάλιστα δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς, κατεδίκασαν πικρότατα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη αὐτῆς πολιτεία εἶναι πρέπον νὰ κατακριθῇ οὐδὲν ἧττον αὐστηρῶς. Τῷ ὄντι ἐὰν εἴχομεν ἔτι χρείαν ἀποδείξεως τοῦ πόσον ἀναγκαία ἦτο ἡ μεταρρύθμισις, ἀρκεῖ νὰ ῥίψωμεν ἓν τελευταῖον βλέμμα εἰς τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν, εἰς ἣν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἐπιχειρήσασα νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ′ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε′ βασίλισσα Εἰρήνη. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ ἀνόρθωσις τῶν εἰκόνων, ὅπως ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ζ′ οἰκουμενικῆς συνόδου, οὐδόλως προσέβαλλε τὰς οὐσιώδεις ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, τοὐλάχιστον τῶν μετριωτέρων αὐτῆς ὀπαδῶν. Ἀλλ᾿ ὁ Λέων Γ′, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε′, παρεκτὸς τῆς τῶν εἰκόνων καταργήσεως, ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλας πολλὰς καινοτομίας ἐπιτηδείας νὰ τονώσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἀνορθώσωσιν αὐτὸ ἀπὸ τῆς ποικίλης ἐκλύσεως εἰς ἣν εἶχε περιπέσει. Ἐπεχείρησαν τὴν ἐλάττωσιν τῶν μοναστηρίων, τὴν ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν πολλῶν περὶ τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα καταχρήσεων, τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ κλήρου, τὴν κατάλυσιν τῆς δουλοπαροικίας, τὴν ἐπὶ τὸ εὐαγγελικώτερον ῥύθμισιν τῆς οἰκογενείας, τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀνεξιθρησκείας, τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀπομάκρυνσιν τῶν εὐνούχων, τὴν ἀπὸ τῆς ξενικῆς τοῦ πάπα δικαιοδοσίας ἀφαίρεσιν πολ-

λῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἀρχῶν ὑγιεστέρων εἰς τὴν ἔγγειον φορολογίαν. Ἂν ἡ Εἰρήνη ἠρκεῖτο εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὰς εἰκόνας κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῆς Ζ′ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὄχι μόνον δὲν ἤθελεν ἐλαττώσει τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἄλλων ἐκείνων καινοτομιῶν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἤθελεν ἴσως ἀσφαλίσει τοὺς καρποὺς αὐτῶν, κατευνάζουσα τὸν ὑπὸ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων παραχθέντα μέγαν σάλον. Δυστυχῶς δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα· ἀλλὰ παρέλυσε τὸν στρατόν, ἐθυσίασε τὰ σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, κατήργησε παραλόγως πολλοὺς παραιτήτους φόρους, ἐπολλαπλασίασε τὰ μοναστήρια, κατέστησε τὴν κυβέρνησιν ὑποχείριον τῶν μοναχῶν, καὶ παρέδωκε τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνδρῶν ἀνικάνων, καὶ πρὸ πάντων εἰς πολλοὺς εὐνούχους, τῶν ὁποίων αἱ καταχρήσεις καὶ αἱ ῥᾳδιουργίαι οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν πτῶσιν αὐτῆς, καθ' ἃ ὀρθῶς παρατηροῦσιν ὅλοι οἱ χρονογράφοι, ἰδίως δὲ ὁ Κεδρηνός, ὅστις ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ κατὰ τῶν ὀλετήρων ἐκείνων τῆς πολιτείας ἐπιφέρει τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «οὕτω αἱ τῶν κακίστων εὐνούχων βουλαὶ τοὺς οἰκείους δεσπότας καὶ εὐεργέτας διαλυμαίνονται, ὥστε Χρυσαόριον τὸν πάλαι θαυμασιώτατον εἰπεῖν πρός τινα τῶν μεγάλων, ὅτι, εἰ μὲν ἔχεις εὐνοῦχον φόνευσον, εἰδ' οὐκ ἔχεις ἀγόρασον καὶ φόνευσον.» Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου τῆς Εἰρήνης πολιτεύματος. Ἡ μικρὰ Ἀσία περιῆλθεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀράβων, ἡ Θρᾴκη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Βουλγάρων, ἐν τῇ δύσει ἱδρύθη νέα ἰσχυρὰ αὐτοκρατορία, ὁ πάπας ἐκυριάρχησε τῆς μέσης Ἰταλίας, τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο κενόν, καὶ τὸ κράτος περιέστη εἰς τοσαύτην ἀτονίαν καὶ τοσοῦτον ἐξευτελισμόν, ὥστε αὐτὸς ὁ Ταράσιος ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς ἀνικάνου καὶ θρησκομανοῦς ἐκείνης κυβερνήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περίοδος.
Νικηφόρος Μιχαὴλ Α'.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ μερὶς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως ἦτο σφόδρα διεσπασμένη καὶ τεταπεινωμένη. Ἐκ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, οἵτινες ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῷ στρατῷ, ἐν τῷ κλήρῳ, καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, οἱ μὲν ἐξέλιπον, οἱ δὲ συνεβιβάσθησαν πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας, εἴτε ἀπελπισθέντες εἴτε ἕνεκα προσωπικῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἴσχυσεν ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις δὲν ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἤρκει πρὸς τοῦτο ἡ διοικητικὴ καὶ οἰκονομική. Οἱ πρεσβεύοντες τὴν δοξασίαν ταύτην ἄνθρωποι εἶναι οἱ καταβαλόντες τὴν Εἰρήνην καὶ καταλαβόντες ἤδη τὰ πράγματα διὰ τοῦ προϊσταμένου αὐτῶν Νικηφόρου. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαζήσωσιν ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἡ δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μερίδων πάλη ἀποτελεῖ τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ὅλης τοῦ Νικηφόρου βασιλείας.

Πρὸ πάντων ὁ νέος βασιλεὺς ἐδέησε νὰ κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν τῆς δύσεως δυνάστην, τοῦ ὁποίου οἱ πρὸς τὴν Εἰρήνην πρέσβεις ἦσαν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτε συνέβη ἡ καθαίρεσις τῆς βασιλίσσης ταύτης. Ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, οἱ πρέσβεις οὗτοι σκοπὸν εἶχον, τοὐλάχιστον καθ' ἃ ἱστοροῦσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι, νὰ προτείνωσι τὸν γάμον τοῦ Καρόλου μετὰ τῆς Εἰρήνης· οἱ δὲ δυτικοὶ τοῦτο μὲν ἀποσιωπῶσι, λέγουσι δὲ ὅτι ἡ πρεσβεία αὕτη ἦλθεν ἵνα κανονίσῃ τὰς μεταξὺ Φράγκων καὶ Ἑλλήνων σχέσεις εἰς τὰς μεθορίους χώρας τῆς Ἰστρίας, τῆς Δαλματίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ὁπωσδήποτε περὶ τοῦ πρώτου ζητήματος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ λόγος, ἡ δὲ ῥύθμισις τοῦ δευτέρου δὲν κατωρθώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἴτε διότι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων δὲν εἶχον πᾶσαν πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος ἀφοῦ περιεποιήθη διὰ πλουσίων δώρων τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Κα-

ρόλου, διώρισε τρεῖς ἰδίους πρέσβεις, τὸν μητροπολίτην Μιχαήλ, τὸν ἀββᾶν Πέτρον, καὶ τὸν πατρίκιον Κάλλιστον, τοὺς ὁποίους συνεξέπεμψε μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως, ἵνα, μεταβάντες παρ' αὐτῷ, συμβιβάσωσι τὰς ὑφισταμένας διαφοράς. Οἱ πρέσβεις εὗρον τὸν Κάρολον διατεθειμένον εἰς πᾶσαν εὔλογον πρὸς τὸν Νικηφόρον παραχώρησιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπεθύμει καὶ ἤλπιζε νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τούτου τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νέου αὐτοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος. Συνωμολογήθη λοιπὸν εὐχερῶς συνθήκη, δι' ἧς ἐπετράπησαν εἰς τὸν Νικηφόρον αἱ παράλιαι τῆς Ἐνετίας καὶ τῆς Δαλματίας πόλεις καὶ ἡ εἰρηνικὴ τῆς κάτω Ἰταλίας κατοχή, διατηροῦντος τοῦ Καρόλου τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κατακτήσεις, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς δύσεως οὐδεὶς ἐγένετο ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ λόγος. Τινὲς εἰκάζουσιν ὅτι ἐδόθησαν περὶ τούτου προφορικαὶ ὑποσχέσεις. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν.

Οὐδὲν ἧττον κατεπείγουσα ἦτο ἡ εὕρεσις χρηματικῶν πόρων, διότι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο παντελῶς κενόν. Ἐκ τοῦ προχείρου ἐχρησίμευσαν εἰς τοῦτο οἱ θησαυροὶ τῆς Εἰρήνης, συγχρόνως δὲ ὁ Νικηφόρος ἔστησε δικαστήριον ἐν Μαγναύρᾳ, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐκάλεσε πάντας ὅσοι ἠδικήθησαν διὰ τῶν καταπιέσεων καὶ τῶν καταχρήσεων τῶν φίλων τῆς Εἰρήνης, ἀναγκάσας τοὺς παραβάτας τούτους τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἄρχοντας νὰ πληρώσωσι τὰ παρανόμως εἰσπραχθέντα. Ἡ δικαιοσύνη τῆς πράξεως ταύτης ἤθελεν ἀποβῆ βεβαίως πληρεστέρα, ἐὰν τὰ χρήματα ἀπεδίδοντο εἰς ἐκείνους παρ' ὧν ἐλήφθησαν· διὰ τὰς κατεπειγούσας ὅμως ἀνάγκας τοῦ ταμείου ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δικαιοῦται νὰ τιμωρήσῃ τὴν κατάχρησιν πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου καὶ οὐχὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος.

Ἀλλ' οἱ ἄκροι ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἔδωκαν αὐτῷ καιρὸν νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω· περὶ τὰ μέσα τοῦ 803 κατέπεισαν τὸν στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν Βαρδάνιον νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ ἀναγορευθῇ βασιλεύς. Ὁ στρατηγὸς Βαρδάνιος, ὅστις ἔφερε τὸ παράδοξον τότε ἐπώνυμον Τοῦρκος, καὶ εἶχε πρὸ μικροῦ διαπρέψει εἰς τὸν κατὰ τῶν ἀράβων ἀγῶνα, ἦτο κατὰ τὰ ἄλλα ἀνὴρ χρηστός, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔδειξε περὶ τὴν διάπραξιν τοῦ ἐπι-

χειρήματος εἰς ὃ ἠθέλησαν νὰ τὸν μεταχειρισθῶσιν ἐπιτηδειότητα, καὶ ἰδίως οὐδόλως, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκε τὸ πνεῦμα τοῦ στρατοῦ τοῦ ὁποίου προΐστατο. Οἱ παρασκευάσαντες τὴν στάσιν ταύτην ἐχθροὶ τοῦ Νικηφόρου, συνεννοηθέντες μετά τινων ἀξιωματικῶν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, κατώρθωσαν μὲν νὰ ἀναγορευθῇ ὁ Βαρδάνιος ἐκ συναρπαγῆς βασιλεύς, ὁ στρατὸς ὅμως οὗτος, ὅστις δὲν ἤθελε παντάπασι νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν ἐχθρῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἅμα ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, οὐδόλως ἐπέμεινεν εἰς τὴν σκευωρίαν ταύτην. Πρῶτα τὰ ἀρμενιακὰ τάγματα ἐγκατέλιπον ἀμέσως τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν στρατηγόν· τὰ δὲ λοιπὰ παρηκολούθησαν μὲν αὐτὸν μέχρι Νικομηδείας, ἀλλ' ἀντεπεξελθόντος τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης, οἱ ἐπισημότατοι τῶν στρατηγῶν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ προσῆλθον πρὸς αὐτόν, ὁ δὲ Βαρδάνιος ἠναγκάσθη δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεώς του νὰ ζητήσῃ ἀμαχητὶ συγγνώμην. Καὶ ἐδόθη μὲν αὐτῷ πᾶσα περὶ ἀπαθείας ὑπόσχεσις, ἐφ' ᾗ ἐπερειδόμενος ἀπῆλθεν οὗτος, ἀφοῦ ἐνεδύσατο μοναχικὴν στολὴν καὶ μετωνομάσθη Σάββας, εἰς μοναστήριόν τι ὅπερ ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ εἶχεν οἰκοδομήσει, καὶ ἀπεφάσισε νὰ διαζήσῃ αὐτόθι ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ μετά τινας μῆνας στρατιῶται λυκκόνιοι μεταβάντες εἰς τὴν νῆσον, ἐτύφλωσαν τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπροξένησε θλιβερὰν ἐντύπωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅ τε πατριάρχης Ταράσιος, καὶ πᾶσα ἡ σύγκλητος εἶχον προσυπογράψει ἐν τῷ περὶ ἀπαθείας ἐγγράφῳ τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀπέστειλεν εἰς τὸν Βαρδάνιον. Ναὶ μὲν ὁ Νικηφόρος διέταξεν ἀμέσως αὐστηρὰν ἀνάκρισιν κατὰ τῶν λυκκονίων ἀξιωματικῶν, καὶ πολλὴν ἐπεδείξατο θλῖψιν διὰ τὴν οἰκτρὰν ταύτην τῶν συντεθειμένων παραβίασιν, κατακλεισθεὶς ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ἡμέρας εἰς τὰ βασίλεια, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν χρονογράφων βεβαιοῦσιν, ὅτι τὸ κακούργημα ἐκεῖνο διεπράχθη κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ θλῖψις ἣν ἐπεδείξατο ἦτο οἰκτρὰ προσποίησις καὶ ὑποκρισία.

Ἐν γένει δὲ ἱστοροῦσι τὰ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Βαρδανίου εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ βασιλέως. Ἀξιοῦσι λόγου χάριν ὅτι τὴν στάσιν προεκάλεσεν ἡ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ ἕνεκα τοῦ φόρου τοῦ καλουμένου μὲν δικέρατον, ἐπιβληθέντος δὲ

χάριν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πολλαχοῦ καταπεσόντος μακροῦ τείχους. Περὶ τοῦ φόρου τούτου, περὶ οὗ ἄλλως τε συγκεχυμέναι ὑπάρχουσιν εἰδήσεις, θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω ἐκτενέστερον, ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν μόνον ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ὁ στρατὸς ἤθελε δυσαρεστηθῆ ἕνεκα φόρου ὅστις σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ ὀλιγώτερον ἐπίπονον τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο ἄδικος. Ἄλλοι πάλιν προτείνουσιν ὡς ἀφορμὴν τῆς στάσεως οὐχὶ τὸν εἰδικὸν ἐκεῖνον φόρον, ἀλλὰ ἐν γένει τοὺς ἐπαχθεῖς δῆθεν φόρους δι' ὧν ἐπίεσεν, ὡς ἀξιοῦσιν, ὁ Νικηφόρος τὸ ὑπήκοον. Μετ' οὐ πολὺ θέλομεν τῷ ὄντι ἰδεῖ ὅτι ὁ Νικηφόρος ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς ποικίλας φορολογικὰς διατάξεις, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν παραλυσίαν, εἰς ἣν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἀφροσύνη τῆς Εἰρήνης. Αἱ διατάξεις ὅμως αὗται δὲν εἶχον ἔτι ἐκδοθῆ ὅτε ἐγένετο ἡ τοῦ Βαρδανίου στάσις, καὶ ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἦσαν ἐκδεδομέναι, δὲν ἐννοοῦμεν πάλιν διατὶ ὁ ἀνατολικὸς στρατὸς ἤθελε στασιάσει ἕνεκα φόρων, οἵτινες σκοπὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ χρείας. Τελευταῖον λόγον τοῦ κινήματος ἀναφέρουσιν, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἐστέρησε δῆθεν τὸν στρατὸν τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ μισθοδοσίας. Τοῦτο ἂν ἦτο ἀληθές, ἠδύνατο καὶ μόνον νὰ ἐξηγήσῃ τὸ κίνημα τοῦ Βαρδανίου, ἀλλὰ δὲν φαίνεται παντάπασι πιθανόν. Ὁ Νικηφόρος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διὰ τοῦ στρατοῦ κυρίως ἤλπισε νὰ ἀνορθώσῃ τήν τε ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἀξίωμα τοῦ κράτους· πῶς ἄρα ἦτο δυνατὸν νὰ δυσαρεστήσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κύριον ἐκεῖνο τῆς ὅλης αὐτοῦ βασιλείας ἔρεισμα; Καὶ ἔπειτα διὰ τὶ τὰ ἀρμενικὰ στρατεύματα ἐγκατέλιπον ἀμέσως τὸν Βαρδάνιον, ἅμα εἶδον αὐτὸν στασιάσαντα κατὰ τοῦ Βασιλέως; μήπως τὰ τάγματα ταῦτα ἦσαν εὐχαριστημένα διότι ἐστερήθησαν τοῦ ὀφειλομένου αὐτοῖς μισθοῦ; καὶ διὰ τὶ ὁ ἐπίλοιπος στρατὸς οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Βαρδάνιον; Ὅλα ταῦτα ὑποδεικνύουσιν ἀποχρώντως ὅτι ὁ στρατὸς δὲν διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἐκ δὲ τῶν πρώτων τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεων καὶ τῆς ἐπιμόνου ἀπεχθείας τῶν χρονογράφων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν στάσιν παρεσκεύασαν οἱ κατ' αὐτοῦ δυσηρεστημένοι παλαιοὶ ὀπαδοὶ τῆς Εἰρήνης, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι, οἰκειούμε-

νοι τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, θέλουσι παραπείσει ὁλόκληρον τὸν στρατὸν τοῦτον, ἀλλὰ ἠπατήθησαν εἰς τὰς ἐλπίδας αὐτῶν.

Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Νικηφόρος, ἀφοῦ ὑπέσχετο εἰς τὸν Βαρδάνιον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι δὲν θέλει ἐπιβάλει χεῖρα εἰς τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἔπειτα ἐγύμνωσεν αὐτὸν τῆς περιουσίας, ἐνῷ ἡ Χρονογραφία ἡ συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἡ περιγράψασα ἐν ἐκτάσει τὸν ἀσκητικὸν βίον ὃν διήγαγεν ἔκτοτε ὁ Βαρδάνιος, ῥητῶς λέγει, ὅτι οὗτος διένειμεν ἅπαντα τὸν πλοῦτον αὐτοῦ εἰς τοὺς πτωχούς. Ἐπὶ τέλους· περὶ τῆς εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδιδομένης τυφλώσεως τοῦ Βαρδανίου, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων, ὅτι, ἐπειδὴ ὡρισμένον τι γεγονὸς δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἡγεμόνος, ἐκ τούτου καὶ μόνου δὲν ἕπεται ὅτι ἐπράχθη ὑπ' αὐτοῦ. Τεθείσης τῆς ἐναντίας ἀρχῆς, ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος Δ' διενηργήθη ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, ἥτις ἤθελε τρέξει τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν ὁ θάνατος ἐκεῖνος δὲν συνέβαινε τοσοῦτον ἐγκαίρως. Καὶ ὅμως τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπιστεύσαμεν ὅτι τοιαύτην κακουργίαν δὲν εἶχε διαπράξει ἡ Εἰρήνη, διότι οὐδεμία ἄλλη ἔνδειξις ὑπῆρχε περὶ τῆς ἐνοχῆς αὐτῆς. Ἐνώπιον δὲ τῆς συστηματικῆς τῶν χρονογράφων καταδρομῆς κατὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐπιτρέπεται τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπέχωμεν περὶ τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν ὁσάκις δὲν περιβάλλονται δι' ἀποχρώντω βεβαιωμένων ἀποδείξεων. Μήπως οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι δὲν εἶπον ὡς βέβαιον, ὅτι ὁ μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Νικηφόρου αἰφνιδίως ἀποθανὼν Νικήτας ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν, ὁ συμπράξας μετ' αὐτοῦ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐτελεύτησε, φαρμακευθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου; Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Θεοφάνης δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀναφέρῃ τὴν κατηγορίαν ταύτην εἰμὴ ὡς φήμην ἁπλῆν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τυφλώσεως τοῦ Βαρδανίου ὁ Γενέσιος λέγει ὅτι οἱ λυκαόνιοι διέπραξαν αὐτὴν «εἴτε ἀπαυθαδιαζόμενοι, εἴτε βασιλείῳ συνευδοκήσει, καὶ αὐτῷ τῷ βασιλεῖ Νικηφόρῳ ἀρέσαι βουλόμενοι, ὅ ἐστι λέγει, ὅτι δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ὅτι τὸ ἁμάρτημα ἐξετελέσθη κατ' εἰσήγησιν τοῦ βασιλέως, καὶ ὑποδεικνύει διαφόρους ἐναντίας γνώμας, αἵτινες φαίνονται τόσῳ μᾶλλον πιθανώ-

τεραι, ὅσῳ ὁ Νικηφόρος ἀνεδείχθη καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ στάδιον ἀνὴρ γενναῖος καὶ μεγαλόφρων.

Τῷ ὄντι ἅμα ἀσφαλίσας ὁπωσοῦν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς δύο δεινοτέρους ἐξωτερικοὺς πολεμίους, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἄραβας, εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἐνόει τὴν τιμὴν τοῦ κράτους, καὶ ἤθελε νὰ τηρήσῃ τὴν τιμὴν ταύτην ἀλώβητον. Ἂν δὲν ἐπέτυχε πάντοτε, τὸ λᾶθος δὲν ὑπῆρξεν ἰδικόν του. Διὰ τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν ἡ Εἰρήνη εἶχε φέρει τὰ πράγματα, τὸ κράτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιταχθῇ ἐπιτυχῶς εἰς τηλικούτους ἀντιπάλους. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν τοὐλάχιστον ὁ Νικηφόρος ἠγωνίσθη ἐκθύμως, μὴ φεισθεὶς οὔτε τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὔτε τῆς ἡσυχίας. Οὐδέποτε συναινέσας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Φράγκων, ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην νὰ ἔχῃ τὴν ἐλαχίστην σχέσιν πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ἀποβαλὼν τὴν κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτόλμησε νὰ ἀπονείμῃ εἰς ἕτερον τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Πρὸς δὲ τὸν Ἀαροὺν ἔγραψεν ἐπιστολὴν σύντομον δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης συνομολογηθέντος φόρου· εἰς ὃ ὁ Ἀαροὺν ἀπήντησεν οὐδὲν ἧττον λακωνικῶς ὅτι θέλει κομίσει αὐτὸς τὴν ἀπάντησιν. Δυστυχῶς ἡ ἀνωμαλία εἰς ἣν ἔφερε τὸν ἀνατολικὸν στρατὸν ἡ τοῦ Βαρδανίου στάσις, διηυκόλυνε τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀαρούν, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς Ἄραβας χρονογράφους, διότι οἱ Ἕλληνες οὐδὲν περὶ τούτου λέγουσι, προήλασε μέχρι τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἡρακλείας, οὐδὲ ἐπείσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν. Ἅμα ὅμως ἐπιστρέψαντος τοῦ Ἀαροὺν εἰς Συρίαν, ὁ Νικηφόρος, πάντοτε κατὰ τοὺς Ἄραβας, ἔλυσε τὰς γενομένας συμφωνίας, καὶ τότε ὁ καλίφης διαπεράσας ἐν μέσῳ χειμῶνι τὸν χιονοσκεπῆ Ταῦρον, ἐνέβαλεν αὖθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἀντεπελθόντος καὶ τοῦ Νικηφόρου συνεκροτήθη περὶ Κρᾶσον τῆς Φρυγίας μάχη μεγάλη. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ βασιλεύς, καίτοι μηδέποτε πρότερον διατελέσας στρατιωτικός, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων, ἔλαβε τρεῖς πληγάς, δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν, καὶ ἡττήθη μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλ' ἀφοῦ ἠγωνίσθη το-

σοῦτον πεισματωδῶς, ὥστε ἀπέβαλε κατὰ τοὺς Ἄραβας τετρακισμυρίους ἄνδρας. Ἡ μάχη αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναφέρουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι. Καὶ ἐπειδὴ οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον συμπάθειαν πρὸς τὸν Νικηφόρον, νομίζομεν ὅτι δὲν ἤθελον διστάσει νὰ ἀναφέρωσι τὴν πρώτην τοῦ Ἀαροὺν ἐπιδρομήν, τὴν ταπείνωσιν τοῦ Νικηφόρου καὶ τὴν λύσιν τῶν συνθηκῶν· ὅθεν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν ταῦτα πάντα συνέβησαν ἀληθῶς ὅπως ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐκτίθενται. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν περὶ Κρᾶσον μάχην διαφωνοῦσιν οὗτοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Οἱ Ἄραβες λέγουσιν αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ἐνῷ κατὰ τοὺς Ἕλληνας χρονογράφους οἱ δύο στρατοὶ ἀντηγωνίσθησαν κατὰ μῆνα αὔγουστον τοῦ 804 ἔτους. Πλὴν τούτου ὁ μὲν Θεοφάνης λέγει, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀπέβαλε πολλούς, ὁ δὲ ἐμπαθέστερος, εἰ δυνατόν, Κεδρηνὸς βεβαιοῖ ὅτι μετ' αἰσχύνης ἡττηθεὶς ὑπέστρεψεν, οὐδεὶς ὅμως ἀναφέρει ὅτι ἔπεσον αὐτόθι 40,000 ἄνδρες, ὅπερ, ἂν ἦτο ἀληθές, προθύμως ἤθελον διασαλπίσει οἱ χρονογράφοι μας. Καὶ ἔπειτα ἐὰν ἡ νίκη τοῦ Ἀαροὺν ἦτο ὁλοσχερής, διατὶ νὰ ἐπιστρέψῃ οὗτος εἰς τὰ ἴδια ἀντὶ νὰ προελάσῃ μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ὠφελούμενος ἐκ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης πανωλεθρίας; Κατὰ τοὺς Ἄραβας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Συρίαν, διότι ἐξερράγησαν αὐτόθι ἐπικίνδυνοι ἐμφύλιοι ταραχαί. Ἀλλ' ὅσον ἐπικίνδυνοι καὶ ἂν ἦσαν αἱ ταραχαὶ αὗται, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ δώσωσιν αὐτῷ καιρὸν νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸν Νικηφόρον νέους τινὰς ἐπαχθεῖς ὅρους εἰς τοὺς ὁποίους οὗτος ἤθελε βεβαίως ὑποκύψει μετὰ τοσοῦτον δεινὴν ἧτταν, ἐὰν τῷ ὄντι ἡ ἧττα ἦτο τοσοῦτον δεινή. Ἀπεναντίας δὲ βλέπομεν τὸν καλίφην ἐπανακάμπτοντα μὲν εἰς τὰ ἴδια, μηδὲν δὲ λαβόντα ἀπὸ τῆς νίκης κέρδος. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὰς πρώτας ἐκείνας ἐν Συρίᾳ ταραχὰς ἐπῆλθον ἕτεραι ἀνωμαλίαι ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, ὁ Νικηφόρος ἐξεδικήθη τὰς προηγουμένας τοῦ Ἀαροὺν δῃώσεις, ἐπιχειρήσας εἰς τὴν περὶ Μόψου ἑστίαν καὶ Ἀνάζαρβον χώραν, ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου, ἐπιδρομὴν μεγάλην. Μόλις δὲ μετὰ δύο ἔτη ἤτοι τῷ 806 ὁ Ἀαροὺν ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν εἰσήλασεν αὖθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν μετὰ 130,000 ἀνδρῶν κατὰ τοὺς Ἄραβας, κατὰ δὲ τὸν Θεοφάνην μετὰ 300,000. Εἰς τὴν ὑπέρογκον ταύτην δύναμιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην ὁ Νικηφόρος, οὐδὲ νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπὸ αὐτῆς κατάληψιν

πόλεών τινων καὶ φρουρίων, οὐχ ἧττον ὅμως προεκινδύνευσε περιφανῶς, ἔσωσεν οὐκ ὀλίγας πόλεις, ἔστησε πολλὰ τρόπαια κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Θεοφάνους ὁμολογίαν, καὶ τότε μόνον καθυπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ὅσῳ δὲ βχρεῖαι καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀαρούν, ὁ Νικηφόρος ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ μικρὸν εἰς αὐτὰς ἐξαγοραζόμενος τὸν καιρόν. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὅροις· ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἐγκαταλείψει τὰς ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου τῆς Συρίας χώρας, ὅτι δὲν θέλουσιν ἀνεγείρει τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καταστραφέντα φρούρια, ὅτι θέλουσι πληρώνει κατ' ἔτος 30,000 χρυσᾶ νομίσματα καὶ τὸ δεινότερον, ὅτι τρία νομίσματα θέλει καταβάλει ἰδίᾳ ὁ βασιλεὺς καὶ τρία ἕτερα ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς κεφαλικὸν φόρον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ταπεινωτικός, διότι ὁ κεφαλικὸς φόρος κατεβάλλετο ἐντὸς τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν· ὥστε ὁ καλίφης Ἀαροὺν ἠδυνήθη νὰ καυχηθῇ ὅτι καθυπέταξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἀφ' οὗ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου ἐκείνου. Ἀλλὰ αἱ συνθῆκαι αὗται δὲν διήρκεσαν πολύ. Ἅμα ἀπελθόντος τοῦ καλίφου, ὁ Νικηφόρος ἤρχισε παραυτίκα νὰ ἀνορθοῖ τὰ ἐντὸς τοῦ Ταύρου καταστραφέντα φρούρια. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀαρούν, μαθὼν τὰ πραττόμενα, ἐξαπέστειλε στρατὸν ὅστις ἀνέτρεψεν αὖθις ἓν τῶν φρουρίων ἐκείνων, τὴν Θήβασαν, ὁ δὲ στόλος αὐτοῦ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν εἰς Κύπρον ἀπήγαγεν ἐξ αὐτῆς πολλοὺς αἰχμαλώτους, καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 807 ἕτερος στόλος ἐδῄωσε τὴν ὕπαιθρον τῆς Ῥόδου χώραν, ἀλλ' ἐπὶ πολλὰ μετέπειτα ἔτη οὐδεμία ἄλλη σπουδαία ῥῆξις μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὁ δὲ Νικηφόρος ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπόν, διότι ἀπήλλαξε τὸ κράτος τοῦ φόρου ὃν ἐπὶ Εἰρήνης ἐτέλει πρὸς τὸν καλίφην.

Αἱ ποικίλαι δυσχέρειαι τὰς ὁποίας ἐκληροδότησεν ἡ βασίλισσα ἐκείνη εἰς τὸν διάδοχον αὐτῆς, ἀνεφάνησαν καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, οὐδὲν ἧττον ἢ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις. Τῇ 25 Φεβρουαρίου 806 ἀπεβίωσεν ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἀφοῦ ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη ἐποίμανε τὴν ἐκκλησίαν μετὰ πάσης μετριοπαθείας καὶ

συνέσεως. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος συνέπραξε μὲν μετὰ πλείστου ζήλου εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ ἐφρόντισεν ὥστε διὰ τοῦ ὅρου τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις νὰ ἀποβάλῃ ὅσον ἔνεστι πάντα χαρακτῆρα λατρείας ἀσυμβιβάστου πρὸς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἐνόμισε μὲν πρέπον νὰ ἐπαναλάβῃ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης, ἀλλὰ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς ἀξιώσεις τούτου, καὶ ὅταν εἶδεν αὐτὸν στασιάσαντα κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἀνακηρύξαντα ἕτερον αὐτοκράτορα τῆς δύσεως, διέκοψε πᾶσαν πρὸς τὸν ἀδιόρθωτον ἐκεῖνον συνάδελφον κοινωνίαν. Δὲν ἐνόησε δὲ ποτὲ νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν ὀλεθρίων ἀπαιτήσεων τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, καὶ εἰς πάσας τούτου τὰς ἔριδας πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Τελευταῖον δὲν συνέπραξεν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνατροπήν, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὴν τὴν Εἰρήνην, ἅμα ἐπείσθη ὅτι ἐκ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τὸ κράτος περιέστη εἰς ἐμφανῆ κίνδυνον.

Ἡ στέρησις τοιούτου πατριάρχου κατετάραξε τὸν βασιλέα Νικηφόρον, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐξετίμα τὰς χριστιανικὰς καὶ πολιτικὰς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὰς καὶ ἐγίνωσκεν ὁπόσον δυσχερὴς θέλει ἀποβῆ ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ. Μετά τινα σκέψιν ἐξελέξατο τὸν ὑποψήφιον αὐτοῦ, οὐχὶ μεταξὺ τῶν μοναχῶν, τοὺς ὁποίους ἐγίνωσκεν ἅπαντας ἀσπόνδους πολεμίους τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ οὔτε μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοι μετὰ τῆς ἑτέρας μερίδος, ἀλλὰ θέλων νὰ ἐγχειρίσῃ τοὺς οἴακας τῆς ἐκκλησίας εἰς ἄνδρα ἐντελῶς ἐκ τῶν προτέρων ἀμέτοχον τῆς διενέξεως, ἥτις ἐτάραττε τὰ πνεύματα, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν λαϊκῶν. Ἐν τούτοις καίτοι προαιρούμενος νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τῆς μοναχικῆς φατρίας, ἤθελε νὰ οἰκονομήσῃ αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς συνεβουλεύθη τὸν παρ' αὐτῇ ἰσχυρότατον Θεόδωρον, ἐρωτήσας αὐτὸν τίνα νομίζει ἄξιον νὰ διαδεχθῇ τὸν μακαρίτην Ταράσιον, χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ τίνα εἶχεν ὁ ἴδιος κατὰ νοῦν. Ὁ Θεόδωρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν γνωρίζει κανένα, ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι καλὸν ἦτο νὰ γίνῃ ἐλευθέρα ἐκλογὴ προσκαλουμένων ἐπὶ τούτῳ καὶ μοναχῶν καὶ ἐρημιτῶν. Ὁ Νικηφόρος εὗρε τὴν γνώμην ταύτην ἄτοπον, καὶ

εὐλόγως· διότι ἐκλογὴ τοιουτοτρόπως γενομένη ἤθελεν ἀναδείξει πατριάρχην ἄνδρα θρησκομανῆ καὶ ἐπιτήδειον μόνον νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ κράτους. Ἀφήσας λοιπὸν κατὰ μέρος τὸν Θεόδωρον, ἐτράπη πρὸς τὸν γέροντα Πλάτωνα, καὶ διεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν εἰλικρινῶς τίνα ἔχει ὑποψήφιον· ὁ δὲ ἐνέκρινεν αὐτὸν πληρέστατα, καὶ ἔγραψε μάλιστα εἰς συγγενῆ ὃν εἶχεν ἐν τῇ αὐλῇ προτρέπων αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀνδρός. Ταύτην λαβὼν τὴν συναίνεσιν ὁ βασιλεύς, συνεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους, καὶ ψήφῳ αὐτῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ προεχειρίσατο ἕνα τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ κράτους ἀρχόντων, τὸν πρώην βασιλικὸν γραμματέα Νικηφόρον, ὅστις μετά τινας δισταγμοὺς ἀπεδέχθη τὸ ἀξίωμα, καὶ ἀφοῦ ἐκάρη μοναχὸς ἐχειροτονήθη οἰκουμενικὸς πατριάρχης τῇ 12 ἀπριλίου ἤτοι ἀνήμερα τοῦ πάσχα τοῦ 806 ἔτους.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος εἶναι πρὸ καιροῦ γνωστὸς εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ χρηστὸς ἐκεῖνος καὶ μετριοπαθὴς χρονογράφος, τὸν ὁποῖον τοσάκις ἀντετάξαμεν εἰς τὸν Θεοφάνην, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποίου ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν μέχρι τινὸς τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁ Νικηφόρος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, καὶ αὐτὸς οὗτος διετέλεσεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐξ ἀπορρήτων τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης, καὶ εἷς τῶν ἐπιτρόπων αὐτῆς παρὰ τῇ ἑβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Πρό τινος ὅμως χρόνου παραιτηθεὶς τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας, ἐπεδόθη εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀγροτικοῦ κτήματος ὅπερ εἶχε παρὰ τὸν Βόσπορον, καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μαθηματικῆς καὶ τῶν ἄλλων πρακτικῶν ἐπιστημῶν, τοσαύτην διατηρήσας εὐλαβείας καὶ φιλανθρωπίας ὑπόληψιν, ὥστε ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχεν ἀναθέσει αὐτῷ πάλιν τὴν ἀνωτάτην ἐπιμέλειαν τοῦ μεγάλου πτωχοκομείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἅμα δὲ ἐχήρευσεν ἡ θέσις τοῦ πατριάρχου, εἰς αὐτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τὸ ὕπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα, ὡς μόνον ἐπιτήδειον νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα δεινὴν διάστασιν, ἐξ ἴσου ἀποκρούων τήν τε θρησκομανίαν τῶν μοναχῶν, καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς διοικητικάς, οἰκονομικάς, στρατιωτικάς, ἐκπαιδευτικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις, ἐπέμειναν ζητοῦντες καὶ ἐκκλησιαστικὰς καινοτομίας.

Ἡ ἐκλογὴ ὑπῆρξεν ἀρίστη καὶ τόσῳ μᾶλλον ἀρίστη, ὅσῳ εὐθὺς ἤρχισεν ἡ πάλη ἣν προέβλεπεν ὁ βασιλεύς. Πρῶτοι δὲ ἤγειραν τὸν κατὰ τοῦ Νικηφόρου ἀγῶνα οἱ μοναχοί, ὧν προΐσταντο ὅ τε Θεόδωρος καὶ αὐτὸς ὁ γέρων Πλάτων, καίτοι κατ' ἀρχὰς συναινέσας καὶ συμπράξας εἰς τὴν ἐκλογήν. Καὶ πρώτην πρόφασιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως αὐτῶν εὗρον «τὸ μὴ δεῖν ἀπὸ λαϊκοῦ ἀθρόως εἰς ἐπίσκοπον ἀνατρέχειν.» Ἡ κατηγορία αὕτη εἶχεν ἤδη προταθῆ κατὰ τοῦ Ταρασίου, καὶ εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχῶν τούτων, καθ' ὧν τοσοῦτος τότε ἐγένετο θόρυβος ὅτι τούτου ἕνεκα οὐ κατὰ ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν διεξήχθη ἡ χειροτονία, ἄχρι τοῦδε τελεῖται εὐλαβῶς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἡ μνήμη, τοῦ μὲν Ταρασίου τῇ 25 φεβρουαρίου, τοῦ δὲ Νικηφόρου τῇ 2 ἰουνίου. Ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας εὐλόγως διὰ τὴν ἀνυπόστατον ταύτην ἀντίστασιν, καὶ μάλιστα διὰ τὴν παλιμβουλίαν τοῦ Πλάτωνος, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐξορίσῃ τῆς πόλεως τοὺς Στουδίτας, καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν μονὴν ταύτην, ἀλλ' ἀπετράπη ἔπειτα τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ὁ νέος πατριάρχης ἤθελε κατακριθῆ δεινῶς, ἐὰν ἐγίνετο αἰτία τοιαύτης κατὰ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος καταδρομῆς. Ὅθεν περιωρίσθη νὰ φυλακίσῃ ἐπὶ 24 ἡμέρας τὸν Πλάτωνα, ἐλπίσας ὅτι τοῦτο ἤθελεν ἀρκέσει νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου τὴν σκανδαλώδη αὐτῶν ἀντίστασιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμοτέρων αὐτῶν φίλων δὲν ἀπεδέχοντο, ὡς φαίνεται, τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο· διότι ὁ Θεοφάνης λ. χ. λέγει ὅτι «οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθέν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἀξίως τῆς ἀξίας τῷ Θεῷ ἱερατεύσαντες.» Ἐπέπρωτο ὅμως ἡ ἔρις νὰ ἀποβῇ ἔτι μᾶλλον δεινοτέρα ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης Κωνσταντῖνος ΣΤ´ εἶχε παρανόμως διαζευχθῆ ἀπὸ τῆς συζύγου αὑτοῦ Μαρίας, ὅτι εἶχεν ἔλθει εἰς δεύτερον γάμον πρὸς τὴν Θεοδότην, ὅτι ὁ πατριάρχης Ταράσιος εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀντισταθῆ εἴς τε τὸ διαζύγιον καὶ εἰς τὸν δεύτερον γάμον, ὅτι ὅμως ἔπειτα, τελεσθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ὁ πατριάρχης Ταράσιος θέλων νὰ προλάβῃ πλειότερα σκάνδαλα, οὔτε τὴν κοινωνίαν αὑτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα διέκοψεν, οὔτε τὸν οἰκονόμον Ἰωσὴφ ἀφω-

ρισεν, ἐξ οὗ δεινὸν ἤγειραν κατ' αὐτοῦ πόλεμον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος, κατευνασθέντα ἔπειτα ἐπὶ τῆς μοναρχίας τῆς Εἰρήνης, διά τε τῶν ἄλλων αὐτῆς παραχωρήσεων, καὶ ἰδίως διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ, ὃν ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ καταψηφίσῃ κατὰ τοῦ εἰρημένου ἱερέως ὁ Ταράσιος. Ἀλλ' αἴφνης ἀνερριπίσθη αὖθις ἡ περὶ τούτου ἔρις, διότι ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ βασιλέως ὁ νέος πατριάρχης συνήνεσε νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὸν ἀφορισμὸν ἐκεῖνον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τῷ 806 εἰς τὸν οἰκονόμον Ἰωσὴφ τὴν τέλεσιν τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ λειτουργίας. Ὁ βασιλεὺς παρεκινήθη εἰς τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἱερεὺς Ἰωσὴφ προσήνεγκε πολλὰς εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διάλυσιν τῆς τοῦ Βαρδανίου στάσεως. Ἀλλὰ τούτου μάλιστα ἕνεκα παρωργίσθησαν ὅ τε Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος κατὰ τοῦ πατριάρχου, ἀπεφήναντο τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ κατὰ παράβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας γενομένην καὶ ἠπείλησαν ὅτι θέλουσι παύσει πᾶσαν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν, ἐὰν δὲν ἐπαναλάβῃ τὸν ἐπὶ Ταρασίου ἀπαγγελθέντα κατὰ τοῦ Ἰωσὴφ ἀφορισμόν. Ὁ πατριάρχης ἐπιθυμῶν νὰ μὴ ἐνεργήσῃ αὐτογνωμόνως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον, εἰς ἣν ἐπετράπη καὶ τῷ Θεοδώρῳ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ ὑποβάλῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ. Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ὑπῆρξαν ἰσχυροί. Ὁ πατριάρχης δὲν ἠρνεῖτο τὸ ἁμάρτημα τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ παρετήρησεν εἰς τὴν σύνοδον ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀποχρώντως τιμωρηθέντα δι' ὀκταετοῦς ἀργίας, ἀφοῦ μάλιστα ἐδήλωσε τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Εἰς τὴν φιλάνθρωπον ταύτην καὶ ὄντως χριστιανικὴν δικαιολογίαν τῶν πεπραγμένων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ εἰμὴ σοφιστείας καὶ παρεξηγήσεις τῶν κανόνων, ὥστε ἡ σύνοδος ἐπεκύρωσε τὰ γενόμενα. Ἀλλ' ὁ δύστροπος ἐκεῖνος μοναχὸς καὶ ἡ πολυάριθμος σπεῖρα τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἠθέλησαν κατ' ἀρχὰς νὰ μὴ ἀποδεχθῶσι τὰ γενόμενα, ὁ δὲ Θεόδωρος ἰδίως ἔγραψε τὴν ἐπιοῦσαν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολήν, δι' ἧς διεμαρτύρετο κατὰ τῶν ἀποφασισθέντων, καὶ ἠπείλει ὅτι δὲν θέλει ἐπαναλάβει τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν, ἐνόσῳ οὗτος ἐπιτρέπει εἰς τὸν Ἰωσὴφ νὰ ἐπιτελῇ τὴν ἱερατικὴν αὐτοῦ λειτουργίαν, καὶ μάλιστα ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ, δηλαδὴ τοῦ Θεοδώρου τοῦ τοσοῦτον θερμοῦ τῆς πίστεως προμάχου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἤθελεν εἶναι γελοία, ἂν δὲν ἦτο ἀξιόποινος· καὶ

ὅμως ὁ πατριάρχης ἐνόμισεν ὅτι χάριν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης πρέπει νὰ περιφρονήσῃ αὐτήν. Τότε ὁ Θεόδωρος ἐζήτησε συνέντευξιν παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐννοεῖται, δὲν ἐδέχθη ὡσαύτως αὐτόν. Καὶ ἤδη ὁ Θεόδωρος ἀπελπισθεὶς νὰ εἰσακουσθῇ παρὰ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ, ἤρχισεν ἀναφανδὸν νὰ στασιάζῃ κατ' αὐτῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, διατρίβοντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ διάστημα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μοναχοὶ καὶ ἡγούμενοι ἐκινήθησαν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πολὺς παρήχθη θόρυβος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεφάσισε πάλιν νὰ ἐξώσῃ ἅπαντας ἐκ τῆς πρωτευούσης. Καὶ ἀπετράπη μὲν αὖθις ἀπὸ τούτου διὰ τῶν παρατηρήσεων τῶν ὑπουργῶν, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν νοήσαντες ἐπὶ τέλους ὅτι, ἂν ἐπιμείνωσι ταράττοντες τὰ πνεύματα, ὁ βασιλεὺς δὲν θέλει διστάσει νὰ τοὺς τιμωρήσῃ, ἐσιώπησαν καὶ περιωρίσθησαν μόνον νὰ μὴ κοινωνῶσι τῶν ἐπισήμων ἱεροτελεστιῶν ἐν αἷς παρίστατο ὁ πατριάρχης. Οὕτω παρῆλθον δύο ἔτη καὶ ἡ ἔρις ἐκείνη ἐφαίνετο σιγήσασα, ὅτε ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου (83) καλέσας παρ' ἑαυτῷ τόν τε ἀρχιεπίσκοπον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὸν Θεόδωρον ἠρώτησεν αὐτούς, τίνος ἕνεκα δὲν παρευρίσκονται ποτὲ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἱερουργοῦντος τοῦ πατριάρχου. Ἡ ἔρις εἶχεν, ὡς προείπομεν, κατευνασθῆ, ἀλλὰ μέγα ὑφίστατο σκάνδαλον, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶσι ἐπ' ἄπειρον τὴν σιωπηρὰν μὲν ἀλλ' ἐπίμονον ἐκείνην διαμαρτύρησιν ὑποδεεστέρων τῆς πίστεως λειτουργῶν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, διαμαρτύρησιν ἥτις ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ὁλοσχερῆ παραλυσίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας. Τούτου ἕνεκεν οἱ πρωταίτιοι τῆς ἀνωμαλίας ἐκλήθησαν νὰ δώσωσι τὰς προαναφερθείσας ἐξηγήσεις. Ὁ Θεόδωρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ σεβασθῇ τὴν σύνοδον εὐαρίθμων ἀρχιερέων ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος, εἰς ὃ ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου ἀνταπήντησεν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως ὅτι μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ νὰ μείνῃ

8) Ἤτοι ὑπουργὸς τῶν ταχυδρομείων καὶ τῆς συγκοινωνίας τοῦ κράτους, κατασταθεὶς ἐντεῦθεν οἱονεὶ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν. Ἴδ. περὶ τούτου ἐκτενέστερον ἐν τοῖς περὶ *λογοθετῶν* καθόλου ἐν ἀρχῇ τοῦ Δ' τόμου.

κατάκλειστος ἐν αὐτῇ, ὁ δὲ Θεόδωρος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν μονὴν αὐτοῦ. Ἡ νέα αὕτη αὐστηρότης κατεπτόησε πάλιν τοὺς δύο ἀδελφούς, οἵτινες κατανοήσαντες ὅτι ἠπειλοῦντο κατ' αὐτῶν ἔτι δεινότερα, ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προλάβωσι τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν· ἔγραψαν πρὸς τοὺς ὑπουργούς, μετεχειρίσθησαν τὸ ὄνομα τοῦ γηραιοῦ Πλάτωνος, ἔστειλαν πρὸς τὸν βασιλέα μεσίτας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀπέβησαν μάταια· ὁ βασιλεὺς εἶχε σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ παύσῃ τὸ προκείμενον σκάνδαλον, θέλων δὲ νὰ πολιτευθῇ ὅσον ἐνδέχεται πανηγυρικῶς, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 809 νέαν μεγαλητέραν τῆς προηγουμένης σύνοδον, εἰς ἣν παρευρέθησαν καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων οἱ ἐπιφανέστατοι, καὶ εἰς ἣν ὑπεχρεώθη νὰ παρασταθῇ ὁ γηραιὸς Πλάτων.

Δυστυχῶς τὰ καθέκαστα τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἀποφασισθέντων δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἐπιστολῶν, ὅστις ἀνέφερε τὰ περὶ αὐτῆς εἰς τρόπον δόντα ἀφορμὴν εἰς δεινὰς κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν κατηγορίας. Κατὰ τὸν Θεόδωρον ἡ σύνοδος ἀπεφήνατο 1) τὸν μεταξὺ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Θεοδότης γάμον (ἢ καθὼς λέγει ὁ Θεόδωρος, ζευξιμοιχίαν) ἐπιτραπέντα κατ' οἰκονομίαν· 2) ὅτι ἐπὶ τῶν βασιλέων δὲν ἰσχύουσιν οἱ θεῖοι νόμοι (ἐπὶ τῶν βασιλέων τοὺς θείους νόμους μὴ κρατεῖν· καὶ ἀλλαχοῦ, μὴ ἐπίσης τοὺς νόμους Θεοῦ κεῖσθαι ἐπὶ πᾶσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν βασιλέων ὑποχωρεῖν καὶ καινοτομεῖσθαι)· 3) ὅτι οἱ ἱεράρχαι ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ πράττωσι παρὰ τὰ κεκανονισμένα ἐν τοῖς θείοις κανόσι καὶ νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς κανόνας κατὰ τὸ αὐτοῖς δοκοῦν· 4) ὅτι οἱ μὴ συγκατατιθέμενοι εἰς ταῦτα, ἀναθεματισμῷ ὑπόκεινται. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Θεοδώρου ἦτο φυσικώτατον νὰ ταράξωσιν οὐ μόνον τοὺς συνήθεις ἡμῶν πολεμίους, ἀλλὰ καὶ πάντα γνήσιον χριστιανόν, μάλιστα δὲ σκανδαλῶδες, καὶ δικαίως, ἐλογίσθη τὸ ἀξιούμενον ὅτι ἡ σύνοδος ἀπεφήνατο τοὺς βασιλεῖς ἀνωτέρους παντὸς νόμου καὶ αὐτῶν τῶν θείων τῆς θρησκείας νόμων. Ὁ Σλόσσερ ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἔπαυσε ὑποκειμένη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος δὲν ἐκίνησεν ἐξ ἀρχῆς ἅπαν τοῦτο τὸ περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἱερέως Ἰωσὴφ ζήτημα, εἰμὴ μόνον ἵνα κυρωθῇ τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῆς βασιλείας δικαίωμα. Μή-

πως καὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν ἐπικρατεῖ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἡ δόξα ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὁ βασιλεὺς εἶναι ἀνώτερος τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων, καὶ ὁ μόνος τῆς ἐκκλησίας πραγματικὸς ἀρχηγός; Ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, βεβαίως ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἤθελεν εἶναι ἀξία πάσης κατακρίσεως καὶ καταδίκης, καθ' ὃ καθιεροῦσα ἀρχήν, ἥτις μεταβάλλει αὐτὴν εἰς ὄργανον δουλικὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀντὶ ἀνεξαρτήτου καὶ αὐθυποστάτου θρησκευτικοῦ συστήματος, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ θείου αὐτῆς ἱδρυτοῦ καὶ τῶν ἀποστολικῶν λόγων καὶ πράξεων. Ἀλλ' εὐτυχῶς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἀρχὴν οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία, καθιερώσασα ἐξ ἐναντίας τὰ ὑγιέστατα περὶ διακρίσεως τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δόγματα. Τὰ δόγματα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῶνται εἰς τὰς ἀποφάνσεις μικρῶν τινων τοπικῶν συνόδων, καὶ μάλιστα ὅταν δὲν ἦναι παντάπασι βέβαιον ὅτι καὶ αὗται αἱ ἀποφάνσεις διεβιβάσθησαν εἰς ἡμᾶς ἀπαθῶς καὶ ἀκριβῶς. Τὰ θεμελιώδη δόγματα τῶν μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ πολιτείας σχέσεων καθιερώθησαν παρ' ἡμῖν διὰ νόμων ἐπισήμων, οἵτινες ἴσχυσαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ καθ' οὓς καὶ μόνους δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ ρωμαϊκὸν δημόσιον δίκαιον ἔχει καθιερώσει, ὡς πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τῆς βασιλείας, δόγμα τι παρεμφερὲς τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου ἀναφερομένου, διότι διελάμβανεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται, καὶ ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐμετρίασε τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν τῆς καθαρᾶς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ καθιέρωσεν ἀρχὰς ὑγιεστέρας καὶ σωφρονεστέρας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι τὸ προαναφερθὲν ἀπόλυτον δόγμα εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὸ Ἰουστινιάνειον δίκαιον, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ Βασιλικά, ἀλλὰ μετεβιβάσθη εἰς τοὺς νόμους τούτους ὡς παράδοσις μᾶλλον, ἢ ὡς ἐν ἰσχύϊ δίκαιον. Τὸ δὲ ἐν ἰσχύϊ τοῦτο δίκαιον, πρὸ καιροῦ ἐν τῇ πράξει τροπολογηθέν, καθιερώθη τελευταῖον πανηγυρικῶς ἐν τῇ λεγομένῃ Ἐπαναγωγῇ, ἥτις ἐξεδόθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος. Ταύτης τῆς Ἐπαναγωγῆς ὁ δεύτερος τίτλος, ὁ πραγματευόμενος περὶ βασιλέως, δηλαδὴ περὶ καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ βασιλέως, διαλαμ-

βάνει ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ ἄρθρῳ ἐπὶ λέξεως τάδε· «Ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεύς, πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἑπτὰ ἁγίων συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους ρωμαϊκοὺς νόμους». Ἡ διάταξις αὕτη εἶναι νομίζομεν ὅσον ἐνδέχεται σαφής, καὶ ἄντικρυς ἐναντία τῶν ὁρισθέντων ὑπὸ τῆς ἐπὶ Νικηφόρου ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης μικρᾶς συνόδου, ἐὰν τῷ ὄντι ἡ σύνοδος αὕτη ἐδογμάτισε τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου. Ἡ Ἐπαναγωγὴ εἶναι ὁ ἐπίσημος νόμος ὁ ρυθμίσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς μεταξὺ πολιτείας καὶ ἐκκλησίας σχέσεις. Κατὰ δὲ τὴν Ἐπαναγωγὴν ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀνώτερος οὐδενὸς νόμου, καὶ ἐξαιρέτως τῶν θείων νόμων, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπιβάλλεται αὐτῷ τὸ καθῆκον νὰ διατηρῇ αὐτὸς τοὺς νόμους τούτους καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων διατήρησιν αὐτῶν. Ποῦ λοιπὸν ἡ θρυλουμένη ἐκείνη ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ἀλλὰ συνέβη πολλάκις καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ βασιλεῖς νὰ ἐπιβάλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· τοῦτο εἶναι κατάχρησις καὶ οὐχὶ δόγμα καὶ ἀρχή. Ἐὰν δὲ προέκειτο νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τῶν μυρίων καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἡ πολιτικὴ ἀρχή, ἠδυνάμεθα κάλλιστα νὰ ἀνταποδώσωμεν εἰς τοὺς δυτικοὺς τὴν κατηγορίαν, ἣν ἐκσφενδονίζουσι καθ' ἡμῶν ἀδίκως περὶ τῆς ὑποτιθεμένης παρ' ἡμῖν ὑπεροχῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ σημειωτέον ὅτι οὐδὲν λέγομεν περὶ τοῦ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσαντος ἀντιθέτου δόγματος, τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν πολιτείαν, ὅπερ εἶναι οὐδὲν ἧττον ὀλέθριον, ἂν ὄχι ὀλεθριώτερον τοῦ εἰς ἡμᾶς ἀποδιδομένου. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου συγκροτηθεῖσαν σύνοδον.

Παρεκτὸς τοῦ δόγματος ὅτι οἱ βασιλεῖς εἶναι ἀνώτεροι τῶν θείων νόμων, ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε, κατὰ τὸν Θεόδωρον, καὶ ἑτέραν ἀρχήν, ὅτι οἱ ἱεράρχαι ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς θείους κανόνας κατὰ τὸ αὐτοῖς δοκοῦν. Τοῦτον δὲ τὸν ὁρισμὸν μεταφράζοντες οἱ εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ λέγουσιν, ὅτι, κατὰ τὴν προκειμένην σύνοδον, οἱ ἐπίσκοποι ἡμῶν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν κανόνων τὸ δικαίωμα τῆς ἀφέσεως, dispense, τὸ δικαίωμα δηλαδὴ τοῦ νὰ

ἐπιτρέπωσι ῥητῶς τὴν παράβασιν αὐτῶν, ὅπως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ δικαίωμα οὐδέποτε ἐπέτρεψεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἰς τοὺς ἱεράρχας ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων. Ἡ λεγομένη παρ' ἡμῖν οἰκονομία δὲν εἶναι ῥητὴ ἄδεια πρὸς παράβασιν κανόνος ἐκκλησιαστικοῦ ἀλλὰ σιωπὴ ἐπὶ γενομένης τοιαύτης παραβάσεως, ὁσάκις ὑπάρχουσι λόγοι σπουδαῖοι, δι' οὓς ἡ τιμωρία τῆς παραβάσεως ἤθελεν ἀποβῆ ἐπιβλαβεστέρα τῆς παραβλέψεως. Ὁ Γερμανὸς Ι. Ζίσμανν, ὅστις ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1864 ἀρίστην περὶ τοῦ γάμου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν συγγραφήν, ἀπέδειξε μετὰ πολλῆς πολυμαθείας καὶ ἀκριβείας τὴν προειρημένην ἀλήθειαν, προσθεὶς ὅτι ἰδίως ἐπὶ τοῦ γάμου, περὶ οὗ καὶ ἐνταῦθα πρόκειται, ῥητὴ ἄδεια παραβάσεως δὲν ἐπιτρέπεται παρ' ἡμῖν εἰμὴ μόνον ἐπὶ νόμων τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ παραδείγματος οἱ ἀστικοὶ ἡμῶν νόμοι ἀπαγορεύουσι τὸν γάμον τοῦ κηδεμόνος μετὰ τῆς κηδεμονευομένης, πρὶν ἢ οὗτος δώσῃ λόγον τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ· ἀπαγορεύουσι τὸν γάμον πρὸ τῆς παρελεύσεως τοῦ πενθίμου ἔτους καὶ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ὡρισμένης ἡλικίας τῶν μελλόντων συζύγων, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις δύναται νὰ ἐπιτραπῇ παρ' ἡμῖν ὁ γάμος παρὰ τὰ νενομοθετημένα. Τῶν δὲ ἐκκλησιασιαστικῶν νόμων καὶ κανόνων ἡ παράβασις οὐδαμῶς διὰ ῥητῆς ἀδείας ἐπιτρέπεται· καὶ ἂν ποτε συνέβη τοιοῦτό τι, λογίζεται κατάχρησις οὐχὶ δὲ πρᾶξις θεμιτή, ὅπως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς πολιτείας ὡς πρὸς τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα, κατὰ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἐπραγματεύθη ἡ ἐν ἔτει 809 συγκροτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου σύνοδος, λύσασα αὐτά, κατὰ τὸν αὐτὸν Θεόδωρον, εἰς τρόπον ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἀείποτε ἰσχύσαντα. Ἔπραξεν ἆρά γε τοιοῦτό τι ἀληθῶς ἡ σύνοδος αὕτη; Τὸ κατ' αὐτῆς μῖσος τοῦ Θεοδώρου ἐκδηλοῦται ἀπροκαλύπτως εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, διότι ὀνομάζει αὐτὴν ἁπανταχοῦ συνέδριον μοιχωμένων, σύνοδον ὡς ἀληθῶς ἀθεμίτων, μοιχοσύνοδον καὶ ἄλλα παραπλήσια ἀπονέμει αὐτῇ ὀνόματα· ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ παραφερόμενος δόγ-

ματα, ἀποφάνσεις, ὁρισμούς, ἅτινα πάντα οὐδέποτε παρ' αὐτῆς ὡς τοιαῦτα διετυπώθησαν. Τοιαύτην τινὰ εἰκασίαν, ὡς γνώμην αὐτοῦ τοῦ πάπα Λέοντος Γ', ἐξήνεγκεν ὁ Ἐργενροῖθερ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ περὶ Φωτίου συγγραφῇ αὐτοῦ. Ἴσως ἐν ταῖς συζητήσεσι περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς γενομένης οἰκονομίας ὡς πρὸς τὸν γάμον τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Θεοδότης, οἱ ἀγορεύοντες, ὑπὸ τῆς ῥύμης τοῦ λόγου παρελαυνόμενοι, ἔφερον εἰς μέσον ἀρχάς τινας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὑπερβολικὰς περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων καὶ ἐπισκόπων, τὰς ὁποίας ἔπειτα, ἐπειδὴ ἡ ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς συνόδου οἰκονομία ἐφαίνετο ἐπελθοῦσα ὡς συμπέρασμα τοιούτων ἀρχῶν, ὁ Θεόδωρος παρέστησεν ὡς ῥητῶς καθιερωθείσας καὶ δογματισθείσας. Ἀλλ' ὅτι δογματικῶς τοιαῦται ἀρχαὶ διετυπώθησαν, εἶναι παντάπασιν ἀπίθανον, καθότι οὕτω πολιτευομένη ἡ σύνοδος ἤθελεν ἀντιστρατευθῆ καθ' ὅλων τῶν ἐν ἰσχύϊ πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὁρισμῶν, καὶ τοῦτο ἄνευ ἀνάγκης. Περὶ τίνος τῇ ἀληθείᾳ προέκειτο καὶ τίνος ἕνεκα συνεκλήθη ἡ σύνοδος αὕτη; Συνεκλήθη ἵνα ἐπιδοκιμάσῃ τὸ κατ'οἰκονομίαν πολίτευμα τοῦ πατριάρχου Ταρασίου μέχρι τινός, καὶ ἔπειτα πάλιν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐπὶ τοῦ γάμου τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Θεοδότης ὅ ἐστι, τὴν σιωπὴν ἣν ἐτήρησαν ὡς πρὸς τὴν διὰ τοῦ γάμου τούτου γενομένην παράβασιν τῶν θείων κανόνων, καὶ τὴν μὴ τιμωρίαν τοῦ μετασχόντος τῆς παραβάσεως ταύτης ἱερέως Ἰωσήφ. Πρὸς τοῦτο ἡ σύνοδος οὐδεμίαν εἶχε χρείαν νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς ἐν ἰσχύϊ περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἱεραρχῶν ὁρισμούς, καὶ νὰ δογματίσῃ νέους ἀνυπάρκτους. Ἤρκει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ οἰκονομία ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος, ἵνα μή, ἀκυρουμένου τοῦ βασιλικοῦ γάμου, προκύψωσι σκάνδαλα ἱκανὰ νὰ διασείσωσιν ἐκ θεμελίων τήν τε πολιτείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀληθὲς καὶ εὐαπόδεικτον, ὥστε οὐδεμίαν ἡ σύνοδος εἶχεν ἀνάγκην νὰ προστρέξῃ εἰς ἕτερα ἐπιχειρήματα. Καὶ ἐπειδὴ ἅμα ἡ οἰκονομία ἐλογίσθη χρήσιμος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τιμωρηθῇ εὐλόγως ὁ ἱερεὺς Ἰωσήφ, φυσικώτατον ἦτο ἡ σύνοδος νὰ ἐπικυρώσῃ προσέτι τὴν πρᾶξιν δι' ἧς ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἦρεν ἐκ μέσου τὴν τιμωρίαν, ἣν περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ταράσιος εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερέα, οὐχὶ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, ἀλλὰ κατηναγκασμένος ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς μοναχικῆς φατρίας.

Ἀλλ' εἶχεν ἡ σύνοδος καὶ ἕτερόν τι οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον νὰ ἀποφασίσῃ. Ἐπὶ δέκα καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἡ φατρία τῶν μοναχῶν δὲν ἔπαυσε ταράττουσα τὴν πολιτείαν, πρόφασιν λαμβάνουσα τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, πράγματι δὲ ἀγανακτοῦσα διότι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος δὲν ἐννόει νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν τῶν πραγμάτων διαχείρισιν, ὅπως ἡ Εἰρήνη. Συμβουλαί, προτροπαί, ἀπειλαὶ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ βασιλέως, ἀπέβησαν μάταιαι. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ περισταλῶσιν αὐστηρότερον οἱ ταραξίαι αὐτοὶ τῆς δημοσίας τάξεως, καὶ κατ' ἀπόφασιν τῆς συνόδου ἐπεβλήθη εἰς αὐτοὺς καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν Πλάτωνα, καὶ Θεόδωρον, καὶ Ἰωσὴφ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης, ἡ προσήκουσα τιμωρία. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθηρέθη, καὶ ἔπειτα αὐτός τε καὶ οἱ δύο συνέταιροι αὐτοῦ ἐξωρίσθησαν ἕκαστος χωριστὰ εἰς τρεῖς τῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν νήσων, ἡ δὲ μονὴ τοῦ Στουδίου διελύθη. Ταῦτα τοὐλάχιστον λέγει περὶ τῆς προκειμένης συνόδου ὁ Θεοφάνης, μηδὲν μνημονεύων περὶ καινοφανῶν δογμάτων καὶ ὁρισμῶν.

Ἀλλ' οὔτε ἡ καταψηφισθεῖσα ὑπὸ τῆς συνόδου καταδίκη, οὔτε ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἐπτόησε τὸν ἀτρόμητον Θεόδωρον, τοῦ ὁποίου ἡ καρτερία ἦτο ἀξία ἀγαθωτέρων προαιρέσεων καὶ σπουδαιοτέρων σκοπῶν. Ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἀνατολῆς, ἐτράπη πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, καίτοι ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος ἐλογίζετο στασιαστὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει, δι' ὃ πᾶσα συνεννόησις μετ' αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν οὐδενὸς φείδονται τρόπου. Ὅθεν δὲν ἐδίστασε νὰ γράψῃ ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς φυλακῆς πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Γ' ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν συνδρομήν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἀφοῦ κατεκόσμησε τὰς ἐπιστολὰς ἐκείνας διὰ τῶν εὐτελεστέρων κολακειῶν, ἀποκαλῶν τὸν πάπαν θειοτάτην τῶν ὅλων κεφαλῶν κεφαλήν, κορυφαιότατον πατέρα πατέρων, ἰσάγγελον, μακαριώτατον καὶ ἀποστολικὸν πατέρα, τελευταῖον ὡρισμένως τὰ μάλιστα καὶ εὐκρινῶς ἀνωμολόγησε καὶ ἀνεκήρυξε τὰ θεόθεν πρωτεῖα τοῦ πάπα, τὴν θείαν αὐτοῦ πρωταρχίαν, ὡς ἔλεγε, τὴν κορυφαιότητα αὐτοῦ, βεβαιῶν ὅτι

αὐτὸς ἐδίχθη τὰς κλεῖς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς Χριστοῦ διὰ μέσου τοῦ τῶν ἀποστόλων πρωτοστάτου. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ πάθη τῆς μοναχικῆς ἐκείνης φατρίας, καὶ τοσαύτη ἡ τύφλωσις αὐτῆς! Ἵνα ἄρξωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐθυσίαζον τὰς ἱερωτέρας παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ζήτημα, καὶ κατεπρόδιδον τὰ τιμαλφέστερα τοῦ ἔθνους συμφέροντα.

Ὁσῳδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐξηυτελίσθησαν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ξενικὴν ἐκείνην ἐπέμβασιν. Ὁ πάπας ἦτο βεβαίως παρωργισμένος κατά τε τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, καὶ κατὰ τοῦ πατριάρχου. Εἴδομεν ἤδη ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἀπαγορεύσει πᾶσαν τοῦ πατριάρχου Ταρασίου πρὸς τὸν στασιάσαντα ἐκεῖνον ἀρχιερέα κοινωνίαν. Καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος εἶχεν ὡσαύτως διακωλυθῇ νὰ πέμψῃ συνοδικὰ γράμματα πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἤξευρε πάντοτε νὰ καθυποτάσσῃ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συμφέροντα· συμφέροντα δὲ πολιτικὰ ἐπέβαλον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πολιτευθῇ σωφρόνως καὶ μετριοπαθῶς. Ὁ πάπας εἶχε μὲν ἀναγορεύσει καὶ χρίσει νέον αὐτοκράτορα τῆς δύσεως, καὶ εἶχε βάλει τὰ θεμέλια τῆς κοσμικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας, ἀλλὰ δὲν ἤθελεν ἀφ' ἑτέρου νὰ αὐξήσῃ τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς ἀνατολῆς, καὶ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐντελῆ πρὸς τοῦτον ῥῆξιν· μὴ προβλέπων ἔτι μέχρι τίνος ἤθελε προαχθῇ ἐν τῇ δύσει τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἐφοβεῖτο εὐλόγως, μάλιστα ἐνώπιον ἀνδρὸς ἰσχυροῦ, οἷος ἦτο ὁ Κάρολος, μήπως διαφυγὼν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐμπέσῃ εἰς ἑτέραν παγίδα, τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς δύσεως. Ὅθεν ἐνόμισε συνετὸν νὰ μὴ ἀλλοτριωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν τὸν βασιλέα τῆς ἀνατολῆς, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν προστασίαν καὶ τὴν συνδρομὴν ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀναγκασθῇ ποτε νὰ προστρέξῃ. Πλὴν τούτου καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ μέγας ἐπεζήτει ὅσον ἔνεστι εἰρηνικὰς πρὸς τὸν Νικηφόρον σχέσεις, διότι, ὡς ἠξεύρομεν, ἐπόθει νὰ ἴδῃ ἀναγνωριζόμενον καὶ κυρούμενον τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τὰς ὁποίας ἦτο φυσικώτατον νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς ἀνατολῆς, προθύμως πάντοτε πρὸς αὐτὴν συνεβιβάζετο· καὶ ἀφοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 803 συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἐπανελήφθη-

σαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων ἔριδες, τῷ 810, δηλαδὴ ὅτε ὁ Θεόδωρος ἐπεκαλεῖτο τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα, ὁ Κάρολος ὁ μέγας περιῆλθε πρὸς τὸν Νικηφόρον εἰς εἰρηνικὰς διαπραγματεύσεις, περὶ ὧν θέλομεν εἴπει πλειότερα ὁμιλοῦντες περὶ τῆς βασιλείας τοῦ διαδόχου τοῦ Νικηφόρου, διότι ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου συνεπληρώθησαν. Ἀμφοτέρων λοιπῶν τῶν μεγάλων τῆς δύσεως δυναστῶν, τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ, τὰ ἰδιάζοντα συμφέροντα ἀπηγόρευον αὐτοῖς νὰ παροξύνωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ὀλίγη προθυμία ἣν ἔδειξεν ὁ πάπας νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῆς καταφυγούσης πρὸς αὐτὸν μοναχικῆς φατρίας, καίτοι κολακευθεὶς βεβαίως εἰς ὑπερβολὴν ὑπὸ τῶν τίτλων οὓς αὕτη ἀπένειμεν αὐτῷ. Δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ἔπραξε τίποτε, ἀλλὰ ἀντὶ νὰ πολιτευθῇ ἀγερώχως, ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἀντὶ νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν σύνοδον καὶ τὸν πατριάρχην, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν τοὺς ἀναφερομένους, ἐξ ἐναντίας ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τῶν Στουδιτῶν, εὗρεν ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἱερέως Ἰωσὴφ δὲν ἦτο καθόλου ἀντικανονική, καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παραμυθήσῃ τοὺς καταδικασθέντας ἕνεκα τῶν παθημάτων αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ συνέταιροι αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ κύψωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐχένα εἰς τὰ ἀποφασισθέντα. Δὲν ἔπαυσαν μὲν συνεννοούμενοι καὶ γράφοντες, ἀλλὰ σπουδαιότερον οὐδὲν ἐπεχείρησαν ἐπί τινα χρόνον, μέχρις οὗ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ θέλομεν ἴδει αὐτοὺς αὖθις προκύπτοντας εἰς μέσον καὶ θριαμβεύοντας.

Ἐνῷ δὲ ὁ Νικηφόρος διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κατέβαλλε τοὺς ἀσπονδοτέρους τῆς μεταρρυθμίσεως πολεμίους, διὰ τῆς ἑτέρας ἠνώρθου καὶ συνεπλήρου αὐτήν, μὴ ἀφήσας ἄθικτον εἰμὴ τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπεχείρησεν ὁλοσχερῆ ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κράτους, τοῦ τοσοῦτον παραλύσαντος ἐπὶ τῆς εἰκοσαετοῦς κυβερνήσεως τῆς Εἰρήνης, ἥτις ἀνέτρεψε πάντα τὰ σοφὰ νομοθετήματα τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἰδίως διέλυσε μὲν τὸν ἀρχαῖον στρατόν, ἀναπληρώσασα αὐτὸν διὰ νεοσυλλέκτων, εὐαρίθμων ἅμα καὶ κακῶς ὠργανωμένων καὶ στρατηγουμένων, κατεσπατάλησε δὲ τὸν δημόσιον θησαυρὸν ὑπὲρ τῶν παντοδυνάμων παρ' αὐτῇ ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ ἐξαιρέτως πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ πλουτισμὸν τῶν μο-

νατηρίων, κατήργησε δὲ πολλοὺς τῶν ὑφισταμένων φόρων ἵνα περιποιηθῇ τὸν ὄχλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐπερείδετο ἡ ἀντίπαλος τῆς μεταρρυθμίσεως μερὶς ἧς ἡ βασίλισσα προΐστατο. Τὸ ἔργον τοῦ Νικηφόρου ὑπῆρξε δυσχερές, διότι προέκειτο νὰ προσβάλῃ ποικίλα συμφέροντα ὅλων σχεδὸν τῶν τάξεων τοῦ ἔθνους, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ καρτερίας καὶ συνέσεως, ἥτις ὑπὸ ὀλίγων ἄχρι τοῦδε ἱστορικῶν ἐξετιμήθη.

Καὶ πρῶτον θέλομεν εἴπει ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ διατάξεων, ἐφ' ὅσον διεσώθησαν περὶ αὐτῶν εἰδήσεις. Οἱ στρατολογικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους νόμοι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστοί. Κατ' ἀρχὰς (σελ. 140 καὶ ἑπομ. τοῦ παρόντος τόμου) ὁ στρατὸς δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσως ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐνεργουμένης, ἀλλὰ διὰ στρατευσίμων πενήτων μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, παρεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, οἵτινες ὤφειλον νὰ ἐπαρκῶσι καὶ εἰς τὸν πρῶτον τῶν στρατευσίμων ἐξοπλισμόν. Ἐκ τῶν ὑποχρέων τούτων εἰς τὸ νὰ δίδωσι στρατευσίμους, οἱ μὲν παρεῖχον πλείονας τοῦ ἑνός, οἱ δὲ ἀνὰ ἕνα, οἱ δὲ πολλοὶ συνάμα ἕνα. Βραδύτερον ὅμως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διατάξεις καθ' ἃς ὁ μὲν ἱππεὺς ὤφειλεν ἔχειν περιουσίαν ἀκίνητον λιτρῶν πέντε ἢ τοὐλάχιστον τεσσάρων, ὅ ἐστι δραχμῶν 5400 ἢ 4470, ὁ δὲ ναυβάτης ὡσαύτως ἀκίνητον περιουσίαν λιτρῶν τριῶν ὅ ἐστι δραχ. 3240· οἱ δὲ στρατευόμενοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐπαρκῶσιν ἐξ ἰδίων εἰς τὰ ἴδια τῆς ἀποσκευῆς αὐτῶν· καὶ μόνον εἰς τοὺς πένητας ἐδίδοντο συνδόται, ὅ ἐστι δύο ἢ τρεῖς ἠναγκάζοντο νὰ συντελῶσι μετὰ τοῦ στρατευομένου εἰς τὴν δαπάνην, οἱ δὲ παντελῶς ἄποροι, οἱ μὴ δυνάμενοι «οὐδὲ μετὰ τῶν διδομένων αὐτοῖς συνδοτῶν τὴν ἰδίαν στρατείαν ἐξυπηρετεῖν», κατετάσσοντο εἰς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ στρατοῦ, ἢ τοὺς ψιλῶς ὡπλισμένους. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων συνάγεται ὅτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐνηργεῖτο ἄμεσος στρατολογία ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐξ ἀνθρώπων ὑποχρέων ὄντων εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν. Ἀλλ' ἆρά γε αἱ διατάξεις αὗται ἴσχυον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος ὥρισεν εἰς 18 χρυσᾶ ἤτοι εἰς δρ. 270 τὸ ποσὸν τὸ καταβλητέον πρὸς ἐξο-

πλισμὸν τοῦ στρατευσίμου, καὶ ὅτι κατέστησεν ἀλληλεγγύως ὑπευθύνους τοὺς ὀφείλοντας νὰ καταβάλωσι τὸ ποσὸν τοῦτο. Ἐκ δὲ τῶν ὁρισμῶν τούτων ὑποδεικνύεται ὅτι ἡ δαπάνη τῆς ἀποσκευῆς ἐπληρώνετο εἰς χρήματα ὑπὸ τῶν στρατευσίμων ἢ τῶν συνδοτῶν, ἡ δὲ προμήθεια τῆς ἀποσκευῆς ἐγίνετο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως· ὅτι πρὸ τοῦ Νικηφόρου δὲν ὑπῆρχεν ὡρισμένον ἢ ἀποχρώντως ὡρισμένον τὸ ποσὸν τῆς καταβλητέας δαπάνης καὶ ὅτι πολλοὶ συνδόται ἠρνοῦντο ἢ ἀπέφευγον νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα, δι' ὃ ἐδέησε νὰ κηρυχθῶσιν ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι. Δὲν εἰμποροῦμεν ὅμως νὰ εἴπωμεν ἂν τὰ 18 χρυσᾶ ἦσαν ἡ δαπάνη παντὸς στρατιώτου καὶ τίνος· διότι ὡς πρὸς μὲν τὸν πεζὸν φαίνονται πολλά, ὡς πρὸς δὲ τὸν ἱππέα ὀλίγα, ἂν ἔδιδεν ἐξ ἰδίων καὶ τὸν ἵππον. Προσέτι αἱ διατάξεις αὗται δὲν λύουσι τὸ προτεθὲν ζήτημα, ἂν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἴσχυεν ἡ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος στρατολογία, διότι εἰμποροῦν ἐξ ἴσου νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἴς τε ταύτην καὶ εἰς ἐκείνην. Τὸ βεβαιότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος ὠργάνωσε περὶ ἁπάσας τὰς σλαυϊκὰς ἀποικίας ἐν Θρᾴκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, διαρκεῖς ἐξ ἰθαγενῶν στρατιωτικὰς ἀποικίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐν τῷ κράτει κατασταθέντων ἐκείνων ξένων. Αἱ στρατιωτικαὶ αὗται ἀποικίαι ἦσαν κληρονομικαί, καὶ ἀντὶ μισθοδοσίας ἐλάμβανον παρὰ τοῦ δημοσίου γαίας (στρατιωτικὰ κτήματα, στρατιωτοτόπια). Συνετέλεσαν δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν περιστολήν, τὴν κατατρόπωσιν, καὶ ἐπὶ τέλους τὴν ἐντὸς τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου ἐντελῆ συγχώνευσιν πολλῶν ἐκ τῶν σλαυϊκῶν ἐκείνων ἀποικιῶν. Καὶ ἐν τούτοις οἱ χρονογράφοι μαίνονται κατὰ τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Νικηφόρου, βεβαιοῦντες ὅτι οἱ ἀπαρτίσαντες τὰ μόνιμα ταῦτα στρατιωτικὰ σώματα ἄνδρες ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς αἰχμαλωσίαν μᾶλλον καὶ ἐξορίαν, ἢ ὡς δημόσιον λειτούργημα, διότι ἠναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν γενέθλιον γῆν, καὶ νὰ ἐκποιήσωσι τὰ ἴδια ἐν αὐτῇ κτήματα. Ἀλλ' ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται ἦσαν ἄδικοι, καὶ ὑπηγορεύοντο ὑπὸ τοῦ μίσους τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ χρονογράφοι κατὰ τοῦ Νικηφόρου ὡς μὴ συνταχθέντος μετὰ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, εἶναι πρόδηλον. Ἡ θεσμοθεσία τῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Νικηφόρου ἀνατρέχει μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτο-

κρατορίας, ἐκεῖθεν μεταβιβασθεῖσα εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἰσχύουσα ἐν αὐτῷ ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι σχεδὸν τῆς καταλύσεως αὐτοῦ. Ὁ Νικηφόρος δὲν ἔπραξεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὴν πρὸς περιστολὴν τῶν σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπῆρξε βεβαίως ἐπαίνου ἄξιος, οὐχὶ δὲ κατακρίσεως. Οὐδὲ τὸ θρυλούμενον ὅτι μετὰ θρήνων καὶ κλαυθμῶν ἀπήρχοντο δῆθεν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀποικίας, εἰμπορεῖ νὰ ἦναι ἀπολύτως ἀληθές, διότι ὅλοι δὲν εἶχον κτήματα νὰ ἐγκαταλείψωσιν εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν, ἐνῷ ὅλοι ἀπ' ἐναντίας ἐπροικοδοτοῦντο ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν καταστάσει διὰ δημοσίων κτημάτων, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἰδιαζόντως ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπροστατεύοντο.

Ἔτι δὲ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου διατάξεις. Καὶ αὗται αἱ διατάξεις δὲν ἐπενοήθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐκτὸς ὀλίγων τινῶν. Δύο, αἱ περὶ τῶν εὑρεθέντων θησαυρῶν, καὶ περὶ τοῦ τέλους τοῦ πληρωνομένου ὑπὸ τῶν κληρονονομιῶν, ἀνέτρεχον εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους, τὰς δὲ πλείστας τῶν λοιπῶν ἐψήφισαν οἱ πρῶτοι τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς, ἔπειτα κατήργησεν ἡ Εἰρήνη, καὶ ἤδη ὁ Νικηφόρος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἀνανεώσῃ. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἐπεδίωξε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν μαρτυρεῖ ὅτι σύστημα ὁλόκληρον διοικητικὸν ἐπεκράτει τότε περὶ τῶν νέων τῆς κοινωνίας ἀναγκῶν, σύστημα τὸ ὁποῖον ἠσπάζετο πᾶς βασιλεὺς αἰσθανόμενος τὸ καθῆκον τοῦ νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας. Ἐν πρώτοις ὁ Νικηφόρος ἀνενέωσε τοὺς ὑπὸ τῆς Εἰρήνης παραλόγως καταργηθέντας τελωνιακοὺς δασμοὺς τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, αὐξήσας ἴσως τινὰς τῶν δασμῶν τούτων, καὶ τοὐλάχιστον ἰδίως ὁρίσας ὅτι δι' ἕκαστον δοῦλον εἰσαγόμενον εἰς Κωνσταντινούπολιν θέλει πληρώνεται τέλος δύο χρυσῶν νομισμάτων ἤτοι δραχ. 34. Ἦτο νέος ὁ θεσμὸς οὗτος; δὲν τὸ γνωρίζομεν· ἀναφέρεται ὅμως ὡς τοιοῦτος· καὶ ἂν τοῦτο ἦναι ἀληθές, περιποιεῖ τῇ ἀληθείᾳ πλείστην ὅσην τιμὴν εἰς τὸν Νικηφόρον, διότι ἐψηφίσθη ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν ὀλέθριον τῆς δουλείας θεσμόν. Πλὴν τούτου ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τὴν ἀκριβεστέραν αὐτοῦ πληρωμήν. Ἆράγε διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως ταύτης κατηργήθη ὁ προηγούμενος πάγιος φόρος (σελ. 71)

καὶ ὡρίσθη ἕτερος, ἀναλόγως τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῶν κτημάτων ; ἢ ἀπητήθη ἁπλῶς ἀκριβέστερον ὁ ἀρχῆθεν ὁρισθεὶς πάγιος φόρος περὶ τὴν εἴσπραξιν τοῦ ὁποίου εἶχον πιθανῶς εἰσχωρήσει πολλαὶ καταχρήσεις πρὸς βλάβην τοῦ δημοσίου ταμείου ; Ἐκ τῶν κειμένων δὲν ἐξάγεται ἀναμφισβητήτως τί ἐγένετο. Ὁ βασιλεὺς διέταξε, λέγουν, «ἐποπτεύεσθαι πάντας, καὶ ἀναβιβάζεσθαι τὰ τούτων τέλη.» Ἀνεβιβάσθησαν λοιπὸν τὰ τέλη, ἀλλὰ ἐρωτῶμεν καὶ πάλιν, ἀνεβιβάσθησαν διὰ νέου προσδιορισμοῦ, ἢ δι' ἀκριβεστέρας ἀπαιτήσεως τοῦ ἀρχῆθεν ὡρισμένου φόρου ; Τὸ δεύτερον φαίνεται διὰ πολλοὺς λόγους πιθανώτερον. Ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐν γένει δὲν ἐβελτιώθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων τοῦ κράτους καὶ τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν εἰς ἃς ἦτο ἐκτεθειμένον, ὥστε ὁ νέος προσδιορισμὸς ἤθελεν ἀποβῆ εἰς τὸ δημόσιον ὀλιγώτερον λυσιτελὴς τοῦ ἀρχαίου. Καὶ ἔπειτα τὸ δημόσιον εἶχε πάντοτε, ὡς ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε, τὸν τρόπον τοῦ νὰ αὐξάνῃ τὸν πάγιον φόρον διὰ προσθέτων ἐπιταγῶν, τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο ἐν τῇ παρούσῃ περιπτώσει· διότι οἱ χρονογράφοι, ἑρμηνεύοντες οὕτως εἰπεῖν τὸν προαναφερθέντα ἀναβιβασμὸν τῶν τελῶν, προσεπιλέγουσιν, ὅτι εἰς ἕκαστον νόμισμα τοῦ φόρου προσετέθη δικέρατον ἤτοι δραχ. 1 καὶ 40 λεπτὰ περίπου. Τὸ δικέρατον τοῦτο προσετέθη κατά τινας μὲν πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ πολλαχοῦ χρήζοντος ἐπισκευῆς μακροῦ τείχους, κατὰ δὲ τοὺς πλείστους ἕνεκα χαρτιατικοῦ, δηλαδὴ λόγῳ τῶν γραφικῶν ἐξόδων τῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως· πιθανῶς δὲ οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἢ ἁπλῆ ἐπανάληψις τοῦ ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 430—431) ἐπιβληθέντος προσθέτου φόρου, ὅστις ἴσως κατηργήθη, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ἐπὶ Εἰρήνης, καὶ ἤδη ἐφηρμόσθη πάλιν ὑπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα. Διότι ἂν ἐκτὸς τοῦ παλαιοῦ δικεράτου προσετίθετο καὶ ἕτερον, οἱ χρονογράφοι δὲν ἤθελον ἀμελήσει νὰ τὸ εἴπωσιν, ἐνῷ ἐξ ἐναντίας τινὲς ἐξ αὐτῶν ρητῶς λέγουσιν, ὅτι τὸ νέον ἦτο ἁπλῆ τοῦ ἀρχαίου ἀνανέωσις. Ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς κατήργησεν ἅπαντας τοὺς λεγομένους κουφισμούς, ἤτοι διέταξε τὴν αὐστηρὰν τῶν καθυστερούντων εἴσπραξιν· ἀνενέωσε τοὺς εἰς ἀχρηστίαν πεσόντας ἀρχαίους νόμους, καθ' οὓς μέρος παντὸς εὑρεθέντος θησαυροῦ ἀνῆκεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων τούτων κατὰ τὰ ἀμέσως προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη, ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς

Εἰρήνης παραλυσίας ἔπεσον οὗτοι εἰς ἀχρηστίαν. Προσέτι ἀνενέωσε τοὺς νόμους καθ' οὓς ἐπεβάλλετο ὡρισμένον τέλος πληρωτέον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐπὶ πάσης κληρονομίας, καὶ τούτων τῶν νόμων παρομοίως τὴν ἐκτέλεσιν ἐπεχείρησε καθ' ὅλα τὰ προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη. Τὸ δὲ περιεργότατον, ἐσύστησεν εἶδός τι ναυτικῆς τραπέζης, ἥτις ἐδάνειζεν εἰς ἕκαστον τῶν ἐπισήμων πλοιάρχων μέχρι δώδεκα λιτρῶν χρυσίου, ἐπὶ πληρωμῇ τόκου 4 κερατίων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, καὶ προσέτι διηυκόλυνε τὴν παρὰ τῶν ναυτιλλομένων ἀγοράν, ἰδίως εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, κτημάτων τοῦ δημοσίου. Ἀλλ' ἡ πασῶν σπουδαιοτέρα καὶ χαρακτηριστικωτέρα τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἀναδιοργανώσεως διάταξις ὑπῆρξεν ἡ κανονίσασα τὰ κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Διότι ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλεν εἰς ὅλους τοὺς φόρους τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα πρότερον δὲν ἐτέλουν εἰμὴ μόνον τὸν ἔγγειον φόρον, καὶ ἀφαιρέσας τινὰ τῶν κτημάτων τούτων κατέλεξεν αὐτὰ μεταξὺ τῶν δημοσίων· ὥρισε δὲ προσέτι ὅτι ὁσάκις στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἐστάθμευον εἰς χώρας ὅπου ὑπῆρχον ἐπισκοπικὰ ἢ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ἔμελλον νὰ ἑδρεύωσιν ἐντὸς τῶν εἰρημένων κτημάτων καὶ νὰ συντηρῶνται διὰ τῶν προσόδων αὐτῶν.

Ἐννοεῖται ὅτι ὅλαι αὗται αἱ διατάξεις ἐκίνησαν τὴν χολὴν τοῦ ἱερατείου καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Νικηφόρος ἀπεδοκίμαζεν, ὡς φαίνεται, ἐν γένει τὰ πολλὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀφιερώματα, ἐξ ὧν ἐπεσωρεύθησαν ἀπ' αἰῶνος εἰς τὰ ἱδρύματα ἐκεῖνα ἀνυπολόγιστοι χρυσοῖ καὶ ἀργυροῖ θησαυροί, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων ἔπρεπε νὰ ἐκποιηθῶσι πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου. Ἐντεῦθεν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι, καὶ ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς, δὲν εὑρίσκουσι λόγους ἵνα κατακρίνωσι καὶ στιγματίσωσιν ἅπαν τὸ οἰκονομικὸν τοῦ Νικηφόρου σύστημα, τὸ ὁποῖον εἰς πολλὰ παρεξηγοῦσι, καὶ ἐν γένει ἀξιοῦσιν ὅτι συνεπήγαγε τὰς φοβερωτέρας τῶν καταχρήσεων καὶ τῶν καταπιέσεων. Βεβαιοῦσι λ. χ. ὅτι ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἀνανεωθέντος περὶ θησαυρῶν φόρου ὁ Νικηφόρος κατηνάγκαζε πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς προηγηθείσης εἰκοσαετίας αἰφνιδίως πλουτήσαντας, νὰ τελῶσιν εἰς τὸ δημόσιον μέρος τῆς περιουσίας αὐτῶν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐπλούτησαν ἐκ καταχρήσεων, βραβεύων

τοὺς διαβάλλοντας καὶ δίδων οὕτω ἀφορμὴν εἰς μυρίας συκοφαντίας. Ῥητὸν ὅμως γεγονὸς δὲν ἀναφέρουσιν ἅπαντες, εἰμὴ ἓν καὶ μόνον, ὅτι καλέσας ποτὲ φορολογικόν τινα ὑπάλληλον εὐπορήσαντα ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ὡς λέγουσιν, εἶπεν αὐτῷ· «θὲς τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὴν κεφαλήν μου, καὶ ὄμοσον πόσος χρυσὸς σοὶ ἐστίν.» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι ἔχει λίτρας ἑκατόν, ὅ ἐστιν 108,000 περίπου δραχμῶν. Τότε ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φέρῃ αὐτὰς ἀμέσως, καὶ τούτου γενομένου, εἶπε πρὸς τὸν ἄνθρωπον· «Τί ἀνάγκη νὰ φροντίζῃς περὶ τοσούτων χρημάτων; κάθησε νὰ συμφάγωμεν, καὶ ἔπειτα ἄπελθε λαβὼν νομίσματα ἑκατόν, τὰ ὁποῖα σοὶ ἀρκοῦσιν.»

Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἀξιοῦμεν οὔτε ὅτι ὅλαι αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ Νικηφόρου διατάξεις ἐγένοντο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπολύτου δικαίου, οὔτε ὅτι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν δὲν συνέβησαν καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις. Ἀλλ' ὅτι οἱ χρονογράφοι, ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτῶν παραφερόμενοι ὑπερεξώγκωσαν τὰ τυχὸν παρεμπεσόντα ἀτοπήματα εἶναι πρόδηλον ἐκ τούτου, ὅτι μαίνονται καθ' ὅλων ἐν γένει τῶν διατάξεων καὶ αὐτῶν τῶν προφανῶς εὐλόγων καὶ δικαίων. Καὶ ὅμως τί εὐλογώτερον τῇ ἀληθείᾳ καὶ δικαιότερον, ἢ ἡ ἀνανέωσις τῶν ἀτόπως καταργηθέντων ἢ εἰς ἀχρηστίαν πεσόντων πόρων τοῦ δημοσίου; ἢ τίς θέλει ἀρνηθῇ σήμερον ὅτι ἦτο ἀτοπώτατον νὰ μένωσι κατὰ μέγα μέρος ἀφορολόγητα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἐνῷ ὁ πενέστερος τῶν γεωργῶν, τῶν βιομηχάνων, τῶν ναυτιλλομένων ἠναγκάζετο νὰ συντελῇ ἐκ τοῦ ὑστερήματός του εἰς τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας; Ἢ τίς θέλει κατακρίνει τὸν φόρον τὸν ἐπιβληθέντα εἰς τὴν ἐν τῇ πρωτευούσῃ εἰσαγωγὴν δούλων; Ἡ δὲ σύστασις τῆς ναυτικῆς τραπέζης μαρτυρεῖ τὴν ἔξοχον πρόνοιαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἐλάμβανε πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς ναυτιλίας καὶ συντήρησιν τοῦ στοιχείου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ μίαν τῶν κυριωτάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Καὶ ἐν γένει εἰπεῖν πᾶσαι αἱ προειρημέναι τοῦ Νικηφόρου διατάξεις μαρτυροῦσι τὸ συνετὸν ἅμα καὶ τολμηρότατον κυβερνητικὸν πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε παρ' ἡμῖν, πνεῦμα ἄξιον τῶν νέων ἑκατονταετηρίδων μᾶλλον ἢ τῆς ὀγδόης καὶ ἐνάτης, ἐν ᾗ βλέπομεν αὐτὸ παραδόξως ἐνώπιον ἡμῶν ἀναπτυσσόμενον.

Τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς δραστηριότητος τῆς εἰσαχθείσης ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως, ἀνεφάνησαν ἰδίως ἐν τῇ τῶν Σλαύων τῆς Πελοππονήσου περιστολῇ. Τὰ τοῦ γεγονότος τούτου γνωρίζομεν ἀκριβῶς ὁπωσοῦν ἔκ τινος ἐκθέσεως τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, περιεχομένης ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν συγγραφῇ, ἐκθέσεως, ἧς καὶ ἄλλοτε ἐμνημονεύσαμεν, ἀλλὰ ἐν παρόδῳ μόνον.

Περὶ τὸ 807 ἔτος οἱ ἐν τῷ θέματι τῆς Πελοποννήσου Σλαῦοι, λέγει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ἀποφασίσαντες νὰ ἀποστατήσωσι, πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν τὴν ἐκπόρθησιν καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν οἰκιῶν τῶν γειτόνων αὐτῶν Γραικῶν Ἔπειτα δὲ ὁρμήσαντες καὶ κατὰ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως Πατρῶν κατέστρεψαν τὰ πρὸ τοῦ τείχους πεδία, καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν ἐπολιόρκησαν, οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι εἶχον ἐπικούρους καὶ μωαμεθανοὺς ἔκ τε τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκ τῆς Συρίας ἐπελθόντας. Ἡ πολιορκία αὕτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον καὶ δεινὴ ἐπεκράτησεν ἐντὸς τοῦ τείχους σπάνις τροφῶν καὶ ὕδατος, οἱ δὲ τῶν Πατρῶν ἄρχοντες εἶχον μὲν εἰδοποιήσει ἐγκαίρως περὶ τῶν γενομένων τὸν ἐν Κορίνθῳ ἑδρεύοντα στρατηγὸν τοῦ θέματος, ἀλλ' οὐδεμίαν λαβόντες παρ' αὐτοῦ συνδρομήν, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ συμβιβασμοῦ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀποφασίσαντες καὶ νὰ ὑποτάξωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν πόλιν, ἐὰν λάβωσιν ἀποχρῶσαν περὶ ἀπαθείας ὑπόσχεσιν. Ἐν τούτοις πρὶν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάγκην, ἐνόμισαν πρέπον, ἐπειδὴ ἤλπιζον πάντοτε ὅτι δὲν θέλουσιν ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, νὰ ἐπιστείλωσι σκοπὸν εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῶν ὀρέων, ἵνα ἐπισκοπήσῃ μήπως πλησιάζῃ ὁ στρατηγός· παρήγγειλαν δὲ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον εἰ μὲν ἴδῃ ἐρχομένην τὴν βοήθειαν νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως κλίνων τὴν σημαίαν ἣν ἐκράτει, ὡς σημεῖον τῆς ἐλεύσεως τοῦ στρατηγοῦ, ἐὰν δὲ οὐδένα ἴδῃ παραγενόμενον, νὰ ἐπιστρέψῃ διατηρῶν ὀρθὴν τὴν σημαίαν. Ὁ σκοπὸς ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέρος ὅπου διετάχθη νὰ μεταβῇ, καὶ ἐπανήρχετο κρατῶν ὀρθὴν τὴν σημαίαν, ὅτε αἴφνης ὀλισθήσαντος τοῦ ἵππου καὶ πεσόντος τοῦ ἐπιβάτου, ἔκλινεν ἡ σημαία· ὥστε οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως, οἵτινες κατώπτευον τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ φρουρίου πύργων, ἰδόντες τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον ἐνόμισαν ὅτι πλησιάζει

ἐξάπαντος ὁ στρατηγός, καὶ ἐμπλησθέντες θάρρους, διέταξαν τοὺς κατοίκους νὰ ἀνοίξωσι τὰς πύλας τοῦ φρουρίου, ἐξῆλθον ἅπαντες ἀκατάσχετοι κατὰ τῶν Σλαύων, ἔτρεψαν αὐτοὺς κατὰ κράτος, καὶ διεσκόρπισαν, καὶ ἀπήλασαν μακρὰν τῆς πόλεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος βεβαιοῖ ἐνταῦθα ὅτι τὸ κατόρθωμα ἐγένετο ἰδίως διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ προστάτου τῆς τῶν Πατρῶν πόλεως, ὅτι τούτου ἕνεκεν ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς νὰ ὀλισθήσῃ ὁ ἵππος τοῦ ἀποσταλέντος σκοποῦ, καὶ νὰ κλίνῃ ἡ σημαία, καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι ὀφθαλμοφανῶς εἶδον τὸν πρωτόκλητον ἀπόστολον Ἀνδρέαν στρατηγοῦντα τῆς ἐπιγενομένης μάχης, ἵππῳ ἐπικαθήμενον καὶ δρόμῳ ἐπερχόμενον κατὰ τῶν βαρβάρων. Ὁπωσδήποτε ὁ ἐν Κορίνθῳ στρατηγὸς δὲν εἶχε κωφεύσει εἰς τὰς δεήσεις τῶν Πατρέων· ἂν ἀνέβαλε τὴν ἄφιξίν του, ἀνέβαλεν αὐτήν, ἵνα συγκροτήσῃ ἀποχρῶσαν δύναμιν, τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἔφθασεν εἰς Πάτρας εἰμὴ τὴν τρίτην μετὰ τὸ τρόπαιον ἡμέραν. Ἐκεῖ μαθὼν ἀκριβῶς τὰ γενόμενα, ἔγραψε τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Νικηφόρον ἔκθεσίν του, δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ τήν τε ἔφοδον τῶν Σλαύων καὶ τὴν λεηλασίαν καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ καταστροφήν, καὶ ὅσα ἄλλα δεινὰ ἐπροξένησαν, ἔτι δὲ τὴν πολυήμερον πολιορκίαν, καὶ τὴν κατὰ τοῦ φρουρίου διηνεκῆ ἐπίθεσιν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν ἔξοδον τῶν πολιορκουμένων, καὶ τὴν ὁλοσχερῆ ἧτταν ἣν ἐπήγαγον εἰς τοὺς πολεμίους διὰ τῆς προστασίας καὶ ἀρωγῆς τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα μαθὼν διέταξεν ὅτι, «ἐπεὶ καὶ τὸ τρόπαιον καὶ ἡ κατὰ κράτος νίκη παρὰ τοῦ ἀποστόλου γέγονεν, ὀφειλόμενον καθέστηκε πᾶσαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν πολεμίων, καὶ τὰ λάφυρα καὶ τὰ σκῦλα αὐτῷ ἀποδοθῆναι.» Ὅθεν ἐπὶ τούτῳ πάντες οἱ Σλαῦοι οἱ μετασχόντες τῆς στάσεως ταύτης μεθ' ὅλων τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὑπηρετῶν, ἔτι δὲ καὶ ἅπασα ἡ κινητὴ καὶ ἀκίνητος περιουσία αὐτῶν, ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου ἐν τῇ μητροπόλει Πατρῶν ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλης δὲ πηγῆς, ἤτοι ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν βαλέα Ἀλέξιον Κομνηνόν, (ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν σελίδι 216 καὶ ἑπομ. τοῦ παρόντος τόμου) μανθάνομεν ὅτι τότε πρῶτον καὶ ἕνεκα τοῦ προειρημένου θαύματος, ἡ ἐπισκοπὴ Πατρῶν προεβιβάσθη εἰς

τάξιν μητροπόλεως, καὶ ὑπετάχθησαν εἰς αὐτὴν αἱ τρεῖς ἐπισκοπαὶ Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαίμονος.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη τῶν Σλαύων τῆς Πελοποννήσου εἶναι μία οὐ μόνον τῶν γνωστοτέρων εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαιοτέρων βεβαίως· διότι μετέσχον αὐτῆς ἅπαντες, ὡς φαίνεται, οἱ ξένοι ἐκεῖνοι τῆς χερσονήσου ἄποικοι. Τοῦτο συνάγεται πρῶτον ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, καθ' ἣν λέγεται ὅτι ἐπανέστησαν οἱ ἐν τῷ θέματι τῆς Πελοποννήσου Σλαῦοι, οὐχὶ δὲ μοῖρά τις αὐτῶν, ὥς τινες ὑπέθεσαν. Συνάγεται πρὸς τούτοις ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀποστατήσαντες περιῆλθον εἰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἀράβων, καὶ ἐπέτυχον ναυτικὴν παρὰ τούτων ἐπικουρίαν· εἶναι δὲ δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὀλίγαι τινὲς σλαυϊκαὶ κοινότητες ἐπεχείρησαν τοιαύτας ἐξωτερικὰς σχέσεις, αἵτινες δὲν εἶναι πιθαναί, εἰμὴ ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς ὁμάδος τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλαύων. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα ὅτι, ἐπειδὴ ἐν ἔτει 806 καὶ 807 μεγάλαι ναυτικαὶ Ἀράβων μοῖραι ἐπετέθησαν, ὡς προϊστορήσαμεν, κατὰ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ρόδου, οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ εὐλόγως ὑπέθεσαν ὅτι ἐκ τῶν στόλων τούτων πιθανῶς ἀπεσπάσθη ἡ σταλεῖσα εἰς τοὺς Σλαύους τῆς Πελοποννήσου ἐπικουρία, καὶ τούτου ἕνεκεν ὥρισαν ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐγένετο τῷ 807. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπικυροῖ τὴν γνώμην ὅτι ἐπανέστησαν τότε ἅπαντες οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλαῦοι, ἡ διπλῆ μαρτυρία περὶ τῆς καθυποτάξεως εἰς τὴν ἄλλοτε ἁπλῆν ἐπισκοπὴν Πατρῶν, τὴν ἀναβιβασθεῖσαν τότε εἰς τάξιν μητροπόλεως, κατὰ μὲν τὸν Πορφυρογέννητον, ὅλων τῶν ἀποστατησάντων Σλαύων, κατὰ δὲ τὸν πατριάρχην Νικόλαον, τῶν ἐπισκοπῶν Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαίμονος. Διότι ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων μαρτυριῶν ἀναγκαίως συνάγεται ὅτι τῆς ἐπαναστάσεως μετέσχον, παρεκτὸς τῶν Σλαύων τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος, καὶ οἱ τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακεδαίμονος, ὅ ἐστιν ὅλης τῆς χερσονήσου οἱ Σλαῦοι. Ἄξιον ὡσαύτως παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι ὁ Πορφυρογέννητος ὀνομάζει τοὺς ἰθαγενεῖς Γραικοὺς καὶ οὐχὶ Ἕλληνας· ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπέφευγον ἔτι νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὄνομα Ἕλλην, ὡς ἐθνικὸν ὄνομα, διότι ἐσήμαινεν ἀκόμη μᾶλλον τὸν εἰδωλολάτρην. Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ πᾶσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἅπαντες οἱ ἀποστατήσαντες ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ἐν

Πάτραις ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατετάχθησαν εἰς τάξιν κληρικοπαροίκων. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν φαίνεται συμβιβαζόμενον οὔτε πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως γενομένην κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, οὔτε πρὸς τὸν ὀλίγον τοῦ Νικηφόρου ζῆλον ὑπὲρ τοῦ πλουτισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀλλά, πρῶτον, ἐνταῦθα δὲν προέκειτο περὶ συνήθων τοῦ κράτους ὑπηκόων, προέκειτο περὶ ξένων ἀλλοθρήσκων καὶ ἀδιακόπως στασιαζόντων ἀποίκων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ προσοικειωθῶσι τῇ πολιτείᾳ, νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς, καὶ οὕτω διαρκῶς νὰ δαμασθῶσιν εἰμὴ παραδεχόμενοι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα· ἵνα δὲ παραδεχθῶσι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, συντελεστικώτατον ἦτο νὰ συναρμολογηθῶσι διὰ συνεχοῦς τινος δεσμοῦ μετὰ τοῦ προειρημένου ναοῦ. Αὕτη λοιπὸν ἡ δουλοπαροικία ὡρίσθη ἐκτάκτως χάριν ἰδιάζοντος πολιτικοῦ σκοποῦ, καὶ ἐπὶ ξένων μᾶλλον ἢ ὑπηκόων. Ὅτι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν καθυπεβλήθησαν εἰς θεσμὸν συνήθη καὶ κοινῶς τότε ἰσχύοντα, ἐξάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι εἰδικὰ σιγίλλια ὥρισαν τὸ τί ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μητροπολίτην, ἐνῷ, ἂν προέκειτο περὶ καταστάσεως ἀνεγνωρισμένης ὑπὸ τῶν ἐπικρατούντων νόμων, οἱ νόμοι οὗτοι ἤθελον κανονίζει τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν, οὐδὲ ἤθελεν εἶναι χρεία εἰδικῶν περὶ τούτου διατάξεων. Πρὸς τούτοις ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀντὶ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἐπέβαλεν εἰς τὸν μητροπολίτην νὰ συντηρῇ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τὰ στρατιωτικὰ σώματα καὶ τοὺς ξένους πρέσβεις, καθ' ὅσον πάντες οὗτοι διερχόμενοι διὰ Πατρῶν ἤθελον παραμένει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ὅπερ συνᾴδει ἐπὶ τέλους πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων τοῦ Νικηφόρου διατάξεων ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

Αἱ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ κράτους φροντίδες τοῦ Νικηφόρου διεκόπτοντο συνεχῶς σχεδὸν ὑπὸ τῶν ἀγώνων, οὓς ἠναγκάζετο νὰ διεξάγῃ πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, τοὺς μωαμεθανοὺς καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἱστορήσαμεν ἤδη τὰς περιπετείας τῶν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη πολέμων πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Ἅμα δὲ ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐχθρῶν τούτων, ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους. Οἱ Βούλγαροι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς παραλυσίας εἰς ἣν περιέστη τὸ

κράτος ἐπὶ τῶν τελευταίων εἴκοσι καὶ πέντε ἐνιαυτῶν, ἀνέκυψαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν εἶχε καθυποβάλει αὐτοὺς ὁ Κωνσταντῖνος Ε′ καὶ ἀπέβησαν πάλιν ἐπικίνδυνοι ὑπὸ τὸν νέον αὐτῶν ἡγεμόνα Κροῦμμον, ὅστις ἦρχεν οὐ μόνον τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου Βουλγάρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Τρανσυλβανίᾳ κατασταθέντων. Ὅθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ 807 ἠναγκάσθη ὁ Νικηφόρος νὰ στρατεύσῃ κατ' αὐτῶν καὶ εἶχεν ἤδη καταλάβει τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅτε μαθὼν ὅτι σπουδαία κατ' αὐτοῦ ἐσκευωρεῖτο συνωμοσία ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἀναθεὶς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν σπαθάριον Βαρδάνιον τὸν Ἀνεμᾶν, ὅστις ὅμως, ὡς φαίνεται, δὲν ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων, ἀλλὰ ἠρκέσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ὅσον ἔνεστι τὰ μεθόρια. Τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην, ἥτις προληφθεῖσα κατὰ τὸ 807 ἀνέθορε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, καὶ πάλιν περιεστάλη διὰ τῆς συλλήψεως καὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων, ὑπεκίνει ἡ μοναχικὴ φατρία. Ὁ Νικηφόρος δὲν ἐπέβαλε μὲν χεῖρα εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου περὶ ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων θεσπισθέντα, ἀλλ' ἐπέμενεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν λοιπῶν νέων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους εἰς πολλὰ συνεπλήρωσε καὶ ἀνέπτυξεν· ἐξαιρέτως δὲ ἠσπάσθη τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐπιτρέψας πᾶσαν ἄνεσιν καὶ ἐλευθερίαν συζητήσεως εἴς τε τοὺς ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανίτας καὶ εἰς ὅλους ὅσοι ἐπέμενον πρεσβεύοντες τὰ ὁρισθέντα παρὰ τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 754. Ταῦτα πάντα ἠρέθιζον τοὺς μοναχοὺς ἰδίως, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν διενεργοῦντες τὴν καταστροφὴν τοῦ Νικηφόρου. Ἐν ἔτει δὲ 810 εἷς ἐξ αὐτῶν δὲν ἐδίστασε νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν δολοφονίαν ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἂν καὶ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ κακούργημα, συλληφθεὶς ἀφοῦ ἐπλήγωσε δύο τῶν περὶ τὸν βασιλέα ἀνδρῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τοῦ ἀδιακόπου τούτου κατὰ τοῦ Νικηφόρου πολέμου μετεῖχον καί τινες τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων· αἱ αὐστηραὶ οἰκονομικαὶ τοῦ βασιλέως διατάξεις ἦτο φυσικώτατον νὰ προσβάλωσι ποικίλα συμφέροντα. Ἀλλ' οἱ κύριοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι ἦσαν οἱ μοναχοί, τῶν ὁποίων τὰ πάθη ἐπενόησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς φοβερὰς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τὰς περισωθείσας εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ. Καὶ ὅμως ἀμφότεροι οὗτοι οἱ

χρονογράφοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαστρέψωσι τὰς ὀργανικὰς τοῦ Νικηφόρου διατάξεις ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἀμερόληπτος καὶ δικαία τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία νὰ μὴ διακρίνῃ ἐν αὐταῖς τὸ μεγαλεπήβολον καὶ ἐλευθέριον τοῦ Νικηφόρου πνεῦμα· δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρύψωσιν, ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ κατήντησαν νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὴν ζωὴν αὐτοῦ διὰ δολοφόνου φέροντος τὸ μοναχικὸν σχῆμα· δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παραμορφώσωσι τὰ πράγματα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ καταφαίνεται ἀριδήλως ἡ εὐγενὴς τοῦ ἡγεμόνος φιλανθρωπία. Τῷ ὄντι ὁ μὲν δολοφόνος ἐκεῖνος συλληφθεὶς κατεκλείσθη ἐν φρενοκομείῳ ὡς παράφρων· οὐδεὶς δὲ τῶν ἐν ἔτει 807 φωραθέντων ἐνόχων ὑπεβλήθη εἰς τὴν νενομισμένην θανατικὴν ποινήν, ἀλλὰ πάντες ὑπέκυψαν εἰς ἐπιεικεστέρας σχετικῶς τιμωρίας.

Ἅμα δὲ περιστείλας τὰς ἐσωτερικὰς ἐκείνας ἀποπείρας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, ὁ Νικηφόρος ἐστράτευσεν αὖθις ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους οἵτινες ἀπέβαινον ὁσημέραι αὐθαδέστεροι. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 809 ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς πληρωμὴν τῆς μισθοδοσίας τῶν περὶ τὸν Στρυμόνα ποταμὸν σταθμευόντων ταγμάτων. Ἐνῷ δὲ ἐγίνετο πληρωμή, ἐπιπεσόντες οἱ Βούλγαροι καὶ φονεύσαντες ἱκανοὺς τῶν φρουρούντων τὸ στρατιωτικὸν ταμεῖον, ἀφήρπασαν ἐξ αὐτοῦ 1100 λίτρας χρυσίου ἤτοι 1,188,000 περίπου δραχμῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἄλλην ἀποσκευήν, μεθ' ὃ ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Κροῦμμος ἐκυρίευσε, πρὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, αἰφνιδίως τὴν Σαρδικὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου, κατασφάξας, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην, 6,000 στρατιώτας χωρὶς τοῦ ἄλλου τῶν κατοίκων πλήθους. Ἡ Σαρδικὴ ἡ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μετονομασθεῖσα Τριαδίτσα, σήμερον δὲ καλουμένη Σόφια, ἀπετέλει πιθανῶς μέρος τοῦ τμήματος τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε (σελ. 359) παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Βουλγάρους· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπεδόθη ὑπ' αὐτῶν, ὅτε τοσοῦτον δεινῶς ἐταπεινώθησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε'. Νῦν δέ, ἐπειδὴ ἐκυριεύθη πάλιν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ Νικηφόρος, στρατεύσας ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους, ἐνέβαλεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας αὐτῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ αὐτόθι καὶ νὰ ὀχυρώσῃ τὴν Σαρδικήν, ἀναγγείλας ταῦτα εἰς τὴν σύγκλητον. Ἀλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μὴ ἐπιτυχόντες κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ἀπεφάσισαν νῦν νὰ ῥαδιουρ-

γήσωσιν αὐτὸν τὸν στρατόν, καὶ πρὸς τοῦτ᾽ ὠφελήθησαν ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Τὰ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους ἤδη στρατεύσαντα εὐρωπαϊκὰ τάγματα ἔσωζον, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Εἰρήνης πνεῦμα πολέμιον τῆς μεταρρυθμίσεως. Τότε δὲ οὐ μόνον εἰς δεινὴν ἐξετέθησαν κακοπάθειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐστηρὰν καθυπεβλήθησαν πειθαρχίαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, ὅστις πληρώνων τακτικῶς την μισθοδοσίαν αὐτῶν, καὶ ἐπαρκῶν εἰς ἁπάσας τὰς ἄλλας χρείας, ἐνόμισεν ὅτι δικαιοῦται νὰ διατάξῃ τὴν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰν ἁπάσης τῆς λείας τοῦ πολέμου. Προσέτι δὲ εἶχε φανῆ ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ τῆς Σαρδικῆς, οἵτινες δὲν εἶχον ἐκπληρώσει ἀποχρώντως τὸ καθῆκον αὐτῶν, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἐκείνων, ἐν οἷς καὶ ὁ σπαθάριος τοῦ μηχανικοῦ Εὐθύμιος, ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Ὅθεν διὰ τῆς συνδρομῆς ὅλων αὐτῶν τῶν αἰτίων παρεσκευάσθη ἐν τῷ στρατοπέδῳ στάσις, ἣν ὅμως ἀνεκάλυψεν ὁ βασιλεύς, ὅστις τιμωρήσας τοὺς πρωταιτίους ἀνήγγειλεν ἐνταὐτῷ τὰ συμβάντα εἰς τὴν σύγκλητον καὶ κατηγόρησε τὸν στρατὸν ἐπισήμως, καὶ δικαίως τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι ἕνεκα τῆς ὀλίγης αὐτοῦ προθυμίας καὶ ἀταξίας διεκωλύθη νὰ καταλάβῃ τὴν τοῦ Κρούμμου αὐλήν. Ἀλλὰ τότε πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἀφορῶντες εἰς τὴν δυσμένειαν ταύτην τοῦ βασιλέως, καὶ φοβούμενοι μήπως ἡ πρότερον εἰς ὀλίγους περιορισθεῖσα τιμωρία ἐπεκταθῇ καὶ εἰς αὐτούς, διενήργησαν νέαν καὶ δεινοτέραν τῆς προηγουμένης ἐπιβουλήν, καθ᾽ ἣν ὁ Νικηφόρος ἀνέπτυξε τόλμην καὶ ἀταραξίαν ψυχῆς ἀξιοσημείωτον. Ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκάθητο εἰς τὴν τράπεζαν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ στρατιῶται διαρρήξαντες τὰς σκηνὰς ἀφηνίασαν· μετ᾽ ὀλίγον δὲ εἶδεν αὐτοὺς περιστοιχίσαντας τὴν βασιλικὴν σκηνὴν καὶ ἤκουσε τὰς ὕβρεις αὐτῶν καὶ τὰς ἀράς, ἀξιούντων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποφέρωσι πλέον τὴν δυστροπίαν αὐτοῦ καὶ φιλαργυρίαν, διότι αὕτη μάλιστα ἡ τελευταία τῆς φιλαργυρίας κατηγορία ἦτο ἡ συνήθως γινομένη κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις ἠγωνίζετο ἅμα μὲν διὰ δικαίας καὶ ἀκριβοῦς τῶν φόρων εἰσπράξεως, ἅμα δὲ διὰ τῆς περὶ τὴν δαπάνην τάξεως καὶ οἰκονομίας, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν οἰκονομικὴν τοῦ κράτους παραλυσίαν. Ὁ Νικηφόρος οὐδένα εἶχε πρότερον ἕτερον στρατὸν ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς ταραξίας· τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἀκαριαίας αὐτοῦ ἀποφάσεως καὶ συνέσεως,

καὶ ἡ ἀπόφασις ὑπῆρξεν ὅσον ἔνεστι συνετή. Γινώσκων ὅτι τὸ πλῆθος, ἅμα κατευνασθῇ ἡ πρώτη αὐτοῦ ὁρμή, εὐχερῶς μεταβάλλει γνώμην, διέταξε τοὺς πατρικίους Νικηφόρον καὶ Πέτρον νὰ ὑποσχεθῶσιν εἰς τοὺς ταραξίας τὰ πάντα, προτρέποντες αὐτοὺς μόνον νὰ περιμείνωσι μέχρι τῆς πρωΐας. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι ἡσύχασαν, οἱ δὲ πεισματωδέστεροι χωρισθέντες τοῦ λοιποῦ στρατοῦ κατέλαβον παρακείμενόν τινα λόφον. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Θεοφάνης ὑβρίζει τοὺς στασιαστὰς ὡς τρισαθλίους, διότι κύριοι ὄντες νὰ καταστρέψωσι τὸν βασιλέα, δὲν ἔπραξαν τοῦτο, ἀλλὰ προσκνέβησαν εἰς τὸν βουνὸν ἐκεῖνον ἀναβοῶντες τό, κύριε ἐλέησον, ὡς ἂν προέκειτο, λέγει, περὶ σεισμοῦ τινος ἢ ἀνομβρίας. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ μοναχοῦ αὐτοῦ χρονογράφου δὲν ἦσαν, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, πολὺ συντηρητικαί. Ὁ δὲ βασιλεύς, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς νυκτὸς ἐκείνης, καθησύχασεν ἔτι μᾶλλον τὰ πνεύματα δι' ἐπιτηδείων πρὸς πολλοὺς ἀξιωματικοὺς δωρεῶν, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν προσελθὼν αὐτὸς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὄχλων συνεπλήρωσε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως διὰ νέων ὑποσχέσεων καὶ περιποιήσεων μεθ' ὅ, καταλιπὼν τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν πατρίκιον Θεοδόσιον Σαλιβαρᾶν, ἐπέστρεψεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος δὲν ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἀτιμώρητον τὴν πρὸ μικροῦ γενομένην παραβίασιν ὅλων τῶν νόμων τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ὅθεν προσεκάλεσεν ἀμέσως εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἀσιανοῦ στρατοῦ, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ φρονήματα εἶχε πᾶσαν πεποίθησιν, καὶ ἔπειτα διέταξε τὰ κατὰ τῶν Βουλγάρων στρατεύσαντα τάγματα νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὸ προάστειον τοῦ ἁγίου Μάμαντος παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦ νὰ λάβωσι τοὺς μισθοὺς αὐτῶν. Ἅμα ὅμως ἦλθον αὐτόθι, ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὰ ὅτι ἡ μισθοδοσία θέλει διανεμηθῇ εἰς Γαλατᾶν καὶ διέταξε νὰ διαπεράσωσι ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ ἕτερον τοῦτο προάστειον ἄνευ ὅπλων. Ἐκεῖ περιεστοιχίσθησαν οἱ ἀπειθεῖς οὗτοι στρατιῶται ὑπὸ τῆς πιστῆς ἀσιανῆς μοίρας καὶ ἀφοῦ οἱ πρωταίτιοι ἐτιμωρήθησαν διὰ δαρμῶν καὶ κουρῶν καὶ ἐξοριῶν, οἱ λοιποὶ πάντες διεβιβάσθησαν εἰς Χρυσόπολιν ὅπου ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ διελύοντο καὶ προσεκαλοῦντο νὰ προνοήσωσιν ἕκαστος οἴκοθεν περὶ τῆς ἰδίας συντηρήσεως. Ἕνεκα

δὲ ταύτης τῆς συμφορᾶς, λέγει ὁ Θεοφάνης, οἱ παθόντες αὐτὴν προσηγόρευσαν τὸ μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Χρυσοπόλεως πέραμα πύρινον ποταμόν.

Κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ 809 ἔτος, ἵνα προσοικειωθῇ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν στρατὸν ὁ Νικηφόρος, προεχειρίσατο τὸν ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Προκοπίας ἔγγονον Νικήταν, εἰ καὶ παῖδα ἔτι ὄντα, ἡγεμόνα τῶν Ἱκανάτων, οἵτινες ἀπετέλουν κράτιστόν τι σῶμα τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, συγκείμενον καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ λογάδων καὶ ἱκανῶν ἀνδρῶν, καὶ τούτου ἕνεκεν ἱκανάτων ἐπονομαζομένων. Τῷ δὲ 810 ἐνησχολήθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν προεκτεθεισῶν στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν αὐτοῦ διατάξεων, ὥστε μόλις τῷ 811 ἐστράτευσεν αὖθις κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἡ ἐπιμονὴ αὐτοῦ εἰς τὸν προκείμενον πόλεμον ἐξηγεῖται εὐκόλως ὅταν ἀναλογισθῶμεν ἔνθεν μὲν τοὺς ἀπὸ τοῦ ἔθνους ἐκείνου καθ' ἑκάστην προαγομένους κινδύνους, ἔνθεν δὲ ὅτι ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀαρούν, τῷ 809, καὶ τῶν ἐμφυλίων διενέξεων εἰς ἃς ὡς ἐκ τούτου περιεπλάκησαν οἱ Ἄραβες, ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἀπαλλαγῇ πάσης ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου μερίμνης. Ὅθεν διέταξε πάνδημον στρατολογίαν κατὰ τῶν Βουλγάρων, ὑποχρεώσας καὶ τῶν πενήτων πολλοὺς νὰ ἀπέλθωσιν ἐκτάκτως εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην «ἰδίοις ὀψωνίοις, λέγει ὁ Θεοφάνης, σφενδόναις καὶ ῥάβδοις ὡπλισμένους,» ὅπερ δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ἄλλο εἰμὴ ὅτι εἰς τὴν ἔκτακτον ταύτην στρατείαν ἐκλήθησαν καὶ ἐκ τῶν ἀπορωτέρων ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἰδίαν συντήρησιν καὶ ὅπλισιν ὡς ψιλοὶ στρατιῶται. Μετὰ τοῦ πολυαρίθμου λοιπὸν τούτου στρατοῦ ἐνέβαλεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων καὶ κατὰ μῆνα ἰούλιον ἐστρατοπέδευσε περὶ Μαρκέλλαν, ὅτε ὁ καταπτοηθεὶς Κροῦμμος ἐξητήσατο εἰρήνην διὰ πάσης θυσίας. Ἀλλ' οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοσάκις ἠπατήθησαν ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἐκείνου, ὥστε ὁ Νικηφόρος δὲν ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ὁλοσχερῆ, εἰ δυνατόν, καταστροφὴν τοῦ ἀντιπάλου του. Ἐπὶ τούτῳ δὲ προήλασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας ἀναζητῶν τὴν αὐλὴν τοῦ Κρούμμου, καὶ μετὰ τριήμερον δυσχερῆ ἐν μηνὶ ἰουλίῳ πορείαν ἐντὸς χώρας πολλάκις ἑλώδους καὶ ἐρήμου, ἔφθασε τελευταῖον εἰς τὸ μέρος ὅπου

ἐστάθμευεν ὁ τῶν Βουλγάρων ἡγεμών, ἐκυρίευσε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ, καὶ εὗρεν ἐν αὐτῷ θησαυροὺς μεγάλους. Ὁ Κροῦμμος διεσώθη μέν, περιῆλθεν ὅμως εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε προέτεινε πάλιν εἰς τὸν Νικηφόρον νὰ εἰρηνεύσῃ παραλαμβάνων οὐ μόνον τὴν λείαν ὅσην συνέλεξεν, ἀλλὰ καὶ εἴτι ἄλλο ἦν αὐτῷ ἀρεστόν. Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα εἶναι δυσερμήνευτα. Ἡ ἅλωσις τῆς αὐλῆς τοῦ Κρούμμου, ἐξ ἧς οὗτος περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν καὶ ταπείνωσιν, συνέβη τῇ 20 ἰουλίου, τῇ δὲ 25 βλέπομεν αἴφνης τὸν Νικηφόρον πολιορκούμενον ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν ἔσχατον διατελοῦντα κίνδυνον. Πῶς ὁ πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένος Κροῦμμος ἀπέβη ἐντὸς 5 ἡμερῶν φοβερώτατος; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλοὶ χριστιανοὶ ἀξιωματικοὶ εἶχον αὐτομολήσει πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων κατά τε τὰς προηγουμένας στρατείας, καὶ μικρὸν πρὸ τῆς παρούσης. Οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ οὗτοι συνέδραμον αὐτόν, ὡς λέγεται, εἰς τὸ νὰ περιχαρακώσῃ καὶ νὰ σταυρώσῃ πάσας τὰς διόδους, καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω δυσχερεστάτην πᾶσαν ὀπισθοχώρησιν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ὁ Κροῦμμος κατώρθωσεν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ συγκροτήσῃ νέαν δύναμιν τοσαύτην, ὥστε νὰ μεταβάλῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος εὑρέθη ἀπροσδοκήτως εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν, καὶ ὅτι περιχαρακωθεὶς ἀπὸ τὴν προτεραίαν ἀπεφάσισε νὰ περιμένῃ τὴν ἔφοδον τῶν πολεμίων ἵνα ἀποθάνῃ μαχόμενος. Πολλοὶ ἐγκατέλιπον τὸν στρατὸν ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ διασκορπισθέντες τῇδε κἀκεῖσε· οὐδὲ παρέμειναν ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰμὴ τὰ κράτιστα τῶν ταγμάτων καὶ οἱ ἄριστοι τῶν ἀξιωματικῶν, εἰς οὓς ὁ Νικηφόρος εἶπε καθαρὰ «ὅτι κἂν πτερωτοὶ γενώμεθα, μηδεὶς ἐλπίσῃ διαφυγεῖν τὸν ὄλεθρον». Τὴν πρωΐαν τῆς 25 οἱ Βούλγαροι ἐπιπεσόντες παρέλαβον σύμμαχον τὸ πῦρ διὰ τῆς ἐμπρήσεως τοῦ περιχαρακώματος, δι' οὗ περιεστοιχίζετο τὸ στρατόπεδον· ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπολέμησαν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέκυψαν. Ὁ Νικηφόρος καὶ πεντήκοντα τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι πατρίκιοι, οἱ στρατηγοὶ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς Θρᾴκης, προσέτι δὲ καὶ πολλοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔπεσον ἡρωϊκῶς περὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ σημαίαν. Οἱ βάρβαροι ὑπέσχοντο τὸ ζῆν εἰς πάντα

ὅστις ἤθελεν ἐξομόσει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ πολλοὶ δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν τοιαύτην σωτηρίαν, πᾶσά τε ἡ τῶν χριστιανῶν καλλονὴ διεφθάρη, λέγει ὁ Θεοφάνης, τά τε ὅπλα πάντα ἀπώλοντο καὶ τὰ τῆς βασιλείας σκεύη.

Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην συμφορὰν δὲν κατεστράφη ὁλόκληρος ὁ στρατός· τοῦ ἀγῶνος μετέσχε καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Νικηφόρου Σταυράκιος, ὅστις καίτοι πληγωθεὶς βαρέως ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ μετ' ἀξιολόγου μοίρας εἰς Ἀδριανούπολιν. Πιθανῶς ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἀγγελίᾳ τῆς καταστροφῆς τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τινὲς τῶν παρόδων ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτῶν ἐπειγομένων νὰ συμμετάσχωσι τῆς λείας, καὶ ἠδυνήθη οὕτω νὰ διέλθῃ ἡ μοῖρα ἐκείνη. Ἅμα ἀφικόμενος εἰς Ἀδριανούπολιν ὁ Σταυράκιος, τὸν ὁποῖον ὁ πατὴρ εἶχε παραλάβει πρὸ καιροῦ ὡς συμβασιλέα, ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ περισωθέντος στρατοῦ, εἰ καὶ ὀλίγας παρέχων ἐλπίδας ὅτι θέλει ἐπιζήσει ἕνεκα τοῦ τραύματος αὐτοῦ. Περὶ τοῦ Σταυρακίου οἱ χρονογράφοι λέγουσιν ὅσα καὶ περὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, προστιθέμενοι ὅτι ἦτο ἀσθενὴς τό τε σῶμα καὶ τὸν νοῦν. Μὴ δυνάμενοι ἕνεκα τοῦ προώρου αὐτοῦ θανάτου νὰ κρίνωμεν μέχρι τίνος αἱ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ κατηγορίαι ἦσαν ἀληθεῖς, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Νικηφόρου νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐπικινδύνῳ ταύτῃ στρατείᾳ τὸν μόνον υἱὸν τὸν ὁποῖον εἶχε, καὶ ἡ ἀνδρεία μεθ' ἧς ἠγωνίσθη ὁ νέος οὗτος δὲν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὰς κατηγορίας ἐκείνας πιθανωτέρας τῶν προηγουμένων. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦλθεν ἐπὶ φορείου εἰς Κωνσταντινούπολιν, κακῶς ἔχων ἐκ τοῦ τραύματος, καὶ οὐδὲν ἧττον ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ὑβριζόμενος. Λέγεται λοιπὸν ὅτι εἶχε τὴν δεινὴν φιλαργυρίαν τοῦ πατρός, ἂν καὶ δὲν ἔλαβε τὸν καιρὸν νὰ ἀποδείξῃ τὴν φιλαργυρίαν ταύτην, διότι τὸ μόνον πρὸς ἀπόδειξιν αὐτῆς θρυλούμενον, ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ περιποιηθῇ διὰ χρηματικῶν δωρεῶν τοὺς πολιτικοὺς καὶ κληρικοὺς μεγιστᾶνας, ὅσων ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχε τιμωρήσει τὰς καταχρήσεις, ὁ δὲ δὲν ἀπεφάσισε νὰ δαπανήσῃ πρὸς τοῦτο εἰμὴ τρία τάλαντα, ἤτοι 300 λίτρας χρυσίου ἤτοι 314,000 περίπου δραχμῶν, οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ, καὶ ἂν τὸ γεγονὸς ὑποτεθῇ ἀληθές, εἰμὴ ὅτι ὁ νέος βασιλεὺς ἐνόμιζε δικαίας τὰς ἐπιβληθείσας τιμωρίας, καὶ ἄτοπον πλειοτέ-

ραν ἀποζημίωσιν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι δὲν ἔπαυσεν ὑβρίζων τόν τε μάγιστρον τοῦ παλατίου ἤτοι ἐπιμελητὴν τῶν ἀνακτόρων, Θεόκτιστον, καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Στέφανον, οἵτινες πρῶτοι εἶχον ἀναγορεύσει αὐτὸν βασιλέα ἐν Ἀδριανουπόλει, καὶ τὸν ἐπ' ἀδελφῇ Προκοπίᾳ γαμβρὸν Μιχαὴλ τὸν Κουροπαλάτην, ὅστις μετασχὼν τῆς τελευταίας ἐκστρατείας καὶ ἀβλαβὴς ἐκεῖθεν περισωθείς, ἦτο, ἐν πιθανῇ περιπτώσει τοῦ θανάτου τοῦ Σταυρακίου, ὁ φυσικὸς τῆς βασιλείας διάδοχος. Διότι τὸν Σταυράκιον εἶχε μὲν νυμφεύσει πρὸ τριῶν ἥμισυ ἐτῶν ὁ Νικηφόρος μετὰ συγγενοῦς τινος τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Θεοφανοῦς, ἥτις εἶναι ἡ δευτέρα Ἀθηναία, ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ βραχεῖ διαστήματι ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἀναβιβασθεῖσα εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' ἐκ τοῦ γάμου τούτου δὲν εἶχε γεννηθῇ τέκνον. Λέγεται δὲ ὡσαύτως ὅτι ὁ Σταυράκιος ἐπεχείρησε νὰ τυφλώσῃ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μιχαήλ, ὅτι ἤθελε νὰ περιποιήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν Θεοφανώ, ὅτι ἐν ἀποτυχίᾳ τούτου ἡτοιμάζετο νὰ ἀνακηρύξῃ δημοκρατίαν καὶ ἄλλα παραπλήσια. Τὸ δὲ πιθανώτερον εἶναι ὅτι καὶ ὁ Σταυράκιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔβλεπον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιζήσῃ· καὶ ὁ μὲν Σταυράκιος, ἕνεκα τῆς στοργῆς αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοφανώ, ἐπεθύμει νὰ διαβιβάσῃ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλείαν, ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν Στέφανος καὶ ὁ μάγιστρος Θεόκτιστος ὑπελάμβανον ἐπισφαλὲς νὰ παραδοθῇ ἡ βασιλεία εἰς χεῖρας γυναικὸς κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους καιρούς, μάλιστα μετὰ τὸ ὀλέθριον προηγούμενον τῆς Εἰρήνης. Ὅθεν συνεφωνήθη νὰ ἀναγορεύσωσι τὸν Κουροπαλάτην Μιχαήλ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας τοῦ Σταυρακίου ἐχειροτέρευσε τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιμελῆται τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακηρύξωσιν ἄνευ ἀναβολῆς τὸν Μιχαήλ, ὅπερ καὶ ἔπραξαν τὴν 2 ὀκτωβρίου, ὅτε ὁ Σταυράκιος μετὰ δίμηνον περίπου βασιλείαν ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καὶ ἀπῆλθεν εἰς μονήν τινα, ἐν ᾗ ἀπεβίωσε μετ' ὀλίγον, τῇ 12 ἰανουαρίου 812. Ἐμόνασε δὲ ἔκτοτε ἡ χήρα αὐτοῦ Θεοφανώ. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν βασιλέα Νικηφόρον, ὃν κατελίπομεν πεσόντα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῇ 25 ἰουλίου 811.

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος ἐκκόψας τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἱκανὰς ἡμέρας, ἐπιδεικνύων τὸ τρόπαιον εἴς τε τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, μετὰ δὲ ταῦτα λαβὼν αὐτὴν ἐγύμνωσε τὸ ὀστοῦν, ἐνέδυσεν ἀργυρίῳ, καὶ ἔπινεν ἀγερώχως ἐν τῷ ποτηρίῳ ἐκείνῳ, συνεστιάζων τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας Βουλγάρους τε καὶ Σλαύους. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος ἀνδρός, ὅστις διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς ἐν πολιτικαῖς ὑπηρεσίαις, δὲν ἐδίστασεν ἔπειτα ὡς βασιλεὺς νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων, καὶ νὰ λάβῃ τὸν ἔντιμον τοῦ στρατιώτου θάνατον. Πολλάκις κατεδείξαμεν τὴν κατ' αὐτοῦ δεινὴν τῶν χρονογράφων καταφοράν· ἰδίως ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς φοβερωτέρας τῶν ὕβρεων ἕνεκα τῆς φιλοχρηματίας, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ ὀνομάσαντες τὸν ἄνδρα νέον Ἀχαάβ, καὶ Φαλάριδος καὶ Μίδου ἀπληστότερον· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀσεβείᾳ αὐτὸν ἐστιγμάτισαν καὶ ἐπὶ ποικίλῃ ἄλλῃ κακουργίᾳ καὶ ἐπὶ ἀσελγείᾳ ἐσχάτῃ. Τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ αὐτοὶ οἱ νεώτεροι παρέστησαν τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀλλόκοτόν τι τέρας, καὶ τοῦτο οὐ μόνον οἱ καθολικοί, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ διαμαρτυρόμενος Γίββων, ὅστις κατὰ γράμμα ἀποδεξάμενος τὰς ἐμπαθεῖς φλυαρίας τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ, βεβαιοῖ ὅτι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως εἰς τὸν κόσμον τύραννοι ἀγριώτεροι τοῦ Νικηφόρου, οὐδένα ὅμως ἀπεστράφη δημοτελέστερον ὁ λαός· ὅτι τρεῖς κακίαι μυσαραὶ ἐμόλυνον τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἡ ὑποκρισία, ἡ ἀγνωμοσύνη, ἡ πλεονεξία· ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἱκανότητα ἐπιτηδείαν νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀρετῆς, καὶ οὐδὲν κοινωνικὸν προτέρημα ἐπιτήδειον νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἱκανότητος· ὅτι διετέλεσεν ἀδέξιος καὶ δυστυχὴς ἐν πολέμοις, καὶ ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐλογίσθη τηλικοῦτον εὐτύχημα, ὥστε ἀντεζύγισεν ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ τὴν ἀπώλειαν ὁλοκλήρου τοῦ στρατοῦ. Ταύτην τοῦ μεγάλου ἄγγλου ἱστορικοῦ τὴν κρίσιν διερχόμενος ὁ ἀναγνώστης, καὶ ἀντιπαραβάλλων πρὸς τὴν παρ' ἡμῶν γενομένην ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, θέλει ἀπορήσει ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ διαφωνίᾳ, καὶ ὑποθέσει ἴσως ὅτι ἑτέρας εἴχομεν ὑπ' ὄψιν πηγάς· ὄχι τῇ ἀληθείᾳ. Δυστυχῶς αἱ πηγαὶ ἡμῶν εἶναι αἱ αὐταί, διότι, καθὼς πολλάκις εἴπομεν, πάντες οἱ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως γράψαντες σύγχρονοι συγγραφεῖς ἠφανίσθησαν, περιεσώθησαν δὲ μόνον οἱ ἀντίπαλοι τῆς μεγάλης ἐκείνης μεταβολῆς. Μαρτυρίας λοιπὸν ἑτέρας, μάλιστα ἐπὶ τῆς προκει-

μένης βασιλείας, δὲν εἴχομεν. Ἀλλ' ὁ Γίββων περιῆλθεν εἰς τὰ ἀντίθετα ἐκεῖνα συμπεράσματα, τὸ μὲν διότι οὐδεμίαν εἶχεν εἴδησιν περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἧς ὁ Νικηφόρος ἐγένετο εἷς τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν, τὸ δὲ διότι περιφρονῶν ἐν γένει τοὺς μεσαιωνικοὺς ἡμῶν χρόνους ἀπεδέχετο πᾶσαν κατ' αὐτῶν κατηγορίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι διότι ἕνεκα τούτων πάντων δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς οὔτε τοὺς λόγους τῆς δυσμενοῦς πρὸς αὐτὸν διαθέσεως τῶν σωζομένων χρονογράφων, οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ πράξεων, ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως, ἣν περὶ αὐτῶν ἐξήνεγκον οἱ χρονογράφοι ἐκεῖνοι. Ἐπὶ ὑποκρισίᾳ κατηγορήθη ὁ Νικηφόρος κυρίως, ἕνεκα τῆς θλίψεως ἣν ἔδειξε διὰ τὴν τύφλωσιν τοῦ Βαρδανίου, διαπραχθεῖσαν ἐν τούτοις, ὡς βεβαιοῦσι, κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ. Ἐπὶ ἀγνωμοσύνῃ δὲ διότι ἐφαρμάκευσε πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὴν βασιλείαν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο λέγεται, καθὰ προείπομεν, ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἁπλῶς ὡς ᾀδόμενον (ὡς φασί). Οἱ δὲ πολὺ μεταγενέστεροι Κεδρηνὸς καὶ Ζωναρᾶς, ἱστοροῦντες τὸ πρᾶγμα ὡς βέβαιον ἀποδεικνύουσι μόνον τὸ μῖσος ὅπερ εἶχον κατὰ τοῦ ἀνδρός, καὶ δι' ὃ δὲν καθίστανται τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστοι. Περὶ δὲ τῆς πρώτης αἰτιάσεως διὰ μακροῦ λαλήσαντες ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἄδικον νὰ παραδεχθῶμεν ἀδιστάκτως τὰ γεγονότα ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ χρονογράφων ἐμπαθῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν νὰ στιγματίσωμεν ὁλόκληρον τοῦ βασιλέως τὸν χαρακτῆρα. Μήπως ὁ Θεοφάνης δὲν συλλαμβάνεται ἐπανειλημμένως ἐπ' αὐτοφώρῳ ψευδόμενος περὶ Νικηφόρου; Εἴδομεν ὅτι λέγει αὐτὸν δημεύσαντα τὴν περιουσίαν τοῦ Βαρδανίου, ἐνῷ ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου συγγραφεῖσα χρονογραφία, ῥητῶς ἀναιρεῖ τὴν κατηγορίαν ταύτην. Ἀλλ' ὁ Θεοφάνης λέγει πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Νικηφόρος διέζευξε τὴν Ἀθηναίαν Θεοφανὼ ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἵνα δώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Σταυράκιον. Ἐν τούτοις ὁ γάμος τοῦ Σταυρακίου ἐτελέσθη κατὰ δεκέμβριον τοῦ 807, κατὰ δὲ ἰανουάριον τοῦ 809, ἤτοι μετὰ ἓν ἔτος καὶ πλέον, συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη σύνοδος ἡ διὰ μακρῶν ἐξετάσασα τὰ τοῦ διαζυγίου τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ ἐν ᾗ οὐδὲν ἀναφέρεται ῥηθὲν περὶ τῆς παρανομίας τοῦ γάμου τοῦ Σταυρακίου. Εἶναι δυνατὸν νὰ παραδε-

χθῶμεν ὅτι ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ οἱ περὶ αὐτόν, οἱ τοσαῦτα κατακραυγάσαντες κατὰ τοῦ διαζυγίου τοῦ Κωνσταντίνου, οὐδὲ λέξιν ἤθελον εἴπει περὶ τοῦ διαζυγίου τῆς Θεοφανοῦς ἐὰν ἀληθῶς τοῦτο συνέβαινεν; Ἢ τίνος πίστεως ἄξιος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θεοφάνης, ὅστις, ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Νικηφόρος πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου συνέτριψε τὸν δεξιὸν πόδα, ἀναγγέλλει τὸ γεγονὸς τοῦτο χαρμοσύνως εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, καὶ ἀποδίδει αὐτὸ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν; (84)

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐνταῦθα εἶναι ἐὰν ἁπλῇ τῷ ὄντι πλεονεξία καὶ χρηματικὴ ἀπληστία ὑπηγόρευσε τὰς ἀκριβέστερον ὁπωσοῦν γνωστὰς κυβερνητικὰς τοῦ Νικηφόρου πράξεις. Ὁ ἐπὶ τῶν δούλων φόρος, ἡ σύστασις τῆς ναυτικῆς τραπέζης, ἡ φορολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ὁ περιορισμὸς τῶν εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς ἐπισκοπὰς ἀφιερωμάτων, ἡ αὐστηρὰ ἐν τῇ διοικήσει οἰκονομία, εἶναι διατάξεις, αἵτινες ἤθελον τιμήσει τὸν ἄριστον τῶν βασιλέων. Ἂν οἱ χρονογράφοι ἔχωσι τὴν ἀνοησίαν νὰ ἀναφέρωσιν αὐτὰς καὶ νὰ χαρακτηρίζωσιν ὡς ἄλλας πληγὰς τοῦ Φαραώ, εἰς ἡμᾶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ διακρίνωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ ἀποδώσωμεν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὰς ἀγαθὰς τοῦ Νικηφόρου διαθέσεις δικαιοσύνην. Ὁ Σλόσσερ, ὅστις ἐξήτασεν ἐπιμελέστερον ταῦτα πάντα, ἐξήνεγκεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κρίσιν ὅλως ἀλλοίαν τῆς τοῦ Γίββωνος καὶ βεβαίως ὀρθοτέραν. Ἀλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων, ὁ Θεοστήρικτος, ὅστις ἔζη ἐπὶ τοῦ μετ' ὀλίγον βασιλεύσαντος Λέοντος Ε', λέγει περὶ τοῦ Νικηφόρου ὅτι ἦτο ὀρθόδοξος, εὐσεβέστατος, φιλόπτωχος καὶ φιλομόναχος μάλιστα· ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἡ αὐστηρότης ἣν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔδειξε πρὸς περιστολὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναχικῶν καταχρήσεων, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐξετιμᾶτο προσηκόντως καὶ ὑπό τινων ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, οὐδὲ ὑπελαμβάνετο ὡς τεκμήριον φιλοχρηματίας καὶ κακοβουλίας.

Ἐν πολέμοις ὁ Νικηφόρος ἀνεδείχθη μὲν πολλάκις ἀτυχὴς καὶ

(84) Ἀλλ' οἱ χρονογράφοι Θεοφάνης καὶ Ζωναρᾶς κατηγοροῦσι κατὰ τοῦ Νικηφόρου καὶ ἄλλην αἰσχρὰν πρᾶξιν, ὅτι δύο παρθένους ὡραίας ἐξ Ἀθηνῶν τῆς ἀκολουθίας τῆς Θεοφανοῦς ἠτίμασε κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Σταυρακίου καὶ τῆς Θεοφανοῦς.

ἴσως ἐνίοτε ἀδέξιος· ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι δὲν ἦτο στρατιωτικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, ὅτι εὗρε τὸν στρατὸν εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν, ὅτι δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ τὸν ἀναδιοργανώσῃ καὶ ὅτι ἐνῷ ἐπιέζετο ἀκαταπαύστως ὑπὸ ἐξωτερικῶν πολεμίων, οἱ ἐσωτερικοὶ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεβούλευον αὐτὸν οὐδὲν ἧττον ἀδιακόπως. Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ· δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης, δὲν ἐφείσθη τῆς ζωῆς οὐδὲ τοῦ ἰδίου υἱοῦ Σταυρακίου, οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ Μιχαήλ, οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐγγόνου Νικήτα, καὶ ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης. Ταῦτα πάντα δὲν ἀποδεικνύουσι βεβαίως ψυχὴν ἀγεννῆ. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν σεβασθεὶς τὰ καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ἀφ' ἑτέρου κυβερνήσας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὑγιεστέρων τῆς μεταρρυθμίσεως ἀρχῶν, ὑπῆρξε μετὰ τὸν ἱδρυτὴν αὐτῆς Λέοντα Γ' ὁ συνετώτερος καὶ ἴσως ὁ πρακτικώτερος τῶν βασιλέων ὅσοι ἐπεδίωξαν τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν τοῦ κράτους ἀναβίωσιν.

Δυστυχῶς ἡ μεταρρύθμισις προσέβαλλε τοσαῦτα συμφέροντα ὥστε, ἵνα εὐδοκιμήσῃ ὁριστικῶς, ἀπῃτεῖτο ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ νὰ διεξάγηται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὸ ἀνδρῶν ἐπιτηδείων ἅμα καὶ γενναίων καὶ καρτερικῶν. Ὁ δὲ μετὰ τὴν δίμηνον τοῦ Σταυρακίου βασιλείαν διαδεξάμενος αὐτὸν Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἀσθενεστάτου χαρακτῆρος. Ὁ Μιχαήλ, καταγόμενος ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ῥαγκαβέ, ἀνῆκεν ὡς ἐκ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ παραδόσεων εἰς τὴν μερίδα τῶν μᾶλλον ἀποτόμων ὀπαδῶν τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταβολῆς, διότι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Θεοφύλακτος ἦτο εἷς τῶν μεγιστάνων οἵτινες, τῷ 780, στασιάσαντες κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου Ε' Νικηφόρον· καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς ὁμοφροσύνης ἐγένετο γαμβρὸς τοῦ πρὸ μικροῦ ἐν Βουλγαρίᾳ πεσόντος βασιλέως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Προκοπίᾳ. Εἰς τὴν προτίμησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς νέας ταύτης εἶχον συντελέσει πιθανῶς καὶ ἄλλαι περιστάσεις· διότι ὁ Μιχαὴλ ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ εὐειδής, ὡς φαίνεται, ὢν κατὰ τὸν χρονογράφον, στρογγυλοπρόσωπος, σιτόχρους καὶ ἔχων μέλαιναν τὴν κόμην καὶ μέλαν τὸ γένειον· τὸ δὲ ἐξωτερικὸν τοῦτο κάλλος ἐπεκόσμει ψυχὴν μαλακωτάτην. Ἀλλ' ἂν ἡ ἀσθένεια τοῦ

χαρακτῆρος δὲν εἶναι προτέρημα οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, ὡς πρὸς τὸν δημόσιον ἄνθρωπον ἀποβαίνει πολλάκις δεινὸν ἐλάττωμα. Ὁ Μιχαὴλ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς κατὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ ἀντιπράξεως τῶν τε μοναχῶν καὶ τοῦ ἱερατείου ἐν γένει καὶ τῶν μεγιστάνων ὅσοι, ἐξοκείλαντες εἰς μυρίας καταχρήσεις ἐπὶ Εἰρήνης, εἶχον τιμωρηθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, ἀπηλπίσθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου πολίτευμα· καὶ αὐτός, ὁ υἱὸς καὶ γαμβρὸς ἐπιφανῶν τῆς μεταρρυθμίσεως προμάχων, παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐχθίστων αὐτῆς πολεμίων. Τὸ πρῶτον θῦμα τῆς ὀλεθρίας ταύτης συμμορίας ὑπῆρξε τὸ δημόσιον ταμεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχε συμπληρώσει μετὰ τοσαύτης ἐπιτηδειότητος καὶ οἰκονομίας. Οἱ ἐν αὐτῷ συλλεγέντες θησαυροὶ διεσκορπίσθησαν (αὐτὴ εἶναι ἡ λέξις ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεταχειρίζεται ἡ ἀνώνυμος περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου συγγραφὴ) ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς τοὺς ἀσκητάς, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον διαβεβοημένους ἐπὶ καταχρήσεσι μεγιστᾶνας, οἵτινες πλὴν τῶν δοθέντων αὐτοῖς χρημάτων ἀνέλαβον καὶ πολλὰ τῶν δικαίως προαφαιρεθέντων ἀπὸ αὐτῶν κτημάτων. Εἰς τὸν πατριάρχην ἐχορηγήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πεντήκοντα λίτραι χρυσίου καὶ εἰς τὸν κλῆρον εἰκοσιπέντε· μετ' οὐ πολὺ δὲ στέψαντος τοῦ Μιχαὴλ τὸν ἴδιον υἱὸν Θεοφύλακτον βασιλέα, ἐδόθησαν εἰς μὲν τὸν κλῆρον 100 λίτραι χρυσίου, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην εἴκοσι πέντε, ἤτοι ἐν ὅλοις 225,000 περίπου δραχμῶν, παρεκτὸς τῶν πολυτίμων ἐκκλησιαστικῶν ἀφιερωμάτων. Ὁ Θεοφάνης λέγει, ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις κατεπλούτισαν τήν τε χήραν τοῦ Σταυρακίου, μονάσασαν, καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς, ὡσαύτως εἰς μοναστήριον κατακλεισθέντας, ὅπερ δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐχρησίμευσαν ὡς πρόφασις πλουτισμοῦ πολλῶν μοναχῶν. Τελευταῖον, ἵνα ἐξευμενισθῇ ἔτι μᾶλλον ὁ στρατός, ἐδωρήθησαν εἰς τὰς γυναῖκας τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ πεσόντων προσφάτως ἀνδρῶν πέντε τάλαντα, δηλαδὴ κεντηνάρια, χρυσίου ἤτοι 560,000 περίπου δραχμῶν. Τὰ χρήματα ἐμοιράζοντο ὑπὸ τῆς Προκοπίας· «αὕτη γὰρ ἦν διατιθοῦσα πάντα τὰ τῆς βασιλείας,» λέγει ὁ Ἀνώνυμος, προσεπιφέρων ὅτι οἱ ὄχλοι ἐμέλισαν ποιή-

ματα καθ' ἕκαστον ἦχον πρὸς εὐφημίαν καὶ πᾶσαν κολακείαν τῆς ἀφειδῶς ὑπὲρ αὐτῶν δαπανώσης ἐκείνης κυβερνήσεως.

Ἀλλ' ἡ μοναχικὴ φατρία δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὰ χρήματα ὅσα ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου· ἤθελε ν' ἀνακτήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τοσοῦτον μέγα ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὰ συμπαρομαρτοῦντα αὐτῷ κτήματα καὶ ὠφελήματα. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔδει νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸ πάντων μετὰ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Εἴδομεν ὅτι ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ εἶχε συμπράξει μετὰ τοῦ προηγουμένου βασιλέως εἰς περιστολὴν τῶν παραλόγων ἀξιώσεων τῆς φατρίας ἐκείνης. Ἴσως ὅμως περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Νικηφόρου βασιλείας ὁ πατριάρχης, εἴτε ὑπολαμβάνων οἴκοθεν ὑπερβολικὰς τὰς ὑποχρεώσεις εἰς ἃς ὁ βασιλεὺς καθυπέβαλεν οὐ μόνον τὰ μοναστηριακὰ ἀλλὰ καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, εἴτε δυσωπούμενος ὑπὸ τῶν παραπόνων τὰ ὁποῖα ἤρχοντο ἕνεκα τούτου πρὸς αὐτὸν παρὰ τῶν πλείστων ἀρχιερέων τοῦ κράτους, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαφωνῇ ὡς πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας πρὸς τὸν βαλέα. Τοὐλάχιστον λέγεται, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου εἶχε συμβουλεύσει τὸν Σταυράκιον νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν κλῆρον διὰ ἐπιεικεστέρου πολιτεύματος, καὶ ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ παρὰ τοῦ ὁποίου, ὡς πρὸς ὀλίγου εἴπομεν, ἐπέτυχεν ἱκανὰς χρηματικὰς δωρεὰς ὑπὲρ ἀρχιερέων καὶ μοναχῶν. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἦτο παρεσκευασμένον εἰς προσεγγισμόν τινα πρὸς τὴν μοναχικὴν φατρίαν· καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, τὸν ὁποῖον ἡ φατρία ἐκείνη εἶχε κατακυριεύσει, ἐπέμεινε παρὰ τῷ πατριάρχῃ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦσα διάστασις, ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἡ ζητουμένη συνδιαλλαγή, καθ' ἣν ὅμως ὁ πατριάρχης ὑπεχώρησεν, ὡς μὴ ὤφειλε, καθ' ὅλα, ἡ δὲ μοναχικὴ φατρία ἐθριάμβευσε λαμπρῶς. Τῳόντι ὁ πατριάρχης καθῄρεσεν αὖθις τὸν ἱερέα Ἰωσήφ, ἀνεκάλεσεν ὅλας τὰς κατὰ τῶν στασιασάντων μοναχῶν ἀποφάσεις αὐτοῦ καὶ ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προτέραν διαγωγὴν διὰ τοῦ φόβου τὸν ὁποῖον εἶχον ὅ τε προηγούμενος βασιλεὺς καὶ αὐτός, μήπως διὰ πλείονος αὐστηρότητος ἐπέλθωσι μείζονα δεινά· οἱ δὲ μοναχοί, ὧν προΐσταντο πάντοτε ὁ γέρων Πλάτων καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Θεόδωρος καὶ ὁ ἀδελφὸς τούτου Ἰωσήφ, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ οἵτινες ἀνέκτη-

σαν ἤδη ὅλα αὐτῶν τὰ ἀξιώματα καὶ κτήματα καὶ ὅλην τὴν ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιρροήν, ηὐδόκησαν νὰ βεβαιώσωσιν ὅτι λησμονοῦσι τὰ ἐν τῷ μεταξὺ «ὡς ὁμότροπα τοῖς πάλαι ἐπὶ τῶν θεοφόρων πατέρων συμβεβηκόσι καὶ ὡσαύτως οἰκονομικῶς παρεωραθεῖσι,» καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα παραχωροῦσιν αὐτὰ «τῷ κυρίῳ τῷ ἐξεταστῇ καὶ ἀποδότῃ τῶν πρακτέων καὶ τῶν ῥητέων».

Ἡ μοναχικὴ φατρία, παντοδύναμος ἐντεῦθεν γενομένη, ἐτράπη ἤδη καθ' ὅλων ὅσοι δὲν ἠσπάζοντο τὸν καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου ὅρον, ἤτοι κατὰ τῶν θερμοτέρων τῆς ὅλης μεταρρυθμίσεως ὀπαδῶν, τοὺς ὁποίους συνέχεε μετὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ παυλιανιτῶν καὶ τῶν ἄλλων ῥιζικωτέρων αἱρέσεων. Τοσοῦτον δὲ ἴσχυε παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὥστε κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ διάταγμα δι' οὗ ἐπεβάλλετο κεφαλικὴ τιμωρία καθ' ὅλων τῶν ἑτεροδοξούντων. Κατ' εὐτυχίαν ὑπῆρχον εἰσέτι ἐν τῇ κυβερνήσει ἢ ἐν τῇ συγκλήτῳ μετριοπαθέστεροι τινὲς καὶ συνετώτεροι ἄνδρες, οἵτινες ἀντέστησαν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ταύτην ἀπόφασιν, ἀξιοῦντες ὀρθῶς ὅτι οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ ἐκκλησία δικαιοῦνται νὰ καταναγκάζωσι τὰς συνειδήσεις διὰ σωματικῶν ποινῶν· διὰ δὲ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἀνεκλήθη τὸ διάταγμα ἐκεῖνο. Σημειωτέον ὅτι κατὰ Θεοφάνην, ἡ πρώτη περὶ θανατικῆς ποινῆς ἀπόφασις εἶχε γίνει «ταῖς Νικηφόρου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου καὶ ἄλλων εὐσεβῶν εἰσηγήσεσιν». Καὶ ὅμως τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ πατριάρχης, ἐνδοὺς ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἄλλων εὐσεβῶν, δηλαδὴ τῆς μοναχικῆς φατρίας, μετέβαλε μετ' οὐ πολὺ γνώμην, διότι ἂν ἐπέμενε, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς ἤθελε παλινῳδήσει ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ὑπεδουλώθη εἰς τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστάς, ὥστε μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἐφαρμόζοντα κατὰ μέρος τὴν πρώτην ἀπόφασιν, καί τοι ἐντελῶς ἀνακληθεῖσαν. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι οἱ συνετοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδοὶ κατώρθωσαν πρὸ πάντων νὰ μεταπείσωσι τὸν πατριάρχην καὶ δι' αὐτοῦ ἔπειτα τὸν Μιχαήλ, ἡ δὲ μοναχικὴ φατρία, ἥτις ἀπαύστως περιεστοίχιζε τὸν βασιλέα, ἐπέτυχε βραδύτερον εἴς τινας περιστάσεις τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ποινικοῦ νόμου κατὰ τῶν ἑτεροδοξούντων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μοναχικὴ φατρία ἀπεφάσισε συγχρόνως νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τόν τε πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους, ἂν καὶ ἐπὶ τῶν

πρὸς τὸν Νικηφόρον διενέξεων αὐτῆς, δὲν εἶχε λάβει παρὰ τῶν ξένων ἐκείνων τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τὴν ὁποίαν ἤλπιζεν. Ἀλλ᾽ ἡ φατρία ἐνόει ὅτι ἐν γένει ὁ πάπας ἦτο πάντοτε πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα ὅστις ἤθελε νὰ καθυποβάλῃ τὴν πολιτείαν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας κράτος, ὅτι οἱ Φράγκοι ἐξηκολούθουν προστατεύοντες τὸν πάπαν, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως φυσικοὶ αὐτῆς συμμαχοι. Εὗρον δὲ καὶ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον εἰς τοῦτο πρόθυμον, ἂν ὄχι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοὐλάχιστον διὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἣν εἶχε νὰ ἴδῃ ἀποκατασταθεῖσαν τὴν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἰρήνην. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Μιχαὴλ ὁ πατριάρχης ἔπεμψε πρὸς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης Λέοντα γράμματα συνοδικά, δι᾽ ὧν διεβίβασε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ ἐδικκιολογήθη διότι δὲν ἔπραξε τοῦτο πρότερον, ἐπιρρίπτων τὴν εὐθύνην εἰς τὸν προηγουμένως βασιλεύσαντα Νικηφόρον. Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἀνέφερεν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα, ὡς εἰς μεσίτην καὶ διαλλακτήν, τὰ περὶ τῆς διενέξεως τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν μοναχῶν, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἐπιγενομένου συμβιβασμοῦ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπήντησε κυρῶν μὲν τὰ κατὰ τὴν προκειμένην συνδιαλλαγὴν γενόμενα, ἐπαινῶν δὲ τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ πατριάρχου καὶ ἐπαγγελλόμενος τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ πάπας δὲν ἐπανῆλθε παντάπασιν εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἀπαιτήσεις· δὲν προσέβαλε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ ὃν ἔφερεν ὁ ἡμέτερος πατριάρχης· δὲν ἐκίνησε τὸ ζήτημα τῆς ἀμέσου ἀπὸ τοῦ λαϊκοῦ ἀναρρήσεως τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, δὲν ἀπήτησε τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀρχαίας δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ ἐν γένει δὲν ἔφερεν εἰς μέσον τὰς κυριαρχικὰς ἐκείνας ἀξιώσεις, αἵτινες καὶ πρότερον καὶ ἔπειτα ἔμελλον νὰ παραγάγωσι τοσαῦτα σκάνδαλα. Ἡ μετριοπάθεια ἣν καθ᾽ ὅλα ταῦτα ἔδειξεν ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης δὲν ἐξηγεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὅστις ἐπιθυμῶν πάντοτε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεων πρὸς τὴν μοναρχίαν ταύτην. Εἴδομεν τῷ ὄντι ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Νικηφόρος εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν

εἰρήνην, δι' ἧς ἐπετράπησαν εἰς τὴν μοναρχίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἱ παράλιαι τῆς Ἑνετίας καὶ τῆς Δαλματίας πόλεις καὶ ἡ τῆς κάτω Ἰταλίας κατοχή, διατηροῦντος τοῦ Καρόλου τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κατακτήσεις· ἀλλὰ περὶ ἀναγνωρίσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς δύσεως οὐδεὶς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ. Μικρὸν ἔπειτα ἐπανελήφθησαν αἱ περὶ Ἑνετίας καὶ Δαλματίας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Φράγκων διενέξεις, καὶ ἱκαναὶ ἐγένοντο ἕνεκα τούτων ἐχθροπραξίαι ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσσῃ, μέχρις οὗ ὁ Νικηφόρος περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ,ἔπεμψε τὸν πρέσβυν Ἀρσάφιον πρὸς τὸν κυβερνῶντα τὴν Ἰταλίαν υἱὸν τοῦ Καρόλον Πιπῖνον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ αὖθις περὶ εἰρήνης. Ἔπεμψε δὲ αὐτὸν πρὸς τὸν Πιπῖνον καὶ ὄχι πρὸς τὸν Κάρολον, ἵνα ἀποφύγῃ τὸ περὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ζήτημα. Ὅταν ὁ Ἀρσάφιος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ Πιπῖνος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ Κάρολος καλέσας τὸν νέον πρέσβυν εἰς Γερμανίαν ὑπεδέξατο αὐτὸν φιλικῶς, ὑπέσχετο τὴν ἀπόδοσιν πολλῶν κατακτήσεων, καὶ ἐνεχείρησεν αὐτῷ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον δι' ἧς ἐπανελάμβανε τὴν περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἐπιθυμίαν, ἀπονέμων πολλάκις τὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὄνομα εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συναπέστειλε δὲ μετὰ τοῦ Ἀρσαφίου εἰς τὴν βασιλεύουσαν τρεῖς πρέσβεις, οἵτινες ὅμως φθάσαντες ἐν αὐτῇ εὗρον ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον ἤδη τὸν Μιχαήλ. Εὐχερεστέραν μεταβολὴν πραγμάτων δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ ἐπιποθήσωσιν. Ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο δοῦλος τῶν γνωστῶν διαθέσεων τῆς μοναχικῆς φατρίας, ἔσπευσε νὰ ἀνταποστείλῃ πρὸς τὸν Κάρολον τὸν ἐπίσκοπον Μιχαήλ, τὸν Ἀρσάφιον, καὶ τὸν πατρίκιον Θεόγνωστον, ἵνα συνομολογήσωσιν ὁριστικὴν εἰρήνην καὶ ἀναγνωρίσωσι τὸ αὐτοκρατορικὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως ἀξίωμα, ζητήσας προσέτι ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Θεοφυλάκτῳ μίαν τῶν συγγενῶν τοῦ Καρόλου. Οἱ πρέσβεις εὗρον τὸν Κάρολον εἰς Ἀκουίσγρανον (Aix-la-Chapelle), ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς αὐτοκράτορα ἐν τῇ καθεδρικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἀπῆλθον ἔπειτα εἰς Ῥώμην, ἵνα κυρώσωσι καὶ αὐτόθι τὴν νέαν συμμαχίαν.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἠσχολήθη ὁ Μιχαὴλ κατὰ τοὺς ἐννέα πρώτους μῆνας τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ Ὀκτω-

βρίου 811 μέχρις ἰουνίου τοῦ 812. Καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐρωτᾷ βεβαίως, πῶς ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ αὐτοῦ νίκην ἀφῆκε τὸν βασιλέα ἐκεῖνον νὰ μοιράζῃ ἐν ἀνέσει τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου ταμείου, νὰ ἐνθρονίζῃ τοὺς μοναχοὺς εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ νὰ περιποιῆται ἐκ παντὸς τρόπου τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους. Φαίνεται ὅτι ὁ Κροῦμμος διεκωλύθη κατ᾿ἀρχὰς ἕνεκεν αἰτιῶν τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν, ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ ἀμέσως ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἔπειτα ἐνόμισε φρονιμώτερον νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα διὰ συνομολογήσεως εἰρήνης. Ὅθεν ὑπέβαλε περὶ τούτου προτάσεις. Ὁποῖαί τινες ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι ὁ Θεοφάνης ὁ λεπτομερέστερον τῶν ἄλλων γράψας περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ, οὐδὲν περὶ αὐτῶν λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Δὲν ἀναφέρει μάλιστα ἐνταῦθα οὔτε ὅτι ἐγένοντο προτάσεις. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τὴν πρώτην ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἱστορεῖ ὅτι ὁ Κροῦμμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός, ἐπρεσβεύσατο αὖθις τὰ περὶ τῆς εἰρήνης πρὸς τὸν Μιχαὴλ τὸν βασιλέα, συνάγομεν ἐκ τούτου ὅτι ὁ Βούλγαρος εἶχε καὶ προηγουμένως ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιόδῳ ὁ Θεοφάνης ἀναφέρει καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν προτάσεων τῶν τότε γενομένων. Καὶ ἴσως αἱ αὐταὶ ἢ παραπλήσιαι εἶχον γίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κρούμμου, ἀλλὰ δὲν μνημονεύομεν αὐτῶν ἐνταῦθα, διότι δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν καὶ μέχρι τίνος αἱ προηγούμεναι ἦσαν ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς μεταγενεστέρας.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐγένοντο δεκταὶ καὶ ὅτι τῇ 17 ἰουνίου 812 ὁ Μιχαὴλ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ἐμβαλόντων ἤδη εἰς τὴν Θράκην Βουλγάρων, συνοδευθεὶς ὑπὸ τῆς Προκοπίας μέχρι Τσουρουλοῦ, ἥτις κεῖται νοτιανατολικῶς τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκεῖθεν εἰς Σηλυβρίαν καὶ Βυζάντιον. Ἀλλὰ διὰ τὴν παρουσίαν τῆς Προκοπίας ἡ ἐκστρατεία ἔβαινεν ὁπωσοῦν βραδέως, καὶ ὁ στρατὸς ὅστις δυσμενῶς εἶδε τὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου γενομένην εἰς τὰ πράγματα τροπὴν, καὶ ἀπέδιδεν αὐτὴν εἰς τὴν βασίλισσαν, ἔτι μᾶλλον δυσηρεστήθη διὰ τὴν ἀξίωσιν ἣν αὕτη ἐπεδείκνυε νὰ ἀναμιγνύεται καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα. Ὅθεν ἠναγκάσθη ἡ Προκοπία νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ Τσουρουλοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κροῦμ-

μος ἐκυρίευσε τὴν Δεβελτόν, πόλιν ἀρχαίαν κειμένην ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θρᾴκῃ, μετονομασθεῖσαν βραδύτερον Ζαγορᾶν, ὅπως καὶ σήμερον καλεῖται, καὶ αἰχμαλωτεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς σὺν τῷ ἐπισκόπῳ, μετῴκισεν αὐτοὺς εἰς Βλαχίαν. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ηὔξησε τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἀφ᾽ ἧς ὁ Νικηφόρος διέλυσε τὸ πολέμιον τῆς μεταβολῆς μέρος αὐτοῦ, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐξ ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, παυλιανιτῶν καὶ εἰκονομάχων, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ ἀντίπαλοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν εἶχε συμπάθειαν πρὸς τὰ φρονήματα τοῦ Μιχαὴλ, οὐδὲ πεποίθησιν εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ ἱκανότητα. Τὰ τάγματα τοῦ ὀψικίου καὶ τῶν θρᾳκησίων ἐτράπησαν εἰς ὕβρεις κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἀφοῦ κατεσίγασεν αὐτὰ διὰ δωρεῶν καὶ παραινέσεων, ἔπειτα, ἀντὶ νὰ προελάσῃ κατὰ τῶν πολεμίων, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καταλιπὼν τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Τότε τὰ στρατεύματα ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος, ὑποχωρήσαντα ἢ διαλυθέντα, πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὰ τὰ τάγματα τῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες εἶχον συγκροτηθῆ ἐπὶ Νικηφόρου εἰς τὰς Σκλαβινίας. Ἐντεῦθεν δ᾽ ὠφελούμενοι οἱ Βούλγαροι εὐχερῶς ἐλεηλάτησαν πᾶσαν τὴν χώραν περὶ Ἀγχίαλον καὶ τὸ Κάστρον Προβάτου, καὶ Βέροιαν, καὶ Νίκαιαν (σημ. Κουλελῆ) καὶ Φιλιππούπολιν, καὶ Φιλίππους καὶ Στρυμόνα (τὴν πάλαι Ἀμφίπολιν, νῦν δὲ Κοντέσσαν ἢ Ραντίνναν).

Ὁ Μιχαὴλ, ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἠσχολεῖτο ἐν τούτοις εἰς τὸν σωφρονισμὸν τῶν ἀντιδοξούντων, ὅπερ δὲν ἦτο εὔκολον, διότι, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅ τε στρατὸς καὶ οἱ πλεῖστοι κάτοικοι τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπρέσβευον τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀναφανδὸν κατεκραύγαζον κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναχῶν, ἀναφανδὸν ηὐλόγουν τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, μακαρίζοντες αὐτόν, ὡς κατὰ Βουλγάρων ἀριστεύσαντα δι᾽ ἣν εἶχεν εὐσέβειαν, καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν εἶχον ἀποφασίσει νὰ καταφύγωσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καίτοι τυφλοὺς ὄντας, καὶ νὰ μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου Πανόρμου, ὅπου ἐφρουροῦντο, ὡς γνωρίζομεν. Ὁ Μιχαὴλ σοφὸν διανοηθείς, ὡς ἀξιοῖ Θεοφάνης, πολλοὺς τῶν νεωτεριστῶν διὰ

πληγῶν κατεπτόησεν· ἔπειτα ἐγλωσσοκόπησε μέχρι θανάτου τὸν ἐρημίτην Νικόλαον τὸν ἐξακιονίτην, ὅστις πανδήμως ἠγόρευε κατὰ τῶν εἰκόνων· ἕτερον δέ τινα, Νικόλαον ὡσαύτως καλούμενον, κατ' ἀρχὰς ὁμόφρονα ἐκείνου ὄντα καὶ μετὰ ταῦτα βεβαιώσαντα ὅτι μετανοεῖ, περιήγαγεν ἐν θριάμβῳ ἐξομολογούμενον τὰ ἑαυτοῦ ἁμαρτήματα, καὶ ἐπὶ τέλους δυσπιστῶν πάλιν κατέκλεισεν εἰς μοναστήριον· ἐξώρισεν ἐν ταὐτῷ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πολλοὺς παυλιανίτας τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μετέφερε τοὺς ταλαιπώρους υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἀπὸ Πανόρμου εἰς Ὀφιοῦσσαν, μικρὰν τῆς Προποντίδος νῆσον (ἥτις καλεῖται σήμερον Ἀφξία, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἤδη ὠνομάζετο Ἀφουσία) ἵνα φρουρῶνται αὐτόθι ἀσφαλέστερον· καὶ ἐπὶ πᾶσι συγκκλέσας τὰ περιλιπόμενα τοῦ στρατοῦ τάγματα εἰς Μαγναῦραν, ἐπεχείρησε νὰ σωφρονίσῃ αὐτὰ διὰ θεολογικῶν ἀγορεύσεων καὶ παραινέσεων.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα κατ' οὐδὲν συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ἀνέτως τὰς ἐν τῇ Θρᾴκῃ καὶ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ δῃώσεις ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς μέχρι τοῦ ὀκτωβρίου. Τότε ὁ Κροῦμμος ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν ἀρχόντων, ὀνόματι Δαργαμηρόν, ὅστις προέτεινε πρὸ πάντων τὴν ἀνανένωσιν τῶν σπονδῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ Θεοδοσίου Γ', τοῦ ἐν ἔτει 716 ἐπὶ ὀλίγους μῆνας βασιλεύσαντος (σελ. 368—370). Αἱ σπονδαὶ αὗται διελάμβανον, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, ὅτι τὰ ὅρια τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους θέλουσιν ἄρχεσθαι ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θρᾴκης, καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις θέλει τελεῖ εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Βουλγάρων ἐσθῆτας καὶ κόκκινα δέρματα μέχρι τῆς ἀξίας 30 λιτρῶν χρυσίου κατ' ἔτος, ἤτοι, 33,000 περίπου δραχμῶν. Καὶ λέγονται μὲν αἱ συνθῆκαι αὗται συνομολογηθεῖσαι καὶ ἄλλοτε πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον νῦν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν χρονογράφων, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ὑφ' ἡμῶν ἐμνημονεύθησαν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Γ', εἶναι δὲ καὶ ἀσαφεῖς, διότι δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν τῶν Μηλεώνων, ἂν καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διὰ τῶν ὁρίων τούτων ἐθυσιάζετο ἀξιόλογον τῆς Θρᾴκης μέρος, ἀφ' οὗ ὁ Κροῦμμος, ὁ μέχρι τῆς Μακεδονίας προελάσας, καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀμηχανίᾳ γινώσκων τὸν ἀντίπαλον, ηὐχαριστεῖτο εἰς τοῦτο τὸ σύνορον· ἐπὶ

πᾶσιν, ἴσως συνωμολογήθησαν τοιαῦται συνθῆκαι ἐπὶ τοῦ ἀθλίου ἐκείνου βασιλέως, ἀλλὰ μικρὸν ἔπειτα διέρρηξαν βεβαίως αὐτὰς οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁπωσδήποτε, τούτων τῶν συμβάσεων τὴν ἀνανέωσιν ἐπρότεινεν ὁ Κροῦμμος, προσθεὶς ὅμως εἰς αὐτὰς νῦν δύο νέους ὅρους· πρῶτον τὴν ἀμοιβαίαν ἀπόδοσιν τῶν προσφύγων, εἴτε πολιτικῶν, εἴτε μή· δεύτερον τὴν ὑποχρέωσιν τῶν ἐμπορευομένων ἐν ἑκατέραις ταῖς χώραις νὰ δηλῶσι τὰ παρ' αὐτῶν εἰσκομιζόμενα ἐμπορεύματα εἰς τὰς ἁρμοδίας ἀρχάς, αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐξελέγχωσι τὰς δηλώσεις ταύτας, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοιαύτης δηλώσεως νὰ ἐπιβάλλωσι τὸ πληρωτέον τέλος. Διεμήνυσε δὲ ὁ Κροῦμμος τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἐὰν δὲν σπεύσῃ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην, θέλει ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς πόλεως Μεσημβρίας. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις ταύτας, κυρίως ἵνα μὴ ἀποδώσῃ τοὺς πρόσφυγας, καὶ κατὰ τοῦτο ἔπραξε καλῶς, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολὺ ἀκριβέστερον· ἀλλ' ὤφειλεν ἀμέσως νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς Μεσημβρίας, ἣν ἐπολιόρκησεν ὁ Κροῦμμος μεσοῦντος τοῦ ὀκτωβρίου, ἅμα δηλαδὴ μαθὼν ὅτι αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις αὐτοῦ ἀπεκρούσθησαν. Δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς οὐδὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἄραψ τις μηχανικὸς ἄριστος, ὅστις εἶχε καταφύγει κατ' ἀρχὰς πρὸς τοὺς ἡμετέρους, ἐπ' ἐσχάτων δὲ ηὐτομόλησεν ἀπὸ τῶν ἡμετέρων πρὸς τοὺς Βουλγάρους, κατεσκεύασε παρ' αὐτοῖς τὰς ἀναγκαίας πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ διηύθυνεν αὐτὰς ἐπιτηδειότατα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν 1 νοεμβρίου ὁ βασιλεύς, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε πάλιν νὰ συζητήσῃ τὰς προτάσεις τοῦ Κρούμμου, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνεκρότησε συμβούλιον πολὺ μεγαλήτερον τοῦ προτέρου, ἐν ᾧ παρῆσαν καὶ οἱ μητροπολῖται Νικαίας καὶ Κυζίκου. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ ἐγένοντο μακραὶ καὶ ἐναγώνιοι συζητήσεις. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ περὶ τῶν ὁρίων ἀπαίτησις, τὸ συμβούλιον δὲν ἐδυσκολεύθη, φαίνεται, νὰ παραδεχθῇ αὐτήν. Ἡ περὶ τῶν ἐτησίων δώρων ἀξίωσις, εἰ καὶ προσέβαλλε τὴν τιμὴν τοῦ κράτους, ἐγένετο οὐδὲν ἧττον ὡσαύτως δεκτή. Ἡ περὶ ἐξελέγξεως τῶν εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων ὑποχρέωσις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀκριβοῦς τῶν τελῶν πληρωμῆς ἐλέγετο μὲν ἀμοιβαία, πράγματι ὅμως ἔμελλε να

ἀποβῇ πολὺ ἐπαχθεστέρα εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ εἰς τοὺς Βουλγάρους, διότι ἡ Βουλγαρία ἐδέχετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐμπορεύματα πολὺ πλειότερα τῶν ὅσα ἐξέπεμπεν εἰς αὐτήν. Καὶ τοῦτον ὅμως τὸν ὅρον ἐφάνη εὐδιάθετον τὸ συμβούλιον νὰ παραδεχθῇ, ἡ δὲ συζήτησις περιεστράφη κυρίως εἰς τὴν περὶ ἀμοιβαίας ἀποδόσεως τῶν προσφύγων πρότασιν. Δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν οἱ ἐκ Βουλγαρίας πρόσφυγες ἦσαν πολυάριθμοι. Ὁ μὲν Θεοφάνης λέγει αὐτοὺς ὀλίγους ὄντας, ἄλλοι δὲ ἀξιοῦσιν, ὅτι ἦσαν πολλοί, καὶ ὅτι μάλιστα ὁλόκληρος βουλγαρικὴ φυλή, φεύγουσα τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κρούμμου, καὶ ἐγκατασταθεῖσα ἐντὸς τοῦ κράτους, προέκειτο ἤδη νὰ ἀποδοθῇ. Ἀλλ' εἴτε πολλοὶ εἴτε ὀλίγοι ἦσαν οἱ πρόσφυγες οὗτοι, εἶχον ἀσπασθῆ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ὥστε ἀποδιδόμενοι εἰς τοὺς ὁμοφύλους ἔμελλον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τιμωρηθῶσι καὶ διὰ τοῦτο, εἰς τοῦτο δὲ πρὸ πάντων καὶ εὐλόγως ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐδίστασε νὰ συναινέσῃ. Αἱ γνῶμαι διῃρέθησαν. Ἀφ' ἑνὸς ὁ βασιλεύς, καὶ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολῖται ἠξίουν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην διὰ πάσης θυσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ κακοὶ σύμβουλοι, κατὰ Θεοφάνην, ἐπρέσβευον ὅτι τὸ κράτος ἤθελεν ἐξευτελισθῆ δεινῶς, καὶ ἡ θρησκεία καιρίως προσβληθῆ, ἐὰν ἀπεδίδοντο οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι πρόσφυγες. Εἶναι πρόδηλον ὅτι τὴν εἰρήνην ἐπεζήτει ἐκ παντὸς τρόπου ἰδίως ἡ κληρικὴ μερίς, ἥτις μικρόν, ὡς πάντοτε, φροντίζουσα περὶ τῆς τιμῆς τοῦ κράτους, καὶ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ καθήκοντος, ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ τὸν πόλεμον, ἵνα μὴ τυχὸν νικήσαντος τοῦ στρατοῦ, ὑπερισχύσῃ αὖθις δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ζήλου ὃν ὑπρρ τῆς εἰρήνης ἐπεδείξατο ὁ Θεοφάνης, καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐψήφισαν ὁ βασιλεύς, ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολῖται, οὓς ἅπαντας εἶχε κατακυριεύσει, ὡς γνωρίζομεν, ἡ κληρικὴ μερίς.

Ναὶ μὲν ὁ Θεοφάνης ἀφοῦ ἀνέφερεν ὅτι οἱ κακοὶ σύμβουλοι ἀντέστησαν εἰς τὴν ἐπὶ τοῖς ὅροις ἐκείνοις συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, συγκαταλέγει μεταξὺ αὐτῶν, καὶ ὡς προεξάρχοντα τῆς τοῦ πολέμου γνώμης παρίστησι τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ὅστις ἐν τούτοις ἦτο εἷς τῶν στύλων τῆς κληρικῆς μερίδος. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς τὰ κάλλιστα πειθαρχοῦντα πολιτικὰ συστήματα, συμβαίνει δηλαδὴ νὰ διαφωνήσῃ τις ἐπὶ ὡρισμένου ζητήματος πρὸς τοὺς ἰδίους φίλους καὶ νὰ συνταχθῇ ἐπὶ τοῦ ζητήματος

τούτου μετὰ τῶν ἀντιπάλων. Καὶ ἔπειτα ἐγένετο ἆρά γε τοιαύτη λιποταξία τοῦ Στουδίτου εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν; Ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία ὁμιλοῦσα περὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ πολέμου ψηφισάντων, οὐδόλως ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Στουδίτου, λέγει δὲ ρητῶς ὅτι κύριος τῆς γνώμης ταύτης πρόμαχος ἦτο ὁ μάγιστρος Θεόκτιστος. Πλὴν τούτου ἀπίθανον φαίνεται ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης, οἵτινες παντελῶς εἶχον ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Στουδίτου, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος ἀντιλέγοντες εἰς αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Θεοφάνης παρίστησι τὸν Στουδίτην ὡς ἀντίπαλον· ναί. Ὁ Θεοφάνης ὅμως δὲν ἔδειξε ποτὲ πολλὴν πρὸς αὐτὸν συμπάθειαν· ὁσάκις ἀνέφερεν αὐτόν, ἀνέφερεν ἢ ἀποδοκιμάζων δόξαν αὐτοῦ τινά, ἢ ἀδιαφορῶν καὶ ἐπιχαίρων μάλιστα ἐπὶ τοῖς παθήμασιν αὐτοῦ. Ὅθεν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποπτεύσωμεν ὅτι, καίτοι ἀνήκων εἰς τὴν αὐτὴν μερίδα, εἶχε προσωπικήν τινα ἀφορμὴν δυσαρεσκείας πρὸς αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος ἐμπαθής, οὐδὲ ἐδίστασέ ποτε νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ὅπλον τῆς συκοφαντίας κατὰ παντὸς πολεμίου, ἴσως ὠφελήθη ἀπὸ τῆς προκειμένης περιστάσεως, ἵνα παραστήσῃ τὸν Στουδίτην ὡς ὑπέρμαχον γνώμης, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὑπελάμβανεν ἐπὶ τοσοῦτον ὀλεθρίαν, ὥστε ἀφοῦ ἐπολέμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων, κατεστιγμάτισεν ἔπειτα τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τασσομένους διὰ ποικιλωτάτων ὀνομάτων, ἀποκαλῶν αὐτοὺς κακοὺς συμβούλους, κακοσυμβούλους, παρασυμβούλους, παρασυμβουλευτάς, αἰτίους τῆς κοινῆς ἀπωλείας καὶ ὑπὸ ψυχολέθρου οἰήσεως ἐμφορουμένους.

Αἱ γνῶμαι λοιπὸν διηρέθησαν ἐν τῷ συμβουλίῳ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν αὖθις οἱ πρεσβεύοντες, ὅτι δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ παραδώσωσι τοὺς πρόσφυγας. Ἡ ἀπόφασις ἦτο γενναία, ἔπρεπεν ὅμως νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὴν ἀμέσως ἐπιχείρημά τι ἐπιτήδειον νὰ σώσῃ τὴν Μεσημβρίαν. Καὶ ὑπῆρχεν εἰσέτι πρὸς τοῦτο καιρός, ἐὰν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς διετάσσοντο τὰ ἀπαιτούμενα. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατορθωθῇ τι τοιοῦτον, ἔπρεπε νὰ ἄρχῃ τοῦ κράτους ἀνὴρ οἷος ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ οὐχὶ ὁ Μιχαήλ, ὅστις πρὸ πάντων φοβούμενος τὸν ἴδιον στρατόν, ἔμεινε πάλιν μὲ χεῖρας ἐσταυρωμένας προσδοκῶν τὴν ἔκβασιν τῆς πολιορκίας, μέχρις

οὗ τῇ 5 νοεμβρίου ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ ἐλεεινὴ τῆς ἐκβάσεως ταύτης ἀγγελία. Οἱ Βούλγαροι ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως καὶ κατέλαβον αὐτήν, ὅπως τὴν Δεβελτόν. Εὗρον δὲ ἐν αὐτῇ πλῆθος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγην προμήθειαν ὑγροῦ πυρὸς καὶ 36 σίφωνας χαλκοῦς δι' ὧν ἐξηκοντίζετο τὸ ὑγρὸν τοῦτο πῦρ.

Οὐδὲν ἧττον ἀπὸ νοεμβρίου μέχρι φεβρουαρίου οὐδεμία ἀναφέρεται νέα τῶν Βουλγάρων ἐχθροπραξία εἴτε ἕνεκα τοῦ χειμῶνος, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἤρχισε τότε νὰ παρασκευάζηται, ἵνα δυνηθῇ τὴν ἄνοιξιν τοὐλάχιστον νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ ἐπὶ τούτῳ διέταξε γενικὴν εἰς ὅλα τὰ θέματα στρατολογίαν, ἰδίως δὲ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηκολούθει πολιτευόμενος εἰς τρόπον ἥκιστα ἐπιτήδειον νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν στρατὸν καὶ ἐν γένει τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους πολυάριθμοι μοναχοὶ τῆς Συρίας, φεύγοντες τὴν καταδρομὴν τῶν μωαμεθανῶν, προσῆλθον εἰς Κύπρον, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν πολλοὶ συνέρρευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ κυβέρνησις ἐδωρήσατο εἰς τοὺς τελευταίους, τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει προσφυγόντας, μοναστήριον ἐπίσημον, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰς δὲ τοὺς ἐν Κύπρῳ ἐναπομείναντας, παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἐξαιρέτων περιποιήσεων, ἀπεστάλη τάλαντον χρυσίου, ἤτοι 100 λίτραι, ἰσοδυναμοῦσαι πρὸς 108,000 δραχμῶν. Πλὴν τούτου, ἀποθανόντος τότε τοῦ γηραιοῦ Πλάτωνος, ἐτελέσθη λαμπρὰ καὶ πανηγυρικὴ αὐτοῦ κηδεία. Ταῦτα δὲ πάντα ἠρέθιζον τὴν ἀντιμοναχικὴν μερίδα.

Κατὰ μῆνα φεβρουάριον τοῦ 813 δύο χριστιανοὶ φυγόντες ἐκ Βουλγαρίας ἀνήγγειλαν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ὁ Κροῦμμος παρασκευάζει νέαν γενικὴν ἐπιδρομήν. Τότε ἐξῆλθεν ὁ Μιχαὴλ ἐκ τῆς πόλεως μετὰ τῶν ταγμάτων ὅσα ἔφθασαν νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐν αὐτῇ, καὶ προεχώρησε μέχρις Ἀδριανουπόλεως, μὴ λαβὼν χρείαν νὰ προβῇ περαιτέρω, διότι νόσος λοιμώδης διαδοθεῖσα ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Κρούμμου καὶ ἐπαγαγοῦσα εἰς αὐτὸν πολλὴν φθοράν, ἠνάγκασε τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ κακῶς ὠφελήθη ἐκ τοῦ ἀπροσδοκήτου τούτου

πλεονεκτήματος. Δὲν θέλομεν ἐλέγξει αὐτόν, ὅπως ὁ Σλόσσερ, διότι δὲν κατεδίωξε τοὺς πολεμίους· χειμῶνος ἔτι ἐπικρατοῦντος, καὶ τοῦ στρατοῦ μὴ ἀπαρτισθέντος, πᾶσα ἐπιδρομὴ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλής, ὁσηνδήποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν ζημίαν ἣν ἔπαθεν ὁ Κροῦμμος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὸν ὁσημέραι συνερχόμενον ἐν Κωνσταντινουπόλει στρατόν, καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ δαψιλῶς εἰς τὰς χρείας αὐτοῦ, ἵνα ἔχῃ αὐτὸν πρόθυμον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ προσεχοῦς ἔαρος. Ἀντὶ ὅμως τούτων πάντων ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπέδωκε τὸ τελευταῖον εὐτύχημα εἰς τὰς μεσιτείας τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καὶ ἀπελθὼν θριαμβικῶς μετὰ τῆς Προκοπίας εἰς τὸν τάφον τοῦ ὁσίου ἀνδρός, ἐτέλεσε λαμπρὰ αὐτοῦ μνημόσυνα καὶ ἠμφίασε τὸν τάφον ἐκεῖνον διὰ πετάλων ἀργυρῶν λιτρῶν 95. Βεβαίως οἱ μεταρρυθμισταὶ ηὐλαβοῦντο τὴν μνήμην τοῦ Ταρασίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ δὲν ἐπεδοκίμαζον τὴν ματαίαν ταύτην τῶν χρημάτων χρῆσιν, πολὺ δὲ περισσότερον ἐγόγγυσεν ὁ στρατός, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐπεκράτει πάντοτε τὸ φρόνημα τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως.

Κατὰ τοὺς μῆνας μάρτιον καὶ ἀπρίλιον συνῆλθε εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅλος ὁ στρατός, τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου τοῦ προηγουμένου ἔτους διετάχθη ἡ συγκέντρωσις. Ὁ στρατὸς οὗτος ἦτο πολυάριθμος, διότι παρεκτὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν ταγμάτων καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, προσῆλθον ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἅπαντα τὰ τάγματα τῶν Λυκαόνων, τῶν Κιλίκων, τῶν Ἰσαύρων, τῶν Καππαδόκων, τῶν Γαλατῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Ἦτο δὲ καὶ καλῶς συγκεκροτημένος, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνωστῶν αὐτοῦ ἀνωτέρων στρατηγῶν. Τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ ἡγεῖτο ὁ Ἰωάννης Ἀπλάκης, περὶ οὗ ἄλλο μὲν οὐδὲν ἠξεύρομεν, εἰμὴ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἀγωνισθεὶς μετὰ πολλῆς ἀνδρείας ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα μαρτυρήσῃ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων εἷλκε τὸ γένος ἐξ Ἀρμενίων πιθανῶς καὶ ἦτο υἱὸς τοῦ πατρικίου καὶ στρατηγοῦ ὡσαύτως τῶν ἀρμενιακῶν διατελέσαντος Βάρδα, ὅστις μετασχὼν τῆς κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Εἰρήνης ἐν ἔτει 780 γενομένης συνωμοσίας, ἐμαστιγώθη τότε καὶ ἐξωρίσθη. Ὁ Λέων καταταχθεὶς ἔπειτα ἐν τῷ ἀνατολικῷ στρατῷ διεκρίθη ἕνεκα τῆς ἀξίας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ

τότε στρατηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν Βαρδανίου τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου στασιάσαντος, καὶ ἐπὶ τῆς στάσεως ἦτο ἤδη εἷς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Βαρδανίου, ἔχων συναδέλφους τὸν Μιχαὴλ τὸν ἐπιλεγόμενον μὲν Τραυλόν, καταγόμενον δὲ ἐξ Ἀμορίου τῆς Φρυγίας καὶ Θωμᾶν τὸν γεννηθέντα παρὰ τὴν λίμνην τοῦ Γαζουροῦ τῆς Καππαδοκίας. Ἐπειδὴ οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπρωταγωνίσθησαν βραδύτερον ἐν τῷ κράτει, πολλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν ἐπενοήθησαν καὶ ἱστορήθησαν περὶ τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου διηγημάτια, καὶ ἰδίως ἐθρυλεῖτο ὅτι ὁ Βαρδάνιος, μέλλων νὰ στασιάσῃ, εἶχε συμβουλευθῇ περὶ τῶν μελετωμένων ὑπ' αὐτοῦ μοναχόν τινα, ὅστις αὐτὸν μὲν ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τοῦ ἐπιχειρήματος, προειπὼν ὅτι θέλει ἀποτύχει· περὶ δὲ τῶν τριῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ προεφήτευσεν, ὅτι ὁ μὲν Λέων καὶ ὁ Μιχαὴλ θέλουσι βασιλεύσει, ὁ δὲ Θωμᾶς θέλει μὲν ἐπιβάλει ὡσαύτως χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἀλλὰ πέπρωται νὰ τιμωρηθῇ διὰ τοῦτο οἰκτρῶς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Βαρδανίου ὁ μὲν Θωμᾶς δὲν ἐχωρίσθη ἀπὸ αὐτοῦ μέχρι τέλους, ὁ δὲ Λέων καὶ ὁ Μιχαὴλ ἔσπευσαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Νικηφόρου καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ματαίωσιν τοῦ ἐπιχειρήματος ἐκείνου. Ὁ Νικηφόρος ἀντήμειψε τότε τὴν πίστιν αὐτῶν, χαρίσας εἰς ἕκαστον ἀνὰ ἕνα βασίλειον οἶκον, καὶ διορίσας αὐτοὺς εἰς ἀνώτατα ἐν τῷ στρατῷ ἀξιώματα. Κατόπιν ὁ Λέων στρατηγῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἶχε διαπρέψει εἰς διαφόρους κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἀγῶνας, ἀλλὰ νέος ὢν καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς ἔκδοτος, κατελήφθη ἀπροσδοκήτως ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ 811 ὑπὸ μοίρας τινὸς τῶν πολεμίων, καὶ μόλις διασωθεὶς ἀπώλεσε τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ ταμεῖον, περιέχον 1300 λίτρας ἤτοι 1,404,000 δραχμῶν, δι' ὃ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἅμα ὅμως βασιλεύσαντος τοῦ Μιχαὴλ Ραγκαβέ, ὁ Λέων ἀνεκλήθη διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ φίλου αὐτοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ, καὶ προεχειρίσθη στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἦγεν ἤδη μεγάλην καὶ κρατίστην τοῦ στρατοῦ μοῖραν, ἐνῷ ὁ Μιχαὴλ προΐστατο τῶν λεγομένων φοιδεράτων, ἤτοι τῶν ξένων μισθοφόρων. Οἱ στρατηγοὶ λοιπὸν ἦσαν ἄνδρες δεδοκιμασμένοι καὶ ὁ στρατὸς πολυάριθμος, ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος οὐδεμίαν εἶχε πίστιν πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ, καὶ ἐντελῶς ἀπεδοκίμαζε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα, εἰς ὃ εὐλόγως ἀπέδιδε τήν τε παραλυ-

σίαν τοῦ κράτους, καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ταπείνωσιν αὐτοῦ. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα, ὅτε τῇ 12 μαΐου ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἐπεχείρησε νέαν καὶ μεγάλην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν. Δυστυχῶς ἡ Προκοπία ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ συνοδεύσῃ πάλιν τὸν σύζυγον αὐτῆς καί, τὸ χείριστον, ἀφικομένη περὶ τὴν Ἡράκλειαν, ἐπεχείρησε νὰ συστήσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸν στρατόν, προτρέπουσα αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ μὲν γενναίως, νὰ διαφυλάττῃ δὲ καὶ σκέπῃ τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ἡ ἄτοπος αὕτη τῆς βασιλίσσης ἐπέμβασις, ἥτις κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐγένετο πρόξενος πολλῆς δυσαρεσκείας, παρώξυνεν αὖθις τοὺς στρατιώτας τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσιν ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ἰδιάζουσα προστάτις τῆς μερίδος, ἥτις ἀνέτρεψε τὴν μεταρρύθμισιν. Ἐντεῦθεν γενικὴ ἐπεκράτησε κατακραυγή, καὶ πολλαὶ ἠκούσθησαν λοιδορίαι καὶ δυσφημίαι κατὰ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῆς Προκοπίας, ἥτις ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ ἡ ἀποχώρησις τῆς βασιλίσσης δὲν κατηύνασε τὰ πνεύματα. Τὴν ταραχὴν αὐτῶν ηὔξησεν ἔκλειψις ἡλίου συμβᾶσα τῇ 4 μαΐου. Τὰ δὲ νέα στρατιωτικὰ ἁμαρτήματα εἰς τὰ ὁποῖα περιέπεσεν ὁ βασιλεύς, δὲν ὑπῆρξαν ἐπιτήδεια νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐκ τοσούτων αἰτιῶν κορυφωθεῖσαν ἀθυμίαν τοῦ πλήθους. Τῷ ὄντι ἀντὶ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἵνα διακωλύσῃ τὸν Κροῦμμον ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν συμφορὰν ἣν ἔπαθε πρὸ τριῶν μηνῶν, ἀντὶ τοὐλάχιστον νὰ πολιορκήσῃ τὴν Μεσημβρίαν ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο φρούριον, καὶ περισπάσῃ τὸ κοινὸν πνεῦμα δι' ἐνεργοῦ τινος ἐνασχολήσεως, ὁ Μιχαὴλ διήγαγεν ἅπαντα τὸν μάϊον μῆνα περιφερόμενος εἰς τὴν Θράκην καὶ μεταδίδων τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς εὐρείας ἐκείνης χώρας διὰ τῶν πολυειδῶν καταπιέσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι ἐξετέθησαν. Καὶ ἐν τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰουνίου ὁ Κροῦμμος συγκροτήσας νέον στρατὸν ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θράκην, καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Βερσινικίαν, δέκα περίπου λεύγας ἀπέχουσαν τοῦ βασιλικοῦ στρατοπέδου.

Τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα εἶναι μὲν ἐν γένει γνωστά, ἀλλὰ περὶ τὰ καθέκαστα αὐτῶν ἐπικρατεῖ τοσαύτη εἰς τοὺς διαφόρους χρονογράφους σύγχυσις καὶ ἀντίφασις, ὥστε εἶναι

σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀνεύρωμεν ἐν αὐτοῖς ὁλόκληρον τὴν ἀλήθειαν, καὶ μόνον νὰ προσεγγίσωμεν ἴσως δυνάμεθα πρὸς αὐτήν. Ὁ πάντων πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι οἱ ἀπειροπόλεμοι τοῦ βασιλέως σύμβουλοι, ἀφοῦ πρὸ ἑνὸς μηνὸς κατέπεισαν αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν πολεμίων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτοι δὲν θέλουσι τολμήσει νὰ προσβάλωσιν τὸν Μιχαὴλ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ, νῦν ἐμβαλόντος τοῦ Κρούμμου, πάλιν ἀπέτρεπον τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς αὐτόν, ἐνῷ οἱ στρατηγοί, καὶ ὀνομαστὶ ὁ τῶν ἀνατολικῶν Λέων, καὶ ὁ τῆς Μακεδονίας Ἰωάννης Ἀπλάκης, προεθυμοῦντο ἀπεναντίας νὰ πολεμήσωσιν. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐκτίθενται ταῦτα πάντα, εἶναι μέχρι τινὸς δυσεξήγητος. Ἀνωτέρω ὁ Θεοφάνης ὁμιλῶν περὶ τῶν κατὰ μῆνα ὀκτώβριον τοῦ προηγουμένου ἔτους γενομένων ὑπὸ τοῦ Κρούμμου περὶ εἰρήνης προτάσεων, ψέγει πικρῶς τοὺς συμβουλεύσαντας τὸν πόλεμον, καὶ δικαιολογεῖ τοὺς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνωματεύσαντας, νῦν δὲ ἐπαινεῖ τοὺς στρατηγοὺς τοὺς ἐπιμείναντας νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάξεως, καὶ ὀνομάζει κακοὺς συμβούλους τοὺς ἐξενεγκόντας τὴν ἀντίθετον γνώμην. Πλὴν τούτου ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καθ' ὅλας τὰς περιλιπομένας ἔτι ὀλίγας τῆς χρονολογίας αὐτοῦ σελίδας ἐγκωμιάζει τὸν Λέοντα, ὅστις μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας ὕψωσεν αὖθις τὴν σημαίαν τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἔφερεν εἰς μέσον κατάστασιν πραγμάτων οὐχὶ βεβαίως εὐχάριστον εἰς τὸν Θεοφάνην. Ἡ δὲ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονολογία παρίστησι τὸν Λέοντα ὡς ἐξ ἐπιβουλῆς προτρέψαντα τὸν Μιχαὴλ νὰ πολεμήσῃ, ὡς πρῶτον φυγόντα ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐν γένει ὡς πολιτευθέντα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πτῶσιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀντ' ἐκείνου ἀνάρρησιν. Ἡ αὐτὴ ὅμως χρονογραφία ἐπιφέρει ἐπὶ λέξεως καὶ τὰ ἑξῆς· «Καὶ οὕτω μὲν ταύτην γενέσθαι τὴν μάχην τινὲς ἡμῖν ἐγγράφως παραδεδώκασιν· εἰσὶ δ' οἳ καὶ τὰς δυνάμεις μᾶλλον τῷ Λέοντι διδόασι διασῶσαι καὶ καρτερῶς ἀγωνίσασθαι, τῶν βασιλικῶν ταγμάτων ἐθελοκακησάντων καὶ τὴν οἰκείαν προδεδωκότων παράταξιν, ἀλλ' οὐ τοῦ κατὰ τὸν Λέοντα μέρους». Ὡσαύτως καὶ ὁ Γενέσιος ἀναφέρει μὲν τὰ κατὰ Λέοντος θρυλούμενα, ἐπιφέρει ὅμως, «ὡς δέ τινες ἔφησαν, ὅτι μόνος ὁ Λέων καθ' ἕν τι μέρος προσβαλὼν τοὺς Βουλγάρους γενναίως κατηγωνίζετο, ὡς

ἐνθένδε μεγίστην ἀποίσασθαι εὔκλειαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν πρὸς ὑποστροφὴν τρίβον ἐστήριξε, τῶν ὑπηκόων πλεῖστα καταιτιώμενος, ὡς μὴ πεφροντικότων τῶν ἐγγράφων ὅρκων αὐτῶν». Πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χρονογράφοι, ὅ τε Ἰγνάτιος ἐν βίῳ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, καὶ ἡ ἀνωνύμως γραφεῖσα περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου χρονογραφία, καὶ ὁ Σκυλίτζης, καὶ ὁ Κεδρηνός, καὶ ὁ Ζωναρᾶς, καὶ ὁ Μανασσῆς, καὶ ὁ Γλυκᾶς ἐπιρρίπτουσι τὴν εὐθύνην τῶν ἐπιγενομένων εἰς τὸν Λέοντα, καὶ βεβαιοῦσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θετικώτερον ὅτι οὗτος ἐξ ἀρχῆς ἐπεβουλεύθη τὸν Μιχαὴλ ἵνα καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐν τοιαύτῃ τῶν μαρτυριῶν καταστάσει, νομίζομεν ὅτι ὁ πλειότερον τῶν ἄλλων ἀξιόπιστος ὁδηγὸς εἶναι ὁ Θεοφάνης ὡς πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα, καὶ διότι ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν περὶ Λέοντος ἐκτίθησι, φέρει πάντα τὰ ἐσωτερικὰ τῆς ἀληθείας τεκμήρια. Ἂν δυσκόλως εἰμποροῦμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίθεσιν εἰς ἣν ὑποπίπτει ἐπαινῶν ἤδη τοὺς συμβουλεύσαντας νὰ πολεμήσωσιν, ἐνῷ προηγουμένως εἶχε κατακρίνει αὐτούς, ἡ πρὸς τὸν Λέοντα εὐμενὴς διάθεσις δὲν εἰμπορεῖ νὰ σημαίνῃ ἄλλο, εἰμὴ ὅτι ἡ χρονογραφία συνετάχθη πρὶν ἢ ὁ Λέων ἀποκαλύψῃ ὁλόκληρον τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα. Ἂν ὁ Θεοφάνης ἔγραφεν ἀφοῦ ὁ Λέων ἀνεδείχθη τοσοῦτον σφοδρὸς τῆς μεταρρυθμίσεως ὑπέρμαχος, βεβαίως ἤθελε ζωγραφίσει αὐτὸν δι' ἑτέρων χρωμάτων, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἔγραφεν ἐνῷ ἦτο ἔτι ὅλως πρὸς τὸν ἄνδρα ἀδιάφορος, ὑπάρχει ἐγγύησις ὅτι ἐξέθηκε τὰ πράγματα, ὅπως ἀληθῶς συνέβησαν, καὶ ὅπως ἐν γένει ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐπιστεύοντο. Δύο ἐκ τῶν ἀμέσως ἑπομένων χρονογράφων, οἵτινες ἔγραψαν ἀφοῦ ἀνεφάνη ἡ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως προαίρεσις τοῦ Λέοντος, καὶ ἀφοῦ παρήχθη μεγάλη μερὶς συμφέρον ἔχουσα νὰ συκοφαντήσῃ τὸν ἄνδρα, ἀναφέρουσι μὲν ἤδη τὰ παραχθέντα κατ' αὐτοῦ θρυλήματα, ἀναφέρουσιν ὅμως συγχρόνως, ὡς εἴδομεν, καὶ τὴν πρώτην ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπικρατήσασαν γνώμην, ὅπως εἶχεν ἱστορηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους. Ἔπειτα δέ, καὶ μάλιστα καθ' ὅσον οἱ χρονογράφοι ζῶσιν ἀπωτέρω τῶν χρόνων οὓς ἱστοροῦμεν, δὲν εὑρίσκομεν παρ' αὐτοῖς εἰμὴ τὴν περὶ Λέοντος δοξασίαν, ἥτις συνέφερεν εἰς τὴν καταβαλοῦσαν τὴν μεταρρύθμισιν μερίδα. Μετὰ τὰς ἀπαραιτήτους ταύτας περὶ τῆς χρήσεως τῶν μαρτυριῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξηγήσεις, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων.

Ἐπελθόντος τοῦ Κρούμμου εἰς Βερσινικίαν, οἱ στρατηγοὶ Ἰωάννης Ἀπλάκης καὶ Λέων ὁ Βάρδας ἡτοιμάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐδίστασε νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως. Διὰ τί ἐδίστασε, δὲν ἐξηγεῖται σαφῶς. Ἡ ἀνώνυμος χρονογραφία βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλικὸς στρατὸς ἦτο δεκαπλάσιος τοῦ στρατοῦ τῶν πολεμίων· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν εἴδησιν ταύτην, πρέπει πάντοτε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο πολυπληθέστερος ἔκ τε τῆς εἰδήσεως ἐκείνης, καὶ ἐξ ὅσων προείπομεν περὶ τῶν πολυαρίθμων σωμάτων, τὰ ὁποῖα συνεκάλεσε περὶ ἑαυτὸν ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ. Παρεκτὸς δὲ τούτων ἡ μάχη ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἐν χώρᾳ οἰκείᾳ, ὅπερ παρεῖχε πολλὰ πλεονεκτήματα εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν. Ἐδίστασεν ἆρά γε ὁ Μιχαὴλ διότι ἐγίνωσκε τὰ τάγματα ἐκεῖνα δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενα, καὶ τούτου ἕνεκα μέλλοντα, ἐὰν ἤθελον νικήσει, νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου ἵνα καθαιρέσωσιν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς; Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἀνέβαλε τὸν ἀγῶνα, ὅτι ὑπεχώρησε μάλιστα μέχρις Ἀδριανουπόλεως, καὶ ὅτι ἐν διαστήματι δεκαπέντε ἡμερῶν ὁ στρατὸς ἀνωφελῶς παρατεταγμένος ἔπαθε πολλὴν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἕνεκα τοῦ θερινοῦ καύσωνος, ἐκ τούτου δὲ ἡ δυσαρέσκεια αὐτοῦ ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐτελοῦντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς κατευοδόσεως τῶν βασιλικῶν ὅπλων· καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν λιτανεύοντος τοῦ πλήθους μετὰ τοῦ πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, συνέβη γεγονός τι τὸ ὁποῖον προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀθυμία τοῦ στρατοῦ εἶχε μεταδοθῇ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης, καὶ ὅτι πάντες δὲν ἤλπιζον θεραπείαν τῶν πραγμάτων εἰμὴ ἐκ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἀνεπαύετο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄, ὁ δαφνοστεφὴς υἱὸς τοῦ Λέοντος Γ΄. Τελουμένης λοιπὸν τῆς λιτανείας, αἴφνης ἠνεώχθη μετὰ κτύπου ὁ τάφος τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ πλῆθος ἀνθρώπων εἰσπηδήσαντες ἐντὸς αὐτοῦ, προσέπιπτον εἰς τὸ μνῆμα ἐπικαλούμενοι τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀνακράζοντες· «ἀνάστηθι καὶ βοήθησον τῇ πολιτείᾳ ἀπολλυμένῃ.» Ἐννοεῖται ὅτι ἡ βιαία τοῦ τάφου ἄνοιξις ἐξελήφθη ὡς θαῦμα ὑπὸ τοῦ πολλοῦ ὄχλου, ἤρχισε δὲ νὰ διαφημίζηται ὅτι ὁ νεκρὸς ἀνέστη καὶ πορεύεται ἔφιππος ἵνα πολεμήσῃ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως συνέλαβε τινὰς τῶν κραυγασάντων, κατηνάγ-

κασεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀπάτην καὶ ἐπόμπευσεν ἔπειτα δημοσίᾳ. Καὶ προστίθησι μὲν ὁ Θεοφάνης, ὅτι πολλοὶ τῶν βλασφημησάντων ἦσαν κατὰ σχῆμα μόνον χριστιανοί, τῇ δὲ ἀληθείᾳ παυλικιανοί, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ἵνα ἀπατήσωσι τοὺς ἀμαθεῖς καὶ μακαρίσωσιν ὡς προφήτην καὶ νικητὴν τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ἠσπάζετο δῆθεν τὴν ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας κακοδοξίαν αὐτῶν· ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἅπας ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς ἐν μέρει ἀπέδιδον τὰς δημοσίας συμφορὰς εἰς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπικράτησιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἤτοι εἰς τὴν ἀνατροπὴν ὅλων τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως.

Τούτων δὲ γενομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ στρατὸς ἐξηκολούθει ἀπρακτῶν περὶ Ἀδριανούπολιν καὶ πάσχων τὰ πάνδεινα, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου οἱ Βούλγαροι πλησιάσαντες εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀλλ' ἐπερίμενον τί ἤθελον πράξει οἱ ἀντίπαλοι. Τελευταῖον μετὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀνωφελῆ καὶ ἐπονείδιστον ταλαιπωρίαν, ὁ στρατηγὸς Ἀπλάκης, ὅστις ἦγε τὴν μίαν τοῦ στρατοῦ ἄκραν, τοὺς μακεδόνας καὶ τοὺς θρακησιανούς, ἀπολέσας τὴν ὑπομονήν, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Λέοντος, προσῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα καὶ εἶπε μετὰ θάρρους· «ἕως πότε θέλομεν ἀπρακτεῖ ἐπὶ ματαίῳ καταστρεφόμενοι; τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεφάσισα πρῶτος νὰ ἀρχίσω τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἂν ἅπαντες συναγωνισθῶσι μετὰ προθυμίας, ἔχομεν βεβαίαν τὴν νίκην, διότι εἴμεθα δεκαπλάσιοι τῶν πολεμίων.» Δὲν εἰξεύρομεν τί ἀπήντησεν ὁ βασιλεύς· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι οὔτε ἐπέτρεψε τὴν ἐκ παρατάξεως μάχην, οὔτε ἀπηγόρευσεν αὐτὴν ὁριστικῶς· διότι τῳόντι τῇ 22 ἰουνίου ὁ Ἀπλάκης ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἤρχισε νὰ προξενῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μικρὰν φθοράν, καί τοι ὠχυρωμένους ὄντας. Δυστυχῶς ἐξ ὅλου τοῦ ἄλλου στρατοῦ δὲν ἐμιμήθη τὸ παράδειγμα τοῦ γενναίου ἀνδρὸς εἰμὴ ὁ Λέων ὁ Βάρδας, ὅστις προσέβαλε συγχρόνως τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ταγμάτων. Ὁ δ' ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος βασιλεὺς μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ξένων μισθοφόρων, ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἀργὸς τῶν γενομένων θεατής. Τὰ δύο προσβαλόντα σώματα ἤθελον οὐδὲν ἧττον πιθανῶς ἀρκέσει ἵνα καταβάλωσι τοὺς Βουλγάρους, ἐὰν ὁ βασιλεὺς δὲν προσέθετεν εἰς τὸ ἁμάρτημα τῆς ἀ-

πραξίας ἕτερον δεινότερον ἁμάρτημα. Ἅμα ὡς εἶδε τὰς πτέρυγας συμπλακείσας ἠγανάκτησεν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι παρηκούσθησαν αἱ διαταγαὶ αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν ὁ ἄθλιος τὸ σημεῖον τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ περὶ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης ἀγγελία κατετάραξε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τὰ ἀγωνιζόμενα τάγματα, καὶ πρῶτοι οἱ περὶ τὸν Ἀπλάκην ἤρχισαν ἐνδοιάζοντες· ἐκ τούτου ὠφελούμενοι οἱ Βούλγαροι ἀντετάχθησαν γενναιότερον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος καὶ ἀπὸ ἀμυνομένων ἀπέβησαν ἐπιθετικοί. Τότε πολλοὶ τῶν μακεδόνων καὶ τῶν θρακησιανῶν, βλέποντες ἑαυτοὺς ἀφ' ἑνὸς δεινῶς πιεζομένους καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅλως ἐγκαταλειφθέντας ὑπὸ τοῦ κέντρου, ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγήν· καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς Ἀπλάκης, μένων πιστὸς εἰς τὸν ὅρκον αὐτοῦ, ἠγωνίσθη μετὰ τῶν ὀλίγων ὅσοι ἐτήρησαν περὶ αὐτὸν τὴν τάξιν νὰ ἀναχαιτίσῃ ἔτι τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἐν τῇ ἀνίσῳ ταύτῃ πάλῃ, πᾶσα δὲ ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ διεσκορπίσθη τότε τῇδε κἀκεῖσε. Ὁ Κροῦμμος δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, ἀλλ' ἐνόμιζεν ἐπὶ ἱκανὸν ὅτι πᾶσα ἡ φυγὴ ἐκείνη εἶναι προσποιητὴ καὶ ἐγίνετο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασύρῃ αὐτὸν εἰς ἐνέδραν τινά· ὅθεν διέταξε τὴν παῦσιν τῆς διώξεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας ὁ Λέων ἐξηκολούθει γενναίως ἐπιτιθέμενος. Ἐπὶ τέλους ὅμως καὶ ὁ Λέων μαθὼν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ὁλοσχερῆ τροπὴν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, ἐνόησεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιμείνῃ μόνος πλειότερον, καὶ ἤρχισε νὰ ὑπενδίδῃ κατὰ μικρόν. Καὶ ἡ μὲν ὑποχώρησις πρὸς τοῦτο μέρος ἐγένετο ἐν τάξει, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἅμα ἀρξαμένης αὐτῆς, ὁ Κροῦμμος προσδιορίσας μίαν τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ Λέοντος, ἐξαπέλυσεν ἁπάσας τὰς λοιπὰς δυνάμεις κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἡ δίωξις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀπέβη ἀκατάσχετος καὶ ἡ ζημία ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν βασιλικὸν στρατὸν ἀνυπολόγιστος. Ἐπὶ ὥρας πολλὰς οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπαυσαν συλλέγοντες ὅπλα, αἰχμαλώτους, κτήνη, ἐλαφυραγώγησαν δὲ καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευήν, οὐδὲ ἔπαυσαν διώκοντες, εἰμὴ ὅτε εἶδον τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ πολυαρίθμου τούτου στρατοῦ ζητήσαντα ἄσυλον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν εἶχεν εἰσέλθει καὶ ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ

μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ξένων μισθοφόρων καὶ ὁ στρατηγὸς Λέων μετὰ τῶν ὑποχωρησάντων ἀνατολικῶν ταγμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἅπαντα τὰ σώματα ταῦτα εἶχον πάθει μικρὰν ζημίαν, ὁ στρατὸς οὗτος, ἂν ἐπιτηδείως ἀναδιωργανοῦτο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἠδύνατο ἔτι νὰ ἀναχαιτίσῃ καὶ νὰ καταστρέψῃ μάλιστα τοὺς εὐαριθμοτέρους Βουλγάρους. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὁ Μιχαήλ, ὅστις ὑπεχώρησεν ἀμαχητί, ἐνῷ εἶχεν ἀκεραίαν τὴν ὅλην δύναμιν, οὐδὲ ἐφαντάσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ διάλυσιν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἡ πρώτη ἐπελθοῦσα αὐτῷ ἰδέα ὑπῆρξε νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀρχήν, καὶ τὴν περὶ τούτου ἐπιθυμίαν αὐτοῦ διεκοίνωσεν ἀμέσως εἰς τοὺς στρατηγούς, προτείνας τὸν Λέοντα ὡς ἐπιτηδειότατον διάδοχον. Τούτου δὲ ἀρνηθέντος νὰ δεχθῇ τὴν βασιλείαν, ὁ Μιχαὴλ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀνεχώρησεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔφθασε κατεσπευσμένως μετὰ δύο ἡμέρας, παραπονούμενος ἀδιακόπως κατὰ τῶν ὑπηκόων καὶ κατὰ τοῦ στρατοῦ, ἐνῷ ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι πάντες ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐκτὸς αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀφικόμενος ἐπανέλαβεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ προχειρίσῃ ἕτερον βασιλέα. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ καλὸς κἀγαθὸς πατριάρχης Νικηφόρος, πολιτευόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως ὁ Ταράσιος εἶχε πολιτευθῇ ὡς πρὸς τὴν Εἰρήνην, προθύμως ἠσπάσθη τὴν γνώμην ταύτην, παρατηρήσας πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς ὅτι ἐὰν Μιχαὴλ διορίσῃ ὁ ἴδιος τὸν διάδοχον, θέλει οὕτω σώσει τοὐλάχιστον ἑαυτὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἡ μοναχικὴ μερίς, ἥτις προῃσθάνετο ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, καὶ ἡ φίλαρχος Προκοπία, ἥτις κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἀρχήν, ἀπέτρεψαν τὸν ἀσθενῆ ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν μόνην συνετὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀπόφασιν, παραιτούμενος ἐγκαίρως, ἀξιοπρεπῶς καὶ ἀσφαλῶς.

Ἐν τούτοις τὰ ἐν Ἀδριανουπόλει μείναντα σώματα ἅμα συνελθόντα ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν ταραχῆς, καὶ πληροφορηθέντα τὴν ἐπονείδιστον τοῦ βασιλέως διαγωγήν, προέτειναν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν εἰς τὸν στρατηγὸν Λέοντα. Ὁ δὲ πάλιν ἀπεποιήθη ἀποβλέπων εἰς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων «καὶ τὸ πρὸς τοὺς βασιλεύοντας φυλάτ-

των ὀρθὸν καὶ ἀνεπιβούλευτον.» Μετά τινας ὅμως ἡμέρας ἀπεδέχθη τελευταῖον τὴν βασιλείαν, κατὰ μὲν τὸν Θεοφάνην, διότι ἔβλεπε τὸν ἔσχατον τῆς πόλεως κίνδυνον ἀπὸ τῶν ἐπερχομένων κατ' αὐτῆς Βουλγάρων, κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους χρονογράφους, διότι ὁ στρατηγὸς Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ἠπείλησεν αὐτὸν ὅτι θέλει τὸν φονεύσει, ἐὰν δὲν ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συναγωνιστῶν. Ἅμα δὲ ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχήν, ἔγραψε πρὸς τὸν πατριάρχην Νικηφόρον ἐκθέτων τοὺς λόγους δι' οὓς ἠναγκάσθη νὰ πράξῃ τοῦτο, διαβεβαιῶν τὸν ἱεράρχην περὶ τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοῦ, καὶ ἐξαιτούμενος τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἐπίνευσίν του, μεθ' ὃ ἀνεχώρησε συνεπαγόμενος τὸν στρατὸν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 10 ἰουλίου. Πρὶν εἰσέλθῃ εἶδε προσερχομένους ἅπαντας τοὺς ἐν τέλει καὶ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον, καὶ ἀνηγορεύθη αὖθις ὑπό τε τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων «ἐννομώτατος βασιλεὺς Ρωμαίων» ἀναδειχθείς, λέγει ὁ Θεοφάνης. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν ἄλλων χρονογράφων, οἵτινες ἅπαντες παριστῶσι τὸν Λέοντα ὡς ἐπίβουλον τῆς ἀρχῆς ἅρπαγα, λέγουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος πρὶν ἀναγνωρίσῃ αὐτόν, ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὑπογεγραμμένον τόμον περιέχοντα τὴν δήλωσιν τῆς ἀκριβοῦς αὐτοῦ εὐσεβείας. Ὀλίγοι δέ τινες, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ τὸν βίον τοῦ Νικηφόρου συγγράψας Ἰγνάτιος, ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ Λέων ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον τοῦτον. Ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶναι μᾶλλον ἀξιόπιστοι, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι πολέμιοι τοῦ ἀνδρὸς τοὐλάχιστον ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι. Ἔχει δὲ ἡ διευκρίνησις τοῦ γεγονότος τούτου σπουδαιότητά τινα, διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἐπιχειρήσαντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Λέοντος τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν, κατὰ μὲν τὴν γνώμην τῶν πλείστων χρονογράφων ἀπέβη οὗτος ἐπίορκος, κατὰ δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων ὅσοι λέγουσιν αὐτὸν ἀποποιηθέντα νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον, παρίσταται ὁ ἀνὴρ ὡς ἐκ προοιμίου καὶ εἰλικρινῶς ὑποδείξας ὅτι ἐσκόπει νὰ προκαλέσῃ μεταρρύθμισίν τινα περὶ τὰ καθεστῶτα τῆς ἐκκλησίας.

Τί συνέβαινεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου ἀφήσαμεν πρό τινων ἡμερῶν τὸν Μιχαὴλ πρόθυμον μὲν ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἀρχήν, ἀποτραπέντα δὲ ἀπὸ τούτου ὑπὸ τῆς Προκοπίας καὶ τῆς κληρικῆς μερίδος ; Ἀναγγελθείσης τῆς ἐπισήμου τοῦ Λέοντος ἀναγορεύσεως, ἡ Προκοπία καὶ οἱ ὀλίγοι αὐτῆς ὀπαδοὶ ἠξίουν εἰσέτι ὅτι

πρέπει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀντισταθῶσιν, ὡσὰν ὑπῆρχε τρόπος ἀντιστάσεως, καὶ ὡσὰν ἦτο ὁ Μιχαὴλ ἄνθρωπος νὰ ἀντισταθῇ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ βλέπων τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ πόθον ἐκπληρούμενον, ἔσπευσε νὰ στείλῃ πρὸς τὸν Λέοντα τὰ βασιλικὰ σύμβολα, προέτρεψε μάλιστα, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν σύγκλητον νὰ ἀπέλθῃ εἰς προϋπάντησιν τοῦ νέου βασιλέως, καὶ ἐπειδὴ ἡ Προκοπία ἔξω φρενῶν γενομένη, καὶ οἷον ἐκβακχευθεῖσα «δεινόν γε δεινόν, ἀνέκραξεν, ἐὰν ἡ τοῦ τυράννου Λέοντος σύζυγος περιβάλῃ τὸν μοδίολον» δηλαδὴ τὸ βασιλικὸν ἱμάτιον προσονομάσασα αὐτὴν καὶ Βάρκαν, ἥτις ἦτο φαίνεται λέξις ὑβριστική, καθαπτομένη τῆς τιμῆς τῆς γυναικὸς ἐκείνης, ὁ Μιχαὴλ παραμυθήσας αὐτὴν διὰ φρονίμων λόγων ἀπήντησεν ὅτι «καλὸν τῇ τοῦ κυρίου δοκήσει συνέπεσθαι τὰ γινόμενα.» Ἐνῷ δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν τοῖς βασιλείοις, εἰσῆλθεν ὁ Λέων διὰ τῆς χρυσῆς πύλης εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως παραπεμπόμενος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀνευφημούμενος, ἐπλησίασεν εἰς τὴν λεγομένην χαλκῆν, ἤτοι τὰ προπύλαια τῶν ἀνακτόρων, προσεκύνησε τὴν ἐπ' αὐτῆς ἀναστηλωθεῖσαν ὑπὸ τῆς Εἰρήνης εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν βασιλείων. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Μιχαὴλ καὶ ἡ Προκοπία περιέμενον αὐτόθι μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, ὡς ἂν ἤλπιζον ἀπροσδόκητόν τινα ἀντίληψιν· ἀλλ' ἤδη μαθόντες ὅτι ὁ Λέων διελθὼν τὰ προπύλαια, πλησιάζει, ἔκειραν ἀμέσως τὰς κεφαλὰς καὶ κατέφυγον ὡς ἱκέται εἰς τὸν εὐκτήριον οἶκον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τὸν κατονομαζόμενον Φάρον. Ὁ νέος βασιλεὺς προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς ἅπασαν αὐτὴν τὴν οἰκογένειαν, διότι οἵ τε γονεῖς καὶ τὰ τέκνα λαβόντες τὸ μοναχικὸν σχῆμα, οὐδὲν ἕτερον, ὡς φαίνεται, ἔπαθον. Λέγεται μὲν παρὰ τοῦ ἀνωνύμου χρονογράφου, ὅτι ὁ Λέων ἐστέρησεν αὐτοὺς τῶν ἀναγκαίων, καὶ ἄλλας πολλὰς ἐπήνεγκεν αὐτοῖς θλίψεις, ἀλλ' ὁ Γενέσιος, καὶ ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου συγγραφεῖσα χρονογραφία βεβαιοῦσιν ἀπ' ἐναντίας ὅτι τακτικῶς καὶ δαψιλῶς ἐπήρκει εἰς συντήρησιν αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἄνεσιν ζωῆς ἐπέτρεψε. Λέγεται ὡσαύτως παρά τινων, ὅτι ἀμφότεροι οἱ υἱοὶ τοῦ Μιχαήλ, ὅ τε Θεοφύλακτος καὶ ὁ Νικήτας, οἱ μετονομασθέντες Εὐστράτιος καὶ Ἰγνάτιος, εὐνουχίσθησαν· οὔτε ὁ Θεοφάνης ὅμως, οὔτε ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς ἀναφέρουσί τι τοιοῦτο· καὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες τὸ ἀναφέρουσι, τινὲς διαφωνοῦσι πάλιν πρὸς ἀλλήλους,

οἱ μὲν λέγοντες τὸν Εὐστράτιον, οἱ δὲ τὸν Ἰγνάτιον, ὑποστάντα τὸ πάθημα· ὥστε τὸ γεγονὸς εἶναι ἀμφισβητήσιμον, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ λόγος ὃν ἀναφέρει ὁ Γλυκᾶς, ὅτι ὁ Λέων ἐφοβήθη μήπως οἱ νέοι ἐκεῖνοι γεννήσωσιν υἱοὺς δυναμένους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀρχήν, εἶναι παντάπασιν ἀνυπόστατος. Τῷ ὄντι ὁ Λέων ἠδύνατο μᾶλλον νὰ φοβηθῇ αὐτοὺς τούτους τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους ἄφησε ζῶντας, ἢ τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα διατὶ ἡ τοσαύτη ἐκείνη πρόνοια νὰ μὴ ἐπεκταθῇ καὶ μέχρι τοῦ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο ἔτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐπέζησε τριάκοντα καὶ δύο ὅλα ἔτη, καὶ ἂν δὲν ἔμελλε νὰ ἴδῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικήταν ἢ Ἰγνάτιον, τὸν ἐν τῇ νεότητι λαμπρὸν ἡγεμόνα τῶν Ἱκανάτων, δὶς πατριαρχεύσαντα, εἶδεν ὅμως τὸν Λέοντα μετὰ ἔνδοξον ἑπταετῆ βασιλείαν δολοφονηθέντα, εἶδε τὰς πολυταράχους βασιλείας τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος, Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ, καὶ Θεοφίλου τοῦ Μιχαήλ. Ὅλα δὲ ταῦτα τὰ θεάματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπιτήδεια νὰ ἐξεγείρωσι παρ' αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀρχῆς, ὑποτιθεμένου ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦτο ἐνεφώλευσέ ποτε ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ ἐπέπρωτο νὰ παρευρεθῇ, τοῦ καιροῦ προϊόντος, εἰς τοσαύτας οἰκτρὰς τῆς τύχης μεταβολάς, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἄλλας ἔτι οἰκτροτέρας. Διότι ὅτε ἔπεσεν ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἔζη ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', τὸ ταλαίπωρον θῦμα τῶν ἀγρίων τῆς ἰδίας μητρὸς παθῶν, τὸ ὁποῖον ἤκουσεν, ἂν δὲν εἶδε τὸν θάνατον τῆς Εἰρήνης, τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου, τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μιχαήλ, καὶ ἔμελλε πρὸς τούτοις νὰ ἀκούσῃ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος. Ἔζη ἔτι ὁ κατὰ τοῦ Νικηφόρου στασιάσας Βαρδάνιος, καὶ ἔζη ὡσαύτως ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου γενομένης συνωμοσίας Ἀρσαβήρ, ὅστις ἦτο καὶ τοῦ Λέοντος πενθερός. Ὁμολογητέον ὅτι ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς ἱστορίας σπανίως συναπαντῶνται τοσοῦτοι πρωταγωνισταὶ μεταβληθέντες εἰς θεατάς, καὶ ὅτι ἂν ὑπάρχῃ τις παραμυθία ἐν τοιαύταις τοῦ βίου μεταβολαῖς, αἱ περιπέτειαι εἰς τὰς ὁποίας παρευρίσκοντο οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, ἦσαν ἐπιτήδειαι τῇ ἀληθείᾳ νὰ παράσχωσι τὴν παραμυθίαν ταύτην.

Ἐνταῦθα δὲ ἀπολήγει καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Θεοφάνους χρονογρα-

φία. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν ἐπανειλημμένως τά τε ἐλαττώματα καὶ τὰ προτερήματα τῆς χρονογραφίας ταύτης. Ὅσῳ ὅμως μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς, οὐδὲν ἧττον τὸ ἔργον τοῦ Θεοφάνους θέλει εἶναι ἀείποτε βοήθημα πολύτιμον παντὸς τοῦ μελετῶντος τὴν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μεσαιωνικὴν ἡμῶν ἱστορίαν. Οἱ κυριώτατοι τῶν νέων ὁδηγῶν τοὺς ὁποίους ἀπὸ τοῦδε μέχρι τέλους τῆς παρούσης περιόδου θέλομεν ἔχει, εἶναι ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, ὁ Ἰωσὴφ Γενέσιος, ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία, ὁ Συμεὼν Μάγιστρος, καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχός, ὧν οἱ δύο πρῶτοι ἔγραψαν κατὰ τὴν ἐνάτην, οἱ δὲ ἄλλοι τρεῖς κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ὥστε εἶναι πάντων πλησιέστεροι εἰς τὰ πράγματα. Δυστυχῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι μάρτυς ἀσφαλής, διότι πάντες ἦσαν πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως· τούτου δ' ἕνεκα διαστρέφουσι πολλάκις δεινῶς τὴν ἀλήθειαν. Ὁπωσδήποτε ἀντιπαραβάλλοντες αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους, καὶ προτιμῶντες ἑκάστοτε τὰς πιθανωτέρας εἰδήσεις, καὶ ἐκτιμῶντες τὰ γεγονότα ἀνεξαρτήτως τῆς περὶ αὐτῶν ἐμπαθοῦς κρίσεως τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ ὠφελούμενοι ἐπὶ πᾶσιν ἔκ τινων ἀληθειῶν αἵτινες ἐκ διαλειμάτων διαφεύγουσι τὸ ἕρκος τῶν ὀδόντων αὐτῶν, ἐπιχειροῦμεν τὴν ὅσον ἔνεστιν ἀκριβεστέραν ἐξιστόρησιν τῶν ὑπολειπομένων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περίοδος.
Λέων Ε'. Μιχαὴλ Β'. Θεόφιλος.

Τῇ 11 ἰουλίου 813 ὁ βασιλεὺς Λέων ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· καὶ ἀμέσως ἐφάνη ὅτι χεὶρ στιβαρὰ καὶ γεννχία ἀνέλαβε τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγήν. Διαταγαὶ ἐδόθησαν ἵνα τὰ τείχη τῆς πόλεως φρουρηθῶσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας, αὐτὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπεμελεῖτο τὴν ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελθέντων, περιπολεύων καὶ διεγείρων τὸ θάρρος τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Κυριωτάτους συνεργοὺς εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους παρέλαβε τοὺς δύο ἀρχαίους

αὐτοῦ συναγωνιστάς, τοὺς στρατηγοὺς Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶν, προχειρισάμενος μὲν τὸν πρῶτον πατρίκιον καὶ ἀρχηγὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ ἀνάδοχος γενόμενος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ, καταστήσας δὲ τὸν δεύτερον ἀρχηγὸν τῶν ξένων μισθοφόρων. Ἀλλὰ καὶ πρὸς Μανουὴλ τὸν πρωτοστράτορα τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, προσηνέχθη μετὰ ἀληθοῦς μεγαλοφροσύνης. Ὁ πρωτοστράτωρ ἐκεῖνος ἦτο Ἀρμένιος, ὅπως καὶ ὁ Λέων, καὶ φίλος αὐτοῦ παλαιός. Τηρῶν δὲ τὸν ὅρκον ὃν εἶχε δώσει πρὸς τοὺς πεσόντας βασιλεῖς, εἶχε μείνει μέχρι τέλους πιστὸς εἰς αὐτούς. Ὁ Λέων καλέσας τὸν Μανουήλ, ἠθέλησε κατ᾽ ἀρχὰς νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν ἕνεκα τῆς διαγωγῆς ταύτης. «Οὐκ ἔδει σε, τὸν εἶπε, πρὸς τὸν κατ᾽ ἐμοῦ ὁπλίζεσθαι πόλεμον, σύμβουλον τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Προκοπίας γενόμενον.» Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Μανουὴλ ἀπήντησε μετὰ θάρρους· «ἀλλ᾽ οὐδὲ σὲ ἔδει κατὰ τοῦ εὐεργέτου, ἔτι δὲ καὶ συντέκνου σου, χεῖραι ἀνταραι,» ὁ Λέων, ἐκτιμήσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, δὲν ἐδίστασε νὰ προχειρίσῃ αὐτὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν τῶν ἀρμενίων.

Μόλις ὅμως εἶχον παρέλθει πέντε ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Λέοντος, καὶ ὁ Κροῦμμος ἐπεφάνη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν ἀπροσδόκητον νίκην τῆς 22 Ἰουνίου, ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ἀνέπαυσεν ἐπί τινας ἡμέρας καὶ συνεπλήρωσε τὸν στρατὸν δι᾽ ἐπικούρων ἐκ Βουλγαρίας προσελθόντων, μεθ᾽ ὃ ἐπιτρέψας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Ἐνταῦθα ἀφικόμενος τῇ 16 ἰουλίου ἐτέλεσε θρησκευτικήν τινα καὶ θριαμβικὴν πανήγυριν κατὰ τὰ ἔθη τῆς εἰδωλολατρείας, ἣν ἐπρέσβευε, καὶ τοῦ βαρβάρου βίου ὃν διῆγεν ἔτι τὸ ἔθνος ἐκεῖνο. Ἔθυσεν ἔξω τῆς χρυσῆς πύλης ἀνθρώπους καὶ κτήνη, ἔβρεξεν εἰς τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὴν κεφαλήν, ἐρράντισε τὸν στρατόν, καὶ διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν παλλακίδων αὐτοῦ προσκυνούμενος καὶ ἀνευφημούμενος ὑπὸ τῶν ταγμάτων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν τελετὴν ταύτην παρατηρήσας τὰ τείχη καὶ τὴν γενομένην πρὸς ἄμυναν αὐτῶν παρασκευήν, ἐπείσθη ὅτι δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν. Οἱ Βούλγαροι ἐγίνωσκον κάλλιστα τὰς συμφορὰς ἃς ὑπέστησαν οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ τὰς δύο αὐτῶν πολιορκίας, καίτοι ἔχοντες οὐ μόνον πεζικὴν δύναμιν μεγά-

λην, ἀλλὰ καὶ στόλον ἀξιόλογον, καὶ μηχανὰς πολιορκητικὰς ἐπιτηδείας.

Ὁ δὲ Κροῦμμος, ὅστις ἐστερεῖτο παντάπασι στόλου καὶ μηχανῶν, τοὐλάχιστον μηχανῶν ἱκανῶν νὰ καταβάλωσι τοιαῦτα τείχη, ἐνόησεν ὅτι ἔχει ἔτι ὀλιγωτέρας πιθανότητας ἐπιτυχίας, καὶ ἀφοῦ ἐπί τινας ἡμέρας ἐλεηλάτησε τὰ πέριξ τῆς πόλεως, καθυπέβαλε προτάσεις εἰρήνης, ἀπαιτῶν ἐτησίαν χρηματικὴν εἰσφοράν, καὶ μέγαν ἀριθμὸν ἱματισμῶν, καὶ κοράσιά τινα ἐκλεκτά, ἐπὶ δὲ πᾶσι τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ ἔλθῃ ἔφιππος νὰ πήξῃ τὸ δόρυ αὐτοῦ κατ' αὐτῆς τῆς χρυσῆς πύλης, ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῆς πόλεως. Ὁ Λέων εὑρέθη εἰς δεινὴν θέσιν. Εἶχε μὲν προφθάσει νὰ καταστήσῃ δυσπόρθητον τὴν πόλιν, καὶ ὁπόσον κατέστησεν αὐτὴν ἀσφαλῆ ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κροῦμμος μὴ δυνάμενος νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν χρυσῆν πύλην, ἐζήτησεν ἄδειαν ἐπὶ τούτῳ. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὸν παραλύσαντα καὶ ἀκρωτηριασθέντα στρατόν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυνηθῇ μετά τινος πιθανότητος ἐπιτυχίας νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως. Ἀφ' ἑτέρου ἐνόμιζεν ἐπονείδιστον νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Κρούμμου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἦτο πεπεισμένος, ὅτι ὁ πολέμιος οὗτος, καὶ ἂν συνωμολογοῦντο αἱ συνθῆκαι τὰς ὁποίας προέτεινεν, ἤθελεν οὐδὲν ἧττον δῃώσει πᾶσαν τὴν χώραν ἀπερχόμενος. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ κατέφυγεν εἰς ἐπιβουλήν, ἥτις καθ' ἑαυτὴν κρινομένη ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀσύγγνωστος. Προσποιηθεὶς ὅτι δέχεται νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Κρούμμου, προέτεινεν αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς χῶρόν τινα μεταξὺ τοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν τειχῶν, πλησίον τῆς πύλης τῶν Βλαχερνῶν κείμενον, ὅπου ἔμελλον νὰ ἐξέλθωσι καὶ οἱ τοῦ βασιλέως πληρεξούσιοι, ἵνα συνομολογήσωσι καὶ ὑπογράψωσι τὰς συνθήκας. Δεξαμένου δὲ τοῦ Κρούμμου τὴν πρότασιν, τρεῖς ἔνοπλοι ἄνδρες τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ διετάχθησαν νὰ κρυβῶσιν εἰς παρακειμένην τινὰ οἰκίαν, ἵνα, ἅμα δοθῇ σημεῖον εἰς αὐτούς, ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων καὶ φονεύσωσιν αὐτόν. Ὁ Κροῦμμος προσῆλθε μετὰ τριῶν μόνον, ἤτοι τοῦ λογοθέτου αὐτοῦ, τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ του Κωνσταντίνου, Ἕλληνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν αὐτομολήσαντος πρὸς τοὺς Βουλγάρους, καὶ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τούτου. Ἀντεπεξῆλθον δὲ εἰς τὸν ὡρισμένον χῶρον ἰσάριθμοι χριστιανοί. Ἅπαντες ἦσαν ἔφιπποι, ἀλλ' ἄοπλοι, καὶ ἀφιπ-

πεύσαντες ἐκάθησαν κατὰ γῆς, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἐκράτει τὸν ἵππον τοῦ Κρούμμου ὄπισθεν αὐτοῦ κεχαλινωμένον καὶ ἐστρωμένον. Τότε ἤρχισεν ἡ συνδιάλεξις, καὶ ταύτης γενομένης, εἷς τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ βασιλέως ἐποίησε τὸ συμπεφωνημένον σημεῖον ἀποσκεπάσας διὰ τῆς χειρὸς τὴν κεφαλήν. Ὁ Κροῦμμος ὑπώπτευσεν ἀμέσως ἀπαίσιόν τι, καὶ ἐγερθεὶς καὶ ἱππεύσας ἐτράπη εἰς φυγήν, ὁ δὲ στρατός, ὅστις ἔβλεπεν ἀπὸ τῶν τειχῶν τὰ πάντα, ἤρχισεν ἤδη νὰ κράζῃ «Σταυρὸς ἐνίκησεν.» Τῷ ὄντι οἱ ἐνεδρεύσαντες στρατιῶται ἐξορμήσαντες ἀπέλυσαν τὰ βέλη αὐτῶν, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ἔφθασε σῶος εἰς τὸ ἴδιον στρατόπεδον, μόνοι δὲ συνελήφθησαν οἱ τρεῖς αὐτοῦ σύντροφοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν λογοθέτης ἐθανατώθη πάραυτα, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἡ διαγωγὴ τοῦ Λέοντος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξε βεβαίως λυπηρά, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἀνὴρ δὲν ἐστερεῖτο οὔτε μεγαλοφροσύνης οὔτε χρηστότητος. Ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰς φοβερὰς σφαγάς, αἰχμαλωσίας καὶ δῃώσεις, εἰς ἃς δὲν ἔπαυον ἐκτρεπόμενοι οἱ Βούλγαροι, τὰς ὑπ' αὐτῶν γενομένας ἐπανειλημμένως παραβιάσεις τῶν συνθηκῶν, καὶ τὸν ἄγριον τρόπον καθ' ὃν προσηνέχθη ὁ Κροῦμμος πρὸς τὸν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης πεσόντα Νικηφόρον, θέλομεν ἴσως ἐξηγήσει μέχρι τινὸς τὴν ἀλλόκοτον σύγχυσιν τῶν ἰδεῶν, ἥτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς πρὸς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο σχέσεις.

Πρὸ πάντων ὅμως ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κροῦμμος ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἀγριώτερος. Ἐν τῇ ἀκμῇ ταύτῃ τῆς ὀργῆς διέταξε τὴν καταπυρπόλησιν καὶ τὴν καταστροφὴν ὅλων τῶν πέριξ τῆς πόλεως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου ἐκκλησιῶν, μοναστηρίων, παλατίων, οἴκων, ἐμπορείων, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον παρῃτήθη τῆς πολιορκίας καὶ ἀναζεύξας ὑπεχώρησεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἀνώνυμον καὶ τὸν ἀντιγράψαντα αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου Συμεῶνα Μάγιστρον, ἐπὶ ἐννέα μῆνας, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἰουλίου 813 μέχρι τῶν μέσων ἀπριλίου 814, δὲν ἔπαυσε πορθῶν καὶ λεηλατῶν τὴν Θρᾴκην· ὅτι ἐκυρίευσε πάμπολλα φρούρια καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν· ὅτι δὲν διέκοψε τὰς ὀλεθρίας αὐτοῦ ἐπιδρομὰς οὐδὲ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ὅστις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μαλακώτατος, καὶ ὅτι ἀπήγαγεν εἰς τὴν ἐντεῦθεν

καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου Βουλγαρίαν ἀναρίθμητα πλήθη αἰχμαλώτων καὶ λαφύρων. Ἀλλ' ἡ ἐξιστόρησις αὕτη τοῦ Ἀνωνύμου περιέχει πολλὰς ὑπερβολάς. Ὁ Γενέσιος καὶ ἄλλοι χρονογράφοι ἐκθέτουσι τὰ πράγματα ὀλιγώτερον τραγικῶς· καὶ πλὴν τούτου ὁ Ἀνώνυμος ψεύδεται προδήλως περὶ κεφαλαιώδη τινὰ γεγονότα. Καθὰ προείπομεν, ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ὁ Κροῦμμος δὲν εἶχε πολιορκητικὰς μηχανάς, δὲν εἶχε τοὐλάχιστον ἀποχρώσας τοιαύτας μηχανάς· τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐκυρίευσε τὴν Ἀδριανούπολιν κατὰ σεπτέμβριον εἰμὴ διὰ λιμοῦ, ὅτι δὲν εἶχε πολιορκήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐν ἔαρι τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπιστρατείαν, λέγει ὁ Ἀνώνυμος αὐτὸν κατασκευάσαντα ἑλεπόλεις, καὶ χελώνας, καὶ κριούς, καὶ σφαίρας, καὶ μοχλούς, καὶ βελοστάτας καὶ ἄλλα μηχανήματα. Τούτου δὲ τεθέντος, τεθέντος δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν ἐστερεῖτο πάντων τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἐκπόρθησιν φρουρίων, πῶς πρὸ τοῦ σεπτεμβρίου, ὅτε, καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ἐγένετο διὰ λιμοῦ κύριος τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ καταστρέψῃ τὰ φρούρια τοῦ Ἀθύρα, τῆς Σηλυβρίας, τῆς Δαώνης, τῆς Ραιδεστοῦ, τοῦ Ἄπρου καὶ πάντα τὰ φρούρια ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου μέχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πρὸ τούτοις, ὁ Ἀνώνυμος οὐδὲ ἀναφέρει μάχην πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ὅτι ὁ Κροῦμμος ἡττήθη ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως· τούτου δὲ μάλιστα τοῦ γεγονότος ἡ ἀποσιώπησις ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀνώνυμος καὶ ὁ ἀντιγράψας αὐτὸν Συμεών, πνέοντες μῖσος ἄσπονδον κατὰ τοῦ ἀνορθωτοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν διστάζουσι νὰ διαστρέψωσι καὶ τὰ παρὰ πάντων ὁμολογούμενα πράγματα, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἐδίστασε νὰ ὑπερεξογκώσῃ τὰς ἐπενεχθείσας ὑπὸ τοῦ Κρούμμου δῃώσεις, ἁλώσεις καὶ αἰχμαλωσίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ μισητότερον τὸν Λέοντα, ὅστις οὐδὲν δῆθεν ἔπραττε πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ τόπου ἀπὸ τοιαύτας συμφοράς. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Λέων, ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκας ἐπονειδίστους, ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ ἐπομένου ἔτους νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους, διότι ᾐσθάνετο ὅτι ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τῆς μάχης ἥτις ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ, ἐξηρτᾶτο ἡ τύχη τοῦ κράτους, καὶ δὲν ἤθελε νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τύχην ταύτην πρὶν ἢ παρασκευασθῇ ἀποχρώντως. Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον παρέλαβε παρὰ

τοῦ Μιχαὴλ ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν παραλελυμένος ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς. Ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἔκλυσις, ἀδιαλείπτως προαγομένη κατὰ τὴν διετῆ περίπου προηγουμένην βασιλείαν, ἐκορυφώθη μετὰ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἀδριανούπολιν μάχην. Ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην ταύτην διεσκορπίσθη τὸ τρίτον τοῦ στρατοῦ, τὰ δὲ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, ἡ καθαίρεσις τοῦ βασιλέως, ἡ ἀναγόρευσις βασιλέως ἑτέρου, ἡ ἐν τῇ χώρᾳ παρουσία τοῦ νικηφόρου στρατοῦ τῶν πολεμίων, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συσφίγξωσι τοὺς δεσμοὺς τῆς πειθαρχίας, ὥστε κατὰ τὴν ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν πορείαν τοῦ Λέοντος διελύθη πιθανώτατα καὶ τὸ ἕτερον τοὐλάχιστον τρίτον τῆς δυνάμεως ἐκείνης. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων ὁ Λέων ὤφειλε πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν στρατολογίαν. Οἱ πλεῖστοι τῶν νεοσυλλέκτων ἦλθον ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς Θρᾴκης φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων, κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατόν. Ἡ πρώτη αὕτη τῆς ἀναπληρώσεως αὐτοῦ ἐργασία ἀπήτησεν ἀναγκαίως χρόνον οὐ μικρόν. Ἔπειτα ὅμως ἐδέησε νὰ γυμνασθῶσιν οἱ νεοσύλλεκτοι, καὶ νὰ ἐμπνευσθῇ εἰς τὸν νέον στρατὸν τόλμη καὶ πεποίθησις, ὧν ὅλων ἐστεροῦντο τὰ λείψανα τοῦ προηγουμένου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐξηγοῦσιν ἀρκούντως διατὶ ὁ Λέων ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἑπομένου ἔαρος τὴν κρίσιμον ἐκστρατείαν.

Τότε ἀνηγγέλθη ὅτι ὁ Κροῦμμος παραλαβὼν ἐπικουρίας ἰσχυρὰς σλαύων καὶ ἀβάρων, καὶ κατασκευάσας ποικίλας πολιορκητικὰς μηχανάς, ἡτοιμάζετο νὰ προσβάλῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῆς πύλης τῶν Βλαχερνῶν ὅπου τὰ τείχη ἦσαν μᾶλλον εὐπόρθητα. Ὁ Λέων διέταξεν ἀμέσως τὴν κατασκευὴν νέας τάφρου καὶ νέου τείχους πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῆς πόλεως. Ἐνταῦτῷ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐξεστράτευσε πρὸς τὴν Μεσημβρίαν, ὅπου ηὗρε συγκεντρωθείσας τὰς δυνάμεις τῶν πολεμίων, ἵνα ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως πρὸς αὐτούς. Ἀφικόμενος περὶ τὴν πόλιν ταύτην ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του οὐ μακρὰν τῶν Βουλγάρων εἰς θέσιν ὀχυράν, ἣν κατέστησε διὰ τῆς τέχνης ἔτι ὀχυρωτέραν, καὶ ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ πολλὴν τροφῆς δαψίλειαν. Οἱ πολέμιοι ἐξ ἐναντίας ἔπαθον μετ' ὀλίγον δεινὴν κατὰ τοῦτο στέρησιν, διότι αἱ μὲν πλησιέσταται χῶραι εἶχον ἐρημωθῆ, ἀπωτέρω δὲ δὲν ἐτόλμων

νὰ προέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν ἐπιτηδείων. Ἐντεῦθεν ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς πολλὴ ἀθυμία, ὅπερ πληροφορηθεὶς ὁ Λέων ἀπεφάσισε νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν. Τὴν νύκτα τῆς 12 πρὸς τὴν 13 ἀπριλίου, παραλαβὼν τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ μὴ διακοινώσας τὸ βούλευμα εἰμὴ εἰς εὐαρίθμους τινὰς καὶ πιστοτάτους ἀξιωματικούς, καταλαμβάνει εἰς τὰ νῶτα τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὕψωμά τι εἰς τρόπον ὥστε παρέμενεν ἀφανὴς εἰς τοὺς πολεμίους. Τὴν ἐπιοῦσαν διαδοθέντος ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνεχώρησε, πάντες, χριστιανοί τε καὶ Βούλγαροι, ἐνόμισαν ὅτι πτοηθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἐταράχθησαν σφόδρα, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐξετράπησαν εἰς ὑπέρμετρον θάρρος καὶ ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ ὁρμήσωσι κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἵνα γίνωσι κύριοι αὐτῶν. Ἐνῷ ὅμως τὸ ἑσπέρας τῆς 13 ἀμερίμνως καὶ ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ διέτριβον ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτῶν, ἀναβαλόντες εἰς τὴν ἐπαύριον τὴν ἐπίθεσιν, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς ἐπιπίπτει αἴφνης ὁ Λέων ἐκ τοῦ ἐπικαίρου χώρου, ὃν εἶχε καταλάβει καὶ ἐπάγεται εἰς αὐτοὺς ἀληθῆ πανωλεθρίαν. Μάχη σχεδὸν δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ σφαγὴ ἀδιάκοπος. Ὁ Λέων εἶχεν ἀπαγορεύσει νὰ λαμβάνωνται αἰχμάλωτοι· καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐθανατώθησαν, ὀλίγιστοι δὲ διεσώθησαν μετὰ τοῦ Κρούμμου, ὅστις ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἐτελεύτησεν ἐκ τῆς πληγῆς ἣν ἔλαβε κατὰ τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην νύκτα, εἴτε ἐξ ἀποπληξίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀπαγχονισθείς, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτω ἀναφέρεται τὸ πρᾶγμα. Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα, καθάπερ βεβαιοῖ ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία «οἱ ἀεὶ ἐκεῖσε διαβιβαζόμενοι τῶν Βουλγάρων, τὴν κεφαλὴν ἐπισείοντες δακτυλοδεικτοῦσι, καὶ λήθην λαμβάνουσι τῶν τότε κακῶν οὐδαμῶς». Ὁ δὲ βουνὸς ἐκεῖνος ἐπωνομάσθη βουνὸς Λέοντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπανῆλθε τροπαιοῦχος εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐν τῷ ἅμα διεδήλωσε διὰ προκηρύξεως εἰς ἅπαν τὸ κράτος τὸ κατόρθωμα Καὶ εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον νὰ μεγαλοφρονῇ ἐπὶ τῷ ἔργῳ. Ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος οἱ Βούλγαροι διετέλουν ἀπειλοῦντες καὶ πολλάκις λεηλατοῦντες τὸ κράτος. Καὶ μὲν εἶχον περισταλῆ ἐπὶ Λέοντος Γ' καὶ νικηθῆ πολλάκις ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἀλλ'

οὐδέποτε τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀνακύψωσι, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν δὲν ἔπαυσαν σχεδὸν ἐπαγόμενοι συμφορὰς δεινοτάτας εἰς τοὺς χριστιανούς. Νῦν δὲ ἐν μάχῃ μιᾷ ἔπαθον καταστροφήν, ἐξ ἧς τὰ πράγματα μετέβαλον ἐντελῶς ὄψιν. Οὐ μόνον πάντες οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν εὑρεθέντες αἰχμάλωτοι ἠλευθερώθησαν, καὶ πάντα τὰ λάφυρα περιέπεσον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, καὶ αἱ ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου καταληφθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν χῶραι καὶ πόλεις ἀνεκτήθησαν, ἀλλ' ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κρούμμου ἔσπευσε νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν βασιλέα ἀνακωχὴν τριακονταετῆ. Διὰ δὲ τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθον καὶ τὸν τρόμον ὃν ᾐσθάνθησαν, καὶ πολὺ μετὰ τὴν προθεσμίαν ταύτην ἐπὶ ἑβδομήκοντα καὶ πέντε περίπου ἐνιαυτούς, οἱ Βούλγαροι, ἐκτὸς μικρᾶς τινος περὶ τὸ 852 ἐχθροπραξίας, δὲν ἐτόλμησαν πλέον νὰ ἄρωσιν ὅπλα κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν χριστιανῶν. Ὁ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογράφος, καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἐν βίῳ Νικηφόρου τοῦ πατριάρχου λέγουσιν, ὅτι οἱ ὅρκοι οἱ γενόμενοι ἐπὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἐτελέσθησαν διὰ τρόπου παραδόξου. Τὰ συναλλαττόμενα μέρη δὲν ὤμοσαν ἕκαστον κατὰ τὰ ἔθη διὰ τῆς ἰδίας θρησκείας, ἀλλὰ τἀνάπαλιν ὁ μὲν βασιλεὺς τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς τύπους τῆς βουλγαρικῆς εἰδωλολατρείας, ὅ ἐστιν ἐπιχύσας κατὰ γῆς ὕδωρ ἐκ κύλικος, καὶ ἀνατρέψας ἵππων ἐπισάγματα, καὶ ὑψώσας χόρτον καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενος· οἱ δὲ Βούλγαροι κατὰ τοὺς τύπους τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅ ἐστιν ἐπιθέντες τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ἡμετέρων θείων συμβόλων καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἐπομόσαντες. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ταῦτα πάντα εἶναι ἀληθῆ, διότι οἱ ἄλλοι χρονογράφοι οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσι καὶ διότι ὁ Κεδρηνός, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ ἀνωτέρω κατὰ τὸν Ἰγνάτιον ἀναφερθέντα, προστίθησιν ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ κύνας ἐπεκαλέσατο μάρτυρας τῶν συνομολογηθέντων· ἀλλ' ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἐτελέσθησαν οἱ ὅρκοι, τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀφῆκαν ἥσυχον τὸ κράτος. Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ἡ Σικελία, ἥτις πρό τινος καιροῦ προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐν Ἱσπανίᾳ Ἀράβων, ἀπηλλάγη πάσης ἐξ αὐτῶν ἐνοχλήσεως διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ βασιλέως Λέοντος μετὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἀφρικῆς, πολεμίων ὄντων πρὸς τοὺς ἐν Ἱσπανίᾳ ὁμοθρήσκους, βαθεῖα ἐπεκράτησεν ἁπανταχοῦ

εἰρήνη, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ Λέων ἐπεδόθη ἀνενδότως εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη πολυειδῶς ἐκλυθείσης ἐσωτερικῆς διοικήσεως.

Λέγομεν ἐπὶ 30 ὅλα ἔτη, διότι ἡ παραλυσία ἐκείνη, ἀρξαμένη ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ἡ Εἰρήνη, δὲν ἔπαυσε κυρίως εἰπεῖν καταβιβρώσκουσα τὰ σπλάγχνα τῆς πολιτείας μέχρι τῆς τοῦ Λέοντος Ε' ἀναγορεύσεως, καίτοι ἐν τῷ μεταξὺ βασιλεύσαντος τοῦ Νικηφόρου. Ὁ Νικηφόρος ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι καὶ ἐν μέρει συνεπλήρωσε τοὺς θεσμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἀδιαλείπτως σχεδὸν περισπώμενος ὑπὸ τῶν μωαμεθανικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν πολέμων, καὶ ὑπὸ ἐσωτερικῶν στάσεων καὶ συνωμοσιῶν, δὲν ηὐκαίρησε νὰ ἐκτελέσῃ σπουδαίως τοὺς σωτηρίους ἐκείνους θεσμούς. Ὁ δὲ Λέων ἀνενέωσεν ἤδη τὸ κῦρος αὐτῶν καὶ τὴν ἰσχύν, ἀπεμάκρυνε τῶν πραγμάτων τὴν κληρικὴν μερίδα, εἰσήγαγε περὶ τὰ καθέκαστα τῆς διοικήσεως πνεῦμα χρηστότητος καὶ δικαιοσύνης, καὶ ἐν γένει ἐβάδισεν ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ε'.

Τρία τινὰ ἐπέστησαν ἰδιαζόντως τὴν προσοχήν του, ἡ διεξαγωγὴ τῆς δικαιοσύνης, ἡ διαχείρισις τῶν οἰκονομικῶν, καὶ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδέποτε ὁ στρατὸς καθυπεβλήθη εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτέραν· ὁ Λέων αὐτὸς ἄγων καὶ γυμνάζων αὐτὸν ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν ἑκάστου στρατηγοῦ καὶ ἑκάστου ἀξιωματικοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν ταύτην ἐβράβευεν ἢ ἐτιμώρει. Ἡ ἀδυσώπητος αὕτη δικαιοσύνη καὶ ἡ πεποίθησις ἣν ἐνέπνεεν εἰς τοὺς συναγωνιστὰς διά τε τὰ ἀρχαῖα κατορθώματα καὶ ἕνεκα τῶν προσφάτων περὶ Μεσημβρίαν ἄθλων, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀγαπητὸν παρ' αὐτοῖς, ἐκορύφωσε δὲ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἡ ὑπ' αὐτοῦ ψηφισθεῖσα αὖθις καθαίρεσις τῶν εἰκόνων, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θέλομεν εἴπει πλειότερα, καὶ ἣν ὁ στρατὸς κατήντησε νὰ ὑπολαμβάνῃ ὡς τὸ ἀσφαλέστερον ἐχέγγυον τοῦ θριάμβου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων ἐφημίζετο ὡς χρημάτων κρείσσων, καὶ ὡς διαχειριστὴς φειδωλὸς τοῦ δημοσίου πλούτου, δι' ὅπερ ἠδυνήθη νὰ ἀνεγείρῃ ἐκ βάθρων ὅλας τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, ὅσαι κατεστράφησαν ἐκ τῶν προηγου-

μένων βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ περιποιήσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν, καὶ νὰ αὐξήσῃ οὕτω τοὺς πόρους τῆς πολιτείας. Ἐξαιρέτως ὅμως θαυμάζεται ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Περιπορευόμενος τὰς ἐπαρχίας, ἀνεκάλυπτε καὶ ἐτιμώρει ἰδιογνωμόνως καὶ ἀνηλεῶς τὰς καταχρήσεις. Εἰδήμων δὲ ὢν τῶν νόμων, προέδρευεν ἐνίοτε αὐτοπροσώπως τῶν δικαστηρίων τῆς πρωτευούσης. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πολλάκις ἔνεμεν αὐθεκάστως δικαιοσύνην. Οἱ χρονογράφοι διηγοῦνται, ὅτι ἐξερχομένου αὐτοῦ ποτὲ τῶν ἀνακτόρων, ἐπλησίασεν ἄνθρωπος, καὶ ἐπέδωκεν ἀναφοράν, δι' ἧς παρεπονεῖτο ὅτι ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡρπάγη πρὸ καιροῦ ὑπό τινος τῶν συγκλητικῶν, ὅτι ἐνεκάλεσε τὸ ἀνόμημα εἰς τὸν ἔπαρχον, ἀλλ' ὅτι οὐδεμιᾶς ἠξιώθη παρὰ τούτου δικαιοσύνης. Ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμέσως ἕνα τῶν θεραπόντων νὰ καλέσῃ τὸν ἔπαρχον καὶ τὸν ἐγκαλούμενον εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου, εἶπε, θέλει νὰ εὕρῃ αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἀναφερομένου, ὅταν ἐπανέλθῃ. Ἐπιστρέψας δὲ προσήγαγε καὶ τοὺς τρεῖς ἐνώπιόν του, καὶ πρὸ πάντων ἐκάλεσε τὸν ἐγκαλοῦντα νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν κατηγορίαν. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ὁ ἐγκαλούμενος ἠδυνήθη νὰ ἀρνηθῇ τὴν πρᾶξιν, οὔτε ὁ ἔπαρχος νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἔπραξε πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ, τοῦτον μὲν ἔπαυσεν ἀμέσως τοῦ ἀξιώματος, τὸν δὲ ἔνοχον ἐτιμώρησεν ὡς μοιχόν. Ἡ συνοπτικὴ αὕτη διαδικασία δὲν συμβιβάζεται βεβαίως μὲ τὰς παρούσας ἡμῶν περὶ διαχειρίσεως τῆς δικαιοσύνης ἰδέας, καὶ ἴσως ἐνίοτε ὁ Λέων ἐπέβαλλε ποινὰς ὑπερβολικάς, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ χρονογράφοι, ἂν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ἄξιοι πίστεως· ἀλλ' ἡ κατάχρησις, ἡ καταπίεσις, ἡ ἀδικία εἶχον τοσοῦτον ὑπερεκχειλίσει, ὥστε ἡ ὑπερβολὴ τῆς αὐστηρότητος εἶχε καταντήσει δεινὸν ὀλιγώτερον τῆς ὑπερβολικῆς ἐπιεικείας. Ὁπόση δὲ πρέπει νὰ ἦτο ἡ τοῦ Λέοντος ἀρετή, ὅτε βλέπομεν τὸν ἔχθιστον αὐτῷ Γενέσιον ἀνακράζοντα «οὗτος δὲ Λέων ὁ βασιλεύς, κἂν δυσσεβής, ἀλλὰ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἦν ἀντιληπτικώτατος, ὡς μηδὲν τῶν ὀνησιφόρων παραλιμπάνειν ἀπρόοπτον, ὡς καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν Νικηφόρον πατριάρχην τοιαῦτα εἰπεῖν, ὡς ἄρα ἡ πολιτεία Ρωμαίων κἂν δυσσεβῆ, ἀλλ' οὖν γε μέγαν προμηθευτὴν ἀπολώλεκεν.» Τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως λέγει, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ Νικηφόρου κρίσιν ἐπαναλαμβάνει ὁ Κεδρηνός, ἡ δὲ μαρτυρία αὕτη τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου τιμᾷ τόσῳ μᾶλλον τόν τε δι' αὐτῆς ἐγκωμιαζόμενον καὶ ἐξαι-

ρέτως τὸν ἐγκωμιάζοντα, ὅσῳ οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες περιῆλθον δυστυχῶς εἰς δεινὴν ἀμοιβαίαν ρῆξιν, καθ' ἃ πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχε συμβῆ πάλιν βαθμηδὸν νέα εἰς τὰ πνεύματα τροπή. Ἐνῷ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ' ἡ μερὶς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως εἶχεν ἐντελῶς σχεδὸν διαλυθῆ, νῦν βλέπομεν αὐτὴν αὖθις προκύπτουσαν εἰς μέσον καὶ ἀποβαίνουσαν ἰσχυροτάτην. Τὴν μεταβολὴν ταύτην παρήγαγεν ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσα ἀποτυχία τῆς μετρίας μεταρρυθμίσεως. Ἐπὶ μὲν τῆς Εἰρήνης πολλοὶ τῶν νεωτεριστῶν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καινοτομίαν, καὶ ἐκ τούτου ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ἐλοσχεροῦς ἐφαρμογῆς τῶν δοξασιῶν αὐτῶν, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφήσωσιν ἄθικτον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἄλλην μεταρρύθμισιν· τἀνάπαλιν δὲ νῦν πεισθέντες ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ παραχώρησις ἐκείνη εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, καὶ ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, ἅμα ἐπιτυχόντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν παλινόρθωσιν, ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγωσι μετ' αὐτῆς καὶ ὅλας τὰς ἀρχαίας καταχρήσεις, ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ πρεσβεύωσιν, ὅτι ἡ τύχη τῆς τοῦ κράτους ἀναμορφώσεως εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων, καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν εἰμπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ ὁριστικῶς εἰμὴ ἐὰν ἐπιβληθῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτησε μὲν κατὰ τὸ σύνηθες ἐξαιρέτως εἰς τὸν στρατόν, ἀλλὰ ἐπρεσβεύθη καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ ὑπὸ μοναχῶν οὐκ ὀλίγων. Αὐτὸς ὁ Λέων, ὡς ἀνήκων ἐκ πρώτης νεότητος εἰς τὸν στρατόν, εἶχε τὰς πεποιθήσεις ἐκείνας, καὶ ὁ Ἀνώνυμος χρονογράφος βεβαιοῖ, ὅτι ὁμιλῶν ἅμα βασιλεύσας πρὸς τοὺς ὁμόφρονας περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἐσυμπέρανεν, ὅτι ἡ καχεξία αὐτῶν ἀφορμὴν εἶχε τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, καὶ εἰς ἀπόδειξιν προσεπέφερεν, ὅτι ὅσοι βασιλεῖς ἐδέξαντο καὶ προσεκύνησαν αὐτάς, ἀπέθανον οἱ μὲν ἐκδιωχθέντες, οἱ δὲ ἐν πολέμῳ πεσόντες, μόνοι δὲ οἱ μὴ προσκυνήσαντες αὐτὰς ἰδίῳ θανάτῳ ἕκαστος εἰς τὰ βασίλεια ἐτελεύτησε, καὶ μετὰ δόξης προσκομισθεὶς εἰς τὰ τῶν βασιλέων κοιμητήρια ἐτάφη ἐν τοῖς Ἀποστόλοις

(δηλαδὴ ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων). Ἀλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς Λέων τοιαῦτα ἐπρέσβευε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅταν ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἐδίστασεν ἐπὶ μακρόν, ὅπως πάλαι ποτὲ ὁ Λέων Γ', οὐδ' ἐνέδωκεν, εἰμὴ ὅτε ἐπείσθη ὅτι ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀναπόδραστος.

Δύο πρὸ πάντων ἄνδρες ἀναφέρονται ὡς ἐπενεργήσαντες πολὺ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ Θεόδοτος Μελισσηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Γραμματικός. Ὁ τῶν Μελισσηνῶν οἶκος ἦτο εἷς ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ δὲ Θεόδοτος ἦτο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Μελισσηνοῦ, ἀδελφοῦ τῆς Εὐδοκίας ἐκείνης, ἣν συνεζεύχθη εἰς τρίτον γάμον ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ ἐξ ἧς ἐγέννησε τοὺς πέντε υἱούς, τῶν ὁποίων τὴν τραγικὴν τύχην ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ Εἰρήνης καὶ Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβέ. Ὁ Θεόδοτος λοιπὸν ἦτο ἀνεψιὸς ἐκ κηδεστίας ἑνὸς τῶν μεγάλων προμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ πρῶτος ἐξάδελφος τῶν ταλαιπώρων αὐτοῦ γόνων, ὧν τὸ ὄνομα, καὶ ἀφοῦ ἐτυφλώθησαν, δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον χρησιμεῦον ὡς σημαία εἰς πᾶν κατὰ τῆς μοναχικῆς φατρίας κίνημα. Ἀλλ' ὁ Θεόδοτος καίτοι ὢν τοσοῦτον στενὸς αὐτῶν συγγενής, οὐδεμίαν προέτεινεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἀξίωσιν, προσηλώθη εἰλικρινῶς εἰς τὸν Λέοντα, καὶ ὑπηρέτει αὐτὸν πιστῶς ὡς ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ἐπέμεινε δὲ μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Λέων δὲν θέλει ἀρκεσθῆ, ὅπως ὁ Νικηφόρος, εἰς μόνην τὴν διοικητικὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, καὶ τοῦ θείου τοῦ Κωνσταντίνου Ε', θέλει ἐπισφραγίσει τὸ ἔργον διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεόδοτος, ἂν δὲν ἐκληρονόμησε τὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας δίκαια τῶν ἐξαδέλφων αὐτοῦ, διεδέξατο ὅμως τὸ μέγα αὐτῶν ἀξίωμα ἐν τῇ μερίδι τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ Λέων δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς παραστάσεις τηλικούτου ἀνδρός. Οἱ χρονογράφοι οἵτινες δὲν εἶναι φυσικῷ τῷ λόγῳ εὐμενεῖς πρὸς τὸν Θεόδοτον, ἐπισωρεύουσι κατ' αὐτοῦ πολλὰς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας· λέγουσιν αὐτὸν ὑποκριτήν, ἔκδοτον εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν καὶ ἡδονήν, ἄλογον ἄνδρα, ἀνδράποδον, ἰχθύων ἀφωνότερον, καὶ μηδὲν ἄλλο τῆς ἀσεβείας ἐπιστάμενον. Πλὴν δὲ τούτων πάντων, ἐνῷ ἦτο βέβαιον ὅτι κατήγετο ἐξ οἴκου περιφανοῦς, καὶ ἦτο στενὸς συγγενὴς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἠξίουν ὅτι μετήρ-

χετο ἄλλοτε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γανωτοῦ, καὶ ἐπωνόμασαν αὐτὸν Κασσιτερᾶν.

Ἐξ ἐπιφανοῦς ὡσαύτως οἴκου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ οἴκου τῶν Μωροχαρζαμίων, εἷλκε τὸ γένος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐπικληθεὶς Γραμματικός, ἕνεκα τῆς πολλῆς αὐτοῦ παιδείας. Λαβὼν νεώτατος τὸ μοναχικὸν σχῆμα, προήχθη πρωΐμως εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν μαρτύρων Σεργίου καὶ Βάκχου, καὶ κατηριθμήθη εἰς τὸν βασιλικὸν κλῆρον, ὅ ἐστιν εἰς τὸν κλῆρον ὅστις ἐτέλει ἐν τοῖς ἀνακτόροις τὰ τῆς θείας λατρείας. Διέπρεπε δὲ ἐπί τε εὐλαβείᾳ, καὶ κοσμιότητι τῶν τρόπων, ἀλλ᾽ ἐνταὐτῷ ἐπὶ ζήλῳ ἀκράτῳ ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως. Ὅθεν ἐπέσυρε καθ᾽ ἑαυτοῦ ποικίλας ὕβρεις καὶ συκοφαντίας. Καὶ πρῶτον οἱ χρονογράφοι παρεμόρφωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης κατ᾽ ἀρχὰς εἰς Ἰάννης, καὶ μετὰ ταῦτα εἰς Ἰαννῆς, αἰνιττόμενοι πιθανῶς τὸν Ἰαννῆν, περὶ οὗ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ β΄ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ἀντέστη τῷ Μωϋσῇ καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἦτο ἄνθρωπος κατεφθαρμένος τὸν νοῦν καὶ ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν· καὶ ἴσως ἡ παραφθορὰ ἐκείνη τοῦ ὀνόματος Ἰωάννης εἰς Ἰάννης ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς ἀλλοιώσεως, ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ γλώσσῃ τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἐπεκλήθη πρὸς τούτοις καὶ λεκανόμαντις, ὡς ἀσχολούμενος δῆθεν περὶ τὴν μαντικὴν διὰ χαλκῆς τινος λεκάνης, καὶ Ὑλζελᾶς, ὅπερ, ὡς βεβαιοῦσιν, ἑβραϊστὶ ἑρμηνεύεται πρόδρομος καὶ συνεργὸς τοῦ διαβόλου. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐνῷ ἦτο ὁμολογουμένως εὐπατρίδης, ἐρρέθη ὅτι ἦτο υἱὸς σκιαστοῦ, ἤτοι κατασκευαστοῦ κεχρωματισμένων ὑφασμάτων, ἀναλόγως τῶν περὶ Θεοδότου Μελισσηνοῦ μυθολογηθέντων. Ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἐσχάτην περὶ τὸν βίον ἀκολασίαν κατεκρίθη, καὶ δι᾽ ἕτερα παραπλήσια, ὧν τὰ πλεῖστα, ἂν ὄχι ἅπαντα ἦσαν, ἐννοεῖται, διαστροφαὶ τῆς ἀληθείας, ἀνάλογοι τῆς περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ γενομένης διαστροφῆς.

Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀδιαλείπτως παρὰ τῷ βασιλεῖ διατρίβοντες, δὲν ἔπαυον παριστῶντες τὴν ἀνάγκην νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως, διὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι παρ᾽ αὐτῷ τὰ αὐτὰ φρονοῦντες καὶ ἐνεργοῦντες, οἷον ὁ λογοθέτης, ὁ γραμματεὺς Εὐτυχιανός, ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ

ἐπιφανέστεροι. Καί τοι δὲ ἦσαν τοιοῦτοι καὶ προσέτι ἐλάλουν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ κλήρου, ὁ βασιλεὺς οὐδὲν ἧττον ἐχρονοτρίβει διότι ἐγίνωσκεν ὅτι ἐπιβάλλων χεῖρα εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, θέλει μὲν θεραπεύσει σπουδαίαν κοινωνικὴν ἀπαίτησιν, θέλει εὐχαριστήσει μεγάλην τοῦ ἔθνους μερίδα, θέλει ὅμως ἐν ταὐτῷ δυσαρεστήσει μερίδα, ἑτέραν μείζονα, καὶ παραγάγει εἰς τὰ πνεύματα τῆς τελευταίας ταύτην ταραχὴν ἐπικίνδυνον. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς παρέπεμψε τοὺς φίλους αὐτοῦ καὶ συμβούλους εἰς τὸ τέλος τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου, μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου προέτεινεν εἰς αὐτοὺς τὸ φάσμα τῆς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ἀντιπολιτεύσεως, τοῦ ὁποίου γνωστὴ ἦτο ἡ ἐπὶ τοῦ πολλοῦ ὄχλου ἐπιρροή. Ἀλλ' ὁ Θεόδοτος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀντιπροέτειναν ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος οὐκ ὀλίγοι ἠσπάζοντο τὴν μελετωμένην καινοτομίαν, καὶ προσήγαγον τῷ ὄντι τὴν περὶ τῆς γνώμης αὐτῶν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ τε Σαββατίου, μοναχοῦ τῆς τοῦ Φιλομηλίου μονῆς, ὀνομαστοῦ ἐπὶ προφητικῷ δωρήματι, καὶ ἑτέρου τινὸς μοναχοῦ ἐξ ἴσου φημιζομένου ἐπὶ πνεύματι προορατικῷ. Οἱ χρονογράφοι μάλιστα βεβαιοῦσιν, ὅτι εἷς τῶν προφητικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς καινοτομίας, ὠνόμασε τὰς μὲν εἰκόνας, εἴδωλα, τὴν δὲ βασίλισσαν Εἰρήνην, παρδὼ καὶ θυάδα, τὸν δὲ Ταράσιον, ταράξιον. Τότε ὁ Λέων ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ αἰτιολογηθῇ τὸ πρᾶγμα δι' ἐπιχειρημάτων ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐξαγομένων, καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' γενομένης συνόδου, τὰ ὑποβληθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ἀνερευνήσῃ τὰς βιβλιοθήκας, καὶ νὰ καθυποβάλῃ ἔκθεσιν ἀκριβῆ περὶ τοῦ τί ἐφρόνουν οἱ ἀρχαῖοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας, διότι περὶ τῆς παλαιᾶς γραφῆς οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ὡς πρὸς τοῦτο ἀμφιβολία. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικός, παραλαβὼν συνεργὸν τὸν ἐπίσκοπον Συλαίου Ἀντώνιον, ἐνησχολήθη μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου 814 περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου καθυπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα ἔκθεσιν μακρὰν κατὰ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων μαρτυριῶν κεκυρωμένην. Ὁ βασιλεὺς ἀναγνοὺς τὴν ἔκθεσιν

ἐπείσθη τελευταῖον, ὅτι ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, καὶ καλέσας τὸν πατριάρχην Νικηφόρον καθυπέβαλεν αὐτῷ μετὰ πολλῆς μετριότητος τὴν γνώμην του. «Ὁ λαὸς (δηλαδὴ ὁ στρατός, διότι οἱ ἡμέτεροι ὠνόμαζον τότε συνήθως τὸν στρατόν, λαόν, κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν), ὁ λαός, εἶπε, σκανδαλίζεται διὰ τὰς εἰκόνας, λέγοντες ὅτι κακῶς αὐτὰς προσκυνοῦμεν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο τὰ ἔθνη κυριεύουσιν ἡμῶν. Συγκατάβα τι μικρὸν καὶ ποίησον οἰκονομίαν εἰς τὸν λαόν, καὶ τὰ χαμηλὰ περιέλωμεν (ἤτοι ἀφαιρέσωμεν ἐκ μέσου τὰ μικροῦ λόγου ἄξια)· εἰ δὲ μὴ βούλει, πεῖσον ἡμᾶς δι' οὗ ἕνεκα ἐκεῖνα προσκυνεῖται τῆς γραφῆς μὴ ἐχούσης ῥητῶς πώποτε». Ὁμολογητέον ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ μετριοπαθέστερον, ὁ δὲ Νικηφόρος δὲν ἠθέλησε ν' ἀκούσῃ τίποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, μήτε νὰ ἔλθῃ εἰς καμμίαν περὶ αὐτοῦ συζήτησιν, ἀλλ' ἀπήντησεν ἁπλῶς «ἡμεῖς αὐτὰ καλῶς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀνέκαθεν ὁρισθέντα ὑπό τε τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων οὔτε παρασαλεύομεν, οὔτε περισσότερόν τι ἐν αὐτοῖς οἰκονομοῦμεν·» καὶ ταῦτα ἀπαντήσας, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον.

Ὁ Νικηφόρος, ὡς γνωρίζομεν, ἦτο ἄνθρωπος σώφρων, ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς προδήλως ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν βίαν, ἴσως ἤθελεν εὑρεθῇ ἐπὶ τέλους τρόπος συμβιβασμοῦ, οἷον λ. χ. νὰ ἐλαττωθῇ τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, ἢ νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Ἀλλ' ὄπισθεν τοῦ Νικηφόρου ἐνέδρευεν ἡ μεγάλη μοναχικὴ μερίς, ἥτις οὐδεμίαν ἐδέχετο παραχώρησιν, καὶ τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ πολυθρύλητος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν πεισματώδη ἐπιμονὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅπερ ὑπελάμβανεν ὡς ἀναποσπάστως συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς τάξεως αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ παρέσυραν τὸν καλὸν κἀγαθὸν πατριάρχην εἰς βιαίας ἀποφάσεις· καὶ ἅμα ἐπανελθόντα ἐκ τῶν βασιλείων, τὸν κατέπεισαν νὰ συγκαλέσῃ ἐκ τοῦ προχείρου ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον, εἰς ἣν συνέρρευσαν πλεῖστοι ὅσοι μοναχοί, καὶ ἥτις συνελθοῦσα τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἐτέλεσε παννυχίδα πανηγυρικὴν ὡς προοίμιον τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν διὰ νυκτὸς τὰ γενόμενα, ἔπεμψεν ἀμέσως

πρὸς τὸν πατριάρχην ἕνα τῶν αὐλικῶν θεραπόντων, ὅστις ἤλεγξε πικρῶς τὸν ἀρχιερέα, ὡς παρασκευάζοντα ταραχάς, καὶ προσεκάλεσεν αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ προσέλθωσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ βασίλεια. Οἱ καταπτοηθέντες ἱερωμένοι, ἀφοῦ ἤκουσαν παραμυθητικούς τινας λόγους παρὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐπορεύθησαν πρὸς τὸν Λέοντα, ὅστις ἐδέχθη αὐτοὺς δυσμενῶς, ἐμέμφθη τὸν πατριάρχην ὅτι παράγει ἄνευ λόγου σκάνδαλα, ὅτι συνεκρότησε σύνοδον παρὰ πάντας τοὺς νόμους, καὶ ὅτι πολιτεύεται πρὸς τὸν βασιλέα σχεδὸν ὡς πρὸς αἱρετικὸν πρὶν ἢ ἀναιρέσῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ὁ πατριάρχης δὲν ἠθέλησε πάλιν νὰ ἔλθῃ εἰς συζήτησιν πρὸς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ἱερωμένους· καὶ τότε αὐτὸς ὁ Λέων ἐπεχείρησε μακρὰν πρὸς τὸν Νικηφόρον συνδιάλεξιν περὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος, μηδὲν ὅμως κατορθώσας. Ἀποτυχούσης δὲ καὶ ταύτης τῆς ἀποπείρας, προσεκλήθησαν τὰ ἄλλα τῆς συνόδου μέλη νὰ συζητήσωσι τὸ πρᾶγμα μετὰ τῶν φίλων τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ἐπὶ τῆς συζητήσεως ταύτης, εἰς ἣν ἐπὶ τέλους ἔλαβε μέρος καὶ ὁ πατριάρχης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως δὲν προέτειναν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα. Ὁ μὲν Νικηφόρος διηγήθη θαύματα τῶν εἰκόνων, ὁ δὲ μητροπολίτης τῶν Σάρδεων Εὐθύμιος ἠπείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας διὰ τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως. Μόνος ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐλάλησε λογικῶς εἰπὼν «μὴ παράσαλευε, βασιλεῦ, κατάστασιν ἐκκλησιαστικήν. Σοὶ μὲν γὰρ ἡ τῆς πολιτείας κατάστασις, καὶ ἡ τοῦ στρατοπέδου ἐπιστεύθη, τούτων φρόντιζε, τὴν δὲ ἐκκλησίαν ἄφες.» Ἀλλὰ πολλάκις παρετηρήσαμεν ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀποχή, ἥτις σήμερον λογίζεται ὡς καθῆκον ἀπαραίτητον τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, δὲν ἠδύνατο τότε νὰ ἰσχύσῃ χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ τὴν πολιτείαν εἰς κινδύνους δεινούς. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον, ὥστε ὁ Λέων αὐτός, ὅστις δὲν ἐπεθύμει νὰ θίξῃ τὸ ἀνὰ χεῖρας θορυβῶδες ζήτημα καὶ ἀνέβαλεν ὅσον ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ τι περὶ αὐτοῦ, ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς κραυγῆς τοῦ στρατοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν εἰσηγήσεων πολλῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ κλήρου καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, νὰ ἀναλάβῃ τὸν δυσχερῆ αὐτὸν ἀγῶνα. Τὸ ἐπιχείρημα λοιπὸν τοῦ Στουδίτου ὅσῳ λογικὸν καὶ ἂν ἦτο καθ' ἑαυτό, δὲν ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ τὴν ὑφισταμένην δυσχέρειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφήναντο ὅτι ἐ-

πιμένουσιν εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ἐπισκόπου Συλαίου Ἀντωνίου, ὃν προηγουμένως εἶχον καταψηφίσει, ὁ Λέων παροργισθεὶς ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν βασιλείων, τοὺς διέταξεν ἀμέσως διὰ τοῦ ἐπάρχου νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ, νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι τὰς συνεδριάσεις αὐτῶν, νὰ μὴ δηλώσωσι τίποτε δημοσίᾳ περὶ πίστεως, καὶ νὰ ὑπογράψωσιν ὅτι θέλουσι τηρήσει ταῦτα πάντα ἀπροφασίστως. Πολλοὶ ἐξετέλεσαν τὰς διαταγὰς τοῦ βασιλέως, καὶ ἴσως ἤθελον ὅλοι πράξει τοῦτο, ἐὰν δὲν ἤθελον ἀποτραπῆ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ὅστις ἀντενήργησε διὰ πολλῆς δραστηριότητος εἰς τὰ διαταχθέντα γράφων, προτρέπων, ἐνθαρρύνων καὶ ἀπειλῶν. Παράδοξος ἦτο κατὰ τὴν περιπέτειαν ταύτην ἡ ἀμοιβαία θέσις τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Λέοντος· ἀμφότεροι ἐπεθύμουν νὰ διαφύγωσι τὴν ῥῆξιν, καὶ εἰ δυνατὸν νὰ συνεννοηθῶσι πρὸς ἀλλήλους, παρασυρόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν ἀκρατήτων παθῶν τῆς ἰδίας ἕκαστος μερίδος, περιῆλθον εἰς διένεξιν, ἥτις ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινοτέρα. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα ὁ πατριάρχης, περίλυπος ὢν καὶ καταβεβλημένος ἔγραψε πρὸς τὴν βασίλισσαν, πρὸς τὸν λογοθέτην, πρὸς τὸν παντοδύναμον γραμματέα Εὐτυχιανόν, ἐπικαλούμενος θεραπείαν τινὰ τοῦ πράγματος, καὶ ἴσως ἠδύνατο νὰ ἐνδώσῃ κατά τι, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος δὲν ἔπαυεν ἐπισείων ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπαιτῶν νὰ τηρήσῃ ἀναλλοίωτα τὰ καθεστῶτα. Ἀφ' ἑτέρου ὁ βασιλεὺς ὅστις ἔβλεπε καὶ κατενόει τὴν ἀγωνίαν εἰς ἣν εὑρίσκετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἀνακουφίσει αὐτὸν κατά τι ἀναλαμβάνων αὐτὸς τὴν καθαίρεσιν τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων, ὅσοι παρήκουσαν τὰ διαταχθέντα. Οἱ χρονογράφοι μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι προέβη ἔτι πλέον, προσκαλέσας αὐτὸν νὰ μὴ τελῇ δημοσίᾳ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, μηδὲ νὰ κηρύττῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, καὶ ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτοῦ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας σκευῶν, ὅ ἐστιν ἐπέβαλεν αὐτῷ εἶδός τι ἀργίας. Ἀλλ' ἂν ὁ βασιλεὺς ἔπραξε καί τι τοιοῦτον, ἵνα ἀπαλλάξῃ τὸν ἀρχιερέα ὅσον ἐνδέχεται πάσης εὐθύνης ἐπὶ τοῦ προκειμένου, βεβαίως μετ' ὀλίγον ἀνεκάλεσε τὰ διαταχθέντα, διότι θέλομεν ἴδει ὅτι, μετά τινας ἡμέρας, ὁ πατριάρχης ἀνέλαβε τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ λειτουργήματος. Τὸ πάντων ὅμως δεινότερον ἦτο ὅτι καθὼς ὁ Νικηφόρος ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, οὕτως ὁ Λέων ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ὁ στρατὸς ὅσ-

τις ἔβλεπε παρατεινομένην τὴν πάλην, καὶ ἐφοβήθη μήπως ἐνδοιάσῃ αὖθις ὁ βασιλεύς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν κρίσιν, καὶ συσσωρευθεὶς περὶ τὴν Χαλκῆν, ἤρχισε νὰ λιθοβολῇ καὶ ἄλλως νὰ ἐξυβρίζῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἥτις καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τῆς πύλης ἐκείνης ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ἀνεστηλώθη ἐπὶ Εἰρήνης. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ἀναλογιζόμενος μὲν ὅτι δὲν δύναται νὰ τιμωρήσῃ ὁλόκληρον τὸν στρατόν, μὴ θέλων δὲ νὰ παραταθῇ τὸ σκάνδαλον, διέταξε νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ εἰκὼν τῆς Χαλκῆς. Συγχρόνως δὲ ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν εἰς τὸν Ἰωάννην Γραμματικὸν καὶ εἰς τὸν Συλαίου Ἀντώνιον νὰ καθαιρέσωσι τὰς εἰκόνας παντοῦ, ὅπου ἠδύνατο τοῦτο νὰ γίνῃ ἄνευ πολλῆς ταραχῆς. Τούτων ὅμως γινομένων, οἱ ἱερωμένοι τῆς ἀντιπάλου μερίδος ἀπελπισθέντες, συνῆλθον παρὰ πάντα τὰ πρὸ μικροῦ ἔτι διαταχθέντα, καὶ ἐπεσφράγισαν τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως ἀντίστασιν, διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ὑπογραφῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐπλησίασεν ἡ ἑορτὴ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Ὅσα καὶ ἂν συνέβησαν μεταξὺ Νικηφόρου καὶ Λέοντος μέχρι τοῦδε, ὁριστικὴ ὅμως μεταξὺ αὐτῶν ῥῆξις δὲν εἶχεν ἐπέλθει ἔτι, τοσοῦτον οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἤθελον νὰ ἀποφύγωσιν αὐτήν. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ πατριάρχης φοβηθεὶς μήπως κατὰ τὴν προσεχῆ ἐκείνην ἑορτήν, προσερχομένου πανηγυρικῶς τοῦ βασιλέως εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, συμβῇ μεγαλήτερόν τι κατὰ τῶν εἰκόνων ἄτοπον, ἀπῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια, καὶ παρεκάλεσε τὸν Λέοντα νὰ μὴ ἐπιμένῃ προσβάλλων τὴν ἐκκλησίαν, ἣν διὰ πολλοῦ κόπου οἱ πατέρες ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει ἐπῳκοδόμησαν· προσέθηκε δὲ «ὅτι εἰ δι' ἐμὲ γίνονται ταῦτα τὰ σκάνδαλα κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἐμὲ ἐξεώσασθε, καὶ εἴτινα βούλεσθε ποιήσατε, μόνην τὴν πίστιν μὴ παρασαλεύσητε.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεύς, ὅστις ἦτο ἀληθῶς εὐλαβὴς ἄνθρωπος, και ἐσέβετο τὸν Νικηφόρον, ἐξεπλάγη διὰ τὰς ἐσφαλμένας αὐτοῦ ἰδέας. «Καὶ τίς, εἶπε, τολμᾷ καθελεῖν ἢ ἐξεῶσαι τὸν πατριάρχην, τὸν πατέρα ἡμῶν, ἢ τὴν ἐκκλησίαν παρασαλεῦσαι· μικρὸν ἠρευνήσαμεν διὰ τοὺς λαλοῦντας, ἐπεὶ ὡς πιστεύει ἡ ἐκκλησία κἀγὼ πιστεύω·» καὶ ἐκβαλὼν τοῦ κόλπου σταυρὸν ἔχοντα εἰκόνα, προσεκύνησεν αὐτόν. Ἂν ὁ Λέων εἶπε τῷ ὄντι ὅτι δὲν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ ἵνα κατευνάσῃ τὰ πνεύματα τῶν ἀντιδοξούντων, καὶ ἂν προσεκύνησε σταυρὸν ἔχοντα εἰκόνα,

ὡς ἀξιοῖ ὁ Ἀνώνυμος χρονογράφος, δὲν ἠξεύρομεν. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι εἶπε πολλὰ ἐπιτήδεια νὰ καθησυχάσωσι τὸν ἀρχιερέα, καὶ ἴσως ἔδωκε τὸ δεῖγμα ἐκεῖνο τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸν σταυρόν, διότι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις οὐδέποτε ἀπηγόρευσε τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ ἑορταί, τῶν ὁποίων μετέσχε καὶ ὁ πατριάρχης μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ παρῆλθον χωρὶς νὰ συμβῇ νέον τι ἄτοπον. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ προλάβῃ σκάνδαλον ἀπροσδοκήτως ἐκ τοῦ κλήρου αὐτοῦ προελθόν. Διότι τελουμένης ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων τῆς θείας ἀκολουθίας, καὶ ἐκφωνηθέντος τοῦ ρητοῦ τοῦ Ἡσαΐου τοῦ λέγοντος· «τίνι ὡμοιώσατε Κύριον, καὶ τίνι ὁμοιώματι ὡμοιώσατε αὐτόν; μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων, χρυσοχόος χωνεύσας χρυσίον περιεχρύσωσεν αὐτόν, ὁμοίωμα κατεσκεύασεν αὐτόν;» ὁ πρωτόπαππας τῆς αὐλῆς ἀνεφώνησε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ· «σύνες ὅ,τι λέγει, ὦ βασιλεῦ, τὸ ἱερὸν λόγιον· καὶ μηδείς σοι μετάμελος ἐπὶ τοῖς ἐναρχθεῖσιν ἔστω, ἀλλ' ἅπαν θεῖον δοκοῦν ἐκποδὼν ποιήσας εἰκόνισμα, τῆς ὀρθῆς ἔχου λατρείας τῶν μὴ σεβομένων αὐτά.» Ἐννοεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς πανταχόθεν οὕτω περιελαυνόμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ πατριάρχου παραχώρησιν τινά. Ὅθεν παρεκάλεσεν αὖθις αὐτὸν νὰ ἀποφανθῇ ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας· ὁ δὲ ἀπεποιήθη ὅπως ἄλλοτε καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ταραχῆς ἐνόσησε. Τότε διεκόπη πᾶσα ἐνέργεια, μέχρις οὗ ἀναλαβόντος τοῦ ἀρχιερέως κατὰ φεβρουάριον τοῦ 815, οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτῶν. Ἀπόσπασμα στρατιωτῶν ὑποκινούμενον ὑπὸ τοῦ λογοθέτου καὶ τοῦ ἀρχιγραμματέως, ἐπεχείρησε τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ πατριαρχείου, καὶ ἀπεκρούσθη μὲν ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων μοναχῶν οἵτινες περιεστοίχιζον τὸν ἀρχιερέα, ἀλλ' ἐν τούτοις κατέστρεψεν ὅλας τὰς ἐν τῷ πατριαρχικῷ καταλύματι εἰκόνας τῶν ἁγίων, καὶ αὐτὰς τὰς εἰκόνας τῶν προτέρων πατριαρχῶν. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἤρχισεν ὁ βασιλεὺς νὰ φοβῆται μήπως ἐπὶ τέλους διακινδυνεύσῃ καὶ ἡ ζωὴ αὐτὴ τοῦ ἀρχιερέως, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φρουρήσῃ τὸ πατριαρχεῖον διὰ πιστοῦ τινος ἀποσπάσματος, καὶ ἐν ταὐτῷ συνεκάλεσε σύνοδον ἀρχιερέων, ἵνα διεξαχθῇ τὸ ζήτημα ὁπωσοῦν τακτικώτερον. Συνελθούσης δὲ τῆς συνόδου, προσεκλήθη ὁ Νικηφόρος νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον αὐτῆς, ἀλλ' δὲν συνήνεσεν.

Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ μαθόντες τοῦτο καὶ παροξυνθέντες συνέρρευσαν περὶ τὸ πατριαρχεῖον πολυάριθμοι, ἐκφέροντες ὕβρεις καὶ ἀπειλάς, ἡ δὲ σύνοδος ἀναθεματίσασα αὐτόν τε καὶ τοὺς προκατόχους αὐτοῦ Γερμανὸν καὶ Ταράσιον, ἀπηγόρευσε τοῖς πᾶσιν ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ, νὰ ἀποκαλῶσιν αὐτὸν ἐπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Εἰς τοῦτο περιελθόντος τοῦ πράγματος, ὁ Νικηφόρος διεμαρτυρήθη ἕνεκα τῆς γενομένης κατ' αὐτοῦ βιαιοπραγίας, καὶ προσέθηκεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι «ἵνα ἄτοπον μὴ γένηται μηδὲ ἁμαρτία ἀναδράμῃ εἰς τὸ κράτος ὑμῶν, ἀνάγκη πᾶσα μεταστῆναι ἡμᾶς τοῦ θρόνου ἡμῶν. Μεθ' ὃ ἀποχαιρετίσας τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐπέρασε διὰ νυκτὸς τὸν Βόσπορον, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἐξορίαν ἔν τινι μονῇ. Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα μαρτίου καὶ πιθανώτατα τῇ 13 τοῦ μηνὸς τούτου.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ βασιλεὺς ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ πατριάρχης ἐγκατέλιπε τὴν ἐκκλησίαν, διότι προσκληθεὶς νὰ συζητήσῃ καὶ νὰ διασαφήσῃ τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, οὗ ἕνεκα τοσαύτη ἀνωμαλία ἐπεκράτει εἰς τὰ πνεύματα, οὐδεμίαν ἠθέλησε νὰ δώσῃ πρὸς τοῦτο ἀπάντησιν, ὅθεν ἀνάγκη παρέστη νὰ προχειρισθῇ ἕτερος ἱεράρχης. Ὁ βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ ἀναθέσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἀρίστη· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σύγκλητος προέτεινε κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεις τινάς, ἄδηλον ἀκριβῶς τίνας, προετιμήθη ὁ Θεόδοτος Μελισσηνός, ὅστις ἦτο τῇ ἀληθείᾳ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Ἰωάννου κατάλληλος. Ὄχι διότι ἦτο λαϊκός, καὶ ἀνώτερος τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικός, καὶ πρὸς τούτοις ἔγγαμος· τοιοῦτοί τινες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὑπῆρξαν ὅ,τε Ταράσιος καὶ ὁ Νικηφόρος, οἱ συγκαταλεγέντες μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστέρων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ διότι κυρίως μηδεμίαν ἔχων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πεῖραν, ἐστερεῖτο πρὸς τούτοις τῆς μετὰ τῆς πείρας ταύτης συνήθως συνδεομένης μετριοπαθείας, ἥτις ἦτο τοσοῦτον ἀναγκαία εἰς τὰς κρισίμους περιστάσεις, δι' ὧν προέκειτο νὰ διέλθῃ αὖθις ἡ ἐκκλησία. Ὁ Θεόδοτος χειροτονηθεὶς πατριάρχης ἀνήμερα τοῦ πάσχα, 1 ἀπριλίου 815, συνεκρότησεν ἀμέσως εἰς Βλαχέρνας σύνοδον, εἰς ἣν προσεκάλεσε τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ ὅλοι, μὴ ἐξαιρουμένου τοῦ Σλόσσερ, ἀποθαυμάζουσι τὸ θάρρος καὶ τὴν

καρτερίαν τοῦ Θεοδώρου ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τοῦτο δὲ διότι ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ κλῆρος ἡμῶν ὑπῆρξε τυφλὸν ὄργανον τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρεσβεύουσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος διετέλεσεν εἷς ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσοι ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ διάστημα, ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἄνευ ἐσχάτων κινδύνων τῆς τε πολιτείας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος. Ἰδίως δὲ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἂν ὁ Θεόδωρος ἐπέμενεν ἁπλῶς εἰς τὸ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ζήτημα, ἠθέλομεν σεβασθῇ τὴν περὶ τούτου πεποίθησιν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐστάθειαν τοῦ χαρακτῆρος, ἣν ἔδειξε πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πεποιθήσεως ταύτης· δυστυχῶς ὅμως, καθὰ ἠξεύρομεν ἤδη, μετεχειρίσθη τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, ὡς μέσον ἁπλοῦν ἵνα καταστήσῃ παντοδύναμον τὸ μοναχικὸν τάγμα· ἵνα περιποιήσῃ αὐτῷ τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν πραγμάτων· καὶ ἵνα φέρῃ τὸ κράτος εἰς τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἐπὶ Εἰρήνης καὶ Μιχαὴλ Ραγκαβέ. Τούτου δ' ἕνεκα δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἀποδοκιμάσωμεν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιπετείας.

Ἔτι πρὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Θεοδότου, ὁ Θεόδωρος εἶχε τελέσει, κατὰ τὴν κυριακὴν τῶν Βαΐων, εἰς τὰς περὶ τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πανηγυρικὴν μετὰ εἰκόνων λιτανείαν, ἣν παρηκολούθησαν πολυάριθμοι μοναχοί, καὶ καθ' ἣν ἐψάλησαν ὕμνοι πρὸς τιμὴν τῶν εἰκόνων. Ὁ βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴ σκανδάλων εἶχε προλαβόντως ἀπαγορεύσει τὴν εἰς τὰ δημόσια μέρη ἔκθεσιν τῶν εἰκόνων· ὥστε ὁ Θεόδωρος διὰ τῆς λιτανείας αὐτοῦ παρεβίασεν ἀναφανδὸν τὴν ἀστυνομικὴν ταύτην διάταξιν καὶ ἠδύνατο διὰ τοῦτο νὰ τιμωρηθῇ. Ἀλλ' ὁ βασιλεύς, ἐπιεικῶς πάντοτε πολιτευόμενος, παρέβλεψε τὸν ἐμπαιγμὸν τοῦτον τοῦ νόμου· καί, συγκροτηθείσης μετὰ τὸ Πάσχα νέας συνόδου, ἐπέτρεψε νὰ προσκληθῇ εἰς αὐτὴν ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ περὶ αὐτόν. Ὁ Θεόδωρος ὅμως δὲν παρέστη· καὶ οὐ μόνον δὲν παρέστη, ἀλλὰ ἔγραψε πρὸς αὐτὴν ἐπιστολὴν αὐθάδη, δι' ἧς ἐβεβαίου ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν ἡγουμένων, ὅτι δὲν δύνανται νὰ παρακαθήσωσιν εἰς σύνοδον, ἧς δὲν προΐσταται πατριάρχης, διότι

δὲν ἀναγνωρίζουσιν ὡς νόμιμον πατριάρχην εἰμὴ μόνον τὸν Νικηφόρον. Ἡ σύνοδος, εἰς ἣν ἐν τούτοις παρεκάθησαν οὐκ ὀλίγοι ἡγούμενοι, ἀδιαφορήσασα διὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, προέβη εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῆς· κατήργησε τὰς ἀποφάσεις τῆς δευτέρας ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἀνεκήρυξεν ὡς ἑβδόμην οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν ἐν ἔτει 754 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε′ συγκροτηθεῖσαν, καὶ ἐπεκύρωσε τὰ περὶ τῶν εἰκόνων ὑπ' αὐτῆς ὁρισθέντα. Τότε ὁ Θεόδωρος διεμαρτυρήθη ἐν ὀνόματι τῶν ἡγουμένων ὅσοι παρευρέθησαν καὶ ὅσοι δὲν παρευρέθησαν εἰς τὴν σύνοδον. Ἡ δὲ νέα αὕτη αὐτοῦ πρόκλησις δὲν ἴσχυσε νὰ παροξύνῃ τὸν βασιλέα πέραν τοῦ μετρίου. Ὁ Θεόδωρος συλληφθεὶς ἀπήχθη μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ἐφυλακίσθη εἴς τι φρούριον πλησίον τῆς Ἀπολλωνίας, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀνέτως ἐν αὐτῷ διέτριβεν, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν. Πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς ὁ βασιλεὺς προσηνέχθη μετὰ πλείστης πρᾳότητος, ἀγωνισθεὶς ἐκ παντὸς τρόπου νὰ μεταπείσῃ αὐτούς· καὶ ἐπειδὴ ἐνταυτῷ ὁ πατριάρχης Θεόδοτος δι' ἰδίου ὁρισμοῦ διέταξε τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν, πολλοὶ τῷ ὄντι ἐκ τῶν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος εἶχον ἀρχίσει νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀναγνωρίσαντες τὸν ἱεράρχην ἐκεῖνον. Ἐντεῦθεν ἐξεμάνη ὁ Θεόδωρος καὶ δι' ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐλέγξῃ, νὰ ἀπειλήσῃ καὶ νὰ προτρέψῃ εἰς ἀντίστασιν τοὺς παλαιοὺς αὐτοῦ φίλους. Ἐνώπιον τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀδιαφορήσῃ ἐπὶ πλέον, καὶ διέταξε νὰ ἀπαχθῇ μὲν ὁ Θεόδωρος ἀπωτέρω εἰς ἐξορίαν, καθ' ἃ δὲ λέγεται, καὶ νὰ μαστιγωθῇ ὡς στασιαστής. Ἀλλὰ ἡ διαταγὴ αὕτη δὲν ἐξετελέσθη ὡς πρὸς τὴν μαστίγωσιν· τοιαύτην οὐδόλως ἔπαθεν ὁ Θεόδωρος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπωτέρω δὲ κειμένης ταύτης φυλακῆς ἐξηκολούθησεν ἀλληλογραφῶν οὐδὲν ἧττον συνεχῶς ἢ πρότερον, ἂν οὐχὶ τοσοῦτον ἀναφανδόν. Ἔγραφε δὲ οὐ μόνον πρὸς μοναχούς, ἀλλὰ καὶ πρὸς γυναῖκας πολλάς, διότι ὡς πάντοτε, οὕτω καὶ τότε αἱ γυναῖκες ἦσαν θερμῶς προσηλωμέναι εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Περίεργον δὲ μάλιστα εἶναι ἓν τῶν ζητημάτων, περὶ ἃ ἐστρέφετο κυρίως ἡ ἀλληλογραφία αὕτη. Οἱ τῶν εἰκόνων ἀντίπαλοι ἠξίουν ὅτι οἱ πάσχοντες ἕνεκα τῆς εἰς αὐτὰς ἀφωσιώσεως, δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς

μάρτυρες, διότι ἄλλο εἶναι τὸ προκινδυνεύειν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας, καὶ ἄλλο περὶ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ὁ δὲ Θεόδωρος ἠξίου ἀπεναντίας ὅτι οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ ἦσαν οἱ ἀληθεῖς τῆς ὀρθοδοξίας στύλοι, καὶ ὅτι οὐρανὸς καὶ γῆ ηὐφραίνοντο ἐπὶ τῇ ἀντιστάσει αὐτῶν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην αἵρεσιν.

Ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ᾗ διέτριβεν ὁ Θεόδωρος συνέταξε πρὸς τούτοις συγγραφὴν ὁλόκληρον κατὰ τῶν εἰκονομάχων, καὶ ἔγραψε πρὸς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς καὶ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπιστολὰς ἐκδηλούσας τὴν θλῖψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγωνίαν. Ἂν οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν, ἢ ἄλλο τι ἔπραξαν εἶναι ἄδηλον· ὁ δὲ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ἦλθεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἂν καὶ ὄχι μετὰ τοῦ ζήλου, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἰς ἀναλόγους περιστάσεις εἶχε δείξει. Ὁ βασιλεὺς Λέων καὶ ὁ πατριάρχης Θεόδοτος εἶχον πέμψει εἰς Ῥώμην πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων ἀποφάσεις τῆς τελευταίας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, καὶ ἐν ταὐτῷ νὰ χαιρετίσῃ αὐτὸν ἐν ὀνόματι τοῦ νέου πατριάρχου. Ὁ πρὸ μικροῦ τότε προχειρισθεὶς πάπας Πασχάλιος, τὴν μὲν πρεσβείαν ταύτην δὲν ἐδέχθη, ἐδεξιώθη δὲ ἐξ ἐναντίας εὐμενῶς τοὺς μοναχοὺς τοὺς ἀποσταλέντας ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, περιορισθεὶς ὅμως εἰς προφορικήν τινα πρὸς τὸν Θεόδωρον ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν ηὔφρανε τὸν Στουδίτην, δὲν ἐφάνη αὐτῷ ἀρκετὰ τελεσφόρος· ὅθεν ἔγραψε νέαν πρὸς τὸν πάπαν ἐπιστολήν, ἐν ᾗ βαρυαλγῶν ὡμολόγει ὅτι πολλοὶ κληρικοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συναινέσωσιν εἰς τὴν ἐξαφάνισίν τινων εἰκόνων, καὶ ἐπεζήτει ἐκ νέου τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως Ὁ Πασχάλιος κατ' ἀρχὰς ἐδίστασε νὰ πράξῃ τι πλειότερον, καὶ ἠρκέσθη νὰ ἱδρύσῃ ἐν Ῥώμῃ ὑπὲρ τῶν προσφύγων εἰκονολατρῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναστήριον, τὸ ὁποῖον ἐπροίκισε δαψιλῶς, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεία λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστί. Ὁ δὲ Θεόδωρος ὅστις περιέμενεν ἄλλα καὶ ἄλλα, ἐξαπέστειλεν αὖθις εἰς Ῥώμην ἕνα τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν, τὸν Ἐπιφάνιον, ἵνα ἀπαιτήσῃ σπουδαιοτέραν ἐνέργειαν. Τότε τελευταῖον ὁ Πασχάλιος ἔπεμψε πρὸς τὸν Λέοντα πρεσβείαν ἥτις δὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ διὰ τῆς παρουσίας αὐτῆς συνετέλεσεν εἰς παραμυθίαν τῶν ἀντιδοξούντων.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Λέοντος ἀξιοῦσιν ὅτι οὗτος ἐπεχείρησε τότε μέγαν καὶ δεινὸν διωγμόν, καὶ ἀναφέρουσιν ὡς παθόντας οὐ μόνον ἐπισκόπους, ἡγουμένους καὶ μοναχούς, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας καὶ κόρας καὶ συγκλητικοὺς καὶ πατρικίους. Τὰ πράγματα ὅμως μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἀπέβαλε μέχρι τέλους τὴν ἐπιείκειαν, ἧς τοσαῦτα προηγουμένως ἔδωκε δείγματα. Αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδέχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πρεσβείαν τοῦ Πασχαλίου, ἐνῷ ὁ Πασχάλιος δὲν εἶχε δεχθῇ τὴν ἐπίσημον τοῦ βασιλέως πρεσβείαν, ἀποδεικνύει πρὸ πάντων ὁπόσον ὁ Λέων ἦτο μετριοπαθέστερος ἐκείνων οἵτινες ἀξιοῦτι νὰ παρασταθῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἐλεεινὰ αὐτοῦ θύματα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Θεόδωρος διετέλει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηρότερον φρουρούμενος καὶ καθυποβαλλόμενος εἰς πολλὰς στερήσεις, ἐπὶ τέλους δέ, ὡς αὖθις βεβαιοῦσι, καὶ εἰς σωματικὰς τιμωρίας. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος ἐτιμωρεῖτο οὐχὶ ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ δοξασίας, ἐτιμωρεῖτο διότι προεκάλει ἐπανάστασιν κατὰ τῆς ἀρχῆς. Παρεκτὸς ὅλων τῶν προηγουμένων αὐτοῦ περὶ τούτου ἐνεργειῶν, πρὸ μικροῦ ἔτι περιέπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου στασιαστική, ἥτις καὶ μόνη ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπιβληθῇ κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, δυνάμει τῶν ὑφισταμένων νόμων. Ὁ βασιλεὺς ἐπέδειξεν εἰς αὐτὸν δι' ἑνὸς τῶν ὑπασπιστῶν αὐτοῦ τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην καὶ τὸν προέτρεψεν αὖθις εἰς μετριωτέραν διαγωγήν, ἀλλ' αὐτὸς ἔμεινεν ἀκατάπειστος. Τί ἄλλο λοιπὸν ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Λέων, ἢ νὰ κρατῇ περιωρισμένον τὸν πολέμιον τοῦτον τῆς πολιτείας; Οἱ ἀντιδοξοῦντες ἠδύναντο νὰ ὀνομάζωσι τοῦτο διωγμόν, ἀλλὰ πᾶς δίκαιος ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσει ὅτι ὁ Λέων δὲν ἔπραξεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, καὶ τούτους ὄχι αὐστηρῶς. Ἀπόδειξις δὲ τρανοτάτη ὅτι δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκβιάσῃ τὰς συνειδήσεις, εἶναι ὅτι μέχρι τέλους δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἕτερα φρονοῦντας διὰ πρᾳότητος καὶ ἐπαγγελιῶν, κατορθώσας πολλάκις τὸν σωτήριον τοῦτον σκοπόν. Ἐκ δὲ τῶν δυστροπούντων οἱ μὲν ἔφευγον εἰς Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Ρώμην, οἱ δὲ ἀρκούμενοι εἰς τὴν τήρησιν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἔμενον ἀνενόχλητοι, μόνοι δὲ ἐτιμωρήθησαν ὅσοι ἐπροξένουν ἐντὸς τοῦ κράτους σκάνδαλα, ἀναφανδὸν προτρέποντες τοὺς πιστοὺς εἰς παρα-

κοὴν καὶ ἀντίστασιν. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι τοιοῦτοι ὑπῆρξαν πάμπολλοι, ὀνομαστὶ ὅμως ἀναφέρονται εὐάριθμοι, καὶ μεταξὺ τούτων ἐπίσκοποι τρεῖς καὶ μόνοι, ἐξ ὧν οἱ δύο ἁπλῶς ἐξωρίσθησαν. Ἵνα ἐννοήσωμεν δὲ ὁποῖαι ὑπερβολαὶ ὑπάρχουσι περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ θρυλουμένου τούτου διωγμοῦ, ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν τελευταίων περιπετειῶν τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους. Περὶ αὐτοῦ φημίζεται ὅτι ἀπήχθη δέσμιος ἐκ τῆς μονῆς ἐν ᾗ διετέλει, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἐκεῖ μὴ πειθόμενος νὰ μεταβάλῃ γνώμην ἐρρίφθη εἰς φυλακήν, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ δύο ἔτη βασανιζόμενος, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξορισθεὶς εἰς Σαμοθράκην ἀπεβίωσεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἡμέρας, ἐκ τῶν κακουχιῶν ἃς προηγουμένως ὑπέστη. Ἐν τούτοις ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεοφάνους ὅστις προτάσσεται συνήθως τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, καταφαίνεται μὲν βεβαίως ἡ προαίρεσις τοῦ νὰ παρασταθῇ ὁ ἀνὴρ ὡς μάρτυς, ἀλλ' οὔτε περὶ δεσμῶν, οὔτε περὶ βασάνων γίνεται λόγος. Ἱστορεῖται ἀπ' ἐναντίας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν «οὐ τυραννικῇ καὶ βιαίᾳ χειρί, ἀλλὰ θωπείαις ἐκμαλασσόμενος·» καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεοφάνης ἐπέμενεν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ, ἐδόθησαν αὐτῷ εἰς κατοικίαν τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἐλευθερίου, μετὰ διετῆ δὲ αὐτόθι διατριβήν, καθ' ἣν οὐδεμία ὡρισμένως κάκωσις ἀναφέρεται, μετεκομίσθη εἰς Σαμοθράκην, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς πρὸ πολλῶν ἐτῶν κατατρυχούσης αὐτὸν νεφρίτιδος. Ἑτέρα ἀνυπόστατος ἐξελεγχομένη κατηγορία εἶναι, ὅτι ἐξωρίσθη δῆθεν αὐτὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδοσίας ἡ μήτηρ ἡ ἀπὸ Κωνσταντίνου ΣΤ' διαζευχθεῖσα Μαρία, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι μήτηρ τῆς βασιλίσσης ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Ἀρσαβὴρ, καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι ὁ Ἀρσαβὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ τὴν Θεοδοσίαν ἐκ τῆς Μαρίας, πρῶτον διότι ἡ Μαρία εἶχε γείνει μοναχή, καὶ δεύτερον διότι ὁ Λέων ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδοσίαν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου, 7 ἢ 8 ἔτη μόλις ἀπὸ τοῦ 795, ὅτε ἡ Μαρία διεζεύχθη ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ'. Ἐπιμαρτυρεῖ προσέτι τὴν μετριοπάθειαν τοῦ Λέοντος τοῦτο ὅτι οὐδὲ ἓν μοναστήριον λέγεται καταργήσας· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ μοναστήριον τοῦ Στουδίου, τὸ κυριώτατον τοῦ Θεοδώρου στήριγμα, διετήρησε, διορίσας μόνον ἕτερον ἡγούμενον αὐτοῦ, τὸν μοναχὸν Λεόντιον, εἶχεν ὅστις ἀποδεχθῇ τὸν νέον περὶ εἰκόνων ὁρισμόν.

Οὕτω ὅμως ἐπιεικῶς πολιτευόμενος πρὸς τοὺς ἐναντιοδοξοῦντας ὁ βασιλεὺς Λέων ἐπέμενεν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων ὑπὸ τῆς τελευταίας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ἐπὶ τούτῳ ἀφήρεσεν ἐκ μέσου ἁπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, ἐξαιρέσει τοῦ στρατοῦ, κατήργησε πάντα τὰ εἰς αὐτὰς ἀναφερόμενα ᾄσματα καὶ τροπάρια, ἐπήγαγεν ἕτερα συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου δόγματος, καί, τὸ κυριώτερον πάντων, ἐζήτησε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεολαίας διὰ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νέων διδακτικῶν βιβλίων. «Παραστέλλονται, λέγει ἀγανακτῶν ὁ Στουδίτης, παραστέλλονται ψαλμῳδίαι ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ᾄδεταί τι· ἀντᾴδεται τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προῦπτον κείμενα ἄλλα τοῖς παισὶ πρὸς τῶν διδασκάλων παραδιδόμενα... τὰ νήπια ἐν τοῖς τῆς ἀσεβείας δόγμασιν ἀνατρέφονται, τῷ δοθέντι τόμῳ τοῖς διδασκάλοις.» Ἐπὶ τέλους δέ, συγκεφαλαιῶν τὴν μεγάλην ταύτην ἀναμόρφωσιν, «καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἁπάντων ἀθεωτάτη!» ἀνακράζει. Δυστυχῶς οὔτε τὰ νέα ᾄσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, οὔτε τὰ νέα διδακτικὰ βιβλία, οὔτε ἐξηγεῖ ὁ Στουδίτης μέχρι τίνος τὸ ἐπὶ Λέοντος Ε' εἰσαχθὲν ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἦτο ἁπλῆ ἀνανέωσις τῶν περὶ τούτων διαταχθέντων ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων. Καὶ ἔτι ὀλιγώτερον παρέχει ἡμῖν τὸν τρόπον τοῦ νὰ ἐννοήσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας. Περὶ τούτου δὲ μάλιστα τοῦ τελευταίου ζητήματος, ἤθελεν εἶναι εὐκταῖον νὰ δυνηθῶμεν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιαν τινά. Διότι ἡ καθαίρεσις τῶν εἰκόνων, ἡ εἰς τὴν προηγουμένην τῆς εἰκονομαχίας περίοδον διαταχθεῖσα περιστολὴ τῶν μοναστηρίων, ὁ περιορισμὸς τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, ὁ νέος ἀστικὸς κῶδιξ, ἡ κατάργησις τῆς δουλοπαροικίας καὶ αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν μεταβολαί, ἦσαν βεβαίως γεγονότα σπουδαιότατα· ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότερον ἤθελεν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν τίνα ἆρά γε ἐπιρροὴν ἔσχον πᾶσαι αὗται αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἔθνους, καὶ προσέτι ἂν παρήχθησαν ἔργα τινὰ μαρτυροῦντα τὴν τοιαύτην ἀναβίωσιν. Οἱ θεσμοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως κατὰ τοῦτο ἰδίως ἤθελον ἔχει ἀξίαν, καθ' ὅσον ἤθελον συντελέσει εἰς τὸ νὰ μετεωρίσωσι καὶ νὰ εὐρύνωσι τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, εἰς τὸ νὰ ἐπικρατύνωσι τὰς δυνάμεις αὐτῆς καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν,

εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὸν πόθον καὶ νὰ πολλαπλασιάσωσι τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δὲν ὑπῆρξε γεγονὸς μέγα, διότι ἐκαινοτόμησε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον περὶ τὰ δόγματα καὶ τοὺς τύπους τοῦ θρησκεύματος, ἀλλὰ διότι ἔλυσεν ἀπὸ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, διότι ἐνεθρόνισεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀπηκριβωμένης ἐρεύνης, διότι ἠνέῳξεν οὕτω τὴν ὁδὸν ἐν ᾗ εἰσῆλθεν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη διατρέχουσα αὐτὴν βήματι ἀσφαλεῖ, διότι καθιέρωσε τὴν πεποίθησιν τῆς ἀδιαλείπτου προόδου, διότι παρήγαγε τὸν Βάκωνα, τὸν Καρτέσιον, τὸν Λεϊβνίτιον, τὸν Λόκκιον, διότι παρεσκεύασε τὴν μεγάλην διανοητικὴν κίνησιν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὴν ἔτι μείζονα πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Ναὶ μὲν τοσοῦτον ὀψιλεῖς καρποὺς δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τοῦ δένδρου τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ὑπῆρξε βραχυχρόνιος, ἀλλὰ τελευταῖον ἡ μεταρρύθμισις αὕτη ἢ τοὐλάχιστον ἡ παραγαγοῦσα αὐτὴν κίνησις διήρκει ἤδη ἐπὶ μίαν ἑκατονταετηρίδα· ἆράγε ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας ἡμῶν παρέμεινε δεσμευμένον ὑπὸ τῶν ἁλύσεων τῆς δεισιδαιμονίας, ὅπως ἀναφαίνεται ἐν τοῖς ἔργοις τῶν προτέρων χρόνων, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σωζομένοις ἔργοις τῆς περιόδου περὶ ἣν ἐνδιατρίβομεν, ἆρά γε δὲν ὑπῆρξαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ παρ' ἡμῖν νόες μετεωρισθέντες ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ κόσμου τῆς σχολαστικῆς καὶ τῆς τυπικῆς μεθόδου εἰς τὰς φωτεινοτέρας χώρας τῆς ἐλευθέρας συνειδήσεως καὶ ἐρεύνης; Ζητήματα περιεργότατα, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν κατέστησαν δυσχερεστάτην οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκ συστήματος ἐξαφανίσαντες πάντα σχεδὸν τὰ διανοητικὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἔργα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ ἔχωμεν μεγάλας ἀξιώσεις περὶ τῶν ἔργων τούτων· ἀλλ' ἐὰν περιήρχοντο εἰς ἡμᾶς, ἠθέλομεν ἴδει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶχεν ἀποβάλει ἐν μέρει τοὐλάχιστον τὰς πέδας αὐτοῦ, εἶχεν ἀρχίσει νὰ γυμνάζεται εἰς πορείαν ἐλευθέραν, καὶ ἂν ἐνίοτε προσέκοπτεν εἰσέτι, ἐπηγγέλλετο ὅμως ἐν τῷ μέλλοντι τολμηροτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν τὴν πτῆσιν. Λέγομεν τοῦτο θετικῶς ὁπωσοῦν, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς καὶ μετὰ τὴν ὁριστικὴν τῆς μεταρρυθμίσεως κατάλυσιν, ὁ Φώτιος, ὡς θέ-

λομεν ἴδει, τοσοῦτον ἐλευθεριάζεν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος διδασκαλίαν· πῶς ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευε τὴν ἵδρυσιν νέων μοναστηρίων καὶ τὴν εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀφιέρωσιν νέων περιουσιῶν· πῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Διαλόγου «φιλόπατρις ἢ διδασκόμενος» ὡμίλει ὅπως ὡμίλει περὶ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως καὶ καταστιγματίζων τοὺς μοναχοὺς ἀνῆγε τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον Θεόν· πῶς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 11 ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμευε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ δὲ ἱστορῶν ταῦτα Ἰωάννης Σκυλίτζης, δεινῶς στηλιτεύων τὰς ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ μεμψιμοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος, ηὔχετο ὅπως ἡ δήμευσις ἐπεκταθῇ εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρόνων τῆς μεταρρυθμίσεως περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ὡς ἐκ θαύματος ποιημάτιόν τι χαρακτηριστικώτατον τῆς διανοητικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων κινήσεως. Τὸ ποιημάτιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐμπαίζει τὴν πολυειδῆ κατάχρησιν, τὴν παρεισαχθεῖσαν περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν ἐμπορείαν τῶν ἁγίων λειψάνων, ἐδημοσίευσε πρῶτον ὁ Γαλλος Βοασσονὰδ εἰς τὰ σχόλια τοῦ ἐθνικοῦ σοφιστοῦ Εὐναπίου. Καὶ ἐπιγράφεται μὲν ἔργον «τοῦ Μυτιλήνης, πρός τινα μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνούμενον,» ἀλλ' ἐν τῷ τέλει ὁ ποιήσας Χριστοφόρος αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει ἀπογραφέα τῶν βασιλέων. Ἐντεῦθεν δὲ ἄλλοι μὲν ὑπέλαβον τὸν συγγράψαντα γραμματέα βασιλέως τινός, ἄλλοι δέ, ἐπίσκοπον Μυτιλήνης. Ἴσως ὅμως ἀμφότεραι αἱ ἰδιότητες αὗται συμβιβάζονται κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Χριστοφόρος, καθ' ὃν μὲν καιρὸν ἔγραψε, διετέλει ἔτι ἐν τῇ προμνησθείσῃ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, βραδύτερον δὲ ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς Μυτιλήνης. Ὁπωσδήποτε, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐνδείᾳ ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα σήμερον τῶν διανοητικῶν προϊόντων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, τὸ ποιημάτιον τοῦτο εἶναι ἄξιον ἀναγνώσεως διὰ τὴν τόλμην, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν μεθ' ἧς εἶναι γεγραμμένον, καὶ τῆς ὁποίας ματαίως ἠθέλομεν ζητήσει ἴχνη εἰς τὰ προϊόντα τῶν τε προτέρων καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ Χριστοφόρος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀνδρέαν, λέγει,

Πολλοὶ λέγουσιν, (εἰ δ' ἀληθεῖς οἱ λόγοι,
Οὐκ οἶδα) πλὴν λέγουσι καὶ πείθουσί με,

Ὡς σφόδρα χαίρεις, ὦ μοναστὰ καὶ πάτερ,
Εἴ τις σε σεπτοῖς δεξιοῦται λειψάνοις
Ἀνδρῶν μαρτύρων ἢ σεβαστῶν μαρτύρων,
Θήκας δὲ πολλὰς λειψάνων θείων ἔχεις,
Ἃς ἐξανοίγων τοῖς φίλοις σου δεικνύεις·
Τοῦ Προκοπίου μάρτυρος χεῖρας δέκα,
Θεοδώρου δὲ πέντε καὶ δέκα γνάθους,
Καὶ Νέστορος μὲν ἄχρι τῶν ὀκτὼ πόδας,
Γεωργίου δὲ τέσσαρας κάρας ἅμα,
Καὶ πέντε μαστοὺς Βαρβάρας ἀθληφόρου·
Καὶ νῦν μὲν ὀστᾶ δώδεκα βραχιόνων
Τοῦ καλλινίκου μάρτυρος Δημητρίου,
Νῦν τ' αὖ καλάμους εἴκοσι σκελῶν ὅλων
Τοῦ Παντελεήμονος (ὢ τῆς πληθύος !).
Λέγεις δὲ πίστει ταῦτα πάντα λαμβάνειν,
Οὐκ ἀμφιβάλλων, οὐκ ἀπιστῶν οὐδ' ὅλως,
Αἰδῶ τε πολλὴν τοῖς κιβωτίοις νέμεις,
Καὶ προσκυνεῖς ὡς ὄντα Χριστοῦ μαρτύρων.
Βαβαὶ ζεούσης πίστεως σῆς, Ἀνδρέα,
Ἥτις σὲ πείθει τοὺς μὲν ἀθλητάς, Ὕδρας,
Τοὺς μάρτυράς δε, θῆρας οἴεσθαι κύνας,
Τοὺς μὲν κεφαλὰς μυρίας κεκτημένους
Τὰς δ' αὖ γε μαστῶν πλῆθος, ὥσπερ οἱ κύνες !
Ἐκ πίστεως σῆς καὶ πρὸς ἰχθὺν ἐτράπη
Νέστωρ ὁ μάρτυς, ὀκτάπους δεδειγμένος.
Καὶ Προκόπιον πίστις ἡ σὴ δεικνύει
Βριάρεων κομῶντα χειρῶν πληθύϊ !
Λέγεις ὁ σεμνὸς καὶ Θέκλας τῆς πρωτάθλου
Ὀδόντας ἑξήκοντα (φεῦ πλάνης !) ἔχειν,
Καὶ τοῦ μεγίστου Προδρόμου λευκὰς τρίχας
Αὐχεῖς δὲ καὶ σὺ πάπας ὡς νῦν ἐπρίω
Ἐκ τῶν γενείων τῶν σφαγέντων νηπίων
Ἐν Βηθλεέμ, πρὶν τῆς Ἰουδαίας πόλει.
Φάσκεις δὲ τιμᾶν ταῦτα, πιστοῖς, ὡς νόμος.
Ὢ πίστις ὀρθή, πίστις ἠνθρακωμένη,
Ἡ τοὺς πατρώους οὐκ ἀπαρνεῖται νόμους,

Τῶν Μακκαβαίων τὸ ζέον μιμουμένη!
Ὦ πίστις μῶμον οὐκ ἔχουσα οὐδένα,
Τάξεις ἀνατρέπουσα καὶ φύσεις μόνον,
Νῦν μὲν γυναῖκα δεικνύουσα πρεσβῦτιν,
Ὕλην ὀδόντων σχοῦσαν ἑξηκοντάδα,
Νῦν δ' αὖγε λευκαίνουσα τὴν κόμην νέῳ,
Καὶ νηπίοις διδοῦσα πωγώνων πλάτη!
Καὶ ταῦτα πιστῶς ὡς ἀληθῆ προσδέχῃ,
Καὶ χρημάτων νέμεσιν ἡδέως ἔχῃ.
Οὐκ ἄν γέ τοι λείψῃ σε πλῆθος λειψάνων·
Ἔσται γὰρ ἔσται λειψάνων ἔτι πρᾶσις,
Ἕως ἂν ἠχήσειε σάλπιγξ ἐσχάτη
Ἑνοῦσα ταῦτα καὶ συναθροίζουσά πως,
Ἄφθαρτον εἰς σύμπηξιν ἄλλης οὐσίας·
Σφίγγουσα τὰ πρὶν ἐσκορπισμένα,
Πνοὴν διδοῦσα πᾶσιν ἐκπεπνευκόσιν,
Καὶ πάντας εἰς τὸ βῆμα συγκαλουμένη·
Τὸ φρικτὸν ὄντως βῆμα καὶ φοβούμενον,
Ἐν ᾧπερ αὐτὸς πράξεως οὐκ ἐνθέου
Ὀρθῶς ὑπόσχῃ ἀξίαν τιμωρίαν
Ἀνθ' ὧν παρηνόμησας οὕτως ἀφρόνως,
Ὀστᾶ βεβήλων οἷα σεπτῶν μαρτύρων
Ὠνούμενός τε καὶ κατακλείων πίθῳ.
Τί καὶ τοσοῦτον ἐκκενοῖς οὖν χρυσίον;
Ἔξεστι καὶ γὰρ δωρεὰν σὲ λαμβάνειν,
Πρὸς τοὺς τάφους τρέχοντα τοὺς ἐν τῇ πόλει·
Εἴ περ σὺ μισθὸν οὐ κομίζεσθαι λέγεις
Ὧν ὀστᾶ προῖκα λαμβάνεις ἐκ μνημάτων,
Ἴθι πρὸς ἐξώνησιν, ἡδέως ἴθι·
Ρᾷον κενώσεις ἅπαν τὸ σὸν χρυσίον,
Ἢ τοὺς τάφους ἅπαντας οἱ νεκροπράται.
Ἔγωγε τοίνυν ταῦτα θαυμάζειν ἔγνων
Πῶς οὐκ ἀπιστεῖς τοῖς πράταις τῶν ὀστέων,
Τοὐναντίον δὲ καὶ προσηνῶς προσδέχῃ
Ἅπαντας αὐτοὺς καὶ μεθ' ἡδονῆς ὅσης!
Ἤκουσα δ' αὐτὸς πρό τινος τῶν σῶν φίλων

Ὡς γνοὺς πλάνος τις πίστεως σῆς τὸ ζέον,
Ὀστοῦν προβάτου μηριαῖον λαμβάνει,
Ἅπαν δὲ κύκλῳ βάμματι χρίσας κρόκου,
Καὶ θυμιάσας καὶ περιστείλας ἅμα,
Πρόσεισιν εὐθὺς καὶ δίδωσί σοι λέγων·
«Ὀστοῦν ὑπάρχει τοῦτο μάρτυρος Πρόβου,
(Τὸ δ' ἦν προβάτου μᾶλλον, ἀλλ' οὐχὶ Πρόβου)
Δεῖ τοιγαροῦν σοι χρυσίνων δέκα.»
Λαβεῖν τι χρῆμα θεῖον ᾠήθης, πάτερ,
Ἐκ πίστεως καὶ τοῦτο ποιήσας τάχα.
Πολλὴ γάρ ἐστι πίστις ἡ σὴ καὶ λίαν,
Καὶ μὴν δυνηθῇ καὶ καθιστᾷν τὴν κτίσιν·
Ὅπου γὰρ μικρὰ πίστις ἀκραιφνεστάτη,
Ὡς κόκκος εἶς νάπυος, ὁ Χριστὸς λέγει,
Ὄρη μεθιστᾷν εὐκολώτερον σθένει.
Πλὴν ἀλλ' ἐπεί σε πιστὸν ἔγνων εἰς ἄκρον,
Οὐκ ἀμφιβάλλειν, οὐδὲ διστάζειν ὅλως
Πρὸς τὰς δόσεις θέλοντα τὰς τῶν λειψάνων,
Παρέξομαί σοι προῖκα χρῆμά τι ξένον,
Ἐνῷα τὸν ἀντίχειρα τοῦ τρισολβίου,
Καὶ γλουτὸν αὐτὸν Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου.
Βούλει, παράσχω λειψάνοις τούτοις ἅμα
Καὶ δάκτυλόν σοι Μιχαὴλ ἀρχαγγέλου;
Ἔσται· παράσχω τοῦτον ἐκ Χώνων ἔχων.
Μόνον σύ μοι πίστευε ταῦτα λαμβάνων,
Ὡς εἰσὶ τούτων ὧν ἐγώ, διδούς, λέγω.
Δώσω σὺν αὐτοῖς καὶ βραχύ, πάτερ, μέρος
Τοῦ Γαβριὴλ σοι τοῦ μεγίστου τῶν νόων·
Ἐν Ναζαρὲτ γὰρ κατελθὼν πρὶν τῇ πόλει,
Πτερορρυήσας ἐξανέπτη πρὸς πόλον·
Ἤχθησαν οὖν ἐκεῖθεν ὧδε τὰ πτίλα·
Ἐγὼ δὲ ταῦτα πάντα ἔχων ἐσχάτως
Καί σοι παράσχω, πιστὲ λειψάνων φίλε!
Ἀλλ' οὐκ ἐκείνων φείσομαι τῶν κρειττόνων,
Οὕτω σὲ πιστεύοντα πρὸς ταῦτα βλέπων,
Τὸν ἡδὺν ὄντως ἐν μοναστοῖς Ἀνδρέαν,

Δώσω δέ σοι κἀκεῖνα σὺν προθυμίᾳ.
Ἑνὸς χερουβὶμ τριῶν ὀμμάτων κόρας,
Καὶ τῆς φλογίνης χεῖρα ρομφαίαν μίαν,
Ἣν ἐξανάψας ἐν μέσῳ τῶν λειψάνων
Ἄλλου παρ' αὐτὴν οὐ δεηθήσῃ λύχνου·
Φλὸξ οὖσα, καὶ γὰρ οἶδε καὶ φῶς ἐκφέρειν,
Καὶ πάντα νικᾷ φῶτα λαμπρῶν ἀστέρων·
Ἕξεις ἐκείνην τοιγαροῦν σὺ καὶ λύχνον
Καὶ λείψανον κάλλιστον ὑπὲρ ἄλλο τι.
Καὶ πάντα ταῦτα προῖκα καὶ χωρὶς πόνου
Λοιπαῖς συνάξας σὺν ἀπείροις λειψάνοις,
Θήσεις μὲ πρῶτον τοῦ χοροῦ τῶν σῶν φίλων,
Εὐεργέτην καλῶν πάντα τὸν χρόνον.
Οὕτω γάρ ἐστιν, ὥσπερ οἶμαι, καὶ πρέπον.
Ἀπογραφεύς σοι ταῦτα τῶν βασιλέων,
Ὁ Χριστοφόρος, ὃν καὶ γινώσκειν ἔχεις,
Ἀγχοῦ μὲν οἰκῶν τοῦ νεὼ Προτασίου,
Ἀμφ' αὐτὸ φημὶ τὸ στρατήγιον, πάτερ,
Ποθῶν δὲ καὶ γνώριμον σχεῖν καὶ φίλον,
Ὡς ἂν γελῴην ἡδέως καθ' ἡμέραν,
Τῶν θλίψεων εὑρών σε φάρμακον μέγα.

Ὁμολογητέον ὅτι οὐδεὶς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μεταρρυθμίσεως ἐπολέμησε δριμύτερον, ἐπιτηδειότερον καὶ ἐπαγωγότερον τὰς καταχρήσεις τῶν ὁποίων τότε, ὡς πάλαι ποτὲ παρ' ἡμῖν, ἐπεζητεῖτο ἡ θεραπεία· καὶ ὅτι ἂν τὸ νέον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τοῦ ὁποίου ἀμυδρά τινα ἴχνη ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε΄ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιταθῇ τότε εἰς ὅλας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, ἤθελε τῷ ὄντι ἐπέλθει ἡ μεταστοιχείωσις τῶν ἁπάντων, ἧς τὸ φάσμα κατετρόμαζε τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἡ δὲ κοινωνικὴ τῆς ἀνατολῆς ἀναμόρφωσις ἤθελε προηγηθῇ πολὺ τῆς μεγάλης δυτικῆς ἀναμορφώσεως, ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Λέων ηὐδοκίμει περὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἐπιχειρήμα-

τα, ἐπέπρωτο νὰ καταλύσῃ τὸ ζῆν πρωΐμως, θῦμα γενόμενος ἀνδρὸς ὅστις εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Ὁ Λέων εἶχε τιμήσει καὶ περιποιηθῆ πολυειδῶς τὸν στρατηγὸν Μιχαὴλ τὸν ἐξ Ἀμορίου. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν φίλον ἐκεῖνον καὶ εὐεργέτην. Ἐπειδὴ δέ, καί τοι εἶχε τὸ φυσικὸν ἐλάττωμα τῆς γλώσσης ἐξ οὗ ἐπωνομάσθη Τραυλός, ἦτο φλύαρος καὶ ὑβριστής, ἐξετραχηλίσθη εἰς δεινὰς κατὰ τοῦ βασιλέως κατηγορίας, μὴ φειδόμενος οὐδὲ τῆς τιμῆς τῆς βασιλίσσης Θεοδοσίας. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ βασιλεὺς παρέβλεψε τὰ τοιαῦτα, τὸ μὲν διότι ἀπέδιδε τὰς φωνασκίας ταύτας εἰς τὴν ἀθυροστομίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ διότι ἐνθυμεῖτο πάντοτε τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, καὶ ἐτίμα τὰ στρατηγικὰ προτερήματα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου παρετήρησεν ὅτι ἡ κακολογία αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συστηματικώτερον χαρακτῆρα. Ἀφ' ἑνὸς μὲν διεδίδοντο προφητεῖαι ἐπαγγελλόμεναι τὸν θρόνον εἰς τὸν Μιχαήλ, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὗτος ἀπεδοκίμαζε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων πολίτευμα τοῦ Λέοντος ὄχι βέβαια ἐκ πεποιθήσεως (διότι ὁ Μιχαὴλ ὄχι μόνον εἰς εἰκόνας, ἀλλ' εἰς τίποτε δὲν ἐπίστευεν) ἀλλ' ἁπλῶς ἵνα προσοικειωθῇ τὴν μεγάλην τῶν εἰκονολατρῶν μερίδα. Καὶ πάλιν ὅμως ὁ βασιλεύς, ὅστις ἠξεύρομεν ἤδη πόσον ἦτο ἐπιεικὴς καὶ μετριοπαθής, ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον συνάδελφον καιρὸν καὶ τρόπον μετανοίας· ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 820 παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς Ἀσίαν, ἵνα ἐπιθεωρήσῃ καὶ συμπληρώσῃ τὸν στρατόν· ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἀδιόρθωτος καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ἐπίβουλον αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν. Τότε τελευταῖον ὁ βασιλεύς, πιστοποιήσας γεγονότα τινά, ἐξ ὧν προδήλως συνήγετο ἡ ἐνοχὴ τοῦ ἀνδρός, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας τῇ 24 δεκεμβρίου 820 δικαστήριον μέγα καὶ πανηγυρικόν, ἐδίκασε τὸν Μιχαὴλ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς θάνατον τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ βεβαιοῦται ὅτι αὐτὸς ὁ Μιχαήλ, μὴ δυνάμενος νὰ ἀναιρέσῃ τὰς προσαχθείσας κατ' αὐτοῦ ἀποδείξεις, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι παρεσκεύασε τῳόντι συνωμοσίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα ἐξετέθησαν ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἐπὶ τὸ μυθικώτερον μᾶλλον, ἢ ἐπαξίως τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας

καὶ πιθανότητος. Ὁ Μιχαὴλ λέγεται ὅτι κατεδικάσθη οὐχὶ εἰς τὸν κοινὸν θάνατον, ἀλλὰ ἀπήχθη εἰς τὸ τοῦ παλατίου λουτρόν, ἵνα γίνῃ παρανάλωμα τοῦ καμινιαίου πυρός. Ἐνῷ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἡτοιμάζετο νὰ παρευρεθῇ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο, ἡ βασίλισσα, μαθοῦσα τὰ γινόμενα, προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ παρακαλοῦσα νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ἐπί τινας ἡμέρας διὰ τὴν ἱερότητα τῆς ἐπερχομένης ἑορτῆς. Ὁ Λέων ἐνέδωκεν εἰς τὴν αἴτησιν, ἀλλά, «ὦ γύναι, προσεφώνησε, τὴν μὲν ἐμὴν ψυχὴν τῆς ἐκεῖθεν σήμερον δίκης ἀπήλλαξας, καὶ τῆς ζωῆς με συντόμως ἴσως στερήσῃς. Σὺ δὲ καὶ τὰ τέκνα ἡμῶν θεάσεσθε τὸ ἀποβησόμενον.» Καλέσας δὲ τὸν ἀρχιφύλακα τοῦ παλατίου διέταξε νὰ κρατήσῃ τὸν κατάδικον δέσμιον εἰς ἓν τῶν ὑπηρετικῶν δωματίων, ζητήσας καὶ παρ' αὐτῷ φυλάξας τὴν κλεῖδα τῶν ἐπιβληθέντων εἰς τὸν Μιχαὴλ σιδηροπέδων. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ ἀναλογιζόμενος τόν τε ἀρχαῖον ἐκεῖνον χρησμὸν τὸν προειπόντα ὅτι ὁ Μιχαὴλ θέλει ποτὲ βασιλεύσει, καὶ ἄλλας νεωτέρας προφητείας. Ὅθεν ἐγερθεὶς ἐν μέσῃ νυκτί, ἠθέλησε νὰ βεβαιωθῇ ἂν ὁ κατάδικος ὑπάρχῃ ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ᾗ κατεκλείσθη, καὶ εἰσελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν ἠπόρησεν εὑρὼν τὸν Μιχαὴλ βεβυθισμένον εἰς ὕπνον ἀτάραχον ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ ἀρχιφύλακος, τοῦτον δὲ πλησίον αὐτοῦ κατὰ γῆς κοιμώμενον. Ἐντεῦθεν ὑπέλαβε συνεννόησίν τινα ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνθρώπων, καὶ ἐξῆλθεν ἀθορύβως μέν, ἐκδηλῶν ὅμως τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπειλήν. Ὑπῆρχε δὲ ἐν τῷ δωματίῳ καὶ εὐνουχικόν τι παιδάριον τὸ ὁποῖον ὑπηρέτει παρὰ τῷ Μιχαήλ, καὶ τὸ ὁποῖον ἅμα ἀκοῦσαν προσερχόμενόν τινα ἐκρύβη ὑπὸ τὴν κλίνην, παρετήρησεν ἐκεῖθεν πάντα τὰ περιστατικὰ τῆς ἐπισκέψεως, ἀνεγνώρισε τὸν βασιλέα ἐκ τῶν ἐρυθρῶν πεδίλων, καί, ἅμα ἀπελθόντος αὐτοῦ, ἐξυπνίσαν τόν τε ἀρχιφύλακα καὶ τὸν ἴδιον δεσπότην, διηγήθη εἰς αὐτοὺς τὰ γενόμενα. Τότε οὗτοι ὑπολαβόντες ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς δὲν θέλει ἀναβληθῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἀπεφασίσθη, ἐβουλεύθησαν νὰ κινήσωσι πάντα λίθον ἵνα ἀποφύγωσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Προφασίζεται λοιπὸν ὁ Μιχαὴλ ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἐξομολογήσεως καὶ παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἕνα τῶν φίλων αὐτοῦ, τὸν Θεόκτιστον, νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτόν, ἵνα δι' αὐτοῦ διαμηνυθῇ ὁ μέλλων νὰ δεχθῇ τὴν ἐξαγόρευσιν πνευματικός. Ἦτο δὲ ὁ Θεόκτιστος οὗτος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἐπὶ Σταυ-

ρακίου καὶ Μιχαὴλ Ραγκαβὲ μάγιστρος, ὅστις ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς ἐπὶ Λέοντος ἐγένετο φίλος τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ. Ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόκτιστον νὰ προσέλθῃ· ὁ δὲ λαβὼν τὰς ὁδηγίας τοῦ Μιχαὴλ τρέχει πρὸς τοὺς φίλους καὶ λέγει ὅτι οὗτος θέλει καταγγείλει τὴν συνενοχὴν πάντων, ἐὰν δὲν ἐπιχειρήσωσί τι ἀμέσως πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ. Καὶ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐκπλαγέντες ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς, συνεννοήθησαν δι᾽ ὅλης τῆς ἡμέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ. Ὁ ἱερὸς τῆς βασιλικῆς ἐκκλησίας κλῆρος δὲν διέτριβε τότε ἐντὸς τῶν βασιλείων, ὅπως ἀπεφασίσθη νὰ γίνηται μετὰ τὸ συμβὰν τοῦ ὁποίου διηγούμεθα τὰς περιπετείας, ἀλλὰ ἕκαστος τῶν κληρικῶν παρέμενεν οἴκοι, περὶ δὲ τὴν τετάρτην τῆς πρωΐας ὥραν εἰσήρχοντο πάντες διὰ τῆς ἐλεφαντίνης καλουμένης πύλης, ἵνα ψάλωσι τὴν ἑωθινὴν ἀκολουθίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πάντοτε σχεδὸν παρευρίσκοντο οἱ βασιλεῖς. Ὁ Λέων μάλιστα, ὅστις, ὅσον καὶ ἂν λέγεται δυσσεβής, ἦτο ἀκριβέστατος περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν χριστιανικῶν καθηκόντων, ποτὲ σχεδὸν δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὸν ὄρθρον, καὶ ἰδίως ἐτέρπετο πλησίον τοῦ χοροῦ ἱστάμενος νὰ προεξάρχῃ τῶν ᾠδῶν διὰ φωνῆς, τὴν ὁποίαν οἱ χρονογράφοι δὲν ἠξεύρομεν πῶς ἐγελάσθησαν καὶ ὡμολόγησαν ἡδυτάτην. Τὴν πρωΐαν λοιπὸν τῆς δευτέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως οἱ συνωμόται μετημφιεσμένοι εἰς κληρικοὺς καὶ φέροντες ἐγχειρίδια ὑπὸ μάλης, παρεισέδυσαν, ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ σκότους, μετὰ τοῦ λοιποῦ κλήρου εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ περιέμενον αὐτόθι ἐν παραβύστῳ τὸ σύνθημα, περὶ οὗ συνεφώνησαν. Ἦτο δὲ τὸ σύνθημα νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅτε κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ ἤθελε κατάρξει τῆς ᾠδῆς τοῦ φίλου αὐτοῦ εἱρμοῦ, τοῦ λέγοντος «Τῷ Παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ.» Τῷ ὄντι ἅμα ἀντηχήσαντος τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῆς τοῦ Λέοντος φωνῆς, οἱ κακοῦργοι ἐφορμῶσιν ἐπὶ τὸν χορόν, καὶ κατ᾽ ἀρχὰς μὲν πλανηθέντες ὑπὸ τοῦ σκότους ἐπλήγωσαν τὸν ἔξαρχον τοῦ κλήρου· ἀλλ᾽ ἀποκαλύψαντος τούτου ἀμέσως τὴν φαλακρὰν κεφαλήν, ἐνόησαν τὴν ἀπάτην καὶ ἐτράπησαν ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ὁ Λέων καταφυγὼν εἰς τὸ ἱερόν, δὲν ἠθέλησε νὰ σωθῇ ἐκεῖθεν, ἀλλὰ ἀτρόμητος ὡς πάντοτε ὤν, ἁρπάζει τὴν τοῦ θυμιατηρίου σειρὰν ἢ κατ᾽ ἄλλους σταυρὸν βαρύν, καὶ ἀγωνίζεται δι᾽ αὐτοῦ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς δολοφόνους· οὗτοι ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ἀπηλπισμένοι, ὥστε ὅσον γενναίως καὶ ἂν

ἀντεπάλαισεν, ἤρχισε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταβάλλεται ὑπὸ τῶν πληγῶν· καὶ διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἥτις τοσάκις ἐβόησεν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, ἐξώρκισε τὰ περὶ αὐτὸν ἀγενῆ θηρία νὰ μὴ ἐπιμένωσι βεβηλοῦντα τὸν ἄσυλον τοῦ ναοῦ περίβολον. Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ταύτην εἷς τῶν κακούργων, πελώριος τὸ ἀνάστημα, ἕλκων τὸ γένος ἐκ τῆς τῶν Κραμβονιτῶν γενεᾶς, ἀνέκραξεν «οὐχ ὅρκων, ἀλλὰ φόνων καιρός·» καὶ ἐπαγαγὼν πληγὴν καιρίαν ἀπέκοψε τὸν δεξιὸν τοῦ βασιλέως βραχίονα· ἕτερος δὲ ἀποτέμνει τὴν κεφαλήν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ δολοφόνοι διαιροῦνται, οἱ μὲν σύρουσι τὸν ἠκρωτηριασμένον νεκρὸν τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον, οἱ δὲ τρέχουσι πρὸς τὸν Μιχαήλ· καὶ οὐδὲ τῶν δεσμῶν ἀπαλλάξαντες, διότι ἐν τῷ θορύβῳ ἐκείνῳ δὲν εὑρέθη πρόχειρος σιδηρουργὸς ἵνα λύσῃ αὐτά, ἁρπάζουσιν αὐτὸν εἰς τοὺς βραχίονας, φέρουσιν εἰς τὴν μεγάλην τῶν βασιλείων αἴθουσαν, ἀνακηρύττουσι βασιλέα καὶ δέσμιον οὕτως ἔχοντα ἔτι καθίζουσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου !

Πολλαὶ τῶν περιπετειῶν τῆς τραγῳδίας ταύτης φαίνονται ἀπίθανοι. Ἂν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ὁ Λέων διετέλει ἐν τοσαύτῃ ἀγωνίᾳ περὶ τῆς ἐνδεχομένης δραπετεύσεως, ἢ ἄλλης σωτηρίας τοῦ Μιχαήλ, πῶς ἐξηγεῖται ὅτι περιώρισεν αὐτὸν ἐντὸς ὑπηρετικοῦ δωματίου τῶν ἀνακτόρων, ἀντὶ νὰ κατακλείσῃ ἐντὸς φυλακῆς ἀσφαλεστέρας, οἷαι δὲν ἔλειπον βεβαίως ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις ; Πῶς τὸ δωμάτιον ἐκεῖνο ἦτο ἀνοικτόν, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ κοιμωμένων ; Πῶς ἐπέτρεψε νὰ ἔχῃ ὁ Μιχαὴλ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἴδιον ὑπηρέτην, καὶ νὰ κοινωνήσῃ μετὰ ἀνθρώπου ἔξωθεν ἐλθόντος, μετὰ ἀνθρώπου μάλιστα ἐπισημοτάτου καὶ ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Λέοντα διακειμένου, ἐνῷ ἡ πρόφασις ἣν λέγεται ὅτι προέτεινεν ὁ Μιχαὴλ τοῦ νὰ καλέσῃ διὰ τοῦ Θεοκτίστου πνευματικόν, ἦτο μειρακιώδης, διότι ὁ Μιχαὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ ὁρίσῃ οἱονδήποτε πνευματικόν, καὶ ὁ πνευματικὸς οὗτος νὰ προσκληθῇ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως; Ἀναμφιβόλως δὲ ἀνυπόστατος εἶναι ἡ καταδίκη τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Τοιαύτην θανατικὴν ποινὴν οἱ νόμοι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους δὲν ἀναφέρουσιν, οὐδὲ ἐπέβαλε ποτὲ κανεὶς τῶν βασιλέων τοῦ κράτους τούτου, καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτέρων βασιλέων οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀκρωτηριάσωσι τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν οἰκτρῶς διὰ τιμωριῶν, αἵ ὁποῖαι ὡς μὴ ὤφειλε, παρεισέδυσαν

ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ποινικῆς νομοθεσίας. Πῶς λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Λέων, ὅστις δι' ἅπαντος αὐτοῦ τοῦ βίου ἀνεδείχθη μετριοπαθής, ἐπιεικὴς καὶ πρᾷος, ἐξετραχηλίσθη διὰ μιᾶς εἰς τοσαύτην ὠμότητα, καὶ ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπεθύμησε νὰ γίνῃ αὐτόπτης μάρτυς τοῦ ἐλεεινοῦ ἐκείνου θεάματος; Ὅλα ταῦτα δύναται εὐλόγως νὰ κινήσωσι δυσπιστίαν πρὸς τὸ διήγημα τῶν χρονογράφων. Ἀλλὰ ὑπάρχει γεγονός τι ἐπιτηδειότατον νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι τὸ διήγημα εἶναι παντελῶς μυθῶδες. Ὁ Θεόφιλος, υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαήλ, ἅμα βασιλεύσας, ἐτιμώρησε διὰ θανάτου πάντας ὅσοι μετέσχον τοῦ κακουργήματος ἐκείνου, τοῦ διαπραχθέντος ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ναοῦ περιβόλῳ. Ἀλλ' ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐσώθη ἀπὸ φοβερωτάτης ποινῆς, ἔστω καὶ ἀπὸ μόνης τῆς τοῦ ἁπλουστέρου θανάτου ποινῆς, ὁ Θεόφιλος ἦτο ἀδύνατον νὰ τιμωρήσῃ τοὺς σωτῆρας τοῦ ἰδίου πατρός. Αἴσθημα δικαιοσύνης σπανιώτατον ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς τὸν Θεόφιλον τὸ καθῆκον τοῦ νὰ μὴ ἐξακολουθήσῃ εὐνοῶν καὶ προάγων ἀνθρώπους ἱεροσύλους· ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν αἴσθημα ὑπεράνθρωπον, παραδεχόμενοι ὅτι ὁ υἱὸς ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες ὁπωσδήποτε ἀπήλλαξαν τὸν πατέρα ἀπὸ θανάτου οἰκτίστου. Ἐκ τούτων πάντων καὶ ἐκ τοῦ ἀνέτου τρόπου καθ' ὃν διετέλεσε περιωρισμένος ὁ Μιχαὴλ μετὰ τὴν καταδίκην, ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ μὲν δικαστήριον ἐπέβαλε θανατικὴν ποινὴν εἰς τὸν ἀποδειχθέντα ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας, ὅτι ὅμως ὁ Λέων, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ ἐπιεικείᾳ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ποινήν, ἐλπίζων νὰ μεταβάλῃ διὰ τῆς ἁπλῆς ἀπειλῆς τὸ φρόνημα καὶ τὸ πολίτευμα τοῦ ἀρχαίου φίλου καὶ συναγωνιστοῦ, ὅτι ἐπὶ τούτῳ διέταξε νὰ περιορισθῇ ἁπλῶς καὶ ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, ὅτι οὐδὲν ἧττον ὁ Μιχαὴλ τὸ μὲν ἐπιμένων εἰς τὴν ἀρχαίαν προαίρεσιν, τὸ δὲ φοβούμενος μήπως ἐκτελεσθῇ ἡ ποινή, τὸ δὲ παροτρυνόμενος ὑπὸ τῆς κληρικῆς μερίδος, ἥτις μένεα πνέουσα κατὰ τοῦ βασιλέως, οὐδὲν εἶχεν ἱερὸν καὶ ὅσιον, συνεννοήθη μετὰ τῶν ἔξω φίλων, οἵτινες προσελθόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων διέπραξαν τὸ ἀνοσιούργημα. Πάντα δὲ τὰ λοιπά, ἤτοι ὁ ἀπειληθεὶς διὰ τοῦ πυρὸς θάνατος, ἡ μεσολάβησις τῆς βασιλίσσης, ἡ ἀγωνία τοῦ βασιλέως, τὰ ἐπιβληθέντα εἰς τὸν Μιχαὴλ δεσμά, ἡ κρατη-

θεῖσα ὑπὸ τοῦ Λέοντος κλεὶς τῶν δεσμῶν τούτων, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δέσμιον ἐκάθισαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Μιχαήλ, ἐπενοήθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιτυχούσης μερίδος, καὶ διακοσμηθέντα πολυτρόπως ἐγένοντο προθύμως δεκτὰ ὑπὸ τῶν χρονογράφων, οἵτινες ἀποστρεφόμενοι τὸν Λέοντα ὡς καθαιρέτην τῶν εἰκόνων, δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐπαναλάβωσιν ἀνεξετάστως πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ τὴν μνήμην αὐτοῦ μισητὴν καὶ ἀποτρόπαιον. Λεπτόν τι τῆς ἀληθείας ἴχνος ὑποφαίνεται ἐν τούτοις εἰς αὐτοὺς τοὺς λόγους ἑνὸς τῶν χρονογράφων ἐκείνων, τοῦ Γενεσίου, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι ἡ Θεοδοσία συνεβούλευσε τὸν Λέοντα οὐχὶ ἁπλῶς νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς, ἀλλὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ κατ' αὐτὴν ἀκριβέστερον, νὰ ἀνεύρῃ τοὺς συνενόχους καὶ τότε νὰ ἐπιβάλῃ τὰς προσηκούσας ποινάς. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ὁ Γεώργιος μοναχός, οὔτε ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς ἀναφέρουσί τι περὶ τοῦ διὰ πυρὸς θανάτου, ἁπλῶς δὲ λέγουσιν ὅτι προέκειτο νὰ θανατωθῇ ὁ Μιχαήλ· καὶ οὔτε ὅτι δέσμιος ἀνεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ θρόνου ἱστοροῦσι, λέγοντες μόνον ὅτι ἀντὶ δεσμοφόρου στεφηφόρον εἰσήγαγον αὐτὸν ἐν ἑορτῇ οἱ φονεῖς. Ἡ δὲ ἑρμηνεία ἣν δίδομεν, οὐ μόνον ἐξηγεῖ τὴν μεταγενεστέραν διαγωγὴν τοῦ Θεοφίλου, ὅστις ἠδύνατο τελευταῖον εὐλόγως νὰ τιμωρήσῃ ἀνθρώπους, οἵτινες ἄνευ ἐσχάτης ἀνάγκης διέπραξαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὸ ἀνοσιούργημα ἐκεῖνο· ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἐξηγεῖ καὶ ἕτερον περιστατικόν, ἄλλως δυσκατανόητον. Ἂν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ὁ Λέων ἐκράτει τὸν Μιχαὴλ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ θανατώσῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, καὶ ὅτι διετέλει ἐν πολλῇ ἀγωνίᾳ περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ βουλεύματος τούτου, ἤθελε βεβαίως, ὡς ἔμπειρος στρατιωτικός, διατάξει τὴν ἀσφαλεστέραν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐπιτήρησιν τῶν ἀνακτόρων, καὶ διπλασιάσει τὴν ἐν αὐτοῖς φρουράν· τούτων δὲ γενομένων, ἦτο ἀδύνατον νὰ διαπραχθῇ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κακούργημα χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ὑπὸ τῆς κατεχούσης τὰς διόδους φρουρᾶς, καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ πρᾶξις δὲν ὑπῆρξεν ἀκεραία, ἀλλά, κατ' αὐτὴν τῶν χρονογράφων τὴν διήγησιν, διήρκεσεν ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν, καὶ συνωδεύθη ὑπὸ πολλοῦ θορύβου καὶ δεινῶν κραυγῶν.

Ὁ Μιχαὴλ Β' ἐγεννήθη εἰς Ἀμόριον, πόλιν τῆς ἄνω Φρυγίας, ἐκ γονέων εὐτελῶν. Καταταχθεὶς ἐν τῷ στρατῷ νεώτατος ἔτι

ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ ἀρχηγοῦ ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπηρέτει, πλουσιωτάτου ὄντος, καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τούτου Θέκλαν, ἐξ ἧς ἐγέννησεν ἐκτὸς ἄλλων τέκνων, τὸν βραδύτερον βασιλεύσαντα υἱὸν ὀνόματι Θεόφιλον. Ἠξεύρομεν ἤδη ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνώτερα τοῦ στρατοῦ ἀξιώματα ὑπῆρξεν εἷς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Βαρδανίου ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Νικηφόρου στάσεως, ὅτι ἐγκατέλιπεν, ὡς καὶ ὁ Λέων, τὸν στρατηγὸν ἐκεῖνον συνταχθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως, ὅτι ἐτιμήθη ἕνεκα τούτου δαψιλῶς, ὅτι παρέμεινε παντοδύναμος ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβέ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὡς οὐδεὶς ἄλλος συντελέσας εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ Μιχαὴλ καὶ εἰς τὴν τοῦ Λέοντος ἀναγόρευσιν, ἐπεβουλεύθη κατόπιν καὶ τοῦτον, προκαλέσας δὲ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐκ τοῦ ἁπλοῦ τούτου σκιαγραφήματος τῶν προτέρων τῆς ζωῆς αὐτοῦ περιπετειῶν δηλοῦται, ὅτι ἦτο ἄνθρωπος πολυπράγμων, φίλαρχος, καὶ μηδενὸς φειδόμενος τρόπου πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπουμένου. Καὶ ὁ Λέων Ε' εἶχε βασιλεύσει καθαιρέσας τὸν προκάτοχον· ἀλλὰ ὁποία διαφορὰ περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὡς πρὸς τοῦτο πολιτείας τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὁ Λέων ἐξεπλήρωσε μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς εὐλαβῶς καὶ πιστῶς τὸ καθῆκον αὐτοῦ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ραγκαβέ. Προτραπεὶς ὑπ' αὐτοῦ τούτου νὰ δεχθῇ τὴν ἀρχήν, ἀπεποιήθη καί τοι ἔβλεπεν ὅτι τὸ κράτος ἐκινδύνευεν ἐκ τῆς ἐσχάτης ἀνικανότητος τοῦ ἀθλίου ἐκείνου βασιλέως· οὐδὲ ἐνέδωκεν εἰμὴ καταναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, καὶ πάλιν τότε προσηνέχθη ὅσον ἔνεστι ἐπιεικῶς πρὸς τὸν ἐκπεσόντα τῆς ἀρχῆς ἄνθρωπον. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Β' ἐπεβουλεύθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν σωτῆρα καὶ ἀνορθωτὴν τῆς πολιτείας· συγχωρηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπανειλημμένως, ἐπέμεινε πονηρὰ βουλευόμενος, οὐδ' ἐδίστασε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ. Παρεμφερῆ τινα ἀναλογίαν ἅμα καὶ ἀντίθεσιν παρίστησιν ἡ βασιλεία ὁλόκληρος τοῦ Μιχαὴλ Β' ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν τοῦ Λέοντος Ε' βασιλείαν. Ὁ Μιχαὴλ Β' δὲν ἐζήτησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐκ συστήματος τὸ ἔργον τοῦ προκατόχου ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἀδιαφορίας καὶ ἀπιστίας, περιήγαγε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα εἰς πληρεστάτην ἀναρχίαν, ἐνέπαιζεν ἐξίσου καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς τῶν εἰκόνων, καὶ ἐπρέσβευε δόγματα ἀνατρεπτικὰ τοῦ ὅλου χριστιανισμοῦ, μὴ ἀναγνωρίζων τὴν τρισυπό-

στατον θεότητα, καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ δυσηρέστησεν ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, ὅπερ οὐ μικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξεγείρῃ κατ' αὐτοῦ δεινοτάτην λαίλαπα. Καὶ ὁ Μιχαὴλ Β' ὅπως ὁ Λέων Ε' ἦτο στρατηγὸς διακεκριμένος, καὶ ἔμελλε νὰ ἀναδείξῃ κατὰ τοῦτο ἀρετὰς οὐδόλως τῇ ἀληθείᾳ τῶν τοῦ προκατόχου ὑποδεεστέρας· ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐνοθεύοντο παρ' αὐτῷ ὑπὸ δυστροπίας καὶ τραχύτητος καὶ ἀγριότητος, ἐξ ὧν ὑπετράφησαν ὡσαύτως αἱ ἐπισκήψασαι κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ κράτους συμφοραί· ὥστε ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, ὅπως ὁ Λέων, πρὸς κατατρόπωσιν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, καὶ παγίωσιν τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰρήνης, ἠναγκάσθη νὰ καταναλώσῃ αὐτὰ πρὸς περιστολὴν φοβερᾶς ἐμφυλίου στάσεως, καὶ νὰ ἴδῃ τὰς ὡραιοτέρας ἐπαρχίας τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν διαρπαζομένας. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ πράξεις ἦσαν ἐξ ἴσου ἀξιοκατάκριτοι, ἀπ' ἐναντίας θέλομεν λάβει πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐπαινέσωμεν τὸν ἄνδρα· ἐκ προοιμίου δὲ παρατηροῦμεν ὅτι καί τοι ἦτο ἀπαίδευτος κατενόει τὸ τῆς παιδείας πλεονέκτημα, ἀναθεὶς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου εἰς τὸν σοφώτατον τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν· καὶ ᾐσθάνετο πρὸς τούτοις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας πρακτικωτέραν καὶ ἀνδρικωτέραν, ζητήσας ἐπὶ τούτῳ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτὴν ὅσον ἔνεστι ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ τοῦ μὲν Λέοντος ἡ εὐφυΐα ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ χρηστότητος καὶ συνειδήσεως· ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐπεδίωκε μὲν τὴν περιστολὴν τῶν καταχρήσεων, ἐπίστευεν ὅμως εἰλικρινῶς εἰς τὰ θεμελιώδη τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐνῷ ὁ Μιχαὴλ ἐφαίνετο μὲν ὀπαδὸς τῆς μεταρρυθμίσεως, πράγματι ὅμως οὐδόλως ἦτο χριστιανός, καὶ ἐν γένει ἐστερεῖτο πάσης ἠθικῆς πυξίδος, ἧς ἄνευ τὰ κράτιστα τῶν προτερημάτων ναυαγοῦσιν ἐκτρεπόμενα τῆς ὡρισμένης ὁδοῦ. Ἐντεῦθεν αἱ πλεῖσται τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ οὐδετεροῦντο ὑπὸ κακιῶν τινων· ἐντεῦθεν ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ ἦτο σφόδρα ἀνώμαλος, ἡ δὲ βασιλεία ἀπέβη οὐδὲν ἧττον ἀνώμαλος ἢ ὁ χαρακτήρ. Καὶ ἐνῷ παρέλαβε τὸ κράτος ἔξωθεν μὲν ἠσφαλισμένον, ἐσωτερικῶς δὲ ἄριστα κατηρτισμένον, κατέλιπεν αὐτὸ μετὰ ἐννεαετῆ περίπου βασιλείαν

πανταχόθεν μὲν αὖθις ἀκρωτηριασθέν, εἰς δεινὴν δὲ περιελθὸν ταραχήν.

Πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ Λέοντος Ε΄ ὁ Μιχαὴλ Β΄ προσηνέχθη ἐπιεικῶς. Οἱ συγγενεῖς οὗτοι ἦσαν μήτηρ, σύζυγος, τέσσαρες υἱοί, ὁ Σαββάτιος, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Θεοδόσιος, καὶ εἷς ἐξ ἀδελφοῦ ἀνεψιός, Γρηγόριος ὡσαύτως καλούμενος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ τέσσαρες υἱοὶ εὐνουχίσθησαν, καὶ ὅτι εἷς ἐξ αὐτῶν ἔμεινεν ἄφωνος ἐπί τινα χρόνον ἕνεκα τοῦ παθήματος τούτου· ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ ἀκρωτηριασμὸς οὗτος ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ νέου βασιλέως, ἢ ὑπὸ τῶν ἄλλων συνωμοτῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς παραφορᾶς ὁρμῇ, καθ' ἣν καὶ πολλὰ ἀπαίσια διέπραξαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Λέοντος. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐνῷ κατὰ τὸ ἔθος τῶν χρόνων τούτων πᾶσα ἡ ἰδιωτικὴ περιουσία τοῦ καθαιρεθέντος ἢ φονευθέντος βασιλέως ἀνῆκεν αὐτοδικαίως εἰς τὸν διάδοχον, ὁ Μιχαὴλ ἀφήρεσεν ἐκ τῆς περιουσίας ταύτης δούλους ἱκανοὺς τὸν ἀριθμὸν καὶ προσδιώρισεν αὐτοὺς εἰς ὑπηρεσίαν τῶν ἐπιζησάντων τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης οἰκογενείας μελῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν τέσσαρες υἱοὶ ἔζησαν ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ, ἡ δὲ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ ἀπεχώρησαν εἰς τὴν τῶν Δεσποτῶν λεγομένην μονήν· καὶ προσέτι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπεμελεῖτο ἵνα ἀκριβῶς καταβάλλωνται αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς συντήρησιν χρήματα. Τὸ δὲ Γρηγόριον τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Λέοντος, ὅστις κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐπελέγετο Πτερωτός, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ θεῖος αὐτοῦ εἶχε πολλάκις μεταχειρισθῇ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀφῆκε κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ εἰς ἣν κατεῖχε θέσιν. Ἀλλ' αὐτὸς φύσει ὀξὺς ὤν, δὲν ἔπαυσε μετὰ πολλῆς πικρίας ὁμιλῶν κατὰ τοῦ νέου βασιλέως. Ὁ Μιχαὴλ ἐκάλεσεν αὐτόν, καὶ εἰπὼν ἀταράχως ὅσα ἤκουσε, προσέθηκεν ὅτι ἐννοεῖ τὸ μέγεθος τῆς λύπης αὐτοῦ, ὅτι συγχωρεῖ τούτου ἕνεκα τὰ γενόμενα, προτρέπει ὅμως αὐτὸν νὰ ἦναι τοῦ λοιποῦ προσεκτικώτερος. Οὐδὲν ἧττον ὁ Γρηγόριος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ὥστε ὁ Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ τὸν ἐξορίσῃ εἰς τὴν νῆσον Σκῦρον, ὅπου οὗτος διέτριψεν ἐπί τινα χρόνον ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ δὲ μετέπειτα πολίτευμα τοῦ Γρηγορίου, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε δίκαιον νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ.

Ἀλλὰ ἡ πρώτη μεγάλη δυσκολία, πρὸς ἣν ἐδέησε νὰ παλαίσῃ

ὁ Μιχαήλ, ὑπῆρξε τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα. Ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συνωμοτῶν τῶν ἐπαγαγόντων τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος ἀνῆκον εἰς τὴν μερίδα ἥτις ἐζήτει τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, φαίνεται πιθανώτατον. Οἱ χρονογράφοι δὲν λέγουσι τοιοῦτό τι, ἀποδίδοντες τὰ πάντα εἰς τὴν θείαν δίκην. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦσι διὰ τῆς θείας δίκης, ἀποδεικνύεται ἀποχρώντως ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὁ Λέων, ὡς ἐκ τοῦ πράου αὐτοῦ χαρακτῆρος, προσωπικοὺς ἐχθροὺς δὲν εἶχεν· ὁ στρατὸς διὰ πολλοὺς λόγους ἦτο ἀφωσιωμένος εἰς αὐτόν, καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ θαυμάζωσι τὴν σύνεσιν, τὴν δεξιότητα καὶ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ. Ὁ Μιχαὴλ ὡς στρατηγὸς ἀρχαῖος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν φίλους τινάς, ἀλλὰ οἱ στρατιωτικοὶ ἰδίως, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὸν Μιχαὴλ οἰκειότης αὐτῶν, δυσκόλως ἤθελον ἐπιβάλει χεῖρα κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἠνώρθωσεν, ἐκλέϊσε, καὶ περιεποιήθη τὸν στρατόν· δυσκόλως τοὐλάχιστον ἤθελον ἐκτραπῆ εἰς τὰ κατὰ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἀσεβήματα, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι οἱ διαπράξαντες τὸ ἔγκλημα εἶχον πάθη ἄγρια κατὰ τοῦ ἀνδρός, ὑπὸ τῶν ὁποίων δὲν παρεφέρετο τότε, καθόσον γνωρίζομεν, εἰμὴ μόνη ἡ κληρικὴ μερίς. Εἶχεν ἆρά γε συνεννοηθῆ ἀμέσως μετ' αὐτῆς ὁ Μιχαήλ, ἢ εἶχεν αὐτη ὠφεληθῆ ἁπλῶς ἀπὸ τῆς ὀλεθρίας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως διενέξεως, ἵνα ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα μέχρι τῆς δολοφονίας; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἅμα βασιλεύσας ἐπέτρεψεν εἰς ἅπαντας τοὺς ἐπὶ Λέοντος ἐξορισθέντας νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ ἐξαιρουμένων τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Θεοδώρου· καὶ ἂν δὲν ἀπέδωκεν εἰς τὸν πρῶτον τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν δεύτερον νὰ ἀναλάβῃ αὖθις τὴν ἡγουμενίαν τῆς τοῦ Στουδίου μονῆς. Ταῦτα πράττων ὁ Μιχαὴλ σκοπὸν εἶχε νὰ περιποιηθῇ προσωπικῶς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς μερίδος ἥτις συνετέλεσεν ὁπωσδήποτε εἰς τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ, οὐχὶ νὰ μετακινήσῃ κατ' οὐσίαν τὰ ἐσχάτως περὶ εἰκόνων ἀποφασισθέντα. Καὶ ἤλπιζε νὰ ἐπιτύχῃ συμβιβασμόν τινα τῶν δύο ἀντιπάλων δοξασιῶν, πρὸ πάντων διότι αὐτός, μὴ ἔχων καμμίαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν καὶ πολιτευόμενος μόνον κατὰ τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἐνόμιζεν ὅτι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐλατηρίου κινούμενοι, θέλουσι στέρξει τὰ γενόμενα· οἱ μὲν

ὀπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, διότι ἤθελον ἐξακολουθῆ κατέχοντες ἂν ὄχι ὅλα, τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωμάτων τὰ ὁποῖα κατέλαβον, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, διότι ἤθελον ἀνακληθῇ ἀπὸ τῆς ἐξορίας, καὶ ἀναλάβει τινὰ τῶν ἀξιωμάτων τὰ ὁποῖα ἄλλοτε κατεῖχον. Ἀλλὰ πρώτη ἡ κληρικὴ μερὶς δὲν ηὐχαριστήθη εἰς τὰς παραχωρήσεις ταύτας. Ὁ Νικηφόρος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν ἔγραψεν ἀμέσως πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν, δι' ἧς ἐπ' ὀφθαλμοῖς ἄγων αὐτῷ τὰ δεσμὰ καὶ τὸν σώσαντα, καὶ τὴν τοῦ τυράννου διακενῆς ἀνομήσαντος αἰσχύνην τε καὶ καθαίρεσιν καὶ τὴν ἐν οἷς ἐξήμαρτε τόποις κατάλυσιν,» ἔτι δὲ «σκιαγραφῶν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ καὶ πατροπαράδοτον τῶν ἱερῶν μορφωμάτων ἐκτύπωσιν,» ἐπεζήτει τελευταῖον τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ ἀποκατάστασιν. Εἰς ταῦτα ὁ Μιχαὴλ ἀπήντησεν ὅτι «ὅσοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πρὸ ἡμῶν ἐν ἐρεύνῃ δογμάτων γενόμενοι, αὐτοὶ τὸν περὶ αὐτῶν λόγον εἰσπραχθήσονται ἢ εὖ ἢ καὶ ἑτέρως ἐθέσπισαν· ἡμεῖς δὲ ἐν ᾧ τὴν ἐκκλησίαν εὕρομεν βαδίζουσαν, ἐν τούτῳ καὶ διαφυλάττειν προκρίνομεν. Τοῦτο δὲ ἐπακριβοῦντες διαβεβαιοῦμεν ὡς μὴ θαρρεῖν τινα κατ' εἰκόνων ἢ ὑπὲρ εἰκόνων παρρησίᾳ τὴν γλῶτταν κινεῖν. Ἀλλ' ἐκποδὼν ἔστω καὶ οἰχέσθω καὶ ἡ Ταρασίου σύνοδος, καὶ ἡ Κωνσταντίνου τοῦ πάλαι καὶ ἡ νῦν ἐπὶ Λέοντος κροτηθεῖσα, καὶ σιγῇ βαθείᾳ τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης ἕνεκεν ἐμπολιτευέσθω τὸ σύνολον.» Ἐπὶ τοῖς ὅροις αὐτοῖς ὑπέσχετο νὰ βοηθήσῃ τὸν Νικηφόρον εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα. Ἀλλὰ οἱ ὅροι οὗτοι ἦσαν ὁπωσοῦν ἀσαφεῖς. Τεθεισῶν ἐκ μέσου ὅλων τῶν συνόδων ὅσαι συνεκροτήθησαν κατὰ καὶ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πρὸ αὐτῶν καθεστῶτα. Τίνα ὅμως ἦσαν τὰ καθεστῶτα ταῦτα; Ἆρά γε τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' θεσπισθέντα; Ἀλλὰ ταῦτα καθῄρουν τὰς εἰκόνας. Προέκειτο νὰ ἀναδράμωμεν μέχρι τῆς πρὸ τοῦ Λέοντος Γ' καταστάσεως; Ἀλλὰ τότε ἔπρεπε νὰ ἀναστηλωθῶσιν αἱ ἀφαιρεθεῖσαι εἰκόνες· τοῦτο δὲ πῶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ σιγῆς βαθείας ἐπικρατούσης περὶ τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης, καὶ ἀπαγορευομένου παντὸς λόγου ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν εἰκόνων; Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀπάντησις ἐκείνη τοῦ Μιχαὴλ δὲν ηὐχαρίστησε τὸν πρώην πατριάρχην, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὸν Θεόδωρον,

ὅστις καίτοι ἀποκατασταθεὶς ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, εἶχεν ὑπολάβει τοῦτο ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν ὁλοσχερῆ τῆς μερίδος αὐτοῦ θρίαμβον Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπειδὴ ὁ Μιχαήλ, ἐμμένων εἰς τὸ δυσκατόρθωτον περὶ συμβιβασμοῦ τῶν δύο ἀντιπάλων δοξασιῶν σύστημα, συνεκάλεσεν εἰς σύνοδον ὅλους τοὺς ἐπισημοτέρους ἱερωμένους, τούς τε φίλους καὶ τοὺς πολεμίους τῶν εἰκόνων, ἵνα συζητήσωσιν ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ πάντοτε ἀγόμενος καὶ φερόμενος Νικηφόρος, συναθροίσαντες περὶ ἑαυτοὺς τοὺς εὐαρίθμους ἐπισκόπους ὅσους εἶχον ὁμόφρονας, ἀπῆλθον εἰς τὰ βασίλεια, ἵνα παραστήσωσι τῷ βασιλεῖ ὅτι δὲν δύνανται νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην, διότι οἱ κανόνες ἀπαγορεύουσιν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους πᾶσαν μετὰ αἱρετικῶν κοινωνίαν. Ὁ βασιλεὺς ἤκουσε ταῦτα ἐπιεικῶς, ἐλάλησε μετά τινος εἰρωνείας, εἶπεν ἐν τούτοις ὅτι εἰμποροῦν κατ' ἰδίαν νὰ φρονῶσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας ὅπως θέλωσιν, ὅτι ὅμως δὲν θέλει ἐπιτρέψει νὰ προσκυνῶσι δημοσίᾳ τὰς εἰκόνας. Καὶ δὲν ἠνάγκασε μὲν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν προκηρυχθεῖσαν σύνοδον, ἥτις οὐδὲ συνεκροτήθη· συγκαλέσας δὲ ἀντ' αὐτῆς Σιλέντιον καὶ ἐπεξηγήσας κατά τι τὴν προηγουμένην ἀπόφανσιν, εἶπεν ἐν αὐτῷ, ὅτι δὲν καταλαμβάνει παντάπασι τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐκείνας φιλονεικίας, ὅτι ἑπομένως τὸ φρονιμώτερον εἶναι νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἰσχύουσαι αἱ ἀποφάσεις τῶν προηγουμένων συνόδων, εἰς τρόπον ὅμως ὥστε ἕκαστος νὰ δοξάζῃ ὅ,τι βούλεται ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ καὶ μονῇ, μὴ ταράττων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὴν κοινὴν εἰρήνην. Καὶ ὄχι μόνον ζῶντος τοῦ Θεοδότου δὲν ἀποκατέστησε τὸν Νικηφόρον εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποθανόντος μετ' οὐ πολύ, 821, τοῦ πατριάρχου ἐκείνου, πάλιν δὲν παρέδωκε τὴν πατριαρχείαν εἰς τὸν Νικηφόρον, προτιμήσας αὐτοῦ τὸν Ἀντώνιον, τὸν Συλαίου ἐπίσκοπον καὶ γνωστὸν ἡμῖν συνεργάτην τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ἀφ' ἑνὸς δυσηρέστουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων, οἵτινες, καθ' ὃ εἶχον ἔθος, προσεκόλλησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ νέου πατριάρχου τὸ ἐπώνυμον τοῦ Βυρσοδέψου καὶ τοῦ Κασσυματᾶ ἀπὸ τὸ κάσσυμα, (πέλμα, χνάρι), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ πολίτευμα τοῦ Μιχαὴλ δὲν ηὐχαρίστει οὐδὲ τοὺς ἐναντιοδοξοῦντας, οἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις εἴτε δημοσίᾳ

εἴτε κατ' ἰδίαν γινομένη, ὑπέτρεφε πολλὰς καὶ ὀλεθρίας προλήψεις, τούτου δὲ ἕνεκεν ἐπεζήτουν τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν ἐξαφάνισιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη ἀπ' ἀνατολῶν δεινὴ κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Β′ στάσις. Ὁ ἀναγνώστης βεβαίως ἐνθυμεῖται τὸν συνάδελφον τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Μιχαὴλ στρατηγὸν Θωμᾶν, ὅστις εἶχε μείνει πιστὸς εἰς τὸν Βαρδάνιον ἐπὶ στάσεως αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐνῷ οἱ δύο ἄλλοι στρατηγοὶ ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Διαλυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς τοῦ Βαρδανίου στάσεως, ὁ Θωμᾶς ἐξηκολούθησεν ὑπηρετῶν ἐν τῷ βασιλικῷ στρατῷ μὴ ἐπέχων ὅμως πλέον τὴν αὐτὴν τῶν δύο ἄλλων τάξιν, ἀλλὰ διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ Θωμᾶς ἦτο ἔκτοτε δυσηρεστημένος διὰ τὴν τοιαύτην τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ μείωσιν, ὁ δὲ δύστροπος καὶ σαρκαστικὸς τοῦ νέου ἀρχηγοῦ του χαρακτὴρ, δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ ἐξαλείψῃ τὴν δυσαρέσκειαν ταύτην. Ἀπ' ἐναντίας ἠρέθιζεν αὐτὴν ὁσημέραι, ὥστε ἐπὶ τέλους, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγανακτήσεως, ὁ Θωμᾶς λιποτακτήσας ηὐτομόλησε πρὸς τοὺς Ἄραβας. Ἐνόσῳ ἔζη ὁ Λέων, ὁ Θωμᾶς ἠρκεῖτο εἰς μικράς τινας κατὰ τὰ μεθόρια ἐπιδρομάς· ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Λέοντος, κατώρθωσε νὰ προσοικειωθῇ τινὰ τῶν ταγμάτων καὶ τῶν δημοσίων ταμείων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ νὰ καταλάβῃ ἀξιόλογον αὐτῆς μέρος. Ταῦτα μαθὼν ὁ τότε καλίφης Ἀλμαμούν, ὁ υἱὸς καὶ δεύτερος διάδοχος τοῦ Ἀαροὺν ἀλ-Ρασίδ, ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος, καὶ καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν στρατηγὸν Θωμᾶν εἰς Βαγδάτιον, ὑπέσχετο αὐτῷ πᾶσαν συνδρομὴν καὶ ἐπέτρεψε νὰ στεφθῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπὸ τοῦ τότε πατριάρχου αὐτῆς Ἰώβ. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενος καὶ παραλαβὼν ἀξιόλογον Ἀράβων στρατὸν, καὶ στόλον οὐ μικρὸν ἐκ Κιλικίας καὶ ἐκ Συρίας, ὁ Θωμᾶς ἐνέβαλεν αὖθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν τῷ 822, καὶ ἐγένετο κύριος ἁπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ αὐτῶν τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, καὶ αὐτῶν τῶν νήσων, τόσῳ εὐχερέστερον, ὅσῳ ἔλεγεν ἑαυτὸν Κωνσταντῖνον υἱὸν τῆς Εἰρήνης, καὶ ἐφαίνετο ὡς ἐκ τούτου ἐρχόμενος νὰ ἀνορθώσῃ τὸ κράτος τῶν εἰκόνων. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶδε προθύμως συρρέοντας περὶ ἑαυτὸν πολλοὺς τοῦ δόγματος τούτου ὀπαδούς. Τὴν

σήμερον είμπορεῖ νὰ φαίνεται ἄπορον, πῶς οἱ ὄχλοι ἐπίστευσαν τὸν Θωμᾶν ὡς Κωνσταντῖνον, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ 25 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν εἶχε τυφλωθῇ ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τρόπον καταστήσαντα αὐτῷ ἀδύνατον πᾶσαν ἐργασίαν καὶ πρὸ πάντων στρατηγίαν. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ, τοσαύτη ἡ δυσκολία περὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἀληθῶν εἰδήσεων, καὶ τοσαύτη ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ἡ στέψις τοῦ Θωμᾶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ ἐπί τινα χρόνον ἐπικράτησις τῆς πλάνης ἐκείνης δὲν εἶναι ὅλως διόλου ἀνεξήγητος. Εἰς δὲ τὴν πρώτην ταύτην μεγάλην τοῦ Θωμᾶ ἐπίδοσιν συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ δὲν κατενόησε τὴν σπουδαιότητα τοῦ στασιαστικοῦ ἐπιχειρήματος. Ἐνῷ ὁ Θωμᾶς ἦγεν, ὡς λέγεται, 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, ὁ Μιχαὴλ ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ εὐάριθμόν τι στρατιωτικὸν σῶμα, ὅπερ ἐν μέρει κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς στάσεως, καὶ ἐν μέρει συνετάχθη μετ' αὐτοῦ. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 822 τὰ κατὰ τὸν Θωμᾶν ἐφαίνοντο παραδόξως εὐδοκιμοῦντα. Παρεκτὸς τοῦ στόλου ὃν συνεπήγαγεν ἐκ Συρίας καὶ Κιλικίας, ἤθροισε καὶ ἑτέραν ἀξιόλογον ναυτικὴν δύναμιν ἔκ τε τῶν λιμένων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐκ τῶν νήσων, καταστήσας τὴν Λέσβον κοινὸν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος ὁρμητήριον. Ὁ ἐν Σκύρῳ ἐξόριστος Γρηγόριος Πτερωτὸς εἶχε προσέλθει πρὸς αὐτόν, και εἶχεν ἤδη προαποσταλῆ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας μετὰ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Θωμᾶς ἦτο ἕτοιμος νὰ διαπεράσῃ μετὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ εἰς Θρᾴκην. Ἦτο δὲ ἀνὴρ ῥέκτης, καίτοι χωλὸς τὸν ἕτερον πόδα. Καὶ ἐκ τῶν δύο μερίδων μεταξὺ τῶν ὁποίων διῃρεῖτο τότε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, οἱ μὲν φίλοι τῶν εἰκόνων δυσμενῶς πρὸς τὸν Μιχαὴλ διέκειντο, οἱ δὲ ἐναντιοδοξοῦντες δὲν εἶχον πολὺν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ζῆλον, ὥστε τὰ πάντα ἐκ πρώτης ὄψεως προεμήνυον προσεχῆ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ὅστις ἐφρόντισε νὰ προσλάβῃ καὶ υἱὸν θετόν, ἐπειδὴ ἴδιον δὲν εἶχε, νέον τινά, ὃν μετωνόμασε Κωνστάντιον.

Ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη ἡ στάσις αὕτη, πολλὰ καὶ δυσυπέρβλητα εἶχεν εἰσέτι νὰ ὑπερνικήσῃ κωλύματα ὅπως θριαμβεύσῃ. Ὁ Θωμᾶς ἦτο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς ὑπαίθρου χώρας, οὐχὶ ὅμως καὶ τῶν φρουρίων, ὧν τὰ πλεῖστα, καὶ ἰδίως ἡ Κωνσταντινούπολις, ἔμειναν πιστὰ εἰς τὸν Μιχαήλ. Πολλὰ αἴτια συνετέλεσαν εἰς

τοῦτο. Ὅσην ἀδιαφορίαν καὶ ἂν εἶχε δείξει ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα, πράγματι οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν καθαίρεσιν αὐτῶν διετέλουν ἐν κατοχῇ ὅλων τῶν ἀξιωμάτων καὶ ὅλης τῆς ἐξουσίας. Ἐὰν δὲν ἐδυσχέραινον ἕνεκα τῆς προκηρυχθείσης ἀνοχῆς τῶν εἰκόνων ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν ταῖς μοναῖς, δὲν ἦτο δυνατὸν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ προτιμήσωσι τὸν Μιχαὴλ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις ἐφαίνετο ἀναφανδὸν ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου μερίδος. Καὶ τοῦτο τὸ πνεῦμα ἐπεκράτει ἰδίως ἐν τῷ στρατῷ. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ὁ Θωμᾶς προήλαυνε παρακολουθούμενος ὑπὸ μυριάδων βαρβάρων στρατολογηθέντων ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, Ἀγαρηνῶν, Ἰνδῶν, Αἰγυπτίων, Ἀσσυρίων, Μήδων, Ἀβασίων, Ζηχῶν, Ἰβήρων, Καβήρων, Σλαύων, Οὔννων, Βανδήλων, Γετῶν καὶ παντοίων ἄλλων ἐθνῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαρίθμησις ἐνθυμίζει ὁπωσοῦν τὴν στρατιὰν τοῦ Ξέρξου, μεθ' οὗ τῷ ὄντι παρεβάλλετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης ταύτης στάσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβλέψῃ εἰμὴ μετ' ἀγανακτήσεως πρὸς τὸν συρφετώδη αὐτὸν ὄχλον, ὅστις, ἐὰν ὑπερίσχυεν ὁ Θωμᾶς, ἤθελεν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ κυριαρχήσῃ τῆς χώρας, καὶ νὰ λάβῃ τὰ πρῶτα τοῦ στρατοῦ μάλιστα ἀξιώματα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Θωμᾶς ἔπραξε τὸ μέγα λάθος ἐπερχόμενος ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ ὄχι μόνον πολλὰ φρούρια ὑπὸ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων κατεχόμενα, ἀλλὰ καὶ δύο ὁλόκληρα θέματα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ τοῦ Ὀψικίου, καὶ τὸ τῶν Ἀρμενιακῶν, τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ Κατάκυλας καὶ Ὀλβιανὸς κατὰ νῶτον αὐτοῦ ἐνεργοῦντες, ἠδύναντο νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπικινδύνους ἀντιπερισπασμούς. Τοῦτο δὲ συνέβη πρωϊμώτατα. Ὁ Ὀλβιανὸς κατεῖχε τὰ περὶ τὴν Προποντίδα ὄρη, ὅτε ὁ Θωμᾶς ἐξέπεμψε τὸν θετὸν αὐτοῦ υἱὸν μετὰ μικροῦ στρατιωτικοῦ σώματος, ἵνα προσβάλῃ φρούριόν τι κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην κείμενον. Ὁ νέος οὗτος προβαίνων ἀπερισκέπτως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῷ ἔργου, ἐμπίπτει εἰς ἐνέδραν ὑπὸ τοῦ Ὀλβιανοῦ παρασκευασθεῖσαν καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ καταστρέφεται, φονεύεται δὲ καὶ αὐτός, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀποστέλλεται πρὸς τὸν Μιχαήλ, ὅστις κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ χλευαστικὴν ἀγριότητα, ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τὸ τρόπαιον πρὸς τὸν θετὸν πατέρα. Ὁ Θωμᾶς παρέλαβε τότε ἕτερον υἱὸν καὶ βοηθὸν Ἀναστάσιόν τινά, (ὅστις κατ' ἀρχὰς μονα-

χὸς γενόμενος, ἔπειτα ἀπέβαλε τὸ σχῆμα τοῦτο, καὶ ἠκολούθησε τὸ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν στάδιον)· οὐδ' ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ ἀτυχήματος ἐκείνου νὰ διαπεράσῃ εἰς Θρᾴκην καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ φθινοπώρου τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο εὐχερές. Παρεκτὸς τῶν δυσπορθήτων τῆς πόλεως τειχῶν, τὸ πνεῦμα τῆς φρουρᾶς ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, ἄριστον. Τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς πολίταις, ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν. Τοὐλάχιστον ὁ Γεώργιος μοναχός, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο φίλος τοῦ φρονήματος τούτου, καὶ θρηνεῖ ἐπὶ τῇ θεοστυγεῖ δυσσεβείᾳ τοῦ Μιχαήλ, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ πολῖται ἠγωνίσθησαν μετὰ πολλῆς καρτερίας καὶ ἀνδρείας ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, τειχομαχοῦντες, πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον ὁ Μιχαὴλ ἦτο στρατηγὸς ἐπιτήδειος, καὶ ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ περιστάσει συναντιλήπτορα κράτιστον, τὸν γενναῖον αὐτοῦ υἱὸν Θεόφιλον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἅλυσις δι' ἧς ὁ Μιχαὴλ ἔφραξε τὸν Κεράτιον κόλπον, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ στόλου τοῦ Θωμᾶ, ὅστις εἰσπλεύσας εἰς τὸν κόλπον προέβη μέχρι Βλαχερνῶν, καὶ συνεπλήρωσεν οὕτω τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως· ἀλλὰ ὁ ἀποκλεισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἅλωσιν, εἰμὴ διὰ χρόνου μακροῦ, ἕνεκα δὲ τοῦ προσεγγίζοντος χειμῶνος, ὁ Θωμᾶς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ἐφόδου ἐκπόρθησιν. Αἱ μηχαναὶ ὅμως τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ παρεσκεύασεν ἦσαν ἀτελεῖς, διότι ὁ Θωμᾶς οὐδένα εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἐπιτήδειον μηχανικόν. Προσέτι ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ ἦτο πολυάριθμος, καὶ ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τῶν ὀλίγων πλοίων τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ εἰς τοὺς διαφόρους μικροὺς περὶ τὰ θαλάσσια τείχη λιμένας· ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ φοβερὸν ὅπλον τοῦ ὑγροῦ πυρός, τοῦ ὁποίου παντάπασιν ἐστερεῖτο ὁ τοῦ Θωμᾶ στόλος καὶ στρατός. Ὅθεν γενομένης τελευταῖον ἐφόδου κατὰ ὀκτώβριον ἢ νοέμβριον μῆνα, ἀπεκρούσθη αὕτη ὁλοσχερῶς ἀπό τε ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, πολλῆς ἐπιγενομένης φθορᾶς εἴς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πλοῖα καὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης ταύτης ἐφόδου ὁ Θωμᾶς ἐνό-

μισε συνετὸν νὰ λύσῃ ἐπί τινας μῆνας τὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, καὶ νὰ διαχειμάσῃ εἰς τὰς παρακειμένας πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας διένειμεν ἐπὶ τούτῳ τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἡ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, διότι ἐπέμενον δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν, συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τοῦ ἀποστάτου. Ἀλλὰ ἡ λύσις τῆς πολιορκίας, ἔστω καὶ προσωρινή, συνεπήγαγεν ἕτερα δεινὰ ἀποτελέσματα, καθὸ δοῦσα καιρὸν εἰς τὸν Μιχαὴλ νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ πόλει νέας τροφὰς καὶ στρατιωτικὰς δυνάμεις, καὶ ματαιώσασα οὕτω πάντας τοὺς προηγουμένους τοῦ Θωμᾶ ἀγῶνας. Ναὶ μὲν ὁ στόλος αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ διαχειμάσῃ ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, ὥστε ἀπὸ θαλάσσης ἐξηκολούθησεν ὁ ἀποκλεισμός, καὶ οὗτος ὅμως ἐν μέρει μόνον, διότι ἡ παραλία τῆς Προποντίδος ἦτο ἐλευθέρα, ὥστε ὁ Μιχαὴλ ἠδυνήθη νὰ μεταβιβάσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ πλοῖα καὶ τάγματα καὶ προμηθείας. Τὰ δὲ πλοῖα οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ πελάγια τείχη λιμένας ἠδυνήθησαν τὰ προσπελάσωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ Κερατίου παρεισδύσαντα ἐνίσχυσαν τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος λιμενίσκους οὐδὲν ἧττον ἢ τοὺς ἔξω τοῦ κόλπου. Τότε δέ, ὡς φαίνεται, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ οἱ στρατηγοὶ Ὀλβιανὸς καὶ Κατάκυλας μετὰ τοῦ πλείστου τῶν ὑπ' αὐτοὺς ταγμάτων· διότι μεταβιβασθέντος ἅπαντος τοῦ ἀγῶνος ἐν Θρᾴκῃ, καὶ προκειμένου νὰ κριθῇ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιττὸν ἐλογίσθη νὰ σταθμεύωσιν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ἐν Ἀσίᾳ. Ὅταν λοιπὸν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 823 ὁ Θωμᾶς ἐπανέλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, καὶ ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ἐπιχειρήσῃ ἔφοδον, ὁ Μιχαὴλ ἐξορμήσας ἐκ τῶν ἀπὸ ξηρᾶς πυλῶν, καὶ ἐκ τῶν περὶ τὰ θαλάσσια τείχη λιμένων ὁλοσχερῶς πάλιν ἀπέκρουσε τὸ ἐπιχείρημα τῶν πολεμίων. Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ ἐπηγγέλλετο ἀμνηστείαν εἰς τοὺς στασιαστάς, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ηὐτομόλησαν πρὸς τὴν πόλιν ἀπό τε τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Πτερωτός, καὶ ἴσως δυσαρεστηθεὶς ἐπὶ τέλους διὰ τὴν παρὰ τῷ Θωμᾷ ὑπεροχὴν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν βαρβάρων, ἐχωρίσθη μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς στάσεως, καὶ

καταλαβὼν εἰς τὰ νῶτα αὐτοῦ λόφον ἐπίκαιρον, διεμήνυσε τὰ πάντα εἰς τὸν βασιλέα. Καὶ κατετροπώθη μὲν καὶ ἐφονεύθη ὁ Γρηγόριος ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις διαδόσας ψευδῶς ὅτι ἐνίκησε καὶ αὐτὸν τὸν Μιχαὴλ κατώρθωσε νὰ προσαγάγῃ ἐκ τῶν λιμένων τῆς Ἑλλάδος 350 πλοῖα πολεμικὰ καὶ σιταγωγά, ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἐπέτυχε μετ' οὐ πολὺ νὰ κυριεύσῃ ἢ νὰ καταπυρπολήσῃ τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων τούτων· ἔκτοτε δὲ θαλασσοκρατήσαντος αὐτοῦ, ἡ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς. Ἐνταῦθα δὲν ἔπαυσαν γενναίως ἐπιτιθέμενοι μὲν οἱ περὶ τὸν Θωμᾶν, ἀντιτασσόμενοι δὲ οἱ στρατηγοὶ Ὀλβιανὸς καὶ Κατάκυλας, ὁ μάγιστρος Χριστόφορος, οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου, ἀλλ' ἡ ἔκβασις κατέστη πρόδηλος, διότι ἡ πολιορκία δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς διεξαγομένη, ἡ δὲ ἀτελέσφορος αὕτη τῆς στάσεως παράτασις ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέλους τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς.

Τοιαύτην εἶχον λάβει τὰ πράγματα τροπήν, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μορτάγων διεβίβασεν εἰς τὸν Μιχαὴλ προτάσεις ἐπικουρίας, τὰς ὁποίας οὗτος γενναιοφρόνως ἀπεποιήθη, μὴ θέλων νὰ ἀναλάβῃ ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους, καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς ἀφορμὴν νὰ εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ Μορτάγων ἐν τούτοις, ὅστις κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος, ἵνα λαφυραγωγήσῃ, προήλασε, καί τοι μὴ γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως αὐτοῦ, μέχρι τοῦ μεγάλου ὑδραγωγείου, ἠνάγκασε τὸν Θωμᾶν νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ἔτρεψεν αὐτὸν καὶ ἐγένετο κύριος πολλῶν αἰχμαλώτων καὶ πραγμάτων. Ἀλλὰ ζωηρᾶς ἔτι οὔσης τῆς μνήμης τῆς περὶ Μεσημβρίαν πανωλεθρίας, οἱ Βούλγαροι ἔσπευσαν μετὰ τὴν μάχην ταύτην νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια ἀπαγαγόντες μὲν τὴν λείαν, μηδεμίαν δὲ ἄλλην ἀφορμὴν δυσαρεσκείας δόντες εἰς τὸν Μιχαήλ. Μετὰ τὴν νέαν ταύτην τοῦ Θωμᾶ συμφοράν, ηὐτομόλησαν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὰ λείψανα τοῦ στόλου· ὥστε ἄπορον εἶναι πῶς ὁ Θωμᾶς, βλέπων ὀφθαλμοφανῶς ἐπικειμένην τὴν καταστροφήν, δὲν ἐφρόντισεν ἐγκαίρως νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Μιχαήλ, ἵνα σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ἴσως αἱ ἐπανειλημμέναι περὶ ἀμνηστείας προτάσεις τοῦ Μιχαὴλ δὲν περιελάμβανον τοὺς ἐκ Συρίας καὶ ἀλλαχόθεν τῆς Ἀσίας στρατο-

λογηθέντας ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ βαρβάρους, ὁ δὲ ἐδίσταζε νὰ παραδώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἴσως τὸ προσωπικὸν κατὰ τοῦ Μιχαὴλ πάθος τοῦ Θωμᾶ ἀπέτρεπεν ἀπὸ αὐτοῦ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη παρὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπεχείρησε νὰ ἀντιπαραταχθῇ αὖθις κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐτράπη εἰς φυγήν, καὶ κατὰ μέγα μέρος παρεδόθη εἰς τὸν Μιχαήλ, δύο δὲ μικραὶ μοῖραι κατέφυγον ἡ μὲν μετὰ τοῦ Θωμᾶ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἡ δὲ μετὰ τοῦ θετοῦ αὐτοῦ υἱοῦ εἰς Βιζύην. Ὁ Μιχαὴλ ἐπολιόρκησεν ἀμέσως τὰς δύο ταύτας πόλεις· καὶ ἐπειδὴ τροφαὶ ἐν αὐταῖς δὲν ὑπῆρχον οἱ στασιασταὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσωσι τόν τε Θωμᾶν καὶ Ἀναστάσιον τὸν υἱόν του, ἵνα σώσωσι τὴν ἰδίαν ζωήν. Ἡ τιμωρία, ἣν ὁ Μιχαὴλ ἐν τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ ἐπέβαλεν εἰς ἀμφοτέρους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἀκρωτηριάσας αὐτοὺς τούς τε πόδας καὶ τοὺς βραχίονας, διέταξεν ἔπειτα νὰ ἀνασκολοπισθῶσι. Λέγεται δὲ ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἀγωνίᾳ ὁ Θωμᾶς, ἀποβαλὼν τὴν ἀρχαίαν ἰσχυρογνωμοσύνην, ἀνεβόησεν ὁ ταλαίπωρος «ἐλέησόν με ἀληθῶς βασιλεῦ·» καὶ λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἠθέλησε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ ἐὰν εἶχε συνεννοήσεις μετά τινων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνων, ἀλλ' ὅτι ὁ συνετὸς πατρίκιος Ἰωάννης Ἑξαβούλιος παρετήρησε τῷ βασιλεῖ, ὅτι δὲν εἶναι πρέπον νὰ πιστεύῃ ἐχθροῖς κατὰ φίλων, ὥστε δὲν προσετέθησαν καὶ ἄλλα θύματα εἰς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην τραγῳδίαν.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ὀλεθρίας ταύτης στάσεως, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν ὅλην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τύχην ἀπέβησαν ἔτι σπουδαιότερα. Ἐνῷ πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπέκεινα οἱ μωαμεθανοί, ἕνεκα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀχανοῦς αὐτῶν κράτους εἰς πολλὰς δυναστείας καὶ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων διενέξεων εἰς ἃς περιῆλθον αἱ δυναστεῖαι αὗται, οὐδεμίαν νέαν μεγάλην κολόβωσιν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπαγάγωσιν εἰς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασίλειον, ἤδη ἐλάχισταί τινες αὐτῶν μοῖραι, ὠφελούμεναι ἐκ τοῦ μεταξὺ Θωμᾶ καὶ Μιχαὴλ πολέμου, κατώρθωσαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸ βασίλειον τοῦτο τὰς δύο μεγαλητέρας καὶ ὡραιοτέρας αὐτοῦ νήσους, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Σικελίαν.

Ἡ Κρήτη, ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλληλομαχίας, εἶχε διασώσει ἀθίκτους μέχρι τῶν χρόνων τούτων τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς κατοίκους. Λέγεται μὲν προσβληθεῖσα τῷ 623 ὑπὸ σλαυϊκῶν πλοιαρίων· ἀλλ' ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἀλλοφύλων τούτων οὐδ' ἀναφέρεται οὐδ' ἀναφαίνεται. Τῷ 651 ἐδῃώθη ὑπὸ τοῦ Μωαυϊᾶ. Τῷ 674 διεχείμασαν ἐν Κρήτῃ δύο ἄραβες, ναύαρχοι. Πρώτην δὲ φορὰν κατελήφθη ὁριστικῶς ἐπὶ μακρὸν ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν ἀράβων ἐπὶ τῆς προϊστορηθείσης μεγάλης στάσεως τοῦ Θωμᾶ. Ἡ ἱστορία τῆς ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατακτήσεως τῆς Κρήτης, ἤ, ὅπως οὗτοι διαστρέφοντες κατὰ τὸ σύνηθες τὸ ὄνομα τῆς νήσου ταύτης ἔλεγον αὐτήν, τῆς «Ἀκρίτας,» καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς δυναστείας τῶν Ἀβουχαβζίων, ἥτις ἔκτοτε ἦρξε τῆς νήσου ταύτης ἐπὶ 138 ἔτι μέχρι τοῦ 961, ὅτε αὕτη ἀνεκτήθη πάλιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταιντνουπόλει μοναρχίας, εἶναι ἄχρι τοῦδε ἀτελέστατα γνωσταί. Τὸ βεβαιον φαίνεται ὅτι ἐν ἔτει 823, ἐνῷ ἡ ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος δύναμις ἔπλεεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ παραγγελίαν τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ, ἐγένετο ὑπὸ μωαμεθανῶν τυχοδιωκτῶν ἐξ Ἱσπανίας κατ' ἀρχὰς ὁρμηθέντων, ἡ πρώτη ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀπόβασις, ἡ ἐπαγαγοῦσα ἐντὸς ὀλίγου τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῆς δούλωσιν. Τοὺς τυχοδιώκτας τούτους ἦγεν ὁ Ἀβοὺ-Χαφς-Ὀμὰρ Α' (Ἀπόχαψις κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρονογράφους), ὅστις γεννηθεὶς οὐ μακρὰν τῆς ἐν Ἱσπανίᾳ Κορδύβης, εἶχε πρό τινων ἐνιαυτῶν στασιάσει κατὰ τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ δυναστείας τῶν Ὀμμεϊαδῶν, καὶ ἐξωσθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἐτράπη περὶ τὸ 815 μετά τινος μοίρας Ἀνδαλουσίων πειρατῶν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ 8 ἔτη διετέλεσε λαφυραγωγῶν τὴν πλουσίαν ταύτην χώραν, ἥρπασεν ἔπειτα τῷ 823 τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ ἱδρύσῃ ἐν Κρήτῃ ἰδίαν δυναστείαν. Ἐπὶ τὴν νῆσον ταύτην ἐπέπλευσε μετὰ 40 πλοίων, καὶ ἐγένετο κύριος ἐντὸς ὀλίγου ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων, θανατώσας μὲν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύριλλον, μὴ πεισθέντα νὰ ἐξομόσῃ, τοὺς δὲ κατοίκους τοσοῦτον πιέσας περὶ τὴν τέλεσιν τοῦ πατρίου δόγματος, ὥστε, ὅτε μετὰ 138 ἔτη ἀνεκτήθη ἡ νῆσος, ἀμυδρὰ ἐν αὐτῇ ὑπελείποντο χριστιανισμοῦ ἴχνη. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μόλις ἀνακύψας ὁπωσοῦν ἀπὸ τῶν ἄλλων συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγεν εἰς τὸ κράτος ἡ τοῦ Θωμᾶ στάσις, ἔπεμψε τῷ 825 κατὰ

τῶν ἐν Κρήτῃ μωαμεθανῶν τὸν στρατηγὸν Φωτεινόν, ὅστις ὁρμώμενος ἀπὸ τοῦ νησιδίου τῆς Δίας, ὅπερ, παρακείμενον εἰς τὴν μεγάλην νῆσον, εἶχε παραμείνει εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν, ἐπεχείρησε νὰ προσβάλῃ τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἡττήθη κατὰ κράτος. Τότε ὁ Μιχαὴλ ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Κρατερόν, μετὰ 70 πλοίων, καὶ ἱκανῆς ἀνδρῶν δυνάμεως. Ὁ Κρατερὸς κατ' ἀρχὰς ἐνίκησεν ἐκ παρατάξεως τοὺς μωαμεθανούς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον καταληφθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἀδοκήτως, κατετροπώθη ὡσαύτως ὁλοσχερῶς. Διὰ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων κατορθωμάτων ἐξησφαλίσθη ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης κυριαρχία τῶν μωαμεθανῶν. Ὁ δὲ Ὀμὰρ καλέσας αὐτόθι ἐξ Ἱσπανίας, ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Συρίας ἀποίκους ἵδρυσεν οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Χάρακος νέαν πρωτεύουσαν, ἣν ὠνόμασε Χάνδακα (Χανδάκ), ἐξ ἧς παρήχθη τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων δοθὲν τῇ νήσῳ ὄνομα Κανδία. Καὶ οὐ μόνον τῆς μεγάλης ταύτης νήσου ἐγένοντο κύριοι οἱ μωαμεθανοί, ἀλλ' ἐπεχείρησαν ἐκεῖθεν ἀδιακόπους τῶν ἄλλων νήσων δῃώσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαποστείλῃ κατ' αὐτῶν νέαν στρατείαν ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ὠορύφαν. Ἵνα δὲ ἐμψυχώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ διαταχθεῖσαν στρατολογίαν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς ἕκαστον στρατιώτην καὶ ναύτην ἀνὰ 40 χρυσᾶ νομίσματα, ἤτοι 600 δραχμαί, δι' ὃ μετὰ τὴν ἀποπυχίαν καὶ ταύτης τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπωνομάσθησαν οἱ ἐπανακάμψαντες οὗτοι ἀγωνισταὶ χλευαστικῶς τεσσαρακοντάριοι Τῷ ὄντι ὁ Ὠορύφας ηὐτύχησε μὲν νὰ ἐξώσῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων νήσων τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ὅτε ἐπετέθη κατὰ τῆς Κρήτης αὐτῆς, ἡττήθη ὅπως καὶ οἱ δύο προλαβόντως ἐπὶ τούτῳ πεμφθέντες στρατηγοί. Ἐν τούτοις δὲν ἀπέβη ὅλως ἀτελέσφορον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὠορύφα, διότι ἐπὶ δύο ἔτη δὲν ἠκούσθησαν πλέον νέαι τῶν μωαμεθανῶν ἐπιδρομαί, περιορισθέντων εἰς μόνην τὴν Κρήτην. Μόλις δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 829 ἤδη βασιλεύσαντος τοῦ Θεοφίλου βλέπομεν αὐτοὺς αὖθις ἐπιτεθέντας κατὰ τῆς Θρᾴκης, ἀλλὰ τότε ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος τούτου Κωνσταντίνου Κοντομύττου.

Συγχρόνως ἐδῃώθη καὶ ἐκυριεύθη ἡ Σικελία, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, κατὰ μέγα μέρος, ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἀγλαβῖται τῆς Ἀφρικῆς, οἱ καὶ πρότερον πολλάκις ἐπιστρατεύσαντες κατά τε

τῆς νήσου ἐκείνης καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, ὠφεληθέντες ὡσαύτως ἐκ τοῦ μεταξὺ Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶ ἀγῶνος, ἐπεφάνησαν αὖθις εἰς τὰ παράλια ταῦτα. Πολλοὶ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦσιν ὅτι Εὐφήμιός τις, τουρμάρχης ἐν Σικελίᾳ διατελῶν, εἶχεν ἀπαγάγει μοναχήν, καὶ φοβούμενος μήπως τιμωρηθῇ ἕνεκα τούτου, ἐκάλεσε τοὺς ἄραβας εἰς τὴν νῆσον. Ἀλλὰ τὸ μυθικῶς ὁπωσοῦν διεσκευασμένον τοῦτο διήγημα δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γενεσίου, ἐκ δὲ τῶν Σικελικῶν πηγῶν συνάγεται μᾶλλον ὅτι ὁ Εὐφήμιος, Συρακούσιος ὢν ἐπιφανής, εἴτε ἔγημε, εἴτε δὲν ἔγημε μοναχήν, ἀνέλαβεν ἐπὶ Μιχαὴλ τὴν ἡγεμονίαν στάσεως, τῶν Σικελῶν δυσαρεστηθέντων ἕνεκα διαταγμάτων τινῶν τοῦ βασιλέως, ἐκδοθέντων ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ μαγίστρου ἢ πρωθυπουργοῦ. Τούτου ἕνεκα λέγεται, ὅτι ἀναγγελθείσης τῆς στάσεως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ὅστις ἠγάπα νὰ παίζῃ περὶ τὰ σπουδαιότερα πράγματα, καὶ νὰ ἐμπαίζῃ τοὺς περὶ αὐτόν, εἶπε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν αὐτοῦ· «Συγχαίρω σοι, Μάγιστρε, ὅτι ἡ Σικελία ἐμούλτευσε,» ἤτοι ἐστασίασεν. Ὁ δὲ καταπλαγεὶς καὶ προσβληθεὶς ἕνεκα τοῦ ἀκαίρου τῇ ἀληθείᾳ ἀστεϊσμοῦ αὐτοῦ, πρὸς μὲν τὸν βασιλέα ἀπήντησεν ἐμβριθῶς «τοῦτο ξένον χαρᾶς ἐστί, δέσποτα.» Ἔπειτα δὲ ὑποχωρήσας μικρόν, καὶ στραφεὶς πρὸς ἕνα τῶν μεγιστάνων προσέθηκεν·

«Ἀρχὴ κακῶν γε πεσεῖται τῇ χθονὶ
Ὅταν κατάρξῃ τῆς Βαβυλῶνος δράκων
Δύσγλωσσος ἄρδην καὶ φιλόχρυσος λίαν·»

ὅπερ ἐλέγετο ὅτι ἦτο χρησμὸς πρὸ καιροῦ περὶ Μιχαὴλ ῥηθείς.

Ὁπωσδήποτε οἱ Συρακούσιοι ἐπανέστησαν ὁμοθυμαδόν, ἐφόνευσαν τὸν πατρίκιον Γρηγορᾶν, καὶ ἀνηγόρευσαν πιθανῶς τὸν Εὐφήμιον ἡγεμόνα. Ὁ Μιχαὴλ ὅστις εἶχεν ἀνὰ χεῖρας τὸν Κρητικὸν πόλεμον, ἔπεμψεν οὐχ ἧττον τῷ 826 κατὰ τῶν στασιαστῶν τούτων τὸν στρατηγὸν Φωτεινόν, ὅστις εὐτυχέστερος ἀναδειχθεὶς ἐνταῦθα, ἢ κατὰ τὴν ἐπὶ Κρήτης στρατείαν τοῦ προηγουμένου ἔτους, καθυπέταξε τὴν Σικελίαν καὶ ἰδίως τὴν τῶν Συρακουσῶν πόλιν· καὶ τότε ὁ Εὐφήμιος καταφυγὼν πρὸς τοὺς Ἀλγαβίτας μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν παίδων, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἀλγαβῖται ἐπῆλθον τῷ ὄντι τῷ 827 μετὰ ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως ἀξιολόγου ἐπὶ τὰς Συρακούσας, καὶ ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἣν ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ συμ-

βάντα θάνατον τοῦ Εὐφημίου. Οἱ πολιορκούμενοι, βλέποντες ὅτι κινδυνεύουσι, κατέπεισαν τοὺς μωαμεθανοὺς νὰ ἀπέλθωσι διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς καταβολῆς 50 χιλιάδων χρυσῶν, ἤτοι 750,000 δραχμῶν. Ἀλλ' ἅμα ὡς ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομάς, ἐκυρίευσαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Μεσσήνην καὶ τὸ Πάνορμον, καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε ἐξαπλούμενοι εἰς τὴν λοιπὴν νῆσον, ἐν ᾗ μόναι αἱ Συράκουσαι ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον.

Ἐπὶ τέλους ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεταξὺ Θωμᾶ καὶ Μιχαὴλ πολέμου ἀπέστησαν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Δαλματίας ζουπάνοι διαφόρων σλαυϊκῶν φυλῶν, τὸ δὲ χείριστον συναπέστησαν καὶ αἱ παράλιαι τῆς χώρας ἐκείνης πόλεις, αἵτινες ἦσαν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἑλληνικαί. Οὐδ' ἐπεχείρησεν ὁ Μιχαὴλ νὰ καθυποτάξῃ τὰς πόλεις καὶ τοὺς Σλαύους τῆς Δαλματίας, ἥτις μόλις μετὰ 50 περίπου ἔτη ἀνεγνώρισεν αὖθις τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων συμφορῶν, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, διήρχετο ἡ τοῦ Μιχαὴλ βασιλεία. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρκουν τὰ δεινὰ ταῦτα, ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχε συγχρόνως νὰ παλαίσῃ πρὸς τὰς μεταξὺ τῶν εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων ἔριδας. Εἴδομεν ὅτι ἡ χαρὰ τὴν ὁποίαν ᾐσθάνθησαν οἱ πρῶτοι ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἀνακλήσεως αὐτῶν δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὅτε προσῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα, ἵνα δηλώσῃ ὅτι οἱ περὶ αὐτὸν δὲν δύνανται νὰ συνέλθωσι μετὰ αἱρετικῶν εἰς σύνοδον, ἐτόλμησε πρὸς τούτοις νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ τῆς ἀντιπάλου μερίδος, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτούς. Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν ὅτι ὡς στρατιωτικὸς οὐδέποτε προσεκύνησεν εἰκόνα, οὐδ' ἐπιτρέπει τοιοῦτό τι ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὅτι ὅμως ἐπαινεῖ τὸν Θεόδωρον καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ ἐπὶ τῇ αὐτῶν εὐσταθείᾳ, καὶ συγχωρεῖ νὰ διατηρήσωσιν ὅσας εἰκόνας θέλουσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ δημοσίᾳ νὰ τὰς προσκυνῶσιν, οὐδὲ νὰ συζητῶσι περὶ αὐτῶν, προσθεὶς ὅτι ἐὰν δὲν σιωπήσωσι, πρέπει νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς πρωτευούσης. Τῷ ὄντι ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ Στουδῖται ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀντικρὺ ἀσιανὴν παραλίαν, καὶ ἔμειναν ἐκεῖ ἀνενόχλητοι, ἔνθα διετέλουν ἥσυχοι, ἕτεροι δὲ μοναχοὶ ἠναγκάσθησαν διὰ τῆς

βίας νὰ ρυθμίσωσι τὸ πολίτευμα αὐτῶν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ὁ Θεόδωρος ἐνόμισε συνετὸν νὰ σιωπήσῃ ἐπί τινα χρόνον, καὶ ἔπαυσε γράφων πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ διεγερτικὰς ἐπιστολάς. Ὅταν ἔπειτα ὁ Θωμᾶς ἐπλησίασεν εἰς τὴν πόλιν, ὁ Θεόδωρος ἐγένετο δεκτὸς εἰς αὐτήν, ὁ δὲ Μιχαὴλ μὴ θέλων νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν ἔξωθεν κίνδυνον ἐσωτερικὰς ἔριδας, ἀνέθηκεν εἰς τὸν τότε Σακελλάριον, ἤτοι ἕνα τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, τὴν ἐντολὴν τοῦ νὰ ἐπαγάγῃ συμβιβασμόν τινα μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Σακελλάριον διαλαμβάνουσαν ὅτι ὁ Μιχαὴλ πολιτεύεται ἤδη ὅπως εἶχε πολιτευθῇ ὁ Λέων, ὅτι ἀναμιγνύεται εἰς πράγματα ἀλλότρια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι ἡ λύσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων προσήκει εἰς τοὺς πατριάρχας, ὧν πρώτιστον πάντων καὶ κορυφὴν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ ἔλεγεν, ὡς καὶ ἄλλοτε, τὸν Ρώμης ἐπίσκοπον, εἰς ὃν ἐπὶ τέλους προέτεινε νὰ ἀνατεθῇ ἡ ὁριστικὴ ρύθμισις τῆς προκειμένης δυσχερείας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Μιχαὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκούσῃ τοιαύτας προτάσεις, καὶ πρὸ πάντων τὴν πρότασιν τοῦ νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης τὴν τύχην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κατεβλήθη ἡ τοῦ Θωμᾶ στάσις, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοδώρου ἀπέβησαν ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνοι, ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐντελῶς ἀδιαφόρησε πρὸς τὴν μερίδα ταύτην. Ὁ δὲ Θεόδωρος εἴτε οἴκοθεν, εἴτε βιασθείς, ἐγκατέλιπεν αὖθις τὴν βασιλεύουσαν ταύτην καὶ ἀπῆλθεν εἰς μίαν τῶν νήσων, ὅπου διατρίβων, ἐπανέλαβε τὰς ἐγκυκλίους αὐτοῦ ἐπιστολάς, προτρέπων πάντας τοὺς ὁμόφρονας νὰ ἐμμείνωσι πιστοὶ εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εἶχεν ἀλληλογραφίαν καὶ μετὰ τῆς χήρας τοῦ Λέοντος Θεοδοσίας, δι' ἧς ἐπληροφορεῖτο περὶ πάντων, καὶ ἣν ἐνίσχυεν εἰς τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας ἀφοσίωσιν αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία αὕτη ἀντιβαίνει εἰς τοὺς κειμένους πολιτικοὺς νόμους, εἰς ὃ ὁ Θεόδωρος ἀπήντησε διὰ μακρᾶς πρὸς τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν υἱόν του Θεόφιλον ἐπιστολῆς, δι' ἧς ἐζήτει πάλιν νὰ δικαιολογήσῃ τὸ ἴδιον φρόνημα, παρατιθέμενος πολλὰ χωρία τῶν γραφῶν, τὰ ὁποῖα, ἢ οὐδὲν ἀπεδείκνυον, ἢ παρερμηνεύοντο ὑπ' αὐτοῦ. Τότε ὁ Μιχαὴλ βλέπων ὅτι δὲν δύναται νὰ μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ οἴκοθεν τὴν κατάπαυσιν τῆς ταραχῆς ἣν

οὗτος ὑπέτρεφεν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἰσχυρὸν ἐπὶ τούτῳ σύμμαχον.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Φράγκοι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, δὲν ἀπεδέχοντο τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἐν ἔτει 790 ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχε παραγγείλει τὴν σύνταξιν συγγραφῆς (libri Carolini) ἀναιρετικῆς τῶν ἐν τῇ ἑβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ δογματισθέντων καὶ ὁρισθέντων, καὶ μηδόλως εὐχαριστηθεὶς ἐκ τῆς εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπαντήσεως τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ, συνεκάλεσεν ἐν Φραγκοφορτίῳ τῷ 794 σύνοδον, ἐν ᾗ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς ἀγγλικῆς ἐκκλησίας ἀπεδοκίμασε τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ὅθεν ὁ Μιχαὴλ Β′ ἤλπισε νὰ ἐπενεργήσῃ διὰ τῶν Φράγκων εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πάπα καὶ νὰ καταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης νὰ παύσῃ παρέχων προστασίαν καὶ συνδρομὴν εἰς τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων. Αἱ πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις ὑπῆρξαν ἀπό τινος χρόνου, ἂν ὄχι ἀδιάκοποι, ὁπωσοῦν ὅμως συχναί, ὡς γνωρίζομεν ἤδη. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Α′ ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὁ ἰσχυρὸς οὗτος τῆς Δύσεως δυνάστης εἶχε πέμψει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν, ἥτις παρευρέθη εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ Μιχαὴλ Α′ καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Λέοντος Ε′. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἀποστείλῃ πρὸς τοὺς Φράγκους ἄλλην πάλιν πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ συνομολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς συνθήκην κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοὺς πρέσβεις τούτους ὑπεδέξατο οὐχὶ πλέον ὁ Κάρολος ὁ μέγας, ἀλλ' ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 814 υἱὸς αὐτοῦ Λουδοβῖκος ὁ Εὐσεβής, ὅστις ἤκουσε προθύμως τὰ προτεινόμενα καὶ ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεσταλμένους ἵνα διαπραγματευθῶσι μετὰ τοῦ Λέοντος. Ἀλλ' ἡ διαπραγμάτευσις αὕτη εἰς οὐδὲν ἀπέληξεν ὁριστικὸν ἀποτέλεσμα, τὸ μὲν διότι τῷ 815 ὁ Λέων ἀπηλλάγη τῶν Βουλγάρων, τὸ δὲ διότι ὁ Λουδοβῖκος πολὺ ἀπεῖχε τῆς τοῦ πατρὸς δραστηριότητος, περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, κλίνων μᾶλλον πρὸς ἔργα εὐσεβῆ, ἐξ ὧν καὶ ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον. Ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ Μιχαὴλ Β′ ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τῷ 824 νέαν πρεσβείαν κομίζουσαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λουδοβῖκον καὶ δῶρα πλούσια πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πάπαν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ ὁ Μιχαὴλ διηγεῖται τὰ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, ἧς ἕνεκα δὲν ηὐκαίρησεν, ὡς ἔλεγε, νὰ ἀναγγείλῃ ἐπισήμως εἰς τὸν

δυνάστην τῆς Δύσεως ἐπὶ τετραετίαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του. Ἔπειτα δὲ ἐρχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ μεταβάλλων τρίτην φορὰν γνώμην περὶ αὐτοῦ, ἀξιοῖ ὅτι δὲν προαιρεῖται νὰ καταργήσῃ ἐντελῶς τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ μόνον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀπὸ τοῦ κατωτέρου τῶν ἐκκλησιῶν χώρου, ἵνα ἀποτρέψῃ πᾶσαν κατάχρησιν. Ἀποφαίνεται τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων συνόδους ἁπλῶς τοπικάς, οὐδόλως μνημονεύει τῆς ἐν Νικαίᾳ Β′ συνόδου, ἀσπάζεται τὰς ἓξ πρώτας, καὶ ἐκτίθησιν ὁμολογίαν πίστεως συνᾴδουσαν, καθ' ὅλου εἰπεῖν, πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Φράγκων πρεσβευόμενα, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐρχόμενος εἰς τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστολῆς παρακαλεῖ τὸν Λουδοβῖκον νὰ προτρέψῃ τὸν πάπαν νὰ μὴ ἀποδέχεται μὲν εἰς Ρώμην ὅλους τοὺς αὐτόθι προσφεύγοντας ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰκονολάτρας, νὰ συναινέσῃ δὲ εἰς συμβιβασμόν τινα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ πρεσβεία, καί τοι ἀναχωρήσασα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἀπρίλιον μῆνα, δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν φραγκικὴν αὐλὴν εἰμὴ κατὰ ὀκτώβριον, καὶ ἠναγκάσθη νὰ περιμείνῃ αὐτόθι τὸν εἰς ἐκστρατείαν τινὰ ἀπησχολημένον Λουδοβῖκον μέχρι τοῦ ἑπομένου μηνός, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων ἐκάλεσε περὶ ἑαυτὸν τὸν κλῆρον αὐτοῦ, ἀφοῦ ἀνήγγειλε τὸ γεγονὸς καὶ εἰς τὸν πάπαν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους 825 συνῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῶν ἐν Παρισίοις ἀνακτόρων, ἐπεκύρωσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδογμάτισαν καὶ πλειότερα τῶν ὅσα ἐζήτει ὁ Μιχαήλ, διότι οὐδεμίαν ἀπεδέχοντο προσκύνησιν τῶν εἰκόνων εἴτε δουλεία, εἴτε λατρεία ἤθελεν αὕτη ὀνομασθῇ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀπεδοκίμασαν τοὺς ἰδίως καλουμένους εἰκονομάχους, ἀφ' ὧν ἔλεγε καὶ ὁ Μιχαὴλ ἑαυτὸν ἀποκεχωρισμένον ἐν τῇ πρὸς τὸν Λουδοβῖκον ἐπιστολῇ, προσθέντες ὅτι τιμῶσι τὸν σταυρὸν ὡς σύμβολον τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ τελεσθείσης σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔψεγον πικρῶς τὴν διὰ τῶν εἰκόνων ἀσκουμένην εἰδωλολατρείαν, ἔψεγον τὴν τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ ἐπιστολὴν πρός τε τὴν Β′ ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, καὶ πρὸς τὴν Εἰρήνην, ἔψεγον αὐτὴν ταύτην τὴν σύνοδον, καὶ ἐπὶ τέλους διεβίβασαν εἰς τὸν Λουδοβῖκον ἐπιστολὴν παρακαλέσαντες νὰ πέμψῃ αὐτὴν εἰς τὸν πάπαν Εὐγένιον, ἵνα οὗτος γράψῃ κατὰ τὴν αὐτῆς ἔννοιαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Λουδοβῖκος εὑρὼν ταῦτα πάντα συνετά, καὶ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δοξασίας συνᾴδοντα, ἐξα-

πέστειλεν ἀμέσως τρεῖς ἐκ τῶν ἐπισκόπων τοὺς πολεμιωτάτους τῶν εἰκόνων ἀναδειχθέντας, πρὸς τὸν πάπαν, ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἐπιμόνως παρ' αὐτοῦ νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς τὴν προταθεῖσαν ἐπιστολὴν καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς. Ἐν τούτοις ἐσύστησε πολὺ εἰς τοὺς πρέσβεις, τῶν ὁποίων ἐγίνωσκε τὴν κατὰ τῶν εἰκόνων καταφοράν, νὰ πολιτευθῶσι πρὸς τὸν πάπαν πρᾴως, ἵνα μὴ προκαλέσωσιν ἀνεπανόρθωτον ἀντίστασιν ἐκ μέρους αὐτοῦ. Ὁ πάπας δὲν ἐτόλμησε μὲν νὰ ἀποδοκιμάσῃ ἀναφανδὸν τὸν Λουδοβῖκον καὶ τὸν κλῆρον αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἀπέφυγε τὴν ἀποστολὴν τοῦ ζητουμένου γράμματος, καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἐξερράγησαν ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ταραχαί, ἀπετράπη ἀλλαχοῦ ἡ τῶν Φράγκων προσοχή, καὶ ἐματαιώθη οὕτως ἡ τοῦ Μιχαὴλ Β' διαπραγμάτευσις. Τὸ δὲ ζήτημα τῶν εἰκόνων παρέμεινε παρ' ἡμῖν εἰς πληρεστάτην ἀναρχίαν. Οὐδεὶς ἤξευρεν ἀκριβῶς τί ἰσχύει καὶ τί δὲν ἰσχύει περὶ αὐτοῦ, οὐδὲ μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐπετρέπετο ἢ δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἀνάρτησις αὐτῶν καὶ προσκύνησις· διότι ὁ Μιχαὴλ ἀφοῦ εἶπεν ὅτι ἐκποδὼν ἔστωσαν αἱ ὑπὲρ καὶ κατὰ εἰκόνων σύνοδοι, χωρὶς νὰ ὁρίσῃ ἂν προέκειτο νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐπὶ Λέοντος Γ' ἢ τὴν πρὸ αὐτοῦ κατάστασιν· μετ' οὐ πολὺ ἀπεφήνατο ὅτι ἰσχύουσιν αἱ σύνοδοι αὗται, εἰς τρόπον ὅμως ὥστε ἕκαστος νὰ δοξάζῃ κατ' ἰδίαν ὅ,τι βούλεται, μὴ ταράττων τὴν κοινὴν εἰρήνην, καὶ τελευταῖον ἔγραψε πρὸς τοὺς Φράγκους ὅτι ἐπέτρεπε τὴν ἐν ὑψηλοτέρῳ χώρῳ τῆς ἐκκλησίας ἀνάρτησιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιχαὴλ Β' ἀπηλλάγη τῶν δύο κυριωτάτων αὐτοῦ ἀντιπάλων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Τῇ 11 νοεμβρίου 826 ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 67 ἐτῶν ὁ πολυπράγμων Θεόδωρος Στουδίτης, ὃν διεδέξατο, ὡς ἡγούμενος τῆς πολυθρυλήτου ταύτης μονῆς, ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ μαθητὴς Ναυκράτιος. Τῇ δὲ 2 ἰουνίου 828 ἐτελεύτησεν ὁ καλὸς κἀγαθὸς Νικηφόρος, ὅστις, ἂν εἶχε δύναμιν θελήσεως ἀνάλογον τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ, ἠδύνατο μόνος ἴσως νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν ἡμῶν ἀπὸ τῶν δυσχερειῶν ὑφ' ὧν δὲν ἔπαυσαν κατατρυχόμεναι. Διότι καίτοι ἀποθανόντων τῶν ἀνδρῶν τούτων αἱ δυσχέρειαι ἐξηκολούθησαν· ἡ κληρικὴ μερὶς ἀνέδειξε νέους προμάχους, οἵτινες ἐπέμενον ἀνταγωνιζόμενοι τόσῳ μᾶλλον ἐπιμονώτερον, ὅσῳ ὁ Μιχαὴλ εἶχε δώσει εἰς αὐτοὺς εὐπρόσωπον αἰτίαν κατακρίσεως. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης

αὐτοῦ γυναικὸς ὁ βασιλεὺς συνεζεύχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 823 τὴν θυγατέρα τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ΄, τοῦ υἱοῦ τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Εὐφροσύνην. Τὸ ἄτοπον τοῦ γάμου τούτου δὲν ἦτο, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπεδοκίμαζε τὸν δεύτερον γάμον, διότι οἱ ἀστικοὶ νόμοι ἐπέτρεπον καὶ τὸν β΄ καὶ τὸν γ΄ ὅπως ἄχρι τοῦδε· ὅθεν οὐδεὶς σπουδαῖος ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ κατακρίνῃ τὸν βασιλέα διότι ἐτέλεσε β΄ γάμον, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον ἦτο ὅτι ἡ Εὐφροσύνη εἶχεν ἀσπασθῆ τὸν μοναχικὸν βίον, ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ ἐκλογὴ τῆς μοναχῆς ταύτης ὡς συζύγου, παρεβίαζε τῷ ὄντι σκανδαλωδῶς οὐ μόνον τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, ἀλλὰ καὶ τὰς κοινοτέρας θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Τοῦτο αἰσθανόμενος ὁ βασιλεὺς εἶχε φροντίσει ὥστε ἡ Σύγκλητος οὐχὶ μόνον νὰ παρακαλέσῃ, ἀλλὰ καὶ δι' ἀπειλῶν νὰ βιάσῃ αὐτὸν εἰς ἐπιτέλεσιν τοῦ β΄ τούτου γάμου, ὅπερ ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχήν.

Μὴ λησμονήσωμεν ἐπὶ τέλους νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β΄ ἀπήλλαξε τοῦ λεγομένου καπνικοῦ, ὅστις ἦτο εἶδος φόρου ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, καθ' ὁλοκληρίαν τὰ θέματα τοῦ ὀψικίου καὶ τῶν ἀρμενιακῶν, τὰ τοσοῦτον πιστὰ εἰς αὐτὸν μείναντα ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, κατὰ τὸ ἥμισυ δὲ πάντα τὰ λοιπὰ θέματα. Καθ' ἑαυτὸν ὁ φόρος οὗτος δὲν ἦτο βαρύς, διότι πᾶσα οἰκία ἐπλήρωνε πρότερον δύο μιλιαρίσια, ἤτοι τὸ ἕκτον τοῦ χρυσοῦ, ἰσοδυναμοῦν πρὸς δραχμὰς δύο καὶ ἡμίσειαν, ἤδη δὲ εἰς τὰ θέματα ὅπου διετηρήθη ὁ φόρος, πᾶσα οἰκία κατέβαλλε τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου, ὅπερ δὲν ἦτο βεβαίως πολύ. Ἀλλὰ εἴτε διὰ τὴν συνδρομὴν τῶν ἄλλων φόρων, εἴτε διὰ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως, τὸ καπνικὸν ἐλογίζετο πάντοτε ἐπαχθές. Πλὴν τούτου ὁ Μιχαὴλ ἐφρόντισε περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως πολλῶν καταστραφεισῶν πόλεων, καὶ περὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς πολλὰ παθούσης βιομηχανίας. Βασιλεύσας δὲ ἐπὶ 8 ἔτη καὶ μῆνας 9 ἀπεβίωσε τῷ 829 καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Θεόφιλον, πρὸ πολλοῦ συμβασιλέα ἀνακηρυχθέντα.

Ὁ Θεόφιλος ἐξεπαιδεύθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ· καὶ ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος εἶναι τὸ κάλλιστον μαρτύριον τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ οὗ τοσαύτας φλυαρίας ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς σωζομένοις χρονογράφοις.

Ἡ περὶ τὰ πράγματα δεξιότης τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ γίνεται πρόδηλος ἐκ τοῦ ὅτι ἀφοῦ διετέλεσε κυριώτατος τοῦ Λέοντος Ε΄ σύμβουλος, διετήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπί τε Μιχαὴλ τοῦ Β΄ καὶ ἐπὶ Θεοφίλου, διεξαγαγὼν μὲν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅλας τὰς συζητήσεις τῶν συνόδων, ὑπερμαχήσας δὲ μετὰ δεξιότητος, πολυμαθείας καὶ εὐγλωττίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, δι' ἃς καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀντιπάλοις ὑποφαίνονται ἴχνη τινὰ εὐλαβείας πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνδρός. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὸν φύσει ὀξύτατον χαρακτῆρα τοῦ Θεοφίλου, ἀλλὰ ἐχειραγώγησεν ἐπιτηδείως τὴν ὀξύτητα ταύτην. Αὐτὸς ἰδίως ἐδίδαξε τὸν Θεόφιλον ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πρώτη τοῦ κυβερνήτου ἀρετή, καὶ κατώρθωσεν ὥστε ὁ μαθητὴς αὐτοῦ οὐδέποτε ἐν γνώσει νὰ παρεκκλίνῃ τοῦ καθήκοντος τούτου δι' ἅπαντος τοῦ βίου, ἂν καὶ ἡ δικαιοσύνη αὕτη, διὰ τὸν συνδυασμὸν αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν μετὰ χαρακτῆρος ἀποτόμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ ἐξουσίας ἀπολύτου, ὑπῆρξεν ἐνίοτε πέραν τοῦ μετρίου αὐστηρὰ καὶ αὐτογνώμων. Αὐτὸς ὡσαύτως ἐξήγειρε τὸν ἔρωτα τοῦ νέου τούτου πρὸς τὴν θύραθεν παιδείαν καὶ πρὸς τὴν καλὴν τέχνην, ἥτις ἤκμασεν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ὅσον οὐδέποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, παραγαγοῦσα ἔργα ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικῆς, ἀγαλματοποιΐας, ζωγραφικῆς καὶ μάλιστα μηχανικῆς.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ μιᾶς τῶν πρώτων τοῦ Θεοφίλου πράξεων, περὶ τῆς διὰ θανατικῆς ποινῆς τιμωρίας τῶν δολοφόνων τοῦ Λέοντος Ε΄. Ἡ πρᾶξις αὕτη, ὅπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστορεῖται, ἔχει βεβαίως ἐν τῇ φοβερᾷ αὐτῆς δικαιοσύνῃ ἀγριότητά τινα ἀξίαν ἀσιανοῦ δεσπότου μᾶλλον ἢ ἡγεμόνος κράτους χριστιανικοῦ καὶ εὐνομουμένου. Διότι οὐ μόνον λέγεται ὅτι οἱ διὰ τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν τιμωρηθέντες ἐκεῖνοι ἄνθρωποι εἶχον ἀπαλλάξει τὸν πατέρα τοῦ Θεοφίλου ἀπὸ βεβαίου καὶ οἰκτροῦ θανάτου, ἀλλὰ προστίθεται ὅτι ὁ Θεόφιλος διὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρισίας ἐζήτησε νὰ γνωρίσῃ ἅπαντας τῆς ἱεροσυλίας ἐκείνης τοὺς συνενόχους. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Θεόφιλος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Β΄ συνεκάλεσε σιλέντιον καὶ εἶπεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ μὴ προφθάσας νὰ βραβεύσῃ προσηκόντως πάντας τοὺς βοηθήσαντας αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχήν, ἐπέτρεψε τῷ υἱῷ

νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προαίρεσιν ταύτην, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ συνεκρότει τὸ παρὸν συνέδριον, ἵνα μάθῃ τίνες ἔχουσι δικαίωμα εἰς τοιαύτην ἀμοιβήν. Τότε ἀναστάντων ἱκανῶν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, ὁ Θεόφιλος διέταξε νὰ φέρωσι τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον ἐκράτει ὁ ἐκκοπεὶς τοῦ Λέοντος βραχίων, καὶ ἀποφηνάμενος ὅτι ἄνθρωποι ἐπιβαλόντες χεῖρα ἐπὶ τὸν χριστὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ἐν αὐτῷ τοῦ Κυρίου τῷ ναῷ, δὲν πρέπει νὰ μείνωσιν ἀτιμώρητοι, παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Ἔπαρχον, ἵνα ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ νόμον. Ὁ Σλόσσερ καίτοι παραδεχόμενος τὸ ἱστόρημα τοῦτο ὅπως διεσκευάσθη ὑπὸ τῶν χρονογράφων, καὶ ὁμολογῶν ὅτι ἔχει τι ἀποτρόπαιον ἡ τοιαύτη διαδικασία, δὲν ἀποδοκιμάζει ἐν τούτοις καθ' ὁλοκληρίαν τὴν πρᾶξιν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς πεπείσμεθα ὅτι τὸ γεγονὸς διεστράφη. Ἐξεθέσαμεν ἤδη τοὺς λόγους, δι' οὓς φρονοῦμεν ὅτι δὲν προέκειτο ὄχι μόνον διὰ τοῦ πυρὸς νὰ θανατωθῇ ὁ Μιχαὴλ Β', ἀλλ' οὐδόλως νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ κατ' αὐτοῦ ψηφισθεῖσα ποινή· ὥστε καθ' ἡμᾶς ὁ Θεόφιλος, τιμωρῶν τοὺς φονεῖς τοῦ Λέοντος Ε', δὲν ἐτιμώρει ἀνθρώπους πρὸς οὓς ὁ πατήρ του ὤφειλε τὴν ζωήν. Πλὴν τούτου τίνα χρείαν εἶχεν ὁ Θεόφιλος νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἀποδιδόμενον αὐτῷ δόλον ἵνα γνωρίσῃ τοὺς αὐτουργοὺς τοῦ φόνου· ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἦναι οὗτοι γνωστοὶ καὶ πασίγνωστοι, ἐνῷ ἠξίουν ὅτι ἔχουσι δικαίωμα εἰς τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν εὔνοιαν τοῦ Μιχαὴλ Β'; Ἢ τίνος πίστεως ἄξιον εἶναι τὸ προστιθέμενον ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' εἶχε συμβουλεύσει τὸν Θεόφιλον νὰ ἀπαλλαγῇ ἀνθρώπων, οἵτινες κατέχοντες τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τολμήσωσι τὰ πάντα κατ' αὐτοῦ, ὅπως ἄλλοτε κατὰ τοῦ Λέοντος Ε' ἐτόλμησαν; Ὁ Μιχαὴλ βασιλεύσας 9 περίπου ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων μυριάκις ἠδύνατο νὰ ἀπαλλαγῇ οὕτως ἢ ἄλλως τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οὐδεμίαν εἶχε χρείαν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ ἔργον εἰς τὸν υἱὸν μετὰ παρέλευσιν μάλιστα τοσούτου χρόνου. Καὶ οὐδὲν ἧττον ἀνυπόστατον εἶναι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Μιχαὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ τιμωρήσῃ τοὺς δολοφόνους, εἰμὴ δεινὴν ἐπιδεικνύων ἀγνωμοσύνην· διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' ὤφειλε τὴν βασιλείαν εἰς τὸ τόλμημα τοῦτο, οὐδ' ὁ Θεόφιλος ἤθελεν ἄνευ τούτου βασιλεύσει. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν προέκειτο νὰ θανατωθῇ. Ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ἡ μερὶς ἡ ἀντιπολιτευομένη εἰς τὴν ἐκ-

κλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν ὠφελήθη ὑπὸ τῆς ἀτυχοῦς διενέξεως, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Λέοντα, ἀπὸ τῆς περὶ αὐτῆς γενομένης δίκης, καὶ τῆς προσωρινῆς κρατήσεως τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα ἀπαλλαγῇ διὰ δολοφονίας τοῦ προστάτου ἐκείνου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐγίνωσκε κάλλιστα τίνες ἦσαν οἱ διαπράξαντες τὴν δολοφονίαν ταύτην, καὶ ἔχων τὴν συνείδησιν ὅτι παρεβίασαν θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, πολὺ δὲ ἰσχυρότερον τοῦ πατρὸς τὸ αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης, καθυπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν σύγκλητον, καὶ προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῆς προσηκούσης ποινῆς. Ἴσως ἄλλος ἤθελεν ἀρκεσθῇ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς τῶν πραγμάτων, ἀναλογιζόμενος ὅτι προσωπικῶς εἶχε λόγον τινὰ συγγνώμης πρὸς τοὺς ἐνόχους, καθ' ὅσον ἕνεκα τῆς κακουργίας ταύτης περιῆλθεν εἰς αὐτὸν ἡ βασιλεία. Ἀλλ' ὑπεδείξαμεν ἤδη, καὶ ὅλη ἡ ἱστορία τῆς βασιλείας ταύτης θέλει καταστήσει πρόδηλον, ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοφίλου τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου ἦτο ἀκέραιον καὶ ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως ἢ συμβιβασμοῦ. Οἱ δολοφόνοι τοῦ Λέοντος ἦσαν ἔνοχοι ἢ δὲν ἦσαν· ἐὰν ἦσαν ἔνοχοι, ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῶσιν. Οὕτως ἐσκέφθη καὶ ἔπραξεν ὁ Θεόφιλος, καὶ οὕτω κρινόμενος, παρίστησιν ἡμῖν ἕνα τῶν εὐγενεστέρων ἅμα καὶ ἀκαμπτοτέρων χαρακτήρων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Πιθανώτατα δὲ ἐνισχύθη εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ὅστις δὲν ἠδύνατο πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ λησμονήσῃ ὅτι οἱ δολοφόνοι τοῦ Λέοντος ἦσαν πολεμιώτατοι τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὅτι ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, ὃν ἐγίνωσκε μέλλοντα νὰ ἀναδειχθῇ πρόμαχον ἀδυσώπητον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οὐδὲν ἧττον ἢ ὁ πρῶτος αὐτῆς ἀνορθωτής.

Ἐν γένει δὲ εἰς ὅλας τὰς πράξεις τοῦ Θεοφίλου συνεπλέκετό τις τραχύτης τοῦ τρόπου μετὰ τῆς εὐγενείας τοῦ φρονήματος. Τοῦτο ἀνεφάνη πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου αὐτοῦ, ὅπως τοὐλάχιστον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦνται, οἵτινες καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐνταῦθα περὶ τὰ καθέκαστα λέγουσιν ἀληθῆ, ὡς πρὸς τὸν χρόνον ὅμως τοῦ γάμου ὁμολογουμένως σφάλλουσι· διότι βεβαιοῦσιν αὐτὸν γενόμενον ἀφοῦ ὁ Θεόφιλος ἐβασίλευσεν, ἐνῷ ὁ Θεόφιλος δὲν ἐβασίλευσεν εἰμὴ 12 ἔτη, καὶ ἐν τού-

τοις ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἀναφέρεται ὑπανδρεύσας αὐτὴν τὴν προτελευταίαν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν. Ὁπωσδήποτε λέγεται ὅτι ἡ μητρυιὰ αὐτοῦ Εὐφροσύνη, ἥτις συνῃσθάνετο ὅτι ὁ δεύτερος τοῦ Μιχαὴλ γάμος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀτοπημάτων, εἶχε καὶ τοῦτο τὸ ἀπρεπές, ὅτι ἦτο πολὺ εὐλογώτερον νὰ δοθῇ σύζυγος εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ ἐνήλικον αὐτοῦ υἱόν, καὶ ἐπεθύμει νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν νέον τοῦτον, δυσηρεστημένον ὄντα κατὰ τοῦ γάμου αὐτῆς δι' ὃν οὗτος προεκάλεσε κοινὴν κατάκρισιν, ἀπεφάσισε νὰ προεδρεύσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς νύμφης διὰ κομψοῦ τινος τρόπου. Ὅθεν συνεκάλεσε παρ' ἑαυτῇ τὰς καλλίστας καὶ ἐπιφανεστάτας τῶν κορῶν, διαμηνύσασα δὲ καὶ εἰς τὸν πρόγονον νὰ προσέλθῃ, ἐνεχείρισεν αὐτῷ μῆλον χρυσοῦν, ἵνα τὸ παραδώσῃ εἰς ἐκείνην τῶν παρισταμένων, ἣν ἤθελε ν' ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον. Ὁ Θεόφιλος κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ περιζήτητον σύμβολον, διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περιστοιχισάσης αὐτὸν ἀνθοδέσμης, καὶ ἐστάθη ἔμπροσθεν τῆς Εἰκασίας, ἧς τὸ κάλλος ἔτρωσεν αὐτόν. Ἀλλὰ τότε θέλων πιθανῶς νὰ δοκιμάσῃ τὸ πνεῦμα τῆς κόρης αὐτῆς, εἶπε πρὸς τὴν Εἰκασίαν παραδόξως τῇ ἀληθείᾳ χαριεντιζόμενος· «ὡς ἄρα διὰ γυναικὸς ἐρρύη τὰ φαῦλα·» ἐννοῶν τὴν Εὔαν. Ἡ Εἰκασία ἐνόμισεν ὅτι ἡ τύχη της ἀπεφασίσθη, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι ἐπιτύχει τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ ἀποδείξῃ τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ δὲν ἀπήντα ἀμέσως ἐρυθριῶσα· «ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς (τῆς Παναγίας) πηγάζει τὰ κρείττονα». Ἡ ἀπάντησις αὕτη ὅσον προσφυὴς καὶ ἂν ἦτο, καὶ ἴσως μάλιστα διὰ τοῦτο ὅτι ἦτο προσφυεστάτη, δυσηρέστησε τὸν Θεόφιλον, καθὸ ἀποδείξασα ὅτι ἡ νέα αὕτη εἶχεν εὐφυΐαν πλειοτέραν τῆς προσηκούσης εἰς σύζυγον, οἵαν αὐτὸς ἐπεθύμει· ὅθεν προχωρήσας ὀλίγα ἔτι βήματα, προσέφερε τὸ μῆλον εἰς τὴν σεμνὴν καὶ εὐλαβῆ Θεοδώραν. Ἡ Εἰκασία δὲν ἠθέλησε πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ κτίσασα μοναστήριον διέζησεν ἐν αὐτῷ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ βίου προσευχομένη καὶ ἐκφράζουσα διὰ πολλῶν ἐμμέτρων καὶ μὴ ἐμμέτρων συγγραφῶν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν, καὶ τὴν περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων πεποίθησιν. Εἰς αὐτὴν παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδίδεται καὶ τὸ περίφημον τροπάριον· «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή,» τὸ ψαλλόμενον τὴν

ἑσπέραν τῆς τρίτης τῆς ἑβδομάδος τῶν Παθῶν καὶ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ἀναμιγνύει ἡ παράδοσις ἐπίσκεψίν τινα τοῦ Θεοφίλου, ὅστις, ὡς φαίνεται, δὲν ἠδυνήθη νὰ λησμονήσῃ τὰς χάριτας τῆς κόρης ἐκείνης, καὶ ἐζήτησεν αὖθις νὰ ἴδῃ αὐτήν, ἀλλ' ἀπέτυχε. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Εὐφροσύνη, ὅσον καὶ ἂν περιεποιήθη τὸν Θεόφιλον, δὲν εἰμπόρεσε νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ βασίλεια, ὅπως ἐπεθύμει, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν μονὴν τὴν λεγομένην τῶν Γαστρίων, εἴτε διότι ὁ Θεόφιλος δὲν ἀνείχετο τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς εἰς τὰ πράγματα, εἴτε διότι ἠθέλησε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην, τὴν ἀνέκαθεν ἀποδοκιμάσασαν τὸν δεύτερον τοῦ πατρός του γάμον.

Ἡ Θεοδώρα ἐγεννήθη εἰς Παφλαγονίαν, καὶ ἴσως ἀνῆκεν εἰς τὸν περίπυστον τῶν Μαμιγονιακῶν οἶκον, ὅστις φημίζεται ἕλκων τὸ γένος ἀπὸ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Ἀρμενίας. Ἀλλ' ὁ πατὴρ αὐτῆς Μαρῖνος οὐδέποτε εἶχε λάβει βαθμὸν ἀνώτερον τοῦ δρουγγαρίου (85) ἢ τουρμάρχου, (86) ἡ δὲ μήτηρ Θεοκτίστη δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ τῇ φροντίδι νὰ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἤδη ὅμως ὅλοι τῆς Θεοδώρας οἱ συγγενεῖς ἔλαβον χάρις εἰς αὐτὴν πολλὰ ὠφελήματα καὶ ἀξιώματα. Ἡ Θεοκτίστη ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τῆς πατρικίας, τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο καὶ εἰς γυναῖκας, προχειρισθεῖσα προσέτι ζωστή, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιμελουμένη τὰ κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς βασιλίσσης κυρία τῆς αὐλῆς. Αἱ τρεῖς ἄλλαι αὐτῆς θυγατέρες, Σοφία, Μαρία, καὶ Εἰρήνη ἔλαβον συζύγους ἐπιφανεῖς μαγίστρους, ἰδίως δὲ ἡ Εἰρήνη ὑπανδρεύθη Σέργιον τὸν ἀδελφὸν τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον πολυθρυλήτου πατριάρχου Φωτίου. Μάλιστα ὅμως ὠφελήθησαν ἀπὸ τῆς τύχης τῆς Θεοδώρας οἱ δύο αὐτῆς ἀδελφοί, ὁ Βάρδας καὶ ὁ Πετρωνᾶς, ἐξ ὧν ὁ Βάρδας κατήντησε βραδύτερον νὰ γίνῃ παντοδύναμος Καῖσαρ ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Μιχαὴλ Γ', ὁ δὲ Πετρωνᾶς ἀνεδείχθη βραδύτερον ὡσαύτως ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς.

---

(85) *Δρουγγάριος* ἦν ὕπαρχος στρατιωτικὸς ἔχων ἀξίωμα κατώτερον τοῦ στρατηγοῦ. Ἡ λ. ἐκ τοῦ Λατ. Drungus=τάγμα στρατοῦ. Σημειωτέον δὲ ὅτι *δρουγγάριοι* ὑπῆρχον οὐ μόνον ἐν τῷ στρατῷ τῷ χερσαίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ναυτικῷ.

(86) Τουρμάρχης, ἀρχηγὸς τάγματος ἢ μοίρας στρατιωτικῆς, ἐκ τοῦ Λατ turma, ὅπερ ἐσήμαινε κυρίως *ἴλην* ἱππικοῦ.

Τὰ τοιαῦτα εὐνοίας δείγματα τὰ ἀπονεμηθέντα εἰς τοὺς περὶ τὴν Θεοδώραν, μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην τοῦ Θεοφίλου, ἧς δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ, οὐδ' ἡ θρησκευτικὴ διαφωνία ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν δύο συζύγων· διότι ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἠσπάσθη εἰλικρινῶς τὴν ἀρχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ βασίλισσα, ὅπως ὅλαι αἱ γυναῖκες, διετέλει ἀφωσιωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν. Ἓν μόνον αἴσθημα ὑπῆρξε κρεῖττον τῆς ἀγάπης ἐκείνης, τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου, τῆς ἰδίας τιμῆς, καὶ τῆς τῶν ὑπηκόων εὐημερίας, ὅπερ ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοφίλου καθυπέρτερον πάσης στοργῆς καὶ εὐνοίας. Ὁ Θεόφιλος εἶχε κατασκευάσει παρὰ τὴν Προποντίδα, περὶ τὸν λιμένα τοῦ Παλατίου (τὸν τότε μὲν ποικίλα φέροντα ὀνόματα, νῦν δὲ καλούμενον Κατεργα-λιμανί), παραδείσους μέχρι τοῦ θαλασσίου τείχους ἐκτεινομένους, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν σκιάδα ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ ἄποψις ἦτο μαγευτική. Τὸ βλέμμα ἐπλανᾶτο ἐκεῖθεν ἐλευθέρως, ἔνθεν μὲν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ἔνθεν δὲ ἐπὶ τῆς Προποντίδος, καὶ ἀντικρὺ ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς ἀσιανῆς παραλίας. Μίαν λοιπὸν θερινὴν ἑσπέραν ὁ Θεόφιλος δειπνῶν ἐν τῇ σκιάδι ταύτῃ, εἶδεν εἰσπλέουσαν πλησίστιον εἰς τὸν λιμένα ναῦν ἐμπορικὴν μεγάλην καὶ κατάφορτον. Λαβὼν τὴν περιέργειαν νὰ ἐρωτήσῃ τίνος ἦτο τὸ πλοῖον τοῦτο, ἔμαθεν ὅτι καὶ τὸ πλοῖον καὶ τὸ φορτίον ἀνῆκον εἰς τὴν βασίλισσαν, καὶ ὅτι τὰ ἐμπορεύματα προήρχοντο ἐκ Συρίας. Ὁ βασιλεὺς τότε ἐσιώπησεν, ἀλλὰ μετά τινας ἡμέρας πορευθεὶς εἰς τὸν λιμένα, καὶ ἀναβὰς εἰς τὴν πρύμναν τοῦ πλοίου ἐκείνου, ἠρώτησε τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας, τὶς ἐξ αὐτῶν ἔχει χρείαν ἐδωδίμων, ἢ οἴνου, ἢ ἄλλων χρησίμων εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ πραγμάτων. Καὶ ἐπειδὴ εἶδεν αὐτοὺς ἀποροῦντας, «ἀλλ' οὐκ ἴστε δή, εἶπε μειδιῶν, ὅτι με ὑπὸ Θεοῦ βασιλέα γεγενημένον, ἡ Αὐγοῦστα μου καὶ σύμβιος ναύκληρον ἀπειργάσατο;» Ἔπειτα δὲ διέταξε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πληρώματος νὰ ἀπαγάγωσι πᾶν ὅ,τι εἰς αὐτοὺς ἀνῆκε, καὶ ἀπελθόντων αὐτῶν παρέδωκε τὸ πλοῖον εἰς πῦρ, παραινέσας τὴν Θεοδώραν νὰ παύσῃ μετερχομένη τοῦ λοιποῦ τὴν ἐμπορίαν, διότι ὡς ἐκ τούτου ἀδικοῦνται οἱ ὑπήκοοι καθυποβαλλόμενοι μὲν εἰς φόρους βαρεῖς, στερούμενοι δὲ τοῦ κέρδους ὅπερ ἠδύναντο νὰ προσπορισθῶσιν αὐτοὶ τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἐνασκοῦντες.

«Ἓν ἔτι θέλομεν ἀναφέρει παράδειγμα χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Θεόφιλος ἐνόει καὶ ἐξεπλήρου τὸ καθῆκον τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης ὅπερ ἦσαν τότε περιβεβλημένοι οἱ ἡγεμόνες. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Θεοδώρας Πετρωνᾶς ὑπηρέτει ὡς ἀξιωματικὸς ἐν τῇ βασιλικῇ φρουρᾷ, ἀλλ' ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς εὐνοίας ἣν ὁ βασιλεὺς ἐπεδείκνυε πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, ἐξετρέπετο πολλάκις εἰς πολλὴν αὐθάδειαν καὶ ὕβριν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις κατεσκεύασεν ἑαυτῷ οἰκίαν πολυτελῆ, ἣν τοσοῦτον ὕψωσεν, ὥστε ἀφήρεσε σχεδὸν ὅλως διόλου τὸ φῶς τῆς παρακειμένης οἰκίας πτωχῆς τινος χήρας, καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἀκατοίκητον. Ἡ χήρα ἀφοῦ παρεκάλεσε τὸν ἰσχυρὸν αὐτῆς γείτονα νὰ μὴ ἐπιμένῃ προξενῶν αὐτῇ τοιαύτην ἀδικίαν, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὴν καὶ δὲν εἰσηκούσθη, ἀνεφέρθη εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ προσκαλέσας τὸν Πετρωνᾶν, καὶ ἐξετάσας τὸ πρᾶγμα, καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι εἶχεν ὅπως ὑπὸ τῆς χήρας ἐλέγετο, εἶπεν εἰς τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ, ὅτι ὀφείλει νὰ ἀποζημιώσῃ τὴν ἀναφερομένην, καὶ ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ ἀποζημίωσις, ἄλλως τε λόγου μικροῦ ἀξία οὖσα, θέλει πληρωθῇ. Τότε ὁ βασιλεὺς συνεβούλευσε τὴν χήραν νὰ ἔχῃ ὀλίγην ὑπομονήν, καὶ ἂν τυχὸν δὲν λάβῃ τὸ δίκαιόν της νὰ ἀναφερθῇ αὖθις εἰς αὐτόν. Ὁ Πετρωνᾶς, ὅστις ἐπέμενε φανταζόμενος ὅτι δύναται νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα ἀτιμωρητί, δὲν ἐξετέλεσε τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνταυτῷ ἐφρόντισεν ὥστε ἡ πτωχὴ ἐκείνη γυνὴ νὰ μὴ εἰμπορέσῃ νὰ πληροφορήσῃ περὶ τούτου τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα. Ἀλλὰ διερχομένου ποτὲ τοῦ Θεοφίλου διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατώρθωσεν ἡ γυνὴ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιόν του καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ παράπονα αὐτῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐστάθη ἀμέσως εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ ἔπεμψε μὲν δύο ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν ἐπὶ τόπου ἵνα βεβαιώσωσιν ὅτι οὔτε τροπολογίαν τινὰ ἐπήνεγκεν ὁ Πετρωνᾶς εἰς τὸν οἶκόν του ἐπιτηδείαν νὰ παύσῃ ἐπισκοτίζων τὴν καλύβην τῆς χήρας, οὔτε ἀποζημίωσιν ἐπλήρωσεν εἰς αὐτήν, παρήγγειλε δὲ εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν αὐθωρεὶ κομίζοντες τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν. Ἐπανελθόντων λοιπὸν τῶν συγκλητικῶν, ἐπειδὴ οὗτοι ἀνέφεραν ὅτι οὐδὲν ἀπεδόθη δίκαιον εἰς τὴν γυναῖκα, ὁ Θεόφιλος ἐτιμώρησεν ἄνευ ἀναβολῆς τὸν ἔνοχον, μηδαμῶς ἀναλογιζόμενος μήτε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς μήτε τὴν ἰδίαν πρὸς αὐτὸν συγγένειαν, διότι διέταξε νὰ μαστιγωθῇ μὲν δημοσίᾳ,

νὰ κατεδαφισθῇ δὲ ἡ οἰκία αὐτοῦ, καὶ νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν χήραν τό τε οἰκόπεδον καὶ τὸ ὑλικόν.

Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι ἀποροῦσι διὰ τὴν ἐξευτελιστικὴν ταύτην τιμωρίαν τὴν ἐπιβληθεῖσαν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν γυναικάδελφον τοῦ βασιλέως· καὶ οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν συμμερίζονται βεβαίως τὴν ἀπορίαν ταύτην, διότι ἀληθῶς ἡ ποινὴ ἐκείνη ἦτο οὐ μόνον ἀλλοτρία εἰς τὰ ἤθη καὶ τὰς δοξασίας παντὸς ὁπωσοῦν πεπολιτισμένου κράτους, ἀλλὰ καὶ ὅλως δυσανάλογος πρὸς τὴν γενομένην ἀδικίαν. Ὁ Πετρωνᾶς ἔπταισε μέν, ἀλλ' ἤθελε τιμωρηθῆ ἀποχρώντως, ἂν κατηναγκάζετο νὰ πληρώσῃ εὔλογόν τινα ἀποζημίωσιν. Μὴ λησμονοῦμεν ὅμως περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν ὡς πρὸς τὰ τοιαῦτα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας, ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἦτο κρᾶμα ποικίλων παραδόσεων, θεσμῶν καὶ ἕξεων οὐ μόνον ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ βαρβαρικῶν καὶ ἀσιανῶν. Τούτου ἕνεκα παρίστησι πολλὰ μὲν ἐξαίρετα νόμιμα περί τε τὴν διοίκησιν καὶ τὴν θεσμοθεσίαν, πολλὰ δὲ ἀποτρόπαια, ἅτινα παρὰ τῆς ἄρκτου παρέλαβε, καὶ ταπεινωτικά, ἅτινα παρεισέφρυσαν ἐν αὐτῷ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἀσιανοῦ βίου ἐπιμιξίας. Ὅταν ὁμιλήσωμεν ἐν τῷ ἑπομένῳ βιβλίῳ περὶ τῆς αὐλικῆς τοῦ κράτους ἐκείνου ἐθιμοταξίας, θέλομεν ἀναφέρει πολλὰς τοιαύτας ἀσιανὰς ἕξεις. Ἐνταῦθα δὲ περιοριζόμενοι εἰς μόνον τὸ ἀνὰ χεῖρας γεγονός, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς οὗτος τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἐνόχου ἀξίας ἦτο ἔθος ἀσιανόν, διότι εἰς τὰ ἀσιανὰ κράτη, ὡς γνωστόν, ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικῆς ἀξίας καὶ ἐλευθερίας δὲν ὑπάρχει, πάντες δὲ μικροὶ καὶ μεγάλοι εἶναι δοῦλοι ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις φέρεται πρὸς αὐτοὺς ὅπως ἤθελε φερθῆ πρὸς δούλους. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς ἡ διαγωγὴ τοῦ Θεοφίλου καὶ διὰ δύο ἄλλων ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, διά τε τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, τοῦ ὁποίου ἡ ὀξύτης οὐδένα ἐσέβετο φραγμόν, ὁσάκις ἐπείθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιηθῇ ἡ προσβληθεῖσα δικαιοσύνη, καὶ προσέτι διὰ τούτου, ὅτι ὁ Πετρωνᾶς δὲν ἠδίκησε μόνον τὴν πτωχὴν ἐκείνην χήραν, ἀλλ' ἀπεποιήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρώτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν.

Ἀλλ' ἐνῷ ἀποδοκιμάζομεν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ πᾶν ὅ,τι νομίζομεν μομφῆς ἄξιον, ἄτοπον εἶναι, μιμούμενοι τοὺς πλεί-

στους δυτικοὺς ἱστοριογράφους, νὰ καταδικάζωμεν ἀθρόαν τὴν περίοδον ἐκείνην, μὴ πειθόμενοι νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀγαθὰς ἀπὸ τῶν πονηρῶν πράξεων καὶ θεσμοθεσιῶν· τὸ δὲ χείριστον, νὰ ἐπιλαμβανώμεθα πάσης ἀφορμῆς, ἵνα ἀνεξετάστως ἐπιφέρωμεν κρίσιν καταδικαστικήν, ὡς ἀρχὴν ἔχοντες ὅτι ἐν ἀμφιβολίᾳ τὸ τεκμήριον πρέπει νὰ ἑρμηνεύηται κατὰ τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων, οὐδέποτε δὲ ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτό τι δὲ συνέβη κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περίστασιν. Ὁ Σλόσσερ, μὴ ἀρκούμενος νὰ ψέξῃ δικαίως τὴν ὄντως ἀξίαν ἀσιανοῦ δεσπότου αὐστηρότητα μεθ' ἧς ἐτιμωρήθη ὁ Πετρωνᾶς, προσεπιφέρει ὅτι ὁ ἀδελφὸς οὗτος τῆς βασιλίσσης, ἀφοῦ ἐμαστιγώθη δημοσίᾳ, διετήρησεν οὐδὲν ἧττον τὸ ἀξίωμα αὑτοῦ ἐν τῇ βασιλικῇ φρουρᾷ, καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου στρατηγὸς τῆς ταυρικῆς χερσονήσου. Ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἤθελεν ἐξευτελίσει ἔτι μᾶλλον εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὴν πολιτείαν ἐκείνην, καθὸ παριστῶσαν αὐτὴν ἐντελῶς ἀπεστερημένην παντὸς αἰσθήματος τιμῆς καὶ εὐπρεπείας. Ἀλλὰ ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀμφίβολον, ἐν μέρει δὲ δὲν εἶναι ἀληθές· διότι οὐδεὶς τῶν χρονογράφων λέγει ὅτι ὁ Πετρωνᾶς ἐξηκολούθησεν ἐπὶ Θεοφίλου ὑπηρετῶν εἰς τὸν στρατόν. Τὸ δὲ ἀξιούμενον ὑπὸ τοῦ Σλόσσερ, ὅτι καὶ στρατηγὸς τῆς ταυρικῆς χερσονήσου προεχειρίσθη παρὰ τοῦ βασιλέως τούτου, στηρίζεται ἐπὶ προφανῶς ἡμαρτημένης ἑρμηνείας τῶν κειμένων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ποίαν ἐμπορικὴν σπουδαιότητα ἐξηκολούθει ἔχουσα ἡ ἐν τῇ ταυρικῇ χερσονήσῳ κειμένη πόλις τῆς Χερσῶνος, ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου νῦν ἐγείρεται ἡ Σεβαστούπολις. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἑλληνική, ἀλλ' ἡ πέριξ αὐτῆς χώρα εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ Χαζάρων, οἵτινες ὁτὲ μὲν ἀνεγνώριζον, ὁτὲ δὲ ἀπέπτυον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μέχρι Θεοφίλου δὲν ἐστέλλετο αὐτόθι στρατηγὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον θέμα τῆς Χερσῶνος διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων τῆς πόλεως ταύτης ἀρχῶν ἤτοι τοῦ καλουμένου πρωτεύοντος, καὶ τῶν ὀνομαζομένων πατέρων τῆς πόλεως. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους οἱ Χαζάροι πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ οἰκούντων Πατζινακιτῶν, ἔπεμψαν τῷ 833 πρὸς τὸν βασιλέα Θεόφιλον πρεσβείαν ἵνα παρακαλέσωσιν αὐτὸν νὰ κτίσῃ κατὰ τὸν Τάναϊν φρούριόν τι ἐπιτήδειον νὰ ἀναχαιτίζῃ τὰς

ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Καὶ ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος ἔπεμψε τῷ ὄντι εἰς Χερσῶνα μετὰ πολλῶν χελανδίων καὶ τοῦ Κατεπάνω τῆς Παφλαγονίας, ἕνα τῶν ἀνωτέρων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ὅστις ἀναπλεύσας τὸν Τάναϊν κατεσκεύασεν εἰς χῶρον ἐπίκαιρον τὸ ἀναγκαῖον φρούριον, ὅπερ ὠνομάσθη κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν Χαζάρων Σάρκελ ἤτοι λευκὸν οἴκημα, καὶ κατελήφθη ὑπὸ φρουρᾶς 300 Χαζάρων. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν παρετήρησεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι ἐὰν θέλῃ νὰ καταστήσῃ πραγματικὴν τὴν ἐν τῇ ταυρικῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ, δέον νὰ πέμψῃ εἰς Χερσῶνα στρατηγὸν ἴδιον, καὶ οὐχὶ νὰ ἀναθέτῃ τὴν διοίκησιν τοῦ θέματος εἰς τὰς ἀσθενεῖς καὶ πολλάκις ἰδιοτελεῖς χεῖρας τοῦ πρωτεύοντος, καὶ τῶν πατέρων τῆς πόλεως. Ἡ πρότασις ἐγένετο δεκτή, καὶ πρῶτος στρατηγὸς ἐστάλη αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀνώτερος ἀξιωματικός. Ἔκτοτε δὲ ἐπεκράτησε νὰ πέμπεται τακτικῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατηγὸς εἰς τὸ θέμα Χερσῶνος, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα θέματα τοῦ κράτους. Ὁ ἀνώτερος ἐκεῖνος ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ ὠνομάζετο μὲν Πετρωνᾶς, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης Πετρωνᾶς. Ὁ Κεδρηνὸς ἱστορῶν τὸ γεγονὸς τοῦτο λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλεν εἰς Χερσῶνα Πετρωνᾶν τινα, ὅπερ δὲν ἤθελεν εἴπει, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ κάλλιστα γνωστοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ὁ ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ συγγράψας τὴν μετὰ Θεοφάνην χρονογραφίαν, πραγματευόμενοι ἀμφότεροι περὶ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, λέγουσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔστειλεν εἰς Χερσῶνα Πετρωνᾶν τὸν Καματερόν, ὥστε οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ Πετρωνᾶς οὗτος, καὶ ἄλλος ὁ τῆς βασιλίσσης ἀδελφός. Ἐν τούτοις ὁ Σλόσσερ, μὴ προσέξας εἰς τὴν διαφορὰν αὐτὴν καὶ προχείρως παρασυρθεὶς ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ κυρίου ὀνόματος, προσέθηκεν εἰς τὸ ἀτόπημα τῆς ὑπερβολικῆς τιμωρίας τὸ ἔτι μεγαλήτερον ἀτόπημα τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πετρωνᾶ εἰς ἓν τῶν ἀνωτέρων ἀξιωμάτων τοῦ κράτους. Ἐπὶ Θεοφίλου ὁ Πετρωνᾶς ὁ τῆς βασιλίσσης ἀδελφὸς οὐδὲν φαίνεται πλέον λαβὼν ἀξίωμα, ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐπὶ τῆς ἀθλίας κυβερνήσεως τοῦ Μιχαὴλ Γ΄. Ἀλλ᾽ ἀρκοῦσι ταῦτα ἵνα χαρακτηρίσωσι τὸν Θεόφιλον· φύσις ὀξεῖα καὶ ἐξουσία ἀπόλυτος ἀνέδειξαν αὐτὸν πολλάκις ἀνάξιον τῶν τῆς Ἀσίας δεσποτῶν μᾶλλον ἢ τῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων· ἀλλὰ τυχὼν ἀνατροφῆς δεξιᾶς καὶ προϊστάμενος κράτους

εὐνομουμένου ὁ δεσπότης οὗτος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος χρηστός, λόγιος, φιλόκαλος καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθῶς δίκαιος. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ποικίλα τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα.

Ἡ πρώτη ὑπόθεσις εἰς ἣν ἐνησχολήθη, ἦτο ἡ κατάπαυσις τῆς ἀναρχίας ἥτις ἐπεκράτησεν ἐπὶ τοῦ πατρός του ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Ὁ Θεόφιλος δὲν εἶχε τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν ἢ μᾶλλον ἀπιστίαν τοῦ Μιχαὴλ Β', πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρός του δὲν ἠδύνατο νὰ πρεσβεύῃ τίποτε ἀπαθῶς· ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς δέ, ἧς ἐπεστάτησεν ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικός, ἐπείθετο ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ κράτους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ θριάμβου τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐντεῦθεν καθίσταται δῆλον ὁποίαν ὁδὸν ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ὡς πρὸς τοῦτο ἐνέργειαι αὐτοῦ ἐγένοντο οὐχὶ συνεχῶς ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων, καὶ συνδέονται στενότερον μὲ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς του περιπετείας, ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἀφήγησιν ἡμῶν, προτάσσομεν τὰ λοιπὰ τῆς βασιλείας ταύτης συμβεβηκότα. Ὁ Θεόφιλος διεξήγαγε πολλοὺς πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς πολέμους, ἐξ ὧν περὶ τοὺς πρώτους δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει, τὸ μὲν διότι δὲν γνωρίζομεν αὐτοὺς ἀκριβῶς, τὸ δὲ διότι δὲν μετέβαλον τὰ πρὸς ἀνατολὰς μεθόρια τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε τοὺς πολέμους τούτους ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐμφυλίων διενέξεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων κατετρύχοντο οἱ μωαμεθανοὶ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων εἷς τῶν ἡγεμόνων τοῦ Χορασᾶν κατέφυγε μετὰ 14,000 Περσῶν πρὸς αὐτόν, καὶ ἀποδεξάμενος τὸν χριστιανισμόν, καὶ μετονομασθεὶς Θεόφοβος, διετέλεσε μὲν εἷς τῶν κυριωτάτων τοῦ Θεοφίλου στρατηγῶν, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ πρὸς τὸν καλίφην Ἀλ Μαμοὺν ἐχθροπραξίας τῷ 830. Ἀλλὰ μετὰ τριῶν ἐτῶν ἀμφιρρόπους ἀγῶνας, ὁ Θεόφιλος ἐνόμισε προτιμότερον νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν καλίφην· τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ 831 ἔπαθεν, ἕνεκα τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὅ,τι ὁ καλίφης εἶχε πάθει προηγουμένως ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων διενέξεων· ἐστερήθη δηλαδὴ ἕνα τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, τὸν ἀρμένιον Μανουήλ, ἐκεῖνον ὃν εἴδομεν ἔτι ἐπὶ Μιχαὴλ Α' διατελέσαντα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, καὶ ὅστις συκοφαντηθεὶς νῦν ὅτι ἐπιβου-

λεύει τὸν Θεόφιλον, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ πρὸς τοὺς μωαμεθανούς, συνεπαγόμενος ἀξιόλογον στρατιωτικὴν μοῖραν ἀνδρῶν ὅλως εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένων. Ἡ πρεσβεία ἣν τότε ἔπεμψεν ὁ Θεόφιλος πρὸς τὸν καλίφην εἶναι πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὴ εἰς ἡμᾶς, ἢ οἱ προηγηθέντες αὐτῆς πόλεμοι· εἶναι δὲ τῳόντι περιεργοτάτη, ὡς καταδεικνύουσα τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἀνετέθη εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, ὄντα ἔτι σύγκελλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι αἱ διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις διεξήγοντο τότε συνήθως ὑπὸ ἱερωμένων. Ἐν τῇ δύσει τὸ τοιοῦτον εἰμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι ἐκεῖ ἡ παιδεία πᾶσα εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνον τὸν κλῆρον, παρ' ἡμῖν ὅμως ὁ λόγος οὗτος δὲν ὑπῆρχεν. Ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ δημοσία ὑπηρεσία, πολιτική, δικαστική, οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτική, ἔβριθεν ἀνδρῶν λογίων, ὥστε ἡ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀνάμιξις τοῦ κλήρου οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ, εἰμὴ ὅτι ὁ διαχωρισμὸς τῆς πνευματικῆς ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας δὲν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τοσοῦτον ὁριστικῶς διαγεγραμμένος, ὅσον εἶναι τὴν σήμερον. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν συνάγεται ὅτι ἡ πολλάκις γενομένη κατὰ τῆς ἡμετέρας μεσαιωνικῆς βασιλείας κατηγορία ἕνεκα τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, δὲν εἶναι εὔλογος, παρεκτὸς τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο ὅτι, ἂν ἡ πολιτεία ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, ἡ ἐκκλησία ἀνεμιγνύετο οὐδὲν ἧττον εἰς τὰ πολιτικά. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύγχυσιν ἥτις ἐπεκράτει περὶ μόνα τὰ πρόσωπα, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἂν πολλάκις λαϊκοὶ ἀνεδείχθησαν διὰ μιᾶς πατριάρχαι, πολλάκις ὡσαύτως ἱερωμένοι ἀνέλαβον ἐπισήμους πολιτικὰς ὑπηρεσίας.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ δεξιώτερον ἀντιπρόσωπον, καθότι ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικός, πλὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς περὶ τὰ πράγματα ἐξαιρέτου δεξιότητος, ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν ἀραβικήν, καὶ προσέτι ἕνεκα τῆς περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐμπειρίας ἦτο προσφορώτατος νὰ προξενήσῃ βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν καλίφην Μαμούν, ὅστις, ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον διαδεξάμενος αὐτὸν Μοτασσέμ, ἐπεδείξατο ἰδιάζουσαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν εὔνοιαν. Ὁ Θεόφιλος ἐφιλοτι-

μήθη νὰ ἐνισχύσῃ πάντα ταῦτα τὰ προτερήματα, περιβαλὼν τὴν πρεσβείαν ταύτην καὶ διὰ μεγαλοπρεπείας ἐπιτηδείας νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν μέγαν δυνάστην τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους· διότι ἐκτὸς τῶν πολυτελῶν καὶ πολυχρίθμων δώρων, ὅσα ἔδωκεν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἵνα προσφέρῃ εἰς τὸν Μαμοὺν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνας καὶ αὐλικούς, ἐπεχορήγησεν εἰς αὐτὸν καὶ τέσσαρα χρυσίου κεντηνάρια, ἤτοι 430,000 περίπου δραχμῶν. Ὑπάρχει μάλιστα κείμενόν τι καθ' ὃ τὰ κεντηνάρια ἀναβιβάζονται εἰς 30, ὅπερ ὅμως φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔαρι τοῦ 831. Ἅμα φθάσας εἰς τὰ σύνορα τῆς Συρίας, εὗρεν αὐτόθι ἐπιτρόπους τοῦ καλίφου ἀποσταλέντας εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ, καὶ ἐρωτήσαντας πῶς ἔχει ὁ βασιλεύς. Τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα πρὸς τούτους προσήνεγκε καὶ ἡ δαψίλεια μεθ' ἧς ἔσπειρε τὸ χρυσίον, ἄμμου δίκην, ὡς λέγει ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία, περιεποίησαν ἀμέσως αὐτῷ τὴν εὔνοιαν τῶν ἀνέκαθεν πολλὴν εἰς τοιαῦτα ἀξίαν ἀποδιδόντων μωαμεθανῶν. Ἐπισήμου δὲ τυχὼν δεξιώσεως καθ' ὅλην τὴν ὁδοιπορίαν, εἰσῆλθε πανηγυρικῶς εἰς Βαγδάτιον, παρέστη ἐνώπιον τοῦ καλίφου, ἀπήγγειλε τοὺς παρὰ βασιλέως λόγους, καὶ ἀπῆλθεν ἐν παρατάξει εἰς τὸ προσδιορισθὲν δι' αὐτὸν κατάλυμα. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὰς κυρίας διαπραγματεύσεις, ὁ πρέσβυς ἠθέλησε νὰ προσοικειωθῇ μὲν ἔτι μᾶλλον τοὺς περὶ τὸν καλίφην μεγιστᾶνας, ν' ἀξιωθῇ δὲ τῆς προσωπικῆς εὐνοίας τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ μεγαλοπρέπεια ἣν ἐπεδείξατο καθ' ὅλην τὴν διατριβήν του εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, συνετέλεσεν εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον. Καὶ ἐπετηδεύθη εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τῆς διαγωγῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὴν σήμερον ὁ τρόπος αὐτοῦ ἤθελε νομισθῇ μειρακιώδης, ἀλλὰ τότε ἦτο πρόσφορος εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς οὓς εἶχε νὰ πολιτευθῇ. Οὐδεὶς τῶν πρὸς αὐτὸν φοιτώντων ἐφ' οἱαδήποτε αἰτίᾳ μεγάλῃ ἢ μικρᾷ, ἀπήρχετο χωρὶς νὰ λάβῃ σκεῦος ἀργυροῦν χρυσίου πλῆρες. Λέγουσι δὲ ὅτι, συνεστιώμενος ποτὲ μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν μεγιστάνων, διέταξε τοὺς ὑπηρέτας νὰ φέρωσι τὴν λεκάνην, εἰς ἣν ἐσυνήθιζε νὰ πλύνῃ τὰς χεῖρας· ἡ λεκάνη αὕτη ἥτις εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὠνομάζετο χερνιβόξεστον, ἦτο χρυσῆ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένη. Οἱ συνεστιώμενοι ἄραβες εἶχον ἰδεῖ αὐτὴν πολλάκις, καὶ εἶχον θαυμάσει τὸ κάλλος καὶ τὴν πο-

λυτέλειαν τοῦ σκεύους. Ἀλλ' αἴφνης ὁ ὑπηρέτης ἐπανελθὼν ἀνήγγειλεν ὅτι ἀπωλέσθη. Πολὺς τότε θόρυβος ἐγένετο παρὰ τοῖς ξένοις καὶ κίνησις ἵνα εὑρεθῇ τὸ κλαπέν· ὁ δὲ πρέσβυς παρεκάλεσε νὰ παύσῃ ἡ ταραχή, καὶ διέταξε νὰ φέρωσιν ἕτερον σκεῦος ἐπίσης λαμπρόν, προσθεὶς ὅτι πρέπει τελευταῖον νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τοῦτο. Τὸ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ἂν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς εἶχεν αὐτὸς παραγγείλει τοὺς ὑπηρέτας νὰ ἐξαφανίσωσι τὸ ἓν τῶν χερνιβοξέστων, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν κωμῳδίαν ταύτην, ἥτις πολὺν οὐχ ἧττον ἐπροξένησε κρότον καὶ βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς ὅλον τὸ Βαγδάτιον. Ἄλλοτε πάλιν ὁ Μαμούν, ὅστις ἀντιφιλοτιμούμενος εἶχε πέμψει πρὸς αὐτὸν ἄπειρα δῶρα, διέταξε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ σταλῶσιν εἰς τὸν πρέσβυν ἑκατὸν ἄνδρες ἐκ τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε καὶ νὰ ἐνδύσῃ εὐπρεπῶς. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἔσπευσε νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη τὴν δωρεὰν μέχρις οὗ πέμψας εἰς Κωνσταντινούπολιν προσήγαγεν ἰσαρίθμους μωαμεθανοὺς τοὺς ὁποίους εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὁμοδόξων παρέδωκε τῷ μονάρχῃ τῶν ἀράβων. Δὲν περιωρίζετο δὲ εἰς μόνας τὰς ἐπιδείξεις ταύτας, δὲν ὠφελεῖτο μόνον ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἰσχυροὶ δυνάσται τῆς Ἀσίας ἀπεθαύμαζον πάντοτε τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἀσωτίαν, ὠφελεῖτο καὶ ἀπὸ τὸ φιλόμουσον καὶ καὶ φιλότεχνον τῶν νεοφύτων ἐκείνων τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ μεγάλου κυριάρχου παρ' ᾧ ἐξεπροσώπει τὸν βασιλέα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὅθεν οὐδεμίαν παρημέλει εὐκαιρίαν ἵνα καταπλήξῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, ὁμιλῶν εὐκόλως περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ζητημάτων, καὶ ἰδίως περὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν, τῶν τοσοῦτον εἰς τὸν καλίφην Μαμοὺν περισπουδάστων. Ὁ Μαμοὺν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δελεαζόμενος, ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὸν πρέσβυν ἐπὶ τὸ οἰκειότερον, νὰ τὸν μετακαλῇ συνεχῶς, νὰ ἐπισκέπτεται μετ' αὐτοῦ ἅπαντα τὰ καταστήματα τοῦ Βαγδατίου, νὰ τὸν συμβουλεύεται περὶ τῶν ἀπαιτουμένων βελτιώσεων καὶ νὰ πείθεται περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς εἰρηνικωτέρας σχέσεις πρὸς τὸ κράτος ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἠδύνατο νὰ ζηλεύσῃ τὴν περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ὑπεροχήν.

Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως τοσοῦτον εὐμενῶν περιστάσεων πρὸς ἐπιτυ-

χίαν τῆς ἀποστολῆς ἐκείνης, ὁ Μαμοὺν ἀπεβίωσε κατὰ ἰούλιον τοῦ 833. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς παρέμεινεν ἔτι ἐπὶ ἕνα μῆνα παρὰ τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ Μοτασσέμ, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ποικίλων περισπασμῶν τοῦ νέου ἡγεμόνος, ἐνόησεν ὅτι ὁ καιρὸς δὲν ἦτο πρόσφορος πρὸς συνομολόγησιν συνθήκης· ὅθεν μεγαλοπρεπῶς παρκπεμφθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρεσβεία ὅμως αὕτη δὲν ἀπέβη ἐντελῶς ἀτελέσφορος. Μία τῶν ἐντολῶν αὐτῆς ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδον τοῦ Ἀρμενίου Μανουήλ. Ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἐννοήσει τὸ λάθος τὸ ὁποῖον ἔπραξε νὰ δώσῃ ὦτα ἀκροάσεως εἰς ἀνυποστάτους κατ' αὐτοῦ κατηγορίας· λάθος διπλοῦν, διότι οὐ μόνον ἐστερήθη ἐξ αὐτοῦ ἑνὸς τῶν ἀρίστων στρατηγῶν, καὶ ἴσως τοῦ ἐμπειροτάτου, ἀλλὰ ἐμάνθανεν ὅτι ἐκ τῆς ἐμπειρίας ταύτης ὠφελοῦντο πολυειδῶς οἱ πολέμιοι. Ὅθεν καθ' ἣν ἔλαβε παραγγελίαν, ἡ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Μανουὴλ εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ἀδικηθεὶς ἐκεῖνος στρατηγὸς ἠξιώθη τῶν μεγίστων τιμῶν καὶ προσήνεγκεν ἀξιολόγους εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας. Πλὴν τούτου δὲ εἰ καὶ μὴ συνομολογηθείσης ὁριστικῆς συνθήκης, ἐπεκράτησεν ὅμως ἐπὶ τριετίαν ἐν τῇ ἀνατολῇ πραγματικὴ εἰρήνη, εἰς ἥν, παρεκτὸς τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν τῆς μωαμεθανικῆς χώρας, συνετέλεσε προδήλως καὶ ἡ πολύκροτος ἐκείνη πρεσβεία, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠφελήθη ἤδη ὁ Θεόφιλος ἵνα πράξῃ πολλὰ πρὸς ἐπίδοσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι αὐτός τε καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς εἶχον οὐ μικρὰν περὶ ταῦτα πάντα ἐμπειρίαν· ἀλλὰ καὶ τρίτος ἀναφαίνεται αὐτῶν συνεργός, ὁ φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Λέων, περὶ οὗ πολλὰ θαυμάσια διηγοῦνται οἱ χρονογράφοι. Καὶ εἶναι μὲν τὰ διηγημάτια ταῦτα ἀπίθανα περὶ τὰ καθέστατα, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅλως ἀνυπόστατα· ὅθεν θέλομεν μνημονεύσει αὐτῶν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ σπανίως κατὰ δυστυχίαν ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐξαιρέτου τινὸς παιδείας, καὶ μάλιστα περὶ παιδείας ὁπωσοῦν πρακτικῆς. Ὁ Λέων ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ σπουδάσας αὐτόθι τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ ποιητικά, ἐπορεύθη ἔπειτα εἰς Ἄνδρον ἵνα ἀκροασθῇ τῶν περὶ φιλοσοφίας καὶ ῥητορικῆς καὶ μαθηματικῆς παραδό-

σεων ὀνομαστοῦ τῆς νήσου ἐκείνης διδασκάλου, Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν ἤρκεσε νὰ κορέσῃ τὴν φιλομάθειαν τοῦ Λέοντος, ὅστις ἀφοῦ ἔμαθε παρ' αὐτοῦ ὅσα ἠδύνατο νὰ μάθῃ, περιῆλθε τὰ μοναστήρια ἀνερευνῶν τὰς βιβλιοθήκας αὐτῶν καὶ ἀντιγράφων τὰ χρησιμώτερα τῶν βιβλίων. Ἐντεῦθεν γενόμενος ὁ ἐπιτηδειότατος ἴσως τοῦ αἰῶνος ἐκείνου γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι σχολήν, ἥτις ἀπέβη μετ' ὀλίγον περιώνυμος καὶ εἵλκυσε πλῆθος πολὺ νέων ἀκροατῶν. Τούτων τῶν νέων εἷς ᾐχμαλωτεύθη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν ὅτε ὁ καλίφης Μαμοὺν ἐπεχείρησε, μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ, τὸ μέγα ἔργον ὅπερ εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους ἀκριβῶς ἐξετελέσθη, τὸν προσδιορισμὸν τῆς περιφερείας τῆς γῆς διὰ τῆς καταμετρήσεως μιᾶς μοίρας τοῦ ἰσημερινοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς περὶ τὰ μαθηματικὰ ἐμπειροτέρους τῶν παρ' αὐτῷ αἰχμαλώτων, ἐν οἷς καὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος νέον. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Ἕλληνος τούτου ἐπροξένησε πολλὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς γεωμέτρας, οἵτινες ἐρωτήσαντες αὐτὸν ποῦ ἐδιδάχθη, ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Λέοντος. Ταῦτα ἀκούσας ὁ καλίφης, ἔπεμψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλον προσκαλῶν αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ καὶ πλείστας ὑποσχόμενος δωρεὰς καὶ τιμάς· ἔδωκε δὲ ἐπιστολὴν εἰς τὸν νέον πρὸς ὃν ὡσαύτως ὑπέσχετο πολλὰς ἀμοιβάς, ἂν καταπείσῃ τὸν Λέοντα νὰ ἔλθῃ, καὶ ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι αὐτὸς τοὐλάχιστον θέλει ἐπιστρέψει εἰς Βαγδάτιον. Ὁ Λέων, πρὶν ἀποφασίσῃ τι, ἀνήγγειλε τὸ πρᾶγμα διὰ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου Θεοκτίστου εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἀντιφιλοτιμούμενος πρὸς τὸν καλίφην δὲν ἠθέλησε νὰ στερηθῇ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς καὶ περιποιηθεὶς αὐτὸν καὶ πλουτίσας ὥρισεν εὐρυχωρότερον διδασκαλίας τόπον, τὸν ναὸν τῶν τεσσαράκοντα καλλινίκων μαρτύρων. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι τότε κατὰ πρῶτον ὁ Θεόφιλος ἐγνώρισε τὸν Λέοντα, ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανον, διότι ὁ Λέων, ὢν πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦναι καὶ πρότερον ὅλως ἄγνωστος εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ καλίφης μαθὼν ὅτι ὁ Λέων δὲν συγκατατίθεται νὰ καταλίπῃ τὴν πατρίδα αὐ-

τοῦ, καθυπέβαλεν αὐτῷ ἀπορίας τινὰς ζητημάτων γεωμετρικῶν καὶ ἀστρονομικῶν, καὶ παρεκάλεσε νὰ λύσῃ αὐτὰς καὶ διευκρινήσῃ. Ὁ δὲ οὐ μόνον τὰ ζητήματα ἔλυσεν, ἀλλά, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε σύγχυσιν τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης μετὰ τῆς ἀστρολογικῆς νοθείας, προσέθηκε καί τινα σημεῖα προγνωστικὰ τῶν μελλόντων. Τότε ὁ καλίφης, ποθήσας ἔτι μᾶλλον νὰ γνωρίσῃ τὸν ἄνδρα, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόφιλον πρεσβείαν, ἵνα ἐξαιτηθῇ τὴν εἰς Βαγδάτιον ἀποστολὴν τοῦ Λέοντος, ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου τὴν συνομολόγησιν εἰρήνης μακρᾶς καὶ τὴν καταβολὴν ὑπερόγκου χρηματικοῦ ποσοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα ἀδύνατον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἀληθῆ, ἐνδέχεται ὅμως νὰ ἔχωσιν ἀρχήν τινα ὑποστάσεως, καὶ τούτου τεθέντος ὑπῆρξαν ἴσως ἡ κυρία ἀφορμὴ τῆς προαναφερθείσης ἐκτάκτου πρεσβείας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Κατὰ τοὺς χρονογράφους ὁ Θεόφιλος δὲν ἠθέλησε καὶ αὖθις νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς ἀλλοφύλους τὸ ἐγκαλλώπισμα τοῦτο τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ἀπεποιήθη εὐσχήμως τὴν αἴτησιν τοῦ καλίφου. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι βραδύτερον, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ὁ Λέων ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης, καὶ ἐτιμήθη πλεῖστον ὑπὸ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ διά τε τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν. Συνέβη τότε ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Θεσσαλονίκης ἀπορία τοιαύτη, ὥστε οἱ κάτοικοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ πολλοὶ ἡτοιμάζοντο νὰ ἀποδημήσωσιν. Ὁ Λέων παραμυθήσας αὐτοὺς ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ κακὸν δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἦναι εἰμὴ πρόσκαιρον, καὶ προέτρεψε νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσι τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, διότι ἀφεύκτως μετὰ τὴν ἀκαρπίαν θέλει ἐπέλθει εὐφορία, μέλλουσα νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ παρελθόντα παθήματα, ὅπερ συνέβη τῷ ὄντι, καὶ ἔτι μᾶλλον ηὔξησε τὴν πρὸς τὸν ἀγαθὸν ποιμενάρχην εὐλάβειαν τῶν Θεσσαλονικέων. Ταῦτα φημίζονται περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὅστις, ὢν ἔτι λαϊκὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, προσελήφθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ ὡς συνεργάτης περὶ τὴν κατασκευὴν πολλῶν χρησίμων καὶ ἄλλων ἁπλῶς πολυτελῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ηὔξησαν τὴν ἀσφάλειαν, τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς βασιλευούσης. Ὁ Θεόφιλος ὕψωσε τότε καὶ ἐκάλλυνε τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄβατα ποιήσας αὐτὰ τοῖς ἐχθροῖς,

καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγγεγραμμένον ἐπὶ τῶν τειχῶν τούτων ἀνεμίμνησκεν εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τὸν σωτῆρα αὐτῶν, εἰς δὲ τοὺς πολεμίους τὸν αἴτιον τῆς ἀποτυχίας. Μετέβαλεν εἰς νοσοκομεῖον πολυτελὲς οἴκημα μέγα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐχρησίμευεν ὡς κατάλυμα γυναικῶν αἵτινες οὐκ οἴδασι σωφρονεῖν, καὶ διὰ πλουσίων δωρεῶν προικίσας τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο κατάστημα, μετωνόμασε τὰ Θεοφίλου. Ἡ ἐπιτηδειότης καὶ ἡ τόλμη τῶν τεχνιτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποδεικνύεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λέγεται ὅτι ἐπεσκευάσθη ὁ ἐν Αἰγύπτῳ ἔφιππος ἀνδριὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ ἐξ ἐπιχρύσου χαλκοῦ κατεσκευασμένον τοῦτο τεχνούργημα ἵστατο ἐπὶ στήλης ὑψηλῆς, καταιγὶς δὲ κατέβαλέ ποτε τὸν χρυσοῦν λόφον τῆς περικεφαλαίας τοῦ ἀνδριάντος, ἢ καθὼς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι τὴν χρυσῆν τούφαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὅθεν παρεσκευάζετο ἤδη ἰκρίωμα μέγα ἵνα φθάσῃ μέχρι τῆς κορυφῆς ταύτης, ὅτε σκαλωτὴς τεχνίτης ἀνελθὼν εἰς τὴν στέγην τοῦ παρακειμένου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀφῆκεν ἐκεῖθεν βέλος μετὰ σχοινίου εἰς τὸν χάλκινον ἀνδριάντα, καί, παγέντος ἀσφαλῶς τοῦ βέλους ἐπ' αὐτοῦ, διαδραμὼν διὰ τοῦ σχοινίου, προσήρμοσε τὴν τούφαν, μέγα θάμβος προξενήσας τοῖς παρισταμένοις, καὶ δαψιλῶς ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου εὐεργετηθείς.

Ἐκ τῶν πολυαρίθμων πολυτελῶν οἰκοδομημάτων ὅσα ἤγειρεν ὁ Θεόφιλος, ἄξια μνήμης εἶναι μάλιστα τὰ λεγόμενα ἀνάκτορα τοῦ Βρύου, τὰ κατὰ μίμησιν τῶν ἐν Βαγδατίῳ λαμπρῶν παλατίων κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰωάννου Πατρικίου, ὅστις εἶχε καὶ τὸ τοῦ πατρικίου ἀξίωμα. Ἐπεκόσμησαν δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα παράδεισοι θαυμαστοὶ καὶ πέντε ἐκκλησίαι, ἐξ ὧν μία ἰδίως μεγαλοπρεπεστάτη. Ἡ εἰς τὸ προαύλιον τῶν ἀνακτόρων αὐτῶν καλλιτεχνηθεῖσα αὕτη ἐκκλησία ὠνομάζετο τρίκογχος ἐκ τοῦ σχήματος· διότι τρεῖς κόγχαι, ἤτοι θόλοι, μετεωρίζοντο ἐπ' αὐτῆς. Οἱ θόλοι ἦσαν περίχρυσοι, καὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ κιόνων ἐκ θετταλικοῦ, τοῦ καὶ πρασίνου λίθου, τοὺς τοίχους ἐπεκόσμουν ποικίλα μάρμαρα, ἐκ δὲ τῶν τριῶν πυλῶν ἡ μὲν μέση ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ἀργύρου, αἱ δὲ ἑκατέρωθεν ταύτης ἐκ γεγανωμένου χαλκοῦ. Ἀντικρὺ τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑψοῦτο ὁ περίστυλος ὁ καλούμενος Σίγμα, ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ στοιχεῖον ὁμοιότητος, ἐρειδόμενος δὲ ἐπὶ πεντεκαίδεκα κιόνων λίθου φρυγίου, τὴν αὐτὴν δὲ φέρων εἰς τοὺς

τοίχους ἐπανθοῦσαν ὡραιότητα, οἷαν καὶ τὸ τρίκογχον. Εἰς τὸ Σίγμα ἦτο προσηρτημένον οἰκοδόμημά τι τετράσερον, ὡς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, μᾶλλον δὲ τετράσειρον, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο μυστήριον· διότι ἦτο οὕτω κατεσκευασμένον, ὥστε ἐὰν ἱστάμενός τις εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἢ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ ἄκραν ἤθελε πλησιάσει εἰς τὸν τοῖχον καὶ ψιθυρίσει, ὅσον δήποτε ταπεινὴ καὶ ἂν ἦτο ἡ φωνή του, ὁ λόγος του ἠκούετο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν ἀντίθετον ἄκραν ἐπιθέντος τὸ οὖς εἰς τὸν τοῖχον. Πρὸ τοῦ Σίγμα ὑπῆρχε πλατεῖα ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ὑψοῦτο κρήνη, ἔχουσα διάχρυσον μὲν στροβίλιον, φιάλην δὲ ἤτοι δεξαμενὴν χαλκῆν, ἧς τὸ χεῖλος ἦν ἐξ ἀργύρου ἐστεμμένον. Ἐν καιρῷ τῶν ὀπωρῶν ἡ φιάλη αὕτη ἐπληροῦτο ἀντὶ ὕδατος ὑπὸ ὀπωρικῶν παντὸς εἴδους, τὰ ὁποῖα παρεδίδοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πλήθους. Ἡ πλατεῖα τότε μετεβάλλετο εἰς τόπον κοινῆς θυμηδίας καὶ διαχύσεως. Ἄπειροι συνέρρεον εἰς αὐτὴν ὀρχησταί, μῖμοι, μουσικοί. Ὁ βασιλεὺς καθήμενος ἐν χρυσῷ καὶ διαλίθῳ θρόνῳ ὅστις ἵστατο ἐπὶ λαμπροῦ ἀμφιθεάτρου, ἐθεώρει ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου τὴν δημοτελῆ πανήγυριν. Κάτω τοῦ θρόνου παρίστατο ἡ βασιλικὴ φρουρά, οἱ ἐν τέλει, οἱ δήμαρχοι, ἤτοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν φατριῶν τοῦ ἱπποδρομίου, ὁ δήμαρχος τῶν βενέτων καὶ ὁ δήμαρχος τῶν πρασίνων, αἱ δὲ λοιπαὶ βαθμίδες κατείχοντο ὑπὸ τοῦ πλήθους. Πέριξ τῆς πλατείας ἠγείροντο ἄπειρα πολυτελῆ καὶ κομψὰ κτίρια, τὰ ὁποῖα δύσκολον καὶ ἐπαχθὲς ἤθελεν εἶναι νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθα. Εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν διεχειρίζετο ἡ δικαιοσύνη, προεδρεύοντος συνήθως αὐτοῦ τοῦ Θεοφίλου. Ἕτερον, καλούμενον ἄγνωστον πόθεν Ἔρως, ἐχρησίμευεν ὡς ὁπλοθήκη. Ἕτερον πάλιν ὠνομάζετο Πορφύρα· διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος ἡ δέσποινα καλοῦσα εἰς αὐτὸ τὰς ἀρχοντίσσας τῆς αὐλῆς, διένεμεν εἰς αὐτὰς ἱμάτια πορφυρᾶ· καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς τέχνης τὰ ὁποῖα τότε κατεσκευάσθησαν κατὰ τὰς ὁδηγίας ἰδίως τοῦ μαθηματικοῦ Λέοντος, δύο χρυσᾶ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένα μουσικὰ ὄργανα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἄχρι τοῦδε κατ᾽ ἐξαίρεσιν ὀνομάζονται ὄργανα, καὶ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας. Τοιαῦτα ὄργανα εἶχον κατασκευασθῆ καὶ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθὰ ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Τὰ ἔργα ὅμως τοῦ Λέοντος διεκρίνοντο αὐτῶν οὐ μόνον διὰ

τὴν πολυτέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πλειοτέραν τελειότητα, μεθ' ἧς ἐφιλοτεχνήθησαν. Ἀξία προσέτι μνείας εἶναι καὶ μία χρυσῆ πλάτανος, ἥτις ἐνθυμίζει τὴν ἐν τοῖς βασιλείοις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ κράτους πλάτανον (σελ. 93 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐπὶ τῶν κλάδων τῆς πλατάνου ἐκείνης ὑπῆρχον διάφορα πτηνὰ ἐκ βαρυτίμων μὲν μετάλλων καὶ λίθων κατεσκευασμένα, διὰ μηχανῆς δέ τινος ἁπλοῦντα αἴφνης τὰ πτερὰ καὶ κελαδοῦντα ἐναρμονίως. Ἐν γένει φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτελειώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ μουσική, ἰδίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Καὶ πολλαὶ μὲν τότε συνετάχθησαν ἐκκλησιαστικαὶ μελῳδίαι, πολλοὶ δὲ ἀναφέρονται ἀξιόλογοι περὶ αὐτὰς τεχνῖται, ἐν οἷς ὅ τε Λέων Ε' καὶ αὐτὸς ὁ Θεόφιλος.

Ἐκ πάντων τῶν προεκτεθέντων συνάγεται ἀποχρώντως, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθῆ τὰ πολλάκις ὑπὸ τῶν νεωτέρων θρυληθέντα περί τε τῆς δεινῆς ἀμαθείας ἥτις ἐπεκράτει δῆθεν ἐπὶ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, καὶ περὶ τῆς χρηματικῆς ἀμηχανίας εἰς ἣν ἐν γένει οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος περιέστησαν ἕνεκα τοῦ πλημμελοῦς αὐτῶν φορολογικοῦ συστήματος. Ἄνδρες ο ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικός, ὁ Λέων, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, καὶ ἄλλοι τοὺς ὁποίους κατωτέρω θέλομεν ἀναφέρει, μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ζῆλος οὐ μικρὸς ὑπῆρχε πρὸς τὴν παιδείαν, καὶ διδακτήρια δὲν ἔλειπον ὑποθάλποντα καὶ προάγοντα τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Ἐὰν δὲ προσέτι ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ Θεόφιλος διεξήγαγε διαφόρους πολέμους, ὡς εἴδομεν, καὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' οὐ πολύ, ὅτι καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν κυβέρνησιν ὑπῆρξε πολυτελὴς καὶ μεγαλοπρεπής, καὶ ὅτι ἀφοῦ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ᾠκοδόμησεν ἔργα, κατέλιπεν οὐδὲν ἧττον ἀξιόλογον ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ περίσσευμα, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ πόροι τοῦ κράτους ἐκείνου ἦσαν ἔτι δαψιλεῖς.

Ὁ Θεόφιλος ἤθελε πράξει φρονίμως, ἐὰν ἐξηκολούθει ἔχων μὲν εἰρηνικῶς πρὸς τοὺς μωαμεθανούς, ἀσχολούμενος δὲ περί τε τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα ἔργα, καὶ μάλιστα περὶ τὴν τελειοτέραν ῥύθμισιν τῆς τοῦ κράτους διοικήσεως. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις παρέσυραν αὐτὸν εἰς νέας ἐχθροπραξίας. Ἐνῷ οἱ ἐν Μελιτινῇ οἰκοῦντες μωαμεθανοὶ δὲν ἔπαυον τὰς περὶ τὰ μεθόρια ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ χαλίφης Μοτασσέμ διετέλει ἀδιακόπως σχεδὸν περισπώμενος ὑπὸ

ἐμφυλίων διενέξεων. Ὅθεν ὁ Θεόφιλος ἐνόμισεν ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν νὰ ταπεινώσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, καὶ τῷ 836, ἀφοῦ ἐσωφρόνισε τοὺς ἐν Μελιτινῇ, ἐνέβαλε μετὰ ἀνδρῶν δεκακισμυρίων εἰς τὴν Συρίαν αὐτήν, κείρων καὶ πορθῶν τὴν χώραν, προήλασε μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐκυρίευσε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κομμαγηνῆς, τὴν πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ Σαμόσατα, κείμενα παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ἔπειτα δὲ ἐπολιόρκησε τὴν Σωζόπετραν, ἑτέραν πόλιν τῆς Κομμαγηνῆς, ἐν ᾗ εἶχε γεννηθῇ ὁ καλίφης. Τότε ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Μοτασσέμ, ἐν ᾗ οὗτος παραπονούμενος διὰ τὰς γενομένας βιαιοπραγίας, παρεκάλει τὸν Θεόφιλον νὰ φεισθῇ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος, καὶ προέτεινε λόγους εἰρήνης. Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος περιφρονήσας τὴν αἴτησιν καὶ τὴν πρότασιν, ἐκυρίευσε τὴν Σωζόπετραν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἐθανάτωσεν ἢ ἐξηνδραπόδισε τοὺς κατοίκους, καὶ μετὰ ταῦτα διατάξας τὸν στρατὸν νὰ διαχειμάσῃ ὑπὸ τὸν Θεόφοβον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐπέστρεψε μετὰ τοῦ Μανουὴλ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτέλεσεν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ θρίαμβον λαμπρόν. Ἐκεῖ παρέστη ἐποχούμενος μὲν ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ ἵππων λευκῶν, περιβεβλημένος δὲ μανδύαν τῆς τῶν βενέτων μερίδος, ἤτοι πράσινον, καὶ νικήσας ἅρματι, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιῶντος πλήθους διὰ τοῦ ἐπιφωνήματος· «καλῶς ἦλθες, ἀσύγκριτε φακτονάρη!» (ἤτοι σταδιοδρόμε). Ἀλλ' ἔμελλε νὰ πληρώσῃ βαρεῖαν ποινὴν τοῦ ἀγερώχου ὕφους δι' οὗ προσηνέχθη μὲν πρὸς τὸν καλίφην, ἐπανηγύρυσε δὲ τὴν νίκην αὐτοῦ. Ὁ Μοτασσὲμ ὤμοσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν γενομένην εἰς αὐτὸν ὕβριν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεκρότησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 837 στρατόν, οἷον διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν παρασκευὴν οἱ καλίφαι δὲν εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευάσει· διότι συνέκειτο ἐκ διακοσίων πεντήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐν οἷς, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς ἄραβας χρονογράφους, ὑπῆρχον 130,000 ἱππεῖς. Ἡ στρατολογία αὐτῶν διενηργήθη εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Κοίλην Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον, καὶ πρὸς καταρτισμὸν τοῦ πλήθους τούτου ἐδαπανήθησαν δεκακισμύριαι λίτραι χρυσίου, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 108 ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοιαύτην παρασκευάσας δύναμιν ἀπεφάσισε νὰ ἀνταποδώσῃ τὰ ἴσα εἰς τὸν Θεόφιλον, κυριεύων καὶ καταστρέφων τὸ Ἀμόριον, ὅπου ἤξευρε γεννηθέντα τὸν πατέρα τοῦ Θεοφίλου

Μιχαήλ. Καὶ ἵνα οἱ στρατιῶται αὐτοῦ καὶ οἱ ἀντίπαλοι συγχρόνως γινώσκωσι, καὶ ἔχωσιν ἀείποτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κύριον τῆς ἐκστρατείας σκοπόν, διέταξε νὰ ἐπιγραφῇ ἐπὶ ὅλων τοῦ στρατοῦ τῶν ἀσπίδων ἡ λέξις Ἀμόριον. Ἐνέβαλε δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 838 ἀπὸ τριῶν σημείων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, δεξιᾷ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας δι' ἑνὸς τῶν ὑποστρατήγων, ἀριστερᾷ δὲ ἀπὸ Ταρσοῦ δι' ἑτέρου ὑποστρατήγου, ὁρμήσας αὐτὸς ἐν τῷ μέσῳ μετὰ τοῦ κυρίου σώματος ἐπὶ Τύανα.

Ὁ Θεόφιλος εἶχε διαφύγει πρὸ μικροῦ δεινόν τινα κίνδυνον. Οἱ Πέρσαι ἐπίκουροί του, οἵτινες εἶχον συμποσωθῆ διὰ προσφύγων ἀδιακόπως ἐκ τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους προσερχομένων, εἰς τριάκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ ἐστάθμευον περὶ Σινώπην, ἠθέλησαν, ἐπερειδόμενοι εἰς τὸ πλῆθος αὐτῶν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Θεόφοβον. Ὁ δὲ μένων πιστὸς πρὸς τὸν δεξιωθέντα αὐτὸν καὶ προστατεύσαντα Θεόφιλον, ἀπεποιήθη τὴν πρότασιν, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς στασιαστὰς τὰς εὐεργεσίας τοῦ βασιλέως, καὶ συγχρόνως ἀνήγγειλε τὰ πάντα εἰς τοῦτον, παρατηρήσας ὅτι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ παύσῃ τὸ κακὸν εἶναι τὸ νὰ δοθῇ ἀμνηστεία εἰς τοὺς ἁμαρτήσαντας. Ὁ Θεόφιλος ἐπείσθη, ἐπέτρεψε συγγνώμην διὰ τὰ γενόμενα, καὶ ἡ στάσις ἐκείνη διελύθη· ἀλλὰ τοῦ λοιποῦ οἱ πρόσφυγες οὗτοι, ἀντὶ νὰ ἀπαρτίζωσι σῶμα ἕν, διενεμήθησαν ἀνὰ δισχιλίους εἰς διάφορα ἰθαγενῆ τοῦ στρατοῦ θέματα, ἐξ οὗ αἱ ἴλαι τοῦ ἐλαφροῦ ἱππικοῦ τῶν σωμάτων τούτων ὠνομάσθησαν Περσῶν Τοῦρμαι, διατηρήσασαι τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην καὶ ἀφοῦ ἔπαυσαν τοῦ νὰ συγκροτῶνται ἐκ Περσῶν. Μόλις δὲ ρυθμισθέντος οὕτω τοῦ στρατοῦ, ὡς ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἔμαθεν ὁ Θεόφιλος τὴν μεγάλην τοῦ καλίφου εἰσβολήν, καὶ ἐννοήσας ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως κατὰ τοσαύτης δυνάμεως, τὸν μὲν στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν Ἀέτιον διέταξε νὰ καταλάβῃ ἀσφαλεῖς θέσεις περὶ τὰ ὄρη δι' ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ τὸ κύριον τῶν πολεμίων σῶμα, μὴ κατερχόμενος εἰς τὴν πεδιάδα, μὴ ἐμπλεκόμενος εἰς μάχην τινὰ πρὸς τὸν καλίφην, καὶ περιοριζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐπιτηρῇ αὐτόν· αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Θεοφόβου ἐστράτευσεν εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν κείμενα ὄρη, ἵνα ἐπιτεθῇ ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἐξ Ἀρμενίας ἐμβάλλοντος, καὶ νική-

σας, ὡς ἤλπιζε, νὰ στραφῇ πρὸς τὸν καλίφην, παρενοχλῶν αὐτὸν κατὰ νώτου. Τὸ σχέδιον ἦτο ἄριστα νενοημένον· ἀλλ' ὁ καλίφης, ἐννοήσας αὐτό, εἶχεν ἐνισχύσει τοσοῦτον τὸ διὰ τῆς Ἀρμενίας ἐμβαλὸν ἀπόσπασμα, ὥστε ὁ Θεόφιλος, καίτοι ἐκθύμως ἀγωνισάμενος περὶ Δασμένδαν, ἢ Τσαμανδόν, (ὅπερ Δαζιμόνα καλοῦσιν οἱ χρονογράφοι) δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τοὺς πολεμίους, καὶ ἀπεναντίας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Χιλιόκωμον τοῦ Πόντου, οὐ μακρὰν τῆς Ἀμασείας, ὅπου ὁ συγκεντρωθεὶς στρατὸς ἐστερήθη τὸν στρατηγὸν Μανουήλ, ἀποθανόντα ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ πολεμήσας εἰς Τσαμανδὸν καὶ ἐπανειλημμένως σώσας κατὰ τὴν μάχην ταύτην τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως.

Οὕτως ἀποτυχόντος τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος, ὁ Θεόφιλος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν καταπλημμυρήσαντα τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας καλίφην. Καὶ ὅταν μετ' οὐ πολὺ ὁ Μοτασσέμ, ἑνωθεὶς μετὰ τῆς ἀπὸ Ταρσοῦ ἐμβαλούσης μοίρας, ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀμορίου, ὁ βασιλεὺς ἠρκέσθη νὰ ἐμβάλῃ φρουρὰς εἰς τὰς παραλίας πόλεις, καὶ νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τοὺς προμάχους τοῦ Ἀμορίου, καταλαβὼν ὄπισθεν τῆς πόλεως ταύτης περὶ Δορύλαιον, θέσιν τινὰ ἐπίκαιρον, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ παράσχῃ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τὸ κινδυνεῦον φρούριον. Τὸ Ἀμόριον, περὶ ὃ ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ εἷς τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων μεταξὺ μωαμεθανισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγώνων, ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικώτατον μέρος τῆς Φρυγίας παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Γαλατίας, εἰς ἣν καὶ ἀνῆκε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 47 μίλια πρὸς μεσημβρίαν τῆς Πεσσινοῦντος, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἥτις ἔφερε πρὸς Λαοδίκειαν. Τὰ δὲ ἐρείπια αὐτοῦ ἀναζητοῦνται σήμερον ὑπὸ τῶν τοπογράφων ἢ εἰς Τσαχτελοῦ, ἢ εἰς Σεργιαν-Καλέ. Οἱ ἄριστοι τῶν χριστιανῶν εἰσῆλθον εἰς τὸ φρούριον τοῦτο προθύμως, ἵνα ἀναλάβωσι τὴν ἄμυναν. Αὐτὸς ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Ἀέτιος ἐστρατήγει τῆς φρουρᾶς, ἔχων ὑποστρατήγους τὸν Κρατερόν, τὸν Κάλλιστον, τὸν Κύριλλον, τὸν Μελισσηνόν, ἄνδρας ὀνομαστοὺς ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἡ πολιορκία ἤρχισε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ αὐγούστου τοῦ 838· καὶ οἱ μὲν πολιορκούμενοι ἀντέστησαν πεισματωδῶς, ὁ δὲ Θεόφιλος ἐπεχείρει ἀδιακόπως ἐπιθέσεις κατὰ τῶν πολεμίων, οἵτινες κατήντησαν νὰ ἀπολέσωσιν, ὡς βεβαιοῦται, περὶ τὰς 70,000 ἀνδρῶν. Τότε ὁ Καλίφης ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον, ἔφοδον φοβεράν,

καθ' ἣν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐπάλαισαν μανιωδῶς τρεῖς ὅλας ἡμέρας ἐπὶ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ τείχους, οἱ δ' ἄραβες ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος οὐδεμίαν ἄμεσον ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους συνδρομήν. Τὸ ῥῆγμα ἀπέβη μέγα· αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐξηντλήθησαν. Ὅθεν ὁ ἐπίσκοπος καὶ τρεῖς τῶν προκρίτων τῆς πόλεως προσελθόντες εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ καλίφου προέτειναν εἰς αὐτὸν συνθήκας παραδόσεως, ἀλλ' ὁ παρωργισμένος μονάρχης τῶν μωαμεθανῶν ἀπέρριψε πᾶσαν συνθήκην, καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ὅτε διὰ προδοσίας ξένου τινὸς μισθοφόρου οἱ πολέμιοι εἰσῆλθον ἀμαχητὶ εἰς τὴν πόλιν, διαπράξαντες ἐν τῇ πρώτῃ τῆς ἐκδικήσεως παραφορᾷ σφαγὴν δεινοτάτην. Ποταμοὶ ἀληθεῖς αἱμάτων κατέκλυσαν τὴν δυστυχῆ πόλιν, ὅτε ὁ Μοτασσέμ, θέλων νὰ διατηρήσῃ καί τινα ζωντανὰ μαρτύρια τοῦ κατορθώματος, διέταξε τοὺς νικητὰς νὰ φεισθῶσι τῶν λοιπῶν κατοίκων, καὶ νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὸν ἐξανδραποδισμὸν αὐτῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἔβαλε πῦρ εἰς ἅπαντα τὰ κτίρια, καὶ μετέβαλεν εἰς σωρὸν ἐρειπίων τὴν πόλιν ἐκείνην, ἥτις πρὸ μικροῦ ἦτο ἡ ἀκμαιοτέρα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. (87) Οὕτω δὲ ἐκτελέσας τὸν ἀπαίσιον αὐτοῦ ὅρκον, ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ· ἀλλ' ἠναγκάσθη ἕνεκα νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ συνεπήγαγε μὲν 30,000 αἰχμαλώτων, ἐν οἷς τοὺς στρατηγοὺς Ἀέτιον καὶ Κρατερόν, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἔλαβε τοὐλάχιστον καιρὸν νὰ ἀναπνεύσῃ. Ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντίς, ἀφοῦ εἶδε τὰς λαμπρὰς ἐλπίδας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀναπτερούμενος ἤρχισε πρὸ τριετίας τὸν ἀγῶνα τοῦτον, τοσοῦτον οἰκτρῶς ματαιωθείσας, ὑπῆρξεν ἡ λύτρωσις τῶν γενναίων ἐκείνων συναγωνιστῶν. Ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψε πρὸς τὸν καλίφην τὸν πατρίκιον Βασίλειον μετὰ διττῆς ἐντολῆς· πρῶτον νὰ προτείνῃ εἰρήνην καὶ δῶρα δαψιλῆ, καὶ αἰχμαλώ-

87) Τοσαύτη ἦν τότε ἡ ἐκ τοῦ περὶ τὸ Ἀμόριον γεγονότος εἰς ὅλον τὸν Μωαμεθανικὸν κόσμον ἐντύπωσις καὶ τοσοῦτον πολυθρύλητος κατέστη νῦν ἐν τοῖς Μωαμεθανικοῖς λαοῖς τῆς Ἀσίας, ὥστε ἔκτοτε παρ' αὐτοῖς *Ἀμόριον* ἐσήμαινε τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Παρὰ τοῖς Πέρσαις ποιηταῖς καὶ γεωγράφοις ἀπὸ τοῦ 10 αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἡ *Ἑλλὰς* καλεῖται *Ἀμούρια.*

τους Ἄραβας πολλοὺς ἐπ' ἀνταλλαγῇ ἰδίως τοῦ Ἀετίου, τοῦ ὁποίου τὴν στέρησιν ᾐσθάνετο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν εἶχε νῦν παρ' ἑαυτῷ τὸν πολύπειρον Μανουήλ· δεύτερον δέ, ἐὰν ἀποτύχῃ ἡ ἐπιεικὴς αὕτη πρότασις, νὰ παραστήσῃ ἐντόνως τὴν ἀπόφασιν ἣν εἶχεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πάσης θυσίας τὸν πόλεμον. Τῷ ὄντι ὁ Μοτασσὲμ εἰς ἀπάντησιν ἀπήτησε χλευαστικῶς τόν τε Μανουήλ, τὸν ὁποῖον ἔλεγεν αὐτομολήσαντα ἀπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὑρισκομένους μωαμεθανούς, λέγων ὅτι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τούτῳ δύναται νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸν Ἀέτιον καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγούς. Τότε ὁ Βασίλειος ἐνόμισεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ ἐγχειρίσῃ αὐτῷ τὴν δευτέραν τοῦ βασιλέως ἀπειλητικὴν ἐπιστολήν, ὁ δ' ἐξ αὐτῆς παροργισθεὶς καλίφης, ἐπέστρεψε πάντα τὰ δῶρα, καὶ οὐδένα ἐπείσθη νὰ ἀκούσῃ περὶ εἰρήνης λόγον. Ἀλλὰ τὸ μωαμεθανικὸν κράτος ἀνεσείετο ὑπὸ ἀνωμαλιῶν ἀδιαλείπτων, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδεμία ἐγένετο ἐχθροπραξία τῷ 839. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος στρατὸς μωαμεθανικὸς ἐνέβαλεν αὖθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, οἱ Ἕλληνες αἰχμαλωτεύσαντες τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ, κατέλαβον τὴν περὶ Ἀμανὸν χώραν. Μετὰ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων ταύτην τροπὴν ὁ βασιλεύς, γινώσκων τὸν Μοτασσὲμ ἀπησχολημένον πάντοτε ὄντα ὑπὸ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπεμψε νέαν πρεσβείαν ἐπιτραπεῖσαν ἰδίως τὴν τῶν αἰχμαλώτων ἀνταλλαγήν. Ἡ πρεσβεία αὕτη ὑπῆρξεν εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης· καὶ ἀνταλλαγὴ μὲν κυρίως εἰπεῖν δὲν ἐγένετο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὸ κοράνιον ἀπαγορεύει τὴν ἀπόδοσιν ἑνὸς πιστοῦ ἀντὶ ἑνὸς ἀπίστου, ἀλλ' ὅμως ἀπελευθερώσαντος τοῦ βασιλέως τοὺς αἰχμαλώτους Ἄραβας, ἀπέλυσε καὶ ὁ Μοτασσὲμ διπλάσιον ἀριθμὸν χριστιανῶν, καὶ περιποιηθεὶς τοὺς πρέσβεις συνωμολόγησεν εἰρήνην.

Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐνεργηθέντα ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει τὴν σύγχυσιν ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρήγαγεν ἡ παλίμβουλος καὶ ἀντιφατικὴ διαγωγὴ τοῦ Μιχαὴλ Β΄. Κατὰ τὰς ἀορίστους αὐτοῦ ἀποφάνσεις καὶ ἐνεργείας, οἱ ἄνθρωποι κατήντησαν νὰ μὴ ἐξεύρωσι τίνες σύνοδοι ἔχουσι κῦρος καὶ τίνες οὔ, ἂν ἐπιτρέπεται ἢ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀνάρτησις καὶ προσκύνησις τῶν εἰκόνων·

ἐκ δὲ τῆς ἀμφιβολίας ταύτης δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπικρατήσῃ ἀδιάκοπός τις σύγκρουσις μεταξὺ τῶν δύο μερίδων, ὧν ἑκάστη δὲν ἠρκεῖτο νὰ πρεσβεύῃ τὰ ἑαυτῆς, ἀλλ' ἠξίου νὰ ἐπιβάλῃ ταῦτα εἰς τοὺς ἀντιδοξοῦντας. Καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ὁ ἥλιος τῆς ἀνεξιθρησκείας δὲν εἶχεν ἔτι ἀνατείλει· ὁ κόσμος δὲν εἶχεν ἔτι ἐκπαιδευθῇ ἀποχρώντως ὥστε νὰ ἐννοῇ τὴν εἰρηνικὴν τῶν δογμάτων συμβίωσιν· ἐνόσῳ δὲν ἐπενέβαινεν ἀνωτέρα τις δύναμις, ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν ἦτο ἄφευκτος· ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐκδοθῇ σαφής τις ὁρισμός, εἴτε ἀναγνωριζομένης ῥητῶς, εἴτε ἀπαγορευομένης τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Εἴπομεν δὲ ἤδη καὶ προηγουμένως, ὅτι ὁ Θεόφιλος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀσπασθῇ τὴν τελευταίαν ταύτην δοξασίαν. Ἀλλ' εἶναι περίεργον ὅτι καίτοι πρεσβεύων αὐτὴν ἐκ πρώτης νεότητος καὶ ἔχων χαρακτῆρα ἀπότομον, προέβη οὐδὲν ἧττον περὶ τὴν καθιέρωσιν τοῦ φρονήματος αὐτοῦ μετὰ δισταγμοῦ κατ' ἀρχάς, ὅπως ὅλοι οἱ ὑπέρμαχοι τῆς μεταρρυθμίσεως. Πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ πληροφορηθῇ πόσοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ ἑκατέρας τῆς μερίδος ἐν τῷ κράτει, καὶ ἐπὶ τούτῳ παρήγγειλε τοὺς εἰσπράκτορας τοῦ κεφαλικοῦ φόρου νὰ ἐρωτῶσιν ἕκαστον φορολογούμενον τί πρεσβεύει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἀπὸ δὲ τῆς διατάξεως ταύτης προέβη διὰ φυσικοῦ τῶν ἰδεῶν συνδέσμου εἰς ἑτέραν διάταξιν μαρτυροῦσαν ὅτι οὐδὲν καινὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· διότι παρήγγειλε τὰς ἀρχὰς νὰ ἦναι ἐπιεικέστεραι πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς διὰ κυβερνητικῶν ὠφελημάτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἦτο ἀνεπαρκέστατος. Αἱ κυβερνητικαὶ παραχωρήσεις εἰμποροῦν νὰ δελεάσωσιν εὐαρίθμους τινὰς ὡς πρὸς τὸ ὅλον πλῆθος τοῦ λαοῦ ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἰσχύουσι ποτὲ νὰ μεταβάλωσι τὸ φρόνημα λαοῦ ὁλοκλήρου. Ὅθεν διετίαν μόλις ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ, ἤτοι τῷ 832, ὁ Θεόφιλος προέβη καθ' ἓν ἔτι βῆμα, ἀπαγορεύσας διὰ διατάγματος νὰ προστίθεται τὸ ὄνομα ἅγιος εἰς τὰς εἰκόνας, καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται ἡ πρὸς αὐτὰς λατρεία διὰ προσκυνήσεων, ἀσπασμῶν καὶ προσαγωγῆς φώτων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἅγιος εἶναι μόνος ὁ Θεός, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἐξαγνίζεται ἀληθῶς, εἰμὴ ὅταν αἴρεται πρὸς τὸ θεῖον καθαρὰ καὶ ἀπηλλαγμένη

παντὸς ἐπιγείου θεάματος, πάσης ἐπιγείου παραστάσεως καὶ ἐνεργείας. Συγχρόνως ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι τὰ δόγματα ταῦτα δὲν ἀπέκλειον τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν, ἀπήρχετο καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα διὰ τῆς ἀγορᾶς ἔφιππος εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναόν, ἐτήρει ἀσάλευτον τὴν πίστιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τὴν Πάναγνον αὐτοῦ μητέρα, καὶ αὐτὸς ἐπ' ἐκκλησίας ἔψαλλεν ᾄσματα ἱερὰ μελῳδικά, ὧν πολλὰ ἦσαν ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ θεωρίαι καὶ διακρίσεις περὶ τῆς γνησίας καὶ ἠλλοιωμένης πίστεως ἦσαν ἀκατάληπτοι εἰς τὸ πλῆθος. Ἀποθανόντος δὲ περὶ τὸ 833 τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου, καὶ χειροτονηθέντος ἀντὶ τούτου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε ἐκ τῆς πολυθρυλήτου ἐκείνης πρεσβείας ἀνακάμψαντος, ὁ νέος πατριάρχης κατέπεισε τὸν βασιλέα ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνισχύσωσι τὸ δόγμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ σύστημα τοῦ Λέοντος Ε' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε', ὁ δὲ Θεόφιλος, ὑπείκων εἰς τὸν συνήθη αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἠσπάσθη καὶ ἐξετέλεσε μετὰ πολλῆς δριμύτητος τὴν γνώμην ταύτην.

Σύνοδος συνελθοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν ἀνεθεμάτισε τοὺς εἰκονολάτρας. Βασιλικὸν διάταγμα ἀπηγόρευσεν ἁπάσας τὰς εἰκόνας ὅσαι ἀνεφέροντο ε ς τὴν θρησκείαν, καὶ διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσι μὲν διὰ τῆς βίας φ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, νὰ ἀντικατασταθῶσι δὲ ἀντ' αὐτῶν ἕτερα κοσμήματα γλυπτὰ ἢ ζωγραφητά. Προσέτι παρήγγειλε συγχρόνως οἱ μὲν ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τοῖς χωρίοις μοναχοὶ νὰ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ τὰ μοναστήρια αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἑτέρας τοῦ δημοσίου ἀνάγκας, εἰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ἕσων τὰ μοναστήρια ἔκειντο ἐκτὸς τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ εἴσοδος εἰς τὰ συνῳκισμένα ταῦτα μέρη ἐπὶ ποιναῖς βαρείαις. Αἱ ιατάξεις αὗται κατέπληξαν τὸ μοναχικὸν τάγμα, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν νὰ δαμάσωσιν αὐτό. Μακρὰ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς, καὶ ὅτι αἱ πολυάριθμοι τοῦ θνους τάξεις τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο δι' αὐτῶν τὰ συμφέροντα καὶ αἱ δοξασίαι, κατώρθουν μετά τινα χρόνον νὰ κατισχύσωσιν, αἱ μὲν δραστηριώτεραι διὰ τῆς ἀντιστάσεως, αἱ δὲ ἀδρανέστεραι διὰ τῆς ἀπαθείας. Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν ἀνέλαβον αὖθις τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅστις ἔμελλε νὰ ἦναι ὁ τελευταῖος· ὁ δὲ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροξυνόμενος βασιλεὺς ἐπίεσεν αὐτοὺς δεινῶς.

Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα, οὐδὲ παραδεχόμεθα καθ' ὁλοκληρίαν ὅλας τὰς ἀποδιδομένας εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν συναξαριστῶν βιαιοπραγίας. Ἀλλὰ φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐπολιτεύθη κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη τραχύτερον ὅλων τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὔτε αὐτὸς διέπραξε φόνον τινά, καὶ ὅτι πολλάκις ἡ εὐγένεια τοῦ χαρακτῆρός του ἐμετρίαζε τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐστηρότητα, ὅπως ἐξάγεται ἔκ τινων παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα θέλομεν ἀναφέρει, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς ἄνδρας ἐπιφανεῖς τῆς ἀντιπάλου μερίδος.

Ὁ Μεθόδιος ἐγεννήθη εἰς Συρακούσας ἐξ εὐπατριδῶν καὶ εἶχεν ἔλθει ἐπὶ Λέοντος Ε' εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα λάβῃ αὐτόθι πολιτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλὰ σχετισθεὶς μετὰ τῶν μοναχῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων παρασυρόμενος, ἐπείσθη νὰ μεταβάλῃ σκοπόν, νὰ διανείμῃ τὰ πλεῖστα τῶν ὑπαρχόντων εἰς τοὺς πένητας, καὶ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ Μεθόδιος, ὅστις μετέπειτα ἐγένετο οἰκουμενικὸς πατριάρχης, εἶχεν οὐ μικρὰν ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα εἰς τὰ πράγματα, καὶ ἐχρησίμευσε πολὺ εἰς τὴν μερίδα εἰς ἣν κατετάχθη, γενόμενος εἷς τῶν κυριωτέρων ἀποστόλων τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἀρχηγῶν, περιελθὼν πολλάκις ὡς τοιοῦτος ἀνατολὴν καὶ δύσιν, καὶ πορευθεὶς ἐπανειλημμένως εἰς Ρώμην. Ὁ Θεόφιλος, ὅστις ἐτίμα τὴν δεξιότητα πανταχοῦ ὅπου καὶ ἂν εὕρισκεν αὐτήν, ἐκάλεσε τὸν ἄνδρα, συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ, ἐπροσπάθησε νὰ τὸν μεταπείσῃ, καὶ συναπήγαγε μάλιστα μεθ' ἑαυτοῦ εἰς μίαν τῶν κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατειῶν του. Ἀλλ' ὁ Μεθόδιος, μὴ δυνάμενος νὰ μετριάσῃ τὸν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ζῆλον ἑαυτοῦ καὶ ἐξακολουθῶν νὰ κατακρίνῃ τὰ ἀποφασισθέντα, καὶ νὰ κατηχῇ πολλοὺς αὐλικούς, παρώργισε τελευταῖον τὸν βασιλέα, ὅστις διέταξε νὰ φυλακισθῇ ἐπὶ ἔτη τινὰ εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ἀντιγόνου. Τινὲς τῶν χρονογράφων, ὁ εἷς τοῦ ἑτέρου πλειότερον [illegible] κατα, βεβαιοῦσιν ὅτι κατεκλείσθη αὐτὸς [illegible] τάφον στενότατον μετὰ δύο ληστῶν, ὅτι ὑπέστη ἀγωνίαν [illegible] μὲν τοῦ ἑνὸς τῶν ληστῶν ἐν τῷ μεταξύ, κατακλεισθέντος δὲ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. [illegible] Γενέσιος καὶ [illegible] ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου γραφαὶ οὐδὲν ἀναφέρουσιν ἐξ ὅλων τούτων, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκ τῶν

ἑπομένων φαίνονται ἀπίθανα. Ὁ Θεόφιλος, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν τότε πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, εἶχε πολλὴν κλίσιν πρὸς τὰς λεγομένας ἀπορρήτους ἢ ὑπερφυσικὰς ἐπιστήμας, ἀπαντήσας δὲ εἰς μίαν τῶν περὶ τούτων συγγραφῶν χωρίον, τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς οὔτε ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς ἠδυνήθησαν νὰ ἑρμηνεύσωσι, καὶ πληροφορηθεὶς τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἐμπειρίαν τοῦ Μεθοδίου, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸ βιβλίον. Ὁ δὲ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐξήγησε τὰς ἀμφιβολίας τοῦ βασιλέως, ὥστε οὗτος ἐξαγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῆς φυλακῆς μετήνεγκεν εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου διετέλεσεν ἔκτοτε ὁ Μεθόδιος ἐπιτηρούμενος ἁπλῶς. Πρὸς δύο ὅμως ἄλλους μοναχοὺς ὁ βασιλεὺς προσηνέχθη βιαιότερον. Ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἦσαν ἀδελφοί, Σύριοι τὸ γένος, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔτι ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Β΄, ἵνα στηρίξωσι τὸ δόγμα τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Ὁ Θεόφιλος, μαθὼν τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῶν εἰς τὰς νέας περὶ τούτου διατάξεις, δὲν τοὺς ἐτιμώρησεν ἀμέσως, ἀλλ' ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ ἵνα συνδιαλεχθῇ πρὸς αὐτοὺς περὶ πίστεως, καὶ εἰ δυνατὸν τοὺς μεταπείσῃ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὸν βασιλέα καταπολεμοῦντα τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, ἐτόλμησαν νὰ ὑβρίσωσιν αὐτὸν εἰπόντες· «ἐμφραχθείη τὸ στόμα τὸ κατὰ Θεοῦ λαλοῦν ἄνομα.» Ὁ βασιλεὺς ἠνέσχετο καὶ τοῦτο, καὶ τοὺς προσεκάλεσε νὰ φέρωσι τὰς μαρτυρίας τῶν προφητῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων, ὡς ἔλεγον, ἐστήριζον τὴν δοξασίαν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι προσήγαγον ῥῆσίν τινα ἐκ τῆς τοῦ Ἡσαΐου προφητείας, ἥτις δὲν εὑρίσκετο εἰς τὴν τοῦ Θεοφίλου ἱερὰν γραφήν, καὶ ἐβεβαίωσαν ὅτι οὗτος ἐνόθευσε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ περιελθούσας ἱερὰς βίβλους, τότε μόνον ὁ Θεόφιλος, ἀποβαλὼν τὴν μακροθυμίαν, κατεδίκασεν αὐτοὺς εἰς ποινὴν τῇ ἀληθείᾳ βαρυτάτην· διότι ἀφοῦ ἐτύφθησαν, ἐνεκεντήθη, ὡς βεβαιοῦται, ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν δωδεκάστιχον ἰαμβικὸν ἐπίγραμμα, διαλαμβάνον τὴν αἰτίαν τῆς τιμωρίας, συντεθὲν δέ, ὡς προστίθεται, ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου αὐτοῦ, καὶ ἔχον ὡς ἑξῆς.

«Πάντων ποθούντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν
»ὅπου πάναγνοι τοῦ Θεοῦ λόγου πόδες
»ἔστησαν εἰς σύστημα τῆς οἰκουμένης,
»ὤφθησαν οὗτοι τῷ σεβασμίῳ τόπῳ

»σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης.
»Ἐκεῖσε λοιπὸν πολλὰ ἐξ ἀπιστίας
»πράξαντες αἰσχρὰ δεινὰ δυσσεβοφρόνως,
»ἐκεῖθεν ἠλάθησαν ὡς ἀποστάται·
»πρὸς τὴν πόλιν δὲ τοῦ κράτους πεφευγότες,
»οὐκ ἐξαφῆκαν τὰς ἀθέσμους μωρίας.
»Ὅθεν γραφέντες ὡς κακοῦργοι τὴν θέαν
»κατακρίνονται καὶ διώκονται πάλιν.

Τινὲς τῶν χρονογράφων ἐννοήσαντες ὅτι τοσοῦτον μακρὸν ἐπίγραμμα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκεντηθῇ ἐπὶ μόνου τοῦ μετώπου, βεβαιοῦσιν ὅτι ἐγράφη ἐπὶ ὅλου τοῦ προσώπου καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὸ δὲ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐστίχθησαν μὲν τὰ μέτωπα τῶν δύο ἀδελφῶν διά τινων λέξεων, ἀναλόγως τῶν γενομένων ἐπὶ Εἰρήνης εἰς τοὺς ὑπερμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως ἀρμενίους, βραδύτερον δὲ ἀνεπλάσθη ὅτι ὁλόκληρον ἐνεκεντήθη δωδεκάστιχον. Ὁπωσδήποτε μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Ἀπάμειαν τῆς Βιθυνίας. Καὶ ὁ μὲν Θεόδωρος ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ὁ δὲ Θεοφάνης ἐπιζήσας, ἐχειροτονήθη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων μητροπολίτης Νικαίας.

Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος δὲν εἶχεν ἀντιπράττοντας μόνους τοὺς μοναχοὺς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος· εἶχε καὶ ἄλλους πολεμίους τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ σωφρονίσῃ τοιουτοτρόπως. Ἡ πενθερὰ αὐτοῦ Θεοκτίστη, τρέφουσα, ὅπως ὅλαι αἱ γυναῖκες, ἰδιάζουσαν πρὸς τὰς εἰκόνας εὐλάβειαν, ἀπῆλθεν ἐκ τῶν βασιλείων ὅπου οὐδεμία εἰκὼν ἠδύνατο νὰ ἀναρτηθῇ, καὶ ἔζη εἰς γυναικεῖόν τι μοναστήριον, τὸ ὁποῖον παρ' αὐτῆς ἱδρυθὲν ἐκαλεῖτο οἶκος τῶν Γαστρίων. Προσκαλοῦσα δὲ ἐκεῖ τὰς πέντε θυγατέρας τοῦ βασιλέως, Θέκλαν, Ἄνναν, Ἀναστασίαν, Μαρίαν καὶ Πουλχερίαν δὲν ἔπαυε προτρέπουσα καὶ νουθετοῦσα αὐτὰς εἰς τὸ νὰ μείνωσι πισταὶ πρὸς τὰ παρ' αὐτῆς πρεσβευόμενα. Ὁ Θεόφιλος τὴν παρεκάλεσε πολλάκις νὰ ἀπέχῃ τῆς τοιαύτης κατηχήσεως, ἀρκουμένη εἰς τὸ ὅτι αὐτὴ ἠδύνατο νὰ πολιτεύεται ἐλευθέρως κατὰ τὰς ἰδίας δοξασίας, καὶ ἡ Θεοκτίστη ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν θέλει ἐπεμβῇ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἐγγόνων αὐτῆς, παρήγγειλε δὲ αὐτάς, ὁσάκις ἐρωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ πατρός, νὰ μὴ εἴπωσι ποτὲ τί εἶδον καὶ τί ἤκουσαν παρ' αὐτῇ. Ἀλλ' ἡ νεωτέρα τῶν ἄλλων

Πουλχερία, μὴ ἐννοοῦσα ἔτι τὸ σπουδαῖον τοῦ πράγματος, διηγήθη ποτὲ εἰς τὸν πατέρα, μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης, τὰς περιποιήσεις τὰς ὁποίας ἐλάμβανον εἰς τὸ μοναστήριον, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀπωρῶν τὰς ὁποίας περεῖχεν ὁ κῆπος αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι ἡ μάμμη των εἶχεν εἰς τὸ κιβώτιόν της πολλὰ νινία, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἔδιδεν αὐτὰ εἰς τὰς ἐγγόνας νὰ τὰ ἀσπασθῶσι, τὰ ἐπέθετεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν. Ὁ Θεόφιλος τότε ἀπηγόρευσε πᾶσαν σχέσιν μεταξὺ μάμμης καὶ ἐγγόνων, ἡ δὲ Θεοκτίστη ἤρχισεν ἀναφανδὸν ἐλέγχουσα αὐτὸν καὶ σκώπτουσα ἐπί τε τοῖς αἱρετικοῖς φρονήμασι, καὶ τοῖς διωγμοῖς τῶν ὁμολογητῶν τῆς πίστεως, καὶ δηλοῦσα τὴν ἕνεκα τούτων κοινὴν δυσαρέσκειαν.

Ἀλλὰ τὸ δεινότερον ἦτο ὅτι αὐτὴ ἡ βασίλισσα ἐδιχονόει πρὸς τὸν Θεόφιλον περὶ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, προσκυνοῦσα λάθρα τὰς εἰκόνας. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄγνωστον εἰς τὸν βασιλέα. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐθίμων τὰ ὁποῖα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία παρέλαβεν ἐκ τῶν Ἀσιανῶν, ἦτο καὶ τὸ ἔθος τοῦ νὰ διατηρῇ γελωτοποιόν, εἰς ὃν ἦτο ἐπιτετραμμένον, χάριν διασκεδάσεως τοῦ βασιλέως νὰ πράττῃ καὶ νὰ λέγῃ ὅσα οὐδ' οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ὑπουργῶν ἐτόλμων, ἔθος τὸ ὁποῖον, ὡς πολλὰ ἄλλα, παρέλαβον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ τῆς Δύσεως αὐλαί. Ὁ ἐπὶ Θεοφίλου λοιπὸν γελωτοποιὸς καλούμενος Δένδερις, ἀνδράριον παρακεκκομένον, ὡς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, καὶ τοῦ ὁμηρικοῦ Θερσίτου διαφέρον κατ' οὐδέν, εἰσπηδήσας ποτὲ εἰς τὸν κοιτωνίσκον τῆς αὐγούστης Θεοδώρας, κατέλαβεν αὐτὴν ἀσπαζομένην θείας εἰκόνας, καὶ μετὰ σπουδῆς προσάγουσαν αὐτὰς εἰς τὰ ἑαυτῆς ὄμματα. Ὁ Δένδερις πλησιάσας ἠρώτησε θαρρούντως κατὰ τὸ σύνηθες τί εἶναι ἄρά γε αὐτά. Ἡ δὲ «τὰ καλά μου» ἀπεκρίθη «νινία, καὶ ἀγαπῶ ταῦτα πολλά». Ὁ βασιλεὺς συνέπεσε νὰ κάθεται τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς τὴν τράπεζαν, καὶ προσελθόντα μετ' ὀλίγον τὸν Δένδεριν, ἠρώτησε πόθεν ἔρχεται, ὁ δὲ εἶπεν ὅτι ἦτο εἰς τὴν μάνναν, ἐννοῶν τὴν Θεοδώραν, καὶ ὅτι εἶδεν αὐτὴν ἐκβάλλουσαν τοῦ προσκεφαλαίου καλὰ νινία. Ὁ Θεόφιλος ἤξευρε τί σημαίνουσι τὰ νινία αὐτά, ὅθεν ἀναστὰς τῆς τραπέζης ἐπορεύθη πρὸς τὴν βασίλισσαν καὶ ἤλεγξεν αὐτὴν διότι παραβαίνει τὰ καθεστῶτα, γινομένη ἀφορμὴ σκανδάλων καὶ παρεξηγήσεων. Ἡ Θεοδώρα, ἥτις

ἠγάπα τὸν Θεόφιλον, καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὸν λυπῇ, ἔκρυψε τὸ πρᾶγμα ἀπὸ αὐτόν, καὶ «οὐ τοῦτο ἐστὶν» εἶπεν ἀμέσως «ὦ βασιλεῦ, οὐ τοῦτο, καὶ ὡς ὑπείληφάς συ· τῷ δὲ κατόπτρῳ μου ἤμην ἀτενίζουσα, μετὰ τῶν θεραπαινίδων, καὶ τὰς ἐκεῖσε τικτομένας ἰδὼν ὁ Δένδερις μορφάς, ἐλθὼν ἀπήγγειλεν ἀφρόνως τῷ βασιλεῖ καὶ δεσπότῃ.» Ἔπειτα δὲ ἐσωφρόνισε τὸν γελωτοποιόν, καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως τὸν ἐδίδαξε νὰ μὴ λέγῃ τι πλέον εἴς τινα περὶ τῶν καλῶν νινίων, ὥστε ἐρωτήσαντός ποτε αὐτὸν τοῦ Θεοφίλου παρὰ πότον περὶ βασιλίσσης, «εἰ πάλιν ἄρα τὰ καλὰ νινία ἀσπάζεται,» ὁ Δένδερις, ἐνθυμούμενος τὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ ἐπιθεὶς μὲν τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῖς χείλεσι, τῇ δὲ ἀριστερᾷ τῶν ὄπισθεν μερῶν ἐπιλαβόμενος, «σίγα» ἀπεκρίθη «σίγα περὶ τῶν νινίων, ὦ βασιλεῦ.»

Καὶ ἐνῷ ὁ Θεόφιλος ἠναγκάζετο οὕτω ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν σύζυγον στοργῆς νὰ ἀνέχεται τὴν παράβασιν τῶν παρ' αὐτοῦ διατεταγμένων ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις· ἐνῷ δὲν ἴσχυε νὰ καταβάλῃ τὴν πεισματώδη ἀντίστασιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· ἐνῷ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἵτινες μόναι ὑπερεμάχουν ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρχισαν νὰ ἀπαυδῶσιν ἐκ τοῦ μακροῦ, καὶ πολλάκις παλιμβούλου, καὶ πάντοτε ἀτελεσφόρου τούτου ἀγῶνος· ἐνῷ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα τὰ ὁποῖα πρὸ καιροῦ παρεισήγαγον πολλὰς μεταξὺ τῶν ὑπερμάχων τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως διαιρέσεις, ὁσημέραι ἐξησθένιζον τὰς δυνάμεις αὐτῶν· ὁ Θεόφιλος ἕνεκα ἰδιαιτέρων οἰκογενειακῶν περιστάσεων, κατέφερε μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ, πληγὴν ἔτι καιριωτέραν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ τὸ σύστημα. Ὁ Θεόφιλος ἐπεθύμει φυσικῷ τῷ λόγῳ νὰ διατηρήσῃ ὁ οἶκος αὐτοῦ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' υἱὸν δὲν ἐγέννησεν εἰμὴ ἐξώρας, τῷ 839, ὅθεν παρέλαβε συμμέτοχον τῆς ἀρχῆς τὴν πρεσβυτάτην θυγατέρα Θέκλαν, ὑπάνδρευσε δὲ τὴν προτελευταίαν Μαρίαν, ἣν καὶ ὑπὲρ πάσας τὰς λοιπὰς ἠγάπα πλειότερον μετὰ καλλίστου τινὸς καὶ γενναίου ἀρμενίου ὀνόματι Ἀλεξίου Μουσελέ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ὑποστηρίξει καὶ τὰ δικαιώματα τῆς οἰκογενείας, καὶ τὴν μεταρρύθμισιν. Ὁ Ἀλέξιος προαχθεὶς διὰ τοῦ γάμου τούτου εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα τοῦ Καίσαρος, ἀνεδείχθη ἄξιος τῆς τοιαύτης τύχης διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Θεόφιλος ἀπησχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τοῦ κα-

λίφου Ἀλμαμούν, οἱ Ἄραβες, οἵτινες εἶχον γίνει ἤδη πρό τινων ἐνιαυτῶν κύριοι μέρους τῆς Σικελίας, κατέκτησαν τὴν Μεσσήνην καὶ τὸ Πάνορμον, ὅπερ κατέστησαν κύριον αὐτῶν ὁρμητήριον ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κράτος διετήρει ἐπὶ μὲν τῆς Σικελίας τὰς Συρακούσας, καὶ ἐπὶ τῆς Ἀπουλίας δὲ πόλεις οὐκ ὀλίγας, ὁ Θεόφιλος ἀπέστειλεν αὐτόθι τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν ἵνα σώσῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ σωθῇ. Τῷ ὄντι ὁ Ἀλέξιος, ὠφελούμενος ἀπὸ τὰς διενέξεις τῶν τε Λομβαρδῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ηὐδοκίμησε πολὺ ἐν τῇ ἀποστολῇ ταύτῃ, ὅτε παρήχθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπόνοιαι κατ' αὐτοῦ, ὅτι μελετᾷ νὰ ἁρπάσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν δυτικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν. Ἀνεκλήθη λοιπὸν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, καὶ φοβηθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ, παρήκουσε, μέχρις οὗ διὰ μεσιτείας τῆς Μαρίας ἀπεστάλη εἰς Σικελίαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος, ὁ ἐπιλεγόμενος Κρίθινος, κομίζων αὐτῷ ὑπόσχεσιν ἀσυλίας, καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῶν λόγων αὐτὸ τοῦ βασιλέως τὸ φυλακτόν. Δυστυχῶς ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀπεβίωσεν ἡ Μαρία, καὶ ὑπερίσχυσαν αὖθις παρὰ τῷ Θεοφίλῳ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλεξίου, οἵτινες ἦσαν πολλοὶ καὶ ἄσπονδοι, ἕνεκα τῆς παραδόξου τοῦ νέου τούτου τύχης. Ἐντεῦθεν ὁ Θεόφιλος περιηργύρωσε μὲν πολυτελῶς τὴν λάρνακα ἐν ᾗ κατετέθη ὁ νεκρὸς τῆς Μαρίας καὶ διὰ λελαξευμένων ἐπ' αὐτῇ ἰάμβων ἔδωκε προνόμιον ἀσυλίας εἰς πάντα ὅστις ἐφ' οἱῳδήποτε ἐγκλήματι κατηγορηθεὶς ἤθελε προσφύγει ἐκεῖ, ἐφ' ἑτέρου ὅμως μετεχειρίσθη τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς σύζυγον, ἅμα ἐπιστρέψαντα, ὡς στασιαστήν, ἐμαστίγωσεν, ἐφυλάκισε, καὶ προσέτι ἐδήμευσε τὰ κτήματα αὐτοῦ.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι νέα ἀπόδειξις τοῦ πόσον παρεφέρετο πολλάκις ὁ Θεόφιλος ἐκ τοῦ ὀξέος αὐτοῦ χαρακτῆρος. Τὰ δὲ ἐπακολουθήσαντα περιστατικὰ μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἴσχυε πάντοτε εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἡ φωνὴ τοῦ ἀρχαίου διδασκάλου του καὶ φίλου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα συμβάντα, προσελθόντος τοῦ βασιλέως, καθ' ὃ εἶχεν ἔθος, εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος ὅστις ἐτέλει κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν θείαν μυσταγωγίαν, καὶ ἐδυσφόρει διὰ τὴν γενομένην τῶν λόγων αὐτοῦ παραβίασιν, προλαβὼν ἔστη ἔμπροσθεν ἐν μέσῳ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὅτε ὁ Θεόφιλος ἐπλησίασεν εἰς τὴν σωλέαν, ὁ

Θεόδωρος ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ· «ἔντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε· ἕνεκεν τίνος, ὦ βασιλεῦ;» ὁ δὲ βασιλεὺς στραφεὶς πρὸς τὴν παρισταμένην σύγκλητον· «ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πρᾳότητος καὶ δικαιοσύνης», ἀπήντησε. «Καὶ ποία δικαιοσύνη ἐν σοί,» ὑπέλαβεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος,«ὅτι δοὺς ἐνυπόγραφον λόγον Ἀλεξίῳ δι' ἐμοῦ οὐκ ἐφύλαξας τοῦτον;» ὁ δὲ βασιλεὺς παροργισθεὶς ἐξήγαγεν αὐτὸν βιαίως τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἐξώρισε. Μετ' ὀλίγον ὅμως παραγενομένου τοῦ Θεοφίλου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ δημοσίᾳ ὡσαύτως ἐλέγξαντος αὐτὸν δι' ἀμφοτέρας τὰς πράξεις, ὁ Θεόφιλος ἀνεκάλεσεν ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἐξορίας τὸν ἀρχιεπίσκοπον· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐνόμισε τότε ἑαυτὸν ἀνάξιον τῆς ἱερωσύνης δι' ἣν ἔπαθεν ὕβριν, διώρισεν αὐτὸν οἰκονόμον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Συγχρόνως δέ, ἐκβαλὼν τῆς φυλακῆς τὸν Ἀλέξιον,ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν περιουσίαν καὶ ἐν ταὐτῷ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος μὴ θελήσας νὰ δοκιμάσῃ αὖθις τὴν ἄστατον τῆς τύχης εὔνοιαν, δὲν συγκατετέθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, οἰκοδομήσας, ὡς τότε εἴθιστο, ἴδιον ἑαυτῷ μοναστήριον, κατά τινας μάλιστα δύο.

Ἐν τούτοις ταῦτα πάντα δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ καθησυχάσωσι τὸν Θεόφιλον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 842 νοσήσας βαρέως ἐκ τῆς ἀσθενείας ἐξ ἧς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανε,ἔβλεπε μὲν τὸν υἱὸν Μιχαὴλ τριετῆ μόλις ὄντα, ἤξευρε δὲ τὴν σύζυγον καὶ τὴν Θέκλαν ἀφωσιωμένας εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Συνεκάλεσε λοιπὸν περὶ τὴν κλίνην αὐτοῦ τήν τε σύγκλητον καὶ τοὺς ἐν τέλει,καὶ ἠγωνίσθη διὰ φωνῆς ἥτις εἶχεν ἤδη ἐξασθενήσει,νὰ προτρέψῃ αὐτοὺς νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς δύο ἀσυμβίβαστα πράγματα, πιστοὶ εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὸν υἱόν, πιστοὶ δὲ καὶ εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρ' αὐτῶν ἀπαιτήσας,δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἰδίου παιδός. Ὁ ἐκ Περσίας προσφυγὼν Θεόφοβος, ὃν εἴδομεν συμμετασχόντα ἁπάντων τῶν τοῦ Θεοφίλου πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων,εἶχε πρὸ καιροῦ κινήσει τὴν δυσπιστίαν τοῦ βασιλέως, δι' ἣν ἀπελάμβανεν ἀγάπην παρά τε τοῖς πολυαρίθμοις Πέρσαις οἵτινες εἶχον παρακολουθήσει αὐτόν, καὶ παρὰ τῷ ἰθαγενεῖ στρατῷ. Ὅθεν ἔκτοτε διετέλει περιωρισμένος ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Βουκολέοντος, ὅτε αἴφνης ὁ Θεόφιλος, ἐνῷ ἔπνεε τὰ λοίσθια,ἐζήτησε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Ἡ διαταγὴ τοῦ

βασιλέως ἐξετελέσθη καὶ ὅτε προσήγαγον τὴν κεφαλὴν ἐκείνην «νῦν γε, εἶπε στενάξας, οὐδὲ σὺ Θεόφοβος, οὐδ' ἐγὼ Θεόφιλος,» καὶ θεὶς τὴν χεῖρα ἐπ' αὐτῆς, ἀπεβίωσε τὴν 20 ἰανουαρίου τοῦ 842.

Οὕτω κατέλυσε τὸν βίον ὁ Θεόφιλος· σὺν αὐτῷ δὲ κατελύθη ὁριστικῶς καὶ ἡ μεταρρύθμισις.

Ἐξηγήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν διατὶ ἀπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Ἀλλ' ὅσῳ καὶ ἂν ἀπέτυχε, κατέλιπεν ἴχνη πολλὰ ἔν τε τῷ πνευματικῷ καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, ὡς προϋπεδείξαμεν καὶ ὡς θέλει ἀποδειχθῇ ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν κατά τε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ παρόντος τόμου καὶ μάλιστα καθ' ἅπαντα τὸν ἑπόμενον τέταρτον τόμον. Δὲν ἀπέβη λοιπὸν ὅλως ἀτελέσφορον τὸ ἐπιχείρημα καὶ πλὴν τούτου περιεποίησεν ἐξαίρετον ἱστορικὴν τιμὴν εἰς τὸν μέσον τοῦ ἑλληνισμοῦ αἰῶνα.

Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὁποῖον διεξῆγον τὴν τολμηροτάτην τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσιν διὰ τὴν μέχρι τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἐπισήμου μεταρρυθμίσεως. Οἱ δὲ παυλιανῖται εἶναι, κατὰ τὸν Γίββωνα, οἱ μεταδόντες εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἥτις μετὰ μακροὺς καὶ φονικωτάτους ἀγῶνας ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἐν Γερμανίᾳ, ἐν ταῖς Σκανδιναυϊκαῖς χώραις καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ (σελ. 468—470 τοῦ παρόντος τόμου). Περὶ τῶν παυλιανιτῶν τούτων ἰδοὺ τί λέγει ὁ Μακώλαιϋ, ἀκριβολογήσας πλειότερον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Οἱ Ἕλληνες ἔσωζον πάντοτε τὴν ἐξαίρετον εὐφυΐαν καὶ τὸ ζητητικὸν πνεῦμα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ τελειότατα τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ὡμίλουν πάντοτε τὴν ἰσχυροτέραν καὶ εὐκαμπτοτέραν τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, συνεπήγοντο εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ναρβώννης καὶ τῆς Τολώσσης μετὰ τῶν ἀρωμάτων, τῶν μεταξωτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων τῆς Ἀνατολῆς, θεωρίας τολμηρὰς καὶ ἀγχίνοας, αἵτινες ἦσαν ὅλως ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἑσπερίους. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ παυλιανικὴ θεολογία, ἐν ᾗ πολλαὶ δοξασίαι τῶν νεωτέρων καλβινιστῶν ἀνεμιγνύοντο μετὰ τῶν δοξασιῶν τῶν πάλαι Μανιχαίων, διεδόθη τάχιστα καθ' ἅπασαν τὴν Προβηγκίαν καὶ τὴν

Λαγγεδόκην. Καὶ τὴν αὐτὴν θεολογίαν διέδωκαν βραδύτερον οἱ παυλιανῖται, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἰς τὴν Βοημίαν.

Τοιουτοτρόπως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ δαιμονιώτερος τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὁριστικὴ κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Θεοδώρα Μιχαὴλ Γ'.

Ἡ Θέκλα, ἣν ὡς εἴδομεν εἶχε παραλάβει ὁ πατὴρ συμμέτοχον τῆς κυβερνήσεως, δὲν διετήρησεν εἰμὴ ψιλὸν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς, πᾶσα δὲ ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, προσλαβούσης συνεπιτρόπους τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βάρδαν, τὸν μάγιστρον Μανουήλ, θεῖον αὐτῆς ἐκ πατρὸς ὄντα, καὶ τὸν ἀρχαῖον λογοθέτην Θεόκτιστον. Τί ἐφρόνει ἡ Θεοδώρα περὶ εἰκόνων ἀνέκαθεν, τὸ γνωρίζομεν ἤδη· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁ θάνατος τοῦ συζύγου της δὲν ἠλάττωσε τὴν πρὸς αὐτὰς εὐλάβειάν της. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἦτο γυνὴ χρηστή, καὶ εἶχε μάλιστα τὸ προτέρημα τῆς οἰκονομίας, διότι ηὔξησεν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεώς της τὸ μέγα χρηματικὸν ἀποταμίευμα ὅπερ ὁ Θεόφιλος κατέλιπεν ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ. Ἀλλ' ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς ἦτο ἀσθενὴς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ της ἠδυνήθη νὰ ἐπενεργήσῃ. Τὸ δὲ δεινότερον, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίτροποι οὔτε ἐξαίρετόν τινα ἱκανότητα εἶχον οὔτε εὐστάθειαν περὶ τὰς πεποιθήσεις. Εἷς μάλιστα, ὁ ἀδελφός της Βάρδας ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες μηδεμίαν πρεσβεύοντες ὑγιᾶ ἀρχήν, σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχουσιν, εἰμὴ νὰ ηὐξήσωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν διὰ παντὸς τρόπου. Ἐνῷ δὲ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ κυβερνῆται οἱ κληθέντες ν' πηδαλιουχήσωσι τὴν τύχην τοῦ κράτους, ἡ ἀναρχία ἡ ἐπικρατήσασα ἐπὶ Μιχαὴλ Β' περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, δὲν εἶχε παύσει πολλοῦ γε καὶ δεῖ, διὰ τῶν διατάξεων τοῦ Θεοφίλου· ἰδίως δὲ ἐβλάβη ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῶν πολυαρίθμων αὐτῆς ἀντιπάλων εἰμὴ διὰ τῆς περὶ τὰς πεποιθήσεις εὐσταθείας καὶ αὐστηρότητος. Ἀλλὰ περὶ τούτου δέον νὰ προσθέσωμεν ἔτι τινὰ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην τῆς παρούσης ἱστορίας στιγμήν.

Αἱ κοινωνικαὶ μερίδες ἦσαν διῃρημέναι περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς 8. Τὸ μέγα τοῦ λαοῦ πλῆθος ἐνέμενε προσηλωμένον εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ πεποιθήσεις καὶ ἕξεις· ὅλαι αἱ γυναῖκες, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων κοινωνικῶν βαθμίδων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐξηκολούθουν ἀσπαζόμεναι καὶ λατρεύουσαι τὰς εἰκόνας μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὅπως πάλαι ποτέ. Τὸ πολυάριθμον καὶ ἰσχυρὸν μοναχικὸν τάγμα, τὸ ὁποῖον ἀείποτε τοσοῦτον ἐκθύμως καὶ πεισματωδῶς ἠγωνίσθη κατὰ πάσης καινοτομίας, δὲν ἔπαυσεν ὑποθάλπον τὰς προλήψεις τῶν δύο ἐκείνων ὁμάδων, αἵτινες βεβαίως περιελάμβανον τὸ ἀσυγκρίτως μεγαλήτερον μέρος τοῦ ἔθνους. Οὔτε ἡ μετριοπάθεια τοῦ Λέοντος Γ΄, οὔτε ἡ αὐστηρότης τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, οὔτε ἡ ἀνοχὴ τοῦ Λέοντος Δ΄, οὔτε ἡ διοικητικὴ ἐμπειρία τοῦ Νικηφόρου, οὔτε ἡ σύνεσις τοῦ Λέοντος Ε΄, οὔτε ὁ ὀξὺς χαρακτὴρ τοῦ Θεοφίλου, οὔτε αὐτὴ ἡ ἱερὰ ἐπιτηδειότης, δι' ἧς ἡ Ζ΄ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἡρμήνευσε τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ἠδυνήθησαν νὰ τροπολογήσωσι τὰς ἡμαρτημένας τῶν ὄχλων ἐκείνων δοξασίας. Ὁ μόνος τρόπος δι' οὗ αἱ δοξασίαι αὗται ἠδύναντο νὰ καθαρισθῶσι, νὰ ὑγιασθῶσι, καὶ ὄντως νὰ ἁγιασθῶσιν ἦτο ἡ τῆς ὀρθῆς παιδείας εἰς τοὺς πολλοὺς διάδοσις· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἡ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ μεταρρύθμισις δὲν εὐωδώθη βραδύτερον εἰμὴ διότι εἶχεν ἤδη τότε εὑρεθῇ ἡ τυπογραφικὴ τέχνη. Ἀφ' ἑτέρου αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, ἐν μέρει ὡς μᾶλλον πεφωτισμέναι, ἐν μέρει ὡς ἐκ τοῦ πρακτικωτέρου βίου ὃν διῆγον, διδασκόμεναι τὰ ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα συνεπήγοντο αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δοξασίαι, ἐπέμενον φρονοῦσαι ὅσα καὶ ἄλλοτε περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ οὐ μόνον ἐπέμενον φρονοῦσαι τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς κατεῖχον τὰ πλεῖστα ἀξιώματα· διότι ὅ τε πατριαρχικὸς θρόνος καὶ πάντες οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι ἦσαν εἰς χεῖρας αὐτῶν· ἐπλειονοψήφουν δὲ καὶ ἐν τῇ συγκλήτῳ, καὶ ἐν τῇ ὑπαλληλίᾳ, καὶ ἐν τῷ στρατῷ. Συνέβαινεν ὅμως τότε παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Ε΄ καὶ ἔτι μᾶλλον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἐπὶ Θεοδώρας, ὅ,τι εἶχε συμβῇ παρ' αὐτοῖς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ΄ ἐπὶ Εἰρήνης. Πολλοὶ δηλαδὴ ἐξ αὐτῶν ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ μακροὶ καὶ ἐπανειλημμένοι ἀγῶνες, οἱ διεξαχθέντες ἐπὶ τῷ

σκοπῷ τῆς ἀνορθώσεως τῆς γνησίας πίστεως, οὐδόλως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους, καὶ ἀντὶ νὰ τονώσωσι τὰς ἠθικάς, τὰς διανοητικὰς καὶ τὰς ὑλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀπ' ἐναντίας παρήγαγον νέαν ἀφορμὴν διενέξεων καὶ ἐρίδων, ἤρχισαν νὰ διστάζωσι περὶ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τῶν φρονημάτων αὐτῶν. Καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ ἐνδοιασμὸς οὗτος ἀπέβη νῦν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης· διότι ἐν τῷ μεταξὺ νέαι μὲν ἐγένοντο ἀπόπειραι ὑπὸ βασιλέων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μεγαλοφυῶν, ὅλων δὲ δεξιωτάτων· καὶ ὅμως αἱ νέαι αὗται ἀπόπειραι, αἵτινες διήρκεσαν περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπέβησαν οὐδὲν ἧττον τῶν πρώτων ἀτελέσφοροι.

Ἡ μόνη δύναμις τῆς πολιτείας ἡ παραμείνασα καὶ ἤδη πιστοτέρα πάσης ἄλλης εἰς τὴν μεταρρύθμισιν ἦτο ὁ στρατός. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τοῦ στρατοῦ ἐξηγήσαμεν καὶ ἄλλοτε. Ὁ στρατὸς ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ πρακτικώτερον μέρος πάσης κοινωνίας, καὶ συναισθάνεται τούτου ἕνεκεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας καὶ ἀρετῆς, ἥτις ἦτο τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐντεῦθεν τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἴσχυσεν ἀείποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει παρὰ τῷ στρατῷ μᾶλλον, ἢ παρὰ ταῖς ἄλλαις κοινωνικαῖς τάξεσιν. Ὁποῖον δὲ ἦτο καὶ ἤδη τὸ πνεῦμα τοῦ στρατοῦ τούτου, ἀπεδείχθη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου. Ὁ μάγιστρος Μανουήλ, συγκαλέσας κατὰ τὸν ἱππόδρομον πᾶσαν τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουράν, ἐνόμισε καθῆκον νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς στρατιώτας ἐκείνους, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν, τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους ὑποταγήν, ἐπροοιμίασε δὲ τὸν λόγον ὡς ἑξῆς· «Οἴδατε πάντες, ὦ ἄνδρες, ὁποῖα τὰ πρὸς ὑμᾶς τῆς ἀγάπης γνωρίσματα ἔν τε κηδεμονίαις, ἔν τε προστασίαις φιλόφροσι, συνάμα ταύταις καὶ εὐεργεσίαις, μηδόλως ἐξισταμένων ἡμῶν. Καὶ διὰ τοῦτο χρεὼν ὑμᾶς ἡμῖν ἀποδοῦναι τὰς ἀντιχάριτας ἔν τε λόγων πειθοῖ καὶ ἔργων· καὶ ὅπερ ἂν ἡμῖν αἱρετὸν διακέκριται, τοῦτο ἑλέσθαι σπουδάζοιτε, καὶ ὃ ἐὰν ἀρέσκον κατὰ σπουδὴν καὶ προαίρεσιν, τὸ εὐπειθὲς αὐτῷ μέχρι καὶ κινδύνου παντὸς ἐπιδείξασθαι.» Ὁ στρατὸς ὅστις ἐγίνωσκε τὰς διαθέσεις τῆς Θεοδώρας καὶ τὴν πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ἀφοσίωσιν τοῦ Μανουήλ, νομίσας ἐκ τοῦ προοιμίου τούτου ὅτι ὁ Μάγιστρος ἐπεζήτει τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἀναγόρευσιν, δὲν ἄφησεν αὐτὸν νὰ τελειώσῃ τὸν λό-

γον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνευφήμησεν αὐτὸν καὶ ὡρκίσθη ὑπακοὴν εἰς αὐτόν. Ὅτε δὲ ἐκεῖνος νοήσας τὴν παρεξήγησιν, ἀνέκραξε διαρρήδην «Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τὰ ἔτη πρὸς πλεῖστον ὁδεύσειεν,» ὁ Γενέσιος βεβαιοῖ ὅτι «ἐπλήσθησαν ἀθυμίας καὶ πολυειδοῦς ἐνεφορήθησαν θλίψεως, ἀλλ' ὅμως τὸ προσταγὲν ἐξεπλήρουν.» Ὁ στρατὸς λοιπὸν παρέμενε πιστὸς εἰς τὸ φρόνημα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ὅμως ἔχων πᾶσαν πεποίθησιν εἰς τὸν μάγιστρον Μανουὴλ ὑπήκουεν οὐδὲν ἧττον πιστὸς εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα, ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἡ Θεοδώρα μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς συμβούλων. Εἰς τοὺς πολυαρίθμους ἀντιπάλους τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὴν παραχθεῖσαν μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς διαίρεσιν ἕνεκα τῶν προειρημένων ἀμφιβολιῶν, προσετέθη ἤδη τὸ γεγονὸς ὅτι τῆς πολιτείας προΐστατο γυνὴ ποθοῦσα τὴν παλινόρθωσιν. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης Βάρδας δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τὰς εἰκόνας, ἀλλ' ἤθελε νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, καὶ ἐνόει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, εἰμὴ διὰ τῶν πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ μὲν διότι ἦσαν ἀσυγκρίτως τῶν ἀντιπάλων πολυαριθμότεροι, τὸ δὲ διότι ἔμελλον νὰ ἀποβῶσιν ἰσχυρότεροι διὰ τῆς προστασίας τῆς βασιλίσσης. Ἐξ ἀρχῆς ἄρα ἀπεφάσισε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς ἀδελφῆς, νὰ ἐνθαρρύνῃ μάλιστα αὐτὴν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν παλαιῶν καθεστώτων, ἐπιφυλαττόμενος νὰ τὴν ὑποσκελίσῃ βραδύτερον, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ κύριον αὐτοῦ βούλευμα. Ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ Μανουὴλ ἦσαν ἄλλοι ἄνθρωποι· ἄνθρωποι ἔντιμοι καὶ χρηστοί, ἀλλὰ παντάπασιν ἀπεστερημένοι τῆς εὐσταθείας τοῦ χαρακτῆρος, τῆς ἀπαραιτήτου εἰς τοιαύτας κρισίμους περιστάσεις. Ὁ Θεόκτιστος εἶχεν ἀρχίσει πρὸ καιροῦ νὰ διστάζῃ ἂν ἡ μεταρρύθμισις ἦναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ πραγματικῶς, καὶ νὰ κατισχύσῃ τοσούτων καὶ τηλικούτων δυσκολιῶν. Αὐτὸς ὁ Θεόφιλος εἶχεν ὑπονοήσει, ὡς φαίνεται, τὰς ἀμφιβολίας ταύτας τοῦ λογοθέτου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ λόγῳ, ἐξώρκισεν αὐτὸν ἰδίως νὰ μὴ συγκινέσῃ εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καθαίρεσιν. Ἐξ ὅλων τῶν ὑπερτάτων τῆς κυβερνήσεως διαχειριστῶν, μόνος ὁ θεῖος τῆς βασιλίσσης Μανουὴλ ἦτο ὁ εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Δυστυχῶς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας τῆς τότε κοινωνίας τάξεις,

οὔτε ἡ παιδεία, οὔτε ἡ πεῖρα ἴσχυον νὰ ἐκριζώσωσι πολλὰς προλήψεις τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐθήλαζον, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μητέρων αὐτῶν, ἐνεστερνίζοντο διὰ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον παρ' αὐτῶν τούτων τῶν μητέρων, καὶ ἀνέπνεον διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας ὑπὸ τῆς ὁποίας περιεστοιχίζοντο καθ' ὅλον τὸν βίον. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, ἐνόσησεν ὁ Μανουὴλ βαρέως, οἱ δὲ ἐπισκεφθέντες αὐτὸν μοναχοὶ τοῦ Στουδίου τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι δὲν θέλει ἀναρρώσει εἰμὴ ἐὰν τάξῃ τῷ Θεῷ τὴν τῶν εἰκόνων ἀνόρθωσιν. Ὁ Μανουὴλ ἔταξε τὸ ζητούμενον, καὶ ἅμα ἀναλαβὼν ἐκ τῆς νόσου, ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ ἐκτελέσῃ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν. Ὁμοφροσύνη λοιπὸν ἐπεκράτησε μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρώπων οἵτινες εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὴν τύχην τοῦ κράτους, περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν. Ἅμα δὲ ἀποφασίσαντες τοῦτο ἀνέλαβον τὸ ἔργον, καὶ ἐπερειδόμενοι μὲν ἐπί τε τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους καὶ ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ μοναχικοῦ τάγματος, ὠφελούμενοι δὲ ἐκ τῶν διαιρέσεων ὅσαι ἐνεφώλευον παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐξετέλεσαν τὸ βούλευμα μετὰ παραδόξου ταχύτητος καὶ εὐκολίας. Ἡ ταχύτης καὶ ἡ εὐκολία αὕτη παραβαλλομένη πρὸς τὰς πολυειδεῖς δυσχερείας ὅσας ἀπήντησε πρὸ 60 ἐτῶν ἡ Εἰρήνη, προσεπιμαρτυροῦσιν ὁπόσον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ὡριμάσει τὸ πνεῦμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν ἀρχαίων καθεστώτων. Ὁ στρατὸς ὅστις τοσοῦτον ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν Εἰρήνην, ὑπῆρξεν ἤδη εὐπειθέστερος, τὸ μὲν διὰ τὴν ἀπεριόριστον ἐπιρροήν, ἣν εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ μάγιστρος Μανουήλ, τὸ δὲ διότι παρεισέφρυσαν βεβαίως καὶ ἐν αὐτῷ δισταγμοί τινες ἀνάλογοι τῶν παραχθέντων παρὰ τοῖς ἄλλοις ὀπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἡ ἀσθένεια καὶ ἡ ἀνάρρωσις τοῦ Μανουὴλ συνέβη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, διότι πάντα τὰ πρὸς ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων ἐνηργήθησαν, καὶ αὐτὴ ἡ πρώτη ἑορτὴ τῆς ὀρθοδοξίας ἐτελέσθη ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως. Ὁ Μανουήλ, ἅμα ἀναλαβών, συννενοηθεὶς μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Θεοκτίστου, οἵτινες ἦσαν πρὸ καιροῦ πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπῆλθε πρὸς τὴν βασίλισσαν Θεο-

δώραν καὶ παρέστησεν αὐτῇ ὅτι ἡ κοινὴ εὐχὴ ὅλων τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αὖθις τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱεραὶ εἰκόνες. Πρὶν ἢ πράξῃ τὸ διάβημα τοῦτο ὁ Μανουὴλ εἶχε προσλάβει συνεργοὺς τοῦ πράγματος τήν τε μητέρα τῆς Θεοδώρας καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῆς. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα, καίτοι προσωπικῶς εὐλαβουμένη τὰς εἰκόνας, ἐδίσταζε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν αὐτῶν, εἴτε διότι οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἦσαν ἔτι ἰσχυροὶ καὶ πολυάριθμοι, εἴτε διότι δὲν ἤθελε νὰ προσβάλῃ τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, πρὸς ὃν ἔσωζε πάντοτε πολλὴν ἀγάπην. Καίτοι δὲ οἱ χρονογράφοι διαφοροτρόπως ἐκθέτουσι τὴν ἀπάντησιν αὐτῆς πρὸς τοὺς συνεπιτρόπους, παρ' ὅλοις ὅμως ὑποφαίνεται ὁ ἐνδοιασμὸς ἐκεῖνος τῆς βασιλίσσης. Τῷ ὄντι ὁ Ἰωσὴφ Γενέσιος, πρὸς ὃν συμφωνοῦσιν ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Σκυλίτζης, βεβαιοῖ ὅτι ἀντέλεξεν ἐπὶ μικρόν, «εἴτε διὰ τὴν τοῦ τηλικούτου μετάθεσιν πράγματος, εἴτε διὰ φιλανδρίαν ἴσως παράλογον, προτιμωμένη τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνθρώπινα.» Εἶπε δὲ πρὸς τὸν Μανουὴλ ὅτι «ὁ ἐμὸς ἀνὴρ καὶ βασιλεὺς μακαρίτης σοφίας ἀρκούντως ἐξείχετο, καὶ οὐδὲν τῶν δεόντων αὐτῷ ἐλελήθει· καὶ πῶς τῶν ἐκείνου διαταγμάτων ἀμνημονεύσαντες εἰς ἑτέραν διαγωγὴν ἐκτραπείημεν;» Τότε ἠπείλησεν αὐτὴν ὁ Μανουὴλ ὅτι «εἴπερ τῶν εἰκόνων μὴ φροντίσειας ἀναμορφῆς τε καὶ προσκυνήσεως, ἑτέρως τὰ τῆς εὐνοίας ἢ αὐτῆς τῆς βασιλείας, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, διατεθήσεται·» ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν εἶπεν ὅτι, ἐὰν δὲν τὸ πράξῃ αὐτή, θέλουσι τὸ πράξει ἄλλοι, δι' ὃ ἐκπλαγεῖσα κατὰ τὸ φαινόμενον ἡ βασίλισσα, ἀληθῶς δὲ καὶ μάλα χαρεῖσα ἐνέδωκεν εἰς τὴν πρότασιν καὶ ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ αὐτήν, διατάξασα νὰ παρασκευασθῶσιν ἀμέσως τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, καὶ ἰδίως διὰ προσηκούσης συζητήσεως νὰ ὁρισθῶσι τὰ ἀναγκαῖα διατάγματα. Κατὰ δὲ τὴν ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου γραφεῖσαν χρονογραφίαν, πρὸς ἣν συμφωνοῦσιν ὁ Συμεὼν ὁ λογοθέτης καὶ ὁ Λέων ὁ Γραμματικός, ἡ Θεοδώρα, ἀκούσασα τὴν πρότασιν τῶν ἐπιτρόπων, «τοῦτο, ἀπεκρίθη, καὶ δι' ἐπιθυμίας ἦγον ἀεί, καὶ μελετῶσα διέλειπον οὐδαμῶς· ἀλλ' ἡ τῶν πολλῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τέλει τῇ τοιαύτῃ προσανακειμένων αἱρέσει πληθὺς ἐκώλυε ἄχρι τῆς σήμερον, οὐχ ἧττον δὲ καὶ οἱ τῆς ἐκκλησίας ὑπερμαχοῦντες μη-

τροπολῖται, καὶ μάλιστα ὁ πατριάρχης. . . .» Ἐκεῖνος δὲ ἀντεῖπε· «καὶ τί γοῦν οὕτω, δέσποινα, φρονοῦσάν σε καὶ βουλευομένην τὰ κάλλιστα, τὸ κωλῦον ἐστὶν μὴ καὶ εἰς ἔργον ταῦτα ἀχθῆναι, καὶ τὴν πάνδημον ταύτην κελεῦσαι εἰς πέρας ἐλθεῖν ἑορτήν;» Μεθ' ὃ ἡ βασίλισσα διέταξε νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ περαιτέρω. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ βασίλισσα ἐνέδωκε. Τὸ δὲ κείμενον τῶν πρὸ μικροῦ παρατεθέντων χρονογράφων εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁμολογεῖ ἅπαντα τὸν ἀνώτερον κλῆρον ὑπερμαχοῦντα ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὅ,τι πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ γίνῃ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν προαποφασισθέντων ἦτο ἡ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ ἀνδρός, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι θέλει πεισθῇ νὰ μεταβάλῃ γνώμην ἐπὶ ζητήματος τὸ ὁποῖον λόγῳ καὶ ἔργῳ ἐπρέσβευε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βίαν,καὶ διέταξαν ἕνα τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὀνόματι Κωνσταντῖνον (τὸν πατέρα τοῦ πατρικίου Θωμᾶ, τοῦ μετὰ ταῦτα λογοθέτου τοῦ δρόμου γενομένου) νὰ μεταβῇ μετὰ ἰσχυροῦ ἀποσπάσματος εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἵνα διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἰωάννην τὰ ἀποφασισθέντα. Ὁ πατριάρχης ἤξευρε πρὸ ἡμερῶν τὰ παρασκευαζόμενα· ἤξευρεν ὅτι ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Μεθόδιος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι μοναχοί, περιστοιχίζοντες τὴν βασίλισσαν, εἶχον κατακυριεύσει τὸ πνεῦμα αὐτῆς, ἤξευρε τὴν ἀπιστίαν τοῦ Βάρδα, τὴν παλιμβουλίαν τοῦ Θεοκτίστου, τὰς προλήψεις τοῦ Μανουήλ· εἶχε μάθει τὴν σκηνὴν τὴν συμβᾶσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ βλέπων τὸν κίνδυνον τὸν ἀπειλοῦντα τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀναμορφώσεως ὑπὲρ οὗ τοσοῦτον ἤθλησεν, ἀναλογιζόμενος δὲ τὰ ἀποτελέσματα ὅσα ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἡ κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως, εἶχε περιέλθει εἰς ἀθυμίαν πολλήν, εἰ καὶ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέβαλε τὰς ἀκραδάντους αὐτοῦ πεποιθήσεις. Ἦτο δὲ κατακεκλιμένος ἐπὶ σκίμποδος ἐντὸς μιᾶς τῶν μεγάλων τοῦ πατριαρχείου αἰθουσῶν, ὅτε εἰσῆλθεν ὁ ἀξιωματικὸς Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐδήλωσεν αὐτῷ διὰ βραχέων, κατ' ἀνωτέραν διαταγήν, ὅτι πολλοὶ πολλαχόθεν συνελθόντες μοναχοὶ καὶ εὐλαβεῖς ἄνδρες ἀπηύθυναν πρὸς τὴν βασιλείαν δέησιν ἵνα διατάξῃ τὴν τῶν πανσέπτων εἰκόνων ἀναστή-

λῶσιν. Ἐὰν λοιπὸν συμφωνῇ εἰς τοῦτο, ἡ ἐκκλησία θέλει ἀναλάβει τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς κόσμον. Εἰ δὲ διστάζῃ καὶ ἀντιλέγῃ, δέον νὰ μεταβῇ εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως κτήματα αὐτοῦ, μέχρις οὗ συνέλθῃ σύλλογος τῶν ἁγίων πατέρων καὶ συσκεφθεὶς μετ' αὐτοῦ, μεταπείσῃ αὐτὸν κακῶς λέγοντα καὶ φρονοῦντα. Ἡ παραγγελία αὕτη καὶ ὁ αὐθάδης τρόπος καθ' ὃν ἐξετελέσθη, δὲν ἐθορύβησαν τὸν γενναῖον ἄνδρα, ὅστις ἀπήντησεν ἀταράχως ὅτι θέλει σκεφθῇ περὶ τούτου· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων διαταγὴν νὰ λάβῃ διὰ παντὸς τρόπου ἢ τὴν συνκίνεσιν τοῦ πατριάρχου πρὸς συγκρότησιν συνόδου, ἢ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, καὶ βλέπων αὐτὸν μὴ θέλοντα νὰ συναινέσῃ οὔτε εἰς τὸ ἓν οὔτε εἰς τὸ ἄλλο, ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας, ὅστις φαίνεται ἀντέστη καὶ ἐπληγώθη ἐν τῇ βιαιοπραγίᾳ ταύτῃ. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ εἰς τὴν πόλιν, ἐτάραξε τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἤκουον θρυλούμενον ὅτι ἐνεργεῖταί τι, ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἀκριβῶς τί τρέχει. Καθὼς δὲ συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ πιστεύσωσι τὰ χείριστα, καὶ ἐπίστευσαν τῷ ὄντι ὅτι ἡ βασίλισσα διέταξε νὰ σφάξωσι τὸν πατριάρχην, ὥστε ἐδέησε νὰ ἀποσταλῇ αὐτὸς ὁ Βάρδας, ἵνα προλάβῃ δεινοτέραν τινὰ διατάραξιν. Ὁ Βάρδας προσελθὼν εἰς τὸ πατριαρχεῖον κατέπεισε τὸ συρρεῦσαν περὶ αὐτὸ πλῆθος, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἵνα κινήσῃ τὸν ἔλεον ἐπλήγωσεν αὐτὸς ἑαυτόν, ὅπερ μεταβαῖνον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, κατήντησε νὰ μεταβληθῇ εἰς φήμην, ὅτι ὁ πατριάρχης ἠθέλησε νὰ γίνῃ αὐτόχειρ. Τότε μετεκλήθησαν ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ κτῆμα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ἅμα μετεκομίσθη ὅλοι οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων εἰς σύνοδον, τῆς ὁποίας δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς τὰ πρακτικά, ἥτις ὅμως ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσα περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, δὲν ὑπῆρξε πολὺ τακτική. Ἐν πρώτοις οὐ μόνον ὑπὸ πατριάρχου δὲν προεδεύετο, ἀλλὰ συνῆλθεν εἰς τὸ κατάστημα τοῦ λογοθέτου παρὰ πάντα τὰ εἰθισμένα· διότι αἱ σύνοδοι συνήρχοντο ἢ ἐν ἐκκλησίᾳ τινί, ἢ ἐν τῷ πατριαρχείῳ, ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἱερῷ οἰκοδομήματι. Πλὴν τούτου, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τῆς ὁμολογίας τῆς βασιλίσσης ὅτι ὅλος ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἐπρέσβευε τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀλίγιστοι πιθανῶς ἐπίσκοποι προσεκλήθησαν εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο. Δὲν λέγομεν οὐδείς, διότι ὑπῆρξαν βεβαίως τινὲς πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοκτίστου, ἵνα

μὴ ἀπολέσωσι τὰ ἐπαρχίας αὐτῶν· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν πολλοί, ὡς δηλοῦται προσέτι ἐκ τῆς πληθύος τῶν μοναχῶν τῶν προχειρισθέντων μετ' ὀλίγον εἰς διαφόρους ἐπισκοπάς. Ἡ σύνοδος λοιπὸν αὕτη συνεκροτήθη κυρίως ἐκ τῶν πεισματωδῶν τούτων πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς εὐαρίθμους παλιμβουλήσαντας ἀρχιερεῖς ἠνώρθωσαν μὲν τὸ κῦρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, καθῄρεσαν δὲ καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸν πατριάρχην Ἰωάννην καὶ πάντας τοὺς ὁμόφρονας αὐτῷ, ἐχειροτόνησαν δ' ἀντ' αὐτοῦ τὸν Μεθόδιον, καὶ παρέδωκαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων εἰς ὑποψηφίους ἐκ τοῦ τάγματος αὐτῶν ληφθέντας. Συνέβη δὲ ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ γεγονός τι χαρακτηριστικώτατον τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τὰς ὁποίας εἶχον οἱ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ βασίλισσα ἐπεθύμει οὐ μόνον νὰ ἐξαιρέσῃ τὸν Θεόφιλον τοῦ ἀναθεματισμοῦ ὃν ἐψήφισεν ἡ σύνοδος κατὰ τῶν ὁπωσδήποτε συμπραξάντων εἰς τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ ῥητὴν ὑπὲρ αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχῃ συγγνώμην τε καὶ συγχώρησιν καὶ ἀμνηστείαν παρὰ Θεοῦ τῆς τοιαύτης διαμαρτίας. Ὅθεν ἀπῄτησε τοῦτο παρὰ τῆς συνόδου ὡς προσωπικὴν χάριν καὶ ἀνταπόδοσιν τῶν ὅσα αὕτη ἔπραξεν, ἀπειλήσασα, «ὡς εἰ μὴ τοῦτο γένηται, οὔτ' ἐμὲ σχοίητε ἐπακολουθοῦσαν ὑμῖν, οὔτε τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων προσκύνησιν καὶ ἀνάρρησιν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀνάληψιν.» Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο καθ' ἑαυτὴν ἀρκετὰ παράδοξος ἰδίως διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλήν· ἀλλὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ὑπῆρξαν, εἰ δυνατόν, ἔτι παραδοξότερα. Οἱ περὶ τὸν Μεθόδιον ἀπήντησαν ὅτι ἐπεθύμουν πολὺ νὰ ἀποδείξωσι τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὴν βασίλισσαν, ἀλλ' ὅτι ἔχουσι μὲν τὸ δικαίωμα νὰ συγχωρῶσι ζῶντας, καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀποθανόντας ὅταν τὰ σφάλματα αὐτῶν ἦναι μικρά, καὶ ἐπῆλθε μετάνοια ἕνεκεν αὐτῶν, ἡ ἐξουσία των ὅμως δὲν προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ διαλύσωσι τὰς εὐθύνας τῶν ἀνθρώπων ὅσοι μετέστησαν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου μετὰ τῶν πονηρῶν ἐλπίδων, καὶ φέροντες πρόδηλον τὴν κατάγνωσιν. Τότε ἡ δέσποινα δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαβεβαιώσῃ ἐνόρκως τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον θίασον, ὅτι ὁ Θεόφιλος ἀκούων αὐτὴν κατολοφυρομένην διὰ τὰς συμφορὰς ὅσας ἐπήγαγε καὶ ἔμελλε να ἐπαγάγῃ ἡ αἵρεσις, μετεμελήθη μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου, καὶ ζητήσας τὰς εἰκόνας κατησπάσατο αὐτὰς ζεούσῃ ψυχῇ. Ὅτι τοῦτο ποτὲ δὲν ἐγένετο, εἶναι ἀναμφισβήτητον· διότι ἀπεναντίας

εἴδομεν τὸν Θεόφιλον ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου συνιστῶντα εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν διατήρησιν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ Θεοδώρα ὡς παροῦσα ἤξευρε τοῦτο κάλλιστα· οὐδὲν ἧττον δὲ ἐγνώριζον τοῦτο καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ παρευρεθέντων, ἐξαιρέτως δὲ ὁ λογοθέτης Θεόκτιστος, παρὰ τῷ ὁποίῳ συνεδρίαζεν ἡ σύνοδος, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἀπευθύνει τοὺς τελευταίους ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως λόγους. Καὶ ὅμως τοσοῦτον παράδοξοι ἦσαν αἱ θρησκευτικαὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἰδέαι, ὥστε ἡ μὲν Θεοδώρα δὲν ἐδίστατε νὰ ψευσθῇ ἐν γνώσει, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν συγγνώμην τοῦ συζύγου, ἡ δὲ σύνοδος δὲν ἐδίστασεν ὡσαύτως, ἐν γνώσει τοῦ ψεύδους, νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν αἰτουμένην συγγνώμην, καὶ νὰ δώσῃ μάλιστα εἰς τὴν δέσποιναν ἐγγράφως τὴν περὶ τούτου διαβεβαίωσιν.

Τούτων γενομένων, ἐπεκύρωσεν ἡ βασίλισσα πάντα τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντα, ἐχειροτονήθη ὁ Μεθόδιος οἰκουμενικὸς πατριάρχης, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ τελεσθῇ κατὰ τὴν προσεγγίζουσαν πρώτην κυριακὴν τῶν νηστειῶν, ἥτις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος 842 τῇ 19 φεβρουαρίου, πανήγυρις εἰς τιμὴν τῆς ψηφισθείσης ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ περιγραφὴ τῆς τότε κατὰ πρῶτον τελεσθείσης ταύτης πανηγύρεως σώζεται παρ' ἀνωνύμῳ τινὶ χρονογράφῳ, ἔχουσα ὡς ἑξῆς· «Ἐμήνυσε (Θεοδώρα) τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ Μεθοδίῳ τοῦ δηλοποιῆσαι καὶ ἐπισυνάξαι πάντα ἄνθρωπον ὀρθόδοξον ἀπό τε μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων, ἡγουμένων, κληρικῶν καὶ κοσμικῶν, ὡς ἂν παραγένωνται ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ μετὰ τιμίων σταυρῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἁγίων νηστειῶν. Καὶ τούτων πάντων γενομένων, καὶ ἀναριθμήτου πλήθους συναχθέντος ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, παραγίνεται δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μετὰ τῆς ἁγίας καὶ ὀρθοδόξου αὐτοῦ μητρὸς καὶ πάσης τῆς συγκλήτου, ἀνὰ κηρὸν βασιλικὸν εἷς ἕκαστος αὐτῶν βαστάζων. Καὶ ἑνωθέντες τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ, καὶ ὁμοῦ μετὰ λιτῆς ἀπάραντες ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ, καὶ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, κατῆλθον λιτανεύοντες μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν τῶν λεγομένων Κτεναρίων. Καὶ δὴ ἐκτενοῦς εὐχῆς γενομένης καὶ μετὰ κατανύξεως καὶ δακρύων πολλῶν καὶ στεναγμῶν τὸ «κύριε ἐλέησον» εἰπόντων, ὑπέστρεψαν ἐν τῷ ἁγίῳ ναῷ μετὰ χαρᾶς πολλῆς καὶ λαμπρότητος τὴν θείαν μυστικὴν λειτουρ-

γίαν ἐκτελέσοντες. Καὶ οὕτως ἀνεστηλώθησαν αἱ ἅγιαι καὶ σεπταὶ εἰκόνες ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ ναῷ τοῦ τιμᾶσθαι καὶ σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι ὑπὸ πάντων τῶν πιστῶν. Οἱ οὖν εὐσεβῶς κρατοῦντες μετὰ τοῦ σεβασμίου καὶ ἁγιωτάτου πατριάρχου Μεθοδίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μητροπολιτῶν καὶ ὁσίων ἀσκητῶν τὸ τηνικαῦτα ἐθέσπισαν, τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἁγίαν καὶ σεβασμίαν ἑορτὴν ταύτην ἐτησίως λαμπρῶς ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἁγίων νηστειῶν, ἥτις καὶ μέχρι τῆς δεῦρο ἑορτάζεται.» Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἑορτάζεται τῷ ὄντι μέχρι τῆς σήμερον παρ' ὅλοις τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν πρώτην κυριακὴν τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς. Σημειωτέον ὅμως ὅτι μικρὸν ἀπὸ τῆς πρώτης ἱδρύσεως αὐτῆς προσέλαβε χαρακτῆρα πολὺ γενικώτερον καὶ σπουδαιότερον, τὸν χαρακτῆρα πανηγύρεως τελουμένης ἕνεκα τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθῆς πίστεως κατὰ πάσης ἐν γένει αἱρέσεως. Τούτου δὲ ἕνεκα ἐκλήθη πανήγυρις τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀποτελεῖ μίαν τῶν κυριωτάτων ἑορτῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τοιουτοτρόπως κατελύθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις, διότι οὐ μόνον ἀνεστηλώθησαν αἱ εἰκόνες εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς πάντα τὰ δημόσια μέρη, ἀλλ' ἀποκατεστάθησαν καὶ τὰ καταργηθέντα μοναστήρια, τὸ δε μοναχικὸν τάγμα ἴσχυσε πάλιν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει. Ἡ θρασύτης αὐτοῦ δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Τῇ 19 φεβρουαρίου 842 μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς πρώτης ἑορτῆς τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ Θεοδώρα εἶχε καλέσει εἰς μέγα γεῦμα τὸν Μεθόδιον καὶ ἅπαντα τὸν ἀνώτατον τῆς πρωτευούσης κλῆρον, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Θεοφάνης, εἷς τῶν δύο ἐκείνων ἀδελφῶν μοναχῶν, ὧν τὸ μέτωπον εἶχε στιχθῆ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Θεοφίλου. Ὁ διορισμὸς τοῦ Θεοφάνους εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Νικαίας εἶχεν ἀπαντήσει δυσκολίας τινὰς διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐνομίσθη ἄτοπον νὰ ἀποδοθῇ τηλικοῦτον ἀξίωμα εἰς μοναχὸν ἀμαθῆ καὶ μέχρι χθὲς πλάνητα διατελέσαντα. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα ἐπέμεινε κυρίως ἕνεκα τοῦ τεκμηρίου ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, καὶ ὁ Θεοφάνης ἀνεδείχθη οὕτω εἷς τῶν ὑπάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν. Οὐδ' ἠρκέσθη ἡ Θεοδώρα εἰς τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο δεῖγμα τῆς εὐνοίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μεγάλου περὶ οὗ ὁ λόγος συμπο-

σίου, ἀτενίσασα τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοφάνους καὶ θέλουσα νὰ περιποιηθῇ αὐτὸν εἶπεν, ὅτι θαυμάζει τὴν καρτερίαν, μεθ' ἧς ὑπέστη τὸ πάθημα, καὶ οἰκτείρει τὴν πρὸς αὐτὸν σκληρότητα τοῦ δράσαντος. Ὁ δ' ἀναιδὴς μοναχός, λησμονῶν τὴν εὐγνωμοσύνην ἣν ὤφειλε πρὸς τὴν βασίλισσαν διά τε τὴν προστασίαν ἧς ἠξιώθη παρ' αὐτῆς ἀνέκαθεν, καὶ τοὺς ἐπιεικεῖς λόγους οὓς αὕτη ἐξήνεγκεν, ἐτόλμησε νὰ ἀποκριθῇ ὅτι «ὑπὲρ ταύτης τῆς γραφῆς μάλα τρανῶς ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ ἀδεκάστῳ δικαστηρίῳ διαδικάσομαι σὺν τῷ ἀνδρί σου καὶ βασιλεῖ.» Ἡ δυστυχὴς βασίλισσα, ἥτις πρὸ ἑνὸς μόλις μηνὸς εἶχε στερηθῇ τὸν σύζυγόν της, ἥτις ἠγάπα αὐτὸν περιπαθῶς, ἥτις ἔπραξεν ὅ,τι ἠδύνατο ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ, καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἀπήλλαξε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παντὸς κινδύνου διὰ τῆς ἀπονεμηθείσης ὑπὸ τῆς συνόδου ἀμνηστείας, ἀκούσασα αἴφνης τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἀγρίου ἐκείνου μοναχοῦ, ἐταράχθη, ἐδάκρυσε, καὶ ἐγερθεῖσα ἐκ τῆς τραπέζης, τί σημαίνουσι λοιπόν, ἠρώτησεν, αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτὴν ἔγγραφοι ὁμολογίαι, ὅτε οὐ μόνον δι' αὐτῶν δὲν λογίζεται συγχωρηθείς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀγῶνας ἐνώπιον τῆς θείας δίκης ἐγκαλεῖται καὶ ἐνάγεται; Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ἠγέρθησαν καὶ πάντες οἱ παρακαθήμενοι, ὁ δὲ πατριάρχης Μεθόδιος, ὅστις ὡς ἄνθρωπος λαβὼν ἀνωτέραν ἀνατροφὴν ᾐσθάνθη τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος, καὶ ἤξευρε προσέτι ὅτι διὰ μόνης τῆς ἰσχυρᾶς προστασίας τῆς βασιλίσσης ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ νίκην ὁριστικὴν κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔσπευσε νὰ ἀνακράξῃ· «οὔ, βασίλεια, οὔ, ἀλλ' ἕξει βεβαίως τὰ ἡμέτερα, τῆς ὀλιγωρίας τούτων λογιζομένης οὐδέν.» Καὶ κατηυνάσθη οὕτω ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἀλλὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας δὲν παρέμειναν ἀκύμαντα, ὡς ἀξιοῖ ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία, πολλοῦ γε καὶ δεῖ.

Τὰ ἄγρια τῶν μοναχῶν πάθη τὰ ὁποῖα δὲν εὐλαβοῦντο οὐδ' αὐτὴν τὴν τοσοῦτον εὐεργετήσασαν αὐτοὺς βασίλισσαν, ἐπεχείρησαν διωγμὸν δεινότατον κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Πρῶτον αὐτῶν θῦμα ἐγένετο ὁ περιφανὴς ἀνὴρ ὅστις μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ὁ Ἰωάννης ἀπαχθεὶς ἀπὸ τῶν κτημάτων αὐτοῦ εἰς μονήν τινα, κειμένην πλησίον τοῦ λιμένος τῆς πόλεως, ἐξωρίσθη ἔπειτα εἰς χώρας ἀπωτέρας· ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖ παρέμεινεν ἀνενόχλητος. Οἱ ἀμείλιχοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι συκοφαντήσαντες τὸν ἄνδρα, ὅτι δῆθεν ἐξώρυξε τοὺς ὀφθαλμοὺς μιᾶς εἰκόνος, καὶ ἐπιλα-

ζόμενοι τῆς γελοίας ταύτης προφάσεως, κατ' ἄλλους μὲν ἀνταπέδωκαν αὐτῷ τὰ ἴσα, τυφλώσαντες τὸν ἄνθρωπον, κατ' ἄλλους δὲ περιωρίσθησαν νὰ μαστιγώσωσιν αὐτὸν διὰ διακοσίων πληγῶν, ὅσαι οὐδέποτε εἰς τοὺς χειρίστους τῶν κακούργων ἐπεβλήθησαν. Διακόσιαι πληγαὶ κατενεχθεῖσαι εἰς τὸν σοφώτερον καὶ χρηστότερον τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων τούτων, τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος καρπὸς τῆς εἰς τὰ πράγματα ἐπανόδου τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· καὶ τοῦτον παρηκολούθησαν ἀνάλογοι ἄλλοι. Ὁ πολυμαθὴς ἱεράρχης Θεσσαλονίκης, Λέων ὁ μαθηματικός, ὅστις ἦτο ἓν τῶν ἀγλαϊσμάτων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καθῃρέθη, διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ ἀθηναίου τινὸς Βασιλείου, ἐπισκόπου Κρήτης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι διατελέσαντος. Εἴδομεν δὲ ὁποίου φυράματος ἄνθρωπος ἦτο ὁ προχειρισθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Θεοφάνης. Ὁ Μεθόδιος ἦτο ἄνθρωπος ὁπωσοῦν μετριοπαθής, καὶ καθῄρει μὲν τοὺς ἐπιμένοντας εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεδέχετο ὅμως μέχρι τινὸς τοὺς μετανοοῦντας. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου περιῆλθεν, ὅπως πρότερον ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Νικηφόρος, εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς μᾶλλον ἀδυσωπήτους τῶν μοναχῶν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀντιφατικαὶ περὶ τούτου εἰδήσεις. Τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατριάρχου ὑποδεικνύει ὁ βιογράφος τοῦ ἀναχωρητοῦ Ἰωαννικίου. Ὁ δὲ Νικήτας Δαβίδ, ὁ βιογραφήσας τὸν μετ' οὐ πολὺ πατριαρχεύσαντα καὶ πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἐνδοτικώτερον ἀναδειχθέντα Ἰγνάτιον, παρίστησι δεινὴν τὴν ἐκ τῶν ποικίλων ἐκείνων δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπελθοῦσαν ἀναστάτωσιν. «Καθαιρεῖ δὲ πάντας καὶ κατασπᾷ τῶν ἐκκλησιῶν, λέγει περὶ Μεθοδίου ὁ Νικήτας, ὅσοι τῷ μύσει τῆς αἱρέσεως ὑπήχθησαν, ἀνίστησι δὲ ἐκκλησίαν καινήν, ἱερεῖς τε καὶ ἀρχιερεῖς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῆς κατ' αὐτὸν ὀρθοδόξου πίστεως προεχειρίσατο.» Αὐτὸς τοῦ Μεθοδίου ὁ βιογράφος ὁμολογεῖ τὸν οὐ καθήκοντα ζῆλον τοῦ πατριάρχου, καὶ βεβαιοῖ προσέτι ὅτι πολλοὶ τῶν παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντων ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ βαθμοῦ εἰς ὃν προήχθησαν, καὶ ὅτι ἐπειδὴ πολλοὶ ὀρθόδοξοι ὑπέβαλον περὶ τούτου παραστάσεις, οἱ τοιοῦτοι ἐτιμωρήθησαν ὅπως εἶχον τιμωρηθῇ οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδοί. «Καὶ καθαιροῦνται καὶ ἀφανίζονται οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι καὶ τὸ σχίσμα μεῖζον.» Τὸ δὲ πάντων περιεργότερον εἶναι ὅτι οἱ λοιποὶ χρονογράφοι, ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ αὐτῶν, οὐδεμίαν λέξιν ἀναφέρουσι περὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀναρχίας, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ θρίαμβος τῶν μοναχῶν.

Ἀρά γε τούτων τέχνασμα ἦτο καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ τοῦ Μεθοδίου σκευωρηθεῖσα συκοφαντία; Τῷ ὄντι μικρὸν μετὰ τὴν ἀνίδρυσίν του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Μεθόδιος κατηγορήθη ὑπὸ γυναικός τινος ὅτι ἐζήτησε νὰ ἐπιβουλευθῇ τὴν τιμὴν αὐτῆς· ἦτο δὲ ἡ γυνὴ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γνωστὴ ὁμολογουμένως τῷ πατριάρχῃ καὶ ἔχουσα φιλικὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτῆς Μητροφάνης ἀνεδείχθη βραδύτερον ἀρχιερεὺς Σμύρνης. Ἡ κατηγορία αὕτη ἐτάραξε φυσικῷ τῷ λόγῳ τὰ πνεύματα. Ὅθεν οἱ ἐπίτροποι τῆς ἀρχῆς ἀπελθόντες μετὰ τῶν συγκλητικῶν εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἀνεκοίνωσαν τῷ ἱεράρχῃ τὴν ὑπόθεσιν, κατηφιῶντες, καὶ ζητοῦντες ἐξηγήσεις. Ἀλλ' ὁ Μεθόδιος δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ καταστήσῃ πρόδηλον τὸ ἀνυπόστατον τῆς κατηγορίας δι' ἀποδείξεώς τινος, ἣν οἱ χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ἐν ἐκτάσει, ἡ δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων αἰδημονεστέρα ἱστορία δὲν τολμᾷ νὰ ἀναφέρῃ. Οὕτω ὅμως ἀποτυχούσης τῆς κατὰ τοῦ πατριάρχου σκευωρίας, ἐνομίσθη πρόσφορος ἡ περίστασις νὰ ἐνοχοποιηθῶσι τοὐλάχιστον οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως· ὅθεν ἡ γυνὴ ἠπειλήθη ὅτι θέλει καθυποβληθῆ εἰς βασανιστήρια, ἐὰν δὲν ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ αὐτή, ὑπείκουσα εἰς τὸ ἀκαταμάχητον τοῦτο ἐπιχείρημα, ἐβεβαίωσεν ὅτι παρεκινήθη νὰ συκοφαντήσῃ τὸν ἱερὸν ἄνδρα ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ καθεστῶτος δόγματος. Τότε συνελήφθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ κατεδικάσθησαν ἐφ' ὅρου ζωῆς εἰς τὴν παράδοξον ποινήν, νὰ προπορεύωνται τῆς κατ' ἔτος τελουμένης εἰς μνήμην τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως λιτανείας κρατοῦντες λαμπάδας εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ἀκούοντες ἀντηχοῦν τὸ ἀνάθεμα κατὰ τῶν φρονούντων ὅσα αὐτοὶ ἐφρόνουν περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Ἄλλοι δὲ ἑτεροδοξοῦντες ἔπαθον πολὺ χείρονα. Οἱ περὶ τὴν Θεοδώραν δὲν ἐνόμισαν, φαίνεται, συνετὸν νὰ ἐπιχειρήσωσι διωγμόν τινα κατὰ τῶν Παυλιανιτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετῴκισεν ἐκ Συρίας καὶ Ἀρμενίας εἰς Θράκην, ὡς προμάχους τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους κατὰ τῶν Βουλγάρων. Οἱ Βούλγαροι ἦσαν πάντοτε ἐπικίνδυνοι, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Βόγορις εἶχεν ἐσχάτως ἀπαιτήσει τὴν ἐπανάληψιν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἀρχαίου φόρου. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεως ταύτης διὰ τὴν σταθερότητα ἣν ἔδειξεν

ὁ Μανουήλ, καὶ διότι δὲν εἶχεν ἐκλείψει ἡ ἀνάμνησις τῆς συμφορᾶς ἣν ἔπαθον οἱ Βούλγαροι ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε΄. Ὅθεν ἀνενεώθη ἡ ἐκεχειρία, καὶ συνεφωνήθη ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἔκπαλαι παρ' ἑκατέρῳ τῷ μέρει ὑπαρχόντων αἰχμαλώτων. Ἀντηλλάγησαν δὲ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις μία ἀδελφὴ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων πρὸ καιροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς χριστιανὴ ἀνατραφεῖσα καὶ ὁ μοναχὸς Θεόδωρος ὁ Κουφαρᾶς, ὅστις ὡσαύτως πρὸ καιροῦ αἰχμάλωτος ἐν Βουλγαρίᾳ διατελῶν, εἶχεν ἰσχύσει πολὺ παρὰ τῷ ἡγεμόνι τῆς χώρας ἐκείνης, καὶ ἐκμάθει ἐντελῶς τὴν Βουλγαρικὴν γλῶσσαν· ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν μετ' οὐ πολὺ παρὰ τούτων παραδοχὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ κράτος ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους, ἐὰν οἱ Παυλιανῖται κατατρεχόμενοι ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν Βουλγάρων. Τούτου ἕνεκα ἡ κυβέρνησις τῆς Θεοδώρας ἀπέσχεν ἀπὸ πάσης βίας κατὰ τῶν ἄκρων τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδῶν, ἐλπίζουσα ἴσως προσέτι ὅτι, καθ' ὃ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ πολυαρίθμων κατοίκων, πρεσβευόντων ἕτερα δόγματα, καὶ διατελοῦντες ἐξ ἀνάγκης εἰς ἀδιαλείπτους πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, καὶ ὑπείκοντες εἰς τὴν ποικίλην ἐπίδρασιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, θέλουσιν οἴκοθεν κατὰ μικρὸν προσέλθει εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδοξίας. Δυστυχῶς ἡ κυβέρνησις τῆς Θεοδώρας δὲν προσηνέχθη μετὰ τῆς αὐτῆς συνέσεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πολυαρίθμους τῆς αὐτῆς αἱρέσεως ὀπαδούς. Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς φοβερᾶς καταδρομῆς ἣν κατὰ τούτων ἐπεχείρησεν, ἀρκεῖ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς ὀλίγας λέξεις, ὅσας ἀναφέρει περὶ τούτου ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία. Κατ' αὐτὴν ἡ βασίλισσα ἀγαλλομένη δι' ὅσα ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας «καὶ οἷον τρόπαια ἐπιθεῖναι μείζω δι' ἐφέσεως ἔχουσα, καὶ τοὺς κατὰ τὴν ἀνατολὴν παυλικιανοὺς ἐπειρᾶτο μετάγειν, ὡς βούλοιτο, πρὸς εὐσέβειαν, ἢ ἐξαιρεῖν καὶ ἀπ' ἀνθρώπων ποιεῖν, ὃ καὶ πολλῶν κακῶν τὴν ἡμετέραν ἐνέπλησεν. Ἡ μὲν γὰρ πέμψασά τινας τῶν ἐπ' ἐξουσίας (ὁ τοῦ Ἀργυροῦ καὶ ὁ τοῦ Δουκὸς καὶ ὁ Σουδάλης οἱ ἀποσταλέντες ἐλέγοντο), τοὺς μὲν ξύλῳ ἀνήρτων, τοὺς δὲ ξίφει παρεδίδουν, τοὺς δὲ τῷ τῆς θαλάσσης βυθῷ. Ὡσεὶ δέκα μυριάδες ὁ οὕτως ἀπολλύμενος ἠριθμεῖτο

λαός, καὶ ἡ ὕπαρξις αὐτῶν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ ἤγετο καὶ εἰσεκομίζετο.» Ἑκατὸν λοιπὸν χιλιάδες ψυχαὶ ἐγένοντο ἐν μόνῃ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ θύματα τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως. Καὶ οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἐμαίνοντο διὰ τὴν τιμωρίαν ἣν ὑπέστησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε′ καὶ ἐπὶ Θεοφίλου ὀλίγοι τινὲς μοναχοί, καὶ αὐτοὶ ὡς ὑβρισταὶ μᾶλλον τῆς βασιλείας καὶ συνωμόται κατὰ τῶν καθεστώτων ἢ ἕνεκα τοῦ δόγματος αὐτῶν· οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτῶν διὰ τὰς εὐαρίθμους ταύτας πράξεις, ἀνέπλαττον τότε καὶ ἄλλας ἀνυπάρκτους κατηγορίας κατά τε τῶν δύο εἰρημένων βασιλέων, καὶ κατ' αὐτῶν ἐκείνων ὅσοι ὁμολογουμένως οὐδένα διέπραξαν θάνατον, οἱ αὐτοὶ χρονογράφοι μετὰ πολλῆς ψυχρότητος καὶ ἀδιαφορίας ἀναφέρουσι τὴν ἀνασκολόπισιν, τὴν καρατομίαν, τὸν καταποντισμὸν δέκα μυριάδων ἀνθρώπων, καὶ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας. Ἀλλ' ἡ κακουργία αὕτη δὲν ἔμελλε νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος. Οἱ Παυλιανῖται ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι καὶ μάχιμοι. Ἀπελπισθέντες, ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Καρβέα, ἀξιωματικοῦ ἐγκρίτου παρὰ τῷ ἀνατολικῷ στρατῷ, καὶ τάχιστα συμποσωθέντες εἰς πεντακισχιλίους ἄνδρας, κατέφυγον πρὸς τοὺς Ἄραβας τῆς Μελιτηνῆς. Ἐκεῖ εὗρον πολλὴν δεξίωσιν· ἔκτισαν κατ' ἀρχὰς κώμας, καὶ μετ' ὀλίγον πολλαπλασιασθέντες δι' ἀδιαλείπτων προσφύγων, ᾠκοδόμησαν μεταξὺ Σεβαστῆς καὶ Τραπεζοῦντος, πόλιν μεγάλην, τὴν Τεφρικήν, καὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον μακρὸν καὶ ἐναγώνιον, διαρκέσαντα περὶ τὰ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ἔτη καὶ τοῦ ὁποίου τὰς πρώτας περιπετείας θέλομεν ἀναφέρει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ. Ὥστε δίκαιον εἶχεν ἡ πρὸ μικροῦ παρατεθεῖσα χρονογραφία, λέγουσα, ὅτι τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο τῆς Θεοδώρας «πολλῶν κακῶν τὴν ἡμετέραν ἐνέπλησεν.» Ἡ ἀφροσύνη τῶν κυβερνήσεων τιμωρεῖται πάντοτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ἡ σύνεσις πάντοτε ἀνταμείβεται. Ὅ,τι ἀπέφυγεν ἡ Θεοδώρα ἐν τῇ Θρᾴκῃ ἠδύνατο νὰ τὸ ἀποφύγῃ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Παρασυρθεῖσα δὲ ὑπὸ κακῶς νενοημένου θρησκευτικοῦ ζήλου, ἐξέθηκεν ἑαυτήν, ἢ μᾶλλον ἐξέθηκε τὸν χριστιανισμὸν τῆς Ἀνατολῆς εἰς δεινοτάτας συμφοράς.

Καὶ τοιαῦτα μὲν ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα, τὸ ὁποῖα

ἐπήγαγεν ἡ κατάλυσις τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Δὲν γνωρίζομεν τί ἀπεφασίσθη ἀμέσως τότε περὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς θεσμῶν, τῶν γεωργικῶν, τῶν ἀστικῶν, τῶν οἰκονομικῶν. Ῥητὴ καὶ ἐπίσημος αὐτῶν κατάργησις δὲν φαίνεται γενομένη εἰμὴ μετά τινας ἐνιαυτούς, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Ἐπαναγωγῆς (σελ. 595) τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου, ἡ δυναστεία αὕτη λέγει ὅτι «τὰς ἐπὶ ἐναντιώσει τοῦ θείου δόγματος καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν σωστικῶν νόμων, παρὰ τῶν Ἰσαύρων φληναφίας ἐκτεθείσας, πάντη ἀποβαλομένη καὶ ἀπορρίψασα» συνέταξε τοὺς νέους αὐτῆς νόμους. Τῷ ὄντι ὁ Γεωργικὸς νόμος τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν περιελήφθη παντάπασιν ἐντὸς τῶν Βασιλικῶν (ἤτοι τοῦ μεγάλου κώδικος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας), τὰ ὁποῖα τἀνάπαλιν ἐδημοσίευσαν αὖθις τὰς περὶ ἐναπογράφων διατάξεις τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου, ὅ ἐστιν ἔθεσαν πάλιν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως καταργηθέντα θεσμὸν τῆς δουλοπαροικίας. Πρὸς τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον καθυποβληθῆ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ γενικῶν εἰς τὰς κοινὰς τῶν φόρων ὑποχρεώσεις, καὶ τῶν ὁποίων οὐκ ὀλίγα, ἀφαιρεθέντα τότε ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων, κατελέχθησαν μεταξὺ τῶν δημοσίων, νῦν ἀνέκτησαν τὸ ἀρχαῖον προνόμιον, μὴ ὑποβαλλόμενα εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἔγγειον φόρον· διὰ ποικίλων δὲ διατάξεων ἀπηγορεύθη ἡ ἐκλαΐκευσις αὐτῶν. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀναφέρομεν τὸ ἄρθρον ιά, τοῦ τίτλου δεκάτου τῆς Ἐπαναγωγῆς, τὸ ὁποῖον ῥητῶς ἔλεγεν· «ἐπειδὴ ἔγνωμεν παρά τινων γίνεσθαι ἐκποιήσεις μοναστηρίων ἐπὶ τὸ ταῦτα ἀπὸ ἱερατικοῦ σχήματος εἰς ἰδιωτικὴν διαγωγὴν μετασχηματίζεσθαι, καὶ τοῦτο πᾶσι τρόποις κωλύομεν· εἰ δέ τι τοιοῦτον γενόμενον εὑρεθείη, ὁ κατὰ τόπον ἐπίσκοπος τὸ μοναστήριον εἰς τὸ ἀρχαῖον σχῆμα ἐπαναγέτω.» Ὡσαύτως ὅλαι αἱ ἀγαθαὶ περὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων διατάξεις τῆς Ἐκλογῆς κατηργήθησαν ὑπὸ τῶν νόμων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Οὕτως ἐν τῷ Προχείρῳ, ἐν τοῖς Βασιλικοῖς καὶ ἐν τῇ Ἐπαναγωγῇ περιελήφθησαν αὖθις αἱ σκανδαλωδῶς εὐκολύνουσαι τὰ διαζύγια διατάξεις τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου. Οὕτω παρομοίως ἐπὶ τῆς γαμικῆς περιουσίας, ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδών, ἀντὶ τοῦ συστήματος τῆς Ἐκ-

λογῆς ἀντεισήγαγε τὸ ἰουστινιάνειον δίκαιον εἴτε διὰ τῆς ἀναδημοσιεύσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Προχείρῳ καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, εἴτε διὰ ἰδίας τινὸς διατάξεως. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὰς καινοτομίας τὰς εἰσαχθείσας ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως περὶ τὰς μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, καινοτομίας ἀντὶ τῶν ὁποίων ἴσχυσεν ἐκ νέου τὸ ἰουστινιάνειον δίκαιον μετά τινων τροπολογιῶν. Τὰ Βασιλικὰ δὲν ἀπεδέχθησαν εἰμὴ τὸ ποινικὸν τῆς Ἐκλογῆς δίκαιον καὶ τὸν ναυτικὸν νόμον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς γνωστῆς μεταγενεστέρας ἐπισήμου καταργήσεως τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως νόμων. Ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔπαυσαν ἰσχύοντες ἅμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταβολῆς. Καὶ τὸ δεινότατον πάντων ἦτο ἡ ἀνατροφὴ ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέα, τὸν Μιχαήλ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 842, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ του, ὁ Μιχαὴλ διέτρεχε τὸ τρίτον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτος. Τὸ νήπιον ἐκληρονόμησεν, ὡς φαίνεται, τὰ βίαια τοῦ πατρὸς πάθη· ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν παθῶν τούτων, ἀνατροφὴ ἐπιτηδεία ἠδύνατο νὰ ῥυθμίσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ, ἠδύνατο, ἂν ὄχι ἄλλο, νὰ μετριάσῃ αὐτά. Τοῦτο ἦτο τὸ πρώτιστον καὶ ἱερώτατον καθῆκον τῆς Θεοδώρας, τοῦ Θεοκτίστου, τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Βάρδα. Δυστυχῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐνόησε τὸ καθῆκον τοῦτο. Ἡ μὲν Θεοδώρα, ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ Μανουὴλ οὐδεμίαν ἔλαβον ἐγκαίρως περὶ τούτου πρόνοιαν, ἡ δὲ ἐπιμέλεια τοῦ πράγματος ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀρχῶν· πῶς νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὸν παῖδα πρὸς τὴν μητέρα καὶ τοὺς δύο συνεπιτρόπους, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑποσκελίσῃ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντας ἐκείνους τοὺς συμμετόχους τῆς ἀρχῆς, καὶ πῶς νὰ ὑποθάλψῃ καὶ παροξύνῃ τὰς ἀγενεστέρας τοῦ παιδὸς ὁρμάς, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν ἐντελῶς ἀνάξιον τῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ σφετερισθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ μόνου. Ἐπέτυχε δὲ κατ' ἀμφότερα παραδόξως. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡλικίας ὁ Μιχαὴλ διῆγε τὸν βίον περὶ κυνηγέσια καὶ συμπόσια καὶ παίγνια, ἔχων συντρόφους καὶ θεράποντας καὶ παιδαγωγοὺς τοὺς αἰσχίστους τῶν γελωτοποιῶν. Αἱ σαρκικαὶ αὐτοῦ ὀρέξεις δαιμονίως ὑπὸ τοιαύτης διαίτης καὶ τοιούτων διδασκάλων φλεγμαινόμεναι, ἐξεπυρσεύθησαν τοσοῦτον πρωΐμως ὥστε, ἐὰν ἦναι ἐπιτετραμμένον νὰ πιστεύσωμεν

τοὺς χρονογράφους, ἐν ἔτει 848, ἤτοι εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Θεόκτιστος ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ νυμφεύσωσιν αὐτὸν (ἴσως νὰ μνηστεύσωσι μᾶλλον) μετὰ τῆς Εὐδοκίας τῆς Δεκαπολιτίσσης, ἵνα τὸν ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ Εὐδοκίας τῆς Ἰγγερίνης ἐκ τοῦ περιφανοῦς γένους τῶν Μαρτινακίων. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἡ βασίλισσα καὶ ὁ λογοθέτης ἐνόμισαν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι νὰ πράξωσιν, εἰμὴ νὰ διακωλύωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν ἐπιχορήγησιν τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου ταμείου, ὅσα ἡ ἀκολασία τοῦ Μιχαὴλ ἀπήτει πρὸς θεραπείαν τῶν παθῶν αὐτῆς. Ἀλλὰ διὰ τούτου ὑπηρέτηταν ἁπλῶς τὰ σατανικὰ τοῦ Βάρδα βουλεύματα, ὅστις ὠφελούμενος ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν παρήγαγεν εἰς τὸν παῖδα ἡ φειδωλία ἐκείνη, δὲν ἔπαυε διδάσκων αὐτῷ, ὅτι αὐτὸς εἶναι κυρίως ὁ βασιλεύς, ὅτι ἡ μήτηρ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ παρανόμως κατεκράτουν τὴν ἀρχήν, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ μήτηρ ἐσκόπει νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς λαμβάνουσα σύζυγον τὸν Θεόκτιστον. Ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ἡ Θεοδώρα, ὁ λογοθέτης καὶ ὁ Μανουὴλ ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ἀδιάκοπον ταύτην ἐπιβουλήν· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπελθοῦσα μεταξὺ Θεοκτίστου καὶ Μανουὴλ διχόνοια, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀσωτεία, ἡ κραιπάλη, καὶ αἱ ἀγενεῖς τοῦ Μιχαὴλ διατριβαὶ ὁσημέραι προαγόμεναι καὶ ὑπὸ τοῦ Βάρδα ὑποτρεφόμεναι, προανήγγελλον ἀποχρώντως ὁποία τύχη περιέμενε τοὺς ἄλλους τοῦ κράτους κυβερνήτας. Ὅσα περὶ τούτου ἀναγινώσκομεν παρὰ τοῖς χρονογράφοις, ἤθελον εἶναι τῷ ὄντι ἀπίστευτα, ἐὰν οὗτοι δὲν συνεφώνουν ἅπαντες πρὸς ἀλλήλους, καὶ δὲν ἦσαν ἅπαντες φίλοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο πάντοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ πολλῆς μεγαλοπρεπείας, καὶ ἀπετέλουν μίαν τῶν κυριωτάτων ψυχαγωγιῶν τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ὁ δὲ Θεόφιλος, ἂν ὄχι καὶ ἄλλος τις προηγουμένως βασιλεύς, κατῆλθεν αὐτὸς εἰς τὸ στάδιον, καὶ λαβὼν τὸ χρῶμα τῶν βενέτων, συνηγωνίσθη πρὸς τοὺς ἄλλους ἁρματηλάτας. Τὸ πρᾶγμα ἦτο ἄτοπον βεβαίως, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον τοῦτο ἐμετριάζετο, διότι ὁ Θεόφιλος ἤξευρε νὰ τηρῇ τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτοῦ ἐν παντί, ἐνῷ ὁ Μιχαὴλ παντελῶς ἐξηυτέλισε τὴν βασιλικὴν ἁλουργίδα ἀδιαλείπτως περὶ τοιαύτας ἁμίλλας ἀσχολούμενος καὶ ἀδιαλείπτως συνδιαιτώμενος μετὰ τῶν κοινοτέρων ἁρματηλατῶν. Ἐμπαίζων δὲ τὰς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀναστηλωθείσας εἰκόνας ἐλάμβανε παρὰ

τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος τοὺς ἐπάθλους τῶν ἐλεεινῶν αὐτῶν ἀγώνων. Οἱ θησαυροὶ τοῦ δημοσίου ταμείου κατεσπαταλῶντο εἰς ἀμοιβὰς ἀνηκούστους πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ συνηνιοχοῦντας, ὧν πολλάκις ἄλλοι μὲν ἐλάμβανον τριάκοντα, ἄλλοι τεσσαράκοντα, καὶ ἄλλοι πεντήκοντα λίτρας χρυσίου ἤτοι ὑπὲρ τὰς τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα χιλιάδας δραχμῶν. Καὶ προσέτι τὰ τέκνα αὐτῶν υἱοθετοῦντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκ τοῦ θείου βαπτίσματος. Ὁ πατρίκιος Ἰμέριος, ὅστις διὰ τὴν ἀγενῆ αὐτοῦ φυσιογνωμίαν καὶ τὴν αἰσχρολογίαν ἐπωνομάζετο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ χοῖρος, ἔλαβέ ποτε χρυσίου λίτρας 100, ἤτοι ὑπὲρ τὰς 100,000 δραχμῶν, ἕνεκα δυσώδους τινὸς παιγνίου, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει τέχνη λόγου ἱκανὴ νὰ παραστήσῃ ὁπωσοῦν εὐπρεπῶς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Διατρίβομεν δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα μόνον καὶ μόνον διότι ὁ Μιχαὴλ εἶναι ἂν δὲν ἀπατώμεθα σπάνιον καὶ ἴσως μοναδικὸν παράδειγμα τῆς ἀλλοιώσεως ἣν δύναται νὰ πάθῃ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, οὐχὶ ἐγκαταλιπομένη εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς ὁρμάς, τοῦτο εἶναι σύνηθες, ἀλλὰ δι' ἀνατροφῆς ἐξ ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο ἐργασθείσης. Ὑπῆρξαν βασιλεῖς ἄσωτοι, βασιλεῖς ἄθεοι, βασιλεῖς μωροί, ἀλλὰ παρὰ τῷ νεανίσκῳ τούτῳ ἀπαντῶμεν ὅλας τὰς κακίας, καὶ ὅλας τὰς ἀφροσύνας ἡνωμένας ὁμοῦ. Μίαν ἡμέραν λ.χ. ἐνῷ προπορευόμενος τῆς συγκλήτου διήρχετο πανηγυρικῶς διὰ τῆς πόλεως, ἀπήντησε καθ' ὁδὸν γυναῖκα τῆς ὁποίας εἶχε βαπτίσει τὸν υἱόν, καὶ ἥτις ἐπανερχομένη ἐκ τοῦ βαλανείου, ἐκράτει εἰς τὰς χεῖρας τὸν κάδον αὐτῆς. Ἐν τῷ ἅμα ἀποπηδήσας ἐκ τοῦ ἵππου, τοὺς μὲν συγκλητικοὺς διέταξε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς ἓν τῶν παρακειμένων ἀνακτόρων, αὐτὸς δὲ παραλαβὼν τὰ ἀκόλαστα ἀνδράρια ὑφ' ὧν ἀείποτε παρηκολουθεῖτο, ἀνέλαβεν ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς γυναικὸς τὸν κάδον αὐτῆς, καὶ τὴν εἶπε νὰ τοὺς ὁδηγήσῃ εἰς τὸ οἴκημά της, διότι ἔχει, εἶπεν, ὄρεξιν νὰ γευθῇ τὸν πιτυριώδη ψωμὸν καὶ τὸν ἀσβεστότυρον αὐτῆς. Ἡ καταπλαγεῖσα γυνή, ἥτις ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς ὅτι θέλει νὰ φιλοξενηθῇ ἀντὶ τῶν 15 χρυσῶν τὰ ὁποῖα εἶχε δωρήσει εἰς τὸν σύζυγόν της, τὸν εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἀξία τοιαύτης τιμῆς, ἀποροῦσα πάντων, καὶ μήτε τράπεζαν, μήτε τὰ ταύτην στολίζοντα ἔχουσα· ἀλλ' αὐτὸς στραφεὶς πρὸς αὐτὴν καὶ ἁρπάσας τὴν σινδόνα ἣν διάβροχον ἔτι ἐκ τοῦ βαλανείου ἐκράτει, ἔστρωσεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης. Ἔπειτα ἔλαβε τὴν κλεῖδα αὐτῆς, ἠνέωξε

τὴν ἀποθήκην, ἐξέβαλε τὰς πενιχρὰς προμηθείας τὰς ὁποίας εἶχε, καὶ καθήσας συνεγευμάτισε μετ' αὐτῆς, «τὴν μίμησιν πρὸς τὸν ἡμῶν ἀναφέρων Χριστὸν καὶ Θεόν,» λέγει ὁ χρονογράφος, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου τὸν περιέμενεν ἔτι ἡ σύγκλητος, καὶ εἰς ἣν διηγήθη τὰ πραχθέντα, ὡς ἀπόδειξιν τῆς εὐπροσηγορίας αὐτοῦ, πολλὰ φλυαρήσας κατὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ τύφου τῶν προτέρων βασιλέων.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν μικρὰ καὶ εὐτελῆ, ἀντιπαραβαλλόμενα πρὸς τὸν αἴσχιστον τρόπον καθ' ὃν ἐνέπαιζε τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. Τῷ 846 ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου, προεχειρίσθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος, ὁ υἱὸς τοῦ πρώην βασιλέως Μιχαὴλ Α' καὶ τῆς Προκοπίας (σελ. 647). Διὰ τῆς ἐκλογῆς τούτου ἐθριάμβευσαν ὅλα τὰ πάθη καὶ ὅλαι αἱ προλήψεις τῆς παλινορθώσεως· διότι ὁ Ἰγνάτιος ἦτο μὲν χρηστὸς ἀνήρ, ἀλλὰ πολὺ πλειότερον τοῦ Μεθοδίου ὑποχείριος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ὁ δὲ Βάρδας, ὅστις συνέπραξεν εἰς τὴν παλινόρθωσιν διὰ πολιτικὰ συμφέροντα, δὲν ἐνόει ὅμως ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀποβάλῃ τὴν περὶ τὰ φρονήματα καὶ τὰ ἤθη ἀκρασίαν, περιῆλθεν εἰς πολλὰς πρὸς αὐτὸν ἔριδας, καὶ μετεχειρίζετο τὸν Μιχαήλ, ἵνα χλευάσῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τόν τε ἱεράρχην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχούς. Ὅθεν ὁ Μιχαὴλ ἐνδύσας τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ (σάτυροί τινες οὗτοι καὶ πρὸς πᾶσαν αἰσχρουργίαν ἀκόλαστοι, εἶπεν ἄν τις αὐτοὺς θιασώτας εἶναι Διονύσου καλῶς) ὡς ἱερεῖς, καὶ αὐτὸς περιβαλὼν τὸ ἱμάτιον τοῦ πατριάρχου παρέστη ποτὲ εἰς τὰ ἀνάκτορα, καὶ ἀνήγγειλε τῇ Θεοδώρᾳ ὅτι ἔρχεται νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὴν ὁ Ἰγνάτιος. Ἡ εὐλαβὴς βασίλισσα ἐξελθοῦσα δρομαίως εἰς προϋπάντησιν καὶ μὴ λαβοῦσα καιρὸν νὰ παρατηρήσῃ τὴν μεταμφίεσιν, ἐγονάτισεν ἀπεκδεχομένη τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱεράρχου, ὅτε αἴφνης ἀκούει αἰσχρόν τι τοῦ παρισταμένου ἀτόπημα, στρέψαντος τὰ νῶτα, ἀκούει αὐτὸν λέγοντα· «ἡμεῖς ὅπερ ἔχομεν, κυρά, παρέχομέν σοι·» ἀκούει καγχασμοὺς ἀναιδεῖς τῶν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων, ἐξάγεται τῆς πλάνης, ἐννοεῖ τὴν οἰκτρὰν ἀλήθειαν, καὶ δακρύουσα καταρᾶται τὸν ἀσεβῆ ἐκεῖνον παῖδα, τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ὁποίου ὅμως ἔφερεν αὐτὴ κυρίως τὴν εὐθύνην, διὰ τὴν ὀλιγωρίαν ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀνατροφήν. Τοσοῦτον δὲ ηὐδοκίμησε παρὰ τοῖς συν-

τρόφοις τοῦ βασιλέως τὸ βλάσφημον τοῦτο παίγνιον, ὥστε βραδύτερον ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε νὰ διακωμῳδήσῃ ἐπισήμως τὴν θείαν λατρείαν. Ἀνηγόρευσε τὸν ἀναιδέστερον τῶν ἑταίρων, Γρῦλον καλούμενον, πατριάρχην, περιέβαλεν αὐτὸν διὰ χρυσοϋφάντων ἱερατικῶν στολῶν, μετὰ τοῦ ὠμοφορίου, διώρισε παρ' αὐτῷ σακελλάριον καὶ οἰκονόμον, παρεσκεύασε δὲ ἕνδεκα ἄλλους ὡς μητροπολίτας, καταταχθεὶς καὶ αὐτὸς δωδέκατος εἰς τὴν χορείαν ταύτην. Τότε οἱ μιαροὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἐτέλεσαν δημοσίᾳ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, ψάλλοντες τὰς ᾠδάς, ἐν συνῳδίᾳ μουσικῆς οἷα ἐν τοῖς συμποσίοις ἐσυνηθίζετο, καὶ ὡς ἀντιφωνίας ᾄσματα αἰσχρά, καὶ ἔδιδον μεταλαμβάνειν εἰς τοὺς θεατὰς ἐκ σκευῶν διαχρύσων λιθοκολλήτων, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀντὶ οἴνου περιεῖχον ὄξος καὶ σίναπι, ἵνα προκαλῶσι μορφασμοὺς τοὺς ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ προξενῶσι κοινὸν γέλωτα. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν νὰ πράττωσι ταῦτα ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ ὠφελήθησάν ποτε ἀπό τινος πανηγυρικῆς λιτανείας ἣν ἐτέλει ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος ἐν μέσῳ τῆς πόλεως, ἵνα ἀπαντηθῶσι μετ' αὐτοῦ, καὶ καταμυκτηρίσωσι τὰς ἱερωτέρας τοῦ λαοῦ πεποιθήσεις. Ὁ Γρῦλος καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐν πατριαρχικῇ στολῇ, καὶ ἔχων παρακολουθοῦντας τοὺς παράφρονας αὐτοῦ συντρόφους, ἐν οἷς κατελέγετο καὶ ὁ βασιλεύς, ἀντεπεξῆλθε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῷ οἱ περὶ αὐτὸν ἔψαλλον ἐν συνοδείᾳ μουσικῶν ὀργάνων τὰς παρῳδίας τῶν ᾀσμάτων ἅτινα εἶχον ἀρχίσει νὰ ᾄδωσιν εὐλαβῶς ὁ Ἰγνάτιος καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ καλπάζοντες πλησίον τῶν ἱερέων ἐνέπαιζον αὐτοὺς διὰ κακοζήλου ἀπομιμήσεως τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν θέσεων, ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὴν ἐκραγεῖσαν κατ' αὐτῶν φοβερὰν κατακραυγήν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀνατροφὴ ἣν ἔδωκαν ἢ ἐπέτρεψαν νὰ δοθῇ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐπιχειρήσαντες τὴν καθαίρεσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὸν βασιλέα ὅστις ἔμελλε νὰ κυβερνήσῃ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὴν σύνεσιν, τὴν πρόνοιαν, τὴν δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν ἀρετήν, τὴν ἀληθῆ εὐλάβειαν, καὶ τὸ γενναῖον φρόνημα τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶχον προεδρεύσει τοῦ ἔργου τῆς ἀναμορφώσεως! Τὸ ἔργον αὐτῶν ἐματαιώθη, ἀλλὰ βεβαίως ὑπῆρξαν ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοί, μοχθήσαντες τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ὁποῖον ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ

πρὸς ὃ ἐπεχείρησαν νὰ ἀντιπαλαίσωσι, μαρτυρεῖται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ λαὸς αὐτὸς ὅστις ἔλεγεν ἑαυτὸν ὀρθόδοξον, ἀνείχετο τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Γρῦλον ἐμπαίζοντας δημοσίως καὶ περιυβρίζοντας τὰ ἱερώτατα τῶν συμβόλων τῆς πίστεως. Ἡ ἀντίδρασις ἡ ἐπερχομένη μετὰ πᾶσαν θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν μεταρρύθμισιν συνεπάγεται συνήθως δεινὴν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἠθῶν παραλυσίαν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Κάρολος Β' καὶ ὁ θίασος τῶν διαβοήτων ἐπὶ κακοηθείᾳ συντρόφων αὐτοῦ, ἦσαν ἄνδρες χρηστοί, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἔκτρωμα τὸ τερατουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Βάρδα, καὶ τοὺς σατύρους ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζετο.

Καὶ ἤδη ἤρχισεν ὁ Βάρδας νὰ δρέπῃ τοὺς καρποὺς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν σπουδαιότερον τῶν συνεπιτρόπων, τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον. Ἐπὶ τούτῳ ἀφ' ἑνὸς δὲν ἔπαυεν ἐρεθίζων τὸν Μιχαὴλ Γ' κατὰ τοῦ Θεοκτίστου, διὰ τῆς εἰσηγήσεως ὅτι αὐτὸς πρὸ πάντων δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν Θεοδώραν νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν βασιλέα ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέπεισε τὸν ἀφελῆ ὁπωσοῦν Μανουήλ, ὅτι ὁ λογοθέτης ἐπιβουλεύει αὐτόν, καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλὴς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὅπου κατῴκει μετὰ τῶν ἄλλων συνεπιτρόπων, ἐπιτυχὼν οὕτω δεινὴν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων διένεξιν, ἧς ἕνεκεν ὁ Μανουὴλ ἀπελθὼν εἰς τὸ ἴδιον οἴκημα, διετέλει ἔκτοτε ὑπὸ φρουρᾶς περιεστοιχισμένος ἐνταῦθά τε, καὶ ὁσάκις μετέβαινεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα παρευρεθῇ εἰς τὰ συμβούλια τοῦ κράτους. Τοιουτοτρόπως δὲ παροργίσας τόν τε βασιλέα καὶ τὸν Μανουὴλ κατὰ τοῦ Θεοκτίστου, ὑπηγόρευσε τῷ 854 εἰς τὸν πρῶτον νὰ ζητήσῃ εὐθύνας παρὰ τοῦ λογοθέτου περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων χρημάτων. Ὁ Θεόκτιστος προσῆλθεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' εὑρίσκει ἀντὶ τοῦ βασιλέως τοῦ Βάρδαν· καὶ ἀποποιηθεὶς νὰ δώσῃ λόγον εἰς αὐτόν, ἀπέρχεται. Καθ' ὁδὸν ὅμως προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ Βάρδα καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ, ζητήσας δὲ νὰ ἀντισταθῇ, συλλαμβάνεται ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως καὶ φυλακίζεται, καὶ δολοφονεῖται ἐν τῇ φυλακῇ. Ὁ θάνατος τοῦ Θεοκτίστου ἐπροξένησε βαθεῖαν θλῖψιν εἰς τὴν Θεοδώραν, τῆς ὁποίας ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος εἶχε διατελέσει πιστότατος σύμβουλος. Ὁ δὲ Βάρδας, παντοδύναμος τότε γενό-

μενος, ἐφρόντισεν ἀμέσως διὰ ποικίλων τρόπων, καὶ ἰδίως διὰ πλαγίων ἀπειλῶν νὰ καταστήσῃ αὐτῇ ἀδύνατον τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀρχῆς, ὥστε μετὰ δύο περίπου ἔτη, ἤτοι τῷ 856, ἡ Θεοδώρα βλέπουσα ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, συνεκάλεσε τὴν σύγκλητον, καθυπέβαλεν αὐτῇ τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν θυγατέρων. Καθ' ἣν ἔδωκε λογοδοσίαν, τὸ δημόσιον ταμεῖον εἶχε τὴν ἡμέραν καθ' ἣν αὕτη ἀπεχώρησεν ἐκ τῶν πραγμάτων χίλια ἐνεννήκοντα κεντηνάρια χρυσοῦ, ἀργυρίου δὲ τρισχίλια κεντηνάρια, ὅ ἐστιν 140 ἑκατομμύρια περίπου δραχμῶν (σελ. 390 τοῦ παρόντος τόμου), ὧν τὰ μὲν πλεῖστα ἀπεθησαυρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπ' αὐτῆς. Ποσὸν ὑπέρογκον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε τάχιστα νὰ κατασπαταλήσῃ ἡ ἀκόρεστος ἀσωτεία τοῦ Μιχαὴλ Γ'.

Αἱ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφίλου πολεμικαὶ τοῦ κράτους περιπέτειαι ὑπῆρξαν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ τοιαύτης ἀθλίας κυβερνήσεως. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσι τί ἐγένετο ἵνα κατευνασθῇ ἡ δυσαρέσκεια ἣν ἀναγκαίως ὁ στρατὸς συνῃσθάνθη ἕνεκα τῆς καταλύσεως τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ συστήματος εἰς ὃ ἦτο τοσοῦτον ἀφωσιωμένος. Τὴν πρώτην αὐτοῦ ὁρμὴν εἶχε περιστείλει ἡ ἀρχαία εὐλάβεια ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν Μανουήλ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ἐπὶ τέλους οὐδεμία ἐγένετο ἀντίστασις, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν ἐπὶ τῆς Εἰρήνης. Ἴσως αἱ ἐπανειλημμέναι ἀποτυχίαι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πνεῦμα πολλῶν στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ὅπως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, καταπείσασαι αὐτοὺς ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν εἶναι μάταιον. Ἴσως ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸ φρόνημα τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ ἐτέθησαν εἰς ἀργίαν, ὡς ἐπὶ τῆς Εἰρήνης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφίλου τὸ κράτος ὑπέστη ἀδιακόπους σχεδὸν πολεμικὰς συμφοράς. Δύο κατὰ τῆς Κρήτης ἐπιχειρήσεις τοῦ Θεοκτίστου ἀπέτυχον οἰκτρῶς. Αἱ περιλιπόμεναι ἐν Ἀπουλίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ κτήσεις ἀπωλέσθησαν περιελθοῦσαι εἰς τὴν κυριότητα τῶν Φράγκων. (88) Οἱ μωαμεθα-

(88) Οὐχὶ πᾶσαι καὶ διὰ παντός, ὡς γενήσεται δῆλον πολλάκις ἐκ τῶν ὕστερον ἐκτεθησομένων.

νοὶ ἐξηκολούθησαν γινόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κύριοι τῆς Σικελίας· ἡ μικρὰ Ἀσία ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς καταδρομὰς τῶν παυλιανιτῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀράβων. Οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλαῦοι ἐστασίασαν πάλιν, ἐτράπησαν εἰς τὴν λεηλασίαν τῆς χώρας καὶ ἠπείλησαν τὰς πόλεις τῆς χερσονήσου. Ὁ δὲ πρωτοσπαθάριος Θεόκτιστος, ὁ τῶν Βροιενίων, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐπελθὼν εἰς αὐτὴν τῷ 849 μετὰ τῶν ταγμάτων τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων δυτικῶν ἐπαρχιῶν, καθυπέταξε τοὺς στασιαστάς· ἀλλ' ἐνῷ πρὸ 40 ἐτῶν, ἐπὶ Νικηφόρου, ἡ χείρωσις αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁλοσχερής, ἤδη δύο σλαυϊκαὶ φυλαί, οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἐζερῖται, αἵτινες ᾤκουν εἰς τὰς δυσπροσίτους πλευρὰς τοῦ Ταϋγέτου, ἢ ὅπως ἐλέγετο τότε τοῦ Πενταδακτύλου, διέφυγον τὴν ὑποταγήν, συνομολογήσασαι ἁπλῶς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου, γελοίου διὰ τὴν σμικρότητα αὐτοῦ· διότι ἐν ὅλοις συνεποσοῦτο εἰς 360 χρυσᾶ κατ' ἔτος ἤτοι εἰς 5,400 περίπου δραχμῶν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 856 ἀνέλαβεν ὁ Βάρδας τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Λέγομεν ὁ Βάρδας μόνον, διότι ὁ Μανουὴλ ποτὲ δὲν φαίνεται λαβὼν ἐνεργὸν μετοχὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν. Καὶ ἀπὸ τοῦδε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐπελθόντος τῷ 860, τὸ ὄνομά του δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ εἰς τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τῶν παυλιανιτῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διεξαχθέντας πολέμους.

Ὁ Βάρδας τότε προεχειρίσθη κουροπαλάτης, ὅπερ ἐστὶν «ἐμπεπιστευμένος τὴν φυλακὴν τῆς αὐλῆς.» Βραδύτερον τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὡς πλεῖστα ἄλλα, ἀπέβη ἥκιστα σπουδαῖον, καὶ τελευταῖον κατήντησεν ὄνομα ψιλόν. Ἀλλὰ τότε ὁ κουροπαλάτης ἦτο παντοδύναμος, καθ' ὃ κύριος τῆς αὐλῆς, καὶ διὰ τῆς αὐλῆς, τῆς βασιλείας. Ὁ εἷς τῶν υἱῶν του, ὁ Ἀντίγονος, διωρίσθη ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς· ὁ δὲ ἕτερος, μονοστράτηγος εἰς τὰ δυτικὰ θέματα. Οὐδὲ ἀρκούμενος ὁ Βάρδας εἰς τὴν ἀπὸ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν πραγμάτων ἀποχώρησιν τῆς Θεοδώρας καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς, ἠθέλησε νὰ τὰς καταστήσῃ ἀνικάνους νὰ ἀναλάβωσι ποτὲ τὴν ἀρχὴν καταναγκάζων αὐτὰς νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου εὐκόλως παρέλαβε συνεργὸν τὸν Μιχαὴλ Γ', ἐπισείων ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς

Εἰρήνης, ἥτις πολλάκις ἐκπεσοῦσα τῆς βασιλείας, πολλάκις κατώρθωσε ν' ἀναλάβῃ αὐτήν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐτύφλωσε τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον. Ὅθεν ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος διετάχθη νὰ κείρῃ αὐτάς. Καὶ ἐπειδὴ ἀνέκαθεν ὢν φίλος καὶ προστατευόμενος τῆς Θεοδώρας, δὲν ἐπείσθη νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐνήργησε τὴν πρᾶξιν διὰ τῆς βίας ὁ ἕτερος τῆς Θεοδώρας ἀδελφός, ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς Πετρωνᾶς, ὅστις ἀποκείρας αὐτήν τε καὶ τὰς θυγατέρας της, περιώρισεν αὐτὰς εἰς τὰ λεγόμενα ἀνάκτορα τοῦ Καριανοῦ, ὅπου διέζησαν βίον μονήρη, καθὸ ἀποστερηθεῖσαι ἁπάσης τῆς ἀξιολόγου αὐτῶν περιουσίας. Συγχρόνως ὁ Βάρδας ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον. Πρὸς τὸν πατριάρχην τοῦτον οὐδέποτε διετέλεσεν ἔχων φιλικῶς, ὅτε ἐδόθη ἀφορμὴ νέας καὶ δεινῆς μεταξὺ αὐτῶν ἔριδος. Ὁ Βάρδας εἶχε πρό τινος συνάψει ἄθεσμον σχέσιν πρὸς τὴν χήραν ἑνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ ἀποβαλὼν τὴν νόμιμον σύζυγον, ἀναφανδὸν συνέζη μετὰ τῆς ἰδίας νύμφης. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος, ἀφοῦ πολλάκις, ἀλλ' εἰς μάτην, προέτρεψεν αὐτὸν νὰ παύσῃ τὸ σκάνδαλον τοῦτο, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸν ἐκκλησιαστικῶς, καὶ προσελθόντος κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐπιφανείων, τῷ 857, ἵνα κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων, δὲν ἐπέτρεψε τὸ τοιοῦτο καὶ ἐπέμενεν ἀποποιούμενος νὰ δεχθῇ αὐτὸν ἐν τῇ θείᾳ κοινωνίᾳ, μὴ δυσωπηθεὶς μήτε ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν μήτε ὑπὸ τῶν παρακλήσεων αὐτοῦ τε τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ. Ἐντεῦθεν ὁ κουροπαλάτης μένεα πνέων κατὰ τοῦ ἱεράρχου, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου, καὶ παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐπιβουλεύει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὅτι τούτου ἕνεκεν ἀπεποιήθη νὰ κείρῃ τὴν Θεοδώραν καὶ τὰς θυγατέρας της, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ συνεννοεῖτο μεθ' ὅλων τῶν ἀντιπολιτευομένων, καὶ ἰδίως συνέπραξε μετὰ τοῦ παράφρονος Γήβωνος, ὅστις λέγων ἑαυτὸν υἱὸν τῆς Θεοδώρας ἐξ ἑτέρου γάμου, εἶχε προσλάβει πολλοὺς μεταξὺ τῶν δυσηρεστημένων ὀπαδούς, καὶ διὰ τοῦτο ἐφυλακίσθη, ἐτυφλώθη, ἠκρωτηριάσθη καὶ ἐθανατώθη. Ὁ δὲ Μιχαὴλ εὐχερῶς πεισθεὶς εἰς τὰς συκοφαντίας ταύτας, διέταξεν ἄνευ περαιτέρω ἀνακρίσεως καὶ δίκης νὰ ἐξορισθῇ ὁ Ἰγνάτιος τῷ 23 νοεμβρίου 857 εἰς Τερέβινθον, τὴν νῆσον τὴν καλουμένην μὲν σήμερον Ἀνδερόβιθον, κειμένην δὲ οὐ μακρὰν τῆς Πριγκήπου. Ἐπί τινα χρόνον ἔμεινεν οὕτως ἡ πόλις ἄνευ πατριάρ-

χου, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Βάρδας ἐνόησεν ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ ἀνακληθῇ ὁ Ἰγνάτιος, ἢ νὰ προχειρισθῇ ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὔκολον, διότι τὸ ἔγκλημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ. Καὶ ἤλπισε μὲν ὁ κουροπαλάτης νὰ ἐπιτύχῃ ὁπωσδήποτε τὴν παρὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου, ᾐσθάνθη ὅμως ὅτι ἔδει νὰ εὕρῃ διάδοχον ἱκανὸν νὰ καλύψῃ τὸ ἀνόμημα διὰ τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ ἐπιστήμης καὶ δεξιότητος, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐξελέξατο τὸν περιώνυμον Φώτιον.

Κατὰ τὸν Ἐργενρoῖθερ, τοῦ ὁποίου τὴν νεωτάτην καὶ μεγάλην περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου συγγραφὴν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὁ Φώτιος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τοῦ 816 καὶ 826 ἔτους ἐπὶ Λέοντος Ε' ἢ Μιχαὴλ Β' ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς· διότι ὁ πολὺς Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὑπῆρξε θεῖος αὐτοῦ ἐκ πατρός, ἢ μᾶλλον μέγας θεῖος. Τίνες διετέλεσαν διδάσκαλοι αὐτοῦ εἶναι ἄδηλον, ἀλλὰ πιθανώτατα ἠκροάσατο τῶν ἐπιφανῶν ἐπὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, ὅσους παρήγαγον οἱ τελευταῖοι τῆς μεταβολῆς χρόνοι, καὶ ἰδίως τοῦ Λέοντος τοῦ μαθηματικοῦ, ὅστις μετὰ τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπανέλαβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ διδασκαλικὸν ἔργον· ὥστε ὁ Φώτιος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ παγιώσῃ τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, παρέλαβε τὰ ὅπλα δι' ὧν ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθη, ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον καὶ κάλλιστον προϊόν, καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα ἐξήστραπτε πολλάκις εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ ἐνίοτε εἰς τὰς πράξεις. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Φωτίου, ὁ ἀνὴρ οὗτος προσεκτήσατο τὴν εὐρυτάτην καὶ ὑψηλοτάτην ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ. «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, λέγει ὁ Νικήτας ἐν βίῳ Ἰγνατίου, ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας καὶ δὴ καὶ ἰατρικῆς, καὶ πάσης ὀλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν, τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιὸν ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεὰν πάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιοὺς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι.» Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Νικήτας Δαβίδ, Παφλαγονίας ἐπίσκοπος, φίλος ὢν τοῦ Ἰγνατίου, δὲν διέκειτο παντάπασιν εὐμενῶς πρὸς τὸν Φώτιον. Ἄξιον ἰδίως μνείας εἶναι τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Φωτίου δόγμα. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι δεινὴ εἶχεν ἐπικρατήσει παρ' ἡμῖν

ἔρις μεταξὺ τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν περὶ τούτου λεγομένων ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἁμαρτωλοῦ, ὅστις ὀπαδὸς διατελέσας τῆς Ἀκαδημίας καταφέρεται κατὰ τῶνπεριπατητικῶν τοσοῦτον ὀργίλως, ὥστε τὸ πάθος αὐτοῦ εἰμπορεῖ σήμερον νὰ κινήσῃ τὸ μειδίαμα ἡμῶν. «Καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ὁ τάλας ἔτι ζῶντι Πλάτωνι προφανῶς καὶ ἀναισχύντως ἀντιπαρετάξατο, καὶ τὸν τῆς Ἀκαδημίας ἀνεδέξατο πόλεμον, καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν ἐτίμησεν, ἧς φιλοτίμως ἀπέλαυσεν, οὔτε τοῦ πολυθρυλήτου ἀνδρὸς ᾐδέσθη τὸ κλέος, οὔτε τὸ ἐν λόγοις ἔδεισε κράτος, ἀλλ' ὑπερηφάνως καὶ ἀπηρυθριασμένως ὁ ἐμβρόντητος πρὸς αὐτὸν ἀντέστη, οὐκ ἀμείνοσιν ἐκείνου, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον χείροσι χρησάμενος δόγμασι. Καὶ γὰρ δὴ τὴν ψυχὴν ἐκείνου εἰπόντος τριμερῆ καὶ ἀθάνατόν τε καὶ φωτοειδῆ, οὗτος θνητὴν ἔφη καὶ ἐπίκαιρον. Καὶ τὸν Θεὸν εἰρηκότος ἐκείνου, προμηθεῖσθαι τῶν ἁπάντων, οὗτος τὴν γῆν, ὅσον ἧκεν εἰς λόγους τῆς θείας κηδεμονίας ἐστέρησε. . . καὶ ἄλλα δὲ πάμπολλα ὁ δείλαιος πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ διδασκάλου δυσσεβῶς καὶ τολμηρῶς ἐτερατολόγησεν.» Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τὸ θετικόν, τὸ πραγματικὸν πνεῦμα τοῦ Φωτίου, τὸ ὁποῖον φύσει ὀλίγην εἶχε ῥοπὴν πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν ποίησιν, συνετάχθη μετὰ τοῦ Σταγειρίτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν, Πορφυρίου, Ἀμμωνίου καὶ Δαμασκηνοῦ (σελ. 430). Οὐδὲν ἧττον θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων καταυγαζόμενον ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας. Κατὰ τὰ λοιπά, εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Φώτιος ὀλίγον ἐσπούδασε τὰς ξένας γλώσσας· διότι οὔτε τὴν ἑβραϊκήν, οὔτε τὴν λατινικὴν ἐνόει. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου παρεκτὸς τῆς ἀνεξαντλήτου ἐκείνης θύραθεν παιδείας, ἐμελέτησε πρωϊμώτατα καὶ τὴν θεολογίαν ἣν ἀπεκάλει πρώτην σοφίαν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπὸ μαθητοῦ γενόμενος διδάσκαλος, ἔδωκε πασιφανῆ δείγματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ καὶ ἀχανοῦς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας καὶ ἡμῖν τοῖς μεταγενεστέροις κατέλιπε τεκμήρια ἀλάνθαστα, τὴν περιώνυμον μυριόβιβλον, τὸν νομοκάνονα, τὰ ἀμφιλόχια, τὰς ἐπιστολάς, τὸν ἐν ἔτει 1871 ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἐργενροῖθερ λόγον περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, τὰς ᾠδὰς καὶ πολλὰ ἄλλα. Τὸ δὲ σπουδαιότερον μετὰ τῆς θεωρητικῆς παιδείας συνηρμολόγει ἐξαίρετον πολιτικὴν καὶ πρακτικὴν δεξιότητα. «Σοφίᾳ τε κοσμικῇ καὶ συνέσει τῶν

ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφομένων εὐδοκιμώτατος πάντων ἐνομίζετο,» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Νικήτας ἐν βίῳ Ἰγνατίου. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι εἰσῆλθε πρωϊμώτατα εἰς τὰ δημόσια πράγματα διατελέσας ἀλληλοδιαδόχως πρωτοσπαθάριος, ἤτοι εἷς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, πρωτασηκρῆτις, ἤτοι γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, συγκλητικός, ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα συγκαταλεγόμενος τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ πρέσβυς παρὰ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ μωαμεθανοῖς. Εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πρώϊμον προαγωγὴν συνετέλεσε βεβαίως καὶ τοῦτο ὅτι εἶχε συγγενεῖς ἰσχυρούς, ὧν πρὸς τοῖς ἄλλοις κηδεστὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· διότι ἡ νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς Θεοδώρας, ἡ Εἰρήνη, εἶχε συζευχθῆ τὸν πατρίκιον Σέργιον, ἀδελφὸν ὄντα, ἢ κατ' ἄλλους θεῖον ἐκ μητρὸς τοῦ Φωτίου. Ἕτερος δὲ τοῦ Φωτίου ἀδελφός, ὁ Ταράσιος, εἶχεν ὡσαύτως τιμηθῆ διὰ τῆς τοῦ πατρικίου ἀξίας. Λέγεται ὅτι καὶ ἡ πρεσβυτέρα τῆς Θεοδώρας ἀδελφὴ Καλομαρία, εἶχε λάβει σύζυγον ἄλλον πάλιν τοῦ Φωτίου θεῖον. Ἀλλ' ἡ παιδεία τοῦ ἀνδρὸς καὶ αἱ ἄλλαι αὐτοῦ ἀρεταὶ ἤθελον βεβαίως ἀναβιβάσει αὐτὸν καὶ ἄνευ τῶν περιστάσεων ἐκείνων εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων. Ἅπαντες οἱ σύγχρονοι, φίλοι καὶ ἐχθροί, ὁμολογοῦσι τὰ προτερήματα αὐτοῦ, οὕτω πως ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος Νικήτα συγκεφαλαιούμενα· «Πάντα γὰρ συνέτρεχον αὐτῷ, ἡ ἐπιτηδειότης τῆς φύσεως, ἡ σπουδή, ὁ πλοῦτος, δι' ὃν καὶ βίβλος ἐπ' αὐτὸν ἔρρει πᾶσα, πλέον δὲ πάντων ὁ τῆς δόξης ἔρως, δι' ὃν καὶ αὐτῷ νύκτες ἄϋπνοι περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐμμελῶς ἐσχολακότι.» Ἀλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων οὐδεὶς ἀρνεῖται τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φωτίου, ἂν καὶ οἱ πλεῖστοι, ἐξαιρέτως οἱ καθολικοί, κατακρίνουσιν αὐτὸν ὡς κυριώτατον παραίτιον τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Λαμπροτάτην δὲ μάλιστα αὐτοῦ εἰκόνα ὑπὸ τὴν διπλῆν ταύτην ἔποψιν ἔγραψεν ὁ Γάλλος Ἰαγέρ, λέγων τάδε· «Ὁ Φώτιος ἔλαβε παρὰ τῆς φύσεως ἀθρόα τὰ κάλλιστα τῶν δώρων ὅσα ἐπεδαψίλευσέ ποτε αὕτη εἰς ἄνθρωπον θνητόν. Ὕψος διανοίας, βάθος μεγαλοφυΐας, ζωηρότητα πνεύματος, ἐπιμονήν, δραστηριότητα, φιλοδοξίαν, καὶ δύναμιν θελήσεως, ἅμα μὲν εὐκαμπτοτέραν τοῦ χρυσοῦ, ἅμα δὲ τοῦ σιδήρου ἀκαμπτοτέραν. Ἐραστὴς ὢν τῶν γραμμάτων ἔνθερμος, διῆγε νύκτας ὅλας περὶ τὴν θεραπείαν αὐτῶν, καὶ ἀπέβη ῥήτωρ μὲν δεξιός, συγγραφεὺς δὲ ἔγκριτος ἔν τε τῷ πεζῷ ἔν τε τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, καὶ ἐνάμιλλος ἔστιν ὅτε τῶν ἀρχαίων ἀριστο-

τεχνῶν Σπουδάσας ὅλας τὰς ἐπιστήμας τοῦ τε κατ' αὐτὸν αἰῶνος καὶ τῶν προηγουμένων, ἀνεδείχθη καὶ περὶ αὐτὰς παντὸς ἄλλου καθυπέρτερος... Προσθέσατε εἰς ταῦτα ὄψιν εὐειδῆ, σχῆμα ἐμβριθὲς καὶ σῶφρον, ἦθος φαιδρόν, τρόπους προσηνεῖς καὶ ἀπερίττους, λεπτοτάτην εὐπροσηγορίαν, πάντα, ἁπλῶς εἰπεῖν, τὰ ἐξωτερικὰ ἐκεῖνα κοσμήματα. τὰ προσελκύοντα καὶ δελεάζοντα τοὺς ἀνθρώπους δι' ἀνεκλαλήτου τινὸς χάριτος, καὶ θέλετε ἐννοήσει πῶς τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τοσούτων λαμπρῶν καὶ σπουδαίων προτερημάτων περιεποίησεν εἰς τὸν Φώτιον παράδοξον ἐπὶ ὅλων τῶν συγχρόνων ὑπεροχήν· διότι εἶχεν εἰς ὕπατον βαθμὸν τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν φίλων, καὶ νὰ καθιστᾷ αὐτοὺς πιστοὺς τῶν ἑαυτοῦ συμφερόντων προμάχους . . . Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸν δαιμόνιον αὐτὸν ἄνθρωπον; Ἡ χριστιανικὴ ταπεινότης. Ἐὰν ὁ Φώτιος εἶχε τὴν πολύτιμον ταύτην ἀρετήν, ἤθελε προσφέρει τῇ ἐκκλησίᾳ ὑπηρεσίας μεγάλας, καὶ καταστήσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογητὸν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἀλλὰ κατείχετο ὑπὸ ὑπεροψίας ἀδαμάστου, καὶ ἐβασανίζετο ὑπὸ φιλαρχίας φοβερᾶς. Ἐντεῦθεν αἱ πολλαὶ ἀποτυχίαι, καὶ τὸ σκάνδαλον οὗ ἐγένετο πρόξενος τῇ ἐκκλησίᾳ. . . . Ἑνὶ λόγῳ ἀνευρίσκομεν παρὰ τῷ ἀνδρὶ τούτῳ πλεῖστα μὲν ὅσα προτερήματα καὶ ἐλαττώματα, πάντα δὲ ἐξαίσια καὶ ὑπερβολικά· ἐπιστήμην, ἀρετήν, κακίαν.»

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φώτιος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἔξοχος. Μεταξὺ τοῦ πρώτου Κωνσταντίνου, τοῦ δόντος ἀφορμὴν εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ τοῦ τελευταίου, τοῦ ὁποίου πεσόντος ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συγκατέπεσε καὶ τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἐν τῷ διαστήματι ἐτῶν 1000, οὐδὲν ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν στερεώματος ἢ τὸ τοῦ Φωτίου ὄνομα, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος τῶν δύο Κωνσταντίνων, ὧν ὁ εἷς ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχήν, ὁ δὲ τὸ ὁριστικὸν τέλος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου. Ἐντεῦθεν ὅμως ἔχει ὄχι μόνον ὅλα τὰ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου. Ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ Φωτίου πρέπει τῳόντι νὰ διακρίνωμεν ὅσα ἔπραξεν ἢ ἐπέτρεψε νὰ πραχθῶσιν, ἵνα λάβῃ καὶ διατηρήσῃ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἀφ' ὅσων ἐνήργησεν ἵνα προστατεύσῃ, δικαιολογήσῃ, καὶ ἀσφαλίσῃ τὰ δίκαια τῆς ἀνατο-

λικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπεμβάσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Τὸ πρῶτον τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ μέρος ὑπῆρξεν εἰς πολλὰ ἀξιοκατάκριτον· καὶ τὸ δεύτερον δὲν δύναται νὰ λογισθῇ καθ' ὅλα ἀναμάρτητον· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ ἀνὴρ ἐκτήσατο δι' αὐτοῦ δικαιώματα ἀναμφισβήτητα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐννοεῖται ὅμως τί συνέβη ἐκ τῆς διττῆς ταύτης καὶ τοσοῦτον πολλάκις ἀντιθέτου ἐνεργείας. Οἱ δυτικοὶ ὠφελήθησαν ἐκ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος, ἥτις δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ δικαιολογηθῇ καθ' ὅλα, ἵνα καταδικάσωσιν ἀπολύτως καὶ τὸ δεύτερον. Οἱ δὲ ἡμέτεροι πάλιν ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς εὐλόγου αὐτῶν εὐλαβείας πρὸς τὸν ἀκαταγώνιστον καὶ πολυμήχανον πρόμαχον τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς ἐθνότητος ἠθέλησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ἐν παντὶ ἄπταιστον. Ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ διαστολήν τινα ἐπὶ τοῦ προκειμένου· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαστολῆς ταύτης κρίνοντες τὸν ἄνδρα, θέλομεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν γνησίαν αὐτοῦ εἰκόνα.

Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Φωτίου, ὁ Βάρδας δὲν ἤθελε πιθανῶς κατορθώσει τὸ σκοπούμενον, ἐὰν πρὸ καιροῦ ἀξιόλογος τοῦ κλήρου μερὶς δὲν διετέλει ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἰγνάτιον. Ὁ κλῆρος εἶχεν ἀποδεχθῆ, ἑκὼν ἢ ἄκων, τὴν παλινόρθωσιν, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ἱεραρχῶν, καί τοι ἐνδόντες ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, διέσωζον ἐλευθερίαν φρονημάτων καὶ δογμάτων, μὴ συμβιβαζομένην πρὸς τὸ στενὸν τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας πνεῦμα, ἣν ἠξίουν νὰ ἐνιδρύσωσιν αὖθις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ μοναχοί. Ὅθεν ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου, ἡ ἐλευθεριάζουσα τοῦ κλήρου μερὶς κατεπολέμησε φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν κατὰ τοῦτο καὶ τοῦ Μεθοδίου ταπεινότερον Ἰγνάτιον, καὶ ἐζήτησε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Συρακουσῶν Γρηγόριον, ἄνδρα τολμηρόν, ἀγέρωχον, πεπαιδευμένον, ῥήτορα δεινόν, ζωγράφον ἄριστον. Πλὴν τούτων, ὁ Γρηγόριος οὗτος λέγεται ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Ε'. Εἶχε δὲ καὶ ἀδελφὸν ἐπίσκοπον ἐπίσης ὄντα, τὸν Βασίλειον, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν τῇ βασιλευούσῃ ὀπαδούς, εἴτε διὰ προσωπικὴν ἀξίαν, εἴτε διὰ τὸ ἐπιφανὲς τοῦ γένους, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου πρὸς τοῖς ἄλλοις πολεμίως εἶχε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, υἱὸν ὄντα τοῦ Μιχαὴλ Α', τοῦ καθαιρεθέντος

τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε΄. Ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν προστασίαν τῆς Θεοδώρας, τότε ἔτι παντοδυνάμου οὔσης, καὶ προετιμήθη τοῦ Γρηγορίου. Ὑπερισχύσας δὲ ἤρχισε πρῶτος τὸν κατὰ τῶν δύο ἀδελφῶν ἀγῶνα, ἀπαγορεύσας αὐτοῖς νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν χειροτονίαν του ἐπὶ τῇ ἑξῆς προφάσει. Ὁ Μεθόδιος εἰς Ρώμην εἶχε στείλει πρεσβύτερόν τινα Ζαχαρίαν ὀνόματι, τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγόριος ἐχειροτόνησε παρ' ἐνορίαν, καὶ ἄνευ προηγουμένης εἰδήσεως καὶ ἐγκρίσεως τοῦ πατριαρχείου εἴς τινα ἐν Σικελίᾳ ἐπισκοπήν. Ἀποδίδονται εἰς τὸν Γρηγόριον ἀορίστως καὶ ἄλλαι παραβάσεις, ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ οὐσιωδεστέρα, ἧς κυρίως ἐπελήφθη ὁ Ἰγνάτιος, ἵνα καταπολεμήσῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἡ αὐτογνώμων πρᾶξις τοῦ Ἰγνατίου ἦτο ἐπιτηδεία νὰ ἐρεθίσῃ ἄνθρωπον ὀλιγώτερον τοῦ Γρηγορίου ὀξύν. Καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἶχε πολλοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλους, ἡ προσβολὴ ἣν ὑπέστη προεκάλεσε δεινὴν ταραχήν. Ὁ Ἰγνάτιος ἵνα νομιμοποιήσῃ τὰ γενόμενα συνεκάλεσε μεταξὺ 848 καὶ 854 τοπικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, καὶ ἐν αὐτῇ ἀφώρισε τὸν Γρηγόριον ἐπὶ τῇ παρ' ἐνορίαν ἐκείνῃ χειροτονίᾳ· ἀλλ' ὁ ἀφορισμὸς οὗτος ἀντὶ νὰ κατευνάσῃ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων, παρώξυνεν αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ὡς εἴδομεν, ὁ Βάρδας δὲν εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ἦναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιον. Ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν τότε πάπαν Λέοντα τὸν Δ΄ ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ψῆφον αὐτοῦ, ὁ δὲ ἐνόμισεν ὅτι κατ' ἀρχὰς δέον νὰ ζητήσῃ ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ ἔρις ἐκορυφοῦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει, περιπλεκομένη ὁσημέραι μετὰ τῆς γνωστῆς ἤδη ἀντιζηλίας τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἀρχῆς. Διότι ἂν ὁ Βάρδας συνετάσσετο ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Γρηγορίου, ὁ Ἰγνάτιος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ πάντοτε τὴν Θεοδώραν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἔριν ἀνεμίχθη ὁ λαϊκὸς ἔτι Φώτιος, συνταχθεὶς μετὰ τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Φώτιος δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ κλίνῃ πρὸς τὸν Γρηγόριον διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα τοῦ ἀνδρὸς τούτου τοῦ ὁποίου διετέλεσεν, ὡς λέγεται, καὶ μαθητής. Τὸ κύριον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης προτιμήσεως ἦτο ὅτι ἀσπασάμενος τὴν μερίδα τοῦ Γρηγορίου, ἀναγκαίως συνέπραττε μετὰ τοῦ Βάρδα, τοῦ πολυειδῶς τὴν ἐκκλησίαν ἐξυβρίσαντος· ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο κυρίως νὰ καταπολεμηθῇ ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ δεισιδαιμονία, δὲν ὑπῆρχε δὲ λόγος νὰ παραιτηθῶσι τοῦ ἀγῶνος

τούτου οἱ ἀναλαβόντες αὐτὸν ἄνδρες, διὰ μόνην τὴν αἰτίαν ὅτι ὁ Βάρδας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ ἵνα καταλάβῃ τὸν Ἰγνάτιον. Ἑτέραν μομφὴν ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Φώτιον, ὅτι ἀνεμίχθη εἰς ἔριν ἥτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ἀλλὰ τὴν μὲν ἔριν δὲν ἐδημιούργησεν ὁ Φώτιος, ἡ δὲ ἐπέμβασις οὕτως ἢ ἄλλως ἤθελεν ἐπέλθει. Τῷ ὄντι ὁ τοῦ Λέοντος Δ' διάδοχος Βενέδικτος Γ' ἀναλογιζόμενος κατάλληλον τὴν περίστασιν τοῦ νὰ λάβῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλησίας διαιτητοῦ, ἀπήτησεν ἤδη ἀπὸ τὸν Γρηγόριον νὰ ἀπολογηθῇ, ἐφ' ᾧ καὶ ἔπεμψεν οὗτος εἰς Ρώμην τὸν φίλον του Ζαχαρίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πάπας ἀπεφήνατο ὑπὲρ τοῦ Ἰγνατίου, ἡ ἡττηθεῖσα μερὶς ἀπεφάσισε νὰ κινήσῃ πάντα λίθον, ἵνα θριαμβεύσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἐπιτυχοῦσα εἰς τοῦτο, ὡς εἴδομεν, διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ Ἰγνατίου.

Ὁ Βάρδας εἶχεν ἀποφασίσει πρὸ καιροῦ τὶς μέλλει νὰ διαδεχθῇ τὸν Ἰγνάτιον, ἀλλ' ἀνέβαλεν ἐπὶ πολὺ χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ὄνομα τοῦ ὑποψηφίου του, τὸ μὲν διότι ὁ Φώτιος ἀπεποιεῖτο, τὸ δὲ διότι ἡ κυβέρνησις, ἵνα πείσῃ τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἦσαν φίλοι τοῦ Ἰγνατίου, νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτόν, εἶχεν ἀνάγκην νὰ προτείνῃ εἰς ἕκαστον τὴν ἐλπίδα ὅτι εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ διάδοχός του. Ὁ Ἰγνάτιος εἶχε μὲν ἐξορισθῇ, ἀλλ' ἐνόσῳ ἢ δὲν παρῃτεῖτο, ἢ δὲν κατεδικάζετο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ κενός. Καὶ εἰς τὸ ἓν καὶ εἰς τὸ ἄλλο ἔπρεπε νὰ συμπράξωσιν οἱ ἀρχιερεῖς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ κατηγορία ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῇ σπουδαίως, ἀπεφασίσθη νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα ἵνα πεισθῇ ὁ πατριάρχης νὰ παραιτηθῇ. Ὅθεν μόλις τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας του, προσῆλθον αὐτόθι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων προτρέποντες αὐτὸν νὰ ἀποθέσῃ ἑκουσίως τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος ἀπεποιήθη, ἐπιδείξας προσέτι περιφρόνησιν πρὸς ἀνθρώπους οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐλέγοντο πιστοὶ φίλοι, καὶ ἤδη τοσοῦτον ἀναισχύντως προέδιδον αὐτόν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας προσῆλθον αὖθις οἱ ἀρχιερεῖς ἐν συνοδίᾳ πολλῶν πατρικίων καὶ ἀνωτέρων δημοσίων ἀρχόντων, ἵνα μεταπείσωσιν αὐτὸν δι' ἀπειλῶν καὶ ὑποσχέσεων, ἀλλὰ καὶ αὖθις εἰς μάτην. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη δεινόν. Ὁ

πατριάρχης οὔτε νὰ καταδικασθῇ ἠδύνατο οὔτε νὰ παραιτηθῇ ἤθελεν. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν προέκειτο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του· ὥστε ἀπεφασίσθη ἤδη τὸ ἀδύνατον νὰ γίνῃ δυνατόν, καὶ νὰ λογισθῇ αὕτη κενὴ ἄνευ καταδίκης ἢ παραιτήσεως. Ἡ σκηνή, ἥτις ἐπαίχθη τότε, ὑπῆρξε τῷ ὄντι θλιβερά, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολὺν κατὰ τοῦ ἡμετέρου κλήρου ψόγον περὶ παλιμβουλίας καὶ φιλαρχίας. Ὁ δὲ ψόγος οὗτος εἶναι μέχρι τινὸς δίκαιος. Ἵνα ὅμως κρίνωμεν τοὺς ἀνθρώπους ἀσφαλῶς, πρέπει πάντοτε νὰ μὴ λησμονῶμεν τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶσι. Παρετηρήσαμεν δὲ καὶ ἄλλοτε ὅτι αἱ περιστάσεις τῆς ἐκκλησίας ἦσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάφοροι ἢ ἐν τῇ Δύσει. Ἐν τῇ Δύσει ἡ ἐκκλησία ἀνεπτύχθη ἐντελῶς σχεδὸν ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς· καὶ ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἐὰν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ταύτῃ ἐνεργείᾳ διετήρησε τὰς ἀρετὰς ὅσας ὤφειλε νὰ διατηρήσῃ. Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἐκκλησία παρισταμένη ἀμέσως παρὰ τῇ πολιτείᾳ, οὐδέποτε διαμορφώσασα ὅπως ἐν τῇ Δύσει ἴδιον κράτος, ἀλλὰ ἀποτελοῦσα μέρος ἀναπόσπαστον πολιτικοῦ κράτους μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ, ἀναγκαίως περιεπλάκη εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους τούτου, καὶ ὑπέστη τὴν ποικίλην αὐτῶν ἐπίδρασιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ συμφέροντα ταῦτα, μὴ ὄντα πάντοτε καθαρῶς κοσμικά, ἀπαραιτήτως ἐφήπτοντο καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων σπουδαίων. Ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐνάτῳ βιβλίῳ ἐξηγήσαμεν διὰ μακρῶν πῶς ἡ πολιτεία ἠναγκάσθη τότε νὰ ἐπιληφθῇ, λόγῳ τῆς κοινῆς σωτηρίας, τοῦ ποικίλου καὶ σφόδρα περιπεπλεγμένου ζητήματος τῶν αἱρέσεων, καὶ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην αὐτοῦ ἐπίλυσιν. Ἅπασα δὲ τοῦ παρόντος δεκάτου βιβλίου ἡ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἀπόδειξις τῆς ἀκαταμαχήτου ταύτης ἀνάγκης. Τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐπιληφθῇ τῆς καταστάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀναγκαίως ἄρα ὁ κλῆρος περιεπλάκη εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς μεταρρυθμίσεως ζήτημα· ἀναγκαίως διῃρέθη εἰς μερίδας· ἀναγκαίως αἱ μερίδες αὗται ἔλαβον πολιτικὸν χαρακτῆρα· καὶ ἀναγκαίως ἀποβαλοῦσαι τὸ ἁγνὸν θρησκευτικὸν πολίτευμα, παρεσύρθησαν ὑπὸ ποικίλων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συνέβη καὶ εἰς τὸν κλῆρον τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μεταρρυθμίσεως, μάλιστα δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ; Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων

καταστάσει τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ κλῆρος, καθὸ ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ τέλους συγκείμενος, ὑπέστη πολλάκις τὰς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τὸ ἄπορον εἶναι πῶς εὑρέθησαν ἄνθρωποι διατηρήσαντες ἐν μέσῳ τοσούτων μεταβολῶν τῆς τύχης καὶ τῶν δοξασιῶν τὸ φρόνημα αὐτῶν, καὶ προσενεγκόντες ὑπὲρ αὐτοῦ θυσίαν οὐ μόνον πάντα τῆς ζωῆς τὰ ἀγαθά, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν ζωήν. Ἡ ἱστορία τοῦ παρόντος βιβλίου δὲν στερεῖται τοιούτων παραδειγμάτων. Καὶ ἵνα εἰς τὰ δύο τελευταῖα περιορισθῶμεν, μήπως ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς δὲν προετίμησε νὰ ἀποθάνῃ μᾶλλον ἢ νὰ μεταβάλῃ φρόνημα, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰγνάτιος δὲν προετίμησε νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν εἰς ποικίλας καταδρομὰς μᾶλλον ἢ νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν αἰσχρὸν τῆς ἐκκλησίας ὑβριστὴν Βάρδαν; Βεβαίως οἱ ἰδιοτελῶς παλιμβουλήσαντες ἱεράρχαι εἶναι ἄξιοι πάσης κατακρίσεως· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι, ὡς πολλάκις ἐρρέθη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἀείποτε ἀνίκανος νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ δόγματος αὐτῆς· ἕπεται μόνον ὅτι περιπεσοῦσα εἰς δοκιμασίας πολλάς, οἵας οὐδεμία ἄλλη χριστιανικὴ ἐκκλησία ὑπέστη ποτέ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ἅπαν τὸ ἀχανὲς τῶν περιπετειῶν αὐτῆς στάδιον ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μέχρι τῆς σήμερον, ὑπέκυψε μὲν ἐκ διαλειμμάτων εἰς ἁμαρτήματά τινα ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀναριθμήτων τούτων δοκιμασιῶν δὲν ἔπαυσεν ἀναδεικνύουσα ἀρετὰς ἐνώπιον τῶν ὁποίων κλίνει τὸ γόνυ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος· ἐμαρτύρησε δὲ τὴν ἀκαταγώνιστον αὐτῆς ἠθικὴν δύναμιν, διασώσασα μέχρι τῆς σήμερον πνεῦμα πίστεως συμφωνότερον τῇ ἀληθείᾳ παντὸς ἄλλου πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δοξασίας τὰς εὐαγγελισθείσας ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ ἱστορικὸς λοιπὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ φοβῆται νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς ἀδυναμίας τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὁσάκις ἀπαντᾷ τοιαύτας ἀδυναμίας, διότι αὗται κατ' οὐδὲν ἐπὶ τέλους ἀλλοιοῦσι τὸν ὅλον ἱερὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἐν τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ὡμιλήσαμεν πάντοτε περὶ αὐτῆς, καὶ θέλομεν ἱστορήσει τὰ περιστατικὰ τῆς ἐν λόγῳ σκηνῆς.

Προκειμένης τέλος τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου πατριάρχου, ὁ Βάρδας ὑπεσχέθη κατ' ἰδίαν εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀρχιερέων τὸν πατριαρ-

χικὸν θρόνον, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι ὅταν ὁ βασιλεὺς προτείνῃ αὐτοῖς τὸ ἀξίωμα, ἕκαστος θέλει πρὸς τὸ θεαθῆναι ἀποποιηθῇ αὐτό. Οἱ ἀρχιερεῖς ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα, καὶ ὁ Μιχαήλ, ἐπιτηδείως καθοδηγηθεὶς ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ἔλαβε κατὰ γράμμα τὴν ἀποποίησιν αὐτῶν, ἀπήντησεν ὅτι θέλει σκεφθῇ, καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρὸ καιροῦ ἀποφασισθέντων. Αἴφνης ὁ Φώτιος, ὅστις μέχρι τῆς 20 δεκεμβρίου τοῦ 857 ἦτο λαϊκός, πεισθεὶς τελευταῖον νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα, ἐκάρη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μοναχός, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐχειροτονήθη ἀναγνώστης, τὴν τρίτην ὑποδιάκονος, τὴν τετάρτην διάκονος, καὶ τὴν πέμπτην ἤτοι τῇ 24 δεκεμβρίου πρεσβύτερος. Πᾶσαι αὗται αἱ χειροτονίαι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου, ὅστις ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Φωτίου, παρήτησε πᾶσαν ἰδίαν ἀξίωσιν, καὶ συνέπραξε προθύμως ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου. Κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν τῆς 24 συγκαλεσθέντων ἐν τοῖς βασιλείοις ὅλων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρευρισκομένων ἀρχιερέων, ὑπεβλήθη τελευταῖον αὐτοῖς ὁ ὑποψήφιος τοῦ Βάρδα. Οἱ ἀρχιερεῖς καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος, καὶ μὴ λαβόντες καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου, ἠναγκάσθησαν νὰ προχειρίσωσιν ὁπωσδήποτε τὸν νέον πρεσβύτερον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ συγχρόνως ἵνα καλύψωσι τὰ ἴδια ἁμαρτήματα ἐπιδεικνύοντες εἰ καὶ βραδέως εὐλάβειάν τινα πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Φωτίου ἔγγραφον ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει ἀπονέμει πατρικὴν τῷ Ἰγνατίῳ τιμήν, πράττων πάντα κατὰ βούλησιν αὐτοῦ καὶ ἐν μηδενὶ τοῦτον παραλυπῶν. Μεθ' ὃ τὴν ἐπιοῦσαν, ἤτοι τὴν 25 δεκεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν πρὸ ἑβδομήκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν εἶχε προχειρισθῇ εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα ὁ θεῖος τοῦ Φωτίου Ταράσιος, ἐχειροτονήθη οὕτως πανηγυρικῶς προεξάρχοντος καὶ ταύτης τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀντιπάλων τοῦ Φωτίου ἀρχαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων κατέκριναν τὴν ἐσπευσμένην ταύτην καὶ ἄμεσον ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἐπιμείνει εἰς τοῦτο πολύ, διότι ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως οὐκ ὀλίγας τοιαύτας ἀμέσους ἀπὸ λαϊκῶν χειροτονίας ἐπιφανεστάτων τῆς ἐκκλησίας πατριαρχῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦ Ταρασίου καὶ τοῦ Νικηφόρου, εἴδομεν δὲ

αὐτὸν τὸν Θεοφάνην, τὸν ζηλωτὴν τῆς ἀκριβεστάτης τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας ἐκτελέσεως, λέγοντα ὅτι «οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθέν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἀξίως τῆς ἀξίας τῷ Θεῷ ἱερατεύοντες.» Ἄλλο εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ σπουδαιότερον. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἂν ὁ Φώτιος, ὡς πολλάκις ὡσαύτως κατεκρίθη, συνέπραξεν εἰς ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλογῆς. Εὐτυχῶς εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐπεζήτησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλά, ὡς προείπομεν, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὰς δεινὰς δοκιμασίας εἰς ἃς κάλλιστα προέβλεπεν ὅτι μέλλει νὰ ἐκτεθῇ ἀναλαβὼν ἅπαξ τοὺς οἴακας τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο ὁμολογοῦσιν οὐ μόνον οἱ μετριοπαθέστεροι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἱστορικοί, οἷον ὁ Νέανδρος, (89) ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτατος αὐτῆς πολέμιος Ἑργενροῖθερ. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσιν, ἀφοῦ σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Βάρδαν διαρρήδην ὑπομιμνήσκουσα αὐτῷ ὅτι ἄκων καὶ βιαζόμενος ἠναγκάσθη νὰ ἀναβῇ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον; Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προοιμιάζουσα λέγει· «Ἤδειν ἐγὼ καὶ πρὸ τῆς πείρας ἀνάξιον ἐμαυτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρήσεως. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἑλκόμενος ἀπεδυσπέτουν πρὸς ταῦτα· ὡς εἴθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν· οὐ γὰρ ἂν τοσούτων καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν καθεκάστην ἐβάπτιζον ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχήν, ὧν ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ προσδοκία (δεινὴ γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις τὰ μέλλοντα συνιδεῖν δυσχερῆ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρηται) συνετάρασσέ με τότε καὶ συνεῖχε, ὑφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγεινόμενος, ἔκλαιον, ἐδυσώπουν, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτνιώμενος.» Εἶναι λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Φώτιος κάλλιστα εἰδώς, παρεκτὸς ὅλων τῶν ἄλλων δυσχερειῶν, τὸν χαρακτῆρα τοῦ Βάρδα, τοῦ ὁποίου προέκειτο νὰ γίνῃ ὄργα-

---

(89) Οἱ μετριοπαθέστερον δηλονότι τὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πραγματευόμενοι Εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς. Ὁ Νέανδρος (Neander) εἶναι θεολόγος Γερμανὸς διαμαρτυρόμενος, ὁ δὲ Ἑργενροῖθερ καθολικός.

νον, ὄχι μόνον δὲν ἐπεδίωξεν, ἀλλὰ καὶ πάσῃ δυνάμει ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν τιμὴν ταύτην. Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμες εἶναι, ὅτι δὲν ἔδειξε περὶ τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀκαταγώνιστον ἐκείνην τῆς θελήσεως δύναμιν, ἥτις τοσοῦτον ἀσφαλῶς καθωδήγησεν ἅπαντα τὸν λοιπὸν αὐτοῦ βίον, παρασχὼν οὕτω τοῖς ἀντιπάλοις τὸ ἐνδόσιμον νὰ εἴπωσιν εὐλόγως ὅτι ὑπῆρχε παρ' αὐτῷ πάθος ἰσχυρότερον τῆς προνοίας, ἰσχυρότερον τῆς συνέσεως, τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τὸ κατισχῦσαν ἁπάντων τῶν ἄλλων λογισμῶν.

Οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Φωτίου δύο μῆνες διῆλθον ἐν εἰρήνῃ κατ' ἐπιφάνειαν· ἀλλὰ τὰ πάθη τὰ ὑποκώφως βρέμοντα δὲ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐκραγῶσιν ἐπὶ τέλους. Οἱ πολυάριθμοι τοῦ Ἰγνατίου φίλοι εἶχον μὲν καταπλαγῆ τὴν ἑσπέραν τῆς 24 δεκεμβρίου 857, καὶ καταναγκασθῆ νὰ ἐπιδοκιμάσωσι τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου· καὶ τότε ὅμως ἐζήτησαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ἣν παρὰ τοῦ νέου πατριάρχου ἀπήτησαν, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἡσυχίαν, τὴν τιμήν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνέργειαν τοῦ Ἰγνατίου. Νῦν δὲ καὶ βιαίως ὁπωσοῦν ἑρμηνεύοντες τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, ἠξίουν ὅτι ὁ Φώτιος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἦναι ἁπλῶς συνεπίσκοπος τοῦ πρώην πατριάρχου καὶ ἐκτελεστὴς τῶν βουλήσεων αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτην ἀπαίτησιν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῇ ὁ Φώτιος, καὶ μάλιστα οἱ περὶ αὐτόν, οἵτινες κατορθώσαντες ὁπωσδήποτε νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἔγγραφον, ἐξηφάνισαν αὐτό. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸν φεβρουάριον 858. Τότε οἱ ἀντιπολιτευόμενοι συνελθόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ἀπέκλεισαν τὸν Φώτιον πάσης ἐπισκοπικῆς ἱερουργίας, ὡς παρανόμως πατριαρχεύσαντα. Οἱ περὶ τὸν Φώτιον, συγκροτήσαντες κατά τινας μὲν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, κατά τινας δὲ ἐν τῇ ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίᾳ, ἀντίθετον σύνοδον, καθήρεσαν καὶ ἀνεθεμάτισαν τόν τε Ἰγνάτιον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ. Καὶ τότε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ταύτης δεινὸς ἐγένετο κατὰ τῶν καταδικασθέντων διωγμός. Πρῶτος ὁ Ἰγνάτιος πολυειδῶς ἐβασανίσθη, ἵνα καταναγκασθῇ νὰ δώσῃ παραίτησιν, ἀλλά, καθὼς λέγει ὁ Νέανδρος, ἐν τῇ πεποιθήσει τῆς πίστεως, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀθωότητος καὶ τοῦ δικαίου, ὁ γενναῖος ἀνὴρ δὲν ἐ-

πεισθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βίαν, δοὺς ἐν τῇ δυστυχίᾳ δείγματα ἀρετῆς, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε δώσει ἐν ὅσῳ ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Συγχρόνως δὲ πάντες οἱ ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφίσαντες καὶ οἱ ὁπωσδήποτε μετ' αὐτοῦ συνταςσόμενοι ἔπαθον παραπλήσια ἢ χείρονα. Ὅτι ὁ Φώτιος δὲν συνέπραττεν εἰς ταῦτα πάντα, ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἠγανάκτει ἐπὶ τοῖς πραττομένοις, ἐξάγεται ἀπὸ τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας ἣν ὑπὲρ ἑνὸς τῶν παθόντων ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Βάρδαν ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς προμνησθείσης ἐπιστολῆς, ἐχούσῃ ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς. «Νῦν δὲ αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα καὶ τὴν [ἐμὴν] ἐλέγχει ἀναξιότητα, καὶ οὐκ ἔτι φόβος προσδοκίας, ἀλλὰ ὀδύνη στηριζομένη ἐπὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμὸς καὶ ἀμηχανία ἐπὶ τοῖς ἤδη καταλαβοῦσι. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὁποῖοι καὶ ἂν εἶεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἑνὶ πταίσματι πάσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, δημοσιευομένους, φυλιζομένους, τὴν γλῶσσαν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν!), πῶς οὐ μακαρίσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ; πῶς οὐ τὸ φορτίον τὸ ἐπιτεθέν μοι οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων λογίσομαι; Ἄνθρωπος ἄπορος, ἀπροστάτευτος, οὐδὲ τὸν νοῦν ἔχων ἀπαθῆ (οἷς ἔλεος μᾶλλον ἢ ἀγανάκτησις ἕπεται) ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακά· ἐπράθη, ἐτύφθη, ἐφυλακίσθη, τὸ ἀπαραμύθητον ἐτμήθη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην φορῶν· ὑπὲρ οὗ πολλάκις ἐδυσώπησα, ὑπὲρ οὗ ὁ μάταιος ἐγὼ καὶ ῥήματα ἀπαθείας ἔλαβον, καὶ οἱ ἰδόντες ἐπίστανται, εἰδὲ καὶ ἐπελάθοντο οὗτοι, τὸ θεῖον οὐκ ἐπελάθετο. Ποία λοιπὸν ἐλπὶς πρὸς τὰ ἄδηλα, ὅτε περὶ τῶν φανερῶν καὶ ὑπ' ὄψιν κειμένων οὕτως ἀποτυγχάνω καὶ διαπαίζομαι; Πῶς ὑπὲρ ἁμαρτιῶν καὶ ὑμῶν καὶ τοῦ λαοῦ πρεσβεύσας ἐξιλάσομαι, ὅτε πρὸς ὑμᾶς ὑπὲρ ἑνὸς πρεσβεύσας οὕτως ἐξέπεσα, οὕτω παρεκρούσθην; Ταῦτα δακρύων αἵματι ἔγραψα· ἐν σοὶ δ' ἐστὶ τὸ λοιπὸν ἢ πρώτην ἢ τελευταίαν τήνδε ἐπιστολὴν δέξασθαι. Ἐγὼ γὰρ κατ' ἐνώπιον Κυρίου λέγω, ὡς εἰ οὕτως ἐστὶν ὑμῖν σκοπὸς ἐν ταῖς εὐλόγοις ἡμῶν ἱκεσίαις καὶ παρακλήσεσι παρακρούεσθαι ἡμᾶς καὶ ἀποπέμπεσθαι, καὶ εἰ μή τις γένηται τῷ ἀθλίῳ ἐκείνῳ τὸν δυνατὸν τρόπον παραψυχὴ καὶ παράκλησις, οὔτε γράψω, οὔτε ἄλλως πως ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω ἐμαυτὸν ἐπισκοπῶν, καὶ τὰ ἐμαυτοῦ ὀδυρόμενος. Εἰ γὰρ μετὰ τῶν καθημερινῶν τῶν ἔξωθεν ἡμῖν ἀναφυομένων πειρασμῶν τε

καὶ περιστάσεων, καὶ τὴν ἀθλίαν μοι προσαπολέσω ψυχήν, ἀθλιώτερος ἂν εἴην πάντων ἀνθρώπων».

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ Φώτιος ὑποδεικνύει ὅτι θέλει προβῇ μέχρι παραιτήσεως· δὲν ἔδωκεν ὅμως παραίτησιν, ἀλλὰ ἠγωνίσθη δι' ἄλλων τρόπων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Ἐν ἔτει 860 ὁ Ἰγνάτιος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε πάθει διαφόρους ἐξορίας, ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν ἡ περιουσία του. Ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε νὰ καταπείσωσιν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ, καί, ἂν ἐπιμείνῃ, νὰ καταδικάσωσιν αὐτὸν πάλιν συνοδικῶς, ἀλλὰ πανηγυρικώτερον ἢ προηγουμένως· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐζητήθη, ἂν ὄχι ἀμέσως, τοὐλάχιστον διὰ πλαγίου τινὸς τρόπου ἡ σύμπραξις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Αἱ ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 860 ὅ τε βασιλεὺς Μιχαὴλ καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, διελάμβανον ὅτι παραιτηθέντος τοῦ Ἰγνατίου ἐξελέχθη ὁ Φώτιος· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ πέμψῃ ὁ πάπας εἰς Κωνσταντινούπολιν τοποτηρητάς, ἵνα παρακαθήσωσιν εἰς σύνοδον ἥτις ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ αὐτόθι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ καταλύσῃ ὁριστικῶς τὴν τῆς εἰκονομαχίας αἵρεσιν, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ σύνοδος ἠδύνατο νὰ καταπαύσῃ ἀνωμαλίας τινὰς ἐπελθούσας ὡς ἐκ τῆς ἐπιγενομένης εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μεταβολῆς. Ὁ πάπας Νικόλαος κολακευθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἐπισκόπους, τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὸν Ροδοάλδον, ἐπιτετραμμένους νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Φώτιον, ἐὰν εὕρωσι τὰ πάντα κατὰ τοὺς κανόνας γενόμενα. Ἐν ταὐτῷ ὅμως γράφων πρὸς τὸν βασιλέα ἐπανελάμβανε τὰς ἀρχαίας κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἔδιδεν αὐτῷ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐγίνωσκε τὴν αταξίαν τῶν ἐνεργηθέντων, καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ γενόμενα, εἰμὴ ἐὰν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ δικαιοδοσία ἣν εἶχεν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ ἣν ἀφήρεσεν ἀπὸ αὐτοῦ ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς μεταρρυθμίσεως· προσέτι δέ, ἐὰν ἀποδοθῶσιν αὐτῷ τὰ κτήματα ὅσα εἶχεν ἄλλοτε ἐν Καλαβρίᾳ, καὶ τὰ ὁποῖα ὡσαύτως ἀφῃρέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως. Οἱ πρέσβεις οὗτοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ τέλη τοῦ 860, καὶ δὲν εὗρον βεβαίως τὴν αὐτόθι κυβέρνησιν καὶ ἐκκλησίαν εὐδιάθετον νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοιαύτας ἀπαιτήσεις. Δὲν ἀπῆλθον ἐν τούτοις ἄπρακτοι,

διότι ὁ Βάρδας κατώρθωσε νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄνευ ὅρου τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου καὶ τὴν τοῦ Ἰγνατίου καθαίρεσιν ἐνώπιον τῆς συνόδου ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ τούτῳ κυρίως νὰ συγκροτηθῇ, καὶ ἧς ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασεν ἄλλως νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς τὴν προεδρείαν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ μαΐου 861 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀπαρτισθεῖσα ἐκ 348 ἐπισκόπων. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, τοὺς ὁποίους ὁ Βάρδας εἶχεν ὅλως προσοικειωθῆ, συνήνεσαν ὥστε ἡ πεμφθεῖσα δι' αὐτῶν ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης νὰ μὴ ἀναγνωσθῇ εἰμὴ καθ' ὅσον δὲν προσέκρουεν εἰς τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἰγνάτιος προσαχθεὶς προετράπη κατ' ἀρχὰς νὰ παραιτηθῇ, μὴ πεισθεὶς δὲ εἰς τοῦτο ἐδικάσθη, κατεδικάσθη καὶ καθῃρέθη. Ὁ δὲ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ροδοάλδος ἀνεφώνησαν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τὸ ἀνάξιος, καὶ ἀνεγνώρισαν τὸν Φώτιον ὡς νόμιμον πατριάρχην. Μετ' οὐ πολὺ μάλιστα, ἤτοι τῇ 25 μαΐου, ἠθέλησαν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν βιογράφον αὐτοῦ Νικήταν, νὰ καταναγκάσωσι προσέτι τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἀναγνώσῃ ὁ ἴδιος δημοσίᾳ ἐπ' ἐκκλησίας τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τότε οὗτος διέφυγε τὴν τελευταίαν ταύτην ὕβριν δραπετεύσας μετημφιεσμένος ὡς ἀχθοφόρος εἰς τὰς νήσους τῆς Προποντίδος, ὅπου ἀνεζητήθη μὲν διὰ παντὸς τρόπου ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀνακαλυφθῇ.

Τοιαύτη ἀπέβη ἡ σύνοδος ἐκείνη ἣν ὁ Βαλσαμὼν ὀνομάζει οἰκουμενικήν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἄλλοι συγκαταλέγουσι μεταξὺ τῶν μερικῶν, ἀπονέμοντες αὐτῇ τὸ παράδοξον ἐπωνύμιον πρώτη καὶ δευτέρα, ἄδηλον ἐπὶ τέλους τίνος ἕνεκα· διότι ἐκ τῶν ποικίλων ἐξηγήσεων ὅσαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο, οὐδεμία ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων. Ὁπωσδήποτε ὁ Φώτιος ἐφαίνετο θριαμβεύων, ἀλλ' ἦτο ἐν ἀρχῇ εἰσέτι τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πνεύματα ἦσαν τοσοῦτον διῃρημένα, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἦτο ἀδύνατος. Καθὼς ἠξεύρομεν ἤδη, ὁ Φώτιος ἦτο κυρίως ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες συνήνεσαν μὲν εἰς τὴν παλινόρθωσιν, ἀλλὰ διετήρουν μέχρι τινὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ἐλευθεριάζον τῆς μεταρρυθμίσεως πνεῦμα. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἦτο ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐπρέσβευον ἀνέκαθεν τὰ τῆς ἀρχαίας τῶν

πραγμάτων καταστάσεως μεθ' ὅλων τῶν ἀναποσπάστων ἀπὸ αὐτῆς προλήψεων καὶ καταχρήσεων. Ἡ ὀλιγάριθμος μερὶς τοῦ Φωτίου δὲν ὑπερίσχυεν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ Βάρδα, ἀλλ' ἡ προστασία αὕτη, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ τοὺς πολὺ περισσοτέρους αὐτῆς ἀντιπάλους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Βάρδας μηδεμίαν ἔχων θρησκευτικὴν πεποίθησιν, δὲν ὑπεστήριζε τὸ Φώτιον εἰμὴ ἐφ' ὅσον τοῦτο τῷ ἦτο ἀναγκαῖον εἰς τὰ ἀτομικὰ αὐτοῦ συμφέροντα, ὁ δὲ ἡλικιωθεὶς ἤδη Μιχαὴλ ἐνέπαιζε καὶ Φώτιον, καὶ Ἰγνάτιον, καὶ Βάρδαν καὶ ἐκκλησίαν, καὶ πάντα ἑνὶ λόγῳ θεῖά τε καὶ ἀνθρώπινα. Πλὴν τούτου ἡ σύνοδος τοῦ 861 δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ ἐψήφισε πολλὰς ἀξιομνημονεύτους καὶ σωτηρίους διὰ τὴν ἐκκλησίαν διατάξεις. Ἂν ἀφ' ἑνὸς ἐπεκύλωσε τὰ πολλάκις κατὰ τῶν εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Φωτίου, ἐνεργοῦντος κατὰ τοῦτο συνῳδὰ ταῖς ἀρχαῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ ὅσον ἔνεστι την ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπήν. Ὥρισεν ὅτι τοῦ λοιποῦ μοναστήριον δὲν δύναται νὰ ἱδρυθῇ ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ἐπισκόπου· ὅτι ὁ ἱδρυτὴς αὐτοῦ δὲν ἔχει ἄδειαν παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου νὰ καθιστᾷ ἑαυτὸν ἡγούμενον ἢ ἀνθ' ἑαυτοῦ ἕτερον· ὅτι ἐπίσκοποι δὲν δύνανται νὰ ἱδρύσωσι μοναστήρια δαπάναις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα αὐτογνωμόνως «ἄνευ παρουσίας τοῦ ὀφείλοντος αὐτὸν εἰς ὑποταγὴν ἀναδέχεσθαι·» καὶ ἄλλα τοιαῦτα τὰ ὁποῖα ἅπαντα σκοπὸν εἶχον νὰ διακωλύσωσι τόν τε πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν ἀπεριόριστον αὔξησιν τῶν μοναχῶν.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα, μὴ ἀρέσκοντα εἰς τοὺς Ἰγνατιανούς, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πολεμῆται διὰ παντὸς τρόπου ἡ σύνοδος ἐκείνη, καὶ νὰ ὑποθάλπεται ἡ τῶν πνευμάτων ταραχή. Μὴ παραλίπωμεν ὡσαύτως νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Φώτιος πολλάκις ἐφιλοσόφει ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος εἰς τρόπον, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ νὰ σκανδαλίσῃ τοὺς ἀμαθεῖς καὶ προληπτικοὺς αὐτοὺς ἀντιπάλους. Ἐν ἀρχῇ τοῦ αὐγούστου 861 συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἷς τῶν ἐκ διαλειμμάτων δονούντων αὐτὴν σεισμῶν, ὅστις ἐπαναληφθεὶς συχνάκις ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, κατεφόβισε τὸ πλῆθος, καὶ ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου γενομένην καταδρομήν.

Ὁ σοφὸς Φώτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὅτι οἱ σεισμοὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, καὶ ὅτι συμβαίνουσιν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν «οἱ σεισμοί, εἶπεν, οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται». Παρέθεσε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν πλατωνικὴν δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἴδη ψυχῆς, τὸ μὲν θεῖον τὸ δὲ θνητόν, καὶ πρεσβεύουσαν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον καὶ λογιστικὸν ἢ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγή. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ φυσικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ταῦτα δόγματα τὰ παραχθέντα ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν ἀμαθῆ τῶν Ἰγνατιανῶν ὄχλον. Πολλοὶ δὲ τῶν περὶ τὸν βασιλέα γινώσκοντες τὴν ῥοπὴν ἣν εἶχε νὰ χλευάζῃ τὰ σπουδαιότερα τῶν πραγμάτων, καὶ ἐνεργοῦντες κατ' εἰσήγησιν τῶν Ἰγνατιανῶν, παρέστησαν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ Φωτίου ἐπὶ τὸ κωμικώτερον. Ἰδίως λέγεται ὅτι ὁ πρωτασηκρῆτις ἀπελθὼν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ πατριάρχης εἶπεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι δύο ψυχάς, οἱ δοῦλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ ζητῶσι διπλῆν τῆς προτέρας κατὰ μῆνα τροφοδοσίαν, λέγοντες «ὡς ἡμεῖς ἠλπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἀνελαμβάνομεν ἑκάστῳ μηνὶ ἅμα ἀνὰ μοδίους δύο· νῦν δέ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχὰς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθῆναι ἡμῖν». Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς ἐγέλασε, καὶ ἐρωτήσας ἂν τῷ ὄντι οὕτω δογματίζῃ ὁ Χαζαροπρόσωπος (ἀποδίδων ἄδηλον διατὶ τὸ κομψὸν τοῦτο ἐπίθετον εἰς τὸν Φώτιον), προσεκάλεσεν εὐθὺς τὸν πατριάρχην, καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν τοῦτον προσποιούμενος τὸν θυμωμένον «οὕτω δογματίζεις, ὦ Μαρζούκα, δύο τὸν ἄνθρωπον ἔχειν ψυχάς;» Τὸ νέον τοῦτο χαρίεν προσηγόρημα ἐσήμαινεν, ὡς βεβαιοῦσι, κύων ἕλκων δέρμα. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης συνηθισμένος ὢν εἰς τὰς τοιαύτας χαριεντολογίας τοῦ Μιχαήλ, ἔδωκεν ἐκ τοῦ προχείρου τὰς ἀναγκαίας ἐξηγήσεις. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐπειδὴ οἱ σεισμοὶ ἐξηκολούθουν, ὁ ὄχλος κατεβόα ὅτι δὲν θέλουσι παύσει, ἐὰν δὲν ἐπιστρέψῃ ὁ Ἰγνάτιος. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἐντελῶς ἠδιαφόρει καὶ περὶ τοῦ Ἰγνατίου καὶ περὶ τοῦ Φωτίου, ἤρχισε νὰ πείθεται ὅτι ἡ κατακραυγὴ ἐκείνη δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπι-

κίνδυνος, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀναιδῶς ἐκήρυττεν, «ὅτι ἐμὸς μὲν πατριάρχης ὁ Θεόφιλος» (δηλαδὴ ὁ περίφημος σάτυρός του ὁ ἐπικαλούμενος Γρῦλος[1], προσεπιλέγων «ὁ Φώτιος δὲ τῷ Καίσαρι (ἤτοι τῷ Βάρδᾳ), καὶ τοῖς χριστιανοῖς ὁ Ἰγνάτιος καθέστηκε». Ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ Βάρδας ἀρχίσας νὰ ἀνησυχῇ μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐνέδωκεν εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἰγνάτιος, ἀπὸ τοῦ ἀσύλου εἰς ὃ εὑρίσκετο κεκρυμμένος, καὶ ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει παρενοχλήσει οὔτε αὐτόν, οὔτε ἐκεῖνον παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐκρύπτετο. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων, ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 861 ἐπέστρεψεν ὁ Ἰγνάτιος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπῆλθεν ἀνενόχλητος εἰς τὴν ἰδίαν μονήν. Ἀλλ' ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ ἑπομένου ἔτους, ἔμελλον νὰ δεινωθῶσιν ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ὁριστικωτέρας ἐπεμβάσεως τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Τῳόντι ὁ πάπας Νικόλαος ἐπληροφορήθη τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον διατρέξαντα, ἀπὸ διαφόρους πηγάς· ἀπὸ τοὺς περὶ τὰ τέλη τοῦ 861 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 862 ἐπιστρέψαντας εἰς Ῥώμην τοποτηρητὰς αὐτοῦ· ἀπὸ τὸν μετ' ὀλίγον ἀφικόμενον αὐτόθι βασιλικὸν γραμματέα Λέοντα, τὸν κομίσαντα τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου καὶ ἐπιστολὰς τοῦ τε βασιλέως Μιχαὴλ καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου· τελευταῖον ἀπὸ τὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰγνατίου διαμαρτύρησιν, ἣν προσήγαγεν ὁπωσοῦν βραδύτερον ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόγνωστος. Ὁ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ροδοάλδος περιωρίσθησαν νὰ ἀναφέρωσιν ἐν γένει τὰ συμβάντα, ἤτοι τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν τοῦ Φωτίου ἐπικύρωσιν, σιωπήσαντες ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα. Ἀλλ' ὁ Φώτιος ἐξέθεσε καὶ ἐδικαιολόγησε τὰ πάντα διὰ μακρῶν· μάλιστα δὲ ἀξιομνημόνευτα εἶναι τρία τῆς ἐπιστολῆς του ταύτης κεφάλαια, διὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔσχον καί, τῇ ἀληθείᾳ, δύνανται εἰσέτι νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπιλαβόμενος τῆς κατηγορίας ὅτι παρὰ τοὺς κανόνας πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος ἀπὸ λαϊκοῦ προῆλθε σχήματος, καὶ ἀποδείξας ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἦσαν ἄγνωστοι μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἰς τὴν Κωνσταντινουπολιτῶν ἐκκλησίαν, τίθησι τὴν ἀρχήν, ὅτι τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ φυλάττωσιν, ἀλλ' ὑπάρχουσι δευτερεύοντα

τινα ζητήματα, περὶ τὰ ὁποῖα οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο νὰ διαφωνῶσι χωρὶς νὰ παύσωσι διὰ τοῦτο νὰ ἦναι χριστιανοί. Μεταξὺ δὲ τῶν δευτερευόντων τούτων ζητημάτων καταλέγει ῥητῶς, παρεκτὸς τῶν προαναφερθέντων, τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, τὸ ξυρᾶσθαι ἢ μὴ ξυρᾶσθαι, τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας προσευχάς, νηστείας καὶ ἄλλα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀρχιερέως εἶναι κατὰ τοῦτο σωτήριος, ὅτι ἂν ποτὲ κατορθωθῇ ἕνωσις τῶν χριστιανῶν, δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ ἐπὶ τοιαύτης βάσεως νὰ θεμελιωθῇ καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς ἐξομοιώσεως ἥτις εἶναι βεβαίως ἀνέφικτος. Πλὴν τούτου, ὁ Φώτιος ἐξηγεῖ εἰς τὸν πάπαν, ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι «τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν,» ἐν ἄλλαις λέξεσι, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πολιτικὸν καὶ ὄχι καθαρῶς ἐκκλησιαστικόν, ἡ δὲ βασιλεία δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ζητουμένην παραχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φώτιος παραινεῖ τὸν πάπαν νὰ μὴ δέχεται καὶ προστατεύῃ παρὰ τοὺς κανόνας, τοὺς ἀντιπολιτευομένους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, αὐξάνων οὕτω ἀντὶ νὰ καταπαύῃ τὰ σκάνδαλα. «Ἡ τῶν ἀληθῶν κανόνων φυλακὴ σπουδαίως μὲν ἐποφείλεται παντί, πολὺ δὲ πλέον τοῖς ἀπευθύνειν τὰ τῶν ἄλλων ἀπὸ τῆς προνοίας ἠξιωμένοις, καὶ τούτων ἔτι μάλιστα τοῖς ἐν αὐτοῖς τούτοις πρωτεύειν λαχοῦσι. Ὅσῳ γὰρ ὑπερέχουσι, τοσούτῳ νομοφυλακεῖν ὀφείλουσι· θᾶττόν τε γὰρ τὸ ἐκείνων ἐλάττωμα, οἷα δὴ κειμένων ἐν ὄψει, εἰς πάντας παραγγέλλεται, κἀκεῖθεν τοὺς ἄλλους δεήσει πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐπανάγεσθαι ἢ πρὸς κακίαν ὑποσύρεσθαι. Διὸ δεῖ καὶ τὴν ὑμετέραν πολυέραστον μακαριότητα, τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἐν πᾶσι φροντίζουσαν καὶ τῆς κανονικῆς ἀντεχομένην εὐθύτητος, τοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ρωμαίων ἐκκλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας, μὴ ὡς ἔτυχεν ὑποδέσθαι, μηδὲ φιλοξενίας προσχήματι μισαδελφίας παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα. Τὸ μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην πρὸς τὴν ὑμῶν πατρικὴν ὁσιότητα τοὺς βουλευομένους παραγίνεσθαι καὶ τῶν τιμίων αὐτοῖς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο, λίαν ἐμοὶ προσφιλὲς καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡ-

μεῖν οὔτε τοῖς κανόσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑμῶν ἀδεκάστῳ κρίσει εὐπαράδεκτον».

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι μία τῶν ὡραιοτέρων ὅσαι ἐγράφησάν ποτε ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τούτου τῶν ἐκκλησιῶν ἀνταγωνισμοῦ, διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀρχῶν της, τὴν ὀρθότητα τῶν σκέψεων καὶ τὴν ἐπικοσμοῦσαν ταῦτα πάντα ἀπαράμιλλον τοῦ λόγου χάριν. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔπεισε τὸν πάπαν Νικόλαον, καθὸ πολὺ ἀπέχουσα τοῦ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ὅθεν κατὰ μάρτιον τοῦ 861 ἔγραψεν οὗτος πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ προσέτι πρὸς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ, καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Φώτιον (τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ὀνομάζει ἐπίσκοπον, ἀλλ' ἁπλῶς προσαγορεύει ἄνδρα συνετώτατον) ἐπιστολὰς δι' ὧν ἀποδοκιμάζει τὰ γενόμενα καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπειδὴ ἡ ἀπαίτησίς του δὲν εἰσηκούσθη, προέβη ἔτι περαιτέρω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόγνωστος κομίζων τὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰγνατίου διαμαρτύρησιν, ἥτις ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ τολμήσῃ πάντα. «Ἐνθυμήθητι τοὺς πρὸ σοῦ πατριάρχας, ἀνέκραζε, λέγω δὴ Φαβιανόν, Ἰούλιον, Ἰννοκέντιον, Λέοντα, ἁπλῶς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κατὰ τῆς ἀδικίας ἀνδρισαμένους, καὶ ζήλωσον τούτους καὶ εἰς τὴν ἡμῶν ἀδικηθέντων τοσοῦτον ἐκδίκησιν διανάστηθι.» Οὕτω λοιπὸν ὑπό τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων παροτρυνόμενος καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἅμα φιλαρχίας παρορμώμενος, ὁ πάπας Νικόλαος συνεκάλεσε κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 863 ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ σύνοδον, δι' ἧς καθήρεσε μὲν τὸν ἕτερον τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ, τὸν Ζαχαρίαν, ὡς ἐνεργήσαντα κατὰ παράβασιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ πληρεξουσιότητος, (διότι ὁ Ροδοάλδος ἐκπεμφθεὶς μετὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφήν του εἰς νέαν τινα πρεσβείαν, διετέλει ἔτι ἀπών,) καθήρεσε δὲ καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν Γρηγόριον, καὶ τὸν Φώτιον, καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ὀπαδούς, προσαπειλήσας ὅτι θέλουσιν ἀφορισθῇ, ἐὰν ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν κακοβουλίαν αὐτῶν. Αἱ πράξεις τῆς ρωμαϊκῆς ταύτης συνόδου ἀφικόμεναι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνίσχυσαν ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσωσι τὴν μερίδα τοῦ Φωτίου. Ὁ Βάρδας ἠδύνατο νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἐπιτείνῃ τὴν ὑπὲρ αὐτῆς προστασίαν τῆς κυβερνή-

σεως, ἐνόσῳ προέκειτο περὶ ἐσωτερικῶν ἐρίδων, ἀλλ' ἅμα εἶδε ξένον ἀρχιερέα ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἐπιβάλῃ αὐτογνωμόνως τὴν θέλησίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ᾐσθάνθη ὅτι δέον νὰ ἀποκρούσῃ πάσῃ δυνάμει τὴν ἀξίωσιν ταύτην, καὶ νὰ ὑπερμαχήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν συμπράττων εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Φωτίου, συνεβούλευσε τὸν Μιχαὴλ Γ' νὰ πέμψῃ δι' ἑνὸς τῶν λοχαγῶν τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ εἰς Ῥώμην τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἦτο μὲν ὑβριστικὴ μέχρι τινός, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπεκάλει τόν τε πάπαν καὶ τοὺς κατοίκους τῆς δυτικῆς Εὐρώπης βαρβάρους, καθὸ μεταχειριζομένους τὴν βάρβαρον λατινικὴν γλῶσσαν, ὡσὰν ἐγράφετο ὑπὸ ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Δημοσθένους πρὸς Πέρσας ἢ Σκύθας· κατ' οὐσίαν ὅμως οἱ ἡμέτεροι εἶχον δίκαιον λέγοντες, ὅτι ὁ πάπας ἐκλήθη νὰ πέμψῃ πρέσβεις, μόνον καὶ μόνον ἵνα περιποιήσῃ πλειοτέραν ἐπισημότητα εἰς τὴν τοῦ Ἰγνατίου καθαίρεσιν, οὐχὶ δὲ διότι ὁ κλῆρος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐν συνόδῳ συγκεκροτημένος, δὲν ἐδικαιοῦτο πληρέστατα νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ὅστις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτήσατο διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν διαδόχων τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου ὑπερβάλλουσαν ἐν Εὐρώπῃ ὑπεροχήν, δὲν ἦτο παντάπασι διατεθειμένος νὰ ἐνδώσῃ εἰς ἀνθρώπους παρὰ τῶν ὁποίων οὐδὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ. Ἀπεποιήθη λοιπὸν δι' ὕφους ὁμοίου, ἀπαιτήσας παρὰ τοῦ Μιχαὴλ νὰ καύσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἐπιστολήν του, καὶ ἀπειλήσας ὅτι ἄλλως θέλει αὐτὸς διατάξει νὰ καῇ ὡς βλάσφημος καὶ ὑβριστική. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 866, δηλαδὴ ὅτε ἐδολοφονήθη ὁ Βάρδας, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἱστορήσει. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ Γ' ὅσῳ ἄθλιος καὶ ἂν ἦτο κατὰ τ' ἄλλα, δὲν ἠδύνατο νὰ προδώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ κράτους τοῦ ὁποίου προΐστατο, καὶ ἐξακολουθήσας τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ πάπα, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ αὐτὸν πολυειδῶς. Ὁ τοῦ Καρόλου μεγάλου ἔγγονος Λοθάριος ὁ Α' εἶχε διανείμει τότε τὸ ἀχανὲς αὐτοῦ κράτος μεταξὺ τριῶν υἱῶν, ὧν ὁ πρεσβύτατος Λουδοβῖκος ὁ Β' ἔλαβε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἀνέκαθεν εἷς τῶν θερμοτέρων πόθων τῶν αὐτοκρατόρων τούτων ἦτο νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ὁ Κάρολος ὁ μέγας

εἶχε κατορθώσει ἐπὶ Μιχαὴλ Ραγκαβέ, εἰς ὃ ὅμως οὐδεὶς τῶν μετὰ ταῦτα βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Φώτιος, καὶ ἀφ' ἑνος ὀρθῶς σκεπτόμενος, ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία οὔτε ἐμπόδισε τὴν ἵδρυσιν τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας, οὔτε ἠδύνατο νὰ καθαιρέσῃ αὐτήν, ἦτο γελοῖον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὸ νὰ μὴ τὴν ἀναγνωρίζῃ· ἀφ' ἑτέρου δὲ γινώσκων ὁπόσον ἡ ἀναγνώρισις αὕτη ἔμελλε νὰ κολακεύσῃ τὸν τότε δυνάστην τῆς δύσεως, συνεβούλευσε τὸν Μιχαὴλ Γ' νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο κατὰ τοῦ πάπα Νικολάου τὸ ὅπλον. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς γνώμης ταύτης, πρῶτον μὲν καταδικάζεται διὰ συνόδου τοπικῆς ὁ Νικόλαος, ἔπειτα δὲ προτείνει ὁ Μιχαὴλ εἰς τὸν Λουδοβῖκον Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς αὐτοκράτορα τῆς Ἰταλίας, ἐὰν οὗτος ὑπογράψῃ τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης καὶ συντελέσῃ εἰς τὴν περιστολὴν τοῦ ἀγερώχου ἐπισκόπου Ρώμης. Ὁ Λουδοβῖκος ἐφάνη πρόθυμος εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρωξύνθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης διενέξεις. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις εἶχε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀποδεχθῆ τὸν χριστιανισμὸν δι' ἐνεργειῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο παρεσκευάσθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Κουφαρᾶ, καὶ προήχθη ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ ἡγεμόνος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνατραφείσης. Συνεπληρώθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Μεθοδίου, σταλέντος μὲν ἐπὶ ἄλλῃ αἰτίᾳ εἰς Βουλγαρίαν, καταπείσαντος δὲ ἐπὶ τέλους τὸν Βόγοριν νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα μεθ' ὅλων τῶν Βοϊάρων ἤτοι μεγιστάνων, καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ. Ὁ Μιχαὴλ τότε συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν τὴν εἰρήνην, καί, ἐνδίδων εἰς τὴν αἴτησιν αὐτοῦ, ὅστις ὑπέσχετο «ἑνοποιῆσαι τὰ ἔθνη καὶ εἰρήνην ἐργάσασθαι ἀΐδιόν τε καὶ ἀμετάβλητον,» παρεχώρησεν αὐτῷ μοῖραν τῆς Θρᾴκης, ἀπὸ τῆς λεγομένης Σιδηρᾶς (ἀποτελούσης ἕως τότε τὸ μεταξὺ Βουλγάρων καὶ ἡμετέρων ὅριον) μέχρι Δεβελτοῦ, ἥτις ἔκτοτε μετωνομάσθη Ζαγορά. Ἀλλ' ὁ Βόγορις, ἐμπορευόμενος τὸ νέον αὐτοῦ δόγμα, ἀφοῦ ὠφελήθη ὅσον ἠδύνατο ἀπὸ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ καὶ ἀπὸ τοὺς Φράγκους· ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν μετὰ τοῦ πάπα, ἐκδηλοῖ ὅτι εἶχε δῆθεν δισταγμούς τινας περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ δὲ πάπας, λαβὼν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν ἐζήτησε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν

Βουλγαρίαν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὴν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἡ ἀπ' αἰώνων ὑφισταμένη ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀρχιερέως τούτου κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἐκορυφώθη τοιουτοτρόπως. Ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν, τίνες ἦσαν αἱ ἀληθεῖς ἀφορμαὶ τῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν ἀρχαίων τούτων διενέξεων. Καίτοι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χαλκηδόνος οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων τῆς Ῥώμης εἰμὴ τὸ πολιτικὸν γεγονὸς ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρεσβυτέρα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι ὅλως πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία καὶ μοναρχία ἐξηκολούθησαν ἀναγνωρίζουσαι τὰ πρωτεῖα ἐκεῖνα, τὸ μὲν σεβόμεναι τὰς προαιωνίους ἕξεις τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, τὸ δὲ διὰ τὸν πολιτικὸν λόγον τοῦ νὰ μὴ ἀπογυμνώσωσι καθ' ὁλοκληρίαν τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς πόλιν, ἣν ἠξίουν νὰ καταστήσωσιν αὖθις πρωτεύουσαν τοῦ κράτους (σελ. 38 καὶ ἑπ. τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλὰ οἱ μὲν ἡμέτεροι δὲν ἐνόουν διὰ τῶν πρωτείων τούτων εἰ μὴ ἁπλῆν προεδρείαν, οἱ δὲ πάπαι, πλήρη κυριαρχίαν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν πάπαι προέτειναν παραλόγους ἀξιώσεις, οἱ δὲ ἡμέτεροι εὐκόλως ἀπέκρουον αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἀδιάκοπος ἀπὸ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος διένεξις ἧς ἐξεθέσαμεν τὰς διαφόρους περιπετείας ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 35 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Μαυρικίου (σελ. 198 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Κώνσταντος (σελ. 313 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' (σελ. 347 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 422 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' (σελ. 498 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Εἰρήνης (σελ. 550 καὶ ἑπ.), ἐπὶ Νικηφόρου (σελ. 600 καὶ ἑπ.), καὶ ἐπὶ Μιχαὴλ Β' (σελ. 704 καὶ ἑπ.) Ἀλλ' αἱ τελευταῖον γενόμεναι ἐπὶ Μιχαὴλ Γ', αἱ πρὸ μικροῦ παρ' ἡμῶν ἱστορηθεῖσαι ἐνέργειαι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὑπῆρξαν βεβαίως παραλογώτεραι τῶν προηγουμένων. Ἄλλοτε ἐπὶ τῶν διενέξεων αἵτινες προέκυψαν ὡς ἐκ τῶν αἱρέσεων τῶν μονοφυσιτῶν, τῶν μονοθελητῶν, τῶν εἰκονομάχων, ὁ πάπας ἐκάλυπτε τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ διὰ τῆς προφάσεως τοὐλάχιστον ὅτι ὑπερεμάχει ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ τῶν καθεστώτων τῆς ἐκκλη-

σίας. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδεμίαν τοιαύτην πρόφασιν προέτεινε, διότι δὲν εἶχε τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν νὰ προτείνῃ· ὁ Μιχαὴλ Γ' καὶ ὁ Φώτιος ἐπρέσβευον ἀκριβῶς τὰ ὑπὸ τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καθιερωθέντα δόγματα. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ πάπας δὲν ἐνήργει ἀναφανδὸν εἰ μὴ μόνον καὶ μόνον ἵνα ἐπιβάλῃ τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ θέλησιν εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἐν τίνι δὲ δικαιώματι ἠξίου νὰ καθαιρέσῃ τὸν ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ψηφισθέντα καὶ ἀναγνωρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως; Καὶ δὲν ἦτο ἄτοπον νὰ θέλῃ αὐτογνωμόνως νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας, ἐνῷ ἡ Βουλγαρία ἐδέχθη τὸν χριστιανισμὸν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐνῷ πρὸ μικροῦ ἔτι ἡ μεγάλη ἐν τῇ πρωτευούσῃ ταύτῃ, παρόντων τῶν ἀντιπροσώπων του, συγκροτηθεῖσα σύνοδος, δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀξίωσιν ἣ προέτεινε τοῦ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν δικαιοδοσίαν;

Ταῦτα πάντα λοιπὸν δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ παροργίσωσι δικαίως τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἔχομεν δισταγμούς τινας ἂν ὁ Φώτιος, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγανακτήσεώς του, ἐπολιτεύθη εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνετῶς καθ' ὅλα καὶ πρακτικῶς. Ὁ Φώτιος ἀπεφάσισεν ἐν ἔτει 867 νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον τῶν ἀρχιερέων τῆς ἀνατολῆς ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν· καὶ ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν οὐχὶ μόνον ὡς παρεξηγοῦντα τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης, ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ κυρίως ὡς ἐξοκείλαντα εἰς αἱρέσεις καὶ παραβάτην γενόμενον τῶν δογμάτων τῆς ὀρθῆς πίστεως. Τί ἔμελλε νὰ ἦναι τὸ πρακτικὸν ὄφελος τῆς νέας ταύτης συνόδου; Ὁ πάπας, ὅστις δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 861, δὲν ἔμελλε φυσικῷ τῷ λόγῳ νὰ ὑποκύψῃ οὔτε εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 867· καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὐτὴ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἦτο δυστυχῶς διῃρημένη μεταξὺ Φωτιανῶν καὶ Ἰγνατιανῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐπικαλῶνται τὴν προστασίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης καὶ νὰ καταπολεμῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φώτιον πραττόμενα. Ἔστω ὅμως ὅτι ἐνομίσθη εὔλογον νὰ ἀποδοκιμασθῶσιν ἐν συνόδῳ μεγάλῃ αἱ κυριαρχικαὶ τοῦ πάπα ἀξιώσεις. Ἦτο ἆρά γε συνετὸν νὰ κατηγορηθῶσι συγχρόνως ἐπὶ σχίσματι οἱ δυτικοί;

Τῳόντι ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικοὺς θρόνους, δι' ἧς ὁ Φώτιος συνεκάλεσε τῷ 867 τὴν προκειμένην σύνοδον, κατήγγειλε τὴν ἐκκλησίαν τῆς δύσεως καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ἐπὶ αἱρέσει·

1ον διότι τοὺς Βουλγάρους ἐκθέσμως εἰς τὴν τῶν σαββάτων νηστείαν μετέστησαν.

2ον διότι τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἑβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφὴν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδδηφαγίαν καθείλκυσαν.

3ον διότι τοὺς ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας . . . μυσάττεσθαί τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν.

4ον διότι τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν, καὶ

5ον διότι τὸ ἅγιον σύμβολον παρεγγράπτοις λόγοις κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες.

Ἐν πρώτοις αἱ πλεῖσται τῶν κατηγοριῶν τούτων ἀντέβαινον εἰς τὴν ἀρχὴν ἣν αὐτὸς ὁ Φώτιος ἔθετο καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ὑπεστήριξεν ἐν τῇ τῷ 861 γραφείσῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, ἀρχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς εἴδομεν, (σελ. 786 καὶ ἐπ.) τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ φυλλάτωσιν, ὑπάρχουσιν ὅμως δευτερεύοντά τινα ζητήματα περὶ τὰ ὁποῖα ἡ διαφωνία δὲν ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ σπουδαίως ὡς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἕνωσιν. Τοιαῦτα δὲ δευτερεύοντα ζητήματα ῥητῶς ἔλεγε τότε ὁ Φώτιος ὄντα πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων καὶ τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας νηστείας, ἅτινα ἤδη ὑπελάμβανε τοσοῦτον καιρία ὥστε κατέτασσεν αὐτὰ εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην. Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τῆς εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης κατηγορία ἦτο ἄκαιρος τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς πάπας· διότι ἡ προσθήκη αὕτη παρεισαχθεῖσα ἐν Ἱσπανίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ δεκτὴ γενομένη ὑπὸ τῶν Φράγκων, δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιδοκιμασθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ὅτε ἔγραφε τὴν ἐγκύκλιόν του ὁ Φώτιος. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν μερικωτέρων τούτων περιστάσεων θεωροῦντες τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν γενικωτέραν αὐτοῦ ἔ-

ποψιν, δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν θλῖψιν ἡμῶν διότι ὁ Φώτιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 861, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τῇ ποικιλίᾳ ἑνότητος. Ὅ,τι ὁ Φώτιος ὤφειλε νὰ καταπολεμήσῃ, ὅ,τι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποκρούει καὶ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἀποκρούσῃ, εἶναι ἡ κυριαρχικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἀξίωσις· πρῶτον διότι ἀντιβαίνει εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως· καὶ δεύτερον, διότι οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεων νὰ ὑποκύψῃ οἰκειοθελῶς εἰς ξένην κυριαρχίαν εἴτε πολιτικήν, εἴτε ἐκκλησιαστικήν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ ὀφειλομένη ἀμοιβαία πρὸς τὰς συνειδήσεις καὶ τὰς πατροπαραδότους ἕξεις εὐλάβεια, ἐπιβάλλει εἰς πάντας τοὺς χριστιανοὺς τὸ καθῆκον νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγκάσωσιν ἀλλήλους εἰς ἀναίρεσιν δοξασιῶν καὶ διατυπώσεων ἃς οὕτως ἢ ἄλλως παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν ἑκάτεροι παρέλαβον. Ταῦτα ἐπρέσβευεν ὁ Φώτιος τῷ 861 καὶ ὁπόσον εὐρείας κατὰ τοῦτο ἐποίει παραχωρήσεις ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι συγκατέλεγε μεταξὺ τῶν δευτερευόντων ζητημάτων τὸ περὶ ἀγαμίας τῶν ἱερέων κεφάλαιον, καίτοι τοῦ κεφαλαίου τούτου κανονισθέντος ὅπως ἔχει παρ' ἡμῖν, ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ ἕνωσις τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι ἀνέφικτος, διότι ἡ κυριαρχία τοῦ πάπα εἶναι ἀδύνατον νὰ διαρκέσῃ αἰωνίως. Ἤδη ἀπὸ τῆς ἑκκεδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸ ἥμισυ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπέπτυσεν αὐτὴν καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον προϊόντος τοῦ χρόνου, αὐτὸ τὸ λοιπὸν ἥμισυ νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἄτοπον τῆς ἀξιώσεως ἐκείνης. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε κατὰ τὴν ἀρχὴν ἣν ἔθετο ὁ Φώτιος τῷ 861, ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἡ ἐν Χριστῷ ἕνωσις τῶν διαμαρτυρομένων μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας· ἕνωσις ἐρειδομένη μὲν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς παρ' ἑκατέρων τηρήσεως τῶν πατρίων δογμάτων καὶ διατυπώσεων, μέλλουσα δὲ οὐδὲν ἧττον νὰ ἐπαγάγῃ μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῶν λαῶν τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης σχέσεις ἀδελφικάς, μὴ δυναμένας εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσωσιν αἰσίως καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἡμῶν τύχην.

Μήπως ὁ πάπας δὲν πολιτεύεται κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὡς πρὸς τοὺς λεγομένους Οὐνίτας; Ὁ πάπας λέγει, δέχομαι ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας μου τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τηροῦντας

τὰ πάτρια, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν μου. Διατὶ λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ μὴ κηρύξωμεν, ὅτι ἀσπαζόμεθα ὡς ἀδελφοὺς πάντας τοὺς χριστιανοὺς τηροῦντας τὰ πάτρια, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν; Τοὐλάχιστον ὁμολογητέον ὅτι οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἕνωσις δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐὰν προηγουμένως συνομολογηθῇ πλήρης ταὐτότης δοξασιῶν καὶ διατυπώσεων, ἐπιδιώκουσι πρᾶγμα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Τούτων πάντων ἕνεκεν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ἂν ὁ Φώτιος ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ πρακτικῶς συγκαλέσας τότε σύνοδον καὶ πρὸ πάντων ἀναμίξας μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα, τὸ ζήτημα τῆς αἱρέσεως καὶ τοῦ σχίσματος, δηλαδὴ μεταβαλὼν τὴν ἁπλῶς διοικητικὴν πρότερον διένεξιν εἰς ἔριν δογματικήν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνελθοῦσα ἐν θέρει τοῦ 867, καθήρεσε μὲν καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν Πάπαν Νικόλαον, ἀπέκρουσε δὲ πᾶσαν κυριαρχικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐστάλησαν εἰς Ῥώμην δύο ἐπίσκοποι συνεπαγόμενοι καὶ δῶρα λαμπρὰ καὶ ἐπιστολὰς κολακευτικὰς πρὸς τὸν Λουδοβῖκον Β΄. ἵνα συμπράξῃ εἰς τὴν τοῦ πάπα καθαίρεσιν. Ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ὅστις εἶχε γράψει ἔτι πρὸ τῆς συνόδου πολλὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν βασίλισσαν, πρὸς τὴν Θεοδώραν, πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, πρὸς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολάς, αἵτινες ὅμως δὲν ἴσχυσαν νὰ προλάβωσι τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ἤδη ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν, ταὐτίζων τὴν τύχην αὐτῆς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην, ὅτε αἴφνης ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Γ΄ ἐκτήσατο, κατὰ τὰ φαινόμενα τοὐλάχιστον, τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἐπεζήτει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ συμπληρώσωμεν τὴν περὶ τῆς παρούσης ἀφήγησιν ἡμῶν, ἱστοροῦντες δι᾽ ὀλίγων τὰ λοιπὰ αὐτῆς γεγονότα, ἀφ᾽ ἧς ὁ Βάρδας ἀνέλαβε μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Θεοδώρας τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγήν.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Βάρδα δύο τινὰ ἔπραξε λόγου ἄξια, ἀντέστη εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥώμης, καὶ ἐτελειοποίησε τὴν ἐν Μαγναύρᾳ

σχολήν. Ὁ Βάρδας ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵους ἀπαντῶμεν πολλοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἵτινες συνδυάζουσι πολλὴν περὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὸν βίον ἀκολασίαν μετὰ θερμοῦ πρὸς τὰ γράμματα ἔρωτος. Ὠφεληθεὶς δὲ ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κινήσεως ἥν κατέλιπεν ὄπισθεν αὐτῆς ἡ μεταρρύθμισις, καὶ ἐπιμένων εἰς τὴν ἐκλαΐκευσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, συνεπλήρωσε τὴν εἰς τὰ βασίλεια τῆς Μαγναύρας ἀνωτέραν σχολὴν ἐν ᾗ ἐδιδάσκετο πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Τῆς σχολῆς ταύτης προΐστατο ὁ περιφανὴς Λέων ὁ μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος, ὅστις διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, παρῃτήθη τῆς λειτουργίας ταύτης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ οὐδὲν ἕτερον παθὼν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὔνοιαν τοῦ Βάρδα, εἰ καὶ συγγενὴς στενὸς τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, προεχειρίσθη διευθυντὴς τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἐκπαιδευτηρίου, διδάσκων ἰδίως τὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικά. Καθηγητὴς τῆς γεωμετρίας διωρίσθη ὁ μαθητὴς τοῦ Λέοντος Θεόδωρος, τὴν ἀστρονομίαν ἐδίδασκεν ὁ Θεοδήγιος, τὴν δὲ ἑλληνικὴν φιλολογίαν ὁ Κομητᾶς. Οἱ καθηγηταὶ ἐπληρώνοντο ἁδρῶς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, λαμβάνοντες καὶ ἄλλας παρὰ τῆς κυβερνήσεως εὐεργεσίας. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἠκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων τούτων, καὶ οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφυέστεροι τῶν μαθητῶν πολυειδῶς ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅστις καὶ αὐτοπροσώπως πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν ἵνα ἐπιβλέπῃ διδασκάλους καὶ διδασκομένους. Μέχρι τίνος ὁ Φώτιος μετέσχεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τῆς διδασκαλίας ταύτης, εἶναι ἄδηλον· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν σωζομένων αὐτοῦ ἐπιστολῶν, ὑπάρχουσί τινες, οἷον αἱ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Γαλάτωνα, καὶ τὸν φιλόσοφον Νικηφόρον, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ ποικίλων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν περισπασμῶν, ἐξηκολούθει ἐπιμελούμενος τὰ γράμματα, διότι βλέπομεν αὐτὸν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ἐξετάζοντα, ἐπαινοῦντα, ἐλέγχοντα καὶ διορθοῦντα συγγραφὰς ὑποβληθείσας εἰς αὐτόν, ἐμψυχοῦντα δὲ διὰ συμβουλῶν καὶ βίβλων τοὺς ζηλωτὰς τῆς παιδείας ἄνδρας. Μάλιστα δὲ περίεργος εἶναι ἡ πρὸς τὸν φιλόσοφον Λέοντα ἐπιστολή, ἐξ ἧς συνάγεται ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρας ἐξετάσεως δὲν ἐδίσταζε τότε νὰ ἐπιλαμβάνηται καὶ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς ἱερᾶς γραφῆς, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἠξίου ἀπολύτως νὰ κωλύσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου τούτου,

ἀλλ' ἐπεχείρησεν ἁπλῶς νὰ ἀνκιρέσῃ τὴν τοῦ φιλοσόφου Λέοντος ἐπίκρισιν. Τοιουτοτρόπως καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπεπόλαζεν εἰσέτι τοὐλάχιστον κατὰ θεωρίαν τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἔμελλε νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐννοοῦμεν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἤτοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Κατὰ τὰ λοιπά, τὰ πράγματα διέκειντο οἰκτρῶς ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Βάρδα. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ περὶ τὸν Καρβέαν παυλιανῖται ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐλεηλάτουν ἀτιμωρητὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Βάρδας ἐπεχείρησε πολλάκις νὰ περιστείλῃ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας, στρατεύσας καὶ αὐτὸς τῷ 859 μετὰ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ, ἀλλὰ τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἀείποτε ἡττῶντο. Μόλις δὲ ἐν ἔτει 862 ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βάρδα Πετρωνᾶς ἐπέτυχε νὰ κατατροπώσῃ τοὺς παυλιανίτας καὶ τοὺς Ἄραβας εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ ἐμίρης τῆς Μελιτινῆς καὶ αὐτὸς ὁ Καρβέας, ὡς φαίνεται. Ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο δὲν κατέπαυσε τὸν ὀλέθριον ἐκεῖνον πόλεμον, ὃν προεκάλεσεν ἡ θρησκομανία τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς περαιτέρω περιπετείας θέλομεν ἀναφέρει ἐν τῷ ἑπομένῳ βιβλίῳ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ ἔκλυσις εἰς ἣν περιήγαγε τὸ κράτος ἡ μερὶς αὕτη μετὰ τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὥστε τῷ 865 οἱ Ρῶσοι, κατελθόντες ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μετά τινων πλοιαρίων, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν Βόσπορον, οὐ μόνον ἠδυνήθησαν ἀκωλύτως νὰ διαπράξωσι δεινὴν λεηλασίαν καὶ δῄωσιν ὅλων αὐτοῦ τῶν παραλίων, καὶ τῶν παρακειμένων νησιδίων, ἀλλὰ ἐτόλμησαν νὰ πολιορκήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. (90) Σημειωτέον ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ πλοῖα τῶν Ρώσων δὲν ὑπερέβαινον τὰ 200· καὶ ὅτι ὁ Νικήτας ὀνομάζει αὐτὰ τροχαντήρια ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἀφηγήσει του, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον, ὅσον ἠξεύρομεν, ἀπαντῶμεν τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τῷ ἀκτοπλοϊκῷ ἡμῶν ναυτικῷ, ὄνομα τῶν μικρῶν ἐκείνων πλοιαρίων. Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ὅστις εἶχεν ἐπιχειρήσει τότε νέαν τινὰ κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείαν, ἀλλὰ

90) Οἱ εἰδωλολάτραι οὗτοι Ρῶσοι ἦλθον ἀπὸ τοῦ Κιέβου, ἔνθα τῷ 862, ὡς ἐν Νοβογορόδῳ, ἱδρύθη Ρωσικὸν κράτος ληστρικόν. Ἡ ὑπὸ Ρώσσων πολιορκία τοῦ Βυζαντίου, περὶ ἧς λόγος ἀνωτέρω, ἦτο ἁπλῶς πειρατικὴ προσβολή.

δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀπομακρυνθῇ τῆς βασιλευούσης, ἔσπευσεν ἅμα μαθὼν τὴν ἐπιδρομήν, νὰ ἐπιστρέψῃ, καὶ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ διαπεράσῃ ἀπὸ τῆς ἀσιανῆς παραλίας εἰς τὸ Βυζάντιον. Εἰσελθὼν δὲ ἐν αὐτῷ δὲν ἐσκέφθη πῶς νὰ καταστρέψῃ τὴν εὐάριθμον τῶν πολεμίων δύναμιν, ἀλλ'ἐνῷ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πόλιν ἥτις πρὸ τεσσαράκοντα ἔτι ἐνιαυτῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πάππου ἀντετάχθη κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν εἰς ἐχθροὺς φοβερωτάτους καὶ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὅπλον τοῦ ὁποίου ἰδέαν δὲν εἶχε κανὲν ἔθνος τῶν Ρώσων, τὸ ὅπλον τοῦ ὑγροῦ πυρός, αὐτὸς «σὺν τῷ πατριάρχῃ Φωτίῳ εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν τῆς τοῦ θεοῦ μητρὸς παρεγένοντο, κἀκεῖ τὸν θεῖον ἐξιλεοῦντο, καὶ ἐξευμενίζοντο. Εἶτα μεθ' ὑμνῳδίας τὸ ἅγιον τῆς θεοτόκου ἐξαγαγόντες ὠμοφόριον τῇ θαλάσσῃ ἄκρως προσέβαψαν, καὶ νηνεμίας οὔσης, εὐθὺς ἀνέμων ἐπιφοραί, καὶ τῆς θαλάσσης ἠρεμούσης, κυμάτων ἐπαναστάσεις ἀλλεπάλληλοι ἐγένοντο καὶ τὰ τῶν ἀθέων Ρῶς πλοῖα κατεάγησαν, ὀλίγων ἐκπεφευγότων τὸν κίνδυνον.» Εἴπομεν πολλάκις ὅτι ἡ πρὸς τὸ θεῖον πεποίθησις εἶναι ἓν τῶν ἰσχυροτέρων παντὸς ἔθνους ἠθικῶν ἐλατηρίων, ἀλλ' ὅταν ἡ πεποίθησις αὕτη καταντήσῃ εἰς τὴν ὑπερβολὴν τοῦ νὰ ἀποκλείῃ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ νὰ λησμονῇ τὸ ἀρχαῖον πάτριον ἡμῶν παράγγελμα «σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει» τὸ θεῖον ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ εἰμπορεῖ νὰ σώσῃ ἅπαξ ἢ δὶς τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐγκαταλιμπάνει αὐτὸ εἰς τὴν τύχην του· διότι τὸ θεῖον τιμωρεῖ, δὲν βραβεύει τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν ἀφροσύνην. Ἵνα δὲ φέρωμεν νέας ἀποδείξεις μέχρι τίνος βαθμοῦ προέβη ἡ ἀφροσύνη τοῦ Μιχαὴλ Γ' προσθέτομεν εἰς ὅσα διὰ μακρῶν ἄλλοτε ἱστορήσαμεν, ὅτι κατεσπατάλησε τὰ 150 ἑκατομμύρια δραχμῶν ὅσα εἶχε παραδώσει αὐτῷ ἡ Θεοδώρα, καὶ ὅτι εἰς τοσοῦτον προέβη ἡ εἰς τὰς ἱπποδρομικὰς ἡνιοχίας μανία του, ὥστε ἵνα μή, εὑρισκομένου αὐτοῦ ἐν τοιούτῳ ἀγῶνι, ἀγγελία περὶ ἐπιδρομῆς Ἀράβων ἐπελθοῦσα διὰ τοῦ τηλεγράφου, περὶ οὗ ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου ὡμιλήσαμεν, ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν θεατῶν ἀπὸ τῶν ἐλεεινῶν ἐκείνων αὐτοῦ κατορθωμάτων, διέταξε νὰ καταργηθῇ ὁ τηλέγραφος οὗτος.

Ἀλλ' ὅ,τε Βάρδας καὶ τὸ ἀλλόκοτον δημιούργημα τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ λάβωσιν ἀλληλοδιαδόχως τὰ

ἐπίχειρα τῆς κακίας των. Ὁ Βάρδας ἀπὸ μὲν τοῦ 826 ὡς κουροπαλάτης, ἀπὸ δὲ τοῦ 858 ὡς καῖσαρ, διεξῆγεν ἀπολύτως τὴν ὅλην τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, καὶ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ἡ βασιλεία αὕτη θέλει περιέλθει εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ· διότι ὁ Μιχαὴλ Γ' ἐκ μὲν τοῦ μετὰ τῆς Εὐδοκίας τῆς Δεκαπολιτίσσης γάμου δὲν εἶχε γεννήσει τέκνον, ἕνεκα δὲ τοῦ ἀσώτου βίου τὸν ὁποῖον διῆγε δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ ζήσῃ πολύ. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ καῖσαρ, διὰ τὸν δεσποτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἐκτήσατο πολλοὺς ἐχθρούς, καὶ τῷ 865 ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ὃν ὑπελάμβανεν ὡς ἐπικινδυνότερον τῶν ἄλλων, τοῦ παρακοιμωμένου (ἀρχιθαλαμηπόλου) Δαμιανοῦ, καὶ ὠφεληθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Δαμιανὸς παρέβη εἰς ἐπισημόν τινα περίστασιν τὴν ὀφειλομένην πρὸς αὐτὸν εὐλάβειαν, κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ ἀποπέμψῃ τὸν παρακοιμώμενον. Ἀλλ' ἐνῷ ἤλπιζε νὰ διορίσῃ ἀντ' αὐτοῦ ἕνα τῶν ἰδίων φίλων, αἴφνης εἶδε προχειριζόμενον εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν συνεχῆ τοῦ κατέχοντος σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα εἶχε πολλὴν τὴν ἀξίαν, τὸν πρωτοστράτορα ἤτοι κόμητα τοῦ ἱπποστασίου Βασίλειον, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον Μακεδόνα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τότε κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Βραδύτερον ὅτε ὁ Βασίλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας, ἀνεπλάσθη αὐτῷ γενεαλογία ἀξιώσασα ὅτι κατήγετο ὑπὸ τῶν Ἀρσακιδῶν τῆς Ἀσίας· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐγεννήθη περὶ Ἀδριανούπολιν τῷ 812. Ὅτε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Κροῦμμος, κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀπήγαγεν εἰς Βουλγαρίαν μυρίους περίπου αἰχμαλώτους, μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἦσαν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Βασιλείου μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπὶ Θεοφίλου βασιλέως, τῷ 838, κατωρθώθη ἡ ἐπιστροφὴ τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἐντὸς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Βασίλειος, εἰκοσιπενταετὴς ἤδη ὤν, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἦτο ῥωμαλέος τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχήν, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἑνὸς τῶν μεγιστάνων τῆς αὐλῆς ὀνόματι Θεοφιλίτση, ὡς ἱπποκόμος αὐτοῦ· καὶ ἀπελθόντος μετά τινα χρόνον τοῦ Θεοφιλίτση εἰς ἔκτακτόν τινα ἀποστολὴν ἐν Πάτραις, ὁ Βασίλειος παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ὅπου ἐγνώρισε καὶ προσῳκειώθη εὐγενῆ τινα καὶ πλουσιωτάτην γυναῖκα, χήραν μὲν ἤδη οὖσαν, καλουμένην δὲ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρὸς

Δανηλίδα. Ἡ Δανηλὶς προΐστατο τῆς περιφανοῦς πελοποννησιακῆς οἰκογενείας, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου (σελ. 384), καὶ ἔπεμψε βραδύτερον πρὸς τὸν Βασίλειον, αὐτοκράτορα γενόμενον, δῶρα μαρτυροῦντα τήν τε μεγάλην αὐτῆς περιουσίαν καὶ τὴν ἐξαίρετον βιομηχανίαν τὴν τότε ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀκμάζουσαν. Διότι παρεκτὸς πεντακοσίων μὲν δούλων, ἐν οἷς ἦσαν ἑκατὸν κάλλιστοι εὐνοῦχοι, ἑκατὸν δὲ ἐπιτηδείων εἰς τὸ κέντημα καὶ τὸν χρωματισμὸν τῶν ὑφασμάτων γυναικῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου γυναῖκες σκιάστριαι, καὶ πλείστων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, ἡ κυρία αὕτη ἔπεμψεν εἰς τὸν βασιλέα 100 ποικίλως κεκοσμημρνα πορφυρᾶ ἱμάτια (Σιδόνια ἔργα παμποίκιλα), 300 λινὰ ὑφάσματα διαφόρων εἰδῶν, 100 μεταξωτά, «ὑπὲρ τὰ τοῦ ἀραχνίου νήματα εἰς λεπτότητα·» τάπητα παριστῶντα οὐρὰν ταώ, καὶ ἔχοντα ἔκτασιν ἱκανὴν νὰ καλύψῃ τὸ ἔδαφος μιᾶς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιῶν, καὶ πλεῖστα ἄλλα τοιαῦτα ἔργα τῆς πελοποννησιακῆς βιομηχανίας. Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Τότε δὲ ὁ Βασίλειος ἐπιστρέψας εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ διαφημισθεὶς ἐπὶ ῥώμῃ καὶ δεξιότητι, μετέβη ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Θεοφιλίτση εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ βασιλέως, ὅστις ἠγάπα ἰδιαζόντως πάντα ἔμπειρον περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἵππων ἄνθρωπον. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὁ Βασίλειος προήχθη ταχέως εἰς τὰ ἀνώτερα αὐλικὰ ἀξιώματα, καὶ ἐπὶ τέλους προετιμήθη παντὸς ἄλλου ὡς διάδοχος τοῦ Δαμιανοῦ. Ὁ Βάρδας ἐνόησε τὸ λάθος τὸ ὁποῖον ἔκαμε, συντελέσας διὰ τῆς τοῦ πρώην παρακοιμωμένου καταστροφῆς εἰς τὴν νέαν τοῦ Βασιλείου προαγωγήν, καὶ ἐλέγχων τοὺς προτρέψαντας αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Δαμιανοῦ καθαίρεσιν, προσέθετεν, ὡς βεβαιοῦσιν, «οἷς ἐγὼ παρὰ τὸ δέον πεισθείς, καὶ ἐξεώσας ἀλώπεκα, λέοντα ἀντεισήγαγον, ἵνα πάντες ἡμᾶς λαφύξῃ καὶ καταβρώξηται.» Ἂν τῷ ὄντι ὁ Βάρδας εἶπε τοιοῦτό τι, καλῶς προεμάντευσε τὸ μέλλον, ἔπρεπεν ὅμως νὰ προσθέσῃ ὅτι ὁ νέος παρακοιμώμενος, ἦτο λέων ἅμα καὶ ἀλώπηξ· διότι δὲν διέπρεπε μόνον ἐπὶ σώματι ἀθλητικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πανουργίᾳ παραδόξῳ, ἕτοιμος ὢν ὄχι μόνον νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς πάντα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀποβαλὼν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, ὥστε, ἵνα φανῇ ἀρεστὸς τῷ βασιλεῖ, ἀπέπεμψε τὴν ἰδίαν σύζυγον Μαρίαν καὶ

ἔλαβεν εἰς δεύτερον γάμον τῷ 865 τὴν περίφημον ἑταίραν τοῦ Μιχαὴλ Γ', Εὐδοκίαν τὴν Ἰγγερίνην, ἐπιτρέπων αὐτῇ νὰ ἐξακολουθῇ τὰς πρὸς τὸν βασιλέα ἀθέσμους σχέσεις της. Ἐντεῦθεν ἐκρατύνθη ἡ πρὸς αὐτὸν εὔνοια τοῦ Μιχαήλ, δεινὴ δὲ καὶ ὑπόκωφος πάλη ἤρχισε μεταξὺ τοῦ καίσαρος καὶ τοῦ παρακοιμωμένου. Ἑκάτερος ᾐσθάνθη ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον, ἢ νὰ καταβληθῇ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Βασίλειος ἔδειξεν ὅλην τὴν ἐντέλειαν τῆς σατανικῆς δεξιότητός του κατορθώσας νὰ μεταχειρισθῇ ὡς ὄργανον τῆς ἐπιβουλῆς αὐτὸν τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν τοῦ Βάρδα Συμβάτιον. Ὁ Συμβάτιος ἦτο λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὁ δὲ Βασίλειος τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι εἶχε προτρέψει τὸν Μιχαὴλ νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ὕπατον τοῦ καίσαρος ἀξίωμα, ἀλλ' ὅτι ὁ Βάρδας διεκώλυσε τὸ πρᾶγμα. Ἐντεῦθεν ὁ Συμβάτιος ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ πενθεροῦ καὶ περιπεσὼν ὅλως εἰς τὰς παγίδας τοῦ Βασιλείου, ἐπορεύθη μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ παρέστησεν ὅτι ὁ Βάρδας ἑτοιμάζεται νὰ τὸν δολοφονήσῃ μυρίας ὅσας ἀναπλάσας λεπτομερείας περὶ τῆς παρασκευασθείσης δῆθεν ἐπὶ τούτῳ συνωμοσίας. Ὁ Μιχαὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ δυσπιστήσῃ ἀκούων τοιαύτην κατηγορίαν ἀπὸ τοῦ στόματος στενοτάτου συγγενοῦς τοῦ καίσαρος, καὶ ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τούτου. Μὴ τολμῶν δὲ νὰ πράξῃ τὸν φόνον ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ὁ Βάρδας ἦτο ἔτι παντοδύναμος, ἀνήγγειλε, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Βασιλείου, ὅτι θέλει στρατεύσει κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ μωαμεθανῶν, καὶ ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ 866 ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, συνεπαγόμενος τόν τε Βασίλειον καὶ τὸν Βάρδαν. Πολλοὶ τῶν φίλων τοῦ Βάρδα, ἐν οἷς ὁ φιλόσοφος Λέων, καὶ αὐτὴ ἡ ἀδελφή του Θεοδώρα, ἥτις καίτοι ἀμέσως μὴ μετέχουσα τῶν πραγμάτων παρηκολούθει τὰς διαφόρους αὐτῶν περιπετείας, προέτρεψαν τὸν καίσαρα νὰ μὴ συνοδεύσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Ἀλλ' αὐτὸς ἐνδοιάσας ἐπὶ μικρὸν ἀπῆλθε τελευταῖον ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι δὲν φοβεῖται τίποτε. Τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας ἀνέλαβον ἓξ ἄνθρωποι, ἐν οἷς παρεκτὸς τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μαριανοῦ, ἦτο καὶ ὁ ἄθλιος τοῦ καίσαρος γαμβρὸς Συμβάτιος, ὅστις ἔμελλε μάλιστα νὰ δώσῃ τὸ πρῶτον τοῦ ἀνοσιουργήματος σύνθημα, ποιῶν τὸ

σημεῖον τοῦ σταυροῦ, διότι οἱ κατάπτυστοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, οἱ ἄλλως ἐν τῷ σχολῇ αὐτοῦ τοῦ Βάρδα ἀνατραφέντες, δὲ ᾐσχύνοντο νὰ μεταχειρίζωνται τὰ ἱερώτερα τῆς πίστεως σύμβολα πρὸς κορεσμὸν παθῶν ἀγενεστάτων. Οἱ μᾶλλον ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Βάρδαν ἀξιωματικοὶ ἀπεμακρύνθησαν τοῦ στρατοπέδου ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ τότε τὴν πρωΐαν τῆς 21 ἀπριλίου 866, προσελθόντος τοῦ καίσαρος ἐν μεγάλῃ στολῇ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ βασιλέως, ἵνα ἀναγγείλῃ αὐτῷ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ ἐπιβιβασθῇ ὁ στρατὸς εἰς τὴν Κρήτην, δίδει ὁ Συμβάτιος τὸ συμπεφωνημένον σύνθημα, ἐν τῷ ἅμα δὲ ὁ Βασίλειος πρῶτος καταφέρει ἐπὶ τοῦ θύματος πληγὴν βαρεῖαν, μεθ' ὃ οἱ λοιποὶ συνωμόται συνεπλήρωσαν τὴν σφαγὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως.

Ἡ κατάπληξις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ στρατοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Βάρδας, ὁ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐνασκήσας τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, εἶχε πολλοὺς φίλους, περιεστάλη διὰ τῆς καταγγελίας ποικίλων τοῦ πρώην καίσαρος κακουργημάτων, καὶ προσέτι διὰ δωρεῶν τινων καὶ τιμωριῶν. Ἐννοεῖται ὅτι λόγος πλέον περὶ τῆς εἰς Κρήτην στρατείας δὲν ἐγένετο· στρατὸς καὶ βασιλεὺς ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἐκεῖ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Συμβάτιος ἔμαθεν ὅτι δὲν πρόκειται αὐτός, ἀλλ' ἕτερος νὰ κληρονομήσῃ τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα. Πρῶτον ὁ Μιχαὴλ υἱοθέτησε τὸν Βασίλειον, καίτοι πολὺ πρεσβύτερον ὄντα, καὶ προεχειρίσατο αὐτὸν μάγιστρον. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, τὴν παραμονὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἥτις συνέπεσε τὸ ἔτος ἐκεῖνο τῇ 26 μαΐου, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον ὅτι ἀπεφάσισε νὰ παραλάβῃ συμβασιλέα τὸν Βασίλειον, καὶ ὅτι ἡ στέψις αὐτοῦ θέλει τελεσθῇ τὴν ἐπιοῦσαν κυριακήν. Τὴν πρωΐαν ἐν τούτοις τῆς ἡμέρας ταύτης πρὶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πανηγύρεως, ἐγένετο ἐν τοῖς βασιλείοις προπαρασκευαστική τις ταύτης τελετή, ἥτις, ἐὰν ἀληθεύῃ, μαρτυρεῖ μέχρι τίνος ἔφθασεν ἡ παραφροσύνη τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ μέχρι τίνος ὁ Βασίλειος ἦτο πρόθυμος νὰ ὑποκύψῃ εἰς πάντα ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του. Διότι λέγεται ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγκλείσας τὸν Βασίλειον εἰς ἕνα τῶν κοιτώνων, διέταξε νὰ τὸν γυμνώσωσι, καὶ ἐμαστίγωσεν αὐτὸν ἰδίαις χερσὶν ἐπενεγκὼν τριάκοντα πληγάς, ἵνα διασώσῃ, κατὰ τὸν διηγούμενον ταῦτα Γενέσιον, ἀπαράγραπτον τὴν μνήμην τῆς πρὸς

αὐτὸν φιλοστόργου προθέσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένοντο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τὴν στέψιν παρασκευαί, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον τὰ διατρέχοντα, ἠπόρησαν ἰδόντες παρατεθειμένους δύο θρόνους, ἐνῷ ἤξευρον ὑπάρχοντα ἕνα μόνον βασιλέα. Τῇ ὡρισμένῃ ὥρᾳ ἐνεφανίσθη ὁ βασιλεὺς ἐν πανηγυρικῇ παρατάξει, ὁ δὲ Βασίλειος εἵπετο φέρων στολὴν ἁπλοῦ παρακοιμωμένου. Ὁ βασιλεὺς προχωρήσας μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν, δὲν ἀπέθετο κατὰ τὸ ἔθος τὸ στέμμα, ἀλλ' εἰσῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ ἀνέβη οὕτως ἐστεμμένος τρεῖς βαθμοὺς τοῦ ἄμβωνος. Κατωτέρω τοῦ βασιλέως ἵστατο ὁ Βασίλειος, ὁ γραμματεὺς Λέων ὁ Κάστωρ, κρατῶν τόμον εἰς χεῖρας, ὁ αὐλάρχης (πραιπόσιτος) καὶ οἱ δήμαρχοι μετὰ τῶν δήμων. Τότε ὁ γραμματεὺς Λέων ἀνέγνωσε διακήρυξιν τοῦ βασιλέως διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ καῖσαρ Βάρδας ἐβουλεύθη νὰ δολοφονήσῃ αὐτόν, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐξήγαγε τῆς πόλεως, καὶ ὅτι ἂν ἡ ἐπιβουλὴ δὲν κατεμηνύετο ὑπὸ Συμβατίου καὶ Βασιλείου, ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελεν εἶναι ἐν τοῖς ζῶσιν. Ὅθεν, προσεπέφερεν ἡ βασιλικὴ προκήρυξις, ἐκεῖνος μὲν ἔλαβε τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν, ἐγὼ δὲ θέλω «Βασίλειον παρακοιμώμενον ὡς πιστὸν ὄντα καὶ φυλάττοντα τὴν ἐμὴν βασιλείαν, καὶ τοῦ ἐχθροῦ ἐλευθερώσαντά με, καὶ πόθον πολὺν πρός με ἔχοντα, εἶναι φύλακα τῆς ἐμῆς βασιλείας καὶ προνοητήν, καὶ ὑπὸ πάντων εὐφημεῖσθαι ὡς βασιλέα.» Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Βασίλειος ἐπληροῦτο δακρύων· ὁ δὲ βασιλεύς, ἄρας ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ στέμμα, παρέδωκεν εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον, ὅστις εἰσαγαγὼν ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἐποίησεν ἐπ' αὐτῷ εὐχήν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀνώτεροι τῆς αὐλῆς ἀξιωματικοὶ περιέβαλον τὸν Βασίλειον τὴν αὐτοκρατορικὴν στολήν, ὁ δέ, ἐπιθεὶς τὴν χλαμύδα, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως. Τότε ἐπέστρεψεν ὁ πατριάρχης ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἀπέδωκε τῷ βασιλεῖ τὸ στέμμα, ὅστις, κατακλιθέντων τῶν σκήπτρων κατὰ τὸ ἔθος, ἔστεψε τὸν Βασίλειον, καὶ εὐφήμησαν πάντες «Μιχαὴλ καὶ Βασιλείου πολλὰ τὰ ἔτη.»

Ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τοῦ Φωτίου καθ' ὅλας τὰς οἰκτρὰς ταύτας περιπετείας, ὑπῆρξεν ὅλως ἀναξία τοιούτου ἀνδρός. Ὁ Βάρδας ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ αἴσχιστος τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὅμως ὁ Βάρδας διετέλεσε φίλος αὐτοῦ καὶ

συνεργὸς εἰς πολλὰ καὶ προστάτης ἐν παντί. Ἡ δολοφονία αὐτοῦ ὑπῆρξε πρᾶξις ἀποτρόπαιος, καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὅν, καὶ οἱ ἄνθρωποι δι' ὧν αὕτη διεπράχθη ἦσαν ἄξια βεβαίως νὰ ἐμπνεύσωσι φρίκην. Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος, μαθὼν τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου, δικαιολογεῖ τὴν πρᾶξιν ἐν μιᾷ τῶν δύο σωζομένων πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἐπιστολῶν του, μόλις τολμῶν νὰ ὑποδείξῃ ἐλάχιστόν τινα περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἀνδρὸς δισταγμόν· «οἷον δή τι διὰ τῶν γραμμάτων (ὡς εἴθε μὴ ὤφελον) κατεμάθομεν καὶ περὶ τὸν ταπεινὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον (οὐκ οἶδα γὰρ ὅπως ἑτέρως εἴπω, τῆς ἀνθρωπίνης μιμνησκόμενος ἀθλιότητος) πῶς ὑπὸ τῆς ἡμῶν φιλοδώρου δεξιᾶς εἰς αὐτά που τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἀνυψωθείς, καὶ τὴν βασίλειον, εἰ καὶ μὴ τὴν κλῆσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν συμμερισάμενος, οὐκ ἤνεγκεν, ὥς φασι, τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, οὐδ' ἔστερξεν οἷς ἠξίωται, οὐδ' ηὐχαρίστησεν, οἷς ἀπήλαυσεν· ἀλλ' ὑπερόριον τὸν πόδα κινῶν, καὶ χεῖρας ὕβρεως κατὰ τῆς εὐεργέτιδος ἀνατεινάμενος κεφαλῆς, αὐτό τε τὸ ζῆν καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας, καὶ τὰ μάταια φυσήματα οἰκτρῶς, οἴμοι, καὶ ἐλεεινῶς ᾤχετο λιπών.» Καὶ ἔπειτα ὁ Φώτιος περὶ οὐδενὸς ἄλλου σκεπτόμενος εἰμὴ πῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαλύσῃ πᾶσαν τοῦ βασιλέως ὑπόνοιαν, ἕνεκα τῆς ἀρχαίας πρὸς τὸν Βάρδαν φιλίας, ἐκτραχηλίζεται εἰς τὴν ἀηδεστέραν πρὸς τὸ τέρας ἐκεῖνο τῆς φύσεως κολακείαν. «Αὐτὸς δέ, ὦ βασιλέων καλλώπισμα καὶ τῆς πατρίδος ἀνύψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, καὶ πάντων, οἷς τὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται ὄνομα, πολυάρεστον σεμνολόγημα, ἧκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην, ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸ ποθούμενον· ῥῦσαι πρῶτον τῆς αἰχμαλωσίας ἡμᾶς, ἣν ὑπέστημεν, σοῦ στερηθέντες,» καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐπιφέρων, τὰ ὁποῖα συμπληρῶν ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ λέγει· «ἀπῆλθες ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἑαυτῶν· καὶ ζῶμεν οὐ ζῶντες, καὶ κινούμεθα οὐ κινούμενοι. Ἀλλὰ πῶς γράφω θανών, καὶ σιγῶν λάλος γίνομαι; Ἐν εἰπὼν σιωπήσομαι· τάχυνον, ὦ βασιλέων, ἐμοὶ καὶ τέκνων ἐγκαλλώπισμα, ἢ τὴν Κρήτην αἰχμάλωτον ἄγων, ἢ τοὺς Βυζαντίους (τῆς σῆς γὰρ δυστυχοῦσιν ὄψεως τὴν αἰχμαλωσίαν) τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶν.» Ὁμολογητέον ὅτι ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρε-

σίαι τὰς ὁποίας ὁ Φώτιος προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῷ κατὰ τῆς δυτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώπιον τοῦ παραβάτου ἐκείνου ὅλων τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ὁπόσον χρηστότεροι, ὁπόσον ἀξιώτεροι τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν ὑπῆρξαν ἄλλοι τινὲς ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες δὲν εἶχον μὲν τὴν παιδείαν καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ Φωτίου, ἀλλ' εἶχον τὴν συναίσθησιν τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ θάρρος τοῦ νὰ λέγωσιν αὐτὴν ἀπροκαλύπτως. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Γ' ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ συνέρρευσε τὸ πλῆθος ἵνα ἴδῃ αὐτὸν κατὰ τὸ εἰωθός, εἷς τις μοναχικόν, ὡς λέγεται, περιβεβλημένος σχῆμα, στὰς ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς ἀνεφώνησε πρὸς αὐτόν· «καλὸν ταξείδιον ἐποίησας, ὦ βασιλεῦ, τὸν ἴδιον συγγενῆ καὶ τὸ πατρῷον αἷμα ἀνελών· οὐαί σοι, οὐαί σοι, ὅτι ταῦτα ἐποίησας.» Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς καὶ ὁ Βασίλειος ἠθέλησαν νὰ φονεύσωσι τὸν τολμητίαν, ἀλλ' ὁ λαὸς ἐπιδραμὼν διέσωσεν αὐτὸν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο παράφρων. Πάλιν δὲ ὅτε ὁ Μιχαὴλ κτίσας ἱπποστάσιον, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπερβάλλουσα πολυτέλεια ἦτο ἀξία νὰ κοσμήσῃ τὴν κατοικίαν βασιλέων μᾶλλον ἢ ἵππων, καὶ ἀπαντήσας πένητα μέν τινα ἄνθρωπον ὀνόματι Πέτρον, λόγιον δὲ καὶ σκωπτικὸν ὄντα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεδείκνυε τὸ ἔργον, καὶ ἵνα προκαλέσῃ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἶπεν ὅτι ἀείμνηστον κατέστησε τὸ ὄνομά του, ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ἀπεκρίθη· «Ἰουστινιανὸς ἔκτισε τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν κοσμήσας χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ μαρμάροις πολυτίμοις, καὶ μνήμη αὐτοῦ νῦν οὐκ ἔστιν. Σὺ δέ, βασιλεῦ, κοπροθέσιον ποιήσας καὶ ἀλόγων ἀνάπαυσιν, λέγεις μνημονεύεσθαι διὰ τοῦτο;» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φιλαλήθης ἀνὴρ οὐδέποτε ἔγινε πατριάρχης, καὶ ὅτι τυπτόμενος καὶ συρόμενος ἐξεβλήθη τοῦ ἱπποστασίου· ἀλλὰ σπεύσωμεν ἐπὶ τὴν καταστροφὴν τῆς τραγικῆς ταύτης κωμῳδίας.

Ἡ δολοφονία τοῦ Βάρδα καὶ ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Βασιλείου ὡς καίσαρος καὶ αὐγούστου δὲν ἔσωσαν τὸν Μιχαὴλ Γ'. Ὁ μὲν Συμβάτιος, ὅστις ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἀπάτην ἧς ἐγένετο

θῦμα, ἐστασίασεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, κατετροπώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, καὶ συλληφθεὶς ἠκρωτηριάσθη οἰκτρῶς· ἀλλ' ἐν τῇ βασιλευούσῃ αὐτῇ ἐπῆλθε μεταβολὴ πραγμάτων, τῆς ὁποίας εὔκολον ἦτο νὰ προοιωνισθῇ τὸ τέλος. Ὁ Βασίλειος, ὅστις πρὶν ἢ στεφθῇ εἰς συμβασιλέα εἶχεν ὑποκύψει εἰς πᾶσαν φρενοπληξίαν τοῦ Μιχαὴλ Γ', ἅμα ἐπιτυχὼν τοῦ σκοποῦ μετέβαλε τρόπον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιμελῆ τῶν πραγμάτων διεξαγωγήν, προσήγγισε πρὸς τοὺς σπουδαιοτέρους πολιτικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας, ὅσοι ἀπεδοκίμαζον τὴν ἀθλίαν τοῦ βασιλέως διαγωγήν, καὶ μετ' ἐπιδείξεώς τινος ἀπέφευγε τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἀκολάστων αὐτοῦ εὐωχιῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπέμενεν εἰς τὴν μωρίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπό τινος χρόνου προσέθηκεν εἰς τὰ ἄλλα ἀναρίθμητα ἐλαττώματα, τὴν ἀγριότητα, διατάσσων ἐνῷ ἐκραιπάλει κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν τὸν φόνον ἢ τὸν ἀκρωτηριασμὸν πολλῶν ἀνθρώπων. Ὁ Βασίλειος ἐνόμισε χρέος του νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς αὐτὸν ἔντονον συμβουλὴν καὶ ἀπειλήν. «Μισούμεθα, γίνωσκε, δέσποτα, τὸν εἶπε, μισούμεθα παρά τε τῆς πόλεως πάσης καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ παρὰ τῶν ἀρχιερέων Θεοῦ ἐπάρατοι καθεστήκαμεν, καὶ πάντες ἡμᾶς διαβάλλουσι καὶ κακίζουσιν. Ὅτε δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀνθρώπων εἰς οὐδὲν λογισώμεθα, δεδοικέναι καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἀγανάκτησιν χρή, καὶ φοβεῖσθαι μὴ πειραθῆναι αὐτοῦ ὀργιζομένου καὶ χαλεπαίνοντος.» Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν, λαβὼν Βασιλικῖνον τινά, ἄλλοτε ἐρέτην τοῦ βασιλικοῦ δρόμωνος, ἔπειτα δὲ διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν κολακείαν προαχθέντα εἰς τὸ τοῦ πατρικίου ἀξίωμα, ἀπεφάσισε νὰ ἀναγορεύσῃ καὶ αὐτὸν βασιλέα. Καί ποτε δειπνῶν μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας, διέταξε τὸν παριστάμενον Βασιλικῖνον νὰ φορέσῃ τὰ ἐρυθρὰ αὐτοῦ πέδιλα. Τοῦ δὲ διστάσαντος καὶ ἀποβλέψαντος πρὸς τὸν Βασίλειον, ὁ Μιχαὴλ ὀργισθεὶς εἶπε πρὸς τοῦτον· «τί νομίζεις ὅτι τὰ πέδιλα ταῦτα δὲν πρέπουσι κάλλιον αὐτῷ ἢ σοί; ἢ μήπως φαντάζεσαι ὅτι καθὼς ἐποίησά σε βασιλέα, δὲν ἔχω ἐξουσίαν νὰ ποιήσω καί ἄλλον;» Ἡ Εὐδοκία θορυβηθεῖσα, παρετήρησεν «ὅτι τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα εἶναι μέγα, ὅτι καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀναξίως δι' αὐτοῦ ἐτιμήθημεν καὶ ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταφρονῆται.» Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἀπεκρίθη νὰ μὴ ταράττηται, διότι ἡ ἀπόφασίς του εἶναι νὰ ἀναδείξῃ καὶ ἐκεῖνον βασιλέα. Καὶ βεβαιοῦσιν ὅτι προσήγαγε τῷ ὄντι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν σύγ-

κλητον ὡς συνάρχοντα, προσειπὼν νὰ ὁμολογήσωσιν, ἂν ὑπὸ τῆς φύσεως κάλλιστος καὶ διαπρεπέστατος διαπλασθείς, δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος, πολὺ ἀξιώτερος τοῦ Βασιλείου, ὃν μεταμελεῖται ὅτι εἶχε τοσοῦτον προαγάγει. Ἡ ἀφροσύνη λοιπὸν τοῦ Μιχαὴλ εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον. Τὸ ζήτημα ἐτέθη σαφέστατα· ἢ αὐτὸς ἔπρεπε νὰ λείψῃ, ἢ ὁ Βασίλειος. Καὶ ὁ Βασίλειος προλαβὼν ἐδολοφόνησε τὸν Μιχαὴλ Γ′ τῇ 23 7βρίου 867, μοναρχήσας ἔκτοτε, καὶ ἀρχηγέτης γενόμενος νέας δυναστείας καὶ νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐπιφέρωμεν ὀλίγας ἔτι τινὰς λέξεις περὶ τῆς περιόδου ἀφ' ἧς ἀποχωριζόμεθα. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς 8 καὶ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νεώτερος δυτικὸς πολιτισμὸς εἶναι πολὺ οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς ἢ ὅ,τι ἄχρι τοῦδε ἐπρεσβεύετο. Τῷ ὄντι μέχρι τοῦδε οὐδεὶς ἠρνεῖτο ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἑλληνισμὸς ἔθετο τὰς βάσεις ὅλων τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, ὑφ' ὧν σήμερον διέπονται αἱ μᾶλλον εὐνομούμεναι πολιτεῖαι, καθιερώσας ἰδίως τὴν ἀρχὴν τῆς κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, τὴν ἀρχὴν τῆς εὐθύνης τῶν ἀρχόντων, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητος, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογικῆς φορολογίας, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, τὴν ἀρχὴν τῆς δημοσιότητος τῶν δικαστικῶν συνεδριάσεων, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁρκωτικῶν δικαστηρίων, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ὑπερασπίσεως. Οὐδὲ ἠδύνατό τις νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι βραδύτερον ὁ ἑλληνισμὸς ἔθετο πάλιν τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν τῶν εἰσέτι διεπόντων ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη, διότι ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ προήχθησαν τὰ εὐαγγέλια, αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἡ μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ παρεκτὸς τούτων, ὅτι παρ' ἡμῖν ὡσαύτως ἀνεκηρύχθησαν καὶ ἐπί τινα χρόνον ἐφηρμόσθησαν ὅλαι αἱ κοινωνικαί, αἱ ἀστικαί, καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀρχαί, τῶν ὁποίων τοὺς ὡριμάσαντας καὶ πολλαπλασιασθέντας καρποὺς ἔμελλον νὰ δρέψωσιν αἱ εὐτυχέστεραι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων γενεαὶ τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς· ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῶν πολ-

λῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων· ἡ ἀρχὴ τοῦ περιορισμοῦ τῶν πολλῶν προνομίων τοῦ κλήρου· ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρας ἑρμηνείας· ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως· ἡ ἀρχὴ τῆς καταργήσεως τῆς δουλοπαροικίας· ἡ ἀρχὴ τῆς εὐαγγελικωτέρας ρυθμίσεως τῆς οἰκογενείας.

Καὶ ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὁπόσων ἀγαλλιάσεων καὶ ὁπόσων θλίψεων συνάμα ἔμπλεως εἶναι ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ τῆς ἀνθρωπότητος βίῳ, δὲν ὑπάρχει ἰδέα γόνιμος ἡ μὴ προαχθεῖσα ἐκ τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἐν ταὐτῷ ὅμως ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἰδέαι, ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἀρχαὶ αἵτινες προκύψασαι εἰς μέσον διὰ τῆς ἑλληνικῆς εὐφυΐας, κατέστησαν εὐτυχῆ τοσαῦτα ἄλλα ἔθνη, σπανίως κατωρθώθη νὰ γίνωσι πρᾶγμα παρ' ἡμῖν. Διατὶ ἆρά γε τοῦτο ; Διατὶ δὲν ἠδυνήθημεν ποτὲ νὰ καταστήσωμεν ἐπὶ μακρὸν ὁπωσοῦν χρόνον χρήσιμον καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν ἀνεξάντλητον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους περιουσίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἄχρι τοῦδε ὠφελήθη ὅλος ὁ ἄλλος πεπολιτισμένος κόσμος παρεκτὸς ἡμῶν ; Μήπως διότι παρ' ἡμῖν ἡ διανοητικὴ δύναμις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰσχυροτέρα τῆς ἠθικῆς ; Μήπως διότι μὴ ἔχοντες τὴν συνείδησιν τῆς ἀνισότητος ταύτης, δὲν ἐνησχολήθημεν ποτὲ προσηκόντως νὰ φέρωμεν εἰς ἰσορροπίαν τὰς δύο ταύτας δυνάμεις ; Λάβωμεν ἐκ τῶν πολλῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἄνδρας δύο, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἐκπροσωπεῖ μᾶλλον παντὸς ἄλλου τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ὁ δ' ἕτερος τὸν μεσαιωνικόν. Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Φώτιος ὑπερεμάχησαν ἀμφότεροι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους· ἀμφότεροι ὑπῆρξαν ἄνθρωποι μεγαλοφυεῖς· οὐδέτερος εἶχε δυστυχῶς ἀποχρῶσαν τὴν ἠθικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς ἀρετήν. Καὶ οἱ μὲν κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, εἰ καὶ ἀπεστερημένοι αὐτῆς δύνανται ἐνίοτε νὰ μεγαλουργήσωσι καὶ νὰ κλεϊσθῶσιν· ἀλλὰ τὰ ἔθνη τὰ παραδίδοντα τὴν τύχην αὐτῶν εἰς ἄνδρας μὴ ἔχοντας τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, δύνανται ἆρά γε νὰ συντηρηθῶσι καὶ νὰ εὐδαιμονήσωσι; Ζήτημα καίριον διὰ τὸ ἐνεστὼς καὶ τὸ μέλλον ἡμῶν· ζήτημα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ λυθῇ ὀρθῶς εἰμὴ ἐὰν ἀποφασίσωμεν ἐπὶ τέλους, μεγάλοι καὶ μικροί, ἄρχοντες καὶ λαός, νὰ μελετήσωμεν ἄνευ ἐ-

θνικῶν προλήψεων τὴν πάτριον ἱστορίαν ἵνα διδαχθῶμεν ἐξ αὐτῆς οὐ μόνον τὰ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐλαττώματα ἡμῶν, τὰ ἀπαραιτήτου δεόμενα ἐπανορθώσεως.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Γ' ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Γ'. ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Βαθμιαῖος ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

σελ.

Κατάστασις τοῦ ἑλληνισ. ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. 1
Ἠθικαὶ καὶ ὑλικαὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ δυνάμεις. 6
Κυβέρνησις. 11
Κοινωνία. Οἰκειότης πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν. 12
Διάστασις πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν. 18
Περιπέτειαι τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος. 20
Ἡ προσφορωτέρα τοῦ κράτους τούτου ἐπωνυμία. 27

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὰ μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Λέων Β'. Ζήνων. Βασιλίσκος. 28

σελ.

Ἐγκύκλιος Βασιλίσκου. Ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. 34
Πρώτη διάστασις τῶν ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. 36
Κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ Πάπα. Ἐκτίμησις αὐτῶν. 39
Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία καὶ ἐκκλησία. 41
Σχέσις τῆς ἐκκλησ. πρὸς τὴν βασιλείαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. 45
Οἱ ἐθνικοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Παμπρέπιος. Σεβηριανός. 48
Ὁ Γότθος Θευδέριχος ἀπέρχεται εἰς Ἰταλίαν. 55
Θάνατος Ζήνωνος. 56
Ἀναστάσιος. Περιστολὴ Ἰσαύρων. 57

σελ.

Νέαι περὶ τοῦ ἑνωτικοῦ διενέξεις. Σύνεσις Ἀναστασίου. 59
Στάσις Βιταλιανοῦ. 63
Δημόσια ἔργα. Ἀναστασιανὸν τεῖχος. 64
Χρυσάργυρον. Κατάργησις αὐτοῦ. 66
Τὰ περὶ τῶν ἀμέσων φόρων ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. 69
Τὰ περὶ τῶν ἀμέσων φόρων ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. 76
Κρίσεις περὶ τοῦ τότε παρ' ἡμῖν φορολογικοῦ συστήματος. 78
Τί συνέβαινεν ἐν Γαλλίᾳ ἐν τῷ 17 καὶ 18 αἰῶνι. 82

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἰουστινιανός.

Ἰουστῖνος.
Χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. 86
Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ. 89
Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος. 92
Ἰουστινιανοῦ ἐνέργειαι ἐπὶ Ἰουστίνου. 96
Βασιλεία Ἰουστινιανοῦ. Περσικὸς πόλεμος. Βελισάριος. 98
Νέον μέγα νομοθετικὸν ἔργον. Ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνισμοῦ. 99
Ἀνάγκη τῶν νέων νόμων. Τριβωνιανός. 103
Κῶδηξ, Πανδέκτης, Εἰσηγήσεις, Νεαραί. 108
Ἱππόδρομος καὶ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες. 111

σελ.

Βένετοι καὶ Πράσινοι. Ἰωάννης Καππαδόκης. 115
Στάσις τοῦ Νίκα. 117
Ὁ Βανδηλικὸς πόλεμος. Βελισάριος. 126
Γοτθικοὶ πόλεμοι. Βελισάριος. Ἀντωνίνα. 132
Συνέχεια τῶν Γοτθικῶν πολέμων. Ναρσῆς 137
Ὁ στρατὸς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. 140
Νέοι περσικοὶ πόλεμοι. 146
Πρώτη Βουλγάρων ἐπιδρομή. 147
Ἄνται. Γερμανός. Χιλβούδιος. 149
Οὖννοι καὶ Σλαῦοι. 151
Ἀγαθίας. 156
Φυσικαὶ συμφοραί. Μέγας λοιμός. 157
Φθορὰ ἀνθρώπων. Ὑπερβολαὶ τοῦ Προκοπίου. 160
Ἠθικαὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θλίψεις. Δίκη Βελισαρίου. 166
Κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ 168
Ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἀνθέμιος. Ἰσίδωρος. 171
Αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα. 181
Θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πέμπτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. 188
Τελευταῖαι περὶ Ἰουστινιανοῦ κρίσεις. 191

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τὰ μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ Ἡρακλείου.

Βασιλεῖς καὶ χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου ταύτης. 195
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα.

Ὁ τίτλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. 198
Οἱ Ἀβαροσλαυϊκοὶ πόλεμοι. 205
Ἡ περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δοξασία. 214
Οἱ ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης περσικοὶ πόλεμοι. 228
Οἰκτρὸν τέλος τοῦ Μαυρικίου καὶ τοῦ Φωκᾶ. 230

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἡράκλειος.

Καταγωγὴ τοῦ Ἡρακλείου καὶ γενικὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔποψις. 232
Πρώτη μεγάλη Σλαύων ἐγκατάστασις ἔνθεν τοῦ Ἴστρου. 237
Ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία. θρησκευτικὸς αὐτῆς χαρακτήρ. 242
Πρῶτον τοῦ περσικοῦ πολέμου ἔτος (622). 245
Δεύτερον, τρίτον καὶ τέταρτον ἔτος τοῦ περσικοῦ πολέμου (623, 624, 625) 248
Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀβάρων (625). 255
Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος. 258
Τὰ τρία τελευταῖα τοῦ περσικοῦ πολέμου ἔτη (626, 627, 628). 263
Ἐπιστροφὴ τοῦ Ἡρακλείου εἰς Κωνσταντινούπολιν. 273
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν στρατειῶν τοῦ Ἡρακλείου. 274
Ἡ δύναμις τῆς θρησκείας ὡς ἐθνικοῦ ἐλατηρίου. 276
Νέοι τοῦ χριστιανισμοῦ κίνδυνοι. Ὁ Μωάμεθ καὶ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ. 280
Σύγκρισις τοῦ νέου θρησκεύματος πρὸς τὰ δύο ἕτερα μονοθεϊκά. 286
Ἅλωσις Συρίας καὶ Μεσοποταμίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων. 290
Κυριώτατον αἴτιον τῆς νίκης τῶν Ἀράβων. 292
Αἱ αἱρέσεις. 295
Ἅλωσις Αἰγύπτου. 297
Τελευταῖά τινα περὶ Ἡρακλείου. 301

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.

Ἡ βασιλὶς Μαρτίνα. 306
Κώνστας. Οἱ πρὸς τοὺς Ἄραβας πόλεμοι. 307
Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ διατριβὴ τοῦ Κωνσταντ. Θάνατος αὐτοῦ. 311
Κωνσταντῖνος Πωγωνάτος 314
Πρώτη πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων. 316
Ἱστορικὴ σπουδαιότης τῆς κατατροπώσεως τῶν Ἀράβων 325
Σλαῦοι καὶ Μαρδαΐται ἐπὶ τῆς πολιορκίας 327
Ἔνδοξος πρὸς τοὺς Ἄραβας εἰρήνη. 331
Πρώτη τῶν Βουλγάρων ἔνθεν τοῦ Ἴστρου ἐγκατάστασις. 333
Ἕκτη οἰκουμενικὴ σύνοδος. 336
Διοικητικὴ μεταρρύθμισις. Ἑλληνισμὸς τῆς διοικήσεως. 338
Ἰουστινιανὸς Β΄. Πόλεμος πρὸς τοὺς Ἄραβας καὶ εἰρήνη. 341
Σλαῦοι καὶ Ἄραβες. 343
Ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ Σύνοδος. 347
Πτῶσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ 349

	σελ.		σελ.
Λεόντιος. Ἅλωσις καὶ καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	351	Ἡρακλείου.	362
Τιβέριος καὶ Ἡράκλειος.	353	Φιλιππικός.	363
Δευτέρα βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ.	355	Ἀναστάσιος Β΄.	365
Βούλγαροι καὶ Ἄραβες.	359	Θεοδόσιος Γ΄.	368
Θάνατος τοῦ Ἰουστινιανοῦ	361	Λέων Γ΄. Δευτέρα πολιορκία Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	370
Τέλος τῆς δυναστείας τοῦ		Πανωλεθρία τῶν Ἀράβων.	374

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Πῶς εἶχε πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ κράτος ἐν ἀρχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Περιστολὴ τοῦ Κράτους 378
Κωνσταντινούπολις. 379
Θεσσαλονίκη. 384
Κυρίως Ἑλλάς. Πάτραι. Κόρινθος. Ἀθῆναι. Κέρκυρα. 385
Μικρὰ Ἀσία. 387
Αἱ ἐτήσιαι τοῦ ὅλου κράτους εἰσπράξεις. Σύγκρισις πρὸς τὰ σύγχρονα κράτη. 390
Ὁ μοναχικὸς βίος. 393
Οἱ ἐξωτερικοὶ τῆς λατρείας τύποι. 397
Ἀπόλυτος καὶ σχετικὴ λατρεία. 401
Ὀλέθρια τῶν παρεξηγήσεων τούτων ἀποτελέσματα. 402
Ἡ μεταρρύθμισις καθόλου θεωρουμένη. 404
Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταί 408

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Λέων Γ΄.

Φρονήματα καὶ πολιτεία τοῦ Λέοντος Γ΄. 410
Οἱ χρονογράφοι Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος. 416
Πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις. Ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄. 419
Μεγάλη τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐξέγερσις. Ἡ ἐν Θήρᾳ ἔκρηξις 422
Νέαι κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις. Ὁ πατριάρχης Γερμανός. 425
Πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων βιαιοπραγίαι. Νέα τοῦ πάπα ἀντίπραξις. 428

σελ.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. 430
Γρηγόριος Γ'. Κατάλυσις τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἐν ἑλληνικαῖς χώραις. 437
Νίκη περὶ Ἀκροϊνόν. Δήμευσις τῶν πατριμονίων τοῦ πάπα. 439
Νέον ἀστικὸν δίκαιον. Ἐκλογὴ τῶν νόμων. Νέος γεωργικὸς νόμος. 441
Τελευταῖαι περὶ τοῦ Λέοντος Γ' κρίσεις. 448

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Κωνσταντῖνος Ε'.

Κωνσταντῖνος Ε'. Διατὶ καὶ ὑπὸ τίνων ἐπωνομάσθη Κοπρώνυμος. 454
Στάσις τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ κατατρόπωσις αὐτῆς. 455
Τὰ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' μετὰ τὴν στάσιν. 457
Τὸ περὶ Κεραμέαν ναυτικὸν τρόπαιον. Λοιμός. Πάλιν Σλαῦοι. 462
Ἡ αἵρεσις τῶν παυλιανιτῶν. Μετοικισμὸς αὐτῶν εἰς Θρᾴκην. 466
Ἡ οἰκουμενικὴ τῆς μεταρρυθμίσεως Σύνοδος. Ὁρισμοὶ αὐτῆς. 470
Πρῶται περιπέτειαι τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὁρισμῶν τῆς Συνόδου. 477
Κατατρόπωσις καὶ ταπείνωσις τῶν Βουλγάρων. 482
Νέαι δυσχέρειαι τῆς μεταρρυθμίσεως. Κατάργησις μοναστηρίων. 485

σελ.

Αἱ πρὸς τοὺς Φράγκους διαπραγματεύσεις περὶ εἰκόνων. 498
Ἡ Νύμφη τοῦ Κωνσταντίνου Εἰρήνη, ἡ Ἀθηναία. 499
Εἰδήσεις τινὲς περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. 502
Νέοι κατὰ τῶν Βουλγάρων θρίαμβοι. Θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου. 505
Τελευταῖαι περὶ Κωνσταντίνου κρίσεις. 510

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Πρώτη κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Λέων Δ'. Εἰρήνη καὶ Κωνσταντῖνος ΣΤ'.

Λέων Δ'. Ἐνέργειαι ἀντιμεταρρυθμιστῶν. Εἰρήνη. Ἀράβων ἧτται. 515
Αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Λέοντος Δ'. Ὁ πατριάρχης Παῦλος. 520
Κωνσταντ. ΣΤ' καὶ Εἰρήνη. 521
Ἀφροσύνη καὶ κακοβουλία τῆς Εἰρήνης. 523
Φανεραὶ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐνέργειαι τῆς Εἰρήνης. Ταράσιος. 527
Ἀπόπειρα πρὸς συγκρότησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου ματαιωθεῖσα. 533
Τελευταῖον κατορθοῦται ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος. 537
Ἀρχὴ τῆς πάλης τῶν μοναχῶν κατὰ τοῦ Ταρασίου. 550
Διάλυσις τῶν μεταξὺ Εἰρήνης καὶ Καρόλου σχέσεων. 551
Ὁ στρατὸς ἀποκηρύττει τὴν Εἰρήνην. 533

σελ.
Ἀνικανότης Κωνσταντίνου ΣΤ'. Ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα. 558
Ἡ Εἰρήνη ποιεῖ ἐκποδὼν τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'. 561
Μοναρχία Εἰρήνης. Σταυράκιος καὶ Ἀέτιος. Θάνατος Σταυρακίου. 566
Ἵδρυσις τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας. Κάρολος ὁ μέγας. 570
Καθαίρεσις τῆς Εἰρήνης. 574
Τελευταῖαι περὶ Εἰρήνης κρίσεις. 578

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περίοδος. Νικηφόρος, Μιχαὴλ Α'

Ὁ Νικηφόρος ἀσφαλίζει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. 581
Γενναῖοι κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνες. 586
Θάνατος τοῦ Ταρασίου. Ὁ νέος πατριάρχης Νικηφόρος. 588
Θεόδωρος Στουδίτης. Σχέσεις τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. 591
Ἀναδιοργάνωσις τοῦ Κράτους. Στρατιωτικαὶ διατάξεις. 601
Ἀναδιοργάνωσις τοῦ Κράτους. Οἰκονομικαὶ διατάξεις. 604
Κατατρόπωσις τῶν Σλαύων τῆς Πελοποννήσου. 608
Πόλεμοι πρὸς τοὺς Βουλγάρους καὶ ἐσωτερικαὶ ἀντιδράσεις. 611
Νέος βουλγαρικὸς πόλεμος. Ἡρωϊκὸς Νικηφ. θάνατος. 616
Ἡ περὶ Νικηφόρου κρίσις τοῦ Γίββων. Ἀνασκευὴ αὐτῆς. 620
Μιχαὴλ Α'. Παραδίδοται εἰς τὴν μοναχικὴν φατρίαν. 623
Σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους. 626
Ἀτυχὴς πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμος. 628
Νέοι ἀτυχεῖς πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμοι. 635
Ἀσάφειαι τῶν ἐπελθόντων γεγονότων. 638
Οἰκτρὰ τοῦ Μιχ. ὑποχώρησις 641
Ἀναγόρευσις τοῦ Λέοντος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. 644
Τέλος τῆς Θεοφάνους χρονογραφίας. 647

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περίοδος. Λέων Ε'. Μιχαὴλ Β'. Θεόφιλος.

Λέων Ε'. Ὁλοσχερὴς τῶν Βουλγάρων ἧττα περὶ Μεσημβρίαν. 648
Καλλίστη ἐσωτερ. διοίκησις. 656
Προοίμια νέας τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως. 658
Ἀντίδρασις βιαία τῶν μοναχῶν. Παραίτησις τοῦ Νικηφόρου. 662
Ὁ νέος πατριάρχης Θεόδοτος. Ἀντίστασις τοῦ Θ. Στουδίτου 667
Οἱ θρυλούμενοι διωγμοὶ τοῦ Λέοντος Ε'. 671
Ἐπίδρασις τῆς μεταρρυθμί-

σελ.
σεως εἰς τὰ πνεύματα. 673
Τραγικὸς τοῦ Λέοντος Ε′ θάνατος. 679
Μιχαὴλ Β′. Χαρακτὴρ αὐτοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τοῦ Λέοντος Ε′. 685
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. 688
Μεγάλη στάσις τοῦ Θωμᾶ. Κατατρόπωσις αὐτοῦ. 692
Κατάκτησις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων. 698
Αὖθις τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Καπνικόν. Θάνατος Μιχαήλ. 702
Χαρακτὴρ Θεοφίλου. Τιμωρία τῶν δολοφόνων τοῦ Λέοντος Ε′. 707
Γάμος τοῦ Θεοφίλου μετὰ τῆς Θεοδώρας. Πετρωνᾶς. Ἡ πόλις Χερσών. 710
Οἱ πρῶτοι πρὸς τοὺς Ἄραβας πόλεμοι. Ἰωάννης ὁ Γραμματικός. 718
Ἐπιστήμη καὶ τέχνη. 722
Οἱ πρὸς τοὺς Ἄραβας ἀγῶνες. 727
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. 732
Τελευταῖαι περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως κρίσεις. 742

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ′

Ὁριστικὴ κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Θεοδώρα. Μιχαὴλ Γ′.

Οἱ σύμβουλοι τῆς Θεοδώρ. ἐπισπεύδουσι τὴν μεταβολήν. 743
Καθαίρεσις Ἰωάννου. Ἀνάρρησις Μεθοδίου. Ἑορτὴ Ὀρθοδοξίας. 747
σελ.
Πρώτη τοῦ θριάμβου κατάχρησις. 753
Μακρὸς καὶ φοβερὸς κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανιτῶν πόλεμος. 756
Κατάργησις ὅλων τῶν θεσμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. 758
Ὀλεθρία ἀνατροφὴ τοῦ Μιχαὴλ καὶ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα. 760
Παραίτησις Θεοδώρας. Βάρδας. Πολεμικὰ ἀτυχήματα. 765
Πρῶται ἐνέργειαι τοῦ Βάρδα. 767
Καταγωγή, παιδεία καὶ μεγαλοφυΐα τοῦ Φωτίου. 769
Προπαρασκευαὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου ἀντὶ τοῦ Ἰγνατίου. 773
Ἐκλογὴ καὶ χειροτονία τοῦ Φωτίου. 777
Σύνοδος τοῦ 861. Ὁ Φώτιος περιστέλλει τὰ μοναστήρια. 780
Ὁ Φώτιος ἐλευθεριάζει ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος. 784
Ἀξιομνημόνευτος ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον. 786
Καθαίρεσις τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἔρις πρὸς τοὺς Βουλγάρους. 788
Ἐγκύκλιος τοῦ Φωτίου. Καθαίρεσις τοῦ πάπα Νικολάου. 791
Κυβέρνησις τοῦ Βάρδα. Ἐμψύχωσις τῆς δημοσίας παιδεύσεως. 795
Ὀλεθρία κατὰ τὰ λοιπὰ κυβέρνησις τῶν πραγμάτων. 797
Ὁ νέος παρακοιμώμενος Βασίλειος. Δανηλίς. Δολοφο-

	σελ.		σελ.
νία τοῦ Βάρδα.	798	Δολοφονία τοῦ Μιχαὴλ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου.	805
Ὁ Βασίλειος ἀναγορεύεται συμβασιλεὺς τοῦ Μιχαήλ.	802	Ἐπίλογος.	807
Οἰκτρὰ τοῦ Φωτίου διαγωγή.	803		

